

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

1924

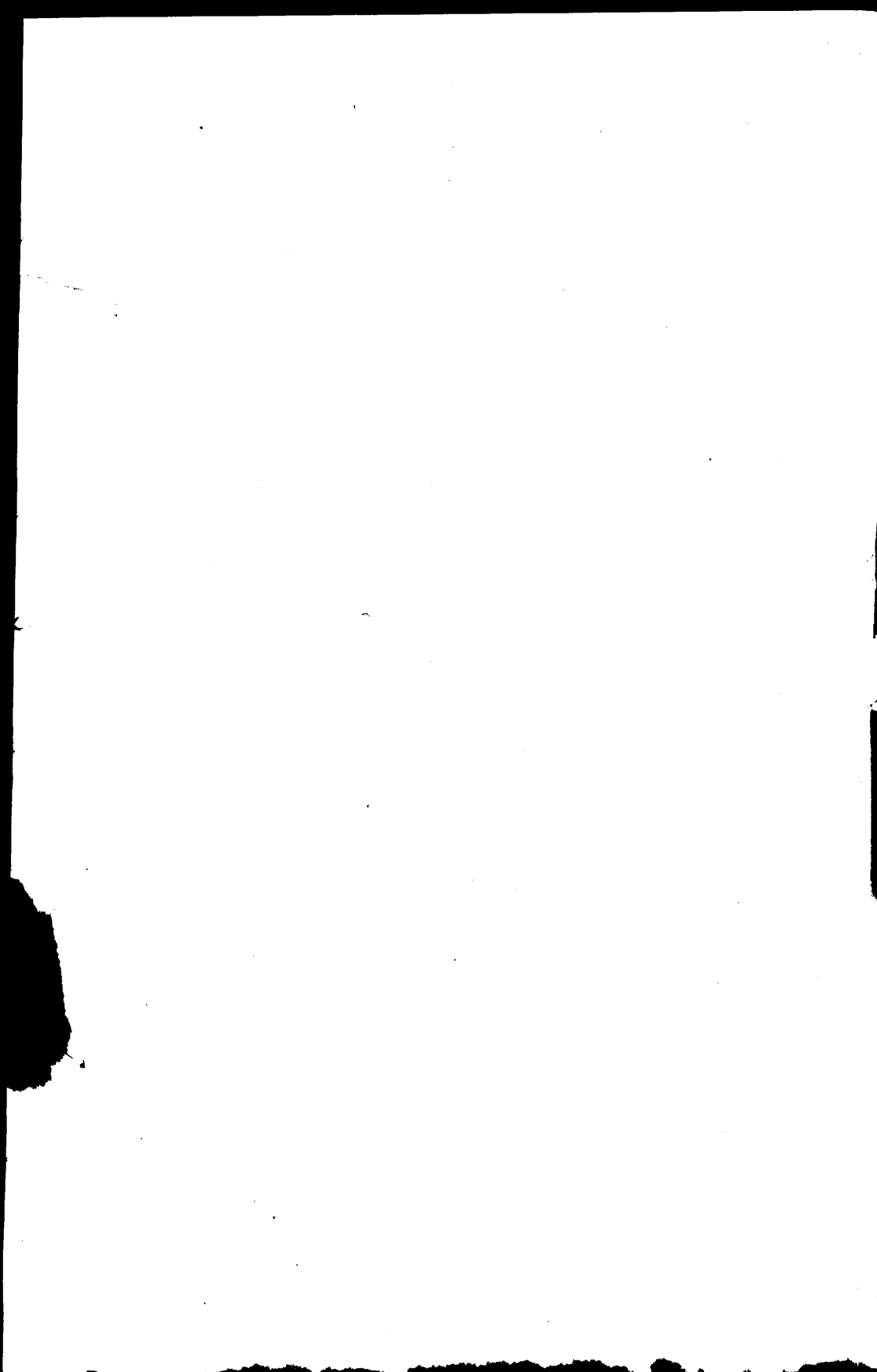
HARMINCHARMADIK ÉVFOLYAM

I—X. FÜZET

BUDAPEST

BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

1924.

TARTALOM.

Cikkek és szépirodalmi közlemények.

	Oldal
Beköszöntő	1
Áprily Lajos: Versek.	
Éjjeli zene. — Marathon. — Bessenyei. — Opitz	
Mártonhoz	54
Baja Mihály: Köszöntöm a várost. Vers.	227
Bartók György: Petőfi művészete	31
— Kant és a protestánsizmus	277
Bartóky József: Noé leánya. Novella	88
Buza László: A képviselők felelőtlensége	410
Csikesz Sándor: Új bibliafordítás	490
Gulyás Sándor: A magyar protestánsizmus történelmi jelentősége és ennek elhomályosítására irányuló tö- rekvések	337
Gyökössy Endre: Két vers	364
Harsányi Kálmán: Varjak. — Az önarckép. Versek ..	161
Horváth Henrik: Ismeretlen Kálvin-arckép a Raffael- iskolából	401
Id. Imre József: Erkölcsi megújulás	199
Izsákné Székely Erzsébet: A hó	504
Karácsony Sándor: A népoktatási reform és az alsó nép- osztály lelki alkata	212, 349, 416
Kisbán Miklós: Két angol. Elbeszélés	38
Kozma Andor: Isten mindenütt. Vers	86
Lampérth Géza: Levél falura. Vers	22
Lőrinczy György: Jézus lámpásai. Novella	164
Moravesik Gyuláné: A kis hegedűs	222
Muraközy Gyula: Tanítvány a kapuban. Vers	228
— Ünnepi ének. Vers	501
Nagy József: Hit és tudás	56
Pásztor József: A harang	435
Porkoláb István: Mese a képkeretről	559
Pukánszky Béla: Kant első magyar képviselői és ellenfelei	294

	Oldal
— Az ágostai hitvallás megszilárdulása az erdélyi szá- szok között	554
Raffay Sándor: Eltolódások az állam és egyház életében	11
Ravasz László: Madách „pesszimizmusa“	24
— Két nagy világtanító	257
Rácz Lajos: Pascal és a Vidéki Levelek	95, 150
Reményik Sándor: Beszélgetés Bethovennel. — Mi marad meg? Versek	93
Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik 73, 137, 193	
— A magyarországi protestántizmus tudományos törté- netírása	473, 545
Ritoók Emma: A vándor. Vers	30
Schneller István: Kant mint pedagógus	285
Sidó Zoltán: Protestáns egyházaink és a társadalmi kérdés	82
Szabolcska Mihály: Hazafelé. Vers	348
Szilágyi Dezső: Tornyok	360
Szóllósy István: Két vers	443
Tankó Béla: Kant Immanuel	262
Thaly Loránt: Vigasztaló. Vers	553
Vargha Gyula: Protestáns irodalom és nemzeti művelődés	5
— Visszhang egy beszédre. Vers	36
Vályi Nagy Géza: Látomás. Vers	568
Zilahy Lajos: Meditáció. Vers.. . . .	172

Külföldi szemle.

Berkes József: Egyesületi törekvések az anglikán és a keleti egyházak között	569
Kolfhaus-ri: Az egyház egysége protestáns szempontból	105
Muraközy Gyula: A cionisták Palesztinában	366
Ravasz László: A mürreni konferencia	512
Révész Imre: Francia hang az erdélyi kérdéstről	444
ri: Harc az Isten ellen. (Foi et Vie)	173
— A „vallási kisebbségek“ ügye	230
— A német protestántizmus a sajtójáért	233
Szabadi Béla: Az amsterdami eucharisztikus világkon- gresszus	369
Dr. Szabó Aladár (id.): Egyetemes keresztyén gyűlés Stockholmban	304
Szőnyi Sándor: Hungary Re-visited	516
Törvényjavaslat a román állami népoktatásról	308

Kritikai Szemle.

	Oldal
A. A.: G. Ferrero: Az ókori civilizáció bukása	243
— J. B. Bury: History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I. to the death of Justinian	449
Albrecht Ferenc: Tisza István gróf összes munkái. I. k.	59
— Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája	385
A. F.: Réz Mihály: A történeti realizmus	125
Alföldy András: Dr. Constantin C. Diculescu: Die Gepiden	389
Baros Gyula: Zsigmond Ferenc: Jókai	572
Bartók György: Kornis Gyula: Történetfilozófia	518
Bruckner Győző: Szelényi Ödön: A neveléstan alap- vonalai	184
G. B.: Havass Rezső: Fényben	185
Gárdonyi Albert: Szentpéteri Imre: Az Árpád-házi kirá- lyok okleveleinek kritikai jegyzéke	521
— Chronologia	589
Dr. Gesztelyi Nagy László: Népakadémia	592
Gulyás Sándor: R. Hoffmann Mária: Riedl Frigyesről	398
— Tormay Cecil: Megállt az óra	580
Harsányi István: Balassa Bálint minden munkái	234
— Timár Kálmán: Prémontrei Kódexek	326
H. n.: Tragoedia magyar nyelvű	325
I. K.: Gulyás Pál: Könyvek és könyvtárak hajdan és most	466
— Papp Viktor két verse	329
Dr. Isoz Kálmán: Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812—47.	453
Mályusz Elemér: Tudományos gyűjtemény. 6. sz. Eck- hart Ferenc könyve	387
m. a.: Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-i szabadságharcról	393
Máthé Elek: Egy hitetlen megtérése	526
Dr. Mikler Károly: Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen	318
— mond.: A Madách-centennárium termékeiből	182
— Szinnyei Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig	328
Muraközy Gyula: Pruzsinszky Pál: Hugennották	525
Németh József: Modern földrajz és oktatása	590
Dr. Nyireő István: Gr. Széchenyi István könyvtára	243
— Dr. Imre Lajos: A falu művelődése	396
Dr. Patay Pál: Holland-Magyar Kálvinista Könyvtár	379

	Oldal
Pukánszky Béla: Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romantizmus	241
Rác Lajos: Alexander Bernát: Spinoza	324
ri.: A „Holland-Magyar Bizottság“ kiadványai. — H. Kiss Géza: Nagyasszonyok a magyar reformációban. — A protestántizmus eszmetörténetéhez. — Emléklapok. — A Franklin-Marschall akadémia, kollégium és theologiai főiskola Lancasterben (Pennsylvania). — „Maradj velem.“ — A dunántúli ev. egyházker. története 126, 127, 176, 246, 384, 399; 463;	594
Schöpflin Aladár: Új idők irodalma	110
Szem.: Két verseskönyv	240
— Vargha Gyula: 'A végtelen felé'	529
Dr. Szilády Zoltán: Nagykünsági krónika	244
— Réthey Prikkel Marián: A magyarság táncai	320
Szilágyi Dezső: Bartóky József: Mécsvilág	237
— Új ifjúsági könyvek	456
Sz. D.: Porkoláb István: Álló toronyóra	577
Szőnyi Sándor: Ravasz László: „Az emberélet útjának felén“	371
Tankó Béla: dr. Makkay Sándor: A vallás az emberiség életében	459
— Ifj. Viktor János: Canterburyi Anselmus realizmusa	520
T. B.: Nagy József: A mai filozófia főirányai	63
Varga Sándor: Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába	587
Vargha Gyula: Pezenhoffer Antal: A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására	122
Zs. F. és V.: A „Bethlen Könyvtár“ első 5 füzete	64
Zsigmond Ferenc: Három év irodalomtörténeti termése madártávlatból (1921—1923.)	114
— Szondy György ifjúsági művei	238
— Ravasz László: Látások könyve	314
— Makkai Sándor: Élet fejedelme	373
— Irodalmi levelestár	531
— Régények	581

Színház.

B.: Színművészet. — Színművészet. (Móricz Zs.: Búza-
kalász; Mikszáth Kálmán—Harsányi Zs.: A vén gaz-

	Oldal
ember.) — Színművészet. (A klasszikusok ujjászü- letése. — Népművészet.)	67, 127, 186
Karácsony Sándor: Süt a nap	250
Szilágyi Dezső: Asszonyáldozat. — Antónia. — Szín- padi bemutatók. — Nyári darabok. (Színpadi beszámoló.) — Óriások és törpék. (Színpadi beszámoló.) — A vadkan s a többi (Színpadi be- számoló.)	246, 249, 329, 467, 532, 595

Képzőművészet.

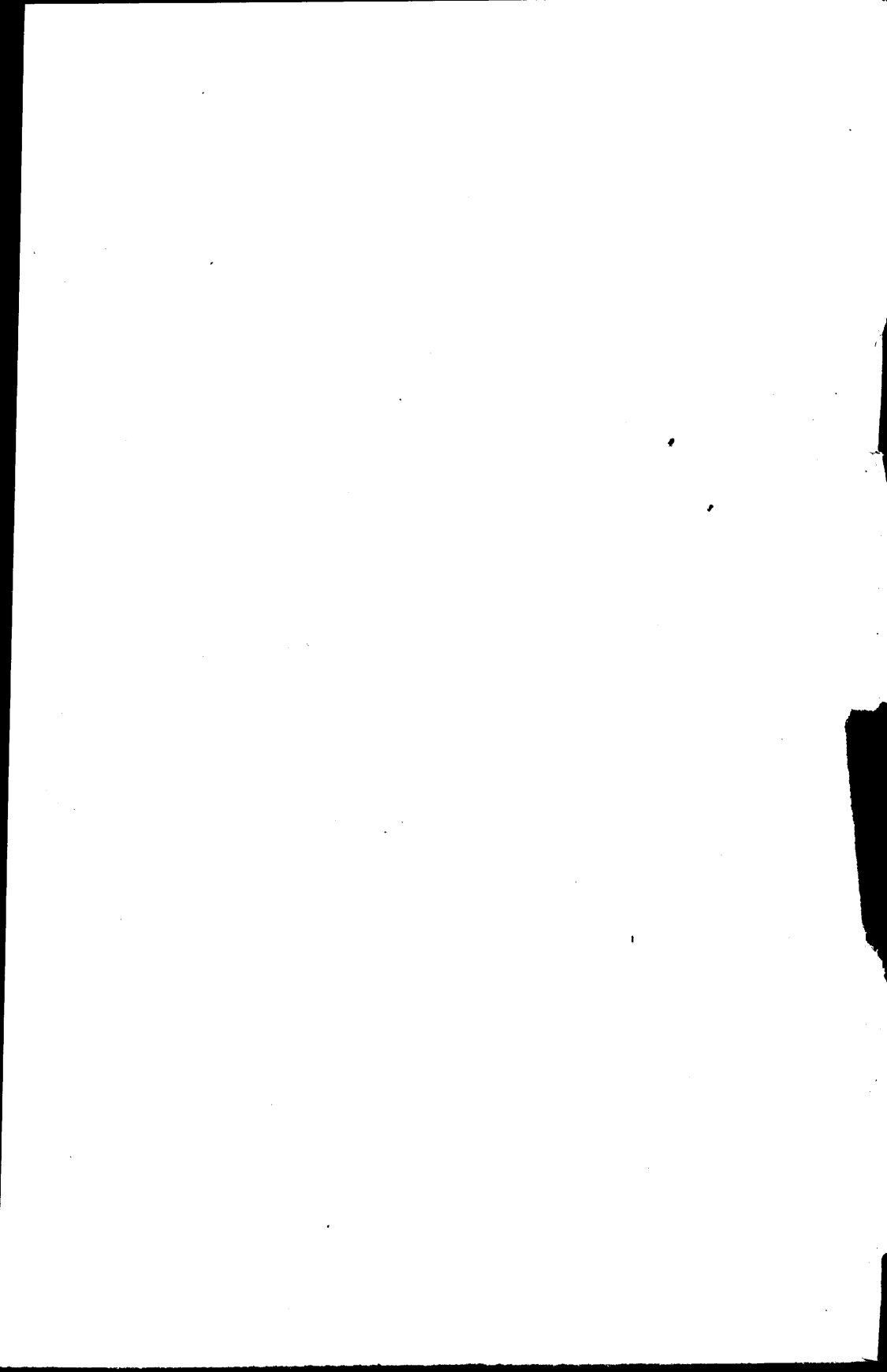
N.: A Szépművészeti múzeum antik gipszgyűjteménye ..	68
Oroszlán Zoltán: Budapest székesfőváros jubiláris kiállí- tása a Műcsarnokban*	130
— A „Szövetség“ kiállítása a Nemzeti Szalonban ..	139
— A Szépművészeti múzeum grafikai kiállítása	399
— Kiállítások	253, 333, 471, 537, 597

Zene.

I. K.: Filharmonikus hangversenyek	70, 129, 251
— Finn dalest	252
— Operaház	129
— Operaház (Poldini Ede: Farsangi lakodalom.) ..	187
— Operaház (Az erősebb. — Árgyirus királyfi)	252

Az idők jelei.

A „Hit és Élet“ és a Protestáns Szemle (v.)	132
Santerrák és Farcádyak. Muraközy Gyula	133
A magyar belmisszió jubileumai (v.)	135
MacDonaldék szociálizmusa és keresztyénsége (v.) ..	136
A Társaság értesítője	72, 191, 255

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
VERESS JENŐ

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

<i>Beköszöntő</i>	1
<i>Vargha Gyula</i> : Protestáns irodalom és nemzeti művelődés	5
<i>Raffay Sándor</i> : Eltolódások az állam és egyház viszonyában	11
<i>Lampérth Géza</i> : Levél falura (Vers)	22
<i>Ravasz László</i> : Madach „pesszimizmusa“	24
<i>Ritók Emma</i> : A vandor (Vers)	30
<i>Bartók György</i> : Petőfi művészete	31
<i>Vargha Gyula</i> : Visszhang egy beszédre (Vers)	36
<i>Kisbán Miklós</i> : A két angol (Elbeszélés)	38
<i>Áprily Lajos</i> : Éjjeli zene—Marathon—Bessenyei—Opitz M.-hoz (Versek)	54
<i>Nagy József</i> : Hit és tudás	56
KRITIKAI SZEMLE : Tisza István gróf: Összes munkái, I. k. <i>Albrecht Ferenc</i>	59
Nagy József: A mai filozófia főirányai <i>T. B.</i>	63
A Bethlen Könyvtár első öt füzeté <i>ZS. F. és V.</i>	64
Szinművészet. <i>B.</i>	67
A Szépművészeti Múzeum antik gipszgyűjteménye <i>N.</i>	68
Filharmonikus hangversenyek <i>I. K.</i>	70
A Társaság értesítője	72

E SZÁM ÁRA 4000 K

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF

Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Főtítkár: VERESS JENŐ

Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK

Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: Dr. FROMM LAJOS.

Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

///

A PROTESTÁNS SZEMLE szerkesztősége:
BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

Ide kell címezni a lap szellemi részére vonatkozó
küldeményeket.

Kiadóhivatala:

BUDAPEST, VIII., NAP-UTCA 13. BETHLEN NYOMDA,
ahová az expedícióra vonatkozó megkereséseket kell intézni.

///

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház
pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési
díjakat (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik
azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő
címére kell küldeni.

///

A M. P. I. T. tagsági díja: félévre 20.000 K
A PROTESTÁNS SZEMLE előfizetési díja
nem tagoknak: negyedévre 12.000 K

Beköszöntő.

A *Protestáns Szemle* három évi szünetelés után újra megjelenik a magyar nyilvánosság színé előtt és el akarja foglalni régi helyét.

1919 januárjában, amikor Erdélyt a megszálló román csapatok Magyarországtól elszakították, jelentettem a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság akkori elnökének, hogy a Szemlét tovább szerkeszteni nem tudom. A nagy összeomlás után még két szám jelent meg a lapnak; visszhangok, amelyek egy összetört, régi hangszer jajszávára felelnek.

Azóta fű nőtt a „nagy ouladék“-on. Bár ki-ki a maga mesterségét folytatja, ma mégis teljesen más a világunk, mint ezelőtt három évvel. A magyar történelemben alig van még ilyen szakadék, mint amilyen a mi értünkre a tegnapot a mától elválasztja. Vajjon átszökken-e a szakadékon a magyar géniusz teljes vértzetben, ezüstsisakjával, csodakardjával, tüzet fuvó táltosával, mint egykor az üldözött Szent László király a tordai szakadék felett? Mert ha nem, Magyarország olyanná válik, mint egy óriási úszó lép: játéka lesz a körülötte és alatta zajló vadvizes áramlásoknak. Ezért kell a folytonosságot még azzal is őrizni és erősíteni, hogy régi világunk irodalmi orgánumait történelmi mivoltuk egész erejében átplántáljuk a mai korba. Viszont rajta kell lenni, hogy a régi tömlők új borral teljenek meg.

Ezelőtt tíz évvel, amikor, mint újonnan választott szerkesztő, e Szemle akkori újabb korszakában programot adtam, ebben a tételben foglaltam össze mondanivalóimat:

Célunk a protestántizmus evangélizálása vagy mászszóval: *megtartani a protestántizmust a ma számára az evangéliummal és megtartani a protestántizmussal a mai embert az evangélium számára.*

Meg kell állapítanom, hogy a magyar evangéliumi keresztyénségnek ez a belső kimélyülése és lelki megújulása az elmúlt esztendőben elvileg megtörtént. Azok a gondolatok, amelyek 20—30 esztendővel ezelőtt újak voltak és ellenséges érzületet keltettek, ma már természetes igazságok, szinte közhelyek. Részletkérdésekben itt-ott folyik még a vita, de a magyar protestántizmus lelki igénye és e lelkiségnek feltétlen elsőbbsége ma már meg nem támadott tétel.

Ennélfogva a *második* lépést kell megtennünk: bevinni az evangéliumi keresztyénség igazságait a magyar közgondolkodásba s ezzel a magyar művelődésbe.

Fel kell tárunk az evangéliumi keresztyénségnek, mint élet- és világnézetnek nagy alapvető igazságait, először a történelemben, másodszer a jelenkor szellemi életének szövevényében és ez igazságokat igazolni kell a modern tudományosság eszközeivel; hirdetniük kell a Keresztelővel: „Köztetek van, aki eljövendő, akit ti nem ismertek“, — mert a világ ignorálni akarja Őt. Azután ápolnunk és fejleszteniük kell az evangéliumi keresztyénségben, mint legmagasabb rendű valóságosságban rejlő természetfölötti erőket: mutatni, hirdetni, mennyivel több, nemesebb, szebb és boldogabb élet támad ott, ahol ezek az erők akadálytalanul érvényesülnek. Rábeszéléssé változunk, mert annyi beteg lélek hal meg, nem akarván „vígasztalást bevenni“. Végül bizonyosságot kell tennünk arról, hogy az evangéliumi keresztyénség nagy világmagyarázó és életformáló elve micsoda gyökeres következményekkel jár az emberi értékelés egész mezején.

Különösen erre van nagy szükség.

Ugyanis egész protestántizmusunk s ebből kifolyólag nemzeti kultúránk válságba került. Az a két véglet, amely kétségbeesetten küzd egymással és egyiknek tulzása szüli a másikat, Magyarország nemzeti kultúráját végső veszedele-

lemmel fenyegeti. Arról van szó, hogy Magyarország egy kis délkeleti Spanyolország legyen, vagy pedig délnyugati Oroszország. Mind a két célt csak destrukció útján lehet elérni. E két irány közül amaz lerombolja mindazt, amit e nemzet életében a megtisztított kereszténység és a protestántizmus szelleme termelt, az a szellem, amely naggyá tette Angliát, Németalföldet s a skandináv államokat, amelyik csaknem félezer év óta az emberi művelődés legáldottabb géniusza; — emez le akarja rombolni mindazt, ami általában keresztényen és nemzeti. Meg kell látnunk, hogy ez a két ádáz ellenség mennyire egy kézre dolgozik. Míg a fekete destrukció lassankint lejáratja nemzeti művelődésünk és történelmünk legdrágább neveit: a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak, Kossuthok nevét; míg lassankint elhomályosítja vagy porral fedi el a Csokonai, Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Arany, Petőfi, Kemény, Gyulai, Beöthy dicsőségét, csak azért, mert protestánsok voltak: a maga kedvtelésén kívül főképpen a vörös destrukció érdekét szolgálja, annak fele-munkáját vállalván el. Hiába nyújt azután e ledöntött igazi nagyságok helyett hirtelen kanonizált értékeket: mesterséges bálványokkal nem lehet a hitetlenek ostroma ellen küzdeni; oda *igazság* kell. Mily könnyű a tagadásnak ezeket az irodalomtörténeti apró szenteket leseperni: s az ilyen sikerek után nem ing-e meg az igazi szuverének: a Pázmányok, a Vörösmartyak, Széchenyiek trónja? Ne feledjük el, hogy multunk nagy hívői, még akkor is, ha korszakuk korlátjai s az örök emberi gyengeség folytán egymással ádáz harcban állottak, mindnyájunk közös drága kincse, amennyiben magyarok voltak. Ha ebből a táborból mi azokat emeljük ki és szólaltatjuk meg, akik a mi hitünknek klasszikus megvallói, az csak természetes; ki tolmácsolja őket, ha nem azok, akik nyelvüket értik?! De ez nem azt jelenti, hogy a másik tábor nagy magyarjai ne volnának a mi szemünkben is éppen olyan nagyok és drágák, mint odaát való testvéreink szemében.

Mi hiszünk a protestántizmus nemzeti missziójában. Hiszünk azt, hogy a két végletnek: a jobb- és baloldali szélsőségeknek ebből az ádáz harcából a magyar protestántizmus

irányában: a két erő eredőjeképpen nyílik a kivezető út. Ez az út a magyar nemzeti művelődés hagyományos útja.

Mi hisszük és valljuk, hogy Magyarország a Krisztus tulajdona. Tudjuk azt is, hogy sokan vannak, akik nem igazán a Krisztuséi, akár tartoznak az Ő anyaszentegyházához, akár nem. Ebből a két tényből fakad a mi missziói feladatunk: Királyné tenni Krisztust az új Magyarország felett, tehát a bizonyágtéves és a testvéri szolgálat eszközével *megnyerni* a szíveket az Ő számára. Akiknek nagy az igazságuk, nagyon tudnak *szeretni*.

A Protestáns Szemle, mint eddig, úgy ezentúl is a magyar protestáns keresztyénséget, mint élő történelmi egységet képviseli. Nem kálvinista és nem lutheránus, bár írói és olvasói vagy ilyenek, vagy amolyanok. De világosan látja, hogy a magyar protestánsizmus bármily sok történelmi árnyalatra bomlanék is, mégis nagy vonatkozásokban élő egység, akár a hitetlenség, akár a reakció részéről jövő támadásokat nézzük. Nem azt akarja, hogy kálvinizmust és lutherizmust összeöntson és valami új keveréket alkosson azokból, hanem azt, hogy mind a kettő megtarthassa a maga történelmi minőségét és akadálytalanul kifejthesse a benne rejlő csodálatos erőket. Végül az, hogy ez a Szemle protestáns, nem azt jelenti, hogy teológiai vagy dogmatikai szakkérdésekkel foglalkozik. E lapnak tárgya maga az élet, az ezerszínű magyar élet. A protestánsizmus e lapokon, mint *szellem* nyilvánul. Világosság, amelynek fényforrása felül van elrejtve. Melegség, amely a falakból és a gondolatokból árad. Illat, amelyet távoli tavaszok és a múlt virágos kertjei lehelnek felénk. Egyszóval stílus, amelyekben minden igaz hívünk ráismer sokszor öntudatlan vágyainak és igényeinek boldog kielégítőjére.

Csak olyat írunk, ami sok százezer igaz magyar gondolata volt, vagy — lesz.

Csak olyat írunk le, ami az életünk igazsága lón.

Protestáns irodalom és nemzeti művelődés.

— Elnöki megnyitóbeszéd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság
1923 június 16-án tartott közgyűlésén. —

A nagy nemzeti összeomlás, amelyet a gonosz kezek idéztek elő, megrontásunkon kívül erkölcsi és szellemi javainkban is rettenetes rombolást vitt véghez, s ha azt nem akarjuk, hogy ez az összeomlott romvilág nemesak nemzeti nagyságunknak, hanem még nemzeti hitünknek is temetője legyen, minden energiánkat az építómunkára kell fordítani.

Építgetni akarjuk a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságot is, amely oly régóta nem adott magáról életjelt, hogy a nagyközönség talán azt sem tudja, szunnyadozik-e, vagy talán már meg is halt.

De most, midőn anyagi erőink oly végzetesen megcsökentek, sőt a magyarság tekintélyes részének kiszakításával még szellemi erőink is megfogyatkoztak, az építómunkát nagy megfontolással, bölcs előrelátással kell végeznünk. Meg kell állapítanunk a helyes sorrendet, csekély erőnket nem szabad szétforgácsolni. Végzetes hiba volna, ha kevésbbé fontos tennivalóink háttérbe szorítanák, vagy kellőleg érvényesülni nem engednék a fontosabbakat.

Ebből a szempontból tekintve nem csodálkozhatunk, hogy vannak, akik fölvetik a kérdést: van-e szükség a *Protestáns Irodalmi Társaság* feltámasztására? Ezek felhozzák, hogy a magyar tudomány legfőbb szervei, a *Magyar Tudományos Akadémia* és a *Kisfaludy-Társaság*, nem is említve a többi rokon célú társaságokat, csak nehéz küzdelmek között tudnak valamennyire is megfelelni a változott viszonyok folytán még fontosabbakká váló feladataiknak. Nem volna-e jobb ezt az anyagi és szellemi erőt, — amelyet a Protestáns Irodalmi Társaság működése kiván, — amazok szolgálatába állítani? Hivatkoznak a magyar nemzeti irodalom és tudomány osztatlan

egységére is, amely nem tűri a felekezetek szerint való széttagolást.

Ha a Protestáns Irodalmi Társaság életrekelteése ama fontos szervek életerejét szívna el, egy percig sem habozna kimondani, hogy nincs szükség reá. S azt hiszem, protestáns hitfeleim igen nagy többsége velem tartana, mert hiszen a magyar protestánsizmus egyik legfőbb jellemvonása éppen az az önzetlenség, amellyel az egyetemes nemzeti érdekeket, még saját érdekeinek háttérbe szorításával is, mindig legelső sorba helyezte. De a Protestáns Irodalmi Társaság nem versenytársa sem az Akadémiának, sem a Kisfaludy-Társaságnak, sem a többi tudományos és irodalmi társulatoknak. Az anyagi eszközöknek oly forrásait kívánja megnyitni, amelyek nem buzognának olyan mértékben amazok részére. Szellemi erőket sem akar elvonni, csak új működési teret óhajt biztosítani azok számára, s erre feltétlenül szükség van, mert hiszen minden értékes szellemi erő kellő érvényesülésére a jelenleg kínálkozó terek korántsem elégségesek. Nem is említve, hogy a tudománynak vannak oly ágai, mint például a theológiai tudományok, a protestáns hit- és erkölestan s egyháztörténet, amelyek speciális jellegüknél fogva külön gondozást kívánnak, s amilyen a szociológia is, a protestáns szellem látószögéből tekintve.

De itt van még a *közönség* kérdése is. Sem a tudomány, sem az irodalom nincs önmagáért, csak úgy tölti be hivatását, ha a közönség lelkét megtermékenyíti. Közönségünk azonban sokkal nagyobb és szerteágazóbb, semhogy egy-két tudományos az irodalmi társaság hozzáférhetne. Ily nagy mező megmunkálásra sokféle, sok munkásra van szükség. A Protestáns Irodalmi Társaság is bizonyára a közönségnek oly rétegét fogja magához vonni, amelyek éppen az ő működésében találhatják meg szellemi kielégüléseket. Társaságunk ugyanazokat a célokat szolgálja, mint az egyetemes magyar irodalom és tudomány organumai, ha némi sajátos színt, protestáns színt, vegyít belé, az is teljes összhangban áll amazok irányával, az is épp úgy a magyar nemzeti lélek megnyilatkozása s szellemi életünk gazdagodása.

Vannak, akik erre a specifikus protestáns jellemvonásra fektetik a fösúlyt, s azt mondják, hogy mi nem érhetjük be a Protestáns Irodalmi Társaság szűkebb kereteivel, nekünk protestáns akadémiaira, sőt kálvinista akadémiaira van szükségünk, amely fölvegye a versenyt, ha kell a harcot, a tisztán kath. jellegű Szent István Akadémiával. Az ilyen felfogás ellen az én kálvinista lelkiismeretem határozottan tiltakozik. A kultúra terén ezt az erős felekezeti tagoltságot nem tartom nemzetünk

érdekében állónak, már pedig a protestáns érdeket a nemzeti érdekekkel, amellyel évszázadokon keresztül szorosán össze volt forrva, szembe állítani, én nem tudnám soha.

Nemzeti katasztrófánkban talán éppen az a legnagyobb szerencsétlenség, hogy a magyar nemzet önmagával meghasonlott. 1849 után annyira egy érzés, egy gondolat élt minden magyar ember lelkében, mintha az egész magyar nemzet keblében egyetlen egy szív dobogott volna. De hol van most ebben a még sokkal nagyobb szerencsétlenségben, az egységes *közszellem?* Ma az egyes társadalmi osztályok, hitfelekezetek, érdekesoportok, politikai pártok ádáz gyűlölködése marcangolja szét ezt a boldogtalan nemzetet, éppen akkor, midőn legnagyobb egyetértésre volna szükség. Ezt a nemzetrontó irányt mi sem szóval, sem tettel nem támogathatjuk. S mily szétforgácsolása lenne az erőknél, ha még a két protestáns testvér-egyház is külön úton indulna, holott annyira létérdeke, hogy szorosau együtt, kéz-kezet fogva haladjon.

Általában a dogmák különbözőségének vagy ellentétének kiélezése a keresztyén felekezet között, a legszerencsétlenebb dolog, midőn közös harcra szólítja valamennyit a nagy közös ellenség, a hitetlenség, amely létök gyökerében támadja meg az egyházakat.

Tudjuk, hogy a *felekezeti béke* nemcsak tőlünk függ, sőt elsősorban nem is tőlünk, a gyengébb féltől. Önmagunkat áltatók, ha tagadnók, hogy vannak elegenden a nagy katolikus egyház kebelében, akik testvéri szeretet helyett ellenséges érzülettel viseltetnek irántunk s még ma is sanda szemmel néznek reánk, protestánsokra. A ferdítéseket, rágalmakat meg kell cáfolnunk, vissza kell utasítanunk. De nagy hiba volna, ha ezért harcot kezdenénk a katolikus egyházzal. A mi szavunk nem lehet más, csak a béke és engesztelés szava. Úgy egyházaink, mint az egész magyar nemzet érdekében arra kell törekednünk, hogy ezeket a felekezeti elvakultság-szülte túlkapásokat és provokálásokat legerélyesebben maguk a józan, hazafias s igazi keresztyén módon érző és gondolkodó katolikus testvéreink utasítsák vissza, akik, Istennek hála, egyházuk kebelében erős többségben vannak.

Ha a protestáns egyházak valóban a szabadság egyházai, tartózkodniuk kell a vallásos türelmetlenségtől. A *türelmesség* azonban nem azonos fogalom a vallásos közönnyel, amely terméketlenekké teszi a lelkeket. A türelem odáig sem mehet, hogy szemet hunyjon a veszélyes tévelygések előtt, amelyek a századokon keresztül kipróbált egyházi szervezeteket szét akarják robbantani, s nem egy esetben az azoktól elvont hívek

lelki egyensúlyát teljesen megzavarják, sőt erkölcsi épségét is veszélyeztetik. A szekták lélekkihalászó működése magyar nemzeti szempontból is veszélyes, s ez ellen, mint maguknak az egyházaknak, a Protestáns Irodalmi Társaságnak is küzdenie kell. De a szekták és szektakérdés megítélése tekintetében, sajnos, a fogalmak nagyon zavarosak s éppen a szekták ellen szóló okos küzdelmet nehezítik meg. Hol kezdődnek a szekták, s hol kezdődik a szektakérdés? Ott, ahol a hívek az egyház sarkalatos hitelveivel ellentétbe kerülnek, azokat megsértik, vagy elvetik s új hitelvekre, vagy hitelvekké emelt formásokra esküsznek.

A protestáns egyházak *lelki szabadsága* azokon a korlátokon belül, amelyeket a sarkalatos hitelvek állítanak, a híveket nem kötözi össze, hanem lehető szabad mozgást enged számukra. S ez jól van így. Az emberi lelkek nagyon különbözők, s különbözőségük nemcsak földi dolgaikban, hanem lelki szomjúságuk mértékében is megnyilatkozik. Ha vannak, akiket Krisztus iránt érzett szeretetük arra indít, hogy mohóbban oltás szomjúságukat az örökélet vizéből s a törvényt szigorúbban betöltéséért kell azokat gunyolni, vagy szektáskodás vádjával illetni? Egyike a leggyakrabban hangoztatott s a legkevésbé alapos vádaknak, hogy az egyháznak ezek az úgynevezett túlbuzgó hívei a szekták felé terelik a lelkeket. Ennek éppen az ellenkezője áll. Azt hiszem, senki sem vonja kétségbe, hogy az embereket a legtöbbször bizonyos lelki szomjúság, vagy mondjuk, a léleknek valami nyugtalansága készíti egyházuktól való elszakadásra. Egyházuktól megválnak, mert ott nem találják lelki kielégülést. De ha az egyházon belül társakra akadnak, akikkel vagy akiknek segítségével lecsillapíthatják sóvárgó lelkük szomjúságát, akkor megszűnik az ösztön a felekezettől való kilépésre, s az ilyen lelkek a kívülről jövő csábításoknak is sokkal inkább ellenállnak.

Szerény nézetem szerint az *egyházak belpolitikájának* ezt a megértő s az értékes erőket bölcsen felhasználó irányzatot kell követni. Ezt kell követnie a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak is, amelynek nem lehetnek más céljai, mint annak a nagy két protestáns egyháznak, amelyeknek kebelében s híveiből alakult. A Társaság célját különben világosan körvonalazzák az alapszabályok, midőn kimondják, hogy a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja: az evangéliumi protestáns tudományos és népszerű valláserkölcsi irodalom művelése és ápolása, amelyhez az új alapszabálytervezet még az evangéliumi protestáns egyházi életnek irodalmi úton való ápolását és fejlesztését is hozzácsatolja. Hogy ezt a célt mint

fogja legsikeresebben elérni, azt a vezetők bölcsesége lesz hivatva megállapítani. A feladat nem könnyű, mert nagyon nehéz időket élünk, amelyeknek válságos voltát az eszmék zavaros háborgása még növeli.

Irodalmunkban már egypár évtized óta újabb szakadást látunk. A régi hagyományokkal a mindent felforgatni vágyó radikalizmus szállt harcra, s ha a tények előtt szemet hunyni nem akarunk, be kell vallanunk, hogy ez az irány nagy hódítást tett s az ifjabb nemzedék többé-kevésbé ennek a tábornak zászlajára esküszik. Bár szinte apodiktikus bizonyossággal meg van állapítva, hogy a politikai felfordulást, amely nemzeti katasztrófánkat előidézte, ez az irodalmi irány készítette elő, még pedig nemcsak a forradalmi jelszavak hangoztatásával, hanem a hitetlenség, az erkölcstelenség, a nyelv- és formarontás kultuszával, mégis nagyon sokan vannak még a forradalom és destrukció lehangosabb kárhóztatói közt is, akik formában, sőt némileg még tartalomban is ugyanazt a perverz irányt követik, amely a beestelen forradalmak egyik szülőanyja volt.

Az irodalomban merev mozdulatlanságot a nemzeti hagyományok legbuzgóbb hívei sem kívánnak. A megállás tespedés, a tespedés halál. De a jelennek mindig a mult termőtalajából kell kisarjadnia. Az irodalom gazdagodhatik új eszmékkel, kereslet új formákat, idegen hatásokat is vehet föl magába, ha szervesen fel tudja dolgozni azokat; a nemzeti sajátosságok és hagyományok tápláló gyökereit azonban büntetlenül el nem vághatja.

Nyelvünk, mint minden más élő szervezet, szintén fejlődhetik, sőt fejlődnie, gazdagodnia is kell. De azok az erőszakos nyelvfinoztatások s értelem nélkül való badarságok, amelyeket oly gyakran tapasztalunk az új irány híveinél, nem gazdagodása, hanem megrontása a magyar nyelvnek. A nyelvfejlődésnek úgy kell történnie, mint a fű növésének, lassan, észrevétlenül. Egy-egy nyelv-zseni, amilyen például Vörösmarty volt, gyorsabb fejlődést is adhat a költői nyelvnek, de minden közönséges, középszerű halandó ne iparkodjék új nyelv-fordulatokkal tarkázni szellemi termékeit, mert szép helyett torzot ad s végre a sok rossz példa megrontja a nyelvet s egész nemzedékek nyelvérzékét teszi tönkre.

A legtöbb ember nem is sejti, hogy a szellemi élet különböző gócpontjai, a vallás-, a haza- és emberszeretet, jó erkölcs, nemes érzés, szorgalom, becsületesség stb., finom idegszálakkal s folyvást cirkuláló véreerekkel vannak egymással összekötve, s ha az egyik megbetegszik, a többi is sorvadozni kezd. Azt sem szabad feledni, hogy mai napság mindezek a szellemi gócek

a tápláló, sokszor mérgező nedveket az irodalomból szívják. Ezért nincs fontosabb feladat, mint örködni az irodalom tisztasága felett s törekedni, hogy különösen a fiatalság a romboló irodalmi büvkörébe ne kerüljön.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak nincs sürgetőbb feladata, mint a *Protestáns Szemlét* új életre keltetni. Nem könnyű ez a mai nehéz nyomdaviszonyok közt, de nem lehetetlen. Szomorú volna, ha az egész nagy magyar protestáns társadalomban nem akadna annyi komoly érdeklődő, hogy az előfizetési pénzek a folyóirat kiadását biztosítsák. De sok előfizető nemcsak ezért kell, hanem azért is, mert a Szemle csak úgy töltheti be hívatását, ha minél többen olvassák. Ez viszont a szerkesztőre s a folyóirat körül csoportosuló írókra ró nagy felelősséget. Az olvasóközönséget nem szabad középszerű dolgozatokkal álmósítani, oly szellemi táplálékra van szükség, amely a lelkeket okosan nevelje, világosítsa, erősítse, s a protestáns öntudatot — teljes összhangban nemzetünk valódi érdekeivel — ápolja, fejlessze s élő valósággá tegye.

Én, aki mint a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság alapszabályainak átvizsgálására kiküldött bizottság elnöke, csak ideiglenesen foglalom el ezt a díszes helyet, nem érzem magamat hívatva, hogy a Társaság jövő működése számára programot adjak. Csak azt az óhajlásomat fejezem ki, megnyitva az ülést s üdvözölve az igen tisztelt közönséget, hogy vajha a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, amelynek háta mögött oly szép múlt és nagy munkásság fekszik, a jövőben még áldásosabb tevékenységet fejtsen ki, a két protestáns egyház s édes magyar hazánk és nemzetünk javára.

Vargha Gyula.

Eltolódások az állam és az egyház viszonyában.

Hazánkban az állam és az egyház viszonyában újabban mélyreható eltolódások történtek. E viszony változásait öt főcsoportra tagolhatjuk. Az első 1868-tól a világháborúig, a második a világháború korára, a harmadik a Károlyi, a negyedik a bolsevizmus, az ötödik a kibontakozási kísérletek idejére esik.

1. Az 1868. évi LIII. t.-c. az állam és a benne levő egyházak viszonyában örvendetes változást és megnyugvást szerzett. Előbb örökös volt a huza-vona és a bizonytalanság, e korszakos törvény meghozatala és életbeléptetése azonban csaknem egyes egész negyedszázadra biztosította az egyházak nyugodt fejlődését.

E törvény történelmi jelentőségét az adja meg, hogy az 1848. évi XX. t.-c.-nek a bevett egyházak egyenlőségét és viszonyosságát megállapító elvét a gyakorlati életbe is átvinni igyekezett. E törvény a gyermekek vallása dolgában is közmegyenyugvásra intézkedett, kimondván, hogy nemük szerint követik szülőik vallását. A vallásváltoztatás kérdésében is világosan rendelkezett.

E törvény mellett nyugodtan tovább is élhettünk volna, ha a nyolvanas évek végén elharapózott elkeresztelési divat, amelyben egyes római katolikus plébánosok valósággal kéjelegtek és kihívóan szembe szálltak a tételes törvény rendelkezéseivel, majd a széles mederben meginduló néppárt, amely az egyoldalú felekezeti szempontokat politikai téren igyekezett érvényesíteni s végül az ezek nyomán keletkezett kongregánista mozgalom mind jobban fel nem zavarta volna a békés vizeket. Az idők légnyomásmérője vihart jelzett s nehogy ez a vihar hamarosan és pusztító erővel kitörjön, az állam jónak látta az ú. n. vallásápolitikai törvényeket megalkotni. (1894/5.)

E törvényekkel kivette az egyházak kezéből az anyakönyvezést, rendezte a házassági elválást, rendelkezett a gyermekek vallásának ügyeiről. Ez utóbbi intézkedése sok bajnak lett a forrása és teljesen megrontotta az egyházak egymáshoz való viszonyát. Megengedte ugyanis a reverzálist, vagyis a házasságkötés előtt a egyes házásoknak a gyermekek vallására vonatkozó megegyezését. Ezzel az amúgy is erősebb s a gyóntatószék és a különféle lelki kényszerítések birtokában a protestáns egyházakkal szemben amúgy is mérhetetlen előnyökkel rendelkező katolikus egyháznak olyan előnyt adott, amivel egyrészt a keresztyén egyházak kívánatos békés együttélését tette kockázatosabbá, másrészt az erősebb félnek könnyű győzelmet biztosított.

A valláspolitikai törvények óta azonban nemcsak az egyházak egymáshoz való viszonyában, hanem azoknak az államhoz való viszonyában is gyökeres változás történt. Azelőtt az egyházak államjogi szerepet is vittek, amennyiben anyakönyveik közokirat jellegével bírtak. Az anyakönyvezés államosításával ez a szerep megszűnt, illetőleg csakis a múltban történt bejegyzésekre szorítkozik. Ez a körülmény kétségtelenül hatással van az egyháznak az államhoz való viszonyára is. Annál is inkább, mert az egyházak államsegélyezése és a lelkészek és tanítók állami fizetésekiegészítésben való részesítése is az egyházpólitikai törvények keretében nyert részletes rendezést. Az állam által segélyezett egyházak és egyházi alkalmazottak lassanként teljesen másnemű elbánásban kezdtek részesülni, mint amíg a segélyekben nem, vagy nem rendszeresen részesültek. Az államsegély országos törvényeken alapszik s így a szükséges fejlődés erőforrásának kellett volna lennie, a ferdére hajló gyakorlat azonban az államsegélyt sok tekintetben hátrányossá tette. Különösen áll ez a protestáns egyházakra nézve, amelyeknek az államsegélyt az 1848. XX. t.-c. biztosította, de amelyekkel szemben az állam mind méltánytalanabban viselkedett. A katolikus egyházak kezdetben nem részesültek államsegélyben, mert hiszen a protestáns egyházak segélyezése nem volt egyéb, mint a dús állami javakkal ellátott katolikus egyházzal szemben való rekompenzálás, de Apponyi gróf minisztersége alatt az államsegélyt a katolikus egyház lelkészeire és tanítóira is kiterjesztették.

Ez a kiterjesztés azonban a katolikus egyház jogait és dús kiváltságait nem csorbította, hanem csak az erejét növelte. Együttal kezdete lett a protestantizmusra nézve mindennél hátrányosabb gyakorlatnak, t. i. lassanként úgy hozták meg az egyházi ügyekben a rendeleteket, hogy azok kigondolásá-

ban egyedül csak a római katolikus egyház viszonyaira és érdekeire voltak tekintettel, a protestáns egyházak autonómiáját és sajátos viszonyait pedig következetesen mellőzték.

A folytonosan halmozódó vallási sérelmek tapasztalása arra kényszerítette a két protestáns egyházat, hogy a közösen érdeklő ügyek megbeszélése és elintézése céljából harminckét tagú közös bizottságot alakítson, amelynek feladata volt a kormány elnézése vagy egyoldalú eljárása következtében a protestáns egyházakat érő sérelmek dolgában az óvó és orvosló intézkedések megtétele. Számítalan felterjesztésére azonban vagy egyáltalán választ sem kapott, vagy ha kapott is, az a felvett sérelmes gyakorlatot meg nem szüntette.

A kilencszázas években sok nyugtalanságot és sok kellemtelenséget okozott a Ne temere dekrétum, amely a vegyes házasságok dolgában addig követett eljárást megszüntette és a Lambruschini-féle kedvezményt, amelynek élvezetében Magyar- és Németország volt, eltörölte. A protestáns és a nemesebb érzelmű katolikus közvélemény felzudulására a humánus és hivatása magaslatán álló akkori kultuszminiszter, Apponyi gróf személyesen is eljárót Rómában, hogy ezt a dekrétumot visszavonassa. A közvéleményt a kormány is készséggel támogatta abban a törekvésében és kívánságában, hogy Róma vallásháborítását és annak előre is látható szomorú következményeit elkerülhessük. A közbenjárásoknak azonban nem volt meg a kívánt eredménye, a Pax jelszavával hivalkodó pápaság megindította harcos politikáját. Mégis adott némi enyhítést, amint később kitűnt, csupán csak azért, hogy a tervszerű harcra teljesen előkészülhessen.

Kétségtelen, hogyha a világháború ki nem tör, Róma hamarosan megkezdte volna a már előre kitervelt vallásháborút, amelynek jelei mind élesebben mutatkoztak. A közhangulat azonban erre még akkor nem volt alkalmas. A magyar kormány sem lett volna hajlandó eltérni egy erősebb vallási támadást. Sőt maga a katolikus közvélemény is a megszokott régi nemesebb hangulatok, nézetek és hagyományok hatása alatt hangosan elítélte Róma türelmetlen és szeretetlen magatartását. A magyar sajtó is kemény szavakkal ítélte el a jó viszony fentartását veszedelemzetető irányzatokat. Róma azonban készülődött és mint aki a népek lelki változásait nemcsak figyeli, hanem kihasználja is tudja és akarja, készenlétben leste a magával meghasonlott világ lelki elgyöngyülését, hogy világuralmi céljai eléréséhez a döntő lépéseket alkalmas időben megtegye.

2. Ilyen viszonyok közt szakadt hazánkra a világháború

borzalmas vihara, amely az állam és az egyház viszonyában érdekesen ellentétes változásokat okozott. Az általános veszedelem arra kényszerítette az államot, hogy ha másért nem, legalább az egyházaknak a népre gyakorolt políciális hatása miatt az egyházak minden igényét lehetőleg kielégítse, érdekeit előmozdítsa, jogait érvényesülni engedje. Az egyház és az állam egymáshoz való viszonya sohasem volt normálisabb, mint a világháború folyamán. A harctéren lévő katonák lelki gondozása megkívánta a róluk való, s minden hívő igényét kielégítő gondoskodást. Evégből az egyes egyházakkal az állam a törvényben is megkövetelt előzékeny érintkezést fentartotta s ami hosszú időközön át orvosolatlan sérelem volt, még annak a tárgyalásába is belement, hogy a protestáns katonai lelkészek a római katolikus tábori püspök fenhatósága alól kivétessenek és külön, saját vezetés alá adassanak.

Az államnak illetén, a törvényeknek teljesen megfelelni kívánó magatartása a felekezeti viszonyokra is javító hatással volt. Az egyes keresztyén egyházak sohasem voltak egymással szemben barátságosabbak és figyelmesebbek, mint amikor azt látták, hogy az állam a törvényekben biztosított egyenlőség és viszonyosság elvét maga is komolyan veszi és megvalósítja. Ebben az időben vette komolyabban tárgyalás alá az állam az evangélikus egyház ama hetven év óta húzódo kívánságát is, hogy részére valamelyik állami egyetem keretében theológiai fakultás állítassék fel. A rendelkezések kiadásában is, csakúgy mint az intézkedések megtételében az egyházak a normális, törvényes elbánás áldásait élvezték.

Ezzel a helyes és törvényes magatartással szemben azonban az államnak nem volt figyelme vagy ideje észrevenni a destruktív sajtóban mind merészebbé válni kezdő hangot, amely a vallás és egyházak ellen nyilatkozott. A sajtószabadság cégére alatt észrevehetőleg folyt az izgatás a régi megszentelt eszmények ellen és ezt az állam tűrte. Ez a türelem később nemcsak az egyházakon, hanem az államon magán is igen szomorú eredményekben boszulta meg magát.

3. Mikor Magyarország egyszerre végzetesen összeomlott és Károlyi Mihály gróf kezébe került az ország kormánya, az állam és egyház viszonyában gyökeres változás állt be. Lovász, s utána Vass János kultuszminiszter az állam és az egyház elválasztásának az útját egyengette. Amaz talán akaratlanul, emez mások rendelkezésére. Vass miniszter az egyházi ügyeknek az iskolai ügyektől való elválasztása dolgában meg is kezdte a tárgyalásokat, de az egyházak képviselőivel tartott tanácskozásokon egyhangúlag az a vélemény alakult

ki, hogy a felekezeti iskolák megléte miatt a két érdekkört egymástól elválasztani nem lehet.

Az egyházi és iskolai ügyek gyökeres rendezése érdekében előbb csakis a katolikus egyház, később azonban a protestáns egyházak részére is külön kormánybiztos neveztetett ki. Ezeknek az volt a feladatuk, hogy az új kornak és a megváltozott viszonyoknak megfelelő új utakra térítsék az egyházak életét. A katolikus kormánybiztos komolyan foglalkozott a szekularizáció kérdésével, a protestáns kormánybiztos azonban, aki maga is református teológiai akadémián tanárkodott, mindenben az egyházak érdekeit tartotta szem előtt. Ha ő nem örködött volna olyan elismerésre méltó hűséggel a protestáns egyházak érdekei felett, bizony sok kár érte volna egyházainkat.

A Károlyi-kormány egyházpolitikájának el sem titkolt alap gondolata az egyház és az állam szétválasztása volt. Főként attól kezdve, amikor a szociáldemokrata Kunfi és Somogyi beléptek a minisztériumba. Észrevette ezt a figyelők éber csoportja s megalkotta a „Vallásvédelmi Szövetséget“, amelynek a Vigadóban tartott impozáns tiltakozása ennek a korszaknak egyik legszebb emlékü eseménye volt. Ezen a gyűlésen, amelyen a székesfőváros lakóinak ezrei valláskülönbség nélkül vettek részt, a legkülönbözőbb társadalmi osztályhoz tartozó emberek ajkáról hangzottak el a tiltakozások a vallástanításnak az iskolából való kiküszöbölése ellen.

Az egyházakat ebben a korban fenyegető állami magatartás kedvező következménye volt az a testvéries és bizalmas közeledés, amely nemcsak a keresztyén egyházak, hanem a nem keresztyén vallások hívei közt is örvendetesen fennállott. Az egyházak hangulata ebben a korban teljesen bizalmatlan volt az állammal szemben, ezért is keresték inkább egymásban a támogató erőt.

Jellemző különben, hogy a pápai nunciatura felállítása ügyében az első lépéseket éppen a Károlyi-minisztérium tette meg. Ha ennek a magában véve érthetetlen jelenségnek az okait kutatom, nem tudom másban megtalálni, mint abban a körülményben, hogy a római kúria érkezettnek látta az időt a maga hatalmának és befolyásának világszerte való biztosítására. Erről nekem az első hírt egy csikági egyetemi tanár hozta 1918 júliusában. Elbeszélte, hogy május havában Rómában kiadták a Corpus Juris Canonicit, júniusban pedig a propaganda-osztály elhatározta, hogy a világ népeinek lelki ziláltságát kihasználható, mindenütt megindítják a római katolikus egyház regenerálását. Evégből a nunciaturákat, amint azt már

hosszabban előkészítették, mindenütt, ahol annak történeti alapjai megvannak, de ott is, ahol már elmosódtak, újra felállítják. Vass János miniszter sokat és buzgón dolgozott ebben az irányban. Hogy célját el nem érhetette, annak az akkori kormány részben tudatosan, részben öntudatlanul előkészítője volt.

A nunciatura felállításának szándéka különben a Károlyi-korszak ama szándékával, hogy az egyházakat az államtól teljesen szétválasztja, nem állt ellentétben. Illetékes emberekkel többször beszéltem erről a kérdéstről s mindig azt a felvilágosítást kaptam, hogy az egyházak teljes és szabad berendezkedése állami érdek, amit elő kell mozdítani, de amint a berendezkedés megtörténik, azonnal magukra hagyják az egyházakat. Hogy ez a nyilatkozat mennyire volt őszinte, azt ebben a korszakban megítélni és elbírálni lehetetlen volt. Tény az, hogy a Károlyi-korszak alatt az egyházak mindegyike a teljes jogbizonytalanság állapotában élt.

Ez államjogi helyzetben született meg a keresztyén kurzus gondolata, amit akkor, mert mindenki hitt benne, még a zsidók is megnyugvással fogadtak. A keresztyén kurzus jelszava ugyanis a krisztusi megértést, szeretetet, türelmet és testvéri együttműködést jelentette. Erre pedig a vallás iránt még ugyan nem ellenséges, de mindenesetre rejtélyes kormányval szemben valamennyi egyháznak egyforma szüksége volt! Megindulásakor a keresztyén kurzus teljesen keresztyén volt, telve jóakarattal és a megértés készségével. Az én lakásomon tartott bizalmas megbeszélésben a római kath. egyház tekintélyes és jogosult vezéreiből vettek részt s erősen hangsúlyozták, hogy ezentúl nem lesz panaszuk a protestánsoknak a testvéri béke becsületes megtartása ellen. Hogy a veszedelem elmúltával a keresztyén kurzusból mind inkább kivészett az idealizmus és a keresztyén karakter, hogy mind inkább uralkodó lett benne az egyoldalú és testvérietlen felekezetiesség, s hogy a pozitív keresztyén gondolat helyett a negatív antiszemitizmus düllőjére tért, azt már e kezdetben teljesen elfogulatlan és tiszteltreméltó irányzat kigondolói és első harcosai nem voltak képesek megakadályozni. Avatatlan és titkolt célú emberek kezében a legnemesebb eszme is elferdül és károsá válhatik. Meg kell azonban állapítanom, hogy a keresztyén irányzat kezdetben az állam vallásellenes magatartásának szükség-szerű és egészséges gyümölcse volt, mint esetleges védekező szövetekezés, sőt erőteljes és nemzeti értékeket tömörítő politikai tényező is új, egészségesebb közélet megteremtésére.

A szomorú és végzetes politikai összeomlás és ezzel szem-

ben a kormány tehetetlen és gyanús magatartása adta azt a gondolatot, hogy a protestáns egyházak védelmére történelmi jogon elkötelezett külföldi államok fejedelmeihez és népeihez forduljunk segítségért. Kováts J. István protestáns kormánybiztos hathatós támogatásával sikerült is egy húsz tagból álló társaságot összehozni, amely a külföldi összeköttetéseket fellevenítette és ilyen módon igyekezett szorongatott nemzetünk és egyházaink érdekében a hatalmaskodó külföldön megértést, esetleg támogatást szerezni. Ennek a társaságnak a munkáját ezúttal nem vázolhatom, csak annak kiemelésére szorítkozom, hogy fáradozása nem volt eredménytelen és hogy munkájában a kormány a viszonyokhoz képest igen nagy jóakarattal és készséggel támogatta. Hogy Róma e nehéz időkben nem állt a magyar nemzet mellé, annak szomorú történelmi bizonyága a váci püspöki szék betöltésénél és a felsőmagyarországi püspöki stallumok kanonjogellenes kiürítésénél követett eljárása. Erről azonban majd a történelem mond egyszer valamikor megfelelő ítéletet.

A Károlyi-korszak alatt többször és behatóan tárgyaltunk egy külön protestáns ügyosztály felállításáról. Mert semmikép sem felelt meg a protestáns egyházak történelmi jelentőségének és sajátos érdekeinek, hogy míg a minisztériumban egy teljesen megszervezett és zárt katolikus ügyosztály működik, addig a protestánsok ügyeit a nem katolikus ügyekkel, tehát a zsidók és az ú. n. szekták ügyeivel együttesen egy vegyes ügyosztályban együttesen tárgyalják, amelyben mindefféle vallású tisztviselők voltak. Ezt az elkülönítést azonban még akkor nem lehetett végrehajtani, mert nem volt meg a kellő készség és hangulat a minisztérium vezetőiben.

4. Mikor a Károlyi-kormány nem bírta vagy talán nem is akarta magát tovább tartani és helyét a Tanácsköztársaságnak adta át, az állam és az egyház viszonyában radikális változás állt be. Az állam egyházellenes voltát nyíltan bevallották s az egyházzal való viszony végleges likvidálását megkezdték. Ebből a célból a vallásügyi minisztériumban Fáber Oszkár volt klerikus vezetése alatt külön vallásügyi likvidáló osztály is alakult. A kormány az egyházi adózást eltiltotta s csak az önkéntes adózást engedte meg. Az egyes egyházak vagyontát összíratta és elvette. Az egyházaknak és alkalmazottaiknak államsegélyét megszüntette. A lelkészeket felhívta, hogy záros határidőn belül jelentkezzenek, akarják-e az állam révén való elhelyeztetésüket, vagy megmaradnak az egyházak szolgálatában, amely utóbbi esetben többé semminemű állami támogatásban, még a mindenkinek kijáró élelmiszervásárló

igazolvány megszerzésének a jogában sem részesülhetnek. Azonkívül orosz mintára törvényt is hoztak, amelyben a papok a kereskedőkkel és a hülyékkel egyforma megítélésben részesülnek, vagyis minden politikai jogból kizáratnak. Garbai Sándor köztársasági elnök az evangélikus egyház nála járt küldöttségének, amely legalább az egyház humanitárius és tanulmányi alapjainak kimélését és meghagyását kérte, azt felelte, hogy bár elismeri, hogy a protestáns egyházak nem kapitalista és nem imperialista egyházak, mégsem tehetnek azokkal szemben sem kivételt, mert az ő állásfoglalásuk egy elvnek a követelménye és azt az elvet föltétlenül és kimélet nélkül meg fogják valósítani. A likvidáló biztos, Fáber pedig kijelentette, hogy a tanácsköztársaság programja az egyházak teljes eltörlése. Ugyanezt a kijelentést tette előttem Somogyi Béla is, amikor mint Kunfi államtitkárjánál a Deák-terti iskola államsegélyének kiutalását kértem. A Károlyi-kabinet egyik államtitkárja nem beszélhetett volna így, ha nem lett volna ennek a kormánynak is alapjában ugyanaz a politikája, ami volt az utána következő bolsevistáknak. Megengedem azonban, hogy a Károlyi-kabinet nem mindenik miujsztere volt hasonló meggyőződésű, sőt igen komoly eseteket tudok, amelyek az ellenkezőt igazolják.

A tanácsköztársaság alatt az egyházak államjogi helyzete és törvényen nyugvó biztonsága teljesen megszűnt. Míg a Károlyi-uralom idején maga az államkormány helyezett különösen nagy súlyt arra, hogy a Nemzeti Tanácsban az egyes egyházak lelkészi kara lehetőleg hivatalos képviselőhez jusson, addig a tanácsköztársaság az egyházak s különösen a lelkészek képviselőtéről hallani sem akart. Hiszen még az egyházi közgyűléseket sem engedték meg s a temetésekhez a lelkészeket szolgálati jegyekkel rendelték ki, anélkül, hogy a munkadíjuk megadásáról is gondoskodtak volna. Csak egyben voltak következetesek, az egyházak gyöngítésében és gyalázásában. Ennek egyik fontos tényezője akart lenni az egyházi anyakönyvek elvétele, aminek célja az volt, hogy a híveket a lelkészekkel való érintkezéstől még így is visszatartsák.

Már a Károlyi-féle időszakban is akadtak minden egyházban, még lelkészek is, különösen a szabadkőműves és ezzel egytestvér radikális páholyok tagjai közül, akik az egyház történelmi alapon nyugvó alkotmányos életét megváltoztatni és az új korszak kívánalmainak megfelelő módon átalakítani igyekeztek. Ezeket az evangélikus egyházban sikerült kártétel nélkül leszerelni. Nem is voltak azok rosszakaratú emberek, vagy közönyös egyháztagok, csak éppen nem tudták taná-

csolt lépésük későbbi esetleges következményeit igaz mivoltukban felismerni. A tanácsköztársaság idején is akadtak, akik a római katolikus és a református egyházban alakult, de rövid életű direktoriumok, illetőleg papi tanácsok mintájára az evangélikus egyházban is szerettek volna hasonló szervezetet létesíteni, de amint maguk kijelentették, csakis azért, hogy egyházukat az esetleges üldözésektől mentesítsék. Amikor azonban kellő felvilágosítást kaptak, teljesen visszavonultak.

Az államnak ez az egyházellenes magatartása azonban sok emberben nemhogy megingatta volna, hanem egyenesen megerősítette az egyháziasságot. Soha annyi önkéntes adomány nem folyt be az egyházak pénztárába, mint a bolsevizmus idején. Bizonyosága ez is annak, hogy az egyházra nézve a szorongatások keserve magvetés. S minthogy a tanácsköztársaság az egyház jogi szervezetét meg akarta semmisíteni, a hívek a társadalmi szervezkedés terére léptek s így akarták egyházuk fennállását biztosítani. Evangélikus egyházunkban akkor alakult az Evangélikus Szövetség, amely utóbb a Dunántúl már előbb is működő Luther-Szövetséggel egyesülve, ma is fennáll és működik.

5. A bolsevizmusnak az egyházak egymáshoz való viszonyára nézve megvolt az a jó hatása, hogy egymással testvériesültek. Még a különben kizáró római katolikus egyház is megismerte az elnyomottság szomorú sorsát, amit a protestáns egyházak századok óta olyan nagyon jól ismernek. Ez magyarázza meg, hogy amikor a bolsevizmus bukása után Horthy fővezér bevonulása megünneplésére az Országház előtt azt a felemelő szép zászlóavató ünnepet rendeztük, mindenki természetesnek és helyesnek tartotta, hogy a keresztyén egyházak hivatalos képviselői együttesen jelent meg s így mutatta, hogy a szenvedések és a csalódások tüze a testvériség szent érzésében egy közös nemzeti cél érdekében egy egésszé kovácsolta a szíveket. Ugyanez a felemelő egység mutatkozott az első nemzetgyűlés megnyitásakor is, ahol a kupolacsarnokban a keresztyén egyházak főpapjai egymás mellett és együttesen mutatták be áldozatukat a népek Istenének.

Sajnos, hogy az első tiszta érzéseket csakhamar felváltotta a nyugodtabb időkben mindig bekövetkező visszavonás és kicsinyes elfogultság. Megindult az egységet rontó felekezetieskedés, amit az időközben magát teljes biztonságban érző katolicizmus a protestáns egyházakkal kötött fegyverbarátságról megfélemlítve, úgy irodalmi, mint társadalmi téren megkezdett. A testvériség jelszavával és ígéretével, protestáns pénzekben is létesített ú. n. Központi Sajtóvállalat lapjai, amint a politikai

és társadalmi rend szilárdulni kezdett, mind nyíltabban kezdtek rátérni az egyoldalú felekezetieskedés útjára. Keserű és fájo volt ránk nézve ez a csalódás, de az ilyen frontváltoztatások újabban már nem is úgen esnek erköcsi megítélés alá. A nehez idökbén alakult testvéri szövetkezések közül csak kettö maradt meg a megkezdett testvéries út mellett. Egyik az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, a másik a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. Tisztesség ezeknek!

A felekezetközi viszony megromlásának és ezzel kapcsolatosan az állam és az egyház viszonyában is beállt változásnak egyik legföbbs oka a rekonstrukció korában egymást gyakorta váltogató kormányok s általában az állam sorsát intözö tényezök gyöngesége. Ha a törvény által is megkövetelt felekezeti jogegyenlőség és viszonyosság védelmében következetesen megállottak volna, akkor ma nem meredne felénk a nemzetpusztító kultúrharc veszedelme. A kultúrharcot pedig könnyebb kitérése előtt meggátolni, mint kitérése után megszüntetni. Az államkormány azonban a protestáns egyházak hivatalos testületeinek és vezetőinek panaszait és figyelmeztetéseit mellözve, tétlenül nézi a klerikális túlzök hangban és cselekedetben sokszor nagyon is bántó viselkedését, a sajtó egy részének ez irányú elferdülését, s keresztény jelszó alatt minden nem katolikus érdeke és közösség megítélését és háttérbeszörítését. Ha valamely egyház magát erősíti és kiépti, az ellen természetesen senkinek sem lehet kifogása, de mihelyt másokat akár gátol, akár sért, azzal már a közrendbe ütközik. S itt már az államnak minden egyházzal szemben megvannak a maga törvényes pozitív és negatív kötelességei. S ez az a tér, amelyen az állam gyöngesége káros és kirívó.

Nem akarok a folytonosan szaporodó sérelmek és bántások egyes eseteire kitérni, csak rámutatok a következökre. Megtörtént, hogy egy egész minisztériumot azért kellett rekonstruálni, mert a klerikális sajtó szerint sok volt benne a protestáns. Ma is megtörténik, hogy a közéletben, különösen a választásoknál, vallási alapon történik az értékelés. A jus placeti tervszerü mellözésére, a kegyüri kötelességek követelésével szemben a kegyüri jogok csorbitására nincs szava az államnak. Pedig ezek nem felekezeti, hanem államjogi értékek. Viszont a minisztériumok minden rendelkezése egyedül a katolikus egyház érdekeit látszik szemmel tartani, míg a protestáns egyházak sajátos autonom jogaira és berendezkedésére nincsenek tekintettel. Az államsegély ellenében autonomiánkat sokszor fájoan mellözik. Az államsegélyes lelkészek és tanítök ellen a minisztérium rendeletére fegyelmi eljárást kell indítani s egy-

házi bíróságaink ítéleteit az állam fölülbírálja. A népiskolai tanítók fegyelmezését csak úgy, mint javadalma megállapítását lassanként és fokozatosan kivesszük az egyház kezéből. Vallástanáraink, ha állami javadalmazásban részesülnek, könnyen ki vannak téve a kenyérvesztésnek, mert megtörtént, hogy az állami tanfelügyelő előterjesztésére a szabályszerűen alkalmazott protestáns vallástanárnak nemcsak a fizetését vonták meg, hanem a már addig felvett fizetése visszatérítésére is kötelezték, anélkül, hogy erről az egyházi főhatósággal előzőleg beszéltek volna. Sérelmes a tanítói javadalmak újabb megállapítása következtében kezdeményezett ama gyakorlat is, hogy a megállapítás következtében elvont államsegély már élvezett részét vagy a tanítóval, vagy az egyházközséggel óhajtják visszatéríttetni, ami anyagilag is végzetesen súlyos büntetés, de meg a méltányosság követelményeivel sem egyeztethető össze.

A mai korban az állam és az egyház viszonyának jellemző sajátossága egyrészt az állam mindenhatóságának, másrészt a katolikus egyház elsőbbségi, sőt bizonyos mértékben egyeduralmi jogának kidomborítása. Ez utóbbinak a támogatására szolgál a pápai nunciatura felállítása és a mind jobban erősödő államjogi befolyása, továbbá a szabályszerűen ki sem hirdetett s így a magyar állam törvényei szerint jogilag érvénytelen Corpus Juris Canonici egyoldalú és a protestánsokra nézve nemcsak hátrányos, hanem sérelmes rendelkezéseinek végrehajtása. Ezek a körülmények gyöngítik, sőt lehetetlenné is teszik az egyházak békés együttélését. Szomorú, hogy minden oldalról szorongatott s megértés és szeretet nélkül vergődő nemzetünk önmagát még a vallási torzsalkodás átkával is gyöngíti. Szomorú, hogy a magyar a magyar testvér istentiszteletén nem tud és nem akar ma már testvérként résztvenni, de még szomorúbb, hogy a magyar állam a régi tiszteletreméltó hagyományokat elfelejtván, nem őrökdi teljes szigorúsággal és kívánatos éberséggel a felekezeti közti viszony békés fönntartásán és olyan irányzatokat enged elhatalmasodni, amelyek amellet, hogy tételes törvényekbe ütköznek, még az összeforrasztó nemzeti erőket is pusztítani segítenek. Szomorú jelenség ez, de bizzunk abban, hogy a most rajtunk ülő lelkibetegséget a magyar lélek öröklött ősi belső erőforrásaiból kibuzgó újjászületésnek kívánatos és szükséges megújhodása váltja föl.

Raffay Sándor.

Levél falura.

— Fialtal költő-papnak. —

Olvassom a könyved s körülöng szelíden
Illatos, tavaszi üde fuvalom
S úgy érzem egyszerre: ott mulat a szívem
Lankás, vadvirágos domboldalakon ...
Fölöttem a légben
Mezei pacsirta édesen dalol.
Kéklő messzeségben
Falusi harangszó csendül valahol ...

Pacsirta dalára, harangok szavára
Gerjed a szívemben derűs áhítat.
— Balatoni tájon, kis falum határa,
Őrzöd-e még az én szép álmaimat?
Rég volt ... haj, be rég volt,
Hogy ott álmodoztam dombok oldalán,
Merengve az égbolt
Rengő kékjén, harang s pacsirta dalán ...

Be szép álmok voltak: — templom sudár tornya
Akácfavirágos falu közepén,
Tikkadozó lelkek égi harmat-szomja —
Lelkém edényéből oltogatom én ...
Szomjú éhezőnek
Poharat töltök és kenyeret szegek.
Szívén-vérezőnek
Sebére zsongító irt csepegtetek ...

Be szép álom is volt ... Régen s haj, csak álom.
A sors széjjeltépte tündér-fátyolát.
... Olvassom a könyved s kísérlek barátom,

*Egyszerű faludba, a dombokon át.
Kezéd hön szoritom;
Meg ne hőkkenj, itt-ott ha rögös az út!
Hited, erőd szítom:
Ha kísért a város, ne hagyd a falut!*

*Szív kell a falunak, hit, szeretet, lélek,
Bú-baját megértő, általérző —
Apostol a népnek, orvos a szegénynek,
Ha ki elesett, száz sebből vérző...
Ki népünk szívében
Alvó szent érzések húrját zengeti:
E bús magyar éjben
Szébb magyar jövő bölcsőjét rengeti!*

*Ez alvó húrnak légy te is zengetője,
Népünk lelkével a lelked hű rokon —
Légy e bölcső éber, hívő zengetője,
Dalolj, építs a bús magyar romokon.
... Levelem im zárva,
Dalos testvér, fogadd hő üdvözletem:
Zsendüljön kalászbá
Álmaim vetése a te földeden!*

Lampérth Géza.

Madách „pesszimizmusa“.

— A M. P. I. T. 1923 június 16-i ülésén tartott előadás. —

Körülbelül tizennégyéves lehettem, amikor először olvastam az Ember Tragédiáját s ma is élénken emlékszem, mint borzongatott meg akkor még nem is értett szépsége, mintha zúzmarás seprűvel vágta volna végig a hátamon. Mire tizen-nyolcéves lettem, már szinte könyv nélkül tudtam az egész költeményt; ifjúságomnak breviáriuma lett, amely mindennap újat mondott, bár mindig többet hallgatott el, mint amit elmondott.

Húszéves lehettem, amikor először láttam színpadon. Az előadás után — *akkor* egyike volt a legjobbaknak — mégis olyan csalódás fogott el engem, aminőt sohasem éreztem. Szánalmas, kicsinyes, theátrális vergődésnek láttam az én csodálatos Tragédiámat.

Sohasem beszéltem erről az élményemről, egyszerűen azért, mert szégyeltem magam amiatt, talán azért sem, mert nem tudtam ennek okát adni.

Ezelőtt pár héttel megdöbbenve olvastam, hogy a mai Magyarország egyik legillusztrisabb szelleme ezt írja az Ember Tragédiájáról: „az igazán bensőséges, vallásos lelkekre Madách tragédiája kínos benyomást tesz, mint akik imádás helyett káromkodást, isteni tervek helyett inkább kontárságot, nagy, teremtő stílus helyett inkább cinizmust s az ördög türethetlen, fölényeskedő pókhendiségét érzik ki“...¹⁾

Ekkor villant meg az eszemben, hogy az Ember Tragédiája nem színpadi megmutatásra, hanem zenei kiabrázolásra való, mert azt, ami jelentésének a lényege, szinte azt mondhatnám, misztérium, csak az ragadja meg igazán, aki mint zenét képzelettel el s engedi a lelkére hatni.

¹⁾ *Prohászka O.*, Az ember tragédiája s a pesszimizmus. *Kath. Szemle*, 1923. évi IV. füzet 193. s köv. l.

Nemcsak azért, mert a zene tudná érzékíteni azt, hogy maga a Tragédia csak egy álom; végzet és történelem, de mégis csak álom. Nemcsak azért, mert zenében lehet kiábrázolni az egész mű belső, dinamikai szépségét; az egyes színek egymásba átcsapódó ellentétét, amelyek úgy adják a megelőzőnek megoldását, hogy meghasonlásukban előkészítik az új színeket. Mindenikkel új remény köszönt be s csalódásából ismét új remény születik, egyre vakmerőbb és egyre lehetetlenebb, míg maga a tragédia kimossa és felemészti önönmagának minden ellenmondását s a diszharmóniák csődjéből felszáll a finálé halk, édes megnyugvása, mint a véres, összeomló, felemészített oltártűzből a láthatóvá vált forróság libegő, titokzatos teste, a leimádkozott Numen sugárzó lénye.

Nemcsak ezekért, hanem főképpen azért, mert a zene tudná — nem bizonyítani, hanem — megéreztetni, hogy az Ember Tragédiája jelentése a maga látható műalkatán túl ér s ott kezdődik igazán, ahol a mű elhallgat. Olyan zokogás, — tört., keserű, gyilkos — amely angyali vigasztalást áraszt, mihelyt elhallgatott.

Nem tudom, sikerül-e nekem ezt a megérzésemet szemléltetnem. Rajtam is az a varázslat ül, hogy *szóval* próbálok elmondani azt, amit a zene szó nélkül azonnal éreztet.

Sokan azt hiszik, hogy az Ember Tragédiája három első színe hagyományos díszlet,¹⁾ antik lelemény csupán; fogás, hogy a mű valahogy elkezdhető legyen. Nem; a tragédia misztikus gumója itt van elültetve és innen virul ki az egész költemény; az is, ami a fája, az is, ami az illata és balzsama. Itt erjed meg a tragédia kovásza, amelyik áthatja az egész mű legapróbb részletét is. Ez pedig — ne csodálkozzanak, hogy teológiai szak kifejezéssel élek — *a bűneset. Az a tény, hogy az Isten dicsőségére teremtett szabad, boldog ember önmaga bűne folytán kiesik a kegyelem állapotából s magára marad egy semlegesnek látszó univerzumban a Gonosz prédájául és játékszeréül.*

Mi történt itt? Ugyanaz maradt az Isten, az ember, a világ, mind a három, ami eddig volt, csak elszakadt egy láthatatlan aranyfonál, ami az embert az Isten szívéhez kapcsolta s ezzel a világ fölé emelte. Az ember elveszítette Istent s ezzel belezuhant a világba; a világ véres malma pedig elkezdett történelmet járni.

Megkezdődik a magára hagyatott embernek, a bűnbeesett embernek a tragédiája s mi szívszorongva kérdezzük, milyen

¹⁾ Legujabban *Moór Gyula*, Napkelet I. évf. 7. szám.

lesz az olyan emberi élet, amelyik kívül esik az Isten kegyelmén? Azt hiszem, senkit sem fog meglepni, ha ez lesz a felelet: az élet — átok.

A harmadik szín, amely legeszmeibb az egészben, se regszemlét tart és számba veszi azokat a tényezőket, amikből az emberi történelem kialakul. A kultúra kohójába pillantunk bele, amelyben fő és süstörög a világfazéknak minden salakja, mérge, érce, köve, sava, tüze, eleme s mi tudjuk, hogy nem hull bele az a titokzatos csepp, — egy véresepp a keresztől — ami a kotyvalékból aranyat csinálna. Felsorakozik az ember szellemi lénye, magasba törő, nyughatatlan akarása, a szárnyaszegett madár röpködő ösztöne s azzal szemben mindjárt testi korlátoltsága, földhözragadottsága.

*„Nézd, ugranám, és testem visszahull,
Szemem, fülem lemond szolgálatáról,
Ha a távolnak kémlelem titkait;
S ha képzetem magasb körökbe von,
Az éhség kényszerít hűnyászkodottan
Leszállni ismét a tiprott anyaghoz“.*

Azután Ádám belepillant a világerők műhelyébe. Látja azokat a kozmikus erőket, amelyek a természetet hajtják: a hőt, a delejt, az élet örök ösztönét s rettentő korrelativumát, a halált. Filozófia, természettudomány, mítosz keveredik itt össze lázálommá, s szinte a felébredés megkönnyebbedését érezzük, midőn Ádám elalszik. Szegény Ádám! Eredj és teremts *ebben a világban* kultúrát, légy urrá a felett, szerezd meg *itt* elyeszített dicsőségedet! Nagyravágyó ember, itt próbálj nagy lenni; örömkergető Éva, itt próbálj boldog lenni!

Igy kezdődik el a Történelem, mint az ember tragédiája. Tizenegy színben gördül le előttünk az óriási dráma. Mindeniknél egy új, nagy világézés kulturális fokának a tetején bukkan fel Ádám, mindenik a megelőző színnek reményen felül bevált eszménye, de olyan bevált eszmény, amely saját súlya alatt összeomlik és maga alá temeti Ádámot, aki úgy menekül a kataklizmából, mint hajótörésből az utas, — a reménység egyetlen deszkáján. Először a világon urrá lett embert a *Faraót* látjuk, aki a világpiramis csúcsán él milliók munkájából, véreből, esontjából és velejéből. Milliók egy miatt; Übermensch, aki éppen azért lesz árva, zsugorodik össze s törpül nyomorult féreggé, mert isten lett. A következő színben a *nép* a minden, — s ime ez a minden zsarnoknál kegyetlenebb, nyomorultabb és butább Moloch felemészti az Egyetlent, a Legjobbát, a Hőst. Amott a hős emészti meg a népet,

itt a démosz a hőst. Azután jön a *Hedoné* színe s az illatos mo-
csárban fuldokol és szomjazik a halhatatlan lélek, mint a
vályúhoz kötött királykisasszony. Reáfordul a *rajongó aszkézis*
s mindaz a nyomorúság, embertelenség, szent kegyetlenség,
amit ez termel. Az anakronizmusok itt a legkiáltóbbak, de a
költői koregyénítés a legélesebb. A hit világa után jön a *tudo-
mány* hősenek szívrázó tragédiája: mint prostituálja istennőjét,
adja el pénzért s árul babonát, mert egy ledér asszony arany-
hajszála földhöz köti s gyámoltalan, szánalmas alakká igázza
a csillagvilágok sasszemű kutatóját. Szemünk láttára fiadzik
a tudomány társadalmat: előttünk kavarog a *felvilágosodottság*
ördögi abortusa, a francia *forradalom*, míg eltűnik, mint egy
véres forgószél. Ádám vénhedik, akarata csökken, a színek
grandiózitása aprósodik, — a *londoni jelenet* már a mai hét-
köznapi élet kicsinyes világa, amelynek már csak egy óriása
van: Mors Imperator, aki a nyitott sírba besöpör mindent, ami
élt s a durva göröngyre ráhullanak a földről elröppenő génusz
fehér rózsaszirmai. Innen már a *jövőbe* halad a kép: a *falansz-
ter* gépies világa, lelket irtó kommunizmusa dermedez előttünk,
amelyben a régi világ nagy emlékei s itt-ott kitoró érzései mu-
tatják, mint felcsapó geyzirok, hogy a jégpáncél alatt, lenn a
mult mélyében, kozmikus erők vulkáni tüze van leszorítva.
Ádám menekülni akar a földről egy szédületes kétségbeesett
kalanddal, hogy kivágja magát a halálgyűrűből, de visszahull
s megjelenik az utolsó szín, az *eszkimó-jelenet*, a vigasztalan,
rettentő vég.

Hol járunk mi? Miféle világ ez? Nem a pokol-e ez?

De az; ez az elbukott embernek, az örök Ádámnak, a meg-
romlott emberi természetnek a világa. Egy világ, ami értel-
metlen, céltalan, megátkozott, amin már az sem segít, ha Ádám
öngyilkossá lesz, mert túlnőtt rajta s nélküle is megy tovább
az életlavína, hogy önmagát pusztítva feleméssze.

Igaz-e ez a világ?

Nem.

Ez a világ csak álom. látszat, sötét, agyagos szimbólum,
amelyen égi dicsőség sugárzik át.

Az ember élete onnan kezdődik, ahol a mű véget ér, de ez
már nem tragédia, hanem misztikus éposza az örökkévaló-
ságnak.

Az Éva méhében ott van már az ígért magva az Asszony
Fiáról, aki megtöri a kígyó fejét s az első Ádámmal szembe-
állítja önmagát, a második Ádámot, Krisztust. Benne újra
helyreáll az ember megromlott állapota, egybekapcsolódik Isten
és az Ő gyermeke. restaurálódik a megcsorbult, összetört emberi

élet s megjelenik a világban, a szívekben, a történelemben egy új győzelmes elv, a Krisztus.

Hunyjuk le a szemünket s gondoljuk el, amint az Ő alakja végig megy mindenik színen. Ave Restaurator! Ráhajol a holtra korbácsolt rabszolgára s az rámosolyog, mint az egyik lator ott fenn, a kereszten. Szemébe néz a Faraónak s az lábához juházva elébe szórja kincseit, mint egy tékozló Zákheus, aki most először igazán gazdag. Odaáll Miltiádész mellé s az felújjong, mint Círénei Simon: hiszen ez a te kereszted, a te történeted, Uram! Megjelenik a római bakhanálián, s Julia, Hippia, Cluvia zokogásba burkolózva feltörik nárdus-szelenecéiket, fejére öntik a drága kenetet, lábát könnyel áztatják, hajjukkal szárítják. Belép az Izóra kolostorába s a rideg cellában a bethániai hajlék levegője ömlik el, itt a Mária rajongó szeme világít, mint egy oltárra tett örök-méceses, ott a Mártha hű, szorgos keze szövö az áldások fátyolát. Kilép a máglyák elé s a farizeust és a publikánust, Athanáziust és Ariuszt összecskoltatja. Kepplert, a vén Mágust napnyugatra indítja, hogy arányát, tömjénét tegye a bethlehemi Gyermekek lába elé; megáll a guillotint dobogóján s felzendül hegyi beszéde: Boldogok a sírők, az éhezők, a szegények; szeressétek ellenségeiteket! Elvegyül a londoni vásárba s a piacra vitt leányt védelme fátyolával betakarja, a munkásokat egy lelki ország szenvedélyével fanatizálja, a diákokat katonájává avatja, a bábjátékos kezébe bibliát, ajkára zsoltárt ad s a sir felett megáll: én vagyok a feltámadás és az élet! Beköszönt a falanszterbe s egyszerre feléje tódul, reáfonódik minden lélek, mint galambdúcból a repdeső sereg, amikor úrnőjük közeleg: te vagy legnagyobb emlékünk, legkülönb nevelőnk, leghatalmasabb pásztorunk, te vagy itt az Ur és a Király! Az űrben szálló Ádám az ő karjába repül: hová mennék Uram, örök életnek beszéde van nálad; s az utolsó eszkimó, ott az egyenlítő táján, bálnaszir lámpása mellett az ő szent arcát nézi, nézi, mint az elvéhédtt ember testéből válni készülő, elhomályosuló lélek a feszületet, s édes sejtelmek halk fuvallatában lobban fel a kialvó gyertyaláng: úgy megfáztam, olyan nyomorult és tompa lettem, mindent elfeledtem, de majd mindent meglátok, hideg, utolsó alkonyatból forró, örök hajnalok felé röppenek, elsülyedt világ utolsó sudarán megülő drága főnix-madár lelkem!

Miért nem mondja, miért nem teszi ezt?

Azért, mert Ádám mellett Lucifer áll, s az ő hatalmában van. De akkor ne csodálkozzunk az eredmény fölött!

S most azt kérdezem: ki lehet-e venni a költemény

benső dinamikájából, lendületéből, hogy miért áll Ádám mellett Lucifer?

Ki. Azért, hogy megérezzük: nem ő a mi Társunk. Azért, hogy rákényszerüljünk Krisztust fogadni társul, barátul, fényhozó kalauzul:

*„Te Lucifer meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben, működjél tovább:
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántoritja bár, — az mit se tesz, —
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhödésed végtelen leend,
Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol.
Szép és nemesnek új csírája lesz.“*

A megváltásnak a csírája lesz. Itt emelkedik legmagasabbra a világirodalomban ez a költemény: a Sátán az Isten dicsőségének eszköze, mert lázadásából születik a Megváltás, ostromára bomlik ki a győzelmes isteni kegyelem, amely elborítja őt, mint a beszakított bőségszarú áldása azt, aki kést ütött bele.

Pesszimista-e tehát Madách? Az, mint Pál, Szent Ágoston, Kempis, Luther, Kálvin, mindenki, aki az Isten nélkül való életet abszolút rossznak látta s az Istennel való életet az egyedül jónak. De optimista is Madách, mint mindenki, akinek az élet rosszasága csak ugródeszka volt, hogy arról az örök szeretet és örök jószág kebelébe vesse magát.

Igaz, hogy ő e kettősségnek csak az egyik oldalát látta és mondotta el, de azért hallgatott el, hogy hallgatása minden beszédnél ékebben hirdesse a másikat. Van életében és költészetében valami a marathoni győző megrázó híradásából, aki országokon futott át szomjasan, lihegve, magát felemészttve, s a mikor célhoz érve, felnyögött: győzelem! — holtan esett össze. Madách is hozta a győzelem hírért, de mielőtt felzokogott volna: győzelem! — halott volt.

Az Ember Tragédiájának befejezéséhez hozzátartozik még egy „nagy csendesség“, mint az Apokalipszis drámáihoz. Ebben a csöndben mondja el az Ember Tragédiája mindazt, amit világkatasztrófák zajában megindított s ami összeomlott kozmosz robajába tört. A csönd tolmácsolja.

Ez által jutott Madách műve páratlan költői erőhöz. Milyen nyomorú kis dolog lett volna abból, ha minden szín végén egy kis prédikációt tart vala a jó győzelméről, a lelkiesség fölénységéről. De így a világirodalom leghatalmasabb bűnbánati

prédikációja s csillagokon át repülő sikoltás, amely viszi ölénben a Jézus nevét, mint menekülő édes anya tűzvészből megmentett gyermekét.

Valami optikai múzeumban láttam egy különös szerkezetet. Pár tükörből és üveghasázból állott. Ha belenéztem a tükörbe, önnön vonásaim torz, nagyított, bántó képét láttam. De tőlem pár méternyire, oldalt, fölnebb, láttam magamat plasztikusan, szívárványos fényben, mintegy megdicsőült testben, szabadon lebegni. Színes szobor, amelyet napsugárból faragtak s a levegőbe lehettek.

Ha belenézünk a Madách varázstükrébe, önnön emberi vonásainkat torzán, nagyítva, meduza-ijesztően látjuk. De ugyanakkor oldalt, félre, megmutatja nekünk a fényből való, plasztikus, örök emberi arcunkat: az istenképet. A második Ádám: a Krisztus arcát.

Dobjunk tehát egy palmaágat a legnagyobb magyar poéta-igehirdető százéves bölcséjére!

Ravasz László.

A vándor.

*Sötét az út —
Jár-e más is rajta?
Sötét az út és a jövő ajka
Mereven csukva van.*

*Sötét az út —
Valaki jön felém — valaki jön elém . . .
Lelkem ne remegj!
Kinek a szívét hallom verni?
Kezemet kinek a fogása éri?
Arcom kinek a leheletét érzi?*

*Sötét az út —
Valaki jön velem, valaki van velem!
— Lelkem meg ne botolj! —
Tán őseim szíve ver a végtelenben
És Isten keze érinti a kezem!? . . .
Isten lehelete a lég is körülém
És Isten fénye a sötétség is!*

Sötét az út, — de én tovább megyek . . .

Ritócák Emma.

Petőfi művészete.

Forr a világ. Az elmúlt idők, amelyekben fegyverek zaja és ágyúdörej zavarta az emberiség mindennapi életének csöndes menetét, csak előkészítői voltak a nagy tragédiának. Most, hogy békeesség szakadt Európára, most kezdődik az igazi szomorújáték, — a lelkek meghasonlásának, a kultura bujdosásának, az őszinteség szégyenkezésének siralmas korszaka. *Most* forr a világ s minden komoly lélek fut, menekül önmaga elől, mert hiában kereste önmagát, nem sikerült megtalálnia. Minden lélek menekül önmagától s menekülés közben, úgy látszik, hiában keresi a társ-lelkeket is, mert megtalálnia őket nem sikerül. A lélek önmagától, a lélek lélektől bizalmatlanul fordul el s az emberiség szent corpus mysticuma meggyalázottan, vergődve várja a feltámadást.

Hová menekülhetnénk a szomorúságos, fájdalmas, borús világból, ha nem abba a másik felsőbb világba, ama mundus intelligibilis-be, ahol az eszmék és eszmények örökkévaló fénye borít mindenre tündéri, bűbajos fátylat!? És hová menekülhetnénk mi testvértelen, gyászoló magyarok a mai napon, ha nem Petőfi lángeszének abba a felsőges világába, ahol a magyar lélek ezernyi kincse gyűjtve halomra és ahol egy isteni géniusz művészete mutatja meg nekünk a világnak, a világ tüneményeinek igazi, maradandó jelentését!? Hadd gyűjtsuk föl hát az emlékezés fáklyáját s e fáklyának gyöngye, de őszinte fénye mellett kíséreljük meg bele pillantani a magyar jövőendő nagy hodégoszának művészetébe.

Minden művészet élmények kialakítója és minden élményben egy-egy kialakult lélek tükröződik vissza. Az élmény a léleknek misztikus, alig sejthető mélységeiből fakad fel és hozza magával mindazokat a föl nem becsülhető értékeket, amelyeket számunkra a művészet tesz láthatókká. Élmény nélkül nincs művészet, csak eltanult vagy affektált mesterség van.

És a léleknek minél nagyobb mélységéből fakad az élmény, annál értékesebb lesz a műalkotás, amely ezt az élményt s ezen az élményen át a lelket kialakítani akarja. A nagy, a páratlanul álló művészek, az igazi teremtők egyedülvalóságát, sirlmas magányát éppen az magyarázza, hogy az ő lelkükben az élményeknek egész világa szunnyad s ők *ebben* a szunnyadó, de általuk akármely pillanatban felbreszthető világban érzik jól magukat. A művész az ihletettsége perceiben a lélek ősmélységeibe merül alá s az onnan felszínre került élményből alakít, teremt egy új és felsőbb világot. Ebben az új világban, a művészet csodás világában megdicsőül minden, amit a művész ihlete alkotott, kezdve a durva kővön, amelyben egy Afrodite minden gyönyörűséges szépsége, szerelemkeltő csábja rejtőzött, föl egészen a szinte étheri hangig, amelynek segítségével Beethoven az emberi élet szenvedéseit és nyomorát, reménységét és kétségbeesését, örömét és fájdalmát, szolgaságát és felszabadulását tüntette fel a maguk őseredeti lényegükben s megmutatta a léleknek a lelket, az életnek az életet, az embernek az embert.

A lélek új világokat alkotó élményeinek teremtője és kialakítója az a költő, akinek költészetében a költői művészet a maga lényegi tisztaságában ragyog felénk. Aki Petőfi Sándor poézisét megértette, a maga lelkében együttélve, a maga lelkének részévé tudta tenni, az megértette a költészet egész világát. Az ő élete költészete volt és költészete az ő élete, amely élet csak azért látszott teremtettnak, hogy rövid folyamán egy istenszülte géniusz a maga kincesházának minden drágaságát kiméletlen pazarlással szórja szét a hálátlan világnak. Petőfinak az Erosz által teherbejuttatott lelke fájdalmak, szenvedések között ontja magából az értékektől duzzadó élmények egész seregét, hogy eme fájdalom- és szenvedésszületett élmények kialakításával teremtsen új, tiszta, szabad valóságot. Az élményeknek ez a szakadatlan teremtése nála nem szándékos és önkényes mívelet, hanem szent kényszerűség: mihelyt föllobban benne a költői öntudat vezérlő fénye, ő kénytelen lázasan, kiméletet, sem a mások, sem az önmaga kiméletét nem ismerve, kialakítani azt az ideális csírárt, amely lelkében preformáltan már ott szunnyadott, mielőtt Petőfi a maga zsenijének tudatára ébredt volna. Most ez az ideális csíra megéretten, ősi erőktől duzzadva érvényesülésre tör és Petőfi kénytelen önfentartásának érdekében is ezt a csírárt kialakítani. Petőfi az önfentartásnak, a legmagasabb értelemben vett létezésnek ösztöne által üzetik ki ebből a mi szürke, mindennapi és csöppet sem szép világunkból, hogy sub poena non existentiae keresse az ő mű-

vészetenek el nem muló, szépségekkel és gyönyörrel teljes világát. Petőfi a költészetnek daimoniakusa.

Ha valakinek sikerült kisebb vagy nagyobb fáradsággal összegyűjteni és pedáns rendbe szedni azokat a motívumokat, amelyek Petőfi verseiben felfedezhetők s kikutatta azokat a forrásokat is, amelyek Petőfi költészetét táplálták, ha valaki pontosan kinyomozta a költő életének minden apró adatát, — kétségtelenül szép dolgot végzett, de bizony-bizony csalódik, azt hívén, hogy ő már most megértette s mások előtt is érthetővé tette a Petőfi poézisét. Egy Petőfinél sokkal fontosabb az, hogy *alkotott*, mint az, hogy *élt*. Aki Petőfit meg akarja ismerni, annak el kell szánnia magát arra, hogy bátor energiával alászáll a Petőfi lelkének mélyére, ott együtt él a költő lelkével, ellesi annak minden mozdulását, elsajátítja élményeit s mindezek után belátja azt, hogy Petőfi lelkében az aestheticum nem egyéb, mint páratlan lényegkeresés, a szellem örök jelentésének kiabrázolója. Petőfi művészetének mindenesetre egyik legfontosabb lelki rügője és élmény-teremtésének formája az, hogy nála a tárgyból, a természetből, a jelenségekkel kifele törő, nekifeszülő, önmagát állító erő összerobban, egyesül, beléolvad a Petőfi lelkéből kilendülő, érvényesülni akaró, önmagát állító erővel, hogy *egy* formába ömölve juttassák kifejezésre a szellemnek ezt a lényegét, az aestheticumnak azt a végtelenségét, amely Petőfi lelkén át kereste a megnyilatkozást és alakot. Petőfi élményeit az jellemzi, hogy azokban a lélek és a természet, a belső és külső olvad szerves egységbe s lesz ezekben az élményekben a részeknek olyan Egysége és Egésze, amely kifejezésre jutván a Petőfi költeményeiben, ezeket teszi első sorban a maguk nemében páratlanakká és klasszikusakká.

Példa erre egyik költeményének néhány sora, a költő művészi fejlődésének legelejéről, az 1844-évből:

*Kedvemnek ha magjja volna:
Elretném a hó felett
S ha kikelné: rózsacrdő
Koszorúzná a telet.
S hogyha földobnám az égbe
Szívemet,
Melegítné a világot
Nap helyett.*

(Egri hangok.)

E versszakban, ime, oly szervesen vegyülnek el a külső világból fakadó jelentések a lélek belsejéből kiáramló és alakot, megjelenést kereső jelentésekkel, hogy előttiünk egyetlenegy

kép áll, amely a maga egységes keretében páratlan erővel, világossággal, plaszticitással ábrázolja ki a költő lelkének azt az örömteljes és jókedvű hangulatát, amely az egri kispapok körében lett úrrá fölötté. Ebből a pár verssorból Petőfi egész lelke hangzik felénk nem részletekbe és morzsákra tördelten, hanem mint egységes, tömör Egész.

A költő lelkének és természethangulatának egy élményben való organikus egyesülésére klasszikusabb példát alig lehetne találnunk a „Szeptember végén“ c. költeménynél, amelyben a haldokló természetnek látása indítja meg a költő lelkének teremtmény funkcióját, hogy azután ez a funkció egy tökéletesen zárt, egységes, minden ízében kiváló műretek kialakulására vezessen. Itt a költő a saját lelkét érzi bele a természetbe és a természet hangulatát veszi észre a lelkében:

*Még nyílnak a völgyben a kerti virágok.
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt.
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérci tetőt.
Még ifjú szívemben a lángsugaru nyár,
S még benne virít az egész kikelet.
De ime sötét hajam őszbe vegyül már.
A tél dere már megüté fejemet.*

A csupa ellentétekben mozgó, a feszültséget sorról-sorra fokozó vers végül egy lemondó akkordban hangzik ki: a költő elpihent fájdalommal a maga bizonyos hűségét állítja szembe felesége feltételezett hűtlenségével s örök szerelméről teszen könnyező vallomást.

A külső természetnek és a költő lelkének ebből az energikus egyberobbanásából, nekifeszüléséből születik meg a Petőfi élményeinek az a végtelen teltsége és állandóan szétrepesztéssel fenyegető ereje, amely egész művészetét páratlanná teszi a világirodalomban. Az élményeknek ez a teltsége és energiája jogosít fel annak megállapítására, hogy Petőfi lelke az aestheticumnak kicsurranó pleromája, amely a legnagyobb közvetlenséggel és ösztönösséggel alakul ki a Petőfi művészete által.

A Petőfi életrendeltetése az, hogy ezt a kicsurranó élményvilágot a poézis eszközeivel valósítsa meg. E megvalósításban az élmények páratlan közvetlenségén, teltségén, energiáján kívül rendelkezésére áll Petőfinak a teremtmény fantáziájának végtelen, semmiféle határt nem ismerő hatalma. Élménye többé-kevésbé van minden ember-fiának, de azért még sem lesz mindenik művész. Ahol hiányzik a fantázia teremtmény és kialakító

ereje, ott a művészet nem születik meg. „Amit csak a sejtés lát az éjben“, azt a képzelőerő konkrét alakokba önti, hogy ez alakbaöntés által láthatóvá tegye a sejtésben uralkodó jelenést. Minél elemibb erővel lobog fél a fantázia égető lángja, annál pompásabb kifejezésre talál a teremtő lángész. Szükségtelen lenne itt példákat idéznünk, mert hiszen Petőfinek majdnem minden alkotásából szinte felénk viharzik képzeletének végtelen dinamikájú ereje. Ennek a fantáziának vad, duzzadó, bőrében nem férő életerejéből lépten-nyomon kilángol a teremtés, az alakítás isteni ösztöne. Kilángol, hogy megeméssze a valóság-nyújtotta anyagból mindazt, ami lényegtelen és kifejezésre juttassa azt, ami lényeges.

Maga Petőfi is jól ismeri képzeletének páratlan erejét, amely úrrá teszi őt a föld színén, a föld alatt, a felhők felett, a napon és csillagokon. Ez a fantázia mindenre képes: bűvárolja a szív mélyeit, énekel, mint a pacsirta, sasokkal kergetőzik, legyőzi azokat, de maga soha el nem fárad, felülemelkedik a fellegeken, az elsötétült napot egyetlen pillantással világra gyúlasztja, felrepül a legfelső csillagra.

*S ott, ahol már megszűnik
Az isten világa,
Új világot alkot
Mindenhatósága.*

(Képzetem.)

Ámde Petőfi fantáziája, ez a vad, szinte mithoszi erő, nem szertelenségekben leli gyönyörűségét, habár olykor-olykor hatalmának fitogtatása közben szertelenné is válik, nem kedveli a nyers, groteszk figurákat. Petőfit lelkének és érzékeinek egészsége megóvjá attól, hogy hozzá méltatlan mezőkre csapja ki pegazusát; lángelméje pedig jól ismeri azokat a határokat, amelyekben belül képzelete szabadon csaponghat. „Alföld“ e. költeménye például teljesen a fantázia és nem a szemlélet születte. Úgy jelenik meg itt előttünk a magyar Alföld, mint *egy* pontba és *egy* pillantásba tömörített Egész, amely visszatükrözi ennek a végtelen kiterjedésnek minden alkotórészét, de egyszersmind *többet* is tükröz vissza s éppen ebben a *több*-ben kell keresnünk a versnek művészi értékét. A képzelőerőnek kimeríthetetlen, teremtő potenciája kifejezésre juttatja itt mindazt, ami az Alföldet Alfölddé teszi, de kifejezésre juttatja azt is, ami az Alföldet magyarrá teszi. Petőfi képzelete megjelkesíti azt, ami holt és a maga lelkét vetíti ki mindarra, amit teremt. Ez a megjelkesítő fantázia még a mély nyugalom

képét is tevékenység képe által fejez ki: a kompihen s „benne hallgat a sötétség”.

Petőfi művészetének hordozója a lelkében lelkével együtt kialakuló őseredeti aestheticum-csíra; forrása az energikus élmények bűja teltsége; eszköze a korlátlan és szabad képzelőerő, amely az aestheticum-csírából kifejlő élményeket érzéki, szemlélhető alakba öltözteti. Petőfi művészete egy új világot, minden ízében magyar világot teremt, amelynek egyetemes értékűsége éppen magyarságából fakad.

Petőfi biztos útmutató a művészet világa felé s biztos útmutató a magyar jövő felé.

Bartók György.

Visszhang egy beszédre.

*Kimondva már a szó: hazánk történetét
Más hangra kell cserélnünk.
Mi, bamba magyarok, eleddig nagy setét
Tudatlanságban éltünk:
Nagynak néztük, vakok, nagynak, mi a kicsinyt,
A feketét fehérnek,
Magyar vitézségnek a vásott durva csinyt,
Az árulást erénynek.*

*Pogánnyal a levet, dologtalan herék,
Örömmel összeszűrtük,
A német és cseh és vallon hadak derék
Munkáját nem becsültük,
Hogy hűn vigyázva ránk, feltörni kamaránk
Nem voltak soha restek,
És hogyha jött a harc, nagyszívű nyúl gyanánt
A széllel versenyeztek.*

*Hálátlanság bizony, hogy a midőn imánk
Naponta ég felé száll,
Nincs benne bölcs Rudolf, a hithű Ferdinánd,
Lipót s a többi császár;
Hogy megváltó gyanánt Bástát nem tisztelők,
Se Caraffát, a hóhért,
S nem zengünk háladalt gyertyás oltár előtt
A vérpadért s bitóért.*

Elárulók Budát, magyar vért habzsoló
Törökkel cimborálva,
Szívünknek a pogány pórázon csaholó
Erdély volt boldog álma.
Mit bántuk, a hazát hogyan szakítja szét
A hithagyó s hitetlen,
A koronára is kinyújtva orvkezét.
Pártos Bocskai, Bethlen.

És hogy sötét legyen, sötét, minél vakabb,
Magyarság éjszakája,
Vak tévelygésből szőtt Fehérvár és Patak
Gyáosztakarót reája.
Csupán ott pislogott, hol német volt az úr,
A tudományok mécse,
Műveltséget magyar, ha nem szerez hazúl,
Menjen lakójnak Bécsbe.

Kimondva már a szó, s mit e szó magyaráz.
Az a bölcsesség nyitja,
Hazánk történetét hisz az oláh, cseh, rác,
Már is másképp tanítja . . .
Magyar, ha nincs hited, hogy a jövő tied,
S a próbát jól megállod,
Mutasd szent lapjait bizvást kitepheted.
Aludd halálos álmod!

Vargha Gyula.

A két angol.

Felolvastatott a M. P. I. T. 1923 jún. 16-án tartott ülésén.

Hogy ez a történet hol játszódik le, ki tudná megmondani?

Régen úgy volt, hogy az ember mondott egy ország- vagy egy városnevet, mindenki, aki hallotta vagy olvasta, tudta, hogy az hol van. Tudta, milyenek ott a viszonyok. Tudta, milyen emberek lagnak ott. Tudta, legalább nagyjában, hogy ott milyen világ van.

Voltak olyanok, akik ha maguk nem is jártak e tájon, de a név számukra valamit jelentett, valamit, ami igaz volt: történelmi vagy nemzeti fogalmat. Voltak olyanok, akik valamikor ott jártak, ha futólag is és egy kép legalább megfelelt a névnek. Voltak olyanok, akiknek a név sok-sok emléket jelentett, fiatal évek emlékeit, vihamarta ifjúságuk minden szépségét. És olyanok is voltak, akiknek az családi kört, dalos gyermekkort, árnyékos kertben, öreg, mosolygó, rég elmúlt embereket, varázsteli otthont jelentett, — ahogy a Kalotaszegen mondják: — a hazát.

Megváltozott mindez. Ma a neveknek nincs meg ez az értékük. A nevek elvesztették az értelmüket. Ma majdnem minden névhez magyarázat kell, melléknév kell, jelző kell. Különben nem jelent semmit.

A földrajz nevei önmagukban mitsem határoznak meg. Legtöbbször azok mellé kell akasztani, hogy új vagy régi, nagy vagy kis, bővebb vagy szűkebb, tágult vagy csonka. És nem elég, hogy az ember egy nevet leír; legalább két-három nevet kell odabiggyeszteni, hogy megértsék.

És ha mindezekkel a nevekkel végre egy képet idézünk föl, az sem jelenti azt a valóságot, ami ma van ott. Csak a nagy hegyek állanak most is ott mozdulatlan egykedvűségben. Csak a nagy folyók hömpölyögnek ugyanabban a mederben. De az emberi élet más, teljesen más.

Ezért ne is feszégsük, hol, melyik városban, melyik országban vagyunk. Mindegy az majdnem. Ez a kás történet akárhány helyen végbemehetne széles e világon.

Két angolról szól ez az elbeszélés. És azzal kezdődik, hogy az ebédlőben elég nagy társaság ül. A háziúr, a háziasszony egymással szemben. A háziasszony mellett kétfelől a két angol.

Az egyik angol Mr. *Miller*, az angol konzul, aki már két éve a városban él. Borzasztóan gazdag ember, a „Miller's Pills”-nek a fia. Kedvtelésből szolgál. Talán idealizmusból is. Hogy talán segíteni tud az emberiség nyomorúságán. Nem sokat. Valamit. Azt tartja, hogy ez kötelessége mindenkinek, különösen az ő népének. Őt úrrá teszi mindenütt a világon a Pound-Sterling és mindaz, amit az a kis tarka angol zászló, a Union-Jack jelent, amely az autóján lobog. Díjbirkozó természetű ember, óriási nagy kezekkel, fából faragott arccal, amelyből vizesen kék szeme néz a világra, szándékos semmitmondással. Ő ül a háziasszonytól jobbra.

A másik Major Bleuchamps, az Anglo-Persian petroleum-világécegnak a kiküldötte. Ő ül a háziasszonytól balra. Franciás neve van. *Bleu-champs*, de a nevet már századok óta „Blü-esem”-nek mondják Angliában. A címere, — kék pajzs, felső sarkában kicsi ezüst kereszt, — a Temple-Church-ben ott van egy kereszties lovag sírján. A nagybátyja „His Grace the VII.-th Duke of Bleuchamps”, akinek ősi joga, hogy az angol koronázásnál ő viszi a király keztyűit. Fiatal ember, harmincon jóval alul. Rózsás gyermekbőrű arcával még huszat sem adna neki az ember. A háború alatt repülőtiszt volt. A háború végével alkalmazást kellett keresnie, mert teljesen vagyontalan. Az Anglo-Persian igazgatói küldték ide, ebbe a távoli félreeső európai zúgba, hogy megtekintsen valami olajgyanús mezőket. Ez volt az ő dolga, a legelső szemle. Ez volt az ő igen nehéz és elég háládatlan föladata, — hiszen a föld gyomrába nem láthat, — de mégis véleményt vár tőle a cég, meg kell tudnia, egyáltalán érdemes-e oda drága szakértőt küldeni. Ilyen föladattal járt a háború óta a világ legkülönbözőbb tájain, az első fölvételeket megtenni, az első helyzetképet megadni.

Most itt is három napon át végig taposott sáros, limbusos réteken, ahol egy-egy pocsolyás zsombékban buborékok szor-tyognak a sás között és pukkadnak szét a víz színén. Itt-ott valami fúrás nyoma is volt a zsáros iszaphban. Piszkos és fáradságos mesterség volt.

Az az állami pénzügyi főhivatalnok és a kerületi elül-

járó, akik odavezették és minden lépését úgy kísérték, mintha őrizték volna. micsém tudtak neki mondani a beomlott fűrészekről. Hogy itt dolgoztatott az állam, itt, ebben a sásban. És azt hitték, hogy ez már minden, amit tudni lehet. Akármit kérdezett, csak bambán néztek reá és vonogatták a vállukat. Végre is nem csoda, nem is lehetett haragudni ezért, hiszen a pénzügyi főosztályviselő még pár évvel ezelőtt néptanító volt egy kicsi havasi községben, amelynek sós kútja van, — így jutott a geológiához, — a kerületi elöljáró pedig azelőtt borbély volt valami németnyelvű vidéki városban.

Igazán nem lehetett kívánni tőlük...

Nehezen is értették meg egymást, bár az angol valamennyire beszélt németül, de a két hivatalnok, akik úgy mentek vele, mintha kettős árnyéka volna, — azok bizony alig tudták elmondani, amit akartak. Lélekölő munka volt.

A „major“ megpróbálta az ottani parasztokat kikérdezni. A tolmácsolás akadályait ha le is győzte valahogy, eredmény nem volt. A parasztok semmiről sem akartak tudni. Nyilván félték, hogy abból csak baj lesz, adóemelés vagy ilyesmi, ha két hivatalnok a réteket járja egy idegen emberrel. És mindegyre azt mondták: — Nem tudom! Ők nem láttak semmit, nem tudnak semmit. Mindent letagadtak. Azt is, amit biztosan tudtak.

Mindegy, most már jó társaságba került. A háziúr összehívta villásreggelire dr. Nagy tanár úrral, — ő „Nagi“-nak ismerte ezt a nevet, — a híres geológiai professzorral, akinek az egész világban olyan elismert híre van. Ott ül az asztal másik végén. Ennek a folyvilágosításai aranyat érnek. Ezt kell majd megkérdezni. De vajjon hajlandó lesz-e felelni?

Finom ételek voltak, erős öreg borok. Folyékony angol társalgás volt étkezés alatt. Kellemes érzés fogta el Major Bleuchamps-et. Az utolsó napok nyomasztó tapasztalatai, a műveletlenség sivataga után egy kultúra-oázisban találta magát. Az asztal alatt kinyújtotta hosszú lábait és kényelmesen hátradőlt. Jó volt itt lenni.

Körülnézett kissé. Föltűnés nélkül, ahogy angolok szoktak. A fehér falakat régi keretű rézmetszetek borították, majdnem teljesen. Két keskeny magaslábú tálaló-asztal vonult végig a hosszú falon az ablakokkal szemben. Az ebédlő székei is ugyanolyan madorúak, tompazöld fa, kellemesen megkopott aranyozással. Az ifjú őrnagy, aki sok jó bűtort látott rokonainál, magában megállapította: XVIII. század vége. A sarokban kerek fehér kályha, ugyanabból az időből: ilyeneket látott Schönbrunnban is, amikor Bécsen átutazott.

Az asztalon három nagy ezüst serleg állt, amelyekben néhány sárga rózsza kezdett már fonnynadni. Egy-egy ivhajlású szírom hangtalanul esett az abroszra.

Az öreg komornyik csoszogva hordozta körül a gyümölcsöt: szőlőt és apró sárga ananász-reinette-et.

— Ezeket az almákat nagyon ajánlom magának, Major Bleuchamps; sehol sem olyan zamatosak ezek, mint minálunk.

Az az asszony mondta ezeket, aki szemben ült a háziúr mellett, az ablakok oldalán. Így hátulról világítva, az arca teljesen árnyékban volt. Nem volt már fiatal. A nap vakítóan tűzött be barna, majdnem fekete hajkoronájába, amelyet széles öszesik csupa göndörségekből, mint valami ezüst ér szeltes ketté a homloka szűk sarkától föl be a konty fordulatába. A napsütésben az elszabadult szálak féloldalos glóriát irtak a fej köré. Az asszony barátságosan mosolygott reá, kissé anyáskodóan.

Sötét arcában csak a szemek fogták föl, vetették vissza a fényt, szokatlan színű, kissé kiülő szemek, sárgás-szürkek, mint az ónix. És valami mosoly táncolt azokban, pedig a száj komoly maradt.

Bleuchamps egyszerre bizalmat érzett. A hölgy nevét nem tudta persze, — hisz' oly nehezek ezek az idegen nevek. — csak annyit jegyzett meg, hogy valami grófné, a megszólítás végett.

Tehát elkezdte: — Kérem, grófné. — és elmondta, hogy miért jött. Olajat keres. Azért küldték ide Angliából. És hogy hiába jött. Hiába beszélt a hivatalos emberekkel, azok semmit sem tudnak. Pedig neki fontos volna. És hogy tanácsot kér, vajjon a professzor „Nagi“-t megkérheti-e, hogy tájékoztassa... persze csak általánosságban... az olyan értékes lehetne...

— Hát hogyne, -- felelt az ónix-szemű asszony. -- ezt mindjárt elintézzük.

A tanárhoz fordult és pár szót mondott magyarul. A tanár előbb szokásos mozdulattal megigazította hosszú, hegyes orrán az aranyszemüvegét és azután Bleuchampshez fordult. Meghívta magához a lakására. Ott majd térképeket is mutathat.

— Ma szabad vagyok, vasárnap van. Egész délután rendelkezésére állok.

Azután újra elhallgatott, mert szóvalan ember volt nagyon.

— És azután, ha végezték, jöjjön el a mi színházunkba, -- mondotta az a hölgy, aki a háziúron túl ült, — így legalább

jól kitöltött napja lesz. Ma Shakespeare-darab van, azt meg-
érti, ugy-e, akármilyen nyelven? Jöjjenek az éu páholyomba,
ön és a konzul úr. Talán érdeklí majd, hogy itt találkozik
Shakespeare-rel.

Bleuchamps nem mutatta, hogy esodálkozik és a konzulra
nézett. Mr. Miller rögtön felelt:

— Nagyon köszönjük. Eljövünk. Mentől később lesz
vége, annál jobb, mert a barátom az éjjel indul gépen, hogy a
Nord-Sud-express-t elérje.

Az öreg komornyik széjjelnyitotta a szalon ajtajának a
szárnyait. A társaság fölkelt és átmentek kávézni.

Kissé zsúfolt szoba volt ez. Azt a benyomást tette,
mintha mindenből túlságosan sok volna ebben a szobában.

A falakon arcképek szorongtak különböző időkből, nagy
olajfestmények, Biedermeier-hölgyek vízfestésű lapokon, több
ráma is, tele miniatűrökkel. Óra volt vagy hét, mind igen
szépek, bronz és faragott fa, kasztenen, kandallón, falon. Az
asztalokon is berakott vagy vert kazetták egymásra állítva,
egy nagyobb a földön is.

Váratlanul hatott az is, hogy a finom szalon-butorékkal
ellenkezeve, a sarokban széles úgyszerű díván vonult meg.
Bleuchamps-nek ez idegenszerű volt, úgy gondolta: ez itt már
olyan keleti befolyás.

Mindnyájan leültek. A kávéillatban és a kavargó ciga-
rettafüstben általános társalgás indult meg. Az egyik vendég,
a református esperes magyarázott, kissé előre hajolva.
Hogy az idén újra rendeznek jótékonyági bazárt, úgy, mint
régén, az árvaház javára. Persze, nem lehet ezt a városi víga-
dóban, ezt a hatóság természetesen nem adja. Arra gondolni
sem lehet. De magában az árvaházban lesz. Az iskolapadokat
a falak mentén összetolják, hogy hely legyen. Majd szőnyeget
kérünk kölesön, azzal letakarjuk. Ha a hölgyek árulnak, szol-
gálják föl az ozsonnát és... hát, ugy-e, bizton számíthatunk
erre... ez a fontos... akkor sikere lesz...

Bleuchamps-et mindez nem igen érdekelte, bár helyes-
lőleg bólintott ő is, ahogy a hölgyek és a konzul helyeseltek.
Kissé az esperes mögött ült s midőn ez magyarázva előredült
a székből, a szeme a kabát hátára tévedt. Tulságosan bő volt
az, mintha jobb időkben jól táplált emberre lett volna szabva.
Most bizony sok ráncot vetett a sovány termeten. Az őrnagy-
nak az volt az érzése, hogy titkos szegény ember ül előtte, aki
tán a nyomoruság miatt fogyott meg emnyire. Ezt burkolja el,

ezt a szegénységet az egyetlen hosszú fekete kabát, a sok tisztítástól megfényesedett posztó.

A vendégek búcsúztak. Mindenki indult. Bleuchampsnek valahogy az a benyomása volt, hogy kissé hangsúlyozottan köszönik a háziaknak a vendéglátást; valahogy úgy, mint színpadon szokás. Múló megfigyelés volt, amelyre akkor nem is ügyelt.

Távozáskor a lépcsőn az ónix-szemű asszony megfordult utána és ezt kérdezte:

— Mikor indulnak az autóval?

A konzul felelt helyette:

— Éjjel egykor indulunk, nem is érdemes lefeküdni.

— Akkor — mondta a hölgy, — jöjjenek még színház után hozzám theára. Majd ez kitölti az estét indulásig.

Az őrnagy a tanárral ment el. Zeg-zugos utcákon mentek, alacsony házak között. Végre kis földszintes házhoz értek, amelyet csak az úttest választott el az egyetem kertjétől. Belülről a szobából is jól látszott a nagy földtani intézet, amelynek óriási üvegablakai visszavetették a lemenő nap fényét a tanár szerény kis hajlékába. Ez az épület olyan volt, mint valami óriási tökéletes műszer, az egyszerű célszerűség, szóltan szépségével. A major figyelemmel nézett át az utcán s a tanár most szólalt meg először:

— Ugy-e, milyen kifejező ez a tudományos épület? Az ember messziről is látja, hogy mi a célja. Azt hiszem, ez tökéletes a maga nemében, nagyon alapos tanulmány alapján építettük — valamikor.

A professzor szemében mintha szeretet és apai büszkeség csillogna, azután elfordult.

— Üljön le, major, — és lenyomta az angolt az egyetlen székbe.

Mert csak egy szék volt a szobában. Általában elég furcsa kis szoba volt ez. A sarokban ágy, a mellett mosdóasztal. Egyetlen fenyőfaszék. Egyetlen nagy fenyőfaasztal. Semmi egyéb bútor. Különböznem is fért volna el más. A falak mentén köröskörül mindenütt könyvek, könyvek és könyvek, föl a mennyezetig óriás oszlopokba rakva, vaskos iratesomók és vászonra vont térképek, mind egymáson, de a legnagyobb rendben. Minden egyes esomóból, térképkötegből egy-egy papírosnyelv lógott ki, s azon két-három szám és betű.

— Az olajmezők érdeklik Önt? Itt vannak az adatok, — szólt a háziúr, végig szaladt az újjával a kilógó papírnyel-

veken és az iratesomók oszlopából a megszokás ügyességével kihúzott egy nagyon-nagyon vastagot. — Szerencsére a lakásomon tartottam ezeket, nem ott.

Hosszú pápaszemes orrával a földtani intézetre mutatott.

— Onnan most nem lehetne kikaparni. Azt hiszik, hogy stratégiai titkokat őriznek.

A tanár halkán és gúnyosan nevetett. Az iratóriást letette az asztalra, a major elé. A fiatal ember föl akart állni. De a professzor visszaszorította a székre.

— Nem, nem. Maradjon ülve, én megszoktam, még abból az időből, amikor tanítottam, hogy ülő embereknek állva magyarázok. És most térjünk a dologra.

Rendkívül világosan beszélt ez a professzor „Nagi“. Elsőben az általánosan ismerteket, magyarázta nagyjából. A synklinalisokat, az antiklinalisokat, a föld láthatatlan, de megállapítható ráncait. A delejesség érvényesülését, a ráncokat kitöltő anyagok fajsúlya szerint. A mágnes működését. A saját rendszerét és mindazt, amit a tapasztalás ebből már világszerte igazolt. Sorban bontogatta széjjel az általános, majd a részlet-térképeket, metszetrájzokat, az egyes fúrások képeit.

Hosszasan beszélt. Bleuchamps soha ilyen világosan nem látta ezt a kérdést kifejtve. Végül néhány térképet és földréteg-metszetet összerakott a tanár és azt mondta:

— Ezeket elviheti. Pontosak. Jót állok azokért.

Már sötét este volt, midőn végeztek.

A fiatal angol kissé meg volt lepve a geológus közlékenysége miatt. Hogy így, szó nélkül megad minden adatot, meg hogy minden kérdésre is világosan felel! Az, amit ezen a délutánon neki elmondott, sok-sok milliót, igazi milliót megér. És ezt ez az ember csak úgy elmondja neki, idegen embernek? Ez valahogy nem rendes dolog. A tudata annak az értéknek, amit a közlötték jelentettek, Bleuchamps-et majdnem bizalmatlanná tette. Nem is állotta meg, hogy meg ne kérdezze:

— Hogy van az, hogy Ön, Sir, nekem mindezt átadja? Ilyen egyszerűen. Így minden feltétel nélkül? Hiszen Önnek tudnia kell, hogy mindez mit ér?

— Hát persze, hogy tudom. Szándékosan teszem. Szándékosan. A grófné, az a hölgy, aki Önnel szemben ült az asztalnál, azt mondta, hogy minden adatot adjak meg. Hát megadom.

— Az a hölgy, aki a háziúr mellett ült?

A tanár alig észrevehetőleg elmosolyodott.

— Igen, a háziúrunk mellett. Mi mind azt tesszük...

Most azonban megállította ezt a mondatot és majdnem mérgelesen kezdett a másikba:

— Végre is én annak adok adatokat, akinek akarok. Ehhez senkinek semmi köze. Ez itt, — kezét az iratokra tette, — az én tulajdonom, az enyém, érti? azt tesztek azzal, ami nekem tetszik.

Bleuchamps fölkelt. Megbánta, hogy kérdezett valami személyes dolgot. Hogy eltért attól az illemszabálytól, amely annyira okos és annyira angol, amely szerint mástól, mint a legintimebb baráttól sohasem szabad személyes dolgot kérdezni. Föl is öltötte legfagyosabb alárcát, karja alá vette az iratokat és törekedett üzletszerűen búcsúzni.

— Majd elmondom a cégemnek, mi mindennel tartozunk Önnek, — szolt a major és könnyedén meghajolt.

A tanár kikisérte az autóhoz, amely már ott túlkölt a ház előtt. Ott is maradt állva, midőn a hatalmas Rolls-Royce hangtalanul elindult.

Bleuchamps visszanezett a kocsiból. Még egyszer köszönni akart.

A tanár még mindig ott állt a járdán. De nem az elmenő felé tekintett, hanem egyenesen maga elé, az egyetemi kert kerítésén át a Földtani Intézet óriás ablakaira. Fölemelt fejfel. Keserűen. Dacosan.

Az autó először a konzulátusra hajtott. Bleuchamps gyorsan becsomagolta a kincset érő adatokat. Sebttiben esti ruhát öltött magára. Pár perc múlva Mr. Millerrel elindultak.

— A magyar színházhoz! — mondta Miller a gépésznek.

A gép elindult. Nagyon lassan haladt, mert az utca aszfaltja rettenetes állapotban volt. Csupa kátyú. A Rolls-Royce pedig borzasztóan kényes gép ám. A soffőr kigyózva hajtott végig az úttesten, egyszer a jobb oldali járdánál tartott, egyszer a balnál, mindenkép próbálta kikerülni a sárral telt gödröket. A kocsit még így is nagyokat zökkent olykor.

Bejutottak a főtérre, amelynek kövezete éppen olyan gyalázatos volt, mint az imént elhagyott utcáé. Óriási ívlámpák pazarul világítottak bele a sártavakba, az aszfalt gödreibe.

Itt is csak lassan lehetett haladni.

A járdán nagy tömeg ember tolongott a napnál tündöklőbb fényben. Finom, puccos társaság. Bazsarózsáknak öltözött nők ríktó ruhákban kényeskedve illegtek-billegték képtelen magassarkú cipellőkben, virító ajakkal mosolyogtak, karbonozott szemmel kacintottak. Mellettük rózsaszínű tisztek tarka mundérban, aranyos sapkában esörgették a kardjukat, pengették veszett nagy sarkantyujukat, peckesen himbálózva ruganyos csípőikön.

Furcsa ellentét volt ez a nagyon színes, nagyon tollas tömeg, selyemben-bársonyban, amint nagy hangosan lépkedett az ódon tisztességes polgári házak komor homlokzata előtt. Bleuchamps-nek úgy tűnt fel mindez, mintha itt valami csodálatos és váratlan dolognak volna a tanúja, mintha a háttér és a szereplők valahogy véletlenül kerültek volna össze. És tán látott is valahol ilyesmit, valahol...

A Rolls-Royce hirtelen szögben fordult. Ekkor szembe kerültek egy ércszoborral. Ülő szobor bőrancú köpenyegben. E mögött mentek el.

Angolunknak föltűnt, hogy a szobor feje aránytalanul kicsi az alakhoz. Más is a patinája, mintha újabb volna, mint a test. Jobban oda nézett. Abban a fényzuhatagban, amelyet az ívlámpák öntöttek, világosan látta, hogy a bronzfej hátsó részén az öntvény két oldala nem ér össze, a tarkóján széles lyuk tátong feketén, mintha az érc ott teljesen elapadt volna.

Kérdezni akarta, mi ez a furcsaság, de már a színházhoz közeledtek, amely a főtér egyik oldalán emelkedett. Jó ízlésű. Dór oszlopokkal a homlokzaton. Magas színórpadlása csonka piramisnak volt kiképezve.

Ivlámpák égtek az előtt is, de az ablakok sötétek voltak. Az autó nem is állt ott meg, hanem befordult egy mellékutcába.

— Nem ide megyünk? — kérdezte a major.

— Nem, ez a városi színház. Ebben nem játszanak. A magyar színház a város végén van. Teljesen a végén.

És elmerültek a mind sötétebb utcákba.

— Furcsa az a szobor, amely mellett elmentünk, — mondotta Bleuchamps. Nevetségesen kicsi feje van.

— Oh, annak története van. Ez magyar költőnek volt a szobra, aki itt, ebben a városban született. A város új urai levágták a fejét és újra öntötték azt egy politikai nagyságuk képeire. A nemzeti bronzöntő azonban az érc jó részét ellopta. Azért sikerült így! Jó história, mi?

Újra nagyon lassan haladtak. Elmaradtak az ívlámpák, el a magas, többemeletes házak. Csupa földszintes következett, nagy gyümölcsösökkel meg-megszakasztva. Már alig égett itt-ott egy-egy villanykörte.

Végre nagy üres telekhez értek. Az út szélén egy-két árva sasfa jelezte, hogy valamikor móddal volt bekerítve. Behajtottak. Hátral a telken nagy épület állt. Ez volt a színház. Szokatlan épület volt. Az órnagy sohasem látott ilyenforma színházat.

Nagy duplafedél rajzolódott az égen. Ahogy a gép meg-

kerülte a házat, az őrnagy észrevette, hogy a háznak négy egyenlő szárnya van, s mindenik bütfőn borzasztó nagy kapu. A másodiknál álltak meg. Ott a nagy kapu testében alacsony ajtó nyílt. Ez volt a közönség bejárata.

Itt egy színész-képű ember állt, aki nyilván rájuk várt. Nem szólt semmit, csak intett, hogy kövessék. Belől függöny. Azon is beléptek és Bleuchamps épp a színpaddal szemben találta magát.

Az előadás már folyt. A szembetűző fény annyira megvakította, hogy a parterre közönségét csak sejtette maga előtt. A színész azonban oldalt vezette őket, pár falépcsőn föl és hirtelen a páholyban találta magát.

Kézcsók a hölgynek, azután leült elől.

— A „*Comedy of Errors*“-t adják. — súgta a vendéglátó asszony.

Mr. Miller és Bleuchamps egymásra néztek. Mindketten játszták volt ezt a legbolondabb vígjátékát a nagy stratfordi-oxfordi diákkorukban. Minden szavát ma is majdnem könny nélkül tudták.

— Very interesting, — mondta a major és a színpadra tekintett.

Fantasztikus bohózat ez, olyan lehetetlenül valószínűtlen, hogy ha valami nagyon művészi elem el nem fogadtatja velünk, mai embernek teljesen élvezhetetlen. A társulat nagyon érdekes rendezésben játszta, ezen az alig hat méter széles kis színpadon.

Kékes-szürke síma hátfal előtt, amely úgy hatott, mint mély látóhatárig, tengerig lenyuló ködös ég, gárgyás emelvény húzódott az egész téren keresztül. Kétfelől két függélyes vászon sárga házakat jelzett, amelyek előtt néhány lépcső vezetett föl az előtérrel az emelvényre. A közepén pad támaszkodott a gárgyaalaphoz, az is sárgás kőnek festve.

A bohózat egyes jelenetei a szürke ég s előtt, a lépcsőkön, a padon játszódtak le folytonos mozgásban. A szürke, nyugodt háttéren az alakok vadul színes jelmezekben nagyszerűen hatottak. Az ember önkéntelenül valami Palma-Vecchio-képre gondolt. Pedig a ruhák csak tarka parasztkartonból szabódtak, a legolcsóbb anyagból.

Jókedvűen, gyorsan beszéltek a szereplők. Vigan mozogtak. Mintha az egész csak tréfa volna. Mint ahogy csak tréfa is. A néző el is felejtette a cselekvés képtelenségeit, olyan sebesen gördült a darab, olyan változók voltak a helyzetek.

Midőn az első felvonás után lement a függöny, kigyúltak

a nézőtér lámpái. Nagyon gyér világítás volt ebben a szokatlan alaprajzú teremben.

Az épület keresztalakú volt, mindkét irányban egyenlő hosszúságú szárnyakkal. A fal és a közbenső tér között vastag oszlopok sorakoztak nagyon ódon fából. Ezek tartották a festetlen mennyezetet. Látszott, hogy újabban építették be a magasított páholyokat az oszlopok közeibe. A középső téren sorakoztak a földszinti padsorok. A keresztalakú épület egyik tengelyében volt a nézőtér és a színpad, a másik tengelyben két oldalt a ruhatárak. Ezeket is óriási fakapu zárta be, olyan alacsony kis ajtóval, mint amilyenek bejöttek.

Bleuchamps esodálkozva nézett körül.

— Sohasem láttam ilyen színházat, — mondta.

— Azt hiszem, senki sem, — felelt nevetve az a kissé kövér ősz hölgy, akinek vendégei voltak, — tudja, mi volt ez az épület? Ez egy régi csűr.

— Csűr?

— Igen. Egy régi csűr, amelyet a református egyház építtetett 1792-ben. Kivül ott van még az emléktábla. Itt, ahol a padok vannak most, itt eséptették a gabonát, amikor még nem voltak gőzgépek. Sok hely kellett a eséphadaróknak. Azért vannak olyan óriási kapuk a négy büttüfalon, mert a rakott szekerek ott jöttek be, hogy a gabonát behozzák. A színpad mögött is van egy ilyen kapu. Amikor a gőzeséplőgépeket föltalálták, az épületet átalakították magtárnak. Most, hogy az egyház birtokát, amelyhez a csűr tartozott, elvette az állam, magtárra már nincs szükség. Így aztán ide költözött a magyar színtársulat, mert azt meg a városi színházból tették ki.

Nyugodtan, mint magától értődő dolgot mondta ezt az öreg dáma. Csak a szemében esillogott valami.

— És tudja, mivel vannak a páholyok bevonva? — súgta halkán Mr. Miller a barátjának. — Ez zászlószövet, — folytatta, miközben végigsímitott a támla huzatán, — összeszedték a városban a magyar zászlókat, azokkal vonták be. A páholyokat és a padokat vörössel, — a zöldből lett a színpad függönye.

Bleuchamps körülnézett. Zsúfoltan tele volt a ház. Ember ember hátán. Minden páholyban négy-öt személy. Csak egy páholy volt olyan, amelyben csak egy ember ült. Az ott közvetlen a színpad mellett. Koromszakállú vastag ember, akin meglátszott, hogy nagyon melege van. Unottan sodorta a szakálla tincseit vaskos rövid ujjai körül.

Miller észrevette, hogy a major odanéz.

— Az a rendőr főnök, — mondotta a konzul. — minden

előadáson itt kell ülnie, az első szótól az utolsóig. Borzasztóan unhatja szegény.

De a függöny széjjelnyílt. A nézőtér elsötétült. És ugyanabban a díszletben tovább folytak a darab élvezetes badarságai.

Vége volt az előadásnak. Az angolokat az a színészarcú ember kivezette a mellékszárnyon.

— Itt könnyebben kijutnak az urak, — mondotta.

Bleuchamps valamikép ki akarta fejezni, mennyire tetszett neki az előadás, mennyire művésziessnek találta. Azt is szeretne volna mondani, mennyire megbecsüli azt a kitartó erélyt, amelylyel megküzdének az idők súlyával. De nem talált németben kifejező szót és ezért, miközben a színészképűnek rettenetesen megszorította a kezét, háromszor ismételte:

— It was very nice. It was really nice. It was very nice . . .

Most újra a hosszú sötét utcák következtek, amelyeknek a sara mintha táncolt volna a két nagyhasú reflektor fényében.

Újra a főtér. Újra más sötét utca.

Végre megérkeztek.

Nagy rézszamovárbau duruzsolt a meleg víz, az alján a parázs kellemesen fénylett a sötétes szobában.

A magas, barna asszony két hűga hordta körül a théat, különböző sandwichet és fődött ezüst bögréből forró velővel töltött süteményt.

— Jó valami meleget enni éjszakai út előtt. — mondotta a grófné.

Bleuchamps elnyúlva ült azon a nagy lapos divánon, amely ebben a lakásban is a főbútornak látszott. Kellemes zsibbadtság töltötte el.

A lefüggönyözött lámpák, a boltíves mennyezet, — talán a bőséges táplálkozás is, mert ő elég falánk ember volt, — a nyugalomnak, az otthonosságnak az érzését váltotta ki benne. Angolunk azt gondolta, milyen „homely“ mindez.

Az egyik leány halkan prelüdirozott a zongorán, amelyre támaszkodva a konzul a másikkal beszélgetett.

A háziasszony Bleuchamps mellett ült a divánon, nyugodtan a párnákba dülve, hosszú keze a térdén.

A major olyan bizalmat érzett egyszerre iránta. Az motoszkált kissé zavarosan a fejében, hogy hátha megkérdezné, hogy a professzor miért adta neki az adatait olyan esodás nagylelkűséggel.

Mintha a szomszédja megérezte volna a gondolatát, hir-

telen feléje fordította kissé kiülő ónix-tekintetét, és mintha felelne arra, amit ő gondolt:

— A tanár, ugy-e, minden fölvilágosítást megadott, amire szüksége van?

— Igen. És ez roppant meglepő. Ilyen adatok vagyont érnek és ezt így minden ellenszolgáltatás nélkül... Az ember habozhatnék, vajjon minden úgy van-e, ha annyira megbízható benyomást nem tenne ő maga.

— Oh, teljesen nyugodt lehet, biztosítom, hogy amit kapott, minden teljesen megfelel a tényeknek.

Bleuchamps kissé habozott, aztán mégis meg merte kérdezni:

— A professzor azt mondta, azért tájékoztatott, mert Ön, grófné...

— Oh, az csak azt teszi, hogy ő tudja, én nem ajánlok senkit, akiről nem tudom, hogy komolyan veendő. Ön az Anglo-Persian-től jött.

A hölgy most már teljesen feléje fordult és az ezüst csik a fekete hajában tündöklően fénylett.

— Csak azért, mert az Anglo-Persian...?

Az asszony elmosolyodott.

— Igen, csak azért.

Azután elkomolyodó szemmel folytatta:

— Csak azért. Lássa, Major Bleuchamps, mi azt akarjuk, hogy az ön nemzete ebben az országban, — ezt helyesbítette: — ebben az országrészben gazdasági érdeket találjon. Mi azt akarjuk, hogy idejőjjenek, hogy érdekük legyen ide jönni. Nagy gazdasági érdekük legyen itt, ebben a sarokban.

— Miért? — kérdezte Bleuchamps.

— Európa e kis darabocskája nem érdekelheti önöket eléggé. Igen sok a dolguk köröskörül az egész földtekén. De a petroleum fontos. Az a legfontosabb. Azért ide jönnek. És ha egyszer... majd meglátják, mi van itt!

— A földben?

A grófné újra csöndesen mosolygott:

— A földben is ami van... és a föld fölött is.

Sötét éjszakában hagyta el major Bleuchamps a várost. A konzul elkísérte.

— Jobb ez így, — mondta Mr. Miller.

Éjjel kettőkor indultak el gépen, mivel az Anglo-Persian embere el akarta érni a Nord-Sud-expresszt. Reggel hatkor kellett egy nem nagyon távoli kis állomáson lenni. Csak negyven

angol mértföld, de az utak olyan rosszak, a gépet sehol sem lehet kiereszteni.

Hangtalanul halad a nyolcvan lóerős gép a széles országúton, amelyet már évek óta nem köveztek.

Koromfekete volt a Rolls-Royce teste, fényes, akár egy tükör, csak a két óriás reflektor volt nikkeltől és a motornak a burka. Olyan volt, mint valami mesebeli állat, amelynek ezüstből volna a két szeme meg az orra.

A kis „Union-Jack“ hevesen lobogott a szélben.

A két angol szótlánul ült a mélységes hátsó ülésben. Talán aludtak is.

Fölfelé haladtak. A gépész örömmel látta, hogy sokkal jobb az út itt ezen a hegyoldalon, kevesebb forgalom lehet ezen a részen. Majdnem tökéletes az úttest. Természetes, hogy bekapcsolta a harmadikat és megnyomta a gázbillentyűt. A hatalmas motor zúgva száguldott föl a meredekre, mintha az út fehér sávját magába nyelné.

A tetőn azonban baj történt. A gép kettőt nagyot ugrott s azután elkezdett veszettül kopogni. A gépész lefékezett. A kocsis hirtelen megállt.

— Mi történt? — kérdezte a konzul a sofförtől.

A sofför válasz helyett kibocsátotta egyikét azoknak a nagyon bonyolult angol káromkodásoknak, amelyeket ottan „profane language“-nek hívnak. Csak az volt világos, hogy súlyos „panne“.

— Meg tudja igazítani? — kérdezte Bleuchamps és a gépész hangja felelt a motor ezüstburka alól:

— Ötven perc!

— Segítsek? — kérdezte a konzul.

— No Sir. — volt a válasz.

Hajnalodott. A két jóbarát pár lépést tett fel s le a gép mellett, azután leültek az út mellett levő martra.

Pár percig hallgatagon ültek. Bleuchamps a pirkadás felé nézett. Gondolatok sorakoztak az agyában. Az utolsó napok élményei. A földolaj, azok az adatok, amelyeket a tanár neki adott, a tegnapi egész nap. Millerhez fordult:

— Milyen kellemes volt ez a tegnapi délután. Mint, amikor az ember egy nagyon piszkos, hosszú út után fürdőt vesz. Kultúrális fürdőt. Milyen érdekes emberekkel hozott Ön össze.

— Az emberek, akikkel Ön tegnap találkozott, még érdekesebbek, mint ahogy Ön képzelet. És sok minden nem úgy van, mint ahogy azt hinné valaki, aki csak fölületesen látja.

Kissé gondolkozott a konzul, aztán folytatta:

— Lássá, tegnap lunchön voltunk. A magyar pártszövet-

ség feje volt a háziúr, — hisz ezt már mondtam, amikor odamentünk. De ne higgye, hogy a lakás az övé.

— Hogyan? — kérdezte Bleuchamps, — hát kinél voltunk?

— A lakás egy nagyon öreg úriasszonyé. Újabban mindig ide hívják meg az idegeneket, mert ez az egyetlen ebédlő van még a régi háztulajdonosok kezén. A többiét már mind elre-
virálták. Minden ház tele van új jövevényekkel. Azoknak, akik igazán idevalók, fejenként legfennebb egy lakószobájuk van. A többit elvették. Ezért ha lunchöt vagy ebédet akarnak adni, elkéri az egyetlen ebédlős lakást a városban. Az igazi tulajdonos, az az öreg úriasszony, nem mutatkozik, elmegy az alatt tán valami rokonához.

— Érdekes, — mondotta Bleuchamps és egy ideig hallgattak. Azután Mr. Miller folytatta:

— Az is bizonyos, hogy alig van ezeknek módjuk ebédeket adni. Pedig „well-off“ emberek voltak a legújabb időkig. Most úgyszólván semmijök sincs. Így aztán összeteszik a lakoma költségét közösen. Az a háziúr, háziasszony, aki az idegen szempontjából legalkalmasabb. A többiek vendégek gyanánt szerepelnek. Ezt különben csak én tudom és úgy teszek, mintha nem tudnám.

Nagy fellegek úsztak a sötétlő égen. Kelet felől vékony fényszalag jelezte a pirkadást.

— Az asztaldísz is kölcsönveszik egymástól. Azokat a serlegeket én már máshol is láttam. Azt akarják, hogy minden izléses legyen.

— Az ebédlő tökéletes volt a maga nemében, de azt talá-
lom, hogy a szalonban tulságosan sok a holmi, — jegyezte meg Bleuchamps.

— Az onnan van, mert odamentettek minden értékesebbet az egész lakásból, amikor csak ezt a két szobát hagyta meg a hatóság. Minden képet, órát, értékesebb dolgokat. Igaz! Nem vette észre, hogy minden szalonban olyan nagy ágyszerű kerevet van. Az az illetőnek igazán ágya, divánnak van maszkirozva. Nem akarják mutatni azt a sanyargatást, a melynek alá vannak itt vetve. Különben nagy a gyanum, hogy a páholy költségét is így adják össze. Legalább is föl váltva hívnak idegent. Fölosztják egymás között.

Miller pár percig elgondolkodott, azután hozzátette, mintha a gondolatát fejezné be:

— Rettentő energia van ezekben...

Ujra kis szünet volt. Napkeleten megszélesedett a hajnalodás sárgálló csíkja. Világosodott.

— Ez a tanár, Nagy professzor, talán a legcsodálatosabb. A legelső geológusok egyike a világon. Nagy vagyont kereshetne bárhol, ahol munkát vállalna. De nem akar elmenni. Az egyetemről kidobták, a gyűjteményeitől elzárták, most ott lakik a földtani intézettel szemben, amelyet ő épített ezelőtt tíz évvel, s amely a legtökéletesebb ilyen intézmény Európában, a legmodernebben felszerelve. Ott lakik a művével szemben, hogy szemmel tartsa. Hisz ön volt nála. Abból él, hogy munkavezető a téglagyárban. Ezért mondta, hogy önnel lehet egész délután, mert vasárnap van. Hétköznap a gyárban dolgozik.

— Különös emberek, — mondta Bleuchamps elgondolkozva és megjelent emlékében annak a barna asszonynak a képe, akinek az az ezüstsáv szakította meg a különben sötét hajkoronáját. Tisztán maga előtt látta, miként világított az ónix-szinű szeme.

— És az a hölgy, akinél este voltunk?

— Az a pártszövetség elnökének unokatestvére. Özvegy. A két fia elesett a harctéren. Senkije sincs. De talán a leg-erősebb...

Újra hallgattak pár percet.

Bleuchamps várta, hogy a konzul folytatja, de az nem mondott többet.

Már teljesen világos volt. Széles sárarany-sáv szegte a látóhatárt kelet felől. Az alsó dombokat kék párabarányok lepték el mind szaporábban. Nagyon távol egy vulkánszerű hegy tornyosodott a köd fölött sötét ibolyaszín szirtjeivel.

— It's all right, mylord, — jelentette a gépész.

Mr. Miller fölállt. Üvegszerű tekintete messze nézett. A szirtéken is túl. Messze. Tán a láthatatlan síkság felé, amely a sziklák mögött terült el valahol. És amint széles cipőjével fölépelt az autó hágesójára, még annyit mondott:

— Nem szabad az embernek elveszítenie a hitét.

Kisbán Miklós.

Áprily Lajos versei.

Éjjeli zene.

Még ne aludj. Figyelj az éjbe
S ne bánd, ha álmatlan halad:
Tavaszi záporok zenéje
Dalol az ablakunk alatt.

Már hold szítál az utcasorra,
Fáradt felhőt szalaszt a szél,
S a mámoros fedél-csatorna
Tovább zuhog, tovább beszél.

Hallod? Kolompok muzsikája,
Finom harangszóval rokon,
Most az acélkék éjszakába
Úgy kondul, mint a kszilofon.

Most halkul, turbékolva lágyan:
Burukkoló galamb-torok.
A kishunk felül az ágyon
És elbűvölve mosolyog.

Marathon.

Fanyar füstjét a langyos kékbe fújja
Az áldozatra lobbant róna-gaz:
A perzsa Tél hadát rohamra gyúlva
Ott lenn legyőzte a görög Tavasz.

Itt fenn, ahol ritkul a fák borúja,
A fény egy holt rigóra sugaraz;
Torzult nyakát a hűs avarba fúrja,
Reá a barka sárga port havaz.

Hogy lent a mámor harsonái szóltak,
Szaguldva szállt első ünnep-heroldnak,

Hol éber fák füleltek nesztelen,
S amint elérte fulva és lobogva,
Forró szívéet a rengetegbe dobta
Sistergő csóva-módra: Győzelem!

Bessenyei.

Tornácon állt s a pusztaságra nézett:
Keletre szállt az elzengett vihar.
Szökött felhőit hívta már a fészek,
A sziklából rakott öreg Bihar.

Nyugat felé, piros látóhatáron
Jelenés támadt, lenge délibáb,
(Nagyon távolról, túl a délibábon
Marsot fújtak a testőr-trombiták.)

Egy park a vágyak tündér-városából,
Gáláns ünnep, bizalmas öblű páholy
S egy gárda-bál, meleg hullámra ringó:

Esték, amikor költő volt s király —
... Künn megszólalt a mélabús tilinkó
S lassan behallagott az esti nyáj.

Opits Mártonhoz.

Te nem szeretted zordon csúcsainkat.
Neked idegen volt a „kun“ beszéd.
Neked a Csáklya villámvert profilja
Hiába mondott százados mesét.

Ha fejedelmi kegy fényét eluntad.
Mentél keresni csillogóbb napot.
Kis partjainkról szélesebb vizekre
Kéjjel siklott ki könnyű csolnakod...

... Mi itt keresztire rendeltetve állunk.
Minket a hűség Krisztus-szege tart.
Égő reménység: árva „hunjaid“-ból
Jövőt nevelni, embert és magyart.

Élünk Golgota-fellegek tövében,
Vádol a múlt és rémít a jelen,
S halunk erdélyi szent Thermopylaeben
Némán, büszkén, örökre névtelen.

Hit és tudás.

Rektori megnyitó a soproni ág. ev. hittudományi kart felavató egyetemi közgyűlésen 1923 november 11-én Sopronban.

Ünnepi alkalom hozott össze bennünket ma a nemes civitas fidelissima falai között. A Pozsonyból száműzött s most Pécseni működő m. kir. Erzsébet-tudományegyetem Tanácsa örömmel jött ide, hogy keblére ölelje legifjabb leányát: az ágostai evangélikus hittudományi kart. A tudománynak és a hitnek ez a szövetsége a köznapi eseménynél sokkal nagyobb jelentőségű kell, hogy legyen, mert ebben az a mély értelmű meggyőződés rejlik, hogy e két fáklyának együtt és egyetértőleg, egymás fényét emelve kell világítania a szellem birodalmában.

Ma már mindig jobban és jobban ráékszmel az európai emberiség, hogy az a világ, amely tisztán és kizárólag a tudásra hallgatott és elnémitotta a lélek titkos és reménykedő sejtelméit, borzalmas katasztrófát, egész kulturánk pusztulásának vészét idézte fejkünk fölé. A materializmussal kacérkodó tudás egymaga rossz vezetőnek bizonyult, mert kiölté az ember szívéből a szeretetet és nem látott a messze végtelenbe. Így jutottunk el a szörnyű szakadék szélére... A megrémült emberiség szabadító után nyújtja ki kezét, s hit nélkül ezt nem találhatja meg. Az ész döbbenetének idején mind hangosabban szólal meg lelkünk mélyén a szív szava, s ma a hit és a tudás nem lehetnek többé egymásnak ellenségei. Az igazság felfedezéséhez, amelynek kutatása az egyetem feladata, mind a kettőre szükség van s ezt ismerjük el akkor, ha az egyetemeken újra theologiai fakultásokat szervezünk.

Aki a maga tudása határait észre tudja venni, azt a tudós góg sohasem ejtheti hatalmába, hanem alázatos lélekkel tárja ki szívéét oly tételek számára is, amik az ő tudása körét meghaladják. Azokon az igazságokon túl, amiket az egyes

ember értelme közvetlenül megismerhet, még számtalan igazság van. De megvan a lehetősége annak is, hogy mi ezeket a messzi igazságokat is megláthassuk: fölfedezik mások és ők közlik velünk. Befogadjuk s magunkévá tesszük ezeket, elhisszük a mások tekintélye, szavahihetősége alapján. Ime, a hit már a tudományos élet legkezdetlegesebb formájába is ily mélyen belenyúlik. Tudásunk világát a hit Ókeánosza folyja körül, amelyről azok hoznak hírt nekünk, akik ott jártak, akik azon hajóztak.

Ily hírhozó volt számunkra Jézus Krisztus is, aki az Istennek magasságos dolgait közölte velünk, hogy legyen a mi életünk az ő szándékai szerint való. Van-e nagyobb tekintély, mint ő, akinél osodálatosabb és fenségesebb Lélek még nem öltött halandó testet?! Hihetünk-e jobban másnak, mint Ő néki? Amiről ő szól, az messze túlszárnyalja a természet határait. Az Általa közölt örömhírt ama természetfeletti világról immár kétezer év óta fejtegetjük, s ki merné magáról azt állítani, hogy annak értelmét a maga egészében megragadta és valósággá is tette a saját életében?!

Pedig, mint minden tudás, a jézusi tanítás is arra való, hogy eleven életté váljék. Teremtő tudásra és teremtő hitre van szükségünk. ha életünket a porból fel akarjuk emelni. Az alkotó, formáló emberi léleknek célokhoz kell igazodnia. Ezek pedig a megformulázott igazságok és hittételek, amelyeket a világról a tudomány, Isten felséges dolgairól pedig az élő hitre támaszkodó theologia hiyatott az ember elé tárni. Fichte mondotta: *Die Formel ist die grösste Wohltat für den Menschen*, — a formula a legnagyobb jótétemény az ember számára. Ilyen formulák a dogmák is, a tudományos tételek is. Nélkülözhetetlenek az ember számára, mert azokban mintegy tükörben önmagára ismer a hit, illetve az emberi ész. Azok nélkül szétfolyóvá válnék az élet, mert nem volna szilárd célja az akaratsnak és kegyes szándék maradna a tett.

Mivel minden formula élő, azaz fejlődő valóság kifejezése, természetes, hogyha küzd a maga létéért és sokszor türelmetlen a más formulával szemben. Volt idő, amikor *egy* vélemény óhajtott a világ ura lenni. Ámde az újkori világ kezdeteit nem ok nélkül szoktuk a reneszánsz napjaitól, a művészi érzék ébredésétől számítani. A modern szellem örömmel szemléli a sokaságot, mert tudja, hogy nem a pusztában kiáltó magányos szót, hanem a sokaságban rejlő egység, a harmonia a szép és az igaz. Nem akarjuk többé uniformalizálni a világot, hanem gyönyörködünk annak változatos szépségében, amelynek minden részében az egy isteni világterv megvalósu-

lását szemléljük. Ezért individualista az újkor, s ezért engedi meg a jézusi örömhírnök is az egyéni értelmezését. Türelmesek vagyunk, mert az a meggyőződés éltet bennünket, hogy minden keresztyén vallás annak az egy Megváltónak az ígét akarja minél teljesebben megérteni. S oly gazdag ez a krisztusi evangélium, hogy emberi értelem annak mélységeit soha ki nem meritheti.

Üdvözítőnk maga mondotta, hogy az Ő Atyjának házában sok hajlék van. Aki az egyikben födelet talált a maga zaklatott lelke számára, meri-e mondani nyugtalanság nélkül, hogy a másik hajlék lakója nincs az Urnak házában? Mind-egyik keresztyén vallás egy-egy próbálkozás arra, hogy az életet a Jézus tanítása szerint éljük végig. Egy-egy hatalmas erőfeszítés, hogy az ember megragadja és megtartsa e világban a krisztusi elvek értékét. Erről mondja a hívő lélek: „Megragadlak hittel s nem bocsátlak el.”

Az újkor kezdetén mondotta egy istenittas elme. *Böhme* Jakab, a csizmadia, aki a misztikus filozófusok egyik legkiválóbbika volt: „Tekintsétek az erdők mädaraít, mindegyik a maga módján dicséri Istent, az összes hangokban és az összes módozatokban. Vajjon azt látjuk-e, hogy Istent sérti ez a különféleség és hogy elhallgattatja az elütő hangokat? Nem, mert a lét valamennyi formája kedves a végtelen lény előtt.”

Bár lenne kedves előtte az Ő igéjének az a magyarázata is, amely ezen a most felavatandó egyetemi fakultáson folyik!

Ezzel az óhajtással nyitóm meg a mai Egyetemi Közgyűlést.

Nagy József.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Gróf Tisza István összes munkái. Az Országos Tisza István Emlékbizottság kezdeményezésére és támogatásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. *Első kötet.* I. Tanulmányok és értekezések. II. Naplószerű feljegyzések. Budapest, 1923. Franklin-Társulat. (708 lap.) n. 8°.

Tisza István a magyar történelemben két alakban él tovább. Az egyik alak a tragikus hős, a nagy magyar tragédia hőse, akit oly kivételes zseniálitással hívott életre Ravasz László. A hősosz, a Carlyle értelmében vett hős, aki történelmünknek örökös ideálképzője lesz. A másik alak, aki magyarázza az előbbit, Tisza István, az államférfi, a politikus. Épp oly fontos feladatnak tekintjük Tisza István politikai rendszerének, rendszere alapelveinek megismerését, mint azt, hogy Tisza István nemes nagy alakja történelmi energiává finomuljon át. E kettő együtt tette Tisza Istvánt és napjaink kétségei között jól esik olvasnunk és hallgatnunk Tisza István tiszta szavát.

A kötetben Tisza István tanulmányai gyűjtettek össze. Mindannyi megjelent már a Budapesti Szemlében, a Közgazdasági Szemlében és a Magyar Figyelőben. Sokoldalúak, az állami élet megnyilatkozásának más-más tereiről valók a tanulmányok, de mind megannyin áthúzódik, helyesebben felülemelkedik Tisza István világnézete, hogy mindannyian csak egy hatalmasabb erő végzet-szerű, vak eszközei vagyunk. „Nem, az emberiség sorsát nem a pusztá véletlen intézi. Egyes, a történelmi kapcsolatból kiszakított események látszhatnak olykor a véletlen játékanak, de tekintsük azokat a maguk benső összefüggésében, s megilletődve fogjuk az emberiség sorsát intéző bölcs Gondviselés újjának nyomát felismerni azokban. Nem vak sors szeszélye hányja az emberiség hajóját cél és rendszer nélkül ide s tova, egy bölcs kéz vezeti azt a megpróbáltatások, szenvedések, vérontások szikláin és zátonyai között mindig tovább magasztos rendeltetése felé. Kiesések és

nagyok, erősek és gyengék, egyesek és nemzetek öntudatlan eszkö-
zök az ő kezében“. (Barras emlékiratai. 43. l.)

Berzeviczy Albert írt a kötethez nagyértékű bevezető tanul-
mányt, amelyben Tisza István egyéniségét és politikai világnézetét
tömör szavakkal találjuk jellemezve. Felveti a nagyérdékű problé-
mát, hogy Tisza István konzervatív vagy liberális politikus volt-e
s levonja a következtetést, hogy Tisza István elsősorban real-
politikus volt, aki nem átalotta a szerzett tapasztalatok és a mu-
tatkozó politikai szükségességek szerint módosítani felfogását.
Tanulmányai jellemzésénél megemlíti, hogy egyházi tanulmányai
Tisza Istvánt, mint egyházának meggyőződéses, hű és buzgó fiát
mutatják, aki azonban saját egyházában is a lelkiélet földadatai
mellott mindig ott látja a nemzet erősítésében és virágoztatásában
való közreműködés magasztos hivatását. Végül az emlékbizottság
hivatását abban látja, hogy híven átadják a magyar nemzetnek azt,
amit Tisza István annak számára hátrahagyott és rá akarják bízni
minden becsületes magyarra, hogy mindazt, amit tőle tanul, hazája
javára és üdvére fordítsa.

Történelmi tanulmányai közül *Barras-emlékiratai*-ban a
francia direktorium kora, Napoleon első felléptének ideje, a direkt-
torium belpolitikája és olaszországi politikája elevenednek meg.
Nemcsak a kornak, az irányító tényezőknél és a dolgok természeté-
ből folyó belső összefüggéseknek alapos ismerője, hanem minde-
nelőtt történelemfilozófus is és történelemfilozófiájának mintegy
végső foglalatá az a pár sor, amelyet fentebb idéztünk. *Sadowától—
Sedánig* c. tanulmánya Bismarck-tanulmány. A nagy teuton cél-
tudatos államférfiúi munkájának ismertetése, ahol Bismarck kon-
centrikus akarattal dolgozik a nagy célon, amely Königrätzen és
Sedanon át a német egység megalapozásához vezet. Nemcsak a kor
történelmét ismeri Tisza, képességei Barras-ról szóló tanulmánya
óta csak mélyültek, hanem drámai elevenséggel mutatja meg ne-
künk, hogy egy nagy férfi tettekre és energiájára mily eredményeket
és sikereket tud elérni akkor, ha mögötte áll a király és a nemzet.

Wertheimer Andrásyja, a 67-es kiegyezés korát állítja élénk,
amint ő várta volna Wertheimertől. „A művész hivatása az, hogy
életet lehessen a holt anyagba, hogy élő, vibráló, mozgó, vonzó erő-
vel állítsa élénk a valóság képét, úgy hivatása ez a történetírónak
is.“ *Benedek tragikumában* Benedek tábornokról mond igazságos
ítéletet.

A *Történelmi materializmus a Balkánon*, a Balkán-háború
következményeit vonja le. Reámutat, hogy a nemes érzések nagy
gerjedelmével, férfias elhatározásokkal küzdöttek, szenvedtek és
vérezték önként a balkáni nemzetek. A történelmi materializmus
tévтанára mutat reá rendkívüli hűvvel. E kis tanulmánya, amely-

ben pregnáns erővel domborodik ki Tisza Istvánban a látnok, aki azonban nem szubjektív érzésekre alapítva nézett sokszor kétséggel a magyar jövő elé, hanem tényekből vonta meg annak jövőre szóló következményeit. A történelmi materializmussal szemben megmondja, „hogy ezt a válságot a magyar nemzet nem fogja kiállani, mert hiszen elképzelhetetlen ennek a kis nemzetnek fennmaradása, ha kiöljük nemzeti társadalmunk lelkéből a kiegyenlítő, az egyesítő, nagy tettekhez erőt adó erkölcsi alapot.“

Választójogi tanulmányok összesítő címe alatt Tisza Istvánnak a választójog kérdésével kapcsolatos tanulmányait találjuk. Komoly, mélyen megalapozott tanulmányok az osztrák képviselőválasztások kézenfekvő eredményeinek, a külföldi választójogi rendszerek, a választójog és a dinasztia, az ipari munkásosztály kérdésének ismertetésével. De minduntalan kitör Tisza Istvánból az egyedülálló, a tisztáulató ember kétségbeesett szava: „Az Isten szerelmére, gondoljuk meg, mi minden forog kockán. Egy elhamarkodott lépés, egy könnyelmű ugrás a sötétbe, minő helyrehozhatatlan, örök időkre szóló végleges rombolást okoz. Ezer esztendő alatt felgyült nemzeti kincsnek vagyunk letéteményesei; öriznünk kell azt, s amit annyi munka, annyi dicsőség, annyi szenvedés és annyi vér alkotott, azt a könnyelmű ideológia, vagy a népszerűséget féltő gyávaság önfeledt pillanatában nem szabad rombadöntenünk. Nincs számottevő ember, aki egy ezredév organikus fejlődését a radikálizmus özönvizébe akarná fullasztani; aki csak komoly ember Magyarországon, a történelmi alapon való organikus fejlődést kívánja és hirdeti.“

Magyar agrárpolitika című, 1896-ban írott nagyszabású agrárpolitikai dolgozatában azoknak az éveknek mezőgazdasági válságát magyarázza és okait deríti ki. *Az agrárius kérdés-ről* írott dolgozatában a középbirtok-hitbizományok létesítését kívánja. Több közgazdasági dolgozata az *adóáthárítás elméletéről, valutánk rendezéséről, valutaberendezés és aranyátszíó, Baross Gábor és rendszere, a drágaság körül*, mutatják Tisza István komoly közgazdasági készültségét és e téren is nagy tudását.

Közjogi és politikai tanulmányai főleg az 1867-es kiegyezés közjogi jellegének mélyebb megvitatását, a parlamentárizmus rendszerének, főleg angol példák bemutatásával való helyes megvilágítását szolgálják.

Művészeti kérdésekről írott dolgozataiban felállítja művészeti alaptételét: „Ugy képzelem, hogy a képet csak az szeretheti, aki a természetet szereti, akinek lelkét rezgésbe tudja hozni a képek képe, maga a természet s aki mindenütt, minden vidéken, minden klímában, minden világításban, mámoros gyönyörűséggel tudja élvezni azt az örökké új, örökké más és szép képet, amit a természet-

ben az Ūristen festett nekünk“; „... aki gyönyörűséggel értette meg a természet színhatásainak egész szimfoniáját, akit extázisba ejtett a magyar alföld téli és nyári színpompája, a délelőtti napfény életrekeltő ragyogása s a közelgő est páráin átszűrődő napsugarak misztikus harmoniája.“

Két hatalmas erejű tanulmánya van a kötetben Tisza Istvánnak. A *Szabadgondolkodás*, amelyben a nemzetköziség ellen a maga igazában megtámadott férfi egész nemes szenvedélyével kel ki. A hipermodern, jelszavakkal dobálózó félműveltség terrorizmusával szemben megállapítja, hogy az egész európai kultúrának nagy erőpróbája ez: „Fenn tudjuk-e tartani a gondolkodás valódi szabadságát? Megyünk-e korlátot nem ismerő, becsületes, őszinte törekvéssel az igazság, a dolgok mélye felé?“ Reámutat nemzeti életünk fenmaradásának nagy biztosítékára: a szerves kapcsolatra nyugattal és a kapcsolattal arra a természetére, hogy csak az egészséges hajtásokat ültette át a nemzeti élet talajába. A *Nemzeti és társadalom*-ban a nemzet fogalmát fejti ki: „Hatalmas, morális egység a nemzet; élő lény, amely magához ragadja a hozzátartozó egyéneket. Az a hatalmas érzés, amelynél fogva a nemzet minden tagja egy nagy élőlény szerves alkotó elemének érzi magát. Magyaroknak, ama maroknyi kis népfaj és nemzet tagjának, amely csak azért tudta magát egy évezred hosszú viszontagságai között fentartani, mert történelmének minden válságain keresztül segítette az önfeláldozó hazaszeretet és amely csak addig fog itt megmaradni, csak addig fog itt szabad, művelt és boldog társadalmat alkotni, csak addig fogja a társadalom gazdasági érdekeit is védőszárnyai alá vehetni, amíg fentartja, fejleszti és ápolja a nemzeti érzést és nemzeti erőt“.

Két naplószerű feljegyzésben az 1894. május—június havi Wekerle-féle egyházpolitikai válság idején játszott szerepét ismerjük meg Tisza Istvánnak. 1903. május—június havi feljegyzéseiben pedig a Széll-kormány bukására vezető okokat s abban Tisza István szerepét látjuk meg. Mindenütt és mindig a komoly, őszinte hazafiúi érdek az irányadó és sohasem az egyéni ambíció vagy éppén a hatalomvágy.

Tisza István politikai gondolatvilágának, rendszerének és világnézetének megismeréséhez feltétlenül szükséges ez a könyv. Nagy történelmi becsű munkát végzett az emlékbizottság, az Akadémia és Balogh Jenő, aki a könyv adatait összegyűjtötte, amikor mindannyiunk drága kincsévé tette Tisza István szellemi hagyatékát.

Albrecht Ferenc.

Nagy József: A mai filozófia főirányai. (Franklin-Társulat 1923. Az „Ember és Természet“ 4. kötet.) Semmi sem illusztrálja -- s talán bizonyítja -- jobban a művelt középosztály kifelé vágyódását abból a világnézeti khaoszból, amelybe a háború végével beteljesedett lelki összcmlás taszította, mint az a csaknem mohó érdeklődés, amellyel egyfelől a vallásos hit, másfelől a filozófia világa felé fordul. Az elsőtől -- már akár atavizmus fölsejlő emlékezésétől kalauzolva, akár az életösztön tévedhetetlen bizonyosságával rátapintva -- várja a parányi *tapasztalati* bizonyosság behorgonyozását valami sejtett mélyebb bizonyosságba; a másiktól várja éppen ennek a sóvárgott bizonyosságnak *igazolását*, miután azt már éppen a maga kárán megtanulta, hogy ilyen igazolást sehonnan se várhat máshonnan, csak a filozófiától, mert csak ennek kötelessége a gondolatok végig-gondolása, az emberileg elérhető utolsó láncszemig.

Az ide kalauzoló magyar munkák közt, amelyeket az összcmlás után a filozófiai öntudat összeszedődése termelt, fontos szerepre vállalkozik a Nagy József tanulmánya, hiszen a legingerlőbben a jelen *élő* filozófiája érdekl az, aki a maga tusakodó problémáira keres megoldást, s ezt a szerepet a legtöbb szempontból kiválóan tölti be. Egy bevezető részben, amelynek alaptétele az, hogy a filozófia a kultúra fogalmi öntudata (10. lap), minélfogva a korok szellemi arcának változásait a filozófiából lehet kiolvasni, az utóbbi ötven év alatt kibontakozott irányokat mutatja be: 1. az *élet* filozófiáját (Nietzsche, Bergson), 2. a pozitívizmust, amint a *Durkheim* szociológizmusában, *Mach* és *Ostwald* (ismeretelméleti) ökonomizmusában, aztán a *pragmatizmusban* s végül a mindezeket Kant -- és pedig a radikális Kant! -- szellemében *igazolni* óhajtó *Vaihinger* *fiktionizmusában* áll a történetíró előtt; ezekhez csatlakozik a *Dilthey* képviselte *hisztórizmus* s a *voluntarizmus* összesítő kísérlete *Wundtnál*; 3. a *Boutroux* és *Poincaré* természettudományi *kritikáját*; 4. az *idealizmus* alakjait: az új-kanti irány két ágát, a marburgiakat és a bádénieket, *Cohen* és *Wilhelband* iskoláit, a *Brentanora* építő *Husserlt* és a *Kölpe* kritikai *realizmusát*.

Egyetlen számottevő irány se hiányzik tehát a jelen filozófiájából s egyetlen nevesebb munkása se -- a külföldiek közül, annál meglepőbb, hogy a magyar filozófusok közül az elsőt, akiben fajuunk filozófiai géniusza az európai filozófia egyetemes kulturális munkájából vette ki részét, aki eredményeivel -- nevezetesen az értékelmélet alapvetésében megelőzte az itt tárgyaltak egy részét s olyan pontig jutott előre, ahová sokan közülük el se értek. *Böhm Károlyt* nem találjuk abban a sorban, ahol egy *Guyau* vagy egy *Meinong* helyet nyertek.

A fölülelt gondolkozók ismertetése hű és élvezetes. Az íróban

megvan az a történetíróra nézve első követelmény, amelyet nagyobb filozófiatörténeti munkája már megmutatott, hogy bele tudja élni magát a legkülönbözőbb gondolatirányok — tehát egyéniségek — természetébe, azért tudja kiemelni a lényegest s azt szabadon, vagyis öntörvénye szerint formálni. Ezzel a módszeres előnyvel azonban az a hátrány jár, hogy az egyes irányok viszonylagos igazoltsága s tehát jogosultsága számára nincs elég határozott, ment egységes mértéke. Már pedig bármennyire igaz az, hogy a filozófiában maga a filozófálás a nagy dolog, nem pedig a tételekbe foglalható s a mindenkori korszellemtől nagyon is függő *tan* (31. l.), mégis kell valami objektív, azaz éppen a filozófálás logikai alkatában rejlő mértéknek lennie, ama szellem igazolására, amely a tanokat temeli. A filozófia mégis az igazolás és pedig a legvégső elvekből való igazolás rendszeres munkája; s bár végső elemzésben a filozófiai világgép forrása egy tovább nem elemezhető érzelmi meghatározottság, mégse az érzelmé a döntő szó, hanem az utólagosan elemző, bíráló, *igazol*ó értelemé, amelyik megmondja: mit szabad az érzelmennek észszerűen akarni. S minél őszintébben hisszük, hogy a filozófia bizonyosságot ad azért, hogy bizonyít, annál szigorúbban kell ragaszkodnunk ahhoz, hogy *csak így* ad bizonyosságot s annál szigorúbban távortartani attól az élettől idegen spekulációt éppen úgy, mint a hevült fantáziák káprázatait.

A Bergson csillogó tévedése, hogy a világ titkos lényegét tetten akarta érni, semmivel se lett igazabb azért, mert Schelling már egyszer elkövette ugyanezt a tévedést, amikor ő is külön szervet álmódott a filozófiának. A metafizikai ösztönt ma se lehet úgy kielégíteni, hogy egyszerűen utána mondjuk, amit fetszik annak kieszelni, hanem hogy ugyanazokra a kérdésekre keressünk választ, amikbe Kant osztotta a teendőket s amelyek alapja: mit lehet tudni, ennek alapján: mit kell cselekedni s csak *most*, mit szabad remélni. — Egyszóval azt a kritikai mérlegelést, aminél nagyobb jótéményt a tanáctalanságból és fejtelenségből kivágyó korunk számára nem tudunk elképzelni, erőteljesebben és egységesen szorítottuk volna érvényesülni látni a műben, s örülnénk, ha egy új kiadásban, amelyet melegen óhajtunk annak számára, ezt az értékbeli gyarapodást ott találjuk.

T. B.

A Bethlen Könyvtár füzetei. A Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, amely alapítása óta évenként megjelenő Naptárával jelentékeny nevelő és oktató munkát végez, mintegy másfél éve programjába vette egy kiadványsorozatot — a Bethlen Könyvtár — megindítását. Célja e sorozattal a magyar

reformációnak a magyar történeti életre gyakorolt hatását kimutatni, nagy egyéniségek életének tárgyalása által jótékony indításokat váltani ki, tettekre serkenteni. Követni való cél, érdemes rá, hogy a megvalósításhoz szükséges eszközöket mindenkor megtalálja a vállalkozás. Nem lesz könnyű dolga a vállalatnak a sokféle irányú, hasonló füzetek napról-napra növekvő versenyében. Ez a meg gondolás még értékesebbé teszi az áldozatot szemünkben és készíttet, hogy hozzászólásunkkal segítségére legyünk a vállalatnak.

Nem találunk benne semmi feltűnőt, hogy a sorozat első füzete mintegy a vállalat heros eponymos-ának életét mutatja be. Elolvasása után azonban nem nyomhatjuk el azt az érzésünket, hogy a *Bethlen Gáborról* szóló rajz sebtiben készült. Ha ez az el-sietettség hibának mondható, nem tudjuk a hibát a tudós szerzőre hárítani csupán; a vállalat is osztozik abban felő részben. 6—7 íven éles és jellemző képet adni Bethlen Gáborról nem közönséges feladat. Hosszú készülés, gazdag előtanulmány, nagy halmaz elrendezett adatkészlet kell hozzá. Nem mondjuk, hogy a Bethlen-életrajzban szokásos idézetek és megjegyzések hiányoznának. Nagy-részt megvannak, követik egymást mind obligát sorban: A Básta-korra az emberhúsevés, később Bocskay végrendeletének szálló igéje, majd a Kemény Jánoshoz intézett Pázmány-féle híres mon-dás Erdély különállásának szükségéről és több egyebek. A jellem-rajz azonban ingadozó, hiányos. Jóformán csak a külpolitikust látjuk Bethlenben. Egyéniségének többi vonásairól alig kapunk valamit. A kronológiai alap hiányos, 5—6 évszámmal alig van több az egész életrajzban. Táborszásoknál, békekötéseknél nem ajánlatos a kronológiai adatokkal való szűkmarkuság.

Egy másik füzet a *magyar reformációnak a közművelődésre tett hatását* tárgyalja. Ezen még jobban látszik, hogy a szerző többet szeretett volna mondani, mint amennyire tere engedte, de mondanivalóját meg kellett válogatnia. Ez a gazdálkodás nyomot hagyott az előadásban, kissé szárazzá, adatközlésszerűvé tette azt. Az újabb kutatások eredményének szemmel tartása, főleg a régebbi magyar irodalomtörténet tárgyalásánál megnyugtató hatást tesz. Sok helyütt kihangzik az adatokból, hogy a szerző, *Harsányi* István, nem másodkézből idéz, hanem saját kutatásának eredményét nyújtja. Hangsúlyozottan látjuk az előadás nyomán a sárospataki főiskola nem közepes jelentőségének kiemelkedését a magyar köz-műveltség terjesztésében.

Egy füzet a *Perényiek szerepét* mutatja a *reformáció szolgálá-tában* *S. Szabó József* tollából. Négy életrajzi vázlatban elvonul előttünk a reformáció első győzelmes korszaka, a reformátorok hatalmas lendületű magvetése. Olvasunk Dévai Biró Máttyás, Ko-pácsi István, Sztárai Mihály, Gálszécsi István, Bencédi Székely

István, Szikszai Fabricius Balázs, Batizi András reformátorok lázas munkájáról, akik mögött ott állanak a Perényiek segítségére kész akarattal és az akadályokat lebíró, néha zordon erővel. Perényi Péter, Perényi Gábor, Perényi János és Perényi Ferenc, mind a négy Perényi nagy figyelemmel kíséri a reformátorok munkáját és figyelmük nyomán templomok épülnek, elhagyott kolostorok népesülnek meg és alakulnak át iskolákká, mint pl. a sárospataki iskola Perényi Péter gondozása nyomán. A Perényiekről szóló rajz szórakoztató, hasznos olvasmány; reméljük, hogy megtalálja a maga olvasó közönségét. *Zs. F.*

Két irodalomtörténeti tárgyú füzeté is van a vállalatnak. Mindkettő az 1917-iki, százados évforduló alkalmából keletkezett. Az egyiket *Beöthy Zsolt* írta *Arany Jánosról*, a másikat *Császár Elemér Tompa Mihályról*.

Az általános magyar irodalomtörténeti méltatás, különösen a Beöthy mestertollából származó, túlságosan konzervatív irodalompolitikai távlata ellenére is a maga nemében kitűnő, azonban alig van valami köze a Bethlen Könyvtár sajátos céljához, a szolgáltni kívánt református keresztyén világnézetéhez és életszemléhez. Az irodalomtörténet nagymestere sem rajzolta meg, legfeljebb futólag érinti, Arany János református jellegét, még kevésbbé fejti föl és ki annak a református keresztyénség vezetői alapon-dolataival, életeszmenyeivel és történeti szellemével való belső kapcsolatait. Császár Elemér meg egyenesen papi hivatásában, illetőleg a bibliában akarja látni Tompa allegórizáló költészeté fogvatkozásainak főforrását. A Tompa hazafias lírájának maradandó értékét kitűnően feltüntető jeles irodalomtörténésznek ez a fejtegetése (29. l.) a biblia nehézkes előadásáról, Jézus példázatainak allegórizálásáról, az Újszövetség szimbolikájáról és ezeknek a papi tisztén keresztül Tompa költészetére gyakorolt költészetrontó hatásáról, — teljesen elhibázott dolog mind történeti, mind eszthetikai szempontból. Azon pedig, ezek után, nem csodálkozhatunk, hogy Tompa egyházirodalmi működését még kevesebb hozzáértéssel méltatja (56. s. köv. l.). Felfogása a Tompánál is távolabb áll a történeti keresztyénség élő szellemétől és halhatatlan eszmenyeitől.

A pusztán általános magyar irodalomtörténeti méltatás még nem minősíti ezeket a tanulmányokat ebben a kifejezetten református világnézetet szolgáló füzetsorozatban való megjelenésre, a kifogásolt felfogás pedig itt-ott ellentétbe hozza a vállalatot saját céljával és programmjával.

Ami pedig az egész vállalat szellemi szintjét illeti, annak túlnyomóan történeti jellegét sokaljuk, illetőleg keveseljük s a mai

friss érdeklődést keltő tárgyak hiányát kissé érezzük. Így úgy értelmiségünket, mint tanuló ifjúságunkat nehezen tudja meghódítani. Tehát az ígért program megvalósítását várjuk s még inkább annak korszerű kibővítését és teljes sikerét. (v.)

* (Szünetelésünk idejének irodalmi terméséről szóló beszámolóink e számunkból kiszorultak. Szerk.)

Színművészet. Időről-időre beszámolunk a drámairodalom és a színpad eseményeiről. Fokozott figyelemre kell érdemesítenünk a színművészet tünetényeit és a társadalom életével való kapcsolatait ez egyházi eredetű folyóirat hasábjain, hiszen gondoljunk csak arra, hogy az ókori és a középkori dráma egyaránt egyházi eredetű és sokáig magán viselte az egyház figyelő tekintetét. S aztán gondoljunk arra, hogy a színpad a mai közléleknek is nemcsak kifejezője, hanem egyik leghatalmasabb nevelője is. A mai társadalomnak és egyedeinek lelke nagyrészt a színpad deszkáján és a mozi vásznán formálódik.

A mai dráma világszerte s így Magyarországon is dekadenciában van, még a lírához és epikához képest is; ezzel különben hű ábrázolatban példázza a világháborúban végkép megrokkant s napjainkban magát végsőkig kiélő kor lelkét. De megjelentek már a drámában, a lírát és epikát is megelőzve, a művészetek közt talán csak a festésztől megelőzve, azok a tünetek és elemek is, amelyekből majd az előderengő újabbkori emberi lélek és annak stílusa szövődik meg. Megjelentek még a mi aránylag provinciálisabb színpadunkon is.

Kevés sikerrel, inkább csak művészekről megértve adták az elmúlt nyár elején a kevés drámaiságú, inkább epikai szépségű, de új stílust kereső, *Abrahám* Ernő írta *Isten várát*, amelyet a kritika majd misztérium-drámának, majd moralitásnak nevezett; mindkettő olyan műfaj, amely XVIII. századbéli letűntéig az egyházak legsajátosabb neveltje volt és mindig föl-föltünezett olyan korokban, amikor a társadalom erkölcsi rendszere megromlott és új elrendezkedést keresett. Meglehetősen a misztérium-dráma és moralitás elemeivel dolgozik *Molnár* Ferencnek *Vörös Malom*-ja is, bár ennek is, mint *Molnár* minden sajátos darabjának, szűk erkölcsi világnézetében a nőcség a középponti és mindeneket szabályozó erő.

A magyar népmese szálaiból és szimbólumokból szövődik *Emőd* Tamásnak december 15-én a Király Színházban előadott *Mézeskalács*-a is. (Szirmai Albertnek mesekísérő zenéjével), amely antimilitarista célzatával még a háború alatt íródott, de akkor értetődően nem kerülhetett színre.

Végül említsük meg, hogy a Nemzeti Színház e karácsonyra felújította *Gárdonyi* Gézának *Karácsonyi álom*-ját, a régi magyar misztérium-drámák elszegényedett örökösének, szegényes betlehemes játékainknak egy költő céltudatos finom elgondolásában egyszerre nemesi rangra emelt utódát. E nemes szépségű és magyarságú kedves játék láttára csodálunk és fájlalunk kell, hogy ezen a gazdagnak ígérkező éren mások is, hivatottak miért nem indultak el új magyar szépségek megtalálása felé.

Egy pár szokványos, jelentéktelen mulattató drámának (*Csergő* Húgó: *Az első hajnal*, Renaissance, dec. 6. és Taddäus Rittner: *Farkasok az éjben*, Renaissance, dec. 20.) jogos mellözése után rámutatunk két jelenségre, amelyek már az új drámának határozottan kitűzött céljait követik, — habár értékük maradandóságát nem is dönthetjük még el ez érdemeik és e jelentőségük elismerésével.

A Várszínházban fiatal kezdő művészek társasága *Andai* Ernő vezetésével előadta *Georg Kaiser*-nek *Reggeltől éjjelig* című új szövetű drámáját. Erős belső történés, erős kivetítésre törekedve, a lelki élet intenzitása, a külső dolgok teljes eszközi alárendelése a témának, — olyan kísérletezés, amely alkalmas utat keres az új ember végletesebb szenvedélyei, megváltani akaró akarata számára.

Január 20-án kerül majd színpadra *Walter Hasenclever*nek, a híres expresszionista drámaírónak *Tulsó parton* (*Jencsits*) című drámája, amelyhez maga a Budapestre érkező szerző tart bevezető előadást. A bevezetés alighanem megfoghatóbban nyújtja azt, amit a dráma még csak tapogatva keres. De ez a keresés magában is érték. A sötétben botorkáló mai ember számára utat keresni a megváltó hajnal felé: istonáldotta becsületes emberség. B.

A Szépművészeti Múzeum antik gipszgyűjteménye. A Szépművészeti Múzeum művészi programjának egyik jelentős részét valósította meg az újonnan átrendezett antik gipszgyűjtemény megvalósításával. A múzeum földszintjének hat nagy termét foglalja el a több mint négyszáz darabot számláló kollektció, amelyek közül a három első már 1920-ban megnyílt ugyan, de azután a teljes befejezés miatt egy éven át zárva maradt.

A legnagyobb szobrásznép alkotásait mindezekig a Szépművészeti Múzeum eredeti antik osztályának meglehetősen szűre s csak pár kiváló darabot magában foglaló kis gyűjteménye képviselte a múzeum-látogató magyar közönség előtt, nagyon hiányos képet nyújtva e művészet fejlődéséről.

Most az antik gipszgyűjtemény megnyitásával segítettek művészi életünknek ezen a hiányosságán. Igaz ugyan, hogy a gipsz nélküli a márványnak, hogy úgy mondjuk, eleven színhatását, s

a maga ridegen fehér, minden világítási effektust visszaverő színjóságával a művészi élvezetnek bizonyos mértékig akadályául szolgál. De viszont ezek a tökéletes gipszmásolatok a görög s az abból fejlődött római szobrászatnak sok-sok problémáját, az anyaggal végzett kísérleteit s az anyag fölött való döntő győzelmet kitűnően illusztrálják. Még közelebről hatnak a gyűjteménynek tökéletes technikával bronzírozott példányai, ahol a gipszszerűséget teljesen sikerült elfelejteni s a néző szabadon merülhet bele a művészi alkotás szemléletének gyönyörűségébe.

A gyűjtemény nem tartozik az e nemű igazán nagy gyűjtemények közé, de jól kiválogatott darabjaival kellő áttekintést nyújt a görög szobrászművészet fejlődéséről. Egyéb apró hiányosságok mellett itt csak arra a nagy hiányra mutatunk rá, amely a római arcképszobrászat s az ú. n. történeti művészet emlékei között mutatkozik. Az utóbbit csak az ara pacis reliefsének egy részlete, az előbbit pedig alig néhány császár-portré s még kevesebb s nem a legjavából való női portré képviseli.

A gyűjteményt kronológiai sorrendben állította föl a rendezője, *Hekler* Antal professzor. Az archaikus művészetnek tapogatózó kísérleteiről s jóformán a tökéletes testábrázolásig való fokozatos kifejlődéséről beszél az *első* terem. *Polykleitos*-nak, a nagy sikyoni mesternek s iskolájának van szentelve a *második*, míg *Pheidias*-nak, a Parthenon szobrászati díszé megtervezőjének s talán részben elkészítője alkotásait a *harmadik* nagy terem foglalja magában. A *negyedik* terembe jutott a *Praxiteles*-re. *Lysippos*-ra és *Skopas*-ra visszavezethető emlékek sorozata, s ugyanitt talált elhelyezést az attikai síremlékek megvesztegetően szép gyűjteménye is, amely a legjobban illusztrálja a vezető művészek hatását kisebb tehetségű, de a művészi szép iránt épp oly fogékony társaikra. Az *ötödik* terem főrészét a római *Niobidák* csoportja foglalja el, míg e terem utolsó darabjai már a *hatodik* teremre utalnak át, ahol a hellenisztikusnak nevezett görög barokk művészet emlékei sorakoznak föl, míg a terem második felében a már említett csekély számú római emlék található.

Ez a rövid áttekintés is szemlélteti, hogy mily nagy darabot foglal magában e gyűjtemény az európai művészet történetéből. Egy évezrednél nagyobb időköz emlékeit látjuk felsorakoztatva e termekben. S az már azután a rendezés érdeme, hogy az emlékek mindíg megfelelő helyen, — bár túlzásnak látszik, kimondhatjuk — *művészi elrendezésben* következnek egymásután. A külföldi nagy gipszgyűjteményekkel ellentétben, amelyek elsősorban a tanulmányi célokat s a tudományos műhelymunkát szolgálják, a mi gyűjteményünk rendezésében *művészi szempontokat* is igyekeztek érvényesíteni. Ezt követelték már a gyűjtemény számára készült termek

is antik stílusukkal, egy-egy nagy görög épület hangulatát keltve fel bennünk.

Messzi világok bejárása, az antik emlékeknek a helyszínén való fölkeresése ma csak a vagyoniilag kiváltságosak számára lehetséges. Annál nagyobb örömmel kell fogadnunk e jól rendezett gyűjtemény megnyitását, amelyben való eligazodást a Hekler által szerkesztett eleven és fordulatos nyelvű katalógus a laikus számára is könnyűvé, élvezetessé és tanulságossá teszi. N.

Filharmóniai hangversenyek. A zenei műveltség fokmérője az évenként tartani szokott zenekari hangversenyek száma és színvonala, valamint az intim zenei szépségeket feltáró kamarazenei előadások látogatottsága. Ezzel korántsem akarom azt állítani, mintha a szólisták művészi teljesítményei nem kívánnák meg a megértő hallgatóság nagy számát. A kettő között — ha fokmérőként nézzük azokat — az a különbség, hogy valamely virtuóz előadásán nemcsak a zenei tartalom, hanem az előadó személye, esodálatos készsége stb. is gyakorol vonzó erőt.

A budapesti zenei élet legnevezetesebb tényezője a Filharmóniai Társulat. E zeneművészi testület most ünnepelte fennállásának 70-ik évfordulóját s ezért az idei évadnyitó előadás műsorául ismételték a hét évtizeddel ezelőtt tartott első hangversenyen előadott darabokat. 1853 november 20-án a falragaszokon hirdetett elveknél megfelelően, hogy a filharmóniai hangversenyeken „csak klasszikai zene a lehető tökélyvel adatik elő“. Beethoven, Mozart és Mendelssohn szerepeltek s Meyerbeer egyik nyitánya képviselte a modernséget.

Jól esett visszaköszelni magunkat a múlt század közepének hazai zenevilágába és igen tanulságos volt azt összevetni a mai koréval. Ma a klasszikusok művelése tanúsága a zenei pallérozottságnak, míg a modernnek iránt való érdeklődés azt igazolja, hogy a mai kor embere új kifejezési eszközök birtokában, új megnyilatkozási formákat vár, ama pillanatai számára, amikor nem a klasszikus kor üde, kristályos forrásából akar megfrissülni, hanem elmerülni kíván a ma lelki világának háborgó hullámai közé. Hogy vajjon a manak zenei formanyelve dadogás, hebegés, mindent kétszer mondás avagy lavinarobajhoz hasonló szózat-e, az más kérdés. Erre ma, úgy hiszem, határozott választ nem adhatunk, mert — s itt hangsúlyozottan mindenkor és mindenkitől feltétlen jóhiszeműséget akarunk feltételezni — minden ítélet felett tulajdonképpen az idő a bíró. Az értékes megmarad, a többi elvész. Ma nem tehetünk mást, mint hogy legjobb meggyőződésünk szerint mondjuk el véleményünket.

A filharmóniai hangversenyeken hallott újdonságokat közö-

sen jellemzi a technikai készültség egyrészt, a nagy, sőt felette nagy zenekarhoz való igény másrészt. *Bella Rudolf* hazánkfia *Unnepsi nyitánya* jól hangzó mű, *Sabata: Juventus* című szimfónikus költeménye, a címének megfelelő ifjú nekilendüléssel ábrázolja az ifjuság akarását, reményét, ellankadását, s újból való nekibátorodását. *Respighi*, az igen jónevű olasz zeneszerző jó hírét *Róma négy kútja* című darabjával alapította meg nálunk. E művében — előre kellett volna bocsátanom, hogy *Respighi, Debussy* szellemének hatása alatt áll — sok eredetit és meglepő szépet nyújtott. Éppen ezért nagy várakozással tekintettünk új műve elé. A *Ballata delle Gnomichi* című darabja egy hasonló című költeménynek zenei átírása. A költemény tárgya igen furcsa, mondhatnám visszataszító. A törpének halála s a csodás szépségű tóba való lökése, a gnómok örületes tánca stb., noha igen érthetően van zeneileg elmondva, mégis csalódást keltett. Sokszor csodálkoztam már azon, hogy jóízű művészeket beteg témák vonzanak. Itt is így esett állottunk szemközt. Kár, *Respighi* — többet ér, mint hogy a *Ballatára* fecsérelje tehetségét.

Az angol *Holst*-nak *Planéták* című zenei költeményéből három számot mutattak be legutóbb filharmónikusaink. E három bemutatott szám Mars, Vénus és Jupiter csillagzatát akarta jellemezni. Mars kellő fegyverzörejjel s hadi lármával kering az űrben. Igen sikerült volt, s ezzel a banalitást ügyesen elkerülte, az az ötlete, hogy $\frac{5}{4}$ -es ütemben írta e darabot. Jupiter is a mitológiai derűs istent akarta jelképezni, míg a nézetem szerint legjobban sikerült darabban, a Vénus-ban a szerelem pogány istennőjét sóvárgással és étherikus hidegségű szenvedéllyel festette. (A programzene Achilles-sarkára — azaz, hogy előre kell tudnunk azt, hogy mit akarjunk hallani — e darabok is rávilágítanak, mert elfogadható lett volna címül Cromwell is, vagy Stuart Mária is.) A vendégművészek közül egyedül *Friedmann* Ignácban tellett gyönyörűségünk, aki *Saint-Saëns* g-moll zongoraversenyművét adta elő csodás szépen, meleg hanggal és pompás készülséggel. (Mellesleg megjegyzem, *Friedmann* még azokhoz tartozik, mint *Dohnányi* is, akik tudnak zongorázni s nem forgatják ki testüket, karjukat a leghetetlenebb módon, mint azok az állítólagos művészek, akik valamilyen széphangzású, új elméletű „technika“ szerint zongoráznak! Csak azt ne kérjük, hogyan?) A karmesteri emelvényen *Dohnányi* Ernő volt, aki nagy művészettel és odaadással vezeti a hangversenyeket, amelyek közül a december 17-iki *Bach: Hármás versenyművében* a zongoraszámot játszotta, míg a fuvolaszámot *Dömötör* Lajos, a hegedűt *Danzinger* Antal operaházi tagok látták el.

I. K.

A TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

A közgyűlés jegyzőkönyve.

Felvéetett a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak Budapesten a ref. theológia dísztermében 1923. június hó 16-án, ünnepélyes felolvasó üléssel kapcsolatosan megtartott *közgyűléséről*.

Elnök: Vargha Gyula. Jegyző: Madai Gyula.

1. A közgyűlést megelőző felolvasó-ülést Vargha Gyula elnöki megnyitója vezette be, amelyben az irodalom és a protestantizmus kapcsolatáról emlékezett meg nagy távlatokban mozgó lendületes beszéddel. Az elnöki megnyitót Madai Gyula titkári jelentése követte, amelyben a Társaság talpraállását megnehezítő eseményekről emlékezett meg, rámutatott viszont azokra a jelenségekre, amelyek a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elődázhatatlan sorompóba állításának szükségességére mutatnak. Gróf Bánffy Miklós irredenta tárgyú novellájával kötötte le a hallgatóság figyelmét. Gyökössy Endre újabb verseiből szavalt el néhány értékes darabot. Kapi Béla a keresztyén társadalmi élet problémáiról tartott emelkedett szellemű előadást. Végül Ravasz László püspök Madách pesszimizmusáról értekezett s az Ember tragédiájának alapgondolatát a krisztusi eszme világításába állítván, hallgatóságának együtt szerzett hitépítő élményt és esztétikai gyönyörűséget.

2. A felolvasó-ülést a M. P. I. T. közgyűlése követte.

Vargha Gyula elnök jelentést tett arról, hogy az elmúlt forradalmi és zavaros időkben rendszeres évi közgyűléseket nem tarthatván a Társaság, igazgató-választmányának időközönkénti ülése intézte a folyó ügyeket. Minthogy pedig a Társaság újjászervezésének a kérdése is felmerült és egyáltalában a trianoni határokon belül a Társaság munkakörének új kijelölése vált sürgetővé, az igazgató-választmány saját kebeléből egy intéző-bizottságot küldött ki, amelynek elnöke Vargha Gyula, tagjai: Ravasz László, Raffay

Sándor, Balogh Jenő, Mágócsy-Dietz Sándor és Madai Gyula voltak. Ennek az intéző-bizottságnak volt a feladata a társasági élet megindításának előkészítése és az új alapszabályok kidolgozása. Az intéző-bizottság ennek a megbízatásnak megfelelőleg megfontolós tárgyává tette a Társaság tevékenységi körének kibővítését, irodalmi és tudományos irányban való kimélyítését s ennek a vezérelvnek az alapján megfogalmazta az alapszabályokon megajtendő módosításokat.

Elnök felhívására Madai Gyula titkár felolvassa az alapszabályok új szövegét, amelyet a közgyűlés egyhangú helyesléssel elfogadott s megbízta az elnökséget, hogy annak belügm. jóváhagyása végett a szükséges intézkedéseket tegye meg.

3. Elnök felhívja a közgyűlést az új tisztikar megválasztására és az igazgató-választmány megalakítására, azzal, hogy a választás már az új alapszabályok figyelembe vételével történjék.

Elnöki javaslatra a közgyűlés megválasztja egyházi elnökké Ravasz Lászlót, világi elnökké gróf Bethlen Istvánt, egyházi alelnökké Kapi Bélát, világi alelnökké báró Kaas Albertet, a tudományos, irodalmi és művészeti osztály elnökévé Bartóky Józsefet. A többi tisztségek betöltését a közgyűlés az elnökségre és az igazgató-választmányra bízta. Választmányi tagok lettek a következők: Antal Géza, Balogh Jenő, Baltazár Dezső, Banesó Antal, Bartók György, gróf Bánffy Miklós, Benedek Sándor, Bernát István, Czeglédy Sándor, Czinke István, Csengey Gusztáv, Csikesz Sándor, Csizmadia Lajos, Darányi Ignác, Deák János, gróf Degenfeld József, Dóczi Imre, Dókus Ernő, Duszik Lajos, Erdős József, Geduly Henrik, Ferenczi Zoltán, Gyökössy Endre, György Endre, Gyurátz Ferenc, Hamar István, Harsányi István, Imre Sándor, Kiss Ferenc, Kiss István, Kolosváry Bálint, Kovács Sándor, Kováts J. István, Lencz Géza, Madai Gyula, Makkai Sándor, Marton Lajos, Masznyik Endre, Mágócsy-Dietz Sándor, Mikler Károly, Nagy Károly, Németh I., Németh K., Némethy K., Osztrólczy M., Paulik János, B. Pap István, Papp Ferenc, Payr Sándor, báró Podmaniczky Pál, Pokoly József, báró Prónay Dezső, Pruzsinszky Pál, Pröhle Károly, Pröhle Vilmos, Raffay Sándor, Rácz Lajos, Révész Imre, Révész Kálmán, Sántha Károly, Sebestyén Jenő, Schnellér István, Soltész Elemér, Szabó Aladár, S. Szabó József, Szaboleska Mihály, Szász Károly, Szelényi Ödön, Szeremlei Sámuel, Szilassy Aladár, Szlávik Mátyás, Sztehló Kornél, Tankó Béla, Tolnai Vilmos, Vargha Gyula.

4. Ravasz László indítványozza, hogy Vargha Gyula elnöknek, Szász Károly pedig, hogy Madai Gyula titkárnak szavazzon a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet a Társaság érdekében a nehéz viszonyok között kifejtett buzgóságukért. — Közgyűlés elfogadja.

PROTESTANT REVIEW.

Introductory.

Vargha, J.: Our Evangelical Literature and National Culture. — *Raffay, A.*: The Situation of Staat and Church in Hungary of To-day. — *Lampérth, G.*: Letter to one Poet of Village (Poem). — *Ravasz, L.*: „The Pessimism" of Madách. — *Ritoók, E.*: The Wanderer (Poem). — *Bartók, G.*: The Art of Petöfi. — *Vargha, J.*: Echo to one Adress (Poem). — *Kisbán, N.*: The Two Englishmen (Novel). — *Áprily, L.*: Four Poems. — *Nagy, J.*: Faith and Knowledge.

CRITICAL REVIEW: Complet Works of Count *Tisza*, vol. I. — *Nagy, J.*: Main Vistas of the Contemporary Philosophy. — The Booklets of the Bethlen-Library.

Art of Theatre.

The Ancien Plaster Collection of the Museum of Fine Arts.

Concerts of the Philharmonical Society,

Reports of the Hungarian Society of Protestant Literature.

REVUE PROTESTANTE.

Préface.

Vargha, J.: Notre littérature protestante et culture nationale. — *Raffay, A.*: Les relations actuels de l'état et l'église en Hongrie. — *Lampérth, G.*: Lettre à un poète de village (poème). — *Ravasz, L.*: „Le pessimisme" de Madách. — *Ritoók, E.*: Le voyageur (poème). — *Bartók, G.*: L'art de Petöfi. — *Vargha, J.*: Echo à une parole (poème). — *Kisbán, N.*: Les deux anglaises (nouvelle). — *Áprily, L.*: Quatre poèmes. — *Nagy, J.*: Foi et Science.

REVUE CRITIQUE: Oeuvres Complètes de Comte *Tisza*, I. — *Nagy, J.*: Les courants principales de la philosophie contemporaine.

Les cahiers de la Bibliothèque Bethlen.

L'art de théâtre.

La collection antique de gypse du Musée des Beaux-Arts.

Les concerts de la Société de Philharmonie.

Rapport de la Société Hongroise de Littérature Protestante.

PROTESTANTISCHE RUNDSCHAU.

Einführung.

Vargha, J., Unsere prot. Literatur und nationale Kultur. — *Raffay, A.*: Staat u. Kirche im heutigen Ungarn. — *Lampérth, G.*: Brief an einen Dichter am Lande (Gedicht). — *Ravasz, L.*: Der „Pessimismus" Madách'. — *Ritoók, E.*: Der Wanderer (Gedicht). — *Bartók, G.*: Die Dichtkunst Petöfi's. — *Vargha, J.*: Echo auf eine Rede (Gedicht). — *Kisbán, N.*: Die zwei Engländer (Erzählung). — *Áprily, L.*: Vier Gedichte. — *Nagy, J.*: Glauben und Wissen.

KRITISCHE RUNDSCHAU: Gesammelte Werke des Grafen *Tisza*, Bd. I.

Nagy, J.: Die Hauptströmungen der Philosophie der Gegenwart.

Die Hefte der Bibliothek Bethlen.

Bühnenkunst.

Die antike Gips-Sammlung des Museums für bildende Künste.

Die Konzerte der Philharmoniker.

Bericht der Ungarisch-Protestantischen Literarischen Gesellschaft.

Price: 1/2 year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Fefelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
VERESS JENŐ

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik I.

Sidó Zoltán: Protestáns egyházaink és a társadalmi kérdés.

Kozma Andor: Isten mindenütt. (Vers).

Bartóky József: Noé leánya. (Novella).

Reményik Sándor: Beszélgetés Beethovennel — Mi marad meg? (Versek).

Rácz Lajos: Pascal és a Vidéki Levelek I.

KÜLFÖLDI SZEMLE: Az Egyház egysége protestáns szempontból. (A Hit és Rend világkonferenciája törekvéseihez.) *Kölfhaus—ri.*

KRITIKAI SZEMLE: Új idők irodalma. *Schöpfung Aladár*. — Három év

(1921—1923) irodalomtörténeti termése — madártávlatból. *Zsigmond*

Ferenc. — Pezenhoffer Antal: A demográfiai viszonyok befolyása a

nép szaporodására. *Vargha Gyula*. — Réz Mihály: A történeti realizmus.

A. F. — A Holland-Magyar Bizottság kiadványai. *ri.* — H. Kiss Géza:

Nagyasszonyok a magyar reformációban (Bethlen-Könyvtár 7. sz.) *ri.*

Színművészet (Móricz Zsigmond: Buzakalász; Mikszáth Kálmán—Harsányi Zsolt: A vén gazember.) *B.*

Operaház—Filharmonikus hangversenyek. *I. K.*

Budapest székesfőváros jubiláris kiállítása a Műcsarnokban. *Oroszlán Z.*

AZ IDŐK JELEI: A „Hit és Élet“ és a Protestáns Szemle — Santerrák és

Farcádyak. *Muraközy Gyula*. — A magyar belmisszió jubileumai —

MacDonaldek szociálizmusa és keresztyénsége.

E SZÁM ÁRA 6000 K

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Főtítkár: VERESS JENŐ
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: Dr. FROMM LAJOS.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

///

A PROTESTÁNS SZEMLE szerkesztősége:
BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.
Ide kell címezni a lap szellemi részére vonatkozó
küldeményeket.

Kiadóhivatala:

BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM,
ahová az expedícióra vonatkozó megkereséseket kell intézni.

///

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház
pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési
díjakat (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik
azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő
címére kell küldeni.

///

A M. P. I. T. **tagsági díja** (ezért a Szemle is jár): félévre
20.000 K. — Előfizetési díj, nem tagoknak 18.000 K.

///

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó
R.-T. Budapest, IV., Múzeum-körút 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Régi magyar imádkozók és imádságaik.

I.

1. Barcelonában, a rohanó és fölszines modern civilizációnak e tipikus nagyvárosában, ahol a legújabb kor pazar csillogása, szédületes arányai és sokszor képtelenül bizzar formái közt meghúzódva, csak itt-ott szendereg még egy-két kővévált és itt felejtett középkori szent álmom, arab tündérrege — Barcelonában láttam eddig életemben a legkülönösebb épületet, illetőleg építkezést: a Templo de la Sagrada Familiát. Tervező mestere valami különleges modernizált és kevert gótikáról álmodott s álma a kőben már kezdett is alakot öltetni, de minő rabszódikusán, mily szeszélyes és érthetetlen ötlet-szerúséggel! A templom homlokzatrésze kívül-belül kész volt már az utolsó ablakrózsáig, a lehető legfinomabb, legaprólékosabb kidolgozásban, csak a két torony hiányzott róla; ezenkívül azonban nem volt meg az egészből semmi több az egyik szárnynak itt-ott olyan-amilyen elnagyoltan kidolgozott falvázánál. A gyámpillérek tornyocskái árván, összekötő ívek nélkül meredeztek az égnek, az ablakok üres csücsivein szánakozó mosollyal ásitott be a kék levegő, a különösségükben is nemes formák bontakozását kereső szemet üresen tántogó kőműves-állványok sokasága hosszantotta, amelyeken csak itt-ott kapargált valamit egy-egy magános munkás. A többi résznek pedig, — ez volt a legföltűnőbb — a másik oldalfalnak, az apszisnak, a boltozatkoronának, sőt az alápincézésnek magának is még csak a nyoma, a kezdete sem volt a tervező művész agyán és tán a papirosán kívül sehol. Azon a helyen, ahol a főoltárnak kellene állania, még tavaszi fák lengtették zsenge lombjaikat. Itt-ott óriási faragott terméskövek heverték gyomtól lepetten, türelmesen várva, amíg egyszer csak — ki tudja, mikor? — majd megkönnyörül rajtuk az építő szeszélye s méltó és fényes helyükre be fognak kerülni. Az egész képet, sőt környékét is pedig valami végtelenül szomorú és kínos hangulat — a soha be nem fejezhetőség, a

végzetes ötletszerűség, a hamar elernyedés, a megalapozottság hiányának hangulata — vonta be, amelyet a már kidolgozott néhány rész meglepő, újszerű megoldásai, különös szépségei csak még szomorúbbá és még kínosabbá teettek.

2. Önkéntelenül ez a kép és ez a hangulat lebben elém az emlékezés szárnyán akkor, amikor valami szemléletes módot kerestem annak a megmutatására, minő állapotban is van jelenleg a mi magyar protestantizmusunknak tudományos egyháztörténetírása. Bizony teljesen ugyanolyanban, aminőben a barcelonai Szent-Család Templom építkezése. Művészi aprólékossággal kidolgozott részletek mellett elnagyolt vázlatok, összekapcsolatlanul meredező fejezetek: egy bizonyos oldalról tekintve a majdnem teljes befejezettség benyomása, más oldalról nézve nyugtalanító hiánya még a kellő mélységben megalapozott fundamentumnak is; remekül kifaragott, de szétszórtan heverő terméskövek mellett és között makacsul tenyésző burján... ez a mi egyháztörténelmi tudományunk és irodalmunk mai képe.

Az alapincézés, a szolid fundamentum hiányát pedig a legfájdalmasabban a magyar protestáns *kegyesség* történetének teljes parlagon heverése mutatja. Ezen a téren és az azzal legszorosabb logikai kapcsolatban álló vallási és teológiai gondolkozás területén mind a mai napig még csak a tűrhetően rendszerezett adatgyűjtés eredményeivel sem dicsekedhetünk. Arról, hogy miként *cselekedtek* magyar protestáns őseink az ő evangéliumi lelkületükből és jellemükből kifolyólag és e lelkület és jellem fentartása és továbbplántálása érdekében, már van többé-kevésbé megnyugtató összképünk; arról, hogy milyen *alkotásokat létesítettek* eszményeik parancsából és eszményeik megőrzésére és hogy ezek az alkotások miként maradtak fenn és fejlődtek vagy enyésztek el a századok viharai-ban, már van nem egy alapos részletmunkánk; de arról, ami mindezeknek is egyedüli forrása és fundamentuma volt, hogy atyáink és anyáink hogyan *gondolkoztak* és hogyan *éreztek*, mint evangéliumi hitű protestánsok; hogyan *elmélkedtek* és hogyan *imádkoztak*, mint megváltott és Megváltójuknak meghódolt keresztyén lelkek: még csak sejtelmünk és föltevésünk is alig van olyan, amely tudományos tekintetben számba jöhetne s a további kutatások irányára nézve utalást és sikerére zálogot nyújthatna. S ebbeli nagy szegénységünkben és tájékozatlanságunkban csak az az egy -- vajmi gyenge -- vigaszunk lehet, hogy e tekintetben más nagy magyar keresztyén történelmi típusok és egyházak tudományos történetírása sem áll minálunk sokkal különbül.

3. Igaz, hogy ezen a téren dolgozni bizonyos tekintetben a legnehezebb feladatok közé tartozik. Itt nem elég gyűjteni és rendszerezni; itt mindjárt a kezdet kezdetén *ásni* kell. Erős vallástörténelmi és valláslélektani fölkészültség, a külföldi protestáns theológia és gyakorlati kegyesség történetében való kimerítően alapos jártasság mellett a mélyreható költői és prófétai intuíció, a nagyfokú lelki kongenialitás egy neme is megkívántatik mindazoktól, akik az ily irányú kutatás terén — minden egyéb egyháztörténelmi munkálat egyedül megbízható alapjául — valami maradandót törekcszenek létrehozni. De viszont más tekintetben meg azt mondhatjuk, hogy ezen a téren a legkönnyebb feladat a kutatás. Itt ugyanis nem adattárak vagy nehezen hozzáférhető kéziratok, oklevelek és egyéb kútfők végeláthatatlan tömkelegéből kell összeállítani évek és évtizedek önmegtagadó hangyaszozorgalmával az anyagot; készen áll az előttünk, theológiai és kegyességi irodalmunk nagyszámú és túlnyomórészben kinyomatott emlékeiben: könyvekben, amelyeket mindenki emleget, de senki sem olvas és annál kevésbbé próbál az összehasonlító történelmi, lélektani és dogmatikai kritika módszereivel alkotó elemekre bontani és értékelni; híres és kevésbbé híres szerzőinknek a legtöbbször aránylag elég könnyen megközelíthető és rendelkezésre álló műveiben, amelyek közül eddig akárhányat vett már bonckés alá az általános magyar irodalomtörténeti, filológiai, nyelvészeti kutatás; csak éppen azok nem törődtek velük eléggé, akiknek számára elsősorban jelentenek nagy és kötelező szellemi örökséget, — a magyar protestáns theologusok — és csak éppen azzal nem törődtek bennük, amiért íródtak és amiben koruknak egész lelki képét ott rejtegetik és a magyar protestáns keresztyénség egész fejlődéstörténetének intelligibilis fundamentumát ígérnek és nyújtják: a tartalmukkal. Munkások egész szorgalmas és szép emlékezetű serege izzadt már az épületanyagnak közelből és távolból való összegyűjtésével és elkészítésével; nagy tervezők is akadtak, akik kisebb-nagyobb pontossággal megpróbálták felvázolni az egész épülettervet; sőt voltak merész vállalkozók, akik, nem törődve a fundamentum hibájával, egy-egy épületrészt fel is húztak már s tőlük telhető művészettel ki is dolgoztak; magán a fundamentumon azonban alig látszik egy-két ásónyom is.

A jelen tanulmány még azzal az igénnyel sem akar föllépni, hogy néhány ilyen ásónyomot megtegyen. Egyetlen célja, hogy figyelmeztessen tudományos egyháztörténetírósunknak itt tátongó nagy hiányaira s vágyat ébresszen e hiány mielőbbi kielégítésére azáltal, hogy a magyar protestáns

gyakorlati kegyesség irodalmának kiaknázatlanul hagyott, pedig éppen fundamentális szempontból megbecsülhetetlen értékei közül egyre-kettőre rámutat.

4. Azt a pusztá könyvészeti statisztika igazolja, hogy a magyar protestáns, közelebbről református imádságnak negyedszázad év alatt igen tekintélyes irodalma fejlődött ki. Ez a fejlődés tetőpontját számszerűleg a múlt században érte el, amelyhez még a jelenkort is hozzá lehet e szempontból számítanunk. E korszakban a nyomtatott imádságos könyvek terén valóságos túltermelés következett be, amely nemcsak azért volt egészségtelen, mert a többi irodalmi szakok siralmasan tengtek mellette, hanem azért is, mert a belső érték rovására ment. Úgy, hogy ha meg akarjuk tudni, milyen volt és milyen kell hogy legyen legértékesebb, legbensőségesebb, leg-egyénibb vonásaiban az imádkozó magyar református lelkület: akkor a megelőző századok számbelileg csekélyebb s a XVI. századra visszamenve, teljesen vékonyká apadó, de tartalmilag annál becsesebb, annál mélyebb és annál egyénibb zamatú imádság-irodalmában kell kereskednünk.

Legmélyebbre ásnunk természetesen nem azokban az imádságokban lehet, amelyek, mint a gyülekezeti istentisztelet céljait szolgáló kötött liturgiális formák, régi ágendás munkálatokban maradtak fenn. Mert ezekben, elenyésző kivétellel, nem az egyéni kegyesség eredeti lelke lüktet és zamatát érzik többé: ezek a keresztyén közösségnek századoktól kristályosított, átítatott, csiszolt, legömbölyített áhítatossági formái, amelyeknek eredete valahol még az ó egyház és a középkor gazdag és homályos imakincsében vész el. Sőt még nem is azok az imádságos és áhítatossági könyvecskék biztatnak itt leggazdagabb lelettel, amelyeket szerzőik már kifejezetten *mások* céljára, a nagyközönség használatára írtak és bocsátottak közjóra. Mert, ha az ilyeneknek szerzői maguk a legtöbb esetben mély és egyéni imádkozó lelkek voltak is, imádságaik formálásában a dolog természeténél fogva nem a maguk lelki életét és szükségleteit tartották kizárólag vagy elsősorban szem előtt, hanem igyekeztek magukat, többé-kevésbé sikeres intuícióval bizonyos, az olvasónál föltételezett fiktív életkörülményekbe és lelki helyzetekbe, a maguk élettapasztalatainak több-kevesebb analógiája szerint, beleképzelni — ami, magától értetődőleg, amennyire fokozta ez imádságok „hasznavehetőségét“, ép annyira sápasztotta egyéniségük bélélyét és apasztotta mélységüket.

Amellett az ilyen, nem liturgiális, de mégis közhasználatra szánt áhítatossági és imakönyveink legnagyobb része

idegen nyelvből való fordítás vagy átdolgozás (mint pl. a *Medgyesi* híres *Praxis Pietatis*-a, vagy a *Doddridge* Fülöp rendkívül sikeres módszerű és felépítésű könyve: *Rise and Progress of Religion in the Soul 1745.*, amelyet magyarra 1761-ben „Az igaz kegyességnek kezdete és elő-menetele“ címmel fordított le szépen francia kiadásból *Tatai Csirke* Ferenc debreceni ref. pap, később püspök). Még a legeredetibb is ezek között, amely belső szépségek, hatás és népszerűség dolgában mindmáig versenyen kívül áll nálunk, a *Szikszai* György-féle Keresztyéni Tanítások és Imádságok is, legalább annyiban világosan mutatja az idegen hatást, hogy a különböző életkorokra, hivatásokra, helyzetekre és alkalmakra szabott kazuisztikája alkalmasint a *Habermann Avenarius* János világirodalmi sikert ért „Christliche Gebet für allerley Not und Stände“ (Wittenberg 1567 s azóta számtalan kiadásban és többféle, így magyar fordításban is) c. imádságos könyvének hatása alatt keletkezett — és így közvetve még római katolikus hatás is lehetett befolyással a formálódására, amennyiben „Althaus kimutatta, hogy Habermann egész könyvének naptárszerű és alkalmakhoz simuló beosztását szolgálilag átvette Petrus Michaelis münsteri jezsuitának *Sexta honoris et exultationis ad Catholicorum devotionem exorandum et exhilarandum*, Köln, 1561. c. művéből. Habermann a jezsuita imakönyv szövegéből is sokat fölhasznált.“*)

Mindezeknél az imádságos könyveknél sokkal hívebb tükröi lesznek a magyar református lélek imádkozó kegyességének azok a már jóval kisebb, de azért még mindig elég jelentős számban található kegyes írások, amelyekben a szerzők elsősorban a maguk lelkének egyéni életét és történetét rejtették el s amelyek vagy soha a szerzőjük életében kiadásra nem kerültek s csak a magános épülés ismétlődése és fokozása érdekében irattak le — vagy, ha kerültek is, a céljuk inkább csak az volt, hogy baráti segítséget nyujtsanak, példát adjanak és lelket ébresszenek, nem pedig az, hogy az élet legkülönbözőbb alkalmában kézikönyvül szolgáljanak. „Netalántán azt is mondhatod, — úgymond *Ráday* Pál, a Lelki Hódolás előljáró beszédében — hogy annyi sok rendbeli Imádságos könyvek között ennek kibocsátatása mind szükségtelen, mind pedig csak az Authornak kérkedékenységére való. Mindazáltal, kérek, tudd meg, ... ezen elkészített Imádságoknak módjával már tíz esztendőktől-fogva gyakorlottam magamat;

*) *L. Thienemann* T.: A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. Irod. tört. Közl. XXXII. évf.

és Idvezítőnknek parancsolatja szerint, csak magam titkos házamban imádtam az én ISTENemet: ... Mindazáltal meggyőzöttetvén némely Atyámfiainak kéréseik által, annyival inkább bátorkodtam közfényre ki-terjeszteni, a mennyiben ama szent Parancsolatnak, amely a mi cselekedeteinket mások előtt is az UR ISTENnek dicsőítésére világoskodni kívánja, eleget tenni LELKI HÓDOLÁSomnak tartottam.“

Régi magyar református imádkozóinknak ez a harmadik, legszűkebb, de legmélyebb köre csak ilyen, vagy ehhez hasonló nagyon intim és nagyon lelki indítóokok alapján volt hajlandó, — ha egyáltalán hajlandó volt — a „titkos ház“ csöndességét odahagyva, a nyilvánosság elé lépni. Az elsődleges indító oka azonban annak, hogy a Szentháromság egy Istennel való társalkodásait írásba foglalja, kizárólag a maga vagy legfőljebb szerettei és házanépe lelki épülésének és gyönyörűségének keresése és munkálása volt. Hogy azok a gondolati és kifejezési formák, állandó fordulatok, ritmikusan vissza-visszatérő felsóhajtások, bűnvallások, áhítások és doxológiák, amelyekben ez először teljesen magános, személyes, irodalmiatlan, sőt talán szó és hang nélkül való imádságok olvadt, izzó érce lassanként szilárd alakot öltött, náluk sem merőben eredetiek: az csak természetes. Hiszen ezek a mi régi nagy imádkozóink, — mint különben minden idők minden igazán keresztyén imádkozója — hűséges és állhatatos biblia-olvasók is voltak s imádságaik, amint tartalmukban és lényegileg nem voltak egyebek, mint feleletek az Ige nagy, életadó üzeneteire, úgy formailag sem vonhatták ki magukat a Biblia örökre klasszikus imádságainak hatása alól. Nem jelentette ez a bibliai formulák és versek egyszerű recitálását, — ebbe a hibába inkább csak némely liturgikus vagy egyéb közcélra dolgozó imádságírónk esett bele, — hanem csak az Igében ható Lélektől való megihletésnek azt a teljesen természetesen módját, amely hálás és fogékony lelkekben a gondolatok irányítása, az érzések telítése, az akarás edzése mellett a kifejezések rokonszellemű és hangzású formálására is önkéntelenül kihat.

Emellett bizonyos az is, hogy e mi régi nagy imádkozóink és imádságszerzőink szorgalmas olvasói voltak az egyre növekvő mértékben rendelkezésüire álló áhítatossági és egyéb építő irodalomnak is s ennek java termékei szintén nem maradhattak hatás nélkül imádkozó lelkük gondolat- és formakincsének szaporítására. Azonban ennek a hatásnak a feldolgozásában még sokkal kevésbé bizonyulnak önállótlan másolóknak, szolgai recitátoroknak, mint a Bibliával szemben.

Leírt imádságaiknak egységes és sokszor élesen egyéni stílusa egymagában kizárja annak a fölvételnek a lehetőségét, mintha az ő imaéletük és imairásuk pusztá egyénietlen visszhangja lett volna az ő kegyes olvasmányaiknak. Sőt minden, amit személyes életükből, keresztyéni jellemükből és gondolkozásukból az imádságaikon kívül is ismerünk, arra enged következtetni, hogy mindnyájan csak a kegyes *Medgyesi* Pálnak következő böles és maradandó értékű értelme szerint jártak el akkor, amikor hasznosan forgatták a rendelkezésükre állt hazai és külföldi építő irodalmat: „Még az gyakorlottabbaknak is pedig (hogy ezt se felejtjük) nem árt az írott könyörgéseket, főképpen a' melyeket ahhoz értő nagy lelki buzgó emberek írtak, meg tekinteni, mint az melyek kiváltképpen való szép gondolatokat, ékes változtatásokat, foglalásokat, szóllásoknak formáit, etc. szolgáltatának s juttatnak embernek eszébe: egyszer s mind az emlékezetet s ítéletet is segítik és erőssélik.“ (Doce nos orare etc. D 3—3a).

Régi nagy imádkozóinknak ezt a hagyományá lett helyes felfogását rögzítette meg Az Igaz Keresztyén Embernek Papi Tisztiról stb. írott okos és megfeszavú könyveeskéjében (1736) a kitünő, hívvalló erdélyi theologus *Borosnyai Nagy* Zsigmond, amidőn erre a kérdésre „A könyörgő embernek magától kell-e könyörgést formálni? vagy pedig a másoktól formált könyörgésekkel kell élni s imádkozni?“ — több pontban felvevén, a következőket is mondja egyebek közt: „A magános könyörgő embernek itt is nagyobb szabadsága legyen, arra kell mindazonáltal igyekezni, hogy minden ember a könyörgésnek lelkével bírjon, s tudjon magától minden alkalmatosságra könyörgést formálni, mert ez az igaz Keresztyén embernek Papi tisztje. Vadnak ugyan sok könyörgéses könyvetskéek; de hátha azok elvesznének, sokan nem tudnának könyörögni. Nem a végre irattak azok, hogy senki másképpen ne könyörögjön, hanem hogy tudjon s tanuljon ki ki magától is oly fohászzkodásokat formálni. Az én célom is ebben az egész könyvetskében az, hogy minden tudhasson magától minden alkalmatosságra rövid és buzgóságos fohászzkodásokat formálni és ne kénteleníttesék mindenkor a könyörgéses könyvre szorúlni 's futni (160—163. lapok. V. ö. alább 218. l.: „Nem is az az én tzelom, hogy valakit formulákra szoktassak; hanem inkább az, hogy azokról valamennyire el-szoktassak, hogy így a Templomban, Házadban, úton és munkád között is, magadtól, mint igaz Keresztyén, mint Istennek Papja, igaz könyörgéseket tudj formálni, s ne kellessék mindjárt min-

denkor a' *Mennyei tárház költsára**) futni; mert ha ahoz szokol s az el talál veszni, hogy-hogy tudod megnyitani a mennyeknek országát, ha a másét el-vesztvén, magadnak költsod ninesen?")

Minden kezességünk megvan arra, hogy a mi nagy imádkozó eleink úgy a mások (esetleg egymás) imádságainak a maguk számára való felhasználásában, mint a magukéinak papírra vetésében, esetleg közreboesátásában ezt az egyedül helyes keresztyéni elvet tartották szemük előtt.

5. De hát kik voltak elvégre is ezek a mi régi nagy imádkozóink? — Buzgó és mélylelkű imádkozóink bizonyára sokkal több volt a régibb multban, mint ahánynak emlékezete fenmaradt. A magyar református lélek és jellem történetének az első két százada (a XVI. század közepétől a XVIII.-nak közepéig, mondjuk a Méliuszok fellépésétől a Bethlen Katák és Bod Péterek kihaltáig) a theologiai és politikai fegyvercsattogások, az egyház- és iskolaépítő kalapácsütések, a győzelmi halleluják és a vértanúi sohajtások és nyögések mellett minden lépten-nyomon az élő, erős, egészséges gyakorlati kegyesség mély vizeinek zúgását is hallani engedi a figyelő fülnek. Nem is esoda: ez a két század volt a kiválólag hősi és alkotó s másfelől kiválólag hősiezen szenvedő korszakunk; nagyon mélyről és nagyon erősen kellett táplálkoznia, hogy tettben és tőrésben, győzelemben és megaláztatásban egyaránt olyan magasra jusson. Az imádkozó léleknek élnie és hatnia kellett. — Nemcsak a reformáció nagy lelki tavaszának, de az egyes leglényegesebb elveit a kora feledés és a dogmatikus betokozódás ellen védelmező Rákóczy-Lorántffy korszakbeli *puritán reformnak* is éppen az imádság lelkének fölébresztése, megtisztítása, megbátorítása, önálló lábra állítása volt az egyik legnyilvánvalóbb hatása. Hiszen a puritánus hareok egyik legnevezetesebb vívmánya a gyülekezeti istentisztelet terén éppen a kötött imaformulák mellőzhetőse és a szabad imádkozás lehetőségének biztosítása volt a lelkipásztor számára — és, hogy ezt a szabad imádkozást, az élő kegyességre törekvő puritán szellem egyre jobban terjedő hatása alatt utoljára mennyire megkedvelték a magyar ref. gyülekezetek, azt mutatja a Borosnyai Nagy Zsigmond érdekes utalásai mellett többek között az a nagyon nevezetes adat, hogy az e tekintetben elsőrangú tekintélyként hallgatható *Szikszai György* szerint jóformán egészen a XVIII. század végéig, —

*) Célzás I. Szathmárnémethi Mihály Kolozsvárt 1673-ban jelent ily című áhitatossági iratára, amely 1710-ig tíz kiadást ért!

amikor azután megint a Szikszaitól is inkább javasolt könyvből-imádkozás kezdett hódítani — a *gyülekezeti közvélemény valósággal parancsolólag kívánta meg a lelkipásztoroktól a szabadon vagy legalább is könyv nélkül imádkozást* (amiből aztán az következett, hogy sok lelkipásztor, nem bírván elegendő mélységgel, de főkép kifejezőképességgel az imádkozásban, kénytelen volt a „szabadon“ előadandó imádságokat előre szóról-szóra betanulni s evvel, úgyszintén a rögtönzéssel is természetesen „sok illetlen habozások és rendetlenségek“ jártak együtt Szikszai szerint. (L. *Közönséges Lelki Áldozatok* stb. című imádságos könyvének 1795-ben kelt előszavát).

Ezenkívül is számos jel mutat arra, hogy kálvinizmusunk első két századában, de különösen a puritán szellem meggyökerezése óta mily nagy becsülete volt úgy a gyülekezeti, mint a magán vallásos életben és istentiszteletben a nemesak szavak pergetéséből álló hathatós, erőteljes egyéni imádságok. A Borosnyai Nagy Zsigmond idejében még (a XVIII. század első harmadában) a nép „a lelkitanító“ imádságára hangosan zúgta a templomban az Áment s megrovásnak tette ki magát, aki szégyelte ezt; virágzó szép szokás volt a házi istentisztelet (amit ez a szerző éppen a saját gyermekkori emlékeiből különös meghatottsággal ír le) s titkos házában sok buzgó és hű magyar kálvinista imádia *térdelhajva* a Felséges Istent, anélkül, hogy ezért pápista bálványozás aggodalmába vagy gyanújába esett volna önmaga vagy mások előtt!

Régi jeles imádkozóink sokan lehettek és voltak tehát, a magyar református társadalom és gyülekezeti élet minden rétegében. De irodalmi nyomot, magától érthetőleg, nem mind-egyikük hagyhatott a maga bensőséges egyéni imaéletéről. Ezt csak azoknak volt módjukban megeselekedniök, akik megfelelő írói hajlam, készség és gyakorlat mellett elegendő idővel és móddal is rendelkeztek imádságéletük irodalmi meg rögzítésére s esetleg a szűkebb vagy tágabb nyilvánosság elé tárására. Ilyenek pedig elsősorban nyilván a legmagasabb körökből, a nemes emlékezetű református *arisztokráciából* kerülhettek ki. S tényleg minthogy köztudomásúlag ép e két században ezek a körök jártak elől az egyéni hitbuzgóság, az öntudatos református vallásosság, az erős és áldozatos egyházszerepet és egyházvédelem terén s ezeknek jó példája szívódott le természetes társadalmi hajósóvesség útján az alsóbb rétegekbe: ennek az általános tudomásunknak teljesen megfelelő az a különlegesen szép tény is, hogy a legnagyobb ismert imádkozóink is e két századnak folyamán a magyar református arisztokrácia köréből kerültek ki.

Révész Imre.

Protestáns egyházaink és a társadalmi kérdés.*)

Ha a vallásoknak az élet minden fontosabb problémájában irányító szerepük van, — pedig nélkülük nem töltenék be feladatukat — akkor nem foglalhatnak el közömbös álláspontot egy olyan kérdéssel szemben sem, amely az emberek életére nézve jelentőségteljes. Nem lehetnek tehát némák a vallások a társadalmi kérdésben sem, különösen nem korunkban, midőn e probléma annyira kiéleződik a társadalmi ellentéteknek, a gazdagság és szegénység végléteinek nagymértékű megnövekedése folytán. Éppen ezért nem is találunk fejlettebb vallást, amelynek tanításai ne tanuskodnának e kérdésben is valamely irányú határozott világnézetről. Más kérdés, hogy a vallást fentartó és hirdető intézmények, az egyházak, ezeket a tanításokat gyakorlatilag miként alkalmazzák, vagy hagyják talán bizonyos fokig még figyelmen kívül is.

A gyakorlati alkalmazásnak, a gyakorlati egyházi szociális politika valósulásának a szempontjából kívánjuk az alábbiakban hazai protestáns egyházaink szerepét és teendőit megvizsgálni, abban a meggyőződésben, hogy magukra az egyházakra nézve sem lehet közömbös, mily magatartást tanúsítanak a való életnek e jelentős kérdésével szemben, amely híveik legnagyobb részére nézve a mindennapi gond problémájával egyértelmű.

A mai helyzet ugyanis az, hogy tulajdonképpen sem hivatalos egyházi állásfoglalás nem történt e téren a magyar protestáns egyházak részéről, de még az egyházak lelkesízi és világi vezetőinek gondolkozása sem egységes ebben a kérdésben, ami egyet jelent azzal, hogy körükben a közvélemény

*) E cikkkel nem lezárni, hanem megnyitni kívánjuk a nagyfontosságú kérdés komoly megbeszélését. Szerk.

vagy legalább többségi vélemény sem alakult ki. Igaz, hivatkozni lehetne arra, hogy ugyancsak tapasztalhatjuk nemesak általában az egész keresztyén világban, hanem a világ protestánságánál is; a szociális kérdés terén mindenütt a legellen-tétesebb vélemények állanak egymással szemben.

Egyfelől ott állanak a szegénységi fogadalom hívei, akik között például *Szent Jeromos* a következő primitív beállítá-
ban fejezi ki e téren való véleményét: „Minden gazdag ember vagy gonosz, vagy egy gonosz embernek az örököse.“ Vagy pl. a máskülönbben mérsékelt protestáns német professzor, *Wagner Adolf*, aki ekként írt: „Minden gazdag ember könyö-
kével a börtönajtót súrolja.“ De ide sorolhatjuk az általában igen tárgyilagossnak nevezhető *Rauschenbusch* Walternak, a rochesteri (Egyesült-Államok) theologia professzorának, e kérdésben egyik legnagyobb tekintélynek ezt a mondását is, amelyet „*Christianity and the Social Crisis*“ című munkájá-
ban találhatunk: „Alig tarthatjuk valószínűnek, hogy bár-
milyen társadalmi forradalom, amely a kapitalizmust ezután megszüntetheti, több igazságtalanságot, több testi szenvedést és több szívfájdalmat okoz, mint az az ipari forradalom, amely által a kapitalizmus hatalomra jutott... Az ipari for-
radalom első borzalmas hatásait az európai országokban nagy-
ban enyhítették: részben a munkások védő szervezetei; rész-
ben az állam közbelépése; részben a lakosság fölébredt lelkiis-
merete; és főleg a szociáldemokráciától való félelem.“ Ezek a
nézetek fejezik ki az egyik végletet.

A másik véglet a szegényebb néposztályok minden pa-
naszával szemben vagy sükei, vagy azok megbélyegzést
kívánja; sorsuk javítására irányuló törekvésük minden meg-
nyilvánulását elfojtandónak és büntetendőnek és pl. a sztrájk-
kot a keresztyén gondolkodással össze nem férő gonoszságnak
ítéli.

E két véglet között viszont rengeteg árnyalat húzódik
meg. Itt találjuk a német katolikus centrumpart plébánosait,
akik a sztrájkok rendezésénél a szociáldemokratákkal működ-
nek együtt az angol „*Christian Commonwealth*“ folyóirat tá-
borát, amelynek hasábjain a mostani angol pénzügyminisz-
ter, *Philip Snowden*, évek során át a szociálizmus tanításait
hirdette; a vasárnapi iskolában tanító *Lloyd George*-ot, aki a
lordok hatalmának csökkentésére valóban nem csekély dema-
gógiával tartotta meg hétköznapokon radikális politikai szó-
noklatait; a XIX. század közepének angol keresztyén-szocia-
lista mozgalmát; a többi országok római katolikus keresz-
tyén-szocialista mozgalmaikat; a száz angol lelkészt, aki a je-

len század első évtizedében kibocsátott nyilatkozataiban kijelentette, hogy „mi a szocializmus hívei vagyunk, amely alatt a termelési eszközök köztulajdonba való vételét értjük és az a meggyőződésünk, hogy e kérdés a keresztyén vallást épp annyira nem érdekli, mint az, hogy valamely országban monarchia áll-e fenn, vagy köztársaság.“

Ezeket a legkülönbözőbb véleményeket és álláspontokat azért soroltuk fel példaképpen, hogy rámutassunk arra a teljes zűrzavarra, amelyet a társadalmi kérdés tekintetében így a keresztyén lelkészek, mint a világiak gondolkodásában feltekinthetünk.

Ezt a kaoszt azonban enyhíti, hogy ha nincsen is e téren egységes keresztyén, vagy protestáns álláspont, több országban, így elsősorban Angliában és néhány évtized óta Németországban, különösen a protestáns egyházak felvilágosultabb vezetőinek a többsége körében, mégis észrevehetjük egy legalább nagyjában homogén gondolkozás kialakulását, amelynek legfőbb jellemző eszméit röviden a következőkben foglaljuk össze: *a*) a gazdasági szabadság és a magánkapitalizmus mai rendszere mellett a tőkének, mint erősebb félnek könnyen alkalma van a munkás gyengébb gazdasági helyzetével visszaélve, őt túlságosan alacsony bér mellett dolgoztatnia; *b*) ez a helyzet az állam beavatkozását kívánja meg a szociálpolitika útján; *c*) az egyháznak tanításaiban a társadalmi elmentések enyhítésére kell az előbbi két pont szellemében törekednie, annál inkább, mert a marxista munkásmozgalom egyház-, sőt vallásellenessége főleg abból az okból fejlődött ki, mert a munkásság az egyházakat nem érezte a szegény emberek oldalán állóknak. (Közbevetőleg ne feledjük el, hogy szocialista mozgalom is többféle van: az angol szocialisták pl. köztudomás szerint nem marxisták: e sorok írójának is volt alkalma egy angol szocialista vezetőférfi szájából azt a nyilatkozatot hallania, hogy „Angliában a kontinentális szociáldemokráciának vallásellenességét együgyűségnek tartják.“)

Az angol és a német protestáns egyházak körében tehát már észrevehetjük a szociális kérdésben egy egészséges álláspont kialakulását.

Milyen már most hazai protestáns egyházaink állásfoglalása ezzel a problémával szemben? Míg római katolikus testvéreink, noha a szocializmussal szemben hadjáratot hirdetnek, legalább keresztyényszocialista munkásmozgalom szervezésére törekszenek, míg az ő soraikból került ki pl. Gíesswein Sándor, egyik legkiválóbb magyar szociálpolitikusuk, addig a protestáns egyházak körében általában meg-

lehetős közönyösséget kell látnunk, sőt amennyiben hangadó tagjaik nem közönbösek, inkább a munkásság lelki világát meg nem értők oldalán találjuk őket, mint pl. egyik-másik egyházi lapunkat. Ellenkező példát csak a belmissziói munkások körében találunk, amellyel a hivatalos egyházak sokáik közönbös, sőt bizonyos fokig idegenkedő álláspontra helyezkedtek.

Ezt az álláspontot azonban károsnak kell tartanunk. Károsnak, mert a munkásság nem találván meg itt az élet nehézségeivel folytatott küzdelmeivel való rokonérzést, szemében a vallás gyakorlatiatlan filozófiájává válik, amelynek az ő mindennapi életével csak nagyon laza a kapcsolata. Ebben a helyzetben mindkét fél vesztesé válik, az egyházak is, a tagjaik is.

Azt lehetne erre felelni, hogy az egyházak feladata éppen az, hogy az anyagiakról a lelkiekre fordítsák híveik figyelmét és az anyagiassal gondolkozással szemben éppen a hívek lelkiéletét építsék ki. Erre az ellenvetésre *Rauschenbusch*-sal válaszolhatunk: „A vallás feladata megtanítani az egyént, hogy lelkét többre becsülje testénél és erkölcsi sértetlenségét jóvedelménél. Ugyanúgy feladata a vallásnak megtanítani a társadalmat, hogy az emberi életet többre becsülje a tulajdonnál és hogy a tulajdont csak addig a mértékig értékelje, amíg az az ember élet magasabbra való fejlődésének az anyagi alapját alkotja. Ha az élet és a tulajdon nyilvánvaló összeütközésbe kerülnek, az életnek kell elsőbbséget adni. Ez nemcsak a keresztyéni, hanem egyszersmind észszerű fel fogás is.“

Mi tehát a teendő? A kérdés nagy jelentősége dacára is csak röviden kívánjuk válaszunkat összefoglalni, abban a meggyőződésben, hogy éppen a probléma nagy horderejénél fogva úgyszólván vita tárgya lesz e felszólalásunk és ennek során több oldalról, részleteire nézve is bővebb kifejtést nyer, aminek nem szeretnénk elébe vágni. Ezért a teendőket csak a következő tételekben jelöljük meg.

Az egyházaknak a társadalmi kérdésben igyekezniük kell az emberszeretet keresztyén tanításai szerint a szegény néposztályoknak erkölcsi támogatására sietni.

Ugyan az állami törvényhozás, mint a községi igazgatás terén a szociálpolitika szószólóinak kell lenniük, de ezenfelül a belmissziói munkát az ú. n. egyházi szociálpolitikával is ki kell egészíteniük.

Az egyházaknak úgy a munkáskérdéssel, mint a munkásmozgalommal, mint a történeti fejlődés reális eredményei-

vel szemben tárgyilagos és megértő álláspontot kell elfoglalniok, tagjaiknak ezekben szerepet vállalniok és ezeket a keresztyénség tanításaival átítatva, segítségökre sietniök.

Jól tudom, hogy ez a három pont, különösen az utolsó, sokak előtt újszerűnek tetszik. De forduljanak végső ítéletük megalkotása előtt újra *Rauschenbusch*-hoz, aki e kérdésről így szölt: „A modern munkásmozgalom ennek a néposztálynak a fölfelé haladó mozgalma... Teljesen igaz, hogy gyakran ostobák és zsarnokiak voltak követeléseikben és erőszakosak, sőt még törvénytörök is cselekedeteikben; de ha tekintetbe vesszük a munkásnép gazdasági létfentartásának bizonytalanságát és szükösségét és azt a kiáltó ellentétet, amely munkájuk sovány jutalma és a befektetett tőke szemkápráztató hozama között fennáll, lehetetlen tagadni, hogy megvan rá minden okuk, hogy kitartóan és állhatatosan küzdjenek jobb életviszonyok eléréséért. Ha a keresztyén férfiak valóban szívükön viselik az emberi élet megváltását, a nép egészségét, illendő életmódját, nevelését és erkölcsét, minden jót kell kívánniök a munkásoknak abban a küzdelmükben, hogy ily életviszonyokat biztosítsanak a maguk és szeretteik számára...”

Ezekben kívántunk az egyházaknak a társadalmi kérdéssel szemben való állásfoglalása problémáját felvetni. Szeretnők hinni, hogy figyelmeztető szavunk nem hangzik el a közöny és az elodázás sivatagában eredmény nélkül.

Sidó Zoltán.

Isten mindenütt.)*

*Ős székesegyház ives csarnoka,
Felséges szobrok s festmények soka,
Hatalmas ércszavú harang,
Nagy orgonából bűgő csodahang,
Csúcsíves, színes ablakok,
Arany- s bíborruhás papok — —
A fény, a pompa szinte elvakít.
Ha ilyet láttam, azt rebegetem,
Rajongó szívvel, ihletten:
Az Isten itt lakik!*

*) A kitünő költőnek sajtó alatt levő új kiadású kötetéből.

*Kicsiny kápolna lombok rejtékén,
Aki belé jár s papja is szegény.
Néhány naiv kép csüng meszelt falán,
Egy-két forint az értékük talán,
De a szegénynek, aki hisz,
Csudatevő e vézna dísz;
Csak itt lel irt sok földi gyötreltem ...
Ha ilyet láttam, azt susogtam,
Térdemre hullva, meghatottan:
Az Istent itt lelem!*

*Derék nagy templom, tornyán buzogány,
Ósi magyar jel, de már nem pogány;
Belül fehérlő puritán falak,
Nappfény, világos, biztos vonalak.
Ezer hang, egy közbuzdulat,
Zsoltár dicséri az Urat,
Kivallva bátran, hívja Őt a Hit. —
Míg hallom ezt, ezrek szívének
Erötéljével érzem én meg:
Az Isten honn van itt!*

*S hol templomot még senki sem rakott,
Látván derűt s látván borúlatot,
Szelid vagy szörnyű őstermészetet,
Nagy alkotást, tudást, művészetet,
Fenn szárnyaló eszmény-vívást,
Szeretetet, irgalmazást,
Nagylelkű embert, jót, nemes szívűt —
Templom híján is egyre vallo
S himnusz gyanánt világgá dallo:
Van Isten mindenütt!*

Kozma Andor.

Noé leánya.*)

Három hölgyismerősünk egy héttel a versenyek előtt érkezett meg. Nyilván azért jöttek előbb, hogy az utazás fáradalmait kipihenve, majd frissen s üdén fogadhassák a gavallérok hódolatát. A hölgyek az esti vonattal érkeztek, az éjszaka meghozta az esőt. Másnap egész nap esett s harmadnap is zuhogott az eső. A hölgyek a máskülönben is elég unalmas üdülőhelyen halálosan unatkoztak. Agglegény barátom, az egyetlen, aki a sok göthös, köhögős úr között még udvarlószámba mehetett, olyan harapós kedvében volt, hogy keserű megjegyzéseivel, kellemes szórakoztatás helyett csak bosszantotta a hölgyeket. Harmadnap este, csak azért, hogy beszélhessen valamiről, az egyik úrhölgy végső kétségbeesésében, megkérdezte tőlem, hogy mit írtam mostanában? Megmondtam neki, hogy: Noé leányáról írtam.

— Noé leányáról? Érdekes! Én eddig azt sem tudtam, hogy Noénak volt-e leánya, vagy sem!

— Hát, nagyságos asszonyom — feleltem — a Bibliában csakugyan nincsen egy árva szó sem arról, hogy Noénak leánya lett volna, de ha három napig szakad az eső, az ember önkéntelenül az özönvízre gondol és — megszületik Noé leánya!

— Tudja, mit?! Vegyen fel bennünket a maga bárkájába s vacsora után olvassa fel nekünk Noé leányának történetét.

Nem nagyon kértem magamat; vacsora után beültünk a kis társalgóba, öten: a három hölgy, a keserű agglegény s jó magam és én felolvastam Noé soha meg nem született leányáról ezt a kis történetet.

*

*) Mutatvány a kiváló elbeszélőnek most megjelent „Mécsvilág” c. novellás kötetéből. (Franklin Társulat.)

— És mikoron látta az Úr, hogy az embereknek gonosz-sága sok volna a földön és az ő szívöknek minden indulatja csak gonosz volna, megbáná, hogy az embert teremtette volna és mondá: „Eltörölöm az embert, akit teremtettem, a földnek színéről, mind a barmokat, — mert bánom, hogy azokat teremtettem!“ De Noé, aki igaz férfiú és tökéletes vala, kegyelmet nyert az Úr előtt. Mondá azért az Úr Noénak: „Özönvizet hozok a földre, hogy elveszítsek minden testet s minden, mi a földön vagyon, meghal, de te csinálj magadnak bárkát és menj be mind egész házadnépével a bárkába és minden állatból felesek menjenek be tehozzád, hogy éljenek...“

Noé parancsolat szerint cselekedvén, egy erdős hegynek lábánál, a mezőn megépítette a bárkát góferfából és fenyőviasszal megönté azt kívül és belül. Mikor pedig elkészült a bárka, a kiválasztott élő állatokat bevivé Noé és beméne ő is az ő feleségével, fiaival s az ő fiainak feleségeivel a bárkába, amely még a szárazföldön állott a zöld mezőben. Noé leánya, Timma, azonban nem ment be a bárkába az ő atyjának házadnépével, mert nem akart megválni az ő urától, akivel amaz erdős hegynek oldalán levő barlangban új tűzhelyet s új ott-hont csináltak maguknak.

Noé egyetlen leányát igen szeretvén, minekelőtte még eső esett volna a földre, elküldte az ő legkisebbik fiát, Jáfetet, az ő hugához, Timmához.

— Hugom — szólt Jáfet, — jöszte velem a bárkába! Ha itt maradsz, meghalsz, mint minden földönjáró test. Jőjj velem Timma! Ha elhagyod a te emberedet, akkor megint atyánk házadnépéhez tartozol s így, parancsolat szerint, bemegeteled lehet a bárkába!

Timma pedg felelé az ő bátyjának:

— Imhol, amaz olajfa alatt van az én megholt kis gyermekem porladó teste; és az én uram, hogy lenne mit ennünk, vadra vadászik az erdőben. Az én halott magzatomat és az én élő uramat és az én otthonomat soha el nem hagyhatom!

Jáfet megvitte a választ az ő atyjának, aki szívében igen bánkódott azon.

Ama hetedik napon, mikor az Úr esőt bocsáta a földre, elküldte Noé az ő másodszülött fiát, Khámot, az ő hugához.

— Gyere hugom, szólt Khám, — siess hozzánk a bárkába. A te kis gyermeked már meghalálozott és a te urad is elpusztul mindazokkal egyben, akikben élő léleknek lehetete vagyon. Miért maradnál hát itt, mikor negyven napok multán a te életédnek és a te boldogságodnak úgylis vége lészen?!

Timma felelt az ő bátyjának:

— Ha negyven napok multán vége lesz en az én életemnek, az én boldogságomnak nem lesz en vége, mert halott gyermekem és halott uram mellett leszek én is halott!

Khám megvitte a feleletet az ő atyjának, aki az ő szívében még inkább bánkódék azon.

És a mélységes örvények fejei megszakadnának és az egek csatornái megnyiltanak úgy, hogy némely napok után anyyira nevedtek a vizek, hogy felvehették és felemelték a bárkát a földről. Akkor elküldé Noé elsőszülött fiát, Semet, az ő hugához.

Sem a vizeken átlábalt ama hegyhez, ahol Timma lakott az urával a barlangban és így szólt az ő hugához:

— Siess Timma, mert a vizek igen megnevedtek és felvetették a bárkát a földről!

— Semmiképpen nem hagyhatom el az én uramat — szólt Timma — mert lásd, tegnap az erdőn megsebezte egy vad és az én uram a halállal vívódik!

— Látod, Timma! — szólt újfent Sem — a te urad talán előbb meghalálozik, mint a többi teremtett lélek: talán ma, talán már holnap! Hát miért áldoznád, némely rövid napokért, a te életedet?

Timma erre felelte az ő bátyjának:

— Menj vissza Sem és mondd meg az én atyámnak, hogy az én uram élete az én életem, az ő halála nekem is halálom! És, hogy reám emlékezzetek, vidd el ezt a fehér galambot, amelyet az én uram fogott az erdőben. És ha a mélységek fejei és az egek csatornái bezáróltatnak, bocsássátok el a bárkából eme galambot és a fehér galamb majd viszen nektek egy ágacs kát erről a mi olajfánkról és azzal megmutatja nektek, hogy immár apadnak a vizek azoknak holttesteit feletti, akik halálig híven szerettek!...

Sem megvitte a feleletet az atyjának, az pedig zokogott és sírván, simogatta reszkető kezével Timmának fehér galambját.

Annak utána a vizek nagy erőt vevén és feletti igen megnevededvén, a bárka immár lebegett a vizeknek színen. Noé pedig akkor megnyitotta a bárkának oldalt csinált ajtaját, s nagyon fennszóval kiáltott az ő leányának:

— Timma, leányom, siess! Úszva a vizekben, még eljöhetsz a te atyádhoz, a bárkába!

És Timma, atyjának kiáltott szavára felserkent, kilépett az ő barlangjuktól, ahol az ő beteg ura vérében feküdt fekvőhelyén, odasieltt amaz olajfához, amelynek tövében holt gyermeke porladozott, leszakított egy galyat a fáról és lefut-

ván a megnövekedett vizeknek széléhez, amaz oljfa levelesgallyával a kezében, — búcsút intett a vizeken immár elfelé rengő bárka után...

*

Mikor a felolvasásnak végére jutottam, agglegény barátunk szólalt meg először:

— Nagyon szép a meséd! Valóságos dicsőítő ének az asszonyokról! És igazad van, teljesen igazad van! Abban is igazad van, hogy Noé leánya, Timma, elpusztult az özönvízben s így abból a jó, derék, önfeláldozó, halálos-holtig híven szerető, nemes fajtából — ő volt az utolsó asszony ezen a világon!

A hölgyek, természetesen mind a hárman egyszerre, nekiestek a rossznyelvű támadónak. Ez, ahogy tudta, védte magát. Én meg elképedve hallgattam, hogy a vita hevében a hölgyek milyen szakértelemmel magyarázgatják a meg nem értett feleség lelkivilágát, milyen lelkesen bizonyítgatják a flirt jogosultságát, s azt, hogy a nő tulajdonképpen legnemesebb hivatásának felel meg, ha drága gyöngysorokat visel a nyakán, mert így száz és száz szegény gyöngyhalász megélhetését biztosítja! A hölgyek harei előretörését az egyik úrhölgy társalkodónője zavarta meg, aki lelkendezve nyitott be hozzánk s nagy örömmel ujságolta, hogy: két autón ismerős vendégek érkeztek! A hölgyek erre úgy otthagytak bennünket, mint Szent Pál az oláhokat.

Agglegény barátom egy darabig mosolyogva nézett utánuk, aztán anélkül, hogy a novella-írók által emlegetett előkelő kézmozdulattal leverte volna a szivarja hamuját, így szólt hozzám:

— Hát már most mondd meg nekem, tulajdonképpen miért olvastad fel ezeknek a Noé leányát? Az ilyen lényekre gondoltál, mikor ezt a dolgot írtad?

— Nem én! — feleltem. — Én azokra az igazi asszonyokra gondoltam, akik most családjukért, otthonukban, többen dolgoznak, mint valaha a cselédség; azokra gondoltam, akiknek összetákoit, viseltes, kopott ruhája az én szememben a világ legékeesebb ruhájánál is szebb és pompásabb, s akiknek ebben a mi szomorú világunkban nem a gyémántjai, hanem csak hulló könnyei ragyognak! Felolvasni pedig azért olvastam fel most a Noé leányát, mert azt gondoltam, hogy hátha ezeknek a hölgyeknek is kedvet tudnék csinálni ahhoz, hogy asszonyok legyenek? Emlékszel a Magvető példázatára? . . .

Agglegény barátom erre nem felelt, hanem megnézte az

óráját, felállt és indult kifelé. Az ajtóból azonban még visszaszólt:

— Azt még értem, hogy mint beamter ideálista voltál, mert hiszen a közügyek minden önzetlen szolgálja okosan teszi, ha finom teavaj hiányában legalább fennkölt gondolatokkal keni meg száraz kenyerét, de, hogy mióta felcsaptál irónak, azóta is ideálista vagy, azt már sehogy sem tudom megérténi! Így, pajtás, nem viszed sokra s bizony sohse lesz belőled dicsőített, népszerű nagyság!

Agglegény barátom ezzel kifordult a kis társalgóból és sietve ment a szobájába, hogy évtizedes szokása szerint tíz óra ötvenhárom perckor már az ágyban legyen, — én meg, mi alatt összeszedtem az írásaimat, magamra maradtan, gondolatban leszakítottam egy leveles-gallyacskát a Timma olajfájáról s búcsút intettem azzal a divatos népszerűségnek a betűözönvíz zavaros hullámain tőlem immár messze, elfelé rengő bárkája után...

Bartóky József.

Beszélgetés Beethovennel.

Anno 1918.

„Mester, piros köd száll az őszi tájra,
Mester, csukódnak, nyílnak börtönök,
November van, s a forradalmak árja
A földön végig söpör, dübörög,
Órák alatt világok változnak.“

„Nem érdekel, Én e g y v a g y o k s ö r ö k.“

„A szabadság, kezében véres karddal
A világ füstös szinpadára hág,
Inognak trónok, hullnak koronák,
Hallod, hogy zeng a rettenetes kardal:
Királyokhoz az idő mostoha!“

„Én nem lehetek trónfosztott soha.“

„Nem így álmodtad Te is egykoron
Mester, dalba nem i g y öntötted-e?
A nép, immár egyellen hatalom.
Béklyóit nem zenédben törte le?
Mester, dalod örök forradalom,
E harsonás kor a T e riadó!“

„Hozzám mérni ne merd a k o r c s v a l ó t.
A dalom zeng túl Időn, Életen.
Ha láng kavarja petyhüdt véretek,
Ha megdermeszt a fagyos félelem,
Ha biztok, mertek, ha akartok, vágytok,
Ha ernyedten a félúton megálltok:
Ez mind bennem zeng, ez mind én vagyok,
Bennem zúg minden forradalmatok,
De minden, mi a ti szívcektekben égett,
Tisztább lett, mert az én szívembe tévedt.“

„Mester, a világ könnyben, vérben, lángban!“

„A dalom zeng túl Időn, Életen,
S a dalomban örök vigasztalás van.
A föld lehullhat, mint fonyadt virág,
S hervadt arcát a hideg csillagok
Nézhetik. Kilobbanhat a világ,
Mint egyetlen, magános gyertyaszál,
És rombadúlhet minden földön-égen,
De n e k e m akkor se lesz temetése.”

Mi marad meg?

Vajjon mi lesz az, ami megmarad
A lelke drága szülőiteiből,
Ha majd az idő rajtuk áthalad?
Kerek alatt marad a szívem vére,
Vagy fölvesz egy-két cseppet szekerére
Az idő, aki vad lovakat hajt?
És m e d d i g viszi majd?
Keres számukra jövőnapokban
Egy, a maihoz hasonló talajt?

A hivatottak sokan vannak,
A választottak kevesen.
És választottak v a n n a k - e vajjon?
A hangulatok gyűrűk a tavon,
De mi lesz, ha majd kisimul a tó:
A nép lelke, mely gyűrűket vetett? —
És mi az, ami örökkévaló?!

De balga módra mit kérdezzetek?
Ha csak egy lelket szebbé, jobba tettem,
Ha csak egy szívbe szent magot vetettem,
Ha csak egy lángot növeltem az égig,
Egy ügyet védtem utolsó csepp vérig:
Mit érdekelnek korok, emberek,
S hogy meddig emlegetik nevemet,
És meddig élek énekesek ajkán,
Ha földi parttól eloldódott sajkám?
Ha így éltem, ha így alkottam én:
Beiktatódott ez a költemény
A világ örök fundamentumába,
Isten szívébe és önnönmagába.
S nines, ami onnan kitépje, kivágja.

Reményik Sándor.

Pascal és a Vidéki Levelek.

Mult év június 19-én volt háromszáz éve, hogy Pascal Balázs, a nagy francia tudós és gondolkozó, a buzgó keresztyén hívő született, — s az elmúlt nyáron és őszön, ahol a tudomány hősei, úttörői, az ideálok ápolói és munkásai tiszteletben részesülnek, ott mindenütt felgyúltak az áldozati tüzek, hogy felújítsák annak a férfinak emlékezetét, aki két oly ellentétes tudományszaknak volt elsőrangú művelője és hatalmas léptekkel előrevivője, mint egyfelől a matematika és fizikai, másfelől a vallásbölcsezet; aki előtt, bár római katolikus földön született és élt, s élete utolsó nyolc évét egy szerzetesrend körében töltötte: Isten szeretete a legfőbb elv és az ő parancsolatainak teljesítése a legfőbb törvény, aki szíve teljes őszinteségével az evangéliumi keresztyénségben keresi és találja gondolkozásának és életének középpontját; aki két oly ellentétes tulajdonságot tudott magában egyesíteni, mint a hidegen számító, tervező és logikáját, dialektikáját, — s az odaadó, minden töredelemre, lemondásra kész alázatos hitet, akiben tehát a nagy tudós és nagy hívő oly mértékben egyesül, amint az századokon át ritkán szokott előfordulni.

Ez alkalommal mellőzve benne a tudóst, matematikust és fizikust, mellőzve e téren tett korszakalkotó fölfedezéseinek méltatását, amelyek egymagokban is biztosítanak neve számára a halhatatlanságot, — mi ezúttal csak a keresztyénnel, a hívővel foglalkozunk. Sőt még itt is szűkebbre határoljuk megemlékezésünk és vizsgálódásunk terét. Tekintettel arra, hogy idevonatkozó két nagy munkája közül a keresztyén vallás védelmének szentelt *Pensées*, tüzetes magyarázatokkal, élet- és jellemrajzzal ellátva, alig tiz évvel ezelőtt a *Filozófiai Írók Tárában* (ford. Nagy József, 1912.) magyar nyelven is megjelent, s tekintettel arra, hogy e műben megnyilatkozó vallási és bölcseleti törekvései ismertetésének,

közel másfél évtizeddel ezelőtt Medveczky Frigyes egyetemi tanár is több alapos tanulmányt szentelt, (Tanulmányok Pascalról, Budapest, 1910.), míg másik ide tartozó főművéről, a *Provinciales*-ről vagy *Vidéki Levelek*-ről a magyar irodalomban még alig esett szó: én a háromszáz éves születési évfordulót e másik nagy műve ismertetésére óhajtom felhasználni s jelen tanulmányomat e mű keletkezésének, tartalmának, hatásának és mai jelentőségének föltüntetésére szentelem.

I.

Pascal Balázs 1623 június 19-én született Clermontban, mint egy adótörvényszéki főtanácsos fia. A matematika és fizika iránt való hajlamát atyjától, vallásos fogékonyságát anyjától örökölte, aki „nagyon kegyes és nemesszívű“ nő volt, de kisfiát már három éves korában árvaságra hagyta. Atyja a kis Balázst gondos nevelésben részesítette; 1631-ben lemondva hivataláról, Párisba költözik s idejét szinte teljesen gyermekei nevelésének szenteli. A kis fiú szellemének fejlődésére nagy hatással volt ez a baráti kör, amely Párisban Descartes barátja, Mersenne atya körül csoportosult. E szellemi légkör, az itt folytaott mennyiségtani és természettudományi tárgyú beszélgetések, vitatkozások korán gazdag táplálékot adtak a fölötte fogékony ifjú szellemének. Nénje, Gilberte, férjezett Périeré, fivére életrajzában megragadó közvetlenséggel beszéli el, milyen tudnivágyó fiú volt Balázs, mennyire kereste, kutatatta mindennek az okát, mint jutott el így előbb a hangok megfigyelésére s írt erről tizenegy éves korában egy figyelemreméltó értekezést, majd tizenkét éves korában, mivel atyja előbb a latin nyelvbe, meg a többi nyelvekbe akarta bevezetni s a matematikát, — amely irán fia érdeklődött — mellőzte, élénk szelleme, az atyjától kapott egy-két útmutatás nyomán, magától kitalálta a geometriát; 16 éves korában a kupszeleteket tanulmányozza s azokról írja első munkáját, 1642-ben számológépet szerkeszt, 1647-ben a légüres tér létezését, majd a levegő nyomását bizonyítja be. Mind e fölfedezéseiben, az oki kapcsolatok kutatásában a megfigyelési és kísérleti eljárás, meg a logikus okoskodás vezeti.

A fiatal, az előkelő világban is szívesen látott ifjú előtt szép jövő állott, — de ekkor egy esemény teljesen más irányt adott az ő s az egész család jövőjének. Atyja, aki 1640-ben roueni adófelügyelő lett, 1646-ban a jégen kificamította a lábát; két vidéki nemes, aki orvosi segítségben részesítette, fölkeltette érdeklődését a janzenista eszmék iránt, ráirányította figyelmét az élet végső és legfőbb kérdéseire s azoknak a jan-

zenista könyvekben való tárgyalására. Így ismerkedett meg az öreg Pascal *Jansen: Discours sur la réformation de l'homme intérieur*, *Arnauld: De la fréquente communion* és *Saint-Cyran: Lettres spirituelles* című műveivel. Az a határozott komolyság, amellyel a janzenista kegyesség a világgal minden kompromisszumot elutasít, mély benyomást gyakorolt a fiatal Pascal kedélyére is, aki aztán testvéreit, Gilberte-et és Jacqueline-t is megnyerte ezeknek az eszméknek; ez utóbbira annyira hatott a Port-Royal szelleme, hogy eljegyzését felbontva, már ekkor kezdett azzal a gondolattal foglalkozni, hogy szakít a világgal és életét osztatlanul Istennek szenteli.

1647-ben Balázs gyakran hallgatta Párisban *Singlin* abbónak, Port-Royal gyóntatójának prédikációit. Egyelőre Isten iránt való szerelme jól összefér a tudományok iránt való odaadásával, sőt éppen ebbe az időbe esnek korszakalkotó fölfedezései a légnomásról, a horror vacui-ról, a légsúly magassági méréséről, a folyadékok egyensúlyáról. Vallásos és tudományos szükségletei egyaránt kielégítést követelnek. A következő években Párisban barátaival vidám, a nagyvilági örömeiknek, szórakozásoknak szentelt életet folytat. 1651 őszén meghalt atyja s pár óra rá huga belépett a Port-Royal kolostorba. 1653—54-be esnek Pascal legjelentősebb matematikai fölfedezései (a valószínűségi számítás elmélete, a differenciál- és integrál-számítás alapvonalai).

A világi élet annyira tetszik neki, hogy már azon gondolkodik, hogy valami hivatalt vállal és megházasodik, — de ekkor szívének vallásos szükségletei egyszerre csak szokatlan erővel törnek elő. A világ élvezetei hiúknak, üreseknek tünnek föl előtte, a matematikusok és filozofusok istene nem elégíti ki többé, hanem Ábrahám, Izsák, Jákób és Mózes istene, az élő Isten után vágyódik, az isteni kegyelem után sóvárog, és e sóvárgás bizonyosság neki, hogy azt már meg is találta („Nem keresnél engem, ha meg nem találtál volna“). E zaklatott hangulatában gyakran meglátogatja hugát a Port-Royalban, aki buzdítja őt, hogy szakítson a világgal és térjen Istenhez. *Singlin* 1654. november 21-én tartott prédikációja, amely a világgal való teljes szakításról szólott, erősen megragadta lelkét; két nap múlva (november 23.) misztikus elragadtatásában csodálatos látomása volt: Isten jelent meg neki és hívta őt, — s most már igazán lemondott a világról és megtért hozzá. Új élete számára Port-Royalban keresett támaszt, erősítést, ahová 1655 elején költözött ki, gyöngye testalkata és egészsége ellenére is teljes mértékben alávetve magát e remeték szigorú életmódjának; de másfelől nem tett fo-

gadalmat, hanem megőrizte teljes egyéni függetlenségét (pl. nem egyszer hosszabb időre berándult Párisba).

Port-Royal-des-Champs eredetileg cisztercita zárda volt; a XVII. század második tizedében *Arnauld* Jaqueline, mint *mère Angélique* reformálta a kolostort, amelyben szigorú aszkézis, szívbeli önfeláldozás, komoly vezeklés és megtérés, Krisztus iránt való odaadás lett uralkodó szabállyá és szellemmé. 1626-ban a Port-Royal-des-Champs mellé, mivel ez szűknek bizonyult, az apácák számára a párisi új kolostort alapította. 1636-ban *Saint-Cyran* abbé vette át Port-Royal vezetését s azt Jansen szellemében vezette, aki az üdvözléshez szükséges isteni kegyelemről szóló tiszta augusztinusi tant restaurálta; ő több nagy tehetségű férfiút nyert meg az intézetnek, akik félszázadon át Franciaország vallásos középontjává, az igaz keresztyén erkölcs mintaképévé tették a falusi rendházat. Közéjük tartoztak Singlin, Sacy, Arnauld, Nicole, Lancolet, Fontaine és a Le-Maître-fivérek.

Pascal a janzenistákkal együtt, — akik telve voltak hállával Isten iránt, aki ezt a büszke lelket megalázta, a világi hiúságok belátására elvezette s e lépését a rendházuk iránt való kegyelmének jelül tekintették — ajtaatoskodik, tanulmányozza a bibliát és az egyházi atyákat; társalog velök valláserkölcsei, metafizikai, teológiai és pedagógiai kérdések fölött, érdeklődik „kis iskoláik“ (*Petites Écoles*) iránt. Egy hosszabb beszélgetés Sacyval a filozófusok — Epiktetosz és Montaigne — erkölcsi felfogásáról írásban is fenmaradt (*Enteretin de Pascal avec M. de Sacy*). Ebben Pascal csodálatos szabatosággal mutatja ki, hogy Epiktetosz, bár ismeri az ember kötelességeit, de nem ismeri tehetetlenségét, míg Montaigne, bár ismeri tehetetlenségét, de kötelességeit nem ismeri, s így mindakettő tévelyeg, mert nem ismeri az ember természetének romlott állapotát. Egyedül a kegyelem tana akadályozhatja meg, hogy az ember Epiktetosz kevélységének vagy Montaigne gyávaságának zsákmányává legyen; a teológiának a gyarló filozófia segítségére kell mennie!

Pascal Port-Royalban megtalálta azt a magányt és belső kegyességet, amit keresett. Sacyval való beszélgetései, meg az a jellemvonása, hogy szerette meggyőződését terjeszteni, arra indították, hogy másokat is, különösen azokat a barátait, akikkel korábban a világi örömeket élvezte, megnyerje Istennek s egy nagy mű irásának gondolatát keltették föl benne, amely az atheisták megcáfolásának és a keresztyén vallás védelmének lenne szentelve. De ezt a szándékát egyelőre nem volt ideje végrehajtani, mert csakhamar olyan

irodalmi harcba keveredett, amely másfél évre minden idejét igénybe vette, minden gondolatát lefoglalta. Az alkalmat a jezsuitáknak a janzenisták ellen folytatott hadjárata adta hozzá.

Liancourt herceg 1655. január 31-én, Párisban, a St.-Sulpice-paróchia plébánosánál, Picoté-nál, gyónásra jelentkezett. De ez a pap, aki haragudott a janzenistákra, akikkel a herceg összeköttetésben állott, vonakodott őt feloldozni, ha meg nem szakít velök minden összeköttetést, s unokáját ki nem veszi a Port-Royal-kolostor iskolájából. Az ügy nagy zajt vert föl s Arnauld-t megkérték barátai, írjon a herceg igazolására egy igazoló iratot és mutassa ki Picoté eljárásának szabálytalanságát. *Arnauld* levele 1655. február 24-én e címen jelent meg: *Lettre d'un docteur de Sorbonne à une personne de condition*. E levél a jezsuiták s kivált Annát páter részéről heves támadásokban részesült, amelyekre Arnauld egy másik levéllel válaszolt, amelyben kimutatta e támadó iratok hamisságait és rágalmait. Ez utóbbi levele július 10-én e címen jelent meg: *Lettre d'un docteur de Sorbonne à un duc et pair de France* (duc de Luynes).

Arnauld a levélben kétségbe vonja, hogy a X. Ince pápatól elítélt öt tétel, amelyeket különben ő teljes mértékben kárhóztat, Jansen könyvében („*Augustinus*“, 1640) valósággal lenne volna (ténybeli kérdés), és kijelenti azt a meggyőződését, hogy a foganatos kegyelem néha az igazaknál is hiányzik, pl. Péternél, amikor az Urat megtagadta, ami megfelel Jansen első tételének (hittani kérdés).

A jezsuiták, akik már régen görbe szemmel néztek erre a főfő janzenistára, most megragadták az alkalmat, hogy őt eretnekség miatt bevádolják és elhallgattassák, — s a két tételt a Sorbonne elé terjesszék cenzurázás végett. Hetvenegy doktor, meggyőződve a két tétel igazságáról, ennek védelmére kelt. Ekkor ellenfelei erőszakos fogásokhoz folyamodtak. Így pl. nem akarták megengedni, hogy Arnauld nyílt ellenségeit visszaverhesse, egy félóra korlátozták az egyes felszólalók véleményének kifejtését, végül az egyes koldulórendekből két-két, tehát összesen nyolc doktor helyett mintegy negyvenet hívtak be. Így aztán 1656. január 14-én, a Ségner kancellár által gyakorolt nyomas segítségével, 180 szavazattal 71 ellenében (15-en nem szavaztak) kimondták a ténybeli kérdés tekintetében a marasztaló ítéletet.

E viták nagy zajt támasztottak és a közönségben különböző benyomásokat keltettek. Akik nem ismerték a tényállást, azt hitték, hogy itt a hitnek főbenjáró kérdéseiről van

szó; ellenben a hozzáértők sajnálkozva látták, hogy az egyszerű lelkek, — a homályos, skolasztikus kifejezések által félrevezetve — milyen tévedésben vannak. Arnauld barátai úgy vélekedtek, hogy föl kellene világosítani a közönséget afelől, hogy e vitákban semmi komoly vagy fontos dologról nincs szó, hanem nagy szörszálhasogatással csupán szavak, kétértelmű kifejezések fölött vitáznak. Előbb őt magát szólították fel, hogy védje magát; ő készített is egy védekező iratot, de ez a baráti körben nem talált tetszésre, az ő tudós természetete nem tudta a kellő hangot eltalálni. Erre aztán Pascalt bízták meg a védőirat szerkesztésével.

Pascalt hite s meggyőződése a janzenisták párthívévé tették; megtérésekor elhatározta, hogy ezentúl minden erejét Isten ügyének szenteli. Ámde ő nem volt jártas a theologiai irodalomban, a Szentírást is csak lelki épülésére olvasgatta. nem pedig azért, hogy abban szövegeket találjon egyes hittani tételek igazolására. Így egymaga teljességgel képtelen lett volna ezekkel a végtelenül ügyes és ravasz ellenfelekkel megküzdeni. De miután barátai megígérték, hogy mindenben segítségére lesznek, a szükséges adatokat rendelkezésére bocsátják, kész volt szolgálatukra állni s megígérte, hogy kidolgoz egy vázlatot, majd aztán kisimítja valamelyikök. Másnap hozzá is fogott a dologhoz s pár nap múlva a vázlat helyett mindjárt a kész levéllel állt elő; elolvasta azt a baráti társaságnak s Arnauld azonnal azt mondta: Ez kitünő dolog, ez majd mindeniknek tetszik, ki kell adni! Mindnyájan ezen a véleményen voltak — s a levelet titokban kinyomatták. Így jelent meg az *első levél* 1656 január 25-én minden aláírás nélkül. Pascal úgy tünteti föl a dolgot, mintha azt egy nemes úr (Louis de Montalte) írná egy vidéken lakó barátjához, — ezért a könyvkereskedő *Lettre à un provincial par un de ses amis* címet adta annak, — hogy őt ama vitatkozások felől, amelyek ez idő szerint a Sorbonne-t foglalkoztatják, felvilágosítsa.

A vita a *közeli hatalom* (potestas proxima) kifejezés körül forog. Ez a kifejezés jezsuita s közelebbről molinista értelmezés szerint azt akarja mondani, hogy az igaz ember a közeli hatalom állapotában mindazzal bír, ami a cselekvéshez szükséges; ellenben az új-thomisztikus értelmezés szerint a közeli hatalom hatástalan marad, ha a *foganatos kegyelem* (gratia efficax) hozzá nem járul, amely az akaratot determinálja, de amely nem adatik meg mindenkinek. A levél írója úgy tünteti föl a dolgot, mint aki mindezekből a theologiai szörszálhasogatásokból mit sem ért s ezért sorban kérdést in-

téz azok tárgyában egy thomistához (Aquinoi Tamás irányának hívéhez), egy janzenistához, egy molinistához és egy új-thomistához, s ezek feleleteit összeveve, annak fölismerésére jut, hogy Arnauld eretneksége egyszerűen abban áll, hogy a „közeli hatalom“ kifejezést nem használja.

A névtelen levél, amelynek szerzőjét nem is sejtették, nagyszerű sikert aratott. Tudós és tudatlan egyforma tetszéssel olvasta, — persze a Sorbonne doktorai annál jobban dültek-fúltak, — s a kérdést teljesen megvilágította. Egyszermind az is kitűnt abból, mennyire alkalmas Pascal előadás- és írásmódja arra, hogy az embereket az ilyen száraz s látszólag elvont viták megértésébe bevezesse. Ő szinte az érzéketlen és közömbös embereket is kényszerítette, hogy érdeklődjenek a kérdés iránt; felrázta, megnyerte őket az élvezetes előadás által és kellemesen élvezte az igazság fölismerésére.

A levél által bátorítva, Arnauld hatvan barátja tiltakozott a Sorbonne törvénytelen eljárása ellen s elhagyta a tárgyalási termet, maga Arnauld pedig semmisségi panasszal élt (január 27.) a teológiai fakultás döntése ellen.

Első levelének sikere által buzdítva, Pascal négy nap mulva (január 29.) egy *második* levelet intézett állítólagos vidéki barátjához, amelyben a thomisták megnyerésére törekedett s kimutatta, hogy az új-thomisták az *elégséges kegyelem* (*gratia sufficiens*) kérdésében is tényleg a janzenisták oldalán allanak s csak a jezsuitáktól való félelemből mérsékelik a *foganatos* kegyelmet *elégséges* kegyelemmé.

A Sorbonne nem állt meg a feleúton, hanem január 29-én 130 szavazattal 9 ellenében a hittani kérdésben is elítélte Arnauld-t és kizárta a teológiai fakultás kebeléből. Pascal erre, hogy ellenfelei diadalát kissé megzavarja, február 9-én nagy gyorsasággal egy *harmadik* levelet bocsátott ki ellenök, amelyben tiltakozik Arnauld elítéltetése ellen. Augustinus és Chrysostomus ugyan mellette állanak, de mi használt az neki? — mégis csak elítélték, mert az egész vita csak ürügy volt a jezsuitáknak, akik előtt gyűlöletes az Arnauld személye, arra, hogy őt elítéljék.

Negyedik levelében (február 25.) egyenesen a jezsuiták ellen, azok erkölestana ellen fordul; a jezsuiták szerint bűn csak akkor áll elő, ha a bűnben rejlő gonosznak ismerete és a büntől viszatartó isteni sugallat van jelen: akkor méltán kérdésbe tehetjük, lehet-e még egyáltalában bűnről szó, s nem azt kell-e az ilyen moráltheológusra pillantva mondanunk: Ecce, qui tollit peccata mundi! A jezsuiták aláássák az erkölestant; nem ahhoz szabják az erkölesi ideált, ami az ember

lenni tartozik, hanem ahhoz, milyen az átlagember, s ezzel a vallást politikává, az erkölcsant kazuistikává degradálják.

Újabb leveleit a közönség még nagyobb tetszéssel s újjongással fogadta; még a kormányzat emberei is lelkesedtek azokért. Mindenki csodálta azok elbájoló rövidségét, utánozhatatlan naivságát, tökéletes stílusbeli tisztaságát, amelyek a francia nyelv remekeivé avatták azokat. A nagy tetszés, amellyel levelei találkoztak, arra ösztönözte Pascalt, hogy folytassa, amit megkezdett.

Hosszú fontolgtatás után hozzá is fogott leveleinek újabb sorozatához. *Escobar* spanyol jezsuita nagy erkölcsstanának olvasása, az abban talált borzalmas tanok nagyon felháborították, és szükségesnek látta, hogy a közönséget az ő kárhözható erkölsi felfogásuk felől felvilágosítsa, részben nevetéses, részben veszedelmes tanaikat napvilágra hozza. Ezeket a leveleket már nem oly sietősen írta, hanem nagy gondúal, odaadással és hihetetlen munkával; gyakran húsz napig is eldolgozott egy-egy levélen, némelyiket hatszor, hétszer újrakezdte, hogy a tökéletesség magas fokára emelje azokat, — a tizenharcadikat állítólag tizenháromszor kezdte el.

Barátai s elsősorban Nicole segítségével (aki át is nézte leveleit) nagy gondal válogatta össze a különböző jezsuita szerzőkből az idézeteket és fűzte össze azokat, míg egybe nem illettek; e mellett ügyelt arra, hogy megőrizze mind a morál dolgaiban látszólag járatlan s a kazuista tanok felől jezsuita barátjától felvilágosítást kérő és a hallott tanok felől naivul csodálkozó Montalt úrnak, mind a jámbor, szerzői igazságában, tanaik egyedül üdvözítő voltában vak elfogultsággal hívó jezsuita páternek jellemét, aki naiv együgyűséggel vezeti be barátját a jezsuiták legtittkosabb tanaiba, legbizalmasabb utasításaiba. Hogy szabadabb legyen, továbbra is megőrizte névtelenségét; de még így is állandóan feje fölött lebegett a Damoklesz kardja, mert ha a jezsuiták kémei valamilyen fölfedezik a szerző kilétét, okvetlen a Bastille-ba vagy a gályákra kerül.

Március 20-án kezdi meg az *ötödik* levéllel a jezsuiták erkölcsstanának tüzetes ismertetését s azután átlag minden hónapban követték egymást levelei (a *tizedik* levél augusztus 2-án), amely mindegyike egy-egy újabb pörölycsapás gyanánt sujtott a jezsuitákra s amelyekben egymásután tette szóvá azokat a gyalázatos könnyítéseket, kedvezményeket, amelyeket az erkölsi törvény követelményeivel szemben a bűnösöknek tettek, s amelyekkel az erkölcsant a nagyvilági ember szokásaihoz idomították, — egymásután tárja fel az

erkölcsi, sőt polgári törvény kijátszására felállított ravasz fogásaikat, módszereiket.

Sorban ismerteti az *ötödik* levelében az új erkölestan lazább és szigorúbb irányát s közelebbről a *valószínűségi tan* (probabilizmus) első körvonalait, amely szerint kétes esetekben valamely egyházi tanítónak kevésbbé valószínű, sőt önmagunk által hamisnak tartott véleményét is minden lelki ismeret-furdalás nélkül követhetjük. A *hatodikban* az evangéliumok és egyházi atyák háttérbe szorítására irányuló eljárásokat, a valószínűségi tanból vont némely következtetéseiket, az alamizsnálkodásnál, simoniánál és a házilopásnál tett könnyítéseiket. A *hetedikben* a szándék irányításáról szóló tanításukat, az életünk, becsületünk és vagyonunk ellen irányuló bántalmak megtorlásául az emberölés megengedését. A *nyolcadikban* a bírák megvesztegethetőségét, a jogtalanul szerzett javak visszaadásának kötelezettsége alól való fölmentést. A *kilencedik* az élet kényelmeinek elhagyása nélkül az örök üdvösséghez jutást, a kétértelmű kifejezések és a reservatio mentalis tanát.

Végül a *tizedik* előbb a gyónás könnyű és kényelmes végzésére kieszelt fogásokat, azután az Isten iránt való szeretet elhagyását tárgyalja; az előbbinél eszközölt könnyítések segélyével, mint a jámbor jezsuita magát kifejezi, manapság könnyebb a bűnöket elhagyni, mint elkövetni, — ami pedig az Isten iránt való szeretetet illeti, arra nincs szükség, elég, ha Őt nem gyűlöljük. Ez a szörnyű tan aztán már annyira felháborítja a levélírókat, hogy nem képesek magát tovább fűrtöztetni s a legnagyobb megbotrántkozással és undorral hagyja el a jezsuitát, — s ezzel vége szakad beszélgetéseiknek.

A jezsuiták jól érezték, mennyire ártanak ezek a rendszeres szabályossággal megjelenő levelek az ő tekintélyöknek, jóhírnevöknek, kivált ha semmi választ nem adnak azokra. Ezért komolyan gondoltak arra, hogy védekezzenek, a levelek támadásait visszaverjék. De itt nagy dilemmába jutottak, mert csak két út állt előttük nyitva: vagy be kellett bizonyítaniok, hogy kazuistáik nem tanították ezeket a nekik tulajdonított, saját szavaikkal idézett tételeket, — ámde ez olyan nyilvánvaló tény volt, amelyet nem lehetett letagadniok; vagy pedig ki kellett mutatniok, hogy az említett tanok egyáltalában nem hamis és istentelen dolgok, — de ezt sem tehetők, mert a Pascal feltüntette tévedések, botlások nagyon súlyosak és szembeszökőek voltak. Így tehát, minthogy a válaszadásról, vagyis a védekezésről nem lehetett lemondaniok, hacsak a harctérről gyáván megfutamodni, eddig kivívott pozícióikat

egy esapással feladni nem akarták: nem volt számukra más hátra, mint részint elcsűrni-csavarni a kifejezések értelmét, szörszálhasogató dialektikával mellékvágányra terelni a kérdést, részint a névtelen ellenfelet meggyanúsítani, megrágalmazni. Ezt tették válaszaikban, de a Pascal leveleinek mind meggyőző ereje, mind ékes előadása által meghódított s ellenök hangolt közönség nem sokat adott rágalmazó irataikra.

Az első, általános válasz nehézkes stílusával, ügyetlen védekezésével teljesen hatástalan maradt. Valamivel jobban sikerült már az ügyesebb és eszebb *Nouel* atya válasza (*Seconde Réponse*), amely előbb azzal vádolja Pascalt, hogy ki-gúnyolja a szent dolgokat és rágalmaiban egyetért a kálvinista Du Moulin-nel, azután áttér a IV—X. levélben foglalt vádakra s azokat mind visszafordítja a levélíróra, ez ellen kovácsol azokból vádpontokat (*Imposture*); mindenik vádat egy *Válasz* és egy *Figyelmeztetés* követi a janzenistákhoz. Végül *Annat* provinciális jött rendtársa segítségére (*La bonnet foy des Jansénistes*), de ő is csak azt ismétli, amit már többször elmondtak s ezért fáradozása eredménytelen maradt. Mindezek a válasziratok egy kötetbe összefoglalva a következő cím alatt jelentek meg: *Reponses aux Lettres provinciales publiées par le secrétaire de Port-Royal contre les PP. de la Compagnie de Jésus sur le sujet de la morale des dits Péres.* Liège, 1657.

Rácz Lajos.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Az Egyház egysége protestáns szempontból.

— A „Hit és Rend“ világkonferenciájának törekvéseihez. —

Ez az egyre nagyobb arányokban fellépő világmozgalom, amely a keresztyénség látható egyházi egységének munkálását tűzte ki céljául, a legközelebbi összejövetele számára kilenc tételt tűzött ki a megbeszélés alapjaként. E tételek közül a két utolsót vesszük itt bírálat alá, minthogy mindkettő alapján eltér a mi meggyőződésünktől.

A 8. tétel így szól: *A földi, látható egyház a maga látható egysége által úgy kell, hogy megjelenjék a világ előtt, mint a Krisztus teste.*

A 9. tétel pedig így: *A helyes viszony az egyház és a helyi gyülekezetek között az, amely az új-szövetségben áll előttünk, ahol ugyanis az egyes gyülekezetek nem mások, mint az egy Anyaszentegyház helyi képviselői. A mai történelmi helyzet, amelyben különböző és egymással vetélkedő, egymástól független és ugyanazon a helyen egymás mellett élő egyházak állanak fenn, -- bármely történelmi okokat lehessen fölhozni az igazolására ennek a szétkülönbözésnek -- nem tekinthető úgy, mint amely megfelelne a Krisztus akaratának, s ezért minden erőnk megfeszítésével arra kell törekednünk, hogy az újszövetségből ismeretes normális állapot viszatérjen.*

Ezekben a tételekben végső következményei állanak előttünk annak az, angol és amerikai protestáns körökben nagyon közkedvelt felfogásnak, amely szerint *mi az Isten országát e földön a saját erőfeszítéseinkkel föllálíthatjuk.* Ami politikailag mint pacifizmus jelentkezik, az egyházi téren ebben a követelésben hangzik vissza: ne legyen sokféle egyház, legyen látható egyházegység. Kifejezésre jut ezekben to-

vábbá az az innen és túl az oceánon egyaránt gyakran hallható vélemény is, hogy a tan különbözősége nem fontos, hogyha a gyakorlati célok munkálásában össze tudnak fogni a hívők. Végül mindkét tételből világosan látszik a félreismé-
rése annak a ténynek, hogy az apostolok kora óta lefolyt történelmi fejlődésben is az Isten akarata nyilvánul meg és hogy csak úgy egyszerűen nem térhetünk vissza az ősegyház idejebeli állapotokhoz.

Az vitán felül áll, hogy az új szövetségi egyház *külsőleg* egységes. Nagy belső különbözőségek közt is összetartotta a gyülekezeteket az apostoli tekintély. Csak igaz és hamis egyház közt tettek, abszolút értelemben, különbséget. Már most: Rómának nagy elégtételére szolgál az, hogy ő ezt az egységet „megőrizte“. Igaz, de nagyon drága árat fizetett azért. Megengedi, hogy a kebelében különböző irányzatok és vélemények legyenek mindaddig, amíg azok külsőleg alájavetik magukat tekintélyének s tagjait ezáltal megfosztja a szabadság és az igazság iránt való érzéküktől, amely máskülönben arra ösztönözné őket, hogy az egyházzal s az egyházban való hazug helyzetükkel szakítsanak. Azután Róma a hit által való üdvözülés bibliai tanát kénytelen úgy értelmezni, hogy mindenkinek, aki egyszer részesedni akar az üdvösségben, összekötetésben kell lenni a püspökökkel. — A reformáció örökre lehetlenné tette egy, minden hívőre egy magában kiterjedő, egyetemes egyházi intézmény gondolatát. Az „igaz“ és „hamis“ egyház abszolút ellentétének helyét elfoglalta a többé vagy kevésbé megtisztított egyházak között való különbségtétel. Az „igaz egyház“ nevét nem *egyetlenegy* egyház kapta többé, valamennyi többinek a kizárásával, hanem az egyházak egész sora, amelyek a keresztyén-ség alapigazságaihoz egyaránt ragaszkodtak, de egvébként, a tan és az élet tisztaságát illetőleg nagyban eltértek egymástól. Hamis egyháznak nevezték pedig a római hierarchia hatalmi körét, amely önmagának és rendelkezéseinek nagyobb erőt és tekintélyt tulajdonított, mint az Isten szavának.

Azonban a reformáció, bár tényként elfogadta az egyházak többféleségét, egyáltalában nem tekintette ezt az állapotot normálisnak és nem látta abban a bibliai eszmény megvalósulását. Az egyházban uralkodó visszavonás Isten ellen való bűn, amelyet a mi elménk megsötétedése és a mi szívünk szeretetlensége okozott. Azt is megértjük, hogy sok keresztyén testvérünkben, így jelenleg az amerikaikban, megvolt és megvan a hajlandóság a régi egyházi egység visszaállítására, ha nem is külső kényszer segítségével, hanem a

tanok „összeegyeztetése“ (az ú. n. szinkrétizmus) útján és az eltérő meggyőződések fölött való szemhúnyással. Mi azonban nem felejtjük el annak a tanulságát, hogy minden eddigi ilyen törekvés megbukott. A mi szemünkben a történelem csak úgy, mint a természet, az Isten munkája. Krisztus uralkodik az Ő földi egyházának a bűn következtében előállott szakadásai fölött is, s főpapi imádságának ama kérése, „hogy mindnyájan egyek legyenek“, minden sokféleség ellenére, sőt éppen e sokféleség útján is mindennap meghallgattatást nyer s közelebb jut tökéletes teljesítéséhez. Ő, aki ezért az egységért könyörgött, képes egyedül azt meg is valósítani. Éppen ez az Ő imádsága a záloga annak, hogy ez a megvalósulás Benne már meg is van s annak idején majd Általa minden hívőkben megnyilvánul. *Az egyházak sokféleségét nem lehet kongresszusok, kompromisszumok vagy hitvallásrövidítések által „a minimumra redukálni“, amikor Krisztusban már úgy az a sokféleség, mint ez a redukció már úgyis adva van.* Ezért mi reformátusok*) magunkat nem nevezzük „a Krisztus egyházának“, hanem a „Krisztus egyik egyházának.“ Hogy az evangéliumi keresztyénségben különböző egyházak vannak és lesznek ezután is, az onnan van, hogy minékünk nincs csalahatalan tanítói hivatalunk. A Krisztus által minden egyes hívőnek meg van adva az a szabadság, hogy az Igét úgy értse meg, ahogyan ő arra képes. És arról, hogy miként érti meg az Igét, minden egyes hívő kizárólag az Anyaszentegyház Urának felelős. ellenben keresztyén társainak e részben semmiféle felelősséggel nem tartozik. És ennek a szabadságnak megbecsülésében és minden hierarchikus kényszerrel szemben való megoltalmazásában még az a körülmény sem gátolhat bennünket, hogy azzal sokszorosan visszaéltek és visszaélnék.

Ezenkívül azt se felejtjük, hogy Isten a sokféleségnek az Istene. Éppen a teremtett világ gazdag változatossága dicséri igazán az Ő hatalmát, jóságát és bölcseségét. *Az evangélium teljessége is csak az egyházak sokféleségéből ismerhető fel.* Ezzel mi természetesen nem az egyházfelekezeti közönynek az útját akarjuk egyengetni, minthogyha minden rendben volna. ha egyszer a hitünknek alaptételei igazak. Ellenkezőleg: az igazságról való hitvallásban semmi sem lehet közönyös. Sőt inkább nagyon is gondosan kell ügyel-

*) A szerző református álláspontról ír; annál figyelemreméltóbb, mennyire érvényesek a megállapításai egyetemes protestáns szempontból is. 11.

nünk arra, hogy egyházi életünkbe semmi olyasmi be ne csússzék, ami gátolná vagy megzavarná a tőlünk felismert igazság megvallását. Azonban, bárha mi a magunk egyházához szívünkben ragaszkodunk is, abban a meggyőződésben, hogy az a ma létező egyházak közt a legközelebb áll az abszolút igazsághoz, épp oly öntudatosan óvakodunk a többi „eretneknek“ vagy éppen „krisztustalannak“ bélyegezni. Ők is a Krisztus ugyanazon egy testének a megnyilvánulásai — ha kevésbé tökéletes formában is — és velünk együtt alkotják a keresztyén Anyaszentegyházat. Ez éppen az ellentéte a IX. Piusz pápa 1854. december 9-iki nyilatkozatának: „Hinni kell, hogy az apostoli római egyházon kívül senki sem üdvözülhet.“ Az egyházak sokfélesége csak ott lehet akadály a Isten országának, ahol valamelyik egyes egyház elfelejtkezik arról, hogy ő csak „egyik“ egyháza a Krisztusnak, és hogy az ő hangja csak a többiekével összeolvadva hirdetheti az Isten Fia teljességét. Az egyház külső életformáinak már az apostoli korszakban előkészített sokféleségét az emberi gyöngeség jelének tekintjük, amely arra való, hogy megalázzon bennünket és megóvjon minden egyházi kizárólagosságtól — és olyasvalaminek tekintjük, aminek a boldog örökkévalóságban nyoma sem lesz többé.

Hogyha a Hit és Rend Világkonferenciája szükségesnek mondja ki a Krisztus egyházának látható egységét, akkor delibábót kerget és arról tanuskodik e követelésével, hogy az az egyház történelmében megnyilvánult isteni vezetésből mit sem tanul. Hiszen azt egyáltalán nem minden szakadásról lehet állítani, hogy lényegtelen semmiségek születtek volna. A legislegtöbb esetben az evangéliumnak valamely tisztább vagy kevésbé tiszta megértése volt az alapja a szakadásnak, s azután meg, elvégre is, lelkiismeretbeli kérdésekről volt szó, amelyek fölött nem lehet csak úgy egy kézlegyintéssel napirendre térni. A történelem maga megmutatja, hogy minden olyan esetben, amikor tényleg meglévő nézetkülönbségek, mint nemlétezők felett egyszerűen el akartak tekinteni, tulajdonképpen új szakadásoknak vetették el a magvait. Az egyház egységét nem szolgáljuk azzal, hogyha a történelem tanubizonyosságai fölött szemet hunyunk. Az egyházak végre sem konkurrens üzleti vállalatok, amelyeket magasabb előnyök elérhetése végett csak amúgy rövidesen egyesíteni lehessen: az egyházak a Krisztus testének tagjai s egyen-egyen mindegyük arra van hivatva, hogy az éppen reábizott talentummal sáfárkodják. Akkor valósul meg a külső egységnél sokkal mélyebb s a Krisztus imádságának megfelelőbb egység, hogyha mind-

egyik egyház abban a tudatban él, hogy többi testvéreivel együtt Istennek dicsőítésére van elhivatva. Csak ne legyen az egyházak egymásmellettiségéből — ami protestáns talajon természetes — egymás-ellenesség, vagy kölcsönösen hideg, közönyös viszony. Krisztusnak nem az volt a szándéka, hogy külsőleg egységes egyházat alapítson:) Ó olyan egyházat akart, amelyik Belőle éljen s minden különbség és ellentét mellett is az Ó testének legyen egyre növekvő mértékben a megnyilatkozása. És azt éppen a kálvinizmus történelme mutatja nagyon világosan, hogy sokféleség és egység nem zárják ki egymást és az egyházak sokasága lehet az életerejüknek a bizonyítéka is, nemcsak a bűnös ember nyomorúságának a jele.*

Koljhaus cikke a Ref. Kirchenzeitung
1924. jan. 20-iki számában. (ri.)

*) Erdemes állandóan nyilvántartani, hogy a János 10:16-nak a mi protestáns egyházaink használta Károlyi-bibliában a legutóbbi revízió után is maig megrögződve ott lévő fordítása: „és léssen egy akol és egy pásztor“ — durván hibás fordítás, mert az eredetiben „egy nyáj és egy pásztor“ (görögül „mia poimné, heis poimén“) olvasható. Az „egy akol“ római katolikus gondolat, (amely legelőször valószínűleg a Vulgatába csempésztetett be) s csak az „egy nyáj“ az igazán krisztusi. ri.

KRITIKAI SZEMLE.

Uj idők irodalma.

Néhány pontban felsorolom, miket tartok a háború utáni magyar irodalom legfontosabb és legjellemzőbb jelenségeinek. Nem egyes könyvekről szólok; engem, mint írot érdekkel minden figyelemre méltó könyv, de csak másodsorban, elsőknek és legérdekesebbnek azt érzem, miként és hol kapcsolódnak a könyvek és még inkább az írók az élettel, hogy tükröződik az élet a könyvekben és hogy születnek a könyvek az életből. Megvallom, szkeptikusan nézem azt a kritikát, amely kínos pontossággal méregeti finom gyógyszerési mérlegén egyes művek úgynevezett jó és rossz tulajdonságait és ezeknek valamiféle középárányosából igyekszik kiszámítani értéküket s az író értékét. A genie a hibáival együtt genie, a dilettáns a jótulajdonságaival együtt dilettáns és nincs céltalanabb dolog, mint kimutatni a genie hibáit. Azaz: egy céltalanabb dolog mégis van: kimutatni a dilettáns jótulajdonságait. A kritikus feladatát kettőben látom: küzdeni az igazi tehetség elismeréséért és üldözni a tehetségteleneket. Becsülete és szava az irodalomban — általában minden művészetben — csak a tehetségnek lehet. Viszont pedig a tehetség sohasem idegen az élettől, sőt ellenkezőleg, mennél nagyobb és igazabb, annál több benne az élettartalom. Még akkor is, ha az art pour l'art illuziója mögé búvik, — minden l'art pour l'art tulajdonképpen tiltakozás valami neki nem kedvező aktualitás vagy a művészi szabadság valami aktuális korlátozása ellen. A művész munkája mindig az élet nagy perspektívájába van beállítva.

Az irodalom pedig nem egyes emberek, írók, önkényes munkájának eredménye, hanem a társadalom egyik fontos-életfunkciója. Két tényezőtől áll: az íróból, illetőleg az írói műből és a közönségből. A kettő folytonos kölcsönhatásban áll. Az író mindig hat a közönségre, ha nagy író, formálni tudja magának és magához. A közönség hat az íróra, aki végeredményben maga is a

közönség egyik tagja és akarva sem bír ellentállni a ráható tömegszuggesztiónak.

Tehát: miket gondolok én a háború utáni magyar irodalmi élet legfeltűnőbb jellemvonásainak?

1. *A közönség határozottan megkomolyodott.* Jobban mondva: a komolyabb rétege kiszélesedett. A nagyobbik tömeg még mindig a felületes, léha szórakoztató olvasmányért esenkedik, de sokkal többen vannak ma, mint tíz évvel ezelőtt, azok, akik szükségét érzik a komoly irodalom olvasásának. A háború előtt például vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehezen lehetett rávenni egy kiadót a *világirodalom* valamelyik nagy regényének kiadására. Ma versenyeznek a kiadók Dosztojevszki, Tolsztoj, Balsac, Flaubert és a többi nagyok műveinek kiadásával. Nem csinálnák, ha nem találnának kiadványaikkal jó és hálás piacra. A magyar közönség fölvevő képessége a világ regényirodalmának nagy remekművei dolgában hatalmasan meggyarapodott. Példa erre a Révai-féle Klasszikus Regénytár. Vagy húsz évvel ezelőtt, amikor elkezdték kiadni, igen szerény visszhangra talált, még részletfizetésre se vették valami nagyon élénken. Még a háború első szakában is nagy készlete volt ebből a kiadónak, formális kiárúsítást rendezett belőle, garasokért lehetett kapni egyes példányait. Ma minden példánya után kapkodnak az antikváriusok, ha teljes sorozatot tudnak belőle összeállítani, milliós árakon találnak rá vevőt, egyes köteteit pedig nagy sikerrel adogatja ki újra a kiadó. Teljes *Dosztojevszkit* ketten is adnak ki, *Balsac*-ja, legalább néhány, van minden nagyobb kiadónak. *Zola Rougon*—*Macquart*-ciklusát és egyéb műveit is sorra kiadják, teljes *Dickens*ről is van szó, — nagy írók nagy műveit kiadni ma kitűnő kiadói üzlet. Vegyük ehhez Babits *Dante*-fordításának, Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc *Baudelaire* fordításának nagy könyvkiadói sikerét, vegyük hozzá a Nemzeti Színház Shakespeare-ciklusa iránt megnyilvánult példátlan érdeklődést — és ki mondhatja ezek után, hogy közönségünkben nincs érdeklődés a nagy dolgok iránt?

Az élet mai rettentő zavarában az emberek keresik a kivezető utat. A politikából rettentően kiábrándultak — egy nép sem anyyira, mint mi, magyarok. Támasztó pontot keresünk magunknak valahol, ahol a megbomlott élet hullámverésében megállhasunk. Világnézetet keresünk, amellyel legalább erkölcsi valónkat kimenthessük abból a szociális, gazdasági és politikai irrealitásból, amelyben élünk. Az emberiség nagy szellemeihez fordulunk tanácsért, példaadásért, bennük keressük meg az élet-értékeket, amelyeket elvesztettünk. A vallás új érvényre jut. Új érvényre jut a filozófia. Új érvényre jut a genie.

2. *Az irodalmat készületlenül találta ez a fordulat.* Nem bírja táplálni az újonnan támadt új érdeklődést. Most látszik meg kirívóan az utolsó évtizedek magyar irodalmának gondolatszegénysége. Az írók nem tudnak, vagy nem mernek hozzányúlni az élet nagy kérdéseihöz, legnagyobbbrészt kis témák kis esetlegességeivel játszanak. Hogy az aktuális élet megragadásától irtóznak, azt értem. A társadalom élete olyan zűrzavaros ma, olyan kietlen, az ezeréves egyensúlyi helyzetéből kitaszított nemzet lelkileg is olyan khaotikus állapotban él, hogy a legnagyobb mértékben kényes és kínos hozzányúlni. Beteg van a háznál, csendben, kell lenni. A közviszonyok is megbéúítják az irodalmat. A társadalmon, beteg állapotában, olyan türelmetlenség vett erőt, amely csaknem lehetetlenné tette a szabad szólást. Az irodalom pedig mai értelmezésében nemcsak gyönyörködés eszköze, hanem társadalomkritika is, — ma pedig a mi társadalmunk olyan lelkiállapotban van, amely nem bírja ki a független kritikát. Csak a legpregnansabb és legmerészebb egyéniségek tudják és merik megszólaltatni, s ők is a túlnyomó tömeg heves ellentmondása közben. *Móricz Zsigmond* töprengő szelleme keresi az örök magyar enigma megfejtő formuláját a mai élet képeiben, *Babits* Mihály újabb verseiben a forma minden közvetettsége mögött ott remeg a kor kínos izgalma. *Szabó Dezső* magára lázítja túlzott gesztusával az egész társadalmat. Ők nagyon kevesed-magukkal vállalják az eretnokség ódiáját a közvéleménnyel szemben. A többiek a történelembé menekülnek. Soha annyi *történeti regényt* nem írtak, mint ma és azok száma még szaporodik, ha tekintetbe vesszük, hogy ma már történelmi regény számba megy minden regény, amely a háborúelőtti időben játszik, mert elmúlt idők többé vissza nem térő kékét idézi fel.

A ma problémái, a mai nap szenvedései alig jutnak szóhoz. Apró lelki és társadalmi konfliktusokkal próbáljuk, írók, elterelni a szemünket a ma nagy komplikációitól rettentő emberi és magyar szenvedéseitől és rosszul esik nekünk, hogy a közönség nem figyel ránk úgy, ahogy szeretnők. Mert nem azt adjuk neki, amire szüksége van: világnézeti irányítást, élete értelmében való eligazítást, emberi vágyainak öntudatra hozását. — vagy talán romantikus illúziókkal való vigasztalást szenvedéseiben? *Tolsztoj* és *Dosztójevszki* kellene ma, vagy a *Dickens*-ek humora kellene. Lehet, hogy megköveznék őket — legjobbjainkat meg is köveztük, — de nem tudnák meg nem hallgatni őket.

3. *Ady posthumus sikere nagyon érdekes jelenség.* Könyvei a legkelendőbb könyvek, egyre-másra jelennek meg róla a könyvek, füzetek, amelyek mind olvasóközönségre találnak, minduntalan

idézük hangversenyeken a költő szellemét, amelyre rátette a kezét az üzleti vállalkozás is, mindig készen aprópénzre váltani a szellemi értékeket. A hívek serege egyre nő, az ellenmondás egyre halkul, — már utolérte a költőt a legsiralmasabb végzet is: politikai pártok exponensei elvitatják egymástól maguknak a költő emlékét. Jobban a közérdeklődés előterében áll ma Ady, mint valaha. Régi hívei és fegyverhordozói már-már kezdik kényelmetlennek érezni a körülé való lármát, amelyből nagyon is kihallatszanak az üzleti spekuláció, a kapaszkodás, a túlbuzgalom, a költő rovására való érvényesülni akarás torz hangjai. De nem szólunk s tudjuk, ez az elmaradhatatlan második lépése, amelyen keresztül kell esni, hogy eljussunk a teljes megértésig: a sub specie aeternitatis perspektívájáig. Kissé furcsán is érezzük magunkat, akik nemrég még szenvedtük Adyval és Adyért a gúnyt, félreértést, disputát, a prozeliták e vásárában. De nem baj. Petőfinek azokat a sorait idézem, amelyeket Ady legjobban szeretett:

Egy hattyú száll fölöttem magasan,
Az zengi ezt az édes éneket --
Oh lassan szállj és hosszan énekelj,
Haldokló hattyúm, szép emlékezet!...

4. *A magyar irodalom decentralizálódik.* Míg mi idehaza, Csonka-Magyarországon jórészt azt hajszoljuk, amit a békeidőben kezdtünk, azalatt az elszakított területeken új kis irodalmak keletkeznek. Derék magyar fiúk, köztük nem egy figyelemreméltó tehetség, komoly és szép erőfeszítést tesznek az idegen uralom alatt szétfosladozó magyarság szellemi összetogására az irodalomban. Míg a mi erőink javát — pedig nincs is sok azokból — jórészt lekötik a politikai herce-hurcák és kínos gazdasági küzdelmek, addig ők odaát egy létfentartásában kulturális erőire szorított nép élni akarásának gyujtogatnak fáklyát. Ebből előbb-utóbb a magyar irodalom olyasféle regionális tagozódása lesz, mint ahogy a német tagozódik birodalmi, ausztriai és svájci német irodalomra. Nem félttem ettől a magyar irodalom egységét, ellenben jót várok ettől a magyar irodalom kiszínesedése dolgában. Mennél több szín, mennél több árnyalatban, annál gazdagabbak vagyunk. S a magyar népjellem, mennél több fazettára csiszolódik, annál teljesebben és szebben ragyog.

A magyar nemzet új történelmi helyzetének bekövetkezésével új arevonás jelenik meg a magyar irodalom arculatán. Figyelniünk kell arra, hátha onnan jön az új ígélet?

Schöpflin Aladár.

Három év (1921—1923.) irodalomtörténeti termése — madártávlatból.

A *Protestáns Szemle* halálos kábultságát olyan sorscsapás okozta, amely egész nemzeti létünket borzalmas szélhűdésként támadta meg. Egyidőre elakadt a szava a magyar nemzeti léleknek: megnémult a nemesebb értelemben vett irodalom is, meg az irodalom életjelenséggel foglalkozó tudomány is. De csak rövid időre. Nemzeti életünknek talán egyetlen vonatkozásában sem mutatkoznak gyorsabb és szaporább jelei az újultságból való föleszmélésnek és egészséges életösztönnek, mint a szellemi kultúra munkásainak a tevékenységében, pedig alighanem nekik kell manapság a legkegyetlenebb akadályokkal küzdeniök.

Ami közelebről az irodalmi — és pedig költészeti — alkotásokkal foglalkozó tudományt illeti (amelynek szabatos neve mindeztideig nincs, legújabbban „irodalomtudomány“-nak öhajjták elkeresztelni): ezen a téren is javában folyik a munka, noha persze a mostoha nyomdai viszonyok miatt ennek az irodalomtörténeti és esztétikai munkásságnak manapság csak töredéke juthat nyilvánosságra. Hogy mily hosszú ideig tartott a *Protestáns Szemle* újultsága, bizonyítja ezt azoknak az irodalomtudomány körébe tartozó műveknek jelentékeny száma, amelyek a legutóbbi három szomorú esztendő (1921—1923) folyamán termettek, illetőleg jelentek meg s amelyekről, megjelenésük alkalmával a *Protestáns Szemle*, ha tehette volna, bizonyára kellő alaposságu ismertetést adott volna.

Sajnos, mi most nem terjeszkedhetünk ki, a szóban forgó három év irodalomtörténeti termékeinek összességére. Bármennyire megérdemelnék is a részletesebb ismertetést, mégis csupán futólagos megemlítéssel kell átsiklanunk egy pár kritikai gondosságú, érdemes edíción (*Badics* Ferenc: Gyöngyösi István összes költeményei II. köt. 1921, *Horváth* Cyrill: Középkori magyar versek 1921, *Harsányi* István és *Gulyás* József: Csokonai összes művei 1922), olyan történelmi tárgyú munkákon, amelyekből az irodalomtudomány is becses adalékokat és szempontokat meríthet (*Gróf Széchenyi* István döblingi irodalom hagyatéka 1921, *Zoványi* Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig, *Szekfű* Gyula: Három nemzedék, *Berzeviczy* Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1922), egy-egy problémát elemező *Király* György: A magyar ösköltészet, 1922, *Grexa* Gyula: A-Csabamonda, 1922, *Horváth* János: Magyar ritmus, jövevény versidom, 1922), vagy egy-egy írói egyéniséget jellemző tanulmányokon (*Rubinyi* Mózés: Vajda János, *Ferenczi* Zoltán: Petőfi, *Kékly*

Lajos: Petőfi, *Szigetvári* Iván: A százéves Petőfi, *Földessy* Gyula: Ady-tanulmányok, 1922), stb. Szintén mellőzzük *Császár* Elemér nagyértékű, de nem irodalomtörténeti jellegű munkáját. (Az irodalmi kritika, 1923) és *Riedl* Frigyes Petőfijét, amely féligkész állapotban maradt ránk.

De erre az időszakra esik néhány olyan nagyobbszabású és jelentőségű irodalomtörténeti munka megjelenése is, amelyekről — ha elkésve is, ha csak siető rövideggel is — okvetlenül tudomást kell vennie a mi folyóiratunknak is. Ezek a munkák részint mélyreható eredetiségükkel és kimerítő részletességükkel, részint pedig széleskörű témájukkal és hatalmas látókörükkel, átfogó, összegező jellegükkel érdemlik meg mindnyájunk részéről a fokozott figyelmet. Természetes, hogy, ha vannak is e munkákon esetleg kisebb-nagyobb szeplőfoltok, azok nem látszanak el most hozzáunk a madártávlati messzeségből, mi most csak jelentőségükre és arányaikra vetünk egy pillantást.

Az említett kétféle csoport közül az elsőbe két nagyszabású munka tartozik; az egyik: *Horváth* János Petőfije, 1922., a másik: *Papp* Ferenc Kemény Zsigmondja (két kötet 1922—23). Tehát mind a két mű *egy-egy* íróval foglalkozik. Mind a két mű egyaránt a nagy tudásnak, éleslátásnak és lelkiismeretességnek a gyümölcse, de a két szerző célja nem egyforma, ezért aztán eljárás módjuk is különbözik egymástól.

Horváth csak lelki rajzot ad, de ez aztán olyan nagyarányú és olyan mélyreható, hogy irodalmunkban nincs hozzáfogható enemű alkotás. Petőfi költői egyéniségének a kifejlődése tárul fel előttünk Horváth könyvében; mindössze egy évtizedre terjedő lelkifejlődésről van szó, de a szerző ezt úgy el tudja mélyíteni, hogy szédítőbb távlata az egész világirodalomban is alig van egy-egy költői tehetség élettörténetének. Petőfi megítélésében sokáig éppen a „fejlődés“ szempontja volt nálunk elhanyagolva; szeretjük olyannak tekinteni Petőfit, amilyennek ő mondotta Aranyt, aki „tűzokádó gyanánt tenger mélységéből egyszerre bukkant ki“. Bizony, nagy nyereség volna ránk nézve, ha Arany költői fejlődésének csakugyan rejtelmes kezdeteit olyan mélyrehatóan megvilágítaná valaki, mint ahogy Horváth Petőfiről kimutatta, hogy a költő élete sem kezdődhetik másképp, mint mindnyájunk testi élete: öntudatlanul szívja magába a körülötte készen levő táplálékot, a költő-elődök közül azoknak a hatását, akikhez egy vagy más tekintetben lelki rokonság fűzi. Ez a felfogás nemcsak tudományosabb és igazabb, hanem megnyugtatóbb is — mondhatni — szebb is, mint a „poeta non fit, sed nascitur“-féle tétel merev alkalmazása, hiszen a távlat annál nagyszerűbb, minél messzebbre

távolodik a fejlődő tehetség a kiindulásponttól. A kritikailag fegyelmezett elméjű olvasó számára igazán kivételes élvezet végigkísérni a Horváth kalauzolása mellett annak a roppant arányú fejlődésnek a fázisait, amelyen a Petőfi költői egyénisége rövid tíz esztendő alatt keresztülment. Az elme kritikailag fegyelmezett-ségét azért mondjuk szükséges előfeltételnek a Horváth könyvének élvezéséhez, mert ezt a könyvet bizony nem élvezheti akárci; a hatszáz legn. 8 r. lapra terjedő munkában a lélektani, logikai, stilisztikai, poétikai stb. szempontoknak olyan tömege van minúciózus pontossággal és kitartó következetességgel összehordva s felépítve, hogy a teljesen laikus olvasó előbb-utóbb kifárad vagy eltéved. De, akik számára készült ez a munka, azok a legteljesebb méltánnyal vannak az iránt; a legfőbb és legértékesebb tudományos fórum, a M. T. Akadémia a legmagasabb kitüntetésben részesítette: az ú. n. akadémiai nagyjutalommal koszorúzta meg.

Az ilyen nagyszabású és nagyjelentőségű művek megalkotásához a tehetségen kívül óriási szorgalom, kitartó munkakedv is szükséges. A Horváth János *Petőfije* évtizedes elmélyedő munka eredménye. Még fokozottabb mértékben van alkalmunk méltányolni ezt a szempontot a Papp Ferenc *Kemény Zsigmond* jában. Valóban, ha egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyjuk is ennek a kétkötetes nagy munkának a belső értékét, már maga az a csaknem negyedszázados szakadatlan, tervszerű kutató szorgalom, amelyet a szerző *egy* nagy feladat megoldására fordított, olyan emberi és írói erény, amelyre lehetetlen tisztelet nélkül gondolnunk. Ennek a hosszú és fáradságos búvárkodásnak már a nyers eredményeiért is köszönettel tartoznék Papp Ferenc iránt az irodalomtörténet, oly sok becses adalékot kutatót fel Kemény életére s elveszettek hitt munkáira vonatkozólag. De a több mint két évtizedre terjedő időszak nemcsak az eredményes kutatás ideje volt, hanem a gazdag anyaghalmozás nagy sikerű feldolgozása is. Kemény Zsigmond egyéniségét csak a sejtések kódén át lehetett látnunk idáig; éreztük a homályba vesző körvonalak láttára, hogy a legnagyobb magyar lángelmék egyikével van dolgunk, de ennek a lángelmének a mivoltát, különösen *emberi* jellemvonásait közelebről szemügyre vennünk lehetetlen volt. Papp Ferenc évtizedekre terjedő gondos kutatásai ezt a régóta tartó meddőséget szüntették meg, fáradhatatlan szorgalommal és az intuición leleményességével építve ki az utat, amelyen Kemény talányszerű egyéniségét szépen meg lehet közelíteni. A Papp Ferenc művéből plasztikusan bontakozik ki ez a nagy egyéniség, még pedig minden oldalról emberi, költői, publicistai oldalról egyaránt. Az ilyen életrajz jelentősége nem merül ki azoknak a nagy tömegű adatoknak és fejtegetéseknek újszerűségében, ame-

lyeket magában foglal. Elévülhetetlen érdem ez is, de még inkább azzá lesz következeiseiben. Papp Ferenc megépítette az útát Kemény egyéniségének közléről való megszemelelhetéséhez s ma igazán mindnyájan az ő szemével látjuk Keményt. Eletrajzi tekintetben nem is remélhető már ezután Keményre vonatkozólag valami különösebb fontosságú vagy érdekességű fölfedezés. De maga az a körülmény, hogy mostantól fogva minden kutató közléről veheti vizsgálat alá a legnagyobb magyar regényíró egyéniségét: a lélektani és eszthetikai magyarázatoknak új lehetőségeit, valósággal új korszakát nyitja meg s ezekért közvetve még akkor is Papp Ferencnek tartozunk köszönettel, ha esetleg egyben-másban módosítani próbálják az ő művének mostani megállapításait.

E két kitünő munkán kívül néhány olyan irodalomtörténeti termékéről kell még megemlékeznünk, amelyek már tárgyuknál fogva is széleskörű olvasottságot, körültekintő gondosságot, átfogó, nagy látókört kívánnak meg szerzőjüktől.

Az 1921. év ilyen terméke Császár Elemér munkája: *A magyar regény története*. Költészetünknek egyik legfiatalabb műfaja a regény; az igazi értelemben vett magyar regényirodalom még százesztendőss sincsen. De azért ma már ez az uralkodó műág (nálunk éppúgy, mint külföldön) s mennyiség, illetőleg terjedelem tekintetében ezé az abszolút többség. Aki tehát a magyar regény történetét akarja megírni, annak óriási anyagon kell biztos áttekintéssel birnia, annyival inkább, mert a világirodalmi hatások és kapcsolatok ismerete egyetlenegy műfaj terén sem nélkülözhetetlenebb, mint a regény terén. A Császár Elemér feladatának nagy nehézségeiről akkor alkothatunk fogalmat, ha meggondoljuk, hogy ez a feladat az úttörés nehéz munkája volt; részlettanulmányaink szép számmal vannak a regényre vonatkozólag, de felhasználható összefoglaló munka mindezeideig teljesen hiányzott. A regény úgyszólván máról-holnapra nőtt a költészet nyakára, úgyhogy regényirodalmunk első áttekintőjének már körülbelül félezer regényalkotással kellett számolnia, ezeket osztályoznia, világirodalmi atyafiságukat megállapítania, az azokban tükröződő írói egyéniségeket megrajzolnia, valamennyit a korviszonyok háttérébe beállítania stb. Császár Elemér nagy sikerrel oldotta meg nehéz feladatát, amelyet különben még nehezebbé tett azzal a maga elé tűzött céllal, hogy könyve ne csak tudományos értékű és megbízhatóságú legyen, hanem művészi formájú is, azaz világos, az intelligens nagyközönség számára is érthető és élvezhető. Ilyenkor igen könnyen kerülhet az író két szék között a pad alá; könnyen megtörténik, hogy az író feláldozza a szakszerű megbízhatóságot anélkül, hogy legalább valamelyes kár-

pótlásul vonzóvá és népszerűvé tudná tenni előadásmódját. Császár Elemér a két kíváncsi közül egyiket sem áldozta fel; műve olvasmánynak is kellemes, tudományos tekintetben is teljesen megbízható (forrás-jegyzéket is ad). Csoda volna, ha úttörő munkáján a jövőben módosítások nem válnának szükségessé, de ma még aligha tudná valamelyikünk megmondani, hol és hogyan kell majd ezeknek a módosításoknak megtörténniük.

Az 1922. évre esik *Pintér Jenő* kétkötetes nagy irodalomtörténetének megjelenése. Hatalmas alkotás így is, pedig tudjuk, hogy ez voltaképpen csak vázlata annak a hatkötetre terjedő nagy munkának, amelyből az első négy már régebben megjelent, a két utolsó pedig (vagy nem is kettő?) kéziratban várja az idők jobbra fordulását. Egy kézből való és a tudomány igényeit kielégítő rendszeres irodalomtörténetünk a *Pintérén* kívül egyáltalában nincs; valóban nagyon kívánatos volt tehát, hogy ez az egyetlen ilyenmű munka ne maradjon csoukán, hanem — ha egyelőre csak korlátozottabb terjedelemben is — irodalmunk egész anyagát felölelő alakban legyen hozzáférhetővé. Hogy mennyire szükséges és hiánypótló munka ez, azt napról-napra érzik és vallják a tanárok, tanárjelöltek, sőt az ambiciózusabb középiskolai diákok is. Minél lelkiismeretesebb egy magyar irodalmat tanító tanár, annál jobban tudja méltányolni: mennyi fáradságos, időrabló munkától menti fel őt ez a két kötetnyi „tudományos rendszerezés”; azaz: mily bámulatos szellemi munkabírás, éberség, lelkiismeretesség és tudás eredménye lehet ez az igazán nélkülözhetetlen közkinés, mily erős ítélőképesség kellhet ahhoz, hogy a magyar irodalom egészének és az eddigi irodalomtörténeti munkálatoknak kábítóan nagy tömege fölött biztosan uralkodjék egy ilyen munka szerzője, s az írók és alkotások százairól-ezreiről szóltában mindig ügyelni tudjon az érték-összemérések egységes szempontjára s a részek arányosságára. Hogy milyen nehéz, milyen rengeteg fáradságba és elmemunkába kerülő feladat ez, bizonyítja az a körülmény, hogy senki más nem mer reá vállalkozni. Pedig a *Pintér Jenő* művére vonatkozó kritikánk is csak akkor tudna igazán konkrété és tanulságossá válni, ha több hasonló nemű magyar alkotással vethetné azt össze.

Az eddig említetteknel is úttörőbb jellegű az az összefoglaló munka, amelyet *Tolnai Vilmos* írt e címmel: *Bevezetés az irodalomtudományba* (1922.). Maga a címben szereplő „irodalomtudomány” szó is mintegy az úttörés jellegét viseli magán; ehhez a szóhoz még ezután kell hozzászoknunk s pontos fogalmi tartalmát meghatározni. Éppen ezt a feladatot igyekszik megoldani *Tolnai Vilmos*. Az a tudomány, amelyet mostanáig egyszerűen irodalomtörténet néven szoktunk említeni, lassankint olyan

gazdaggá és sokoldalúvá vált, olyan sokféleképpen belekapcsolódott más rokontudományok területébe, hogy szükség mutatkozik az irodalmi jelenségekkel foglalkozó tudomány mibenlétének tisztázására, az irodalomtudománynak, mint autonóm tudománynak megalapozására és kiépítésére. Tolnai először is az „irodalom“ fogalmát igyekszik meghatározni s az irodalmi élet jelenségeit és tényezőit szemügyre venni. Azután rátérve az irodalomtudomány definiálására, rámutat a tudomány érintkezési pontjaira különféle szomszédos jellegű tudományokkal, amelyek az irodalomtudomány szempontjából ilyenkor segédtudományoknak tekintődnek (könyvészet, nyelvtudomány, stilsztika, verselmélet, társadalomtudomány, történelemtudomány, néptudomány, világ-irodalomtörténet, bölcelet, esztétika). A legfőbb, mintegy középponti probléma: az irodalomtudományi vizsgálat módszere (filológiai, összehasonlító, történeti, lélektani, esztétikai vizsgálat). Mindezt igen érdekesen tárgyalja a szerző s ha a mű egyékesen elvi megalapozottsága nem kifogástalan is (egy kialakulásban levő tudomány elméletét aligha is lehetne kifogástalanul felépíteni), de oly nagy ismeretgazdagság, oly sok finom megfigyelés, oly kiforrott filológusi módszeresség nyilvánul meg a könyv mindenik részében, hogy ezek kiváló elismerést érdemelnek. Tolnai az ő negyedszázados buzgó tanári és tudósi működésének gazdag tapasztalat-kincsét rakta le ebben az úttörő munkában, amely bizonyára eszme-ébresztő és eszme-tisztázó hatással lesz e téma ezután vizsgálóira.

A szóban forgó évekből még két összefoglaló tárgyú irodalomtörténeti munkát kell megemlítenünk: *Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma és Zoltvány Irén: Erótika és irodalom* c. művét. Ez a két munka már 1923-ban jelent meg, amaz az év elején, emez az év végén s talán ez az időbeli közelség is okozza ezeken azt, hogy e két munka az előbbiekhöz viszonyítva kevésbé látszik hibátlannak, jobban szemünkbe tűnnek holmi egyenetlenségek vagy egyéb fogyatkozások, és pedig kettőjük közül is az időben hozzánk közelebb esőn jóval inkább, mint a másikon.

Alszeghy irodalmunk *grand siècle*-jét tekinti át, sőt ennél még többet, mert a XVIII. század utolsó negyedét és a XX. század eddig eltelt éveit is bevonja vizsgálódása körébe. Ez a munka is úttörő, hiszen az 1848/49-iki szabadságharc utáni, különösen pedig a 1867-iki kiegyezés vagy éppen az Arany János halála utáni idő irodalmáról összefoglaló képet legfeljebb kézikönyvszerű méretekben és ú. n. telegramm-stilusban próbált adni egyik-másik irodalomtörténész, de ilyet is alig egy-két esetben. Könnyű tehát belátnunk, hogy ezekre a legújabb évtizedekre vonatkozólag Alszeghy nem adhat végleges ítéleteket, de ad mindenesetre

értékes adalékokat a majd eljövendő kritikai döntés számára. Ki kell emelnünk a szerző rendkívül nagy olvasottságát és az anyag csoportosításában eredetiségre való törekvését. Ilyen madártávlatból való szemlélődés alkalmával nem volna helyén való dolog részletkérdések feszegetésébe bocsátkozni. De egy szempontot pár szóban mégis érintenem kell, hogy ennek kapcsán eljuthassak egy másik analóg szemponthoz, amely bennünket, e folyóirat olvasóit, közelről érdekel.

Alszeghy könyve a Szent István-Társulat kiadásában jelent meg. A könyv kilencvenkilenc századrésze semmi olyasmit nem árul el, mintha az említett könyvkiadó társulat vignettája valami speciális szempont vagy szempontok követésére intené vagy talán éppen kötelezné az irodalomtörténetírót; mert hogy pl. az 1867 utáni magyar költészet világnézeti gyökereit többé-kevésbé beteknek mondja Alszeghy, ebben bizonyára egyetért vele minden elfogulatlan ember. De éppen azért tűnik fel egy kissé furcsának és kirívónak, hogy a könyv anyagának egy elenyésző kis részében hirtelen és mintegy ötletszerűen előveszi a szerző a katolicizmus szemüvegét s azon keresztül néz meg egy pillanatra egy-egy műfajt vagy egy-egy író. Mi egyáltalán nem vennők rossz néven senkitől, ha egységes katolikus világnézeten nyugvó irodalomtörténetet írna; legalább meglátnók, hogyan sikerülhet az efféle vállalkozás. De Alszeghy tudományos — bár nem egyöntetű — szempontokra építi munkáját, csak azzal igyekezvén katolikus jelleget adni annak, hogy aránylag terjedelmes ismertetést nyújt egy pár katolikus érzés- és eszmevilágú, de szerény tehetségű lírikus költőről, amilyen pl. Kemenes Ferenc, Mindszenty Gedeon, Harsányi Lajos, ez utóbbinak egy versével kapcsolatban világ-irodalmi színvonalat emlegetve. Azonban az ilyesmi még hagyján. elvégre ez nem egyéb egy kis aránytalanságnál, a katolikus célzatosságnak egy kis hangsúlyozó, aláhúzó módszerénél. Hanem valósággal bizarr hatású az az ötletszerű eljárás mód, amikor Jókai esztétikai jellemzése közben egyszerre csak odabiggyeszti ezt a vádat: „A katolikus vallást meg nem értette, a papi élet tiszta felajánlottságát maga elé realizálni nem tudta“ (162. lap; persze egy szóval sem magyarázza meg közelebbről, egyetlen példával sem világítja meg állítását); vagy amikor Herczeg Ferencről szólva hirtelen eszébe jut megkérdezni önmagától: „Fölvethetjük azt a kérdést is, hogy milyen a világ elhelyezkedése a vallással szemben, hiszen Herczeg Ferenc katolikus író...“ (263. l. Vajjon hátha pl. protestáns író volna?!)

Ugy gondolom, az ilyen hibák elkerülhetetlenek, valahányszor az irodalomtörténész a maga feladatát összetéveszti vagy szándékosan összevegyíti a teológuséval. A kétféle feladat egy-

formán jogos, de két különböző feladat. Jó volna ezt a kérdést kissé alaposabban tisztázni, már csak arra a kijelentésre való tekintettel is, amelyet folyóiratunk legutóbbi számában a felelős szerkesztő a Bethlen-Könyvtár füzeteire vonatkozólag tett: „a puszta általános magyar irodalomtörténeti méltatás még nem minősíti ezeket a tanulmányokat ebben a kifejezetten református világnézetet szolgáló füzetsorozatban való megjelenésre.” Ez a kijelentés lehet helyes vagy éppen szükséges is, de annyi bizonyos, hogy ebben az esetben nem irodalomtörténészekre kellett volna bízni Arany, Tompa, Jókai stb. életrajzának megírását, hanem éppúgy theológusokra, mint a Méliuszét vagy Révész Imrét. Az irodalomtörténész megpróbálkozhatik a vallási szempont érvényesítésével, de úgy jár, mint az egyébként igen képzett és tehetséges Alszeghy: felemás lesz az eredmény.

Pár hónappal ezelőtt jelent meg, szintén a Szent István-Társulat kiadásában az *Erótika és irodalom* c. munka Zoltvány Iréntől. A költészet birodalmára vonatkozó Index liborum prohibitorum ez a könyv, amely a maga sajátosság szempontú vizsgálódása körébe bevonja — már amennyire tudja — a világirodalom egész területét. Egyikünk is, másikunk is könnyen kiegészíthető ennyi vagy annyi pótlékkal a tárgyalás alá vett írők és művek jegyzékét, de ez meglehetősen fölösleges volna. Én inkább túlságosan bőnek tartom így is a munka példatári részét (hiszen majdnem az egész munka: példatár). Nehezebb, de szebb feladat lett volna a gazdag példatár anyagából elvi fejtegetéseket szűrni le, az erótika fogalmát csak arra használni, hogy a köré jeggedjenek a költői művészet érdekesebbnél-érdekesebb elméleti és gyakorlati szempontjai. Különösen nagy részletességgel állította össze szerzőnk a Zola bűnlajstromát. Vallásos jellegű folyóiratban, amilyen a *Protestáns Szemle* is, talán legkevésbé van helyén, védeni Zolát, mégsem hallgathatjuk el azt a meggyőződésünket, hogy Zola nem érdemli meg azt a bánásmódot, azt a hangnemet, amelyet Zoltvány alkalmaz vele szemben. Zola műveiben rengeteg sok szennyesség van, de a szennyesség e rikító példának körülbelül a feléről megállapítja a higgadt bíráló, hogy azok nem a frivol erótika, hanem csak a drasztikum körébe tartoznak. Persze Zola meggondolhatta volna, hogy a végletesen drasztikus (szexuális) motívumokat, még ha a legkomolyabb erkölcsi műelv szolgálatában állnak is („elretentő példák“!), a fejletlen gondolkozású és ízlésű, vagy beteg idegzetű olvasóközönség félreérti s nem elretten azoktól, hanem kedvet kap azokhoz. De — (remélem, a tudós szerző nem veszi megjegyzésemet nyegleségnek vagy tiszteletlenségnek) — nem lehetetlen, hogy a Zoltvány könyve sem azt a célt éri el, amelyet el akar érni, hanem esetleg teljesen mást. Nem lehetet-

len, hogy az *Erótika és irodalom* c. könyv bizonyos értelemben a Zola-könyvek sorsára jut: nem a szerző erkölcsi célzatossága teszi majd kapóssá az olvasók ezrei számára, hanem az a tény, hogy íme van egy könyv, amely a Kr. előtti hetedik századtól kezdve Ujhelyi Nándorig összekatalogizálta mindazokat az írókat, akiknek a műveit — nem szabad olvasni! Az erotikus olvasmányok kedvelői kényelmes útmutatót találnak abban a könyvben, amelyet elrettentő példatárnak írt össze egy nemes lelkesedésű, tudós papi ember.

Zsigmond Ferenc.

Pezenhoffer Antal: A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására. Budapest 1922. E munka mellett, amely népünknek, főleg a protestáns népnek egyik legveszedelemesebb erkölcsi betegségét, az egy-gyermekrendszert tárgyalja, a Protestáns Szemle sem haladhat el szó nélkül. A mű nagy port vert föl. Nemesak azok a körök, amelyek ellenséges szemmel tekintik a protestáns-tizmust s kárörömmel nézik annak minden baját, kaptak melőn a könyv tanulságain, hanem komoly szakemberek is nagy méltánylással szóltak a munkáról, amely viszont a protestáns körökben kínos megdöbbenést keltett.

Mi megértjük az elfogulatlan szakemberek állásfoglalását is; mert kétségtelen, hogy Pezenhoffer rendkívül nagy szorgalommal bányászta ki azt a hatalmas ösanyagot, amelyet az egykére vonatkozólag a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal gazdag kiadványai nyújtanak le egészen az egyes községekig. Szerző az egyke irodalmával is alaposan megismerkedett s igyekezett a kérdést lehetőleg minden oldalról megvilágítani. Jól fejti ki az egyke ragályos természetét, s abban is tökéletesen igaza van, hogy akik népesedési bajaink orvoslásául a közép- és nagybirtok kiparcellázását ajánlják, nagyon veszedelmesen játszanak a tűzzel, mert azzal az egyke divatját nemhogy megszüntetnék, hanem még ott is elterjesztik, ahol eddig még nem pusztított, hiszen a birtoknak osztatlanul való átszállítása az utódokra egyik legerősebb rúgója a kárhozatos erkölcsi bajnak.

Sajnos azonban, hogy ha a mű egész szellemét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy Pezenhoffer tollát nem a statisztikai igazságok részrehajlatlan kutatása, hanem az erős *tendencia*, vagy nevére nevezve: *vallási fanatizmus vezet*. Elárulja ezt mindjárt a mű előszavában. Büszke fölényel hirdetbe, hogy adatai megcáfolatlanok, kimondja, hogy adataiból „mint egyetlen logikai következmény az folyik, hogy a protestáns-tizmusnak nincs hazánkban létjoga s hazafias követelmény és érdek, hogy a magyar protestánsok a katolicizmusban helyezkedjenek el. Igaz, hogy ez kissé merész következmény, de hogy még ezt a „lehetetlen“

dolgot is elő mertem hozni, azért történt, mert nekem fel kell tennem, hogy protestánsaink, vagy legalább vezető férfiak — különösen a híres magyar reformátusok — azonnal hátat fordítanak a protestántizmusnak, mihamarabb meggyőződnek róla, hogy felekezetük fajunknak ártalmára van. *Ezt pedig a legvilágosabban bebizonyítva látom.*“

Lángoló fajszeretetére hivatkozva írta Pezenhoffer ezeket a kemény szavakat. Nem szeretek kételkedni senki érzéseinek őszinteségében, de a hang sivítő élessége akaratlanul is azt a kellemetlen érzést kelti bennem, s bizonyára még nagyon sokakban, mintha a fajszeretnek ez a túlon-túl való hangoztatása inkább csak aranyfüst volna, hogy a naiv lelkeket megtéve, a gyöngébb szemeket elkápráztassa.

Világért sem akarnám az egyke végzetes veszélyét lekicsinyelni, vagy azt, ami részünk nekünk, protestánsoknak van abban, letagadni. A kérdéssel úgy nálunk, mint a külföldön sokat foglalkoztak. Elsősorban a franciák, akiknél a baj már régóta katasztrófális jellegű. De megdöbbenve látják a németek is születési arányuk rohamos hanyatlását. Annak illusztrálásául, hogy hová vezethet, ha egy nép a születések korlátozásának meredek lejtőjére lép, Gruber tanár rámutatott a Római Birodalom példájára. Itáliának míg 220-ban Krisztus előtt 20 millió lakosa volt, Krisztus után a negyedik században, közvetlenül a birodalom bukása előtt már csak öt millió s ez a rettenetes népfogyás nem népiértő háborúk, hanem századokon keresztül tartott abszolút béke után következett be.

Az egykének, ennek a fertőző erkölcsi bajnak gyógyszerét sokan keresték, de eddig még nem találták meg. Pezenhoffer azt hiszi, hogy megtalálta, pedig csak ábrándba, még pedig veszedelmes ábrándba ringatja magát. Érténém — noha az is már csak meddő óhajlás volna, — ha azt kívánná, hogy bárcsak a reformációval az egyházszakadás be ne következett volna. Akinek ideje és kedve van, elábrándozhatik a multnak óhajtott, de be nem következett lehetőségeiről, az azonban, bár ép oly meddő, de nem ártatlan kívánság, hogy a protestánsok térjenek át a katolikus vallásra, s négy évszázad küzdelmeinek, szenvedéseinek, diadalainak szent emlékéit mint elviselt ruhát dobják el. Aki csak egy kissé számot vet a való étellel, el kell ismernie, hogy ez lehetetlenség. De ha még megtörténhetnék is, annak a másik esodának bekövetkezését, hogy ezáltal a már fertőzött területekről az egyke eltűnjék, Pezenhoffer hiába várná. Ő maga mondja, hogy: „amely nép ezt (t. i. az egykét) egyszer megismerte, nincs az a hatalom, amely visszatartsa tőle.“ Bizony nincsen. A katolikus egyház sem ily hatalom. A zsidó, vallásban nagyobb fajfentartó erő mun-

kál, mint bármely más vallásban. Ennek köszönheti a zsidóság, hogy két ezredév viharai közt ki nem pusztult, és mégis a felvilágosodott, vagyonos nyugati zsidóságot teljesen megfertőzte az egyke; a par excellence egyke-ellenes vallás sem tudott a ragálynak gátat vetni.

A vallásoknak jóformán semmi közük sincs az egykéhez. Kiváló fiatal statisztikusunk, dr. Schneller Károly „Születési arány és vallásfelekezet“ című értékes tanulmányában a statisztikai tudomány biztos módszerével — anélkül, hogy Pezenhoffer számadatait cáfolná — kimutatta, hogy nagy tévedés az egész protestantizmust az egyke által megfertőzöttnek tüntetni fel. A protestánsok kisebb születési arányát a legtöbb vidéken kedvezőbb osztálytagozódásuk, nagyobb műveltségük s a kisebb gyermekhalandóság magyarázza, amely tényezők minden vallásfelekezetről, a katolikusoknál épp úgy, mint a protestánsoknál, egyenlő hatást idéznek elő. Joggal lehet hátkozni arra a köztudomású tényre is, hogy az egyke legerősebben a katolikus Franciaországot támadta meg.

Pezenhoffernek, mielőtt reánk a halálos ítéletet kimondja, kötelessége lett volna megvizsgálni, hogy a két protestáns egyház hitelveiben vagy erkölcstanában mi ad tápot az egyke bűnének? Vagy talán a sok gyermekű szegény református papok nem volnának olyan jó kálvinisták, mint egykéző híveik? Hát azt hogyan magyarázza, hogy Hódmezővásárhely, amely a XVIII. században s a XIX. század elején oly nagy születési arányt ért el, aminőt még a szaporaságukról híres ruthéneknél sem találtunk, újabban az egykéző vidékek közé sülyedt? Azt hiszi, hogy a nagyapák kevésbé voltak buzgó reformátusok, mint a vétkes unokái? Pezenhoffer helyesen mondja, hogy „az egyke oka az, hogy kihalt a nép szívéből az áldozáshozás, önfeláldozás és másokért élni tudás szelleme.“ De ha ismeri a két protestáns egyház történetét, lehetetlenség, hogy be ne lássa, hogy annyi áldozatkészséget és önfeláldozást az első keresztyén vértanúk óta egyetlen felekezet sem mutathat fel, mint a két protestáns. Ezek a jellegzetes protestáns erények azért halványultak el, mert a protestánsok az utóbbi ötven-hatvan év alatt nagyon is eltávoztak egyházuk igazi szellemétől. Ha tehát Pezenhoffer igazán szíven hordozza magyar fajunk érdekét, a vizsgálódást s belső erőinket fölemésztő meghasonlást szülő térítgetés helyett azt kell kívánnia, hogy újuljon meg a protestáns egyház önmagában s a nagyapák hitének hegyet mozgó ereje vessen véget a szörnyű erkölcsi járvány pusztításának.

Az Isten szerelméért, legyen már egyszer vége a keresztyén felekezetek vizsgálódásának! Mindnyájan ugyanannak az

ostromolt várnak a védői vagyunk, s az ostromolt vár, ha védői egymás ellen harcra kelnek, okvetlenül elesik. Mire való a versengés vagy éppen a gyűlölködés a római katolikusok és a protestánsok közt? A római katolikus egyház egyike a legfenségebb alkotásoknak. Az emberiség történetében nagy feladatokat végzett s a benne rejlő erő ma is áldásos és gyümölcsöző lehet az emberiségre. De a protestántizmus is nagy és dicső multra tekinthet vissza s csak tőle függ, hogy a jövő méltó legyen a multához. Katolikus magyar testvéreink, akikhez bennünket az önzetlen, minden hátsó gondolat nélkül való szeretet fűz, gondolják meg, hogy ha minket gyöngítenek, magukat is gyöngítik, s hogy ha velünk harcot kezdenek, nemcsak boldogtalan nemzetünkkel szemben követnek el megbocsáthatatlan vérbűnt, hanem saját egyházukat is, amelyet a hitelenség eddig nem ismert erővel ostromol, oly teherpróbának teszik ki, amelyet az majd nem bír ki sokáig.

Munkáját Pezenhoffer államférfiainknak ajánlja. Akik erre a névre valóban méltók, valami sok hasznát nem veszik, ellenben azok a szájas demagógok, akiket tanultság és valódi lelki tartalom nélkül emelt az elámított nép bizalma az államférfiak sorába, tüzes osóvának használják, hogy felgyújtsák ezzel, szerencsétlen nemzetünk végromlására, a felekezeti békét. *Vargha Gyula.*

Réz Mihály: A történelmi realizmus rendszere. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, Budapest, 1924. A Studium kiadása.

Réz Mihály irodalmi hagyatékában nagyszabású politika tudományos munka maradt, amely most került a könyvpiaçra. Tárgya új, a politikai megismerés tekintetében pedig úttörő a politika tudományában. Az elvont filozófikus államtannal szemben a való állam vizsgálatának tanát hirdeti.

Mint a, fájdalom, oly korán elhunyt szerző mondja, rendszere úgy a materialista, mint az idealista felfogással szemben a reálpolitikai felfogást képviseli, amely az ideális és materiális tényezők fontosságát egyaránt elismeri s azok erejének, arányának, viszonyának helyes értékelésében látja a gyakorlati politikai gondolkodás legfőbb feladatát. Jelenti azt a felfogást, amely az ideális és materiális szempontok fontosságát elismervén, az állam célját e kettő szintézisére alapítja. Elismeri az elvont, egyetemes, abszolút eszmények értékét, de ép úgy elismeri a megtevívő ideális tényezők mellett a materiális tényezők megszorító, kiválasztó hatásának jogát. A tények között is ott látja mint tényezőt, az ideált; és az ideálok birodalmában ott látja, mint ideálképzőt, a matériát.

A. F.

A Holland—Magyar Református Bizottság kiadványai.

1. *Holland értekezések és prédikációk.* Több szerző és fordító műve, Budapest, 1923. 145 lap. — *Az egyházfegyelem. Az egyház és a hitvallások.* Mindkettő dr. Bouwman H.-től, előbbi a Galambos Zoltán, utóbbi a dr. Sebestyén Jenő fordításában, Budapest, 1923. 16 és 15 lap. — *A Heidelbergi Káté magyarázatai ötvenkét egyházi beszédben.* (Füzetes vállalat.) I. kötet I—IV. úrnapja. Irta dr. Wielenga B., fordították többen. Budapest, 1924. 51 l.

Nemcsak a református egyház, hanem a protestáns gondolat és élet minden komoly munkása részéről is teljes elismerést érdemel ez a vállalkozás, amely a holland szigorúbb református egyház java szellemi termelését ültetgeti át a magyar talajba, hogy a mi itthoni reformátusságunknak s elsősorban hívatott vezetőinek lelkét táplálja és termékenyítse azokkal. A németalföldi „gereformeerd“ egyházban az ó-kálvinista tan merevségig következetes följújítása nemcsak ú. n. „sívár“ dogmatizmust eredményezett (habár ennek a jelei és következményei sem maradhattak el természetszerűleg!), hanem csodálatos lelki elmélyülést és kifinomodást, megújult életfegyelmet és megacélozódott egyházi közösségérzetet is.

A fentjelzett művek egytől-egyig *ezeknek* az utóbbi vonásoknak ragyogó tükrei, tehát a lehető legrokonszenvesebb oldalról mutatják be a holland „gereformeerd“ szellemet. *Bouwman* professzor kis dolgozatai világos, tömör és igen emelkedett szellemű tájékozások abban a két rendkívüli fontosságú s ma óráról-órára aktuálisabb kérdésben. A másik két, gyűjteményes kiadvány pedig alapos tudományosság mellett oly meglepő lélektani finomságokkal és szépségekkel teljes, hogy már csak ezért is meghaladja jelentőségével a pusztá református hitfelekezeti érdekkört. Amilyen elsőrangú tudománynépszerűsítést és hitvédelmet nyújt a nagyemlékű *Bavinck* a teremtés vagy fejlődés problémájáról, éppen olyan jeles és élvezetes valláslélektani tanulmány a *Hoekstráé* (A tapasztalás a keresztyén hitéletben). A prédikátorok és káté-magyarázók pedig — különösen a kitűnő Wielenga B. — igen pompás lélekelemzők és sokszor megrázó, de mindig rendkívül eleven és melegsavú szónokok.

Bárkinek bármi legyen a protestáns hitvallási, teológiai, történetkritikai álláspontja: ezeket az írásokat, ha különben az Ige fenségét és a Krisztus váltságát komolyan vevő ember, azzal a jóleső benyomással kénytelen letenni kezéből, hogy itt nagyon mélyről fakadó krisztusi lelki erők nagyon világos életlátással és erősen gazdag tudományos kultúrával párosultan jelentkeznek s a mai protestántizmus radioaktivitásának egy jókora kontingensét képviselik. Kívánjuk, hogy a magyar református szellem

ébredésében és tisztuló izmosodásában — aminek a magyar össz-
protestántizmusra nézve is meglesz a természetszerű tovább-
gyűrűzése — ezeknek az írásoknak és folytatásaiknak mindaz a
hatásuk meglegyen, amelyet súlyos tartalmukkal és nemes formá-
jukkal egyaránt megérdemelnek. — A fordítók jó, s részben szép
munkát végeztek. — (Kuyper füzetét Weber művével együtt
ismertetjük.)
ri.

Bethlen Könyvtár 7. szám. *Nagyasszonyok a magyar refor-
mációban I.* Irta: Hegyaljai Kiss Géza. 1924. Bethlen-nyomda r.-t.
Budapest. 69 lap. — A szerző, aki *Arva Bethlen Katáról* szóló
nagyszabású és nagyértékű tanulmányával (Budapest, 1922. Szó-
rády F. kiadása, 131 lap) egy csapásra emelkedett leghívatottabb
és legigéretesebb protestáns szellemtörténetíróink közé, ebben a
kötetkében rendkívül hangulatos és finom, vázlatos pasztellrajzokat
nyújt a magyar református keresztyénség királyi nőalakjairól: Ká-
rolyi Zsuzsánna, Lorántfy Zsuzsánna, Bornemisza Anna fejede-
lemasszonyokról és a két Bethlen Katáról. Alapos forrástanul-
mány és nagy megjelenítő erő egyaránt jellemzik az egyes arc-
képeket: a mély és gyöngéd színekkel megfestett nemes nőalakok-
hoz kitűnően talál az a (túltságba csak elvétve csapó) bensőséges,
vallásosan lírai hév, amellyel a szerző alakjai körül a Corot-képe-
kére emlékeztető, gyöngytiszta, vibráló, édes melancholiájú levegőt
teremt. A Bethlen Könyvtár tulajdonképpen most először, ebben
a kötetében adja egyszerre mindazt, amit adni akar és adnia kell:
alapos tudomány, művészi irodalmiság, nemes magyar zamat és
ízlés mellett jellegzetes protestáns szellemet és lebilincselően
vonzó léleknevelő erőt. Örvendező reménységgel várjuk a II.
számot.
ri.

Színművészet. (Móricz Zsigmond: „Búzakalász“. — Mik-
száth Kálmán — Harsányi Zsolt: „A vén gazember“.) A
színházak mind zsúfoltak manapság. Lehetetlenség a leg-
gyöngébb darabbal és a legügyetlenebb igazgatással is meg nem
tölteni a nézőteret, páholytól karzatig. A háború utáni közönség
úgy veszi a színházjegyet, mint a narkotikumot, valószínűleg jó-
részt narkotikumként is élvezi. Ezért haragszik a színházjegyek
drágítására, pedig ez a narkotikum még mindig sokkal olcsóbb,
mint a keményen megadóztatott szesz és dohány, holott például
az operai páholyok árát jórészt a szegény adózók fizetik, a fize-
tésüktől elütött tisztviselők, a falusiak, stb., akik soha színét se
látták az Operaháznak. Bizonyos, hogyha azoknak a helyeknek az
árát, amelyekre csak fölületes szórakozást keresők járnak, akár az

aranyparitás kétszeresére emelnék is: ezek a helyek úgyis mind megtelnének.

Ilyen színházi konjunktura mellett a színházak akár azt a fényűzést is megengedhetnék maguknak, hogy akármilyen magasrendű irodalmat csináljanak. Nem is holmi elvont könyvdrámák színpadra-erőltetésére gondolunk, hanem olyan biztos kasszadara-bokra, amelyek irodalmat is jelentenek, hiszen mindjárt megjegyozzük, hogy a jó drámát jó üzletnek is gondoljuk és magunk is bizalmatlanul tekintünk minden olyan dráma beajánlására, amely igazi irodalomnak, sőt igazi drámának tartja magát, de a népszerűség követelményével szemben gögösen azt vallja, hogy tulteszi magát azon. És csakugyan, a Nemzeti Színháznak mindhárom eddigi Shakespeare-ciklusára még mindig elővételben kelttek el a jegyek és nem maradt hely eladatlanul az új rendezésű Ember-Tragédiája-előadásokra sem.

Az elmúlt hónap folyamán, leszámítva a kisebb drámai színházak szabványos — és nem is túlságosan kifogásolható értékű — szezonéletű darabjait, színre kerültek komoly törekvésű, maradandó értékeknek szánt drámák is, amelyeket e helyen is meg kell említenünk.

Elsőnek említjük *Móricz Zsigmond Buzakalász*-át, amelyet január 19-én mutatott be a *Renaissance Színház*. A robusztus erejű, de mindig és mindinkább kiéletlen és megfülledt életerőket éreztető *Móricz Zsigmond*-féle művészetnek jellegzetes alkotása ez a dráma. — Először is nem bizonyos, hogy ez a színmű dráma. Nem ok nélkül tartózkodott *Móricz Zsigmond* legruganyosabb harcok korában is a drámai formáktól és most sem erői továbbbi kiteljesedése keres nála utat a drámai formában. *Móricz Zsigmond* bizonyosan epikus válfajú tehetség, epikájában éles megfigyelő, rendkívül szemléletes, markáns erejű megjelenítő, akár azt mondhatjuk, hogy erősen drámai, — anélkül, hogy abban biztosítékát látnók drámai formába való voltának. Mert regényei és novellái drámaisága nem a regény epikai műfajának átterjedése a drámai műfaj területére; nem lelki-formák határossága, nem műfajok keveredése ez az epikájában, nem hiba. Ellenben drámáinak epikaisága csakugyan ilyesmi, illetéktelenség, nem elég örökjogú határontúli hódítás. Feszülései nem annyira drámaiak, mint epikaiak, peripeciái ugyancsak. Hunyjuk csak be szemünket drámája előadása alatt: alig kapunk kevesebbet. *Móricz Zsigmond* így is sokat, igen sokat, köszönnivalóan sokat ad és drámájának gyakran idegen eszközökkel való megvalósításai is érdekesek, sőt értékek. „*Buzakalász*“-ának egy kiemelkedő alakja, *Marika*, olyan üde, friss teremtés, amely *Móricz Zsigmond* legdrágábbjai közül való.

Ugyanilyesmi, de sokkal szigorúbb mérték alá esőn. történik *Mikszáth* avagy *Harsányi Zsolt* „*A vén gazember*“-ében, amely egyenesen regényből van áttéve színpadra. A *Nemzeti Színház* január 11-én mutatta be ezt a darabot és azóta elég szívesen látogatják. Mikszáth bizonyosan már életében is elég felszólítást kapott — kétségkívül önmagától is — hogy színpadra dolgozzék. Rendkívüli bölcs önmérsékletre vallott tőle, hogy soha ilyes ösztönzésnek nem engedett. Hiszen — még sikeres példakul is — elég volt Jókainak és francia rokonának, Hugo Viktornak drámai sikereire gondolni. *A vén gazember* is regénynek született és annak is marad, a Harsányi Zsolt átminősítése után is. Kedves, mulattató is, sőt drámai is, de epikai drámai. Ami benne kedves és jó, az mind benne van Mikszáthban is és minden új jóról, ami benne látszik, érezzük, hogy valaminek dacára jó. Az a kérdés, hogy ami regénynek született, lehet-e elég jó dráma, eléggé meg van vitatva már és a *Vén gazember* se oldott meg abból többet, sok megértéssel és ügyességgel se tudott jobban akklimatizálni, mint mások, akik egyik országból a másikba pálmát vagy fenyőt ültetnek át. Mert minden műfaj külön, autonóm lelki tevékenységi forma és minden műfajnak külön területisége s alkotmánya van, külön országok ezek mind és láthatatlan délkörök és tengerek vannak határaik között.

B.

Az Operaházban nagy és igaz sikere volt *Poldini* Ede „*Farsangi Lakodalom*“ című 3 felvonásos vígoperájának. E kiváló mű bemutatása nemcsak esemény az opera életében, hanem korszakalkotó zenei jelenség is operairodalmunk terén. Legközelebb részletesen foglalkozunk e kiváló művel.

A Filharmóniai Társaság január 28-án Verdi emlékének hódolt, amikor a nagy olasz mester halála 23-ik évfordulója alkalmából előadta a méltán híres Requiem-jét. Az estét *Tittel* Bernát vezette, az énekari részt a Palesztrina-kórus, a magán-szólamokat *Medek* Anna, *Basilides* Mária, *Pataky* Kálmán és *Vencell* Béla vállalták magukra. Verdi Requiem-jét örömmel hallgatjuk meg, mert egyesíti magában a nagy olasz zeneszerző minden jó tulajdonságát: a dallambőséget és szépséget, az énekhang és a hangszerek széphanzálásának kiaknázását. Mindeme kiváló tulajdonságok mellett és a szöveg méltóságteljes komorsága dacára is a mi lelki berendezettségünk e Requiem-ben nem érez vallásos megihletést, hanem egy különös szövegű, megható részekből összetett operát. Minden biztonnyal igen szépet. Az előadásról sok jót lehet mondani, a magánénekesek igen kiválóan oldották meg feladatukat és a Palesztrina-kórus minden dicséretet megérdemel.

(Hogy a nagyon gyors időmértékben előadott „Sanctus“-t megismételték, jele, mennyire szereti az új hangversenyközönség a hajszolt tempókat. Izlésbeli kórtünet.) — A február 11-iki hangversenyt is *Tittel* Bernát vezette. Az eredetileg hirdetett Liszt Les Préludes-jei helyett Beethoven I. Szimfóniáját játszották, azután Strausz Richárd fárasztó Symphonia domestica-ját hallottuk. Végül Chopin E-moll zongoraversenyét játszotta *Hertz* Gyula bécsi zongraművész „Brahmsi elmélyedéssel“ s ezért nem volt Chopin és nem volt szép.

J. K.

Budapest székesfőváros jubiláris kiállítása a Mücsarnokban. A Buda és Pest egyesítésének ötvenedik évfordulója alkalmából lepergett jubileumi ünnepeknek méltó befejezésként Budapest székesfőváros közönségének képzőművészeti gyűjteményéből a Képzőművészeti Társulat nagyszabású kiállítást rendezett a Mücsarnokban, amelyben ötven évnek jóformán minden magyar művészi irányzatát és törekvését együtt találjuk.

Az utolsó ötven év kétségkívül nagyjelentőségű a magyar művészet történetében. A Képzőművészeti Társulat megalakulása 1861-ben, az 1867-es kiegyezés, majd a főváros 1873-iki egyesítése, mind egy-egy külső fejlődéstörténeti etappe-ját jelzik e korszak művészetének, amelyeken belül a legkülönbözőbb művészi irányok, fölfogások, törekvések, konzervativizmus és modernizmus kaleidoszkopszerű tarkaságban összevegyülve küzdenek egymás mellett és egymás ellen, a magyar művészet fejlődéséért.

Hogy az egyesített Budapest, — sokkal inkább, mint azelőtt, — megmaradt Magyarország művészeti középpontjának, az nagyrésztben az amerikai méretekben fejlődött főváros kulturális politikájának s a képzőművészetekre fordított gondosságnak és áldozatkészségnek is eredménye. 1880. március 3-án egy közgyűlési határozat kimondotta, hogy a főváros képzőművészetünk jelentősebb alkotásainak megvételére évi 4000 forintot fordít, míg 1883. október 27-én elhatározták, hogy Budapest legszebb pontjait, régi épületeit festményekben örökítetik meg. Az azóta eltelt idő összegyűjtött képzőművészeti alkotásainak legjavát kapjuk a most megnyílt kiállásban.

A kiállított képek és szobrok *három* csoportba oszthatók.

Az *első* csoport a főváros vezérembereinek, polgármestereinek, jötevőinek portrégyűjteménye; számban a legkisebb, de művészi értékére nézve kiváló gyűjtemény, *Székely* Bertalan, *Stetka* Gyula, *Vastagh* György, *Karlovsky* Bertalan néhány nagybecsű arcképével.

A *második* csoportot az évi 4000 forintokból vásárolt szobrok és festmények alkotják. Jóformán minden valamirevaló ma-

gyar művész szerepel legalább egy ifjú- vagy érettkori művével ebben a galériában. A legkonzervatívabb művészek éppen úgy képviselve vannak, mint a legextrémebb irányzatok. Az évtizedeken át folytatott gondos és rendszeres gyűjtés eredményeként az utolsó negyven-ötven év összes művészeti törekvéseinek keresztmetszetét kapjuk. Hogy így azután komoly és becses művek mellett értéktelen nagyot-akaráások és egészségtelen kilengések is szóhoz jutnak a kiállításon (főképpen a IX. terem „művészi“ (?) alkotásai-ban vannak ezek a túlzott szertelenségek túlsúlyban), az a történeti teljesség szempontjából csak dicsérendő. Elvégre ezek is részesei a történeti fejlődésnek, új utak keresésének, s ha tétova művészi érzésükkel és romlott művészi hitükkel zsákutcába kerültek is, a művészi akarásnak dokumentumai maradnak.

A *harmadik* csoport adja meg tulajdonképpen ennek a kiállításnak budapesti ízét. Olajfestményekről, akvarellekről és rajzokról a régi Pestnek és Budának jellegzetes emlékei tekintenek le ránk, annak a Pestnek és annak a Budának, amelyet a szédületes fejlődés mámorában dühödten, előrelátás és művészi óvatosság nélkül építkező, rohamosan fejlődő főváros nagyrészben összerombolt, elpusztított s amelyeket ma már csak ezeken az emlékeken láthatunk, szerethetünk, csodálhatunk, és — sajnálhatunk. Barokk-paloták, biedermeier-házacskák, gellérthegy-i tájrészletek, mosolygón derűs tabáni kunyhók, a Belvárosnak jóformán nyom nélkül eltűnt épülecsoportjai, a Várnak — szerencsétlenségünkre — lerombolt művészi becsű ódon házai, szóval mindazok a helyek, ahol e város régi lakói éltek, imádkoztak, dolgoztak és mulatoztak, ezeken a képeken emlékünkből jönnek, feltámadnak, újra élnek. *Alt* Rudolf, *Barabás* Miklós, *Nádler* Róbert, *Cserna* Károly, *Mednyánszky* László, *Háry* Gyula és sokan mások örökítették meg számunkra ezeket az intim részleteit a régi Pest-Budának s képeik kétségkívül a kiállítás legkedvesebb és legtanulmányosabb látnivalói.

Dicsérettel kell említenünk *Komáromi Kacsz* Endrét, aki nagy művészi rendezőkészséggel állította össze a kiállítást a rendelkezésre álló műanyagból.

Aki a főváros régi képéről és az utolsó félszázad művészi életének törekvéseiről akar nem könnyen múló benyomásokat szereznii, az nagy élvezettel és okulással járhatja végig a sikerült kiállítást.

Oroszlán Zoltán.

AZ IDŐK JELEI.

A „Hit és Élet“ és a Protestáns Szemle. Tenger névtelen erőfeszítés után, végre januárban újból megjelenhetett a Protestáns Szemle a magyar evangéliumi keresztyénség életerejének tükre és életakarátának vezércsillaga gyanánt. A lelkenedző öröm lobogó tüzei mellett csaknem megfedekezünk arról, hogy mennyi áldozatba került. Nemcsak a saját emésztő fáradozásainkba, hanem mások életébe is. Nevezetesen más sajtóorgánum életébe. Ez a más sajtóorgánum pedig olyan értékes lap, mint a *Révész* Imre „Hit és Élet“ című folyóirata, a „lelki kálvinizmusnak“ ez a szellemi és anyagi áldozatok drága garmadáiból táplálkozó, fényesen lobogó debreceni szövetneke, amely az aléltség és zürzavaros hánykódás éveiben a magyar református keresztyénségnek jobbik öntudata, vádoló és biztató lelkiismerete volt, egyszerre a mély hitnek és magas műveltségnek francia eleganciájú és magyar lelkü heroldja.

Most, három évi áldásos tevékenység után a decemberi számban a szerkesztő és a lap áldozatkész barátai bejelentették a „Hit és Élet“ megszűnését, illetőleg az 1924. évtől kezdve a *Protestáns Szemlébe* való beolvadását. És pedig nem az anyagi okok kényszerítő hatása alatt (mert hiszen azon a ponton voltak már, hogy országos propaganda útján szélesítsék ki a lap taborát), hanem azért, hogy ne állják útját, sőt teljes erővel előmozdítsák az egyetemes magyar protestántizmus legelső sajtóorgánumának, a harmincöt éves Magyar Protestáns Irodalmi Társaság harminckétéves folyóiratának, az újjászervezett Társasággal újjászületett *Protestáns Szemlének* országos, általános elterjedését. Tette pedig a szerkesztő szívéhez nőtt drága lapja feláldozását és erőinek a Protestáns Szemle ügye számára való felajánlását ábrahामी férfias áldozatkészséggel és símeoni örvendező hódolattal, páratlanul szerény búcsúszóiban és páratlanul lelkes felhívásban, amelyben lapjának minden barátját a Protestáns Szemle hasábjain való viszont-

látásra és a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság odaadó támogatóására buzdítja.

Amennyire fájdalmas öröm nekünk az, hogy a *Protestáns Szemle* fölfalta a „*Hit és Élet*“-et, illetve a „*Hit és Élet*“ önként olvadt bele a Protestáns Szemlébe, éppen annyira büszke örömmel és Isten iránt érzett hálával fogadjuk a *Révész* Imre megkapó nagylelkűségét, nemes önzéstelenségét és nála magától értetődő önfeláldozását — a megújuló magyar evangéliumi keresztyénség oltárán. Nem bukhatik el az evangéliumi magyarság szent ügye, sem annak ellenkező szelek között útra kelt győzelme mindaddig, amíg a szívbeli keresztyénségnek *ilyen* áldozatos tüzei lobognak, ha azok — *minden* igaz szívet lángra gyújtanak!

Révész Imrének nemcsak a nemes gesztust köszönjük, hanem — *Révész* Imrét is, a Protestáns Szemle *társszerkesztőjét*, akit lapja drága hagyatékával, a lelki kálvinizmussal együtt boldogan iktatunk bele a lelki protestántizmusnak irodalmi orgánizmusába és orgánumába, a Protestáns Szemlébe. Lapja barátait saját táborunk gyanánt köszöntjük és szívből kívánjuk nekik s magunknak, édes mindnyájunknak, vajha minél előbb együtt legyen az evangéliumi hit és élet minden művelt magyar barátja az új életre támadott *Protestáns Szemle* zászlaja alatt! (v.)

Santerrák és Farcádyak. Az irodalom társadalmi szerepében mindig van valamelyes prófétai elem. Annyiban csakugyan „néző“ s „látó“ az író, hogy a társadalom tudatalatti gondolatait, közelgő hitét, ösztönös és homályos, még körvonal nélkül való itéleteit jó előre bejelenti, mielőtt azok a tudat ajtóját megkopogtatnák. Közelgő lelki mozdulások felé az író lengeti meg fehér papíros-zászlóját, útjokat készít, sőt ő vezényli a palmaágas tömegeket is azok érkezése elé.

Bizonyos, hogy az *Elnémult harangok* például nemcsak a hajdu választókerületnek szánt ajándék volt, nemcsak egy nemzeti veszedelemre való rádöbbenés volt, hanem ezek mögött ott motoszkált a magyar protestántizmus problémája is, amely egyelőre, egy helyen, egy ellenséggel szemben csatavesztessé lett. Simándy azonban átvonult színmagyar vidékekre is, a *Fáklya* gyászmagyarjává torzult, *Móricz* Zsigmond káromkodó, köpködő naturalizmusa volt a házigazdája, — mindegy, — benne és általa elősajgott egy nagy, fájdalmas kérdés: a magyar kálvinizmus, sőt a magyar protestantizmus belső betegsége és társadalmi értékelése, inkább — átértékelése. *Szabó* Dezső, aki egyik legnagyobb mesemondónk lett volna, ha nagyszerű magyar nyelvének kelyhét nem pocsolya-vízzel meríti teli, szintén felsajgott, rá-

döbbsent erre a kérdésre Farcády tiszteletes lázas karikatúra viziójában.

És ime, velük szemben megindult a római katolicizmus új értékeltetése és bevonult az irodalomba, a komoly művészet palástját terítve vállára, — az ő „representatív man“-je — Santerra bíboros. Ott néznek egymással farkasszemet, a züllött, lompos sikkasztó — és a fehérkezü „szent“, aki úgy ül a tömjénfüstben, mint valami félig lehunyt szemű, mosolygó egyiptomi istenség, bálvány, mint a megtestesült hierarchia. Szemben állnak és a tömegek lelkében párbajt vívnak egymással.

Erdős Renée regénye ellen sok kifogást emelhetünk. A hü, engedelmes római hívő szerző szembekerült benne a művésszel. A gyóntatója abszolúciót hintő kezét csókolgató hívő proklamálja a római pap isteni jogait, előtte földfeletti tisztaságát. A teremtő művész ellenben proklamálja a szerelem örök jogát és mindenk felett való igazságát. Ebből az összeütközésből lesz a regény. Santerra bíboros olyan tiszta, mint Gábiel, de egyúttal olyan szerelmes, mint egy trubadur vagy egy szicíliai legény. Az író mind a két jogot egyformán állítja, — nyilvánvalóan lehetetlen a kompromisszum.

Abrányi Emil főként a művészi szempontot akarta hangsúlyozni *A pap szerelme*-ben; a szerelemnek feláldozta a — papot. Erdős Renée két, az örökkévalóságban találkozó párhuzamost akart a kettőből, s nem vette észre (?), — hogy ő is csak így járt el. Raffinált, forró érzékiséggel fűtötte át a regényét; Santerra bíboros és szerelme folyton a szerelem kráterének a szélén bolyonganak, s ha a római ethika s nem a hegyi beszéd erkölcsi mérlegén mérjük őket, — nem is találhatunk könnyűeknek. Mivel pedig Erdős Renée sem a bíboros talárját, sem a szerelem jogait feláldozni nem akarta, máglyára küldte a művészetét és naiv deus ex machinával, hosszú, eredménytelen egyzetetési kísérletek után a cselekmény gépezetéből kiszáll egy méregkeverő boszorkány, akivel a hívő szerző alkalmas pillanatban elvetteti láb alól alkalmatlan főhősét. Az ember a vonagló Santerrára és a kipirult arcú olvasóra tekintve, szinte hajlandó lenne elmondani Jágó szavait Othello mellett: „Hass méreg, hass. így fognak meg könnyen hívő bolondot...“

A római katolicizmusnak az a nagy hibája, hogy művészeinek levagdossa a szárnyát, itt is erősen észlelhető. De nekünk fel kell figyelniük mégis erre az új hangra, amit a regény hozott. A római katolicizmus nálunk is kitermeli immár öntudatos katolikus irodalmát. Vallása lelkét, hívőinek lelki élményeit általa fegyvelmezett, neki engedelmes írók kezébe bocsájtja. Amint szélesre és zarnoki módon dolgoztotta Michel-Angelot, úgy

most is nehéz, művészileg de sokszor megoldhatatlan penzumokat szab ki az ő lelki kicsinyeinek. Nagyszerű segédcapatokat talált itt. A szervezett, erőteljes katolikus munka sorompóba állítja az ő íróit, hogy a katolikus lelkiséget beleírják játékos módon a tömegek lelkébe. Bizonyos, hogy Manzóninak Borromeó bíborosa, Paul Bourgetnek egy „père Euvard“-ja, vagy éppen Santerra jobb és állandóbb munkások, mint bármely vándorszerzetes.

Santerra most könnyedén legyőzi Farcádyt. Ez ellen mi, protestánsok, most nem tehetünk sokat. A mi írónknak nem parancsolhatjuk meg, hogy küldjenek segítséget az alkoholista Farcády mellé. Annyit tehetünk, hogy a protestáns irodalmi központokat erősítjük; (miért ne lehetne a *Szemle* is egy ilyen erős tűzhely?), formálunk élő mintákat egy jövődó „kunfajta, nagyszemű legény“ számára, aki „nihil obstat“ nélkül is a maga lelkét mintázza bele hőseibe.

Ne engedjük szerteszóródni a mi művésznépünket. Bizonyára lesz közöttük; aki parancs nélkül, örömmel dalol nekünk, hozzáuk és értünk...

Muraközy Gyula.

A magyar belmisszió jubileumai. A magyar protestáns társadalmi világban egyre-másra ismétlődnek a belmisszió szerveinek a lélekmentés és jellemépítés társadalmi egyesületeinek jubileumai. Legutóbb a *Lorántffy Zsuzsánna-Egyesület* ünnepelte *harmáncéves*, a *Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Szövetsége* pedig *negyvenéves jubileumát*. A magyar belmissziónak ezek a több évtizedes jubileumai mutatják, hogy a lelki ébresztés és építés önkéntes munkájának már nálunk is jelentős multja van és nem csupán multja van, hanem történetalkotó hatalommá is vált és így az eleven életnek, a magyar jövődónek is formáló tényezőjévé emelkedett. Mint ilyen, kritikát gyakorol önmaga felett s korszerűen tökéletesített munkatervvel és munkamódszerekkel marsol a jövődó országútján.

A Lorántffy-Egyesület öregedése arányában bocsát ki folyton szaporodó új rajokat a Leányegyletben, a jövődónek ebben az igéretes virágos kertjében.

A Keresztyén Ifjúsági Egyesületek Szövetsége fényes nemzeti és nemzetközi részvétellel megtartott történeti ünnepe alkalmából újból *félreértéseket eloszlatni akaró szabatossággal körvonalazta saját jellegét, feladatát és munkamódszerét*. Az alapos megvitatás után elfogadott megállapodásokat négy pontba foglalták: 1. A ker. ifj. egyesületi munka önálló, minden egrőbb alakulattól, vagy szövetségtől *teljesen független*, — a párizsi alapon; 2. A ker. ifj.

egyesületi munka nem az egyház munkája az ifjúságért, hanem az ifjúság munkája az ifjúságért és Isten országáért; 3. A ker. ifj. egyesületek, különösen vidéken, a meglevő felekezeti ifj. egyesületek keretében dolgoznak, de a felekezeti, illetőleg felekezeti-főlötti evangéliumi keresztyénség szellemében. 4. Felekezeti titkáraitól és alkalmazottaitól kizárólagos felekezeti munkát követelni nem lehet, sőt kötelesek azok bármely felekezeti ifjúsági egyesületben szolgálatot teljesíteni; a szövetség lapjai, kiadványai és konferenciái egyetemes bibliai keresztyén irányúak.

E tiszteletreméltó nyíltság és határozott állásfoglalás alapján kell tehát felekezeti egyházi és társadalmi oldalról bírálni, de méltányolni is! Ebben van a Szövetség gyengesége, de ereje is. És esetleges gyengeségei miatt miért vessük meg és hagyjuk felhasználatlanul — kétségtelen erőit?!

(v.)

Mac-Donaldék szociálizmusa és keresztyénsége. A brit birodalom élére munkáspárti kormány került Ramsay Mac-Donald vezetéke alatt. Ezek a munkáspárti szociálisták és nem-szociálisták azzal ejtették bámulatba az előítéletekkel önmagát rémítő világot, hogy a maguk pártjának különböző árnyalatain kívül a brit szabadelvűség jelentős tényezőinek teljes belevonásával alakítottak az egész brit világbirodalomra, a vergődő Európára és az egyensúlyvesztett világra néző kormányt. És nem csupán gondolkozó és beszélő, hanem cselekvő kormányt. Azonban itt nincs vége a meglepetésnek. Ezenkívül fényes és megsemmisítő kritikáját adták minden ázsiai bolsevizmusnak és európai fanatikus szociálizmusnak, a mely a szociálizmus és a keresztyénség, a szociális és a vallási eszme elméleti és gyakorlati összeegyeztethetőségét tagadja, sőt összeférhetetlenségét harsonázza.

Mac-Donald meggyőződéses híve a skót presbiteriánus vagy református egyháznak. Belügyminisztere, Henderson Arthur buzgó laikus prédikátora a Wesley-féle metódista egyháznak. Pénzügyminisztere, Snowden Fülöp a *Christian Commonwealth*. (Keresztyén Köztársaság v. Közjó) című sajtóorganumnak súlyos szavú publicistája. A keresztyénség vallásos és erkölcsi szelleme megtermékenyítette szociálizmusukat és viszont a szociálizmusuk gyakorlati lendületet adott keresztyénségüknek. Talán ennek tulajdonítható az is, hogy a *Fabian Society* polgári reformereivel hosszú éveken keresztül barátságosan együtt dolgozott Mac-Donald és nem egy elv-társa.

Mikor jö el már egyszer az európai s különösen középeurópai társadalmakban az az idő, amikor a szociálizmus és a keresztyénség elvileg kibékülnek? És mikor dolgoznak majd együtt — gyakorlatilag is? Más akadálya talán nincs is ennek, mint az eszmék — méltatlan képviselői?!

(v.)

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK :

Reményik Sándor: Csak így. Versek 1918—20. Studium bizománya — *Reményik* Sándor: A műhelyből. Versek. „Studium“ 1914. — *Véghvári*: Versek. 1921. Studium bizománya. — *Lampérth Géza*: Nemzeti lant. Hazafias költemények, szavaltai darabok. Magyar Nemzeti Szövetség kiadása. 1924. — *V. Sipos* Ida: Porból az égig. Versek. Bethlen G. I. és Ny. R.-T. 1924. — *Bartók* József: Mécsvilág. Franklin-Társulat. — *Zilahy* Lajos: Az ezüstszárnýú szélmalom. Novellák. Athenaeum, 1924. — *Zilahy* Lajos: Szépapám szerelme. Regény. „Kultura“: Magyar Regényírók. 1923. — *Baros* Gyula: Madách nyomai szépirodalmunkban. „Studium“. 1923. — *Bartók* György: Petőfi lelke. „Studium“. 1923. — *R. Hoffmann* Mária: Riedl Frigyesről. „Studium“. 1923. — *Köszegi* László: Esztétikai megítéslásunk. „Pátria“. 1924. — *Kavasz* László: Két beszéd: Tisza István és a magyar tragédia. Műalkotás és műélvezet. „Studium“. 1924. — *Hornyánszky*, Julius: Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen. A Ferencz József Tud. Egyet. Tud. Közl., Filozófiai Ért. 1922. Studium bizománya. — *Varga* Béla: Gondolatok a neveléstan értékelméleti megalapozásához. F. J. Tud. Egyet. Fil. Ért. 1922. Studium bizománya. — *Imre* Sándor: A magyar nevelés körvonalai. Tizenkét dolgozat. 1920. Studium bizománya. — *Imre* Sándor: A nevelés sorsa és a szocializmus. 2. kiadás, 1920. Studium bizománya. — *Imre* Lajos: A falu művelődése. Vezérfonal a nép nevelői számára. „Studium“ kiadása, 1922. — *Dékány* István: Tömeglélektani jelenségek a társadalomban. Államszociológiai dolgozatok. I. Társadalmi normák. 1923. Studium bizománya. — *Schmidt* Henrik: Tisza István boldog éve. „Studium“. 1923. — *Harsányi* István és *Panka* Károly: Emléklapok a hősi halált halt sárospataki diákok emléktáblájának s a Perényi- és Rákóczy-Lorántffy ércdoborműveknek leleplezési ünnepélyéről. 1923. — *Havas* Rezső: Fényben . . . Három magyar-dalmát történeti kép. Szinmű. Magyar Adria Egyesület. 1924. — *Réz* Mihály: A történelmi realizmus rendszere. „Studium“. 1924. — *Dajka* András: Magyar újjászületés. Viktória. 1923. — *Baranyay* Sz. Gyula: A zsidó kérdés és megoldása. „Szenátus“. 1923. — *Szilády* Zoltán: A mi Erdélyünk. Történeti és néprajzi vázlatok. 1922. Studium bizománya. — *Réthei Prikkel* Marián: A magyarság táncjai. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. „Studium“. 1924. — *Ernyey* József és *Lux* Kálmán: A visegrádi vár. A Műemlékek Orsz. Biz. kiad. 1923. Studium bizománya. — *Ifj. Gondá* Béla: A régi világ szellemes asszonyai. Élet. 1924. — *Teleki* Pál gróf és *Vargha* György: A modern földrajz és oktatása. „Studium“. 1923. — *Sik* Sándor: A magyar irodalom rövid ismertetése, Németh J. 1923. — *Heller* Farkas: Magyarország szociálpolitikája. Németh J. 1923. — *Weber* M.: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. (Nagy József: Ember és Természet. 5. sz.) Franklin. 1924. — *Makkai* Sándor: A vallás az emberiség életében. (A vallás történeti képe). A vallás lényege és értéke. (Vallásfilozófiai előadások). Az Erdélyi Református Egyházi Könyvtár II—III. kötete. Torda, Füssy J. 1923. — *Makkai* Sándor: A lélek élete és javai. Philosophia propaedeutika. Az erdélyi ref. egyházkerület kiadása. Kolozsvár. 1922. — *Boér* Jenő: Az ember vallása. 3. kiad. Korvin Testv. 1923. — *Hackenberger* László: Az iskola vállalása. Misztikus világszemlélet. Rákosliget, 1923.

Holland-Magyar Kálvinista Könyvtár: I. *Kuyper* Á.: A kálvinizmus lényege. 2. kiad. 1922. — II. *Doumergue* E.: Művészet és érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban. 1922. — *Bavinck* Herman: A modern morál. 1922. — *Kuyper* Á.: A biblia nőalakjai. 1923. — *Wielenga* B.: Az evangélizáció a ref. egyházakban. 1923. — *Révész* Imre: A mai magyar kálvinizmus. 1923. — *Záborszky* János: Lehetséges-e kálvinista politika? — *Bavinck* H.: A keresztyén pedagógia alapelvei. 1923. — Holland Magyar Bizottság kiadása: *Galambos* Zoltán: A hollandiai reformátusok egyházi élete. 1922. — *Koszorus* István: Örök tüzek. 1923. — *Muraközy* Gyula: Szocializmus, zsidókérdés, katolicizmus és a magyar jövő. Evangéliumi tanulmányok. Prot. Iratterjesztés kiad. Kecskemét, 1923. — *Muraközy* Gyula: A magyar Hiszekegy. Bpest, Bethlen R.-T. 1923. — *Kovács* Pál: Az egyke és a protestántizmus. Magyar Fajmentő misszió kiadása. 1923. — A Magyar Traktátus-Társaság kiadványai. — Folyt. köv.

PROTESTANT REVIEW.

Contents :

E. Révész : Old Hungarian men of prayer and their prayers. I. — *Z. Sidó* : Our Protestant Churches and the Social Question. — *A. Kozma* : God is omnipresent. (Poem.) — *J. Bartóky* : Noah's daughter. (Novel.) — *A. Reményik* : A conversation with Beethoven. — What remains ? (Poems.) — *L. Rácz* : Pascal and the Provincial Letters. I.

REVIEW OF FOREIGN AFFAIRS : The unity of the Church. (Reflexions on the programm of the World-Conference of Faith and Order.) *ri*.

CRITICAL REVIEW : The literature of new ages *A. Schöpflin*. — A bird's eye view on history of literature's achievements of three years (1921—1923.) *F. Zsigmond*. — *A. Pezenhoffer* : The influence of demographical relations on the increase of population *J. Vargha*. etc. — Theatrical Art. — Concerts of the Philharmonic Society. — The Jubilee Exhibition of Budapest in the Mücsarnok. — SIGNS OF THE TIMES.

REVUE PROTESTANTE.

Table des matières :

E. Révész : Anciens prieurs et prières hongroises, I. — *Z. Sidó* : Nos églises protestantes et la question sociale. — *A. Kozma* : Dieu est partout (poème). — *J. Bartóky* : La fille de Noé (nouvelle). — *A. Reményik* : Entretien avec Beethoven. — Qu'est ce que en restera ? (poèmes). — *L. Rácz* : Pascal et les Lettres Provinciales, I.

REVUE DE L'ÉTRANGER : L'unité de l'église au point de vue protestante. (A propos du program de la conférence internationale „de la Foi et de l'Ordre“.) *Kolffhaus-ri*.

REVUE CRITIQUE : Littérature des temps nouveaux. *A. Schöpflin*. — Le produit de l'histoire de littérature de trois ans (1921—1923.) — vue de perspective à vol d'oiseau. *F. Zsigmond* — *A. Pezenhoffer* : L'influence des relations démographiques (au peuplement, *J. Vargha*. etc. — Theatre—Concerts Philharmoniques. — L'exposition jubilaire dans la Salle des Beaux-Arts, — INDICES DES TEMPS.

PROTESTANTISCHE RUNDSCHAU.

Inhaltsverzeichnis :

E. Révész : Betende Ungarn und ihre Gebete im 17. u. 18. Jahrhundert I. — *Z. Sidó* : Unsere protestantische Kirchen und die soziale Frage. — *A. Kozma* : Gott ist überall. (Gedicht.) — *J. Bartóky* : Die Tochter Noas. (Novelle.) — *A. Reményik* : Gespräch mit Beethoven. — Was bleibt ? (Gedichte.) — *L. Rácz* : Pascal und die Provinzial-Briefe, I.

AUSLÄNDISCHE RUNDSCHAU : Die Einheit der Kirche von protestantischem Gesichtspunkte (Zum Programm der Weltkonferenz von „Glaube und Ordnung“) *Kolffhaus-ri*. ■

KRITISCHE RUNDSCHAU : Die Literatur der neuen Zeit. *A. Schöpflin*. — Die literarhistorische Produktion der Jahre 1921—1923 — aus Vogelschau. *F. Zsigmond*. — *A. Pezenhoffer* : Der Einfluss der demographischen Zustände auf die Volksvermehrung *J. Vargha*. etc. — Theatre. — Philharmonische Konzerte. — Die Jubiläums-Austellung der Hauptstadt in der Kunsthalle. — ZEICHEN DER ZEIT.

Price: 1/2 year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
VERESS JENŐ

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik. II.

Rác Lajos: Pascal és a Vidéki Levelek. II.

Harsányi Kálmán: Varjak — Az önarckép. (Versek).

Lőrinczy György: Jézus lámpásai. (Novella).

Zilahy Lajos: Meditáció. (Vers).

KÜLFÖLDI SZEMLE: Harc az Isten ellen. (Az orosz bolsevizmus atheista propagandája). *Foi et Vie*.

KRITIKAI SZEMLE: A protestántizmus eszmetörténetéhez. (*Weber Miksa*: A protestáns ethika és a kapitalizmus szelleme. — *Kuyper Ábrahám*: A kálvinizmus politikai jelentősége.) *ri*.

A Madách-centennárium termékeiből. (*Mitrovics Gyula*: Az egység és sokféleség elve az Ember Tragédiájában. — *Baros Gyula*: Madách nyomai szépirodalmunkban.) — *mond*.

Szelényi Ödön: A neveléstan alapvonalai. *Bruckner Győző*.

Havass Rezső: Fényben . . . Három magyar-dalmát történeti kép. *G. B.*

Színművészet (A klasszikusok újjászületése. — Népművészet.) *B.*

Operaház (Poldini Ede: Farsangi lakodalom.) *I. K.*

A „Szövetség” kiállítása a Nemzeti Szalonban. *Oroszlán Zoltán*.

A TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

E SZÁM ÁRA 8000 K

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF

Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Főtitkár: VERESS JENŐ

Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK

Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.

Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

///

A PROTESTÁNS SZEMLE szerkesztősége:
BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.
Ide kell címezni a lap szellemi részére vonatkozó
küldeményeket.

Kiadóhivatala:
BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM,
ahová az expedícióra vonatkozó megkereséseket kell intézni.

///

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház
pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési
díjakat (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik
azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő
címére kell küldeni.

///

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K.
Előfizetési díj az új negyedévre nem tagoknak 20.000 K.

///

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó
R.-T. Budapest, IV., Múzeum-körút 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

Régi magyar imádkozók és imádságok.

II.

6. Hadd mutassam be ezek után egynehány, vér és lélek szerint egyformán előkelő nagy magyar református imádkozóink lelki silhouettejét, elsősorban a saját, reánk maradt, imádságaik alapján.

Természetesnek tűnhetik föl, hogy soraikban először kegyes és ihletett magyar református *nagyasszonyokat* említek. Hiszen a közfelfogás — amely itt természetesen túlnyomólag férfiközvéleménynek tekinthető — némi tisztelettel, de mellette sok, rosszul leplezett, szánakozással azt szokta manapság vallani, hogy az imádkozás, általában az áhítatoskodás, elsősorban a nőknek kedvelt foglalatossága és előjoga. A nő már sajátos lelki szervezeténél fogva fogékonyabb az irracionális iránt és hajlandóbb a lelki passzivitásra, a magábaszállás és az önmegadás kiválólag keresztyéni erényszámba menő kegyes magatartására, amíg a férfi, aktív és racionális lelki alaptermeszeténél fogva sokkal nehezebben tudja az áhítat és az imádság lelki hangulatába beletalálni és beleélni magát. Ezért hát nincsen benne semmi csodálni való, hogy ha régi magyar imádságyirodalmunkban, általán vallásos literatúránkban is olyan sok a kiemelkedő asszonyszemély.

A dolognak ily felfogása azonban, bár nincsen igazság-elemek nélkül, mégis erős kiegészítésre szorul. A mi imádkozó és író nagyasszonyaink — s éppen azok, akiknek finom alakját néhány halvány vonással föleleveníteni szándékszom: a két Bethlen Kata — éppen nem voltak teljességgel passzív lelkek és éppen nem pusztá érzelgős lelki sport, az irracionális meleg hullámaiban való szentimentális fürdőzés volt számukra a kegyességnek rendszeres gyakorlása, a lelkük nélkülözhetetlen életelemévé vált imádkozás. A maguk módján ők is harcosok voltak, kemény, nagy és győzelmes harcosok: nehéz életsors

keresztjét hordozták, kísértéseknek tüzes nyilai ellen védekeztek s imádságaikból nem tétlen keseregés és henye áradás hangja szól, hanem emésztő viaskodások és boldogan erős fölemelkedések hatalmas diadalérzete, — olyan, amelyet megirigyelhetne bármely férfi és hálás elégedettséggel mondhatna a magáénak bármely, a sorssal és a jellemért folytatott küzdelem legveszélyesebb frontján legelől viaskodó életharcos.

Az özvegy Teleki Józsefné grófné, „*árva*“ *Bethlen Kata* gyászfátyolos alakja (1700—1759.) nem ismeretlen, sőt „Bethlen Kata“ néven jóformán egyedül ismerős magyar protestáns író- és olvasóközönségünk előtt.¹⁾ Tudjuk róla, hogy az élete zsenge leányságától kezdve kettőből állott: szakadatlan szenvedésből és szakadatlan jótettből. Az első házassága, a vallásbeli különbözőség miatt, boldogtalan volt. A második már boldog lehetett volna, de ekkor meg — a Mária Terézia-féle valláspolitikai egyik legkegyetlenebb és legrútább eljárásaként — elragadták tőle első férjétől született s a római katolikus rokonság által a papság bujtogatására az uralkodó egyház számára igényelt gyermekeit. Második férjétől született kedves, okos, koraérett gyermekei s majd maga jó férje is, egymásután haltak el. Kapzsi és megértéstelen atyafisága, sőt első férjétől született, tőle elrabolt s idegen kézen felnőtt méltatlan, hálátlan, elfordult szívű gyermekei is hitvány pletykákkal és osztályperekkel keserítették az időközben második özvegyiségre jutott tisztajellemű és önzetlen nőt. Az Uristen súlyos betegségekkel, birtokait nagy elemi csapásokkal látogatta, úgy hogy ha valakinek, ennek az árva nagyaszonynak az ajkán és a tollán igazán nem eltanult és szokványos kegyes frázis, amikor Életének maga által való Leírásában, ebben a, nyilván főként Augustinus *Confessioi*-nak hatása alatt készült s vallási és irodalmi belső értékében méltán másik két ilyenmű híres magyar önéletrajzunk, a II. Rákóczi Ferencé és a Bethlen Miklós grófé mellé állítható szépséges önéletrajzában így szól előljáróul többek között: „Ezen Bölts, nagy Hatalmú, igen Szent és igaz Itéletű Istennek tetszett... az Én Életemet is egész Gyermekségemtől fogva, mind ez idejig, sok Nyavalyák és igen nehéz keresztet alá rekeszteni, annyira, hogy el-folyt Életemben ritkán engedett tsak pihenést is vennem: Sőt midőn egyik keresztmet könnyebbitette is és azt gondoltam, immár megszűnt, hogy

¹⁾ E tanulmány még a *H. Kiss Géza* szép és nagyérdemű „*Árva Bethlen Kata*“ c. monografiájának megjelenése előtt íródott. Minden részletesebb adatra és bővebb ismeretre nézve oda utalunk.

Erőt végyek: akkor más és újabb s terhesebb keresztet bocsátott erőtlen Vállaimra“.

A kereszt terhe alatt azonban nőttön-nőtt ez a pálmalélek. „Hasonlatos voltam — úgymond — a Mózes Tsipke Bokrához, a melly noha erős tűzben égett, de meg nem emésztetett.“ Imádkozni nem kellett megtanulnia, mert hiszen énjének olyan veleszületett megnyilatkozása volt az imádság, mint a virágnak az illatozás; de megtanult imádságaiban harcolni és győzni s megadatott neki imádságainak ereje által jellemmé és áldássá lenni. Az imádságaira kapott minden titkos mennyei feleletet nem pusztán a vígasztalódás és a megnyugvás édes balzsamául, hanem a munka és a jótett erős ösztönéül is fölhasználta. Kedves könyvei között, amelyeknek abban a korban ritka és híres gyűjteményével dicsekedhetett, sohasem késett meghallani a szenvedés, a nélkülözés jajkiáltását. Míg egyik kezével testi és lelki sebeket kötözött s árvákat és szülőködőket karolt kifosztott, de ki nem üresedett anyai szívére, a másikkal a tudománynak és az irodalomnak hozta csöndes, titkos, de annál nemesebb áldozatait. (Tudjuk, mit tett csak az egy Bod Péterért, ennek már diákkorától fogva s hogyan lett a tudós, bölös és kegyes magyarigeni papnak és családjának mind élte fogytáig valóságos nemtője.)

Imádságai — amelyek Önéletiratába beleszóve, de megbővítve és átdolgozva külön kiadásban is (Védelmező erős paizs stb. Nagyszében, 1759, Győr, 1761) megjelentek halála után — végigkísérik ennek a belsőleg oly gazdag életnek minden nevezetesebb fordulátát s híven mutatják a betűnek merevebb közegén keresztül is, micsoda szent, férfias eréllyel folytatta az Úr színe előtt a magasabb értelemben vett lélettusát s a hívő keresztyéni alázatnak, bizodalomnak és reménységnek minő tiszta és éles fegyvereivel harcolta ki magának azt a lelki békességet, amelynek nagy, komoly, nyugodt derűje egyre inkább eláradott az életén és mint az örök élet hajnalpírja kísérte el sírjába. Pedig „olly nehéz Hartz volt ez, — úgymond — hogy megemésztett, elszáraztott mindent, valamiben könnyebbséget kerestem. Annyira is voltam Én ebben, hogy a Pokolnak minden kínjait láttattam szemlélni. Ez az állapot az, a mellyben nyul az Isten kemény kezekkel az Embernek belső részeihez; a mellyben meg kell esmérni az ő valóságos semmiségét, érdemtelenységét és kárhozatra való nagy méltóságát. Sokszor majd úgy tetszett, mintha immár az Én jó Istenem egészszen elrejtette volna Ortzáját Én tőlem: ellenben ismét abban a kemény Hartzban is Szent Lel-

kenek drága vigasztalását Szívembe töltötte; melyet is e Világnak minden öröméért el nem adnék“.

Hogy tudott panaszkodni, magárahagyattatott testi-lelki fájdalmai, vesződésai és kínos meghurcoltatása között, nem az embereknek, hanem az Atyának, aki titkon néz és nyilván fizet meg: „Bé vetettél Engemet Én Istenem! a Te Igaz Ítéletidből a Nyomoruságoknak és nehéz Nyavalyáknak sebes láng módjára emésztő és majd éppen meg-emésztő kementzéjébe; minden tsontaim el-bomlának és nedvességeim ki-száradának, úgy annyira, hogy Testemnek leg-kisebb résziben is már Epség nintsen; az En Szívem ugyan el-szakadt, Szemeimnek minden Vidámsága Én tőlem el-távozott. Az Én nagy Bűneim és bolondságaim ezt hozták Énnékem, hogy még az Én magam Szemeim előtt is utálatos légyen az Én Életem; az Éjtszaka, melyet másoknak Nyugodalomra és el-oszlott Erejeknek meg-ujulásokra rendeltél, sokszor nagy gyötrelmem vagyok: sokszor gondolom, hogy Reggelt nem érem, mert meg-ölsz Engemet; mikor Reggelt érem, a Nap fel-jövetelével óhajtom, hogy Én is könnyebbséget végyek; de mintha köntösömnök magamhoz szorításával a Nyavalyákat is magamhoz övedzeném“.

És hogy tudott aztán hálákat adni, „mikor mélységes kísértetei között minden külső vigasztalásoktól egészen meg-fosztatva lévén, akkoron nyujta az Isten öneki Szent Lelke által hathatós vigasztalást, melly minden ki-gondolható Világi vigasztalásnál kedvesebb lön öneki“. „Már Édes Atyám — szolt ilyenkor a csodálatos édesdeden elpihent lélek — meg-nyúgszom mind eddig rajtam által vitt és még mostan is rajtam fekvő sujtolásidon; nem tsak meg-nyúgszom, hanem úgyan szeretem is ezeket; nem tsak szeretem, hanem kérem is nagy alázatossággal Szent Felségedet, hogy ámbár sújtolj és verj, tsak éreztessed mindenkor Én velem a Te Atyai Szerelmednek jeleit, és tégyen Engemet a Te Sz. Lelked minden Szempillantásban bizonyossá Abban, hogy Én Tiéd vagyok. Ha a Testi Atyáktól az engedelmes Fiak jó Szívvel fel-vészik a dorgálást, hát Én mennyivel inkább felvehetem Te Tőled; azért légyen meg Édes Atyám a Te Szent akaratod mindenben; és ne légyen Édes Atyám semmiben az Én akaratom... Légy tsendességben már Én Lelkém, örülj és örvendezz a Te Meg-tartó Istenedben; ne félj, ne remegj már, mert a Te nagy örömedet sem e Világnak ereje, sem a Sátánnak sok féle dühössége Te Tőled el nem veheti, noha még egy kevéssé e gyarló Testben sátorozol, és az ó Embernek maradványi gyakorta meg-keseritene; de a Te éretted már

eleget tett Jézusod a Te Atyádnak jobbjánál vagyon szüntelen és ki nem vét gyarlóságodért Szent Atyád kedvéből.“

A betegségek ostorát kívánatos magaserkentésére használta föl, így foháskodván: „Oh Én Lelkem és minden Én el-alélt Tetemeim serkenjetelek fel és erősödjetelek meg, valjon miben vagyon szükségtek. Mert a Szent Háromság egy bizony örök Isten tiéd óh Én Lelkem, mert az Itélő Bíró Édes Atyád: az Ő Szent Fia Elég-tévőd, az ő Szent Lelke a te Meg-szentelőd és Vigasztalód. Ha az egész Világot minden gyönyörűségével nékem adnád is, Te nálad nélkül nékem az nem kell. Én néked egyebet nem adhatok az Én Szívemnél, mert Te is a Szívet kívánod: Én pedig ezt úgy adom néked, hogy ezt meg-jobbítsad, meg-tisztítsad, hogy abban lakozhassál s egészszen azt magadévá tégyed. Néked adom hátra maradt Életemnek minden szempillantásait, hogy azok is légyenek egészszen a Te Ditsőségedre szenteltettek. Néked adom e sok Nyavalyákkal meg-terhelteget Testemet, vidd végben ez-után is ennek nagy erőtlenségében a Te nagy erődöt“.

Nehéz, ítéletes csapások sorozatos próbái közt épp így Isten volt menedéke: „Én velem is szegény, nyomorult, de Te benned igaz Hittel bizakodó alázatos Szolgáló Leányoddal Itéleteidnek nagyságát bőv mértékben szemlélteted. A Vizek áradásának parantsolál, és sok szép áldásodat az által tőlem el-véved. Tüzet támasztál és az által Te tőled Én reám bízottat, Magamnak és Tselédeimnek táplálására öszve-szeresztett Javaimat meg-emésztéd. Igaz vagy Uram, és igazak a Te Itéleteid. Mindazonáltal nem azért nyitotta meg a Te Szolgáló-Leányod az ő száját, hogy panaszolkodjék, hanem azért, hogy fogadása szerint hálá-adó Áldozatot tégyen. Az Én Szívemnek legbelsőbb rejtékét is a Te háláadással való Áldásodra ki-nyujtom... Oh vajha szót találhatnék többet a Te ditséretedre, óh vajha az lehetne, hogy Én apró Porrá tehetném minden tetemeimet, és az Én porotskáim mind különb, különb Ditsérettel magasztalhatnák Szent Nevedet. Bizony tiszta szívvel meg-tselekedném, Te tudod édes Istenem, de tudom, hogy azzal is elegendőképen sok Jó-voltodat meg-nem hálálhatnám“.

Az ilyen élet a szó legszorosabb s egyszersmind legszebb értelmében vett imaélet volt s a meghatott szemlélő két század távolán át is tisztán és dicső bizonyossággal hallja zengeni végakkordját: „Édes Jézus Tiéd vagyok, Néked élek, Néked halok. Légy Jézusom életember, Légy Jézusom Halálomban, Légy Jézusom Fel-támadásomban, Légy Jézusom az örök

Életben, mind Örökkön örökké Szent Atyád előtt való örven-
dezésemben“.

7. Irodalomtörténeti és könyvészeti köztudatunk egészen a legújabb időkig ennek a most bemutatott „árva“ Bethlen Katának a neve alatt könyvelt el egy másik imádságos könyvet is: egy „Bujdosásnak emlékezet-köve“ e. kis tizenhatod-rétű könyvecskét, amely először 1726-ban megjelenvén, tizenöt további kiadást ért egészen 1910-ig,¹⁾ amely körülmény a magyar református olvasóközönség körében kivívott oly hosszantartó elterjedtségét és közkedveltségét mutatja abban az időben, amilyet még csak az „öreg Szikszai“ ért el később s amilyenre tán a Pápai Páriz Imre (még 1898-ban is újra kiadott) „Örökéletre vezérlő Keskeny-út...“-jának irodalmi sikerén kívül a régebbi korszakokból sincsen példa eredeti magyar református kegyességi irodalmunkban.

Ráday Pál legújabb és legbehatóbb méltatója, a premon-trei Gorzó Gellért figyelmeztetett aztán bennünket arra, hogy ez a könyv az árva Bethlen Kata munkája már csak azért sem lehet, mert ennek a nagyasszonynak reánk maradt híres és gazdag könyvtárjegyzéke két ízben is így említi föl a Bujdosásnak emlékezet-kövét: „Bethlen Kata *fejedelemasszony* kegyességgyakorlására írott könyvetske“ — mivel pedig az özvegy Telekiné Bethlen Kata önmagát semmiféle címen nem mondhatta sem a könyvjegyzékben, sem másutt fejedelemasszonynak, nyilvánvaló, hogy egy másik hasonlónevű író nő munkájával van dolgunk e „könyvetskében“.

Itt bővebben nem részletezhető másirányú irodalmi hagyomány mellett egy alább előterjesztendő belső, tartalmi érv is világosan bizonyítja, hogy ez a második, eleddig homályban maradt *Bethlen Kata* nem más, mint Erdély árnyékfejedelmének, az 1695-től Bécsbe internált *II. Apafi Mihálynak* 1725-ben elhalt *hitvese*, B. Gergely és Thoroczkay Mária leánya (Szinyei J.). Igazi kegyes fejedelmi pár volt ez, akik egymást tanították imádkozni s imára kulcsolt kézzel, az Örökkévalóhoz föllebbezve várták országuk végvonaglásai közben a vihart, amely mint két korán lehervadt falevelet sodorta el őket a dűledező trónról. Olyanok voltak szegénykék, mint két galamb, amelyeknek éppen a fészke fölött csap össze ádáz élethalálharcra a konc fölött két keselyű: az izmos szárnyak zordon csapásának még csak a szele is elég, hogy örökre

¹⁾ L. H. Kiss Géza: Nagyasszonyok a magyar reformációban 53 l. (Bethlen-könyvtár 7. szám), az Apafi-pár vázlatos, de nagyon finom lélekrajzával.

tönkretegye két esőndes élet boldogságát — két életét, amelyeknek az lett végzetévé, hogy galambnak születtek. nem keselyűnek!

A fejedelemasszony, amint arra már a cím is utal, nyilván a számkivetésben állította össze imádságos könyvét, amelyet jóval holta után adtak ki, névtelenül, illetőleg az előbeszéd gyanánt szolgáló versezet egyik strófájába rejtve el a szerző nevét. „Egy édes hazáján 's házán kívül bujdosó, és maga bűnein titkon kesergő: 's annak igaz Orvosságát nagy szorgalmatossággal kereső kegyes Szívnek“ rendszeres áhítatoskodása áll előttünk: minden napra szóló reggeli és estvéli könyörgések mellett bűnbánati, úrvacsorai, betegség és egyéb testi és lelki próbáltatások alkalmaira való imádságok (amelyeknek egyike-másika, — így a két úrvacsorai imádság — már a *Medgyesi Praxis Pietatis*-ában olvasható s a Bethlen Kata imádságos könyvébe bizonyára csak a fejedelemasszony halála után kiadott könyveske sajtó alá rendezőjének tájékoztatlansága vagy felületessége következtében került bele), közbeszótt kegyes és többé-kevésbé sikerült versecskékkel. Az egész annak nyújtja igen szemléletes képét, hogyan szövődött bele a mi istenfélő főrangú eleink egész életébe, annak minden derűs-borús mozzanatába a magános áhitat és a háziistentisztelet. A mindennapi reggeli magános vagy közös házi áhitat céljára egész kis formás liturgiát dolgoz ki könyvecskéjében Kata nagyságos asszony, amelyen még a régebbi, XVI—XVII. századi katoliko-lutheranizáló liturgiánk némi nyoma érzik.¹⁾

Hogy pedig ez a bibliás, nagyhitű asszony a trón fényében csak úgy, mint a számkivetés siralom- és unalomvölgyében tudott együtt imádkozni az ő uralkodásra nem termett, de rendkívül jószágos és finomlelkű fejedelmi férjével s hogy így e könyvbe foglalt imádságainak nagy részét ilyen házi istentisztelet termékének és eszközének tekinthetjük: annak a legszebben beszélő bizonyossága az, amit Kata fejedelemasszony — elhallgat. T. i. (amiről még Gorzó sem látszik tudni) magának a fejedelmi férjnek egy hét imádságból álló kéziratot imakönyve (a nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárában) szintén fennmaradt s ezt az erdélyi Református Szemle II. évfolyamában ifj. Bartók György dr. szószerint közzétette. A férjnek és a hitvesnek imádságai között már most a legben-

¹⁾ Az Apafiné Bethlen Kata imádságaiból e tanulmány szövegébe eredetileg fölvevett szemelvényeket egy újabb forráselemzés végrehajtásáig mellőzöm.

sőbb rokonságot, nem egy esetben szószerinti egyezést állapíthatni meg. Megható például, hogy — mivel úgy látszik, mindketten rendkívül törekeny, beteges teremtések voltak — Katának a betegség esetére való többrendbeli imádságai között (van azok között pl. „Orvossággal élni akaró Ember Imádsága, hogy Isten meg-szentelje az Orvosságot“) az egyik szóról-szóra megegyezik a férjének kézíratos gyűjteményében találhatóval.

„Élő Istennek szent Fija, Messiás Úr Jésus Kristus, — fohászkodik ebben a szegény jó fejedelmi pár — Te vagy az én lelkemnek egyetlen-egy Idvezítője. A te igazságodban kívánok meg-állani az én Istenemnek tekinteti előtt; akár éljek, akár haljak, életemben 's halálomban tiédnek esmérem magamat: Ha akarod, hogy éljek, továbbra is élek; ha azt akarod, hogy ezen nyavalya által te hozzád menjek, jó szívvel elmégyek, mint jó Uramhoz; mert jobb az én-nekem ennél az életnél is . . . Sok hajlékok vagynak, édes Jésumom, a' te Szent Atyádnak országában, adj az én bűnös lelkemnek is egyet azok közül; hogy mikor lelkem ki-szakad testemből, befogadtassék a' te örökkévaló hajlékodbá az Ábrahámmal, Isákkal és Jákóbbal, és a' többi tökéletességre jutott áldott lelkeknek seregével . . .“ Sok minden jel mutat különben a férj s a feleség imádságainak egybevetéséből arra is, hogy kettejük közt alighanem az asszony volt az acélosabb lelkű s az Istentől imádságaikban kapott lelki energiákból ő valószínűleg többet tudott jámbor férjének kölcsönözni, mint az öneki.

8. II. *Apafi Mihálynak* imádságtörténetünkben hű feleségével, számkivevésének osztályosával egybeolvadó halvány, szenvedő alakja természetesen vezet át bennünket nagy *férfi-imádkozóinkhoz*. Ezeknek a személyiségében, az előbbiekéhez képest, az a legkiemelkedőbb új vonás, hogy ők már nemcsak az egyéni s legföljebb a családi élet kísértéseit és harcait ismerték és vívták az Úr színe előtt, hanem valamennyien ott állottak a közélet, a nemzeti, az egyházi és a világtörténelem nagy harcvonalaiban is és az ott lezúgott viharok visszhangja imádságaikban is meg-megzendült, aminthogy viszont közéleti szereplésükhöz, munkájukhoz is az erőt vagy a közéletből való leszorítatásukhoz a vigasztalódást szintén az imádság csodaforrásában keresték és találták meg. Hogy felsír például a nagy magyar erdélyi tragédiának nem első és fájdalom, nem utolsó felvonása (1690 tájáról) II. Apafi Mihálynál — mint fehér viharomadár gyöngé sikongása a tornyosuló, harsogó, sötét oceánhabok felett —: „Te voltál a mi atyáinknak erős Istene, Te cselekedtélt csudálatos és hatalmas ölgökat a mi

nemzetünkben. A Te kezeiddel üzted ki mielőttünk a népeket és nemzeteket és az ő helyükbe szállítottál minket. Nem az ő fegyverük által vették meg a földet, sem az ő karjuk tartotta meg őket, hanem a Te jobbkézed, és a Te orcádnak világgossága: mert jó akarattal voltál őhozzájok. De Te mostan megvetettél minket és meggyaláztál, megpróbáltál minket. Vetettél minket szidalomra a mi szomszédainknak, csúfságra és nevetségre a mi körülöttünk valóknak. Te látod, Uram, hogy naponként gyaláztatunk és olybá tekintetünk, mint mézárszékre viendő juhok. Emlékezzél meg, Uram, erről, és lásd meg ezt... Vétkezünk Uram, és kétség nélkül Te elrecedt gonoszt cselekedett a Te néped. De kegyelmezz meg, Uram, a Te népednek. Szánd meg a Te örökségednek maradvékát, mely olyanná lett, mint a pásztor nélkül való nyáj és pusztul, mint a megszedett szőlő. Töröld el hát, Uram, a mi bűneinket is, atyáink bűnével együtt, és a Te haragodat enyhítsd meg. Ne szakasszad el, Uram, a Te egyszer megmutatott irgalmasságotat mitőlünk és ami kijött a Te szádon, Uram, ne változtasd meg. Ha meglátogattál is a mi bűneinkért, és szőgyennel, gyalázzattal illettél a mi engedetlenségeinkért, kelj fel, mi szabadításunknak Istene, és szabadíts meg minket. Ne bánd meg a Te szent szövetségedet, melyet velünk kötöttél; ne rejtőd el magadat mitőlünk mindörökké; a Te haragod miért égne, mint a tűz, a Te maroknyi néped ellen?"

9. Hadak viharában, diplomaták zöld asztalánál, országgyűlési viták forró levegőjében edződött korának egyik legnemesebb férfiává, legbölcsebb magyarjává és leghívebb református keresztyénévé az árva Bethlen Kata mellett legismertebb nevű régi „világi“ imádkozóknak: *Ráday Pál* (1677—1733.). A nagytehetségű, testben-lélemben megáldott ember már ifjú- és férfikora határán ott állott a nemzeti és világtörténelem lázas ütőere mellett, mint az *Arte et Marte* gyógyításra elhívatottak egyike; később szent, féltő buzgósággal szeretett egyházának szorongatott, válságos helyzete kívánta el kipróbált áldozatkészségét szellemeiben úgy, mint anyagiakban — és ő mindig és mindenben hű, bölcs és kész vala, de minden, amit róla tudunk s amit irodalmilag tőle bírnak, azt mutatja, hogy legelső sorban imádságainak erejénél fogva tudott az lenni.

Az imádság és az áhitat életeleme volt. Amellett, hogy általános irodalmi, különösen pedig theologiai műveltségéről is bámulva szólnak hitelreméltó kortársai. „nem csak istenes munkái, de a többi is, főleg a levelek, az Önéletírás, vallásügyi iratai, tanuskodnak bensőséges hitéről. Aki csak érint-

kezett vele, ezt találta jelleme keretének, amelyen belül mozgott minden tette, minden érzése és gondolata. Őt Isten valóban magához hódoltatta már a szülői háznál és édesanyja... keze ezt a magasztos szeretetet oly mélységesen megalapozta a gyermeki szívben, hogy „sem halál, sem élet, sem Angyalok; 's a' t. e' Világ tsudája el nem szakaszthatták az Istennek szerelmétől“. Vallását bátran megvallotta, bátran gyakorolta, bátran védelmezte. Keresztyén élet szempontjából a legfontosabb és legritkább az, hogy gyakorolta.

A losonczy szentegyház gyakran láthatta őt, amint ajtatosságra elmerülve imádkozta Urát és Istenét s akik házához bejáratosak voltak, tanuskodnak, hogy gyakran egész napon, sőt éjjelen át szent elmélkedésekbe mélyedt. Így megérthetjük (a meggyökeresedett hit felhatalmazta reá), miért nevezte magát még életében a hervadhatatlan égi korona birtokosának, miért nem hivalkodott, miért volt oly szeretetreméltó, hogy „nyájassága, tréfája, mulatsága, kedvességnek szavával meg-volt izelítve“, hogy „soha, semmiféle indulattal kevesebb baja nem volt, mint a' haraggal“, hogy „a' káromkodásnak, szidalomnak leg-alább való nemével is soha nem hogy Istenét, de felebarátját, sőt szolgáját, még Jobbágját sem kívánta megbántani“.

Valóban, a vallásos jellem minden kiválósága birtokában volt. Ez a nyugodt, megalapozott vallásos kedély adott neki elég türelmet hosszabb betegeskedésének az elviselésére, amikor is, kínos fájdalmai között is „Isten ellen soha zúgolódó beszédre ki nem fakadott, sőt annál inkább ragaszkodott s fo-házkodott az ő Istenéhez“. Amilyen volt az élete, olyan lett a halála is... „midőn észrevette volna, földi hajléka bomlásának közelvaló létét, szinte az utolsó szempillantásig... az Istennel való titkos társalkodásban“ szendergett s „tsendesen tsak elalutt“. „Oly kikerekített és következetes keresztyén életet élt, hogy felekezete méltán sorozza büszkeségei s az egyetemes keresztyénység, mintaképei közé“. Így jellemzi őt hitelesnél-hitelesebb adatok alapján, életének s műveinek legalaposabb kutatója, a római katolikus szerzetes Gorzó,¹⁾ a felekezeti korlátokon túl látó és emelkedő történelmi, emberi és keresztyéni megértés és méltánylás legszebb páлмаágát téven le a mi nagy magyar református imádkozónk lába elé.

„Lelki hódolás“ című imádságos könyvét — amely az ahhoz „alkalmaztatott“ és csatolt „Istenes új énekekkel“

¹⁾ Gorzó Gellért: *Rádai Ráday Pál*. Bp. 1915. 12—13. l.

együtt¹⁾ 1710 óta 1774-ig tizenegy kiadást ért — még egészen fiatal ember és ifjú férj korában kezdte irogatni és összeállítgatni (előbb csak a maga, majd „Kedves Édes Házas Társának Ntes Kajaly Cláranak kedvéért és hasznáért“), végső formájába benderi diplomáciai tartózkodása alatt (1709) öntötte s a Rákóczi-szabadságharc végvonaglósaiban adta ki, úgy gondolkozván igazi keresztyén államférfihoz illően, hogy „az Úr Istennek Hazánkron mostani öszve-tsoportozott ítéletei között, először az Istennek országát és annak igazságát“ kell keresni „más dolgok felett“.

Az imádságoknak s szerzőjüknek mély és amellett rendkívül férfias keresztyénségére igen szép világot vet már magának a cím kiválasztásának megindokolása is. „Ne tsudáld, — úgymond előljáró beszédében — hogy . . . ezen kis együgyű Munkát . . . Lelki Hódolásnak neveztem: mert úgy tetszik (ha jól el-gondolom), hogy a' Kegyességnek egész munkáit is hathatósabb szóval ki-rajzolhatni alig lehetne; annyival inkább az Imádságokat, a' mellyek igaz, tiszta, megtörődött szívet és lelket kívánnak: . . . mert ugyan-is, mitsoda egyéb a' megtörődött szív? hanem a' melly tiszta Lelki moga Hódolással tiszteli az Úr Istent lélekben és igazságban; . . . a' ki előtt kedves áldozat a' töredelmes lélek, és a' kinek minden Parantsolati tsupán tsak töredelmes meg Hódolt szívet kívánnak mi tőlünk . . . De másként is, mivel ezen XIV. rendbéli könyörgések olyvak, a' mellyekkel minden igaz Keresztyén ember az ő Istenének magát igaz lélekkel bé-ajánlani tartozik, Lelki Hódolásnak méltán nevezhetem; és ezen imádkozásnak módját másoknak is magok gyakorlására nem ok nélkül javallhatom; mindazáltal nem olly szándékkal, hogy ezzel valakit a' könyörgésnek más szokott renditől és módjától el-húzzak, és ennek követésére, mint tartozó köteles Officiumra szorítsak; hanem hogy más akármelley rendbéli Imádságoknak is ugyan ezen tzélját és végét lenni meg-mutassam; a' melly veleje lévén a' többinek, ki-ki minden szükségeit az Úr Istennek mind bémutatathatja, mind pedig igaz hűségét ő szent Felségéhez ezen Lelki Hódolásnak tartozó szent Adajával meg-bizonyíthatja“.

A tizennégy „adóból“, amelyeknek tárgykorét a keresztyén ember lelki életének főtartalmaiból és mozzanataiból ál-

¹⁾ Ezek közül pl. az „Óh áldandó Szentháromság, Nyugésemre figyelmezz“ kezdetű legújabb ref. egyetemes énekeskönyvünkbe is bejuttott, mint temetési ének (a régebbi tiszántúli gyűjteményből), fájdalom, a szerző megnevezése nélkül.

litotta össze, részletes és egyéb rávonatközö adatainkkal teljesen egybehangzó, gazdag és vonzó képét lehetne megfesteni Ráday Pál egész vallásos életének; célunkhoz képest azonban be kell érnünk egynéhány rövid szemelvénnel. Valódi Krisztus-lovagnak mutatja őt, a nagy Hódolót pl. „A' Fiú Istennek imádása“ c. szárnyaló prózai himnusza: „Meg-hajtom, Uram, testi 's lelki térdeimet a' te szent Nevednek, és meghódolok a' te királyi páltzádnak lelki alázatossággal, tartozó félelemmel és hűséges vitézkedéssel. Meg-hódolok Uram Idvezítő kegyelmednek, Közbenjárói könyörületességednek, és Atyafiai szerelmednek, tellyes szívemből, tellyes lelkemből, és minden erőmből, igaz tisztelettel és szerelemmel. Imádlak, óh imálandó drága és gyönyörűséges Név, Jésum, Isten és Ember, egyetlen-egy reményem! Ki, hogy annyival inkább könyörületességéd meg-mutathatnád, nyavalyássá lettél, és a' mi nyavalyásságunkat születéseddel magadra vállaltad, életedben meg-kóstoltad, és haláloddal el-végezted. Imádlak, óh Júdabeli győzedelmes Oroszlán! Ki a' Sátánt lábaid alá tapodtad, a' Halál' fulánkját el-vetted, és a Pokolnak kapuit meg-rontottad. Imádlak, óh fényes Hajnali Tsillag! Ki megvilágosítasz minden e' Világra jövő embert, és a' setétség között is fényeskedel. Imádlak Uram! és nagy alázatossággal minden kegyelemességédért kérlek: világoskodjál az én szívemben is a' te igaz esméretteddel; mosd el lelkemnek szennyét piros véreddel; gazdagítsd szegény sorsomat nagy kintsű érdemmeddel; és végre tedd édessé életemnek utolsó nyavalyáját, a' halált, a' Te haláloznak vidámító emlékezetivel“.

Hódoló áhítózása a Szentlélek javai iránt, a hitbuzgóság legforróbb mélyeiből bugyog elő: „Meg-hódolok, óh én lelkemnek kedves vendége! hogy nálam maradj mind végig. Meg-hódolok, óh örök örökségnek Zálaga! hogy mustárnyi hitemet meg-erősítsed. Meg-hódolok, óh Isteni Kenet! hogy bús lelkem' esméretit az örömmek olajával keserűségemben meg-vidámitsad. Ó szeretetnek Istene! a' Kinek szeretni és vigasztalni tulajdonod, harmatozz e' Te drága kegyelmeiddel az én szívembe: és mivel nints azok nélkül semmi olyan én bennem, melly szeretetet érdemelne, de sok ellenben a' melly segédelmet kíván és óhajt: tégy alkalmassá a te szent Nevednek imádására, és az én lelkem' idvességének ki-munkálódására...“

„Szeretlek azért — mondja másutt, nemesen istenfélő áradással s mégsem érzélgős áradozással — óh én szerelmem, én édességem, én örömem, olly szerelmes és engem' szerető Istene! és meg-hódolok egész szeretetemmel a' te szent szerelmednek; kérvén a' te én hozzám való szeretetedért, szeretetből

tégedet: hogy valamelyeket szeretetből teremtettél, légyenek az én szeretetemnek elő-segállói, valamelyeket a' testnek én érettem való fel-vételével szeretetből szenedtél és tselekedtél, légyenek az én szeretetemnek fel-indítói; valamelyeket a' hívőknek szeretetéből a mennyégben készítettél, légyenek az én szeretetemnek táplálói.“ „Óh én Uram és én Istenem! — kiált fel másutt, mintegy tükörben ragyogtatva élénk egész eszményi életfelfogását — hódoltasd szívemet a' te szent félelmed alá; melly az én lelkemnek legyen tanító-mestere; Szívemnek kormánya; Elmémnek oskolája; Gondolatimnak kauláza; Indulatimnak mértéke, Kivánságimnak zabolája; Szemmemnek lámpása; és minden dolgaimnak hopmestere“.

A harcos keresztényen jellem erejének lebbenti föl a fátyolt, amidőn „édes Bajnokához“, az Úr Jézushoz így könyörög: „add kezembe a' te szent érdemednek fegyverét, és én győzedelmesen viaskodhatom, a' kevélység ellen, a' te szent szelídségeddel; a' telhetetlenség ellen, a' te szegénységgeddel; az irigység ellen, a' te buzgó szeretetteddel; a' bujaság ellen, a' te szenedésseddel; a' Világi öröm ellen, a' te könnyhúllatásiddal; a' kereszték ellen, a' te biztatásiddal; és minden bűnöm ellen, a' te drága piros vérednek örök életet érdemlő tseppjeivel“. Lelke leghűbb gondját köti a nagy Isten szívére. midőn esedezik az Anyaszentegyházért, hogy „abba bé-tett mennyei kintsedet, a' te Évangyéliomi szent Igédnek ki-hirdettetését tiszta igazságban híveidnek idvességekre megtartad, és a' Sátánnak s' annak tagjainak kemény üldözésektől hatalmasan óltalmazd... Esedezem a' te nyájadnak legeltető Pásztoraiért; hogy őket a' lelki aratásra elfogyhatatlanul ki-küldvén, a' kegyes, hathatós tanításra kegyelmeiddel fel-ruházzad. Esedezem az Oskoláknak virágzó állapotjokért; hogy azokban az ifjakat a' te szent Nevednek ditsőségére, és a' külső Társaságnak hasznára, mint palántákat, neveljed“.

És egész nagy és szép életének legtisztább aspirációját és legigazabb foglalátát zengi el e tán valamennyi közt legfinomabb, legimádságosabb s egyúttal prózában is legköltőibb pár sorában: „Követlek tégedet, mint Hóld a' Napot; hogy a' te kegyelmednek sugárrival fényeskedjem. Követlek, mint árnyék a' testet, hogy valahová fordúlsz, lábaid nyomát szüntelen keressem; követlek, mint a' Napkeleti Böltsek a' te Tsillagodat: hogy előttem menj, míglen meg-állj az én szívemben, a hol tégedet találjalak. Követlek, mint fiú az ő Attyát; mert ha atyám és anyám el-hágy is engemet, de te fel-veszesz engemet“.

Révész Imre.

Pascal és a Vidéki Levelek.

II.

Pascal, minthogy az utóbbi hat levélben legkiemelkedőbb erkölcsi elveiket mind előadta, elhatározta, hogy munkáját a X. levéllel befejezi. De a jezsuiták buzgalma és rágaimai akaratára ellen arra kényszerítették, hogy újabb levelekben forduljon ellenök. Ezt teszi a következő nyolc (XI—XVIII.) levélben, amelyeket egyenesen a jezsuiták támadásai hívtak életre. Ezeket nem kevésbé gondosan, elegánsan dolgozta ki, mint az előbbieket, kivéve a XVI-at, amelyet sietett kiadni, mivel a nyomdászoknál kutatást tartottak; ezért ez a levél hosszabb a többinél, de az olvasók aligha találják túlságosan hosszúnak. Ha a két utolsó levél kevésbé tömör, mint kellene, ennek oka az, hogy a bő anyagot nem tudta rövidebben összefoglalni; de ezeket is szépen kicsiszolta, kivált a XVIII-at. A nyolc utolsó levél közül a XI—XVI-at már nem a vidéki jóbaráthoz, hanem egyenesen a jezsuita atyákhoz, a két utolsót pedig Annát atyához intézi.

A *tizenegyedik* levélben (augusztus 18) arra a szemrehányásra válaszol, hogy a szent dolgok felett gúnyolódásokat engedett meg magának. E szemrehányás teljesen igazságtalan, mert ő csak saját írók szavait idézi; ha tehát valaki gúnyolódást talál leveleiben, annak oka a szent tárgyaknak saját írók részéről való nevetséges előadása; — őket kell tehát a gúny okozóul tekinteni, nem pedig a vádat másokra áárítani át. Ő nem választhatott jobb eszközt a jezsuita atyával való beszélgetéseinek valószínűbbekké tételére, mint éppen azt, hogy tanaik nevetséges volta fölött gúnyolódott, tévedéseik komoly cáfolatát pedig későbbre halasztotta — s ezzel az eljárással nem vétett a szent dolgok iránt tartozó tisztelet ellen.

A XII., XIII. és XIV. levélben (szeptember 9, szeptem-

ber 30, október 25) megcáfolja ama vádjaikat, hogy szerzőiket nem híven idézte, előbb kimutatja az idézésnél tanusított teljes hűségét, azután megragadja azokat a kérdéseket, amelyeknél csalással vádolták, megrójjá makacsságukat, amelyvel tévedéseikhez ragaszkodnak s összehasonlítja az egyháznak az alamizsnálkodásra, simoniára, emberölésre vonatkozó tanait a jezsuiták ezirányú, leghíresebb tanítóiktól hirdetett tanaival, kivált a *valószínűségi* tanukkal s ezzel annyira sarokba szorítja őket, hogy — ha előbb tréfálkozása miatt panaszkodtak — most bizonyára komoly tárgyalása miatt lehetett okuk a panaszra.

Igy mutatja ki minden egyes vádpont tarthatatlanságát, mire aztán a XV. levélben (november 23) föltárja mindezeknek a vádaknak forrását, politikájuknak azt a szörnyű alapelvét, amely szerint büntelenül megrágalmazhatják azt, aki — hitük szerint — őket igazságtalanul megtámadta; erre nyugodt lelkiismerettel mindenféle hamis bűnököt rákenhetnek, hogy tekintélyét gyöngítsék, hitelét másoknál aláássák. Erre nézve részint egyes írókból, részint egész fakultásaik kijelentéseiből oly kétségtelen bizonyítékokat hoz fel, hogy ezt legkedveltebb s legmegdönthetlenebb tanuknak lehet tekinternünk. Amit így egy jezsuita ellenfelei és Pascal ellen is felhoz, azokra csak egy válaszunk lehet: *Mentiris impudentissime!*

A XVI. levélben (december 4) kimutatja, hogy a jezsuiták nemcsak hirdetik irataikban ezt a szörnyű elvet, hanem a gyakorlatban is alkalmazzák s erre nézve több feltűnő példát sorol fel, menthetetlen rágalmakat, amelyeket jámbor papok és apácák ellen koholtak; így aztán nincs azon mit csodálni, hogy a *Provinciales* szerzőjének igazlelkűségét is meggyanusították; de mi sem könnyebb, mint ennek, igazsága szilárd érzetében, alaptalan rágalmaikat és hazugságaikat visszaverni.

A XVII. levél (1657 január 23) Annat páter eretnekségi vádját utasítja vissza; hazugság, hogy ő eretnek; hazugság, hogy a Port-Royal eretnek; a ténybeli kérdés tekintetében sem a pápa, sem a zsinatok tekintélye nem csalatkozhatatlan, mint azt papák, zsinatok, előkelő jezsuita tudósok számtalanszor kijelentették.

Annat nem tudta elviselni, hogy e levél az ő Társaságát oly erőteljesen megtámadta és megcáfolta, ezért válaszolt e levélre. E válasz újra kezébe adta Pascalnak a tollat, hogy a vitás kérdést megvilágítsa és Annat állításait megcáfolja. Ezt teszi a XVIII. levélben (március 24), amelyben kimu-

tatja, hogy a jezsuiták olyan tévedésben látják az eretnekséget, amelyet Jansen és a jansenisták egyaránt elítélnek. A ténybeli kérdésben érthető, ha a janzenisták nem akarnak a pápai szék döntése előtt meghajolni; számtalan példa bizonyítja, hogy ily kérdéseknél a pápa és a zsinatok tévedtek. Galileit egy ilyen ténybeli kérdés miatt ítélték el, de ez nem akadályozza meg a földet abban, hogy a nap körül forogjon. Az Arnauld ellen való támadás végeredményében Augustinus és Krisztus tana ellen irányul, amelyeknek mértékével mérve a jezsuiták pogány és istentelen tanokat hirdetnek. Jansennel együtt Augustinus is megbukik.

VII. Sándor pápa 1657. március 17-én kelt elítélő bullája alapján a francia klerus közgyűlése egy formulárét szerkesztett, amelyet minden pap tartozott aláírni. Pascal még egyszer tollat fogott, hogy egy XIX., Annat páterhez intézett levélben port-royalbeli barátait ellenállásra buzdítsa. De alig másfél lapnyi bevezetés után, egy mondat közepén megszakad a levél. Talán nem akarta a formularé körül támadt vitát még elkeseredettebbé tenni! Talán azt remélte, hogy a püspökök ellenállása a formularé ellen diadalmaskodik.

Ez a *Vidéki Levelek* főbb tartalma.

A tizennyolc levél előbb külön-külön jelent meg. *Petites Lettres*-nek hívták azokat, mivel mindenik egy-egy nyomtatott negyedréti alakú ívből állott, kivéve a három utolsót, amely valamivel hosszabb volt. Később *Provinciales* vagy *Lettres provinciales*-nak (Vidéki Levelek) nevezték azokat, mivel a nyomdász, minthogy Pascal a tíz első levelet minden külön cím helyett egy vidéki barátjához intézte, e cím alatt adta ki azokat: *Lettres écrites à un provincial par un de ses amis*; a későbbi nyolcat pedig e cím alatt: *Lettres écrites per l'auteur des Lettres au provincial*. Azt mondják, *Pierre le Petit* híres nyomdász és könyvkereskedő, a Port-Royal barátja, nyomtatta ki a *Provinciales*-t; nagyrészt egy malomban nyomták. Még ugyanabban az évben (1657) mind a tizennyolc levél együtt megjelent e cím alatt: *Lettres écrites par Louis Montalt à un Provincial de ses amis et aux RR. PP. Jésuites, sur le sujet de la Morale et de la Politique de ces Pères*. A kiadó (Nicole) egy értesítést bocsátott előre, amelyben a levelek tartalmát röviden jellemezte.

A párisi és roueni papok, mihelyt a *Provinciales*-t kézhez vették, megbotránkozva a jezsuita íróknak abban felsorolt tételein, elhatározták, hogy az idézett helyeket összehasonlítják az eredetivel, hogy vagy e levelek ellen vagy az idézett kazuisták ellen nyerjenek kárhoztató ítéletet, aszerint, amint

az idézett helyek az eredeti szövegben híven fellelőhetők vagy nem, — mert vagy a levélíró rágalmozó vagy ha igazat mond, a keresztyén erkölestan megrontói példás büntetést érdemelnek. Ennek folytán bizottságilag utána néztek az eredeti szövegekben Pascal idézeteinek s tüzetes vizsgálat után megállapították idézeteinek teljes hűségét s *Factum* cím alatt nem kevésbbé meggyőző és egyházi eredetű tételeket állítottak a jezsuita írókból össze, mint a Pascal *Levelei*. Erre a francia papság szinte egyhangúlag követelte püspökeiktől az idézett tévtanok elítélését. Minthogy a papság gyűlése, az idő rövidsége miatt, e tárgyban határozatot nem hozott, a jezsuiták azt híven, hogy már nyert ügyük van, Pirot paterrel egy védőiratot irattak kazuistáik érdekében s azt 1657 végén ki nyomatták. (*Apologie des casuistes*.) De az apológiát sorban megcenzurázták a püspökök és a Sorbonne, nemesak az apológiát, hanem általában a jezsuiták laza erkölcsi felfogását is szigorúan elítélve. A jezsuiták erre Rómához fordultak, de egy dekretum ott is elítélte az apológiát.

A nagy hírnév, amelyre a Vidéki Levelek Franciaországban emelkedtek, arra indította Nicolet, hogy ezeket latinra fordítsa, hogy így az irodalmi köztársaság tagjai mindenfelé olvashassák azokat. Így jelent meg fordítása 1658-ban Kölnben e cím alatt: *Lud. Montaltii Litterae Provinciales de morali et politica Jesuitarum disciplina*. Fordítóul Wendrock salzburgi theologus van megnevezve. Nicole a fordítást bő jegyzetekkel kísérte.

A jezsuiták negyven év mulva igyekeztek — ami most nem sikerült nekik — meggyőző választ, cáfolatot adni a Vidéki Levelekre, 1694-ben Daniel atya kiadta *Entretiens de Cléandre et d'Eudoxe sur les Lettres au Provincial* című művét; ez, bár a legjobb válaszuk, mégis oly gyöngén ütött ki, hogy nemsokára siettek azt eltüntetni, mert az a már-már elaludt vitatkozást újra lánggra lobbantotta. Daniel műve ellen 1696-ban egy diadalmas cáfolat jelent meg Matthieu Petit Didier lotharingiai benediktus tollából.

De ha a jezsuitákra csőstől hullottak a csapások, ők is gondoskodtak arról, hogy a Levelek írója se élvezhesse nyugodtan diadalát. Előbb a provencei parlament, majd Róma ítélte el (1657 szeptember) Leveleit; Párisban, egy egyházi bizottság jelentésére, az államtanács nyilvánosan megégettette, egy jegyzete miatt, azok latin fordítását. Pascal, amikor ezekről az elítélésekről értesült, így kiáltott fel: „Ha Leveleimet el is ítéli Rómában, azt, amit azokban elítélek. majd az ég-

ben is kárhoztatják. *Ad tuum, Domine Jesu, tribunal appello.*“

Mikor halála előtt egy évvel megkérdezték tőle, bánja-e e levelek írását, úgy nyilatkozott, hogy nemcsak nem bánja, hanem, ha újra kellene csinálnia, még erősebben írná meg azokat. A világ csak halála után (1662) tudta meg, hogy ő írta e leveleket.

*

Miután a *Provinciales* keletkezését, tartalmát, hatását bemutatattuk, szenteljünk néhány sort azok jellemzésének, méltóságának.

Az a tizennyolc levél, amelyet Pascal az ő csodálatos elevenségével, színes, megragadó stílusával írt, mozgásba hozta korának egész erkölcsi légkörét. Az a meleg érdeklődés, amely a közönség Leveleit fogadta, egyre növekedett, amint azok 1656 januártól 1657 márciusáig megjelentek. Mindenki megértette, hogy ezek a röpiratok új korszakot jelentenek; első ízben történt a római katolikus egyház kebelében (amit a reformáció hívei eleitől fogva gyakoroltak), hogy egy egyszerű hívő, egy becsületes világi ember, aki sem theologus, sem a Sorbonne doktora nem volt, erős elhatározással belépett abba a zárt mezőbe, ahol a theologusok a maguk műnyelvén vitatkoztak, megragadott egy, a hitre nézve elsőrendű fontosságú kérdést s lelkiismeretesen megvizsgálta azt, egyedül az igazság iránt való szenvedélyére, tökéletes igazlelkűségére, kérlelhetetlen józan eszére s a logikus gondolkodás erkölcsi szükségletére támaszkodva. Miután a fölvetett kérdésekben megalkotta meggyőződését, azt minden művelt ember számára hozzáférhető nyelven adta elő, kristálytisztan, merészen, egyenesen a célra tartó nyelven, amelyben a pedáns ünnepléységet az erőteljes okoskodás és a szívnek ékesszólása helyettésítette, amikor a hol mosolygó, hol metsző ironia helyet adott azoknak. Mint oly ügynek védője, amelyért egész lénye, minél jobban belemélyedt tárgyába, annál jobban lelkesedett, Pascal, hogy az emberek jól megérthessék, külön stílust követő magának, amelyben az élesebb szeműek egy csapással észrevették a lángelmét.

A dogmatikus vitatkozás, amely Pascalt a sorompóba lépésre indította, csak egyik epizódja volt annak az elkeseredett háborúnak, amelyet a jezsuiták a janzenisták ellen folytattak. Az egész vita a bűn érzelme, az embernek bűnös állapotában való tehetetlensége s az emberi akaratnak az isteni kegyelemhez való viszonya körül forgott. A jezsuiták azzal vádolták a janzenista theologusokat, hogy Jézus Krisztusban

csupán a kiválasztottak megváltóját látják s a kegyelemről való felfogásuk által az ember egész szabadságát és minden érdemét illuzoriussá teszik. A vádnak annyi alapja volt, hogy a janzenisták megrémülve attól a veszedelemtől, amelyet a lelki életre Moline tana jelent, aki lényegében azt hirdette, hogy Isten tervez s az ember végez! — habár nem oly megalkuvást nem ismerő módon, mint Kálvin, akinek felfogásához azonban tanukat az a vágy, hogy az isteni mindenhatóságot és a kereszttáldozat szükségességét fentartsák, közelebb viszi, — elismerték, hogy ellent lehet a kegyelemnek állni, de hangsúlyozzák, hogy miután a bűneset által az emberi természet alapjában megromlott, az Úr mindenható támogatása szükséges ahhoz, hogy gyöngye akaratumkat az üdvözülés útjára elvezesse.

Amint Pascal kezébe veszi a kérdést, mint valami varázslat által, az elvont vita azonnal megelevenedik. A szavak mögött, amelyekkel a Sorbonne doktorai bűvészkednek (közeli hatalom, elégséges kegyelem, foganatos kegyelem), ő realitásokat és személyeket keres. Tudja, hogy a világ beéri a szavakkal és kevesen hatolnak a dolgok mélyére. Úgyesen különválasztja a hatalom és az igazság fogalmait; szelíden gúnyolódik azok felett, akik igen gyakran nem lényeg-, hanem csak szóbeli különbségek miatt indítanak harcot. Őt levelet (I., II., III., XVII., XVIII.) szentel a szoros értelemben vett theologiai kérdésnek. Álláspontja az, hogy magasabb szempontból nincs ellenmondás az ember szabadsága és Isten kegyelme közt, hanem összhangzatos együttműködés. Ha egyfelől a lelkiismeret és az ész visszautasítja a felelősség nélkül való bűnösséget, másfelől nem szabad felednünk, hogy énünk alapja, ahol a meglepetési bűnök gyökere rejlik, ahonnan a gondolatok és cselekedetek fakadnak, nem a természetből készen adott dolog, hanem mi is untalan hozzájárulunk erkölcsileg tetteink által annak gazdagításához vagy szegényítéséhez s így a látszólag öntudatlan cselekedetek oka részben tőlünk függ. Isten kegyelme egy kibeszélhetetlen misztérium, amely még nagyobbá válik e másik rejtéllyel: az emberi tényleges szabad akaratral való megegyezésével.

De Pascal, amint előhalad a polemiában, csakhamar észreveszi, hogy itt, az elméleti vitatkozás színe alatt, teljesen más dolgok forognak kérdésben. Meglepetése határtalan, amikor a jezsuiták kazuisztikáját fölfedezi. Barátai pontos és bőséges idézetekkel látják el a jezsuita erkölestani íróból, ő maga újra meg újra elolvassa *Escobart*. Felháborodva ennyi könnyelműség és útálatos kétszínűség láttára a méltatlanko-

dástól, a kárhoztató ítélet végrehajtójának és az evangéliumi erkölcsiség helyreállítójának szerepére érzi magát hivatva. Eszébe jutnak Naciánci Gergely szavai: „A szeretet és szelid-ség lelkének is megvannak a maga felindulásai és haragjai“, eszébe az Üdvözítő példája, aki korbácsot vett és azzal verte ki a templomból a kufárokat és galambárosokat. Az engesz-telhetetlen gyűlölet, amellyel az ő kegyes janzenista barátait üldözik, akiknek igazságszeretetét, aszkéta életét, minden hátsó gondolattól és erkölcsi ügyeskedéstől való irtózását jól ismeri, végre világossá válik előtte. A kegyelemről szóló tanuk csak az ő laza és könnyelmű erkölcsi elveiknek a kifolyása; míg egy-felől a keresztyén erények közül hiányzik náluk azok éltető lelke, a szeretet, másfelől a bűnök és kicsapongások egész sere-gét latni náluk szép palásttal betakarva, úgy hogy nem cso-dálkozhatunk azon, ha azt állítják, hogy az emberek mindig elég kegyelemmel rendelkeznek, hogy oly kegyesen élhessenek, amint ők tanítják.

Pascal érezve, hogy itt a lelkiismoret élete és a benső ke-gyesség forog kockán, egész hévvel esik neki a jezsuita erkölcs-tannak. Az V—XVI-ig terjedő, egyre hevesebb hangú Leve-leiben az igazság lángoló szenvedélyével, maró gúnnyal, kér-íelhetetlen logikával, a tévútra vezetett lelkek féltésével, a megrágmalmazott igazak szeretetével sorolja fel súlyosnál sú-lycsabb tévtanaikat és eretnekségeiket. Összehalmozott idé-zeteivel és bizonyítékaival földretiporja ellenfeleit, akik le-hető olesón árulják az üdvösséget, akik irányadó erkölcsi sza-bállyá emelik akármelyik nagysúlyú doktor botrányos, de valószínű véleményét, tért nyitnak az erkölcsi alkudozásra, maguk sugalmazzák az ingadozó, a rosszra már természeti ösztöneiknél fogva különben is fölötte hajló lelkeknek mind-azokat a kicsinyes kibúvókat, amelyekkel az erkölcsi törvé-nyeket kijátszhatják, — csak azért, hogy maguk számára minél több embert megnyerjenek, hogy befolyásukat és hatal-mukat minél szélesebb körre terjesszék ki.

Ha iróniája, amellyel tévelygéseiket a jezsuitáknak sze-mére hányja, ha a joviális páterről nyujtott rajza nem egy helyen önkéntelenül Molièrere emlékeztet, XI. levelét, amely-lyel a gúny megfelelő helyen való alkalmazásának jogosultsá-gát fejt ki, a polemia remekének lehet nevezni. Miután a Szentírás s az egyházi atyák alapján kimutatja, hogy a hiu-ság, a hazugság, a képmutatás felett jogunk van gúnyolódni, megállapítja az eszmeharc, a polemia aranyszabályait, neve-zetesen, hogy mindig igazán és őszintén beszéljünk, még a való dolgokat is hallgassuk el, ha azok csak sérthetnek, de semmi

hasznot nem hajthatnak, alkalmilag lehet használni a gúnyt a tévedések, de soha a szent dolgok ellen; végül még ellenségeinknek is javát kell akarni és imádkozni értük.

De Pascal nem nevet mindig. A keserűség és méltatlankodás forr benne, mikor sorra veszi azokat a valódi vagy mesterkélt lelkiismereti eseteket, amelyekben a jezsuita moralisták hajlékonysága, agyafurtsága és szemérmetlen vakmerősége oly fényesen kitűnt, akik vankosokat helyeztek a bűnösök feje alá: a lopásra, az ájtatoskodásra, a könnyű gyónásra és feloldozásra, a nemek érintkezésére, a reservatio mentalisra és az eszközöknek a cél által való szentesítésére irányuló elveikkel s kivált az ellenfél szabad megrágalmazására nyújtott engedélyükkel.¹⁾ De legnagyobb elkeseredéssel talán akkor tör ki, amikor a kazuisták azt állítják, hogy nem szükséges Isten szeretnünk, elég, ha őt nem gyűlöljük; itt úgy érzi, hogy az evangélium középponti igazsága forog veszedelemben; ez az eiv a keresztyén tan egész rendszerét felforgatja s ezért kíméletlen erővel támad Krisztus tanának megrontói, az istentelen tanok hirdetői ellen, úgy hogy ezzel vége is szakad a jezsuitával való bizalmas érintkezésének. Másik kitörése a XIV. levél végén fordul elő, midőn a jezsuitákkal, mint az ördög országának híveivel, szembeállítja Isten országának híveit. Itt a megsértett lelkiismeret kitörő ékesszólását joggal szokták a Demosthenes ékesszólásával összehasonlítani.

A Vidéki Levelek, mint a polemikus irodalom felülmulhatatlan mintaképei s mint a francia klasszikus nyelv és irodalom első remekei, a lefolyt harmadfélszáz év alatt mit sem vesztek fényükből, energiájukból, ragyogásukból. Ami az akkori olvasók tetszését, lelkesedését és csodálatát kivivta: az előadás elevenisége és meggyőző ereje, a nyelv világossága és szabatosága, az evangéliumi igazságért és a lelkiismeret szabadságáért küzdő becsületes ember lángoló heve és mély erkölcsi komolysága, a matematika és filozófia tanulmányában iskolázott gondolkozó kérlelhetetlen szigorúságú, szinte kivédhetetlen logikája: az ma is magával ragadja az olvasókat. Igazsága ma is igazság marad, amit ő elítélt, égen és földön egyaránt ma is el van ítélve; — az az elv, amely a cél által igazolja az eszközöket; a tudós kétszínűség, amely megengedi, hogy hazudjunk, bár úgy tüntetjük föl a dolgot, mintha igazat mondanánk; a kazuisztika, amely szabályokba foglalja azt, ami nem tűri meg a szabályt és megöli a lelket a betű

¹⁾ Á la mémoire de Bl. Pascal, Lausanne, 1923. 240—42, 244—46. 249. 1.

által; az az előzékenység, amely jónak nevezi vagy megengedettnek nyilvánítja a rosszat amaz ürügy alatt, mivel az emberek nem akarnak attól elszakadni; a formalizmus, amely fölemeli az embereket a szeretet és belső kegyesség kötelezettsége alól; a vallás, mint az uralkodás műszere; az ügyeskedés és a politika, mint Isten országa eljövételén munkáló eszközök: a vallásos és gyöngéd lelkek előtt ma is megvetés és undor tárgyai.¹⁾ Amit Pascal e levelekben követelt: a vallás formalitásai mögött a benső megszentelődést, az egyház szabályainak való külső engedelmesség helyett a szív tisztaságát, a megváltó hitet, az erkölcsi erőfeszítést, az ösztön és érdek ellenében a kötelességnek, az evangélium parancsainak teljesítését: ma is mindnyájan követeljük, ma is annak a sónak tekintjük, amely megóvja a társadalmat a megromlástól. *Lanson*, a kitünő francia irodalomtörténész szerint²⁾ soha a jezsuiták abból a csapásból, amelyet Pascal rájuk mért, össze nem tudták szedni magukat; ő kitörölhetetlen előítéletet támasztott ellenük és fegyvereket szolgáltatott mindazoknak, akik tőlük félték vagy őket gyűlölték. A jezsuita-rend eltörlése (1773) csak a Pascal keltette vihar betetőzése volt; hasztalan állították azt 1814-ben vissza, a népek lelkiismerete továbbra is érvényesnek tekintette a Pascal ítéletét.

Abban, hogy a Vidéki Levelek ezt az aktualitásukat, irodalmi értéküket mind máig ily sértetlenül megőrizték, kiváló része van Pascal idézetei hűségének, pontosságának, lelkiismeretességének. A jezsuiták ugyan mindjárt a Levelek megjelenésekor s azóta is többször, jobb ügyhöz méltó odaadással, utána kerestek, kutattak, vajjon nem tudnák-e valami tévedésen, hamis idézeten rajtakapni, de az összes avatott Pascal-kutatók állítása szerint ez a legkevésbé sem sikerült nekik. *Bertrand* szerint³⁾ Pascal idézetei pontosak s csak néhány jelentéktelen tévedést találni azokban, amelyeknél az író jó-hiszemősége egyáltalában nem kétséges; *Lanson* szerint⁴⁾ Pascal mindig lelkiismeretesen utána nézett idézeteinek s e tekintetben nem lehetett őt egyetlen hibán sem rajtakapni; *Becker Fülöp Ágost*, a lipcei egyetem francia filológusa, a *Provinciales* kitünő kiadásának jegyzeteiben csak 5—6 jelentéktelen hibára tud rámutatni; mint egy magánlevelében írja: „Pascal ... itt-ott tévedhetett, megbotozhatott; de amint a polemia

1) *Boutroux*: Pascal, 200. l.

2) *Lanson*: Histoire de la littérature française. 452. l.

3) *Bertrand*: Revue des deux Mondes, 1890, sept. 22—23, 39. l.

4) id. mű 453. l.

technikájába jobban behatolt, abban a mértékben elővigyázatosabb és gondosabb lett. Nemcsak azokat a helyeket vizsgálta meg nagy gonddal, amelyeket felhasznált, hanem a megtámadott műveket is összefüggőleg bőven áttanulmányozta. En annak idején *Maynard* abbé ellenvetéseit az ő kiadásában tüzetesen átnéztem, de semmi nyomós ellenvetést nem találtam azokban, legfeljebb lényegtelen kicsiségeket, amiket kiadásom jegyzeteiben felsoroltam. — Az aztán meglehet, hogy mint minden erős szenvedélytől fűtött polemikus, olykor Pascal is túlzásba, egyoldalúságba csap, az egyes kazuisták téves tanításai révén — bár nem minden alap nélkül, de némelykor mégis jogosulatlan általánosítással — az egész Társaság romlott szelleméről beszél; nem veszi tekintetbe, hogy e káros és bűnös erkölcsi elveket nem a jezsuiták találták ki, hiszen előttük és mellettük mások is hirdették és gyakorolták azokat; de viszont az is kétségtelen, hogy ők fejlesztették azokat a legmagasabb fokra, ők dolgozták azokat egész rendszerré.

Ha a Vidéki Levelek megírása, az udvar kegyeit élvező mindenható jezsuiták megtámadása, romlott erkölcsi elveik napvilágra hozatala és kiméretlen megbélyegzése merész erkölcsi tett volt; ha ezek a Levelek, mint tudományos alkotások, maradandó értékűek, — kérdés: bírnak-e ezen felül *ránk*, *protestánsokra* nézve, valami különösebb értékkel, vagyis van-e okunk arra, hogy Pascalt, ha nem is magunkhoz tartozónak, de legalább hozzánk közelebb állónak tekintsük?

E kérdésre, első tekintetre, tagadó választ kell adnunk. Pascal a Vidéki Levelekben, bár valláserkölszi eszménye az ő bensőségre és az élet megszentelésére irányuló törekvésével erősen elüt a jezsuiták vallásos és erkölcsi felfogásától, nem egyszer a legerősebb szavakkal fordul a kálvini eretnokség ellen; lehetséges persze, hogy részben azért is, hogy az üldözött, mindenféle eretnokséggel gyanúsított janzenisták fejről legalább a Kálvinnal való titkos egyetértés vádját elhárítsa. De a főök mégis az lehetett, hogy az ő vallásossága a római élet- és világfelfogásban gyökerezett, eleitől fogva szerzetesi aszketikus színezetet mutatott. Ő tehát semmiképen nem tekinthető római köntöst viselő protestánsnak. De másfelől az is kétségtelen tény, hogy ő (valamint Port-Royal-beli barátai is, akiknek szószólója gyanánt lépett fel) a római egyház kebelén belül idegen maradt. S az okok, amelyek ott idegenné tették, mind közel hozzák őt szívünkhöz, bármily katolikusként érezte is magát.

Idegen maradt ott, mert vallásossága, amely a Jézus-
evangéliumában gyökerezett, amely Pál apostolt és Augusti-

must tekintette nagy tanítómestereinek, azok számára tette őt útmutatóvá, akik Istent keresik; mert számára a vallás a léleknek Istennel való közössége, aki Jézus Krisztusban közeledik hozzánk; mert kevés értéket tulajdonít az Isten létéről szóló skolasztikus és tisztán észbeli bizonyítékoknak, összehasonlítva azzal az egyedül elégséges és szükséges hittel, amely által Isten érezhetővé válik a szív előtt; mert erélyesen védelmezi az isteni kegyelmet minden olyan törekvéssel szemben, amely egyébre akarná a bűnös emberek üdvösségét alapítani; mert sárba rántja a mesterkelt kazuisztika istenkáromló eljárását s azzal a keresztyén lelkiismeret tiszta ítéletét állítja szembe, amely a szentséges Isten elévülhetetlen jogait hirdeti; mert egy élő, mélységesen szellemi és evangéliumi vallás levegőjét szívja és árasztja felénk; mert az a lépése, hogy — habár ténybeli kérdésben — kétségbevonja a pápák csalatkozhatlanságát, mint világi ember tisztán világi fegyverekkel, a józan ész fegyvereivel támadja meg és rombolja le a jezsuiták tévedéseit és hitetlenségét, hogy az ember értelméhez és erkölcsi érzékéhez fordul, azokat akarja meggyőzni, a szép, jó és igaz érzékét az emberben fölkelteni; továbbá az a másik lépése, hogy, mint a reformátorok tették, a világ hatalmasaival szemben a nagy közönséghez fordul s azt hívja fel gondolata és ügye bírójává; s végül, mert a „fides quae creditur“-ral, a pápai bullákkal szemben a lelkiismereti szabadságot, az igazság és igazságosság ügyét védelmezte: mindez akarata ellenére is a protestánsok testvérévé, fegyvertársává, tiszteletének méltó tárgyává emeli Pascalt.

A tiszteletnek és hódolatnak ezt az adóját óhajtottam jelen emlékezésemmel és a *Vidéki Levelek* magyar fordításával, születésének 300 éves fordulója alkalmából, Pascal szelleme előtt a magyar protestántizmus nevében leróni.

Rácz Lajos.

Varjak.

Búslombú jegenyék. Egy-egy tar gally az avar lombkoronán túl.
Magányos varjak a tar gally-csúcsokon, tíz, tizenöt, húsz, sok,
Hosszú sor eleven bakacsín-lobogócska.

Varjak, feketék, némák, komolyak, árvák s összetartozók,
Talán nem is búsak, csak messze merengőn elmerülők,

Rom-csúcsokon álló szent szótalanok: bölcsek.

Mind mozdulatlan, mint a vágató Földgolyó,

S mind egy irányba néz.

Mind egy irányba néz, mint a most születettek vagy a haldoklók,

Vagy a vak jósek vagy a mindenséget — egymást! — szeretők.

Hova néznek ezek a varjak?

Keletre, nyugatra-e, oly jelentéstelen.

Jelent valamit Kelet és Nyugat

E robbanva szült, kavargó végtelenben? Mit?

Egy megpördített sárgalacsín két féltekéjén

Az üdvözlő s a búcsúsugarat?

A körbefutó kukorékolást?

Hány ily sugár van és hány tűzgolyó,

Hány sárgalacsín, hány kelet, hány nyugat,

Hány kakas-harsona!

Hova néznek ezek a néma varjak?

Mi gondom már kelettel és nyugattal!

Hová? Hová? Ez a kérdés. Nem szó kell: — felelet!

Hova néznek ezek a varjak?

Borús az ég, se nap, se csillagok, se regg, se este, semmi.

Ólomszínű ma minden a világon és súlyos, súlyos a ránkboruló

Hova néznek ezek a varjak oly némán, oly nyugodtan? [bolt.

Miért nem tudunk mi is mind egy irányba nézni, mind, mind,

Sok a szavunk és nem tudunk elnémulni. [emberek?

Sok a szavunk, az ember-agy csupa szószövevény-labirintus,

Szó-folyosók szűk zürzavara, hazug útmutató-táblák,

Eddig-netovább-tílalomfák, sziklaszilárd levegő-sorompók.

Iramodj neki csak: vas-súlymók hegye vérzi föl a lábát.

Mondd ki: csülökre! s két okos öklöd

Már fenn is akadt tízsázezer évnek butaság-szötte

Pókháló-szálaiban: a jelszavakban.

Sok a szavunk s a sok szó gyöngeség: akaratok hasogatása.

A megértés, az egyet-akarás gyönyörűsége mindig szótalan.

Sok a szavunk és végzetünk, hogy egyre több legyen,

A költőnek legközelebb megjelenő „Utolsó fölgyulás” c. verskötetéből.

*S mind, mind más és más irányba nézzünk.
Minden új szó új kő a falban, az elválasztó falban,
Az érteni, megérteni akaró szíveket elválasztó falban,
De mi csak építünk tovább s egyre kevésbé értjük a varjak
Milyen jó tiznek, soknak, mindnek egy irányba nézni. [titkát:*

*Borús az ég, se nap, se csillagok, se regg, se este, semmi.
Ótomszinű ma minden a világon és súlyos, súlyos a ráncboruló
Hova néznek ezek a varjak? [bolt.
Hova néznek ezek a szent szótalanok?
Mit látnak e borún túl? Tar gally-talapzatukon
Mit látnak ezek a bölcs, nem-ember, boldog madarak?*

Az önarckép.

*Énje titkán elmerülve, éjjelétől megrémülve
S nap fényétől félvakon,
Képe mását próbálgatta lelke-szötte vásznanakon.
Hol borongó tűzfal-udvar kút-ölében állt a tükre,
Hol meg hűvös, hold-homályos, holt, magányos havason.
Mélyen járt vagy magason,
Tiprott testvér-emberférgék odújába menekült le,
Vagy fönn kószált, fönn a csúcson, féregsorstól szabadon:
Énje titkát keserülve, nap fényétől megrémülve
S éjjelétől félvakon,
Képe mását próbálgatta, lelke mását gyújtogatta
Lelke-szötte, istenadta, égigérő vásznanakon.*

*Színe volt sok; több, tömérdek; bíboros vér, fakómérgek,
Hullalé, könny s más csodák,
Mennyből kékje, szívárványa s ivén túli ibolyák.
Búvárként vonzotta minden titka a nagy mindenségnek,
Bósz, tarajos óceánok, kicsi türkisz-pocsolyák,
S ő maga, a netovább.
Hol szent búzaföld aranyló, tárt ölében állt a tükre,
Hol borongó, köd-megülte, zord, sivatag havason.
Felhőben járt vagy napon,
Dús kalászkok aratóit nézte koldusbotra dülve,
Vagy a havat szántogatta nagy-magányos magason:
Egy redő mögött megbújva, egy mosolyban kívirulva,
Egy könnycseppbe behullva,
Lelke — tudta — világlélek, élte — tudta — örökélet,
S igaz arcát csak az egész mindenséggel festhetné meg.
Igy lett egyre tétovább,
Pediig színe volt tömérdek, hullalé és epeméreg,*

*Kékvér-gyöngy s könnyszín csodák,
Haldokló hold szívárványa, rögök fénye, napok árnya,
S árnyontúli, sirontúli, túlontúli ibolyák.*

*Tudta, hogy a legnagyobbra tör s ha önmagát megoldja:
Isten titkát fejtí meg;*

*De megoldják az ő titkát szavak, színek, szóhimek?
A mindenség rejtett sodra mélyen örvényébe vonta,
S legmélyére mégsem jutott soha, soha semminek,
Magának sem, senkinek.*

*Hol a szíve fölszín-mélyén: véres mélyén állt a tükre,
Hol más én-ek szíve táján, jégkapun, zsarátnokon,
Hol a legdicőbb Napon.*

*Jegen járt vagy parazson, sárrögön vagy sugaron,
Gyötrött testvér-emberférgék néma titkait kerülte,
Vagy magába fűrt kutat a vérnek: folyjék szabadon,
Vagy az Istent kísértette: „Mondd hát, valld ki, akarom!” —
Egyre tagabb kört kerülve, éjjelétől megrémülve
S nap fényétől félvakon,*

*Képe mását próbálgatta, nyírta, nyeste, nyujtogatta,
Fölszegezte, leszaggatta, újra kezdte, abbahagyta
Égigérő, istenadta, lelkeszötte vásznanon.*

*Lelke — tudta — világlélek, élte — tudta — örökélet,
S igaz arcát csak az Isten képemásán festhetné meg.
Igy lett hősin tétova,*

*Pedig tudta, hogy egy lepke szárnya szélén kivirulva,
Csillagsátrában megbújva, jégholdak havára hullva,
Egy szív előtt leborulva,*

A mindenség lelke — Isten — az ő lelke, ő maga;

*Ő az orkán zokogása, napláng-lombok lobogása,
Csillagszárnyak fölbúgása, virágkelyhek mosolya,
Ő a megvert óccánok termő öle s ostora.*

S bárha színe volt tömérdek, — maga volt a Világlélek! —

Sem a nyirkos tűzfal-udvar emberférges kút-ölében,

Sem az emberférgen túli nagy-magányos havason,

Sem a csúcson, sem a mélyben,

Sem a néma szánalomban, sem a csillag-utakon

Nem jutott mélyére mégse soha, soha semminek,

Magának sem, senkinek.

*Mert bár tört a legnagyobbra, — és ha önmagát megoldta,
Isten titkát oldta meg: —*

*Az Egyetlent meg nem oldják, örök titkát le nem rontják,
S csöpp egyekre sose bontják színek, szavak, szóhimek.*

Harsányi Kálmán.

Jézus lámpásai.

Optimista, derüs bizalom sugárzott a férfi szeméből. Minden szavában a boldog érzés csengett, amivel a szíve tele volt. Mohón, korlátlanul, fenéig akarta üriteni annak a gyönyörnek a poharát, hogy újra itthon lehet, az otthon édes, meleg nyugalmban és megszokott viszonyai között. De valami különös tartózkodás vett erőt rajta minduntalan. Még annyira új és idegen volt a helyzet, hogy szinte hihetetlennek látszott. Bele kellett magát élnie és ez sehogyse ment. Röviden semmi esetre sem. A kétség, a habozás és tétovázás eme vergődő bizonytalanságát csak az ajka köré szinte megkövesedett kesernyés vonás fejezte ki, amit az asszony sehogyse értett. Olykor lopva tekintett az ura arcára és töprenkedve kérdezgette magában, hogy mi az tulajdonképen, ami majdnem idegenné teszi rá nézve ezt a férfit, akihez pedig a lelki és testi egyesülés elfelejthetetlen emlékei fűzik. Vizsgálódó szeme látta azt a keserű vonást, de átsiklott rajta, mint valami semmin, amit maga a négy esztendei távollét és annak tömérdek szenvedése hozott. Maga Torna Ferenc semmit se tudott erről a fanyar vonásról. Az ember sohase látja a maga arcát.

Sokkal egyszerűbb és őszintébb lélek volt az asszony is, a férfi is, semhogy azt a komplikált lelki átalakulást, magát a nagy és tartós válságokra elmaradhatatlanul következő depressziót megmagyarázni vagy csak analizálni is tudta volna akármelyik. Torna Ferenc, a herceg erdőmestere, most érkezett haza a négy esztendei orosz hadifogságból, amely alatt, persze, csak nagy ritkán, kerülő utakon tudtak egy pár sor írást váltani, az is óvatosan, célozgató, kétséges és félremagyarázható, néha értelmetlen mondatokból volt összetákolva, hogy a ravasz és gyanakodó cenzurát megtévessze. Most, amikor végre a férfi hazakerült, az első mámoros ölelés után az asszony úgy képzelte, hogy majd ott folytatják az életet, ahol az elváláskor abbahagyták. De mindjárt látnia kellett vagy

valami homályos és zavart ösztönrel megéreznie, hogy a kérdés nem ilyen egyszerű. Majdnem így volt a férfi is. Mindent úgy talált, ahogy itt hagyta. A vadszöllős fehér ház a faluvégén, aminél a domboldalról végignéz a falun és a tájékon; a majorság és annak apró-cseprő babramunkája épp úgy folyt s a két kis szőke gyerek... Igen, ez volt a bökkenő. Hogy megnőttek! Az arcuk, a beszédjük, a játékuk milyen mássá lett!

Torna Ferenc mindent szemügyre vett. Mindennel meg volt elégedve, ki-kinézett az istállóba, a kocsiszínbe, még a baromfiudvart is, a hízókat is számonszedte. De kissé idegessé tette mindez. Sehogyse tudott belefogni a rendes, megszokott életmódba. Nem azt érezte, hogy megszokta azt, hanem hogy elszokott attól. Jóformán öt percenként mindig az asszonyhoz és a gyerekekhez tért vissza. Velük akart beszélni, játszani, mosolyogni vagy legalább együtt lenni.

Odakünn a tél fehér köntöse borult a világra és esőndben, némán, közönbösen és egyhanguan kövér hópelyhek imbolyogva hullottak alá. Benn, az ebédlőben, a kályhában pattogott a tűz. A két fiú a dívánon játszott bádogkatonákkal és kőkeccakkal. Az asszony az asztalon babrált. Valami nagy, szürke, gyűrött skatulyából szedett elő nagyon változatos és gyanus dolgokat. Az asztalra rakta, maga elébe és rendezgette. A férfi le s föl járt, pipára gyújtott. Majd odament az asszony háta mögé. Megállott és erős, csontos kezével megsimogatta az asszony finom, szőke haját.

— Dió. Mogyoró. Gyertya — szólt esőndesen.

Az asszony hátravetette a fejét és a férjére hálásan mosolygott.

— Az. Azt nézem, hogy ha a karácsonyfát... tudod... Amit akkor akartunk állítani épp, amikor elmentél...

Torna elcsodálkozott.

— Hát azóta? Nem?

— Dehogy! Ugyan kinek lett volna kedve? Aztán meg nem is lehetett. Mióta azok itt vannak. Hiszen az is a kezükön van.

Ez a titokzatos és értelmetlen beszéd annyit tett, hogy mióta a csehek idelopakodtak és a fenyőfaerdőt is megkaparintották, azóta nincs karácsonyfa. Jézust is kikergették a Csenyiz völgyéből.

— Az is? — nevetett epésen az erdész. -- Hiszen a mienk. A hercegé.

— Volt, fiam. Ők azt mondják, hogy csak volt. Most már az övék.

Tornát elfutotta a méreg.

— Rablók! — fakadt ki. — Hogy én... hogy mi...
Hogy még csak egy karácsonyfát se vág hassak!

Az asszony a csomagokat bontogatta.

— Pedig minden megvan úgy, ahogy akkor félretettem.
Még az aranyfüst is a dióhoz, almához, mogyoróhoz. Most már azt se lehet kapni. Semmit se lehet kapni, ami szép, ami kedves. Nézd, nézd már! Hogy megfakultak ezek a gyertyák! Az ember alig ismeri meg, melyik milyen színű volt! Pedig ez igazán mind ugyanaz.

Torna hatalmas füstöt fújt ki. Mintha orkán szakadt volna föl a feldühödt lelkéből.

— Annak meg kell lenni, Margit. Az meg is lesz. Én mondom. Csak készítsd el az aranyalmát, az aranydiót, mogyorót, a gyertyákat. Karácsonyt akarok látni. Meleget. Világosságot.

*

Az erdőt csak nézzük, de alig látjuk. Még aki benne lakik, az is csak érzi, de nagyságát és szépségét, varázsát és titkát soha senkise érti meg. Valami homályos sejtelem fojtogat, hogy titokkal állunk szemben, olyan világgal, amilyen nincs több. Csupa olyan élő valakivel, aki érez, gondolkodik, lát, figyel és a Mindenségben helyet foglal, hogy különleges, semmihez sem hasonlatos alakulásával egyedülvaló legyen a Teremtés számaszedhetetlen valóságában.

Mikor fönn, a Végtelenség beláthatatlan utcáin kigyulnak a csillogó kis mécsesek és azok között hideg fönsséggel, lassan és méltóságosan evez az örökké mosolygó ravasz éji király, akkor az erdő elhallgat; a Teremtés nászünnepe üli. Búbajos csöndje beolvad a világ nagyszerű hallgatásába. Néma áhítat fogja el. Az éjszaka gyönyörének teremtő munkáját nem akarja zavarni vagy tán maga is részt vesz abban. Lombjai diszkrét zizzenéseivel, rezgésével és lankadt suhogásával a kéjtől fölsóhajt:

— Pszt! Az Alkotás!

Aztán lehunyja a szemét és — álmodik. A világ teremtő nászát álmodja át. Gyönyört, kéjt, nyugalmat. De a szeme és az ajaka nyitva. Amaz a harmat gyöngyétől csillog a homályban, emez mosolyog. Azon mosolyog, hogy mi, az emberek, milyen ostoba, izgalmas és gyötrelmes hajszába öljük azt az időt, amit ő arra fordít, hogy az álmok regéin ringatózzék. Vele együtt érez és együtt pihen és együtt álmodik minden. A vad, a madár, a virág. Védő csöndjének, leboruló lombjainak, cserjéinek és bokrainak oltalmazó takarója alatt a

világegyetem gyöngé vándorai elalszanak, mint a tó, mikor a vihar elvonult.

Vagy fölkerekedik a vihar. A fellegek összecsapnak és szórják a villám gyújtó és szilaj szikráit. A magasságban lomha víztömegek úsznak, összegomolyodnak és széjjelomlanak, ahogy az orkán, az elszabadult furia durva keze tépázza őket. Minden fél az ítélettől, mint a bűnös. Csak az erdő nem fél; ő ártatlan. Az erdő szembeszáll; az erdő pöröl. Fái sudarát keményen kiegyenesíti és a gallyait, mint evezőlapátokat feszíti a vihar támadó hullámainak. Ő küzd, ő verekedik. Minden ellen, ami rombol, ami sujt, ami támad. Ami méla csöndjének és szelid békéjének harmoniáját fenyegeti.

És hajnalon a nap legelső csókja az övé. Gyöngéd sugaraival őt simogatja végig és keresztül-kasul, hogy fölébressze álmodó lombjait. A fák az éjjeli álmok rózsáillatú tündéreködéből a valóság ragyogó fényébe nyujtóznak át. Egyik gyönyörből a másikba. Kitérjék a karjukat, hogy beöleljék a napot, míg az álmodott csókok lázas mámorában esillognak a harmattól a pirkadás könnyű csipkepaplanja alatt. Az erdő hajnala: a legszebb istennő hálószobája.

Ha szerelmes vagy csalódott, ha boldog vagy boldogtalan vagy, ha sírni, mosolyogni, álmodni, elbújni vagy pihenni akarsz, erdaj az erdőbe. Az erdőben mindent megtalálsz s ő megtalál benned mindent. Megért, megvéd és megvíasztal. Elringat és főleml. Együtt sir, együtt mosolyog, együtt álmodik veled. Az erdő mindent tud. Az erdő a bölcseség és — az illuzió. Templom, amelynek áhítata: a szerelem áhítata. Az örök szépségé, ami örök igazság.

*

Torna Ferenc a szokásos délutáni sziesztája után vállára vetette a puskáját és nekivágott a határnak. A csenyizi kis erdészlakását csak egy domb választotta el a fenyveserdőtől, azon a dombon hamarosan, sétálva átkapaszkodott és belépett a fenyvesbe. Mintha minden szál fa régi jó ismerőse lett volna, úgy köszöntötte őket és az erdész úgy érezte, mintha azok is visszaköszöntének. Szinte otthonosabban érezte magát, mint otthon. Itt, az erdőn csakugyan semmi sem változott, itt minden ugyanaz maradt és itt érezte legelőször, igazán és tétovázás nélkül, hogy hazajött.

Torna Ferenc mosolygott és a szakértő gondos szemével vette sorra a hallgatag fenyőket. Válogatott: melyikből volna a legszebb, a legterebélyesebb karácsonyfa. Eközben mind beljebb és beljebb furakodott a bozót között a rengetegbe. Az

erdőjáró szótlan megértésével beszélt a fákhöz. Azok meg kí-nálgatták neki büszke koronájukat, mintha csak kitaláltak volna, mit akar.

Fiatal, növendékfenyőnél állapodott meg. A puskáját egy fához támasztotta. Elővette hatalmas bicskáját és a szakértő biztonságával vágta le a fenyőlombot. Már indulni készült visszafelé s a puskája felé nyult. De a haraszt megzörrent és durva hang rivallt rá.

— Állj! Ki vagy? Ne mozdulj, mert lelövünk!

Két csendőr puskája meredt felé. Cseh csendőré, persze. A honfoglaló cselákok nagyon éberren vigyáznak rablott pré-dájukra. Torna Ferenc egyszerre tisztán látta a helyzetet. Vé-delemről szó se lehet. Nyugodtan kapacitálni kezdte a csend-őröket.

— Az erdész vagyok. Torna Ferenc. A herceg erdésze. A gyermekeimnek karácsonyfát viszek. Ezt senki se tilthatja meg. Az erdő a hercegemé.

— Hallgass! Vedd föl azt a gallyat!

Az erdész puskája már akkor a másik csendőrnél volt. Torna Ferenc a vállára vetette a gallyat. A két csendőr a háta mögé állott, puskájuk hegyére tűzték a szuronyt. Az egyik hátbataszította az erdészt.

— Előre! Mars!

És megindultak. De nem Csenyiz felé, nem a kis erdész-lak felé, hanem épp ellenkező irányba, a domb másik lejtő-jén, lefelé, amerre a rabolt határ utolsó faluja, a kis Herepény meglapult. A fagyos hó csikorgott a lépteik alatt. És benn, messze az erdő mélyén megszólalt a kakuk. Az erdő megszó-lalt. Csöndje megtört és fenyegetően reszketett át a bozótton:

— Én látok mindent! Én tudok mindent!

Torna Ferenc lehajtotta a fejét. Néha fölpillantott és szemrehányó tekintetet vetett a hallgató fákra. A keserű vo-nás megint odahúzódott az ajaka szélére. Ugy érezte, hogy megint megcsalták. Az erdő csalta meg, aminek a becsületé-ben, a hűségében olyan szilárdan bízott. Az erdő elárulta.

*

Már alkonyodott. Az erdészlakra a homály szürke köde borult. És Torna Ferencné uzsonnára lekváros kenyeret kent a két gyereknek. Néhány percig el is játszogatótt velük, aztán kifordult a konyhára, hogy a vacsora után nézzen. Jókedve volt és dudolgatott. Valami régi nóta motoszkált a fülében, amitől nem tudott szabadulni: Pici piros alma terem minden sorba... Hogy ilyen makacs vendégek ezek a régi nóták!

Egyszerre az ajtó felpattant. Kopogtatás nélkül, szinte berontott rajta egy asszony: Virókné, a szomszédból. Az erdészné akaratlanul is meglepetve fordult feléje. Mert ez még sohase történt. Se az, hogy Virókné csak így, kopogtatás nélkül törjön rá, se az, hogy olyan rémült arcot vágjon.

— No, mi baj, Virókné?

De Virókné csak a mellére szoritotta a két kezét. Majd hogy nem fuldokolt.

— Jaj!

Az erdészné fölállott.

— Mi lelte magát?

— Jaj! — lelkendezett az asszony. — Elfogták, tekintetes asszonykám, elfogták!

Tornáné rosszat sejtett.

— Kit fogtak el? Kicsoda?

Az asszony nagyot lélezett. Valamennyire összeszedte magát.

— A tekintetes urat. Az erdész urat. A cselákok.

Hebegve, akadozva, szörnyűködve, aggódó és kétségbeesett arcot vágva dadogta el az erdész kalandját. Hogy vitték be, hogyan zárták a községházára. Az erdészné csak hallgatta.

— Honnan tudja, Virókné?

Honnan tudja? A cselákok hiába huzzák a drótsövényt. Olyan drót nincs, ami Herepényt Csenyiztől elválassa. Olyan nincs, amin a falu lelke át ne bujjék. Olyan béklyót a cselák sose tud fabrikálni, amivel a magyar érzést és a magyar gondolatot guzsba kösse. Az az út, amin a hír Viróknéhoz jutott, mindig szabad lesz. És mindig magyar, ha ezer-szer a cseláknak ítélik is Triánonban.

Az erdészné elkeseredett. Végigvillant a lelkén a négy esztendei keserves árvaság. A tömérdek remegés és küzködés, amivel hősiezen megbírkózott. A hír első hallatára el-sápadt, de aztán mind pirosabbra gyult az arca. Valami fadarabot szorongatott kis fehér kezében. És úgy érezte, hogy gyilkolni tudna most. Mikor újra csak veszedelembe került a boldogság, ami után négy esztendeig sóhajtozott.

Fölszakította a szobaajtót. Az urának valami ócska vadászködmene akadt a kezébe, azt magára kapta. Aztán kalapot a fejére. Viróknénak csak annyit mondott:

— Vigyázzon a gyerekekre, Virókné.

Virókné nem is kérdezte, miért, minek, mit csinál. Egy szót se szólt. Az asszonynak az ura mellett a helye. Ez természetes.

Az erdészné feldühödt lélekkel rohant ki a házból s neki-

vágott a herepényi dombnak. Minden talpalattnyi földet ismert, hiszen itt nőtt fel. Határozott, tétova nélkül való, szinte férfias léptekkel sietett föl a dombra. Átgázolt az erdőn s a tulsó oldalon egy percre megállott és letekintett a domb alatt elhúzódó Herepényre, amely már az éjjeli nyugalomra készülődött. Csend ülte meg a tájat. A hópelyhek lomhán és ritkán szálldogáltak. A tájakra téli alkonyi köd ereszkedett. Majdnem szemmelláthatóan borult le a homály. Mire Herepényre leért, már este volt. Emberrel nem is találkozott. Nem habozott. A járást nagyon jól tudta. A községháza a falu közepén van, ott van az ura. A cselákok tanyája vagy száz lépésre a faluvégen. Egyenesen oda tartott.

A sövényektől védve, lopakodva, mint a tolvaj, húzódott a ház közelébe, körül-körülnézegette. Lihegett. Szép, szelid arca, úgy érezte, mintha a dühtől eltorzulna. Az csak égett, de attól a lángtól, ami a lelkében lobogott: a gyűlölet és a bosszú lángja volt az. A háztól alig három lépésnyire két-három szalmakazal állott, majdnem odalapult a ház falához. Tornáné vigyázva odasietett. Lekuporodott a kazal tövébe. A zsebéből előkotorászta a gyufát, amivel otthon a tűzhelyet akarta fölgyújtani. Kivett egy szálat. Végigrántotta a dobozon. A gyufa sístergéssel föllobbant... A következő pillanatban már fölesapott a lángbaborult kazal lobogó lángja. A kiszáradt, zizegő szalmatömegek sziporkáztak. És Tornáné-nak úgy hangzott, mintha jajgató és zokogó szívek káromkodnának... Be, az éjszakába. A tűzből vad, veresszemű manók ugráltak elő és torz vigyorgással, vörös tűznyelvvel nyaldosták körül a gyűlölt ellenség tanyáját.

Három perc nem telt belé, örült zürzavar verte föl a falut. Ijedt és rénuült emberek futkostak össze-vissza. A toronyban megkondultak a harangok, azok is olyan kúsza kongással, mintha pörlekednének, egymással civődva veszekednének vagy magok se tudnák, mi történik, mit csinálnak. Szitkozódás, jajveszékelés mindenfelé. Közbe egy-egy megriadt barom nagyot bödül, mintha érthetetlen állatnyelven segítségért ordítana. És a lángok csak lobognak, könyörtelenül, kérlelhetetlenül, mint a Végzet, omlanak a háztetőre és a gerendák recsegnek-ropognak, mintha a tűz bestiáinak a foga között az áldozat csontja zúzódna össze, jajgatva a kintől és az iszonyattól.

Torna Ferenc már négy órája tilt a börtöné vált községházán. Néha föl s alá járt a bezárt szobában. A szoba sarkában heverő fenyőgally eszébe juttatta a csenyizi kis erdészlakot, a szóke asszonyát és a játszó gyermekeit. A boldog

álmokat, amiknek a szövögetésébe csak belefogott, de amiket valóra váltani nem engedtek. Hát minden újra kezdődik, elülről?

A tüzilárma egyszerre kizavarta a töprenkedéséből. A ház, mintha elnéptelenedett volna, szinte kihalt körülötte. Ellenben az utcáról bereszkedett hozzá a megzavart falu zavaros lármája. Az ajtóhoz ment és hallgatózott. Az ór mozgását, lépteit már nem hallotta. De a harang kongott, a marhák bőgtek és az emberek jajveszékelték.

— Tűz van — állapította meg Torna. És körülnézett, hogy merre törjön ki. De az ablakon rostély s az ajtó zárva.

Zárva? Megpróbálta kinyitni. És amint a kilincset megnyomta, az ajtó egyszerre föl pattant. És ott állott előtte az asszony, a felesége. Annak az arca is olyan, mintha rajta az odakünn jajveszékélő és káromkodó emberek zagyva lármája kövesedett volna meg. Csengő hangjában meg a megzavart harang rekedt nyelve kongana.

— Gyere, gyere! Siessünk! Hamar! Hamar!

Az erdész elfullad a bámulattól, csak hebeg.

— Margit!... Te vagy?... Mi történik?

Az asszonynak lángol az arca. Az ajtón át, a csendőrlaktanya felől fellöbög az égő kazal.

— Gyere! Gyere!

Az erdész a vállára kapja a fenyőgallyat. Rohannak ki a házból. Az utca néptelen. Minden teremtet lélek ott van, a tűz körül. Senkise látja őket, amint gyorsan átosonnak az utcán, a szomszéd udvaron keresztül, ki, az erdőnek, át a dombon... Már ott állanak fenn és alátékintenek a csenyizi kis erdészlakra, aminek az ablakából gyöngye gyertyavilág pislog feléjük. Mintha ártatlan gyermekszemek néznének ide és hívogatnák befelé a zöld fenyőgallyat, ami szinte odasimul a férfi érdes, borostás, állához.

És a hátuk mögött, a másik oldalon, Herepény fölött és a fenyőerdő fölött biborpiros tűszikrát és égő pernyét dobál és szór széjjel a lángoló kazal. Éhes öreg varjak szállanak át a tájon. A föl-fölesapó lángnyelvek piros tűzfénybe ragyogják a falut, az erdőt, az egész környéket. Átölelik az erdőt. Karácsonyfákká gyújtják az égbenyuló sudáregyenes, kemény fenyőket. A pirkadásszerű fény arany gloriolája omlik el körülöttük és ölelően elterül az erdő fölött. Krisztus lámpásai világítanak. Az egyik oldalon, az erdő felől, az égő faluból a gyűlölet tüzétől lobog, a másikon a szeretet gyöngéd mécsese pislog a nyájas erdészlak szelid kis ablakából.

Lőrinczy György.

Meditáció.

Ó, sohse fogy az örök messzeség!
— Haladj, haladj, a szíved bírja még.

Tűnt gyermekkorom szépségei fájnak!
— Maradjon el mögötted mind a bánat.

Jaj, nem bírom! Eressz... a sárba fekszem...
— Kelj fel! Ne még... A kezed nem ereszttem.

Nézd! Messze, messze, — nézd csak, arra... ott...
Toronyok keresztjén napsütés ragyog!

Mint rossz gunyát, mely fáj és égetett,
Ott leveted e régi életet.

Tul, tul a ködön, tul a szörnyű harcon,
Tiszta mosollyal vár reád az Asszony.

Hallod?... Vékony kis hangok énekelnek, —
Szent tavaszával vár reád a Gyermek.

Állj fel! Ne reszkess, ó ne sírj, ne vérezz, —
Be szép lesz majd az életed, — be szép lesz!

Lesz édes szőlő, lesz még lágy kenyér,
A bánat arra már utól nem ér.

S ha rossz óráknak gondolatja fáj,
Egy kéz szelíden homlokodra száll.

Állj fel! Nézd — nézd csak! — már a torony látszik.
Ó árva vándor, — majd elérsz odáig,

Felujjongva és örömben sikoltva,
A messzi háznak küszöbére rogyva.

Zilahy Lajos.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Harc az Isten ellen.

— Az orosz bolsevizmus atheista propagandája. —

Az a harc a vallás ellen, amely a szovjetrendszer politikájának annyira jelentős alkatrésze, nem pusztá megtorlási eljárás fanatizált hívók kihívó viselkedésével szemben; nem is pusztán a testvérgyilkos gyűlölködésnek vagy a romboló erőszaknak egy afféle kitörése, aminőt a múltban eleget láttak fejlett művelődésű országok is; egyszerűen *nem vallásháború*, ahol a szenvedélyek tombolása mindkét oldalról egyenlő nagy, de őszinte. Nem, ez a harc egyszerűen a Marx-féle kommunista evangélium egyik cikkelyének hideg alkalmazása; mindazzal együtt, ami lélektanilag és néprajzilag vele jár; nem egyéb, mint szerves kiegészítő része a kommunista eszmevilágnak, ugyanúgy, mint a kapitalizmus és a „bourgeoisie“ ellen való küzdelem.

Marx ugyanis a vallásban „népkábító“ szert lát s viszont a vallás kiirtásában — amelyet a nép tévesen tekint boldogítóknak — az igazi népboldogság előfeltételét. Polgári államokban a szocializmus megelégszik annak a követelésével, hogy a vallás legyen „magánügy“: de magával a marxista rendszerrel és párttal az atheizmus egy test és egy lélek. A gazdasági anyanyelvüségre épített kommunista társadalomban a vallásos élet számára nincs többé hely. Azonfelül a vallás, a marxizmus egy másik sarkalatos elve szerint, mindig az uralkodó osztályok, a kapitalista „bourgeoisie“ szolgálatában állott: ennél fogva született politikai ellensége a proletáriátusnak.

E napnál világosabb „igazságokból“ természetes és durva logikával következik a megfelelő taktika.

Az új államlialalom kezdettől fogva világosan nyilvánította érzelmeit a vallással szemben. A moszkvai városi дума épületén, éppen a Szent Szűz kápolnájával szemben, megjelent a felirat: „*A vallás nem egyéb, mint ópium a nép számára.*“ Már 1920-tól kezdve meg van tiltva „az Isten törvényének“ az iskolában való tanítása. Azután sorra jöttek: az egyházi javak elkobzása, a klostromoknak és egyházi épületeknek kommunista klubokká vagy mulatóhelyekké átalakítása, az Isten neve nagybetűs írásának eltiltása, a vallás és egyház védelmezőinek bebörtönzése, kivégzése.

Két sajtószerv kizárólag az atheista propaganda céljait szolgálja. Az egyik a *Bezbozsnik* (= Az Istentelen), illusztrált egyíves folyóirat, amely komoly tudományos mezben igyekszik föllépni. A másik a *Bogomor* (= Az Istengyilkos), amelynek kizárólag az otromba élcelődés a fegyvere. Ez a két sajtótermék elég hű képet ad a vallásellenes küzdelem mai módjairól és értékéről.

Elsősorban az a figyelemreméltó, hogy ez a küzdelem egyformán irányul valamennyi vallás és felkezet ellen. „Az Istentelen“ első számának első lapján egy proletár alakja látható, amint egy, működő gyárak közül kiemelkedő létrára kapaszkodva, pörölyével „a mennyei cárok birodalma“ felé suhint, ahol Krisztus, Jehova és Allah trónolnak. „Az Istengyilkos“ képen pedig egy teljesen veresbe öltözött munkás targoncában tolja maga előtt a különféle „isteneket.“ Egy másik kép a „vallásműhely szerelőit“ ábrázolja, akik között felismerhető a pápa, a római katolikus pap, a rabbi és a mohamedán pap, a mollah. Teljes élel azonban csak az Oroszországban jelenleg leginkább elterjedt három vallás: a keleti „orthodox“ keresztyénség, a zsidóság és az iszlám ellen fordul a harc. A protestántizmust, amely leginkább a most már elszakadt és önállósult balti tartományokban s némely dél-oroszországi német telepeken van elterjedve, figyelmen kívül hagyják, sőt még az iszlámot sem támadják akkora hévvel, mint a másik kettőt, amelyekre viszont, híveik számarányának óriási különbözete ellenére is, egyformán súlyos csapásokat mérnek. A zsidóságot és az Ó-szövetséget épp oly hevesen támadják, mint az „orthodoxiát“ és az Evangéliumot. „Az Istentelen“ munkatársai, amennyire megállapítható, születésük szerint mindkét vallás gyermekeiből kerülnek ki s mindegyik a magáénak a gyalázását tekinti szakmájának.

„Az Istentelen“ támadásai négy főirányban csoportosíthatók:

1. *A vallás a kapitalizmus és a „bourgeoisie“ főtámasza.* A bourgeoisie kétarcú: a földi arca a tőke, a mennyei a keresztyén erkölcs. Az Isten neve és a Krisztus erkölcsstanítása nem egyéb, mint *káposztalevél* (így!) a bourgeoisie pucérságának elfödözésére. A mennyei királyi udvar nem más, mint a földiek másolata: az ember a mennyországot a földi királyságok képére és hasonlatosságára teremtette meg. Az egyház nem más, mint a bourgeois-állam propaganda-szakosztálya. A papok a háború ügynökei. A proletár viszont született atheista. „Azért vagyunk atheisták, hogy uraivá legyünk a tengereknek és a szárazföldeknek, a bolygóknak és a holdaknak, s hogy egyetlen isten se tudja lerombolni az észnek és a tudománynak azt a tornyát, amelyet mi felépítünk.“ „Egy isten, két arc“ felirattal „Tőke Uraság“ látható egy képen, polgári öltözetben, köcsöggalaposan; a Tőke arcába azonban

bele van rajzolva egy Krisztus-arc, úgy, hogy a kettő együtt valami rémesen bestiális kifejezésű főt mutat. Egy másikon a zsidós arcvonású munkás félreír egy függőnyt, amely mögött zsinagóga tűnik fel, s abban szamárféjú, köcsöggalapos Jehova-kép: előtte vén zsidók emelik égnek, megbotránkozva, karjukat.

2. *A vallás ellensége a tudományoknak s ezért a tudomány megsemmisítői.* Itt főképp a Biblia világgépét igyekeznek tudomány- és észellenesnek fölbüntetni. A vallástörténettől kölcsönzött érvekkel mutogatják aztán, hogy például Krisztus föltámadása „merő mese“, amelynek megértésében és méltatásában az a döntő fontosságú kérdés, hogy „kinek használ?“ Nyilván a bourgeoisnak, a kizsákmányolóknak, akiknek érdekük, hogy az elnyomottaknak a lemondás hirdettessék s ezáltal elterelődjék a figyelmük földi nyomoruságukról.

3. *A vallás nem egyéb, mint tévedések és önellenmondások zagyvaléka, amit magukból a szentiratokból meg lehet állapítani.* Itt például az egyik cikkíró az evangéliumok történeti előadásában levő ellenmondásokat aknázza ki; a másik egyenesen Krisztus történelmi létezését vonja kétségbe; a harmadik, a vallás nevében elkövetett erőszakosságokra hivatkozva, a vallásos morál ellen küzd. „A Krisztus erkölcstana vampir-morál. Ezért ragaszkodnak hozzá mindenütt a kizsákmányolók. Miért van az megírva, hogy Krisztus országa a szegények öröksége, s hogy könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak a mennyországba jutni? Miért? A forma kedvéért: mert hiszen meg kell aranyozni a pilulát, ha keserű.“

4. Mindezeknél, a kizárólagosan komoly, érveknél sokkal jobban szereti azonban forgatni „Az Istentelen“ is *a puszta nevetésségesséttétel frivol fegyvereit.* Erre minden eszköz jó. Kipellengézezi a papok tudatlanságát, pénzvágyát, erkölostelenségét; kiparodizálja az egyházi énekeket; kapitalista Miutyánkot közöl (amely különben Lafargue francia szerző munkája); írásban és képben botrányosan kigúnyolja a Hegyi Beszédet, az Urvaországát, a kánai menyegzőt, az angyali üdvözlést, stb., stb. Sokszor katekhizmusi alakban „tanít“, így például: „Igaz-e, hogy a Krisztus forradalmár volt s az elnyomottak pártfogója?“ Felelet: „Nem, mert azt mondta: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené. A Krisztus nem védelmezője az elnyomottaknak, mert nem azt tanítja, hogy az urakkal meg kell küzdeni, hanem ellenkezőleg azt, hogy ha a jobb orcánkon megütnek, a balt is tartsuk oda. A szőlőművelésről szóló példázatban a Krisztus rokonszenve világosan az urak pártján áll, nem pedig a rabszolgákén.“ — *Foi et Vie* 1924. jan. 1. — (ri.)

KRITIKAI SZEMLE.

A protestantizmus eszmetörténetéhez. (Weber Miksa, ford. Vida Sándor: A protestáns ethika és a kapitalizmus szelleme. „Ember és természet“ 5. Budapest, Franklin, 1923. 122 lap. — *Kuyper* Ábrahám, ford. Miklós Ödön: A kálvinizmus politikai jelentősége. — A kálvinizmus, mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója. — A Holland-Magyar Ref. Bizottság kiadása. Budapest, 1923. 76 lap).

Az, hogy a protestantizmus befolyása sohasem szorítkozott tisztán csak vallási és egyházi térre, hanem mint élő és hatalmas szellemé, áterjedt az emberi művelődés legkülönbözőbb más területeire is és azokat, ha másnemű befolyások nem keresztettké vagy zárták el az útját, valósággal át- meg átítatta: régtől fogva tisztán áll a figyelő szemek előtt. Való vagy látszatos tények és azokból vont következtetések alapján a protestantizmus híveinek és ellenfeleinek egyformán megvannak erre nézve a maguk, szinte már dogmatikus szilárdsággal kialakult megállapításai. Ezeknek a megállapításoknak természetesen a legnagyobb bajuk és veszedelmük az, hogy minél leegyszerűsítettebb, minél jelszerűbb formában gyökereztek bele a köztudatba: annál végzetesebben tapad azokhoz bizonyos védekező vagy támadó, büszkélkedő vagy kisebbitő *felekezeti* iz. „Minden haladás, művelődés, felvilágosodás szülője az új-korban a protestantizmus!“ — hangzik az egyik oldalon a tulontúl önérzetes kijelentés, amelyre természetesen a másik oldalról matematikai pontossággal megérkezik újra meg újra a százarcú vád: „Minden újkori forradalom, destrukció, a gondolkodás és az élet minden divatos, szabadonc iránya a protestantizmusra mutat vissza, mint végső és tulajdonképeni forrására!“ A pártos felek kezéből ezt az egymás fejébe vágalt és hovatovább a gyűlölködés ellenszenves színeiben foszforeszkáló frázis-labdát csak az elfogulatlan tudomány veheti ki, amely felekezeti lekő-

telezettség nélkül, a szellem és a módszer meg nem vesztegethető előkelő függetlenségével igyekeznek meghozni e rendkívüli érdekű kérdésben a maga verdiktjét.

A protestantizmus kulturális hatásaira (különösen a politikaiakra és gazdaságiakra) vonatkozó régebbi kutatások és dolgozatok (említsük meg azok közül a Napoleon *Roussel* terjedelmes művét: *Les nations catholiques et les nations protestantes*; továbbá két híres, fordításban nálunk is nagyon elterjedt, szónokias lendülettel megírt kis értekezést: a *Merle d'Aubigné* beszédét Kálvinnról, „mint az újkori szabadságjogok megalapítójáról“ és a *Laveley* Emil ma is sokat emlegetett füzetét a protestantizmus és katolicizmus között való politikai és kulturális párhuzamról), nem voltak mentek bizonyos egyoldalú általánosításoktól s az élet és a kultúra ezerszínű és szövetű valóságát eléggé tekintetbe nem vevő, túlságosan egyszerű vonalvezetéssel dolgoztak a protestantizmus fölényének a kimutatására, — ami persze valósággal kihívta az ellentábornak még egyoldalubb és még szimplébb beállításait *ellenkező* értelemben (gondoljunk például a Szent István-Társulat kiadásában megjelent „Történelmi hazugságok“ című kötetre vagy legújabban a Pezenhoffer egyke-könyvre és a katolikus nagygyűlésen elhangzott támadásokra!) Ezért volt aztán nagyon örvendetes, hogy a protestantizmus kulturális hatásainak részletekbe menő kutatását olyan tudósok is kezükbe vették, akiknek célja egyáltalában nem a protestantizmus fölényének vagy alsóbbrendűségének tűzön-vízen keresztül való kimutatása volt, hanem egyszerűen az igazságkereső kutatás maga — s viszont maguk a protestáns tudományosság vezetőférfiai is egyre teljesebb mértékben kezdték elsajátítani a „világi“ történettudomány, kultúrafilozófia és szociológia higgadtan elemző és mérlegelő módszereit és egyetemes kitekintését, belátván, hogy a protestantizmusnak a legtárgyilagosabb tudományosság fényezője előtt sincsen — s nem szabad, hogy legyen takargatni valója, s hogy a protestantizmus *valódi* kulturái értékei, mint tiszta buzaszemek, a modern történelmi kritika bármily szigorú rostájában is megállják a helyüket, ha mindjárt egy csomó azokhoz tapadó polyvától és egyéb-től szükségképen meg is kell válniok.

A kutatásnak ez a tárgyilagosan meghiggadt és kritikailag elmélyült iránya két szellemtestvérpárnak köszön különösen sokat: *Weber*-nek és *Troeltsch*-nek, *Kuiper*-nek és *Doumergue*-nek. Amazok az egyetemes szellem- és művelődéstörténet szempontjából kiindulva vették vizsgálat alá a protestáns szellem elágazásait, különösen a politikai és a gazdasági kultúra alkotásainak belső szerkezetébe s anélkül, hogy felekezetiileg csak egy pillanatnyira

is azonosították volna magukat a protestantizmus XVI--XVII. századbeli élet- és tantípusainak bármelyikével, megtépő eredményekre jutottak el. Emezek — személyileg meggyőződött, orthodox kálvinisták — tanulmányaik hatalmas körét egyre tágítva, s magukat a felekezeti tudományosság szellemébe és módszereibe egyre jobban beledolgozva, szintén sok olyan eszmei kapcsolatot derítették föl a szóbanforgó területen, amelyekkel távolról sem csupán a jogos felekezeti önérzetet, hanem az egyetemes történelmi tudás legmegbízhatóbb törzsállagát is gyarapítaniok sikerült.

Webernek és Kuypernek, — akiket sok tekintetben a Troeltsch, illetőleg Doumergue mestereinek lehet tekinteni — egy-egy nevezetes, súlyos tartalmú és a további kutatások irányát döntőleg befolyásolt kis művét kaptuk meg mostanában a föntjelt címeken magyarra fordítva.

Az óriási tudású Weber, a modern gazdaságtörténeti kutatások nagymestere, azt mutatja ki végtelenül finom és sokoldalú elemzéssel, hogy a protestantizmus, közelebről a kálvinizmus, hitbéli és ezzel szoros bensőségben összefüggő erkölcsi eszmevilága milyen hatalmas és mennyire kétségbenvonhatatlan befolyással volt a Nyugat életét anyagi oldaláról döntőleg és végzetesen meghatározott újkori gazdasági rendszernek, a kapitalizmusnak kialakulására. A szerző módszeres higgadságát, amely eredményei megbízhatóságának szilárd alapja és záloga, legszebben jellemzik az 58. lapon olvasható következő sorok, (amelyeket minden, e kérdésekkel foglalkozó tudományos embernek oda kellene tűznie vezércsillagul az asztala fölé): „Itt természetesen távol kell magunkat tartani attól a nézettől, hogy gazdasági eltolódásokból a reformációt „fejlődéstörténeti szükségességgel“ levezethetjük. Számítatlan olyan történeti alakulásnak, amelyek nemcsak semmiféle „gazdasági törvényszerűség“, hanem egyáltalában semminemű gazdasági szempont alá sem foghatók, főképen pedig tisztán politikai jelenségeknek kellett közreműködni, hogy az újonnan alkotott egyházak egyáltalán fennállhattak legyen. Másrészt pedig a viláágért sem szabad olyanféle ostobán tudákos tételt védeni, amilyen például az, hogy a „kapitalista szellem“... *csak* a reformáció bizonyos hatásainak eredményeképpen keletkezhetett, vagy hogy a kapitalizmus, mint *gazdasági rendszer*, a reformáció terméke. Már az a körülmény, hogy a kapitalista üzletvitel bizonyos fontos *formái* köztudomás szerint jelentékenyen régebbiek a reformációnál, egyszersmindenkorra útját vágja az ilyen vélekedésnek. Csak azt kell tehát megállapítani, hogy vajjon bizonyos vallási befolyások *közreműködtek-e*, s ha igen, mennyiben ama „szellem“

világszerte való térbeli kiterjeszkedésében és kialakulásának formájában s hogy a kapitalista alapon nyugvó *kulturának* mely konkrét *elemei* vihetők azokra vissza.“

Ez épp oly biztos, mint amilyen óvatos célkitűzés mutatta úton következetes öntudatossággal haladva, nyomozza végig a szerző — nem céhbéli theologusnál színtő páratlanul csodálatos élelátással a theológikumokban is, (ami előnyösen különbözteti meg például az e tekintetben roppantul felszínes Sombarttól), — a reformáció hivatás-ethikájának és evilági aszkézisének a kálvini predestináció-tan által hihetetlenül felfokozott erejű érvényesülését az ó-református puritánoknál, valamint (a bonyolultabb s részben ellentétes eszmei elemekből összetevődő kapcsolatok gondos és türelmes földerítésével) a pietizmusban, methodizmusban, anabaptista és egyéb szektákban.

Az eredmény, amelyre eljut, az a minden felekezetenél feltehető felfogás, amely a vallási „kegyelmi állapotra“, éppen mint olyan állapotra (status) vonatkozott, amely az embert a teremtménynek elesettségétől, a „világtól“ elkülöníti, amelynek birtokát azonban *nem* lehetett valamiféle mágikus-szákramentális eszközökkel vagy egyes vallásos cselekményekkel biztosítani, hanem csak a „természetes“ ember életmódjától félreérthetetlenül különböző, teljesen sajátos magatartásról való *tanúságtétellel*. Ebből már most az egyes emberre nézve az az *ösztönzés* fakadt, hogy kegyelmi állapotát életmódjában *módszeresen ellenőrizze* s életét *aszketikus szellemmel* itassa át. Ez az aszketikus életmód pedig... az egész létnek Isten akaratához igazodó *racionális* formálását jelentette. S ez az aszkézis *nem* volt már valami opus supererogationis (a kötelességet meghaladó jócselekedet), hanem olyan ténykedés, amelyet mindenkiről feltételeztek, aki üdvösségéről bizonyos akart lenni. A szenteknek ama vallásilag követelt, a természetes élettől különböző külön-élete *nem* játszódott le többé — s ez itt a lényeges — a világon kívül szerzetesrendekben, hanem a világon s annak rendjein belül. Az életmódnak a világon belül a túlvilágra való tekintettel végbemenő ez a *racionalizálása* az aszketikus protestantizmus *hivatás-fogalmának* a hatása volt.“ (101.). Ez a „racionalizált“, azaz vallási alapon, Isten színe előtt, de az ész istenadta világosságában *állandóan, öntudatosan és módszeresen fegyelmezett* erkölcsi életfolytatás tette képesökké a protestantizmus híveit (különösen a páratlan élet- és jellemformáló erejű predestináció-tan hatása alatt állókat), az Isten dicsőségét munkáló gazdasági tevékenységnek (elsősorban a tőkeképző üzleti életnek) arra a formájára, amelyben a tipikusan újkori és

nyugati kapitalizmus egyik legősibb és legjellegzetesebb alakját szemlélhetjük.

A mérhetetlen crudicióval megírt, mesterien tömörített dolgozat, (amelynek a főszöveggel egyenlő értékű és egyenlő terjedelmű jegyzetanyagát a magyar kiadásnak, rendkívüli sajnálatunkra, mellőznie kellett), mind módszerei, mind tartalmi szempontból nagyszerű tanulságokat rejt magában. *Modszertileg* esztanós cáfolata minden egyoldalú, akár materialista, akár spirituálista történetírásnak s ragyogó bizonyság amellett, hogy pozitív és szolid eredményeket csak az anyagi és szellemi hatások sokrétű összefonódásainak türelmes és alázatos szétfejtésével, nem pedig egy akár marxi, akár hegeli schema fölerőszakolásával érhet el a történelmi igazság tudományos kutatása — *tekintet nélkül* arra, hogy inkább anyagi, vagy inkább szellemi természetű jelenségek fejlődésmenetét nyomozza-e. *Tartalmilag* viszont, a protestantizmus apológiája szempontjából azt a — Webertől magától nagyon természetesen le nem vont, de megállapításaiból önként értetődőleg következő — tanulságot nyújtja a könyv, hogy a nyugati kapitalizmus elfajulása, Danaida-ajándékká válása éppen ott kezdődik, amikor a protestantizmus nemes askéta-szellemé — amely egyszerre volt hajtőereje és *fékje* — kivész belőle, s amikor, ennek következtében, Isten dicsősége helyett önmagában találja föl egyedüli célját. „Csak mint „könnyű köpenynek, amelyet az ember bármikor ledobhat“, úgy kellene, Baxter úzete szerint, a külső javakra irányuló gondnak az ő szentjeinek a vállán lebegnie. De a köpenyből a végezet folytán acélkeménységű burok lett.“ (121.) Hogy azonban az lett: ezért felelősökké lettek az atyáik szent és tiszta erkölcsi szellemétől elszakadt protestáns nemzedékek, de nem tehető felelőssé maga ez a szellem. A protestantizmus ember- és világformáló, kulturateremtő erejének hamis és nagyhangú apológiára nem szoruló s akármiféle durva vagy finom polémiával el nem homályosítható mivolta mellett nagyszerű bizonyság e kis könyv, amely a magát beleélni tudó számára nehézkes tömörsége ellenére is kimondhatatlanul élvezetes és gyümölcsöző olvasmány.

A nagy Kuyper ötven évvel ezelőtt írott; de időszerűségét, tudományos és irodalmi értékét ma sem veszített tanulmányában az újkori szabadságeszmék és jogok keletkezésére és alakulására vonatkozólag nyomonköveti ugyanannak a szellemnek a hatásait, amelynek nyomait Weber gazdaságtörténeti úton kísérte végig. Ez a tanulmány tudományosan sokkal kevésbé exakt, de tárgyilagoság tekintetében szintén nem hagy fenn kívánnivalót, mint szépen megírt olvasmánynak pedig roppantul sugalló ereje van. Kimu-

tatja az Isten felségjogai alapján álló kálvini liberálizmusnak és demokráciának eszmei fejlődését (különös tanulsággal s eléggé meg nem szívlelhető nyomatékkal mutatva rá arra, hogy a vallási és politikai szabadságelv magánál Kálvinnál még csak a csírák csírájában van meg s teljes kifejtése csak a későbbi nemzedékek érdeme!) s szembeállítva azt a népfel ségen alapuló francia forradalmi szabadságelvvél, föltünteteti klasszikus megvalósulásait, főleg az angol, az amerikai és a holland nemzeti államok életében és politikájában.

A tanulmány — bár csak a megalapozása tudományos, a formája és a célja nem az — nagybecsű adalékot szolgáltat a liberálizmus történetéhez s ismerete, a Doumergue Jellinek, Klövecorn, Cordier, stb. továbbmenő és a részletekben elmélyedő, hasonló tárgyú kutatásainak ismeretével együtt, mindazokra nézve kötelező, akik az öntudatosság magasabb fokával, tehát tudományos erővel is tisztázni kívánják maguk előtt a *protestantizmus és a liberalizmus* viszonyát, s különösen azt a kérdést, hogy a „liberalizmus“ kaméleonszerű történelmi fogalmának leginkább melyik színe és válfaja az, amellyel egy öntudatos protestantizmus (akármelyik felekezeti típusban is) rokonnak érezhetné magát és kezét foghat. A tanulmányhoz Kuypert ma is becses irodalmi jegyzeteket és utalásokat csatolt, nagyon helyes, hogy a magyar kiadás ezeket is közli, de nem ártott volna azokat a kutatás mai színvonalának megfelelőleg azon a teljesen minimális mértéken túlmenőleg is kiegészíteni, amely mértékben azt a fordító, (aki pedig e téren maga is képzett szakember) megcselekedte. — Maga a fordítás mind a két műben becsületes, világos, értelmes munka, művészibb tömörségre és kifejező erőre való törekvés nélkül, — amit nem vehetni rossz néven, meggondolva, hogy mindkettejüknek, de különösen a Weber fordítójának, anélkül is kemény dolguk volt. Már inkább kifogásolható az, hogy az utóbbi a vallási és theologiai szakkifejezések tolmácsolásában rendszerint nem találja el a bevett magyar irodalmi egyenértékeket, amiből ha nem is éppen egyenes értelmetlenség, de bántó, szem- és fül-sértő diszharmonia származik: így például amikor a Frömmigkei-ct „kegyesség“ helyett véges-végig „jámorságnak“ fordítja, (pedig a „jámor“ szó és származékai a magyarban ma már nem annyira vallási, mint inkább erkölcsi meghatározottságot jelentenek, még hozzá a legtöbbször kissé gúnyos mellékízzel: „a jámor!“ stb.), „mennyei atya“ helyett „égi atyát“ mond (65. l.), Pál-féle vagy páli (tudniillik Pál ápostoltól származó) helyett (54. l.) „paulinusit.“ — Ugyane könyvben (49. l.) a Jesua ben Sirach-ból való idézet (a Luther-bibliát véve alapul) 11:21. és

23-ra javítandó. Az pedig, hogy „már Kálvin tette azt a gyakran idézett kijelentést, hogy csak ha a „nép“, azaz a munkások és kézművesek tömege szegény marad, akkor marad engedelmes Isten iránt“ (Weber 118. l. v. ö. 36. l.) — régen megcáfolt rágalom (v. ö. Protestáns Szemle 1912. 307. skk. és 1914. 55. sk. lapok).

ri.

A Madách-centennárium termékeiből. (Mitrovics Gyula: Az egység és sokféleség esztétikai elve az Ember Tragédiájában. Debrecen, Tisza István-Társaság, 1924., 17. l. — Baros Gyula: Madách nyomai szépirodalmunkban. Bpest, Studium, 1923. 35. l.).

A tavalyi kettős centennárium alkalmá Madáchra vonatkozólag nem hozott létre megközelítőleg sem olyan nagyszabású és nagyjelentőségű tanulmányt, amilyen például a Horváth János munkája Petőfiről. Madách emlékének jóformán alig áldoztunk egyébbel, mint az Ember Tragédiája egy-két hasznos új kiadásával. A tíz újjunkon kényelmesen meg lehetne számolnunk a kisebb terjedelmű Madách-dolgozatok közül is azokat, amelyeknek a létjogosultsága nem szűnt meg a jubiláris esztendővel együtt. Ezek közé tartozik az a két dolgozat, amelyekről pár szóval most meg akarunk emlékezni.

Az egyiknek a szerzője Mitrovics Gyula, az esztétika tudományának nálunk ma legbuzgóbb művelője. Tudvalevő, hogy Mitrovicsnak kéziratban készen van egy több kötetre terjedő teljes és rendszeres esztétikája, évtizedek elmélyedő, következetes kutató és összegező munkásságának eredménye. Az esztétikai elméletek gyökerei mindig a költői gyakorlat konkrét példáinak a talajából szívják az egészséges táplálékot, csak ebben fogódzva nőhet az elmélet magasra és hozhat gyümölcsöket a filozófiai rendszeresség levegőjében. Mitrovics már több ízben szerencsésen felhasználta az elméleti esztétika megállapításait nézőpontokul egy-egy költői mű szemlélése alkalmával (például: A csodás elem Arany Buda Halálában, Irod. Közlem. 1915.). Ehhez a módszerhez folyamodik mostani tanulmányában is, amelyet a debreceni Tisza István Tudományos Társaság tavalyi jubiláris Madách-ünnepén adott volt elő.

Abból az esztétikai alaptörvényből indul ki, hogy a széphatás tárgyi feltétele egyfelől a változatosság, másfelől az egység. A kérdés tehát az: hogyan tud az Ember Tragédiájában egyszerre és együttesen érvényesülni ez a két követelmény, amelyek egymás ellentéteinek látszanak. „A sokféleségben érvényesülő egység szempontjából elemezve az Ember Tragédiáját, szinte iskolás például szolgál eme régóta felismert esztétikai elv érvényesülésére“,

mondja szerzőnk s miután rámutat az Ember Tragédiája cselekvényének gazdag változatosságára, azt a kérdést veszi vizsgálat alá: miféle gyűjtőlenosében találkoznak az egyes jelenetek fény sugarai. A gondolati, hangulati és szerkezeti egységnek szellemes megbeszélése után arra az eredményre jut, hogy „mindez együtt a költői anyag tömött gazdagságában a koncepciónak fölséges egységét mutatja.“

Az egész dolgozat nem nagy terjedelmű, de mutatja, hogy az elméleti esztétika egy-egy tételének igazolására sikeresen lehet felhasználni egy-egy immár kétségtelen tekintélyű konkrét műalkotást, mint bizonyító példát. Olyanforma eljárás mód ez, mint a kísérleti tudományokban az ugynevezett ellenpróba.

A Baros Gyula tanulmánya is érdekes feladat megoldására vállalkozott. Nem Madách-csal, illetőleg az Ember Tragédiájával foglalkozik, hanem azt a hatást igyekszik megállapítani, amelyet Madách és nagy műve szépirodalmunkra gyakorolt. Előre megjegyzi, hogy „az eredmény nem szolgál különösebb meglepetéssel s talán mennyiség tekintetében is alatta marad a várakozásnak,“ — de azért igen figyelemreméltó az az anyag, amelyet vizsgálata körébe bevonnia sikerült. Nem mellőz olyan műveket sem, amelyek nyomtatásban sohasem jelentek meg s ma már csak a M. T. Akadémia értesítőiben van nyomuk, mint olyan pályaműveknek, amelyeknek jeligés levélkéi a tűz maratalékaivá lettek.

A nevezetesebb, vagy legalább terjedelmesebb olyan munkák, amelyek az Ember Tragédiája nélkül nem születhettek volna meg, Baros szerint ezek: P. Szathmáry Károly: *Az asszony komédiája* (1888.), Csillag Károly: *Sátán útja* (1898.), egy ismeretlen szerző ily című drámai költeménye: *Egység* (1922.). E munkák beható elemzése és megbírálása után szerzőnk olyan irodalmi termékek ismertetésére tér át, „amelyek, ha egészükben nem is, de valamilyes kapcsolatnál fogva jogot adnak arra a föltevésre, hogy indítékaik sorában szerepe jutott az Ember Tragédiájának is.“ Pathetikus ünneplő költeményektől a napilapokban megjelent parodiákig sok érdekes adalékot kutatott fel és csoportosít, amelyek együttvéve csakugyan bizonyítják, hogy Madách nagy műve „mily szokatlanul változatos irányokban és módokon hozta hullámszába szellemi életünk bizonyos területét.“

Baros tanulmányát a centennárium alkalmá hozta ugyan létre, de előnyösen különbözik az alkalmi megemlékezések többségétől abban, hogy nem frázisokból áll, hanem tárgyilagos megállapításainak értéke az ünnepi évforduló után is változatlan marad:

-- mond.

Szelényi Ödön: A neveléstan alapvonalai. („Szabad Iskola“: V.). — Genius kiadása, Budapest, 1922., kis 8° 104 l.

Szelényi Ödönnek, a neveléstan lelkes és kipróbált munkásának egy minden tekintetben sikerült kis összefoglaló munkája jelent meg, amely a pedagógia legújabb irodalmának alapján saját egyéni tapasztalatainak és mély s sokoldalú tudásának értékesítésével markáns vonásokban mutatja be a modern neveléstan alapvonalaait. Nem elvont, száraz fejtegetéseket, hanem merő életet találunk e könyvben. A nevelés modern fogalmának gazdag tartalmát szerencsés kézzel induktív alapon állapítja meg s rámutat arra, hogy a nevelést az átöröklés törvényének ismerete óta nem mondhatjuk már mindenhatónak. Az átöröklés tanának neveléstanai fejtegetése kapcsán ügyesen utal Szelényi arra, hogy az átöröklés egyik legyőzője a szuggesztió. A neveléstan alapkérdéseit dióhéjban, de vonzóan tárgyalja a szerző, hogy azután részletesebben fejtegetse a nevelés célját és tényezőit. A világnézetek harcának tömör és plasztikus képét kapjuk, a személyiség boucolt kérdésének tárgyalása pedig egyenesen meglepő. A nevelés tényezőinek ismertetése vonzó és itt a szülői ház, iskola és élet nevelő hatását keresetlen és megszívlelésre érdemes szavakban fejtegeti Szelényi. Az iskolásgyermkeknek külön fejezetet szentel a szerző, majd a nevelés módszereit tárgyalja behatóan.

A tanulmány legszerencsésebb és egyúttal legvonzóbb fejtegetései a nevelés munkájáról szólnak, még pedig a reális és ideális értékekről. A szerző helyes érzéssel ennek a résznek szenteli munkájának javát. (6. fejezet, 52—96. l.) A reális értékek-nél találó csoportosításban értékeli a testi és az úgynevezett technikai nevelést. Kitér a torna összes fajaira, egészséges pedagógiai érzéssel méltatja azokat és megjelöli egyúttal a helyes útát, amelyre — az általános hadikötelezettség eltörlése folytán — nekünk rá kell tévünk. A cserkészetről, de különösen a németországi „vándormadarak“ (Wandervogel) intézményéről, amely a csohek erőszakos cselésítése miatt a Szepességen is már meggyökeresedett, talán időszerű lett volna, ha a tudós szerző kissé részletesebben szólt volna. Ezt Szelényi annyival könnyebben tehetné volna, mivel nem régen külön kis tanulmányban méltatta a vándormadarak intézményének nagy pedagógiai és nemzeti jelentőségét.

Az ideális értékekről szóló fejezetek élénken, sőt művészi lélekkel megírt részek. Csak az akarat neveléséről szóló fejezetben véljük megemlítenedőnek, hogy az akaratnevelést nemcsak a magyar református iskoláknál, hanem hazánk ev. latin iskoláinál is a tanulók önkormányzatával akarták már a XVI—XVIII.

századokban fokozni. A szerző helyesen találja ennek a mi hazai protestáns iskoláinknál rég ismert mozgalomnak mai utánezatát az amerikai „self government“-ben.

Befejezésül vázaltszerűen, de markáns vonásokban rávilágít Szelenyi a nevelés szervezésének nagy és felette szükséges munkájára. A munka értékes és élvezetes olvasmány. A szerző kerül minden tudákos meghatározást, a legelvontabb neveléstani problémákat vonzóan tárgyalja és alkalmas arra, hogy a művelt közönséggel megismertesse a neveléstan legújabb vívmányait és nagy nemzeti jelentőségét.

Bruckner Gyözö.

Havass Rezsö: Fényben... Három magyar-dalmát történeti kép. Színmű. Színre alkalmazták *.* és *.* Budapest, 1924. A Magyar Adria-Egyesület kiadása. (kis 8°) 100 l.

Havass Rezsö, a Magyar Földrajzi Társaság tb. elnöke, a Magyar Adria-Egyesület társelnöke csaknem félszázadon át propagálta tollal és szóval Dalmácia visszacsatolását. Többször bejárta a dalmát földet, a tengerparti nagyobb városokban felkutatta a magyar történelmi emlékeket, az ottani levéltárakban tanulmányozta a magyar-dalmát történelmi kapcsolatot, a dalmát vezető közéleti tényezőkkel való személyes érintkezés útján törekedett felújítani a régi rokonszenvet és ragaszkodást Magyarországra iránt. Itthon a felolvasások és tanulmányok kötetekre menő sorozatával igyekezett a magyarságot meggyözni Dalmácia visszacsatolásának nagy gazdasági és politikai jelentőségéről, az országgyűléshez ez ügyben benyújtott memorandumát annak idején 37 tövényhatóság támogatta, igen értékes és fényes kiállítású könyvet írt Dalmáciáról, az ő sürgetésére épült ki az ogulin-knini vasút, hogy a magyar tengeri forgalomnak útát nyisson Spalatóba is. Mindezt a közel félszázados lelkes, önzetlen hazafias agitációt — éppen amikor már sikerre látszott vezetni, amikor már közeli kilátásban volt Dalmácia visszacsatolása — derékban törte meg a trianoni béke-diktátum, amely nemcsak Dalmáciát, hanem még Fiumét is elszakította Magyarországtól.

Havass Rezsöt azonban ez a rettenetes tragédia sem törte meg, az ő jobb és szebb jövőben bizakodó reménységét nem volt képes megbénítani az erőszak vas ökle. A magyar-dalmát kapcsolat nyolcszázévet meghaladó dicsőséges emlékét nem lehet a történelem lapjairól egyszerűen letörölni, sem a lelkekből kiírtani. Magyarország legfényesebb korszaka volt az, midőn nagy királyaink uralmukat Dalmáciára is kiterjesztették s a dalmátok is boldogok voltak, amikor a magyar uralom erejére és jó indulatára támaszkodhattak.

Ennek a dicsőséges multnak három kimagasló epizódját dolgozta föl Havass egy szép költői trilógiában, amelyet két kiváló írónk színrre alkalmazott. A három kép közül az elsőben a szerző Kálmán királynak az Adria partján való fényes szereplését tünteti fel, amely e nagy királyunk hatalmáról, államférfíúi bölcseségéről, tapintatáról és nagylelkűségéről tesz tanúságot, a másodikban IV. Béla királynak a tatárok elöl Dalmáciába való menekülését s ottani rokonszenves fogadtatását jeleníti meg, míg a harmadikban Nagy Lajosnak Zárába 1358. február 18-án történt diadalmas bevonulását mutatja be. — A három képet nagy idők választják el ugyan egymástól, de mind a hármat egybe kapcsolja az a fény, amelyet Szent István koronája oly ragyogóan árasztott a magyar-dalmát kapcsolatra, s amely fénynek ragyogása átvilágított a századok hosszú során s mai letiportatásunkban is egyik legnagyobb büszkeségünk és legfőbb reménységünk.

Havass trilógiája ennek a dicső korszaknak költői szárnyalású apothéozisa, amelyet a Magyar Nemzeti Szövetség irodalmi szakosztálya a magyar nemzeti öntudat erősítésére és a hazafias szellem ébrentartására kiválóan alkalmasnak talált és mint ilyet a magyar közönség figyelmébe a legmelegebben ajánl.

Havass trilógiájának tényleg nagy előnye a magyar történelmi színművek felett az a körülmény, hogy amíg a legtöbb színműírónk a magyarság leggyászosabb, szinte lesújtó eseményeit viszi a színpadra, addig Havass történelmi multunk legdicsőbb korszakát eleveníti meg, azt a kort, amikor legfényesebben ragyogott Szent István koronája. Akár színpadon előadva, akár mozgóképekben megjelenítve, ez a trilógia hivatva van a magyar nemzet nagy történelmi multját a maga fényében bemutatni s mint mozidarab a külföldi propaganda céljaira egyike a legalkalmasabb eszközöknek, mert csillogó fényben mutatja be a dicsőséges magyar multat.

G. B.

Színművészet. (*Klasszikusok ujjászületése. — Népművészet.*)

Böven kerül színrre darab színpadainkon hazai és külföldi szerzőktől, olykor jelentős sikerekkel, de mind eltörpül annak jelentősége mellett, hogy a *klasszikusok most ujjászületnek* máshol is Európában, de különösen a színművészeti érzékenységben és jelentőségben elsőrendű budapesti színpadokon.

A hazai klasszikusok közt különösen jellemző az *Ember Tragédiájá*-nak újraeledése, mi több: teljes szövegével, aminek révén az eddigi „látványossági színdarab“ visszaállíttatik bölcselmi drámának s amit így minden eddiginél áhítatosabb, megértő közönség néz végig, ma, Budapesten, a hanyatló karthagói romló falak

közt! És a *Shakespeare*-ciklusok egymásután mind mélyebb sikerrel járnak, áhítatos közönsége van különösen a Viharnak, Hamletnek. Ujjászületését éli a *görög dráma*, görög eredetijéhez minél hűebben visszaállítva. Teljes tiszteletét megkapja *Ibsen*, újból tekintélyé elevenedik *Goldoni*, (Vígsház, március 14., A fogadósné), *Tolsztoj* „Az élő holttest”-je pedig, ez az igazában legfelsőbb irodalmároknak való válogatott, előkelő csemege, olyan mély és általános sikerhez talál nálunk közönséget, amilyent még a béke legaranyosabb napjaiban sem mertünk álmodni.

Mit jelent a legnemesebb klasszikusok e nagy keresése? Kétségkívül azt, hogy a társadalom lelke, amely elsősorban az irodalom tükrében kémleli a maga sápadt, tragikus arcát, hogy egészsége, betegsége jeleit s javallatait megtalálja: e társadalom megrendült lelke rendületlen értékek, etikai és esztétikai (olyan a kettő!) bizonyosságok után sóvárog annyi kiábrándulás és fájó léhaság után, szilárd oszlopoknak akar támaszkodni. De ne higgyük, hogy a reakció a követelménye. Új klasszikusok, új oszlopok, újult hitek az igazi igényei, akik természetesen rokonok volnának, reméljük: lesznek, az eddigi, az örök klasszikusokkal, mint ahogy várva-várt unokáink arca, sóvárogva hisszük, majd őseink arcához hasonlít.

Még egy apró jelt említünk sok színházunk zürzavaros napimulattatónak fogadott darabján túlról: a Városi Színház márciusi ifjúsági előadásul *Gárdonyi* Karácsonyi álom-ját adta a főváros kezdő színházi közönségének. Most már látjuk: bátortalanul próbálkozó kicsi darab ez, de próbálkozásának iránya a legtávolabbi horizont felé irányíthatná a közönség és a közönség-kifejező író figyelmét. Oh, a magyar színjátszó népművészetet, a betlehemes játékot és más népi jeleneteket, ha valaki, aki igazán Valaki, elindulna fölkeresni, ha meg tudná találni és mint ahogy Hamupipókékat királynővé koronozzák: ha föl tudná szentelni igazi színpadunkon igazi magyar műköltészetté!... Ha van a magyar léleknek elmondatlan mondanivalója, önmaga és a világ számára a színpadról, a *Gárdonyi* együgyű pásztorbotjával kell útra-indulnia.

B.

Operaház. (*Poldini* Ede: Farsangi lakodalom). A zeneirodalommal komolyan foglalkozók már régen tudták, hogy *Poldini* Edének, e külföldön élő hazánkfának neve a legelsőrangú zeneszerzők között sorakozik. Emlékeztek bájos, szellemmel és szépséggel teljes kis operájára, a Csavargó és királyleány-ra, amelyet nagy sikerrel adtak a külföldön és amely operánknak ma is műsordarabja. Emlékeztek egy sereg zongoradarabra, amelyek közül

a gyermekdarabok épp úgy, mint a művészek tudását is kemény próbára tévő szerzemények egyaránt sugározzák magukból szerzőjük zsenijét és a zongorára való írásban legelsőrangúságukat. Ennyire a hangszer lényege szerint írni Liszt Ferenc óta senki sem tudott. Mindezeknek tudatában nagy reménységgel és fokozott várakozással néztek a darab bemutatója elé, annyival inkább, mert az operai körökből kiszivárgó hírek szerint a közreműködő művészek kivétel nélkül nemcsak nagy ambícióval és lelkesedéssel tanulták szerepüket, hanem nagy örvendező szeretettel vettek részt a Kerner István főzeneigazgató által a kezdet kezdeté óta végtelen odaadással, vaskézzel vezetett, felette szigorú próbákon. A darab előadása azonban a legvérmesebb várakozásokat is messze túlszárnyalta.

Bánffy Miklós gróf érdeméül tudandó be, hogy e darabnak megírására megnyerte Poldini Edét, mert Vajda Ernő kitűnő szövegkönyv a Bánffy intendáncsága idején kiírt szövegkönyv-pályázaton nyert első díjat, és ezt a librettót szerencsés kézzel éppen Poldininak ajánlotta fel, aki azt örömmel elfogadta, mert: magyar, derűs (sok lírai mozzanattal) és *tiszta*.

A díszletek tervezése és a rendezés műve az Opera új rendezőjének, Márkus Lászlónak nagy képességéről tett tanúbizonyságot. A mozgalmasság élettel teljes és természetesen, sehol semmi mesterkéeltség és mindenütt a zenével való teljes lépéstartás.

Utóljára hagytam azt, ami az operánál a legfontosabb, a zenéről való megemlékezést. Ez pedig igen nehéz, mert nehéz bővebben írni arról, amit egy szóval lehet kifejezni: gyönyörű. Akinek füle van a zene hallására: hallja, akinek nincs, úgy sem lehet ezt szóval megmagyarázni. De azok részére, akik tudnak hallani, azonban nem volt módjukban e csodás szépségű víg operát meghallgatni, elmondom, hogy a főbb személyeknek megvan a maguk jellemző zenei motívumok. (Nem akarok leitmotívot mondani, mert e fogalom teljesen más világ felé irányít, mint amelyben Poldini operája él). Zárt formákban van írva a mű, amely formákon belül szabadon lépnek fel a jellemző motívumok. Magyar dallamvonalának tökéletes mivoltát legjobban jellemzi az, hogy azt az érzést kelti a hallgatóban: hisz ez másként nem is lehet. Onnan fűzi tovább a zene magyar jellemvonását, ahol Erkel java erejében abbahagyta.

Ilyen a Péter nemzeti úr felléptével jelentkező zenei légkör. A népies eredetűeknek látszó „nóták“ dallama csodás művészi magasságra emelkedett. A szólamvezetések mestori mivolta, a harmóniak újszerűsége és gazdagsága, a derűs, a lírai, a melankholikus: a kómikus hangulatoknak páratlanul változatos, szellemtől, érze-

lemtől vagy szatirától való áthatottsága, a zenekarnak virtuóz kezelése, mind-mind egy istenáldotta nagy művész-egyéniség lelki gazdagságát tárják elénk. Ha azt akarnám mondani, hogy mi is a legszebb része a műnek, akkor körülbelül az összes számokat fel kellene sorolnom, így a kórusok közül a kulcskeresést, a fánkvivő hajdúk énekét, a zálogosdi játékot, a hőember-dalt, a vendégek bevonulását, a finálékat, vagy a fugált panaszt a hóvihar miatt, vagy ezt, vagy azt, vagy mindent. Kálmán diák két dala, Péter uram kalendárium-olvasása, Stanci belépője, mind-mind gyönyörűséges. Különösen tetszett az asztali zene, cigányos hangulatával, amely azonban csak a hangszerek alkalmazásában (cimbalom) adja meg a cigányos hangulatot, tartalmilag a régi magyar zenének modern művészi magasságra való emelése.

A darab főalakjának, a nemzetes asszonyoknak szerepét úgy ének, mint alakítás dolgában fényesen töltötte be Sebeők Sári; méltó társaik voltak Szende, Baslides, Medek, Székelyhidny és Szemere.

„Az első ízig-vérig magyar víg opera a *Falusi lakodalom*, amelynek első előadásától számíthatjuk e műfajnak hazánkban művészi teljében való megjelenését. Méltán ünnepelték a Svájcból hazajött Poldini Edét s benne a magyar teremtő erőt. I. K.

A „Szövetség“ kiállítása a *Nemzeti Szalonban. Március 16-án új művészcsoport mutatkozott be az Erzsébet-téri Szalonban. Megszoktuk már, hogy e fajta társaságok bizonyos művészi irányok kultiválása, népszerűsítése céljából alakulnak, s azután kiállításaikon iparkodnak jelszavaikat, vágyaikat, akaratukat belevinni a művészi élet kavargó világába. Ez új alakulás mögött nem áll semmiféle új jelszó, különböző iskolák követői békésen férnek meg egymás mellett, hiszen valamennyien egyek egyben: az igazságot keresik. Az igazságnak pedig a művészetben számtalan útja van. A „Szövetség“ tagjai többé-kevésbé már elég régen járják a maguk igazságának az útját, s kitűnő nevet szereztek maguknak az igazi művészet megbecsülői körében. Most utolsó éveik java termésével lépnek a nagyközönség elé, tanúbizonyságot téve arról, hogy a művészetben nincs megállapodás, a vérbeli művész folyton kutat, keres, küzd, elsősorban magával, azután a feladataival.

A fetőművészek közül a kiállítók között szerepel *Eder Gyula*, Benczur iskolájának és hagyományainak hűséges továbbfejlesztője; most is elragad képeinek gyönyörű, meleg színeivel, rajztudásának biztos készségével, „Orfeus“-a a kiállítás egyik legszebb darabja. *Edvi Illés* Ödön vérbeli tájképfestő, akinek apró vásznai sok gyönyörűséget szereznek eleven színhatásukkal. *Győrffy*

István ceruzarajzaiban az ábrázolt személyiségek testi-lelki portréit kapjuk a legnagyobb biztossággal és szuverén tudással meg-
rajzolva. *Kacziány* Aladár stilizált, benső áhítattal és elmélyedés-
sel készült képeiből a preraffaeliták vallásos buzgótsága cseng fe-
lénk. „Tavaszi misztérium“-a a kiállítás egyik legszebb darabja.

Kampis János főleg pasztelljeivel tűnik ki; azonban az
anyagának nagyobb megrostálása nem ártott volna annak a kép-
nek, amelyet munkásságáról ad. *Maróthi Major* Jenő tájképeivel,
amelyeken kissé ködös hangulatok boronganak, a magyar tájak
gyöngéd lelkű piktorának bizonyul. Kilátás a Bükk-hegységre,
Holdvilág, Domboldal, Békásmegyér című művei kiállított képei-
nek gyöngyszemei. *Merész* Gyula impresszionista modorban fes-
tett „Baboccai erdőrészlet“-ével excellál. *Moldován* Béla kiállít-
tott műveiből elegáns modorral festett néhány arcképe s a nagy
erővel megfestett „Öregasszonyok“ című képe válik ki. *Rakssányi*
Dezső templomképeiben újból a fény- és árnyékhatások régi vir-
tuóz kezelőjének bizonyul.

A szobrászok közül *Fülöp* Elemért és *Horvai* Jánost találjuk
az új művész-szövetség tagjai között. *Fülöp* néhány kedves plakett-
tel s egy szépen megkomponált relieffel kelt figyelmet.

Horvai János egész sorozat síremléktervezettel, pár eszményi
portréval és szoborral, két Krisztus-alakkal szerepel a tárlaton.
Az ő kiállítása művészi alkotó ereje tökéletesedéséről s kifejező
képességének csaknem teljessé válásáról ad képet. Síremlék-terve-
zeteiben az építőművészetnek kevesebb szerep jut, ellenben ezek
az emlékek az érzés elmélyülésében és a fájdalom kifejezésében
nálunk szinte páratlanok. Ideális portréi és szobrai közül legjob-
ban a két reformátornak, Kálvinnak és Luthernak alakja ragad
meg mesteri lélekkifejező erejével. Krisztus-alakjai a már tőle
megszokott nagy vallásos erővel fejezik ki az Üdvözítő szenvedéseit.

Medgyaszay István, a Szövetség építész, néhány sikerült
tervvel és rajzzal lép föl, amelyek azonban már jórészt ismerete-
sek. *Tarján* Oszkár, a kiváló iparművész, néhány ízléses és stilus-
os kivitellű templomi kegyeszer és apró használati tárgy kiállítá-
sával veszi ki részét a sikerből.

A „Szövetség“ bemutatkozása jól sikerült s hisszük, nagy-
jövőjü társaság ünnepelte székfoglalóját a magyar művészi cso-
portosulások között.

Oroszlán Zoltán.

Szerkesztőváltás, *Veress* Jenő, Szemlének felelős szerkesz-
tője s Társaságunk főtítkára, — nagy sajnálatunkra — mind-
két tisztétől megválnak. A Szemle följújtása, a kiadás megszerve-
zése és a Társaság munkába indítása körül végzett buzgó és ön-
zetlen fáradozásáról hálával emlékezünk meg.

R. L.

A TÁRSASÁG ÉRTESITŐJE.

Az igazgató-választmány ülése.

Budapesten, a Ráday-könyvtár olvasótermében 1923 november 6-án *Ravasz* László elnöklete alatt jelen vannak: Balogh Jenő, Bancsó Antal, Bartóky József, Benedek Sándor, Czeglédy Sándor, Csikesz Sándor, Ferenczi Zoltán, György Endre, Hamar István, Imre Sándor, Kaas Albert báró alelnök, Kovács Sándor, Madai Gyula, Marton Lajos, Némethy Károly, B. Pap István, Papp Ferenc, Raffay Sándor, Révész Kálmán, Schneller István, Soltész Elemér, Szász Károly, Szlávik Mátyás, Vargha Gyula igazgató-választmányi tagok, Bendl Henrik pénztáros és Veress Jenő főtitkár, egyben mint jegyző.

1. Ravasz László elnök a jelenlevők szíves üdvözlése után az ülést megnyitja és bejelenti, hogy a júniusi közgyűléstől kapott általános felhatalmazás alapján felkérte Veress Jenő budapesti teológiai akadémiai m. tanárt a Társaság főtitkári teendőinek ideiglenes ellátására és a Protestáns Szemle szerkesztésére, havi tiszteletdíj mellett.

A választmány jóváhagyólag tudomásul veszi az elnök intézkedéseit.

2. Főtitkár bejelenti a júniusi közgyűlés által megválasztott tisztviseleőknek és igazg.-választmányi tagoknak a választás elfogadására, az arról való lemondásra vonatkozó értesítését és a mai ülésről való távolmaradásuk kimentését.

Tudomásul szolgál.

3. Főtitkár bejelenti, hogy a közgyűlés által elfogadott módosított alapszabályok sokszorosítva és a nagy számú mellékletekkel ellátva jóváhagyás végett a belügyminiszterhez leendő fölterjesztés céljára készen vannak s kéri a választmány helybenhagyását és felhatalmazását.

Választmány felhatalmazást ad a fölterjesztésre.

4. Főtitkár bemutatja a pénztárosnak a Társaság anyagi helyzetéről szóló kimutatását.

Elnök ezzel kapcsolatban jelenti, hogy a külföldi protestantizmus Európa-segítő zürichi központjától, a magyar központ útján kétezer svájci farnkot kapott az Irodalmi Társaság, amelyért mondjon köszönetet a választmány a külföldi hittestvérek segítő-szerveinek és a magyar központ elnökének, Raffay Sándor püspöknek.

A választmány a világprotestantizmus zürichi segítő központjának és a magyar központnak, valamint Raffay Sándor püspöknek mondott köszönettel örvendetes tudomásul veszi.

5. Főtitkár, úgyszintén mint a Protestáns Szemle szerkesztője előterjeszti a Protestáns Szemlének mint világnézeti és kritikai havi folyóiratnak, a Társaság legfontosabb propaganda-eszközének legközelebbi megjelenetésére vonatkozó tervezetet. A sokgúg kérdés körül beható vita indult meg, amelyben Soltész Elemér, Vargha Gyula, Czeglédy Sándor, György Endre, Balogh Jenő, Imre Sándor, Hamar István, Szász Károly és az elnök vettek részt.

Választmány az elnökségre bízta a Protestáns Szemle kiadásának korszerű előkészítését és intézését, Ravasz László fő- és Veress Jenő felelős szerkesztősége mellett az elnökségre bízta a szerkesztőség további megszervezését is.

6. A tagdíjakra és az előfizetési díjakra vonatkozó előterjesztést

a választmány azzal fogadja el, hogy azokat az elnökség a Szemle megindulásakor a tényleges viszonyoknak megfelelően szabja meg.

7. Az irodalmi, tudományos és művészeti szakosztály megalakításának elmőmunkálatairól szóló bejelentést

helyeslőleg tudomásul veszi a választmány és megbízta az elnökséget a szakosztálynak a megfelelő időben való megalakításával.

8. Az általános propaganda kérdésének megbeszélésénél Kaas Albert báró világi elnöknek a papírszerzésre, Csikesz Sándornak a búzagyűjtésre és Bartóky József szakosztályelnöknek a pénzintézetek által leendő anyagi támogatásra vonatkozó gyakorlati tanácsai és javaslati alapján

a választmány elhatározza az Irodalmi Társaság korszerű propagálását és ennek megfelelő szervek segítségével való végzését az elnökségre bízta.

Több tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

Veress Jenő főtitkár, mint jegyző.

Ravasz László elnök.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK:

Gyökössy Endre; Szép magyar jövendő. Költemények. Jegyzők Orsz. Árv. Egyes. Bpest, 1923. — *Sik* Sándor: Csend. Versek. Bpest, 1924. „Pallas“. — *Zahn* Ernő: Indergard Albin. Regény. Ford. Várady Imre. 1923. „Pallas-Regények“. — *Jörgensen* János: Dánia nagyasszonya. Regény. Ford. Szunyogh Xav. Ferenc. 1924. „Pallas“. — *Tersánszky* J. Jenő: Jámbor Oska. Regény. 1924. „Pallas“. — *Komáromi* János: A régi szerető. Regény. Kultura: „Magyar regényírók“. — *Móra* Ferenc: A festő halála. Regény. Kultura: „Magyar regényírók“. — *Stendhal* (Henri Beyle): A pármái Certosa. Ford. Benedek Marcell. Klasszikus Regénytár. Új sorozat. 2 kötet. Révai Testvérek. — *Podmaniczky* Pál báró: Megnyílt szemek. Elbeszélések. „Bethánia“. 1923. — *Pröhle* Vilmos: Napkeletről. 2. bővített kiadás. 1922. „Stádium“. — *Lelkes* Nándor József: Letűnt világ. (Rajzok a kuruckorból.) 1923. „Stádium“. — *Makkai* Sándor: Élet fejedelme. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 1924. „Az Út“ kiadása — *Lampérth* Géza: Régi magyar levelesláda. Mult idők szerelmes írásai és egyebek. Bpest, 1923. „Pantheon“. — *Kenedy* Géza: Az élet könyve. 3. kiadás, 1923. „Stádium“. — *Papp* Viktor: Arcképek az Operaházból. 1924. „Stádium“. — *Papp* Viktor: Arcképek a külföldi zenevilágból. 1924. „Stádium“. — *Nitti* Francesco: Nincs béke Európában. 2. javított és bővített kiadás, 1923. „Pallas“. — *Nitti* Fr.: Európa hanyatlása. Az újjáépítés utjai. 1923. „Pallas“. — *Ferrero* G.: Az ókori civilizáció bukása. Ford. Schmidt József. 1924. „Pantheon“. — *Erdélyi* László: Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégebbi története 1301-ig. Bpest, 1922. „Pallas“. — Magyarország gazdasági térképekben. Szerk. Teleki Pál gróf megbiz. *Edvi Illés* Aladár és *Halász* Albert 1920. „Pallas“. — *Szelényi* Ödön: A lélek élete. A kísérleti és metafizikai lélektan kutatás. „Kultura“. — *Veszprény* Ferenc: Az őszton természetrajza. Budapest, 1924. „Centrum“. — *Ravasz* László: Látások könyve. Beszédék, elmélkedések. 2. kiadás. Bpest, 1924. „Studium“. — A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai: *Kölcsey* Sándor: Emlékbeszéd. Tisza István gróf arcképének Debrecen szab. kir. város díszközgyűlésén történt leleplezése alkalmából 1922. okt. 31.; 1923. I. kötet 3. sz. — *Mitrovics* Gyula: Az egység és sokféleség esztétikai elve Ember Tragédiájában. 1924. I. kötet 6. sz. — *Iványi* Béla: Debrecen és a budai jog. 1924. I. köt. 7. sz. — *Szabó* József: Műveltségi állapotok, főként az iskolázás Debrecenben a reformáció korában. Székfoglaló, 1924. I. köt. 8. sz. Csáthy Ferenc tud.-egyet. könyvkeres. és könyvkiadó-vállalata. — *Nagy* István: A református egyház helyzete és teendői Csonka-Magyarországon az 1920-iki trianoni békekötés után. — *A Szent István-Akadémia* Emlékbeszédei és Felolvasásai: *Márki* Sándor: Emlékbeszéd Ortvyai Tivadarról. 1923. — *Pataky* Arnold: A bibliai Jeruzsálem az ásatások megvilágításában. II. rész: A XIX. és XX. században végzett jeruzsálemi ásatások története. Székfoglaló, 1924. — *Zlinszky* Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. Székfoglaló, 1924. — *Szinnyei* Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig. Székfoglaló, 1924. — *Stolpa* József: A közigazgatás és bíraskodás elválasztása a katolikus egyházban. 1924. — *Békésy* György: Folyadékok diffúziós állandójának mérése az interferenciális refraktorról. 1923. — *Horusitzky* Henrik: Részlet Budapest székes-főváros Duna-balparti területe földtani, talajtani és vízi viszonyainak ismeretéhez. Székfoglaló, 1924. — *Wodetzky* József: A relativitástan csillagászati bizonyítékainak kritikája. Székfoglaló, 1923. — *Gyökössy* Endre: Ezüst furulya. Versek a magyar gyermekeknek. Bp. 1922. Madai és Lengyel. — *Gyökössy* Endre: Debreceni meséskönyv. Méliusz. Debrecen, 1922. — *Zsoldos* László: Mesekönyv. Bp. 1924. Pallas. — *Gombos* Albin: Szent László piros rózsája. Legendás történetek az ifjúság részére. Pallas, 1924. — *Altay* Margit: Az amerikai leány. Regény fiatal lányok számára. Pallas, 1924. — Szörnyetegek szigetvilága. Ifjúsági regény. Adolgozta Zigány Árpád, Pallas.

PROTESTANT REVIEW.

Contents :

E. Révész : Old Hungarian men of prayer and their prayers. II. — *L. Rácz* : Pascal and the Provincial Letters. II. — *C. Harsányi* : The Crowes — The Self-portrait. (Poems). — *G. Lőrinczy* : The Lamps of Jesus. (Novel). — *L. Zilahy* : Meditation. (Poem).

REVIEW OF FOREIGN AFFAIRS: Battle against God (The Atheistic Propaganda of the Russish Bolshevism.) *Foi et Vie*.

CRITICAL REVIEW: To the History of the Spirit of the Protestantism (*M. Weber*: Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism. — *A. Kuypers*: The Political Importance of the Calvinism.) *ri*. — From the Literatur of Madách Centenary (*J. Mitrovics* and *J. Baros*) — *mond.* etc. — Theatre (The Renaissance of the Classics) *B*. — Opera. (Poldini's Comic Opera: Carnival-Nuptials.) *C. I*. — The Exhibiton of the „Szövetség” in the National Saloon. *Z. Oroszlán*.

The Report of the Hungarian Society of Protestant Literature.

REVUE PROTESTANTE.

Table des matières :

E. Révész : Anciens prieurs et prières hongroises. II. — *L. Rácz* : Pascal et les Lettres Provinciales. II. — *C. Harsányi* : Corneilles—L'autoportrait. (Poèmes). — *G. Lőrinczy* : Les lampes de Jésus. (Nouvelle). — *L. Zilahy* : Méditation. (Poème).

REVUE DE L'ÉTRANGER : La lutte contre Dieu. (La propagande athéiste du bolchévisme russe.) *Foi et Vie*.

REVUE CRITIQUE : A propos de l'histoire de l'esprit du protestantisme. (*M. Weber*: La morale protestante et l'esprit du capitalisme. — *A. Kuypers*: L'importance politique du calvinisme.) *ri*. — Des produits du centenaire de Madách (*J. Mitrovics* et *J. Baros*) — *mond.* etc. — Théâtre (Renaissance des classiques.) *B*. — L'Opéra : (La noce de carnaval, l'opéra comique par *E. Poldini*.) *C. I*. — L'exposition du „Szövetség” au Salon National. *Z. Oroszlán*.

Rapport de la Société Hongroise pour la littérature protestante.

PROTESTANTISCHE RUNDSCHAU.

Inhaltsverzeichnis :

E. Révész : Betende Ungarn und ihre Gebete im 17. u. 18. Jahrhundert. II. — *L. Rácz* : Pascal und die Provinzial Briefe. II. — *K. Harsányi* : Krähen—Das Selbstportrait. (Gedichte). — *G. Lőrinczy* : Die Lampen Jesu. (Novelle). — *L. Zilahy* : Meditation. (Gedicht).

AUSLÄNDISCHE RUNDSCHAU: Kampf gegen Gott. (Die atheistische Propaganda des russischen Bolschevismus.) *Foi et Vie*.

KRITISCHE RUNDSCHAU: Zur Geistesgeschichte des Protestantismus. (*M. Weber*: Die prot. Ethik und der Geist des Kapitalismus. — *A. Kuypers*: Die politische Bedeutung des Calvinismus.) *ri*. — Aus der Literatur der Jahrhundertfeier Madách' (*J. Mitrovics* u. *J. Baros*) — *mond.* etc. — Theater (Wiedergeburt der Klassiker.) *B*. — Opernhaus (E. Poldini's komische Oper: Faschings-Hochzeit.) *K. I*. — Die Ausstellung des „Szövetség” im National-Salon. *Z. Oroszlán*.

Bericht der Ungarisch-Protestantischen Literarischen Gesellschaft.

Price: $\frac{1}{2}$ year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Fefelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Révész Imre: Régi magyar imádkozók és imádságaik. III.

Id. Imre József: Erkölcsi megújulás.

Karácsony Sándor: A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata.

Moravcsik Gyuláné: A kis hegedős.

Baja Mihály: Köszöntöm a várost. (Vers.)

Muraközy Gyula: Tanítvány a kapuban. (Vers.)

KÜLFÖLDI SZEMLE: A „vallási kisebbségek“ ügye. — A német protestantizmus. (ri.)

KRITIKAI SZEMLE: Balassa Bálint minden munkái. *Harsányi István*.
Bartóky József: Mécsvilág. *Szilágyi Dezső*. — Szondy György ifjú-
sági művei. *Zsigmond Ferenc*. — Két verseskönyv. (*Szem.*) —
Zlinszky Aladár, Klasszicizmus és romanticizmus. *Pukánszky Béla*.
— Gróf Széchenyi István könyvtára. *Dr. Nyireő István*. — G. Fer-
rero: Az ókori civilizáció bukása. *A. A.* — Nagykúnsági krónika.
Dr. Szilády Zoltán. — Emléklapok. (ri.) — Asszonyáldozat. *Sz. D.*
— Antónia. *Sz. D.* — Süt a nap. *Karácsony Sándor*. — Filhar-
moniai hangversenyek. — Finn dalest. — Operaház. *I. K.* — Kiál-
litások. *Oroszlán Zoltán*.

A TÁRSASÁG ÉRTESETŐJE.

E SZÁM ÁRA 10.000 K

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

INHALTSVERZEICHNIS:

- E. Révész*: Betende Ungarn und ihre Gebete im 17. u. 18. Jahrh. III.
J. Imre: Sittliche Erneuerung.
A. Karácsony: Die reform des Volksunterrichtes und die Seelenform der unteren Volksklasse.
Frau J. Moravcsik: Der kleine Geigenspieler.
M. Baja: Gruss an die Stadt.
J. Muraközy: Der Schüler in dem Tore.
AUSLÄNDISCHE RUNDSCHAU: Die Angelegenheit der confessionellen Minderheiten. — Der deutsche Protestantismus für seine Presse. (ri.)
KRITISCHE RUNDSCHAU: Balassis sämtliche Werke. *St. Harsányi*. — *J. Bartóky*: Lampenschein. *D. Szilágyi*. — *G. Szondy*: Werke für die Jugend. *Fr. Zsigmond*. — Zwei Gedichtsbände. (Szem.) — *A. Zlinszky*: Klassik und Romantik. *B. Fukánszky*. — Die Bibliothek des Grafen *St. Széchényi*. *Dr. St. Nyireő*. — *G. Ferrero*: Der Untergang der antiken Civilisation. *A. A.* — *St. Györfy*: Chronik aus Grosskumanien. *Dr. Z. Szilády*. — Gedänkblätter. (ri.) — *Frauenopfer*. *D. Sz.* — *Antonie*. *D. Sz.* — Die Sonne scheint. *A. Karácsony*. — Filharmonische Konzerte. — Finnischer Liederabend. — Opernhaus. *K. I.* — Ausstellungen: National-Salon. Belvedere. *Dr. Z. Oroszlán*.
Mitteilungen der Ung.-Protestantischen Literarischen Gesellschaft.
-
-

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

Kornis Gyula: Történetfilozófia 1924. ^{Sz.} *Szenipétery Imre*: Chronologia, 1923. — *Aldásy Antal*: Címertan, 1923. (Mind a három a Magyar Történettud. kézikönyve című vállalatból való). Napkelet 4. sz. — Magyar kultúra 4. sz. — A Kürt. — Amerikai Magyar Reformátusok Lapja 12. sz., 13. sz., 14. sz. — *Dr. Erdős Károly*: Az én vallásom, 1922. — *Révész Imre*: Az imádkozó magyar, 1922. — *Erdős József*: A heidelbergi Káté. IV. kiadás, 1923. — *B. Részler Anna és Székely András*: Krisztuslegendák, 1921. — *Tóth János*: Tiszteletes Bácsi meséskönyve, 1921. — *Révész Imre*: Az ige fénye, 1923. — *Dr. Baltázár Dezső*: Elég nekem az Isten kegyelme. I. kötet, ünnepi egyházi beszédek, 1923. — *Gyökössy Endre*: Debreczeni meséskönyv, 1922. — *Kozma Andor*: Magyar symphoniák, II. kiadás, 1924. — *Auer János*: Ferdinánd naplója, 1664., közléteszi: *Dr. Lukinich Imre*, 1923. — *Harsányi Kálmán*: Utolsó fölgylás, 1924. — *Vargha Gyula*: A végtelen felé, 1923. — *Négyesy László*: Kritika és irodalomtörténet. Budapest, 1924. — *Podhradszky György*: A tótoklakta Felföld politikai és kulturgeográfiája, 1924. — *Jean Finot*: A boldogság tudománya, 1924. — Uj-szövetség. Fordította: *Czeglédy Sándor*, 1924.

Régi magyar imádkozók és imádságaik.

III.

10. Ennek a nagy, sok szempontból tán valamennyi között legnagyobb magyarreformátus imádkozónknak (Rádaynak) volt alkalma a Krisztus követését, amelyet a lelke minden sóvárgásával keresett és kívánt, a nagy, gazdag, harcos emberéletnek jóformán minden, a hozzá hasonló rendű férfiaknak akkor rendelkezésükre állhatott vonalában megvalósítani. Egy másfél századdal azelőtt élt nagyszerű lélekrokona már nem lehetett oly szerencsés. Ennek a pályája is fényesen indult, sőt még sokkal fényesebben, mint a Rádayé; már akkor történelmi nagyságú név örököse volt, díszes közjogi méltóságban ült, hadak vezére, méltatlan jószágok ura volt és volt idő, amikor ráfüggeszté szemét s állásfoglalásának jobbra vagy balra döntét remélte és remégté egy világbíró-császári udvar és egy szenvedő ország népe. Ám balsikerei, csalódásai, ellenségeinek armányai és testének betegsége hamar megtörték; tetteire fölmozsolódott a részben külső okoktól rákényszerített, részben a saját passzív, tépelődő lelki alaptermészetéből is következő visszavonultságában s korai sírját anélkül látta meg, hogy a vallási és politikai szabadság zászlai alá sereglett nemzetének hozzáfűzött nagy reményeiből bármit is beválthatott volna.

Ecsedi Báthori István volt ez, híres nemzetségének ez ágon utolsó sarja, Rudolf alatt két évtizedig országbíró (1555—1605). Nevét magyar protestáns egyháztörténetünk eddig jóformán csak úgy ismerte, mint a Károlyi Gáspár bibliafordításának szinte páratlan szerénységű patrónusáét és hozzá méltó nejevel, *Homonnai Drugeth Eufrozínával* együtt mecenásáét (nem engedte, hogy megnevezessék a fordító által!) — de mint vallásos íróit alig ismertük s egyáltalán nem méltányoltuk. Pedig *Toldy* Ferenc már 1869-ben bemutatta az Akadémiában

s azután ki is adta akkor fölfedezett kéziratos zsolttáros-elmé-
kedéseit s nem egyházi irodalomtörténészeink ejtettek is aztán
később ezekről egy-két elismerő szót; csak éppen arról a rész-
ről nem kapott eddig ez a töredék-állapotában is rendkívül
becsés irodalmi ereklje megfelelő méltatót és méltatást, amely
részben ezzel leghamarább és legközelebről tartoztak volna a
kutatók és a földolgozók: t. i. a protestáns egyháztörténelmi
irodalom részéről.

Nekem most természetesen nem lehet céлом ezt a mulasz-
tást forma szerint és rendszeresen pótolni; de nem fejezhetném
be a régi imádkozók fölött tartott töredékes szemlét méltób-
ban, mint e valósággal tragikus szépségű istenes férfialak
fölelevenítése által. A reformáció korából ő az egyetlen ismert
és fényes irodalmi nyomot hagyott világi imádkozónk. Való-
ságos hamleti ellenképe nagy kortársának, rokonának és
barátjának, Bocskay Istvánnak. Amíg emez a lelkét éveken át
szakgató nagy dilemmát — királyhűség és nemzethűség, nyu-
galom és szabadság, földi és mennyei életjavak között — vég-
tére is, a tetterős kálvinizmusnak egy hősi és mindenre
elszánt mozdulatával, kardjához nyulva oldotta meg, Ecsedi
Bathori István ugyancsak éveken át tétlenül marcangoltatta
lelkét a lét vagy nemlét (helyesebben: lét vagy magasabb lét)
emésztő kérdésével és amikor végre is határoznia kellett s
magyar és kálvinista lelke végső nagy fellobbanásában vissza-
küldte Rudolfnak az országbírói pecsétet. — beléhalt a dön-
tésbe s Bocskay zászlajának teljes diadalát már nem érhet-
te meg. Vergődve viaskodó, üres szobában égő gyertyaként ma-
gánosan emésztődő lelkének egyetlen mentsvára volt csak:
Isten a Jézus Krisztusban. A meggyötrött, bús férfinak Neki
zokogta el világ elől elrejtett fájdalmait, Tőle kért világo-
ságot egyre sötétebben összekuszáló életútjaira, az Ő kereszt-
jének lábához vánszorogtatta a maga kínos erőtlenségét s az
Ő sebeibe rejtekezett el forró, misztikus, égi szerelemmel. A
külvilág alig sejtett mindebből valamit; csak a nép csalhatat-
lan ösztöne érzett meg egyetmást a megközelíthetetlen Ecsed-
várba zárkózott nagyúr lelki vívódásaiból s a babonás tisz-
teletnek és félelemnek egy fajával vette körül rejtelmes alak-
ját életében és halála után.

Imádságos elmékedéseit, e megrázkódtató személyes éle-
mények alapulvételével, úgy tartalmilag, mint formailag a
Biblia, de különösen az Ószövetség zsolttárköltészele ihlette és
sugallta. Gazdag gondolatritmikájukban az érzelmek egész
áradata forrong; zordonan egyszerű nyelvük olykor megraga-
dóan szindús zománcot kap a lefojtott belső hév fel-felcsapó

tüzetől. Látszik, hogy igazi életét hovatovább ezekben az imádságokban élte, megmaradt életvágya ezekben lüktetett, háborgott és epekedett fölfelé, s amily mértékben omladozott külső világa és apadt testi energiája: oly mértékben nőtt mohó sóvárgása az Istennel való társalkodás s az Ő gondolataiba és kegyelmeibe való elmerülés gyönyörűségei és gyógyulásai után.

Amikor a prágai udvar előtt egyre gyanusabbá vált, magyar kiskirálynak „az sanguisuga Bástá“ már 1599-ben feldúlta szepsi-i birtokát és az ott levő, tőle különösen kedvelt és kegyelt református ekklézsiát, — a hitében, önérzetében és vagyonában egyként kegyetlenül megtapodott ember imádságában vett csupán elégtételt: „Igaz vagy te, Uram és igazságos a te ítéleted; de... vallyon s nem szánsz-e meg bennünket és az te nevedet főképen nem vindicálod-e meg? Mely Szepsi nevű ekklézsiádat nem annyira szánom én sem magamért, sem magokért, mint az te nagy nevedért. Mert majd emberek eleibe sem merünk menni, kiket hurogatnak, ha kit meg nem ölnek bennünk is, és „heretnekek, kálvinisták“, mondván. Maga, én Istenem, bizony soha én Kálviny Jánost nem szolgáltam, sem Lutter Mártont régen sem ismertem, itt sem várok tőlök: hanem én csak az te nevedet várom, és éjjel-nappal az te kegyelmességedet. Ne bántsák azért az vérszopók, se az istentelenek, ha én az szűz Máriát, az tiszta szent szűzet, Isten gyanánt nem imádom. De ő véle örömet nézem, hallom az Gábriel angyaltól való izenetet: Örölj, Mária! ingyen kedveltetél; az Űr tevéled!“

Amikor aztán, néhány évvel később, megzúdultak véres és diadalmas útjokon a Bocskay „angyalai“, a „szent Istentől felindított szívű“ vad hajdúk, hogy Báthori helyett is bosszút álljanak a magyarság testének és lelkének sanyargatóin — az ecsedi nagy, tépett lelkű magános ezt a viharos fordulatot és a hajdúsereg egyik átmeneti vereségét megint csak az imádság váraplakaiból tudta s akarta, elszoruló szívvel, szemlélni: „Ő mi jóakaró Istenünk, — fohászokodék ekkor — ki soha meg nem változol, ne engedd megaláztatni az te hívedet ez magyar nemzetben is. Majd azt mondják, hogy okoson felindítottad őket, és benne hagyta legnagyobb szükségekben, prédára az idegeneknek. Minem úgy könyörgök, hogy meg nem érdemelnök, holott hallhatatlan bűnösök vagyunk; sem úgy nem könyörgök, hogy az mostan felindult, fejedelemmé leendő és az ellenségtől most megvert szolgáltnak nagy jó voltát, érdemét magasztalnám, mert ez is méltó te felségedtől büntetésre: ugyan ne higgye el magát és ez sok istentelen népnek se

kedvezzen, itt az sok mód nélkül való dolgot ne cselekedje. De kedvezz, Uram, az te nagy nevednek, ha mi érettnök káromlásban, gyalázatban jut ilyen rosszakért. Ó... öröktől fogva élt Jehova Isten Jézus Krisztus... kedvezz a te népednek az te nagy nevedért. Minem Boeckay Istvánnak fejedelemségeért könyörgök, Uram, én te szent felségednek, sem az istentélen kemény nyakó hajdukért, sem az mi jámborságunkért... Hanem az te nagy nevedért, Uram, Uram, ne hadd anyaszentegyházadat, minket is, gyalázatra, halálra, prédára, útálatra jutnonk! Bocssásd meg bűneinket, téríts meg tehozzád: hadd tudjon megtérni; éltes: hadd éljünk; vedd el az baromi képet rólunk az hét esztendő, azaz sok nyomorúságos esztendeink után."

Ezekben a jajongva reménykedő sirámokban az egész akkori magyarság és (ami akkor ezzel körülbelül egyet jelentett) reformátusság lelke és sorsa ott van; az alább következő pár szemelvényben pedig ott van az egész, a Krisztus-sziklára kimenekült, hajótörött és mégis boldog emberélet:

„Gyujtsd fel sziveinkben az te szerelmednek tüzét, hogy téged szerethessünk, ki minket örök üdök előtt szerettél, és elkészítéd magad mi éreítünk, szerethessünk tégedet, te általad felebarátinkat és gyümölcsöt teremthessünk szeretet és szenvedés által...“

„Adj erőt, Uram, az jóra, gonoszoknak eltávoztatására, hogy láthassak jó napokat. Nyelvem tartóztathassam te általad gonosztól, ajakim álnokságot ne szóljanak. Hanyatóljak, hajoljak el az gonosztól, és cselekedjem jót, kereshessem az bölkséget és azt megnyerhessem. Legyenek az te szent szemeid, Uram, én rajtam, és az én könyörgésemre nyitvák szentséges fileid. Legyen az te ábrázatod az gonoszokon, hogy eltöröljed őket és nevezeteket az földről. Adj erőt, Uram Isten, jóra...“

„Uram, az te irgalmasságid minden cselekedetid felett vadnak. Az te juhocskaidnak esetek ne legyenek, Uram, te nálad megszámálván, kiket, Uram Isten, melegítvén tápláltál ez óráig ifjúságokban szent kebeledben, és az te tövis koronádon legettettél; és itattad az te oldaladnak általökletl forrásának hívösítéséből s vizéből, melegítvén szentséges, áldott, piros, drága véreddel. Ó mi Istenünk és örökös Uronk!...“

„Valameddig az okos lélek tagaimban lakik, és szent lelked bír engemet, nem leszen nekem te kívülled más istenem. Te leszes nekem atyám, uram, oltalmam, megszabadítóm! Én életemnek teljes öröme, az én állásomnak virágzó gyönyörösége, jó illató gyönyörő harmata, lelkemnek csendessége, illatozó

mezeje, reám zlvó bñösre vigyázó, alvásomnak el nem unó örzője: Jákóbnak igen igaz hív Istene, keresztyéneknek atyjok. Teneked mondta az én lelkem: Megkeresem az én Uramnak színit, és megújólást csak ő benne találok. Megnyitom magamat, megnyilatkoztatom szívemet, és az üdvösségnek királya bejő az én kapumon, ki az ő szent lelkének kolcsával megnyitja szívemet, megseprí Krisztus vérével lelkemet, és megmossa, öntözi, rigálja sebeimet...“

„Ódozd meg, Uram, az én szívemnek köteleit, kenegedő lelkemnek sebeit, vidámitd elmémnek tömlöcs életét, formáld minden jóra gondolatimnak járását. Mert az szél, ahhol akar, ott fú; honnan jó, hova megyen, nem tudjuk: így, Uram, csak tetőlled vagyon az mennyből az ujonnan való születésönk.“

„Ütess le, Uram, engemet is, érdemetlent, éhezö ebkölyket, az melyhez leültetted az napkelettől fogva napnyugatig valókat: Ábrahámmal, Izsákkal, Jákóbbal leültek az te szent országodban az te asztalodhoz. Ez helybe, Uram, nekem testi jök nem kellenek. Add meg, Uram, ilyen szeretettel való kérésimet, kit szívemből, lelkemből bocsáttam te hozzád, melyben nem annyira testemért, mint lelkemért esedezem, kiáltok: ne üzz el engem, reád futót, ne vess el előlled, nyomorék szegénnyt, mert az te hozzád menöt, te, Uram, ki nem veted.“

* * *

Mikor a magyar irodalomtörténetírás atyja Báthori István zsoltáros elmékedéseit félszázaddal ezelött az Akadémiában bemutatta,*) tartózkodás nélkül adott kifejezést a becses irodalmi lelet fölötti lelkes öröme mellett az elmékedéseket átlengő szellemről táplált nagyon rossz véleményének is. Szerinte a Báthori miszticizmusa „a középkori monasticus szellemmel egy:“ „azon büntudat t. i., mely alap nélkül a legnemesebb kedélyeket is gyötrötte... az önerő és önbizalom teljes hiánya, melyet a protestáns dogma a munkás erkölcsiség rovására ápolt... és végre azon keresztyéni alázatosság, mely az emberi méltóság büszkítő (sic!) s nemes és nagy tettekre erőt adó érzését teljesen megsemmisíti. A Dávid nagy istenéből Báthorinál csak a bosszúálló maradt fenn, az ő mindenható-jóságos istenéből egy rabok (sic!) haragos kényura; az isten képeré teremtett emberből s a Dávid istenbeni bizodalmon alapuló bátorságából s boldogságából egy, minden nagyságot nélkülözö érzésekben nyavalygó emberféreg“ (69. l.). Az előbb bemutatott szemelvények után senki előtt, aki csak

*) *Toldy Ferenc*: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez, Pest 1869. 49. skk. 1.

némileg is otthon van a Báthofi lelkét eltöltött nagy evangéliumi hit és tan igazságában és életében, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ez a felfogás mennyire egyoldalú és mennyire elfogult. Én nem is azért idéztem itt, hogy vitatkozzam vele, hanem csak azért, hogy záradékol ezen a jellemző és illusztris példán mutassam meg, hogy a kiválólag történetkritikai, filológiai és esztétikai módszerekkel dolgozó világi irodalomtörténészeinknek még a legjelesebbjei is, *milyen kevéssé lehetnek hivatva a protestáns vallási irodalom tartalmi megértésére, elemzésére és értékelésére akkor, hogyha ezen a téren megfelelő kongenalitásuk és theologiai felkészültségük nincsen*. Hiszen még a Toldynál e szempontból jóval készületebb és (mint láttuk) sokkal megértőbb Gorzó Gellért is (természetesen ő a maga meg nem tagadható r. katolikusdogmatikus papi álláspontján) „kínzó protestáns voltában“ véli feltalálni a nála különben akkora szeretettel és finomsággal elemzett és méltányolt Rádaynál „a gyötrő büntudatot“ és „a halál kérlelhetetlen hatalmának, féltő titokzatosságának megjelenítését“: „az egyént nem vigasztalja az önbizalom és a cselekedetek érdemszerző ereje, csak a krisztusi elégtételbe vetett hit próbálja megnyihíteni, bár ezt is fojtogatja a reprobatio bizonytalansága.“*)

Világosan mutatja az előbbivel együtt ez a ferde megállapítás is, — amellyel most vitázni szintén nem akarok, föltételezvé, hogy a Rádaytól idézett imádság-szemelvények is magukért beszélnek — hogy akármilyen nagy és őszinte halálra kötelező érdemeik legyenek a mi magyar protestáns kegyességi irodalmunk termékeinek felkutatása és méltatása terén a nem protestáns vagy nem is theologus irodalomtörténet-tudósoknak: e termékek teljes megértéssel és akadálytalan elmélyedéssel dolgozó kiaknázása és az eljövendő nagy egyház-történelmi tudomány-épület fundamentumába való szolid beépítése *csak protestáns keresztyén theologus-tudósok műve lehet*. Ilyenek persze manapság, az idők sokszorosan megnehezült járásában, még kevésbé rajzanak magyar protestáns irodalmunknak és tudományosságunknak pillanatnyilag nagyon sötét és nagyon sivár látóhatárán, mint eddigelé: de ne vesziünk el bizalmunkat abban, hogy az egyre határozottabb arcot öltő nagy és sürgős feladatok — amelyeknek jobb megvilágosítására bárcsak ez a nagyon szerény tanulmány is tehetett volna valamit! — mágnesként fogják lassan-lassan elővonzani az ismeretlenség homályából a maguk *igazi* embereit.

Révész Imre.

*) Gorzó i. m. 48. l.

Erkölcsei megújhodás.

— Egy öreg orvos fájdalmas gondolatai. —

Az orvos — közvetlen feladatain kívül — az egész ember testi és lelki életével, a társadalmi emberrel is köteles foglalkozni, mert az ő szakja sokkal tágabb terület, mint foglalkozási köre: az orvos egyuttal pedagógus is, mert mint ez, ő is a jövő számára dolgozik vagy legalább a jobb jövőről gondolkodik. Ez a felfogásom indított arra, hogy itt erkölcsi viszonyainkkal foglalkozzam most, mikor egy soha nem látott zivatar mindent összetört Európa legtöbb országában, mikor ez a tornado mindent felforgatott a legtöbb nemzet életében: jólétet, egészséget, erkölcsöket.

Csak olyan dolgokról akarok beszélni, melyek a nemzet sorsára, erejére és jövőjére vannak hatással, úgy mint valamely nagy járványos betegség idején foglalkozik az orvosi tudomány az egészséges emberek mentésével, a betegek gyógyulásának feltételeivel. Hiszen az erkölcsök megromlása is betegség; — az elmekörtan fejezetébe tartozik. Az orvosnak kell legjobban ismernie az embert, az egészséges, erős, hiánytalan ember eszményét és ehhez hozzátartozik a lelki, az erkölcsi tökéletesség is. És ha azt óhajtjuk, hogy nemzetünk megközelítse egyes tagjaiban a szemünk előtt lebegő ideált, hogy ismét fejlődő és gyarapodó és lehetőleg boldog nemzet legyen: mai helyzetéből való felemelésének nemcsak gazdasági, értelmi és egészségi feltételeit kell megalkotnunk, hanem az erkölcsöket is. Előttem bizonyos, hogy nem ezeket lesz legkönnyebb megszerezni!

Talán senki sem tagadja, hogy már a háború előtt jó mélyen lehaladtunk a lejtőn, melyen a mai erkölcsi züllöttség mély gödrébe jutottunk; a háború és következései csak az utolsó szakaszon gyorsították a zuhanást. Az olyan magyar, ki mint én is, félszázadnál régebben néz és lát nemzeti veszedelmeket, előbb egy mindig nemzetét féltő atyának gondolataitól irányított, aztán saját szemeitől vezetett értelemmel, meg is tudja jelölni azokat a főtényezőket, melyek az erkölcsi tulaj-

donságokat, főképen a nemzeti közéletben: politikában, irodalomban, majd a családokban is megrontották. Nézetem szerint nagy fontossága volna, hogy valaki, jó történetíró, erre a kérdésre irányzott éles figyelemmel írja meg az elmúlt félszázad történetét. Jó volna hitelesen megállapítani az utóbbi tíz év alatt elterjedt erkölcsstelen szokások méreteit, a léha, alávaló mulatók szaporodását, a táncórjöngést, a két nem viszonyának aljasodását, a családok, hűtlenségek arányait, a fényűző és pazarló élet csábító hatását, az ipari és kereskedelmi jellem megromlását, és mindenek felett a becsületes magyar jellemről és a családi tisztaságból való kivetkezés jelenségeit. Igaz, hogy mindezek, mint más nemzetekben is, főleg a fővárosban tűnnek fel, de nem kizárólag. De ezek messzevezetnének célomtól. Én a járvány okait, vagy legalább a disponálható mozzanatokat keresem, és néhány olyan jelenség vagy befolyás hatását, melyre régen figyelek és melyek iránt nemcsak én viseltetem régi gyanuval és aggodalommal, hanem sok jó magyar, kiknek nem kenyerere a nyilvánosság előtt való bölcselkedés, az írói szereplés, kik szerénységből, vagy kényelmességből másokra bízzák a küzdelmet ama lelki mótélyek ellen, melyeknek hatását ma érezzük.

Nézzünk vissza fél századdal. A múlt század hatvanas éveiben nagy elevenség, nagy mozgolódás támadt az elnyomott magyarság lelkében. Jól emlékszem az ötvenes évek végén, majd a hatvanasok elején tartott Kazinczy-ünnepélyekre és Széchenyi-gyászünnepekre, melyeket mint gyermek végignéztem. És emlékszem a Jókai „Üstökös“ című nemes irányú, tiszta magyar kedélyt árasztó hetilapjára, mely az elnyomás évtizede után tanítgatta mosolyogni, sőt nyíltan nevetni a magyarokat. Ennek jelentőségét nem szabad kicsinyíteni. A közös szomorúság, a közös harag is egyesít, de sokkal inkább egyesít a közös felderülés. Az elnyomás után fellélegzeni, észrevenni az élet derűs mozzanatait, nyíltan, reménykedve nézni egymás szemébe, s belátni egymás lelkébe: ez volt annak a korszaknak egyesítő, bátorító hatása. Soha a magyarság nem volt oly egyértelmű, mint a hatvanas években. Sohasem volt készebb remélni a jót és küzdeni érte. A gyér hírlapirodalom komoly, tiszta tartalma, a Jókai, Jósika, Kemény Zsigmond regényei, a tanult emberek, az önzetlen, hazafias férfitársaságok beszélgetései a fiatalságot tiszta, nemes, magyaros légkörrel vették körül; mi, apró gyermekek is a Garibaldi-nótát daloltuk és az ő életrajzán lelkesedtünk. Akkor is sokféle volt a magyar, de igaz magyar volt s együtt érzett; vitázott az ország sorsáról, de egymást nem gyűlölte, legföljebb a Bach-

huszárokat s ezeket is inkább Frankenburg Adolf gúnyverseinek szellemében csúfolta és nevette. Az egész nemzetben egy ösztönösen előreérezett jobb jövő reménye melegítette a lelkeket. Tavasz volt az, mozgásra, sarjadzásra indított mindent. Előbujtak a sokáig rejtőző rügyek, minden csupa készülés, ígéret: mindenkinek lelke hazafias buzgalommal, kilátásokkal, törekvésekkel, mint gyümölcsfa virágokkal, dúsan megrakva.

Eljött 1867, a parlamenti élet, a képviselőválasztások; eljött az, amit azóta politikának nevezünk; megélenkült a közélet városokban, megyékben, országgyűlésen. A nagy fellendülés, az új hivatalok, üzletek, vállalkozások, a szabad verseny, a szabad szó. Azután, nemsokkal később, a szabad hazugság, a szabad rágalmazás és végül az úgynevezett „szabadgondolkodás“ korszaka. Csakhamar szabad volt és szokássá lett támadni, leszólni, lejáratni mindent: tekintélyt, vallást, erkölcsöt, nemzeti érzést, magyar jellemet, magyar multat, hagyományt, hűséget — mindent! Eljött az irodalomnak, a színháznak, a tudománynak, a társadalomnak új lélekkel, gonosz, nemzetközi, idegent majmoló lélekkel való megteljesedése, a nyugati szellemi élet éretlen gyümölcseinek és mérges bogyoinak mohó leszedése. És az 1867-ben kezdődött félszázad alatt, az első évek nemes, egyszerű, naiv, igaz magyar vezető emberei után, igaz magyar vitái, veszekedései, vállalkozásai, törekvései után eljöttek az idegen fajú, idegen lelkű, felfuvalkodott, magyarságot, nemzetiséget, történelmet lenéző, új tudomány emberei, az új vezetők; eljött a destructio a lelkekben. Közéletünk, irodalmunk, politikánk az orosz, osztrák, francia rút példák majmolója lett. Aztán eljött a háború, a bukás, a mély sirgödörbe való betaszíttatás. Borzasztó dolog volt ezt látni, megélni, sőt túlélni nekünk öregeknek.

Mik voltak és hol kezdődtek a magyar nemzeti züllés első jelei? Ennek részletes kutatását nem vállalhatom, erre külön történetírói tanulmány szükséges. De két fontos befolyást röviden jellemezni akarok: az *irodalomét* és *politikai eszközökét*. Az egyik a műveltebb, másik a műveletlenebb réteg lelki életét és nemzeti közérzését rontotta meg.

Csodálatosan gyors fokozódásban alakult át és romlott meg az irodalmi nyelv, főleg a hirlapirodalmi. Elevenen emlékszem rá, mily megdöbbentő hatást tett rám serdülő korban egy méltán kedvelt tárcaíróknak, Ágai Adolfnak magyar nyelve. Nevelésemben volt az oka, hogy a nyelv szépségét és hibáit nagyon megéreztem. Ágai szellemes és érdekes tárcaicikkeit élvezettel olvastuk; de fokról-fokra erősödött bennem az az érzés, hogy az ő nyelve affektált, parasztozságot, credetiséget

affektáló és nagyon torzított magyar nyelv. Ő pedig iskolát csinált; követői voltak és lassanként mutatkoztak a jelei annak, hogy a paraszt nyelvben és tájszólásokban járatlanok, azok értelmét nem jól ismerő emberek, új, torzított, sokszor értelmetlen kifejezésekkel, hibás mondat szerkezetekkel, komoly írásban is mókázó vagy betyárkodó szólásokkal tarkítják az előadásukat, csak azért, hogy magyaroknak tűnjenek fel. Elszaporodtak a nyelvünket csúfító, mert nem magyarnak született és a nyelvet nem féltő írók, kifejlődött a hírlapok átkosan gondatlan nyelve, mely íróik műveletlenségét, a magyar remekírókkal sohasem érintkező lelkivilágát jellemezte. És bizonyította azt, hogy nekik a nyelv nem szent, törvényei nem sérthetetlenek, hanem csak olyan forgalmi eszköz, mint az aprópénz, mely piszkosan és rongyosan is használható, vagy akár el is dobható, úgy sem sokat ér. Ez a nyelv helyén lett volna egy-két falusi anekdotában vagy vicclapokban, de komolyabb, sőt szép és érzelmes közleményekbe is bele vett torzításai sérelmek voltak a nyelv épségén. Ehhez járult a Borszem Jankónak, Ágai igen elterjedt lapjának hatása is. Meg vagyok győződve, hogy az ő mulattató és szimpatikus zsidó alakjai, meg bosszantóan túlzott magyar emberei, a Mokány Berecik, Bukovay Abszik, a hohenneimi gazdatiszt, a mucsai alakok stb. nagy hatást tettek arra a szomorú nemzeti önértékhányra, sőt önmagunk lenézésére, mely a közelmúltban kifejlődött pessimista irodalom magyar szerzőit is jellemzi. Hiszem, hogy ez a hatás nem volt célzatos, bár sokan azt gondolják. Azonban mindez csak csekély részlet és csak az első stádium volt. A magyartalan lélek nemcsak nyelvben, de irányában, erkölceiben, célzataiban és hatásaiban is elárasztotta az egész szépirodalmat, sőt az egész közérdekű irodalmat, szomorító jelenségekkel; a nyelvészet, történelem, filozófia, a társadalomtan egyaránt elávetődött e szellemnek. Elhatalmasodott a nemzetietlenség, a szakítás multunkkal, a magyar lélekkel, sőt a magyar érdekekkel. Én leginkább ismerem és legnagyobb jelentőségűnek tartom a szépirodalom fokozatos megfertőzését.

A szépirodalom, kivált pedig a regényirodalom jelentőségét az ifjú lélekre tett hatásából kell megítélnünk. Szórakoztató eszköz, mely mint a legelső gyermekkor játékszeréi, az ismeretek, gondolatok és érzések egész seregét oltja be a lélekbe, a hozzácsatlakozó képzetek és eszmetársulások útján. Előbb a mesék, azután a regények, az életet, az emberek lelkét ismertető kellemes foglalkoztató játékok; olyan szórakoztatók, melyekkel nagyon hasznos munkát lehet végezni. Olyanok,

mint egy ismeretlen ország leírása, hiszen az ifjúság előtt az emberi élet ismeretlen ország. Nem Bådecker-féle részletes utikönyvekre, nem is részletes földrajzi és néprajzi leírásokra van még szükségük, hanem tájékoztatókra az ismeretlen ország lényegesebb sajátosságairól. Az ilyen tájékoztatók feladata nem az, hogy minden igazat elmondjanak, sőt az sem kell, hogy mindenben teljes igazságot mondjanak. A regényben sem szükséges az élet, a társadalom minden oldalát pontosan ismertetni, elég, ha felkeltik a bizalmat, a megnyugvást, a bátorságot az élettal szemben. Felfogásom szerint legnagyobb érdeme és legfőbb haszna a regénynek, ha eszményeket állít az ifjú olvasó elé, ha vonzó alakok, megható cselekvések alakjában vezetési erkölcsöt, szent, tiszta érzéseket, emberek, helyzetek iránti együttérzést fakaszt, ha példát mutat fel arra, ami jó és szép, ha ilyenekkel neveli a fiatalokat, tehát a nemzetet. Oh, ne mondja nekem senki, hogy Jókai lehetetlen, eszményi alakjai (a rézpataki lelkész, Kárpáti Zoltán, A lélekidomár, stb.) elvakítják az olvasókat és ferdítik életfelfogásukat! Aki együtt könnyezett, együtt nevetett, egész lélekkel együtt érzett Jókai alakjaival, aki régi munkái olvasása után hosszú ideig, némelyikünk egész életén át érezte azok befolyását képzeletére, az nem fogadhatja el azt a bírálatot, hogy Jókai, Dickens, W. Scott stb. rossz előkészítők az életre és hogy a naturalista regény haladást jelent. Annak ifjúkori ideáljai nem vénülnek meg vele együtt, hanem fényesen, elevenen vezetik őt élte végéig. Mennyit írtak ők abban az újraéledés korszakában, amit nemzetünk örökké haszonnal és élvezettel fog olvasni! És aminek olvasása után azt mondhatjuk, amit egy korosabb ember mondott Mrs. Craik angol írónő „John Halifax Gentleman“ című könyvének olvasása után: érzem, hogy jobb ember vagyok, mióta ezt olvastam!

Egyszer mindennek meg kell változni, s elég gyorsan és alaposan megváltozott a mi regényirodalmunk is egész mivoltában. Vele együtt alakult át a színház, a színműirodalom is. Látjuk, hogy mivé lettek, nem kell ismertetnem, csak hivatkozom arra az egészen más világból való témakörre, melyből az utóbbi néhány évtized írói regény tárgyait és színműveik szövegét választani jónak látják. Mily kevés Tormay Ceciliánk, Herczeg Ferenczünk, Csató Kálmánunk és mily sok magyarra fordított Bourget-nk, Maupassant-unk, Marcel Prevost-nk, Anatole France-unk, stb. és ezeket majmoló, minden magyar szépségtől idegen irogatónk van. Mily borzasztó pusztítást vitt végbe fiatalságunk lelkivilágában a franciák lelkiéletébe és szépirodalmába való jellemtelen, magyartalan beolvadás!

Mily nagy hatást tettek a nemzetellen célzatokból induló kiadóvállalatok, a radikális, demokrata, szociálista, sőt nihilista szerzők munkái, a kritika és vezetők nélküli, sőt egyenesen félrevezetett olvasóosztón! Hiszen még francia írók és orvosok is régóta panaszkodnak amiatt, hogy a fiatalok, a középiskolai tanulók, nem Dumas regényeit, hanem erkölcsiüket és nemzeti érzéseiket megrontó, testüket meggyengítő pornografikus és radikális munkákat olvasnak. Valóban, sokakra nézve „szép lett a rút és rút lett a szép.“ Hogyne sóhajtanók vissza a multat, melyben az irodalom sokkal tisztább volt.

Tehát: félszázaddal ezelőtt a közönséges, művelt család fia nemzeti ügyek, jellemek s a magyar mult és dicsőség iránt vonzódott, eszményeit, vágyait a családi nevelés és a nemesebb, nagyobb írók szabták meg; ötven év mulva a többség, már nemzetközi emberek vezetésével, másfele tért, lelki vezetőik a mozik, fertőzött fantáziájú, fajtalan írók és piszkos tárcákat közlő, izléstelen hírlapok lettek. Az emberiségre veszesebb befolyást semmi sem tesz, mint a rossz hírlapok, sőt kérdezni merem, van-e ma jó hírlap? Olyan volna jó, melynek van felelősség-érzése, nemcsak a büntető törvény, hanem a közérdek, a nyugalom, az igazság, a nemzet és a családok irányában is. Világszerte az a helyzet, hogy a hírlapok vagy pártot vagy pénzintézeteket, vállalatokat, sőt egyes embereket szolgálnak, tehát sem nem elfogulatlanok, sem nem megbízhatók és sokszor erkölcsileg sem tiszták. Ezek a legtöbbit olvasott nyomtatványok egy napi érdekűek, eldobásra szánva, nem hiteles ismeretforrások; Ruskin pedig azt mondja, hogy amit csak egyszer érdemes elolvasni, azt egyszer sem érdemes elolvasni.

De hagyjuk el már az irodalmat és nézzük az erkölcsi és nemzeti romlás másik tényezőjét: a *politikai* versengés eszközeit.

A háború alatt, sőt előtt tett tapasztalatok bizonyítják, hogy annak eredményét, egész folyását a hazugságok irányították és döntötték el. Én másfél éven át majdnem hetenként kaptam Amerikából, az ottani lapokban rólunk és a németekről szóló kimetszett cikkeket (clippings), összesen legalább kétezret. Nem mindet olvashattam el, de sokat olvastam; ma az egész gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Muzeum hírlapgyűjteményében van. Mondhatom, hogy amit láttam, az a legelvetemültebb, a legaljasabb hazugságok tömege volt — és az amerikai lapok rólunk mást nem közölhettek. A Harmsworth úr (lord Northcliff) hazugságai vitték Amerika népét a háborúba, minket a pusztulásba. Az én felfogásom szerint a

rágalmazás és hazugság e felszentelése politikai döntő eszközzé, a legnagyobb erkölcsi romlással jár, mit az emberiségen el lehet követni. Hogyan várhatjuk, hogy ezek után a becsületről, igazságról, jogról, rendről való fogalmaink valaha helyre álljanak, hogy e legsúlyosabb fertőzöttség után az emberiség lelke valaha megtisztuljon? Vajjon nincs-e hát igaza azoknak a nihilistáknak, kik szerint az erkölcs, az erény neveltséges előítéletek s nem igaz-e Shakespeare-nél III. Richárd mondása: „A lelkiismeret csak üres szó, a gyávák használatára?”

De a hazudás, rágalmazás, ferdítés jelentőségét, mint politikai eszközt már előbb is ismerte minden nemzet élete. A hírlapok elszaporodása csak fokozta ezt. De kevés nemzet belső élete és külső tisztessége s nyellette meg úgy, mint a mienk. A német vagy francia nemzet léte, haladása, becsülete nem függött a politikai versengésektől és eszközeiktől, módszereiktől, de a mienk igen. Mi becsületünknek, nemzeti életünk kifelé látható képének hatása szerint voltunk és vagyunk jó vagy rossz hírben, látszunk életre érdemeseknek, vagy érteleneknek. Míg nagyhatalom része voltunk, Magyarország addig is halálveszedelmek között élt. Minden belső zavargásunk, visszavonásunk (mint ma is), gyengíti a hozzánk való jóindulatot és becsülést. És nálunk az elmúlt félszázad alatt mégis mindig fokozottabb lett a politikai izgatottság, a pártok ellentéte és mindig szélsőségesebbek lettek a használt eszközök. Különösen kárhózas dolog volt a politikai küzdelmek állandó személyes irányzata. Mintha nem lett volna más eszköze a pártoknak egymás cáfolására, maguk igazságának erősítésére, mint az ellenfélhez tartozók személyének gyalázása. Ebben nem volt kímélet senki iránt, s a legönzetlenebb, legtisztább hazafiak sem kerülhették el a nyilvánosság ama veszszőfutását, melyet a hírlapok cikkei, a kortesbeszéddek, sőt magán a legfőbb fórumon, az országgyűlésen tartott beszéddek is rendeztek. Ez rombolt le minden tekintélyt, minden hajlandóságot jobb és nagyobb embereink megbecsülésére, pedig a legtöbb támadás alapja nem a kikiáltott bűnökről, rosszakaratról vagy gyengeségekről való meggyőződés volt, hanem a pártok érdeke. Így lett hazánkban — s így maradt máig is — a pártok küzdelme erkölcsöt, kulturát és a nemzeti élet gyökerét rontó tényező. Ez lett főleg a vidéken, hol nagy mértékben hozzájárult a városok és községek közeletéből a legtanultabb, legmunkásabb, legértékesebb emberek kiszorításához, és nagyon kiszélesítette azt az árkot, mely a tanultakat, a vagyonosokat, az önállókat elválasztotta a tanulatlanoktól, a

vagyontalanoktól, a vezetettektől. Néhány jelszó, legtöbbször meg sem értett, régi, liberális vagy szocialista jelszó tartotta össze ezeket és aztán a mindig fokozódó megvetés és gyűlölet azok ellen az urak ellen, kiket vezetőik mint csalókat, hazudókat, megvásárolható hazaárulókat bélyegeztek meg előttük. A nép nem vette észre a félrevezetést; látta, hogy a proskribáltak között vannak, kik vagyoniilag függetlenek, kik jót cselekszenek a szegényekkel, kik becsületesek és önzetlenek, de politikai vezérei nem engedték, hogy ezek iránt becsülését kimutassa. Számptalan szükséges és fontos javaslatot nem fogadtak el, sőt megvetéssel, dühösen szavaztak le önkormányzati testületekben, csak azért, mert más pártbeli ember tette. Számptalan ügy szenvedett emiatt, és legrosszabb hatása mégis csak az, hogy a nép nagy tömege most is olyan, mint a kis gyermek, azt szereti, azt követi, aki őt cukorral kínálja.

Minden befolyás olyan irányban hatott tehát, hogy nálunk is úgy csusszanak az erkölcsök lefelé, mint némely más országban és bármily általános e süllyedés, bármily határozott példáit tudjuk annak, hogy más, nálunk sokkal műveltebb nemzetek is ezen az úton haladnak, nem tudunk ebben megnyugodni. Hát ez volna az emberiség általános végzete? Hát az, mit a keresztyénség kezdetétől fogva, sőt némely részében sokkal előbb jönnek, szépnek, helyesnek tartottunk, amit jóformán az anyatejjel kaptunk, amit tanítás, parancs nélkül magától értődőnek találtunk, az csak ködkép, csak ábránd volt, mely a durva támadásokat ki nem állja és minden eszménnyel együtt elpárolog? Az igazság, felebaráti szeretet, az önzetlenség, a szociális érzék, a hűség, a nemi élet tisztasága, a lelki ismeret, a tiszta lélek nyugalma, mind csak mulékony, mesterséges keletkezésű balfelfogás, aminek ki kell halni az emberi lélekből?!

Azon az úton vagyunk, hogy az *erkölcs*, meg az *erény* szó kipusztuljon az iródalom egy részéből, ahogy a *szemérem* szó kipusztult némely ujság tárcájából. Vajon lesz-e idő, mikor e szavak s ezek a fogalmak csak történeti értékkel bírnak s az emberek lelkében nem lesz hely számukra? Látva az erkölcsök pusztulását, attól kellene tartanunk, hogy még ez is lehetséges. De itt eszembe jut egy anekdota: 1848 augusztus 12-én tanácskozott az első magyar minisztérium. Nagy bajokról volt szó és Kossuth felkiáltott: „Itt csak csoda segíthet! Csodák pedig nem történnek, így tehát vesznünk kell!” Erre Széchenyi így válaszolt: „Itt csak Isten segíthet! — Isten pedig van — tehát a menekülés lehetséges!” Ezt mi folytassuk így: „Van felsőbb erő, mely az emberi sorsot kormányozza,

ez pedig úgy rendelte, hogy a természet, tehát Isten törvényei szerint az ember a legnagyobb betegségből is meggyógyulhas-
son. Tehát az erkölcsi járványok is elmulhatnak.“

De ez még csak biztatás. Mi az alapja ennek a remény-
ségnek s mi a gyógyulás módja?

Azok, akik hallani sem akarnak erkölcsről, erkölcsstanról, az ú. n. szabadgondolkozók és más hasonló vezetői a hirhedettiro-
dalmi „világáramlatok“-nak, azt állítják, hogy az egész erkölcs-
tan a papoktól, államfőktől és ezek szolgáitól kieszelt szabályok
sora az emberek akarátának, önálló gondolkodásának, törekvései-
nek, tehát szabadságának elnyomására. Ugy tüntetik fel, hogy
a keresztyén erkölcsstan az emberiségre ráerőszakolt korlátozó
életszabályok sorozata, mely annak természetes jogaival és
érdekeivel ellenkezik, hogy egy bizonyos, mesterségesen szer-
kesztett világrendet tartson fenn. Ez a felfogás is csak egy
példája annak, hogy mélyebb gondolkodás, kivált az élő em-
beri szervezet és az emberi együttélés, a társadalom alaptörvé-
nyei ismerete nélkül, nem lehet igazat és jót kieszközölni olyan
kérdésekben, melyek az emberi élet helyes folytatását illetik.
Mint hogy pedig okoskodó, új gondolatokra törekvő emberek-
nek lenni kell, mint hogy továbbá az illetőktől isteni parancs-
ként el nem fogadott vallási erkölcsant mai gondolkodásunk
szerint szabad megvizsgálni, azért az erkölcsi élet törvényeit,
elveit egészen természetes dolog élettani alapon elemezni, vala-
mint történetileg kutatni és fejlődésüket megállapítani, az er-
kölcstant, mint tudományt — Herbert Spencer kifejezésével
élve — szekularizálni. És akkor, ha ezt tesszük, kiderül, hogy
az egész keresztyén erkölcsstan, majdnem kivétel nélkül, visz-
szatér abba a fiziológiai, empirikus vagy szociológiai (Spencer
szerint: evolucionista) erkölcsstanba, melyet ilyen, vallástól és
papoktól független módon, az emberi élet és a társadalmi
együttélés természetes törvényei alapján megszerkesztünk! Ha
ma olyan munkát írnék, mint Sir *Thomas Browne* a XVII.
században „*Religio medici*“ címmel és abban természettudo-
mányi alapon szerkeszteném meg a magam erkölcsi hitvallá-
sát: azért engem egyik keresztyén egyház papja sem ítélné
el, mert abban a keresztyén erkölcsi követelményeket a fizio-
logia és szociologia alapján tudnám igazolni.

Ebből azt következtetem, hogy ezek az erkölcsi törvények
éppen olyan örökéletűek, mint a szerves élet törvényei, azokat
bármily hosszú korszak bűnei, elfajulásai, kóros elváltozásai
épen úgy nem törlik el és nem cáfolják meg, mint az, hogy
sok ember meghal betegségben, nem cáfolja meg azt az igazsá-

got, hogy a szervezetnek van védekező és a betegséget legyőző képessége.

Már most alkalmazzuk ezt annak a hasonlatnak alakjában, amit kezdetben használtam; tekintsük az erkölcstelenség terjedését, a lopást, hazugságot, önzést, kegyetlenséget, fajtalanságot stb. mai arányaiban járválynak és keressünk rá analógiát a testi betegségek között. Nem hasonlíthatjuk heves (akut) fertőzésekhez, sokkal inkább a krónikusokhoz és ezek közt ahhoz, mely a régi időben oly szörnyűségeen elterjedt, maig is uralkodik, de tetemesen megszeliidülve, a vérbajhoz. Ez a „francia-betegség“ olyan szörnyen el volt terjedve mintegy négyszáz évvel ezelőtt, hogy ma már nem volna a világ érintkező részeiben ember, ki nyomait nem viselné, ha az emberi belső életműködések, a tőlük létrehozott védekező anyagok által lassanként le nem győzték volna a fertőzöttséget. A gümőkórság (tuberkolózis), melynek csirája csaknem kivétel nélkül, minden ember testébe behatol és megtámadja azt, már rég kipusztította volna az emberi nemet, ha ellene a védekező képesség (immunitás) nagy mértékével nem bírta. Ez a betegség- okozó csirák ellen való védekezés nem tökéletes, azok támadását sokszor követi az ember elpusztulása, de ma már nagy mértékben tudjuk a szervezetet segíteni az önvédelemben. Ennek az a módja, hogy 1. a fertőző csirákat pusztítjuk, a fertőzésre való alkalmakat gyérítjük; 2. a test ellenálló képességét fokozzuk. Ilyen intézkedésekkel lehetett a járványok és általában a betegségek uralmát úgy korlátozni, hogy pl. Angolországban a múlt évben 1000 ember közül csak 11 halt meg (nálunk azonban mintegy 25). Remélhetjük-e, hogy az erkölcsi fertőződéstől is így megvédhetjük s ellene így meg-erősíthetjük embertársainkat?

Erre a kérdésre egészen bátran felelem: igen. Senki sem békétlenkedik többet, mint én, az erkölcsi hibák, gyengeségek minden jelensége és főleg a nemzetet gyengítő hatásai miatt. És mégis ebben optimista vagyok és azt mondom: még mindig több a jó, mint a rossz ember, még mindig több tiszta, mint fertőzött lelkű tagja van a magyar nemzetnek. Össze kell fog-
niok a jóknak, a nemesebb életelveket vallóknak, egy értelem-
mel, egyesült erővel, jól készült haditervvel meg kell indítani
ezt a járványellenes küzdelmet, az *erkölcsi önvédelem* nagy munkáját. Hiszen gyermekeink s bennök a nemzet jövőjét kell biztosítanunk. Tudom, hogy erre a skeptikusok és kényelme-
sek azt mondják, hogy más dolog egy kolera-járvány ellen
küzdeni, mert az egészség mindenkinek jól esik, ismét más
az erkölcstelenség ellen küzdeni, mert a jó erkölcs lelkierőt,

önfékezést, némely lemondást jelent; ez pedig nem mindenkinek esik jól. Erre azt felelem: ne azokat térítsük meg, akik már elromlottak, hanem azokat védjük és erősítsük, akikre még hatást tehetünk, ez az első feladat itt is, a betegségek ellenében is, az, amit megelőzésnek nevezünk (prophylaxis); a tervet pedig alkossuk a következő rendben, egyelőre csak irodalmi irányban.

1. A fertőző anyagot tartsuk távol, gyérítsük a fertőzés alkalmát: ne vegyük meg azt, mi házunkba, családjunkba hozza a betegséget okozó csírákat, a fertőzött irodalmat. Ilyenek tekintem a divatos naturalista regényt. Flaubert-től Marcel Prevost-ig és magyar utánpótlókig, a léha szellemeskedőket, piszkos tárcacikket, vagyis az ilyet hozó hírlapot, a nemzetietlen vagy épen nemzetközi, népszerűsítő írókat, stb. Legyünk olyan határozottak ebben, mint az angol uricsaládok, melyek gyermekeik részére szabadon használható nevelő eszközé teszik a családi könyvtárat, mert csak tisztességes és jó könyveket gyűjtenek, ellenkezőleg a franciákkal, kik minden aljas és léha irodalmi terméket megvesznek, de gyermekeiket igazi francia képzettséggel, kizárják a könyvtárból. (Ezt B. Wendell amerikai író után mondom: „La France d'aujourd'hui“). Szabad nekünk a magunk falain belül, sőt kötelességünk, megállapítani a „tilos könyvek“ jegyzékét. A rossz olvasmányok hatása olyan, mint ha a lapok bűntények részletes leírását közlik, a példa utánpótlásra indít. Legyen erőnk és jellemünk, sőt tájékozottságunk, hogy mint családapák ezt a kizárást végrehajtsuk.

2. Ahogy járványok idején fontos a közönség tájékoztatása a betegség forrásairól, úgy kell a nemzetet az irodalom minden újabb termékéről komolyan, igazságosan, de híven és állandóan felvilágosítani. Az irodalmi kritikát nemzeti és erkölcsi szempontból nyíltan és őszintén kell gyakorolni és ezt meg kell szervezni. Ezt nem nyújtják ma a napilapok, melyek pedig már rég kiszorították minden más folyóiratot vagy legalább átvették azok közül a bíráló irodalmi folyóiratok szerepét. Ezt csak úgy gondolnám szervezhetőnek, hogy az ilyen erkölcsi, köznevelési szempontokra komolyan gondoló pártok a maguk lapjainak szerkesztését részletesen irányítsák. Minden párt tegye kötelességévé a maga lapjának, hogy a megjelent könyveket, kivált a szépirodalmiakat komolyan olvastassa el és bírálta meg és őszintén közölje mindenkiről a maga és a párt felelősségére: ez a könyv jó könyv, vagy ez a másik rossz könyv! Nem hiszem, hogy ez lehetetlen volna. Ha meggyőződés nélkül lehet valótlanul állítani egyes emberek-

ről, miért ne lehetne igazat mondani meggyőződéssel könyvekről? Azért, mert a rossz könyvek nincsenek a pártok útjában? De hiszen minden párt a nemzetet akarja szolgálni és ennek érdeke követeli az irodalom ellenőrzését.

3. Hasonló fertőző hatása van a színházaknak és a képszínházaknak is (ahogy a mozikat nevezni szeretném). Itt azonban más eljárást gondolok helyesnek. Laveleye Emil 52 évvel ezelőtt már látta a színházak elfajulását és már akkor javasolta, hogy a színházat meg kell menteni a nemzeti célok szolgálatára. Azt kívánta, hogy az állam maga állítson minél több színházat és azokban nem minden nap, hanem csak ritkábban tartsanak, mindig nevelő és tanító célzatú, nemzeti irányú ünnepélyes előadásokat. A színház felhasználása nemzeti érzések ébrentartására egészen természetes és célszerű gondolat, melyet végre is kell hajtanunk oly módon, hogy részint az állam, részint a hatóságok időnként általuk választott darabokat adassanak bennök olcsó beléptidíjakkal, magok viselve a felmerülő költséget. Ilyen előadások, a jó szindaraboktól élesztett nemes felindulások és hazafias érzelmek hatásával már az ú. n. aktív immunizáló szerek közé tartoznának. Hatásuk alatt a lelkeknek eszményektől való megtelése folytán fokozódnék azokban az erő, a védekező képesség aljasabb irányú befolyások elutasítására és a fiatalságban erősödnék az élet és a hazafias kötelességek nemesebb felfogása.

4. Szükséges volna rászoktatni műveltebb osztályunkat a nyomorúságos napi érdekű olvasmányokon kívül értékeesebb, művelő hatású, látókört szélesítő munkákra is. Az egész nemzetnek — fájdalom — még igen gyenge az olvasottsága és ez a baj annál nagyobb, mert a könyvet vevő és olvasó osztály most nagyon legyengült. Ezen segíteni, nézetem szerint, csak két módon lehet. Az egyik nemzeti célzatú kölcsönkönyvtárak felállítása, melyben nemcsak szépirodalmi, hanem túlnyomóan tanulmányos, történelmi, földrajzi, egészségügyi, gazdasági, bölcsészeti, neveléstani stb. könyvek lennének a magyar nemzeti klasszikusok mellett; minden községben kellene ilyen felállítani és hivatalosan, díjtalanul használatra bocsátani. A másik gyakran tartott, nyilvános és ingyenes felolvasások rendszeresítése. A magyar írók közösen érthető munkáinak közvetlen felolvasására gondolok; a régi, a múlt század közepéről származó, a nagyközönségnek színvonalához választott, jól kikerekített részekből álló olvasmányokkal. Egész télen át minden héten kellene így a kisvárosok és falvak népét nemcsak és egyszerűen szórakoztatni. Ezt nem volna nehéz végrehajtani. Nagyobb városokban önállóbb értekezésekkel kellene a

célt szolgálni és ez már a tervezett „University extension“ körébe tartoznék.

5. A nagyközönség számára klasszikusainkat és erkölcs-konzerváló újabban írt munkákat terjeszteni, szétosztani valami jobb módszer szerint kellene. A könyvárus kirakata, meg a nemrég divatban volt ponyvaregényeknek minden udvarra való bedobálása közt közösen kell valami módot kieszelni. Talán olyanformán, mint az angol traktátus- és bibliaterjesztő társaság megbizottjai teszik, kik komoly és a könyvek tartalmát ismerő, idősebb tisztességes házalók. A nép, míg én közte éltem, epedett az olvasmányért és nem volt tanácsadója, kapott minden hitvány nyomtatványon. Ki kell elégiteni nemzetes és becsületes könyvekkel — de nem válogatatlanul a mi legújabb szépirodalmunkkal.

Úgy érzem, hogy ezekről nem elég beszélni, hanem minden magyarlelkű embernek gondolkozni és cselekedni kell. Hazánkat megmenteni sem kormány, sem országgyűlés nem képes, csak az egy lélektől, egy akarattól indított egész nemzet teheti meg. Ha most egy vén ember fájdalmas gondolatait szóhoz juttattam, az az oka, mert úgy vélem, hogy a társadalom minden tagjának feladata addig rázni, ébreszteni a magyarságot, míg elbágyadt erkölcsi és nemzeti érzése megelevenedik. Mily roppant sok seperni, takarítani, gyógyítani valónk van! Apák, anyák, mi mindent tűrnek ma, amit nem tűrnének, ha volna bennünk képesség az egyetértésre, ha mernénk a nemzeti, a magyaros lélek erejével eltiltani magunk és gyermekeink köréből az erkölcsrontó idegen befolyást! Ehhez azonban olyan lélek kell, mely előtt mindennél szentebb a magyarság becsülete.

Id. Imre József.

A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata.

A középiskolai törvény nemzetgyűlési tárgyalása közben szó volt róla, hogy a népiskolai reformra is közelesem sor kerül, az iskolán kívüli oktatás végleges formába öntése pedig egyenesen útban van. Idején valónak tartjuk, hogy velük kapcsolatos problémák felvetésével megkönnyítsük azok dolgát, akiknek lelkiismeretbe vágó, kemoly belső ügyük a magyar kultúra jövő sorsa s akiknek tisztük és kötelességük alkotó munkát végezni az érdekében.

Ilyen kultúrprobléma nagyon sok van, de egyet közülük szeretnénk a szó képes és valódi értelmében egyaránt *gyökér* kérdésnek tekinteni. Akár csak *átcsoportosítás* történik, akár *módosítás*, akár *változtatás* a népiskolákban, nem lesz felesleges megkérdeznünk: *szerves* fejlődést biztosít-e vagy sem s ezt a szerves fejlődést továbbra is zavartalanul akarja-e fentartani vagy megteremteni szeretné?

Ezt a kérdést ab ovo indokoltnak tarthatjuk, hiszen reformjaink legtöbbször idegen indítások szülöttei, ha ugyan nem egyszerű utánzatok. Ezt különleges viszonyaink és szintén különleges európai helyzetünk magyarázzák ugyan, de egyidejűleg kötelességünk is teszük a fokozatos óvatosságot és épen a fentemlített szempont síkjában.

Hogy szerves-e valamely reform vagy sem, tapasztalati úton abból láthatni meg: megfogamzik-e vagy sem. Ha törvény, abból, hogy végrehajtható-e vagy sem? A végrehajthatóságát pedig nem biztosítja eléggé sem a büntető szankciója, sem az, hogy közoktatásunk és közigazgatásunk karöltve rendelkeznek-e elegendő szorvvel, hogy az írott betűnek elegendő érvényt is szerezzenek.

Kultúrreformok végrehajtásánál elsősorban *kultúr éhségre* van szükségünk. A keresztyénség felvétele p. o. azért is sikerült, mert hiányt pótolta a régi züllött vallási rendszer által többé ki nem elégülő lelkek számára s csak másodrendű tényező volt István király hatalmas szervező képessége.

Az igények *tényleges kielégítése*, ez a szerveség második tényezője. Mátyás király kultúrprogramja p. o. a többek között azért *sem* maradhatott állandó, mert minden kiválósága mellett *sem* vetette fel soha azt a kérdést, kell-e a nemzetnek az, amit adni akarnak neki, vagy csak a királynak s néhány emberének egyéni ízléséről van szó?

Ha ez így igaz, akkor jelen esetben elsősorban nem is az a fontos, amit akarunk, maga a kultúra, hanem akinek adni akarjuk, a nép. Az ő kultúréhségének fölkelésével és kielégítésének helyes módjával kell tisztába jönnünk, különben a készülő törvény írott malaszt marad.

Reform szerves csak egyféleképpen lehet, ha a meglévőt fejleszti tovább. A mi esetünkben a jelenlegi népkultúrát. Fejleszti, vagyis, ha nem volna ott, a mai színvonalra emeli. Itt ismét hangsúlyoznunk kell, hogy szervesen, tehát sajátosságainak épségben tartása mellett.

Most még csak azt kell tisztáznunk: mit értünk nép alatt? Tekintettel azonban arra az aktualitásra, melyből kiindultunk, ez se nehéz feladat: akiket a népoktatás reformja érdekel. Tehát mindazokat, akiknek középfokú oktatásban nincs, vagy nem lesz részük.

I.

Ez a legelső, legnépesebb népréteg életmód és világnézet tekintetében egyaránt elüt a többitől. Ami *tengő életét* illeti, igénytelenségében is nagy igényű. Azt szeretném mondani, a minőségére nem sokat ad, de a mennyiség legyen meg, azt megköveteli. Lemondania nehéz, áldozatkészségről szinte szó se lehet nála. A második tulajdonsága, hogy óvatos és gyanakvó. Helyzeténél fogva nehezen szerzi meg a tengő élet legkezdetlegesebb követelményeit is, tehát vagyonszerető, és nem vállalkozó kedvű. Fél az újjításoktól is. Nem bízik a holnapban s ezért akarja, hogy mindig legyen a háznál annyi, amennyi holnapra is elég lesz. Vagyonszerző módja is ilyen: kidülésig dolgozni, rövid idő alatt erőmegfeszítéssel mindent megszerezni s aztán lebzselni a boldog bizonyosságban, ha jutt rá idő.

Szerelmi és családi életét meglehetősen korlátozzák tengő életének előfeltételei, társadalmi berendezkedése s nagyobb mértékben irányítja a józan belátás, mint az érzelmek. Korán ébredő, érzéki, de nem perverz. Közfelfogás, hogy a fiatalember járja végig a bolondját, úgy lesz belőle nyugalmas, jó férj és családapa. Kezdetben nagy lobbót vethet ez az érzése és ekkor okozhat (okoz is) bonyodalmakat, de legtöbbször vagy hamar elhamvad s akkor nyoma se marad. vagy lelohad s akkor

szép, nyugodt, egyenletesen meleg lesz a tüze. A házasságot legtöbbször a számító ész köti, a szerelmi házasságokat nem tartják szerencsésnek. Ha mesalliance okozója lett, el is ítélik. Mesallianceot kötni pedig könnyebb ezen a fokon, mint a felsőbb rétegekben, ahol szigorúbb a kasztrendszer. A férj kevesebb, mint paterfamilias, a nő több, mint matróna. Nemcsak anyagi téren p. o. a „közös szerzemény“ fogalmának törvényesnél nagyobb szankciója tekintetében van ez így, de általános szokás az asszonnyal megbeszélni a dolgokat végső döntés előtt. Több a közkeletű „papucs alatt élésnél“ az a körülmény is, hogy a pénzt sok esetben az asszony kezeli. A gyermek attól kezdve, hogy segít és keres, nagyobb jogokat élvez, mint feljebb s kezdettől fogva nagyobb úr a háznál, mint gondolnók. A gyermekszoba nemcsak térbelileg hiányzik. Nagy baj, hogy a család hamarosan lemond a nevelés jogáról (a legtöbb szülő „nem meri“ a növősorba jutott fiatalokat elnyomni) s nagyon sok serdülő épen a pubertás korában felelős vezetés nélkül marad s úgy is nő fel. A gyermek különben gazdasági tényező, nem Isten áldása s külön gyászkeretes lapokat érdemel az egyke problémája.

Társadalmi élete is ilyen. Hiába adtak neki közszabadságokat és hiába biztosítottak számára helyet az alkotmányban, nem él vele. Még ma is jobbágy. Csak alárendelt, függő viszonyban érzi jól magát s csak a relatív függetlenséget szereti: az opponálást. A közterhet robot gyanánt rója le s alapjában véve igazságtalanságnak tartja. Önkéntes adórendszert nem ismer. Céhekbe, kupaktanácsokba tömörül, egységesen lép fel, de nem nyíltan, politikája tehát földalatti. Társadalmi osztályai tagoltabbak és szigorúbban zártak, mint valamivel feljebb s a felsőbb rétegekkel szemben öntudatosak. A rendszer azonban nem kasztszerű, mert eleven és előrehaladó. Mindeniben megvan az érvényesülés vágya. A célkitűzés azonban sohasem nagyobb a tengő élet mennél nagyobb mértékben való biztosításánál. Nagyon könnyen vezethető, de nem messzire. És csak abba az irányba megy engedelmesen, amerre ösztönei a maguk módján jónak tartott érvényesülést sejtik.

Ebben a körben *szellemi élete* annál meglepőbb. *Érzelemvilága* mély, mert természettől az s életmódja is megengedi. *Értelme* közmondásosan elismert s talán a legdominánsabb minden szellemi tulajdonságai között. *Akarata* ingadozó, ha van tömegekre vonatkoztatva ilyen, már-már neuraszténiára hajló. (Az antropogeografusok ennek a jelenségnek egyik okát életmódjában látják, lévén ez a nép nagyobb percentjében az alföld szántóvető embere, aki két hónap alatt megfeszített

munkával szerzi meg az egész évre valót.) *Hite* józan, reális es szükkörű. Az egész urimának a mi atyákon kívül csak a mindennapi kenyérré vonatkozó passzusát foglalja magában. És mégis végtelen távlatokra nyit alkalmat azzal, ahogy az eletét oda tudja adni háborúban, halálos óráján.

Művészete a zene terén sohasem terjed túl az egyszakaszos dalformán, sohasem polyfon (egész nagy társaságok mindig unisono énekelnek s ha énekkarba állanak össze mégis, az egyes szólamok a többire való tekintet nélkül szoktak érvényesülni s dallamszerűen, nem harmóniában hallják s éneklük őket az egyes résztvevők). Maga a zenei hang szerez élvezetet, ritkábban a rythmus, vagy a dallamvezetés, a hangszín úgyszólván soha. Zenekarban az összhang nem fontos, a második hegedű még tercel néha-néha, a cimbalom inkább csak cifrázatokat szolgáltat, a kontra és a nagybőgő egyesegyedül rythmikai segédeszközök, tekintet nélkül a hangokra, amit néha a legszeszélyesebb diszharmóniában adnak a többihez képest. Sok helyen vonós zenekar helyett „rezes bandába“ állnak, de ebben az esetben csak a hangszerrek mások, a módszer ugyanaz. Különben is ritkaság, hogy zenekarba álljanak össze. Inkább citeráznak, tamburáznak, húzómuзикáznak, furulyáznak s nagyritkán hegedülnek. De mindig csak dalformát. Ujabbban nagyon divatosá lett körükben a gramofon. Mondanom se kell, hogy itt sem a zenekarok hangszerelésében gyönyörködnek.

Képzőművészet terén iparművészete ismert és divatos. Motivumaiban kifogyhatatlan leleményű alkotásokról híres, de mi most nem ezt akarjuk megfigyelni. Inkább azt, amit Lechner Ödön, Kós Károly, Wiegand Ede vagy Malonyai Dezső társaságában mindig éreznünk kell, hogy exotikumként halnak és mindig nagy ugrást kell tennünk hétköznapjainkból hozzájukig. (Más kérdés, hogy kinek vagy mi nek a hibájából.) Egy bizonyos. Festészet és szobrászat ürügye alatt falon, szekrényeken, a legrikítóbb olajnyomatok és nippek találhatók tekintet nélkül arra, ki után, de mindig tekintettel arra: mit ábrázol a kép. Krisztusképek, Mária, Kossuth Lajos, Ferenc József arcképe, a német császár családja, egy-egy híres jelenet: a haldokló Petőfi, Kossuth imája s újabb időben sok-sok fénykép, továbbá elhunyt családtagok vagy élő családfelek megnagyított arcképei. Könyves Kálmán-féle műnyomatok is találhatók jobb helyeken, különösen Bihari genreképei (Bíró előtt, Az ő nótája). Építészeti szempontból érdekes újabbban a városi házak pontos másolatása. Különösen kiszgazdaházak, kapuk és kerítések (Berettyóújfaluban

csupa nagyváradi, Szováton csupa debreceni minták másodpéldányait találtuk meg 1910—12 óta).

Költészet és irodalom. Lira terén a népköltészet ismert motívumai. A műköltészetből annyi, amennyi ezeket nem haddja meg. Ha a lírai vers a népdalok érzelmi körében marad, maga is azzá válik. Az epika, különösen a regény csak a meséjével hat. A mese bonyolult legyen, lehetőleg kalandos. Legfeljebb kalandos szerelmi regény (a Trisztán és Izolde fókán). Verses epika: a históriás énekek modorában. A dráma mutat még legnagyobb fejlődést. A betlehemes játékok leszorultak a gyerekek közé. Helyette divatba jöttek a műkedvelő előadások, amelyek azonban egészen a Meistergesang korának mintájára és színvonalán alakultak ki (gazda ifjúság, földműves ifjúság, iparosifjúság előadásai. Keveredés ritkán van, még a közönség is elkülönül legtöbbször). Ezeken az előadásokon azonban drámai mű nem igen szerepel, csak énekes játék vagy bohózat. Dráma csak akkor, ha a népballadában is szereplő legáltalánosabb indítékokon épül a konfliktus, vagy ha a cselekmény mozgalmasságával is hat.

Tudományos rendszere nem felel meg annak, amit az elemi iskolában tanult. Geocentrikus világszemlélete rendületlenül marad, hiába mutatták neki a telluriumot és hiába kellett közzvizsgálaton elsorolnia a föld gömbölyűségének bizonyítékait annak idején. Történet szemlélete is csak krónikás, pragmatikus okfejtést nem ismer, jelenlegi helyzete nem történeti fejlődés eredménye szemében s őseinek régi hírneve „időtlen“ képzet nála. A tapasztalati tudás és a tudományos adatok két párhuzamos abstractum a lelkében, melyek egyetlenegy ponton sem találkoznak egymással. Az alkalmazott tudományt annyira tartja, amennyi konkrét hasznát látja. (Az orvos és patikás előkelő kuruzslók tulajdonképpen. Az orvos munkája többet ér, ha injekciókat ad, mint hogyha csak meghallgatja a tudóműködést). A kasznár „szerencséskezű“ ember, nem okszerűbb gazda, ha a termése jobb, mint a szomszéd dülöbéli fordulós gazdáké. A hivatalnok ingvenlő, a papot, tanítót „mi tartjuk“. A mérnökök „nem boldogultak“ a mozdonyvezetők sztrájkja alkalmával.

Történetírása egyszerű elbeszélés, melynek fonalát az egymásutániség szervesetlen kapcsolata köti össze s csak igen ritkán váltakozik ez az ok és okozati összefüggésekkel. Értekező prózája ellenben annál világosabb, ha tapasztalati tényekről van szó. Retorikája talán a leggyaralóbb. Nemcsak azért, mert könnyen megelégszik érzelmi érvekkel, hanem még inkább két fogyatkozása következtében. Az egyik, hogy csak

a nyomról-nyomra való következtetést fogadja el s nem ismeri a nagy távlatokat (ezt történet, helyesebben időérzékének a majdnem teljes hiánya okozza), a másik, hogy sokszor megelégszik pusztán dialektikával, aminek talán az a magyarázata, hogy több fogalmat használ, mint amennyit megtörtélt tartalommal. A tekintélyérvek nem igen hatnak rá, de a példa — konkrét voltánál fogva — annál inkább.

Vallásos élete bizonyos fokig közönyös. Isten jelenlétét csak nagy általánosságban érzi s életének legnagyobb részét tőle függetlennek tartja. Amilyen mértékben önállósult s nem szorul másra, úgy marad el a templomból is apránkint. Istenhez való viszonya különben önmagába visszatérő görbe, gyerekek és öregek kötelessége. Formája: megszokott cselekedetek végrehajtása, még protestáns vidékeken is. (Templombajárás, úrvacsoravétel, gyerekek lekonfirmáltatása, keresztelés, esketés, temetés, esetleg bibliaolvasás és bizonyos imák elmondása — tekintet nélkül a felekezetekre) különböző szertartású hívek között divatosak a hitviták, formájuk csak félig tréfás még akkor is, ha a legtréfásabb hangot ütötték meg. Nagy általánosságban érzelem és értelem dolga a vallásosság. A belmisszióknak igen nehéz a dolga épen emiatt. Ha a pap az emelkedettebb felfogás érvényesítését követeli az élet minden terén, nem értik meg, ha meg maga áll gyakorlati munkamezőn hívei élére, mondjuk, mint szövetkezeti vezető, jó üzletemberként kell viselkednie s ez ritkán jár etikai megalkuvás nélkül.

Etikája sem egészen primitív. Cselekvését megelőző lelki állapotát leghívebben így jelölhetném: megfigyelő álláspont. Tapasztalatait is így gyűjti, okoskodása is innen szövődik. Ritkán jut el a kísérletezésig, de természetes gyanakvása több, mint véletlen tapasztalatokat váró közöny. Ha tapasztalása élményszerű, vagyis belevág az életébe, még hasznosítja is. Föltétel ugyan egy-egy ilyen ujtás számára, hogy helyben megtörténhessék. Tanulmányokat folytatni sem térben, sem időben nem szeret. De ha a tárgy vonzó s lépésről-lépésre csalogatja, szívesen elbabrál rajta s ilyenkor újít is, különösen konkrét szerkezeteken vagy eljárásmódon.

Okoskodása is mellérendelő. Nyomról-nyomra haladni, térszerűleg rendezni a fogalmakat összerakó párhuzamokban még elbeszélve is: a legkedvesebb gondolkozási módszere. Ezért nagyon könnyen téved mellékvágányra, ha pedig sok elemmel van dolga, könnyen belezavarodik. Ez utóbbi következtében sokszor tesz meg fogalmakban domináns képzetté egészen mellékes sőt oda nem illő képzeteket. Megint csak közhelyeket ismételk, ha például felhozom, hogy mindent a

„világteremtésénél szokás kezdeni,“ „nagy feneket kerítenek a dolognak“, óvatosan, neutrális téren mozognak, míg végre a lényegre mernek térni s sokszor ki sem lépnek a példalóztatás büvköréből. Mikszáth *Ügyesbajos embere* (Urak és parasztok) remekbe készült fotográfiája a minduntalan mellékvágányra térő előadásmódnak.

Fantáziájáról nem tudok mást mondani, mint ami Arany Jánoson keresztül köztudomású. Inkább szerkesztő, mint festő, de ritkán terjed konstruktív ereje periodusokra, inkább csak motívumokon dolgozik. Ezért nagyon intenzív s érzelmileg mindig átfestett. (Beszédjében ezért nagyon sok a példa, hasonlat, ötlet és humor.)

Temperamentuma sajátos keveréke a szilajságnak és a passzivitásnak. A magyar szalmaláng valósággal a képlete ennek a lelki alkatnak. A heves véralkat. Megtanulta már, hogy zaboláznia kell magát, de nem mindig képes rá; azt meg nem szereti, ha ezt a műveletet más akarja elvégezni rajta. Akkor ellentáll, de ellenállásának egyetlen formája a passzív-rezisztencia, mely lassankint apathiába megy át.

Cselekvőképességének ez adja meg a kapacitását, de el is ez határolja alul-felül. Nagy energiapazarlás után teljes tétlenség. Legnagyobb előrehajtó erő a vis inertiae. Nagyon sok mindent valóság helyett fantáziaképekben él ki. Egészen szűklátókörű program végrehajtása egyik napról a másikra, ego-centrikus alapon kevés önbizalom és nagy elbizakodottság felváltva, sokszor egyidejűleg is. Ilyenkor szívesen érzi magát a realitással szemben a holnap trónkövetelőjének. Ez különben illik is az ellenzéki szerephez. Megvalósításra sohasem kerülhet azonban a sor, mert a gyanakvás és a valóságérzés konzervatívá teszik lelkét s a természetes tunyaság is a régi állapotok mellett szavaz.

Ez a kultúra alakítja a *civilizációját* is. A primitív fokontól van ugyan, mert több az élelem civilizációjánál, de innen van a lakásén. A második fokon áll, ahol az ember a ruházat civilizációjára is gondol már, nem csupán a hasával törődik. Az a fok ez, ahol az ember mindent magára aggat, amiye van. Nem azért rendezi be p. o. díszesen a lakását, hogy kényelmes és szép legyen, hanem, hogy lássák, hogy telik neki rá. Viszont a másik oldalon a végeláthatatlan lakodalmi és névnapibédek, vacsorák nem pusztán a gyomornak szólnak, hanem ép úgy a módot jelzik, mint a drága ruhák, cipők és ékszerek, vagy férfiaknál a bőrkabát, legényeknél újabban a bicikli. Kultúrális mértékkel ez egyenrangú az oláh leányok nyakékek használt aranypénzével. Igaz, hogy a szép négyes fogat,

„amilyen másoknak nincs“, ugyanide tartozik, hiszen az ok-szerű fajnemesítésnek s a legprimitívebb állattenyésztésnek sincs hozzá közvetlenül semmi köze.

Életmódja ezek szerint az elvek szerint alakul. Ha föld-míves, legfeljebb kétforgós rendszerrel beéri, gyógynövényt nem termel, mert azt nem eszi a jószág, ha kisiparos, ellesi mástól az újítást, vagy rájön véletlenül, babrálás közben, vagy mint titkot adja apáról-fiúra tovább. Kereskedése cserekeres-ke-dés, hiába jött divatba a pénzgazdaság. Szállóigévé vált a mázsa búza = pár csizma egyenlet, és divatba jött mindent búzába átszámítani). Ha valami újítás beválik, mindenki arra az egyre veti rá magát, mert az már biztos. A vagyon csak azért kell, hogy „legyen“, mikor másnak nincs és elég legyen. A készből, helyben, nem intézményesen másnak is jut. Szövet-kezni csak individualiter és klikkszerűen érdemes.

II.

Ha figyelmesen megvizsgáljuk ezt az életmódot, igen ér-dekes hasonlóságot fedezhetünk fel közte és egy régebbi kor életformája között. Mikor az ember egy-egy mai jöltáplált fa-lusi gazdával találkozik, amint az büszkén néz végig gyö-nyörű ötös vagy hatos fogatán, lehetetlen a *Válaszúti komé-áiára* nem gondolnunk, a jókonyhájú és gyorslovú kálvinista papok világára, amely ott már az unitáriusok szemében bot-rankozásnak köve. Ugyanez a kor tartotta komolyan úgy szá-mon a lutheránusok szakácsait s a katolikus, lutheránus és református felekezetek közötti különbséget, mint ahogy ez a népréteg néha tréfásan (hogy szólnak a harangok? Ki mit vi-sel a dohányzacskójában), de sohasem közömbösen mai napig szokta. Az *adhortatio mulierum* akármelyik mai lakodalom-ban elhangozhatnék, az *epicédiumok* még mindig inkább ha-soulítanak egy akkori siraloménekhez, mint a Lélek halhatat-lanságához s egy-egy vásáron vett verses krónika hangjában, szerkezetében nem lépi túl Apollónius históriáját. Amikor Sztárai Mihály uram egy szál hegedűvel kiült a dombra a templom elé s messzezsengő hangon rákezdett egy zsolnárt, a hívek odagyűltek köréje, utána dúdolták a szent éneket, azután bementek a templomba, végighallgatták a prédikációt, könyörögtek, megint énekeltek egyet: akkor ez volt a leg-modernebb jelenet, ami Európában egyáltalában lejátszódha-tott. Akkor a nép is végigcsinálta ezt, *idáig* ma is meg tudja csinálni.

Ma ez a néposztály nem követhetné vezetőjét operába vagy filharmónikus hangversenyre. Ha mégis megtörténnék

ez az elképzelhetetlen kísérlet (valami ilyest próbált a 'kom-mun, még emlékezhetünk rá), a szegény tengeri nyulak a han-gok bábeli zürzavarában is a zsoltárt és himnuszt, vagy a nóta melódiavezetését keresnék s a periódus és a zenei mondat vé-gét. De ahogy hangversenyre hiába vinnék, hiába viszik vagy küldik vagy engedik a huszadik század formáinak bármelyi-kébe is, mert *kultúrája megkövesedett a XVI. és XVII. század fordulóján.*

Ez a néplélek átélte az azután következő századokat mind e mai napig, de tevékeny részt nem vett benne többé. Sztárai Mihállyal még együtt énekelt, Tinódy Sebestyént még meghallgatta, Fazmánnyal még együtt vitatkozott vagy az ő vagy az Alvinczi pártjára állott, megvette a bibliát (olvassa mai napig), megbecsüli a könyvnyomtatást, még ha más-hitű is, presbyter a pap mellett, vagy ellene (XVI. századbeli módra), individualista a maga módja szerint, de ahhoz már p. o., ami Zrinyit fűtötte, hogy önálló hadseregünk legyen — lélekben semmi köze. Nagyon érdekes p. o. megfigyelni, hogy egy nyomban utána következő korszak egyik művészeti prob-lémájával szemben milyen pontosan reagál a megelőző kor-szak felé. A jezsuita iskoladrámát megköveteli (ha másképen nem, falun p. o. feleljen a gyereke a vizsgálaton, vagy még-inkább szavaljon) szívesen veszi az iskolai ünnepeket is, de megelégszik a shakespearei színpaddal. Az élőképek, díszle-tek, a barok nagy arányai elmaradhatnak. A vezető gondolat mindig csak az marad, hogy a gyerek is ott van.

Még érdekesebb megfigyelni, mennyire XVI. századfor-dulói lélekkel reagál későbbi olyan hatásokra, melyek egész bizonyosan mélyen érintették. Rákóczi és Kossuth alakját ve-gyük csak, akik ennek a néprétegnek a lelkében is mai napig élnek. Költők intuitive hamarabb megéreztek ezt. Eötvös *Magyarország 1514-ben* c. regénye tendenciózusan mutatja, hogy a jobbágyproblémánál a XVI. századig vissza kell nyulni. Még szebben látszik ez Komáromi János *Esze Tamásában*, aki egészen Dózsa György szerű alak s akin és meztlábásain keresztül láthatjuk, hogy a kurucot ugyanaz az ébredő indi-vidualista protestáló lélek hajtja, mint a pórlázadókat s a ka-rón kinlódva pipáló Tyukodi pajtás és a tüzes trónon sülő Dózsa lényegében ugyanazok. És ugyanaz a lélek kapott ka-szára Szegeden a tüzesszavú ügyvéd hallatára, sok-sok év multán is ugyan ő állot sorfalat az országhatártól a kriptáig a koporsóját szállító vonatnak kalaplevéve. (Protestálón és jobbágyi hódolattal.)

Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a nép és a fel-

sőbb rétegek elszakadása milyen tragikusan szembeállította egymással a két különben egymásra utalt tömeget. Az *úr-gyűlölet* így fejlődött ki, nem pusztá frázis, tényező, amelyel a jövőben is, reformtörekvéseink közepette pedig kétszerezsen számolnunk kell. (Nagyon tanulságos volna középosztályunk lelkialkatát is több-kevesebb pontossággal megrajzolnunk, de ez most nem feladatunk.) Rá kell mutatnunk arra is, hogy a társadalmi alsóbb elhelyezkedés nem hozza természetesen magával a kultúra terén nálunk beállott ezt a stagnálást és inferioritást. Elég talán a skandináv államok példájára hivatkoznunk.

A népoktatási reformnak, azt hisszük, számolnia kell ezzel a XVI—XVII. században visszamaradt néplélekkel. Gondoskodnia kell a századok áthidalásáról. Különben hiába épít iskolákat, emel népszerű egyetemeket, rendez ismeretterjesztő kurzusokat, állít be esti tanfolyamokat: a nép még ha a törvény erejével belekényszerítik sem képes ezeken tanulni. A már viszonylagos jólét sem emelte az alsóbb néposztály kultúráját, legfeljebb civilizatorikus elemekkel szaporította életformáját (de nem sokkal különben, mint a cilinder az afrikai törzsfőnökét) s az évszázadok óta ott tanító debreceni kollégiumba alig jár civis gyerek. (Nagyon érdekes volna a belezáró egynéhánynak a kultúrához való *igazi* viszonyát is lélektani vizsgálat tárgyává tenni.)

Intézményeket felállítani, különösen, ha minta után történik, érdemes, de nem túlságosan nehéz munka. Szellemmel tölteni meg jóval nehezebb. (Hiszen, ha ezt nem ismernénk el, kétségbe kellene esnünk a megszállott területi magyar lelkek miatt, akiket intézményekkel hamarosan átformálhatnának.) Vajjon meg lehetne-e ezt a kérdést a nehezebb oldaláról pozitíve is közelíteni valahogyan?

Karácsony Sándor.

A kis hegedős.

Minden reggel arra vitt az utam, azon a téren keresztül, ahol a községi bódé előtt az asszonyok álltak sort. Kenyérért, húsért, zsírért vagy valami más egyébért.

Megszokhattam volna már ezt a képet, hiszen napról napra láttam és mégis mindig bántott, mindig szomorú lettem utánna.

Mennyi ványadt szoknya, rongyos kendő, kopott kabát, félretaposott cipő, mindenéből kifosztott kalap és mennyi faradt, izgatott, türelmetlen arc, ezek is mind-mind a világháború sebesültjei.

Aztán az az ideges topogás, lökdösődés, hogy eggyel előbbre juthassanak; az ajtónál néha verekszenek is, hogy ki menjen be egy fél perceel előbb. Szidnak mindent és mindenkit, hogy itt kell állniok, otthon meg a gyerek, meg a sok munka. A nyugodtabbak legalább beletörődve pletykáznak a szomszédjukkal, megtárgyalják a ház minden ügyét-bajját, a drága idő pedig rohan feltartathataálanul.

Egy hűvös tavaszi reggelen sietve mentem át a téren. Különbö is szomorú voltam. Nem akartam látni a csipős szélben ácsorgó asszonyokat: mint dideregnek ott óraszám. Csak egy futó pillantást vettem a megszokott képre és mentem tovább. Az ideges, zúgolódó hangok közül egy divatos kerिंगót hallottam füttyülni; vidáman, ritmikusan hangzott a fütty. Egyszerre megálltam, hogy szétnézzek. Vidámság, jókedv az ácsorgó asszonyok között.

A sor végén egyedül, pár nélkül, egy tizenegy-tizenkét éves fiút láttam; meztelen, hosszú lábszárait pirosra csípte a hideg. Világoskék nyári nadrág volt rajta; egy kopott trikó, a fején semmi, csak dús aranyszőke haj; a hátán egy hátizsák megpakkolva, a kezében egy piaci kosár. Odamentem hozzá, úgysem volt párja és mellé álltam.

— Hol tanultad ezt a szép valcert? — kérdeztem.

Rámnézett nagy nyílt kék szemével; szép arca volt, csak egy kicsit sápadt. Elnevette magát.

— Minden este játszom a zenekarban, ezt játsszuk leg-
többet.

— Te zenekarban játszol?

— Már régen, — legyintett a kezével — de akkor nem
vagyok mezítláb — tette hozzá gyerekes dicsekedéssel. —
Van szép matrózzruhá, cipőm, sapkám, mindenem, csak ilyen-
kor nem hordom, mert kár.

— Hol játszotok?

— Kávéházban, meg sokfelé; már vidéken is voltunk.
Sokat keresek ám, kivált ha egész éjjel játszunk. Ezt a kenye-
ret, ami a zsálkomban van (itt megrántotta a vállát), én veszem
nekik. Most meg tojásért állok. Az anya nem is tudja, majd
örül, ha hazaviszem a tojást. Ő csak kenyérért küldött.

— Nem rossz így állni, nem únod el?

— Mindig fütyölök magamnak s azt hiszem, hogy most
is a zenekarban vagyok.

— Szeretsz odajárni?

— Szeretek ám. Pedig néha olyan álmos vagyok, mikor
odamegyek, majd leragad a szemem. De amint elkezdünk
muzsikálni, kimegy az álom egyszerre a szememből. Néha
már nem is ügyelek oda, tudom könyv nélkül mind, amit ját-
szunk és akkor hallok azokat a hangokat, amit nem játszik a
zenekar, de én jól hallok és az még sokkal szebb.

— Kitől tanultál hegedülni?

— Senkitől, csak magamtól. Mikor még kicsi voltam, az
apa megmutatta a hangokat, a hangjegyeket pedig a Margit
magyarázta meg egyszer, azóta tudom.

— Ki az a Margit?

— A néném. Az tud ám szépen zongorázni, a kis kaba-
rca jár.

Az ajtóhoz értünk, ő bement a tojásért, én pedig foly-
tattam az utamat.

Azóta többször találkoztam vele. Jancsinak hívták.
Ő is ismert már engem s ha meglátott a téren keresztül jönni,
még hangosabban fütyölt, hogy észrevegyem.

Nagyon összebarátkoztunk. Egyszer olyankor mentem át
a téren, mikor valami elfogyott s az asszonyok elszéledtek.
Egy darabig Jancsival egy úton mentünk, akkor sok mindent
megtudtam róla, amiket gyerekes nyíltsággal elmondott ne-
kem, minden kommentár nélkül, csak a puszta tényeket.

Elmesélte, hogy az apjának valamikor jó állása volt;
hol? — azt már nem tudta, de aztán nekiadta magát az ivás-
nak; most már sehosem tűrik hosszabb ideig, mert hanyag és
rendetlen. Mindenünnen kiteszik és akkor bánatában még töb-

bet iszik. Pénzt, ha van is neki, alig ad az anyjának, aki nagyon fél tőle, mert ha hazajön, mindig kiabál. Az anyja meg mindig sír. Az anyját már meg is ütötte egyszer, de ő, a kis Jancsi, előjött akkor az ágy alól, ahova ijedtében elbújt és elkezdte az apját ráncigálni, hogy ne bántsa az anyját.

Beszélt Margitról is, a nénjéről, aki a kis kabaréba jár zongorázni. Már az is rossz útra tért. Az se jó, mert az anyjának ő sem ad pénzt. Pedig sokat keres. Az új szobaúr elcsavarta a fejét. Annak vett nyakkendőt, azzal mennek sétálni, együtt mennek a cukrászdába és a Margit pénzét mind elköltik.

— Mért nem szól az anya a Margitnak, hogy ne legyen ilyen rossz.

— Az anya nem mer szólni senkinek sem, mert ő mindenkitől fél, még a kicsiknek sem szól, ha rosszak, csak tőle, Jancsitol nem fél, tőle kér pénzt is, ha már nincs mit főzni.

— És én mindig adok neki — mondta büszkén.

— Neked mindig van pénzed?

— Tetszik tudni, én sokat keresek, az éjjeli munkát nagyon jól fizetik és én már régen gyűjtögetek pénzt egy jó hegedűre. Olyat szeretnék venni, amilyen az első hegedűsnek van, annak a finom hangját mindig kihallom a zenekarból, arra gyűjtöm a pénzt egy skatulyába, de csak a felét teszem oda, a felét odaadom az anyának. — Ezt egy kenyérkereső büszkeségével mondta. — És mikor tele lesz az a skatulya, meglesz a hegedű. De most még kevés van benne, mert az anyának sokszor nincs pénze s akkor csak belenyúlok a skatulyába és adok neki. — S míg ezeket mondta, szeme boldogan csillogott.

— Nem szeretnél te valami zeneiskolába járni, — kérdeztem — ahol rendszeren tanítanak?

A szeme megint felesillant.

— Dehogyan is nem szeretnék! Sokszor elmegyek amellel a szép zeneiskola mellett, ahol azok a márványoszlopok vannak, amelyek olyan, mint egy templom, ahonnan annyi fiút látok kijönni hegedűvel, akik mindig olyan szépen vannak felöltözve, mint én, mikor a zenekarban játszom. Jó volna nekem is cdajárni, de nekem nem lehet, mert nekem keresni kell. — Lehajtott a fejét és elhallgatott. De ez a csüggedés csak egy percig tartott, megint vidám lett. — Sebaj, — mondta — majd ha a kicsik is megnőnek, ők is keresni fognak, talán Margitnak is megjön az esze és majd mind adnak pénzt az anyának és akkor majd én is tanulhatok, nem lesz muszáj

annyit a zenekarban játszani és majd egyszer valamikor belőlem is lehet művész.

Mikor elváltunk, már ismét hallottam, hogy vidáman füttyörész.

Nagyon érdekelt ez a fiú. Az ő isteni derűjével, amivel az élet nehézségeit lenézi és egy férfi kötelességét teljesíti. Ez a tiszta hajtás, amely az iszapos, piszkos posványból nőtt fel, anélkül, hogy a piszok csak érintette volna is a lelkét.

Elhatároztam, hogy nem hagyom ennyiben a dolgot, beszéllek a szüleivel: ennek a gyerekeknek tanulnia kell. A legközelebbi alkalommal megtudtam a lakása címét és el is mentem oda.

Egy földszintes házban laktak, bent az udvarban. Minden lakásnak egyenesen oda nyílt az ajtaja.

Bartosékat kerestem, ez volt a nevük.

Az egyik konyhaajtóban egy sápadt, vézna asszony állt és belebámult az üres levegőbe, reménytelenül, szomorúan. Ráismertem benne, a Jancsi által annyit emlegetett szegény anyára, aki mindenkitől fél s aki mindjárt sír. Az egykori szépségnek vagy fiatalságnak semmi nyoma sem volt már rajta, csak az az aranyos hajkorona volt meg a fején, melynek sulya alatt szinte meghajolt s amit a Jancsi fején is láttam. Ugyanazok a mélycsillogású kék szemek, csak hogy az anya szemei már fénytelenek voltak a sok sírástól és beesettek.

— Bartos úrékat keresem — mondtam az asszonynak.

— Itt lakunk. Ugy-e a jó nagyságos asszony, — mondta félénk mosollyal — aki annyit törődik az én szegény kis Jancsimmal? Tessék bejönni! — Bevezetett a szobába.

Csupa-ágy-szoba volt ez, közepén asztallal és székekkel. Két kis leány játszott a földön, ikrek lehettek, mert nagyon egyformák voltak. Ezeknél is megtaláltam a Jancsi szép kék szemcseit, de a hajuk már barna volt.

A két kis leány odajött az anyjához; két oldalról! közrefogták és úgy bámultak reám.

— Jancsi nincs itthon? — kérdeztem.

— Nincs, valami új darabot próbálnak, hirtelen el kellett mennie.

— Azért jöttem, hogy megbeszéljem önökkel a Jancsi dolgát. Bartos úrral is szerettem volna találkozni.

— Az uram nemigen van itthon, meg ő úgysis ellenezné azt, hogy Jancsi zeneiskolába járjon.

Minden ékesszólásomat elővettem, hogy Jancsi ügyét dülőre vigyem s valami kis energiát szuggerraljak ebbe a szegény asszonyba. Elég sötét képet festettem arról, milyen káros

mostani életmódja a kis fiúnak, milyen vétek az ilyen tehetséget elzúlleni hagyni.

A hatás nagyon is erős volt, mert az asszony reszketni kezdett, olyan keserves zokogásra fakadt, hogy a szívem megremegett bele. A két kis leány pedig haragos pillantásokat vetett felém.

— Rajtunk nem lehet segíteni — mondta az anya.

Addig-addig beszéltem neki, míg valamennyire megnyugodott; megállapodtunk abban, hogy ősszel én elviszem Jancsit a zeneakadémiára és ha felveszik, oda fog járni. Az asszony megígérte, hogy erős lesz és szembeszáll az urával.

Közben láttam a Margitot is, hazajött; szép leány volt, nagyon feltűnő színű, de olesó, divatos ruhában, kalapban. A szobaúrral, a kabaréművésszel jöttek be karonfogva. Mind a kettőn rajta volt a nagyváros bűnös érintése, mely letörült róluk minden üdeséget, minden tisztaságot; ezektől nem volt mit várni.

Nagyon leverten mentem el. Nemigen bíztam a szegény anya erejében. Közben nyár lett; elutaztam s csak az ősz hozott vissza a fővárosba.

Egy levelet találtam a lakásomon, Bartosné írta, hogy egyelőre ne fáradjak a Jancsi ügyében, mert a kis fiú beteg, több hete már, hogy a kórházban van.

Felkerestem Jancsit a kórházban; lesoványodva feküdt a tiszta, fehér ágyon, nagy szemeknek csillogása sem volt már olyan friss.

Az ápoló kedves testvér azt mondta, hogy vele semmi baj nincs, ő a legtürelmesebb beteg. De mikor kérdeztem, hogy jobban lesz-e, csak a fejével intett szomorúan.

Jancsitól megtudtam aztán, hogy valahol nyáron nagy hőségben játszottak egész éjjel, ő nagyon kihevült s valami jeges sört itattak vele.

Mindennap elmentem hozzá, nagyon a szívemhez nőtt. Most napról-napra láttam a hanyatlását.

— Nem szabad fütyülni, — mondta egyszer — de már nem is tudnék. Csak azok a hangok, azok a dallamok, egyre keringenek most is a fejemben, melyeket sohasem hallottam senkitől; ha azt még egyszer eltudnám játszani!

A hegedűjét kérte s azt ott tartotta a takarója alatt. Az anyja is eljött mindennap, de a kis fiú nem nagyon szerette, ha jön s olyankor úgy tett, mintha aludnék. Mert, amint nekem mondta, rossz neki, hogy mindig sír és ő már nem tud neki pénzt adni.

Valahogy az anyja sírását nem tudta elválasztani a pénzadástól. Ott voltam akkor is, mikor Jancsi befejezte rövid kis életét. Nem szenvedett. Még megérintette a hegedűjét a takaró alatt, aztán felemelte a kezét s olyan mozdulatot tett, mintha egy láthatatlan vonóval, egy láthatatlan hegedűt húzott volna végig. Talán azoknak a hangoknak akart életet adni, melyek ott repdestek mindig a feje körül, ott zsongtak rövid kis létezése alatt a lelkében és amelyek, mielőtt felcsendülhettek volna, elhangzottak örökre.

Moravcsik Gyuláné.

Köszöntöm a várost.

*Város, elhagytam érted a falut
Kis házikómat, a fehérfalút,
Virágos kertem, lombos udvarom,
Üzented: akarom.*

*Akartad s jöttem. Minden ott maradt:
A fecskéfészek az eresz alatt,
Az áhítat, a béke és a csend
És minden, ami szent.*

*Kinyult utánam száz kar, visszahítt,
Nézett utánam száz szem, visszasírt.
Tört sóhajok és elcsúkló szavak:
Szivem hideg maradt.*

*És szólt a templom szárnyas kapuja:
Az erős Isten Uraknak Űra.
Jobb egy nap itt, mint máshol sok ezer:
És elszakadtam, el.*

*És szólt a föld: a hangod ismerem,
Én megtanítlak, csak beszélj velem.
Ekét élő! Ki mint vet, úgy arat —
Vetésem ott maradt.*

Város, elhagytam érted a falut,
A keskeny útat, a szoros kaput,
Pores nagy utcád, szűk sikátorod
Koptatja vándorod.

Bálványaidnak én nem hódolok,
Szépségeidnek én nem bókolok,
Világod festett, hazug éneked! —
Mit adjak én neked?

Mert nem te szültél: voltam valaki,
A Végekről jött pásztortűz, aki
Nagy újulások hajnalára vár . . .
Csak jönne, jönne már!

A mélyből hoztam lelkem gyöngyszemét,
Nem akarnék hát lenni por, szemét,
Szerctném már: zendülne énekem.
Város, ha megcsalsz, jaj neked s nekem.

Baja Mihály.

Tanítvány a kapuban.

Krisztusom, én várom az érkezésed . . .
A pálma kész, s a harsonák is készek.
. . . Virágok nyíltak a szívem tüzétől;
Diadalkapum a mennyboltig ér föl.
Köszíveket nagy, boldog alázatban
Utad elé, utat készítve raktam;
Ujjonganak, ha rájuk taposol . . .
Az én szívemben retteg a pokol.
Mint rossz csavargó, urát sejtő szolgál,
Bujdosik az éj céda városokba.
A házunkat ünnepre ékesítve
Figyelünk már közelgő lépteidre.
Hírül adtam, ahogyan parancsoltad,
A palotáknak és a rongyosoknak,

Mindenki tudja már, hogy érkezel . . .
A gyermekkar hozsánnát énekel,
Mi meg a város szélére verődve
Kezünk emelve kémlelünk a ködbe . . .
Vak koldusok nagy csöndben hallgatóznak;
Ördögös sír . . . ostor suhog a rossznak.
Lásd . . . Zákeus a lomb között kuporgva
Előre néz . . . távol bélpoklosokra,
Kik előrsként útkanyarulatnái
Várják . . . tizen . . . ha könnyörülni tudnál . . .
Krisztusom, piros ködökbe kiáltok:
Jaj! hervadók a kétkedő virágok . . .
Hullámzik, zúg a nyugtalan tömeg,
Ma zöld ágat dob, holnap tán követ . . .
A vámszedőt a háza lelke hívja:
Vén láda otthon nem maradt-e nyitva?
Ha késel, holnap a bevonulásnál
Nem tudjuk, hol van eltemetve Lázár . . .
Vakok, akik feléd tapogatóztak
A sír árkába botlanak be holnap.
Eloszló, rongyos zugó tömeget
Benyelik újra kunyhók, műhelyek . . .
. . . Szegény kis szolgád karja egyre fárad,
Jaj! még elejti fényes harsonádat,
Uram, bocsásd meg: sírva kérlek, kérlek . . .
Mint május-eső a kelő vetésnek,
Mint börtönnyitás elsorvadó rabnak,
Mint hűvös patak lázas sivatagnak,
Mint kárhozottnak egy csepp égi béke,
Mint anyamosoly haldokló szemébe
Úgy kellesz most, úgy kérnek, esdnek, várnak . . .
Minálunk nem volt még virágvasárnap . . .
Kezünk remeg és fogynak már a mécssek . . .
Krisztusom, én várom az érkezésed . . .

Muraközy Gyula.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A „vallási kisebbségek“ ügye. A „Nemzetközi Jóbarátság Egyházi Világszövetsége“ (World Alliance for promoting International Friendship throughout the Churches), amelynek munkájába, mint köztudomású, a magyar protestantizmus egyházai is tevékenyen bekapcsolódtak, sok jóakarattal, bár eddig — természetesen — alig valami kézzelfogható eredménnyel munkálkodik nemes céljáért. Hivatalos lapjában nemrég a nálunk is előnyösen ismert s Erdélyt még 1920 őszén bejárta *Fleming* J. R. dr.-tól, a presbiteri világszövetség főtitkárától jelent meg egy nagyon figyelemreméltó cikk, az úgynevezett „vallási kisebbségek“ ügyéről, mely az új Európának egyik legégetőbb problémája és legsúlyosabb sebe s egyúttal egyik legnyilvánvalóbb akadálya annak, hogy a Krisztus egyházai hathatósan tudjanak működni ama bizonyos „nemzetközi jóbarátság“-ért. A tanulságos cikkből, melynek tárgya, elszakított és rendszeresen zaklatott faj- és hittestvéreink révén, minket magyar protestánsokat a legislegközelebről érdekel, érdemesnek tartjuk közölni a következő részleteket:

„A kisebbségek jogainak a megoltalmazása sohasem volt égetőbbben szükséges, mint amilyenné vált a békeszerződések létrehozta óriási területi változások következtében. Soha azelőtt nem volt példa Európa történetében népeknek egyik állam fennhatósága alól a másikéba való ekkora áttolására s ennek következtében, soha ennyi kísértő alkalom nem volt a méltányosság megsértésére. Ezt a békeszerződések alkotói világosan föl is ismerték. Innen vannak azok a gondosan kidolgozott kikötések, amelyek az illető országok minden lakosa számára biztosítják az élet és a szabadság teljes védelmét bármiféle születési, nemzeti, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül és amelyek végrehajtása biztosításának rendkívül fontos feladatával a Nemzetek Szövetsége van megbízva.

*) A cikknek a *Christianisme Social* 1924. márc.—ápr. számában olvasható francia fordítása nyomán.

Miért van hát az akkor — kérdezzük — hogy a helyzet még most, öt esztendő leforgása után is annyira sötét? Miért, hogy a lengyelországi, romániai, jugoszláviai s bizonyos mértékben a csehszlovákiai kisebbségek panaszai is még mindig oly élesen hangzanak s még nem kaptak megfelelő elégtételt? Ma is folytonosan hallunk jogfosztásokról, a fejlődés megakadályozásáról, a gyülekezési jog korlátozásáról, elkobzott vagyonokról, amíg maga a Nemzetek Szövetsége tehetetlennek látszik a helyzet megváltoztatására.

Négyféle okát jelölhetem meg a sikertelenségnek, függetlenül attól, amiben egynéhányan közülünk magát az amazokat is eredtető végső okot látják: ez tudniillik szerintünk nem egyéb, mint a békeszerződéseket jellemző hiánya az emberiségnek és a meggondolásnak s egyes népeknek idegen és alsóbbrendű kultúrák alá való szerencsétlen leigázása. De ettől függetlenül, azt hiszem, nem lehet véleménykülönbség a következő négy pontot illetően:

1. *A vallási sérelmeket nehéz elkülöníteni a nemzeti sérelmektől.* Más szóval, a fölháborodott és elégedetlen vallási kisebbségek manapság éppen azok, amelyeknek a nemzeti és hazafiúi érzelmei is különösképen meg vannak sértve. Arra ugyan, úgy látszik, semmi jel sem mutat, minthogyha Európában ma bárhol is — talán az egy Oroszország kivételével — egyenesen vallásüldözésekről lehetne szó. Ámde ott, ahol az illető kisebbség vallásformája mély és erős nemzeti érzéssel társul, természetesen gyanússá lesz az az új államhatalom előtt, amely azon van, hogy a kisebbség hazafiúi érzelmeit alárendelje az új állam érdekeinek. Azok az erős, nacionalista népelemek, amelyeket az oroszok egy gyűlölt új hatalomnak szolgáltatott ki, nagyon is hajlandók vallási formába öltöztetni a tiltakozásukat. A hazafiság szívesen szövetezik a vallással. Amikor például a mi bizottságunk, amelyet a presbyteri világszövetség küldött ki tájékozódás végett, bejárta a Romániához csatolt egykori magyar területeket, azt vettük észre, hogy azok a magyar gyülekezetek, amelyek előtt beszéltünk, valami ellenállhatatlan, ösztönös lendülettel zendítettek rá nemzeti himnuszukra — akárhogy igyekeztünk is elvenni a kedvüket az ilyes tüntetéstől. Ennek a himnusznak a szövege, a maga gyönyörű zenéjével, oly szenvedélyes nemzeti szellemet lehel, amely nagyon is alkalmas arra, hogy a román érzékenységet sértse. Annak megértésére és mentségéül, hogy ezt a himnuszt ilyen körülmények között éneklék, tudni kell, hogy ez a református egyházi énekeskönyvben is benne van s ez egyház istentiszteletének mindig jellegzetes alkotórésze volt. Éppen ez világítja meg azonban

igen jól annak a nehézségét, hogy különválasztassék egymástól két oly dolog, amelyek szőttéphetetlenül egyré váltak egy büszke népnek öntudatában. Az ő keresztyénségük sokkal inkább nemzeti, semmint nemzetközi. Lelkükben azonossá készül válni a „regio“ a „religio“-val.

Van azután még két fajta sérelem, amelyekkel ma állandóan találkozunk a vallási kisebbségeknél: nevezetesen a nyelvet-és a nevelést illetők. . .

2. *Azok a kiváló útmutatások, amelyeket a Nemzetek Szövetsége javasol ennek a kérdésnek a megoldására, folytonosan ki vannak téve az utódállamok részéről a kudarcnak és a keresztezésnek, még pedig ezeknek az önzése és az ő úgynevezett „szuverén jogaikra“ való hivatkozásuk miatt.* Szomorúan kell megvallani, hogy a Nemzetek Szövetségének erkölcsi tekintélye — az az egyetlen tekintély, amellyel ezidőszerint rendelkezik — ma még nem elég erős ahhoz, hogy útját tudja állani a „szuverén jogok“-ról szóló elmélet érvényesítésének — amely elmélet pedig, végső következményeiben, természetsszerűleg tenné értelmetlen frázissá magát az az egész „Szövetséget“.

3. *Amíg a békeszerződésnek kisebbségi pontjait mindenki ismeri, addig az ezeken esett sérelmek, valamint azok az erőfeszítések, amelyek e pontok végrehajtását célozzák, egyáltalán nem ismeretesek ugyanolyan nagy nyilvánosság előtt.* Nincs olyan nemzetközi sajtónk, amely képes vagy hajlandó lenne a tiszta igazságot földeríteni és elõtární, ebben a kérdésben éppoly kevéssé, mint akármely más életbevágó probléma terén. Ennek épen az ellenkezője áll fenn. Propagandaügynökségeink vannak csupán, amelyeknek egyéb célja és létértelme nincs azon az egyen kívül, hogy az igazságnak csupán az egyik oldalát tárják föl. Ezek nem mások, mint az illető kormányoknak vagy kereskedelmi szervezeteknek az eszközei, amelyek kitünően értenek a tények eltorzításához, s hamis híreknek forgalomba hozásához. . .

4. *Végre a főoka az eddigi sikertelenségnek az, hogy a Nemzetek Szövetségének a szervezete a vallási kisebbségek kérdésében elégtelenül, roppantul nehézkesen és halogatva működik. . .“*

*

Nagyobb kommentárt füzni a kitünő szerző e megállapításaihoz fölöslegesnek tartjuk. Szembeszökő azokban úgy a tárgyilagosság nemes törekvése, mint azok a korlátok, amelyekbe ez a törekvés még önála is egyre-másra beleütközik. Mindössze ezt az egy megjegyzésünket nem hallgathatjuk el: kívánatos volna, ha akár Dr. Fleming, akár más, egyszer már a román vallásosságát is ép-

úgy mérlegre tennék nacionalista szempontból, mint a magyart — mert akkor *ebből a szempontból* az erdélyi kálvinizmusban valószínűleg sokkal kevesebb kivetnivalót találnának. Az természetesen, hogy az angol vagy az amerikai protestáns ember előtt a szentvédő erdélyi magyarság Himnusz-éneklő vallásossága (amint ezt Fleming a cikkének fentebb nem közölt részeiben többször hangsúlyozza) „ultranacionalistának“ tűnik fel — de csak addig, amíg komolyan össze nem hasonlítja az oláh vallásos gondolkozással, érzéssel és jellemmel, amelyre az „ultranacionalista“ is enyhe jelző, s amelyhez képest a legnemzetibb érzéssel átitatott protestáns vallásosság is maga a nemzetköziség.

A német protestantizmus a sajtójáért. Az annyi oldalról és annyi tekintetben szorongatott német protestantizmus hatalmas és csodálatos életakarátának egyik legújabb szép és tanulságos bizonyossága az az *evangélikus sajtótanfolyam*, amelyet az Evang. Pressverband folyó évi március 5—7. napjain a berlini egyetemen rendezett. A tanfolyamon körülbelül kétszáz író, szerkesztő, diák vett részt az egész birodalomból s más államok németlakta területeiről. Célja kettős volt: szakbeli képzést nyújtani a *napisajtó* kérdéseiben s világos útmutatást adni az *egyházi sajtó* ujjáépítésére. A német napisajtó legelső szakemberei tartottak előadásokat „a közvélemény lélektanáról“, „a modern napilap berendezéséről“, a „sajtó újabb fejlődéséről“ s ezek az előadások mind az újságszínálás etikájának igen komoly és emelkedett fölfogásáról tanúskodtak. Külön alapos megtárgyalásban részesült az egyház és a napisajtó viszonyának központi kérdése. A keresztyénség és a közélet kapcsolatainak megvilágítására Dr. Seeberg R. és más nagynevű theologusok vállalkoztak. Magának az egyházi sajtónak speciális kérdéseit szintén elsőrangú előadók fejtegették — így a külföldi, főleg angol-szász egyházi sajtó munkáját és termékeit a nagyszerű biblikus professzor. Dr. Deissmann A. ismertette. A kurzus résztvevői megtekintették egy berlini nagy napilap üzemét és a tanfolyam egész tartama alatt tanulmányozhatták az egyházi sajtókiállítást, mely kb. 1100 német és 400 külföldi egyházi lapot és folyóiratot ölelt föl. — Legfőbb ideje volna a magyar protestáns egyházi sajtó szertehullott kévéinek is valami hasonló összeszedéséről gondoskodni, mert az élet akarásához a nyilvánosság akarása is hozzátartozik. a mi egyházi sajtószercvinkre pedig, (ha nem is valamennyire egyenlőképen) sajnos, még egyre növekvőbb mértékben illik az a fájdalmas csufolódás, hogy „a nyilvánosság kizárásával“ szoktak megjeleníteni.

(ri.)

KRITIKAI SZEMLE.

Balassa Bálint minden munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1923., Géniuszkiadás. 8r. I. k. I—CLI+1—212 l. II. k. 213—796 l.

A reformáció korabeli első s legnagyobb, Csokonaiig méltó, versenytárs nélkül álló magyar lírikus minden munkáinak ez az új és teljes kiadása egyik legtökéletesebbike ama nagybecsű, jegyzetes kiadványainknak, amelyek e nemben irodalmunkban megjelentek. E gyönyörű kiállítású két kötet megjelenése a mai viszonyok között, igazán irodalmi esemény. Éles szemű s ítéletű gondozója bámulatos körültekintéssel, elsőrendű irodalomtörténeti s könyvészeti tudással szedte össze, csoportosította s értékesítette a Balassa-irodalom régi, új és legújabb termékeit, adalékait.

Az I. kötet előszavát Balassa-életrajz követi, amelyben tömören vannak földolgozva mindazok az újabb adatok is, amelyek Szilády kiadása (1879.) óta napfényre kerültek. Ugy ebből, mint a következő Balassa-kronológiából kitűnt, hogy Takáts Sándor jeles műveiben sok értékes adatot talált Dézsi L., aki folytatólagosan B. költeményeinek időrendjét, a költemények forrásainak s B. versforrásainak áttekintését is adja hatalmas akribiával. Majd kimutatja, hogy kik foglalkoztak B.-val a magyar költészetben, s áttér a B.-bibliografiára, beszél a kéziratokról, az összes eddig ismert kiadásokról, felsorolja a B.-ról szóló irodalmat: az életrajzi forrásokat, okmányokat, adatokat, az életrajzokat, a költő életének és költészetének együttes ismertetéseit, a B. költeményinek elemzésével, méltatásával s forráskimutatásokkal foglalkozó irodalmat s végül szól a B-nak tulajdonított művekről.

A kéziratokról szóló szakaszhoz legyen szabad néhány új adatot hozzáfűznöm. A bpesti ref. theol. akadémia Ráday-könyvtárában őriztetik Szentpéteri Hodor Józsefnek Sárospatakról 1760 május 10-én Ráday Gedeon grófhhoz írott levele, amelyben azt írja, hogy mellékelve küldi Balassa B. kéziratát, amely hogy vajjon az övé-e, az kitűnik a 135. lap széléről, ahol is ez olvasható: *Itt rekedett be*

az *Balassa Bálint filemiléje*. Kifejezi e levélben Szentpéteri azt is, hogy ha e szellemi termék csakugyan a Balassáé, akkor gratulál önmagának. Kérdés, hogy ez a sárospataki, Szentpéteri Hodor-féle példány azonos-e a Dézsi által leírt Radvánszky-kódexszel (6. sz.), vagy a Ráday-könyvtárból még Ráday idejében elveszett példánnyal (5. sz.). A Radvánszky-kódexszel nem azonos. Igaz ugyan, hogy ebből a 128. l. után egy vagy több levél hiányzik, de mert B. Coelia-dalai ebben még csak ezután következnek (az első csonka Coelia-dal a 129. lapon van): nem lehet azonos a sárospataki lap-pangó példánnyal, amelynek 135. lapján berekedt B. filemiléje, vagyis itt végződtek versei. De nem lehetett azonos azért sem, mert Szentpéteri a Sárospatakon tulajdonában volt kéziratot B. saját-kezü kézírásának mondja, míg a Radvánszky-kódex Hartyáni Imre másolata. De nem lehetett azonos a Ráday-féle példánnyal sem, mert az, Ráday-megállapítása szerint, Barakonyi László kézírásával volt lemásolva s Barakonyinak magának is voltak benne versei. (A sárospataki példány a 135. lappal lezárt. Természetesen az sincs kizárva, hogy Szentpéteri tévesen tartotta a füzetet Balassa kéziratának s ez esetben azonos lehetett az a Rádayéval.) Hogy B. kéziratosa verseskönyve Sárospatakon egészen 1760-ig megvolt, az könnyen érthető, ha tudjuk, hogy B. többször időzött a sárospataki várban, amely az ő rokonának, majd sógorának, Dobó Ferencnek 1576—1602-ig tulajdona volt. Az Eurialus és Lucretia c. híres szerelmi regényét Sárospatakon fejezte be 1577-ben s hét év múlva, 1584-ben, ugyancsak Sárospatakon tartotta esküvőjét Dobó Krisztinával.

A kimerítő B. bibliográfia után a B. verseit sajtó alá rendező de már kiadni nem tudó Rimai Jánosnak B. költeményeihez írt rendkívül érdekes előszava következik, amelyben tömör előadásban dicsőíti Istennek az emberekkel a reformációban közölt áldásait s ezek között a reformációnak a magyar nemzeti nyelv fejlesztésére, gazdagítására gyakorolt jótékony hatását. A becses előszót Rimai s Tolnai Balog I. üdvözlő versei követik. Ezután jönnek B. költeményei, az Istenes énekek (25), amelyek B. meleg és őszinte vallásosságáról tanúskodnak, majd az egyeledett állapot-ról, a Juliáról való énekek s a Coeliadalok.

A II. k. a B-nak tulajdonított költeményeket öleli fel: a Thaly-féle és Borbély-kódexbeli 2—2, a Vásárhelyi-kódex 30 énekét s a 7 bünbánó zsoltárt (összesen 41). Igen bölcsen tette Dézsi L., hogy e költeményeket egy csoportba foglalva kiadta. már csak a nyilvántartás és hozzászólás megkönnyítése céljából is igen fontos, hogy ezek együtt legyenek. Az eddigi vizsgálódások szerint kétségkívül sok B-vers van ezek között. Hasonló okokból közli

Dézsi az Istenes énekek függelékében közölt énekeket, bár ezek egy része részint a versfők, részint a feliratok szerint más szerzőké. A következő részek a Radvánszky-kódex függelékének s a kékkői kéziratnak B. énekeit s végül Eurialus és Lucretia szép-nistóriáját tartalmazzák. Utóbbival kapcsolatban igen helyesen jegyzi meg Dézsi, hogy B. szerzőségét eddig megingatni nem sikerült. Szerintünk is B. a szerző, aki 1577 június végétől állandóan Magyarországon volt s csak ez év végén ment Bécsbe. Így sárospataki tartózkodásának semmi akadályja sincs. A széphistória utolsó versszaka szerint: „Másfélezer után hetvenhét esztendőben szerzék az éneket Bodrog vize mellett Patak városában az úr Gombos-kertében.“ A II. kötet további tartalma: *Credulus* és *Julia* (drámatörredék), *Balassa-levelek* és okiratok, amelyek egy része most jelenik meg először, a két Balassa haláláról írt költemény Apponyi Sándor gróf unicum-példányáról. Betűrendes énekmutató s nagyértékű jegyzetek zárják be a kötetet.

Balassa költői működése úgy a vallásos, mint a hazafias, vitézi és szerelmi énekköltés terén irodalomtörténeti jelentőségű. Maradandó értékű istenes énekeiben és zsoltárfordításaiban a reformáció korának lelkivilága tükröződik. Hatása mély, tartós és széleskörű volt. Jó ideig csak kéziratban füzetekben közközen forgott énekei közül többet méltónak tartottak arra, hogy a protestáns énekeskönyvekbe is fölvegyék. Új énekeskönyvünk (Debr. 1921.) az énekszerzők közt Balassát nem említi, pedig a 260. dics. (*Mire bánkódotól óh te én szívem*) az övé s nem a Földváryé, mint ahogy a mutató tévesen feltünteti. Megvan a löcsei 1642-i Énekesben is. Régi Énekesünkben megvannak ezenkívül a következő énekek: (*Bocsásd meg Úr Isten ifjúságomnak vétkét*) a löcsei 1642-i énekesben is a Penitentiáról való dicséretnek közt „Iffiak éneke“ címmel; Mihályko János imádságos és énekes könyvében is (Csepreg, 1630. 343. l.); *Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten* (a löcsei 1642-i-ben is); *Adj már csendességet* (a löcsei 1642-ikiben is); a 7 *bűnbánó zsoltár* megvan Mihályko fentebb említett könyvének 1642-i löcsei kiadásában is 225—46. l.; *Téged Uram valamikor lelkem kezd kiáltani* (az Istenes énekek függelékében, Marusi István éneke; megvan a Mihályko fenti, sárospataki főiskolai könyvtárban őrzött könyvének 1630-i kiadásához kötött, egykorú, kéziratos énekegyűjteményben); *Az Úr Isten nekem édes táplálóm*, megvan az 1642-i löcsei énekesben; *Szegény fejem Uramhoz óhajt*, megvan az 1642-i löcseiben és Ács Mihály Zengő magy. karában, 1747. 156. l.; *Várom Úr Isten fejemre kedvedet* (az Istenes énekek függelékében, szerz. Úsz Bálint; megvan Mihályko id. m. 1630-i csepregi kiadásában s előfordul a Magyar Nemzeti Múzeum Janko-

vich-gyűjt. VII. 22. lapján (kézirat); *Miként Egyiptusban egy pel-
likán madár*, megvan a kéziratos Jankovich-gyűjt. VII. 17. l.

Ezt a nagyértékű, teljes Balassa-irodalmat feltűntető új Ba-
lassa-kiadást, mely ugyanannak a Genius könyvkiadó r.-t.-nak áldo-
zatkésztségéből jelent meg, amely tavaly az ötkötetes Csokonai-
kiadást közrebocsátotta, melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe.
Illesse teljes elismerés úgy a sajtó alá rendező kiváló tudóst, mint
kiadóját.

Harsányi István.

Bartóky József: Mécsvilág. (Novellák. Franklin-Társulat
kiadása. 1924. (kis 8°, 202. l.).

Az a néhány kemény szellemi kötésű könyv, amely eddig
irodalmunkban Bartókyt jelenti: egyben meghatározza az ő írói
ouvrejének uralkodó planétáját is. *Komolyság*. Mert ez a karak-
ter uralkodik az írásain minden viszonylatban; a tárgyak megvá-
lasztásában, a világnézet mélységében, a mondanivalók értékes vol-
tában (s már magában abban, hogy mindig *mondanivalói* van-
nak) a stílus választékosságában, színes elevenségében, nyelvének
népiesen is mindig emelkedett és teljes kultur-magyarságában és
mindenekfölött abban a szuggesztív erőben, amely minden írásából,
szinte soronként emanál felénk: hogy Bartókyknak lelkéből lelked-
zett ügye az irodalom, hogy az életével egy; hogy az igazi író
könyve prédikáló szék (Bartókyknál modern hegyibeszéd-példázatok
hangzanak el belőle), de ítélőszék is, ahonnan a társadalom, az
egész emberélet vétkeinek, hibáinak verdiktjei hangzanak el, a
szépirodalom százféle fogalmazású itéleteiben: és végül gyónószék
is, mert minden sora vallomás arról, hogy az író hogyan áll szem-
ben Istennel, világgal, emberrel, önmagával. Bartókyknál, a fabulák
mesterénél, a moralista szépírónál, a művészetben is keresztyén
hitvallónál, az egyetemesen emberi témáiban is feltétlenül magyar-
nál, nemcsak hivatottság, de küldetés az írás.

Ezek az értékei jelentkeznek újabb novellás kötetében, a
„*Mécsvilág*“-ban is. A lélek életének nagyon mély rétegeit hánto-
gatja Bartóky ezekben az írásokban. És csodálkozunk, hogy láthat-
ták ezt az embert pesszimistának. Igaz, hogy az életben, ebben a
nagy claire-obscure színjátékban, főképen a sötét színeket látja
meg, (most látjuk: avatott író tollán milyen szivárványskálája van
a gyász éles feketeségétől a megdicsőülés fehérségéig a szürke
színnek, a mindennapos ügyes-bajos élet színének, a honnan Bar-
tóky témái adódnak), de tehet-e másképp az idealista, a misszió-
nárius, a fényességre, az egész Ember nevében szomjas író, mint-
hogy odamenjen a sötétség kellős közepébe és az ő nagyobb hori-
zontot látó (mert költői) lelkével mutasson kifelé, fölfelé a vilá-
gosság felé. Nem a kétségbeesés lélekwardosása, nem a céltalanság

lélektelen kóválygása szól a Bartóky-írásokból. Minden elbeszélésének hőse a megtisztulás felé megy és egy-egy érzés képviselőjeképpen mindig az emberi Jóság apostolaként érkezik az — elbeszélés végére.

Nagy-nagy árnyékokat mutat ez a mécsvilág, de azért, hogy a fény sugárzóbb lehessen. Az árnyékkal erősít. Bartóky írásmódját is nagyszerűen jelképezi ez a „mécsvilág.“ Nem a modern lélek-elemzés Röntgen-lámpása ez, mert ime: olyan témákban, (*Két férfi*) amelyből Dosztojevszky füledt, bonyolult lelkirajzot teremtett volna csak úgy, önmagáért, a lelkiállapot viviszekciójának gyöttrő gyönyörűségéért: Bartóky egy remek magyar erkölcsi példázatot alkotott.

„Az új szomszéd“ című elbeszélésében pedig megint a legnagyobbak közül való íróat idéz föl Bartóky. Dickens híres karácsonyi kis-regényeiben, ezekben a misztikus megtérési kalandokban teremtette meg ezt a műfajt, amelynek teljesen eredeti (szinte azt mondhatnám: ősnemzésből sarjadt) magyar mása áll előttünk ebben a Bartóky-novellában.

S így lenne külön-külön értékes irodalmi tanulsága a kötet minden darabjának, amikéért szívesen elfelejtjük, hogy itt-ott túlságosan egyszerű, szinte túlhaladott írásmódhoz nyúl az író, hogy kissé modernebb léleklátással, szerkesztéssel, még erősebbé, finomabbakká válhattak volna ezek a darabok. De teljesen így jelentik az íróat, ahogy vannak. Még a kötetből egyébként kiütőköző (mert tisztán csak olvásmány-novella) „A céh macskája“ című elbeszélésért is hálásak vagyunk, mert ez a Hans Sachs-féle szimpla, naiv bonyodalommal dolgozó, sonkolygergelyes kómikumú derüs rajz is egy új vonással egészíti ki az író arcképét: az egészséges, tiszta magyar humoréval.

Ha Bartókynak, az idealistának, a megigazulás prédikálójának, a magyarság rajongójának írásait egyszer összegyűjtenék: ezt az egybefoglaló nevet adnók neki: „Magyar Példabeszédek könyve.“

Szilágyi Dezső.

Szondy György ifjúsági művei. A legutóbbi pár év alatt egy új név foglalt magának helyet a magyar ifjúsági irodalom mezén. Folyóiratunk már elkésett attól, hogy fölfedezze Szondy Györgyöt, de ez a körülmény csak még inkább kötelelességünkké teszi, hogy tudomást vegyünk orról a maga speciális közönsége előtt hirtelen népszerűvé lett fiatal íróról, már csak azért is, mert Szondy György protestáns ember, a debreceni ref. leánygimnázium tanára. Nemosak a kisdéd olvasók szeretete ajánlja őt immár a figyelmünkbe, hanem az a meleghangú elismerés is, amellyel a magyar ifjúsági irodalomnak Gaál Mózes mellett legkitünőbb

tekintélye: Benedek Elek sietett Szondyt üdvözölni és mintegy társává avatni.

Harmadéve (1922.) jelent meg Szondy Györgytől *A ragyogószeműek* című munka. Az ugynevezett állatregények műfajához tartozik, amelyben az állati szereplők élete szimbólikus vonatkozásba hozható az emberi étellel, sőt közismert történeti eseményekkel, de mint állatmese magában véve is élvezhető. A serdülő ifjúság minden bizonnyal ilyen minőségében olvassa és élvezi. A „ragyogószeműek“ alatt a varjú-madarak népét kell értenünk, még pedig azt a varjú-törzset, amelynek a halápi erdőben (Debreczen mellett) van a hazája, azaz, hogy már csak volt, mert a regény-cselekvény éppen azt a tragikus pusztulást adja elő, amely a halápi varjú-ország derék népére reászakadt, nem is annyira az ellenség ereje, mint inkább egy hitvány áruló gazsága és a megtámadott nép elcsüggedése miatt. A szimbolizmus, amely analógiát teremt a varjak pusztulása és a magyar nemzet legutóbbi nagy katasztrófája között, mindvégig diszkrétén megmarad a mese háttérében és sohasem válik ríktó célzatossággá, szájbarágó, unalmas példálódzássá. Jó ideig nem is sejtünk semmiféle különösebb emberi vagy nemzeti vonatkozást, csak lassanként vesszük észre a mű kettős értelmét, amely a varjú-törzs fővadjájának halálában válik egészen világossá; a varjak vezére ugyanis, mikor elbolondított népe maga is ellene támad, védekezés nélkül vérzik el, e szavakkal: „Ennek így kellett történnie!...“ A cselekvény folyama egyenes moderben halad, nem ágazik el sokfelé, merész kanyarodókat sem tesz, általában az invenció nem valami erős oldala szerzőnknek, de éppen abban van az ő egyik főérdeme, hogy nem izgatja fantasztikus szertelenségekkel az ilyesmire anélkül is hajlamos serdülő gyermeklelket, hanem inkább az a célja, hogy már a kisedet olvasót is rászoktassa szemléleteinek tudatosakká tételére s meggyőzze arról, hogy a mese és az igazság, a hangulat költőisége és az ábrázolásmód realizmusa jól meg tud férni egymással. Az állatvilágra s általában az élő természetre vonatkozólag sok találó megfigyelés és bő ismeret nyilatkozik meg itt is, a többi kötetekben is; Szondy írói ihlete ilyenkor kényelmes helyzetben van: egyszerűen igénybe veszi a természetrajzi szaktudás nagy készletanyagát (szerzőnk tudniillik természetrajz-tanár).

Második kötete (*Mécsvilág*, 1923.) csakugyan nem egyéb, mint természetrajzi ismeretek megfürösztése a költői kedély fluidumában. A szemképrázató képzelet szívárványos világítási effektusaival itt sem találkozunk, de a kedves intimitás sohasem hiányzik az itt összegyűjtött apró genre-képekből, amelyek a verebek, gólyák, békák, stb. életébe engednek mintegy bepillantást.

A harmadik — igen csinos, illusztrált — kötet nem a mai Magyarország területén jelent meg: „Satu-Mare — Szatmár“ olvassuk a címlapon. A regény címe: „*Börme*. Egy diák-lovagrend története.“ (1923.). (Ugyanezt a regényt most közli részletekben az *Erő* című magyar ifjúsági folyóirat). Az előbbi két munka után ebben a harmadikban, már teljesen ismerősünknek érezzük a szerző egyéniségét. A cselekvény itt is inkább sovány, mintsem túlsúlyos, de ez a körülmény is egyik eszközévé válik annak az egészséges realizmusnak és — hogy úgy mondjam — szoliditásnak, amelyet az egész munka lehel magából. A kissé furcsán hangzó „*Börme*“ szó keletkezési históriájától kezdve a cselekvény motívumainak legnagyobb részén érezni lehet, hogy valóságos élmények és emlékek melegétől keltek életre. Az alakok jellemzése terén sem tapasztalható semmiféle „romantikus“ erőlködés: sem édeskés agyoneszményesítés, sem démoni grimaszok. A regény hősnőjének (*Börme*) és legérdekesebb diák-alakjának (Torday Benő) rajzában éppen a jó és rossz tulajdonságok valószínű vegyítésével érdemli ki elismerésünket a szerző.

E kötetben a *Börme*-regény után még egy kisebb elbeszélés következik: *A lóden-kabát*. Bizonyos tekintetben talán legszebb, legkiforrottabb munkája Szondynak. Ruhadarabokról szól ez a mese, de ezek a ruhadarabok *élnek*, a megszemélyesítésnek hatásos módja hozza azokat közel emberi érdeklődésünkhöz, analog képzeteket riasztva föl lelkünkben a földi sors igazságtalanságaira, a társadalmi élet szociális bajaira, stb. vonatkozólag, olyanformán, ahogy Wilde Oszkár meséi szokták.

Szondy három kötete közül a két első a *Zászlónk* című katolikus jellegű ifjúsági lap diákkönyvtárában jelent meg. Nagyon jó helyen vannak — tudom — ott is. De mindenesetre helyes és örvendetes, hogy a harmadik kötet anyaga számára megnyitotta hasábjait az *Erő* című protestáns ifjúsági folyóirat is.

Zsigmond Ferenc.

Két verseskönyv. (*Lampérth Géza: Nemzeti Lant*. A „Magyar Nemzeti Szövetség“ kiadása. 16°. 80 l.). — *V. Sipos Ida: A porból az égig*. Bethlen-nyomda kiadása. 16°. 118 l.).

Lampérth Géza poézisének tiszta hangjaira már régen egy ország figyel. Az a közönség, amelynek lelki élménye maradt a hazafias líra: régen odaiktatta arcképét a Bartók Lajosok, Ábrányi Emilek, Rudnyánszky Gyulák, Dalmady Győzők, Endrődi Sándorok tisztelt és ékes galérijába. A többiek keze mind lehullott a „nemzeti lant“-ról, a szónak iskolás értelmében vett hazafias költészetnek húrját ő pengeti tovább lankadatlan, fiatalos lelkesedéssel, missziós magyar kötelességérzettel.

Most megjelent versei nem rajzolnak új vonást a régi arc-képhez, de az eddig ismerteket igazolják és élesebbekké teszik. Nem szabad a klasszikus költészet abszolút mértékével az „ars una“ nevében mérnünk őket; hiszen alkalmazott költészet ez, de mégis igaz; nem hoz új világnézetet, mert a régít érzi a lelke szerint valónak s azt akarja továbbépíteni; nem erőszakolja a teljesen egyéni lélek-kifejezést, mert éppen az a líra bennük, hogy egy nemzet lelkéből fakadóknak, kollektív érzéseknek élte meg őket költőjük. Sok bennük a retorika, (de hiszen szerzőjük „szavalmati daraboknak“ szánta őket s ezzel töltik be hivatásukat.)

A formakezelésnek teljesen biztoskezü mestere Lampérth. Változatos, gazdag formaváltását külön ki kell emelnünk. Az ízléses kis kötetke, — amely a szerző néhány országszerte dalolt himnusz-szerű költeményét is tartalmazza, — hazafias propaganda céljának a legkiválóbban megfelel.

V. Sipos Idának a hazafias keresztyén (sőt protestáns) ifjúsági és nőirodalom ismert nevű „diakonissza“jának verskötetete a címében megmondja a lelkét. Egy nemes elragadtatásra hangolt női lélek fölemelkedése minden egyes verse „a porból az égig.“ A mindennapi élet küzdelmeiből, a földi élet bajaiból, a magyar lesujtottaságból az égig suhannak a szavak nemes páthosának a szárnyán ezek a Jézus kezét fogó, Istent kereső rimes gondolatok.

Egy lezárt kor formanyelvén születtek költeményekké, de az igaz átélés főnix-melegét sugározzák. Hitben megtisztult szenvedés, bibliai hangú színes példázatok, női sóhajból született legendák, egyszerű, tiszta érzések adják meg az értékét ennek a tisztesszándékú könyvnek s ajánlják kedves olvasmányul keresztyén családok asztalára, keresztyén leányok emlékkönyvébe, nem nagygényű, de tiszta vallásos költészetet kereső szaváló ifjak ajakára.

A Bethlen-nyomda a kötetkét feltűnő ízlésesen állította ki.
(Szem.)

Zlinszky Aladár, Klasszicizmus és romantizmus. Székfoglaló értekezés. (A Szent István Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának felolvasásai I. k. 5. sz.) Budapest, 1924. Stephaneum nyomda és könyvkiadó r.-t. 8°, 50 l.

A háború utáni német irodalomtörténetírás előszeretettel fordul a német irodalomtörténet azon korszakai felé, amelyekben leghívebben tükröződik a német szellem vallásosan elmélyülő és rendszerező hajlama. Legszívesebben a romantikával foglalkoznak a német irodalomtörténetírók, amelynek vallásfilozófiája, átfogó történetiszemlélete és ebből folyó hatalmas rendszerező munkássága hatásában belenyúlik a jelenbe és bizalmat nyújtó erkölcsi tőkét

jelent a mai sivár viszonyok között. És nemcsak a szakkörök, hanem a nyközőnség is érdeklődéssel olvassa a romantikával foglalkozó munkákat. Ez az általános érdeklődés hozta létre *Rudolf Haym*, a német romantika első monografusa munkájának új kiadását *Oscar Walzel* átdolgozásában, ettől indítatva tárja elének *Georg Mehlis* a romantikának főleg politikai vívmányait, *Josef Nädler* és *Georg Stefansky* pedig faji sajátosságait. Legérdekesebb e munkák közül *Zlinszky* kis füzeté szempontjából *Fritz Strich* könyve (*Deutsche Klassik und Romantik, oder Vollendung und Unendlichkeit*. München, 1922.), amelyben a német klasszicizmus és romanticizmus között von párhuzamot. A stílus szempontjából vizsgálja e két irodalmi korszakot (stílus alatt értve egy világnézet által kialakított művészi kifejező eszközt) és arra az eredményre jut, hogy a klasszicizmus stíl-ideálja a befejezettség tökélye (Vollendung), a romantikáé pedig az örök fejlődés, a végtelenség (Unendlichkeit). Mindezek a német munkák abban a gondolatban csúcsosodnak ki, hogy a romantika a német szellem ödes gyermeke, hogy a német szellem igazán csak a romantika világfelfogásában eszmélt önmagára.

Mindezt azért bocsátottuk előre, mert *Zlinszky Aladár* érdekes és tartalmas dolgozatának kiindulópontjával a francia irodalmat választja. Értekezése igazán csak címben egyezik *Strich* könyvével, nem veszi figyelembe a fenti munkák egyikét sem, hiszen alapfelfogása az, hogy mind a klasszicizmus, mind a romanticizmus a francia irodalomban „alakultak ki leghatározottabban és legvilágosabban.“ Ehhez a felfogáshoz a romantikára vonatkozólag nem csatlakozhatunk, de megértjük, mert *Zlinszky* világirodalmi szempontból is szinte egységesnek tekinti a Rousseautól Flaubertig terjedő korszakot, holott ismeretes, hogy például a német romantika, amely ismét lényegesen különbözik a „Sturm und Drang“-tól, igen erőteljes hatást gyakorolt a kései francia romantikára. *Zlinszky* egyébként e felfogás keretein belül kitűnően megírt fejezetekben ismerteti a romantika alapvonásait. A klasszicizmusnak csupán az első fejezetet szentelte; ebben ismeretelméleti alapját és ebből folyó formai adottságait fejtegeti. A második fejezetben a romantika szociális szemléletét ismerteti, a harmadikban a romantika természetértékének kialakulását, a negyedikben a vallás és nemzetiség szerepét a romantikában, az utolsó, ötödik fejezetben pedig a romantika történelem-szemléletéről szól. A tipikus jellemzéseket ügyes csoportokba foglalja és nagy tájékozottsággal kiaknázza a tárgy történeti kutatás eredményeit, figyelembe véve a német irodalmat is és főképen rámutatva a magyar irodalom hasonló jelenségeire. Általában azt

hisszük, hogy Zlinszky dolgozata tanulmányirodalmunkban értékes gyarapodást jelent.

Pukánszky Béla.

Gróf Széchenyi István könyvtára. Közli: Bártfai Szabó László Budapest, kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1923.

Kegyeletes kézzel forgathatjuk a Magyar Nemzeti Múzeum legújabb kiadványát, mely a *legnagyobb magyarnak* a nyugat-magyarországi szomorú események során Múzeumunkba került könyvtárával foglalkozik. *Bártfai Szabó László* dr. bevezetésében érdekes történetét kapjuk az 1329 mű 3919 kötetéből álló tekintélyes könyvtár fejlődésének, annak teljes jegyzékével. Széchenyi gondos tanulmányozói az egykorú magánkönyvtárakhoz képest is tekintélyesnek mondható könyvtár minden egyes kötetét kapcsolatba vonhatják irataival, mert a legnagyobb magyar gondosan gyűjtött szellemi tőkéjét, mint ahogyan az az olvasás közben tett sajátkezü jegyzeteiből kitűnik, méltóan igyekezett értékesíteni.

A korabeli ismeretek minden irányára kiterjeszkedő könyvtár sokoldalúsága a jegyzék felületes átnézésénél is feltűnik. Epoíy sokoldalú azonban a szépirodalmi rész is. A magyar irodalmat Arany, Abonyi L., Bacsányi, Berzsenyi, Czuczor, Debreczeni, Degré, Eötvös, Jókai, Jósika, Kazinczy, Kemény, Kisfaludy K., Kölesey, Kuthy, Nagy Ignác, Petőfi, P. Szathmáry, Thaly K., Tompa és Vörösmarthy munkáinak nagyobb részt egy-egy kötete, a világirodalmat néhány apróbb mellett Cicero, Homeros, Horatius, Ovidius, Sophokles, Vergilius — Alfieri, Ariosto, Boccaccio, Manzoni, Metastasio, — Boileau, Lafontaine, Racine, Rousseau, Scribe, Sevigné, Vigny, Voltaire — Bulwer, Byron, Cooper, Dickens, Goldsmith, Gray, Ossian, Percy, Scott, Shakespeare, Shelley — Börne, Fouque, Freyag, Goethe, Kleist, Kotzebue, Lessing, Saphir, Schiller és Wieland képviselik. A Biblia két Luther fordítás mellett franciául és angolul is megvan. Mindegyik gyakran olvasott példány. A politikai, közgazdasági és történeti irodalom mellett különösen az utirajzok voltak Széchenyi kedvenc olvasmányai, melyek minden nyelven szép számmal szerepelnek jegyzékünkben. Igen értékes anyag a német, francia és leginkább angol folyóiratok sorozatos gyűjteménye is.

A Nemzeti Múzeumban most az atya az alapító Széchenyi Ferenc gróf könyvtára mellé egy fedél alá került a fiúé is. Elporladt tulajdonosaik a magyar kulturát szolgálják ma is...

Dr. Nyireő István.

G. Ferrero: Az ókori civilizáció bukása. Fordította: Schmidt József. Pantheon-kiadás 1924.

Aki el fogja olvasni ezt a magával ragadó és ragyogó tollal megírt tanulmányt, nem fog egyhamar megszabadulni hatásától. Nem fogja elfelejteni sohasem, hogy ha nem állunk gátnak korunk bomlása útjába, épp oly menthetetlenül elpusztul kulturánk, mint Róma nagysága másfél évezrednek előtte. Valósággal hátborgongató az a megegyezés, mely a római birodalom tönkrojtása és a mai Európa vajudó nyomorúsága között Ferrero fátklyája világánál megnyilatkozik: *mindkét tragikus bomlás oka nem külső csapások, hanem az ősi erkölcsi eszmények lábbal tiprása.* „A volta-képpi Európa civilizációja egy fél évszázad óta kritikus stádiumba jutott. A világnézetekben és erkölcsökben egyre fokozódó szétforgácsolódás vált érezhetővé... s e belső meggyöngüléshez végül egy külső esemény járult, amelynek szörnyű következései talán páratlanul állanak a világtörténelemben...“ És itt elsősorban a „győztes“ hatalmakhoz szól harsogó mementója: „Még mindig úgy tesznek, mintha csak győzőknek és legyőzötteknek egymáshoz való viszonyáról volna szó... Még mindig nem akarnak tisztában lenni azokkal a szörnyű eseményekkel, melyek ebből Európára haramlanak; még mindig nem akarják látni, hogy egy-két évszázad óta lejátszódó dráma utolsó felvonása következik...“ A pusztuló rómaiság életéből és sanyarúságaiból vett pazar képek nagyszerű sora teszi meggyőzővé e szövegét, egyúttal pompás olvasmányú emelve e klasszikusan gördülő nyelven írott alkotást. Míg Ferrero az antant urai elé állítja a rémet, melyet oklatan erőszakoskodásuk felidézett, mi nagyon ajánljuk, olvassa el minden józan magyar is könyvét. Olvassa el, hogy untalan eszébe juthasson a hit és erkölcs nemzetfenntartó és kulturahordozó jelentősége.

A. A.

Nagykúnsági krónika, melyet részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján egybeszerkesztett Szigethi Győrffy István. Karczag. 1922. Nyomatta és kiadta Nagy és Kertész könyvnyomdája.

Formájában is, tartalmában is mindenképp meglepő újdonság ez a 160 oldalas kis könyv.

Országokról, városokról, hadjáratokról írtak már krónikát, de névtelen, sőt részben már nem is létező kis falvakról, lápi koturól, vízjárta rétekről, „rétes emberekről“, szilaj pásztorokról ki merészel ma olyan könyvvel állani elő, amely mindenkit érdekelhet, ha csak egy szemernyi érdeklődés él benne a küzdő, szenvedő, földnépe iránt. Ilyen föladatra csak elszánt kun koponya vállalkozhat.

Néprajzi tudományunk két évtizede ismeri és becsüli Győrffy Istvánt és még sok jeles munkát várunk tőle ezután is. Ezúttal

szülőföldjét, a Nagykunság régi lápvidékét szólaltatja meg és gazdag népi nyelvében megdobban a magyar szív, gyermekkori emlékek színeivel kelnek életre képeiben és így lesz az egyszerű kis adatgyűjteményből — mert annak indult — gyönyörködtető íróművészet és tanító mese.

Két első fejezete olyan plasztikus képe a réti pásztor és csikász-pákász életnek, aminőt Hermann Ottó sem írt sokat. Magyar ősrítkaságokat, magyar észjárást és kifejezésekben gazdag népnyelvet találunk itt egy csoportban, mert a kunság fia édes, tiszta helyi anyanyelvén meséli el mindezt.

A török világ igazságosztása drámai erővel bontakozik ki a lőzérhalmi esetből, akárcsak ha egy Mikszáth-elbeszélést olvasnánk. „A futás“ című fejezetből megtudjuk azt, hogy miért vannak ma pusztaságok az Alföldnek olyan vidékein, ahol azelőtt falu mellett volt. A nevüket is csak régi íráások őrzik. Például Kolbász nevű városunk is akkor pusztult el a török-tatár dúlás alatt. Az ujjászületést itt is a reformáció hozta meg. A templomok újra épültek, de nem minden baj nélkül. A karcagi templomépítők instancijárása Bécsben, az ajándék teknősbékkákkal nemcsak színes és eleven korrajz, hanem intő példa is ma már.

Külön fejezet jut a „káromkodók“-nak az emigránsoknak, akik a Kunságból a rossz világ után Szlavóniába települtek. A régi szólásmódok gyűjteményének ilyen bevezetést ad Győrffy: „Nem tudom, mióta tanítanak az elemi iskolában magyar nyelvtant. Azt azonban határozottan merem állítani, hogy ma már nem tud a nép olyan szépen beszélni, mint hajdanában, amikor még a nyelvtant — legalább is a nép számára — nem találták ki“.

A „Pán halála“ jut eszünkbe. Egy régi pogány, félvad, de ősmagyar világ romjainál állunk. Nincs már réti gulya és velenes ladikjárás, de ott a kultúrmérnök meg a tagosító. Elfeledik a régi táncokat, de jön már a nyelvtan és a helyesírás. A népművészetből talán megmarad valami, ha kell az amerikai pénzeszsákokra foltnak. De mi marad a magyar lélekből, a magyar szellemből és őserkölcsekből, amelynek talán káromkodás volt az imádsága, de makulátlan a becsülete, amely nem látott életében templomot, de adott szavában és vendégtiszteletében még élt a pusztai nép őstisztesége.

A kultúrák kor csak a hibáit, vétkeiket látja ennek az elmuló pásztor-korszaknak. Jobb ügyhöz méltó igyekezettel vetkeztetik ki népünket az illetlen ősdurvaságból, de nem gondoljuk meg, hogy értékeket szakgatunk le róla. Nem vesszük figyelembe, hogy egy ősrégi kultúra léleknevelő elemei rejtőzködnek a

durva lepel alatt és ha azokat meg nem mentjük, akkor a mi új kultúránk homokra épült város lesz.

Aki népet tanítani és nevelni akar, annak ismerni kell a néplélek fejlődésánát. Ez a csirájában sarjadó új tudomány pedig a Szigeti Győrffy Istvánok fáradságos, lelkes munkájának lesz majdan a jutalma.
Dr. Szilády Zoltán.

Emléklapok a hősi halált halt sárospataki diákok emléktáblájának s a Perényi- és Rákóczy-, Lorántffy-ércdomborműveknek leleplezési ünnepélyéről. Sárospatak, 1923. május 31. Szerkesztették *Harsányi István* és *dr. Panka Károly*. Kiadja a Sárospataki Diákok Szövetsége. Sárospatak, 1923. 88 lap. — A címben jelzett ünnepségek a magyar protestáns kultúra egyik legerősebb és legdicsőbb emlékü védvarában folytak le, hálás és rajongó gyermeki hódolattal adván tisztességet múltjuknak s lobogó reménységgel és nemes áldozatkészséggel tévén hitet a jövődjé mellett. Ez a nagy gonddal és lelkesedéssel összeállított füzet az ezen alkalommal elhangzott beszédeket, előadásokat, költeményeket stb. tartalmazza, együtt az ünnepségeknek a szeretet és a hűség meleg hangján megírt krónikájával. A füzet egyes darabjai — mint az ilyen alkalmi irodalmi termékek általában — nagyon különböző értékek, de egy, az ünnep hívő, hálás és reménykedő magyar lelkéből kiolvadt nemes zománc valamennyin rajta csillog. Egyiknek-másiknak az elmaradása azonban még így sem csökkentette volna a kiadvány történelmi és irodalmi becsét — az ez úton megtakaríthatott teret és költséget viszont helyes lett volna a három (igazán nagyon szép) emléktábla jó reprodukciójának a füzetben való közlésére fordítani, ami, hogy akármily áldozat árán is meg nem történt, nagy kár.
(ri.)

Asszonyáldozat. (*Georg Kaiser* háromfelvonásos drámája. Bemutatta a Renaissance-színház, 1924. április 11-én):

Nem tartozunk azok közé, akiknek minden merész újítás szelére végiglibabórkik a hátuk és a kultúrát és az erkölcsöt féltik és fölorgatást neszelnek minden szokatlan és nagyot akaró művészi kísérletben.

Hiszen az esztétikában is zsinórmértékünk az örök reformáció apostoli hitparancsa: „*Mindeneket megvizsgáljatok s a mi jó: megtartsátok.*“

Ezzel a marsrutával ültük végig azt a háromfelvonásos esztétikai megpróbáltatást, s azt a tanulságos művészeti, irodalmi élményt, amit *Georg Kaiser* darabja jelent.

A német szerző tudvalevően vezérírója annak az új irodalmi irányynak, amit expresszionizmusnak neveznek s most bemutatott darabját olyan programhírek előzték meg, hogy mustrája ez a

dráma annak: hogyan töri át az új irányzat a dráma korlátait. Új dramaturgiát, új színpadot, új színjátszó és rendező művészetet ígértek a kengyelfutók, egyszóval a kétségtelenül reformokkal vemhes drámairodalom (és színpad) forradalmát.

Részenkint váltott is be sokat ebből a feltétlenül tehetséges szerző de az *egésszel* — hála komolyságának — mégis adós maradt. A revolúcióból evolúció lett, a felforgatásból termékenyítő továbbfejlődés.

Ezzel már meg is mondtuk, hogy ha a maga mivoltában nem is, de tanulságaiban feltétlenül értékesnek látjuk ezt a darabot.

A színpadi ügyeskedésekhez, a teljes illúziótkeltő valószerűségekhez, a minden mondanivalót külsőségekkel megtámasztó színpadstílushoz, a „melódikus iskolához“ tartozó kritika természetesen meghökölt ez előtt az új kísérlet előtt, amely a szó szoros értelmében expressziót (kiszorítást) gyakorol minden ellen, ami a drámának nem lényege, mert ő a drámát egyszerűsítette a hősnek (illetve, minthogy szerelmi problémáról van szó: a szerelem Janus-arcú hősének, férfinak és nőnek belső drámájáig. S ezt a belső drámát vetitik ki a szavak, nagy, pompázatos dialogusok, amelyek nem a valóságos, még csak nem is a valószerű élet szavai, hanem az érzések, a belső tragédia másképp kifejezésre jutni nem tudó elemeinek felbontása, hang- és fogalomsugarakba, színekbe való törése. A görög drámától idáig hozott bennünket az expresszionizmus: nála a lélek jár kothurnuson, hogy láthatóbb legyen: a szavak kothurnusán.

S ha meggondoljuk: mindez nem is olyan új, s — most már — nem is olyan forradalmi.

Hiszzen az alakoknak eszmévé növesztését cselekedte minden klasszikus dráma, Prometheustól kezdve Ibsenig, aki ennek csak a modern formáját találta meg, s lett vele színpadi reformátor.

A mi pedig a belső drámának domináló voltát s annak érdekes, életfölöttivé stilizált dialogusokban való kivetítését, megjátszását illeti, az pedig nem egyéb, mint Wagner zenei forradalmának a próza-színpadra való transzponálása.

Egyszóval Kaiser nem a megteremtésben forradalmár, hanem az alkalmazásban. Kétségtelen, hogy ezzel a dráma műfaját kiszélesítette és az egyik keskeny ösvényt: a lelki cselekmény „tonus dominans“-ának ösvényét országúttá tárta szét.

Érdekes, ahogy gyakorlatban viszi keresztül ezt az elvét. A dráma cselekménye ott kezdődik nála, ahol a külső események, a „végtet rendezése“ lelki tragédiává érlelték. Ami külső dolog történik a kaiseri színpadon, az csak érzékeltetés és keret, fizikai közege a lelki emóciók átvezetésére. Alig több a jelentőségük, mint

a költeményben az írásjeleknek. Annyira szigoruan veszi ezt az elvet épen a bonkés alatt levő darabjában, hogy a régi hármasegység szabályát teljesen egybeforrasztja. Az „Asszonyáldozat“ tragédiája t. i. egyvégtében játszódik le, csak hangulati cezura osztja meg három felvonásra a teljes, belső megszakíthatatlanságot. Ez a legtöbb talán, amit lélektani tömörítésben színpadon el lehet érni. Igaz ugyan, hogy ezért nagy áldozatot kell hoznia: a tragédia kiindulása és kifejlése nem a színpadon történik, azt a szereplők retrospektív előadásából tudjuk meg. Ez a narratív módszer színpadi technika szempontjából kezdetlegesenek látszik, de az expresszionizmusnak ez az egyik lényege.

Meg aztán a „cselekmény“, amely az „Asszonyáldozat“ tragikumának az alapja, még egy Astarte-kultusznak elképzelt színpadon is lehetetlen.

S itt leszünk esztétikai és erkölcsi felfogásunknál fogva egyszeriben ellenlábasai a szerzőnek. Hogy felfokozott s egyben desztillált, teljesen irodalmivá finomodott eszközeihez ilyen, nem is hogy testi, de hatványozottan érzéki problémát választott anyagul: valahogy maga is lelki aberrációnak, perverzitásnak tűnik fel.

Szinte azt a benyomást kelti, hogy a szerző ezzel a kumulatív érzékiséggel akarta ellensúlyozni a darabnak színpadszerűtlenségeit — a közönség felé. Mert annyi bizonyos, hogy a nagyközönséget csak ez a „kényes“nek nevezett, de alapjában hazárdul keresett téma tudja csak becsalni a darabhoz s lekötni a végkifejlésig.

A tétel maga is kényes: tiszta marad-e az asszony, aki testét, a női becsületét megáldozza a férje életéért? Nőhet-e új szerelem kettőjük közt e soha el nem felejthető áldozat után. Lehetnek-e egy új násszal élettársai egymásnak, mikor az asszony a férje életéért ennek a rettenetes hozománynak az elfelejtését várja.

Az első kérdésre Kaiser határozott igennel felel. Mérhetetlen szerelmében otromba börtönörök állatias erőszakának (egy öt hétig tartó kollektív fizikai és lelki vesszőfutásnak) dobja prédául a nőt, hogy ezen az áron férje, a bonapartista fogoly életét megmentse.

A férj életben marad és belátja az áldozat mérhetetlen nagyságát és beleszeret (ez is jellemző: testi náaszt kívánó) szerelemmel a feleségébe, de csak addig, míg az undorodó férfi-tiltakozás felül nem kerekedik benne.

Az asszony szerelme minden lealázáson túl érintetlen marad és még egyszer feláldozza magát, most már az életét, a férjét kereső puskagolyónak, hogy martiromságával megszentelje a szerző tésise szerint való tisztaságát és tragédiává érlelje a drámát.

Ez az anyag, amellyel a szerző dolgozik, ez akadályozza meg,

hogy azzá tudjon lenni, amivé az igazi nagy drámaírók: „nagy hitető“-vé.

Nem tudunk elbinni semmit, amit mond. Mert expresszioniz-musa végletekbe ragadta. Nagy igyekezetében exprimálta mű-vésztéből, művészetével az — életet. S így már nem is húsból-vérből való emberek az emberei, sem nem eszmévé testesült homunculusok, hanem csak maszk hordozó, elméletek drótszálain rángó se test- se lélek kreaturák.

Ez sem utolsó termékenyítő tanulsága a Kaiser-bemutatónak, amelyet egyébként a színház jeles gárdája parádés előadásban, pompásan érvényesülő új világítási effektusokkal hozott színre. Simonyi Mária olyan szerepet játszott, amilyen színpadon még kevés művésznőnek jutott, oly tökéletességgel, hogy külön tanul-mányt érdemelne. Táray a grófi férj szerepére még nem bizonyult egészen kiforrottnak, de hiszen hogyan is forrhatott volna ki ebben a teljesen különálló színpadstílusban a Renaissance szórakoztató konzum-darabjai közben. Harsányi D' Ormesson-könyvtárosa a legkarakteresebb, legcizelláltabb modern színpadi alakítások közül való.

A többi szereplők csak írásjelek voltak. Szabó Lőrincnek a napoleoni kor társalgási stílusát archaizáló fordítása költői mes-termunka.

Sz. D.

Antónia. (Lengyel Menyhért új „színműve.“ Bemutatta a Vígszínház 1924. április 12-én.)

Előre harsonázták a színházi fullajtárok a meglepetést: mit hoz a magyar színpad számára az amerikai színpadokon tanul-mánykörülat tett Lengyel Menyhért, anyyira alapos ismerője a színpadi hatás titkainak s anyyi közönség-siker árufélhalmozója.

A siker — amint vártuk — megérkezett a közönség, az iro-dalmi üzlet (tehát a szerző és színház együttese) számára, az irodalom pedig, amelynek zsólyáját sem lehet megoldani ilyen iparos-ügyeskedésekkel: csudálkozik, mint a rászédett madár, mi-kor a kakuktojást észreveszi a fészében, hogy mi köze mindehhez ő néki?

A szakácskönyv csemegerovata bővült egy nyalánkság-recept-tel. Furcsa massa így együtt: beteg ínyeknek csemege, egészsé-ges gyomornak kólíka. Mert van benne févilági nő; mulya férj; meztelen táncosnő; kómiikus, de azért nem visszataszítóknak rajzolt siber; magyar földbirtokosnő-mivoltát kocsisnyelven pellengérező nyugalmazott maitresse; előkelő fővárosi mulatóhely s benne álli-tólagos „magyar“ mulatás, ahol a cigányzenét is *jazz-band*-dé tor-zítja az aszfalton nőtt népdal-romantika s van benne mindene-k fölött angol gavallér és az angolra, illetve font sterlingre kacsint-

gató kis félviláginő-csimasz, akiből „pille“ akar lenni; van vidéki kúria és van benne „*cercle des étrangers*“, Pest nemzetközisége és a vidék „magyarsága“ egy keresett és ízléstelen mesalliance-ba beleerőszakolva. És van benne mindenképp egy, a művészetből régen kiérdemesült konjunktura-primadonna, akire a ruha-kapocsattanásig rászabódott ez a darab, aki karrierjének alkonyata felé ilyen trükk-darabokkal injekciótatja magába és kendőzi magára a sikert. A közönségnek tetszik ez a madártávtalos perverzítés s így aztán vakbiztosra dolgozik a színház, nem úgy, mint magyar művészi intézmény, hanem mint lélektelen (s ha már a kettőről együtt van szó) egy kissé lelketlen — idegen tőkéből tartott részvénytársaság.

Minden férjnek olyan felesége és minden közönségnek olyan színháza van, amilyent megérdemel. A nyilvános főpróba közönségének az volt a kialakult véleménye: „Itt *hausse* lesz a jegyekben!“ Lám, a szerző sárból gyúrt „magyar“ alakjainak egyikébe sem tudott egy mondatlalt ilyen jellemző lelket lehelni.

Régen operett-szövegíróink a hazug romantika elhíttetésének megkönnyítése céljából a Balkánra mentek operett-milieu-ért. Ez a színműnek híresztelt operett-bohózat-gűnyjáték-brettli pedigglen ideplántálta a Balkánt. És közönség és szerző pompásan érzik magukat benne.

„Jobb, mint otthon“, ahogy egy *másik* üzleti cégtábla mondja.

Sz. D.

Süt a nap. (Zilahy Lajos életképe a Nemzeti Színházban.) A papkisasszonyt megkéri falujának egyetlen számbavehető gavallérja — a postásné nagy fölháborodása mellett, (hiszen neki is van leánya). A kongruás tiszteletes nagyon örül ennek, mert újabb időben túlgyors tempóban vándorolgattak bútorai a megtollasodott kispapokhoz. Szegény papkisasszony szívére senki se kíváncsi s már-már nyélbeütődik a muszáj-kézfogó. Ám egy vasárnap d. u. a vitézi telkes legény parasztlánynak nézi a jelmezbe öltözött bakfist, legyeskedni kezd véle, megszeretik egymást s egy kis duzzogás siettető akadályán túl egymáséi lesznek. Epen azon a napsütéses délelőttön, mikor a kezdődő tudóbajos tanítónét is szanatóriumba viheti az ura zeneakadémián kitűnt fiuk első művészi turnéjának az előlegéből. Ennyi a darab.

Már a háború előtti falunak sok hibáját lajstromozta a háború előtti magyar irodalom. Azóta a falu még csak szaporította fekete könyvbe kívánczó bűnei nagy számát s ma sokak előtt kiállhatatlanabb, mint valaha.

Zilahy nem palástolgatja ezeket a hibákat, sőt élesebb, most szinte gyermekien objektív szemmel tartja számon őket, mint

bárki más magyar irodalomszerte. S egyetlen ellenérve velük szemben: hogy süt a nap. Tehát nem fontos sem a verőfényes oldala, sem az árnyékos — maga a napsütés jelent életet és örökkévalóságot.

Nem fontos, hogy a pap nem tud könyv nélkül imádkozni, hogy az intelligencia műértése fogyatékos, hogy a tanító pizskos kis üzletekben próbál műkedvelősködni, hogy az érdekházasságok elkerülhetetlenek, hogy a sokgyerekes tanítóné nemsokára kidúl, hogy a gazdag paraszt szemében vétek a sok gyermek, hogy jótékony célra nincs pénz, cigánynak meg első szóra van s hogy a paraszt gyűlöli az urat. Az sem fontos, hogy vannak még jószívű parasztmenyecskék, hogy tanító úr mégsem tud igazán elgazemberegni, a forgalmista mégis csak „megtalálja a hangot“, tanítóné asszony is úgy eltörődik a kis családdal s a jó gyerek mégis csak megenyhül és a gyűjtőívnek is aláír annyit, amennyit a cigánynak juttatott.

Az a fontos, ami napsütést, gazdagon, egyformán ömlő örök tenyészetet jelent. Hogy a papkisasszony úgy szeretne már egy kis babát. Hogy a szerény parasztgyerek a szíve választottja előtt olyan kedvesen eldicsekszik sebeivel és medáliáival. Hogy nem baj a könyvből olvasott ima, ha különben az egész életünk imádság. Hogy a nyomorúság börtönéből felfelé kell kitörni (a zeneakadémiai fiú dollárjaival) ne lefelé (a rosszillatú üzletek irányában). És keveredjünk a szikkadt felső réteg az alulról felfelé fordult pihent televénnyel: menjen hozzá a papkisasszony a vitéz parasztfiúhoz, ha szeretik egymást. Fogyatékosága a darabnak, hogy a legutolsó meleg sugárnak nincs elég művészi elhithető ereje s így az *egésznek* az *életszerűsége* képszerűvé merevedik. De a *részletek* élnek és pedig szép artisztikus életet. (Mennyi óserő van például abban, hogy a kórházban fekvő magyar gyerek reggeltől estig olvasott egy francia nyelvű könyvet, mert hát úgy szólott a parancs! S milyen művészi szimmetria van p. o. abban, hogy a pap az első felvonást ingujjban kezdi, palástosan végzi, közben az őrnagy fogadására kabátot ránt.)

A szereplőkön is valami víg, tavaszi hangulat vett erőt. Egyformán jó és életteljes mindenik. De mégis felejtethetlen marad előttünk, ahogy Pethes kispapja jön-megy, és elköszön, vagy mikor Rózsahegyi tanítója pénz nélkül távozik papjától s különösen pedig, ahogy Kiss Ferenc legénye vitézavatáskor őrnagya oldalán a templomba vonul.

Karácsony Sándor.

Filharmoniai hangversenyek. Finn testvéreink művészetét hirdette nekünk a filharmonikusok élén *Kajanus Róbert*, a helsingfors-i filharmoniai társaság vezetője s egyuttal megalapítója. Kaja-

nus kitünő zeneszerző, nagyszerű karmester és mintaszerű szervező. Jól emlékszünk még a közel húsz évvel ezelőtt itt előadott „finn rapszodiájára.“ Most eljött, hogy annak a nemzedéknek művöből adjon mutatót, mely az ő szeme előtt nevekedett nagygyá. A műsor első száma volt *Kuula* Toivo: A rabszolga fia című elégikus epilógusa zenekarra. E kiváló zeneszerző korai halála nagy vesztesége a finn művészetnek. *Sibelius* Jeant kit jeles és Európaszerte játszott műveiből már jól ismerünk, „Lemminkäinen hazatérése“ című legendája képviselte, mely a Kalevala egyik részét tolmácsolja. Tulajdonképpen folytatása az itt ismert tuonelai hatyúnak, melynek üldözése közben vesztí életét Lemminkäinen. A harmadik mű *Palmgren*: Metamorfozák című zongora és zenekarra írt szerzeménye volt, amelyet a fiatal és jeles zongoraművész *Hannikainen* Ihnari tolmácsolt. A művek kitünő előadása *Kajanus* karmesteri erőnyeit fokozott mértékben helyezték előtérbe; minden póz és nagyképűség nélkül, a művet s csak a szerző szellemét tolmácsoló akarat az ő művészi meggyőződése. Ez helyezi a legkiválóbb karmesterek sorába.

A mi filharmonikusaink évadjáró hangversenyén a mesterek mesterének Beethovennek IX-ik szinfóniáját hallottuk. Ezt megelőzően *Szigeti* József Genfben élő hazánkfia, *Mendelssohn* méltán híres hegedüversenyét adta elő. Játékának finomsága, hangjának mélysége, az előadásnak mindenekfelett való zeneisége felejtethetetlen élménnyé tették e hegedüverseny meghallgatását. A kilencedik előadása, ha *Kerner* István kezében van a karmesteri pálcá, zenei ünnep. A negyedik tétel magánének szólóamit Tihanyi V., Basilides Mária, Székelyhidy F. és Szende F., a kart pedig a jeles Palestrina-kórus látták el minden dicséretet megérdemlő módon.

Finu dalest. *Kuula* Alma asszony röviddel a filharmonikus hangverseny után a finn dalköltőket mutatta be egy önálló hangverseny keretén belül. Két kellemes meglepetéssel szolgált. Az első, hogy mily szépen tudnak komponálni finn testvéreink, a második, hogy az előadó, kisebb súlyú hangja dacára, mily szépen, mily csodás művészettel tud énekelni. Ez utóbbira annyival inkább kell az okulás kedvéért rámutatnom, mert a hallgatóságunknak általában csak a hanganyagához van érzéke, de a hanggal való bánáshoz nincs. Pedig ez utóbbi az, ami a művészi érték. *Kuula* asszony hangversenye az énekművészet, az énekelnitudás kincsesbányájába engedett betekintést. Bár gyakran hallhatnók, hogy a közönség is, de meg a művészek is, pallérozódnának tőle.

Operaház. Két hazai újdonságot mutatott be az Opera. Egy egyfelvonásos dalművet és egy háromfelvonásos balettet. *Vincze*

Zsigmond egyfelvonásos operájának címe *Az Erősebb*. Szövegét *Géczy* István írta. Tárgya emlékeztet a Hegyek aljának meséjére. Adva van egy erdész, a felesége s egy falusi legény, ki az asszonyt el akarja csábítani. A férj felszólítja a legényt, hogy vívjon meg vele az asszonyért. A legény, bár nem szívcsen, ráfanyalodik a küzdelemre s a férj levetti a szakadékba, mire az asszony urába ismét beleszeret, mert erős s „óh én erős uram“ felkiáltással nyaka közé szakad. Ilgyjük el a szerzőnek, hogy ez így is lehet. *Vincze* Zsigmond zenéje érdemül kell betudnunk a magyar prosodiának megfelelő jó énekszavakat, mert ez ritka madár nálunk. Hangulatos a magyaros, vidám bevezető kórus. Hiányzik azonban *Vincze* zenekari aláfestéséből az a brutális erő, amely egy ily témához szükséges és ami pld. d'Albert operájának tulajdonképeni erőssége.

A második újdonság *Gajáry* István balletje az „Árgyirus királyfi.“ Tartalma nagy általánosságban a Csongor és Tündéből ismert mesének felel meg. *Ferenczy* Frigyes írta s *Brada* Ede állította össze a koreográfiát, igen mozgalmas és látványos, a színpadi cselekményhez *Gajáry* István kellemes zenét írt. Zenekarának partitúrája sok finomságot és ötletet tartalmaz, melódiai fölbemászók trivialis nélkül. Dicsérendő magyaros jellege. Természetes, hogy táncműveletéhez tánczenét kellett írnia, s ezért a magyaros részeket nemzetközi ritmusúak váltják fel, mint pld. a második felvonás végebeli igen szép keringő. I. K.

Kiállítások. A Nemzeti Szalon április havára három művész gyűjteményes kiállítása számára adott otthont. A három művész teljesen különálló egyéniség. Kiemelkedik közülük *Makoldy* József, aki régi ismerőse a közönségnek, főképp rajzaiból. Kiállításában a súly aquarelljein és rajzain van. Ezekben igazán csodálhatjuk szuverén, fölényes biztonságát a konturok odavetésében, a tárgy fölfogásában. Budapest szebb részleteit bemutató aquarelljei művészetünk legjobb e nemű darabjai között kaphatnak helyet. Festményein világos, értelmes előadás, józan színkezelés az uralkodó. *Benczur* iskolájának méltó követője, de mintha művésznünk igazi terrénuma mégis csak a rajz s az aquarell lenne, amelyekben még sok maradandót és értékest várhatunk tőle.

Pádlly L. Aladár egy körülbelül 20 darabból álló kis kollekcióval szerepel. Főtémája a természet, a maga örökös változóságával. Tájképeit erősen lírai hangulattal festi, s az „Olvadó hó“, a „Téli napsütés“, „Falusi ház napsütésben“, „Naplemente“, „Szérűskert télen“ című képei már elnevezésükkel is elárulják a festő célját: egy, legtöbbször jelentéktelen kis tájrészletet a ter-

mészet ilyen vagy olyan hangulatával megörökíteni. Művészetének rendkívüli ereje, hogy nem nagyvígényű, affektált, hanem minde- nekfelett őszinte.

Ezt kevésbé mondhatjuk el *Szivessy Boriskáról*, aki több mint negyven képpel és rajzzal lép a közönség elé. Ő maga írja kiállításához bevezetesként: „... igyekszem, hogy képeimben mi- nél kevesebb legyen az irodalmi tartalom, hogy így a tisztán festői elemek érvényesüljenek, vagyis: a vonal, a szín, a kompozíció.“ Művészi hitvallásnak mindenesetre szép, de sajnos, megvalósítá- sukban sokkal adósunk marad a művésznő. Legerősebb oldala két- ségkívül a rajz, amelyben néha abszolút ügyességgel ragad el ben- nünket. Festményein ellenben nagy küzködés és határozatlanság látszik. Legjobbak még aránylag arcképei, hol néha a testi alkat mellett a lelki képet is iparkodik megformálni; elrettentőek viszont akt-tanulmányai a maguk elvont, a valóságra ügyet nem vető színharmoniajukkal (vagy harmoniatlanságukkal?) Úgy lát- szik, a művésznő egyelőre még nem találta meg sem önmagát, sem az igazi művészi sikerhez vivő utat, de a tehetség, mely képeiből éppen ebben a vergődésben kiütközik, hisszük, előbb-utóbb ráve- zeti őt nem a divat, hanem a művészi igazság egyenes útjára.

A „Belvedere“ váci-utcai helyiségében *Szenes András* lép elő- szőr majdnem száz képpel és rajzzal a magyar közönség elé. Művé- szetét eredetiségre való törekvés, de sokszor erős affektáltság is jellemzik. Az bizonyos, hogy a ceruzának és az ecsetnek egyfor- mán ura, de mondanivalójában sokszor oly szembetűnően előtérbe helyezi az eredetiséget, hogy az már a modorosság mesgyéjébe téved. Legjobban az emberi test érdeklí s kiállított képei jórészt az emberi test különbözőképen való beállításában és megfestésében keresik tárgyukat; s amíg egy helyütt megle- pődve látjuk egy-egy nehéz probléma virtuózan ügyes megoldá- sát, addig máshelyütt elriaszt egy-egy — készarva elkövetett — durva, kezdőknél is megróni való rajzbeli hibával. Nagyobb kom- pozíciói közül széles, tág perspektívájú, primitív modorban meg- festett tájképei tetszetősek („Külvárosi kertek“, „Gyümölcsös kert“, stb.), amelyeknél még színkezelésének ereje, ötletessége is öregbíti a hatást. *Szenes András* ez első kiállításán biztató jövőt ígér; meglátjuk, mit vált be belőle.

Oroszlán Zoltán.

Mult számunk külföldi szemlájébe két értelemzavaró sajtó- hiba csúszott be. E hibákat a következőképp javítjuk: 173. lapou alulról a 17. sorban anyanyelvűségre helyett olvasandó *anyagelvé- ségre*, a 175. lapon alulról a 17. sorban kizárólagosan helyett olvasandó *látszólagosan*.

A TÁRSASÁG ÉRTESEITŐJE.

Az igazgató-választmány rendkívüli ülése.

Jegyzőkönyv a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1924. IV. 9-én, a püspöki irodában (Ráday-u. 28.) tartott rendkívüli igazgatóválasztmányi üléséről. Ravasz László elnöklése alatt jelen vannak: Bartóky József, Benedek Sándor, Gyökössy Endre, Hamar István, Imre Sándor, Madai Gyula, Marton Lajos, Mikler Károly, Pruzsinszky Pál, Schneller István, Soltész Elemér, Szlávik Mátyás, Szász Károly ig. választmányi tagok, Bendl Henrik pénztáros és Zsinka Ferenc mint jegyző.

1. Elnök az ülés megnyitása után bejelenti, hogy Veress Jenő theol. magántanár, a főtítkár-szerkesztői ügyek vezetésétől megvált s az elnök azon jogánál fogva, mellyel őt az alakulógyűlés a főtítkár-szerkesztő megválasztását illetőleg felruházta, ezt a lemondást elfogadni kényszerült. Jelenti, hogy Veress Jenő helyett a Protestáns Szemle szerkesztésére egy évre dr. Zsinka Ferenc nemzeti múzeumi könyvtárnok vállalkozott. Mivel azonban, csak a folyóirat szerkesztését vállalta, a főtítkári ügykör betöltéséről sürgősen gondoskodni kell. Elnök felkéri Zsinka Ferencet, hogy ideiglenesen, míg a főtítkárságra alkalmas vállalkozó akad, az ügykör legszükségesebb teendőit lássa el. Jelenti, hogy Veress Jenő számára — a szervezés és újrakezdés rendkívüli feladatainak sikeres és sok fáradságba kerülő, de sikeres megoldására tekintve és számba véve hirtelen távozása által okozott anyagi veszteségét, — egyszersmindenkori remunerációképen három havi tiszteletdíjat utalt ki 2 millió 100 ezer korona összegben. Az elnök bejelentését az igazgatóválasztmány tudomásul véve, Veress Jenő lemondását elfogadja és Zsinka Ferencet a szerkesztéssel egy évre, a legszükségesebb főtítkári teendőkkel pedig ideiglenesen megbizza. Ennek megfelelőleg a főtítkár-szerkesztői munkáért járó tiszteletdíjat számára osztatlanul meghagyja, a Veress Jenőnek juttatott összeg kifizetését jóváhagyja.

2. Zsinka F. jelenti, hogy a nyomdában rendelkezésre álló

papíryanag oly kevés, hogy a legközelebbi szám megjelentetésére nem elegendő. Előadja, hogy a papírszerzés dolgában eljár a Magyar Tudományos Társulatok Országos Szövetsége papirelosztó bizottságánál, amely azzal a föltétellel hajlandó a Társaság számára olcsó papírt kiutalni, ha a Társaság folyóiratát a tudományos társulatok nyomdájában állíttatja elő. Bemutatja a nyomda árajánlatát, mely a papírár differenciája miatt jelenteneyen olcsóbb kalkulációt mutat a jelenlegi nyomda áránál. Több hozzászólás után határozatba ment, hogy a folyóirat előállításának sürgősségére való tekintettel a Társaság az amúgy is megkésétt áprilisi számot a Bethlen-nyomdában állíttatja elő. Mihamarábbi papírszerzésre az elnök és Szász Károly igazgató választmányi tag kérettek föl.

3. A választmány megbizza az elnököt és szerkesztőt, hogy Kant kétszáz éves születésének méltó megünneplésére május hó folyamán Budapesten Kant-ünnepélyt készítsenek elő.

4. A választmány megbizza a szerkesztőt, hogy a Társaságnak Kökay könyvkereskedőnél levő kiadványait tekintse meg és azoknak árát értéküknek megfelelőleg állapíttassa meg.

5. Bartóky József szakosztályelnök jelenti, hogy a szakosztály munkájának megindulásához szükséges ügyrendet elkészítette. A bejelentés örvendetes tudomásul vétele után a választmány megbizza a szerkesztőt az ügyrendnek kézirat gyanánt leendő kinyomatásával. Szakosztályelnök bejelenti továbbá, hogy többféle megfontolásból, de főleg azért, hogy irodalmi tervei számára annál több ideje maradjon, a szakosztályelnöki tisztétől való megválás gondolatával foglalkozik. Több hozzászólás után határozatba ment, hogy a szakosztályelnök a legközelebbi közgyűlésig a szakosztály élén marad, mivel a lemondás dolgában végleges döntésre a közgyűlés illetékes.

6. Bendl Henrik pénztári jelentése.

7. A Protestáns Szemle munkatársainak tiszteletdíja tárgyában kimondja a választmány, hogy elvben minden munkatárs méltányos honorálását tartja kívánatosnak. A Társaság anyagi viszonyainak jelenlegi szerény keretei közt azonban csak azoknak a munkatársainak fizet honoráriumot, akik eziránt a Társasággal szemben igényt támasztanak.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Ravasz László
elnök.

Zsinka Ferenc
szerkesztő, mint jegyző.

Az Új-Szövetség mai magyar nyelven. Most hagyta el a sajtót s egyelőre nálam rendelhető meg az új-szövetségi szentírás teljes magyar fordítása a mai modern magyar nyelven. E hosszú éveken át készült új-szövetség fordítással két célt kívántam megközelíteni. Egyfelől azt a szentírási szöveget kívántam magyar nyelvre fordítani, amelyet komoly protestáns tudósok évszázadok odaadó tudományos tevékenység árán a mai napig napfényre hoztak s amely sokkal egyszerűbb és a szent írók eredeti írásaihoz közelebb áll, mint az a görög szöveg, amelynek alapján a tiszteltreméltó revidált Károli-féle bibliafordítás készült. Másfelől szolgálatot akartam tenni az Isteni Ige azon állandó tanulmányozóinak, akik szeretnék ha számukra az új szövetség isteni tartalma a mai egyszerű és közvetlenül érthető magyar nyelven tolmácsolatnék. A 356 nagy nyolcadretű lapra nyomtatott kötet alapára fűzve 12 K, egész vászonkötésben 20 K. A szorzószám ezidőszert 5500. (ápr. 5-én.) Portóra küldendő 4000 K. Így egy példányért 70.000. illetve 114.000 K küldendő be hozzám, vagy ennyit utánvételezek azoktól, akik a munkát tőlem megszerezni óhajtják. A jövő hónapban a könyvet a könyvpiacra adom, amikor is az ára sokkal magasabb lesz. **Győr, Czeglédy Sándor ref. espereslelkész.**

EGY HÓNAPPAL tolt el lapunk megjelenést a nyomdász-sztrájk és a nyomában járó lapbetiltás. Ez okból május közepére tervezett **Kant**-számunk is csak június elejére készül el. Szükségesnek tartjuk ezt azoknak az olvasóinknak tudtára adni, akiknek sürgetéseire eddig nem volt módunkban külön-külön felelni, de aggódó kérdezősködésük, sőt néha patogó számonkérésük jóleső, nagyértékű bizonyágtétel számunkra. A nyomdász-sztrájk oly jelentékeny drágulást okozott a nyomdaiparban, hogy eddigi számításainkat tetemesen megzavarta. Nem sebeinket kívánjuk takargatni, amidőn egyelőre a nyomdai áremelkedés után nem sietünk tagsági- és előfizetési díjaink emelésével. Mélyebben fekvő okok ejtenek gondolkodóba, ha azokon végigtekintünk, akikre majd a terhet hárítanunk kell. Tehetősebb barátaink számára azonban már most van izenni valónk: *Ha fontos előttük, hogy szavunk továbbra is hallható legyen, igéink serkentsen, tanításunk irányítson, segítsenek hozzá. Akik bennünket eddig megértettek, azt sem magyarázzák félre, ha arra kérjük őket, hogy MINÉL ELŐBB.*

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K.
Előfizetési díj az új negyedevre nem tagoknak 20.000 K.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

A PROTESTÁNS SZEMLE folyó évi első száma teljesen elfogyott. Bizalommal kérjük azon tagtársainkat, akiknek módjukban áll lemondani e számról, kegyeskedjenek azt kiadóhivatalunk címére (Kálvin-tér 8.) visszaküldeni, hogy újabban jelentkező tagtársaink számára hozzáférhetővé tehessek a hiányzó példányt.

KANT ÜNNEPI SZÁM.

XXXIII. évf. 5—6. sz.

Budapest

1924. Május—Június

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Ravasz László: Két nagy világtanító.

Tankó Béla: Kant Immanuel.

Bartók György: Kant és a protestántizmus.

Schneller István: Kant mint paedagogus.

Pukánszky Béla: Kant első magyar követői és ellenfelei.

KÜLFÖLDI SZEMLE: Egyetemes keresztyén gyűlés Stockholmban. *Dr.*

Szabó Aladár. — Törvényjavaslat a román állami népoktatásról.

KRITIKAI SZEMLE: Ravasz László: Látások könyve. *Zsigmond Ferenc*.

— *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció tört. a Szepes-

ségen. *Dr. Mikler Károly*. — Réthei Prikkel Márián: A magyarság

táncai. *Dr. Szilády Zoltán*. — Alexander Bernát: Spinoza. *Rácz Lajos*.

— Tragoedia magyar nyelven. *H. n.* — Timár Kálmán: Prémontrei

kódexek *Harsányi István*. — Szinnyi Ferencz: Kemény Zsigmond

munkássága a szabadságharcig. — *mond.* — Papp Viktor két könyve.

I. K. — Szinpadi bemutatók. *Szilágyi Dezső*. — Kiállítások. *Orosz-*

lán Zoltán.

E SZÁM ÁRA 10.000 K

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TARSASÁG KIADÁSA

INHALTSVERZEICHNIS:

L. Ravasz: Zwei grosse Weltlehrer.

B. Tankó: Immanuel Kant.

G. Bartók: Kant und der Protestantismus.

St. Schneller: Kant als Paedagoge.

B. Pukánszky: Kants erste Anhänger und Gegner in Ungarn.

AUSLÄNDISCHE RUNDSCHAU: Allgemeine christliche Versammlung in Stockholm. *Dr. A. Szabó.* — Der Gesetzentwurf über den staatlichen Volksschulunterricht in Rumänien.

KRITISCHE RUNDSCHAU: *L. Ravasz:* Das Buch der Gesichte *F. Zsigmond.* — *V. Bruckner:* Geschichte der Reformation und Gegenreformation in der Zips. *Dr. K. Mikler.* — *M. Réthelyi-Prikkel:* Die Tänze des Ungartums. *Dr. L. Szilády.* — *B. Alexander:* Spinoza. *L. Rácz.* — „Tragoedia Magyar Nelvenn.“ *H. n.* — *K. Timár:* Die Codices der Premonstratenser. *St. Harsányi.* — *Fr. Szinnyei:* Sigmund Keménys Tätigkeit bis zum Freiheitskriege. — *mond.* — Zwei Bücher von *V. Papp. K. I.* — Bühnenneuigkeiten. *D. Szilágyi.* — Ausstellungen. *Z. Oroszlán.*

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK ÉS FOLYÓIRATOK:

Katholikus Szemle. 1924. 5. sz. — Athenaeum. 1924. 1—3. f. — Országos Középisk. Tanáregyes. Közlöny. 1924. 1—4. sz. — Közművelődés. 1924. 1—4. sz. — Cultura. Kolozsvárott megjelenő négy nyelvű közlöny. — Napkelet. 1924. 5. sz. — Amerikai Magyar Reformátusok Lapja. 1924. 17. sz. — Magyar Statisztikai Szemle. 1924. 3—4. sz. — Irodalomtörténet. XIII. évf. 1924. — Keresztény Politika. 6—7. sz. — Zászlónk. 1924. május. — Dr. Montessori nevelési rendszere és módszere. Ismereteti: *Bardócz Pál.* — *Dr. Bodor Antal:* A falugondozás első apostolának emlékezete. 1924. — Katholikus Szemle. 1924. 6. szám. — Magyar Gazdák Szemléje. 3—4. sz.

Két nagy világtanító.

— Aquinoi Tamás és Kant. —

Legérdekesebbek azok az emberek, akikben egy nagy darab történelem, a szellemi világnak egy jókora hegyrendszere csúcsosodik ki s akiket méltán lehet az illető nagy szellemi képződmény képviselőjéül tartani. Ki tagadná, hogy Buddhában meg lehet rajzolni az indus aszketikát, Medici Lőrincben a renaissanceot, Platonban a görög szellemet? Nem egyéb ez, mint összefüggésében fogni fel egy egyébként szétfutó hegységet s az egészet a legmagasabb csúcstról nevezni el. Nem szükséges a fölött vitatkozni, hogy a csúcs teremti-e a hegyet, vagy a hegy produkálja a csúcsot: szédítően nagy és fölöttébb tanulságos látvány az így feltáruló óriási perspektíva. Érdemes meghallgatni, mit beszélnek egymással a csúcsok.

*

Ezelőtt kerek 700 évvel született, 650 évvel halt meg és 600 évvel avattatott szentté Aquinoi Tamás, a scholasztika legnagyobb doctora, ma is élő szelleme az egyik legnagyobb keresztyén felekezetnek. Egészen eszmévé finomodván az ő történelmi lénye, ma alig érdekel valakit, hogy tagbaszakadt, elhízásra hajló, nagyfejű, szőke, kopasz ember volt; szelíd, előkelő, méltóságos, hallgatag és rajongó. Annyira belső életet élt s az elmélkedést olyan gigászi munka gyanánt űzte, hogy a király asztalánál hirtelen felkiáltott, ha egy új igazság vagy egy új következmény villant fel előtte. Teli volt az élete édes, boldog vízióval; csodák vették körül s minden eredményét szinte közvetlen inspirációból vette. Jutalma bőséges vala, mert a feszületről egyszer szót hallott: bene scripsisti de me. — igazat írtál rólam.

Aquinoi Tamásban összefolyt és kikristályosodott két világ: a görög gondolkodás és a keresztyén hittapasztalás. Az a görög gondolkodás, amely az élet célját az ismeretben látta,

amely vallotta, hogy helyesen megismerni annyi, mint helyesen cselekedni, amely bízott abban, hogy lehetséges a helyes világméret, a clara imago mundi. Hogyne bízott volna, mikor hite szerint a valóság gondolati tényezőknek, ideáknak vagy fogalmaknak az alkotása, ezeket pedig egy egyetemes Ész, egy világmentudat gondolta, alkotta, illetve éppen ezekben él és működik az egyetemes Νοῦς. Az emberi ész az ismeretben csak tükrözi és reprodukálja ezt a valóságban meglévő tárgyi logikumot, amelyhez úgy viszonylik, mint a hullám a tengerhez. Ez volt az egyik legszebb, legpoétikusabb világmegoldási kísérlet: a görög gondolkozásé, amely legszolidabb képviselője, Aristoteles révén, Aquinoi Tamás életébe beleszakadt.

A másik volt a keresztyén hittapasztalás. Ez az élet célját az Isten reális bírásában, a vele való lelki fuzióban látta. Őriási harcok, századok erőfeszítése után állította, hogy Istent a Krisztusban lehet megtalálni, Krisztust pedig teljesen, de kizárólagosan, az anyaszentegyházban. Az egyház területe a kivételes világszemlélet és világkormányzás régiója. Itt a csoda a szabály, a kivétel a rend. Azért lehetséges benne ismeret, mert van inspiratio; az igazság alapja benne a tekintély. Az egyház egy magasabb világrend s ha a stoikus így foglalta össze a legfőbb ételiszabályt: naturae convenienter vivere, a középkori keresztyénség e természetfeletti természetnek megfelelő életet tartott egyedül üdvösségesnek.

Ez a két, alapjában ellentétes világ olvadt egybe a scholasztikában, különösen pedig Aquinoi Tamásban, de úgy, hogy nem keveréket, hanem új ötvözetet alkotott. Mint ahogy a kék és sárga szín keverése kiadja a zöldet, úgy adta ki az antik gondolkodás és a keresztyén hit a középkori katholicizmust, Aquinoi Tamást.

Aquinoi Tamásnak az volt a célja, hogy theológiájával éppen olyan egységes kupolát építsen az emberi ismeretek rendszeres feldolgozása: a tudomány fölé, aminőt a pápaságban építettek a századok az emberi társadalom, illetve a törtenélem fölé. Ennélfogva a kész dogmákat az aristotelesi filozófiában fejezte ki s hozta rendszerbe, amivel azt a káprázatot keltette, hogy az irracionalist racionalizálta. Tamásnak is az élet célja az ismeret: de Isten ismerete. Az ismeret, mint legmagasabb tevékenység, egyszersmind az élet telje és hatványozott formája. Lehetséges azért, mert van kijelentés, közvetlenül Istentől származó s a Szentírásban szakadatlanul özlő; ez a kijelentés *tan*, egyfelül a zsinati végzéseken, az atyák írásaiban tárgyiasulva, másodszor a pápa nyilatkozata-

taiban, mint egykor a praetorban a vox viva iuris, regulatív életelvként hat. Ezt az igazságot fogja fel, teszi magáévá a hit, amely tárgyában kedvét lelve, gyakorlattá, később habitussá válik. Egyébként a dolgok lényege valamelyes szellemi alkat, amelyek Isten gondolatában éltek a teremtés előtt; a teremtés által érzéki testben tárgyasultak és végül a megismerés folytán utólag logikailag, az ismerő szel-
lemben újra megalkottatnak.

*

Egy roppant koponyájú, parókás, éles kék szemű öreg professzor él Königsbergben. Pedáns, bogaras; akik távolról nézik, vagy félnek tőle, vagy mosolyognak felette; akik közelebbe férközhetnek, áhitatos tisztelettel néznek reá s boldogan fürödnek meg rokonszenve bágyadt, őszi napsugarában. Az egyetemen sok mindent tanít: csillagászatot, fizikát, poetikát, állambölcséleket; de nem ez a fontos nála. Az a fontos, *mit gondol* ez az ember? Ki hinné, hogy a 18. században, amely kezdődött a napkirály alkonyatával és végződött a Napoleon hajnalával, amelyik látta a francia forradalmat és a felvilágosodott abszolutistákat, a legeslegnagyobb esemény mégis csak az volt, hogy mit gondolt reggelenkint a königsbergi egyetem fizika tanára? Mert amit ő gondolt, azt sohasem felejtí el a világ.

Arra jött rá ez a férfiú, hogy az emberi ismeret nem olyan egyszerű dolog, aminőnek eddig hitték. Először is én a dolgokat úgy, amint önmagukban vannak, soha meg nem ismerhetem, csak a róluk alkotott alanyi képet. Ezek a képek azonban az ismerő szellem szerkezetétől függenek s azok által alakítottatnak. Érvényük csak tapasztalati világra terjed, éppen úgy, mint ahogy a táplálkozás tényezői nem vonatkozhatnak lélekzés anyagára, de viszont e formáló erők szuverén urai a tapasztalásnak: tőle függetlenül s azt megelőzően megvannak. A valóság ezekben a formákban helyezkedik el: térben és időben, mint szemlélet; egység, sokság, mindenség, valóság, tagadás, viszony, lényeg, ok, kölcsönhatás, lehetőség, lét, szükségesség kategóriái szerint, mint az értelem által rendezett tapasztalat, végül az ész regulatív ideái, lélek, világ, Isten állandóan szabályozó, szervező normák által rendszerré egységesítve. Az emberi ismeret tehát nem clara imago mundi, hanem egy élettevékenység, amellyel magamat beleépítem a világba s abban önnön szellemiségem törvényeit felismerem. Döntően fontos élettevékenység, az önfenntartásnak sine qua non-ja, de nem tartalma és nem célja az életnek. Az életnek az a tartalma, hogy az ember akarat. Az akarat egy erő,

amelynek tárgya van. Ha az akaratot a tárgy, mint cél határozza meg, heteronomia, ha önmagát határozza meg, autonomia támad. Önmagát csak formálisan határozhatja meg: úgy cselekedj, hogy akaratod maximái általános törvényadás elvei lehessenek. Ez a törvény parancs, mert nincs benne semmi rábeszélő, könyörgő; a priori, mert nem függ külső megegyezéstől, nem tapasztalás, szerződés útján jöttek rá az emberek, hanem lényük belső organizatioján alapszik, végül szükség-szerű, mert földön-égen minden erkölcsi lényre egyaránt kötelező. Ez a kategorikus imperativus. Én, mint észlény, adom az erkölcsi törvényt magamnak, mint érzéki lénynek: ebben van erkölcsi méltóságom. Én, mint empirikus lény, hajlom meg e parancs előtt: ez a kötelesség; ha a kötelességet tisztán az erkölcsi törvény iránti tiszteletből, minden más cél nélkül teljesítem, teremelem azt, ami a legnagyobb és legdrágább ezen a világon: az erkölcsi értéket. Szabadon, függetlenül az egész világtól, az erkölcsi törvény fensége előtt való meghajlással akarni és tenni a jót: ez az ember kiteljesedése, entelegehájaja.

*

Aquinoi Tamás egy másfélezer éves mult csúcspontja, Kant egy beláthatatlan fejlődés kezdete. Tamás egy kész rendszert ad, amelyen nem lehet változtatni, Kant egy álláspontot ad, egy elvet mond ki, amelynek ezer, ma még le nem vont következése lehet. Tamás a filozófiát a theologia szolgáló leányává tette, Kant nemcsak a theológiától, de a metafizikától is megszabadította. Tamás tulajdonképpen egy theologia revelata-t propagált, amelyet el kell fogadni a hitetlenség veszedelme alatt, Kant megmentette a filozófia számára a tudomány jellegét és méltóságát. Tamás passzív, tükröző lelkeket, Kant alkotó lelkeket teremt; Tamás filozófiát ad a római katolikus ember számára, Kant a mindenkori ember számára. Hogy a hit saját bizonyosságának igazolására felhasználjon egy filozófiát: egészen természetes; de éppen olyan természetes, hogy a filozófiának önmaga érdekében nincsen szüksége egyetlen vallás tantételeire sem. Az úgynevezett keresztyén filozófiák, valamely dogmatika átírása valamely filozófiai rendszerbe, bírnak pragmatikus értékkel arra, aki azt a hitet vallja és pedig annyi értékkel bírnak, amennyiben azt a hitet bizonyosabbá, termékenyebbé tudják tenni. De ha nem akarjuk azt, hogy az emberi gondolkodás továbbfejlődését egy revelata theologia vagy abszolút filozófia lehetetlenné tegye, akarnunk kell, hogy mindig legyenek friss filozófiák, amelyek a hit drága aranyát kemény ércé ötvözzék. Ezért van szükség

szabad filozofiára. A filozofia szabadságának, önállóságának senki akkora szolgálatot nem tett, mint Kant, midőn felvetette az ismeret érvényességének a kérdését.

A világ változhatik, az emberi gondolkodás hozhatja a maga fölfedezéseit: a léleknek legerősebb ösztöne az örökkévalóság ösztöne lesz, mert ez az élejoztön legmagasabb hatványa. Ez ösztön kielégülésénél sohasem fog felségesebb tartalmat találni annál a történelemnél, mely a mi Urunk Jézus Krisztus személye körül lejátszódott. Ez a mindig újan felbogó hittapasztalás keresni fogja a filozofiai rendszereket, hogy újra meg újra minden nemzedékre azonos érvénnyel s mégis új formában kifejezze legszentebb meggyőződéseit. Valósággal fölélte e célra az antik filozofiát, gyorsan felemésztette az újkori racionalizmust, sőt a német idealizmust; ma egyik ága újra visszahajolt a scholához, míg a másik a pragmatizmusba vagy psychologismusba veti horgonyát. Kant jelentősége éppen abban van, hogy ő nem filozofiát, nem világnézetet adott, hanem álláspontot, módszert. Azért, ha magasabb szempontból, a vallás biológiája szempontjából nézzük a dolgot, Kant nagyobb szolgálatot tett a keresztyén hitnek, mint Aquinoi Tamás: emez csak katolikussá tett egy filozofiát, de amaz megmentette a mindenkori filozofiát a mindenkori hit számára.

Ravasz László.

Kant Immánuel.

— Születésének 200-ik évfordulójára. —

Elmondott a debreceni Tisza István Tudományos Társaság Kant emlékünnepeén.

Április 22-én ünnepelte Königsberg város egyeteme és közönsége nagy szülöttének második centennariumát. Az egész kultúrvilág részt vesz ebben az ünnepben s a méltósága alá mélyre lesüllyedt emberiség egy pillanatra feleszmél, amint a filozofusra gondol, ki a világ egyik legáldottabb tanítója volt, akinek minden kor és minden nemzet adósa lesz.

S aki Kantot ünnepli, nem kell félnie, hogy ünneplése annyi, mintha valami dohos kriptaaajtót nyitogatna. Kant nem a múlté, Kant élő hatalom s talán soha se volt annyira az, mint ma. Hiszen minden filozófiában van valami romolhatatlan, mert — Leibniz szép gondolatával — mindenik az univ-ersum egyéni, teljes és páratlan tükröződése s ha tartalmi igazsága, jelenítő tartalma, melyben még a tévedés is tanulságos, mert az is törvényszerű, nem tenné, megteszi esztétikai vonása: az, hogy minden filozofia egy fogalmakba öntött világ-ábrázolás — az örökkévalóság bélyegét nyomja reá. Így él ma is Platon, Leibniz, Hegel.

De Kant nemcsak úgy él, mint a testvérlángelmék; nemcsak a használó lelki alkatuak vonzódása gyűjt köréje híveket, nemcsak egy történeti fejlődési menet egy kiváló képviselőjének nézik; Kant úgy él a filozófiai köztudatban, mint egy felebbezési fórum és értékmérő; minden filozófiai irányzat azzal igazolja magát, hogy megállapítja Kanthoz való viszonyát s teszi ezt nem kényszerítve; még ha csak a Kanttól való eltérést indokolja is, Kant a tájékozódó sarokpont. Kantnak nincs szüksége hivatalos, felsőbb hatósági elismertetésre; hivatalos ellenintézkedés se képes természetes hódító hivatását csökkenteni, azt, hogy a saját magáról magának öntudatosan

számotadó világmagyarázat önigazolási foruma legyen. Ha Emerson ma keresné a filozofust az emberi szellem képviselői közt, Kantról kellene mondania a Platonról írt föllengző szavakat: Platon a filozofia és a filozofia Platon, az emberiség dicsőségére és szegényére.

Merő külsőség volna mindez? Talán egynéhány lelkes követő kitartó munkája erőszakolja rá Kantot a filozofiai köztudatra? De hiszen ezek jelszava éppen az volt: túlmenni Kanton, éppen azért, hogy megértsük Kantot s a Kant-kritika soha se volt élesebb, mint ma. Valami mélyebb, elemibb és azért belsőbb erőnek kell rejlenie ebben a filozófiában, e formájára nézve darabos, gondolatszövésében zegzúgos és scholasztkusan mesterkéltnél, éppen nem behízelt, befejezetlen, sőt ellenmondó gondolatsorokkal teljes rendszerben; valami mélyen *gyakorlati érdekből* kell fakadnia a természetes varázsnak, mely a tanszerű fogalmazás érdekessége alól is ellenállhatatlanul kisugárzik s maga segít az idői kifejezések elégtelenségét felismerni, hogy a maga romolhatatlan és éltető igazságát is mind teljesebben kimerítse segítsen.

Hiszen minden filozófiával így vagyunk, mindeniknek egy mélyen gyakorlati hiányérzet a szülője, az, melyet a legalapvetőbb megrendülés kelt, mikor odatorpan az öntudat elé az a kérdés: mi az élet értelme, miért érdemes élni, mit teszi érdemesé élni? S a legelvontabb, az élettől legidegenebbnek tetsző filozofia se pusztá elméleti kedvtelés, hanem ennek az ősi, igazán egyetlen alapproblémának oldozgatása, mert az elméleti, értelmi sík, az intelligencia síkja, az a réteg, ahol öntudatosul minden ösztön adaléka s amin csak az értelem töpreng, mind a lét kérdése az, valamilyen vonatkozásban éppen amaz egyetlen gyakorlati érdekével.

Schol se lehet pedig életteljesebb lüktetését kitapintani ennek az ősi törvénynek, mint éppen a Kant filozófiájában; schol se lehet hódítóbb tisztasággal felismerni, hogy ez a mély létparancs fakasztja s élteti a filozófiát; s a Kant élete művének gigászi világában, gigászi labirintusaiban, azt hiszem, az az Ariadne-fonal kalauzol végig, az mutatja meg észbontó mélységeit és a csaknem emberfölöttivé magasztosuló munka alapjában véve hódítóan egyszerű alaptervét, amely ebből a gyakorlati, merő létérdekből nő ki.

Ez a „gyakorlati érdek“ Kantnak nem a közönséges életrealitás, a siker, az élelmesség, a haszonhajítás; a gyakorlatiság neki az ember lényeges mivoltának, szellemi valóságának realitása, tehát a személyiségben megvalósuló szellem méltóságának és abszolút értékének érvényesülése. Kant szá-

zadjának nagy problémája e két forrásból származó örökség alkotórészeinek egyeztetése egy magasabb egységbe. Egyik örökható volt a renaissance azzal, hogy felszabadította az embert, aki sokáig kámzsába bujtatva éldegélt, a tilalom alól, amely elzárta a természettől. Visszaadta az embernek a természetet s a természetnek az embert; természetes, hogy először az érzéki ember szabadult fel, akinek megteljesedése az érzéki világban ama régi, pogány töretlenséggel tobzódó új *homo naturalis* s akinek sublimált megvalósulása, virága, az esztétikai gyönyörűség embere, a szépségittas műkedvelő és drága gyümölcse az érzéki világ „égi mássának“ ábrázolója, a művész, akiben az érzékiség megdicsőülése, a szépség, valóság lesz.

A másik örökható a reformáció, amely, akármilyen töredékesen, nyers vonásokkal, de kitörülhetetlenül odavéste a szellemiség abszolút és azért egyetlen értékének tudatát, az értékelő öneszmélés kellős közepébe s ezzel útnak indított egy új embertípust: a *homo spiritualist*, akinek minden értéke számára az előfeltétel, a létforrás és az értékmérő az ő lelki mivolta, akiben újból valóság lett az evangéliumi értékelés: ti bennetek Isien országa van, mit használ nektek, ha az egész világot megnyeritek is, lelketekben pedig kárt vallotok?

E kétféle hagyaték romolhatatlan elemeinek kapcsolását a Kant százada még nem végzi el, de előkészíti: a felvilágosodással, ami, Kant szerint, az ember kilépése a saját maga okozta kiskorúságból. Egyoldalú volt még ez a kor, mert ama lelki ember *egész* birtokából csak *egy* mesgyét választott ki: az értelmet, a ratiót, mint a renaissance csak az esztétikai embert, a pietizmus (és orthodoxia) csak a vallásost, a puritanizmus csak az etikait. Még messze volt az idő, mikor az emberi értékek oly konkrét teljességéről lehet képet alkotni, amintre Goethe fog élő mintát adni; de, mintha az ősi törvény igazságát akarná illusztrálni, hogy az első az ige, — ama magasabb egység lehetőségének, a szellem méltóságában alapozott ideáljának prófétája jelent meg Kantban. Müller-Freienfels Richard ugyan, rendkívül finom lélektani elemzéseiben arról, hogy a személyiség hogy formálja ellenállhatatlanul a maga képére a maga világnézetét,*) azt sejteti, hogy a Kant szerény, visszahúzódó, félénk természete éppen csak ilyen kedélyek számára való etikát írhatott, az erősek, nekitámadók, a conquistadorok, az Übermenschek számára más ethika van. A finom analizisű pszichologus, elég meglepően,

*) Persönlichkeit und Weltanschauung.

elfeledte, hogy az erkölcsiség egyetemes érvényű törvényeinek felismerése nem függ a vérmérséklettől s — talán a típus sérthetetlensége kedvéért, melyet Kantnak képviselnie kell — elfeledte a csaknem emberfölötti hősiességet, melyet ez az életfelfogás lehell magából s melynek csirája nem a maga féltékenységének természetes védekező vágya, hanem a személyiség méltósága vagy a szellemiség abszolút, önmagában bírt méltósága iránti olthatatlan tisztelet. Ez a szülők, az állandó hatásforrás a Kant lelkében, ez reagál oly élénken, valahányszor a személyiség méltóságát megnyilatkozni látja; azért gondol szüleire oly magas hódolattal, azért ragadja meg annyira a Rousseau Emilje, hogy — életében egyszer — ezért a könyvért megtöri szigorú napirendjét, elhagyja sétáját s késő éjjelig olvassa a varázsló lapokat, mert a zavaros mellékhangok ellenére is, a tiszta lelkiségre vágyó személyiség felujjongó diadaléneke zendül föl rajtuk. Ez a maga élete berendezésének kicsiségekben is nagy elve s ez készíti az aggastyánt, a csaknem magával tehetetlent, hogy karosszékéből felerőlköd-jék, mikor orvosa belép: „a humanitás érzése még nem hagyott el“.

Ezek után nem lephet meg, ha filozófiája uralkodó motívumát, mihelyt a természettudományi kérdésektől feléje fordult, éppen így fogalmazta: milyen legyen az ember, hogy igazán ember lehessen? S azért a filozofia az ő szemében „minden ismeretünknek az ember rendeltetéséhez való alkalmasságáról szóló tudomány“; ez a rendeltetése pedig éppen az ő méltósága. S ha azt mondja, hogy az emberiség jólléte a metafizikától függ,*) azért teheti, mert a metafizika hivatása megvilágítani az ember ama lényeges természetének sorsát; ez a nagy egyetemes, az egyetlen igazi érdeke az észnek, ez a *gyakorlati* érdek. Azért monhatta, hogy a *primatus* a gyakorlati észé, vagyis hogy az adja fel a kérdéseket a tiszta elméleti észnek; azért azt is, hogy a tiszta ész bírálata arra való, hogy helyet készítsen az ethika majeszteikus épületének; azért a meglepő és sokakat megtévesztő kijelentés, hogy meg kellett szorítania a tudást; hogy helyet csináljon a hitnek.

S mindezek meggondolásából nyerjük, nézetem szerint, Kant egész élete művének kulcsát s a titáni munka tagozódásának nyitját. *Ennek a nagy gyakorlati érdeknek tisztázásáért kellett vállalnia az egész óriási feladatot*: amaz örök problémák új átgondolását. Hogy megmondhassa: mit kell cselekedni, meg kellett először állapítani: mit lehet tudni, akkor

*) 1766. IV. 8-i levelében.

felelhetett arra is: mit szabad remélni ama cselekvő szellemisségnek. Az első kérdésre adott felelet a *Tiszta Ész Bírálata*: az igaz ismeret elmélete. Az igaz ismeret azért létérdek, mert ama lényeges célok ismerete s így életsorsa függ tőle. Mikor Kantban felvillant az új megoldás, először azt hitte, hogy a rendszeres végiggondolással hamar elkészülhet; azt hitte, hogy a meredek szakadékok közt, melyek a *Szellemlátó álmaiban* irt vallomása szerint (1760.) előtte meredeztek, ahol mások csupa szép síkságot láttak, már felfedezte a kivezető utat, azt hitte, hogy három hónap alatt elkészülhet a rendszeres levezetéssel. Munka közben kellett ráeszmélnie, hogy az útvesztő annál bonyolultabb, minél előbbre halad benne; a mélységek tátongóbbak, az egész terep szövevényesebb, három hónap helyett háromszor háromnál is több év kellett hozzá, hogy át-törjön rajta.

*

Azt lehetne hinni, hogy ebben a gigászi munkában, mellyel egy új honfoglalás első határvonalát tűzte ki, figyelme elterelődött ama gyakorlati érdekről; annyira a tiszta elméleti ismeret sublimis kérdései, annyira a metafizika sorsa érdeklik. Pedig nem úgy van; annyira azon dolgozik, hogy a Tiszta Ész Bírolatának eredményét így lehet sommáznii: a szellemisség annyira gyakorlati, hogy a tiszta elméleti síkban sem pusztán passzív, befogadó, kötött, ott is aktív, formáló, szabad — és éppen ebben nyilatkozik meg a szellem méltósága. S az a szabadság nemcsak a Leibniz monasainak szabadsága, ami tulajdonképen egy nagyszerű metafora; Kant felismeri a reális szabadságot, mellyel a szellem megformálja a maga tapasztalatait. Ez a formáló tevékenység, e szüntelen alakító szintézis a végső valóság, ameddig a kutatás előhatolhat; s így értjük, hogy Kantra nézve a *filozofia átalakul a tapasztalat ezen végső, formáló előfeltételeinek elméletévé*.

Ezzel pedig, úgy tetszik, nemcsak a Tiszta Ész Bírolatának, hanem a Kant egész élete művének ütőerét tapintottuk ki. Az új e bámulatos elmealkotásban, amiben az egész addigi filozofiai elmélkedés öntudatosul, már a kérdés megfogalmazásában impozánsan felelendül. *Hogy lehetséges a tapasztalás?* ez a Kant kérdése. Ha a metafizikától függ az emberiség jóléte, a metafizika sorsa viszont egy ezzel: hogy lehetséges a tapasztalás? Az addigi filozofia azt kérdezte: hogy lehetséges a *világ*? Csak Kant kérdezi: hogy lehetséges a tapasztalás? A filozofia szerepe a végiggondolás, az elérhető legutolsó pontig, amelyet nem lehet még valami egyéb alátámasztani, mert az éppen a természettől fogva első, a πρότερον

τῆ φύσει, ahogy Aristoteles plasztikus gondolkozása elnevezte. A Kant előtti filozofia azt hitte, hogy joga van megtoldani a tapasztalati tudományokat oly ismerettel, melyet magasabbrendűnek tartott, mert csupán az észből merítette; felséges összhangba is tudta szerkeszteni a világ kusza jelenségeit, egy bámulatot szintézisbe önteni a tudás, hit, erkölcs, vallás, szépség igényeit, amint a Leibniz lángelméjében a legklasszikusabban megvalósulva látjuk — éppen csak egyet nem tudott tenni: igazolni nem tudta azt a gyönyörű, tisztán észbeli kenszírukeciót. Kant, a tapasztalat tudományain iskolázott elme, aki oly távol volt az iskolás filozofia dogmatizmusától, amilyen nélkülözhetetlennek gondolta bizonyítási eljárása technikáját, mindig gyanakodva nézte ezeket a szerkesztéseket; a szellemlátók légvárai épülnek így. Annál jobban izgatta: mit lehet hát az észből megismerni?

Erre felel a Tiszta Ész Bírálata. Az értelemben ott van csakugyan, amit Leibniz Lockenak megmutatott: *intellectus ipse*; de ebben nincs egyéb, mint azon egyetemes formáló tevékenységek, melyek lehetségessé teszik a tapasztalatot s amaz egyetemes érvényű észelvek, melyek éppen e formáló szintézisben érvényesülnek. A metafizika tehát nem lehet a tapasztalat megtöltése a tapasztalaton túl képzelt dolgok ismeretével, mert az a metafizika önmegsemmisítése volna, hiszen azt rejti magában, hogy a metafizika ott kezdődik, ahol az ismeret végződik. A metafizika úgy lehetséges, mint a tapasztalat lehetőségének magyarázata. Hogy milyen a világ, azt, amennyire egyáltalán megoldható kérdés, csak az egyes tudományok mondhatják meg; de egyetlen tudomány se köteles arra felelni: mi teszi az ő tapasztalati ismereteit lehetségessé, tehát érvényessé, tehát igazzá. Hogy lehetséges a tapasztalás: ez a feladat a filozofia kiváltsága.

Igy öntudatosult Kantban a filozofiai gondolkozás: a metafizika tisztie a létesítő előfeltételeket fölkeresni, melyek a tapasztalatban érvényesülnek, de nem abból valók. Ez a munka nem lélektani, amilyen volt a Lockeé; nélkülözhetetlen, szükséges munka volt, de nem az *alapvetés*, mert csak az ismerés *tényleges* lefolyását és kialakulását keresi fel; kényszerű dolog volt, hogy az egész irány végre a skepsisbe merült: Humcnak a természettudomány csak hit tárgya. Kant a *quaestio factin* túl a *quaestio jurist* veti fel, az érvény kérdését, mert ami a tapasztalatot lehetségessé teszi, az teszi érvényessé is, t. i. ama „természettől fogva első“ tényezők, melyek eredménye a tapasztalás és ennek ismereti utánaképezése

(ezért nevezi Kant ezt a gondolatot „minden szintétikus ítélet legfelsőbb alapítételének“).

Igy öntudatosul tehát a metafizika Kantnál a tapasztalat ezen *apriori* elveinek kutatásává, mert az *apriori*, a *πρῶτον τῆ φύσει*, nem egyéb, mint a tapasztalat tényezői közül a *logikailag első*, amely tehát lehetővé teszi a tapasztalatot. S e tényezőket ott találja Kant a tapasztalat minden rétegében, már az érzékiben is. Hogy akár csak érzéki tapasztalataink lehessen, azt is már ily *apriori* vagy *transcendentalis* tényezők teszik: a tér és idő; a pusztán érzékileg formált tapasztalatot az értelmi síkban tovább formálják azok az elvek, melyek a kategóriákban érvényesülnek, végre, a legmagasabb fokon, az ész síkjában, befejezi a formálást az ész a maga *apriori* elveivel: az eszmékkel, a legmagasabb rendező gondolatokkal egységbe foglalva a lehetséges tapasztalás világát.

A gondolat keresztülvitele ma, négy emberöltő folyton érlelődő, elmélyedő utánagondolása tükrében, nem jelenti az utolsó szót; a tanszerű fogalmazásban ma tisztábban látjuk, mint akármikor előbb, hogy a problémák még további elmélyedést is megengednek, sőt követelnek, mint ahol Kant kitűzte az első honfoglalás határait; hogy Kant a tiszta ész-elvek fölkeresését párhuzamosan végzi amaz elvek konkrétizálódó, a lélektanilag adott ismeretbe összefonódó szintézise kutatásával, úgy hogy a tiszta *transcendentalis* filozófiába belevegyül egy bizonyos, bármilyen sublimis pszichologizmus — a könnyebb fajsúlyú Kant-magyarázatok (és bírálatok) botlásköve —; de éppen minél határozottabban különválasztatnak az összefonódó szálak, annál hódítóbban érvényesül az alapgondolat, mert annál feddhetetlenebb a belső igazsága: hogy a metafizika a tapasztalatot lehetőségessé tevő *apriori* elvek elmélete.

Igy adott Kant végre autonom tartalmat a metafizikának, mikor „a tapasztalat termékeny bathosának“ biztos alapjára építette szerényebb, de szilárd alkotmányát s ami kibékíthetetlen ellentétnek látszott, a tapasztalatot és metafizikát a világ legegyszerűbb gondolatával egy váratlan fordulattal a legtermészetesebb és legtermékenyebb szintézisbe kapcsolta: a metafizika a tapasztalatban érvényesülő észelvek rendszeres kutatása. A metafizika nem *kieszeli* a tapasztalatot, hanem *igazolja* a tapasztalat érvényét s a tapasztalat természetének ismerete alapján a tapasztalati ismeret egyetlenségét. Ennek *felismerése* is végtelenül fontos dolog, ez a Baconok és a Huxleyk jelentősége; a tapasztalati tudomány végzi, igaza van Huxleynek, a legmélyebb értelmi forradalmat a maga csön-

des, lassú módján, mert megtanítja a világot, hogy a legfőbb fölebbezési forum nem a tekintély, hanem a kísérlet, a „jőjj és láss!” evidenciája minden tapasztalatban. De egy hajszállal se kisebb forradalom és nem kisebb nyereség a tapasztalat emez egyetlenségének igazolása. Akik a Kant filozofiáját „a szerző szám filozofiájának” kicsinylik, az ismeret puszta önmagára eszmélésének, talán megtérnek, ha komolyan megkérdézik egyszer maguktól: lehet-e a filozofiának gazdagabb és életteljesebb tartalma, mint a tapasztalat lehetőségének — a lehetséges tapasztalatnak magyarázata? A tapasztalat *apriori részének* felkutatása, mely éppen olyan biztos, mert éppen olyan pozitív valóság, habár léte csak úgy *van* is, hogy *érvényesül* — mennyivel volna kevésbé *tartalmi* nyereség, mint ama részletek ismerete, melyekben már ezek a logikailag *elsőbb* valóságok élnek? Ez is a tapasztalat elmélete; a kalandos szerkesztések pedig, melyek még mindig azt hiszik, hogy a valóságot valami titkos metafizikai szervvel in flagrante tetten lehet érni, mint Bergson akarja a mozgást, fölösleges idővesztegetés, melynek tudományos komolysága csak akkor lesz, ha egyszer megtanulja a maga leckéjét abban az iskolában, melyet Kant nyitott minden jövőző metafizikus számára.

S éppen ezért *kritika* a Kant filozofiája. Kritika, nem cenzura, amilyen volt a Lockeé; nem önkényes határok húzása, hanem elválasztása az érvényesnek az érvénytelentől, a lehetségesnek a képzelttől. Elválasztása, azaz egy módszer és álláspont nyújtása ezen kritikai elkülönítés s ezzel az észelvek mind teljesebb kiemelésének szüntelenül mélyülő végzésére. Nem egy rendszer megszövése a kriticizmus romolhatatlan része, hanem egy önmagát folyton megújító s így örök hatékonyságát biztosító elv öntudatosítása; nem csoda, hogy egyik csoportja a Kant követőknek a filozofiát ama módszer, *methodus* kinyomozásának mondja, mellyel a *logos* megvalósítja magát a tapasztalatban (a *methodikai* idealizmus, Cohen, Natorp). De akár az észelvek rendszerét keressék (Liebert), akár a végső funkciók kritikáját (Böhm), akár az egyetemes értékek érvényességének elméletét lássák a filozofiában (Windelband), mindenütt *egy* programmon dolgoznak s ez éppen a Kant programja: a szellemiség megvalósulása s a részletek *egy* bámulatos képet tesznek mindig gazdagabbá és teljesebbé: az emberi szellemen keresztül érvényesülő *logos* organizációjának örökre nyílt problémáját. A mi megoldhatatlan a problémákból, itt is az marad, éppen ebben áll metafizikai voltuk; de a metafizika titkai is bele vannak helyezve

— ahová mindig tartoztak is — az egyetlen igazi csodának: a szellem életének örökre nyílt titkai közé.

S ha most föltekintünk a tiszta elméleti ész problematikájának e végigkíséréséből, meglepetés vár ránk. Ama gyakorlati érdek, a szellem gyakorlatosságának érdeke, nem halványult el, sem az érdeklődés előteréből nem szorult ki, ellenkezőleg, az eredmény összefoglalása még tömörebbé fényesíti. Mert a Tiszta Ész Birálatának tanulsága az, hogy az egész tapasztalat a szellem megvalósulása s ennek az élettől annyira idegennek látszó, csupa rombolásnak kikiáltott műnek minden lapja a szellem méltóságának okmánytára. Soha ezt a méltóságot hódítóbb egyszerűséggel nem fejezte ki hódoló lángelme, mint Kant, mikor kimutatta, hogy tapasztalatunk azért van, mert a legbizonyosabb valóság, a szellem, belevetíti a maga realitását a tapasztalatba s hogy tapasztalni annyi, mint mindig újból és mindig teljesebben átszelleme-síteni egy valamit, ami ránk nézve transcendens, de amit, mi-helyt inger szerepét betölti, már csak ily szellemivé formáltan bírunk, mint tapasztalatot, mert a tapasztalatnak azért van empirikus realitása, mert ily transcendentálisan ideális tényezők alkotják meg. Ez a szellem méltósága fölött érzett felujjongó és hódoló öröm csendül ki a higgadt Kant önuralma által fékezetten is, a Kopernikusról vett hasonlatból; nem mi alkalmazkodunk a tárgyakhoz, hanem azok hozzánk; ez a sokak által elbizakodottságnak kikiáltott gondolatból, hogy a filozofia, az észelvek kutatója, a természet törvényadója. De ez zeng föl az egész Tiszta Ész Birálatának szelleméből: már a tapasztalat, tehát a természet világában is a maga ura a szellem, nem pusztán passzív valami, nem viasztábla, hanem törvényadó, a benne érvényesülő egyetemes észelvek formáló törvénytörvényességénél fogva. Ez a tanulsága a bámulatos műnek, amely arra a kérdésre felelt: mit lehet tudni?

*

Mit fog feltárni a további kutatás arról, hogy mit kell hát cselekedni ebben a tapasztalati világban, amely, lényegileg, a szellem méltóságát hirdeti? Előre gondolhatjuk: ama méltóság fokozottabb érvényesítése lesz a válasz. Ott, a tapasztalat megformálásában mindig van valami idegen, titokzatos mag, amelyből kisarjad a kérdés: megismerhetjük-e mi egyáltalában a dolgokat, amint önmagukban vannak, mikor csak az egyetemes apriori, azaz szellemi elvek által megformáltan ismerjük; de a cselekvés világában, vagyis a saját magát önmaga megvalósítására öntudatosan elszánó szellemiség világá-

ban az valósul meg, ami a szellem önmagában; *ott*, az ontologiai valóság világában a *Ding an sich* ellenmondásokkal teljes fogalma tulajdonképpen gyökértelen s ez akkor lesz vilá-gossá, mikor kiderül, hogy egy új szempont: az értékelő köve-teli az állandóság *logikai* jelentését a valóságba s a „magán-való“ csak annak átlényegesítése metafizikai realitássá; *itt* az értékelő tudat szabadon nevezheti magánvalónak az önmaga lényegét megvalósító szellemet. Ha és *mert* így cselekszik az öntudatos szellem, azért lesz a cselekedete erkölcsös.

S így *kell* tenni, különben önmagát csonkítja meg, ez az egyetlen imperativus, amely kategorikusan parancsol: lehet, mert kell; kell, mert az ész lényeges célja: önmaga szellemi mivoltának megvalósulása parancsolja; kell, ha talán soha senki be nem töltene is parancsát. Az öntudatos szellemnek e csodálatra méltó képessége, hogy ezer motivum közül képes a maga törvényét követni, ez az ő páratlan méltósága, azért nincs *ára*, éppen csak méltósága: abszolút, önmagában elég értéke; s azért az akarat, amely *ezt* megvalósítja, az egyetlen az egész világon, sőt azon kívül is, ami megérdemli a *jó* jel-zőt. Mert a jó akarat: a maga lényegét megvalósító szellem, tehát az autonóm szellem; méltósága éppen ez az autonomia, az az ereje, hogy önmaga magának törvénye.

S mert autonóm, mert képes a maga lényege által hatá-roztatni meg, azaz indokoltatni magát: azért szabad cseleke-det az erkölcsi tett. Autonomia és szabadság nem ellentét, ha-nem egyazon valóság két oldala. Szabad a cselekedet nem az októrvény megszakíthatatlan hálózata ellenére, hanem éppen azáltal s alig van Kantnak romolhatóanabb és felszabadít-óbb tana, mint amelyikkel kimutatja, hogy a szabadság éppen csak az oki kapcsolat teljes érvényesülése mellett lehet-séges, mert csak ott lehet az, hogy a szellem a maga méltósá-gát fogadja el cselekvése meghatározó okának, amiből (ma már) kitetszik, hogy a szabadság kérdésében a döntő szót, Kantban még nem tudatosultan, ez a értékelő tudat mondja ki: ha az abszolút értékű szellem az öntudat indító oka, akkor az a cselekedet szabad. A szabadság tehát, bármily hozzáférhe-tetlen titok az, hogy *hogyan* képes arra az öntudat, hogy *így* válasson a motivumok közt, létesítő oka az erkölcsi tetteknek, ez pedig ismereti oka a szabadságnak.

S ezek után megvilágosodik a Kant ethikai tanainak minden sajátsága; elsőnek a Kant ú. n. formalizmusa, azaz hogy az erkölcsi törvény csak formai lehet. Formai, ez annyi, mint ama formáló előfeltételek kapcsolódása, melyek egyál-talán lehetségessé teszik az erkölcsiséget s amelyek természete

tesen fermaiak, mint minden apriori elv, mert tartalmuk tisztán logikai érvény; de éppen csak ennyire formaiak, éppen annyira tartalmiak is, hiszen általuk és bennük a szellem realizálódik valósággá, tapasztalattá és cselekedetté, azért nem pusztán formai meghatározás a Kant erkölcsi törvényének fogalmazása, mert mindig ez a „*tartalom*“ nyilatkozik meg benne: az embermértőséget magadban és másban feltétlenül megbecsülni, tehát sohase eszköznek, mindig célnak tekinteni; *azért* úgy cselekedni, hogy cselekvésed egyéni elve (maximája) általános törvényhozás elve vagy természeti törvény lehessen. Mindez azért, mert a cselekedet egyetlen motívuma: amaz abszolút értékű szellemnek tisztán önmagáért való becsülése.

S ebből kitetszik, hogy akik Kant etikáját rigorisztikusnak mondják s netalán enyhíteni akarják, félreértik az erkölcsiség mivoltát és Kantot egyformán, mert erkölcsiség nincs — éppen rigor nélkül és Kantnál nincs a világon elszántabb rajongója a szellem isteni méltóságának. Akik pedig szembehelyezik a keresztyénség erkölcsi elvével s talán el is ítélik, mert nem találják nála a szeretetet a középpontban, elfeledik, hogy Kant nem új erkölcsi elvet akart adni, hanem az erkölcsiség alkotásában érvényesülő elvet öntudatosítani és ezzel éppen az evangélium erkölcsiségét *igazolta*. Kant megmagyarázta, hogy mikor lesz a szeretetből fakadt cselekedet erkölcsi értékű. Mert lehet megindítóan érzelmes, balzsamot hinthet ezer sebből vérző szívekbe, lehet végtelenül kellemes, messze kihatóan hasznos, de nem *eo ipso* erkölcsös, csak akkor lesz az, ha ama törvény előtti feltétlen tisztelet fakasztja, mely az emberben a szellemet és annak isteni méltóságát becsülteti. Kant nem a keresztyénség ellenfele, hanem éppen igazolása s akik olyan bőkezűen pazaroljuk az erkölcsi jelzőt minden „közhasznú“ tetre vagy megindult szívek jótékonykodására, meg kellene szoknunk, hogy sokkal kevesebb az erkölcsi tett, mint gondolnók, nem a Kant rigorozus ítélete szerint, hanem Annak törvénye szerint, aki azt tanította, hogy a szeretet — parancs, akinek tehát nem az érzelmi motívum a fő, hanem éppen a szellem tisztaságának uralomra emelése, aminek tűzpróbák kohójában kikristályosult teljessége a szeretet. Nehéz dolog ezt megszokni, mikor még olyan lángelméjű tanítvány is, mint Schiller, azt gondolta: nem szabad szeretnem felebarátomat, tehát gyűlölnöm kell, hogy jót tehessek vele. Nem, — javítja ki Kant — egyiket sem, hanem uralkodó elvévé tenni életedre nézve az erkölcsi törvény feltétlen tiszteletét önmagáért, ama törvényért: ime, amit cse-

lekedni kell az embernek, hogy igazán ember lehessen, aki egy országot épít, amely még nincs, de lennie kell, mert az az ész vagyis a szellemiség lényeges érdeke.

*

Aki aztán így rendezi be egész életét, annak van joga, de annak aztán boldog szabadsága is, rábízni magát és azt az országot, a célok országát, az Isten gondviselő igazságára, azaz mihelyt a szellem sorsát a világegyetem kozmikus összefüggésébe állítva tekintjük, abból a szempontból, hogy mit lehet remélni megvalósulására nézve: az erkölcsi életfelfogás vallásossá magasztosul, a kötelesség isteni parancsá s a „szent akarat“, amely megvalósítja, az isteni világregd hordozójává. Ezzel, sokak szerint, Kant a vallást az erkölcs függvényévé tette, pedig nem, ellenkezőleg, amint az erkölcsiség önállóságát ismerte fel s a homo spiritualis birtokában a *ratio* területe mellett autonóm területnek mutatta ki az erkölcsiséget, úgy ismeri fel annak a vallást is — az ész, a szellemiség autonómiájának felismerése azzal jutalmazza Kantot, hogy minden funkcióját, vagyis megvalósulási módját önállónak, mert autonómnak ismeri föl. A vallás, melynek élő hatalom voltát, ősi evangéliumi tisztaságát és erejét a reformáció újból középponti élményévé tette, de amelyet történeti szükségességek megint a tanszerű kifejezés burkaiba merevítettek, most végleg megszűnt értelmi tételek vagy szakramentalis cselekvények rendszere lenni; Istenhez az út többé nem néhány tanítétel elfogadásán keresztül vitt, sem magikus hatásokon át, hanem a Jézus Krisztus mutatta úton: a lelki életen, amely cselekszi a mennyei Atya akaratát. A hit visszanyerte értelmét, mert a fides, *quae creditur* helyébe Kant visszaállította a fides, *qua creditur*, a hitet, amely éppen olyan bizonyos, éppen olyan fundamentális visszanyulása a szellemnek, mint a tudás vagy az erkölcs, csak hogy éppen más minőségű; fundamentálisabb, mint bármelyik más tevékenység, mert a szellem életsorsának *lehetőségéről* egyáltalában ő ad bizonyosságot, tehát hordozza, mint láthatatlan építőmester, egész világképünk alkotmányát. De mindig a szellem abszolút bece a drága tartalom, melyet biztosít s így ad a Kant magyarázata a vallásnak, amely, lélektani mivolta szerint, a végesség kinja cileni védekezés, ethikai tartalmat, egyszerűen: így igazolja a Jézus vallását.

Igy lesz a vallás életfakasztó és lendítő hatalom, ami *nem tchet*, ha megfordítva akarnók: ha vallás és erkölcs viszonyát úgy képzelnök, hogy egy erkölcstelen élet, egy közönséges gaz

lélek, valami magikus varázsvormula elmormolásával egy pillanatot alatt erkölcsössé, Istennek tetsző valamivé lehet, egyszer vagy akárhányszor életében. Ha ez volna a vallás, akkor a vallás életellenes erő volna. Kant óta a vallás nem hedoniztikus és az önzést legyezgető istenélvezés, nem érzelmi éldelgés, még kevésbbé okos életbiztosítási oekonomia, legeslegkevésbbé értelmi erőlködés, hanem egy alapvető bizonyosság átélése és megvalósítására való készség; a Kant egész filozófiáját nyugodtan lehet ez alá az ige alá foglalni: az igaz hitből él. A hit pedig bizonyosság, *mielőtt* eredményét látnók a tusakodásnak ama célok országaért, amely még nincs, talán sohase is lesz meg teljesen, de lennie kell. Ez a bizonyosság a Kant felelete arra: mit szabad remélnie a szellemiségnek. A maga egyéni életére nézve a földön félben maradt, összetépett szálak belefönódását egy isteni világharmonia erkölcsi rendjébe, az emberiségére nézve a szellem folytonos izmosodását, amely egykor annyira képes lesz kiegészíteni magából a salakot, hogy egyesek és nemzetek közt természetes állapot, az örök béke lesz: a magát öntudatosan élő szellem.

*

Igy békíti ki a természet és erkölcs, a *van* és a *kell*, az anyag és szellem ellentétét a hit a végtelen fejlődés gondolatával. Van azonban a szellemiségnek még egy eszköze az ellentétek kibékítésére: ez is *sub specie aeternitatis* működik, de a jelenvaló világban, ez a csodatévő eszköz az esztétikai szemlélés. Az a képesség ez, amely úgy tudja nézni a világ jelenségeit, mint csupán az ismerő tevékenység két ágának: az érzelmi és értelmi ágnak célszerűen összehangzó összeműködése szempontjából tekinthető jelenségeket, amikor nem érdeklik a tárgy tartalma, értelmi vonásai vagy az, hogy minő megvalósítandó erkölcsi feladatot jelent. Mikor *így* tekintünk egy tárgyat, akkor új tárgyformáló tevékenységet fejt ki a szellem: akkor lesz a tárgy szép, akkor nyer új értéket: tisztán *formája* által, amellé, amelyet már bír önmagában. Így nyeri meg az esztétikum is önálló léte elismertetését Kant által, így lesz Kant az esztétikának is alapvetője, mert az esztétikai tevékenység fundáltatását is a szellem egyetemes formáló elveiben találta meg.

S azért nem lephet meg, hogy az egész világ magyarázatát éltető alapgondolat, amaz ősi élmény, a szellem méltóságának alapténye, itt is fel-felvillan s utoljára egy feledhetetlen, hitvallásszerű megnyilatkozással megmutatja a sarkcsillagot és szelíd, de olthatatlan fényét, amely kalauzolja az egész

új világmagyarázat rendszert: a szépet is a kedély játékos erői formálják, ez is a szellem alkotása, de a döbbenetességig fokozódik ez az erő a fenségésben: nem a tárgy a fenségés, hanem a lélek az, amely olyan feladatot ír elő a maga érzéki részének, amelyet az nem tud betölteni, hogy befogja a végtelességet, de ő maga meg tudja tenni: ha érzéki valója össze-roppanna is, ő világok összeomlásában is érzi a maga fenségét, mert fölébe tud lendülni mindennek, önmaga tiszta szellemiségébe, azért van csak két dolog, ami mindig mélyebb áhítattal tölti el, minél gyakrabban szemléli: „a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem!”

*

Im, az élő hatás élő forrásai a Kant filozófiájában. Sok volna, amit Chamberlain vallomása mond róla, hogy ebben a filozófiában van „lemondás, amely nem kislelkűség, vallás, amely végre tisztára van mosva a babonától, tudomány, melynek jogai áttörhetetlenül meg vannak állapítva, de amely szerényen a maga határai közt marad; ez a filozofia a belső szabadság magas iskolája, itt lehullanak a szemekről a mindenütt jelenvaló babona pikkelyei: a historizmus, az egyházak, a filozófiák, a felfuvalkodott parvenü természettudomány babonái; az ember tért kap a fölélekezésre, nyugalmat az utánagondolásra, megtanul parancsolni magának, elfelejti a félelmet; végre egy filozofus, aki nem szédeleg, aki nem akar bizonyíthatatlant bebizonyítani, de nem is tartja az empiria töcsáját a szabad, nyílt tengernek: itt a megértés természetes rendszere és tudatos művészete, ezzel egyszersmind egy kerek, minden oldalon kiépített világnézet; jó minékünk itten élnünk?“(*)

Négy emberöltő tanulságai bizonyítják, hogy jó, azaz hogy nemcsak a problémák ilyen felállítására, hanem megoldásuk szelleme is jótétemény. Hiszen minden kérdés föltevésében már a felelet lelke is ott van. A modern élet forogtatgában új alakulatokat s ezzel új kérdéseket hömpölygtet elénk a gyakorlati ész; sokan keveselik a Kant bizonyosságait, sokan szűknek tartják alapjait, sokaknak nyűg az abszolút értékek ama szigorú követelése, melyet a merő *πίστις* *πίστις*: által megtevésztett kor úgy kikezdett, hogy már a relativitás is csak relatív neki; némelyek türelmetlenül szólnak róla, mint egy letűnt kor kifejezőjéről, mások melancholiával, mintegy sajnálkozva, hogy ma már Kant nem elég alap. Lehet, hogy a

*) Chamberlain H. St.: Immanuel Kant, (1905). 662—3.

modern élet problémái tömegében sok van, amelyet Kant még nem tudatosított, de mikor végig próbálják megoldásaikat, reá fognak eszmélni, hogy az az iskola, melyben meg kell tanulni a megoldás *érvényességének* titkait, a Kant filozófiája, mert az a szellem filozófiája, amely valósággá lesz, a tapasztalatban és a kultúrában és a kultúra filozófiája, amely valósággá teszi a szellemet. Azért él a Kant élete műve ma is és pedig hatékonyabban, mint bármikor négy emberöltő alatt, mert igazabban, szellemiben, mint elrendeltetett kalauz minden idők számára, nemcsak, akiknek nemzeti ügye, a németységnek, de az egész, mélyen méltósága alá süllyedt fehér fajnak, nekünk is, szegény megtévedt magyarságnak, amint lesz is, nekünk is, mihelyt egyszer az lesz vagy megint az lesz nekünk is, ami Kantnak volt, ami, oh milyen messze van borult láthatárunkon: a csillagos ég fölöttünk, és a mi, jaj, még messzebb van tőlünk: az erkölcsi törvény bennünk.

Tankó Béla.

Kant és a protestántizmus.

A tudományos és a népszerűsítő irodalomban egyaránt mind sűrűbben találkozunk olyan kijelentésekkel, amelyek Kantot a protestántizmus filozofusának mondják. Ezek a kijelentések, ha őszinték és célzatosság nélkül valók, arra mutatnak, hogy az illetők Kant szellemébe, művének lelkébe teljesen alámerülni s azt igazán megérteni képesek nem voltak. Kant nem volt és egész lelki rátermettségénél fogva nem lehetett a protestántizmus filozofusa abban az értelemben, mint-hogy ha ő a protestántizmus dogmatikáját, álláspontját, életelvét igazolni akarta volna. Kant nem akart képviselője vagy talán éppen védelmezője lenni semmiféle szellemi irányzatnak, legyen az az irányzat akár tudományos, akár gyakorlati, akár erkölcsi, akár vallási természetű. Kantnak egyetlen problémája volt: az ismeret lehetőségének, a szellemi alkotások érvényességének, ezen érvényesség legvégső alapjainak kimutatása. Vissza kell hát utasítanunk minden olyan törekvést, amely Kantot akár a maga részére kisajátítani, akár másokra reáerőszakolni akarja azon célból, hogy ezáltal őt izolálja s szellemének egyetemességét vitássá tegye. Kant nem a protestántizmus filozofusa, hanem filozofusa az egész emberiségnek és minden időknek, mert azok a kérdések, amelyekre el nem muló műveiben feleletet keres, az emberi szellemnek örökkévaló s mindig megoldást sürgető, életbevágó kérdései.

És mi most mégis arról a viszonyról akarunk beszélni, amely Kant és a protestántizmus között tagadhatatlanul fennállott, sőt fennáll ma is. A protestántizmus *életelve*, a maga legbensőbb lényegében felfogva, megtermékenyítette, áthatotta és alakította Kantnak fejlődő szellemét, azt a szellemet, amelynek substancialis csirájában ott rejtőzött a vallásnak szent élménye, hogy azután kifejlődve érvényre jusson a königsbergi bölcs egész világ- és életszemléletében. A vallásnak ezen szentséges élménye Kant lelkében, a protestántizmus-

nak, mint lelki irányultságnak, életele által volt meghatározva. Kant nem a protestántizmusnak filozofusa, de filozófiája egy oly szellemnek megnyilatkozása, melynek életsorsára a protestántizmus életele döntőleg hatott.

Ha már most a Kant és a protestántizmus között fennálló benső viszonyt röviden vizsgálni óhajtjuk, három kérdésre kell feleletet adnunk: 1. Miként hatott a protestántizmus Kant szellemének fejlődésére? 2. Miként nyilatkozik meg a protestántizmus életele Kant művében? 3. Miféle hatást gyakorolhat Kant a protestántizmusra?

I.

Kant vallásos lelkületének kialakításában két személyiség volt reá döntő, egész életére szóló hatással: édesanyja és F. Albert *Schultz*, nagytekintélyű königsbergi lelkész s theologiai tanár, aki Kantot egész élete pályáján nagy szeretettel kísérte. Édesanyja a königsbergi pietizmusnak volt híve s fiát is ennek szellemében nevelte. Az apa elsősorban munkát és becsületességet követelt fiától; az anya ezenkívül kegyes életet és szentséget is. Az egész egyszerű, szerény viszonyok között élő család életét a szigorú erkölcsösség és vallásosság szelleme hatotta át. „Soha, egyetlenegyszer sem hallottam szüleimtől illetlen szót — nyilatkozott Kant nem egyszer egyik életírója előtt — és nem láttam tőlük soha illetlen dolgot.“ Ezért nem csodálkoztunk, ha Kant gyakran említette dicsérettel a pietizmus nevelését, amely sikeresen védi meg a szívet és lelket minden bűnös befolyástól. Édesanyja, aki a pietizmusnak nem technikai külsőségeiben találta gyönyörűségét, hanem az abban rejlő mély érzelmi tartalmakkal igyekezett lelkét gazdagabbá tenni, az Isten szeretetét véste fiának fogékony lelkébe. „Anyám — mondotta Kant egyik bizalmas emberének — szeretetben és érzésben gazdag, kegyes és igazlelkű asszony, gyöngéd anya volt, aki gyermekeit kegyes tanok és erényes példaadás által nevelte istenfélelemre. Gyakran kivitt engem a város környékére, figyelmessé tévén Isten műveire, kegyes elragadtatással nyilatkozván az ő mindenhatóságáról, bölcsességéről, jóságáról és szívembe vésvén a minden dolgok teremtője iránt való mélységes tiszteletet.“ A jónak és igaznak csiráit ez az egyszerű, de Isten félelmében élő anya ültette el a nagy filozofusnak lelkében, aki éppen ezért csillogó szemekkel és meghatott hangon emlékezett meg róla öreg korában is. De a hálának és meggyőződésnek hangján nyilatkozott a pietizmusnak belső tartalmáról is, habár éppen olyan határozottsággal ítélte el azokat a schémákba merevült szabályo-

kat, amelyek által ismét csak a pietizmus igyekezett a kegyeséget mechanizmussá süllyeszteni. „Beszéljenek a pietizmusról, amint tetszik, — nyilatkozott egy alkalommal Kant — de azok az emberek, kik komolyan vették azt, tiszteletreméltóan tündöklenek. Birtokukban volt a legnagyobb jó, amivel ember bírhat, az a nyugalom, az a derűtség, az a belső béke, amelyet nem zavarhat semmi szenvedély. Sem üldözés, sem nélkülözés nem csüggesztette őket, semmiféle viszály haragra s ellenségeskedésre nem ingerelhetette. Egyszóval, a pusztá szemlélő is előttük önkénytelenül mély becsülésre ragadtatott.“

Amily kedvező volt az a hatás, amelyet a pietizmus, a maga nemes formájában gyakorolt Kantra, éppen olyan kedvezőtlenül befolyásolta gyermeki és ifjui lelkét az a megcsontosodott orthodoxia, amelynek szelleme hatotta át a königsbergi Fridericianum egész működését, annak a gimnáziumnak nevelését, amelynek Kant is növendéke volt. Ebből a gimnáziumból való távozását úgy emlegette, mint fogságból való megszabadulást s míg a pietizmus a vallásnak nagy erkölcsi erőire fordítá figyelmét, addig e gimnáziumban otthonos vallási technika a vallás kultikus gyakorlását tette előtte ellen-szenvessé egész életén át. Ez a külsőségeket erőszakoló, lélektelen nevelés tette Kantra nézve keserűvé a tanulóévekre való visszaemlékezést.

Édesanyja mellett a már említett *Schultz* főleg a keresztényen vallás *igazságaival* ismertette meg; egyetemi előadásain pedig a protestántizmus *dogmatikája* felől tájékozódott Kant. A protestántizmus dogmatikáját illetőleg meg kell állapítanunk, hogy az Kant előtt rökonszenves soha sem volt, sem abban a formájában, amellyel Luthernél találkoznunk, sem abban az alakjában, mely a Kálvin egyházában fejlődött ki. Éppen ezért dogmatikai művek tanulmányozásával nem foglalkozott, azoknak aprólékos fejtegetéseit únta s a lutheri egyház vallásgyakorlatától merőben távoltartotta magát. Azt kell gyanítanunk, hogy Kant a maga dogmatikai ismereteit a Schultz egyetemi előadásain kívül, egyháztörténelmi művekből, főleg Planck nagy munkájából és egy régi, hivatalosan elismert kátéből merítette. Annyi kétségtelen, hogy nem ismerte sem Luther, sem Kálvin műveit, hanem közvetítve jutott mindkét reformátor tanának ismeretére: Luthert a Planck egyháztörténetéből, Kálvint szintén Planck művéből és a szigorúan erkölcsi alapokra helyezkedett pietizmusból ismerte meg. Az is kétségtelen, hogy Kálvin személyisége és tanítása a maga szigorú ethicizmusával közelebb állott Kant lelkéhez, mint Luther személyisége és tana. A pietizmuson

keresztül egyenesen a Kálvin életfelfogása és vallásos életelve jutott el a gyermek Kant lelkéhez s alakította azt öntudatlanul. A törvény előtt való feltétlen meghódolás, a kötelesség alkut nem ismerő teljesítése, az észnek és érzésnek szabályozása az akarat által, az akarat csodálatos energiája, az érzület előkelősége és az életmód puritán egyszerűsége, a gondolkodás kialakulása egy következetes és szerves rendszer keretében, az ellágyulás és mystika kerülése, az életcél korai felismerése s áldozatos szolgálása egész életen át, egytől-egyig olyan vonások, amelyek egyformán jellemzik úgy Kálvin, mint Kant személyiségét. *Kant az erkölcsiség Kálvinja és Kálvin a vallási érzület Kantja.*

Azt mondhatjuk, hogy a protestántizmusnak *erkölcsi életelve volt* az, amely főleg az egészséges pietizmus s a pietizmust az orthodoxyával kibékíteni akaró Schultz közvetítésével megragadta és alakította Kant érzületét. A tan, a dogmatika, a kultusz stb. csak kritikájának volt tárgya, de maga a belső magv, melyből a protestántizmus kinő és láthatóvá válik, ez a belső, szellemi és szellemiséget termő magv Kant lelkében hálás talajra talált s abban mélységes gyökeret eresztve táplálta Kant gondolkozását, meghatározta fejlődésének irányát. Egy majd eljövendő Kant-kutatás, amely a külsőségek mellett a lelki kibontakozás finomságait is képes lesz meglátni, fel fogja tárni előttünk részleteiben is Kant szellemének vallásos, a protestántizmus életelve s közelebbről a kálvini erkölcsi komolyság által meghatározott evolúcióját.

II.

A második kérdés, amelyre feleletet kell keresnünk, ez: mily hatást gyakorolt a protestántizmus, mint vallásos életelv, Kant művére? Balga kísérlet lenne annak keresésével tölteni az időt, hogy vajjon Kant theoretikus böleseletében jelentkezik-e a protestántizmus életelve, habár az *ész autonómiaja*, annak az autonómiának, mint alapvető fogalomnak hangsúlyozása is teljesen protestáns gondolat. A protestántizmus életelve azonban nem a Tiszta Ész Kritikájában érvényesül tisztán s határozottan, hanem a Praktikus Ész Bírálataiban, Kantnak ebben a művében, melyikben az erkölcsiség alapjait tárta föl és az erkölcsi érték feltétlen érvényét mutatta ki. A cselekedet értéke — hirdeti itt Kant ellenállhatlan erővel — nem függ attól, hogy vajjon eredményez-e ez a cselekedet élvezetet vagy hasznot a cselekvő embernek. Nem az eredmény a fő, amelytől függ a cselekvésnek értéke vagy értéktelen volta, nem is az a hatás, amelyet valamely cseleke-

det a társadalomban és a világban létrehoz; de még az sem dönt a cselekvés értéke fölött, hogy miféle parancsot, kinek a parancsát hajtotta végre az illető egyén s miféle tekintély vagy hatalom előtt engedve lépett a cselekvés terére. A kényszer és a parancs, a tekintély és a külső hatalom az erkölcsi értékre csak veszedelmesek lehetnek, mert az erkölcsi életnek éppen éltető lelke, a szabadság, mehet könnyen veszendőbe általuk.

Máshol kell hát keresnünk a cselekedet és az ember erkölcsi értékének alapját s forrását. Kant egész erkölcsi fel-fogásának s az erkölcsiségről való filozofiai fejtegetésének ki-indulási pontját képezi ez a megállapítás: „nincs sehol a vilá-gon, sőt egyáltalában azon kívül sincs, valami gondolkodó dolog, ami korlátozás nélkül jónak volna tartható, egyedül csak a *jó akarat*“. E jó akarat önmagában bír értékkel s tehát nem azáltal lesz jóvá, amit tesz s nem is azáltal, hogy alkal-mas eszközül kínálkozik valamely cél elérésére. Ha ennek a jó akaratnak nem lenne módja és alkalma arra, hogy nemes szán-dékát végrehajtsa, még akkor is jó akarat maradna és „mint egy drágakő fénylene önmagában mégis, mint olyan valami, aminek értéke önmagában van“. Hasznos-e ez a jó akarat vagy sem, az akarat értékéhez ez sem hozzá nem tesz, sem abból el nem vesz; haszon és siker legfennebb csak keret lehet, — úgy-mond Kant — hogy általa a jó akarat a forgalomban könnyeb-ben kezelhető legyen s hogy reáirányítsa azoknak figyelmét is, akik még eléggé nem ismerik. *A jó akarat feltétlen, abszolút beccsel bír.*

Igazán erkölcsös emberek csak azok, akik a *kötelesség* szavára hallgatva nem a boldogságot, nem az élvezetet vagy hasznot tűzik ki cselekvésük céljául, hanem minden igyekeze-tükkel a jó akaratot akarják megvalósítani. Vagy más szavak-kal mondva: erkölcsös cselekedet az, amely a *törvény* iránt való *tiszteletből* folyik. A törvényt betöltő, annak engedel-meskedő cselekedet *szabad* cselekedet s tehát a szabadság a tör-vény előtt való meghajlást, a törvény, *egyedül* csak a törvény által való kötöttséget jelent. Az az ember, aki az erkölcsi tör-vényt betöltötte s ezáltal a jó akaratot e földi életben megvaló-sítani igyekezett, *szabad* ember, ura mindannak, ami az ösztö-niségből, szenvedélyektől, vágyaktól, külső erőszaktól vagy kényszertől veszi eredetét; s csak az ilyen ember a valóban szabad ember.

Az erkölcsi szabadság, a szellemnek, a lelkiismeretnek szabadsága lényegében ugyanaz, mint a *keresztényen ember sza-badsága*, amelyet a protestántizmus állított fel az emberiség életelvéül. *Az erkölcsös ember szabad*, mert nem köti őt

semmiféle hatalom az erkölcsi törvényen kívül, de ez a törvény habozást nem tűrő engedelmességet követel mindenkitől. *A vallásos ember szabad*, mert nem kényszerítheti őt lelkiileg semmiféle tekintély vagy hatalom parancsoló szava, de egész szellemi létének, élete igazságának és értékének feltétele az Isten törvénye előtt való kegyes hódolat, azon törvény előtt, amely félreismerhetetlenül tesz bizonyosságot maga mellett és magáról a *hitben*, az ember és Isten között levő láthatatlan, állandó és lelki viszonyban. Semmi sem értékes *erkölcsiség* ezen a világon, sőt ezen a világon kívül sem, csak a jó akarat, amelyet az erkölcsi törvény iránt való tiszteletből valósít meg az ember cselekedetei által. Semmi sem értékes *vallási szempontból* ezen a földön, csak az Istenben való szentséges hit, amely az Isten és az emberek iránt való örök szeretetből terem Istenhez méltó gyümölcsöket.

Az erkölcsi és a keresztyén szabadság ezen lényegegységéből következik az, hogy Kant a vallásban annak erkölcsi tartalmát tartván a vallásos érték hordozójául, az erkölcsi törvényt vallási vonatkozásban Isten akaratának vallja s igazi istentiszteletnek az olyan életfolytatást tekinti, amely az erkölcsi örvényt, mint Isten akaratát betölti. Az erkölcsi törvény előtt való meghajlás erkölcsi szabadság, Isten akarata előtt való meghajlás vallásos, keresztyén szabadság. Az erkölcsiség tehát feltétlenül a valláshoz vezet, mihelyt kötelességeinket az Isten parancsolataiként ismerjük meg és fogjuk fel. De mondhatjuk így is: a vallásos érzület, az Isten akarata előtt való meghajlás elvezet az erkölcsiséghez, mihelyt Isten akaratát az erkölcsi törvényben szemléljük. Kantot magát is az erkölcsiségnek ily benső, szellemi felfogásához kétségtelesen az érzületnek az a bensősége vezette el, amely bensőség kialakulásában döntő szerep a protésztaans életelvnek jutott. A pietizmuson és Rousseau keresztyén jutott Kant öntudatára annak, hogy az érzület bensősége, a szív komoly odaadása, az akarat szeplőtelen tisztasága oly végtelen értékek, amelyek nélkül az emberi szellem a maga legbecsesebb alkotórészeitől foszthatná meg. Az érzületnek ezt a bensőségét, az akaratnak ezt a tisztaságát fejezi ki az erkölcsi törvény, amely a feltétlenség örök megnyilatkozásaként vezet el minket ahhoz, aki feltétlen és végtelen, a legfőbb lényhez, a mindenható és mindent teremtő Istenhez. „Az erkölcsi törvény bennem és a csillogos ég felettem“ — ez a kettő töltötte el Kant lelkét állandó és növekvő csodálattal kora ifjúságától késő öregségéig. És az a férfiú, aki egyik ifjúkori művében akként nyilatkozott, hogy Istennek létezéséről meggyőződve lennünk szükséges, de

nem oly szükséges ezt a létet logikailag bizonyítani, mint megtört erejű vén ember is a természet egy megmagyarázhatatlan jelenségének láttán így kiáltott föl: „itt megáll az ész s mást tennünk nem lehet, minthogy leboruljunk és imádkozzunk“:

Azt hiszem, Kant lelkiületének méltó kifejezést adott az a német művész, aki Kant plaquettjének egyik oldalára Kant jellegzetes fejét vésté, másik oldalára pedig egy áhitatosan imádkozó, térdeplő ifjút, a következő szavakat írván alája: „*Két dolog tölti el a lelket mindig új csodálattal és tisztelettel: a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem*“.

III.

És végül a harmadik kérdés, amely feleletre vár: miféle hatással lehet Kant bölcelete a mai protestántizmusra? Kantra hatással a protestántizmus belső életelve volt s Kant hatással a protestántizmus belső életelvére lehet. A protestántizmus tudományos dogmatikája terén is történtek már nagyhatású kísérletek, amelyek a protestántizmus igazságait Kant filozófiájának alapul vételével igyekeztek megérteni és megmagyarázni. Hogy csak a legújabb kísérletet említsük, *Kaftan* „*Philosophie des Protestantismus*“ c. művében (1917) a Kant tanának alapjain teszt kísérletet arra, hogy az evangéliumi hit apologetikáját megírja. Természetes dolog, hogy ezek a kísérletek a protestántizmus *egészére* már csak azért sem lehettek mélyebb hatással, mert más céllal s a tudományos kutatás speciális eszközeinek igénybevételével történtek. De természetes az is, hogy a Kant tanának kialakult kategóriái a maguk merevségükben és közvetlenül nem alkalmazhatók a protestántizmus megértésére, illetve a protestántizmus életigazságainak magyarázatára. Minden ilyen szándékú kísérlet szükségképen csődöt fog mondani. A protestántizmus *élet*, amelyre hatással csak *élet* lehet.

Ha tehát a protestántizmus a mai állapotában Kanttól termékeny és áldásos hatásokat akar nyerni, úgy el kell mérülnie személyiségének és egész világszemléletének mélységeiben, hogy azután ebből a csodálatos mélységből fel tudjon emelkedni ama magaslatra, ahonnan nem a kerületen fekvő problémák foglalják le minden erejét s vetnek szűk korlátokat nézése elé, hanem a protestántizmusnak középponti gondolata jelenik meg tiszta, acélos, ujjászülő fényben előtte. Kant volt az, aki a *szellemi tevékenységet a maga öntudatára emelte* s a szellem végtelen erejét, értékét, teremtő munkáját ennek az öntudatnak felséges világításában mutatta be. Ugyanaz a szellemiség, amely az igazat, a jót, a szépet

teremti, teremti a szentségest is, munkál és hat a vallás világában, amely világ annál tisztábban jelenik meg lelki szemünk előtt, minél öntudatosabbá fejlődött a magunk szellemisége.

Kant az öntudatra emelkedés nehéz küzdelmeiben páratlan vezetője mindazoknak, akik a szellem önértékű alkotásairól, a szellem teremtő és megelevenítő munkájáról magúknak számot adni akarnak. Ilyen értelemben lehet ő vezetője, útmutatója azoknak is, akik a maguk protestáns mivoltának akarnak öntudatára jutni. Ha a protestántizmus ismét el akarja foglalni azt a helyet, amely életelvének jelentésénél fogva őt az emberiség fejlődésében méltán megilleti, ezt csak úgy teheti, ha a maga benső lényegének öntudatát megragadja s az öntudat ezen megragadásával nehéz munkájában segítségére siet mindenkinek, aki ebben a munkában részt venni lelki szükségletnek érzi.

Immár kétségtelen, hogy meghiusult az a reménységünk, amelyet a háború nehéz éveiben a vallás elkövetkezendő újjászületéséhez, az erkölcsiség megizmosodásához, az igaz és örök értékek uralmának elközelgéséhez oly forró vágyakozással fűztünk. Szellemi életünk válsága tagadhatatlan s a gyógyulást ígérő orvosoknak száma nincs. Bűvös szerek és titkos utak, exotikus tanok és varázslatos eszközök ajánlatnak ismét a „békében“ teljesen elgyötört nemzedéknek gyógyítószerül s a régi szellemi hatalmakba vetett hit szemmel láthatólag inog. Mindenki új tájékozódást keres s eddig nem látott megmentők érkezését várja.

Ebben a zürzavaros, lelki egyensúlyát veszített világban a protestántizmusra is, mint nagy és ősi értékek letéteményesére, életmentő szerep vár. Mielőtt azonban ezt a szerepet betölteni akarná, öntudatára kell ébrednie először saját magának. Ebben az öntudatra ébredésben a protestántizmus egyik vezetője Kant lehet azáltal, hogy egyfelől példaadása, másfelől az érzület s szellem páratlan értékét megnyilvánító tana útmutatónkul szolgál, irányt jelöl s reávezet a léleknek ama mélységére, amelybe alábocsátkoznunk kell.

Kant szelleme a nemes és igazi idealizmusnak mindenkor kiapadhatatlan kútfeje.

Bartók György.

Kant mint paedagogus.*)

Kant philosophiai elmélete egymásutáni kifejlődésében és egészében egy nagyszabású és mély alapozású paedagogiai rendszer.

Az igaz paedagogus az ő nevelői munkásságában a *gyermeknek természetadta egyéniségéből indul ki* s így a nevelés *első időszakában* a növendék természetében rejlő *érzéki* rugókat használja fel, mint *okokat* nevelői munkájának sikere érdekében.

Ezért is: a gyermek természetében rejlő *érzéki* rugók ténykednek, mint *okok* a nevelés *első korszakában*. A gyermek életfenntartási ösztönével járó *önző, önkényes, akaratos, környezetén uralkodni vágyó nyilvánulatok* *érzéki* rugók útján fékezendők, a gyermek fegyelmezendő, a házirendhez szoktatandó, *disciplinálendő*.

Kell azonban, hogy a nevelő ne csak a természetadta *okok*, hanem az *észadta célok* világában is otthonos legyen; ismerje tehát ne csak a *mundus sensibilibist*, az *érzéki* világot, hanem a *mundus intelligibilist*, az *ész*, az *eszmék* világát is. Csak e világban való otthonossága alapján képes növendékének gondos megfigyelése és óvatos kísérletezése útján kitapasztalni, hogy növendéke mily célra teremtetett és képes ez alapon az *okok* egész apparátusát e cél felé irányítani.

Kant tanulmányozása egymásutániségében és tudományrendszere kifejtésében egészen az igaz nevelői munkásság sorrendjét követi.

*) „A Magyar Paedagogiai Társaság“-nak Kant Immanuel születése kétszázadik évfordulója alkalmából 1924. április hó 12-én tartott felolvasó ülésén Kantról mint paedagogusról tartott emlékbeszédem második részét lapunk szerkesztője felszólítására örömmel rendelkezésére bocsátom. (Az emlékbeszéd első része Kant személyiségét paedagogiai szempontból méltatta, az itt közölt második rész elméletét méltatja ugyancsak paedagogiai szempontból.)

A mundus sensibilis, a természet érzéki világában, amelyet okok mozgatnak, kíván elsősorban otthonossá lenni.

Mint kiváló latinista hagyta el a latin iskolát: de nem a római classicusok, hanem Lucretius iránt érdeklődött, a natura rerum szerzője iránt, aki anthromorphicus módon teremtette még az isteneket is s ki a természet tényei mellett emberi tekintélyekkel nem törődött. Az egyetemen is főleg matematikával, phisikával foglalkozott. Knutzen jeles tanára Kant figyelmét Humera, különösen Newtonra hívta fel. E mellett philosophiát, sőt mint philosophus a theologiai fakultáson dcgmatikát is hallgatott, amelyet gyermekkorától pártfogója Schultze Ferenc Albert adott elő *Wolf* philosophiája szellemében; a philosophiai fakultáson előadott philosophia is *Wolf* irányú volt. Kant irodalmi munkásságának első évtizedében majdnem kizárólag matematikai, phisikai és cosmologiai problémákkal foglalkozott minden hyperphisikus, természetfölötti okok teljes kizárásával. A szelek forgásának törvényét, amelyet *Dove* később megerősített és közelebb kifejtett: ő állította fel; — az ég általános természettörténetét és elméletét, amelyben tisztán phisikai okokból kívánja genetikailag a kosmos és közelebb a bolygók rendszerét megmagyarázni: ő írta meg alapvetőleg, amely azután a „Kant Laplace elméletében“ közismertté vált. A természeti *causalitás* elve érvényesítésében épen e műben annyira ment, hogy még a gondolkozó lények minőségét is a világtestek konstitúciójából kívánja megmagyarázni. A bolygóknak a naptól való távolsága növekedésének aránya szerint ugyanis fincmul, könnyebbé válik ezek anyaga s ugyanazon arányban nő a gondolkozó lények jelessége, képzeleik lefolyásának gyorsasága, fogalmaik világsossága.

Nem meglepő ezek után, hogy Kant ugyancsak a természettudományi kutatási módszert a lélektanra, az ember és az emberi társadalom fejlődésére, történetére is alkalmazza.

Nem a lélekkel, hanem a lelki jelenségeknek sajnos csak megfigyelésével foglalkozik a *lélektan* s így csak leíró ismeretet nyújt; tudománnyá a lélektan csak akkor válik, hogy ha a lelki tünetmények megismerése érdekében azokra a kísérletezést, a mathesist is alkalmazza. Kant ezzel rámutat arra az útra, amelyen *James*, *Lange*, *Ribot*, *Wundt*; nálunk *Ranschburg*, *Révész*, *Nagy László* és az oly mélyen járó — sajnos elhalt — philosophusunk *Posch Jenő* haladnak.

Természeti okok erejében indul meg az ember, valamint a társadalom története.

Egyrészt az egyéni élet fenntartási s így a féktelen

(Kant a szabad szót használja) természeti kiélési ösztön és másrészt a szociális önérvényesülési ösztön, mely megbecsül-
tetésre, hatalomra, vagyonra törtet, az első indulatszerűen, a
másik inkább a szenvedély alakjában (L. Kant Anthropolo-
giáját Kirchm. kiad. IV, 1851.) — az egyént épúgy, mint a
társadalmat más egyénnel, más társadalommal összeütközésre
juttatja. A *létért*, valamint az *önérvényesülésért való küzdelem*
e természeti állapottal adva van ez „Antagonismus“ törvényé-
vel egyrészt — épp a harc közben és ennek sikere érdekében a
testi és szellemi képességek kifejlesztése, másrészt pedig a köl-
csönös megsemmisítés kikerülése céljából — ez ösztönök érvé-
nyesülhetése határainak közös megegyezéssel történő megállá-
pítása s így az *élet- és jogbiztonság állapotának megteremtése*.
(L. Kant: Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbür-
gerlicher Absicht. Kirchm. kiad. VI, 7, stb. l.)

*Az egyes ember ezzel disciplinálódik s amennyiben
alkalmazkodik a közös életfelfogáshoz, annak modoraihoz civi-
lizálódik.*

Ime: *Az érzéki világban, a természetben érvényesülő
causalitás elve alapján nyugszik Kant paedagogikájának két
első része: a disciplináról és a civilizálásról szóló tana.* Ez
elv a történeti materializmusnak, az emberi fejlődés megin-
dulásának is az elve. Ezt Kant szerint még akkor is kell, a
lehetőség szerint a *megértés* érdekében érvényre juttatni. —
ha a történetet immár nem az okság, hanem a célnak eszménye
irányítja, vezeti.

Kant azonban megengedi, hogy már az organikus lények
létesülése és növésének, de még inkább az ember keletkezése
és fejlődésének megértése megköveteli a *teleologiai* szempont-
nak, a cél gondolatának, érvényesülését.

A cél gondolata a causalitás elvét mindenben érvényesítő
természettudásra nézve idegenszerű. A cél gondolatának ott-
hona nem a sensibilis, az érzéki világ, hanem az intelligibilis
mundus, az észnek világa. Kant épen ezért ezt az érzékfölöti
intelligibilis világban keresi, amellyel igen természetesen a
physika fölött álló methaphysika foglalkozik. Kant idejében e
metaphysika azonban Wolf szellemének hatása alatt *scholas-
tikussá* vált azzal, hogy a végesnek és feltételesnek világába a
tudományt teremtő értelmet bebocsátotta, hogy itt is
kategóriái alapján a végtelent, a feltétlent, közelebb a lélek
nalhatatlanságát, szabadságát, Isien létének igaz voltát meg-
határozza, illetőleg bebizonyítsa. Midőn a metaphysikus mint
az, aki az értelem segélyével a végtelent, a feltétlent is meg-
határozza és bebizonyítja s ezzel a végtelen és feltétlen fölé is

emelkedett: ő maga a végtelennek, a feltétlennek Urává, sáfárjává, az isteniek fölötti rendelkezővé vált. A baj csak az volt, hogy ugyanazon értelem e nem nekilvő téren az ellenkezőnek bizonyítására és meghatározására is fel volt használható. Kant Dialektikájában éppen ezt mutatta ki s ezzel az értelemnek ez imponáló épülete önmagában összeomlott.

Összeomlott azért, mivel az az értelem, amely a véges és feltétesnek érzéki világában kategóriái útján apodicticus jellegű óriási tudományos eredményeket és sikereket ért el — bejutott a saját természetével, hivatásával ellenkező világba. Bejutott a causalitas elve által uralt feltétesnek és végesnek sensibilis világából a szabadság elve által uralt feltétlennek és végtelennek világába. Az értelem az intelligibilis világ határáig elvezet, sőt logikai szükségszerűséggel követeli a tüneményi világ mellett a magában való létezőnek világát, a feltételessel szemben a feltétlent, a végessel szemben a végtelent: ezt elgondolni kénytelen: de megismerni képtelen. E metaphysikának összeomlása fáj a metaphysikusoknak. Kantot atheistának, metarialistának, mindent szétzúzóznak kiáltották ki: Kant erre mintegy válaszolva Észkritikája (1787) II. kiadása előszavában így szól: „Igaz ugyan, hogy a speculativ ész (*értelem*) *képzelt* birtokából kiszorul: de igaz az is, hogy ezzel az emberiség még nem károsul; ... a veszieség csak az *iskolák monopoliumát* érinti, de semmiesetre *nem* az ember érdekét. Az iskolák subtilis kérdéseit a nép meg nem érti, azokkal mit sem törődik. Az új helyzet csak az iskolák *arrogáns* igényeit érinti, amely iskolák azt szeretnék, hogy őket tartsák az igazságok *egyedüli* ismerőinek és letéteményeseinek.“ Kant meg volt győződve, hogy e metaphysikai összeomlásával a vallási és morális élet csorbát nem szenved, sőt tisztaságában megnyilatkozhatik. „Igenis kénytelen voltam — így szól ugyanott — a *tudáson* túladni, hogy helyet nyerjek a *hit* számára!“ Gyermekkori emlékei élednek fel; otthon találja magát szüleinek szegény és mégis boldog körében s éppen Paedagógikájának kiadója előtt megnyílik a szíve e szavakban: „Habár amaz idők vallásképzetei és arról való fogalmai, hogy mi is az erény és a vallásosság — legkevésbé sem voltak vi ágosak és megfelelőek: a *lényeg* mégis megvolt ott. Mondjon bárki is bármit a pietismusról: tény az, hogy azok, kik azt komolyba vették tiszteletreméltóan kiúntek. Birtokukban volt a legfőbb, amivel az ember bírhat: ama *nyugalom*, ama *derült hangulat*, ama *belső béke*, melyet semmiféle szenvedély nem zavart meg. Semmiféle baj (Noth), semmiféle üldözés sem hangolta le őket (Missmuth), semmiféle perpatvar sem ingerelte őket haragra

vagy ellenségeskedésre. Egyszóval: tiszteletre ragadta el azt, ki őket csak megfigyelte. Még jól emlékezem arra, hogy a nyergesek (Kant atyja ez volt) és szijgyártók közt a kiváltságokra nézve pereskedés támadt s hogy ezt édes atyám is nagyon megszenvedte. E viszályt azonban szüleim mind ennek dacára még otthoni társalgásuk közben is oly kímélettel és szeretettel tárgyalták ellenfeleikre való tekintettel és oly bizalommal a gondviselés iránt, hogy az erre való gondolás — jól lehet akkoriban csak gyermek voltam — sohasem hagyott el engem. (Paulsen Kant-jában idézi e szavakat.)

Mi sem gyászoljuk e metaphysika összeomlását: de igenis kívánjuk, hogy annak ismeretelméleti alapon való lebontója teremtsen egy oly metaphysikát, amely a *teleologiai* szemponttal számolva egy új elv alapján épül fel.

Kant e metaphysikát tényleg egy új elv, egy új érték alapján fel is építi s a következő szavakban feltárja ez új elv kialakulásának alkalmi okát is. — „Hajlamom szerint — így szól — kutató vagyok. Tudásszomjamat és a tudásban való továbbjutásom vágyódó nyugtalanságát teljesen átérzem. Volt idő, amidőn azt gondoltam, hogy ebben áll az ember becsülete; s így azt a pórnépet, mely mit sem tud — megvettem. Rousseau *megtérített!* — Ez a látszólagos előny eltűnik: *magtanulom az embert megbecsülni*; s a közönséges munkásnál is haszontalanabbnak tartanám magamat, ha nem hinném, hogy éppen az a felfogás ad minden munkásnak értéket, mely az emberiség jogait helyreállítja.“ (Kant Hagyatékának kiadott lapjain VIII. 642. l. Paulsen Kantjában a 40. l. idézi e szavakat a forrás megjelölésével.)

Az ember *nem eszköz*, hanem sajátossága, észlényüségénél fogva *cél* és pedig öncél, tehát *feltétlen* cél és éppen ezért nem mástól feltételezeten, hanem *szabadon* a benne levő észtvörényt követve tételezi önmagát. Mint ilyen öncélú lény nem feltételes, véges, tehát tüneményi jellegű, hanem feltétlen, végtelen jellegű, önmagás (Ding an sich) jellegű. Az *emberben* ismerjük fel tehát a tapasztalati világnak önmagában való valóságát, a dolgot önmagában. Az emberrel adva van tehát az, amit a természeti világban hiába kerestünk: az önmagában való valóság, a dolog önmagában, amit maga a természettudomány is azzal igazol, hogy a természettudománynak apodictikus jelleget az *emberben* levő szemléleti formák (tér-, idő, illetőleg geometria-arithmetika) és az értelem kategóriái (természettörvényei) kölcsönöznek. Isten, — akinél a gondolkozás és létezés egy — is úgy látta, úgy gondolta a természetet; azért is uralkodhatik az ember is a szemléleti formák és

értelmi kategóriák útján — isteni módon a természet fölött. Mivel azonban mégis minden ember észlényüségé dacára érzéki lény is, s így mint a sensibilis világhoz tartozó a végeségnek, a feltételelességnek alávetett: éppen ezért szükséges, hogy az ember *észtermészetével* adott *feltétlenséget* e korlátozás nélkül is már az értelem útján is mint *gondolandót*; észtermészetünk alapján mint *szükségszerű valóságot*, mint észlényegünk szerinti otthonunkat az intelligibilis világot *követeljük*. Mindketten, Rousseau és Kant is, az ember öncélúságára, feltétlen voltára alapítják világnézetüket. Míg azonban Rousseau jelszava: *vissza a természethez!* addig Kanté: *előre!* Fel az intelligibilis világba, az ész, az eszmék világába; minden természeti feltételezettségtől ment tiszta világba!!: — Istenhez, az „ens realissimum“-hoz, aki *önmagát* mint végtelent az észlények végetlenségében, aki végtelen gazdagságát sajátosan az észlények végtelen sorában tétélezte. Mindegyik észlény így sajátos jellegű: de mivel mind Istenben van: mind kölcsön hat egymásra, mind hivatva van arra, hogy végre is az Istenben levő harmóniát itt az érzéki világban is megközelítőleg megvalósítsa.

Mivel pedig az emberben az észlényűség együtt van érzéki lényűségével: ez utóbbi az elsőre zavarólag, megakasztólag hat s így csak lassanként, fokozatosan emelkedik fel az észlényűség az érzéki tényező fölötti uralomra. — Az észlényűség az emberre nézve ezért is *nem adott* valami, hanem *feladat*: s mivel feladat, *nem az értelemnek*, hanem az *akarataknak* szól; — nincs adva tehát a speculativ észnek, hanem *feladatként* szól a *gyakorlati észhez*.

E feladat az egész emberiségre való tekintettel abban áll, hogy minden ember a maga sajátos arravalóságait fokozatos folytonosságban fejtsse ki az empirikus élet minden terén. *Ezzel létesül a kultúra*. Vannak minden organizmusban fejlődésközben is zavarok, bajok, küzködések, egy egy szervnek ellenkezése: de minden egyes organizmusban ez egyes szervek az organizmus egészének fenntartása és fejlesztése céljából végzik sajátos feladatukat és e cél alapján vannak egymást támogató kölcsönhatásban egymással. Így vagyunk az emberiség fejlődésével is. Egyesek, társadalmi osztályok, egyes államok: mind mind egészen sajátos cél megvalósítására vannak teremtve azon végső célból, hogy az egész emberiség számára kitűzött végtelen cél végtelen gazdagságában megvalósuljon. E megvalósulásuk útjában az érzéki, önző, mások fölötti uralkodásra, mások vagyona bízató ösztönök e szerveket túlkapasra viszik: beáll a hare, a háború: s most már

nemcsak úgy, amint azt a causalitas elve által dominált természeti fejlődés útján láttuk, hogy az önző életfenntartási ösztön az élet és jogbiztonság érdekében létesíti a békés állapotot, hanem az emberiség fejlődésének *végső célja*, tehát az *észnek uralma*: ez követeli, hogy az emberiség kultúrája fejlődésének biztosítása céljából a küzdők békét kössenek s így mindinkább előkészítsék az örök béke megkötésének lehetőségét. Bármily érdekes lenne Kant erre vonatkozó nézeteinek közelebbi kifejtése: ezt sem az időhöz, sem az alkalomhoz mért felolvasásom kerete nem engedi meg. Annyit azonban megjegyzek, hogy az örök béke megkötését megelőző úgynevezett Präliminaris cikkek megkövetelik:

1. hogy ne tekintessék békekötésnek az, mely egy jövő háború eltitkolt szándékával köttetik meg;

2. hogy létező államot (kicsiny-e vagy nagy — ez egyérvényű) más állam sem örökség, sem csere, sem vásárlás vagy ajándékképpen nem szerzeget meg. — Bármily kicsiny állam ugyanis nem birtok (patrimonium), hanem oly erkölcsi lény, mely egyedül rendelkezik önmagáról;

3. hogy az állandó hadsereg idővel szűnjön meg;

4. hogy egy állam se avatkozzék erőszakosan más állam alkotmányába és kormányzásába stb.

Objektív feltétele: az ily békés állapotoknak az államok oly alkotmánya, mely minden egyes polgárát öncélú lénynek, nem alattvalónak, hanem állampolgárnak tekinti, aki mint észlény hozzájárul azon állami törvény meghozatalához, amelynek mint általa is hozottnak engedelmeskedik.

Az örök béke végleges cikkei:

1. Minden államnak polgári alkotmánya köztársasági legyen.

2. Szabad államok föderalizmusán alapuljon a nemzetközi jog.

Subjektív feltétele az örök béke lehetőségének az egyes emberek *moralitása*.

Az a nagy kultúra, amely az emberben levő arrayalóságoknak, nevezetesen a tudomány és művészetek terén való kifejlődésével, érvényesülésével adott: még nem biztosítéka annak, hogy e kultúra személyi tényezői, teremtői — igazán morális lények. — Ténykedésüket, szereplésüket önző, érzéki rugók vezethetik: egyrészt élvezet-gazdagság, másrészt ambíció, a társadalomban való érvényesülés. A törvényeket, amelyeket az állam, a társadalom hoz, correcte követik: de nem belső indításra, hanem egyéni érdekből. Az ily egyének bármily nagyot is produkáljanak a kultúra terén és bármily correct és tör-

vényszerű legyen életük, nem morális lények. A sensibilis mundusnak, az érzéki világnak tagjai; de nem az intelligibilis világnak képviselői. Morálissá az ember csak általtal lesz, hogy ha észtermészetére támaszkodva az észnek törvényét feltétlenül, tiszteletből követi és pedig még közelebb, mivel *érzéki* lény: *hódoló* tiszteletből (Ehrfurcht). Az ész törvénye a kategorikus imperativus, amely azt mondja: Cselekedj úgy, hogy cselekvésed egyéni rugója (maximája) az általános törvényhozásnak elve legyen: vagyis egyszerűbben kifejezve: cselekedj úgy, amint kívánnád, hogy mindenki így cselekedjen. Mivel a törvény az *ész* törvénye s így az intelligibilis lény maga hozta e törvényt: a a törvény követését semmiféle külső indítás, sem tekintet nem folyásolhatja be: a törvény követése tehát teljesen *szabad*. Szabadság és autonómia egy és ugyanazt jelenti. Ahol az egyik nincs, ott a másik sincs. Az észtörvény *fensége* annak követését feltétlen kötelességünké teszi s mivel e kötelesség feltétlen, azért annak teljesítésére képesek is vagyunk.

Ezzel Kant philosophiai elméletén keletkezése egymásutániságára való tekintettel végig mentünk; s láttuk, hogy az nagyjában tulajdonképen az emberiség nevelése! Az ember természetadta egyéniségéből indult ki Kant; a természeti világban ténykedő *okok* vezették az ember *disciplinálására* és *civilizálására*. Kant már a természet világát az élőlények keletkezése és fejlődésében a causalitas törvényével megmagyarázni nem tudja; belejátszanak már itt teleologiai szempontok, amelyek a célok világát feltételezik. Az intelligibilis világ a célok világa.

Ez tűzi ki az egyesre, valamint a társadalomra nézve egyaránt célul az *egyéni arravalóságok kifejlődését* és így a kultúra megteremtését: *az egyes tehát kulturizálandó*.

Ez azonban nem végső cél. Az ember végső célja, hogy mint észlény önmaga hozza a lényegének megfelelő észtörvényt s ez előtt, mint aki még érzéki lény is, *hódoló tisztelettel* meghajoljon s az ész törvényét feltétlenül kövesse. *Ezzel válik az ember morális lényé*.

Míg a természeti világban uralkodó *causalitas elve* az emberre alkalmazva, az embert disciplinálja és civilizálja: addig az ész világában uralkodó teleologiai elv az embert kulturizálja és moralizálja.

Kant az ő életében mint soros tanár a paedagogikát négy-szer adta elő, amelyről nem egy tudós kicsinylőleg, mint Kant philosophiai elméletével még kapcsolatban sem állórol nyilatkozott: pedig Kant paedagogikája ugyancsak e 4 fokozatban

folytatja le a gyermek nevelését: úgy, hogy Kant philosophiai elmélete tulajdonképen egy nagyszabású és mély alapú nevelési elmélet.

A magyar paedagogiai társaság ezért is Kantot épp úgy hivatásszerű professzori személyisége, mint philosophiai elmélete alapján teljes joggal mint paedagogust, aki előtt mint ma is élő előtt mi mélyen meghajlunk — ünnepelheti.

Dr. Schneller István.

Kant első magyar követői és ellenfelei.

Márton István, a pápai kollégium filozófus tanára 1820-ban latin fordításban kiadta Wilhelm Krug munkáját a kritizmus filozófiai rendszeréről. Ennek a munkának a megjelenése jellemző tünete a magyar filozófiai irodalom sajtóirányának a XIX. század első évtizedeiben. A kritizmus egyik legelső és legképzettebb követője hazánkban Krug népszerűsítő eszközeihez kénytelen folyamodni, hogy filozófiai meggyőződésének híveket szerezzen. Márton István úgylát-szik, nagyon fontosnak tartotta fordítását; ez abból a rézmet-szetből is kitűnik, amelyet a könyv címlapja elé készíttetett. A képen holdfényben úszó, cipruslombok övezte temető lát-ható, amelyben tarka egymásmellettségben a nagy filozófu-sok síremlékei állanak. Plátó, Descartes, Spinoza, Leibniz emlékoszlopai közül hatalmasan kiemelkedik egy felhőkig érő, obeliszkszerű építmény: Kant Immánuel síremléke. Már-ton István ezzel a képpel bizonyára nemcsak azt akarta je-lezni, hogy Kant gondolatrendszere az egyetemes filozófia fej-lődésének tetőpontja, hanem saját hazai viszonyainkra is gon-dolhatott; ki akarta domborítani, hogy Kantnak a magyar filo-zófiára gyakorolt hatása mellett minden más szellemi tényező eltörpül. És valóban Kant hatása alatt indul meg nálunk a filozófia rendszeres művelése és a kanti filozófia körül kifej-lődött tollharc hívja fel az olvasóközönség figyelmét filozó-fiai irodalmunkra. Mert Kant gondolatrendszerének elterjedése nálunk hosszú és legnagyobb részben meddő szellemi csatá-rozással volt egybekapcsolva. Ennek a harcnak néhány kiemel-kező mozzanatát akarjuk az alábbiakban röviden ismertetni.

* * *

A magyar filozófiai irodalomnak uralkodó jellemvonása a XVIII. század második felében a lázas keresés és a tarka eklekticizmus. A német filozófia hatalmas fellendülése és a

német egyetemek állandó látogatása ifjaink részéről nálunk is felébreszti egy szélesebb hatású filozófiai irodalom megierem-tésének vágyát. Azonban filozófusainknak roppant nehézsé-gekkel kellett megküzdeniük. Hiányzott a fejlődés folytonos-sága és hiányzott a legfontosabb eszköz: a filozófiai műnyelv (L. Kornis Gyula: A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése. Magyar Nyelv 1907.). A nyelvművelés és nyelvújítás kérdése általános érdekű volt, nem csupán filozófiai irodalmunk prob-lémája. A fejlődés folytonosságának hiánya már sokkal sú-lyosabb volt. Íróink minden próbálkozásuknál hasztalanul akarnak előzményekbe belekapcsolódni, nem találnak ilyene-ket, vagy ha találnak is filozófiai írókat, elkedvetleníti őket az, hogy a filozófus munkák írói mind feledésbe merültek, hogy nem tekintik őket igazán az irodalom munkásainak. A filozófiai munkák a XVIII. század közepéig nálunk valóban alig számíthattak olvasóközönségre. Az érdeklődésnek ezt a hiányát ekkor szokatlan élénkség váltja fel: megszólalnak Wolf magyar tanítványai, Leibniz hívei, Spinoza követői és ellenfelei, a német populárfilozófusok számos tanítványa és a francia felvilágosodás előhírnökei. Ez a hirtelen virágzás azonban gyökértelen, nem kapcsolódik semmiféle hazai ha-gyományhoz.

A filozófia nálunk azért sem tudott szélesebb körökben gyökeret verni, mert hivatott terjesztői, az iskolák, feladatuk-nak ebben a tekintetben vagy egyáltalán nem, vagy pedig csupán nagyon szűk keretek között feleltek meg. Iskoláink részben protestáns, részben katolikus, de mindenesetre egy-házi vezetés alatt állottak. Az egyházak pedig féltve őrizték hagyományaikat és minden új tanítást, amely nem illett be a hagyományokba, idegenkedéssel és tartózkodva fogadtak. Egy lényeges különbség azonban mégis volt a két egyház iskolái között. A katolikus iskolákra könnyen alkalmazhatták az udvar tiltó rendeleteit és így minden új, az egyházra nézve veszedelmes tan terjedését már csirájában elfojtották. Azok az éles támadások tehát, amelyeket jezsuita tanáraink vaskos filozófiai munkáikban pl. Spinoza atheizmusa ellen intéznek, tisztán elméleti céllal íródtak. Nekik Spinoza hívei ellen nem kellett védekezniük, mert tiltó rendelkezések távoltartották ezeket a katolikus iskoláktól. A protestáns iskolákban ellen-eben szellemi fegyverekkel kellett szembeszállni minden új és veszedelmes tanítással; ily módon a protestáns iskolák bizo-nyos filozófiai viták kiindulópontjaivá lesznek. A viták közép-pontjában mindig az a kérdés áll, hogy szabad-e ezt vagy azt a filozófiai rendszert a protestáns iskolákban tanítani. Ebből a

főkérdésből természetesen következett az, hogy a szellemi harc szereplői nagyrészt protestáns pap-tanárok voltak, a vitatkozás tehát elég szakszerű és jó színvonalú volt. Másfelől azonban a vitázók mindig csak egyoldalúan, a vallás és egyház szempontjából vizsgáltak egy-egy filozófiai rendszert és így annak lényege szinte elveszett számukra. Így történt ez a XIX. század negyvenes éveiben lezajlott magyar Hegel-vitánál (V. ö. *Minerva* 1922. 317—341. l.) és ez volt a sorsa nálunk Kant gondolatrendszerének is.

Kant eszméinek első hirdetője Magyarországon két bajor származású tanár volt: Delling János és Kreil Antal. Működésüket nem ismerjük közelebbről, irodalmi munkáik sem voltak hatással a magyar Kant-mozgalomra, csak azt tudjuk róluk, hogy filozófiai álláspontjuk miatt sok üldöztetést és keillemeilenséget kellett elszenvedniök. Kreil 1785-ben a pesti egyetemen a filozófia tanára lett. Már 1790-ben pantheista tanek hirdetésével vádolják és vizsgálatot indítanak ellene, büntetését azonban elengedik. 1795-ben Dellinget védi és nyíltan vallomást tesz kantiánus voltáról. Delling ugyanis a pécsi akadémián tanította a bölcsészetet Kant szellemében; ezért Novák apát, az akadémia rektora feljelentette, azt állítván róla, hogy materialisztikus és istentagadó tanokat hirdet. A Delling ellen indított vizsgálatban Kreil lelkesen védte karfarsát és filozófiai meggyőződését. Védelmével azonban nem használt Dellingnek, sőt önmagának is ártott. A vizsgálat vége az lett, hogy Dellinget elbocsátották és nem sokkal utóbb Kreilnek is — bár fizetését meghagyták — távoznia kellett állásából. Ebben nem csupán a kanti filozófiával szemben megnyilvánuló ellenszenv és idegenkedés jeleit láthatjuk; Kreil és Delling elbocsátásának politikai háttere is volt. A Martinovics-féle összeesküvés felfedezése után veszedelmesnek és gyanusnak tartottak mindenkit, aki új eszméket hirdetett, különösen ha ezek vallási kérdéseket is érintettek. Politikai okokra kell visszavezetnünk a királyi helytartó tanácsnak 1795. június 15-én kelt rendeletét is, amelyben az összes katolikus iskolákban betiltotta Kant filozófiájának tanítását. A kantiánusok üldöztetése és a tiltó rendelkezés természetesen számos alkalomszerű anti-kantiánust teremtett, akik szinte politikai tőkét kovácsoltak maguknak abból, hogy Kantot és filozófiáját ócsárolták. Ezek közé tartozott Bacsányi János is, akit egyszer Kreil alaposan le is hordott emiait. Kazinczy elég erős szavakkal emlékezik meg erről az összeszólalkozásról Rummy Károly Györgyhöz írt egyik levelében: „Kreil Professor in Pest hörte den in dem Hause des Abafi... aufgeführt

über Kants Philosophie so arrogant sprechen, dass er beleidigt, dass ein Idiot in seiner Gegenwart süffisant von Philosophie spricht, ihn so abordieren musste: Junger Mann! etc.“ (Kaz. Lev. VII. 322.) A tiltó rendelet és az alkalmi bölcselek azonban sem Ausztriában, sem nálunk nem tudták megakadályozni Kant filozófiájának további térfoglalását. Bécsben még 1795-ben megjelent a *Kritik der reinen Vernunft*-nak egy négykötetes utánnomata, két évvel utóbb pedig ugyane munkának kivonata Salzburgban Bernard Stöger tollából. Nálunk Nánási Mihály 1797-ben Máramarosszigeten újra Kant szellemében tanít. (V. ö. Máramarosszigeti helv. gimn. ért. 1858/59.). Az irodalom terén azonban sem Kreil és Dellling, sem Nánási nem vitte előbbre a magyarországi kantianizmus ügyét. Kreil munkái (Handbuch der Logik. Wien, 1789. — Vindiciae systematis Kantiani, Viennae, 1801.) nálunk hatástalanok maradtak, Dellling nem is írt önálló filozófiai munkát, kisebb cikkei pedig németországi folyóiratokban jelentek meg.

Az irodalomban először Kant ellenfelei szólalnak meg. Rozgonyi József sárospataki tanár *Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani* c. Pesten, 1792-ben megjelent munkájával nyitja meg a magyarországi Kant-ellenes irodalmat. Rozgonyi munkásságát és viszonyát a németországi Kant-ellenes áramlat egyik kiváló képviselőjéhez, Gottlob Ernst Schulze göttingai egyetemi tanárhoz, már ismerjük Rácz Lajos kitűnő cikkéből (Egy magyar és egy német anti-kantianus érintkezése. Alexander-émlékkönyv.). Csak röviden ismertetjük filozófiai álláspontját, mivel ez irányítólag hatott a magyarországi Kant-ellenes irodalomra. Rozgonyi a legképzettebb magyar anti-kantianus. Az utrechti, oxfordi, párisi, göttingai, hallei és jénai egyetemeken tanult hosszabb-rövidebb ideig. Első művét volt mestereinek, *Reinhold* jénai és *Jacob* hallei tanárnak ajánlotta, akik mindkettlen sokat tettek a kriticizmus népszerűsítése érdekében. Rozgonyi tartózkodó hangon és megértésre törekedve bírálja Kantot. Munkája különösen azért figyelemreméltó, mert — szemben Kant többi magyarországi ellenfelével — Kant elméleti főművével is foglalkozik. Elsősorban Kantnak a térről, időről és kategóriákról való felfogását boncolgatja. Tagadja a kauzalitás törvényének és az apodiktikus ítéleteknek aprioritását, a tér és idő végtelenségét stb. Rozgonyi tehát a tapasztalati filozófiából kiindulva támadja Kant kriticizmusának alapszerkezetét; mint-hogy filozófiai irodalmunkra nagy hatással volt, ezzel az állásfoglalásával erősen visszavetette fejlődésében a magyar filo-

zóiát. Németországban más volt a helyzet. Ott Kant ellenfelei nemcsak a tapasztalati filozófia hívei közül kerültek ki; sokkal nagyobb volt azok száma, akik Kant filozófiájában a racionalizmus betetőzését látták s a lét és tudat egységének hangsúlyozásával támadták. Ezek a támadók azonban (Hamann, Herder, Jacobi) előkészítették a német idealizmust, tehát termékenyítő hatásuk volt a német filozófiára. Rozgonyi empirista álláspontja azonban nem fejlődik követőinél, sőt mind sekélyesebbé válik. Az utána jövő Kant-támadók már nem mélyednek el Kant elméleti főművében, hanem tisztán erkölcsi nézeteit cáfolgatják. Maga Rozgonyi sem igen tesz mást későbbi munkáiban.

Hogy Kant ellenfelei főképp erkölcsét támadták, annak természetes oka az, hogy a magyarországi kantianusok is elsősorban Kant erkölcsi elveit vették át. Márton István *Keresztyné theologiai morál* c. munkájában (1796) szólaltatja meg először mesterét s többi munkáiban is csak az erkölcsen kerekteint belüli kantianus. Márton „Előbeszéd”-ében hangsúlyozza, hogy mióta a göttingai egyetemről visszatért, a filozófia hatalmasan fejlődött: „Képtelenítettem én is az Empiricum Principiumokról lemondani, és a Criticum Principiumok szerint, e’ mostani idők legérdemesebb Filozofusait... követni.” A kriticismus az ő meghatározása szerint az a filozófiai rendszer „a’ melly a’ régi metaphysicus Dogmatismus és Scepticismus között középutat tart az az, a’ melly az Objectiva Tudást helybe nem hagyja, de azért a Scepticismusnak sem kedvez, mivel a lélek természetiből szint oly bizonyossággal kivonnyá az igazságokat, mintha az éppen Objectiva tudás volna. (688. l.) Ezt a rendszert tette erkölcsétének alapjává, mivel az „a mi Lelkiesméretünkbe mint edgy az Isten’ tulajdon újjaival beirt törvények’ Factuma’ meggondolásán építi fel az egész erkölcsstudományt. És így ámbár ez nem Objectiva tudás, de mindazáltal nem is Scepticismus, hanem Morális criticismus.” (U. o.) Márton főforrása *J. Wilhelm Schmid* jeni theologusnak *Lehrbuch der theologischen Moral* c. műve (1794), amely szintén teljesen Kant szellemében készült. Ezt a terjedelmes munkát ülteti át „nyomról-nyomra” figyelembe véve mindig a hazai viszonyokat is. Márton erkölcsétének csakhamar többen megtámadták. Horváth János apát a budai akadémia tanára 1797-ben írt metafizikájához függelék képen egy rövid tanulmányt csatol, amelyben csekély fáradsággal általánosságban igyekszik kimutatni Kant filozófiai alapelveinek „erőtlenségét.” Súlyosabb támadás érte Mártont Budai Ferenc szováti református lelkész részéről. Budai, aki mint a *Polgári*

Lexicon szerzője ismeretes, 1801-ben egy nagyrészt németből fordított röpiratot bocsátott ki névtelenül: *A Kant szerint való filozófiának rostálgatása levelekbenn* (Pozsony, 1801). A röpirat célja az, hogy Kant filozófiájának terjesztését minde-
niütt tiltsák be. Ezért a protestánsokhoz szól és ki akarja mu-
tatni, hogy „mi legyen ennek a' nagy tsetépatét tsináló Filo-
sófiának summás veleje, mely veszedelmes légyen ez, mind a'
Religiónak mind a' Moralitásnak és mit lehessen idővel, az
olyan oskolában Tanulóktól várni, a' hol ez a' Filozófia taní-
tódik? és tanítódik pedig már a Protestánsoknak nem tsak
némely nagyobb, hanem még aprólék oskoláikbann is, mint a'
milyenek a' Losontzi. Pápai 'sat.“ Budai filozófiai álláspont-
jában Rozgonyi követője, de sokkal fölületesebb mesterénél.
Szerinte Kant nem oldotta meg Hume szkeptikus ellenveté-
seit a tapasztalatról. A tapasztalati filozófia az egyedül he-
lyes és ezt hagyja el Kant az apriori gondolkozással. Ebből
a szempontból Budai Kanttal együtt támadja Fichtet és Schel-
linget is. A legnagyobb figyelmet természetesen arra fordítja,
hogy megvizsgálja Kant gondolatrendszerének viszonyát a
valláshoz. Szilárd meggyőződése, hogy „a Keresztyén Vallás-
nak és az Erkölttségnek (Moralitásnak) soha veszedelmesebb
ellensége nem volt, de nem is születetik, mint a' milyen Kánt
és az ő Kritika Filozófiája.“ Kant nemcsak hogy nem keresz-
tyén, de nem is vallásos, mert hogyan definiálja „a Kánt osko-
lája a' Vallást? Így: a' vallás az okosság törvényeinek Isten
parantsolati gyanánt való tartása és követése“. Azonban Kant
szerint az okosság törvényeit akkor is követnünk kell, ha a
„fővalóságról“, azaz Istenről semmit sem tudunk is. Ennek a
fővalóságnak létét a híres „morale argumentum“-mal azonban
nem lehet bebizonyítani. Ha tehát az okosság törvényeit meg-
tartjuk, anélkül, hogy képesek vagyunk Isten létét bebizonyí-
tani s az okosság törvényeit mégis Isten parancsolatainak fog-
juk fel, ez nem lesz egyéb „oktalan babonaságnál.“ Ilyen ok-
talan babonasággá alacsonyítja le Kant a vallást! Budai a natu-
rális theologia híve és esküdt ellensége minden morálfilozó-
fiának. A levelekhez fűzött „jegyzései“ elsősorban Márton Ist-
ván ellen irányulnak, akit nemcsak veszedelmes embernek tart,
hanem tudatlannak is. Különösen durván és igazságtalanul
állítja pellengérré Márton kathekizáló medorát. Budai szemé-
lyes támadásai méltó kiegészítői a levelek komolytalan filozó-
fiai fejtegetéseinek. Márton Istvánnak úgy látszik nem volt
már alkalmja válaszolni a támadásra, mert Budai a következő
év októberében meghalt. Kazinecy azonban egy mérges epi-

grammában csúfolta ki „Zugdit“, aki „Kantot szidja“ anélkül, hogy megértette volna.

Kazinczy levelezése a magyar Kant-mozgalom néhány újabb mezzanatát is elénk tárja. Maga Kazinczy Kant őszinte bámolója volt; főörekvése, hogy a nagy német bölcselőt igazán megértse. Nem akar azok közé állni, akik Kantot ócsárolják, mert nem értik meg. „Kantnak még csak nyelvét sem érted, — írja Horváth Ádám lekicsinylő megjegyzéseire — hogy érthetnéd hát dolgát, mellyet még a' kik nyelvét értik is, sok esztendei studiumok után értenek.“ (Kaz. Lev., IV., 207.) Kazinczy nemcsak erkölestanítót lát Kantban, mint ennek többi híve, hanem gondolatrendszerének minden ágát gyümölcsöztetni akarja a magyarság számára. Örömmel buzdítja Cserey Farkast, aki arról tudósítja őt, hogy Michaelis lipcsei egyetemi tanárnak Kant esztétikai főművéről írt fejtegetéseit fordítja és dolgozza át. (Kaz. Lev., VII., 518.) Cserey azonban, úgy látszik, ablahagyta a munkát, amelynek még kéziratát sem ismerjük. Kazinczy Kant filozofáját Sipos Pál tordosi lelkész, későbbi sárospataki tanár útján ismerte meg. Sipos Márton István mellett második kiváló Kant-tanítványunk, sőt sokkal mélyebben, teljesebben fogta fel a nagy német bölcselelő jelentőségét, mint pápai tanártársa. A frankfurti és göttingai egyetemen alapos filozófiai műveltséget szerzett és így Kant tanulmányozásánál nem szorult népszerűsítő segédeszközökre, mint Márton István. Sipos a kriticizmusban átmeneti rendszert lát, amely szükségképen idealizmushoz vezet. Beszédeit, amelyeket „a keresztyén gazdai hivatáról“ (Kassa, 1807) és a „keresztyén vallásnak erejéről“ (Sárospatak, 1809) írt, az a főgondolat hatja át, hogy a kriticizmus rendszerének, amennyiben következetes akar maradni, el kell vetnie a „Ding an sich“ fogalmát és minden ismeretet magában az alanyban kell keresnie. Ezt a helyes követelményt Kant németországi ellenfelei — így pl. az említett Schulze is — vádként hangoztatták a kriticizmussal szemben. Sipos viszont a kriticizmus legnagyobb érdemének éppen azt tekinti, hogy új lehetőségeket nyújtott a továbbfejlődésre. Legújabbban ezt az eszmét hangoztatja Stephan Horst is, midőn Kantot, mint a német idealizmus egyik előhírnökét, Lessing, Hamann, Herder és Jacobi mellé állítja. (Kant und die Religion. Kant-Studien, XXIX., 1924. 214. l.) Sipos álláspontjának természetes következménye, hogy megismerkedve Fichte idealizmusával, ennek hívei közé áll. Sipos alkalmas egyéniség lett volna arra, hogy az egész magyar Kant-mozgalmat egészségesebb irányba terelje. Azonban már 1816-ban meghalt

és nagyobb munkái kiadatlanok maradtak; részben a cenzura, részben szegénysége gátolta a kinyomatásban. Egyik latinnyelvű munkáját (*Discursiones philosophicae e lucubrationibus hybernis*, 1813) Kazinczy élvezettel olvasta, másik két kéziratáról azonban (*Der Gang der Religion im Fortschritte der Zeit philosophisch betrachtet. Summarische Deduction der menschlichen Bestimmung*) senki sem vett tudomást.

Kazinczy körében legalább egészséges terveket látunk a magyar Kant-irodalom továbbfejlesztésére. Nem így az ellenfelek táborában: itt megmaradnak Rozgonyi és Budai Ferenc érvei mellett; ezeket ismételve hangoztatják Kant tanításainak veszedelmes voltát és istentelenségét. Részben Budai hatása alatt álló báró Kerekes és Ruszek apát, a veszprémi papnövelde tanára, akik katolikus szempontból vizsgálják a kriticismust. Rozgonyi is már csak önmagát ismételteti. (Észrevételek, 1813.)

Az ellenfelek újabb heves összecsapására Márton István *Keresztyén morális kis katekizmusának* megjelenése (1817) adott alkalmat. Márton kantianus tankönyve különösen azért keltett erős visszahatást, mert egyházkerülete 1815-ben megtiltotta, hogy Kant szellemében tanítson. A munkára vonatkozó bírálatok és ellenbírálatok áradatát szerény cikkünk keretében nem ismertethetjük; új szempontot vagy új anyagot egyébként is alig találunk bennük. Márton tanításának sarkpontja az, hogy az erkölcs előbbrevaló a hitnél, mert átfogóbb, egyetemesebb érvényű szemben a hittel, amely az egyes felekezetek szerint különböző lehet. Főképpen ez ellen fordulnak Márton ellenfelei többnyire névtelenül, de könnyen felismerhető műveikben Rozgonyi József körének szelleme. Márton külön kötetben adta ki a katekizmusra írt bírálatokat és ellenbírálatokat. (Prof. Tiszt. Márton István Urnak ker. morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók, az azokra tett feleletekkel egybekötve. Béts, 1818.) Legnagyobb részük az 1817-ben megindult *Tudományos Gyűjtemény*-ben jelent meg. A folyóirat első tudományos cikkírói közül ki kell emelnünk Putz Antal katolikus plébánost, Kant egyik igen képzett követőjét és Folnesics János paedagogust, aki a kriticismusnak a neveléstudományra való veszedelmes hatásával foglalkozik. Putz Antal szerint Kant „az erköltsi tudományt és Religiót az ő egész nagyságában, méltóságában, fényében“ mutatta be és ezzel megismertette az embert „tulajdon természetének magasságával és elrendeltetésével“. (Kant' Filozofájának főresultatumai. Tud. Gyűjt. 1818., X., 32. l.) Az antikantianusok Putz Antalt csakhamar Márton Istvánhoz hasonló vesze-

delmes embernek tartották. Kettőjük ellen Rozgonyi névtelesen egy mérgeshangú pamfletet adott ki: *A' pap és a doctor a sínlődő Kant körül* (1819), őket tévén felelőssé azért, hogy „Kant különös nyavalyájának“ egyre szaporodnak a hívei.

És valóban, Kant gondolatrendszerét egyre, többen és több oldalról világítják meg nálunk. Sz. Szilágyi János, a szigeti gimnázium bölcsészettanára *Természeti törvénytudomány* c. munkájában (1813) először alkot a kriticismus szellemében jogfilozófiát. Munkája második felében megkísérli a szociológia kérdéseinek rendszerezését s ezzel előkészíti a talajt az egyezményesek szociológiai tanulmányai számára. Chuchich Simon zágrábi tanár félreértésekkel telt „critice elaborata“ filozófiájával (Béts, 1815) igyekezett Kant tanait népszerűsíteni. Sárospatakon Nyiri István évekig Kant kategóriái alapján felépített latin nyelvtant tanít, majd Rozgonyi örökébe lépve, bölcséleti tanszékről terjeszti a kriticismust. Erdélyben a Döbrentei Gábor szerkesztette *Erdélyi Múzeum* útján jóformán ellenfelek nélkül terjed Kant filozófiája; a folyóirat filozófiai tanulmányai — legtöbbször szerzője Szabó András — Reinholdot, Kant jeni tanítványát követik. Köteles Sámuel, az egyezményes filozófia megalapítója, Kant leglelkesebb híve Erdélyben.

Volt azonban kantiánus irodalmunknak egy alaphibája: az egyoldalú erkölctani szempont. A közönség és filozófiai íróink nagy része egyaránt annak a vitának a hatása alatt állott, amely Kant filozófiája körül a sárospataki és pápai iskolából indult ki. Csak Rozgonyi és Márton folytak be irányítóan a magyar filozófia fejlődésére; már pedig mindketten egyoldalúan világították meg Kant gondolatrendszerét. Márton ahelyett, hogy Kant filozófiáját a maga egészében megismertette volna a magyar közönséggel, megmaradt az erkölctan szűk korlátai között. Nem merté vagy nem is volt képes arra, hogy megismertesse az új bölcséletet? Ez nyílt kérdés marad. Arra, hogy talán az utóbbi áll s nem tudta igazán megérteni Kantot, a legfőbb bizonyíték Krug „critica philosophia“-jának tőle származó már említett fordítása, melyet, úgy látszik, Kant rendszerének pótlásaként bocsátott közre. *Kant helyett Krug: ez a magyarországi kantianizmus sorsa*. Fordítójának tekintélye révén Krug filozófiáját tartották nálunk a kriticismus igazi rendszerének. Az, hogy Krug könnyebben olvasható író volt, mint Kant, hatalmasan elősegítette bölcséletének terjedését. Így lett Krug a magyar filozófia egyik irányítója. Az ő munkáiból nő ki a magyar romantika egyik ábrándja: az egyezményes filozófiai irány, amely német for-

rásból táplálkozva magyar nemzeti filozófiát akar teremteni. Az egyezményesek útját leginkább a magyar Kant-vita és Márton István Krug-fordítása egyengette.

Irodalom: A német Kant-mozgalom irányaira nézve l. *Kuno Fischer*, *Geschichte der neueren Philosophie*, V. — A magyar Kant-irodalomra vonatkozó összefoglaló munkák: *A. Balogh Pál*, *Philosophiai pályamunkák*. I. 1835. — *Behyna Gyula*, *Kant hatása hazai bölesészetünkre s főkövetői nálunk 1848-ig*. *Figyelő* (szerk. Szana Tamás), 1875. 40—42. sz. — *Beiträge zur Geschichte der Kritik der reinen Vernunft in Ungarn*. *Acta comparationis Litterarum universarum*, 1881. XL. sz. — *Peter Gerecze*, *Die erste Periode der ungarischen Kant-Literatur*. U. o. — U. az, *Verzeichnis der magyarischen Kant-Literatur*. U. ott. — *Dr. M. Szlávik* *Zur Geschichte und Literatur der Philosophie in Ungarn*. Külföldönny. a *Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik* 107. kötetéből. — *Magda Sándor*, *A magyar egyezményes filozófia*. 1914.

Pukánszky Béla.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Egyetemes keresztyén gyűlés Stockholmban.

1925. augusztus 11—31-ig.

A reformáció mozgalma, kivált amikor és ahol eszmei fényességében ragyogott, az áldások egész sorozatát árasztotta a küzködő emberiségre. Nem lehet azonban tagadni, hogy a mozgalom sokszor idegen vágányokra terelődött s félrelökve az evangéliumi igazságot, mely lételt és jogosultságot adott neki, vagy idegen eszmék szolgálatába állt, vagy pedig azáltal jutott és juttatott százezreket nagy bajba és veszedelembé, hogy az eszme harcosai közül egyesek az evangélium igazsága teljességének csak egy részletét igyekeztek, sokszor túlságosan nagy buzgósággal és nekiszabadult szenvedélyességgel érvényesíteni, a teljesség egyéb nagy gondolatait pedig elhanyagolták.

Az evangéliumi igazság teljességének egyik legfontosabb része s a reformáció mozgalom egyik legdicőbb gondolata volt és sok furcsa, eltorzítási kísérlet dacára, még ma is egyike a legdicőbb eszméknek: *az egyéni meggyőződés jogosultsága*. A más hite engem nem idvezíthet. Csak a magam hite idvezíthet. És én hiszek, ha senki más nem hinne is. Micsoda erő és hatalom jelentkezik e vallástételekben!

Azonban vigyázzunk, mert az ördög akkor a legveszedelmesebb, amikor átváltozik világosság angyalává (2 Kor. 11, 14.). A magam hite idvezít, de hitem nem igaz hit, ha magam alkottam azt az isteni kijelentés mellőzésével. Az egyéni meggyőződés jogosult, de az isteni kijelentés központisége meg a legmagasabb elv, amely nélkül az egyéni meggyőződés átokká lesz áldás helyett. Azzá is lett! A bibliai kijelentés és a bibliára támaszkodó hitvallások félretolásával dolgozó protestánsok lejtőre juttatták a reformáció mozgalmat, mert a hittani rendszerek megalkotásánál nem az isteni kijelentés melegénél

érlelték s éppen azért nem is érlelték meg az egyéni meggyőződéseket, az egyházi élet helyes fejlesztése helyett pedig minden lehető aprókélos gondolatot az egyházalapító fontosság színvonalára igyekeztek emelni. A reformációi mozgalom diadalra juttatása helyett így a protestantizmus elsőkélyesedése s egyúttal bomlása, a második- harmadrendű gondolatokat főgondolattá tevő felekezetecskék gombamódra való elszaporodása lett az eredmény. Ez oszlás és bomlás történetéről, a felekezetecskék jellemvonásairól és tanairól, a nagy egyházakkal való küzdelmeiről, a keresztyén életre gyakorolt káros vagy — mert el kell ismerni, ilyenek is voltak — áldásos hatásairól csak nagy általánosságban sem szólhatok. Hiszen voltaképeni célom nem a felekezetecskék lélektanának vagy kortánának megírása, hanem inkább a nagy oszlásban és bomlásban mutatkozó baj ellenszereinek, az egyesítési kísérleteknek, különösen pedig annak a törekvésnek az ismertetése, amelynek eredménye s amint reméljük, további áldásos fejlődésének hatalmas kiindulási pontja lesz a Stockholmban tartandó konferencia.

Az egyesítési kísérletekről szólva, meg kell állapítanunk, hogy az egység és egyesülés eszméje mindig élt a protestantizmusban is, csak nem mindig hatott kellő erővel és helyes irányban. Egyesülési törekvések és pedig nemcsak a különböző protestáns egyházak, hanem protestánsok és római katolikusok közt is, voltak már a XVI. században. A kísérleteknek akkor és később is — gondoljunk csak a Bossuet és Leibniz közti érdekes levélváltásokra — mutatkozó, legalább a külső egyesülés szempontjából való eredménytelensége dacára mégis maradt valami titkos erőként ható, felséges keresztyén consensus. A XIX. században, amikor az oszlás és bomlás már különös veszedelemmel fenyegetett, az egység eszméje is mindjobban kezdett hatni. Az egyházak szövetségének nagy gondolata késett még, vagy ha egyesülésre vezetett pl. a porosz unióban, az egyesülés nem tekinthető valami nagyon szerencsésnek. A XIX. században azonban — legalább a század első felében — inkább csak egyesületek törtek utat a közeledésre. Nagyon áldásos volt e tekintetben az angol bibliatársulat működése. Sok tekintetben e társulat hatása alatt keletkeztek más nagy egyesületek, amelyek azonban még mindig inkább csak egyeseket sorakoztattak az egység nagy gondolatának ápolására. Végre a század második felében skót földön találják meg és pedig a református egyház egyik kiváló vezetője: dr. *Blaikie* irányítása mellett a helyes gondolatot és megszületik a presbiteri szervezetű református egyházak szövet-

sége, amelynek pár évtized óta a magyar református egyház is alkotó tagja. Mindjárt rátérünk arra, hogy később az amerikaiak vitték előre nagy mértékben az egység helyes irányban való érvényesítését. Ez kötelességük is volt, mert hiszen a rettentően elhatalmasodott megosztás és törzsalkodás tekintetében is ők érték el a legveszedelmesebb rekordot. E tekintetben csak Oroszország versenyezhet velük, ahol meg a másik túlzás, a zsarnokság termelt túlságosan sok és furcsa felekezecskét.

Bizonyos azonban, hogy ha most az egység gyógyszerének terjesztése tekintetében az amerikaiak vezetnek is, erre egyfelől a skót kezdeményezés tört utat, másfelől meg a skótok egységesebben léptek fel s nagyobb óvatossággal haladtak. Egységesen léptek fel s a református egyházak szövetsége anélkül, hogy — és ez a fődolog — az egyes hozzátartozó egyházak szabadságát csak valamennyire is korlátozhatná, minden egyházi, tehát hitre, szervezetre s gyakorlati tevékenységre vonatkozó kérdéstről tárgyalhat. Másfelől óvatosan haladtak, mert előbb az igazán egyjellegű egyházak szövetségét alkották meg, el kell ismernünk, az amerikai s más református vezérférfiak segítségével, mielőtt szélesebb körű szövetséget igyekeztek létrehozni.

Amerikában, amint mondtuk, az egység érvényesítése hatalmasabb lendülettel indult meg, mint bárhol máshol, de — egyelőre legalább — két külön táborban, két hatalmas szervezetben halad előre.

Egyik a „faith and order“ mozgalma. A másik a „federal council“ hatalmas áradata.

A „faith and order“ mozgalmáról is sok jót lehet mondani. Elismerésre méltó a vezérférfiaik lánglelkesedése. A titkár, — Mr. Gardiner — nemcsak idejét, hanem vagyonának jó részét is letette az áldozati oltárra. Általában véve bámulatos, hogy a faith and order mozgalmanak vezetői nem riadnak vissza az óriási akadályoktól. Teljes nyugalommal tárgyalják vagy tárgyaltatják nagy gyűléseiken éppen azokat a hit-tani és szervezeti kérdéseket, amelyek a múltban megosztásra és pedig sokszor jogosult megosztásra vezettek.

Nagy gyengéje azonban — legalább az én véleményem szerint — a mozgalomnak, hogy az összes egyházakat egy külsőleg is egységes szervezetbe igyekszik összekovácsolni. Nincs kétség felőle, hogy ennek a mozgalomnak is később, valamennyire legalább, a federal council vágányaira kell áttolódnia.

A Federal Council, mely 1908-ban alakult, hamarább elérhető eredményekkel kecsegtet. Tulajdonképpen már maga

is nagy eredmény mert hiszen jóformán az összes amerikai, nagy protestáns egyházakat magában foglalja. Az amerikai püspöki egyház ugyan — t. i. nem a methodista püspöki, hanem az anglikánnak megfelelő — csak egy bizottsággal képviselteti magát. A balra kitérő, hittani tekintetben szélsőséges egyházak nem tagjai. De azt hiszem nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy az amerikai (és canadai) akatolikus keresztyének 98%-át egyesíti egy hatalmas szervezetté, melyhez a protestáns püspöki egyház „unity commission“-ján kívül 24 nagy amerikai egyház tartozik. Egyházak alkotják hát s nem egyének, mint a különben szép sikerrel működő s angol vezetés alatt álló Evangelical Alliance-ot. A skót kezdeményezés főgondolatát az amerikaiak is megtartották úgyannyira, hogy amint a Federal Council kiváló főtitkára, Macfarland Károly és Mac Crea Cavert Sámuel legutóbbi évi jelentésükben hangsúlyozzák, a Council kormányzótestületének az egyházak által kiküldött hivatalos képviselők a tagjai. Éppen azért, mint a Council nagynevű elnöke Speer Róbert, egyik nemrég tartott beszédében mondotta, a Council nem ura és kormányzója, hanem szolgálja, megbizottja az alkotó egyházaknak, úgy hogy tekintélye és hatalma sem egyéb, mint a megbízó egyházak által reá ruházott tekintély és hatalom. Míg a „faith and order“ mozgalom a jövő egységes egyháza számára első sorban hitvallást akart szerkeszteni vagy valamelyik régi hitvallást minden egyházzal elfogadtatni, addig a „Federal Council“ úgy Amerikában, mint a világ többi részeiben szövetséget akarván létrehozni, főként azoknak a nagy erkölcsi és társadalmi kérdéseknek a megoldásán fáradozik, amelyeket külön-külön az egyházak megoldani nem képesek. Nem kell azonban azt gondolni, hogy a hit kérdésével s a Jézus Krisztus evangéliumával nem törődik. Egészen ellenkezőleg! Mint sok más téren, úgy az evangelizálás terén is nagy eredményeket ért el s alapelveihez tartozik, hogy csak azok az egyházak lehetnek a szövetségnek tagjai, melyek Jézus Krisztust isteni Uruknek és Megváltójuknak vallják.

Azt hiszem azért, hogy a magyaroknak különös erővel és öntudatossággal kellene készülniök, hogy a Federal Council és annak európai jó barátai által előkészített stockholmi konferencián nagyszámú és tekintélyes küldöttség által vegyenek részt. Mert fontos dolgokról lesz ott ott szó. Már 1920-ban a Federal Council által összehívott előkészítő gyűlésen kimondották a konferencia megtartásának és a világ keresztyén egyházai szövetségévé egyesülésének szükségességét. A gyűlésen amerikaiakon kívül az európai protestáns egyházak kép-

viselői is jelen voltak. Ez utóbbiak közt már akkor is kivált s azóta még nagyobb nevezetességre tett szert: *Nightingale* Tamás, az angol szabad egyházak szövetségének titkára, aki az európai küzdő protestáns egyházak megsegítése ügyében Amrikában végzett propagandamunkájával igazán megbecsülhetetlen szolgálatokat tett az evangélium ügyének s akit újabban az amerikai Federal Council európai hivatalos képviselőjévé választott.

Hogy a keresztyén egyházak világszövetségének megalkotása fog-e sikerülni, arról ma még bajos volna határozott véleményt nyilvánítani. A római katolikus egyház nem fogja magát Stockholmban — hivatalosan — képviseltetni. A keleti egyházak küldöttei meg fognak jelenni. Szerintem jobb lett volna előbb ezek nélkül a protestáns egyházak világszövetségét megalkotni. De hiszen a keleti egyházak küldöttei, ha sokan lesznek is, nem fognak vezető szerepet játszani. Nekünk mindenképen arra kell törekednünk, hogy Magyarország hatalmas képviselőt küldjön. Mindenkit megnyugtathat a konferenciának az az egyik alaptörvénye, hogy a küldöttek határozatai nem válnak kötelezőkké Stockholmban az egyes egyházakra nézve, hanem ezek az esetleges óhajok és megállapodások felől a küldöttek jelentései alapján, teljesen szabadon határoznak; a stockholmi határozatokat, ha tetszik, elfogadják, ha tetszik, elvetik.

A legnagyobb bizalmat azonban mindenkiben, így magyar református egyházunk tagjaiban is, akikre e sorokkal elsősorban appellálok, az a tény keltheti, hogy még csak szám sem lesz valamely új, nagy egyház alkotásáról s református keresztyén hitelveink vallásában vagy érvényesítésében a stockholmi konferencia bennünket gátolni nem fog és nem akar.

Dr. Szabó Aladár.

Törvényjavaslat a román állami népoktatásról.

Romániában a román kormány most kezdi beváltani azt az ígéretét, hogy az alkotmányrevíziót kiegészítő fundamentális törvényeket az új viszonyokhoz alkalmazottan megalkossa. E fundamentális törvényjavaslatok közül most terjesztette be az állami népoktatásról szólót;

Ez a törvényjavaslat tájékoztat nagyjában a román kormány kulturpolitikája alapvető elveiről. Minket természetesen a törvényjavaslat e kulturpolitikai kisebbségi vonatkozásai s különösen

a vallási kisebbségi s köztük elsősorban a protestáns egyházakra való vonatkozásai érdekelnek.

Igen szerencsés alkalom adódott számunkra a napokban, amidőn egy előkelő, régi román barátunkkal hozott össze a Gondviselés, aki mint képviselő, részletesen tájékozva van e törvényjavaslat felől. Tőle kaptuk nagyjában az alább ismertetett tájékoztatókat, amelyeket saját reflexiónkkal szőttünk át.

*

A törvényjavaslat alapgondolata az, hogy a népoktatás állami jog, amelyben — jog szerint — az állam senkivel sem osztozkozik. Ha enged másoknak is részt az oktatás munkájában, az csak minden egyes esetben a miniszter engedélyezésétől függ. Ez engedélyezés tisztán a miniszter jótetszésén sarkallik, de rá nézve semmi kötelezettség nem áll fenn az engedélyezés dolgában. Ez elvet érvényesíti a törvényjavaslat azon tervezett rendelkezése, amely azt mondja, hogy az állami iskola nyilvános iskola, amelyből következtetés útján azt lehet levonni, hogy más iskola nem is nyilvános iskola, csupán csak az állami. A nem állami iskolákat közös kalap alá vonva, közös néven magániskoláknak nevezi és ezekről egy külön törvény fog rendelkezni.

A kisebbségi iskolákról és így a felekezeti iskolákról is tehát csak indirekte tudhatunk meg abból a törvényjavaslatból valamit. A direkt rendelkezésre nézve a magánoktatás törvényjavaslatára kell várni. Nincs időnk, sem helyünk ez alkalommal a törvényjavaslat részleteivel foglalkozni, csak azokat az alapjelentőségű intézkedéseket emeljük ki, amelyek a felekezeti iskolák jövő helyzetére engednek következtetni.

E tervezet szerint a népoktatási törvény a kisdedővókról, elemi népiskolákról, felnőttek oktatásáról és a népoktatási tanszemélyzet képzéséről szól. Kisdedővókba 4—7 éves korig, elemi népoktatásban 7—14 éves korig részesülnek a gyermekek, onnan a felnőttek oktatása következik. Kisdedővót és elemi népiskolát az állam állít fel a politikai községek és vármegyék anyagi erejének igénybevételével. Másoknak magániskolának és kisdedővóknak felállítására engedélyt a miniszter ad. Kisdedővót ott, hol az állam állított, másoknak felállítani nem engedélyezhet a miniszter, csak ott, ahol az állam nem állított. Az elemi népiskoláról az engedély tekintetében nem szól a javaslat. A tanítóképzés kizárólag állami. A kisdedővók és elemi iskolák tanszemélyzetének fizetését az állam hordozza. Az iskolaépületek megépítése, jókarban tartása s az iskola és működése dologi szükségleteinek előállítására, a fűtőanyag, szolga, tanszerek, stb. a polgári községek feladata; erre, ha nem akarnának, a miniszter megfelelően kényszeríti.

A tanítás egész irányítása, felügyeletének ellenőrzése azonban kizárólag állami közeg kezében van. Az állami iskolák tanítási nyelve a román. Az anyanyelvnek tannyelvül való használatát bizonyos korlátozásokkal (a román nyelv, a földrajz, történelem és polgári jogok és kötelességek, tehát alkotmánytan, ezekben az osztályokban is románul tanítandók, s mivel ezek heti óráinak száma eléri az összes óraszámok körülbelül felét, azt lehet mondani, hogy ezek az osztályok is legfeljebb kettős tannyelvűek) a miniszter engedheti meg olyan vidékeken, ahol a lakosság anyanyelve nem román, itt is azonban a 7 osztályú elemi iskolának csak 4 alsó osztályában, a 3 felsőben, mindenféle iskolában román nyelven kell folytatni a tanításnak. Kivétve az anyanyelvet és vallás-tanítást, amely tárgyakat itt is anyanyelven lehet tanítani. A rendelkezés indirekte arra enged következtetni, hogy az állami kisdudóvokban mindenütt kizárólag román nyelven folyik a foglalkozás és tanítás. A tanítóképzőkben természetesen szó sem lehet másról, mint román nyelvű tanításról.

A népoktatás kötelező és az állami elemi iskolákban ingyenes. A gyermekek kötelező részvétele a népoktatásban a szülőkre kiszabott súlyos büntetésekkel biztosítatik, amelyek a szülők napi keresményéből levonva, egy heti, sőt egy hónapi keresményéig menő összegben vannak megállapítva. A büntetés pénz az iskola helyi felügyelőségéhez hajtatik be, ki azt az iskola céljaira használja. Ha az érdekeltek fizetni nem tudnának, elzárásra változtatható át a büntetés. A népoktatási tanszemélyzet képzése, mint jeleztük, kizárólag az államnak van fentartva a növendékek internátusi nevelésével kapcsolatban. A növendékek pályázat útján vétetnek fel, ahol mindeniknek kötelezvényt kell adnia, hogy az iskola bevégezése után legalább tíz évet az állami népoktatás szolgálatában tölt. Ha ezt bármi módon nem tenné, képzése költségeit, — a tanításit is, — visszatéríteni tartozik.

A tanítók rendesek, vagy helyettesek. A helyettesek próbaidősök, vagy segédtanítók, a rendesek: a) ideiglenesek, b) véglegesítették, c) másodfokúak, d) elsőfokúak. Az egyik fokozatból a másikba való előlépésük mind egy-egy vizsgálhoz van kötve 3—3 évi időközökben. Fizetésük öt ízben esedékes öt éves korpótlékokkal, az alapfizetés mindenkori 25—25 százalékával növekedik.

Érdekes megemlíteni, hogy a nem-román anyanyelvű lakosság vármegyéiben a javaslat szerint a román elemi tanító 50 százalékkal magasabb fizetést kap, de amennyiben ez sem biztosítaná a román tanítók vágyakozását e vidékeken való működésre, a javaslat egy másik rendelkezése a minisztert felhatalmazza, hogy a kép-

zöt végzeteket ily területeken való három évi működésre kötelezhesse.

A javaslatnak nagyon sok és igen érdekes pedagógiai, szociális és nemzetpolitikai szempontból figyelemreméltó rendelkezései vannak, amelyekkel azonban mi itt ez alkalommal nem foglalkozunk, mert, amint mondtuk, minket a javaslat elsősorban magyar protestáns testvéreink és egyetemes protestáns népi és vallási érdekeink szempontjából érdekel.

E tekintetben pedig megállapítjuk, hogy a javaslat a legmeszszebbmő románizálási tendenciákat árulja el. Hogy már a gyermek a bölcsőből ahogy kikerül, 4 éves kortól, kiseddóví, tisztán román nevelésben részesül; és mielőtt még az anyanyelvét megtanulhatná, románná tétetik. Ilyen kezelés mellett aligha lesz szükség a népiskola 4 alsó osztályában való anyanyelvi kisegítő tanításra. A törvényjavaslat a párisi kisebbségi egyezmény 9-ik szakaszában biztosított azon jognak, hogy a faji, nyelvi és vallási kisebbségeknek joguk van iskolákat fenntartani, kormányozni, felügyelni, ezekben „saját nyelvüknek szabad felhasználásával“, teljes kijátszása. A kisebbségi szerződés csak azt engedte meg a román államnak, hogy állami nyelvet állapítson meg és ennek tanítását a kisebbségi iskolákban is megkövetelhesse.

Teljesen indokolatlanul elvonja a kisebbségi egyházaktól azt, hogy maguk számára tanítókat képeztesse, sőt az ismert felfangos rendelkezésekkel lehetetlenné teszi, hogy tíz éven belül állami képzőkből kikerülő tanítókat is kaphassanak egyházi szolgálatba. Szóval, a felekezeti iskola ezen állami oktatási törvény rendelkezésével már halálra van ítélve. Nem is különösen érdeklődnünk a magániskolákra vonatkozó törvényhozás iránt; már ebből is látjuk, hogy emellett szolgálatképes iskolák nem is lehetőségek.

Teljesen egyenlőtlen létfeltételeket szab az állami és kisebbségi iskolák számára. Az állami oktatás, mint a 6-ik paragrafus mondja, ingyenes, a felekezeti fenntartásához pedig az állam — úgy látszik — semmivel sem fog hozzájárulni a párisi egyezmény dacára. A másnyelvű kisebbségek már azzal is hátrányba kerülnek, hogy adójukkal hozzájárulnak az állami tanítók fizetéséhez, mint polgári kisebbségi tagoknak hozzá kell járulniok az állami iskolák fenntartásához s a maguk felekezeti kisebbségi iskolájukra is külön kellvén adózniok, kettős terheket hordoznak, miután itt mellőztetik az a gondolat, amit korábban a magyar állam törvényhozása érvényesített, hogy aki felekezeti iskolájának fenntartásához hozzájárul, az ehhezjárulás mérvéig az állam, illetőleg községi iskolai tenhek alól feloldva volt.

A népoktatási intézmények hármass csoportja (kiseddóví,

elemi népiskola és tanítóképezde,) közül a tanítóképzés kizárólag az állam számára tartatik fenn, amint ezt a 199. paragrafus mutatja. Az elemi iskola nyilvánossági joga is csak az állami iskolának van biztosítva. (7. §.). A kiseddévókra nézve is a fenntartási jog csak az államé. A miniszteri önkénytől függő engedélyezés csak ott jöhet szóba, ahol az állam nem állított fel maga ilyen kiseddévót. (48. §.). Kijátszásai tehát a párisi egyezménynek ezek az intézkedések, mert az minden korlátozás nélkül állapítja meg a kisebbségek számára bármilyféle iskola fenntartásának jogát, az iskola kormányzatát, felügyeletét, s benne saját nyelvének szabad használatát, ezektől az iskoláktól pedig a vizsgálatokkal kapcsolatos jogosítások elvételnek és külön állami vizsgálóbizottságokra ruháztatnak az úgynevezett abszolváló vizsgák alakjában, ahonnan a kisebbségek képviselöje teljesen ki van zárva.

A 7. §. érdekes, hogy minden iskola, tehát a kisebbségiek tan-könyvének jóváhagyása is a miniszteriumnak van fenntartva s nemcsak az államellenes tanítások szempontjából vannak fenntartva s nemcsak az állam jóváhagyásának, hanem minden egyéb, akár pedagógiai, akár módszertani és esetleg tudományos álláspontból való felülbirálata is. A 8. §. érdekessége az, hogy a román eredetü állampolgárok közül azok, akik elvesztették anyanyelvüket, gyermekeiket csakis nyilvános iskolában (tehát román tannyelvűekben), román tannyelvű magániskolákban taníttathatják. Hogy, hogy és mily alapon fogják megállapítani ezeket az eseteket: arról a törvény nem intézkedik. A legtágabb tér van tehát itt nyitva az emberek zaklatásának és üldözésének. Miután Jorga megállapította, hogy a székelyek elmagyarosodott románok, még megérjük, hogy a székely gyermekek csakis román anyanyelvű iskolákba lesznek beírhatók. Itt aztán a jogegyenlőség nevében kérdeznünk kellene, hogy azok a magyar és német eredetü emberek, akik anyanyelvükön nem tudnak, miért nem kényszerítetnek saját nemzetük nyelvén tanulni. Avagy csak románul való tanulást szabad kényszeríteni?

A kiseddévóknál súlyos veszély az, hogy miután ott, ahol az állam állított fel kiseddévót, más nem állíthat. Az állam csak román tannyelvű kiseddévót állíthat fel, végeredményül az jön ki, hogy az állam kiseddévó-korban már elnemzetietlenítheti a más anyanyelvűeket. Hasonlóan kisebbségi sérelem, hogy a vallási és faji kisebbségektől megtagadtatik a tanítóképzés és képesítés joga, amely lényegében az ilyen kisebbségi iskola szellemének a megrontását eredményezi. Az egészről világosan megállapítjuk, hogy *itt a legfurfangossabb módon kieszelt elrománosítási törekvés szolgálatába állítatik az egész népoktatás.*

Ez a javaslat méltó folytatása a Romániában keresztülvitt alkotmány-törvénynek. Ebben a kisebbségi szó csak elő sem fordul. Ez a törvény nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a kisebbségek tényleg ne is létezzenek. Csak azt szeretnők tudni, hogy azok az államok, amelyek Romániával 1919. dec. 9-én az ugynevezett párisi kisebbségi egyezményt kötötték, mit szólnak ahhoz, hogy Románia annak ilyen szemérmetlenül fittyet hány? Mit szól ehhez a genfi népek ligája, amelyet különben a románok gúnyosan „söhivatal“-nak neveznek. Mert, hogy ezek a rendelkezések a kisebbség megnyugvását elő nem mozdítják, az kétségtelen. Ám lássa a politika a maga szempontjait. De mi a protestantizmus nevében tiltakozunk az ellen, hogy valamely egyháztól és annak tagjaitól a maga anyanyelvét erőszakosan elvegyék s a Krisztus egyházának egyik hajtását letörjék. Mi úgy érezzük, hogy Európa összes protestáns népei társadalmilag és politikailag kötelezve vannak Isten és a történelem iránti felelősségük alatt, hogy ezt a dolgot szó nélkül ne hagyják. A brittek, az egyesült-állambeliek, hollandok, svájciak, sőt még a francia protestánsok is, nem nézhetik közönyösen, hogy egy millió magyar és német protestánst Románia megfojtson és nyelvéből kivékőztetvén, hitében megöljön. Nem elég, hogy politikailag balkánizálták Közép-Európát, egyházilag is balkánizálni akarják, mert a protestánsok elnyomása és kiírtása vallási balkánizálás. A magasabb kultúra és a protestáns kultúra nevében tiltakozni kell lelki gyilkosság ellen, amely a világháború testi gyilkosságát felülmúló vadsággal indul meg.

Mi a magunk részéről megteesszük azt, ami kötelességünk!

KRITIKAI SZEMLE.

Ravasz László: Látások könyve. Beszédék, elmélkedések. II. kiadás. Budapest, 1924. „Studium.“ Nagy 8-r. 322 l.

E könyv a reformáció négy századik évfordulóján jelent meg először, azokat az egyházi beszédeket és egyéb előadásokat ölelve magába, melyeket az említett jubiláris nagy esztendőől visszafelé számított hét év alatt az ország különböző vidékeinek különböző összetételű gyülekezetei előtt tartott a szerző. A kolozsvári theologiai fakultás fiatal tanárának a hírnevét ezek az előadások gyors szárnyakon terjesztették el az akkor még nagy Magyarország minden részébe, s mindozok, akiknek alkalmuk volt annak idején e beszédek vagy előadások közül egyiket-másikat meghallgatni vagy elolvasni, kivételes érdeklődéssel várták e fényes sikerű elmeművek gyűjteményének mielőbbi megjelenését. Az 1917 karácsonyára megjelent első kiadás példányai alig fél év alatt elfogytak.

Azóta megint éppen hét esztendő telt el a mostani, második kiadásig. Ebben az újonnan megjelent könyvben az első kiadás szövege foglaltatik változatlanul . . . ritka jelenség nálunk az ilyesmi mostanában! Kevés ember van ma abban a helyzetben Magyarországon, hogy hét évvel ezelőtti kijelentéseit, tanításait, szónoklatait a közvélemény változatlan, illetőleg egyre fokozódó érdeklődésének biztos reményében, sőt ennek kívánságára bocsáthassa új kiadásban a nyilvánosság elé. Mi minden megváltozott e változatlan tartalmú könyv megjelenési két dátuma között! E nagy változások szerzőnk egyéni sorsában a lesújtó és fölemelő élmények megragadó ellentétével vonják magukra a közfigyelmet. Ravasz Lászlónak a mindnyájunkkal közös hazafüi bánaton kívül át kellett élnie az *erdélyi* magyar embernek azt a tragikus fájdalmát, amelyet pl. egy alföldi származású ember ma legfeljebb elképzelni tud, átérezni nem. De ha egyáltalán van valami, ami a rommá lett nemzeti lélek újjáépítése terén a természettől nyert tehetségbeli gazdag kvalifikációt még fokozhatja és magasabbrendű

küldetésé emelheti: a „hontalanság“ mártiriuma az. És ha van valami, amivel Magyarország és Erdély lelki egységének és az ezeréves magyar hazai állami integritásának eszméjét évszázadok szent hagyományai forrasztották össze: a magyar protestantizmus az. Ravasz László immár hivatala szerint is egyik vezéralakja a magyar protestantizmusnak s „látásai“ útmutatókká, ihletforrássokká válnak mindazok számára, akik hiszik és tudják, hogy igazán nagy feladatok megvalósítása csak áldozatos lélekkel, csak „az ige, az eszme“ fegyverével készíthető elő.

A *Látások könyve* tehát e mostani kiadásban, ha egyéb változást nem mutat is, de — hogy úgy mondjuk — jelentős helyzeti energiát nyer attól a magas poziciótól, melyet a könyv szerzője egyházi és társadalmi (s éppen fővárosi) életünkben néhány év óta elfoglal. Ezt a „tekintélyi“ motívumot a könyv eddigi nagy hatásának jövőbeli gyarapodását illetőleg örömet vesszük számításba, mikor most fölmerül emlékezetünkben, hogy az a felfogás- és előadásmód, mely a *Látások könyvé*-ben megnyilvánul, többféle szempontból mily meglepően új és szokatlan volt akkor, mikor ezek a beszédek és tanulmányok még a gyűjteményes első kiadás előtt, külön-külön láttak napvilágot, legtöbbjük éppen a *Protestáns Szemlé*-ben, melynek akkor Ravasz László volt a szerkesztője és regenerátora.

A felfogásmód újszerűségének szempontjához theologiai vonatkozásban nem merek hozzászólni, mert megjegyzéseim bizonyára mosolykeltően elárulnák laikus voltomat; ámbar a laikus olvasó is érezi, hogy a kálvini theologia mélységeibe mennyivel biztosabb mérő-ónnal száll le Ravasz, mint ő előtte a magyar kálvinista papok átlagá. (Diákkoromban, egyik alföldi református gimnáziumban, a vallástanárom még azt tanította, hogy „nem baj“ az, ha a predesztinációra vonatkozólag nem tudjuk is hinni, vagy nem akarjuk is követni Kálvin vallásos meggyőződését).

De egyéb vonatkozásában volt igazán meglepő, szinte revelációszerűen új az a felfogás- és kifejezőmód, melyet Ravasz László beszédei és írásai inauguráltak. Aligha ez igénytelen sorok laikus írója az egyetlen, akinek a lelkebe egy pillanatra benyomult akkoriban a kérdés: vajjon a kálvinizmus hamisítatlan tisztasága szempontjából, „nem baj“-e az, hogy ennyire újszerűek, ennyire széles látóköriek, ennyire művésziek és élvezetesek ezek a szóban forgó szellemi termékek? Hiszen immár négyszázszázéves mélységbe nyúlnak le a gyökerei nálunk annak az irodalmi típusnak, mely a kálvinista érzelme- és gondolatközlés terén kifejlődött s amely — sok jó tulajdonság mellett — kezdettől fogva magán viselte a bélyegét valami sajátságos puritán ridegségnek,

szárazságnak, szűkkörűséggel fenyegető modorosságnak, a kifejezésbeli művészet fogyatékoságának vagy elhanyagolásának. A kálvinista ember karakterét mindinkább leegyszerűsítettük *egy* jellemvonásra: a „vastagnyakúság“-ra, amely átvitt értelemben dogmatikus merevséget kezdett jelenteni, a szó egyenes értelmében pedig mintegy megjelölte a kálvinista papi eszményt: a hatalmas fizikumot és stentori hangot.

Mentségére legyen mondva *ennek* a magyar kálvinizmusnak, hogy egyoldalúságát és egyéb fogyatkozásait illetőleg nem áll egyedül. A művelt nyugaton is mindmaig akadnak még a protestánsok között is, és pedig nemcsak a laikusok, hanem a theologusok soraiban is olyanok, akik Kálvint száraz és merev szellemű intellektuálistának mondják; szerintük Kálvin theológiájából hiányzik a szív, dogmatizmusa elsorvaszt a lélekből minden örömet, szórakozást, művészi élvezetet.

Az efféle megdöbbenően sívár és következeiseikben igen veszedelmes állítások ellen száll síkra Doumergue Emil a maga páratlan stílművészetével és okfejtésének eleganciájával abban a három kitűnő értekezésében, melyek 1902-ben e közös cím alatt jelentek meg: *L'art et le sentiment dans l'oeuvre de Calvin* s melyeket 1922-ben a „Holland-Magyar Kálvinista Könyvtár“ magyarul is kiadott Révész Imre fordításában.

Frappánsabb hatást kevés munka tett rám, mint ez, mert mintha csak a fentebb jelzett tünődésemre adta volna meg a ragyogó fényű bizonyosságot. Doumergue varázslatos sikerrel állítja vissza Kálvin szellemi arcképének eredeti tisztaságát, eltávolítva róla a másoktól reáként sokféle foltot. Kiderül, hogy Kálvin éppen nem volt ellensége a művészeteknek, sőt a zene és a festészet sokat köszönhet neki; hogy Kálvin egyéniségének nagyon fontos eleme a szív, a meleg érzelmesség, sőt a tréfálkozásra is kész kedélyesség; hogy a Kálvint ábrázoló festmények közül nem a halott-jellegűek a hitelt érdemlők, hanem például a hanai, amelyről könnyű elhinnünk, hogy Kálvin mindenkire elbájoló és vonzó hatást gyakorolt „hódító egyszerűségű eleganciájában“, s egy alkalommal például a ferrarai fejedelem udvarában is kitűnően megállotta a helyét; kiderül, hogy az a két vád, melyet kritikusan szoktak emelni Kálvin ellen, tudniillik a vallásnak individuálissá és arisztokratikussá tételét: csak annyiban igaz, amennyiben „a kálvinista individuáлизmusnak a forrása egy érzelem: az erkölcs érzelme és a terméke egy arisztokrácia: a szellem előkelősége.“

Ime, milyen újszerű ez a Kálvin-arckép s milyen jól esik benne az *igazit* felismerni és egyuttal a Doumergue-ek és Rava-

szok papi és írói egyéniségét a jellegzetes kálvinizmus szempontjából mintegy igazoltnak tudni.

Nyilvánvaló, hogy az egyoldalúság túlzása ebben az irányban is helytelen és káros volna. Az „érmesség“, a „művésziesség“, a társaséleti érintkezést fűszerező jó modor — mind jogos alkotórészei a kálvinista jellemnek, de nem egyedüli s nem is legfontosabb alkotórészei. Ravasz, mintha attól tartana, hogy vallásos témájú műveinek alaki (esztétikai) szépségei talán kellenél inkább magukra vonják a hallgató vagy olvasóközönség figyelmét az életbevágó erkölcsi tartalom rovására: a *Látások könyvében* is több helyen kifejezi idevonatkozó aggodalmát s mintegy rajtakapva magát az említett (valódi vagy csak képzelt) túlzáson, siet helyes mederbe szorítani beszédanyagának áradó folyamát: „Minket határozottan fenyeget az a veszedelem, hogy ezeken az istentiszteleteken valami érzelmi, főként esztétikai síkban mozgó hangulatkeresztyéniséget prédikálunk s eközben megfélemlünk a keresztyéniség nagy biblikus alapjainak... Azért hát most nem fogok az érzelmek húrjain játszani... (196. l. V. ö. 25. l.). Az első kiadás előszavában is arra figyelmezteti az olvasót: „Ne nézzék az ezüstantyért, csak az aranyalmát, amelyet feléjük nyújtok.“

Miután a szerző ilyen lelkiismeretes (hogy ne mondjuk: skrupulózus) módon felállítja körülöttünk az eltévelyedéstől megóvó korlátokat, — az olvasó bizonyára nyugodtan, sőt önfelédten átadhatja magát annak az *esztétikai* gyönyörűségnek is, melyet a *Látások könyvének* olvasása okoz s a mely — hiába tagadnók, de hiszen Kálvin sem tagadja — mindig fontos lépcsője volt és lesz a vallásos üdv-érzet magasztos lelkiállapotának. A magyar laikus intelligencia (csak ennek a nevében beszélhetek) főképp azért nem tud betelni Ravasz elmeműveinek hallgatásával és olvasásával. Hej, sok olyan ember tartozik ebbe az említett kategóriába, akikben a vallásos élő hitet nemcsak a mindennapi élet keserű tapasztalatai gyöngítették meg, hanem holmi „tudományos“ elbizakodottság is, amely a kálvinista prédikációban csupán a „lelki szegények“ táplálékát szereti látni, persze ezt a bibliai kifejezést is kiforgatva igazi értelméből. Az ilyen embernek (azaz, hogy minden embernek) olyan arányban válik minél intenzívebbé a lelki élvezete és megtermékenyülése, amilyen arányban foglalkoztatva és kielégítve vannak szellemi képességei, ismeretei, művészi fogékonysága, ízlésbeli igényei, stb. Az ilyen embert nem érdeklik eléggé és nem elégítik ki a kategórikus hittételek; ő inkább azt a lélektani örök folyamatot akarja szemlélni, melynek merev kifejezéseként a dogmák. Mintha csak az ilyen embereknek mondaná

Ravasz: „Az odavivő utat a legmélyebb lelkek művészileg kicsiszolt dogmákkal kövezték ki, de én mégsem ezen az úton vezetlek titeket, hanem egy mellékösvényen, amelyet önnönvérünk hintett be és saját szenvedéseink könnyei harmatoztak tele...” (177. l.). Nincs terünk annak fejtegetésére, hogy a filozófikus tudás és a költői intuitív képesség mily hatásos szövetségben ragadja meg a műveltebb olvasók lelkét, az egyikét ilyen, a másikat amolyan ponton és módon. Az esztétikai és erkölcsi hatás egymást segíti mindenütt. Nincs is ma égetőbb szükség semmire, mint olyan tanítómesterekre, akikben a szuggesztív hatás papi, filozófusi és költői feltételei szerencsés összhanggá, *váteszi* hivatottsággá olvadnak össze.

Zsigmond Ferenc.

A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen.
I. kötet 1520—1745-ig. Budapest, 1922. XII+613 lap. Irta: Dr. Bruckner Győző.

Arányaiban is feltűnő, értékességében pedig a legteljesebb elismerésre méltó mű fekszik előttünk. Írója nem ismeretlen tudományos köreinkben, hiszen több mint két évtized óta gazdagítja főként a Szepességre vonatkozó művelődéstörténeti irodalmunkat. Mostani legnagyobb alkotása tíz éves kitartó forrástanulmány és adatgyűjtés rendszeres feldolgozása. Szinte megilletődéssel forgatjuk s már-már elfelejtjük olvasása közben, hogy 1922-ben, a magyar tudományos irodalomnak csaknem elalélt múzsája meg tudott ihletni egy anyagiakban szegény, Isten áldásában azonban gazdag protestáns főiskolai professzort. De más két tényező előtt is hajtsuk meg elismerésünk zászlaját, amelyek a munka megjelenését lehetővé tették. A derék „Szepesi Szövetség” az egyik, amely a sok millióra menő költség túlnyomó részét biztosította. Az evangélikus egyház Miskolcra menekült eperjesi jogakadémiája a másik, amely Bruckner Győzőnek — a megszállás következtében iglói főgimnáziumi tanári állásának elhagyására kényszerítettén — 1920-ban felajánlotta a művelődéstörténelem és az újkori történelem tanszékét. Ez újabb bizonyíték arra nézve, hogy protestáns jogakadémiáink nemcsak a szakoktatás és az egyházas szellemben való nevelés tekintetében, hanem tudományos szempontból is jelentős, nagymúltú — sajnos, szorongatott jelenű — kulturvarak.

Szerző — előszavában — teljes joggal nevezi „értékes kulturterületnek” a most két idegen országhoz csatolt Szepes vármegyét. Hogy azzá lett már századokkal ezelőtt, azt a reformáció korai és csaknem általános elterjedése nagyrészen előmozdította. A „cipszer” magán- és közléte egyaránt a reformáció légkörében mozgott századok óta s innen van, hogy a ki egyházának történe-

tét a szó legszorosabb értelmében véve „eredeti“ források alapján írja meg, az egyúttal a magyar jogtörténet igen becses szegmentjével is gazdagítja irodalmunkat. Bruckner műve túllépi a protestáns egyháztörténet és a magyar művelődéstörténet határait. E mellett nem helytörténetet nyújt, hanem tárgyalási módja révén, másrészt a Szepességnek az országos közélet szempontjából való jelentőségénél fogva meggyőzően láttatja velünk az ott lefolyt eseményeknek távolabbi kihatásait és összefüggéseit. Teszi ezt a legszigorúbb forráskritika alkalmazásával, ősi hagyományok áldozatul esése árán is, az *eredeti* kútforrásokhoz menve vissza. Önálló, tárgyilagos, állításainak igazolására schol sem marad adós a forrás pontos megnevezésével.

Bruckner könyvét négy részre tagolta. Az első rész „A reformáció története a Szepességen.“ Itt mindenekelőtt történetírói kiváló érzékre valló aláfestést ad a reformáció elterjedése előtti szepességi egyházi és közerkölcsei állapotokról. Helyesen ismeri fel a XXIV szepesi pap kalendás társulatában azt a reformációelőtti egyházszervezeti tagozatot, amelyből a reformáció elterjedése folytán evangelikussá lett szepességi papság az evangélikus önkormányzat másodfokú szervét, az esperességet (fraternitás) formálta ki. Ebben a részben nyújtja a legbecsesebb őanyagot s egyben az eddigi magyar protestáns egyházi alkotmánytörténetirodalomnak legkirívóbb hiányait pótolja. Mert szinte csodálatos, hogy az evangélikus egyház négyes fokozatú közigazgatási szervezetének történeti kifejlődését általában, de különösen a második fokon, történetíróink mindezülig mennyire elhanyagolták! Nyomatásban megjelent munka ezülig meg sem közelíti az idevonatkozó őanyagnak olyan terjedelmű s annyira rendszeres feldolgozását s kritikai méltatását, mint szerzőnk könyve. Talán csak a kéziratban reánk maradt s főként a gömöri esperesség történetével foglalkozó Mikulik-féle munkátot értékeljük viszonylagosan annyira, mint Bruckner munkájának ezt a részét. Művének ez a része ebben a vonatkozásban emelkedik egyszersmind jogtörténeti jelentőségre is. A confessio Scopusiana feldolgozása s részben már előbb is ismert felvidéki evangélikus hitvallásokkal való egybevetése, nemcsak theologiai és egyháztörténeti, de egyszersmind egyházalkotmánytörténeti szempontból is úttörő munka volt.

A második rész: „Az ellenreformáció kísérletei és győzelemre jutása a Szepességen.“ Nem bocsátkozhatván a mű e legterjedelmesebb részének kimerítő ismertetésébe, csupán kiemeljük, hogy itt is hiányt pótló s egyben magyar jogtörténeti szempontból felette értékes új részleteket találunk. Ugyanis a Lubo-

mirszky-család szereplésének egészen új s eddig irodalmunkból hiányzó megvilágítása; nemkülönben a szepesváraljai 1677. évi vegyes bíróság (indicium compositum) működésének s működése végzetes hatásának — eddig nem bolygatott levéltári anyag feltárásával történt — bemutatása, illetve kifejtése: jelentős lépéssel előbbrevitte történeti irodalmunkat.

A harmadik részben a szepesi evangélikus egyház elnyomásának korát festi meg. A Thököly- és Lubomirszky-családok szereplésének ebben a részben is eddig ismeretlen fejezeteit örökíti meg. Az 1907. évi rózsashegyi „forradalmi“ zsinat egyházszerkezeti hatásának kimutatásánál pedig elismerésméltóan pótolja azt, amit annak idején Zsilinszky Mihály kifejejtett vagy mellőzött.

A negyedik rész a szepességi evangélikus közoktatás történetét írja le napjainkig. Eredetileg szerző a munka később megjelenő II-ik kötetének végére szánta, de aktualitásánál s nemzeti jelentőségénél fogva az I. kötetben adta ki. E helyütt — többek között — a protestáns patronátus történetét mutatja be és pedig első magyar íróként, amikor ugyanis a késmárki evangélikus kerületi lyceum pártfogósági kormányzatát ecseteli. Itt korrigálja meg Reziknek, Kupecznek s másoknak azt a tévedését, mintha a Szepesség nagy családjai, a Máriaassy, Görgey, Gradeczi Horváth Stansith, stb., úgynevezett exkluzív nemzeti iskolákat alapítottak és tartottak volna fenn — mint pátronusok. Egyben tisztázza képet ad arról, hogy a magyar evangélikus egyházban nem a kánonjogi patronátus honosodott meg, hanem csupán az iskolák kormányzatára kiterjedő s nem egyes fizikai személyek, hanem jogi személyeknek tekinthető patronátusok szerepeltek.

Dr. Mikler Károly.

Réthei Prikkel Marián: A magyarság táncai. A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára. Studium kiadása. Múzeumkörút 21. 311 lapon számos képpel és 6 műmelléklettel.

A magyar mindig tánc kedvelő nép volt. Első reformátóraink egyéb hibáink mellett táncunk ellen is éles szavakat ejtenek. A nemzeti táncok mind e tilalmak ellenére is fennmaradnak és ma újra is okot adnak egyházi férfiak panaszára. Értjük és átérezzük mind a két fél álláspontját. Hogyne esnék rosszul minden gondolkodó magyarnak látni azt, hogy ebben a mi rettentő romlásunkban is táncolnak és mennyivel keservebb a még nem romlott erkölcsi érzékű embernek végignézni azt, hogy tisztességes leányokat milyen becstelen és undorítóan aljas táncokra tanít a divat.

És ekkor előáll a római katolikus egyháznak egy szerzetesrendű papja és könyvet ír a magyar táncokról.

Ime egy szigorúságáról híres egyház papja tárgyilagos szeretettel szól hozzá a tánckérdéshez és egyben megállapítja Csoknaival szólva azt a régi igazságot, hogy

„Csak a magyar tánc az, mely bir oly érdemmel,

Hogy legjobban egyez a szűz szeméremmel.“

Legelőbb is tehát ne legyünk elfogultak, hanem vegyük kezünkbe Réthei-Prikkel Marián atya szépséges új könyvét és okuljunk. Értsük meg előbb, hogy nem a palotás néven elterjedt műtáncról, nem is az ocsmánysággá züllött csárdásról van itt szó. Megtanuljuk, hogy a csárdás is csak módosított néptánc és megtanuljuk lassan, hogy a magyar néptánc minden erkölcselenséget szigorúan kizáró, nemes és tiszta formákhoz van évszázadok, talán évezredek óta kötve. Tehát helytelen volna, ha valaki pusztán a táncolásért elítélné népünket. Örülünk, ha a nép nem ismerve a nagy bajokat, örülni tud és kétszeresen örvendezünk, ha ez az öröm olyan fenségesen szép és nemes, világszerte páratlan művészi formában fejeződik ki, aminő a magyar lassú és friss néptánc.

Ha azt akarjuk, hogy tisztább erkölcsök fejlődjenek, nem kell a táncot általán üldöznünk, hanem törekedjünk arra, hogy a nép ősi, tiszta táncművészete fölvirágozzék és ne engedjen utat a romlottlelkű nyugat táncetébolyának.

A kérdés minden esetre megérdemli, hogy mindnyájan foglalkozzunk vele s még a legszigorubb puritánokat és a rég kedvüket vesztett öregeket is arra kérem, hogy mielőtt ezt az ügyet egy kárhozható kézlegyintéssel elintéznék, vegyék kezükbe Réthei-Prikkel könyvét.

Nemcsak „nyelvében él a nemzet“, hanem dalában és táncában is és ki hinné, ha azt állítom, hogy a tánc talán ősbibb, maradandóbb és tisztábban megőrzött nemzeti kincs, mint akár a magyar dal, akár a magyar nyelv. Réthei-Prikkel talán nem állítja, de bennünk latározottan ezt a benyomást kelti könyve. Már pedig ha így van, akkor magyarságunknak ezt a becses és állandó értéktényezőjét jobban is meg kell becsülnünk, mint eddig tettük.

A magyarság táncairól ehhez fogható munka még nem jelent meg. Elismerés illeti érte kiadóját, a Magyar Néprajzi Társaságot.

Minden úttörőnek nehéz a dolga. Könyvet írni és vele új tudományát alapozni meg, kétszeresen nehéz, kivált ha a szerzőnek is ez az első könyvkísérlete. Ez meg is látszik rajta. Vannak a könyvnek hibái is, nem is akarjuk szépítgetni. A tánczene-köték beosztása itt-ott hibás, a lakodalmi táncot (a 210. és 211. lap képe) bemutató magyarok nem Vajda-, hanem Bánffi-

hunyadon járnak stb. Nagyon sok az ismétlődése, tanárossan kifejtő, katedraizáló részletezése. A tömérdek kedves történeti szépséget, anekdotát nem tudja kellően kiaknázni. De ezt mind szívesen megbocsátjuk a könyv sok egyéb érdeméért.

Azt hiszem, sok könyvíró van úgy, hogy mire a végére ér, akkor veszi észre, hogy a hangulata csak közben jött meg igazán s ezért az első száz oldal kevésbé sikerült, az eleje meg éppen döcögős. Ha idején észrevesszük, magunk írjuk újra ezt a kevésbé jó részletet. Ez az, amit tudós szerzőnk elmulasztott. S ezt nem gáncsoláskép mondjuk el itt, hanem azért, hogy az olvasó el ne veszítse türelmét az első fejezetek nehézségében, hanem csak olvassa tovább, mert türelmének megjő a jutalma és egyik-másik részlet igazán páratlanul érdekes.

Ne törődjünk azzal, hogy a táncleírások, choreografiák nem tökéletesek, hogy a táncratermettség helyett táncravalóságot ír, „merőleges „ugrosást“, „testlengetést“ és eféle nem találó műszókat csinál, hogy ritmust ír a rigmus helyén, stb. Ezeket a biztosra várható második kiadásban úgyszólván kiigazítja majd.

Mielőtt azonban ez a második kiadás megérkezne, meg fog indulni e derék munka hatása alatt a magyar táncok irodalma. Most már könnyű lesz a megkezdettet folytatni. Önként fognak jönni az értékes hozzászólások, megjegyzések, új adatok és ezzel néprajzi tudományunknak új ága sarjad ki, — Réthei-Prikkel érdeméül: a magyar choreográfia.

Hányan lesznek a népet ismerő vidéki közönség, a papok, jegyzők, tanítók, gazdák, főként az öregebbek sorában, akik maguk is tudnak majd beküldeni a kötetben nem talált táncszólamokat, tréfákat, figurákat, esetleg új szövegeket vagy dalokat is.

Megtudjuk majd, hogy pl. Nógrádnak melyik vidéke az, ahol a régi néptáncot ma is olyan szépen járnak, mint egykor. Egyik-másik olvasó a régi süveges, egeres, gyertyás, lapockás, párnás, tarpos vagy egyéb rég elfeledett táncról fog tudni adatokat. És egyben eloszlik sok olyan tévedés és előítélet, ami eddig táncainkhoz fűződött. Megtanuljuk, hogy a kállai kettős nem gyors csárdás, hogy a magyar tánc hogyan hatott a tót friskí tance-re, noha utóbbinak a neve a tánc, a magyar toporzani, ropni, lejteni igék helyébe lépett. Megtudjuk, hogy a német nevű verbunkos mennyire tősgyökeres magyar, holott a magyaroknak vélt hajdutánc a ráccokkal jött be.

Egyes fejezeteiben megismerjük fajunk jellegzetes táncszeretét, az eredeti ősi néptáncot lassú és gyors alakjában, a tőle később különváló nemesi és katonai, társas táncokat, táncunk jellegzetességeit, történetét, vidéki eltéréseit, a külön-

böző vidéki táncokat, tánc-zenéket, amely eredetileg csupa dal volt, a nógrádi oldaltáncot, a honti kopogóst, boricát, csürdöngőt, a sokféle gyermektáncot, táncjátékokat, a műtáncokat és végül idegeneknek a magyar táncról tett nyilatkozatait. Gyönyörű részleteket mutat be a szerző a táncot dicsőítő költszetünkből. Az egyszeri osztrák tiszt leírása pedig olyan nemeslevele a magyar táncnak, amelyet mindenütt a külföldön ismertté kellene tennünk saját érdekünkben.

És itt egyszerre földobban a magyar szív, hogy ha már ilyen büszkeségünk nekünk a magyar tánc, hogy ha vele a világ színe előtt csak bámulatot és tiszteletet arathatunk, miért nem visszük ki ezt a dicsőségünket oda, ahol senki sem tud róla. Miért nincs ez a könyv már eddig is tíz nyelvre lefordítva!

Lassan a testtel, magyarom, előbb olvasd el magad.

Íta ez a paratlan becsű könyv majd minden magyar ember asztalán ott lesz, ha nem készül belőle sajtupapíros, hanem a megérdemlett szeretettel öleljük szívünkre mindnyájan, akkor majd egyébről is beszélhetünk.

És most tegyük föl még egyszer a kérdést: igaz volt-e hát Gyulai Mihály dobi református lekipásztor uramnak 1681-ben, mikor „Tánc jutalma“ című művében erről a „sok bűnökkel teljes ocsmány vétekről“ elkeseredésében így ír:

„Soha nem láttam, se nem hallottam olyan országot, mely nagyobb örömmel és táncolással készül elpusztulni, mint Magyarország.“

Azóta ez a halni készülő magyar a történelemnek két nagy viharából támadott föl már. A harmadikból most próbál kiépülni. És a magyar tánc, ha megismerjük, nem elpusztulni, hanem fölemelni segít majd ezuttal is.

Réthei-Prikkel megtanított arra, hogy a magyar nemcsak „sirva vigad“, de táncba is önti keservét. Ahol pedig a megáldott szív fájdalma keres enyhülést a művészetben, ott nemtelen szenvedélyről, züllésről nem lehet szó. Csodálatosan pogányos, de talán nem érthetetlen az sem, ha a régi magyar a halotti torban gyászos lassú táncot lejtett. De megérthető ma is, ha a csalódott legényszív a verbunkos toborzójába önti ki fájdalra poézisét. A régi magyar tánc soha ocsmány ölelkezés nem volt, sőt a férfiszóló éppen a legkimagaslóbb szépsége; a férfi sokáig csak magában táncolt és mindig is jobb táncos volt, mint a nő.

Ezt a régi nemes szóló- és katonatáncot kell fölújítani a nép körében és akkor a magyar ébredésnek új eszköze lesz kezünkben.

És talán a magyar hadvezetés is megérti azt a nagy titkot, hogy a magyar legény a szép táncért odaadja fiatal életét és ha

tizenkét évre megy is el, szívesen megy, mert az a tánc az ő hazaszeretetének, önfeláldozásának a himnusza.

Hála érte annak, akitől mindezt megtanulhattuk.

Dr. Szilády Zoltán.

Alexander Bernát: Spinoza. (Népszerű Zsidó-Könyvtár, 11. sz.). Budapest, 1923., 80 l.

Alexander Bernátnak, a Filozófiai Írók Tára megteremtőjének, egyik szerkesztőjének és legfőbb munkatársának, aki oly sokat tett hazánkban a filozófia népszerűsítése, a filozófiai irodalom föllendítése érdekében, első műve ez a proletárdiktatura után.

Főtcímzett, Spinozáról szóló rövid, de magvas élet- és jellemrajzában egyaránt szóhoz jut a filozófus és a zsidó férfiú. Hogyne, hiszen Spinozát, aki 24 éves koráig az amszterdami zsidó hitközség tagja volt s érzésének és gondolkodásának minden szálával a zsidó élet- és világfelfogásban gyökerezett, habár később szabadelvű gondolkozása miatt a zsidó hitközség kutasította is kebeléből, elsősorban zsidó ember képes teljesen megérteni, gondolkodásában és műveiben ama szálakat fölfedezni, amelyek őt kora általános műveltségi és filozófiai elemeivel szemben a zsidóság szelleméhez és vallásához fűzték. Alexander úgy is mint zsidó, úgy is mint filozófus és Spinoza főművének, az Ethiká-nak egyik fordítója, elsősorban hivatva és képesítve volt arra, hogy Spinozát a magyar irodalommal megismertesse. E tekintetben csak sajnálunk lehet, — bár nagyon is érteni tudjuk, hogy a Népszerű Zsidó-Könyvtár a legnagyobb zsidó filozófusról szóló monográfiát szívesen sorolta gyűjteményébe, — hogy könyve egy zsidó felekezeti, tehát ma kevésbé népszerű s nem könnyen hozzáférhető válalatban jelent meg, holott a derék munka a filozófia minden barátját egyaránt érdekelheti.

Bár kisebb terjedelmű a kötet, de nagy munkának, az egész Spinoza-irodalomnak leszűrt eredménye áll benne előttünk. Alexander felhasználta az utóbbi évtizedek minden fontosabb Spinoza-monográfiáját és azok közt olyanokat, amelyekhez csak a külföldi könyvtárakban juthatott hozzá s így dolgozatában a Spinoza-kutatás mai színvonalát tárja elénk. Hogy forrásaival szemben önálló állást foglal el, így Freudenthalnak is nem egy következtetését szigorú kritika alá veszi, azt talán Alexandernél nem is szükséges kiemelnem. Hogy Spinoza jellemét és egyéniségét nagy melegséggel rajzolja, az természetes; a vállalatra való tekintettel, amelyben műve megjelent, az apologetikus irányzat erősen kidomborodik benne; sokszor, amikor az üldözött, kítaszított zsidóról beszél, amikor hűsét a gyávaság vádja ellen — talán kissé tulbuzgón is — védelmezi, úgy tetszik, mintha sok hitsorsosa ér-

zelmeinek, zajongó indulatainak visszhangja is ott rezege a néma sorokban.

Műve két részre oszlik. Az *első*, nagyobb rész Spinoza életéről szól s ebben Spinoza belső fejlődésének, amely őt a zsidó hitközség gondolatkörétől a XVII. század közepének tudományos és filozófiai színvonalához vezette, beható ismertetésére fekteti a fősúlyt, bővebben kiterjeszkedve egyes műveinek keletkezésére is. A *második* rész Spinoza filozófiáját tárgyalja, ebben Ethikája foglalja el a főhelyet. Művei sorozatában a *Tractatus politicus* tartalmáról egyetlen szóval sem emlékezik meg; 85 leveléről is, amelyek egvé-
niségének és filozófiájának megismerésére nagyon értékes források, megemlíthette volna, hogy kihez intézte azokat. Föl lehetne vetni azt a kérdést, vajjon az „atheus“ elnevezés, amellyel őt már a Theol-pol. traktátus megjelenése előtt illették, nem a zsidó hitközségnek a kiközösítés után a városi hatósághoz benyújtott vádleveléből vette-e eredetét? Némileg ellenmond szerzőnk önmagának, amikor az Ethikáról az egyik helyen (36., 37., 39. l.) azt mondja, hogy csak 1675-ben volt teljesen kész, másutt (45. l.) már 1673-ban késznek nevezi; hasonlóképpen Witt-től kapott penzióját egyik helyen (38. l.) havi 200, másik helyen (41. l.) évi 200 ftnak mondja. Stílusán a 3—4 évi külföldön tartózkodás és idegen nyelven beszélés, mintha némi nyomot hagyott volna.

De ez apró, alig számbavehető foltokkal szemben ott áll Spinoza életének, jellemének és filozófiájának hű és igaz rajza, szakszerű ismertetése, amelyet a filozófia minden barátja élvezettel olvashat.

Rácz Lajos.

Tragoedia Magiar Nelvenn, Az Sophocles Electriaiabol Nagiob rezre forditatot, ez az Kerezteneknek erkoeczöknek iobitasokra példaul szepten iateknak mogia szerint rendeltetet *Pesti Bornemizza Peter* deak által. Viennae Avstriae, 1558. 5r.

A reformáció a maga nagy, vezérlő elveinek: a gondolat és lelkiismereti szabadságnak, a szabadvizsgálódásnak, a tudományos kutatás szabadságának hirdetésével és érvényesítésével nemcsak az egyházi és vallási életet teremtette újjá, hanem új életet teremtett a közművelődés minden ágában s így az irodalomban is, megteremtván minden országban a nemzeti irodalmat. Az addig szegényes magyar irodalmat is tüneményszerűen föllendítette, tovább fejlesztette s nagyra nevelte. Az élő, gazdag magyar nemzeti irodalom nagyrészből a reformáció szülötte, annak teremtménye. E korban a magyar nép lelkében új művelődési folyamat kezdődik. A nagy lendülettel meginduló magyar irodalom egyik nagyértékű terméke Bornemisza Péter bécsi diáknak, később a Balassa család udvari papjának, majd a felsődunavidéki egyházkerület

első püspökének a műve, amelyet dr. Krüger Herman, a gothai tartományi könyvtár igazgatója 1923-ban fedezett fel s dr. Ferenczi Zoltán budapesti egyetemi könyvtárigazgató mutatott be a Magyar Tudományos Akadémiában. Eddig csak a könyv címét tudtuk, de egy példánya sem volt ismeretes. Nem egyszerű fordítása ez Sophocles tragoediájának, hanem sok részlet van benne Bornemisza saját inventiójából. Célja nemcsak az erkölcs és jó példaadás, hanem a *magyar nyelv művelése*. A könyv irodalomtörténeti jelentősége rendkívüli, mert csak Sztárai Comoedia lepidissima de sacerdotio-ja előzi meg e nemben 1550-ből. A magyar nyomtatványok sorozatában a 36-ik. Sajtó alá rendezte s becses utószóval ellátta dr. Ferenczi Zoltán, nemes adakozások segítségével kiadta Rényi Károly fotolitografiában merített papíron 300 számozott s dr. Ferenczi Zoltán által aláírt példányban. A kötet címlévének 6. lapján két szemléltető kép van. Az egyik Dávidot és Bethsabót, a másik Kaint és Ábelt ábrázolja; amannak felirata: Ne paráználkogial, emezé: No öll.

Ajánljuk e nagyértékű érdekes előszóval bíró kiadványt az érdeklődők figyelmébe. H. n.

Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Huszita vagy prémontrei biblia? Irodalomtört. tanulmány. Kalocsa, 1924. 8r. 79 lap. Árpád r. t. kiadása.

E tanulmány 5 részből áll. Az 1. a prémontrei apácákkal, a 2. a prémontrei kódexekkel, a 3. a huszita bibliával, a 4. a prémontrei kódexek forrásaival foglalkozik; az 5. pedig jegyzeteket tartalmaz. E részek közül a 3-ikban szerző az eddigi, köztudatba is átmert megállapításokkal szemben azt iparkodik bebizonyítani, hogy a legelső magyar bibliafordítás, a Bécsi-, Müncheni- és Apor-kódex nem lehet Tamás és Bálint fordítása, tehát huszita biblia, mert semmi sincs benne, ami a katolikus fölfogástól vagy a Vulgata szövegétől eltérne. Az irodalomtörténet, szerinte, tévesen azonosítja e három kódexben fennmaradt bibliát Tamás és Bálint (szerinte elveszett!!) fordításával. Bizonyítgatni igyekszik, hogy a biblia naptára prémontrei egyházi naptár s hogy a naptárfordítóval azonos bibliafordító maga is prémontrei szerzetes volt, valamely dunántúli monostorban 1415 után. A három említett kódex szerint prémontrei származású kézirat.

Timár következtetései egyáltalán nem nyugszanak meggyőző ckokon, elfogadható érveléseken. Fárasztó magyarázatásai a föltevések süppedékes talaján mozognak, döntő súlyú bizonyítékok nélkül. Pl. szerinte (a krónikaíró hiteles adatai dacára is!!) bajos föltételezni, hogy a husziták adtak volna bibliafordítást a magyar katolikusoknak. „Ilyen szellemi szegénységet, úgymond, nem lehet

feltételezni a magyar katolikus egyházzól.“ Pedig Szalkai Balázs krónikája igazat ír. Neki kezében volt a huszita biblia. Olvasott is belőle (sic ut et ego legi). A Bécsi-, Münchener- és Apor-kódexeknek a huszita bibliával való azonosságát kétségtelenné teszi a benne többször előforduló „zent zelleth“ (spiritus sanctus), mely egyedül és kizárólag a kódexekben fordul elő. A krónikát nem lehet nemlétezőnek tekinteni. Hogy az első magyar biblia huszita papok műve volt, azt a XV. században nem sokan tudhatták. A kódexek sokszorosítása drága, nehéz, és hosszú ideig tartó munka volt. A fordítók neve sem az eredetin, sem a másolatokon nem volt följegyezve. Sok kódexbe csak a másolók jegyezték be nevüket.

Szerző ama főérve, hogy a három kódex azért nem lehet a husziták fordítása, mert semmi sincs benne, ami a katolikus fölfogástól vagy a vulgata szövegétől eltérne, egyáltalán nem bizonyító, nem döntő érv az azonosság ellen (a kifogás a magyar katolikus egyház huszitakori állapotának nem ismerésén alapszik), mert a XV. században bibliai szövegkritikáról még szó sem volt; az a XVIII. század terméke. A Vulgata szövegétől sem térhetett el, lévén az a katolikus egyházban az egyetlen hiteles biblia. A krónika azért nevezi Tamás és Bálint zent zellethes munkáját haeresissel teljesnek, mert husziták voltak, jóllehet a fordításban semmi eretnek sincs. A haeresis ismérve a krónikás előtt, szerintem, maga az a tény volt, hogy a szent szöveget a két „simplex-theologus, purus haereticus“ (tanulatlan theologus, kész eretnek) a nép nyelvére merte lefordítani. Igaza van Tain-nek, aki szerint már az a tény (a bibliának a nép nyelvére való fordítása) magában véve kész forradalom volt a római katolikus egyház ellen. — A Münchener-kódexbeli naptár döntő jelentőségű az eredeti (elvezett) kódex korának meghatározásánál, de nem lehet döntő szerepe annak megállapításánál, hogy a másolat (a Münchener-kódex) nem a huszita bibliáról való, mert hiszen abban a korban a kath. ünnepeket az előreformáció hívei is megünnepezték s az istentiszteleti rendtartás sem változott meg, hanem csupán a prédikációk és énekek szelleme volt új. Még a nagy reformáció korában is sok római katolikus ünnepet megtartottak a reformáció hívei s az istentiszteleti szertartások is régi jellegűek voltak (Lásd a kéziratostestánstans graduálokat s Huszár Gál énekesét!). Az irodalomtörténet (l. Döbrentei, Szily, Horváth C., Pintér, Mészöly stb. fejtegetéseit!) helyesen azonosítja a huszita bibliát Tamás és Bálint fordításával, mely nem vészett el (mint szerző gondolja), hanem megvan a nevezett három kódexben, amelyek másolatai annak az eredetinek, amelyet Tamásék menekülésükkor magukkal vittek Moldvába, hol tovább folytatták s befejezték, talán

minden segédeszköz s előző fordítás nélkül készített s éppen ezért igen nehéz munkájokat, melyet egy századon át másolgattak s dolgoztak át huszita és római katolikus magyarok kódexirodalmuk egész tartama alatt a könyvnyomtatás koráig (M. Ny. 13:83), sőt a Komjáthy által Perényiné (Frangepán Katalin) könyvtárában használt kódex is Huszita-biblia-töredék lehetett, amint Komjáthy parafrázisai mutatják.

Az irodalomtörténeti tudomány eddigi, komoly, meggyőző érvekkel okadatolt megállapításait Timár ötletszerű, meggyőző okok nélküli föltevésével megingatni vagy éppen megváltoztatni nem lehet, nem szabad. A három kódex nem prémontrei kézirat, (a krónikás, ha szerzetesbeli férfit említ, mindig *fraternek*, *paternelk* nevezi; Tamást és Bálintot pedig következetesen *literatusoknak*, *clerikusoknak* nevezi), hanem a Huszita-biblia egy-egy részének másolata.

Harsányi István.

Szinnyei Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig. Budapest, Szent István Akadémia kiadványa. 1924. Nagy 8-r. 25 l.

E tanulmány elkészültét és nyomtatásban való megjelenését jó néhány évnyi időtávolság választja el egymástól. Ez a körülmény bizonyára egészen közömbös volna e dolgozat várható fogadtatása és hatása szempontjából, ha nem éppen az említett két dátum közt eltelt időre esett volna Papp Ferenc nagyszabású és nagybecsű Kemény életrajzának a megjelenése. De ez az évtizedek szorgalmából megszületett kiváló monografia a nagy regényíró alakjáról olyan hű, sokoldalú és életteljes képet adott s reá vonatkozó régibb tudásunkat annyi újszerű, fölfedezésszámba menő adattal gazdagította, hogy természetszerűleg csökkent a hatását minden később megjelenő s az illető témának csak egy részletét tárgyaló dolgozatnak. Aztán meg Szinnyei tanulmányának már a legelső mondatából megérezzük, hogy ez a székfoglaló csak kiszakított része egy immár készen levő s a Magyar Tudományos Akadémiától kiadásra régen elfogadott nagy munkának, mely két kötetben fogja elénk tárni a magyar regény- és novellairodalom szerves fejlődésének egész menetét; voltaképpen tehát ezt a Keményről szóló részletet is csak az egész munka megjelenésekor, annak teravrájába beillesztve lehet majd igazságosan megítélni.

Különben Szinnyei írói egyéniségének és módszerének lényegére itt is rögtön ráismerünk: a tudományos szolidásra, mely mindig első kézből, az eredeti forrásokból meríti adatait s kutatása és e kutatás eredményeinek feldolgozása terén lelkiismeretessége gyakran a formai művészet rovására is érvényesül, ellentétben Papp Ferencel, akinél meg az exakt adatokra támaszkodó

fejtegetés néha a költői intuíció kockázatos magasságáig merészkedik.

Ebben a dolgozatban Keménynek három regényéről van szó (*Izabella királyné és a remete, Élet és ábránd, Gyulai Pál*). A *Gyulai Pállal* foglalkozik az egész dolgozatnak több, mint a fele, s a Papp Ferenc munkája után is tanulhatunk alapos fejtegetéseiből. Szinnyei hívja fel a figyelmünket pl. arra a koncepcióbeli erős egyezésre, mely Fáy András *Két Báthori* című drámája és Kemény *Gyulai Pálja* között mutatkozik s mely Fáy művének hatására enged következtetni.

— mond.

Papp Viktor két könyve. *Arcképek az Operaházból.* (Budapest. Stádium, 1924. 82 lap). *Arcképek a külföldi zenevilágból* (Budapest, Stádium. 1924. 68 lap). Az itt leírt című két könyvecske 10—10 művészt mutat be a nagyközönségnek oly élénk leírással, hogy a szomszéd művészetből vett arckép szónak valóban megfelel. Mindenképen nehéz feladat a művészt, mint élő és ható megjelenést szóban megrögzíteni s különösen nehéz akkor, ha köztünk lévő, működő művészekről van szó, kiket nem lehet távlatból (történelmi távlatból) nézni. Itt élnek közöttünk az arcképek eredetei, az operai énekművészek. Mind a kilenc jeles, ugyanannak a műintézetnek tagja, ugyanazt a műzsát szolgálják. Mily közel esik tehát az a veszedelem, hogy egymás után készül róluk a fényképfelvétel. Ugyanaz az atelier, ugyanaz a barátságos mosoly, ugyanaz a retus. Ha pedig ezt elkerüli az arcképező, jeles munkát végzett, mert mindegyik fej új művészi élmény a rajzolója, — illetőleg szóval rajzolója — előtt. Papp Viktor e feladatát jól oldotta meg, leírásai élethűek, nem sablonosak, hozzáértéssel irattak s a meggyőződés erejét sugározzák magukból.

Az operai arcképekről mondtak a külföldi zenevilág tíz nagyjáról írt könyvecskére is találnak azzal a különbséggel, hogy míg az elsöben az intimitás meleg tekintete úgy a másodikban a történelmi s helyi távlat szemszögéből való pillantás vezette az író kezét. Mindkét könyv szakirodalmunk hasznos és értékes gyarapodását jelenti s széleskörű elterjedésre joggal számíthat.

I. K.

Színpadi bemutatók. Színházainkban egymást váltják a darabok s alig-alig akad köztük olyan, amelyik hosszabb ideig megállja a helyét a műsoron. A „szakemberek“ a rossz gazdasági helyzetben látják a közönség visszahúzódsának szülöökát, de rájuk cáfol két feltünö jelenség. Az egyik a Nemzeti Színház új, ízíg-véríg magyar darabjainak és klasszikus vállalkozásainak lenyügözö sikere; a másik pedig a nagy pompával kiállított, csak látványos-

ságot és felületes szórakozást jelentő operettek nagy műsor-álló képessége.

Világos ebből, hogy kétféle műfaj van, amely a színpadon ma igazán életet és sikert jelent. S természetesen: ennek megfelelően kétfajta közönség is: az értékes színpadi élmények közönsége, meg az értéktelen, de kiadós szórakozásoké.

Az elsőt nem elégítik ki a színpad író-mesterembereinek a hatások rendelveinyei szerint készített „középfinom“ minőségű termékei, a másodiknak pedig még annyi sem kell. Ők irodalommentes színpadot és zenementes melódiákat éreznek a magukénak.

A mai ember is kiabálja a „Panem et circenses“-t; a mai ember circusa az — operett, amely pedig nem egyéb, mint a középkori vásárterekről a modern középosztály kőszínpadaiba beszabadult — Hanswurst-komédia, amely tartalmi fejlődésében rég megállt, külsőségeiben pedig (ami itt a tartalomnál sokkal fontosabb) örökké fejlődésképes, mert tetszés szerint nyújtható és sallangozható az események által fölvetett aktualitásokkal.

Ezekért a tanulságokért érdemes, mint magyarázó rajzokkal, foglalkozni velük, mint a művészet-álcás színpadi termékeknek viszonyával a tömeglélektanra. Hiszen nekünk több a feladatunk, mint darabszámra leméricsikélni ezeket a színpadi számszaporítókat és egyes színjátások alakításának árnyalataival bibelődni. Ezt rábizzuk a reklámra és az ortodox kritikára.

Mi a színpadon úgy a szerzőkben, mint az előadóknak az embert keressük, az örökké változó maszk alatt önmagát millió alakban megsokszorozó, de örökegy embert, aki a tökéletesség felé halad a művészi fejlődés idő-gépén.

Mert a közönség is, — ha öntudatlan vak ösztönnel is — de ezt keresi. A „Süt a nap“ gyönyörű diadalát az magyarázza meg, hogy az örök-embert (és benne a földben, történelemben és lélekben gyökerező magyarságot) hozta elénk olyannak, *amilyen ma*. Nem gyorsfényképezett, mint a divatos pesti írók (lásd Antónia), hanem körvonalas jellemrajzaikon is tiszta, tükörképet tartott elénk. Nem a „jól-megcsináltság“ és jó előadás, hanem az igazság és szépség harmóniája jelentik a diadalt a művelt, az értékemli tudó, tehát értékes néző előtt.

Lám, hiába kísérleteztek a magánszínházak többé-kevésbbé tartalmas, idegen bemutatóikkal. Két francia vígjáték és két bohózat (egy amerikai, meg egy francia) csak azt bizonyították be, hogy ma átalakuló, forrongó történelmi idöket élünk s jaj ma az időtlen daraboknak, amelyek nem lehelik torkukból a korszellemnek ezt a sárkánytüzét.

Színész-író a *népszerűségében* és színpadi tekintélyben a

budapesti Molnár Ferencsel vetekszik Guitry Sascha, akinek „A papának igaza volt“ című vígjátékát mutatta be újabban a *Belvárosi Színház*. Készséggel ismerjük el benne a tárgy és a darab mondanivalóinak a komolysággal, sőt a filozófiával való többé-kevésbé sikeres kacérkodását. Szív is van a darabban, de nem dobogó, hanem ketyegő szív, amelyet óramű-módon helyezett el benne a hatások beigazításának színpadi mestere a szerző. Törzs Jenő, ez a kiváló drámai színész, nagyon hálás szerepéből remek alakítást teremtett s méltó társa volt alakításban és sikerben az epizód-szerepű T. Forrai Róza. Szécsi Ferkó nyugodt, mégis meleg játéka sok ígéretet tett ennek a pompás, gyermekszínésznek eddigi szerepléséhez.

Jacques Déval „Szépség“ című vígjátékát a *Magyar Színház* mutatta be. Probléma-darab, melyet erős színpadi érzékkel, de kevés lélektani elmélyedéssel írt meg a szerzője. A rendezésnek nem büne; több: hibája, hogy ezt az érdekes darabot teljesen bohózat-stilusban játszotta meg. A „Szépség“ alakítói közül a két csunya vitte el a pálmát. Vaszary Piroska, ez a fiatal színésznő, egy félszeg, rút leányka szerepében olyan alakítást nyújtott, amilyenre a legnagyobb írók képesek csak: összefolyatta a nézők szemében a kacagás könnyeit, a meleg emberi részvétével. Gellért túlgroteszk volt ahhoz, hogy teljes illuziót keltsen, de a rendezés torzította Quasimodóbból itt-ott Dummer-Augusttá. A darab női főszereplőjének: a remek megjelenésű és kétségtelenül tehetséges Darvas Lilinek, úgy látszik, megártott az agyonkényeztetés. Eltekintve attól, hogy csak a testére illik ez a szerep: egy-két oázis-jelenetet kivéve, végigmodoroskodta. Gombaszögi Irén meg egy kikapós asszony személyében sem tudta a párisi asszony illuzióját kelteni, mint elmaszkírozhatatlan magyarázó ábrája a fajléleletnek.

A *Renaissance-Színház* a múltkori két értékes irodalmi vállalkozása az „*Asszonyáldozat*“ és az orosz Kék-madár kabarétársulat minden dicséretet megérdemlő bemutatása után valósággal zuhant a másik szélsőségbe az újabban látott két fércebohózatával. Avery Hopwood „Zöld lift“ és Mouezy Eon „Baj van Zsófiával“ című nyári szellemi lengésegei legfeljebb a városligeti Műszínház színvonalához méltó darabok. Még Hopwoodnak van néhány amerikai ízű ötlete, de a „Baj van a Zsófiával“, amelyből szerencsétlen kezű adoptálója, Szenes Béla, egy nyekergő és sületlen pesti vice-antikváriumot csinált, még a darabban agyonemlegetett liftpénz sem érdemli meg.

Valahogy szimbolusra ez a két emelet között elromlott lift annak, hogy ahol nincs meg az egészséges kómikum villamos

árama, ott hiába minden fáradság: a gépezet nem működik. T. Ferrai Róza pompás pesti ház mesterné-karrikaturája, a darab egyetlen megemlékezésreméltó hozománya. Egészen bizonyítéka ez az adoptáló-színpadi mesterkedés annak, hogy rossz anyagból még mester sem tud jó terméket előállítani. Hát még két kontár!

Igy kerültünk le egy rossz liften az irodalom felső emeletéről a földszintre: az operettekig.

Sokat nem érdemes foglalkozni velük, mert a divat számára nincs külön rovatunk, általában vezérelvük lett az operettszerzőknek az elferdített spártai mondás: „Ha rövid az ötleted, toldd meg egy toalettal.“

Azért annyit meg kell említenünk, hogy tanulságos az a különbség, ami a rokokotárgyú osztrák Stolz Róbert, „*Huncut a lány*“ című és öt francia szerző (a nevük mellékes, mert üzleti konzorciumokat „elvből nem ajánlunk“) „*Gyere be rózsám*“ című operettje között van. Nemzetközi kiviteli cikkek készült mind a kettő. Az egyik mégis az osztrák vaskos, erőltetett és selejtes szójátékokkal operáló *viccek*-kel fűszerezi a cselekmény nagyon híg levesét, a másik pedig ízig-vérig francia fordulatosság, kiváló, de egészséges kómikum. A franciáknál, úgy látszik, még becsülik azt a hagyományt, hogy a jó operettnek egyesítenie kell magában egy kősz bohózatot, meg a vígoperai igényű kíséző zenét.

A rendezői trükkök légióját bajos volna felsorolni, de nem is a mi feladatunk. Meg kell azonban említenünk, hogy a mostani káprázatos kiállítás, opera-előadások egy erős és pozitív kulturértéket mégis kitermeltek, az iparművészet fejlődését a színpadi interieurök útján.

Básthly István párisi divatszalonja álomszerűen szép keret a Blaha Lujza-színházban sorra került „*Gyere be rózsám*“ című darab cselekményéhez. Szinte sajnálta az ember tőle.

De említtettük, hogy az operett ma elsősorban látványosság. Hogy a közönség ma nem Bohó Misi deszkaemlévényét és színes rongyait állja körül: nem változtat a lényegen, szája a látványosságtól is, meg a kacagástól is csak úgy tátva marad.

S amíg a cirkuszt látja: elfelejti, hogy kenyér is van a világon.

*

Egész különálló színpadi esemény volt Paulini Béla „Gyilkos bácsi“ című burleszk játékának bemutatója a *Belvárosi Színház*-ban. Ez a zseni-álca író vadonc a magyar irodalomban, a kómikum-dekadenciáját jelenti. Az ő szatirával kacérkodó, de nem öntudatos, legtöbbször csak a szavak hangzásánál fogva nevetséges humorát nem tudom másképen jellemezni, mint egy tisztántúli

diakos-népies szóval, amely talán még a garahonciás-mithologiából maradt fenn: „Mágyikálás.“ Érteni kell alatta azt az eljárást, amikor valaki csak úgy magáért a furcsaságért eljátszik furcsa, de tulajdonképp semmitmondó szavakkal, elcsavarja az értelmet, fogalmakat zavar össze, de nem mondja meg, mit akar.

Ha komolyan venné Paulini a nevetségességet: ő maga lehetett volna „gyilkos bácsi“ szatirájával. Bugyli-bicskaból stilizált színpadi guillotinjé mellett olyan lett volna, mint egy bohóruhás Swift, de ahol mondanivalói szatirába lendültek volna, ott — „elmágyikálta“ őket. Így aztán „Öngyilkos bácsi“ lett belőle, aki köszörületlen humorával önmagát végezte ki.

Pedig kár a merészségében, egyéniségében sokat ígérő és fegyelmezett írói lélekkel feltétlenül életképesse fejleszthető színpadi kísérletéért.

A darabról részleteiben sok följegyezni valónk lenne, de csak annyit mondunk még róla, hogy amit Paulini a külsőségekkel cselekszik, az: a *kellékek lavaterizmusa*.

Egyébként a béka-boncolástól már kisgyermekkorunkban irtóztunk.

Szilágyi Dezső.

Kiállítások. Április-május havában a művészi események egész sorában gyönyörködhetett a főváros művészet szerető közönsége. Ezek közül a Képzőművészeti Társulat városligeti otthonában május 11-én megnyílt tavaszi tárlat érdemel első sorban figyelmet. A kiállítás a „treuga Dei“ jegyében jött létre. Az évek hosszú során sokszor elkeseredett és éles harcban álló különböző művésztszervezetaink és egyesületeink végre összebékültek s ennek a megbékélésnek eredményeként jóformán minden számottevő művésznünk nevével találkozunk a Múcsarnok termeiben elhelyezett képeken, szobrokon, plaketteken, kispasztikai és iparművészeti alkotásokon, holott már évek óta hol az, hol ez a társulat vagy egyesülés tüntetett távollétével a tárlatokon. Joggal hihettük tehát, hogy igazán a mai magyar művészet keresztmetszetét fogjuk kapni e kiállításon; vártuk, hogy új elveket, problémákat s ezeknek új megoldási formáját fogjuk látni bizonyosságául a művészi fejlődésnek és haladásnak. Sajnos, a kiállítás e tekintetben mögötte maradt várakozásunknak.

Legnagyobb számmal s egyszersmind legtöbb munkával, — amint ez természetes is, — képiróink vonultak föl, de éppen ő náluk a legsívárabb az a keresztmetszet, amit nyerünk munkáikból. Hiszen igaz, mind felvonultak: neves öregek, szerény nagyok és hangos fiatalok, valamint a hívalkodó ujitani vágyók, de amit adnak, az csak „csemege.“ Kedves, szemet gyönyörködtető, pillanatra megfogó, hangulatos képeknek éppen nincs a kiállítás híjjá-

val, de amit kerestünk, nagy, lenyűgöző erejű alkotásokat, melyek gondolatokat keltenek, új utakat keresnek, új feladatok új megoldását adják, ilyen műveket tárlatunkon nem találunk.

A kevés számú nagyobb lélegzetű kompozíciók közül megemlítjük *Merész Gyula* Szent Erzsébet oltárképét, mely a babocsai templom számára készült s világítási hatásainak kissé banális módja mellett is jó szerkesztőkészségről tanúskodik, és *Kukán Géza*: „A bánya áldozata“ című festményét, mely az alakok elrendezésében mesteri, színhatásában kevésbé sikerült. *Csók István* „Tündérialom“ című képe régi tempera-képekre valló technikájával bámulatosan finom színharmonijával a kiállítás egyik legjobban vonzó alkotása. *Kövesdy Géza* két nagyobb kompozíciója ellenben részben a szerkesztés zavarossága, részben a színösszetétel keresettsége miatt nem érheti el a kívánt művészi hatást. A *Márton Ferenc* festette *Sümei Vilmos* arcképe, *Feszty Masa* műve: „Édesanyám arcképe“, *Márk Lajos* arcképei a művész különös stilizáló festésmódjában a kiállításnak igen hatásos darabjai. A tájképfestők közül *Iványi-Grünwald Béla*, *Katona Nándor*, *Pádlý Aladár*, *Nádlér Róbert* a magyar tájak ihletett lelkű poétái a vásznon, bár ez alkalommal nagyjából apróbb alkotásokkal szerepelnek. A csendéletek és interieurök közül feltűnnek *Komáromi Kac*z Endréné briliánsan megfestett krizantémumjai, *Romek Árpád* „Ugorokéi“, *Spányik Kornél* interieurjei.

És felsorolhatnók itt a kiállító művészek legtöbbször, akik mind becsületes, jó törekvéssel készült munkákkal szerepelnek, csak éppen, mint fentebb már rámutattunk, igazi nagy alkotásokkal ez alkalommal adósaink maradtak.

A kiállítás szobrászati része ebben a tekintetben már sokkal sikerültebbnek mondható. Szobrászművészeink legtöbbször érdekes művészi problémákkal foglalkozik s azok megoldására új utakat, új megoldásokat keres. Ezek a törekvések egész sorozat kiváló szoborművel örvendeztetnek meg bennünket. *Zala György* síremléke a művész legjobb alkotásai közt találhat helyet nőalakjának kidolgozásával, a benne élő fájdalomnak tökéletes kifejezésével. *Kisfaludi Strobl Zsigmond* Aphroditéje az egész alakban érvényre jutó nagy mozgási tartalmat nagyszzerű ritmussal érzékelteti. *Szentgyörgyi István* „Mécse“ című szobra fiatal leányt ábrázol az előrelépés pillanatában. Kissé bántó a felső lábszárak egymáshoz tapadása, ellenben annál több finomság és báj nyilatkozik meg a „mécse“ sorsa fölött aggódó leányarcon.

Pásztor János Zsuzsannája a guggoló női akt megoldásával foglalkozik, ugyanez a témája *Lányi Dezső* hasonló nevű alkotásának is. *Vastagh György* egyszerű bivalybikával szerepel a kiállít-

táson. *Liptóújrári Stróbl* Alajosnak köszönhetjük a tárlat legnagyobb arcképét, mely Bánffy Miklós grófot ábrázolja. Kisebb szoborműveikkel kitűnnek *Szödy* Szilárd és *Damkó* József. Szép plaketteket látunk *Telcs* Edétől, *Reményi* Józseftől és *Berán* Lajostól. Ez utóbbinak Ipolyi plakettje kiváló kompozicionális érzékéről tanuskodik. Ugyanő egy kitűnő arcképet is kiállított. Meg kell még az *Orbán* Antal készítette Kálvária 14 stáció jelenetet említenünk, mely cserépből készült s igen alkalmasnak látszik sokszorosítás útján való elterjesztésére.

A kiállítással egyidejűleg a hódmezővásárhelyi művészek az általuk vezetett kerámiai műhelyek alkotásaiból szép sorozatot mutatnak be. A minták a művészek által összegyűjtött s új életre támasztott ősi formákat utánozzák; a cserép készítésének, valamint a borító máznak előállítására is ősi gelencsér receptek szerint történik. A kiállítás meggyőz mindenkit arról, hogy itt nagyszabású népművészeti akcióról van szó, mely tervszerű fejlesztés és tökéletesítés után a magyar fazekas mesteresség s evvel együtt a magyar népművészet produktumainak terjesztője lehet csonka hazánk határain túl is.

A „Nemzeti Szalon“ a magyar képzőművésznők egyesületének kiállítását fogadta termeibe. Festő- és szobrászművésznőink jeles gárdája ez alkalommal is igen jó, a művészi átlagon felüli kiállítást produkált, melynek sikerét misem bizonyítja inkább, minthogy a közönség érdeklődése folytán a kiállítást meg kellett hosszabbítani.

Az „Alkotás“ Művészház Kossuth Lajos-utcai helyiségeiben két fiatal festőművész és egy szobrász-iparművész mutatkozott be a magyar közönségnek. *Vágh-Weinmann Nándor* és *Mihály*, a két piktor, testvérek és nagyon fiatalok. Fiatalságukra mutat, hogy mesterüknek, Katona Nándornak hatását meg-megérezzük képeiken. Kettőjük közül Nándor a készebb, de Mihály a nagyobb, festőibb tehetség. Ez utóbbi festette különben a kiállítás legjobb képét: „Feri az Equátorból“ címmel, melyben a festői jellemzés talán még ösztönös erejét a fiatal művésznél igazán csodálhatjuk. A harmadik kiállító *Pataky* Andor szobrászművész. Egész csomó fayence-szobrocskával szerepel a kiállításon. Kétféle specialitása van: állat, különösen madárábrázolások és magyaros, népi alakok mintázása. Apró szobrocskái igen sikerültek, legfőljebb a rájuk rakott színek néha kissé oroszakoltnak látszó alkalmazása ellen tehetünk kifogást. A kis szobrok kelendőségét hirdető számos „megvették“ cédula azonban eléggé bizonyítja, hogy *Pataky* Andor munkái a közönség tetszését megnyerték. Most csak arra kell

törekednie, hogy „Táncosnőjéhez“ és „Női fejéhez“ hasonló alkotásokkal nagyobb művészi sikerek elérését is lehetővé tegye a maga számára.

Az „Ernszt-múzeum“-ban a Rippl-Rónai József és Vaszary János elnöksége alatt alakult „Képzőművészek Uj Társasága“ tartotta bemutatkozó kiállítását. Rippl-Rónai is, Vaszary is vezéralakjai a legmodernebb magyar művészetnek. Mindkettőjüknek hervadhatatlan érdemeik vannak művészetünkben, az elsőnek a modern francia törekvések átültetése és népszerűsítése, a másodiknak pedig a puszta színek uralmát hirdető festői irányzat terjesztése és vezetése terén. Kettőjük közül Rippl-Rónai a contemplatív, a tartózkodóbb természet, Vaszary inkább hajlik a szenvedélyesség; az elragadottság felé. A kettejük körül csoportosult gárda nagytelenségektől mentesen, de a maguk módja, a maguk művészi hite szerint feladataikat megoldani. A kiállítás újat nem ad, sem új útakat nem mutat, de becsületes törekvés jellemzi a kiállító művészeket. A festők közül a két vezéren kívül Márffy Ödön, Csorba Géza, Czigány Dezső, Kmetty János, Bornemisza Géza („A Szamos partján“ című képe elragadó fiatalos üdeségével és színharmoniajával) nevei említhetők, míg a szobrászok közül az igen tehetséges Medgyessy Ferenc, az előkelő, de hideg Vedres Márk s Pátzay Pál művei érdemelnek említést.

Az *Iparművészeti Múzeum* kiállításában mutatja be Wolfner Gyulának, a kitünő műgyűjtőnek népies cserép- és himzésgyűjteményét. A felvidéki habán-cserép, az erdélyi magyar és a szász kerámia jóformán fejlődéstörténetet mutató nagyszerű darabokkal van képviselve, míg a hímzések közül a gyönyörű ízléssel díszített sárkői és tót fejkötők kelthetnek méltó és megérdemelt föltűnést. A kiállítás rendezése Layer Károly igazgató érdeme.

Művészi életünk másfélhónapjáról írott ismertetésünk zárókövét megemlíttjük, hogy Budapest művészi értékű, szép szoborral lett gazdagabb. Május 18-án leplezték le a Ludovika Akadémia előkertjében a „Névtelen hősök emlékének“ szentelt szoborművet, mely nagy művésznöknek, *Horvai* Jánosnak kitünő alkotása. Hazánkat szimbolizáló trónoló Hungária ölében fogja föl a hősi halált halt közvitéz elernyedte testét. Nagyvonalú, zárt kompozíció, mely méltó emléke a világháború nagy magyar vérhullásának.

Oroszlán Zoltán.

Az Új-Szövetség mai magyar nyelven. Most hagyta el a sajtót s egyelőre nálam rendelhető meg az új-szövetségi szentírás teljes magyar fordítása a mai modern magyar nyelven. E hosszú éveken át készült új-szövetség fordítással két célt kívántam megközelíteni. Egyfelől azt a szentírási szöveget kívántam magyar nyelvre fordítani, amelyet komoly protestáns tudósok évszázadok odaadó tudományos tevékenység árán a mai napig napfényre hoztak s amely sokkal egyszerűbb és a szent írók eredeti írásaihoz közelebb áll, mint az a görög szöveg, amelynek alapján a tiszteltreméltó revidéált Károli-féle bibliafordítás készült. Másfelől szolgálatot akartam tenni az Isteni Ige azon állandó tanulmányozóinak, akik szeretnék ha számukra az új-szövetség isteni tartalma a mai egyszerű és közvetlenül érthető magyar nyelven tolmácsolatnék. A 356 nagy nyolcadrétű lapra nyomtatott kötet alapára fűzve 12 K, egész vászonkötésben 20 K. A szorzószám ezidőszert 6200. (jun. 5-én.) Portóra küldendő 4000 K. Így egy példányért 78.400, illetve 128.000 K küldendő be hozzám, vagy ennyit utánvételezek azoktól, akik a munkát tőlem megszerezni óhajtják. A jövő hónapban a könyvet a könyvpiacra adom, amikor is az ára sokkal magasabb lesz. Győr, Czeglédy Sándor ref. espereslelkész.

Jelen számunkhoz postai befizetési (cheque) lapot mellékelünk; jelezve hűséges olvasóinknak, hogy új félév kezdődik. A tagsági díjat nem emeltük, az továbbra is 20.000 (húszezer) korona maradt fél-évenként. Ez a szám több, mint hatszáz tagunk félévi tagsági díját emésztette föl. Ennyit kell érte papír, nyomtatási és egyéb költségek fejében fizetnünk. Nem titkoljuk, hogy nincs annyi előfizetők és tagunk, hogy minden hónapban gond nélkül foghatnánk lapunk kiadásához. Ezért kérjük tagtársainkat és barátainkat, szerezzenek számunkra támogatókat, gyűjtsenek adományokat s a maguk tagsági díjával együtt küldjék be az összeget — az adományozókat és az adományokat külön megemlítve — pénztárosunk címére. Az a célunk, hogy tanítsunk, irányítsunk, szolgáljunk; nem alamizsnát kérünk tehát, hanem céltudatosan alkalmazott okos segítséget.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K
Előfizetési díj az új negyedévre nem tagoknak 20.000 K.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

A PROTESTÁNS SZEMLE folyó évi első száma teljesen elfogyott. Bízalommal kérjük azon tagtársainkat, akiknek módjukban áll lemondani e számról, kegyeskedjenek azt kiadóhivatalunk címére (Kálvin-tér 8.) visszaküldeni, hogy újabban jelentkező tagtársaink számára hozzáférhetővé tehessek a hiányzó példányt.

Price: $\frac{1}{2}$ year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TARSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Gulyás Sándor: A magyar protestántizmus történelmi jelentősége és ennek elhomályosítására irányuló törekvések.

Szabolcska Mihály: Hazafelé. (Vers.)

Karácsony Sándor: A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata. (Folyt.)

Szilágyi Dezső: Torn yok.

Gyököcssy Endre: Két vers.

KÜLFÖLDI SZEMLE: A cionisták Palesztinában. *Muraközy Gyula*. — Az amsterdami eucharisztikus világkongresszus. *Szabadi Béla*.

KRITIKAI SZEMLE: Ravasz László: „Az emberélet Útjának Felén.“ *Szönyi Sándor*. — Makkai Sándor: Élet fejedelme. *Zsigmond Ferenc*. — Holland-Magyar Kálvinista Könyvtár. *Dr. Patay Pál*. — A Franklin-Marschall-akadémia, kollégium és a theologiai főiskola Lancasterben. (Pennsylvania.) *ri*. — Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. *Albrecht Ferenc*. — Tudományos gyűjtemény. 6. szám. *Mályusz Elemér*. — Dr. Constantin C. Diculescu: Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des Rumänischen Volkes. *Alföldy András*. — Beniczky Lajos visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. *m.-a*. — Dr. Imre Lajos: A falu művelődése. *Dr. Nyireő István*. — R. Hoffmann Mária: Riedl Frigyesről. *Gulyás Sándor*. — „Maradj velem.“ *ri*. — A Szépművészeti Múzeum grafikai kiállítása. *Oroszlán Zoltán*.

E SZÁM ÁRA 10.000 K

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA

Beköszöntött hozzánk ismét az iskolás szeptember.

Elénk hozza a pihent diáknép előtt kitárt széles iskolakapuk kedves képét. Mozgalmas hadgyakoratra vonul ilyenkor föl minden évben a magyar fiatalság. Jönnek gyermekálmokkal apró emberkék, akik még nem tudják, hogy lábukra az új cipőt szülőiknek mennyi féltő gondja, verejtéke, nem egyszer nélkülözése szerezte.

Jönnek közélről és távolról. *Nagyobbacskák*, akiket már az iskolában kerülget az élet törődelme. Jönnek férfisorba induló *nagyok*, sokszor nagyon messziről, hozzák nemrég elment kedves vidékek folyton emlékeztető, keserű üdvözetét.

És velük jönnek fáradt hitek, tépett erők, megernyedtt energiák. Nem véggkép kimerülten csak elgyötörve.

Egy kis segítségre, ápolgató türelemre nagyon rászorulnának. Nincs itt senkijük ebben az iradtlan nagy városban. Semmi nem fogadja őket, se békés otthon, se a tanulás biztos lehetősége, se könnyen megszerezhető tankönyv. Sőt még a napi kenyér sem biztos mindegyik számára. De azért mégis jönnek.

A zordon török korszakban, a pogány ellenség városainkban, itt Budán is a vízvárosban hatalmas vendégfogadó épületet ú. n. karaván-szerájt állított, bizonságául a mohamedán lélek gyöngédségének az útonjárók iránt, akik ott ha mást nem, zivatartól védett helyet mindig találtak.

Sorsdöntő kérdés,

hogya mi protestáns keresztyének a magyar jelen és jövendő vándorait hogyan fogadjuk?

A *Protestáns Nőszövetség* áldozatos asszonyai magukra vették a roppant feladatot, hogy úgy, amint a mult iskolai évben már megkezdték, lehetővé tesszik főleg a főiskolák (egyetemek) hallgatóinak az idén is, hogy napjában egyszer legalább meleg ételben legyen részük.

A boldog bőség éveiben sem volt könnyű ily vállalkozás. Akkor csak a közönnnyel kellett szembe szállaniok. Most sokkal több akadály van előttük. Hisznek azonban most is a soha ki nem apadó emberi részvétben, a keresztyén, magasabbrendű áldozatkészségben.

Áldozatos őseink egyszerű gondoskodása nyomán kivirágzott konviktusokon a magyarság ősi televényéből Apácai Cseriek, Kőrösi Csomák, Arany Jánosok nőttek ki. Ily drága lehetőségek megismétlésére ki sajnálná az áldozatot?

A mult iskolai évben 130—140 diák élvezte a menza segélyét, de még vagy 50—70 olyan volt, akinek a szűkösen jött anyagiak hiánya miatt nem jutott a gondoskodó szeretet áldásából.

Erre az évre nagyon sürgösen szükséges volna lehetőleg a pesti oldalon egy 200 személy ebédeltetésére alkalmas helyiség.

Adományok lehetnek: Mindenféle termény, zsír, cukor, evőeszközök, poharak, tányérok, konyhaedények és pénz. Minden küldemény a „Protestáns Nőszövetség Diákmenzája“ Budapest, IX., Ráday-u. 28. címre irányítandó, a pénz kivételével, amely a Pesti Hazai Első Takarékpénztár József-Ferencvárosi fiókjába a Protestáns Diákmenza számlájára küldendő.

Senki sem adhat oly keveset, hogy az érték ne lenne. Minden kiló liszt, zsír és a többi élelmiszer így állítható a krisztusi szeretet és a nemzeti jövő céljai szolgálatába.

A magyar protestántizmus történelmi jelentősége és ennek elhomályosítására irányuló törekvések.

A magyar protestántizmus történelmi jelentősége mindnyájunk előtt annyira köztudomású tény, hogy bizonyításra épenséggel nem szorul.

A magyar történelem nyilván mutatja, hogy immár négy évszázadon keresztül, a diadalmas reformáció idejében épp úgy, mint a szabadságharcok és üldözések véres századában s a lassú haldoklás állapotában épp úgy, mint a politikai fölszabadulás korszakában, válhatatlan egységet mutat a protestántizmus helyzete a magyar nemzeti függetlenséggel és kultúrával.

A történelemnek ez a világos bizonyossága köztudattá vált az iskolák révén és mint éltető erő hatotta át a magyar ifjúságot. Azt pedig valamennyien tudjuk, hogy megbecsülhetetlen érték, hatalmas nevelőerő van a történelmi és irodalmi tradíciókban. Ezek ápolása tette lehetővé, hogy a magyar iskolák józan, fölvilágosodott és honszeretettől égő nemzedékeket neveltek a hazának. Elszomorító jelenség, hogy mégis éppen ezeket a pozitív erkölcsi tényezőket, a jelen nyomorúságában is fölemelő nemzeti tradíciókat érték ismételtelen rosszindulatú támadások.

Jelen alkalommal csak a legutóbbi katolikus nagygyűlésen elhangzott vádakra utalok, amelyek első sorban ellenünk s a mi iskoláink ellen irányulnak, de éppen a magyar protestántizmusnak a nemzet sorsával való szoros kapcsolata folytán ezek az átértékelési törekvések — tudománytalanságukat nem tekintve — egyúttal nemzetellenesek is. Két okból is figyelmet kell szentelnünk az ott elhangzottakra. Egyrészt alaptalan támadást látunk benne a sokat szenvedett és jobb sorsra érdemes magyar protestántizmus ellen, másrészt az ott fölszínre dobott új történelmi és irodalmi fölfogásnak az ifjúság lelkébe való beoltását nemzeti veszedelemnek érez-

zük. Az a szellem egyszerre ledöntené az iskolákat nemzeti hivatásuk magaslatáról és az ideálokat romboló destrukció eszközeivé alacsonyítaná őket. Ezt mi nem nézhetjük szótlanul; az igazi magyar iskolák magasztos történelmi és irodalmi hagyományainak védelmére föl kell vennünk az igazság fegyverét. Ezt a fegyvert mérjük össze az elfogult türelmetlenség fegyverével, amelyet különösen Hanauer A. István váci püspök és gróf Károlyi József suhogtatott ellenünk nagy hevességgel.

Hanauer egy-egy tetszetős megállapítás kedvéért könnyen változtat a történelmi tényeken is; úgy látszik, ilyen módszerrel gondolja lehetségesnek az új magyar történelem megalapozását. Mindenesetre hízelgő kijelentés a maga szempontjából, hogy „500 éven át, a keresztény királyság megalapításától kezdve, míg Magyarország katolikus volt, a magyarság Európa-szerte tekintélynek örvendett és megvolt a súlya a nemzetek areopagjában“. Ez a megállapítás erőtellenül összeomlik, ha meggondoljuk, hogy a jelzett 500 évből még jelentékeny időre terjed a Mátyást követő végzetes hanyatlás szomorú korszaka, melyet Horváth Mihály az oligarchiai fektelenség által okozott nemzeti sülyedés korszakának nevez. Mátyással együtt sírjába hanyatlott a magyar dicsőség napja is. Utána rohamosan sülyedt az ország tekintélye s mikor a reformáció megkezdődött, már nem volt belőle mit elveszíteniünk. A katolikus Magyarország tehát éppenséggel nem tudta megőrizni az ország régi hatalmát és tekintélyét. A Dózsa-féle parasztlázadás, amelyben a hatalmas Bakács primásnak és Lőrinc papnak végzetes szerepe volt, már a nemzet pusztulásának borzalmait tárja föl, holott akkor még katolikus volt Magyarország. A tiszta katolikus Magyarországot már csak egy lépés választotta el „nemzeti nagylétünk nagy temetőjétől“. A reformáció tehát későn kezdődött ahhoz, hogy a pusztulásnak egyik tényezője lehetett volna. Nálunk, „hol a közelebb mult években — mint Szalay László írja — a magasabb klérus... mindent elkövetett, hogy az egyház alapját aláássa“, a nagy vallásos mozgalom már csak romokat talált, amelyek alól éppen a reformáció diadalmas napfénye csalta elő az új élet szunnyadó csiráit.

Gróf Károlyi József is tudhatná, ha akarná, hogy nem a protestántizmus bontotta meg a magyarság egységét, mert föllépésekor egységről már szó sem lehetett. Gyenge idegen uralkodók, zürzavaros politikai viszonyok és főuraink önző pártoskodása vezettek Mohácsra. A magyarságnak az az abszolút fölénye, amelynek meggyöngítésével Károlyi a pro-

testántizmust vádolja, már Mátyással együtt a sírba szállt.¹⁾ A protestántizmus tehát nem mint ok szerepelt a nemzeti válság előidézésében, hanem inkább okozata bizonyos szempontból az előzményeknek, amennyiben gyors elterjedését éppen a központi hatalom gyöngesége tette lehetővé.²⁾ Valósággal megérett a helyzet arra, hogy jöjjön a reformáció a maga tisztultabb erkölcsi világfölfogásával.³⁾ Éppen az volt a magyar reformáció első áldásos hatása, hogy a lezüllött magyarság életerejének utolsó szikráit lángralobbantva, nemes versengés, szellemi küzdelem szításával a nemzetet az élet útjára vezette. Itt lenne helyénvaló — ha a történettudomány komoly szempontja megengedné — annak a problémának a fölvetése, hogy mi lett volna a magyarságból a reformáció nélkül, mitől mentette meg a magyar nemzetet a lelki renaissance. Az ilyen probléma fölvetés azonban, jóllehet kitünő történetírónk, Szekfű Gyula is alkalmazza „A török korszak történetpolitikai értékelése“⁴⁾ című rövid értekezésében, midőn azon tünődik, hogy mi lett volna, „ha nincsen török uralom Magyarországon“, szerintünk nem tarthat számot komoly figyelemre. Az ilyenféle eljárás a legönkényesebb következtetésekre csábítana és tudományos képtelenségekhez juttatna bennünket. Az objektív tudományos szempontot negligáló romantikus képzelődésből születhetett az a súlyosnak látszó vádpont is Hanauer beszédében, amely szerint a reformáció megbontván a nemzet egységét, „a keleti protestáns rész állandóan ellene volt az ország egyesülésének és Buda török kézre játszásával 150

1) „Az ország, mely a nagy Mátyás király alatt a hatalom, virágzat és dicsőség addig még nem látott fokára emelkedett volt, 35 évi hanyag, tehetetlen, gyáva kormányuk alatt sírja szélére jutott.“ Horváth M.: Magyarország történelme. III. 423—424. l.

2) „Az ország politicalai állapotának e sülyedése a Jagyellók alati az egyházat is szükségkép maga után ragadá; mert oly szoros kapcsolatban állott ez a politicalai állammal, hogy ama belbajoknak, amelyek ennek életforrását emésztették, lehetetlen volt az egyház, sőt maga a vallás állapotára is károsan nem hatniok... Az egyház ezen sülyedése s az ország zavargó állapota volt nagy részben oka, hogy a reformáció nálunk is oly gyorsan terjedt el.“ Horváth M.: Magyarország történelme. III. 425—424. l.

3) „Ha látjuk, hogy ezen hitvallás éppen akkor keletkezett, mikor a magyar nemzetre a legnagyobb csapás már ki volt mondva; ha tudjuk azon roppant szolgálatokat, mellyeket e vallás hívei a magyar nemzetiségnek tettek: hajlandók leszünk — mondja Szalay László — mi is, kik nem tartozunk e hívek közé, ama két esemény találkozásában a gondviselés művét látni.“ Szalay László: Magyarország történelme. III. 541. l.

4) L. Keresztény Politika, 1923. I. évf. 9. füzet.

éves török iga alapját vetette itt meg, amelynek pusztításait az ország részben még ma sem tudta kiheverni". Talán nem szorul bizonyításra, hogy a protestánsok nem az egyesülés ténye ellen küzdöttek, hanem a Habsburgoknak nemzeti és lelkiismereti szabadságot elnyomó politikája ellen. Az pedig csak természetes, hogy az üldözöttek és elnyomottak nem lehetnek támaszai az üldöző és elnyomó hatalom egyeduralmának. Acsády is, akire szívesen hivatkozik Hanauer, megokoltának látja, hogy „az egész XVII. században egyjelentőségű a protestáns a nem Habsburg-pártival, a katolikus pedig a royalistával. Ez nem az egyének bűne, nem is a protestáns vallás természetéből folyik, mely másutt, például a német államokban, nagyon megfért a királyi abszolútizmussal. Különben is — mondja tovább Acsády — a protestánsok harca nagyobbára önvédelmi harc volt“.⁵⁾ „Súlyosabb vád érheti — Grünwald Béla megállapítása szerint — a katolikus főpapaságot, amely a katolikus főurakkal egyetemben megkezdi az üldözést saját vérei ellen s szakadást idézve elő a nemzetben, megfosztja még attól a csekély erőtől is, melyre a közös ellen-séggel szemben szüksége lett volna“.⁶⁾

Ami pedig Budának török kézre játszását illeti, az szintén nem írható a protestántizmus rovására. Hiszen az odavezető törökbarát politikának hatalmas irányítói: Martinuzzi és Werbőczy maguk is katolikusok voltak. Őket pedig talán még Hanauer sem vádolja azzal, hogy protestáns érdekeket szolgáltak, midőn a török barátságában kerestek szabadulást a nemzet számára.

Hogy pedig a protestánsok később is inkább látszóttak túrni a török uralmat, mint a Habsburgokét, azt érthetővé és menthetővé teszi a törököktől nem korlátozott lelkiismereti szabadság kérdése. Ha a katolikusok az élvezett jogokat akkor testvériesen megosztják a protestáns magyarsággal, abban az esetben talán helyreállt volna a nemzeti egység. Nem az üldözött és elnyomott kisebbséget terheli a mulasztás bűne, hanem az elnyomó többséget. Hogy az üldözés politikája pusztulást és bomlást vont maga után, azért semmiesetre sem lehet utólag az üldözötteket vádolni. Amennyiben politikai felelősségről de facto beszélhetünk, az mindig csak az irányító, hatalmon levő többségre hárulhat.

A protestánsoknak kárhozatos színben feltüntetett török-

⁵⁾ Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 37. 38. lap.

⁶⁾ Grünwald Béla: Régi Magyarország. 83. l.

barátságát egyébként jól jellemzi ugyancsak a Hanauertől idézett Acsády: amit tettek, „kényszerüsből tettek, nem rokonszenvből“. Éppen úgy gyűlölték a „vérünkön hizó pogányt“, mint a katolikusok. A XVII. században megjelent Köleséri-féle protestáns imakönyvben ilyen fohászkodás olvasható: „Ne adj minket, Uram, a pogányoknak martalékául, ne hizzék tovább is a magyar keresztyénség vérével ez a vérszopó nadály! Apadjon el már egyszer a török hold, hadd vetkezze le gyászruháját a sok kereszt, bú, bánat, szenvedés után a szegény magyar maradvány“. Amely felekezet — állapítja meg Acsády — eképpen imádkozott Istenéhez, az nem barátkozhatott meg a törökkel s hogy a haza fölzsabadulásának (Buda fölmentése) világtörténelmi jelentőségű pillanatában a török oltalmat kereste, erre az önfenntartás ösztönén kívül a közviszonyok természetellenes alakulata kényszerítette.⁷⁾

Amiként nem lehet a protestántizmust a multra visszaható erővel az elfogult és tudatos törökbarátság vádjá alá helyezni, épp úgy nem állhat meg az a vád sem, amellyel Szekfű idézett értekezésében az „ú. n. intelligens középosztály“ történet szemléletét sújtja. Talán mégsem olyan egyoldaluan hiányos és mesékre támaszkodó az, amilyenek Szekfű lesajnálja. Az a szemrehányása, hogy „elődeinknek nem a török ellen helytálló daliákat érezzük“, mindenesetre téves általánosításból ered. Hiszen valamennyien a magyar hősiesség példaképeit látjuk gyermekkorunk óta a török ellen küzdő várvédő hősökben (Losonczy, Szondi, Zrinyi, Dobó stb.). Az „ú. n. intelligens középosztály“ tisztultabb történet szemléletének egyik klasszikus dokumentuma a leghatalmasabb magyar történelmi regény (Zord idő), jóllehet az is protestáns elme alkotása.

Hogy pedig a török uralom emberirtó és kultúrapusztító volt, — miként ezt Hanauer kijelenti — arról a protestántizmus igazán nem tehet. De viszont ez a megállapítás éppenséggel nem mentheti a katolikus főpapság és főnemesség által kíméletlenül folytatott üldözést, amely „megfogyasztotta a magyarság számát s kipusztította oly vidékekről, hol fennmaradása nagy nemzeti érdek volt. Még a XVIII. században is foly e pusztító munka, melynek következményeként ott, ahol hajdan virágzó magyar élet volt, most a magyarság helyére telepedett tótok, ruthének, oláhok között csak emlékét találjuk meg. A katolikus főpapok s az általuk vezetett főurak, mint földesurak, elnyomták, templomaiktól s is-

7) Acsády: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. 47. l.

koláiktól fosztották meg s jelentékenyen gyengítették a protestáns elemet. Az ily vidékről egyenként vagy tömegesen vándorolnak el, vagy egész falvak lakosságát űzik ki a földesurak s a magyar protestáns lakosság helyére tótokat vagy ruthéneket telepítenek. Így pusztul ki a magyarság Sáros, Zemplén, Abauj, Bereg, Ung, Nyitra, Ugocsa, Pozsony, Gömör egy részéből s a szláv elem szaporodik a protestáns németiségnek hasonló okokból történt pusztulása által is. Akik pedig nem költöztek el, azok is elvesztek a magyarságra nézve, mert a magyar isteni tisztelet és oktatás megszűnván, az idegen elembe olvadtak⁸⁾ Tehát a klérussal szövetségben német uralom legalább is olyan kultúrapusztító és magyarirtó volt, mint a török.

Szekfü azt veti szemünkre, hogy nem méltányoljuk eléggé Nyugat (értsd: a Habsburgok) érdemeit, amelyeket a török uralom letörésével szerzett. A dolog nem így van egészen. Mi szívesen és hálással elismerjük a nekünk tett szolgálatokat, de mindamellett — Horváth Mihály szavaival szólva — „lehetetlen e késő segítségben észre nem vennünk a gondviselés osztó igazságának törvényeit, mely végre is segédmére hozta a németet a magyarnak, ki őt s a keresztény műveltséget három századon keresztül saját testével fedezte, legnemesebb fiai vérének hullásával ótalmazta⁹⁾”

A magyarság tehát sokszorosan kiérdemelte már előre mindazt a jót, amit a nyugati segítség jelentett számára, nem is szólva arról, hogy utólag is bőségesen megfizetett érte. Miként Horváth M. idézett helyén olvashatjuk: „még azon megbecsáthatatlan hibába is esett a német birodalom kormánya, melynek feje a magyarnak is királya volt, hogy e kevés jót és sok kárt eredményezett segélynyújtás következtében már arra is följososítva hitte magát, hogy a magyart megfoszthatja nemzetiségétől, ősi alkotmányától... Míg a török a magyarnak csak vagyonában dült, csak birtokait vette el, a német katonaság, mely védelmére vala rendeltetve, nemcsak vagyonát versenyt fosztogatta, hanem mintha ellenség földjén lenne, kénye-kedve szerint bánt vele; személyes szabadsága, nemzetisége, ősi alkotmánya ellen is irtó háborút folytatott. Csoda-e, ha aztán az ekként zaklatott magyar gyakran önként a török karjaiba vetette magát, ki ha koldussá tette is, de nem illette személyes szabadságát s vele együtt

⁸⁾ Grünwald Béla: Régi Magyarország. 89. l.

⁹⁾ Horváth M.: Magyarország történelme. VI., 241—2.

a németre fordult, ki a barát álarca alatt még kiméletlenebb ellenévé lett¹⁰⁾

Ha csupán a török uralom rontotta volna meg a magyar nemzetiségi viszonyokat, akkor — Szekfü fejtegetése alapján — szinte érthetetlen volna, hogy elveszített nemzetiségi vidékeink túlnyomórészt a hajdani török hódoltságon kívül esnek.

Arról már bizonyosságot tettünk, hogy éppenséggel nem látjuk a törököt ártatlan báránynak, de kizárólagos bűnbaknak talán mégsem szabad megtenni. A bécsi udvart ezzel az eljárással úgy sem lehet fehérre mosni.

Gróf Károlyi József azt is megállapítja, hogy nem minden protestáns gravamen nemzeti közügy. Csak általánosságban maradván állítsuk evvel szembe azt az igazságot, hogy elnyomott magyarnak soha sem szabad lenni a hazában, mert az a magyarság erejét gyöngíti. Ha tehát az üldözött, elnyomott protestáns magyarságnak volt gravamene, sérelme, azt, mint a magyarság tekintélyes részének ügyét, méltán lehet nemzeti ügynek tekinteni. Hiszen még az egyéni szabadság és boldogulás is közvetve nemzeti érdek, hogyne volna hát az a magyar protestántizmusé. Elfogulatlan megállapítás szerint: „A protestánsok üldözése a mi viszonyaink között a különben is megfogyott magyarság üldözését jelentette, mert a protestánsok között voltak a tiszta magyar kálvinisták, akik az összes protestánsok kétharmadát tették ki¹¹⁾”

Azt is kijelenti Károlyi gróf, hogy „nem minden kuruc volt nemzeti hős és nem minden labanc hazaáruló“. Készséggel elismerjük, hogy vannak ezen a téren is kivételek, amelyek azonban általánosságban mégsem dönthetik meg az ellenkező fölfogás alapját. Mi a kuruckodás vádjával terheltlen sohasem tagadtuk le Nyugat érdemeit, bár Szekfü ezen a címen léhasággal és könnyelműséggel vádol bennünket. Pedig Szekfü is jól tudja, hogy az „ú. n. intelligens középosztály“ éppen abban látja a magyarság legmagasztosabb, bár tragikus történelmi hivatását, hogy évszázadokon át Nyugat védőbástyája volt. Ennek a véres hivatásnak a betöltése mindenesetre üdvös volt Nyugat számára, de hogy nemzeti szempontból más megoldásra is lehetett gondolni, azt egykorú jogosult politikai probléma gyanánt el kell fogadnunk.

Nagyon fáj Hanauer püspöknek Bethlen Gábor nagysága és azzal igyekszik kisebbiteni, hogy vallási türelmetlenséggel

¹⁰⁾ Horváth M.: Magyarország történelme. V., 243—4.

¹¹⁾ Grünwald Béla: Régi Magyarország. 83. l.

és katolikus papüldözéssel vádolja. Alaptalan vád ez Bethlennel szemben, aki Pozsonyban (1619. október 14.) katolikus, református és lutheránus istentiszteletet tartatott a főtemplomban türelmessége jeléül s végighallgatta mind a három. Horváth Mihály is azt írja róla, hogy „nemesak magának s felekezetének kívánt, hanem egyebeknek is adott szabadságot... Ő, mialatt a protestáns vallás előharcosai sorába lépett, nemcsak egyenlő szabadságot engedett tartományában minden vallásfelekezetnek; nemcsak visszatérni hagyta fehérvári s monostori házaikba a kiűzött jezsuitákat: hanem éllemükéről is gondoskodott; Karánsebesen egy újabb ház és iskola fölállításában segedelmükre volt. A hivatalok, méltóságok osztásában ő egyedül érdemre; képességre fordítá figyelmét, minden tekintet nélkül a vallásra: egyik kancellárja szombatos, másik katolikus vala... Ennyi józanság, ily vakbuzgó, türelmetlen korban, csak nagy léleknek lehet tulajdona“.¹²⁾ Hasonló jellemzésre találunk Szalay László művében is, aki többek között azt mondja Bethlenről, hogy „józan-ságának párvát a vallási türelem életbeléptetése körül egykorúi között hijába keresnök“.¹³⁾ Újabb történetíróink közül Sörös Pongráczra hivatkozunk, aki, amikor azt írja Bethlenről, hogy rá „katolikus egyénnek sincs oka ellenszenvvel gondolni“, jól megfontolva, hozzáértéssel és nem udvariaságból nyilatkozik így.¹⁴⁾

Ha megemlítjük ezenkívül, hogy a katolikus Káldy-féle bibliafordítást is kiadatta: akkor előttünk áll ijesztő valóságban Bethlen türelmetlen alakja.

Abban igaza lehet Hanauer püspöknek, hogy a „keleten uralkodó protestáns egyház (kérelhetetlenül!) érezte más vallásokkal szemben hatalmát“, de a soproni és eperjesi vértörvényszéknek párvát nem tudja Erdélyben megmutatni és a megkínzott protestáns prédikátorok, sýnylódó gályarabok martírcsapatával szemben nem tud katolikus gályarabokat fősorakoztatni.

Azt a „beállítást“, hogy 1540-től kezdve a nemzeti kultúra letéteményese a protestántizmus, azzal igyekszik Hanauer megdönteni, hogy a protestáns iskoláknak jó háromnegyed része a katolikusoktól elvett iskola volt. Ezzel szemben csak utalunk Fraknoi Vilmos kimutatására,¹⁵⁾ amely sze-

¹²⁾ Horváth M.: Magyarország történelme. V., 348. l.

¹³⁾ Szalay L.: Magyarország történelme. IV., 562. l.

¹⁴⁾ Katolikus Szemle. 1898., 858. l.

¹⁵⁾ Bethlen-könyvtár, 4. szám, 52. l.

rint a legnagyobbbrészt 1530-tól 80-ig keletkezett iskolák közül 134 protestáns és csak 34 katolikus. Hogy pedig a protestáns iskolákat jobbaknak tartották a katolikusokénál, ezt (Grünwald szerint is) annak lehet köszönni, hogy tanáraik átlag nagyobb műveltségre tettek szert a német egyetemeken, melyeket még akkor sem szüntek meg látogatni, amikor a kormány a külföldre való járást tilalmazta.¹⁶⁾

Hanauernek ama kijelentése is közel jár az igazsághoz, hogy „a protestáns főiskolákat sem lehet összehasonlítani a jezsuiták európai hírű és színvonalú nevelőintézetével“, mert valóban lényeges különbség volt köztük. „A protestáns iskola — mint Harsányi I. könyvében olvassuk¹⁷⁾ — a reformáció magasztos elveinek szem előtt tartásával, önállóságra, személycs meggyőződés irányította önálló gondolkodásra nevel, ezzel szemben a római katolikus szerzetes iskolai nevelés egyetlen alapgondolata volt a föltétlen, a vak engedelmesség.“ Ebből aztán természetsszerűen következett, „hogy a római katolikus szerzetesiskoláknak a mindenkori felsőbbbség iránti vak engedelmességre nevelt növendékei mindig hűséges támogatói voltak az abszolutizmusra törekvő dinasztíának és a római katolikus főpapoktól vezetett kormányhatalomnak — a magyar nemzeti nagy érdekek rovására is.“

Azt is mondja Hanauer, hogy „Beöthy Zsolt és a rátámaszkodó irodalomtörténetírás a magyar irodalomban is a protestánsok szellemi túlsúlyát igyekszik közhiedelemmé tenni“. Beöthy Zsolt igazán nem tehet róla, hogy ez a fejlődés nem azt mutatja, ami Hanauernek kedves volna. Elfogultsággal pedig éppenséggel nem szabad vádolni azt a Beöthy Zsoltot, aki a kodexmásoló apácának, Ráskai Leának megható alakját a költészet varázsával mentette meg az enyészettől, aki a katolikus Mária-sirámokban a középkori költészet gyöngyeit látta, akinél szebben talán senki sem jellemezte Pázmány Péter kiváló egyéniségét s nagyobb elragadtatással senki sem méltatta a nagy katolikus Zrínyi Miklós halhatatlan alkotását.

Hogy aztán sem ő, sem a rátámaszkodó irodalomtörténetírás nem tudta az irodalmat úgy „beállítani“, hogy abból — csupán a legnagyobbakat említve — Kazinczy, Berzsenyi, Csokonai, Tompa, Petőfi, Arany, Szász Károly, Gyulai Pál, Fáy, Jókai, Kemény Zsigmond és Mikszáth Kálmán kimaradjanak: ezen az elfogultságon megütközni talán még senki-

¹⁶⁾ Grünwald Béla: Régi Magyarország. 360. l.

¹⁷⁾ Bethlen-könyvtár. 4. szám, 54. és 61. l.

nek sem jutott eszébe Hanauer föllépéséig. Azon pedig még Hanauer sem ütközött meg, hogy a legnagyobb katolikus költő, Vörösmarty Mihály klasszikus szépségű életrajzát a református Gyulai Pál merészelte megírni, akit, Szekfü szerint, a Tisza Kálmán korszaka „behelyezett”: a budapesti egyetemre ama tanárok sorában, „kiknek a katholicizmussal s a nyugati történeti magyarsággal lehetőleg csekély kapcsolata volt”.¹⁸⁾

Károlyi gróf is azon kesereg, hogy „egész történelmi oktatásunk s a hazafiasságról való fölfogásunk észrevétlenül a protestáns ideológia színezetét vette föl”. Ez a panasz a dolog természeténél fogva nem helytálló. Hiszen az lehetetlen, hogy Ausztriától s a klérus által támogatott dinasztiaától való függő viszonyunkban javunkra hamisíthattuk volna a történelmi fölfogást. Amennyiben az objektivitástól eltérés szokott mutatkozni ezen a téren, az a tapasztalás szerint sohasem az uralmon levő társadalmi rend ellen, hanem annak érdekében nyilvánulhat meg. Éppen ezért lehetnek a magyar történelemtanításban javításra szoruló fejezetek, de akkor egészen másirányú változtatásra kell gondolnunk, mint amire Károlyi gróf és Hanauer püspök céloznak.

Végső következtetéskép azt a követelményt állítja föl Hanauer püspök, hogy objektiv katolikus és vallásos szellemű történelem-oktatást kell bevinni legalább a katolikus iskolákba. Hogy milyennek gondolja ő az objektivitást, azzal körülbelül tisztában vagyunk az előzmények után s vele szemben mi, protestánsok, megelégszünk az objektiv *magyar* szellemű tanítással. Mert mi nyugodtak vagyunk, hogy az igazi magyar szempont sohasem kerül szembe a mi református érdekeinkkel és *kijelentjük, hogy ami magyar, az kedves nekünk akkor is, ha nem protestáns.*

Károlyi grófban megszólal a hivatásos politikus is, mondván, hogy „a kiegyezés után az államhatalomban egyre nagyobb befolyáshoz jutott a protestáns irányzat s nem lévén kellő érzéke a nemzetiségek iránt, káros nemzetiségi politikát folytatott s elidegenítette az ország másnyelvű lakóit”. Tisztán protestáns irányzatról, azt hiszem, tévedés beszélni, mikor voltaképpen csak egyes protestáns államférfiakról lehet szó, akik egész bizonyosan nem protestáns voltuknál, hanem politikai bölcsességüknél fogva jutottak vezető állásokba. Hogy pedig a nekik (Bánffy Dezső) tulajdonított magyarosító, erőszakos nemzeti politika valóban ártalmas volt-e az addigi hi-

¹⁸⁾ Szekfü id. cikke.

vatalos, dédelgető nemzetiségi politikával szemben, azt nagyon is lehet vitatni. Azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy bárcsak évszázadokkal előbb kezdődött volna — a magyarok elnyomása helyett — az a kárhóztatott politika, amely már régen eltüntette volna hazánkban a nemzetiségi kérdést. Hogy nem Károlynak van itt igaza, éppen az ú. n. utódállamok nemzetiségi politikája bizonyítja, akik a más kárán (sajnos a mienken) okulva, mindent elkövetnek a másnyelvű alattvalók rohamos beolvasztására. Talán jó lett volna az a protestáns politika nálunk is, csak ne ellenkezett volna dinasztikus és klerikális érdekekkel. Nagyfokú naivságra vall az a föltevés is, hogy az utóbbi évtizedek brutális nemzetiségi politikája szülte az idegen nemzetiségek országföldaraboló tendenciáját. Hát 1848-ban mi zúdította ránk őket? Hiszen akkor nem volt még a kormányzatban erőszakos protestáns politikai irányzat!

Ezek után érdeklődéssel várjuk a Hanauer—Károlyi elmélet alapján készülő új politikai és irodalomtörténetet, mert magunktól nem tudjuk elképzelni, hogy a szerintük hamisan vagy helytelenül „beállított” protestáns szabadsághősök és írók helyére ugyan kiket léptet elő az „objektív” történetírás. Annyit az eddigi ú. n. átértékelési törekvések alapján megállapíthatunk, hogy itt nem lényegtelen módosításokról, hanem iskoláink hagyományos szellemének gyökeres fölforgatásáról van szó. Nagyon súlyos felelősség terheli azokat az előkelő dilettáns kultúrpolitikusokat, akik irtó háborút hirdetnek a magyar tanulóifjúság történelmi és irodalmi eszményei ellen és nem gondolják meg, hogy ezzel tulajdonképpen — más cégér alatt — ugyanannak a romboló szellemnek a munkáját folytatják, amelyik már eddig is kikezdte a megpróbáltatások és szenvedések súlya alatt roskadozó lelkek hitét. Am haladjanak a kijelölt úton, de eszményeket romboló munkájukban igazi magyar tanár segítségére nem számíthatnak. Maga Budapest katolikus polgármestere ugyancsak azon a nagygyűlésen megróttá beszédében azokat, akik nem tisztelik a múlt szent hagyományait; már pedig ebbe a bűnbe esnek mindazok, akik Hanauer és Károlyi átértékelési törekvéseit támogatják. Mert azok a történelmi és irodalmi hagyományok, amelyek ellen a támadás megindult, nekünk valóban szentek. A legnagyobb magyar lelkek tüze és magyar szabadsághősök vére szentelte meg őket. Ezek a szent hagyományok „a jellem, az erkölcsi érték, a munka és harc evangéliumát” hirdetik nekünk és mi ezután sem leszünk hűtlenek hozzájuk. Mindenféle „beállítással” szemben büsz-

kén hivatkozhatunk református iskoláink multjára, amelyekben történelemhamisítás nem volt sohasem szokásban. Mi — a regnum Marianummal szemben — most sem akarunk protestáns Magyarországot, de az objektív magyar igazság szellemét ezentúl is ápolni óhajtjuk. Éppen ezért minden erőnkkel küzdeni fogunk az ellen a történelemhamisítás ellen is, amellyel a szélső ultramontánizmus, a revízió vagy átértékelés örve alatt a nemzeti hagyományok tiszteletének éltető javaitól akarja megfosztani a magyar ifjúság lelkét. Nyilvánvaló, hogy ez a törekvés, amely már a tudományos gondolkodással ellenkező megállapítások miatt is kihívja a jogos kritikát, nemcsak ellenünk irányul, hanem egyúttal nemzetellenes is. Mert amelyik nemzedékből lelkiismeretlen pedagógusok kiölik a mult hagyományainak tiszteletét, az nem lesz elég erős arra, hogy a jelen megpróbáltatásaiban meg tudja vetni egy szebb jövő alapját.

Gulyás Sándor.

Hazafelé.

*Lassan megy a posta,
Nem lehet rábízni
Hű szerelmemet,
Csapodár a szellő,
Arra sem lehet.*

*Madárra ha biznám:
Az erdőbe vinné,
Új nyárt kezdeni...
Vadgalambok fészékét
Melegíteni.*

*Felhőre ha biznám:
... Gyászruhás követ az,
Menjen másfelé!
Kis családomat még
Megrémítené.*

*Eredj el te, lelkem!
Gondolatod szárnyán
Szállj el csakugyan.
Ott várnak azóta
A kis kapuban!...*

*Szóvalan gyönyörrel
Öleld sorra őket,
Ahogy én teszem:
Mihelyt ma, mihelyt ma
Hazaérkezem!*

Szabolcska Mihály.

A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata.

III.

Megfigyeltük népünk legalsó rétegének a lelki alkatát s igyekeztünk részletesen és pontosan megrajzolni fizikai, érzelmi, értelmi, akaratí és hitvilágát, egyéni és társadalmi életét olyannak, amilyen. *Értékeltük* ezt a sajátyszerű formát és anachronisztikusan visszamaradt, XVII. századbéli formának találtuk. A következtetés elég könnyű. *Azt kívánjuk* a népoktatástól, hogy a visszamaradás okát derítse ki, az érintkezést a kövült vagy dermedt kultúra és az eleven, modern kultúrélet között teremtsé meg újra, szóval a jelenleg kimutatható anachronizmust szüntesse meg. Ha aztán a népoktatás ezt a munkát mostani formájában azért nem tudja elvégezni, mert valamilyen szervi hibája vagy egész lényegében rejlő ok miatt képtelen rá, akkor csakugyan szükség van *reformra* a mi szempontunkból is. De akkor meg minden reformtörekvéssel szemben kötelességünk megkérdezni, hogy a változtatni akaró kedv számolt-e ezzel a sajátos ténnyel is és szolgálja-e újításai közben (esetleg éppen újításai által) az általunk fölvetett követelményeket is?

Sőt, ha nem akarjuk a dolgunkat elsietni, mindezek előtt föl kell vetnünk a *lehetőség* és a *szükségesség* kérdését is.

Mikor azt kérdezzük: lehetséges-e áthidalni századokat, illetőleg kultúrfokokat, nem a kérdés gazdasági oldala, még nem is lélektani vonatkozások nyugtalanítanak. Nem azt kérdezzük tehát: elvégezhető-e ilyen nagy és nehéz feladat, átformalható-e egy egész társadalmi osztály lelke ilyen gyökeresen, szinte saját éddigi egész mivoltát megtagadón? Nem is azt vitatjuk, megbirkózzhatunk-e akkora nehézséggel, mint ennek a néposztálynak számbeli tömege és geográfiai szétszórtsága, szemben középosztályunknak azzal a felkészületlenséggel, ahogy ezt a kérdést látja és kezeli? Mert mind a

két szempont, akármilyen jogosult, csak később vethető föl, hiszen az egyik a módszer, a másik a szervezet problémája. Mind a kettőre majd azután kerülhet a sor, ha már úgy találtuk, hogy érdemes és kell velük foglalkoznunk.

A lehetőség kérdése tehát nem lélektani, nem is szociális, hanem — akármilyen különösen hangozzék is — *történelmi* probléma. Két momentumra vagyunk kíváncsiak, ha a kérdést ebből a szempontból nézzük. Az egyik az: nem annyit jelent-e az alsó néposztályhoz tartozni, mint a felső néposztályhoz viszonyítva általában elmaradottabbnak lenni, vagyis nem tartozik-e az alsóbb kultúrfok szervezen hozzá ahhoz az általános inferioritáshoz, amit az alsóbb néposztályhoz tartozás minden tekintetben jelenteni szokott? A másik: ha ez elvben nem állhatna meg, szóval ha nem minden kultúrában azonos ez a jelenség, még abban az esetben is, nálunk, Magyarországon, nem vált-e olyan mértékben krónikussá, hogy többé megváltoztatni nem lehet?

Szükségesnek tartottuk a kérdést fölvetni, mert közvéleményünk valahogy tagadólag felel rá, pedig ha igaza van, úgy elvben nem folytathatjuk tovább fejtegetésünket. Gondolkó emberek, akik mélyen megsértődnének, ha véleményük alapján történelmi materialistáknak mondanók őket, léptenyomon hangoztatnak ilyen és hasonló áruló gondolatokat (ide csak a legismertebbeket írom, a legismertebb formákban): — A szükség vitte a lopásra. Az anyagi gondok miatt nem ér rá továbbképezni magát. Akaratereje megtört a megélhetéssel vívott reménytelen küzdelmekben. A gépies munkába lassankint belefásult. Egész életében tisztességes volt, mégse vitte semmire; utoljára már a hite is megrendült a gondviselésben. Féltrefásan: Szegény ember — komisz ember. Bele-rejtve egy kötőszóba: *de* e daróc alatt nemes szív dobog. Vagy a híressé vált mondás: üres hassal nem lehet Himnuszt énekelni. —

Módszertani hiba volna ezeket a kijelentéseket most etikai értékelés alá vonni s megbotránkozni fölöttük. Nemzetgazdasági vitát is elég természetlenül próbálnánk provokálni körülöttük. Igazán nem ezért gyűjtöttük össze őket. Valamit azonban nagyon világosan megmutatnak.

Szükség, anyagi gondok, küzdelem a létért, gépies munka, egy állapotban alulmaradás vagy alsóbb rétegbe lezüllesztés, szegénység, darócuha, üres has épp úgy jellemző fogalmi jegyei az alsóbb néposztálynak, mint az aránylag sürűbben előforduló moral insanity, elbutulás, vegetatív, passzív élettempó, külső ingerekkel szemben tanúsított kö-

zöny, Isten ellen való zúgolódás, önzés, az érintkezés durvább formái és a hazaszeretet egoisztikusabb felfogása. Ha még hozzá vesszük a sorsüldözött szegény ember alakját, aki iszik, hogy háborgó gondolatait elcsitítsa s aztán nincs ereje visszafordulni a lejtőn, akkor az alsóbb néposztálybeliek képe teljesen körülhatárolva úgy áll előttünk, mint ahogy a köz-tudatban él.

Vitális érzései, érzelemvilága, gondolatai, tervei, üdvös-sége, egyéni, családi és társadalmi élete szigorúan determi-nált. Társadalmi helyzetének a függvénye, tehát *pária*. Nincs számára sehol olyan rés, ahol följebb juthatna. Egyre jobban földhözragadt, olyan mértékben reménytelenebb a jövője, amily-en mértékben lemaradt a létért folyó küzdelemben, pedig a távolság mértani arányban növekedik közte és az élet moder-nebb formája között. Megtörténhetik, hogy elemi csapások, amilyen a háború, ideig-óraig primitívvé változtatják az éle-tet körülötte s ilyenkor kis időre jobbra fordul a sorsa, sőt, ha a konjunkturát ügyesen kihasználja, egy-két fokkal föl-jebb is verelkedheti magát, de ez csak múltó jelenség s csak egyedekre vonatkozik.

Szegény emberünk pária voltát akkor látjuk igazán, ha elméletben megpróbáljuk a számára gyakorlatban lehetetlent: helyzetének megváltoztatását. Itt tűnik ki, t. i. minden oldal-ról körülzárt állapota egész embertelenségében.

Ha *beteg*, elpusztul, mert orvost nem hivat, lakása nem alkalmas hely a gyógyulásra, sem anyagi helyzete, sem az a civilizáció, ami körülveszi, sem higiéniai ismeretei nem ele-gendők a megmentésére. *Anyagilag* nem igen fejlődhetik, hi-szen amit keres, alig jelenti a létminimumát. Nem is nagyon ért a megtakarításhoz, ha fölöslege van, hamarosan föléli. Vagy ha eleven a szerzőkedve, akkor sem tudja a tőkét hely-esen befektetni, forgatni pedig egyenesen gyáva. Üzleti ér-zéke annyira fejletlen, hogy ha nagyritkán még is megpróbálkozik, belepusztul. *Környezete* nem segíti, mert száma sze-rint tagja ugyan egy modern államnak, de mint különálló társadalom, alig több a hordánál. Az egyén már nem önző, de a familiák azok. Védik a közük tartozót s míg közöttük van és számukra is appercipiálható módon szolgálja a közt, segítik is, de nem hogy küldenék, hanem egyenesen megaka-dályozzák a vállalkozóbb kedvűeket, ha előbbre akarnak jutni. Ha mégis megteszik, úgy nézik és úgy kezelik, mint ellen-séget. *Tanulni* nem tud, mert nem tanulékony, legtöbbször nem is tudja, mire való a tanulás. Ha mégis rájött, hogy szüksége volna rá, már rendszeren elkéssett, vagy anyagi ereje hiányzik

hozzá, vagy a környezete nem engedi. S tegyük föl a legjobbat, ha elszántan nekivág a szokatlan munkának, nem talál alkalmas helyet rá: kénytelen egy másik társadalmi osztály nem neki szánt iskoláit látogatni. Még jó, ha ez a próbálkozás csak hihetetlen energiapazarlást jelent a számára, legtöbbször bizony hajótörés szokott a vége lenni. Nincs rajta mit csodálkoznunk, ha mindezek a próbálkozások szórványosak s egészen érthető, hogy alsóbb néposztályunknál egyetlen téren sem nyilatkoztak idáig népvándorlás formájában az egész néposztályt feljebb szorítóan. *Vállalkozókedv* nincsen hozzá. De hogy is képzelhetnők az adott helyzetben a vállalkozókedv kifejlődését? Nincs, ami a kezdőt bátorítaná, hiányzik a fölszerelt ember nyugodt egyensúlyérzéke: a potencia önérzete, hiányzik az első lépéshez szükséges, legtöbbször kívülről várt, tehát segítség formájában jelentkező lendítő erő, hiányoznak a siker lehetőségének haladásra serkentő kilátásai, hiányzik az a fantázia, mely a nagykereskedővel már a készülő hajóban előrelátatja a révbe futott exotikus rakomány hasznát. *Hít* kellene hozzá: hitelnyújtás a jövőnek, de a földhözragadt szellem, ahogy a legnagyobbban nem hisz, kicsinyekben sem képes hinni. Azt hiszi, amit lát. Szatócslélek, a haladás lehetősége nélkül.

Még jobban meglátszik a minden fronton zártsága ennek a helyzetnek, ha meggondoljuk, hogy a frontszakaszok egymástól függenek. Csak a jobb anyagi helyzetben lévő tanulhat, de jobb anyagi helyzetet viszont csak a tanultabb teremthet magának. Kockáztatnom csak meglevőt lehet, de kockázat nélkül soha sem lesz semmim. Az egyke az egészségtelen társadalmi helyzetnek a közelmúltban egyik következménye, a közeljövőben egyik újabb oka egyszerre. A helyzet annyira abszurd, hogy az evolúció elképzelhetetlen benne is, belőle még inkább.

Az igazság pedig az, hogy nem az igazi helyzet ilyen képtelen, hanem a közvélemény téved. A keresztyén kultúrában nincsenek, mert nem is lehetnek páriák. Egyszerűen azért nincsenek, mert sem az egyéni, sem a tömeglélek nem *így* determinált, ahogy a közvélemény tartja. Nem cukor és nem vitriol, mint Tainenek szokás fejére olvasni, szóval nem termék, hanem a miliőtől sokkal függetlenebb autochton valami. Vagyis: az embert nem a szükség viszi a lopásra és nem az anyagi gondok miatt nem ér rá továbbképezni magát. Az akaraterő is független a létért való küzdelemtől. Nem akarom tagadó formában fölsorakoztatni a közvélemény szentesítette pária-codexet. A kegyetlen életnek azonban kétség-

kívül vannak *martirjai* is s rájuk nem alkalmazható a páriacodexnek egyik paragrafusa sem. Nem keresztalált halt mártirokat kell itt gondolnunk, hanem a délutáni pipadohány, a mindennapi húsétel és a két pár lábbeli martirjait. Ők azok az x , amellyel szorozni kell és gyököt vonni anélkül, hogy ismernők őket s amely a szociologia elemistáknak való aritmetikáját egyedül emelheti algebrai rendre s kölesönözheti művelőinek a felsőbb matematikusok címét és jellegét.

Végig kellett haladnunk ezen a következtetéssorozaton, mert fejtegetéseink későbbi során lépten-nyomon találkoztunk volna a termékeivel ellenvetések formájában. Anyagi bajok, a lélek fásult közönye, társadalmi osztályok villongása, nyílt és burkolt rosszakarat és még sok mindent ide lehetne venni, mind meglevő bajok és számolni is kell velük. Krónikus nyavalyái nemzeti életünknek, nehéz lesz velük megbirkózni. Most, a munkán innen, még nem is tudjuk biztosan, sikeres lesz-e majd a küzdelem. Különösen ilyen kevés anyagi és szellemi föl-készültséggel nem mondhatjuk bizonyosan, amilyen a mi középosztályunknak van. De *lehetséges*, mert az alsóbb néposztály lelki alkata nem zárja ki *eleve*, ennyit már tudunk. A primitív, anachronisztikus jelleg csak történelmi jelenség, szóval a léleknek formája csupán, nem a lényege, tehát tovább is formálható.

Népoktatásunk feladata eszerint: az alsóbb néposztály lelkét lényegében a legfelsőbb kulturális fokon lévőekkel egyformának venni, a lelki alkatot, mint sajátos történelmi fejlődés termékét tekinteni, vele számot vetni s az átformálásnak azt a folyamatát, melyet szerencsésebb körülmények között maga megtehetett volna, vagy amelyet más társadalmi osztályok nálunk is elvégeztek már, ha szükséges, rajta végrehajtani.

IV.

Ez még nagy kérdés: szükség van-e erre a munkára? Föl kellene ezt a kérdést vetnünk tisztán elvi szempontból is, de föl kell vetnünk különösen azért, mert végeredményben gyakorlati probléma megoldásán fáradoztunk s éppen ezzel a problémával szemben a közvélemény ugyanezt a kérdést s az előbbihez hasonlóképen tagadó toldalékkal feleletül, minduntalan föl szokta vetni.

Legutóbb, tudományos formában, *dr. Kornis Gyula* vetette föl *Kulturpolitikánk irányelvei* c. alapos és mély tanulmányában.

Mikor tehát közvéleményről szólnunk, tudományosan meg-

alapozott nézetekre is gondolunk, ha különben megegyeznek az általános fölfogással.

Az ő nézete azért is érdekes és fontos, mert jórészt ugyan-ezek az elvek valósultak meg a középiskolai reformban is (amely egyébként csakugyan a közvélemény igényeit akarja szolgálni a trifurkáció gondolatával). Ő — nagyon helyesen — észreveszi a falusi és városi lélek közötti nagy különbséget,¹⁾ értékeli a tanulmányokba mélyedő parasztszeni tényleges eredményeinek sokszor tagadhatatlanul problematikus voltát²⁾ s így mondja ki aztán marasztaló ítéletét az alföldi falunak maradt városkák gimnáziumaira.

Bennünket a középiskola sorsa — jelenleg — nem érdekel. A megállapítások ténybeli részét is finom és helyes észrevételeknek üdvözljük. Szerencsétlen alkotásnak tartjuk magunk is az alföldi tíz-tizenkét fiúval kínlódo gimnáziumi felső osztályokat. Az okát is észrevettük az előbbi fejezetben: a föltörekvő alsó néposztálybeli hajótörést szenvedett a nem neki készült munkatéren és — évközben kimaradt vagy tanulmányait sem mint nyilvános, sem mint magántanuló nem folytathatja vagy pedig más pályára távozott önként elhatározásból.

Van mégis ezeken túl is valami ebben az okoskodásban, ami nem érinti a ténybeli megállapítást, sem a belőle folyó következtetés gyakorlati megvalósítását (a vidéki néptelen középiskolák megszüntetését), ellenben annál jobban érdekel bennünket most. *Nemcsak feltételezi a kasztrendszer, hanem bi-*

1) Nem arról van szó, mintha a nép fia kevésbé volna tehetséges, mint az ú. n. művelt osztály gyermeke, hanem arról, hogy mások a lelki diszpozíciói, más lelki fejlődésének ritmusa, értelme első sorban más föladatokra van irányozva és beállítva, más az érdeklődési köre, másképp van begyakorolva kicsi kora óta, mint a felsőbb társadalmi osztály sarja. Az utóbbinak értelme, minthogy az élet nyomorával nem kell küzdenie, mozgékonyabb, szabadabb, elvonásra alkalmasabb, látóköre tágabb s olyasmire is fogékony, ami kívül esik a közvetlen életkörnyezeten, fantáziája változatosabb anyagon uralkodik és szabadabban konstruál. A művelt osztály gyorsabb észjárású gyermekét gyermekkori környezete átlag már eleve alkalmasabbá teszi a felsőbb iskolai tanulmányokra. (Id. m. 35—36. l.)

2) Az igazi szolid emelkedés a kultúrában rendszerint nem az egyes egyén életkeretén belül megy végbe, hanem *több nemzedéken* keresztül. A nem pusztán intellektuális, de teljes lelki kultúra csak megfelelő milieuban fejlődhetik ki korai lassú ráhatás következtében. — A hirtelen átugrás a felsőbb társadalmi osztályba, magára az *egyénre* nézve sem kívánatos, mert a legtöbb ilyen egyén homo novusnak érzi magát: voltaképp soha sincsen otthon új környezetében. Elveszti régi osztályának imponderabilis erkölcsi hagyománytökejét, mely régebben fegyelmezte és inspirálta. (Id. m. 32. l.)

zongos mértékben konzerválni is akarja. Nagyon gorombán fogalmazva, ugyanezt a gondolatot így láthatjuk a közvéleményben viszont: Már minden házmesterleány kalapos kisaszony akar lenni. Nem jó neki az apja mestersége. Ez a sok iskola is csak azért van, hogy félművelt embereket gyártson a veszedelmünkre. Kinyílt a paraszt esze. A tudás kétélű fegyver. Az apja még korcsmáros volt, ismertem jól.

A kétféle formájú tételt természetesen indokaiban, filozófiai megalapozottságában s nagy értékeket féltve óvó buzgalmában egész világ választja el egymástól. De mikor azt olvassuk a komoly fejtegetések közepette, hogy különben is veszedelmes dolog elvonni a földművelő osztálytól az értékes elemeket s nem szabad engedni, hogy az iparos- és agrársztály szellemi arisztokráciája megrohanja a többi pályát,³⁾ lehetetlen a középkori rendiségre,⁴⁾ céhekre, évszázadok hosszú során át, apáról fiura szálló hagyományképen szabóskodó vagy kereskedőcsaládokra nem gondolnunk.

Nem szükséges, hogy minden vármegyei írnok érettségi vizsgálatot tegyen — hangzik egyik oldalon. Járja ki a kollégiumot és jöjjön vissza az ekeszarvához, fölvaltani öreg édesapját — mondják emitt. Lehetetlen észre nem vennünk, hogy a közvélemény az évszázadok áthidalását nemcsak képzetlenségnek, de egyenesen kártékonynak tartja. Tömeglélektani szempontból végtelenül érdekes adatként jegyeztem föl egy falusi elemi iskolai kézimunkakiállításán egyik úrnő bíráló megjegyzését: azért nem lehet aztán cselédet kapni, mert minden leány megtanulja a módot és városba, meg üzletesleánynak kívánczik. Hangosan kiált ebből a néhány szóból a status quo ante konzerválásának a vágya. Van, — hirdeti — igenis van egy alsó néposztály félig állati munka el-

³⁾ Hogy a közoktatás úgy szerveztesék, hogy a nép minden tehetőségét magától a néptől elraboljuk s számára a saját osztályán belül csak a kevésbé tehetségeket és tehetégteleneket hagyjuk meg: ez népellenes, antidemokratikus kultúrpolitika volna, csak a felsőbb osztályok helyzetét javítaná, az alsóbbak színvonalát pedig csak lenyomná, mert a népek az az intelligens eleme, mely eddig a saját osztályának helyzetét iparkodott emelni, most már a felsőbb osztályokhoz tartoznék s vele nem törődnek. Nem az-e a dolgok természetes rendje, hogy a kiválóság elsősorban a maga társadalmi osztályának színvonalát emelje, ennek tekintélyét és befolyását növelje? Vajjon nincs-e szükség okos parasztokra, kik a falut irányítsák, okos ipari munkásokra, kik az ipari munkásság intelligens vezetői legyenek? (Id. m. 30. l.)

⁴⁾ A demokratikus Anglia legjobban ragaszkodik a világon a régi *rendiség* állapotában megmaradt iskoláihoz. S ennek ellenére Anglia előkelő és vezető társadalmi elemeiben sokkal hatékonyabb a demokrácia tudata, mint nálunk. (Id. m. 37. l.)

végzését vállaló és életfogytiglan arra ítelt, csakugyan elmaradt, talán még nem is XVII. századbeli, hanem kőkorszakbeli lelki alkattal, kultúrára, fejlődésre képtelen, de hát: nem is volna jó, ha másképp volna. Azt a munkát valakinek el kell végezni, félő, hogy ha nem tartjuk meg előbbi állapotában, önérzetre ébred s nem lesz hajlandó életét az eddigi formák között folytatni tovább.

A fentebb említett tudományos vélemény és e között a nézet között természetesen hangsúlyozom, csak a szerzett diszpozíciók túlbecsülése és hogy így fejezzem ki magamat: a jobbság szabad költözködési jogának szellemi téren való elméleti megszorítása az egyetlen közös gondolat. De ez a közös gondolat azért mind a kétféle fogalmazásban egyformán képtelen, mért azt mondja és nem kevesebbet, hogy az alsó néposztályokat nem lehet huszadik századbeli színvonalra emelni s így ez ne is képezze komoly gondunkat, hiszen ez nem is volna jó, — mert nincs rá semmi szükség.

Azt hisszük, hogy a közvélemény ezen a ponton kinos fogalomzavarban szenved. Nem keressük ennek a fogalomzavarnak az indokait (láttuk, hogy azok fakadhatnak önből és hazafui aggodalomból egyaránt), de nem szeretnénk hasonló hibába beleesni.

Legjobb lesz itt is minden szempontból megkonstruálni a közvélemény által absztrahált alsó néposztálybeli alakot, hogy a páriaállapot konzerválásának légmentesen zárt volta nyilvánvaló legyen. (Konzerválni különben nem is lehet más-kép, csak így.)

Ennek az embernek nincsenek, de nem is lehetnek *modern higiéniai ismeretei* és vágyai, mert akkor hogy legyen ágyarajáró, vagy hogy menjen be a gyufagyárba, vagy hogy szegődjön részes cséplőgéppel mellé, vagy hogy menjen le újra a bányába egy balatonkörüli turistaút után, vagy hogy oldja meg azt a dilemmát, hogy testileg fáradt egy hármashatár-hegyi egézsnapos kiránduláshoz, végigsörözni egy vasárnap délutánt pedig immár elvből nem akar? *Élvezetei* nem állhatnak, de ne is álljanak *esztétikai színvonalon*, mert hogy megy a tegnapi esti operaelőadás hangulatával, mondjuk emésztő-gödröket tisztítani, hogy törölgeti le a könyvespolcot, ha minduntalan az illusztrációkat akarja nézegetni stb? *Ismeretei* nem felelhetnek meg a *tudományos gondolkodás* jelenlegi *állásának*, de őrizzen is Isten tőle, mert akkor elakadunk, mint vasúti sztrájk idején a mérnökvezette vonat, vagy meg se indulunk, példa rá a Hályog Kovács esete (Mikszáth), aki a szabónak a másik szemét azért nem tudta bugylibicskával megoperálni,

mert közben ráeszméltette a professzor, micsoda veszedelmet okozhatott volna. *Vágyai, terveit, programjai*, igaz, hogy legtöbbször sugalmazottak, imperativusok gépies végrehajtásai, vagy ha nem, akkor szerény keretek között mozognak, vagy ha mégis többek: akkor is ösztönösek, tapogatózóak, gyávák, de addig jó, míg így van, hiszen a háborúban is azért esett el annyi magyar, mert mindenki a maga szakállára viselt háborút s minden baka hadnagynak, minden hadnagy generalisnak tartotta magát. Azonkívül meg — s ezt már végig sem meri gondolni a közvélemény itthoni keretek között — mi lesz, ha az a négyszázmilliónyi kínai egyszer föleszmél és ránkzúdul? *Vallásossága* sem több részben *ösztönnél*, amely tagolatlan, inkább érzés, mint képzet, másrészt *konvencionál*, amely élettelen, de a több kevesebb volna, mert az ösztön anarchiává, a konvenció szemfogatássá, tehát megint csak konvencióvá válnék nála. Tragikomikus figura a prédikáló iparos vagy a földmunkás, mikor kegyes, éneklő hangon adja tudtára a főszolgabírónak, hogy megbocsát neki.

A közvélemény tudománvos igazolója előt természetesen egész másképp él ez az alak. Primitív körülmények között é'ő örököse e primitív életnek. Előbb ezt az életet kell fölemelnie, hogy maga is fölemelkedhessék. Legyen jobb földművelő, mint eddig volt s az unokái aztán már a tisztán humanisztikus gimnáziumra is érdemesek (mert kíváncsiak és képesek) lehetnek. A földművelő ember tehetséges gyermeke hallatlan erőfeszítések árán megszerzi az egyetemi képesítést. Itt két hiba történt: a városi ember fia elődei kultúrkincsének birtokában natura (diszpozíciók, példa, vezetés formájában) és positione (a városi környezet által) már eleve könnyebben lehetett volna orvos vagy mérnök és így jobb orvos és mérnök lehetett volna (a szerző munkából több energiája maradván az alkotó munkára, de meg készsége is több még a multból), mint a falusi. Másrészt pedig a falu is szegényebb lett egy talentumos földművessel, akinek eddig sem az volt a baja, hogy földet művelt és nem gyógyított, hanem, hogy primitíven művelte azt a földet. Még pedig nemcsak primitíven szántotta-ve'ette, hanem primitíven fektette be újra a jövedelmét és primitíven is adminisztrálta. A fejlődés tehát nem abban az irányban van, hogy az ilyen emberből orvos vagy mérnök legyen, hanem hogy egészséges testű és lelkű, jólétnak örvendő, okos, értelmes, okszerű gazda, sokgyerekes, boldog családapa, közügyekkel törődő képviselőtestületi tag, sőt ha sokra viszi, kiscgazdapárti nemzetgyűlési képviselő legyen belőle (de olyan, akit nem mosolyognak meg a politikában).

Nem akarunk mi most ilyen fogalmakkal perbeszálni, mint: falusi és városi lélek, szerzett dispozició, falusi és városi milió stb. Nem pedig két okból. Ezek a fogalmak a mi szempontunkból naivaknak látszanak, szerzőjük pedig nem a mi szempontunkból nézte őket. Neki az a meddő munka fáj, amit a vidéki középiskolák a túlnyomó részben agrár lakosság között folytatnak, csak azért, mert nem az ő szájukize szerint találják azt, ami — és azért téved, mert ezt nem látja — mindenkinek jó, de nem mindenkinek egyféle formában. A mi szempontunkból viszont egészen tréfás kérdéseknek kell itt fölmerülni. A „par excellence“ városi humanisztikus gimnázium első osztályában a Liber Sexti így vezet be az ismerős képzetek közé a városi lelket: Luna adhuc lucet, sed agricola iam casam relinquit et in agrum properat. Agricola aratro arat agrum. A nyolcadikost Horatius várja Tiburban a procul negotiis beatus esse római és tiburi együttes (vagy két-szempontú) lírai szemléletére. Vagy magába a klasszikus korba belemélyedni könnyebb a budapesti levélhordó fiának a Baross-tér tarka hangosságában a minden régít beborító aszfalt-ról, mint a dunapentelei levélhordó fiának a nyugodt, csendes római emlékek között? És mi lesz, ha a budapesti levélhordó fiának miliójét össze akarjuk hasonlítani a pusztaszatkozmai tanyát birtokló okleveles gazda fiának a miliójével és mi a felelet rá, ha kisül, hogy a győri ügyvéd fiának a dédapja talán írástudatlan ember volt valahol a felvidéken, a derecskei napszámos fiának a dédapja meg végigjárta a derecskei pártikulát s végzett szintakszista korában lett tanyásemberré? Nem szólva a kifejezésbeli könnyedség szerzett dispoziójának olyan különös eseteiről, mint a Petőfi Sándor és a báró Kemény Zsigmond stílusa.

De nem szólnunk különösen azért róluk, mert maga a szerző is ellenmondásba keveredik velük rögtön, mihelyt szempontját megváltoztatta.⁵⁾

Ellenben éppen a konzervált páriák szemlélete rá kell, hogy vezessen bennünket a közvélemény fogalomzavarának a forrására. Ezzel aztán igenis, perbe akarunk szállani keményen.

Tudományos és népszerű formában nyilvánuló közvélemény abban tévednek, hogy a kultúráról beszélve, a kultúra

⁵⁾ Ha a nemzet vezető elemeit, szofokráciáját: tudósait, művészeit, közéleti nagyságait szemügyre vesszük, nyugodtan állapíthatjuk meg túlnyomó részükről, hogy éppen a nemzet alsóbb rétegeiből törtek elő. A nép ifju energiája mindig alulról frissítette föl s óvta meg az elvénhedéstől kultúránkat. (Id. m. 34—35. 1.)

lényegét minduntalan összecserélik hol megszerzésének a módjával, hol meg az utóbbinak a lehetőségével. Az igazság pedig az, hogy a kultúra most is olyan enciklopedikus valami, mint akkor volt, mikor még egysejtű formájában mint theologikum mutatkozott esztétikum, filozofikum és etikum gyanánt is. És mint ilyen, szükséges, hogy mindenkinek a lelkében eleven és modern legyen.

Nem az tehát a kérdés, hogy tanuljon-e a földműves latinul és hol tanuljon, mert ezek, ismétlem, módszer és szervezet kérdései. Az sem kérdés, hogy kik hol, mit, hogy és mennyit tanuljanak — ilyenkor, ha az általunk fölvetett kérdésre akarunk felelni.

Arról van szó, hogy lehet-e p. o. az utcaseprő a legmodernebb kultúra teljes birtokosa és szükséges-e hogy az legyen? És ha megnézzük jól az utcaseprők seprője nyomában maradt szemetet és a kultúra szempontjából elemezzük, világosan meg fog mutatkozni, hogy igenis *égetően-szükséges*. Csak modern ember lehet annyira *figyelmezett* és csak modern ember *tudhat* annyi *higiéniát* és csak modern embernek lehet akkora *szociális* érzéke és mindezeket az elemeket csak modern ember *kapcsolhatja nagyobb gondolatok egységébe*, hogy a seprője másképp seperjen, még akkor is, ha kenyérgondjai vannak vagy a politikai ellenfelei háza előtt seper. (Tisztában vagyunk az ellenőrzés és a rendeletek büntető szankcióinak a jelentőségével is, de elvekről van szó, nem átmeneti intézkedésekről.)

Azt kívánjuk ezek után a népoktatástól, hogy már több-
ízben hangsúlyozott feladatát ne csak megoldható problémának tartsa, hanem tekintse olyan munkának, melyet minden körülmények között meg kell oldania s ennek a felelősségnek a terhével nézzen körül most már: hogyan végezhetné el ezt a nehéz kötelességet. Mert hogy a dolga igen-igen súlyos s hogy a megoldás több, mint kérdéses, magunk sem tagadjuk, mert magunk is úgy látjuk s csak azért kérjük és sürgetjük ilyen hangosan, mert organizmusnak a lehetségest és szükségest meg nem tenni, halált jelent.

Karácsony Sándor.

(Vége köv.)

Tornyok.

1.

Égbemeredő hegycsúcs. Fönn, fönn van a feje, hógyémánt-diadémos feje a felhők serege, eme „misera plebs“ fölött s diadémjának csillogása egyenesen a csillagokkal kacérkodik. Kinyúlik a Föld gözköréből, az aetheri, tiszta magasságokba, mint az emberi vágy. Jégacélos hegyével végigkarcolja a mindenséget, mintha a Földnek, ennek a végtelenbe száguldó paripának a sarkantyúja volna. Emberkéz nem érintette, madár nem látta, hideg trónusa a természetnek. Az emberiség emlékobeliszkje. Az Isten pyramisa, amelyet a tűzorzó Prometheus sirja fölé emelt. Lenn a földkéreg alatt, a roppant sírveremben az örök tűz, fenn az obeliszk tetején az örök jég. Lenn az emberek talpa alatt az örök forrongás, fönn, az emberek tekintete fölött az örök nyugalom, az örök csönd. Ott, a teteje-láthatatlan hegycsúcsok tövében, a gránit-örülő szelek szárnya alatt született a Nirvána vallása.

Olyan a „Hegyek hegye“, mint Zichy Mihály képén az „emberi tehetetlenség“. A Gaurisankar az ember, a gránitpor-ember égre fenyegető ökle, míg lábánál ott térdel a klepsidra utolsó homokszemeinek lepergését figyelő Test-halál: az Idő.

Az Ember csak egy homokszeme a klepsidrának és lefutó életét kéri számon az Istentől.

Lemosolyognak rá kegyesen a Mindenség óceánjából szakadt tengerszemek, az Isten nefelejesei: a csillagok.

2.

Két, egymást tükröző haragos operencia. A határtalan-ságok ölelkezése. Felhőhullámok kavarognak az égen, s hullámfelhők készülnek égiháborúra a mérhetetlen óceánban.

Hánykodik a Föld „keserű leve“, amelybe minden foylam belevitte az emberélet minden salakját.

Papirhajócskákkal játszik a tenger. És fekete, mintha az

Isten kalamárisa lenne, amelybe tollát mártogatja, hogy megírja a Föld roppant époszát.

Irdatlan ugar a tenger. Jó a Gazda, mennydörgést horkanó, vihar-vemhes felhőparipáját fogta ekéje, az orkán elé, és „villám-ösztoke“ van a kezében. Megkezdődik a szántás, s az iszonyú ekevas, mint apró bogárkákat, veti ki a barázdából az emberi kéz remekelte hajókat. Mint pilleszárny a zápor-esőben, úgy áznak halálra az előbb még szárnyaló vitorlák.

S a romlás közepette mint keresztbefont karú hadvezér, aki a csatát figyeli, áll rendíthetetlenül egy kősziklára épült kőalkotmány. Villámok csattognak a fejére, elkapkodja, mint gyermek a játéklabdát.

Nagy reflektorszemének dacos, kitartó csillogása belefűr az irdatlan sötétségbe, mert ő a pásztora azoknak az apró reflektoroknak, a tenger barázda-bogarainak, amelyek most künn a viharban tévedeznek.

Ha harangja lenne, túlbömbölné az óceán dühe, így fényes szemével rebegi a harangok híres mondását: „Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango“.

A tűz szigete a vizek kataklizmájában, az életé a halálban. Az óperenciák virrasztója. S ha elmúlt a vihar: kijő belőle egy apró kis barázdabogár sütkérezni a napsütött sziklákra és pislogó szemével köszönti az égi óceán világitó-tornyát, az Isten Fároszát, a Napot.

3.

Magas hegy tetején hatalmas alkotmány. Forgó kupolájából nagy, fenyegető csövek merednek az égnek. Az emberi szem kíváncsi csápjai, amellyel az eget akarná elérni.

A röghöz kötött ember nem léphet ki a varázskörből, így hozza közelebb égi szomszédait: a csillagokat.

És azon töri a fejét, hogy megnyújtsa testvérkézzé fénykarjait, hogy megszoríthassa a szomszéd bolygók kezét, s úgy állhasson Isten elé: „Uram, te adtad belém a reményiséget, add, hogy megfelezzük testvériesen az örökélet zálogát!“

4.

A homoksivatag a szfinksz roppant teste, feje a gúla, porló emléke múmia-királyoknak, akiknek cselekedeteit bele-szítálta a történelem az idők szaharájába.

Kincsek, csodálatos kincsek tárulnak elő a sírbonító kezek munkája nyomán s az élettelen tárgyak jobban elmondják a

Multak beszédét azoknál az ajkaknál, amelyeket a balzsam pecsétje örökre bezárt.

„Pár ezredév elontja“ az emberi kevélység tornyait, a gúllakat, de körülötte behullanak a földbe a pálmamagok, ontja áldásos iszapját a Nilus és hódítja a halott sivatagtól a teret, felszántja mezőnek a nagy temetőt az eleven élet.

Az ekevas túléli a koronákat, a vakandtúrás a történelem vakandtúrásait.

5.

Építészek, kőfaragók remeke. Kéttornyú székesegyház. Szentek szobraival, káprázatos ablak-festményekkel, ábitatra gerjesztő képekkel ékes. Csudatévő arany-feszületéhez búcsúra járnak messze földről az emberek.

Faragott képek misztikus tömjén-füstbe burkoltan egykedvűen vállalják a hívek sóvárgásának közvetítését ahhoz, akinek a templom épült.

Díszruhás papok járulnak az oltárhoz, mértékre-szedett, kimódolt, megváltozhatatlan szavú imákkal, bűg az orgona, a rács mögött mintha angyalok kara zengené a „Soli Deo gloria“-t. A harangok öblös zengéssel hirdetik az Isten dicsőségét. És a hívők babonás sóvárgással várják ajkukra, vérükbe, lelkükbe a Názáretit s nem látják, nem hallják, hogy ő nem a harangszóban, orgonabúgásban, tömjénfüstben, papi ornátusban, szentelt ostyában van jelen, hanem annak a feketeruhás szegény asszonynak a gyötrelmes sóhajtásában, akinek nem jut eszébe semmi imádság, csak a kezét tördeli s könnyes szeme elsiklik a templomi pompáról a sekrestyeablakon keresztül, föl a tiszta égre, ahonnan a vigasztalást várja.

Olyan gyönyörű pompával, olyan csodaművű tornyokkal áldoztak az emberek Istennek, hogy a megtépett köntösű lélek nem meri belevinni a maga igénytelen templomát.

6.

Kicsiny harangláb az iskolaudvar szélén. Kicsiny, szegény falunak ez is templom-torony. „Szegény az eklézsia, maga harangoz a pap!“

De harangoz. És ha véresre marja is kezét a rángató kötél: akkor sem engedi elnémulni a harangot. Ez a csengő az anyaszentegyház csengője, amellyel a bárányok anyja hívja a kószáló bárányokat, mert számadásra vonja őt a G a z d a értük.

Vadvizekről terelgeti őket és farkasokkal hadakozik értük. „Hívja az élőket, elgyászolja a halottakat és megtöri a villámok erejét.“

És kihalhat a falu, elszéledhet a nyáj, a torony akkor is áll még. Az Isten tud várni. Addig megfogja szél-kezevel a harang nyelvét s (ahogy az erdélyi poéta mondta:) „harangoz az Isten magának“.

Míg eljő az új pap, aki az elnémult harangot ismét megszólaltatja s a harangláb körül életre-prédikálja a kövé-
üszökké vált falut.

Kicsi haranglábak: az Isten magyar munkájának őrtornyai...

7.

Nagy, délábos, kútágastalan, bokortalan rónaság. Sík, mint a tenger. Egy ostornyélnyi kőrön sem akad meg a szem.

De egy ember áll a puszta közepén.

Ember, akinek az akarata feljebb száll a Gaurisankar csúcsánál, ő fogott kezét a háborgó tenger alatt a másik világ-részben lakó testvérel s ő építette a tenger silbakját, a világító-tornyot; ő beszél a fény ragyogásának nyelvén távol bolygók testvérnépével; ő gyűjtja meg a föld őrüzeit, hogy a Marsz pásztortüzei visszafeleljenek; ő koronázta meg a sivatagot a piramisokkal, ő emelte Isten dicsőségére a káprázatos pompájú székesegyházakat, ő áll őrt a romló toronylábánál, az ő lelke ad életet minden darabnak, amely a földön e célra mozdult el a helyéről.

S most mégis nem emeli szemét göggel munkája obeliszkjeire, a tornyokra.

Úgy áll ott lehajtott fővel, alázattal.

S ahogy így áll a puszta közepén, megcsuklott fejjel, levett kalappal: imádkozó lelkével túlnő a haranglábban, a székesegyházon, a gizehi gúlán, az obszervatórium teleszkópjainak látóhatárán, túl a világító-tornyon, túl a Gaurizankaron, túl a csillagokon: egészen Istenig.

Ő a Földön most a legmagasabb torony.

Szilágyi Dezső.

Két vers.

Csendes dal szebb magyar jövődő elé.

*Maradt párosával tajtékpipa rám
S az én dohányomat elszitta apám.*

*Öreg pohárszéken öreg kupát őrzök,
Boromat megitták előlem az ősök.*

*Négyes fogatunk se láttam én soha,
De megvan parádét-csergő ostora.*

*Szépapám-faragta furulyám is volna,
Csak kihullt belőle minden vidám nóta.*

*Dugdosok százéves kedves kaszaköt
S lábunk alól régen kiszaladt a föld.*

*Azért se baj! A föld hű szíve értem ver.
Ölébe ölelő, hívó szerelemmel.*

*S lesz majd nemsokára szőlő, lágú kenyér!
Izmom, agyam, szívem sohase henyél.*

*Lesz bor a kupába, dohány a pipába,
Ostorhegyre kerül a Deres, a Sárga.*

*Verejtékes munka szépíti napom!
Még majd furulyám is táncra fúhatom.*

*

Mért piros a szívem és az ajkam?

*Testvérek nem titok,
Hogy mért piros a szívem és az ajkam,
Hogy én miért nyitok
Házamba vidám dalt füttyölve halkán.*

*Hisz ott négy szép meleg
És hűséges szem büntől tiszta lángja
Hív, vár, becéz, szeret,
És fektet két szív drága vankosára.*

*Hát nem tudjátok, ó,
Hogy a hű Asszony szép Szeme a jó Nap,
Áldása nem fogyó,
Csók volt tegnap, ma Bor s Kenyér lesz holnap?*

*Élet s Halál felett
A Fiúkának két szeme acél-híd;
Én azon lépkedek
S már a halálnak borzalma sem szédít.*

*Porból vett, így jutok
A földről égi hálhatatlanságba.
Szekezem nem futott
Az Élet útján üresen s hiába.*

*Ugy-e, már nem titok,
Hogy mért piros a szívem és az ajkam,
Házamba mért nyitok
Vidám nótákat füttyörészve halkán!*

Gyökössy Endre.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A cionisták Palesztinában. Ezékiel matematikai pontossággal, sígek szerint megmért látomásai Izráel házának megépüléséről egy idő óta közelebb értek a megvalósulás ígértföldjéhez, mint bármikor eleddig.

Barlassina, jeruzsálemi püspök egy római konferencián bizonyos megdöbbenést keltő színekkel festette meg a jövő zsidó állam képét, melynek pillérei és bástyái mindig élesebb konturokkal tűnnek elő a tervezgetések kavargó kódéből. Az egész keresztyén világnak — mondotta a püspök — össze kell fogni, hogy a Palesztinában uralkodó türhetetlen állapotoknak véget vessen. A cionizmus a mult század végén született meg, mint a zsidó nemzeti érzés felébredése. Sokat tapsott palánta volt ez a mozgalom, mert nemcsak az Izráelen kívüli világ idegenkedése, hanem a különböző nemzeti életekben gyökeret eresztett zsidóság ellenségeskedése is útjában állt, mint olyan fágé, melyet akkor akarnak átültetni, amikor már századok rétegét átfúrta makacs erőfeszítésével. De azt, hogy milyen szenvedélyes lobogású ősi nostalgianak kiütkezése volt ez a mozgalom, már Pierre Loti feljegyezte 1894-ben írt „Jeruzsálem“-ében, mikor egy sötét este rábukkan a zsidó és reménykedő népre jeruzsálemi utazása alkalmából:

„... A hagyományos Péntek este az, amikor egy külön helyen, — amit a törökök engedtek át — Salamon „soha meg nem épülő“ templomának romjain, siralomra gyűltek össze a zsidók. Bizonytalan alkonyi szürkeség takarja be ezt a teret, melyet komor falak vesznek körül és valósággal elzár egy roppant salamoni építkezés, a templom falának egy töredéke, szörnyű kötömbök romhalmaza.

Emberék tűnnek élénk hosszú bársonyruhában, szembefordulva a gigantikus omladékkal, hozzá-hozzáértetve homlokukat a kövekhez s közben különös ingó-mozgással, (mint a ketrecbe zárt medvék) sajátos, remegő, de egyhangú éneket mormolnak. Egyikük, aki rabbi vagy kántor lehet, vezetni látszik ezt a sirató

kórust. De alig követik, mindenki — héber bibliájával a kezében — a saját panaszát sírja el.

A ruhák nagyszerűek: fekete bársony, kék bársony, violaszín vagy biborvörös bársonyruhák drága prémekkel szegélyezve. A kerek, fekete bársonysapkákat hosszúszerű prémek szegik be, árnyékba borítva a hosszú, vékony orrt és sötét tekintetet. Ezek a félig hátranéző, bennünket vizsgáló arcok majd mind hátborzongatóan sajátosan csúnyák: keskenyek, kicsik, ravaszok, bágyadt szempilláik alatt apró, alattomos, könnyeborult szemekkel.

A templom falához, elmúlt dicsőségük utolsó omladékához hozzátartoznak Jerémiás siralmi, amit mindnyájan ingó testük gyors ütemére síró hangon kesergéssel ismételnék:

- A feldúlt templom miatt . . . — kiáltja a rabbi.
- Árván ülünk és sírunk, — feleli a tömeg.
- Lerontott falaink miatt . . .
- Árván ülünk és sírunk.
- Elmúlt nagyságunk miatt, eltűnt hőseink miatt . . .
- Árván ülünk és sírunk.

Kettő-három a vének közül valóságos könnyeket sír el; leteszi bibliáját a köre, hogy feje fölött átok jeléül megrázhassa két kezét. Reszkető fejeket, fehér szakállakat látni itt nagy többségben, mert Izráelnek ezek a fiai a világ minden részéből, ahol szét-szórva éltek, halálukat közeledni érezve, ide jöttek el, hogy a Jósafát völgyébe temessék el őket. És Jeruzsálem mindjobban megtelik halálukra készülő vénekkel . . .

— Hozd vissza Jeruzsálem gyermekeit! Siess, ne késsél Sion szabadítója!

. . . Vén kezek símogatják a köveket, ráncos homlokok ütődnek ütemre a falakhoz, ősz hajak, hosszú ősz hajtekercesek ütemre lengenek . . .“

Izrael csúnya kis vénei panaszos siralmukat az egész világ zsidóságnak lelkébe kiáltották. Sohasem volt kedvezőbb történelmi pillanat, hogy az újraépülő zsidó államnak legalább kódós konturjai kirajzolódjanak, mint most, amikor a kitüzesedő cionizmus, Anglia és az angol zsidó palesztinai kormányzó, egyszerre három Nehémiás próbálják államépületté rakni a mohos romokat. Igaz, hogy csak körvonalakról lehet szó. Évente nyolc-tízezer bevándorló zsidó érkezik Palesztinába, különösen orosz földről, Lengyelországból és Romániából.

A szent föld egész területe nem több 30.000 négyzetkilométernél és ebből csak két százalék van eddig zsidó kézen. Az arab lakosság ösztönös és öntudatos ellenségeskedéssel nézi Mózes népét, mely újra hazakerül Egyiptomból. A zsidóság igen nagy része

maga sem akar mozdulni, — hogy az ó-testamentum nyelvén szólnak, — az ő „húsos fazekai“ mellől.

Mindezek dacára a cionizmus lehetőségében és kifejlődésében erős növekedés ígérését hordozza magában. Körülbelül húsz év óta áll fenn a *Zsidó Nemzeti Alap* nevű intézmény, mely évente legalább négy millió arany frank bevétellel dolgozik az ősi földek visszavásárlásán. 1920-ban a *Fejlesztési alap* jött létre, mely a már megvett földek továbbművelését van hivatva segíteni. A mozgalom élén pénzfejedelmek állanak: Angliában Rotschild, Franciaországban Hirsch báró. Egész programját a híres német közgazdász tanár, Oppenheimer építette föl egységes rendszerré. Alapja az ó-testamentumi rendelkezés: „A földet senki el ne adja örökre, mert enyém a föld.“ (III. Mózes. 25/23.). Minden országok hajótöröttjei verődnek össze itt, akiknek pénzük sincs földvételre.

Minden ingatlan a zsidó nemzeti alapé. A bevándorló mint napszámos kezdi a zsidó alap valamelyik nagybirtokán. Mihelyt egy kicsiny tőkéje összegyűlt, választhat két lehetőség között. Az egyik: örökbérletszerű kis földbirtok, mely szállhat apáról-fiúra, de el nem adható, s ha elfogy a zsidó család, visszaesik a föld a *nemzeti alapra*. A másik: belépés egy termelő-szövetkezetbe, melynek a földje szintén Sion államához tartozik. Harminchat ilyen termelő-szövetkezet dolgozik már sikerrel, egyik-másik valóságos kis várossá növekszik, mint *Tel-Aviv* új zsidóváros Joppétól nem messzire. A szövetkezeti formáról, mely ellen a nyugati államokban éppen a zsidóság foglal állást, önkéntelen beismert magasztaló vallomás, hogy Sionban az „adó nélküli“ országot főként erre az alapra akarják felépíteni, *Hamasber* néven hatalmas fogyasztási szövetkezet működik, mellette házépítő, útépítő, csatornázó, hitelszövetkezetek seregével.

Látnivalóan döntő fontosságú Sion megmozdulása. Minden arasznyi föld, amit visszahódít, egy újra bevehetetlen erődítmény, örök zsidó-birtok marad. Nem lehet kétséges, hogy az első úttörés munkája után, az előcsapatok portyázása után, a derékhadak is útrakelnek egyszer.

Mindaddig probléma marad, hogy a világszerte megőrzett zsidó-kérdés megoldásához milyen új elemeket hoz a Cionizmus? Igaz, hogy kimondottan nemzeti és gazdasági mozgalom, s egyelőre inkább gyümölcsfák ültetésére, semmint a Szent Hajlák megépítésére van gondja. De a nemzeti, vallási és gazdasági érdekek külön szálait ki tudná kibontani Izrael életének szövetéből? Nem fog-e az új Sion újabb lelki bástyákat építeni a szórványokban élő fiai ügyis nehéz átfarmálódása útjába? Nem lesz-e egy örök tűzhely, honnan a nemzeti öntudat szikrái szerteszállanak? Vagy

ellenkezőleg: a zsidó-kérdés egyetlen, távoli, de valóságos megoldása: a zsidóság döntő találkozása a názárethi Jézussal bizonyosabb lesz azáltal, hogy az új Sion kettévágja a zsidóságot! És az a része, mely utóljára sem megy vissza a több ezeréves babyloni fogságból, csakugyan fűzfákra akasztja-e az ő külön kesergő hegedűjét, hogy elfogadja az ő reá nézve is egyetlen szabadító éneket? Mind a két oldalra lehetne érveket felsorakoztatni. Mindenesetre a keresztyén világnak, mely a zsidó-kérdést lényegében lelki problémának itéli, tisztában kell lenni azzal, hogy a feladat megoldásában ezután a Cionizmussal is, mint el nem hanyagolható mennyiséggel kell számot vetnie. *Muraközy Gyula.*

Az amsterdami eucharisztikus világkongresszus. (A Nemzetközi Protestáns Sajtóiroda jelentése alapján).

Július utolsó hetében tartották Amsterdamban a világ katolikusai 27. eucharisztikus kongresszusukat. Már a kongresszus színhelyének a megválasztása is mutatja, hogy e világgyűlés nem pusztán a belső hitélet elmélyítésére törekedett, hanem politikai célokat is szolgált. Még jobban kitűnik ez a pápa kéziratából, melyet mindjárt a kongresszus megnyitásakor felolvastak. Ebben XI. Pius azt állítja, hogy Amsterdam a maga felvirágzását egy 1345-ben történt eucharisztikus csodának köszönheti és sajnálkozik azon, hogy nem lehet ennek a ténynek teljesen szabadon kifejezést adni. Itt a pápa arra a holland törvényre céloz, amely szerint az ország protestáns vidékein tilos körmenetet tartani és ezzel kapcsolatban nagyobb mozgási szabadságot követel a holland katolicizmus számára. Azt a feltűnő jelenséget, hogy a kongresszus programja olyan sokat foglalkozik a keleti egyházakkal, úgy magyarázza a pápa, hogy ezzel azt akarják a nem-katolikusoknak megmutatni, hogy az oltári szentség tisztelete tekintetében nincs semmi különbség a katolikus és a keleti egyházak között. A pápának ezzel két célja lehet: vagy az amerikai-angol-svéd egyházak uniótörekvéseit akarja keresztezni, vagy pedig a római és keleti egyházak közti unió kérdését szeretné dülőre juttatni. Hogy ez az utóbbi nem lesz könnyű feladat, az kitűnik abból a heves vitából, amely a kongresszus keleti szakreferense, Mgr. Margotti és a maronita archimandrita közt lefolyt, amikor is az utóbbi azt a tanácsot adta Rómának, hogy mielőtt az egyesülést szóba hozza, ne sajnálja a fáradságot a keleti egyházak alapos megismerésétől.

A kongresszus azt is megpróbálta, de persze eredménytelenül, hogy a két holland református egyház között az oltári szentség kérdésében is meghasonlást támasszon. Egy holland katolikus pap, van Noort kifejtette, hogy Luther és az első reformátorok

még hittek az oltári szentségben és ennek a hitnek csupán a kritikai teológia és a szabad biblia-kritika vetett véget.

Hogy viselkedtek a hollandusok a kongresszus folyamán? A katolikusok nem tanúsítottak olyan nagy érdeklődést, mint amilyet vártak tőlük. Amsterdam kerek számban 170.000 katolikus lakosa közül csak kevesen jelentek meg a kongresszuson. Részben ennek tulajdonítható, hogy bár 200.000 résztvevőre számítottak, ez a szám a valóságban 30.000-re olvadt. A reformátusok a kongresszust megelőző vasárnap az istentiszteletken az oltári szentség dogmájával foglalkoztak. Beszéltek „Krisztus egyetlen áldozatá“-ról és az „Egyetlen közbenjáró“-ról. Röpiratokat is adtak ki erről a tárgyról és azokat a kongresszus résztvevői között osztogatták. A református politikai párt vezetői is foglalkoztak egy gyűlésen a kongresszussal. Van Rossum pápai követhoz üzenetet küldtek, melyben kérve-kérik, hogy ne zúdítsa az országra vallásháborút, egyben bejelentik, hogy az ilyen törekvések az ő részükről makacs ellenállásra fognak találni. Ugyanez a pártgyűlés elfogadott egy indítványt, amelyben a katolikus politikai párttal kötött koalíció felbontását és a vatikáni követtség megszüntetését követeli.

Július 28-án véget ért a kongresszus. A reformátusok még aznap este szemlét tartottak az elmúlt napok eseményei fölött. A templomok ez alkalommal zsúfolásig megteltek. Minden jel azt mutatja, hogy az amsterdami eucharisztikus kongresszus nagyban hozzájárult a protestáns öntudat növeléséhez.

Szabadi Béla.

KRITIKAI SZEMLE.

Ravasz László: „Az Emberélet Útjának Felén.“ Beszédék, cikkek, előadások. „Az Út“ kiadása. 1924. 270. l.

Az előszóban azt mondja a szerző, hogy jól esik e művében otthon élnie. Barátai nyilván azért rendezték sajtó alá e kötetet, mert tizenöt nehéz esztendő termésében óhajtották bemutatni Ravasz Lászlót lelki otthonában. Mindinkább vezérré magasodó egyéniségének titkai tárulnak az olvasó elé valóban. Ez idő alatt nagy és gazdag művei váltak már lelki közkinccsé, de e különböző helyeken és alkalmakkor megjelent tanulmányok és elmondott beszédek közvetlenebb betekintést engednek lelki műhelyébe.

Theológiájának rendszeres megalapozásához vezető utait nem tudom megítélni, de e tanulmányok mutatják, hogy főképp azokat az utakat járta és járja, amelyeket Lanson szerint Kálvin nyitott meg még Pascal és Bossuet előtt is: a „*solide et pénétrante psychologie*“ útjait. Azonban arányai és módjai nőttek és gazdagodtak éppen az új psychologia credményei és kérdései miatt. A filozófia, történetbölcsélet s szociológia leggondosabb figyelemmel kísérését is lépten-nyomon észleljük soraiban. (1—30. l.).

Az utóbbi évtizedek s napjaink szükségképen megkívánják, hogy a *szociálizmus*, *liberálizmus* és *antiszemitizmus* kérdésével minden számottevő gondolkodó, író- és vezető ember szembenézzon. Ravasz László e kérdésekre vonatkozólag rövid, alapos és nélkülözhetetlen útmutatásokat ad e művében a protestáns hitek számára. (51. l. 100. l. 95. és 254. l.) A szocializmusról szóló tanulmányban (51. l.) az evangéliumi „*sáfárság gondolata*“ a megoldás s e megoldásnak a magyar életben uralkodóvá kell válnia, pedig „*úri*“ természetünk talán legmesszebb esik tőle. A liberálizmus és antiszemitizmus kérdései ma félénk lelkeknek tabuk, a bátrabbaknak darázsfészek, a politikai életben pedig ma a legforrongóbb kérdések, mégis feltűnően kevés okos, őszinte és hasznos szó esik róluk. Ravasz álláspontjában megvan az erkölcsi személység bátorsága, a képzett és fegyelmezett elme tárgyilagossága s a becsületes vezető nyíltsága.

Égő kérdés a lelkekben az is, hogyan is áll a protestantizmus, vagy másképen, „*Mi a reformatio?*“ jelentése, értelme és helyzete s mit várhatunk a jövődtől rá nézve. Több cikk is érinti e kérdést. (62. l., 107. l., 85. l.). Sokan félnek közülünk attól, amit e kérdés feltevése maga után vonhat, de nem lehet kitérni, mert mind szorongatóbban nekünk szegeződik. Sokan olyan módon hallották már hangzani e kérdést, hogy benne lesújtó feleletet is éreztek s némelyek el is fogadták magukban, hogy ők egy vesztt, vagy veszendő ügy orvosai s nem veszik észre, hogy amennyiben ez igaznak látszik, inkább a maguk belső gyengesége, a virulens támadó bátorság első lendülete, mint az ügy alaptermészete szerint látszik annak. Olvassák el Ravasz sorait s megéled a szívük. A „*Számadás*“ (107. l.) „sötét vonásai“ különösen tanulságosak, de a *gyakorlati keresztyénségről* szóló rész a legfigyelemreméltóbb.

A *nőkérdés* sokféle okból a magyar protestantizmus létkérdései közé tartozik. Hogy miért, arról tájékoztatnak éppen Ravasz László cikkei. (67. l., 73. l., 80. l., 258. l.). Legmélyebb az első, könnyebben fér a nők szívéhez a második és harmadik, általánosan ellene fognak mondani a negyediknek, mert legközelebről talál, a legérzékenyebben is. Különben Ravasz Lászlónak kiváltságául jutott, hogy a nők lelkéhez is hozzá tudjon férni, aminek természetesen megvannak a maga okai, főkép abban a finom érzékenységben, amely őt általában jellemzi s a művészi csín hódító erejében, mely, az evangéliumot is alkalmasabban tudja előtárni, mint azok a módok, amelyeket „*Igehirdetésünk megújodása*“ című tanulmányában éppen ő maga jellemez talpraesett módon, sziporkázó szellemességgel.

Időzzünk is mindjárt egy kissé e tanulmányánál. (31. l.). Szigorú kritika ez s annál szigorúbb, mert megdöbbenően igaz. Szigorúsága és igazsága okos, személytelen, de néhol a sarcasmusig metsző. Valódi érdeme azonban az, hogy gazdagon tájékoztató, útbaigazító. Megvan a megfelelője is a hívekre, egy prédikációban: „*Az igehallgatás művészete.*“ (163. l.). Pázmány is megragadta hatalmasan ezt a témát. Igen tanulságos az egybevetésük.

E tanulmány kiegészítőinek tekinthetők részben azok a *prédikációk* (130—217. l.), melyeket e kötet közöl. E kötetben így együtt jelenvén meg, mindenesetre szerves kiegészítő részek gyanánt fogja kiaknázni minden gyakorlati érzékű olvasó. De a példa hasznán kívül még egy nagy tanulság nyerhető e prédikációkból Ravasz László theológiájára nézve. Megfogalmazza ő maga (45. l.), hogy milyen fontos a „szellem titokzatos megrendülése“, mint a lelki megújodás alapja és kezdete és prédikációi azt mutatják, hogy mindig erre épít s ehhez reméli „*az ige isteni fogantatját.*“

A „*Sirató*“ halotti prédikációi és nekrológjai között van annyira a helyzetből fakadó is, hogy talán általános érdeke kisebb (248. l.), van ismétlődés is, amit a szerkesztő gond elkerülhetett volna (236. l.), mert így a szerzőre nézve nem alkalmas, noha tudjuk, hogy a szeretet, amely ezeket is meg akarta őrizni, többet ér, mint a merő ildomosság. *Gárdonyiról* szóló emlékezését külön ki kell emelnünk nemcsak klasszikus megállapításai, hanem példaadó elfogulatlansága miatt is, ami Gárdonyival szemben őszinte és alapos keresztyén papnak nem is oly könnyű dolog.

E nagyjában vont vázlat csupán rá akar mutatni arra, hogy milyen sokoldalú nyereség kínálkozik e könyvben. Vidulól szívvel fogadjuk a tanításnak, a lelki vezetésnek e régen hiányzó, korszerű, impozáns módjait s megszeretjük Ravasz Lászlót, nemcsak az író, hanem az embert is. Személyes lelkiéletének deklarációján itt áll előttünk megrendüléseiből, szívének aggodalmaiból, fájdalmaiból, elméjének fényéből, a megerősödött léleknek szárnyalásából szövődve ez az írásmű s megindít bennünket az élmény eleven erejével, a művészi gond finomságával s az alaposág igazságával. Elegáns, könnyed, világos nyelv, néhol a pajzanság derűjéhez közel járó fordulatosság, nagy gazdagság a színekben, néhol szándékos ragaszkodás a már többször használt s szeretett képhez (szelence), szóval az élő nyelv melegsége és közvetlensége ragad el bennünket. Az út másik felén felénk ígérkező gazdag eredményeket kérjük „onnan felülről“ s kész szívvel javuk.

A kötetben feltűnően sok a sajtóhiba. Különösek és zavaróak a nyomtatott szövegben a kézirat familiáris rövidítései is.

Szőnyi Sándor.

Makkai Sándor: Élet fejedelme. Elbeszélések. 1924. Cluj-Kolozsvár. Az „Az Út“ kiadása. 8 r. 129 l.

Az a friss renaissance-fuvalom, amely a legutóbbi másfél évtizedben a magyar kálvinizmus atmoszféráját jótékonyan mozgatta meg, bizonyára többféle irányú, többé-kevésbé komplikált ok-jelenségek eredőjeként tekintendő, de egyik irány sincs olyan szembeötlő, mint az, amely a kolozsvári református theológiához vezet. Az innen kiindult újszerű, vagy újszerűen ható kálvinista hit- és életértelmezésnek legkiválóbb képviselői, Ravasz László, Révész Imre, Makkai Sándor, nem régen még együtt tanárkodtak a kolozsvári theol. fakultáson. *Háromjuk* közül ma már maga van ott Makkai, két társa azóta átszarmazott Erdélyből ide mihozzánk, a mi mostani csonka országunkba; de szónoki és írói egyéniségük ma is testvéri közelségben van egymáshoz, annak az iránynak a szolgálatában, melyet a régebbi, hagyományos magyar kálvinizmushoz hasonlítva, modernnek kellene neveznünk, ha

ehhez a szóhoz olyan kompromittáló mellékjelentés nem volna hozzátapadva.

Ennek a modernségnek egyik oldalára már a multkor, Ravasz László *Látások könyve* című munkájával kapcsolatban rámutattam, arra tudniillik, hogy ez az újszerű irány ösztönösen is, tudatos tervszerűséggel is iparkodik a vallási örök igazságok mulandó köntösét korszerűvé változtatva, a lényegét mai nyelvre lefordítva, magát az igazságot mintegy megifjítani, a művészet megláttató hatalmával hozzánk közelebb hozni, a lélek erkölcsi megtérmekenyítésére a lélek esztétikai hajlamait is felhasználni, az értelem mellett a képzeletet is foglalkoztatni. Ennek a törekvésnek, ennek az eljárás módjának egyik érdekes példája a Makkai Sándor legújabb könyvecskéje is.

Hét „elbeszélés“ teszi a könyv tartalmát. A hét elbeszélést szoros egységbe fogja nemcsak a rajtuk végigvonuló vallásos áhítat, hanem az egyes témáknak egymással való láncolatossága is. Az ó- és új-testamentum anyagából vannak a költői földolgozás számára kiválogatva ezek a témák; az első elbeszélésben a cselekvény színhelye Egyiptom, a másodikban Babylon, a többiben Palesztina és pedig Jeruzsálem... a téma középpontjában tehát mindenütt a zsidó nép sorsa, lelke, Messiás-váró és Messiás-megfeszítő tragikumja szerepel. Az elbeszélések tárgyainak ez a homogén természete nem az egyhangúság hatását teszi reánk, ellenkezőleg, valami stílusos választékosságot, nemes veretű komolyságot ad a kis novella-gyűjteménynek. Az exotikus keleti óghajlat berul mindenik elbeszélés cselekvénye fölé s az író több helyt hatásos analógiát tud éreztetni a tikkasztó klíma és az éltető nedveiben megfogyatkozott, megváltó harmatért esengő, eltitkadt emberi lélek között. A kötet mindenik darabja a biblikus központi alapeszme szolgálatára és kiemelésére van rendelve; az első két elbeszélésből az egyiptomi és babyloni elnyomó uralom erkölcsi alsóbbrendűsége tárul elénk azzal a nemesebb és tökéletesebb felfogásmóddal szemben, mely a zsidóság egy-egy nagy prófétájának a lelkében kezdett mindinkább földerengeni s az elnyomó népfaj egyik-másik kivételes egyéniségét is a maga részére hódítani. A többi öt elbeszélés pedig azt az áthidalhatatlan erkölcsi inferioritást érezteti, mely úgy a zsidó, mint a pogány görög-római világnézetet elválasztja az emberiség-megváltó krisztusi nagy eszmétől, melyet eleinte még Keresztelő János sem tudott igazán megérteni, a Pontius Pilátusok pedig sohasem tudhattak és sohasem tudhatnak felfogni.

Mindezt persze nem elméleti módon fejtegeti az író, hanem élő emberek lelki történéseinek rajzával megjeleníteni igyekszik előttünk. A költő feladatának ehhez a legmagasabbrendű részéhez

sokféle képesség kell eszközül: alapos történelmi tudás, lélektani biztos elemzés stb., s elsősorban és legfőképen természetesen művészi intuíció, teremtő tehetség, amely nemcsak fel tudja használni a maga céljaira az elme mindenfajta fegyverkészletét, hanem le is tud rázni magáról minden olyan nyűgöt, amely őt a művészeti egyetlen és legfőbb cél elérésében gátolná, vagy ettől hajszálnyira is eltérítené.

Makkai Sándor könyve mindenütt teljes bibliai és kellő világtörténelmi ismeretről tanuskodik s ez a kettős készültség előmozdítja az elbeszélésekben szereplő alakok lelki rajzának, meg-elevenítésének a sikerét is. Ilyen rövidebb léleketű darabok siker megírásához nem is kell okvetetlenül elsőrendű költői tehetség... nem is annyira az a baj Makkainál, mintha nem volna meg benne a szükséges tudás- és alakításbeli képesség, hanem inkább az, hogy e képesség nem tud mindent kellőképpen alárendelni annak a célnak, amely a költőre nézve egyedüli és kizárólagos kell hogy legyen: az esztétikai, a művészeti szempontnak.

A vallásos extázis és az esztétikai élvezet a lelki elragadtatásnak két közelrokon esete, két olyan szomszédos terület, melyeken a közös virágoknak egész flórája nyílik; de azért *egy* elmemű mégsem tartozhatik egyszerre mind a két területre, mert ezeket megfelelőbbetetlen érvényességű törvények meggyéje választja el s aki ott akar megtelepedni, elgázoltatik. Ravasz László a *Látások könyve* egyik prédikációjában attól félti magát, hogy az Istenkereső lélek útirányát akarata ellenére túlságosan is át találja játszani az érzéki szimbolumok terére, vagyis esztétikai síkba. Bizony, ilyenkor a kétféle lelkiállapot határmegyőjére a papnak kell nagyon ügyelnie, mert a templomi közönség az ilyesemben, ha akar, sem tud kellőleg disztिंगválni. Viszont a költői alkotás folyamat közben — úgy látszik — mi laikus olvasók kaphatjuk könnyen rajta a pap-költőt azon a hibán, hogy a művész képekben megérezkítő eljárásának úgynevezett esztétikai eszközeivel próbálja megmunkálni — ha másképp nem, hát lopva — a vallásos hit világának szent, de reá nézve most tilos területét is. A novellaíró kezében a vallásos témának sem szabad nyersanyagnál egyébbnek lennie, melyet csakis esztétikai elvek formálhatnak.

A kötet első elbeszélésében (*Amytis*) az egyiptomi fáraó leánya szerelmes egy Abrám nevű zsidóba, akiben a cselekvény egyik mozzanata alapján a Mózes apját kell látnunk. Ezt a zsidó rabszolgát a fáraó halálra korbácsoltatja, mert szót mert emelni kínzott faj-testvérei érdekében. Abrám halála óta a földi élet a királyleányra nézve teljesen elvesztette értékét, nincs egyéb gondja, csak sírboltjának gyors megépíttetésére és képekkel való feldíszíttetésére, s mikor a sírbolt elkészül, a királyleány aznap éj-

szaka meghal, amint ezt előre tudta és meg is mondta. A temetés napjának estéjén Hrihor, az egyiptomi pap, besurrant a sírbolt-piramisba, hogy meglesse a halálba szenderült Amytis első éjszakáját. Különösen az botránkoztatta volt meg a temetés előtt a pap lelkét és az izgatta fel a kíváncsiságát, hogy a halálra készülő Amytis egy festővel a sírbolt falára egy titokzatos képet is rajzoltatott, melynek mesterkélt kuszáltságú ábra-vonalai mögött csak a nagyon figyelmes szem (a papé ilyen volt) tudta észrevenni a halálra korbácsolt zsidó rabszolgának az arcképét... A sírbolt vak sötétségét egyszerre csak vöröses derengés, majd pedig zöldes, kísérteties villózás oszlatja el s a papnak csodaszerű látomásban lesz része: a falakra rajzolt képek mind megelevenednek, köztük a meggyilkolt Ábrám is, a királyleány átszellemült lénye is kiszáll a múmia-burokból s ez a két nemes lélek most elmondja egymásnak azt, amit a földi életben nem mondhattak el: az egymás iránt érzett tiszta, lelki, örökké való szeretetet, mely a bosszút és a gyűlöletet nem ismeri, hanem a szenvedés megváltó erejének a tudatában leli fel már előre a síron túli örökös boldogságot... A látomás szétfoslása után a pap órákhosszat nézett a királyleány halott arcába, „amely mögött Egyiptom végzete és a világ jövője szunnyadott“, „végre csendesen megszólalt magában... Hogyan szerethetné az egyiptomi a hébert? az úr a szolgát? No, Amytis, ezt nem tudom elképzelni. És az istenek? hogy a mi isteneink meghalnának, a hébereké pedig uralkodni fog a világon? Nevetséges! Egy Isten, akinek még alakja sincs! Ábrám rajongó bolond volt. De hát csak mulass vele, édes leánykám!...“ Így végződik az elbeszélés.

Ez a váratlan befejezőmód olyan hatással van ránk, amelyen senkitől sem lehet távolabb, mint éppen a Makkai írói céljától; tudniillik van valami frivolitás ebben a semmibe fúló fantasztikus-misztikus históriában. Nem abban van a hiba, hogy egy egyiptomi pogány pap nem tudja megérteni a zsidó vallás magasabbrendű egyisten-hitét; hiszen, ha már erről van szó, az olvasó igen hajlandó volna még továbbmenni s fejcsóválva kételkedni például abban is, hogyan emelkedhetik a fiatal királyleány olyan lelki magasságba, amely az ő összes fajtestvérei számára elérhetetlen... De ha már az író a csodás elem motívumához nyúl s a papnak betekintést enged a túlvilági élet nagy rejtelmébe, akkor az a pap nem maradhat meg a maga közömbös bambaságában. Hiszen az ilyen szubjektív csoda-elbeszélésben csak ilyennek van helye, — a valóságban nem történik meg, nem egyéb ez, mint az arra hajlamos lélek lázas öntükröződése; aki nem hisz, az nem láthat csudát; viszont, akinek olyan magasztos reveláció jut osztályrészül, amelyenre Isten méltatja (ki méltathatná más?) a

sírboltban leskelődő papot, annak féltébolyultan kellene letépnie magáról a pogány ornátust s úgy tenni, ahogy a királyleány tett: inkább belepusztulni megvilágosodott Isten-hitébe, mintsem lemosolyogni egész vízióját. Különben is az író már az elbeszélés elején arra készít elő bennünket, hogy a pap éjszakai szemlélődésének igen komoly következményei lesznek. Hrihor, mikor belépődzott a sírboltba, „jól tudta, hogy az életével játszik, mert a halott nem tűri, hogy titkait meglopják az élők és ezért alkonyattól hajnalhasadásig istenkisértés és halálveszedelem nélkül nem is léphetett be oda senki, nem is mert soha...“ — az írónak éreznie kellene az *esztétikai szükségességét* annak, hogy vagy az evangéliumi új világosság, vagy a megsértett régi pogány babonás hit döntően avatkozzék bele a vakmerő pap sorsába. De szerzőnket valószínűleg egy theologiai mellékcél csábította félre: annak a hangsúlyozni akarása, hogy az egyiptomi nemzet mennyire nem volt méltó az Isten választott népe fölötti uralkodásra. Csakhogy az ilyen népnek a reprezentansát a sírbolti jelenet átélésére sem lett volna szabad méltóvá tenni.

Azért szoltunk ilyen részletesen erről az elbeszélésről, mert típusa ez a többieknek is; az eddig elmondott kifogások úgyszólván az egész kötetre érvényesek. Mindegyik elbeszélés cselekvényének súlypontja, vagy legalább kifejelett csattanója az extázisban lévő lélek belső látomására (néha álomlátásra) esik.

Még csak egy példára legyen szabad rámutatnunk, a negyedik elbeszélésre, melynek ez a címe: *A Biró*. Mihelyt észrevesszük az elbeszélés elején, hogy itt Pontius Pilátus örök hírhedségű ítélkezése fog lejátszódni előttünk: kíváncsian várjuk, vajjon mit csinál szerzőnk ezzel a témával, mert hiszen alig lehetne találni még egy másik témát, melynek feldolgozásában olyan nehéz volna kibékíteni egymással a papi és novellaírói álláspontot, mint éppen Pilátusra vonatkozólag. Mindnyájan ismerjük France Anatole kitünő Pilátus-novelláját. A nagy szkeptikus remekül érzeteli velünk, hogy a keresztyén lelkek mélységes megbotráncozását s a túlvilági örök kárhozatot Pilátus nem érdemli meg, mert sejtelve sem volt, sőt nem is lehetett, arról, hogy az emberiség egyik legnagyobb szellemét feszíttette meg Jézusban; annyira nem volt erről sejtelve, hogy öreg korában a legjobb igyekezettel sem tudott még csak visszaemlékezni sem arra, hogy a helytartósága idején kivégzett zsidó „gonosztevők“ között egy názáreti Jézusnak nevezett ember is volt. Rendkívül hatásosan hirdeti ez a novella azt az igazságot, hogy az óriási nagyság észrevevéséhez nagy perspektíva is szükséges és hogy Jézus tanításának átértésére egy Augustus-korabeli római helytartó annál képtelenebb lehetett,

minél műveltebb, sőt talán minél tárgyilagosabb és jóhiszeműbb volt.

Vajjon Makkai megadhatja-e szintén az abszolúciót Pilátusnak? Makkai, a pap, bizonyára nem. De hát a novellista, aki a lélektani törvények magaslatáról közömbös elfogulatlansággal köteles lenézni a világtörténelem egymást felváltó sokféle vallási eszmemeczgalmára? Minden azon fordul meg, hogyan motiválja Pilátusnak a viselkedését. Meglepődve állapítjuk meg, hogy Makkainál — mondhatni — ugyanakkora szerepet játszanak a Pilátus mentségére szolgáló úgynevezett enyhítő körülmények, akárcsak Francenál. Igazán gondosan motivált lelki rajz állítja elénk Pilátusban a kissé korlátolt szellemű, de annál buzgóbb állami hivatalnokot, aki a világraszóló római birodalom nagyszerű rendjét lázongásaikkal állandóan veszélyeztető zsidókra ingerült gyűlölettel néz; szeretne Rómába visszamenni s bosszúság reá nézve, valahányszor zsidó peresüget kell bíróként elintéznie; mindazáltal az elébe került Jézus iránt önkéntelenül szánalmat érez s hogy ne kelljen fölötte itélkeznie, átteszi az ügyet Herodeshez; mikor Herodes nem vállalja, Pilátus annyira ingadozóvá lesz, hogy a zsidó csöcselék fenyegetődni kezd; Pilátus a bevádolt Jézust kétszer viszi magával a törvényházba, hogy négy szemközt beszélve vele, „valamit találjon a szavában, amibe belekapaszkodják és megmentse“, de hát persze, hiába teszi ezt; hogyan érthetné meg Pilátus azt, hogy ennek a csavargó szegény zsidónak az országa nem e világból való, stb.; még mindig hajlandó volna szabadon bocsátani, de meg kell gondolnia, hogy ebben az esetben könnyen ő maga kerülhet hűtlenség gyanujába a császár előtt; végre még egy fogáshoz folyamodik: egy címeres rablógylkost, Barabbást ajánl fel a dühös zsidóságnak kivégzés céljára, de a zsidók Jézust kívánják megfeszíteni — vajjon elítélhetjük-e mi Pilátust emberi szempontból, ha csupán annyi jóakarattal vagyunk is iránta, amennyit ő tanusított a vádlott Jézus iránt?

Az elbeszélés végső tanulsága csakugyan menthetetlenül az, hogy — *nem*. De a pap-Makkai ebbe persze nem nyugodhatik bele s a sajátmaga novellai motivációjának félelmetes sikerét egy talán hagyományos, de meglehetősen valószínűtlen motivum alkalmazásával igyekszik ellensúlyozni: tudniillik Pilátusnak a felesége egy kis cselédeány hatása alatt lelkileg keresztvényű lesz s férjét mint gyilkost vádolja: „Reszkess attól az órától, amikor Isten fogod meglátni!“ Hiába, az olvasó a novella elolvasása után nem mer ilyen szigorú lenni Pilátussal, a vádlottal szemben, ellentétbe kerül a kötet többi darabjának a szerzőjével s ez a

körülmény valami belső törtséget okoz ennél az egyébként szép elbeszélésnél.

Megjegyzéseinknek ilyen hosszú lére eresztését azért nem tartjuk fölöslegesnek, mert *elvi* háttérük van, még pedig olyan, amely nemcsak fontos, hanem alkalomszerű is. Mind gyakrabban hangzik fel protestáns részről is a kívánság: tudományba és költészetbe egyaránt vigyük be vallásos öntudatunk szempontját. Ám tegyük, de vigyázzunk, mert az út nem éppen veszélytelen.

Zsigmond Ferenc.

Holland-Magyar Kálvinista Könyvtár. Szerkeszti: *Dr. Sebestyén Jenő.*

Végzetes szüklátókörüségünk, de főleg az Ausztriával való többszázados közösség elfelejtette velünk, hogy kicsiny nemzeteknek maguknak kell gondoskodniok arról minden tisztességes módon és eszközzel, hogy ismerjék őket, kulturális, politikai és gazdasági téren megérdemelt súlyukat számba vegyék. Protestáns egyházunknak mindig volt valamelyes kapcsolatuk külföldi hitrokonaikkal, némely században elevenebb és áldásosabb, mint máskor, de a trianoni béke előtt hiába volt látszólag minden lehető kapcsolat és érintkezés felvétele, a szörnyű „békeművet“ megmástitani nem lehetett. Nemzeti történetírásunk is feljegyezheti azt a szolgálatot, amit a protestáns egyházak tettek és tesznek a magyarság érdekében a világháború, aztán a külföldi hitrokonok és rajtuk keresztül az egész művelt világ előtt. Tiszteletreméltó az az eredmény, amit a nemeslelkű holland nemzet körében értek el magyar református egyházi férfiak. A szigorubb református holland egyházzal, a Gereformeerde Kerk-kel, főleg dr. Sebestyén Jenő budapesti református theologiai tanár útján került bensőbb viszonyba magyar református egyházi életünk. 1921. január és február havában hollandi körútja alkalmával számos előadást, felolvasást, prédikációt tartott Sebestyén Jenő a szigorubb református gyülekezetekben. Delft és Utrecht gereformeerde egyházai-ban gyűjtés is folyt arra a célra, hogy a holland szigorubb kálvinisták egyházi élet és tudomány szellemét magyar nyelvű könyvekben, iratokban megismerhessék a magyarok. Ennek a gyűjtésnek az eredménye a Holland-Magyar Kálvinista Könyvtár, amelynek I., III. és VI. számú füzetét ismertetem.

*

Az I. füzet Dr. Kuyper Ábrahámnak, A kálvinizmus lényege című munkája, immár a II. kiadásban. Dr. Sebestyén Jenő, aki a fordítást átnézte és gondos jegyzetekkel ellátta, megírta Kuypernek az életrajzát is, amelyből tudomást szerezhethet az olvasó ennek a csudálatos nagy szellemnek hatalmas tudományos, publi-

cisztikai, egyház- és iskolaszervező-politikai irányt és pártot teremtő munkájáról. A kálvinizmus lényege című munkája II. magyar kiadásához az előszót leánya: Kuyper Henriette írta.

Ennek az előszónak egy mondata klasszikus tömörséggel és világossággal fejezi ki Kuyper Ábrahám misszióját a XIX. század református keresztyén világában: „Atyámat Isten a holland népnek azért ajándékozta, hogy azt a racionalizmus halálos öleléséből hatalmas fogással kiragadjja.“

Talán egyetlen nép gondolkodói, historikusai, theologusai sem látták olyan tisztán és nem vezetik vissza olyan kételkedéstől ment határozottsággal a XIX. és XX. század materializmusát, atheizmusát, forradalmi hánykódását az 1789-iki francia forradalomra és az azt előkészítő irodalomra, mint a hollandok. Ekkor kezdődik a tudomány, művészet, politika, sőt theologia dekrisztianizálódása. A felvilágosodás hatása alatt igazolta a keresztyén irodalom teljes függetlenségét a tudománynak, művészetnek, politikának, mert egyébre úgy sem volt ereje, a theologiában pedig megalkudott ezzel a hódító iránnyal s megteremtette a racionalista irányt, amely hovatovább odavezetett, hogy joggal tették fel a kérdést: Keresztyének vagyunk-e még? Nem mehetünk el behuny szemmel azok mellett a nagyértékű kincsek mellett, amelyekkel a racionalizmus megajándékozta a világot. A tudományos élet eddig nem tapasztalt fellendülése, az általános műveltség terjedése, a vallási türelem, az egyetemes emberszeretet, a humanizmus megerősödése ennek az irányzatnak elévülhetetlen érdeme. Sok káros középkori, a keresztyénség szellemével össze nem egyeztethető maradványt szüntetett ez meg, emellett azonban megmérhetetlen károkat is okozott — a szó valódi értelmében — a destrukció szülőke volt.

Ezzel a veszedelmes, magasabbrendű életet romboló szellemmel vették fel a küzdelmet minden fronton Kuyper és lelki rokonai. Kuyper mélyre ásott a vallási és szellemi élet romjain, leásott a Kőszikláig: a teljes szentírás Krisztusáig, a reformáció korabeli rétegekig és újongó örömmel fedezte fel a genfi reformáció: a Kálvin stílusában épített masszív, monumentális épületét a logikus hitnek és belőle táplálkozó egységes világnézetnek. Megteremti elvarátaival a neokálvinizmus egységes, öntudatos, harcos világnézetét, a belőle táplálkozó politikai pártot s még előbb a történelmi református egyház lelkileg legitim folytatását: a gereformeerde Kerket.

Mind ez nem ment küzdelem, ellenmondás, sebek osztása és kapása nélkül. Nem lehet feladatunk az ítéletmondás, nem lehet az áldások és károk mérlegelése, amelyek a holland egyházszakadás nyomában jártak. A tanulság levonása, az okulás azonban

elsőrendű feladatunk: *Egyedül a magyar református' egyház az, amelyet még belülről szét nem feszített, szét nem robbantott a különböző theologiai, egyházpolitikai, társadalompolitikai irányok heve és küzdelme.* Elég vérveszteség a történelmi protestáns egyházakban a külső erőszak által letépett, külön életre kényszerített, megszállt országrészek egyházainak sorvadása. Nincs semmi törvényes akadálya annak, hogy az evangélium, a kálvinizmus erejét árasztassa a kétségkívül még sok helyütt ájultan alvó egyházközösségekbe. Nincs szükség sem nyílt, sem titkolt bizalmatlankodásra ugyanazt a célt, más eszközökkel szolgáló magyar testvérek között. Minden elfogulatlanul gondolkozó művelt magyar emberre nyereség Kuyper iránytszabó, hatalmas logikával, tiszta, mély hittel, nagy tudással megírt könyvének áttanulmányozása. Meglepetés nemcsak a theologiai képzett, de a filozófiában jártas művelt olvasó előtt is Kuyper könyve, amely azt a hat felolvasást tartalmazza, amelyet ő 1898-ban a princetoni egyetem meghívására Amerikában tartott. A titkolt vagy nyílt materialista alapon felépülő filozófiai rendszerek uralma, az ingoványos talajra helyezkedő egyoldalú spiritualisztikus világnézetek hódítása idején megnyugtatja a kereső, kielégítő tudományos magyarázatot kívánó lelket ez az egységes, szilárd, a továbbépítésre csudálatos lehetőséget magában rejtő filozófiai és theologiai rendszer, amelyet neokálvinizmusnak nevezhetünk. Elmondhatjuk Kuyperéről is, amit egyik Kálvint ismerő tudós elmondott a nagy reformátorról: Benne a hit szeme, az ész, megkeresztelkedett. Nem kell előítélettel fognia „A kálvinizmus lényege“ tanulmányozásához a művelt, nem ref. magyar embernek sem. A protestáns tudományos irodalom nyeresége ez s mikor idegenkedett a kölcsönös szellemi és lelki hatástól a két magyar evangéliumi egyház gyermeke?

Ami káros örökség volt a protestantizmusban, Kuyper és iskolája tudományos munkáikban tudatosan nem veszik át, az orthodoxia mást jelent náluk, mint XVI. századbeli elődeinknél. A neokálvinizmust nem egyházi irányynak, egyetemes jelentőségű világnézetnek tekintik vallói, amelyben új elrendeződést nyernek az emberi szellem értékei: vallás, művészet, tudomány, politika.

A gazdag, súlyos tartalmat nemes veretű, klasszikus stílusú nyelvezet hordozza, amelyről azt vallják a holland irodalmi és újságírói körök, hogy megtermékenyítő hatással volt a holland írásművészetre. Csűrös József és Czeglédi Sándor fordításában élvezettel olvassa az eredeti nyelvel nem ismerős magyar olvasó is.

*

A biblia nőalakjai. Első sorozat. Irta: Kuyper Ábrahám. Hollandból fordította: Dr. Nagy Zsigmond. H. M. K. könyvtár. III. füzet.

Kuyper hihetetlenül nagy munkabírásnak és sokoldalú képességeinek bizonyítéka *A biblia nőalakjai* című munkája is, melyben nyolevan bibliai női alakot rajzol meg. A magyar I. sorozat az új-testamentumból tizenöt női arcképet nyújt művészi ecsettel megfestve. Alapos exegetikai tanulmányról, a női lélek gyengéd, finom rezdüléseit csak úgy észrevező művészetéről, mint démoni, sötét vonásait elemezni tudó lélekbúvár képességeiről tesz bizonyosságot szerzőnek ez a munkája. Nem kimondottan tudományos thcologiai érdeket kívánt szolgálni vele, hanem a nők között végzett evangelizációs munkához akart segítséget nyújtani.

Jó példa és figyelmeztetés ez a munka, hogy csak alapos exegetikai tanulmánnyal foghat hozzá mindenki a népszerű vallásos irodalom vagy beszéd készítéséhez is. Ezek a női arcképek vonzóak, hódítók, művészi kivitelűek, aki nézi, gyönyörködik bennük, indítatást érez arra, hogy lelkének ruháját ezeknek mintájára igazítsa, magatartásukat utánozza. Többet a szerző sem vár tőlük, nem igényli, hogy tudomást szerezzenek arról az előmunkálatról, a tudományos és művészi készségről, amelyet el kellett végeznie, meg kellett szereznie a szerző művésznak, hogy arcképeit meg-rajzolja.

Azoknak az íróknak, festőknek, szobrászoknak, művészeknek, akik témájukat a szentírás női alakjairól veszik, elengedhetetlen minden művészi képességükön felül még, a tudományos elmélyülés is a biblia világában. Nagyon jó szolgálatot tesz ez a kis füzet ebből a szempontból is. Csak Mária Magdolnára gondolok, akit olyan igazságtalanul tettek és tesznek meg bukott nőnek. Kuyper felfogásában egészen más női kép bontakozik ki róla. Az új-testamentumban említett Máriaék megismertetése, egyéniesítése, szintén sok félreértést oszlat el.

*

A mai magyar kálvinizmus. Irta: Dr. Révész Imre debreceni református lelkipásztor, H. M. K. könyvtár, VI. füzet.

Révész Imrének becsületos lelki vívódások közepette, tiszta látással, tisztult hazafisággal, mély református keresztyén hittel megírt füzete a bizonyíték arra, milyen égető probléma: a magyar keresztyén lelki ébredés. Nem volna Révész Imre az, aki: méltó utóda nagynevű református püspök és kiváló történetíró elődöknek, ha nem egyszerre vívódnék hívő, gondolkodó magyar lelke a magyar nemzet és magyar református egyház jövő sorsán. Mindig többen és többen lesznek azok a magyar lelkek, akik előtt, mint Révész előtt, „nem jelszó, nem politikai cégér csupán, ha-

nem átélt valóság, élmény, tapasztalat az, hogy a keresztyénség kipróbált és felülmulthatatlan nemzetfentartó és nemzetnevelő erő."

A „kurzus“ a „keresztyény-keresztény“ jelszavakat lejáratta, széles körben gúny, sőt gyűlölet tárgyává tette, végtelenül fontos feladat, hogy a valódi keresztyénséget szóban, írásban, cselekedetben, életek példája által bemutassák, vonzóvá, nélkülözhetetlenné tegyék azok, akiknek felejtethetlen élménye Krisztus, akinek erői nélkül nincs magyar jövő, nincs feltámadás.

Révész véleménye szerint — és ez sokaknak meggyőződése — „a keresztyénség újjáteremtő crejéhez a magyar nép lelkét ma is csak a nagy történelmi egyházak tudják hozzávetetni, mert csak ezekkel van a magyar léleknek erős és szerves kapcsolata.“

Révész azok közé az egyházi történetírók közé tartozik, akik a katolicizmusban is felismerik és elismerik Isten kegyelmének eszközét, értékelik lelküket mentő, nemzetet fenntartó erejét és hivatását, sőt ő azt is vallja, hogy bármelyik tényleg meglévő keresztyén felekezetnek joga és képessége is van arra, hogy az emberi lelkeket *Krisztusban való teljességre* nevelhesse.

Nemzeti érdek az, hogy a magyar református keresztyénség szunnyadó erőit is fölrázzuk nemzetünk javára. Ennek az ébresztő hadjáratnak az akadályait, külső-belső nehézségeit vizsgálja „A mai magyar kálvinizmus“-ban a szerző. Egyik nagy nehézség az, hogy nem egységes a felfogás a „reformátusság“ lényegét illetőleg. Három gondolkozási és jellembeli magyar kálvinista típust mutat fel előttünk: Az egyiket *antikatholikus kálvinista*-nak nevezi, amelynek Debrecen központtal Tiszántúl a hazája, a másik az *antiliberalis kálvinizmus*, amelynek hívei főleg egyházunk világi urai közül kerültek ki, a harmadik típus a *pietista kálvinizmus*, amelynek a budapesti református egyházi élet volt a bölcsője.

Rendkívül szellemes és igaz az az analitikus eljárási módja Révésznek, amellyel e három típus kialakulását nyomról-nyomra feltárja. Az egyház- és gazdaság-politikai, dogmatikai elvek és érdekek, a személyiségek, a különböző erők mérkőzése, összeütközése, törekvése kavargó világában művészi kézzel, biztos meglátással alkalmazza a rendező elvet. Akik élő, vagy tevékeny résztvevők voltak, vagy még ma is azok a magyar kálvinista mozgalmakban, meg nem sértődve ráismerhetnek a három típus valamelyikében önmagukra, pártfeleikre vagy ellenfeleikre. Legfeljebb jó néhányan azt erősíthetik, hogy mindegyik típusból szeretnék a vonzó vonásokat magukon látni és megláttatni. Valószínű: ezt az eredményt kívánta elérni a könyv szerzője is.

Határozott nyereség ennek az objektív vizsgálódással megrajzolt korképnek a szemlélése.

Dr. Patay Pál.

A Franklin—Marshall-akadémia, kollégium és a theologiai főiskola Lancasterben. (Pennsylvania). Jegyezzük föl ennek a három régi és virágzó amerikai testvérintézetnek a nevét, amelyet már régebben ismertünk, de most, a szerkesztőségünkhöz beküldött 1922—23. évi almanachjaiból tanultunk igazán megbecsülni. Az első középiskola, a másik, a harmadikkal együtt, egyetemi jellegű és rangú intézet. Mindhárom a nagy északamerikai Reformed Church szellemi és anyagi alkotása s amerikai mérték szerint mind a három tisztas, ősi multra tekinthet vissza. Külön tanulmányt érdemelne az a miénktől annyira elütő közép- és főiskolai oktatási és nevelési rendszer, amely ez intézetekben honos s amelynek szabad, józan, gyakorlati, de amellet határozottan evangéliumi levegője árad azokról a pompás fiúkról, akiknek sportruhás képeit dicsekedve közli a három szép füzet egyike. Micsoda kimeríthetetlen erőforrásokkal rendelkezik egy nép, amely ilyen fiakat tud szülni — így sóhajtunk fel e képek látára és e füzetek olvastán önkéntelenül is — és amely így képes nevelni a fiait! De most nem ezért írjuk ezt a pár sort, hanem egy nevezetes ténynek a följegyzése végett, amely a magyarság mai világhelyzetében sokszorosán érdekes és súlyos jelentőségű: tudniillik, hogy ebben a három intézetben a magyar nyelvnek, irodalomnak, egyháznak, művelődésnek és politikai történelemnek külön tanszéke van, amelyet a Reformed Church tart fenn s amelyen nagy eredménnyel oktatja és képi leendő református lelkészeit és egyéb szellemi vezetőit Amerikába szakadt véreinknek, a kitünő Tóth Sándor. Valamikor a magyar művelődéstörténelem pártatlan írói külön lapra fogják följegyezni azt a tény, hogy egy hatalmas, idegen állam egyházi társadalma, nem elégedvén meg a tönkretett és porig alázott óhazai magyarság nagyszabású és önzetlen támogatásával, módot talált arra, hogy a kebelében élő magyar kivándorlottaknak is fölvegye a gondját, még pedig ne csak pusztán lelkigondozás formájában, hanem egy ilyen egészen magasrangú, s nemzetközi viszonylatokban eddig tudtunkkal példátlan, tanügypolitikai intézkedéssel és áldozattal is. Ha van a világon liberálisizmus, hát ez az. Azonban ebből is nagyon világosan kitetszik, hogy liberálisnak lenni mégis csak az erősnek legkönnyebb. Az Unió társadalmának sem egyházi, sem egyéb vonatkozásban nem kell attól tartania, hogy duzzadó s még egyre növekvő erejű nemzeti egységének ártalmára lesz az, hogyha az a maroknyi kivándorlott Hungarian, jó amerikaiassága mellett megmarad, legalább is *megpróbál* megmaradni jó magyar-nak. Ezért képes a liberálisizmusnak ilyen, Európában még ma is hallatlanul előkelő, ott meg szinte magától értetődő, nemes gesztusaira. Birja az erő liberálisizmusát s ennél fogva rendelkezik a

liberálizmus erejével is és részelteti abban minden polgárát. Mi pedig idehaza szomorúan nézünk széjjel, mert a mi számunkra még mindig ez a problémák problémája, — s belátható-e az az idő, ameddig még ez marad? —: liberálisok legyünk-e erő nélkül, avagy erők próbáljunk lenni a liberálizmus rovására. *ri.*

Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája. Lugos, 1923. 143 lap. Budapesten, Studium r.-t. bizománya.

Fel nem becsülhető munkát végzett Jakabffy Elemér, mikor a tőlünk elszakadt Erdély statisztikáját kiadta. A könyvet, mely fáradságos munka eredménye és kritikai feldolgozása a „Dictionarul Transilvaniei“ című román hivatalos statisztikának, itt csupán a magyar protestantizmus szempontjaiból tartjuk méltatandónak. A rideg, egyhangú számoszlopokból egy nagy, meg nem dönthető igazság szól hozzánk, mely a magyar protestantizmusnak a magyar nemzet életében való jelentőségét a tények rideg biztonságával hirdeti.

Néhány adatot jegyzünk ki a statisztikából, melyből fenti tételünk bizonyosága kitűnik. Erdély népességi statisztikájának történetéből kitűnik, hogy 1839-ben Erdélyben magyar és székely 517.000 volt, felekezeti megoszlás szerint: róm. kath. 190.000, református 262.000, unitárius 76.000. Lutheránus volt 238.000, míg németet (szászt) 237.000 mutat ki, s így csupán 1000 magyar anyanyelvű lutheránust vehetünk számításba, valamint a katolikusok számánál is bizonyos hányadot az idegen anyanyelvűek számára kell leütnünk. 1842-ben — Fényes Elek statisztikája szerint — a magyarság számának apadásával kell számolnunk, melyet egyidejűleg a magyar protestánsok számának apadása is jelez. 1842-ben 474.451 magyar volt Erdélyben, felekezetek szerint: róm. kath. 207.476, református 229.968, unitárius 47.271, lutheránus 210.334, (melyet fedez 222.159 szász). 1850-iki osztrák népszámlálás, mely a felekezeteket nem mutatja ki, már növekvő számú magyart, 585.300-at talál Erdélyben. 1880-iki népszámláláskor, a kiegyezés utáni nyugalmas idők hatásaként a magyarság száma 630.477-re nő, melyet a protestáns egyházaknak a növekvése követ, református 296.395, unitárius 55.068, lutheránus 199.551, (melyet a szászoknak 211.748 lélekszáma csaknem teljes egészében fedez), róm. katolikus 263.816 volt. 1900-ban már 814.994-re emelkedik az erdélyi magyarság száma, melyből 364.704 református, 64.494 unitárius, 331.199 róm. kath. 1910-ben már 918.217 magyarja van Erdélynek, melyből 399.312 a református, 67.792 unitárius, 375.325 a róm. kath. A magyar

lutheránusok kimutatása a statisztika alapján nem lehetséges, mert a százszok és a lutheránusok száma között átlagosan 10 százalékos differencia mutatkozik, nem következetes biztonsággal, így ezek alapján Erdély magyar lutheránusainak száma mintegy 20.000—30.000-re volna tehető. Ezen feltevésünket megerősíti a munka egyik táblázata, mely a magyar anyanyelvűek arányát mutatja az egyes hitfelekezetek hívei között, e szerint a lutheránusok közül magyar anyanyelvű volt 10.9 %. Ugyanezen táblázat mutatja, hogy a reformátusok 98.4 %, az unitáriusok 99.2 %-a volt magyar anyanyelvű. Ha a törvényhatóságok szerinti megoszlásban, mely egyidejűleg a nemzetiségi megoszlás által is helyettesíthető, vizsgáljuk a hitfelekezetek híveit magyar anyanyelvűk szerint, úgy megállapíthatjuk, hogy a reformátusok 98.4 % arányukat mindenütt megőrzik átlagosan, csupán Temes vármegye területén száll 92.1 % alá, az unitáriusok 99.2 % arányát nem rontja és javítja a Királyhágón innenre csatolt volt magyar területek esetleges aránya, mert e területeken statisztikailag észrevehető unitárius nincs. A katolikusok a történeti Erdélyben 90 % magyar aránya e területeken szintén hanyatlak, mert Temes katolikusainak csupán 12.6 %, Krassó-Szörénynek pedig 9.4 %-a magyar. A lutheránusok magyar arányának megállapításánál érdekes, hogy az oly eminensen száz Brassóban 36.3 % magyar lutheránus volt.

E területek kulturális statisztikájából a magyar protestáns egyházakra nézve álljanak itt a következő adatok: a református egyház fenntartott 1918-ban 9 gimnáziumot 144 tanerővel, 1 leányközépiskolát 10 tanerővel, 1 polgári leányiskolát 8 tanerővel, 1 tanítóképzőt 11 tanerővel, 4 tanítónőképzőt 22 tanerővel, 2 kisdédvőt 2 tanerővel, 322 elemi népiskolát 532 tanerővel, 1 szerzetesházat. Az unitárius egyháznak 2 középiskolája 22 tanerővel, 29 népiskolája 35 tanerővel. A lutheránus egyháznak volt polgári leányiskolája 11 tanerővel, 9 elemi népiskolája 18 tanerővel, természetesen mind magyar tannyelvűek.

Ha napjaink kétségbeesett küzdelmeire gondolunk a felekezeti iskolák védelmében, úgy kissé disszonánsan hat a statisztikának azon adata, hogy a görög kath. és görög keleti egyházaknak 1918-ban 2227 román tannyelvű elemi népiskolájuk volt 2660 tanerővel, felsőbb intézeteikről nem is beszélve. De áll az intő tanúság a múltból, hogy a magyar egyházak elmulasztották kiépíteni felekezeti iskolarendszerüket és ezáltal a most folyó harcban mintegy alapot nyújtottak a román kormánynak arra, hogy megakadályozzák a magyar felekezeti iskoláztatást.

Nem érdektelen azon két táblázat sem, melyben Jakabffy a nem-magyar tannyelvű iskolák államsegélyét mutatja ki Ma-

gyarországon, másokban pedig a m. kir. vallás- és közoktatásügyi kormány által az egyházak részére kifizetett segélyösszegeket kapjuk 1918-ból püspökségek szerint. Az erdélyi református püspökség részére folyósított államsegély 400.838 korona, az unitárius részére folyósított államsegély 116.987 korona volt akkor, mikor erdélyi gör. kath. püspökségek számára folyósított államsegély 610.707 koronát tett ki, a tiszántúli ref. püspökség 275.180 koronát kapott akkor, mikor az aradi és karánsebesi, valamint nagyváradai román püspökségeknek 604.535 korona jutott. Ezek után csak azt a tényt kívánjuk megállapítani, hogy az erdélyi magyar egyházak számára a román kormány még egy fillér államsegélyt se folyósított.

A kulturális kötelességét a változott viszonyok között is híven teljesítő magyar protestáns egyházak 1923. évben még a következő iskolákat tartották fenn: 1 ref. és 1. unit. theologiai akadémiát, a református egyház 11, az unitárius egyház 3 középiskolát, 4 ref. felsőkereskedelmi iskolát, 19 ref. 2 unitárius, 2 lutheránus polgári iskolát, 6 református tanítóképzőintézetet, 446 ref., 30 unitárius, 9 lutheránus népiskolát.

A román kormány iskolapolitikája folytán ma még nem állnak rendelkezésünkre az adatok, melyek Erdély felekezeti oktatásának hű képét adnák.

Változott viszonyok, súlyos terhekkel és megpróbáltatásokkal teljes életútján Erdély magyar protestánsai mennek tovább a Sors által számukra kijelölt úton. Jakabffy Elemér munkájából pedig a számok kétségbevonhatatlan bizonyosságával állapíthatjuk meg, hogy a protestántizmus Erdélyben hű maradt önmagához: magyarságához és egyházához.

Albrecht Ferenc.

Tudományos Gyűjtemény. 6. szám. Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. Pécs—Budapest 1924. 8°. 169 lap.

A fenti főcímmel Thienemann Tivadar pécsi egyetemi tanár rövid idővel ezelőtt új könyvsorozat kiadását kezdette meg, amely a közismert Sammlung Göschen mintájára a szellemi és természettudományok egész területére kiterjeszkedve, elsőrangú szakemberek összefoglalásaiban ismerteti meg a nagyközönséggel a tudományos kutatás legújabb eredményeit.

Erre a vállalkozásra égető szükség is volt. Iskoláztatásunk mai rendszere mellett a középiskola minden tudományágból megadja az általános műveltség fogalmába beletartozó alapismereteket, az egyetem pedig egy-egy szaktudomány speciális módszerének és részleteinek elsajátítását közvetíti. Az orvos, a mérnök, a tanár megismeri saját szaktudományának legújabb eredményeit

mindennapi munkája, hivatása kapcsán is, a többi tudományág terén azonban ismeretei csak ott maradhatnak, — a legjobb esetben is — ahol az érettségi letevésekor állottak. Mivel pedig minden tudomány folytonosan fejlődik, ismereteink mindig helyesbülnek, látókörünk egyre bővül, az átlagos művelt embernek szükségszerűen el kell maradnia, műveltsége belső értékének ugyanazon ismeretanyag birtokában is csökkennie kell. A Tudományos Gyűjtemény kis kötetei tehát hivatottak a nem szakembereknek lehetővé tenni, hogy rövid, világos összefoglalásokban megismerkedjenek a legkülönbözőbb tudományágak terén folyó munka eredményeivel, még pedig nem elméleti magyarázatok keretében való felsorolásból, hanem a leginstruktívabb módon, a középiskola különböző osztályaiban már egyszer megtanult ismeretanyagának a fejlődéshozta új szempontok szerinti feldolgozása kapcsán.

Hasonló vállalkozásunk eddig még nem volt. A nagy népszerűségnek örvendő Olcsó Könyvtár és Magyar Könyvtár egészen más célokat tűzött ki maga elé. Mindkettő, főleg Gyulay Pál régi szép vállalkozása nagy érdemeket szerzett a klasszikusoknak a tömegekhez való eljuttatásával, a tudomány azonban nagyon háttérbe szorult a szépirodalom mellett. A Magyar Könyvtár e tekintetben csak egészen népszerű kis cikkeket hozott; a másik már komoly tanulmányokat is, azonban egészen rendszertelenül, legtöbbszörire a Budapesti Szemle cikkeit, mint különlenyomatokat. Azt, ami köz- és irodalmi életünk oly sok terén hiányzik, a jól átgondolt, célrajutó vezetést és munkát biztosítja a Tudományos Gyűjtemény agilis szerkesztője, de emellett tanuskodnak az eddig megjelent számok, így Eckhart könyve is.

Ez a *Bevezetés a Magyar történelembe*, Magyarország ezeréves története, terjedelemben sokkal kisebb, mint bármely tankönyvünk; *lapszámra* nézve mindenki tud ennyit hazája históriájából, de a laikust mégis meg fogja lepni a könyv tartalma. Nem adatok, évszámok többé-kevésbé logikátlan egymásbakapcsolása ez, — amin általában történelmet értenek — hanem a magyarság viszontagságos életének, gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésének világos, érthető előadásban való feltüntetése. Sok jelenték-telen, de eddig feldolgozásokban bőven tárgyalt részletről nem talál itt említést az olvasó, ellenben egyaránt megismeri a politikai eseményeknek és a gazdasági változásoknak a nemzet életére gyakorolt hatását.

A szerző írói egyénisége kiválóan is alkalmas volt a feladat elvégzésére. Az elmúlt másfél évtized alatt történetírásunk főleg a gazdaság- és társadalomtörténet terén produkált új eredményeket s Eckhart mint gazdaságtörténész főleg ezeket igyekezett érvényesíteni előadásában, amivel sikerült megszüntetnie törté-

netünk politikai színezetü egyoldaluságát. De azért korántsem viszi tulásba az anyagi fejlődés következményeinek kiemelését. Ő a józan eklekticizmus álláspontjára helyezkedve tünteti fel a kis ereket, amelyekből a nemzeti fejlődés nagy folyama összetevődik, a hirtelen zivatarokat, amelyek az áradatot néha medrétől kicsapják s a hatalmas akadályokat is, amelyek a fejlődést eltérítik természetes útjából. Távol áll minden doktrinérizmustól, nem esküszik kizárólag egyetlen iskola tanítására sem, hanem történeti érzékére bízva magát, józan belátással és mérlegeléssel emeli ki a nemzet milliányi történeséből azokat a legfontosabbakat, amelyeknek leírása és egybekapcsolása a mult rajzát adja. Kritikával végzi munkáját, oly képesség, a fontos és kevésbbé fontos megkülönböztetések birtokában, amely könyvből meg nem tanulható, csak a történetírói nevelés és munka közben sajátítható el s amely mindenkör a történetíró legfontosabb elengedhetetlen tulajdonságának fog megmaradni.

A szükre szabott terjedelem pedig még inkább megnehezítette munkáját. Az olvasó maga is fogja érezni, amikor az igen élvezetesen megírt könyvecskét olvassa, hogy ily rövid terjedelemben oly hosszú fejlődést úgy feltüntetni, amint azt Eckhart tette, nem csekély dolog s szívesen fog írói képességének elismerésével adózni.

Történetíróink további munkája az újabb eredmények feltárása és az értékelések elvégzése után módosítani fogja helyelközzel a könyv előadását, de mai ismereteink alapján az egész képet csak úgy láthatja mindenki, amint azt Eckhart lepergeti előttünk.

Külön ki kell még emelnünk a függelék gyanánt közölt bibliográfiát, amely hivatva van az olvasót felvilágosítani, hogy milyen könyveket vegyen kezébe, ha történelmünknek valamely részletével bővebben óhajtana megismerkedni.

Mályusz Elemér.

Dr. Constantin C. Diculescu: Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des Rumänischen Volkes. I. Band, Leipzig, 1923. (XIV—262 l.).

Ha valahol igazán volt népvándorlási kor, — nem úgy, mint a nyugati országokban — akkor az a hely Magyarország földje. „a népek országútja.“ Theodosius halálától fogva ötszáz esztendőn keresztül, újabb és újabb néphullámok ülepednek meg, torlódnak vissza vagy zúdulnak át Európa ez igazi kapuján. Ezért világtörténelmi fontosságú e természetes határok övezte földség históriája; de ezért oly homályos is egyúttal. Nem elég, ha az írott

források idevonatkozó morzsáit összegyűjtögetjük, hanem meg kell szólaltatni a roppant gazdag régészeti leletek, az elhaló római pénzforgalom és a nyelvészet földrajzi névkutatásának szűkszávét, de annál szilárdabb bizonyosságait is. Szerzőnk felismerte a használandó forrásanyag és módszerek e sokoldalúságát, ami elvitathatatlan érdeme. Az ó- és középkor érintkező századainak kutatói határozott haszonnal forgatják majd művét, mert Ennodius, Prokopios, Cassiodorus, stb. munkáit jól átrágtá és az avar uralkom alatti gepida életjeleket szorgalmasan összeszedte a korbéli auktorok nagy tarlójáról. Természetes viszont, hogy alap gondolatát nem sikerült igazolnia: azt, hogy a gepidáknak éppen oly szerepe jutott az oláh nép kialakulásában, mint a frankoknak a franciákban, vagy a longobardoknak az olaszokban. Természetes, mondom, mert jól tudjuk, hogy lehetetlen Erdély területén római kontinuitást kimutatni és azt is tudjuk, hogy a román nép nem itt, hanem tőlünk délre alakult ki, valahol a Balkánon.

Mivel azonban Diculescu könyve nem politikai célú iránymű, hanem becsületes meggyőződés szülötte, érdemes lesz rávilágítani, mi vitte a jó iskolázottságú kutatót arra, hogy a gepidát tegye meg a román nemzet kialakítójának. Ez az ok igen egyszerű: Megérlelői részint a hazaffúi érzés, részint németországi tanulmányainak erős benyomása. Tudniillik, az a téves alapmotívum indította el útjában, hogy a gepidákat ugyanazon előfeltételek, ugyanaz az erős romanizált alaprétég várta Erdélyben, mint a nyugati gótokat Hispániában, a frankokat Galliában, stb. Nem is tudja másképp elképzelni (170. l.) róluk, mint hogy ők is „der einheimischen romanischen Bevölkerung gegenüber die Minderzahl bildeten... ein Verhältniss das bekanntlich überall in den germanischen Staaten auf dem Boden des alten römischen Reiches bestand.“ Összekeveri tehát a Dácia kiürítésekor a III. század közepén előállott helyzetet az V—VI. század merőben eltérő nyugati viszonyaival. Azt hiszi, (195. l.), hogy e régebbi korszakban épp úgy menekülnek a germán hódítókhöz a római kolonusok az adóprés elől, mint azt a galliai Salvianus kétszáz esztendő múlva panaszolja.

Hiszen baj volt már Gallienus és Aurelianus korában is elég, de a római lakosságnak volt annyi esze, hogy ne maradjon ott Dáciában a vad harcosok martalékául, védelem nélkül áldozatnak, akkor, amikor a dunamenti limes még áttöretlenül, szilárdan állott. És ha a fenyegetett dunai tartományokban még gyötörhette a félelem, beljebb vonulhatott a nagy birodalom szívébe, ahol nyugodt kultúrélet várta tűz, vér és szolgaság helyett. Persze, mikor másfél szekulum ostroma után a hunnok vad lökése elsöpörte a partvédő sereg aláásott és dűledező bástyáit és szabadon szállotta meg a

germánység Európa legvirágzóbb kulturájú országait, akkor alaposan megváltozott a helyzet: nincs többé hová menekülni, mert mindenhol egyforma sors várja a rómaiságot, amely így marad a hazai rögnél, lassan összeolvadva a hódítókkal. És elfelejti szerzőnk azt is, hogy a gótok után még néhány nép boronálta át Erdélyt, földszínelvé téve egyenlővé a római telepeket, melyeknek a neve is eltűnt. Ilyen körülmények között nem csoda, ha nem találván a rómaiság kontinuitására adatokat, theoriája érdekében hihetetlen következtetésekre jut. Mert ahhoz már mégis kicsit túlmerész fantázia kell, hogy azok a „barbár“-ok, akiket Priskos hadvezér Baján elleni győzelmes hadjáratában a gepidákkal stb. együtt elfog, (224. l.), az ősi helybeli romanizált lakók, tehát ósrománok! Sőt ráadásul még (253. l., 18. jegyzet) azzal tódítja ezt az abszurditást, hogy a késő római források *barbaricum*-nak nevezik Dáciát, tehát joggal nevezhette magát földjén a római barbárnak (!). (Pedig ő is tudja bizonyosan, hogy a *limesen* kívül fekvő területeket *mindenütt barbaricum*-nak hívták).

Miután így a gepidák az oláh nép őseivé változnak Diculescu Constantin szemében, felébred benne a hazafiság és igyekszik szemléletesen festeni nagyságukat. Eközben néha furcsa tulajdonsokra ragadtatja magát. Elmondja például (149. l.) Prokopios nyomán azokat a verziókat, amelyek más-máskép beszélnek el, miképp tette el láb alól Thorisin, a longobard trónkövetelő Hildichist, Audoin meg a gepida praetendens Ostrigotát, kölcsönösen elkerülendő az összeütközéseket. Ő úgy menti meg itt a gepida becsületet, hogy meg nem történtnek véli a gyilkosságokat, — „dass die Könige sich gegenseitig belogen haben.“ Más helyen (154. l.) Kunimundot mossa tisztára, mert igérete dacára nem adta át Sirmiumot a keletrómaiaknak. Talán — úgymond — a népgyűlés megakadályozta őt is, mint egykor apját, szándéka kivételében. Lehet, hogy elmaradtak volna e naivan csengő megjegyzések, ha E. Stein alapos tanulmányát ismerte volna (Studien z. Gesch. d. byzant. Reiches, 1919.), e korszak történetéhez.

Az írott források hiányait egyébként sokszor erős hipotézisekkel igyekszik áthidalni, hogy a gepidák hollétét megtudhassa. Hogy példának okáért 256-ban a gepidák támadják meg Erdélyt, azt Gallienus „Dacicus Maximus“ jelzője egyáltalában nem árulja el. (33. l.). Vagy pedig, hogy a quádoknak Hunnimund által való leveretése és Torismud gepida győzelme hunn akció (54. l.), az épp úgy levegőben lóg, mint ő az óvatos L. Schmidt magyarázatáról állítja, stb.

Legjobban kell azonban kárhozzátunk kritikátlan merészségét az archaeologiai leletek történeti értékesítésében. Ugy látszik, itt az őskori régészet korlátlan lehetőségei bátorították fel eny-

nyire, akárcsak egyszer a nyelvészeket kiforrott methodus nélküli a hasonhangzású szavak. Messze vagyunk még anyaggyűjtés és feldolgozás dolgában attól, hogy oly messzemenő következtetéseket vonhassunk le a leletekből mint ő teszi: de ebben tán mestere is hibás. Először néhány sorával izelítőt adunk arról, mily exact datálást akar elérni azon viztumentum lelet-csoportokkal, melyeket Blume igyekezett időben körülhatárolni (26. l.). „Da die *termini post quem* nicht nur Zehn — sondern auch Fünffzahlen sind (z. B. 275., 325. u. s. w.) so lassen sich diese archaeologischen Daten eventuell, mit Hilfe anderer Anhaltspunkte, *höchstens um 21/5 Jahre hinauf — bzw. hinabrücken.*“ Ehhez nem kell kommentár. (Hasonló esetek: 22. és 39. l. a leletek megkritikulásából évszám szerinti elköltözésekre vont következtetések. 31—32. l.: a gepidák északdáciai helyfoglalását néhány római-barbár fibula lelhelyéből akarja leszögezni, stb.). Tanulságos lesz még kissé megnézni, mekkorákat lehet csuszni e sikamlós talajon. Kossina nyomán úgy gondolja, hogy a gepidák egy része Kiew környékére szakadt el. Hogy ezeknek a zömhöz való csatlakozását igazolja, (48. l.), azokat a kis kerek fémtükröket hívja tanubizonyossággul, melyeket elsősorban a hunn és avar áradat tett gyakorivá Magyarországon földjén! Igen jó a szilágysomlyói kincs pompás római aranyláncához fűzött bő gepida-kommentárja, melyben elfelejtve a rómaiakat, abból indul ki, hogy „Denn soviel Sinn fürs sesshafte Leben und so hohe Wertschätzung der friedlichen Beschäftigungen, als es durch dieses Goldgeschmeide bekundet wird, ist für jene Zeit wohl nur den Gepiden zuzutrauen.“ Szükségessé látszik még jellemzésül a szilágysomlyói leletek elásásának időmeghatározását citálni: „Die Vergrabung beider Schätze, die nach der herrschenden Annahme am Ende des IV. oder Anfang des V. Jahrhunderts geschah, lässt darauf schliessen, dass damals ihr Besitzer seine Wohnstätte in Dacien zu einer weitgehenden Unternehmung auf längere Zeit mit all den Seinen verliess. *Sie muss also unbedingt mit den Ereignissen von 406 zusammenhängen, wonach als genaues Datum des Jahr 405. sich ohne weiteres ergibt.*“ Arra nem kell szót vesztegetnünk, hogy mily „pontos“ ez a dátum, sem arra, hogy a 405—406-i Radagaisus-féle hordásban a gepidák részvételéről semmit sem tudunk. Csak azt jegyezzük meg, hogy ez az expedíció igazi kivándorlás volt, nem kalandozás, amelynek alkalmával nem hagyták kincseiket a távozók ott, ahová nem akartak visszajönni. (Józanabb a régi felfogás, mely szerint gót király volt a rómaiaktól évenként kapott hatalmas aranyérmekek valószínű birtokosa, aki a hunn-rémület első zavaraiiban visszatérést remélve, rejtette el kincseit). Csak leszállíthatják a régészet hitelét a történészek előtt az olyan megállapítások, mint

a germán jellegű pusztabakodi kincsnek egy gepida helytartó-fejedelem székhelyére való vonatkoztatása (105. l.), vagy a főnlaki öntőminták gepidává keresztelése (219. l.), mely utóbbiakon tipikusan avar lőszerszámdíszek mellett nyugatról jövő ízlés nyomait fedezhetjük fel. A numizmatika sem érdemli meg, hogy ily önkényesen bánjunk vele: ha a Kr. u. 249. év dáciai autonóm veretein hadvezéri köpenyben ábrázolják a császár mellképét, azt egyenesen gyerekes dolog friss harcok jelének venni; ugyanígy a hátlapon megjelenő két ősi helybeli légió ábrázolása sem hadi eseményeket örökít meg (28. l.) stb.

Talán a német nyelvben való járatlansága okozza csak, hogy némelykor idézés nélkül írja le F. Dahn (Könige d. Germanen II.²) néhány mondatát. (Igy 57. l. = Dahn i. 15. l. „Attila hatte... gegenüber Attila.“ Vagy: 56. l. a 451-i csatáról = Dahn 16. l. — 162. l. a gepida király koponyájából készített ivóserlegről, u. o. Dahn 27. l., Anm. 1. Itt persze Diculescu a germánt nem akarja ily durvaságra képesnek hinni, mondván, hogy biztosan azok a komisz avarok birták rá...) Az már azonban legalább is nagy-képűség, hogy a 110. lapon lévő 28. jegyzetében Dahn 17. l. 8. jegyzete megnevezése nélkül kiírja utóbbinak De Roure 1846-ban megjelent műve elleni észrevételét. Vagy pedig a 121. lapján a „Die Donau blieb... trotz der offenkundigen Parteinahme der Regierung von Konstantinopel für die Gepiden“ kikezdés ki van írva Strakosch—Grassmann, Geschichte d. Deutschen im Österr.-Ungarn című műve 239. lapjáról, úgy citálva, mintha polemizálna vele. Akadna még ilyen hely, de kár utánaböngészni: jellemzésül ennyi is elég.

A. A.

Beniczky Lajos *bányavidéki kormánybiztos és honvédezerdes visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról.* Életrajzát eredeti levéltári okmányok alapján írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket sajtó alá rendezte *Steier* Lajos. Budapest, kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1924. IX. 786 lap.

Két emberöltő mult már el a szabadságharc óta. Kevés aggastyán kivételével elköltöztek közülünk az események résztvevői, s elhalóban vannak már az emlékei is annak a magyarságba mélyen beidegződött felfogásnak, amely a nagy küzdelem nyomán a magyar politikai tevékenység, a magyar szellemi élet megteremkenyítője volt, több mint félszázadon át. Megváltozott a magyarság politikai látóköre, megváltoztak a magyar politika feltevélei, de megmaradt a nemzeti élet folytonossága, s korunk állami berendezésének, társadalmi viszonyainak és erkölcsi tényezőinek értékeléséhez a mult század megértésén át vezet az út.

Ezért van olyan kitünő forrásműnek, mint Beniczky visszaemlékezései, különös jelentősége.

Beniczky Lajos, az „Uj földesúr“-nak oly rokonszenvesen megrajzolt Garamvölgyi Aladárja, a szabadságharcban fontos hivatást töltött be. A felvidéki bányakerületnek, Zólyomnak, Hontnak, Barsnak, Turócnak, időlegesen Árvának is kormánybiztosa volt, s e minőségében szervezte az ellenállást Hurbán híveinek betörései, majd az osztrákok és végül az oroszok ellenében. Mindjárt működése kezdetén meghiusította a tót bányamunkások kommunisztikus jellegű mozgalmát, azután nevetségessé tette, szétfujta a Bécsből szított tót mozgalmat. Megküzdött a pánszlávok árulásával, az intrikákkal, a fegyverhiánnyal, a magyar forradalmi kormány sokszor célszerűtlen intézkedéseinek következményeivel, a bányavidéket megtartotta az egész 1848. év folyamán, s Görgey nagyszerű téli visszavonulásában ő készítette elő az emlékezetes stureci átkelést. Azután Görgey környezetébe került, tevékeny tanúja volt Dembinszky eltávolításának a fővezérségről, s Kossuth és Görgey kibékülésének. Majd, mint egy önálló osztály vezetője, mint merész és ügyes guerilla-vezér, megverte az osztrákokat Losoncnál, kis időre visszafoglalta tőlük Eperjest, s később, az orosz betörés idején, ő volt ismét a felvidéki ellenállás szervezője, lelke, mindaddig, míg Görgey a táborába nem parancsolta. A világosi fegyverletételkor ismét jelentőségteljes szerepe volt az előzetes tárgyalásoknál.

Világos után jött Haynau és vele a megtorlás. Beniczkyt is halálra ítélték előbb, de kegyelmet kapott és mint sáncfogyó szenvedett addig, míg egészsége tönkrementével Kufsteinba nem került várfogságba. Kufsteini börtönében írta meg visszaemlékezéseit szabadságharci működésére, de az események genesisét kutatva, a 49-es tragédia gyökerét a pánszláv mozgalomban találta meg, s ezért visszaemlékezései egy rendkívül értékes résszel gyarapodtak: a nemzetiségi, kiváltképen a tót mozgalom ismertetésével. Azért különösen értékesek Beniczky ezirányú visszaemlékezései, mert önmaga, mint a Felföld szülőtte, s mint a liberális párt régi híve, közvetlen közelből figyelte az események kiérését, korán felfogta azok fontosságát, 1848—49-ben pedig ő vezette a tótságnak a magyarság mellett híven kitartó, túlnyomó részét.

A visszaemlékezések kiadója egy függelékkel is csatolt a kiadványhoz: az Almássy-féle összeesküvés legfontosabb aktáit. Beniczky ugyanis 1857-ben kiszabadult börtönéből, de belekeveredett az Almássy-féle összeesküvésbe, amiért újra halálra ítélték, majd ezt az ítéletet tíz évi várfogságra változtatták. 1867-ben kiszabadult, de már a következő évben örült fanatikuskok áldozata lett,

akik ezt a bocstületes, hazájához és ideáljaihoz hű embert kegyetlenül meggyilkolták.

Beniczky, mint arra leghivatottabb ember, visszaemlékezéseinek abban a részében, amelyben a Felvidék védelmével és a hurbanisták kiverésével foglalkozik, a szabadságharc történetének forrásaiban rég érzett hiányt pótol. A nemzet életének szempontjából azonban jóval fontosabbak a nemzetiségi mozgalom fejlődésére tett megjegyzései, mert — sajnos — a magyarságnak alig volt olyan képviselője, aki e scrsdöntő kérdésre megfelelő figyelmet fordított, s aki a tényleges helyzet, a fejlődés irányának tekintetbevételével, szélesebb látókörből mérlegelte az eseményeket és iparkodott a veszedelmet paralizálni.

A kiadó kitünő munkát végzett, művéhez hasonlót újkori történelmünk felderítésére — Károlyi Árpád pár év előtt megjelent, remek Széchenyi kiadásától eltekintve — nem ismerünk. Bevezetésképen megírta Beniczky Lajos életrajzát, kormánybiztosi működésének és műve létrejöttének történetét s az események hű újraalakíthatása céljából felkutatta a hatalmas bécsi levéltárak, a magyar Országos Levéltár és a Nemzeti Múzeum levéltárának anyagát. Nem csoda tehát, ha e bevezetés jóval többet jelent, mint Beniczky életrajzát, mert úgy az 1848—49-iki eseményekhez, mint a tót mozgalom történetéhez számtalan, fontosabbnál-fontosabb adatot közöl. Elég arra figyelmeztetni, hogy a világosi fegyverletétel körülményei, az oroszokkal folytatott tárgyalások, a Schwarzenberg-kormány bosszúpolitikája, az oroszok közbelépése amnesztia érdekében, az Almásy-összeesküvés részletei, — bár a szerző részletesebben is tisztázza majd e kérdések jórészét, — főbb vonásaikban már e műben is tisztázódnak, olyan akták alapján, amelyek az összeomlás idejéig szigorúan el voltak zárva a kutatás elől.

A kiadó másik érdeme az 1848—49-iki tót mozgalomnak és előzményeinek, bár vázlatos, de kitünő tanultsággal megkísérelt megértetése. Steier már több mint egy évtizeddel előbb megírta a tót kérdés történetét s ez a munkája is a nemzetiségi kérdéstről magyar nyelven megjelent művek legjobbjai közé tartozik; így érthető, hogy olyan világosan, pontosan tudta megrajzolni a tót kérdés problémáit és fejlődését.

Egy észrevételt azonban, éppen e kérdésnél, nem hallgathatunk el. Steier történeteszemlélete a visszaemlékezések magyarzásánál szembekerült Beniczky felfogásával. Beniczky a kiábrándult ember csodálatraméltó őszinteségével megmondja mindenben a véleményét, pártatlanul hibáztatja mindazokat, akik ítélete szerint a nemzetiségi kérdés felidőzésében bűnösök voltak. Steier másként ismeri meg a fejlődést, mint Beniczky, jóval egyolda-

lúbb a kufsteini fogolynál, s ez utóbbival ellentétben a kormánynak 1848 felidézésében tulnyomó szerepet juttat. Steier, hogy az így támadt ellenmondsát megmagyarázza, a pszichológiához fordul, Beniczky összetört egészségére, szabadulásvágyára hivatkozva, színlelt loyaltást tud be neki, véleményének tudatos szépitését és elhallgatását. Nem akarunk itt szembezállni Steier felfogásával, csak azt jegyezzük meg, hogy véleményünk szerint a nemzetiségi kérdés fejlődéséért nem lehet tulnyomólag a kormányt okolni, hogy a „kamarilla“ a negyvenes években nem mindig képviseli Metternich felfogását, hogy ha „Metternich rendszeré“-ről beszélünk, annak nem tudhatunk be szláv-barát irányzatot. Beniczkynek az ötvenes években nem kellett szükségsszerűleg ugyanarra a felfogásra jutnia, mint a nemzetiségi kérdés sok előbbi és későbbi ismertetőjének, a kufsteini fogoly erkölcsi integritásának megőrzése mellett is magyarázhatta úgy az események fejlődését, amint megírta. Az elnyomatás évei a magyarság legjobbainál a magukbaszállás, a pesszimiztikus önismeret epochájává váltak, s ez a pesszimizmus nem volt gyökértelen, hiszen a negyvenes évek elején is, még a magyar liberális nemzedék kiváló vezetői is, csak a kormánnyal vállvetve tartották leközdhetőnek a pánszlávizmust, — tudtunkkal Deák is ezt az álláspontot képviselte, — s nem keresték egyoldalulag a kormányban, vagy a nemzetiségekben a hibát. Ezek meggondolása után érthetővé válik Beniczky loyális felfogása, s feleslegessé lesz véleményének revidálása az őszinteség szempontjából, aminthogy mi feleslegesnek is tartjuk.

Nem hallgatjuk el e megjegyzést, mert véleményünk szerint a nemzetiségi kérdés helyes megismerése ma nem kevésbé fontos a magyarságra nézve, mint egy évtized előtt volt, s Trianon után nagyon üdvös a magyarságnak a helyes önismeret. m—a.

Dr. Imre Lajos: A falu művelődése. Vezérfonal a nép nevelői számára. Budapest, 1922. A Studium könyvesbolt kiadása.

„A világháború viharának kellett megtanítani bennünket két nagy igazságra. Az egyik az, hogy a magyar nemzet fenntartó ereje, ősi és drága talaja az a *magyar nép*, mely a világ minden tája felé frontot állott, hogy hazája szentelt földjét megvédelmezze. Ennek a népnek anyagi és szellemi emelésére pedig — s ez a második tanulság — a magyar nemzetnek és társadalomnak *mindent* meg kell tennie. Semmi munka és semmi áldozat sem drága, ami által e nép művelődését lent, a falvak életének keretei között előmozdítani és továbbfejleszteni képesek vagyunk.“ Ezek a komoly szavak vezetik be az előttünk fekvő kulturpolitikai dolgozatot, melynek legalább a bevezetését szeretném itt szó szerint újra leírni.

Pedig ez a könyv ma már sajnos nem egészen oly értelemben aktuális, mint ahogy azt nagyképzettségű szerzője a háború tanulmányainak figyelembevételével még 1917-ben megírta. Azok a rávilágítások, bizonyítások, következtetések, melyeket a falu kultúrájának fejlesztésére, az iskolánkívüli népművelés bevált módszerének és eszközeinek céltudatos alkalmazását tűzve a szem elé, sorra vesz, ma már nemcsak a világháború folyamán különösen elégtelennek bizonyult népművelés színvonalának emelését sürgetik. A trianoni békével új fordulóponthoz jutott sorsunk. Az évtizedek mulasztásai aránytalanul súlyos következményekkel bosszulták meg magukat. Hazánk kétharmadrészén az idegen járom alá került magyarság ma már életre-halálra szóló erőpróbát vív elnyomóival s féltő, hogy a kellő felkészültség hiányában talán még Csonka-Magyarország töredék lakossága sem találja meg könnyen a háború következményeként reászakadt politikai és gazdasági forrongások közt az új ezredévhez vezető helyes útát.

Igy tette a végzet e könyv tanulságait ma még időszerűbbé: hogy az őstalaján újjáéledő nemzeti szellem kibontakozását tudatosan kell elősegíteni, tervszerűen kifejleszteni és alkalmas módon megedzeni. Részt kell vennie ebben a nagy munkában minden magyarul gondolkodónak, hova sorsa állította. „Nem elég, hogy helyi eredményeket érünk el, nem elég, hogy néhány lelkiismeretes munkás áldozza oda lelke és élete legdrágább kincszeit: arra van szükség, hogy a magyar nép minden vezetője mindent meglassa ennek fontosságát s öntudatosan és híven járjon el azokban a kötelességekben, melyeket reá, mint vezetőre, a magyar nemzet, a jelenkor szelleme és a nép maga bízott.“

És ebben az épp oly nagy, mint felelősségteljes munkában *Imre* dr. nemcsak ezzel, a falu vezetőszelemeihez forduló és úgy elméleti, mint gyakorlati szempontjaiban egyaránt helyes parainzisével vett részt, de — mint tudjuk — maga is élénk kulturális tevékenységgel jár elől a magyarság egyik legfontosabb, körülzárt keleti végvárában. Ahol most van, ott talán most a legnagyobb szükség van reá.

A falu műveltségének gondozása, mint általános kulturpolitikai feladat, csak nálunk újkeletű, külföldön, különösen Dániában és Angliában, hosszú a multja. Hazánkban a legkomolyabb lépést ez irányban talán a telepítési akciók jelentettek, melyeken kívül gazdasági téren a gazdaköri és szövetségi mozgalmak, szellemi téren pedig az iskolánkívüli népművelésügy központi rendezésének kísérletezéseiivel kapcsolatosan a közművelődési egyesületek igyekeztek céljukhoz méltó tért hódítani.

A kultúra lényegének és nemzeti jellegének a falu szempontjai szerint való taglalása után a falusi népnevelés módszeré-

vel és eszközeivel foglalkozik a könyv s megkülönbözteti a gyermekek, az ifjúság és a felnőttek szellemi gondozásának irányelveit, különös tekintettel az intellektuális, etikai és esztétikai igényekre. Majd a népnevelői munka szervezetét részletezi a közegészségügy, a gazdasági továbbfejlődés, az ismeretterjesztés és a szórakoztató építőmunka szempontjából. Az ismeretterjesztés eszközeinek felsorolása gyakorlati tekintetben is jó tájékozást nyújt; míg a népház és a rendezett falu ideális képének felvázolásával a kulturális eszménynek megadja kellő lokális körülhatárolását is.

Imre dr. könyve, mely a falu kulturpolitikájának minden oldalról jellemzően csoportosított egységes rendszerét adja, nemcsak az iskolán kívüli népnevelésügy aránylag még igen csekély szakirodalmában tesz komoly számot, hanem tömör rövidekkel és a gyakorlati megoldásoknak, illetékes fórumoknak, irodalmi útmutatónak ügyes felsorolásával különösen a falu tulajdonképeni szellemi irányítóinak lehet nagyon hasznos állandó kézikönyve. Szeretnénk, ha új kiadásai a függelékek időnkint természetsszerűleg hiányossá váló adatait is pótolgatnák.

Dr. Nyireő István.

R. Hoffmann Mária: Riedl Frigyesről. Hoffmann Mária könyve az első kísérlet Riedl Frigyes arcképének megajzolására. Éppen ezért nagy érdeklődéssel és várakozással olvassák mindazok, akik a tudós professzort valamennyire is ismerték. Az olvasók nagy része talán inkább a tanár és tudós jellemzését várná e könyvtől, de azoknak tudomásul kell venniök, hogy a szerzőnek más a célkitűzése. Hoffmann Mária „egy húsból és vérből való ember életét“ akarja közelebb hozni azokhoz, akik esetleg csak „jámbor tudóst vagy szimplex tanárt“ láttak Riedl Frigyesben. Igaz, hogy ez a veszedelem soha nem fenyegette volna Riedl Frigyeset egyik ismerője részéről sem, mert a „jámbor“ és „szimplex“ jelző nem merülhet fel az ő kivételes egyéniségével kapcsolatban. Ennek a lehetőségnek a fölemlítésével a szerző csupán igazolni akarja a maga érdekes eljárását, amidőn „tetőtől talpig“ húsból és vérből való embernek igyekszik bemutatni a tudós professzort. Célja érdekében helyel-közzel aztán olyan adatokat is felhasznál, amelyeknek ismeretéről szívesen lemondana az olvasó, hogy ne lenne kénytelen *sajnálni* azt, aki életében éppen a szerző vallomása szerint is, talán semmitől sem félt jobban, mint a rajta való szánakozástól. Abban a biztos tudatban, hogy a megboldogult „haragudnék is érte, hogy nagy testi és lelki nyomorát ily meztelen tárta fel mások előtt“, talán jobb lett volna a sötét színeket bizonyos tapintattal mérsékelni s a rajongva szeretett professzort és tudóst legalább szánalmas (lásd:

Andrássy-úti jelenet, amidőn eljti szegényes ebédjét az utcán) és komikus (lásd: az elefántos fénykép keletkezése) helyzetben be nem mutatni. Egyébként elismerés illeti Hoffmann Máriát azért, hogy élvezetesen megírt könyvének olvasása közben érdeklődésünk nem lankad és hogy Riedl Frigyesnek a kissé szubjektív szerző halvány önarcképe mellett kialakuló ember-képe várakozásunkat is többé-kevésbé kielégíti.

Gulyás Sándor.

„Maradj velem.“ *A református keresztyén családok imádságos könyve, stb. Az „Az Út“ könyvtára 4. sz. Kolozsvár, 1923. Kis 8° 178 l. (Szerzői: Imre Lajos, Makkai Sándor, Tavaszgy Sándor. az „Az Út“ szerkesztői).*

Ez a könyv egyik legízesebb gyümölcse annak a gazdag és szép irodalmi termelésnek, mely a szenvedésektől szántott és porhanyított erdélyi magyar lélekből mint egyéb, úgy református egyházi téren is vigasztalón és ígéretesen megindult. Egészen elűt a régibb „imakönyvek“ sablonjától: nem művészileg, vagy legalább is mesterségesen kidolgozott és agyonstilizált, hosszú, monológyszerű „imákat“ találunk bennük, hanem rövid, de rendkívül magvas bibliai elmélkedésekhez kapcsolódó, egyszerű nyelvezetű, de szántiszta evangéliumi kegyességet lehelő még rövidebb imádságokat. A szerzők nagyon helyesen látták meg, hogy már nagyon itt az ideje Tompától, Révész Bálinttól, még inkább pedig az ő nyomukban fölburjánzott epigonizmustól visszatérni — az öreg Szikszaihoz; vagyis egyszer már újra olyan áhítatosági könyvet kell adni a hívő kezébe, amely, ahelyett, hogy fölöslegessé tenné, illetőleg művésziessé tenné pótolni akarná a Bibliát, alázatosan odavezet hozzá. A „Maradj velem“ egyszerre tanít meg Igét tanulmányozni és imádkozni, aminthogy ezt a kettőt másként, mint egyszerre, nem is lehet megtanulni. Ez legfőbb érdeme az egyébként is gondos kidolgozású és szerencsés összeállítású könyvnek, amelynek a második kiadásában legfőljebb csak néhány stiláris egyenetlenségtől kell majd megszabadulnia. *ri.*

A Szépművészeti Múzeum grafikai kiállítása. A múzeumok csak úgy tarthatnak számot a közönség mindenkori eleven érdeklődésére, ha a kiállított anyagot időnként felfrissítik, változtatják, új tudományos szempontok szerint csoportosítják. A közönség így találja meg érdeklődésében az újat, a vonzót, a múzeum pedig így adja bizonyosságát, hogy falai közt élet honol, komoly munka folyik.

A Szépművészeti Múzeum grafikai osztályának június havában megnyílt 49. kiállítása is ily vonzóerő a közönségre nézve s bizonyágtétele a múzeum falai között folyó komoly, tudományos

munkának. Ez alkalommal a XIX—XX. század legjelesebb grafikusainak műveiből adott Hoffmann Edit dr., a grafikai osztály vezetője közszemlére szép sorozatot, melyet úgy válogatott ki, hogy összefoglaló, áttekintő képét kapjuk a magyar grafika ötnegyedévszázados fejlődésének. A kiállított anyagban a grafika minden technikai eljárása föllelhető a fa- és rézmetszettől kezdve a könyvnyomtatásig a linoleummetszetekig, sőt egészen új, merőben egyéni eljárásokkal is találkozunk.

Aki végignézi a körülbelül 200 műlapot magában foglaló kiállítást, az meglepődéssel állapíthatja meg a magyar művészet ez ágának is nagyfokú fejlettségét. Találomra ragadunk itt ki csak néhány nevet kiállító művészeink közül, anélkül, hogy e szűkre szabott helyen teljességre törekednénk. A kiváló régiek: az orosházi Czetter Sámuel, az író Kisfaludy Károly, a nagy regényíró Jókai Mór, Melegh Gábor, a buja gazdag tájképek ihletett lelkű rajzolója, Markó Károly, a XIX. század közepe magyar festőnemzedékének tanítója: Marastoni József, Munkácsy Mihály, a briliáns kompozíciójú Zichy Mihály, az erdei magány hangulatos ábrázolója, Olgyay Viktor, az új technikát alkalmazó Rauscher Lajos, Morelli Gusztáv mellett az újakat Rippl-Rónai József, Vadász Miklós, Zádor István, Rudnay Gyula, s az erős tehetségű, de néha modoros Szőnyi István és mások képviselik. De csaknem minden holt és élő nevesebb grafikusunk egy-két művével találkozunk a kiállítás során, melynek áttekintő, ügyes rendezése, mint fennebb kiemeltük, Hoffmann Edit dr. érdeme.

A kiállítás, azt hisszük, még hosszú időn át fogja érdekes és változatos, magyar anyagával az éreklődők százait a Szépművészeti Múzeum falai közé vonzani.

Oroszlán Zoltán.

Beküldött könyvek.

Amerikai magyar reformátusok lapja 21., 22., 23., 25., 27—29., 31. sz. — Calderon: Az élet álom. Ford.: Harsányi Kálmán. Stádium 1924. — Revue de Hongrie máj—jun. — Dr. Trócsányi Dezső: A modern gimnázium. Pápa, 1924. május hó. — Az Erő 12., 13., 14. sz. — A Szent István-Akadémia Értesítője, szerk. Reiner János, 1923. — Bethesda 1924. 5—6. sz. — Zászlónk 1924. 10. szám. — Magyar Zsidó Szemle ápril—szept. — Napkelet VI., VII. sz. — Magyar kultúra 1924. 6., 7—8. sz. — A tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület miskolci (eperjesi) jogakadémiájának 1923—24. tanári almanachja. — Ravasz László: „Az emberélet útjának felén.” 1924. — Religio 83. évf. II. sz. — Orsz. Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, 1924. 5—8. sz. — Sociétés de l'histoire du Protestantisme Français, Cinquante huitième assemblée générale, Paris, 1923. — Terciárius Közlöny 1924. 5., 6. sz. — Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezeredés visszaemlékezései és jelentései az 1848—49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Sajtó alá rendezte: Steier Lajos, Budapest, 1924. — Sopron szabad királyi város története, I. rész. 3. kötet. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig. Közli: vitéz Házi Jenő dr. Sopron, 1924. — Kálvinista Szemle. 1924. 25., 26., 27—28. sz. — Kelet Népe 1924. 10—11. sz. — Közművelődés 1924. 5. sz. — Magyar Bibliofil Szemle. I. évf. 2. sz. Budapest, Lantos rt. — Pápai nőnevelő-intézet értesítője 1923—24-ről. — Lukácsy Imre: A dunavecsei ref. keresztyén egyház és község története. 1924. — Mátrai Guidó: Vad nyugat vészelyben. Pallas, 1924. — Porkoláb István: Álló toronyóra. Pápa, 1924. — A Budapesti Baár—Madas református leánygimnázium értesítője. — Revue de Hongrie 1924. jul.—aug. — Franklin and Marshall College Lancaster, Pennsylvania, magyar nyelvű prospektussal. 1923—24. — Gulyás Pál: A könyvek és könyvtárak hajdan és most. A Zászlónk diákkönyvtára. 1924. — Dosztojevszky: A játékos, Szabó Endre, Földi Mihály bevezető tanulmányával. Révai-kiadás. — Dr. Pruzsinszky Pál: Hugonotta asszonyok, hugonotta leányok. Bethlen-nyomda, 1924.

Tagtársainkat és barátainkat kérjük, hogy elmulasztott második félévi előfizetési díjaikat fizessék be, hogy ne legyünk kénytelenek a következő hónapban számukra a lap további küldését beszüntetni. A nyomdaárak az előbbi szám megjelenése óta nem lettek alacsonyabbak, anyagi helyzetünk észrevehetően nem javult. Rászorulunk tehát a pártfogók és tagdíjfizetők minél számosabb jelentkezésére.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzárta a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K.
Előfizetési díj az új negyedévre nem tagoknak 20.000 K.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

A PROTESTÁNS SZEMLE folyó évi első száma teljesen elfogyott. Bizalommal kérjük azon tagtársainkat, akiknek módjukban áll lemondani e számról, kegyeskedjenek azt kiadóhivatalunk címére (Kálvin-tér 8.) visszaküldeni, hogy újabban jelentkező tagtársaink számára hozzáférhetővé tehessek a hiányzó példányt.

Price: $\frac{1}{2}$ year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisse.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Horváth Henrik: Ismeretlen Kálvin-arckép a Raffael-iskolából.

Buza László: A képviselők felelőtlensége.

Karácsony Sándor: A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata.
(Vége)

Pásztor József: A harang.

Szöllősy István: Két vers.

KÜLFÖLDI SZEMLE: Francia hang az erdélyi kérdéstről. *Révész Imre*.

KRITIKAI SZEMLE: I. B. Bury: History of the Later Roman Empire

from the death of Theodosius I. to the death of Justinian. *A. A.* —

Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812—1847.

Dr. Isov Kálmán. — Új ifjúsági könyvek. *Szilágyi Dezső*. —

Dr. Makkai Sándor: A vallás az emberiség életében. *Tankó Béla*. —

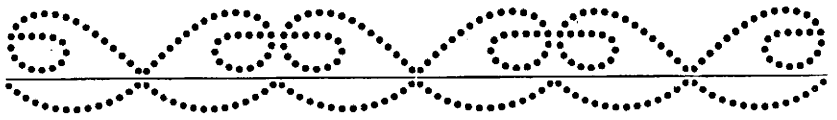
A dunántúli evangélikus egyházkerület története. *ri.* — *Gulyás Pál*:

A könyvek és könyvtárak hajdan és most. *I. K.* — Nyári darabok.

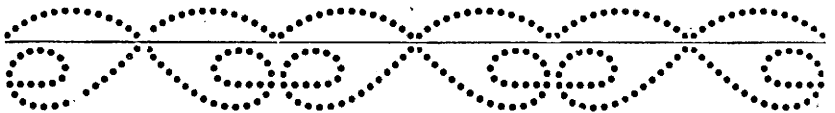
(Színpadi beszámoló.) *Szilágyi Dezső*. — Kiállítások. *Oroszlán Z.*

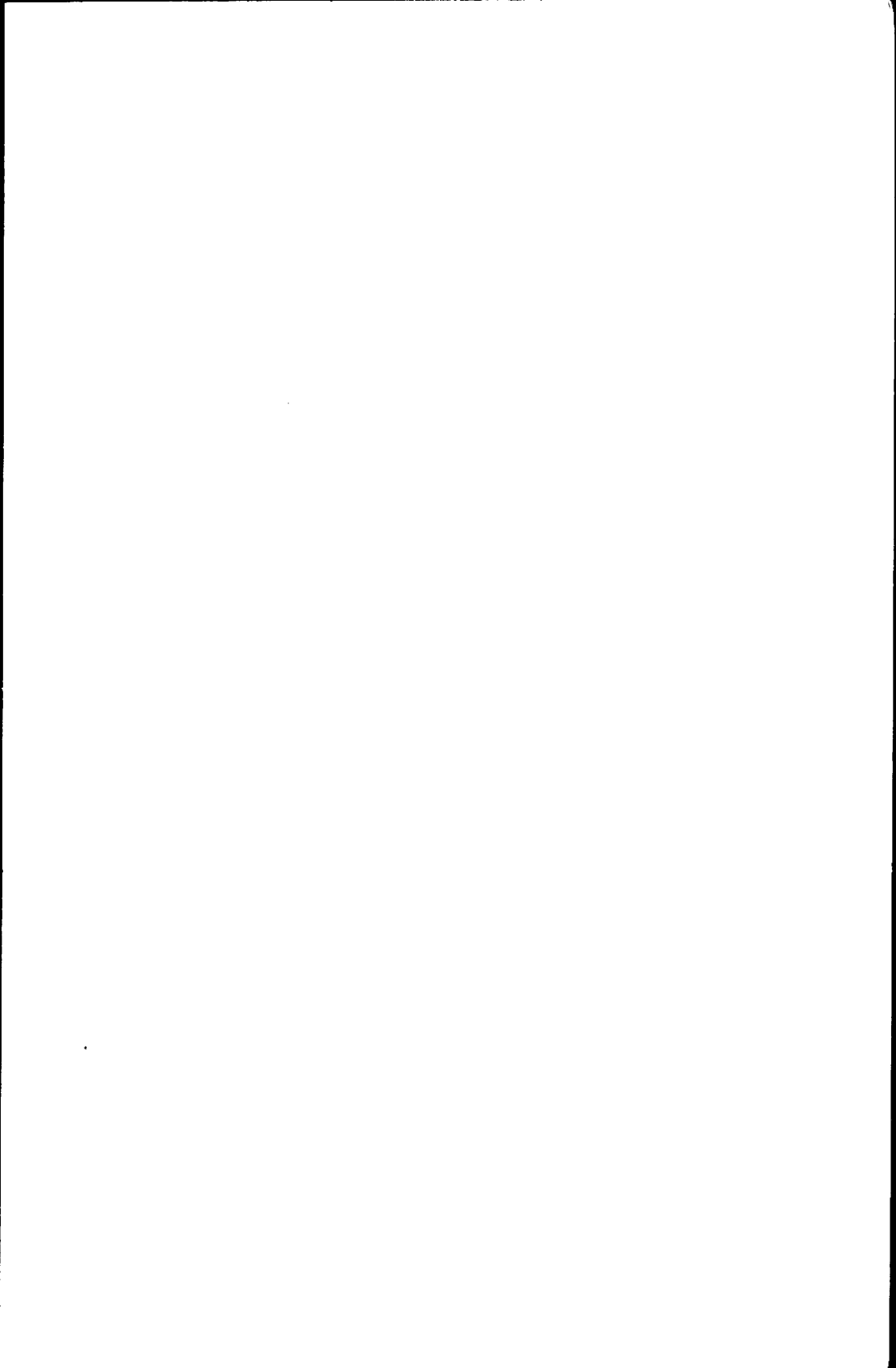
E SZÁM ÁRA 10.000 K.

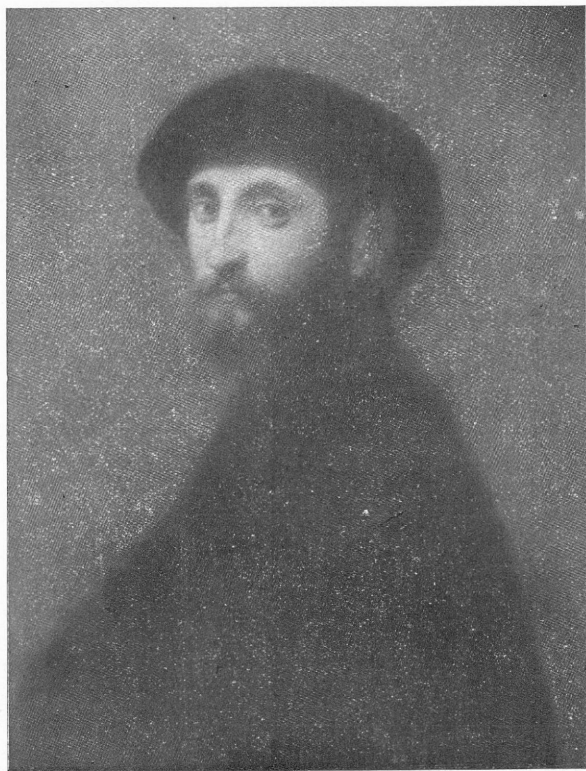
A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TARSASÁG KIADÁSA

Amerikában (Pennsylvania) a Franklin-Marshall akadémián a magyar nyelvnek, irodalomnak az egyház- és politikai történetnek külön tanszéke van, amint azt a hatalmas intézetről szóló mult havi cikkünkben megírtuk. A magyar tanszék tanára azt a kérést terjeszti a lelkész urak és a theol. szakmunkák szerzőihez, hogy ha volna birtokukban fölös példányban a leendő amerikai magyar ref. theologusok számára alkalmas használható szakkönyv, méltóztassanak azt a Protestáns Szemle szerkesztője címére az ajándék rendeltetésének felemlítésével beküldeni. Az ajándékkönyveknek Amerikába juttatását, amennyiben két hónapon belül beérkeznek, a szerkesztőség szívesen vállalja.

Ismeretlen Kálvin-arckép a Raffael-iskolából.

Kálvin ikonographiája — sajnos — nem mozog olyan biztos talajon, mint a többi reformátoroké, kik közül Lucas Cranach portrételjesítményei révén különösen jól ismerjük Luther durván faragott hatalmas vonásait. A Drugulin-féle arcképkatalogus 1860-ból, a genfi apostolnak kilenc különféle mestertől származó arcképét sorolja ugyan föl, a nagy angol arcképlexikon pedig már harmincnégy Kálvin-képről tud, de mindezek authenticitásához sok szó férhet. Így az ifj. Hans Holbein nevét, aki mint Woolnoth, Ghenar és mások rézmet-szetei ősképeinek alkotója él, jó eleve eliminálnunk kell, mert ezek a lapok jóval későbbben készültek és minden valószínűség szerint Boivin metszete nyomán. Kálvin ezeken körülbelül ötven éves és így a már 1554-ben elhunyt Holbeinnek egyáltalában nem ülhetett modellül. Ha azonban az életkormegállapításban még egy tíz éves tévedési latitudet fogadnánk is el, mely föltevés éppen Holbeinnél teljesen ki van zárva, még akkor is egy esetleges Kálvin-arckép a mester utolsó londoni korába esne. Teljesen tarthatatlan tehát az a lehetőség, hogy művész és ábrázolt valaha egymással találkozott volna. Ezt bizonyos szempontból joggal sajnálhatjuk, mert Holbein ecsetének segítségével valóban úgy látnók Kálvint, mint az elfogulatlan történészek, menten minden — még a kálvinista párt-ember előítéleteitől is. Ezen ijesztően hideg arcképfestő megtántoríthatatlan tárgyvilágossága és fölényes emberismerete, mely p. o. Erazmus örvényes szkepszisét nemcsak physiognomiái, hanem szinte physiologiai úton adja, Kálvin acélos fanatizmusát látva, hatalmas mesterművet alkotott volna. Arról a szerencsés lehetőségről, hogy t. i. a reformátor külsejét világosabban, a valóságot megközelítőbben lássuk, mint kortársainak többsége, kik között csak egyetlen Holbein volt, — fájdalom — le kell mondanunk. Sőt az a szép legenda is széjjelfoszlik, mely szerint a fiatal Kálvint nem kisebb egyéniség, mint Tiziano festette volna. Ezen tradíció ellen ugyan kevesebb külső valószínűtlenség szól, legfeljebb az, hogy az

egész későbbi korban egyetlen egyszer sem esett szó egy erre vonatkozó reális műről, még olyan értelemben sem, mint Holbeinnél, hogy semleges Kálvin-képeket hoztak volna össze-függésbe a nagy velencei mester nevével. Hogy 1535-ben Ferrarában volt, tehát ugyanabban az évben, melybe Kálvin ottani tartózkodását is kell tennünk, már II. Ercole datált és szignált arcképe is igazolja, mely két példányban, a madridi Pradoban és a párisi André-féle gyűjteményben maradt reánk. Azt is igazolja azonban ez a kép, hogy Tizian és Kálvin ferrarai látogatása bizony nem eshetett egybe, hiszen Kálvin éppen a hosszabb időre Rómába utazott herceg távollétét használta fel, hogy Renata hercegnőt, az ő reformatori eszméi felé hajló francia királyleányt meglátogassa. Tizian tehát II. Ercole arcképét csak a téli vagy tavaszi hónapokban festhette. A rákövetkező időben Tizian, úgy látszik, egyáltalában nem volt Ferrarában. Ezen száraz tényállás azonban a reformátorokkal kapcsolatban buján burjánzó legendaképzést korántsem tudta kielégíteni. Mindenkor nagy hajlandóság mutatkozott Kálvin ferrarai tartózkodásának, az olasz renaissance szellem és társasélet formáinak megfelelő kiszínezésére. Egy későbbi kritikusabb kor ezeket a meséket annyira megrostálta, hogy Kálvin ferrarai látogatása maga is már szinte kérdésessé vált. Ez a felfogás azonban Beza teljesen autentikus híradásával, valamint Kálvinnak Renatához intézett leveleivel szemben, melyek itt-ott Ferrarában folytatott beszélgetéseikre is céloznak, minden bizonnyal tarthatatlan. A XVII. század ferrarai helytörténészei pedig már sokkal óvatosabban tárgyalják ezt a kérdést, amin, tekintve az ellenreformáció szellemét és a kis ferrarai állam erősen függő viszonyát a szentszékhez, nem lehet csodálkozni. Főtörekvésük a hercegnek minden gyanútól való tisztázására irányul. Egyik közülük, Ludovico A. Muratori,¹ kinek forrásai Papirio Massone, Floremondo Permondo, Spondano, úgy véli, hogy Kálvin 1535-ben vagy a rákövetkező év kezdetén, áruhában és Carlo d'Hippeville álnév alatt érkezett volna Ferrarába. Renata udvarában akkor már Ponse és Sonbise francia kálvinisták is ott voltak. Kálvin nemsokára kénytelen volt az inkvizíció elől menekülni és a herceg maga, Muratori szerint, csak jóval később jött volna rá a reformátor és Renata összekötéseire; ebből látszik, hogy ez a szerző mindenben az Este-ház tehermentesítésére törekszik. Varillas² Kálvin tartózkodását Renata udvaránál, szintén 1535-be helyezi, ellenben a herceg bűnrészségét legalább annyiban föltételezi, hogy ez megengedte, sőt elősegítette a reformátor titkos és

háborítatlan távozását. Feleségének természetesen megtiltotta az új vallás gyakorlatát. Sandormini³ számos felhozott okmány nyomán szintén 1535 őszére következtet, mint Kálvin elutazásának időpontjára, mely nézethez pár jelentéktelen fenntartással Cittadella⁴ is csatlakozik. Fontana⁵ pedig háromkötetes okmánygyűjteményében csak kevés érdemleges adatot nyújt, úgy hogy Gruyervel⁶ összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Kálvin az Estek régi palotájában, a mai Palazzo Communaléban, tehát nem éppenséggel eldugva lakott és hogy innen november vége felé elutazott. Eszerint az 1536. január 25-én visszatért Ercole természetesen nem találkozhatott vele. Ez az előadás már azért is leginkább megközelítheti a valódi tényállást, mert legjobban illeszkedik mindabba, mit Ercole d'Estéről tudunk. A herceg, úgy mint családjának többi tagjai is, egyáltalában nem volt a megesontsodott előítéletek embere, éppen nem izgatták vallási problémák, amint-hogy az északi reformáció nagy mozgalma a kultúra minden finomságával telített renaissance-olaszoknál semmiféle hatást, még visszahatást sem bírt kelteni. Ha ez a vallási türelmesség még igazolásra szorulna, úgy Ercole öccsének, Ippolito ferrarai kardinálisnak, a Tivoliban épült villa gazdájának, viselkedésére lehetne hatásosan utalni, ki mint párisi pápai nunciussal, nem egyszer részt vett még hugenotta istentiszteleteken is. A trienti zsinaton pedig abbéli javaslatát, hogy lehetőleg még a zsinaton adassék Kálvinnak alkalom tételeinek megvédésére, olyannyira igyekezett indokolni, hogy szinte magától fölmerül a gondolat, hogy Kálvint már régebben, talán éppen ferrarai látogatása révén ismerte. Így II. Ercole is bizonyára tudott a genfi reformátor látogatásáról, lelkiismereti furdálásokat azonban nem érzett miatta, hacsak nem mint tapasztalt politikus tett egy-egy intézkedést ezen incidens netaláni kedvezőtlen hatásainak ellensúlyozására. Ezt annál könnyebben tehette, mert a kérdéses időben éppen Rómában volt és személyesen és eredményesen tárgyalt a szentszékkal országot érintő, fontos, tisztán külpolitikai és hatalmi kérdésekben. Ezen kissé hosszas fejtegetéseink eredményeként megállapíthatjuk, hogy Kálvin, kinek Ferrarába érkezése még mindig feletle homályos, 1535. novemberében feltétlenül már elhagyta az Estek udvarát, alkalmasint a herceg jóakaró intelmére. Ezen tényállás és Tiziánnak a herceget ábrázoló arcképének kombinálásából keletkezhetett a Kálvin—Tizian-féle hagyomány. Nincsen azonban kizárva, hogy ez a tradíció más forrásokból is táplálkozott és egy tévesen Tiziánnak tu-

lajdonított olasz Kálvin-képre megyen vissza. Egy ilyennel foglalkozik az alábbi fejtegetés.

A bolognai Zacchi-család tulajdonában van egy meggyőzően raffaeles hatású kép, melyről egy régi családi hagyomány azt állítja, hogy az ábrázolt nem más, mint Kálvin. Ha ezt a képet egybevetjük Renée Boivin bevezetésünkben autentikusnak talált metszetével, meglepő hasonlatosságokra akadunk. A metszet felirata a következő: Johannes Calvinus. Anno Aetatis. 53. (B. R. monogramm.) A lap felső szélén „prompte et sincere“ olvasható. A jellemzően finom metszetű orr, a szemkörnyék ábrázolása, valamint a keskeny, összeszorított ajkak, mindkét képen azonosak. A különbségek inkább a változott stílusbeli felfogás rovására irandók. Boivin rajzszerű, szinte kínosan száraz modorával szemben a Zacchi-féle képben uralkodó fölfogás a magas renaissance legjobb teljesítményeire emlékeztet és nagyon könnyen hozzájárulhatott a Tizian-féle legenda-képzéshez. Míg a rézmetszet prófilképén a főhangsúly a finom vágású orron van, addig a Zacchi-féle háromnegyed arcélben visszaadott olajfestmény benyomását teljesen a szemek acélos fénye és megigéző intenzitása határozza. Legfeltűnőbb az eltérés a szakállviselésben. Boivin ábrázolta a genfi reformátorra annyira jellemző kecskeszakállt viseli, míg az olajfestésű arckép a különben is rövidebb szakáll puhább formáit mutatja. Ennek magyarázatául utalnunk kell a majdnem 30 évet kitevő korkülönbségre, valamint azon tényre, hogy Kálvin álruhában utazott, miből egy változott haj- és szakállviselésre könnyen lehet következtetni. Az ízlés- és stílusbeli különbséget is tekintetbe kell venni; a szintetikus renaissance-fogalmazás ilyen véletlen képzésektől vagy teljesen eltekint, vagy különös jelentőséggé emeli azokat, mint p. o. Raffael bandza Inghiramijánál az Uffiziákban. Közel áll a képünkön megnyilatkozó felfogáshoz még a párisi Spitzer-gyűjtemény⁷ egy zománccminiatüre arcképe. Kálvin ezen en face van ábrázolva, szakállának formái inkább a Zacchi-képpel rokonok. Translucid színekben emelkedik ki ez a képecske végtelen finom tónusú zöld háttér előtt. Kifejezése azonban üresebb, szemei fáradtabbak és a jellemző acélos fényt is nélkülözik, az orr pedig formátlanabb és vastagabb, mint Boivin metszetén vagy ismeretlenünk festményén. Nagy jelentőséget kap ez az emalkép azáltal, hogy szignálva van (L. L. = Leonard Limosin) és datálva, még pedig 1535-re. Ezen roppant érdekes terminussal a bolognai kép azonosságára vonatkozó bizonyításunk tulajdonképpen célhoz ért: *az eddig ismeretes Kálvin-képek közül épp az, mely felfogásában legközelebb áll a*

mi képünkhöz, szintén a reformátor ferrarai tartózkodásának évében, azaz 26 éves korában készült.

Ki volt most már ezen arckép alkotója? Közelfekvő föltevés, a művész azok közt a ferrarai mesterek között keresendő, kik 1535 körül II. Ercole szolgálatában állottak. Igaz ugyan, hogy a ferrarai iskola épp akkor a kiváló művészek egész sorával dicsekedhetett. Ott van először Dosso Dossi, az iskola feje, kit a velenceiek által iskolázott színezése, phaenomenális fényhatásai erősen kiemelnek a ferrarai helyi nagyságok közül. Igaz ugyan, hogy ezek a tulajdonságok a reális adottságokhoz bizonyos szilárd viszonylatokat igénylő portréművészetnek nem válnak éppenséggel javára. Dosso ezen a téren is számottevő mester, de arcképei vallásos és mythologiai tárgyai mellett, meglepően tartózkodók, józanok, sőt szárazak. Kálvin fanatikus szellemességtől és hatékony energiától telített egyéniségével szemben, ahogy az a Zacchi-képből is k sugárzik, Dosso Dossi művészete nem állhatta volna ki a próbát. Öccse, Battista, még kevésbbé jöhet számításba, hiszen ez csak a tájképfestésben tudott nagyobb, a ferrarai helyi tradíción túl menő hatásokat elérni. A hihetetlen termékeny Garofalo (Benvenuto Tisi) művei pedig oly eklektikus ürességgel tüntetnek, mely jóeleve kizárja még a gondolatot is, hogy ő készítette volna kérdéses Kálvin-képünket. Pordenone pedig, Tizian velencei vetélytársa, a kritikus 1535. évben minden bizonnyal még nem volt az Estek udvaránál. A többieknél, Pellegrino da San Danielénél, Giralamo da Carpinál, vagy Camillo Filippinél egész oeuvrejük még sokkal problematikusabb, semhogy stilisztikai összehasonlításhoz helytálló kriteriumokkal szolgálhatna. Ugyanez áll az akkoriban Ferrarában működött idegen mesterekre is, mint Guillanne Boides de Malinesre vagy Lucas Corneliszre, Cornelisz Engelbruhsen fiára, ki sokáig VIII. Henrik udvaránál is volt, anélkül, hogy ott Londonban vagy akár Ferrarában hátrahagyott volna csak egy megközelíthető biztonsággal is neki tulajdonítható munkát.

Képünk szerzőjét tehát más környezetben kell keresnünk. Már fent említettük, hogy az arckép első közvetlen benyomása *a klasszikus római iskolára vagy még szűkebb körre szorítva, a legszebb Raffael-hagyományokra utal.* Raffael maga természetesen egy 1535-ben készült képnél nem jöhet számításba. Műhelyének összeköttetéseiről az Este-házzal, meglehetősen hiteles forrásaink vannak. Már Borsieri⁸ egyik epigrammájában olvassuk: „Per un ritratto d'Alfonso d'Este, Duca di Ferrara sopra un dissegno di mano di Raffaele da

Urbino, in cui si vede il Duca ancor pargoletto con la vittoria, che gli mostra le poppe“. Az estei műgyűjteményből Campori⁹ említi Pier Luigi Farnese Raffaelnek attribuíált kép-mását, egy hetven aranyra becsült olajfestményt, azonkívül még egy pap arcképét és egy pasztellefet, melyek közül még a Farnese-kép sem minden kételyt kizáró biztonsággal azonosítható. Más helyen¹⁰ beszámol Campori egy komoly összetűzésről I. Alfonso és Giulio Romano, meg a Raffael-iskola között. A herceg Raffael halála után visszakövetelte azt az 50 aranyat, melyért a mesternek aragoniai Johanna arcképének egy másolatát kellett volna elkészítenie, mely képnek a kivitelét a herceg a tanítványokra nem merte bízni. Alább majd látni fogjuk, hogy ez a civódás nagy mértékben céltalan volt, mert az eredeti kép is meglehetősen biztonsággal Giulio Romano művei közé sorolható.

Ezek az összeköttetések II. Ercole alatt barátságosabbak lettek, mikor Giulio barátjának, Castiglione grófnak pártfogása folytán, mint Giovanni Francesco Gonzaga herceg udvari festője, Mantovába került, ott hagyván a „Sacco di Roma“ után teljesen sivár és kilátástalan római piacot. Itt fölkereste őt Vasari is, úgy hogy ennek erre vonatkozó előadása igényt tarthat a legtokéletesebb authenticitásra.¹¹ Szerinte Giulio már itt készített gobelin-rajzokat a Gonzagakkal sógorságban levő ferrarai udvar megrendelésére. Az Estek fővárosában akkor Nicolo és Giovanni Battista Rosso szőnyegszövők működtek. Nem helytálló J. P. Richter és Campori¹² föltevése, hogy ez a megrendelés az oka Giulio 1535. évi ferrarai meghívásának, mert ezek a gobelinek Dollmayr¹³ szerint már 1535-ben a francia király tulajdonában voltak. A meghívás oka tisztán az volt, hogy a nagy tűzvész után Giulióra akarták bízni a még Bagio Rosetti által tervezett hercegi palota nagy loggiájának ujjaépítését. De már 1535. évi február 2-án értesíti a művész Gonzagát egy Ferrarából írt levelében, hogy ezeket a munkálatokat egy mai napig még föl nem derített okból nem vállalhatta. Főleg tapissériák és dekcratív munkálatok tervezésében azonban elég dolga lehetett Ferrarában, mert az 1536. évi carneval után utazott vissza Mantovába.¹⁴ *Ha most már Kálvin ferrarai utazásának eshetőségeit megvizsgáljuk, úgy ennek legeltérőbb terminusai is beleesnének Giulio Pippi majdnem egy egész évig tartó ottani tartózkodásába. Így tehát az a föltevés, hogy Raffael legtehetségesebb és legnagyobb szabású tanítványa készítette volna Kálvin kérdéses arcképét, a legkomolyabb vizsgálatot érdemli.* Csakhogy Giulio művészetének ezen ágában még egy-

két bizonytalanság megoldásra vár, mert alig van egy problematikus Raffael-arckép, melyet valamikor nem Giulionak tulajdonítottak volna.

Igy mindenekelőtt a párisi Louvreban levő és aragoniai Johannát ábrázoló szép arckép érdemli meg vizsgáló figyelmünket, melynek óriási népszerűsége mellett a római Doria-Pamfili-képtár és a Lápese melletti Lützschenai Sternburg-féle gyűjtemény egykorú másolatai is tanuskodnak. E képre vonatkozólag az egykoruk közül Vasari azt állítja, hogy a fejet maga Raffael rajzolta és a további kidolgozást Giuliora bízta. Ma azonban, egyéb kortársak tudósításából, tisztán látjuk, hogy Vasari állítása nem fedi a valóságot, mert a mester tanítványát, Giuliot küldte Nápolyba, hogy aragoniai Johanna arcképéhez természet után kartont készítsen. Egyébiránt is az a beállítás, hogy a mester maga egy tanítványa által készített rajz után dolgozott, egyenesen ellentmond nemcsak a Raffael-műhely üzeméről alkotott általános tudomásunknak, hanem minden logikának is. Mert csak annak lehetett az ábrázolandó egyénről helyes képzelete, aki a rajzot természet után készítette. Ezek után az a föltevés is fonáknak látszik, hogy Raffael a kép többi részének készítője gyanánt volna tekinthető. Azok, kik Raffael szerzősége mellett érvelnek az arckifejezés feszültségében, az ábrázolt kissé külső páthoszában, sőt a színezet árnyalataiban, csak annak a bizonyosságát vélik látni, hogy a kép mostani alakjában távol készült modelljétől. Ily erőszakolt föltevésre azonban semmi szükség nincs, mert e sajátságok, mint Dollmayr is megállapította,¹⁵ éppen a Giulio művészetének jellemző vonásai.

Raffael hiteles arcképműveitől (II. Gyula pápa, Castiglione, Doni stb.) képünket elválasztják a szemtáj kissé kemény kidolgozása, a szemöldökök túlhosszú ívelései és az összeszorított száj. Tekintettel arra, hogy ezek a jelenségek a Raffaelnak tulajdonított arcképek egész sorozatánál előfordulnak, ezekben nemcsak az imitativ ügyesség kritériumait, hanem lényeges stílusbeli eltéréseket kell látnunk. Nagyon jellemző, hogy ezek a sajátságok képünknek a Doria-Pamfili képtárban őrizett másolatánál teljesen eltűnnek egy csodálatosan lionardos összhatás javára.

Ugyancsak Giulionak kell tulajdonítanunk alapos stílkritikai vizsgálatok után a híres Fornarina-képet a Barberini képtárban, amely a köztudatban ma is, mint eredeti Raffael-kép szerepel.¹⁶

A római Corsini-képtárban látható egy kép, mely kétségtelenül Giulio Romano keze alól került ki. Ábrázoltja

Giovanni Battista Ghiberti. Itt is találunk a jelentős emberi vonások Raffaelre emlékeztető tudatos kiemelésén és az akcessorikus és kosztümszerű jelenségek kihasználásán felül bizonyos a modorosság felé hajló stilisztikai sajátosságokat. Ezen megállapítások súlya alatt, Bayersdorfer nyomán, Giulioónak kellene tekinteni a müncheni pinakothékában levő Bindo Altoviti és az ehhez erősen hasonló raffaeles portréfejet Montpellierben, melynél Berenson Bresciano da Siena-ra gondolt.¹⁷ Bizonyító anyagul kívánkozik még az angol magántulajdonból a strassburgi múzeumba került arcképfaj, mely Dehio¹⁸ 1909-ben kiadott katalógusában mint Raffael műhelytársa szerepel és a Fornarinát ábrázolja, de fiatalabb korban, mint a Barberini képtár festménye. Az idevonatkozó meglehetősen terjedelmes irodalomból Venturi¹⁹ kis cikkét szeretném kiemelni, ki ezt a munkát Giulio művének tartja, ami az élénk ajkakra és a szemtáj erősen árnyékolt kezelésére való tekintettel szinte biztosnak vehető. X. Leo és a Pradoban levő fiatal prelátus arcképeinek ruhakezelése, főleg vastagabb ecsetvonásai miatt, szintén Giulio segítő kezére vall. Ugyan-ezeket a kriteriumokat szűrhetjük le Raffael nagy kompozícióinak arcképeiből, teszem a Constantinus keresztelését és Heliodoros templomrablását ábrázoló vatikáni freskóiból. Az utóbbi végső redakciójánál Giulio már erősen közreműködött.

Ha most már a Zacchi-képet, melyben Boivin metszetével és Lamosin zománeminiaturejével való összehasonlítás után megközelítő biztonsággal Kálvin arcképét láthatjuk, beillesztjük ebbe az összefüggésbe, előáll a következő eredmény: a beállítás több pózzal dolgozik, mint Raffael fölényes vitalitást kisugárzó embereinél. A nagy urbinói mestertől átszellemült physiognomiák lelki egyensúlyával szemben feltűnő a mi ábrázoltunknál a kiható szellemi erők erős feszültsége. A szemkörnyék különösen ki van domborítva. A szemöldökök hosszúra vannak húzva és erősen íveltek. Az egész képet domináló nagy, fénylő szemek hatása ezáltal szinte diabolikussá válik. A képsíkból hirtelenül kifelé forduló fej hatalmasan fokozza a hármas dimenzionalitás benyomását. Ha még arra a módra utalunk, ahogy fény és árnyék egész szélességükben egymás mellé vannak rakva, továbbá a színkezelés erős impasztójára, mintegy gyűjtőlencsében látjuk koncentrálni Giulio többi arcképműveinél talált stilisztikai tulajdonságokat és a valószínűség magas fokával mondhatjuk ki, hogy Kálvin ezen kétségtelen legjelentősebb arcképének festőjét Giulio Romanóban véljük felismerni. De ez a kép még az ő portréművészetének tetőpontját jelenti. Élete magaslatán, 43 éves

korában festette, mikor ferrarai tartózkodása alatt a 26 éves Kálvin személyében, kissé pathetikusan elébe lépett egy nagy ember sűrűsített szellemi energiája. Ha megkísérelt bizonyításunk helytálló, úgy ez Giulio Romano művészete megismerésének szemszögéből legalább oly fontos, mint ikonographiai és egyháztörténeti jelentősége; nem is szólva arról, hogy X. Leo és VII. Kelemen udvari festőjének és az „Institutiones Religionis Christianae“ fiatal szerzőjének találkozása még egy bizonyos világtörténeti pikantériát sem nélkülöz. Az egész kérdés ama furcsa, de nem éppenséggel ritka esetek közé tartozik, mikor egy homályos történeti tény és egy bizonytalan műtörténeti lelet egymást kiegészítik egy meglehetősen magasfokú bizonyossággá.

Horváth Henrik

a Római Magyar Történeti Intézet tagja.

¹ Muratori Lud. A. Delle Antichità Estensi. Modena 1740. II. parte 390 l.

² Varillas Antoine: Istoria delle Revoluzioni accadeta in Europa in materia di Religione. Venezia 1710. 465. l.

³ Sandormini Tomasso: Della venuta di Calvino in Italia e di alcuni documenti relative a Renata di Francia-Rivista Storica Italiana IV. fasc. III. 1887. luglio-settembre 531—561-ig.

⁴ Cittadella: Notizie relative a Ferrara. Ferrara 1844. 323. l.

⁵ Fontana: Renata de Francia. Atti e Documenti.

⁶ Gruyer: L'Art Ferrarais. Paris 1897. I. 185., 358. l.

⁷ Claudius Popelin: Les emaux peints de la collection Spitzer-Gazette des Beaux Arts 1881. II. serie 24., 117. l.

⁸ Scherzi di Girolamo Borsieri. Milano 1612. Parte II. 93. l.

⁹ Campori: Artisti Italiani e Stranieri negli stati estensi. Modena 1855.

¹⁰ Campori: Notizie mediti. Modena 1859.

¹¹ Vasari: Vite di pinenelent pittori en. Venezia 1829. Tomo X. 411. l.

¹² S. P. Richter: Giulio Romano in Dohme Kunst u. Künstler Leipzig 1879. III. 9. No. 64—65. 23. l. — Campori: i. h. 273. l. 4. jegyzet.

¹³ Dollmayr: Giulio Romano u. das Klassische Altertum. Jahrb. der Kunsthist. Samml. des allerhöchsten Kaiserhauses. XXII. 178. l.

¹⁴ Carlo Conte d'Arco: Istoria della vita e delle opere di Giulio Romano. Mantova 1842. 87. l.

¹⁵ Dollmayr Herman: Raffaels Werkstätte (Jahrbuch der Kunst historischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses XVI. 280.)

¹⁶ Lásd Carlo d'Arco i. h. appendice prima IV. l., Lermoloeff: Die Galerien Borghese und Doria-Pamfili in Rom, Leipzig 1890. 60. l.

¹⁷ Berenson: Le portrait Raphaellesque de Montpellier Gazette des Beaux Arts. 1907. 208. l.

¹⁸ Dehio: Verzeichniss des Kunstmuseums der Stadt Strassburg. Strassburg 1909. No. 266.

¹⁹ Venturi A.: L'Arte 1899. 471. l.

A képviselők felelőtlensége.

Minden magyar ember szomorúan látja a nemzetgyűlési tárgyalások alacsony színvonalát, a szinte végtelenségig elhúzódó szóáradatot, melyben több a személyeskedés, mint az ügyszó való tárgyilagos hozzászólás.

Ez a jelenség nemcsak azért érdemel figyelmet, mert az állam legfontosabb szervének, a törvényhozásnak működéséről van szó, hanem azért is, mert a parlamentnek — mint azt *Vargha Ferenc* koronaügyész egy nem régen megjelent tanulmányában* igen szépen kifejti — az egész társadalomra óriási hatása van.

A parlament az ország érdeklődésének középpontjában áll, ha hangja és harcmodora durva, ez a durvaság elterjed a társadalom legszélesebb rétegeiben és megmértelyezi a nemzetet. A parlamenti személyeskedések gyakran egészen immorális színben tüntetnek fel a közéletben hangadó egyéneket s a közönség, melynek nincs módjában elválasztani a valót a valótól s amely szeret indokolatlanul is általánosítani, hamis képet alkot magának egész közéletünk erkölcsi színvonaláról és sokan vannak, akik szívesen igazítják saját életüket ehhez az elképzelt alacsony színvonalhoz.

A parlamenti tárgyalások durva hangja és alacsony színvonala tehát egy nagy társadalmi baj, mely a legkomolyabb figyelmet érdemli.

Sietünk hangsúlyozni, hogy ez a baj nem a magyar nemzetgyűlés speciális betegsége, hanem általánosan konstataható tünet, mely kétségkívül összefügg a választói jog kiterjesztésével. Nemcsak amiatt, hogy alacsonyabb műveltségű egyének is bejutottak a parlament tagjai közé, hanem azért is, mert a választói jog kiterjesztésével új társadalmi osztályok előtt nyíltak meg a parlament kapui s így nagyobbak és élesebbek lettek ott az érdekellettek. Az éles érdekelletét

* *Vargha F.*: A képviselők felelőtlensége. Jogállam könyvtára 20. füzet 1924

pedig igen alkalmas arra, hogy a tárgyalás hangját durvává tegye.

Másrésztől összefügg a baj azzal is, hogy a parlamentáris kormányzati rendszer mellett a parlament nemcsak a törvényhozás szerve, hanem az ő akaratától függ a kormányzat iránya, sőt bizonyos mértékben a kormány tagjainak személye is. Ez a körülmény a parlamentet a kormányhatalomért való küzdelem színterévé teszi. A hatalomhoz fűződő nagy érdekek pedig könnyen érzéketlenné tesznek egyeseket aziránt, hogy az eszközökben válogatóságok legyenek.

Hogyan lehet a bajon segíteni? Minden esetre hiba volna általában a parlament ellen foglalni állást s akár a választói jog megszükitését, akár a parlamenti kormányrendszer megszüntetését követelni. Maga az elv, hogy a parlament lehetőség szerint a nemzet minden rétegének képvisellete legyen s hogy a nemzetnek a parlament útján a törvényhozás mellett irányító befolyása legyen a kormányhatalomra is, minden esetre helyes. Olyan orvosszert kell keresni, mely a bajt anélkül szünteti meg, hogy ezeket az alapelveket érintené.

A baj egyik oka a képviselők felelőtlensége. Ismeretes, hogy a képviselő mindazért, amit mint olyan a házban, vagy a házban kívül mond vagy tesz, csak a ház által vonható felelősségre. Ez a felelőtlenség a mentelmi jog egyik része, szemben a másikkal: a sérthetetlenséggel, mely a képviselőnek nem képviselői minőségben tanúsított magatartására vonatkozik s azt jelenti, hogy az általa ilyen minőségben elkövetett bűncselekmény miatt a ház engedélye nélkül bűnvádi eljárás nem indítható.

A felelőtlenség teljesen kiveszi a képviselőt illető tényeire vonatkozólag a büntető törvények hatálya alól. Célja a képviselők szólásszabadságát s ezen a révén magának a parlament működésének szabadságát biztosítani. Angliában a felelőtlenség történeti fejlődés eredménye s úgy tekintetik, mint a parlament szerepének szükségszerű velejárója. Franciaországban viszont két nagy elvnek: a népszuverénitás és a hatalmak megosztása elvének produktuma. Francia felfogás szerint a nép szent és sérthetetlen s ez a tulajdonság áthárul a nép képviselőire is; a hatalmak megosztásának Montesquieu-féle elve alapján viszont a bírói hatalom nem avatkozhatik be a törvényhozó hatalom működésébe, ebből az elvből következik, hogy a képviselők törvényhozói tényei bírói eljárás tárgyává nem tehetők.

Ez a felelőtlenség azonban csak a büntető törvények szerinti felelősség alól való mentességet jelenti, a képviselő

magával a parlamenttel szemben nem felelőtlen. Ez a felelősége vagy büntetőjogi, mint Angliában, hol a ház tagjai fölött a *lex et consuetudo* parlamenti alapján büntető hatalmat gyakorol s fogházbüntetést is róhat ki vagy fegyelmi természetű, mint Franciaországban és nálunk, hol csak fegyelmi jellegű intézkedéseknek (rendreutasítás, szömegvonás stb.) van helye.

A képviselői felelőtlenség a parlament működésének szabadságát van hivatva biztosítani, de tényleg az egyes képviselők számára biztosít mentességet a büntető törvények hatálya alól. Ha ebből a szempontból nézzük a dolgot s a kérdést úgy formulázzuk, hogy helyes-e a képviselőknek a képviselői minőségben elkövetett deliktumokért büntetlenséget biztosítani, arra természetesen csak nemmel felelhetünk. Teljesen igaz, hogy a modern világfelfogással s erkölcsi érzésünkkel áll ellentétben, hogy a képviselői minőség *salvus conductus* adjon bűncselekmények elkövetésére (Vargha F.). De a képviselői felelőtlenségnek nem is ez a célja, hanem, hogy kizárja a kormány részéről a lehetőségét is annak, hogy a parlament tagjai ellen politikai magatartásukért bűncselekmény elkövetésének ürügye alatt eljárást indíthasson s ezáltal a parlament működésének szabadságát korlátozza. A kérdés tehát az, hogy ezt a célt el lehet-e érni a képviselők elvileg és gyakorlatilag egyaránt helytelen felelőtlensége nélkül?

A mentelmi jog másik részének: a sérthetatlenségnek a felelőtlenséggel azonos célja van, csak a cselekmények egy másik csoportjára, t. i. a nem képviselői minőségben elkövetett cselekményekre vonatkozólag. Így önként fölmerül a kérdés, hogy a cél, t. i. a zaklatás lehetőségének kizárása nem volna-e azzal biztosítható, hogy a sérthetatlenség a képviselői minőségben elkövetett cselekményekre is kiterjesztetnék, vagyis, hogy a képviselő ezekért a cselekményekért a büntető bíróságok által felelősségre volna vonható, de csak akkor, ha erre a ház a fölhatalmazást megadta. Svédország, Dánia és a svájci szövetséges állam alkotmányjoga így rendelkezik.

Ez azonban nem kielégítő megoldás. A parlamentnek a mentelmi ügyekben hozott határozatai rendszerint nem mentesek a pártpolitikától, úgy hogy a sérthetatlenség jogintézménye általában nem nyújt elég hatályos védelmet az esetleges zaklatással szemben. De ettől eltekintve is egészen más a helyzet a képviselőnek két különböző minőségben tett nyilatkozatai közt. A köz szempontjából nem fontos, ha a képviselő nem képviselői minőségben tett nyilatkozatainál túlzott óva-

tossággal vigyáz arra, hogy vele szemben bűncselekmény elkövetésének még az ürügye se merülhessen föl, de a parlamentben más a helyzet. A parlament rendeltetésével állana ellentétben, ha a képviselőket a zaklatás lehetősége visszatartaná attól, hogy meggyőződésüket szabadon kifejezésre juttassák.

A szólásszabadság és a felelőtlenség nem synonym fogalmak, mert hiszen a szólásszabadság, mint minden szabadságjog, csak a törvény korlátain belül illeti meg az egyeseket és nem ad fölhatalmazást bűncselekmények elkövetésére, de a felelőtlenség azért a szólásszabadság garanciája azon a büntetőjog határán innen fekvő kényes területen, hol bűncselekmények elkövetésének ürügye könnyen konstruálható. Persze nagy hiba, hogy a védelem a büntetőjog területére is átnyúlik s valóságos deliktumokkal szemben is felelőtlenséget biztosít, de ezen nehéz segíteni, mert hiszen a büntetőjogi határ a konkrét esetben azonnal nem vonható meg s a jogerős bírói ítéletig vitás marad, hogy a cselekmény innen van-e, vagy túl a büntetőjog mesgyéjén.

A kérdést nem lehet szabályozni úgy, hogy a kormány részéről is ki legyen zárva a zaklatás lehetősége s a képviselők részéről is az, hogy a büntetőjog tilos területére átlépjenek. Az egyik oldalon szükségképen nyitva marad a kapu a visszaélések elkövetésére. A közvélemény aszerint, hogy a visszaélés lehetősége melyik oldalon nagyobb és veszedelmesebb, foglal állást a képviselői felelőtlenség mellett vagy ellen. Ma, mikor a nemzetgyűlésen — sajnos — nem egyszer történik visszaélés a képviselői felelőtlenséggel, a közhangulat határozottan a felelőtlenség ellen van s jogászainkat, sőt az igazságügyi minisztert is foglalkoztatja a felelőtlenség megszüntetésének vagy legalább korlátozásának gondolata.*

Polner megállapította,** hogy régi törvényeink elismerik ugyan az országgyűlési szólásszabadságot, de a mai értelemben vett felelőtlenséget nem biztosítják. Tulajdonképpen régi közjogunk szellemében járnánk tehát el, ha a képviselői felelőtlenséget eltörölnénk.

Mégis azon a nézeten vagyok, hogy a parlament függetlensége és szabadsága szempontjából veszedelmes volna a kép-

* V. ö. *Vargha F.* idézett tanulmányán s *Nagy Emil* volt igazságügyminiszter alább említett törvénytervezetén kívül *Egyed István*: A mentelmi jog határai. Magyar Jogi Szemle. 1924. évi február és márciusi füzet.

** *Polner Ödön*: A mentelmi jog. Magyar Jogi Lexikon V. kötet 410 lap.

viselői felelőtlenség elvét teljesen feladni. Az ú. n. politikai deliktumoknál minden esetre fenntartandó a felelőtlenség elve s a házszabályokban kell olyan intézkedéseket tenni, melyek a visszaélést lehetőleg kizárják. Láttuk, hogy a képviselő képviselői minőségben tett nyilatkozataiért és cselekményeiért felelős a házzal szemben s a ház fegyelmi jellegű büntetéseket szabhat ki rá. Ezek a büntetések a jelenleg hatályban lévő házszabályok szerint is — „ha ezt az elkövetett vétség súlyossága indokolja“ — „az illető képviselőnek az ülésekből határozott időtartamra való időleges kizárásáig“ terjedhetnek. Nincs akadály, hogy a büntetés megfelelő kautelák mellett: a különösen súlyos esetekben, vagy ismételt visszaesés esetén egészen a mandátumtól való megfosztásig fokoztassék.

Más a helyzet a nem politikai deliktumoknál: a becsületsértésnél és a rágalmazásnál. Ezeknél egyrészt a zaklatás veszélye kevésbé imminens, másrészt a ház fegyelmi hatalma itt teljesen elégtelen. Az, akinek becsülete ellen a képviselő támadást intézett, a ház fegyelmi jellegű intézkedéseit rendszeresen nem tekinti magára nézve elégtételnek s mivel bírósághoz nem fordulhat, az elégtételvévésnek nem marad más módja a párbajnál. Ugy, hogy a képviselők felelőtlensége a mások becsülete ellen intézett támadásokért, mint egyetlen megoldási módhoz, szükségképen a párbajhoz vezet. Itt rést kell ütni a képviselői felelőtlenség elvén már csak azért is, mert a párbaj elleni küzdelem mindaddig nem lehet eredményes, míg a képviselők bírói úton felelősségre nem vonhatók a mások becsülete ellen intézett támadásokért.

Miként legyen ez a felelősség szabályozva?

A büntető törvénykönyv a becsületsértés és rágalmazás esetében bizonyos feltételek mellett megengedi a valódiság bizonyítását; a képviselőt sem lehet megfosztani a valódiság bizonyításának jogától. A parlamenti szólásszabadság veszélyes korlátozása lenne, ha a „rágalmazó“ képviselő, ha csak a ház részéről is, arra való tekintet nélkül részesülne megrovásban, hogy az általa állított tény igaz-e vagy sem. Sőt még tovább kell menni. Tudjuk, hogy a parlament van hivatva a kormány és a kormányközvegek működését ellenőrizni és az esetleges visszaéléseket leleplezni, úgy hogy a képviselőnek quasi kötelessége olyan tényeket nyilvánosságra hozni, melyek valótlanságuk esetén a rágalmazás bűncselekményét állapítják meg. A parlament ezt a hivatását nem teljesíthetné, ha a képviselő csak olyan visszaéléseket hozhatna nyilvánosságra, melyek valódiságát perrendszerűen bizonyítani tudja.

Nézetem szerint a képviselő becsületsértés vagy rágalmazás

zás miatt csak akkor volna elítélhető, ha nem tudja igazolni, hogy közérdekből és jóhiszeműen, illetőleg a kellő gondossággal járt el. Első sorban ő is a valódiság bizonyítására volna kötelezve s csak másodsorban, ha ez nem sikerül, volna elegendő annak a bizonyítása, hogy közérdekből és kellő gondossággal emelte a vádat. Az alól azonban, hogy legalább ezt igazolja, a képviselő sem mentesíthető. Erkölcsi érzésünkkel ellenkezik, hogy a képviselő a ház nyílt ülésén, tehát ott, ahonnan a szó az egész országba elhallatszik, felelősség nélkül és könnyelműen vagy éppen rosszhiszeműen rágalmazhasson meg másokat.

A bizonyítás megtörténhetnék a képviselőnek a ház által való felelősségre vonása keretében is. *Edvi Illés Károly* egy akadémiai értekezésében* ezt javasolta. Ő egy a parlament tagjaiból esetről-esetre alakított juryt tartott e célra alkalmas bíróságnak. Ez a megoldási mód azonban nem helyes. A parlament mindennemű bíráskodása aggályos, nem tud föléje emelkedni a pártszempontoknak.

Nagy Emil volt igazságügyminiszter a Büntető Törvények kiegészítéséről szóló javaslata első tervezetében a képviselők által a nemzetgyűlésen elkövetett rágalmozás és becsületsértés megtorlására külön bíróságot kontemplált, mely a királyi Kurián lett volna szervezve. Ez a terv azonban — sajnos — az átdolgozott második javaslatból egészen kimaradt.

Pedig ha a külön bíróság terve nem volt is életképes, magát az alapgondolatot, hogy t. i. a képviselő felelősségre legyen vonható azokért a támadásokért, melyeket képviselői minőségében mások becsülete ellen intézett, nem volna szabad elejteni. Külön bíróságra nincs szükség, semmi ok sincs rá, hogy a felelősségre vonás ne a rendes bíróság által történjék. Csak a felelősségre vonás módjának, illetőleg a valódiság bizonyításának kellene a fenti értelemben módosulnia.

Még arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy nem ellenkezik-e a parlament ú. n. szuverénitásával, ha a képviselők felelőtlenségének elvén ilyen módon rést ütünk. Nézetem szerint nem. A parlament szuverénitása nem jelenti az egyes képviselők szuverénitását s az egyes képviselők tényei nem eshetnek magának a parlamentnek a tényeivel egyenlő elbírálás alá, különösen akkor, ha olyan téren mozognak, hová a képviselőknek a törvény és házszabály értelmében lépniök tilos.

Buza László.

* *Edvi Illés Károly*: Parlamenti szólásszabadság. 1903.

A népoktatási reform és az alsó néposztály lelki alkata.

V.

Eddigi megállapításaink eléggé megvilágíthatták már a kérdésnek azt az oldalát: *mi* a teendője a népoktatási reformnak a mi szempontunkból? Adva van az alsó néposztály lelki alkata, tehát az *ok*, amiért dolgoznunk kell. Adva van, abban a különbségben, melyet tisztán kellett látnunk ennek a néhány száz év óta változatlan alapépítményű lelki alkatnak a megrajzolása közben, a modern magyar lelki alkat, tehát a *cél*, ahová ennek a munkának el kell jutni. Munkánk lehetősége és szükséges volta végül megadja a szükséges *munkakedvet* és a *tempót* hozzá. Vagyis ez a teendőnk egész terjedelmében: népünk kultúrképes (kultúrálnunk tehát lehetséges), csak el van maradva (lelki alkata anachronisztikusan XVI.—XVII. századbéli). Létérdekünk (és ezért sürgősen szükséges), hogy a népoktatás segítségével mai színvonalra emeljük ezt a lelket.

Figyelmesebb átolvasás után önként adódik az a két szempont is, amelyből még meg kell tekintenünk problémánkat. A népoktatás segítségével — mai színvonalra. *A hogyan*, vagy ahogy már több ízben emlegettük eddig: a *szervezet* és a *módszer* kérdései ezek. Még figyelmesebb vizsgálat azt is felfedezi, hogy eddig is valahol itt volt a hiba, a „hogyan“ körül, hiszen ha a kultúrképes lélek nem áll a kultúrának azon a fokán, ahol állania majdnem lét és nemlét kérdése számára, annak valószínűleg az az oka, hogy a helyes út és mód, meg a megfelelő eszközök nem állottak eddig rendelkezésére.

A fogalmak tisztázása itt sem lesz felesleges, mert hogy a közvélemény épp úgy nincs velük sem tisztában, mint az eddigiekkel, lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Hiszen — csak hogy az eddigi példáinknál maradjunk — az „operaelőadás hallgató nehéz testi munkás“ vagy a „cseléd, mint leendő kalapos nagysága“, vagy a Kornis-féle „modern földműves“

csupa ilyen félreértésen született képletek. A módszer kérdésének tökéletes félreértése azt gondolni, hogy a XX. században kivétel nélkül mindenkit meg lehet és meg kell tanítani ellenponttanra. De azért ugyanakkora félreértés beültetni az iskolázatlan proletárt az operába, mint amekkora elvi alapon száműzni onnan vagy egyszerűen nem rendezni a kérdést olyanformán, hogy üljön be az, aki teheti vagy akarja. A kalapjukat féltő és egyben a gorombább házimunkától féltő nagyságak is egy hajóban eveznek a felsőbbrendűségüket kalapjuktól váró s minden komoly munkát irtóztatva kerülő szobaleányaikkal, mint az egyformán rosszul szervezett és egyformán rossz módszerrel dolgozó alsó- és középfokú oktatás áldozatai. Mert sem a helyesen nevelt középosztály közvéleménye nem félheti az igazi haladástól haladottabb állapotát, sem a szokott módon parasztleányfejekre került kalap nem jelent valószínűs haladást. Végül a Kornis tévedése szervezeti szempontból tévedés: annak, hogy valaki jó földműves legyen, nem előfeltétele, hogy a nagyapja is az lett légyen s viszont a falusi földműves fia bármikor teljes jogú igénylője a műegyetemi kiképzésnek s itt sem tekinthetjük végleges elintézésnek az imént tűhegyre tűzött szabadelvűen nagylelkű gesztust: hát tessék, hiszen elvégezheti.

Nézzük meg csak egy kicsit pontosabban ezt is: hogy intézte el a közvélemény a népoktatás szervezeti és módszeres problémáit? Más szavakkal: arról a páriáról, aki nem is tudna különb lenni, mint amilyen, de ne is akarjon különb lenni, hogy gondoskodtunk a XX. században a liberalizmus, a demokráta elvek, a haladó gondolkodás és különösen az egyenlőség és a keresztyéni szeretet szent jelszavai között?

Közvéleményünk úgy tudja, hogy népoktatásunk szervezete modern és mintaszerű legalább elvben. Megvan az általános tankötelezettség a gyermek tizenötödik életévéig (legfeljebb nem hajtják végre, de az már nem az elv hibája). Inkább egytanítós, osztatlan iskolával dolgozunk, de mindenhova kell jutni iskolának. 3 km.-nyi körzeten belül minden gyermeket iskolába kell küldeni s tekintetbe véve az alföldi tanyarendszert, vannak szép számmal tanyai iskoláink is. A negyedik elemiből bárki beiratkozhatik a középiskola első osztályába, numerus clausus, főlvételi vizsga nem nehezítik meg számára ezt a lépést. A középiskolák egyenjogósítása, a különbözőzeti vizsgálatok, a magántanulás intézményei egyrészt, másrészt napközi otthonok, internátusok, ösztöndíjak, alapítványok, segítőegyesületek iparkodnak segíteni a még mindig tagadhatatlan akadályokon.

Nagy baj ellenben, hogy az alsó néposztály gondolkozása kultúraellenes és nem akarja hasznát venni a meglévő alkal-
maknak. Nagy baj továbbá, hogy az állam szegény s nem
tudja intézményesen megvalósítani, amit elvben olyan szépen
elgondolt és olyan tisztán lát. Az egyházak is többet tehetné-
nek. (Két pontban látni ezt a vélekedését a közvéleménynek:
abban a kis kárörömben, amivel szemléli, hogy újabban kezd
a rúd rájárni az egyházakra az államsegélyek megvonása ké-
pében s ebben a jelszóban: szent államosítás, jöjjön el a tük
országod.) A társadalom is indolens, mindent az államtól vár.
És végül és mindenek fölött: hiábavaló minden, ha a tanító-
képzés és a tanítók szellemi és anyagi színvonala a régi ma-
rad. Nem szólva arról, hogy a legszebb törvény is írott ma-
laszt marad, ha nem bírják végrehajtani.

Sőt van a szervezetnek néhány olyan pontja is, amit a
közvélemény túlságosnak tart. Ilyen p. o. a túlterhelés, a ta-
nócok hétköznapi iskoláztatása, a tízhónapra terjedő tanév
(falun még a nyolc is sok és megvalósíthatatlan), a mulasztá-
sok embertelen szigorúsággal való büntetése (nem lehet az
egyszerű embert úgy venni, mint magunkat), a reggel 8 órai
kezdés (a gyermeki szervezet megkívánja a reggeli tovább-
alvást), túlzás, amely az új iskolaépületek és a tanítók sza-
porítása körül legalább a háború előtt megnyilvánult, Tóth
Béla tanbetyájja (tilos az iskolában minden testi büntetés).
A teljesség kedvéért megemlítem még mindazokat az ellen-
vetéseket, amelyek — néha az eddig felsoroltakkal ellentét-
ben is — úgy kezdődnek: *bezzeg mi még...* (Bezzeg mi még
nem urizáltunk tanrenddel, órarenddel; ha otthon volt a rek-
tor, tanultunk kora reggeltől késő estig, ha meg nem volt,
mondtuk az egyszeregyet órákhosszat, mégis többet tudtunk,
mint a mai gyerekek... stb.)

Ilyen az iskolaszervezet s ha az alsó néposztálybeli gyer-
mek belekerül, „megtanulhat annyit, amennyi szükséges
neki“. „Meglátszik rajta, hogy végigjárta az iskolát.“ Ha va-
lami rosszat csinál: „erre tanít tanítód?“ Különben pedig:
„elég az annak, úgy se lesz abból pap“. „Csak öt osztályt
végeztem, mert egy évig tanyán laktunk, ötödik osztályt végén
betöltöttem a tizenkét esztendő.“ „Ami a továbbtanulást illeti:
„mondta énrám kántor úr mindig, hogy kár nékem abba-
hagyni a tanulást, dehát...“ „Próbáltam vagy két évig Ná-
náson, de nem nekem való volt“, azután meg: „hej, sok sze-
gény gyerek kitanult már a debreceni kollégiumban“ és végül:
„Bod Péter malacot őrzött“, „Bethlen Gábor nemesi rangot
adott diákjainak“, „kitanult a jó öreg bencés atyák aszta-

lán“, „a pápának az egyszerű rokonsága vagy éppen édesanyja...“ Legeslegvégül pedig: „de kár az ilyen észért“, „nem baj, itt is kell az okos ember“.

Ezzel szemben pedig az az igazság, hogy a népoktatás szervezete nem segít az alsó néposztálybeli páriának *intézményesen*, hogy a már megállapított kasztszerű zártságból valaha is feljebb emelkedhessen.

Szóval a szervezet se nem liberális, se nem demokrata, se nem haladó, se nem keresztyén. Próbáljuk meg elképzelni páriánkat úgy, mint eddig több ízben: a szervezetben benne, rögtön meglátszik, mennyire nem az ő testére szabták ezt a szervezetet.

Tegyük föl, hogy a gyermek a Bakonszeg—Berettyóujfalu—Szovát községek alkotta háromszög közepén lakik valamelyik tanyán a Sárréten. Tanyai iskola itt nincs, mert alig van néhány középbirtok, azok is messze esnek egymástól, a kis tanyákon pedig nem igen lakik éves cseléd. Ellenben mégis lakik s a gyereke analfabéta marad, mert 3 km.-nél két, három, ötszörte messzebb esik a falutól. Egyetlen lehetőség a gyermek iskolázása körül, ha közeli hozzátartozók lagnak valamelyik szomszédos faluban. Ez azonban csak véletlen, ha így van.

Második nagy baj, hogy a meglévő iskola sem juttatja el hozzá a XX. századbeli kultúrát. Nem beszélek most a módszeréről, sem azokról a nehézségekről, amelyek megvannak és ártanak, de magán az elven innen vagy túl vannak. Ellenben igenis beszélnünk kell arról, hogy az alsó néposztály számára készült iskolák *már elgondolásukban sem jelentik a mai modern kultúrát, mert nem is akarják jelenteni*. Nem alsóbbfokú, hanem alsóbbrendű iskoláknak vannak szánuva.

Méltóztassanak elolvasni az elemi iskolai tantervet és az utasításokat. Azt hiszem, ha szerves alapja ez az iskola az egyetemnek, akkor ugyanazt a világgépet látom benne, mint az egyetemen, azzal a különbséggel, hogy miniatűrben látom, leegyszerűsítve látom: nem valami mást látok, csak valami másformát. Ugyanazt a filológiát, ugyanazt a történeti szellemet, ugyanazt a geográfiai szemléletet, ugyanazt a természettudományi levegőt, ugyanazt a vallásfilozófiát. Csak gyereknyelven, csak primitívebb nagyvonalúsággal. De lényegében ugyanazt.

Felső néposztályunkon azonban az elemi iskola elképzelésekor olyasvalami ellágyulás vesz erőt, mint mikor a kis gyerekeket megsajnálja és megkíméli az ember az igazságtól. Nem meri azt a szegény kis agyat megterhelni s inkább

valami mesét mond a szemetesről, aki a telefon mögött a falban csönget, a gólyanéniről, aki öcsikét hozta, a fekete emberről, aki kint vár a sötét előszobában és elkapja a rossz gyereket. Közben megverjük a földet, amiért a baba elesett és megütötte magát, a Pubi meg olyan erős, hogy még apukát is földhöz tudja teremteni.

Nem a meseforma itt a kivetni való. A mese az a nyelv, amit a gyerek bizonyos korban egyedül érthet meg. Majd a módszer kérdésének tárgyalásánál bővebben szólunk róla. Az a baj, hogy a mese *nem igaz*. Pedig a hazugság sohase lehet a valóság *férce*. Azt mindenkor újra meg újra föl kell fejteni s éppen ezért nem jelent a gyerek és a primitív ember számára könnyítést, hanem ellenkezőleg munkatöbbletet.

Hallgassuk meg, mit tanulnak az elemi iskolákban s aztán hasonlítsuk össze a hallottakat azzal, amit a főiskolákon tanítanak s rögtön látni a kettő közötti szakadékot. Vajjon, ahogy az a gyermek eleméz, szótagol stb. összhangban van-e a H. Paul 80-as évek óta elfogadott *Prinzipien der Sprachgeschichte*-jével vagy a W. Wundt 1900 óta elismert, vagy támadott, de mindenesetre tudomásul vett *Völkerpsychologie*-járól hallott-e valamit? Földrajzi ismereteit megtermékenyíti-e mondjuk a Magyar Földrajzi Társaság kis könyve: *A modern földrajzi oktatás módszere?* Rajzot, éneket, testgyakorlást hogy tanulnak?

Ne halmozzuk a kérdéseket, a szervezet szempontjából ügyis kész a felelet: nem, nem azt tanítjuk az alsó néposztálynak, amit jelenleg igazságnak tartunk, de nem is akarjuk azt tanítani. Az elemi iskola tisztán praktikus szempontot tart maga elé: írni, olvasni, számolni tanít s csak annyi egyebet ad, amennyi az életben való eligazodásra legeslegszükségesebb. A jó honpolgárnak szükséges földrajzi, történelmi, alkotmányos ismeretet, a legprimitívebb tájékozódásra alig elegendő természettudományi s valami kis művészi képzést, de ezt az utóbbit már meglehetősen halvány óhajtság inkább, mint kifejezett kívánság formájában.

Itt abban téved a szervezet, hogy inponderabilitásával mér. A jó honpolgár, a modern földműves és más alsó néposztálybeli *legeslegszükségesebb* tudnivalói: ugyanaz a kultúra és civilizáció, mint a szofokráciáé, csak más formában. Valószínű ugyan, hogy a gyakorlatban mindez nem fog megvalósulhatni, ami itt alatt következik úgy, ahogy kívánatos volna. de a népoktatás szervezetének *elvi* elgondolása ezzel ne számoljon. Ugy áll a dolog, hogy az az egy katasztrális hold szántó, négyszáz kvadrát kert, négy ökör, egy tehén bor-

justól, egy koca szaporulatával, ami egy átlag magyar béresnek a gondja, elvben éppen úgy a modern világgazdaság szervesen bekapcsolt része, mint az egész nagybirtok, napisajtó, művészet, tudományos' élet stb., nem pedig egy darab itt felejtett XVII. század. Megmunkálásához tehát szintén a csorbítatlan XX. század szükséges. Ugyanaz a szépségideál, ugyanaz az ismeret, ugyanazok az erkölcsi elvek. Hiszen éppen az a betegsége, hogy nem így van a valóságban.

A valóságban a népoktatás szervezete nem viszi le ilyen mélyen a modern élet tudatát, nem *éreztet*i meg a szépségeit és nem *hajtja* ezeket a páriákat előre. Már az elején láttuk ezt a képet, most más szempontból ismétlem: hiába szavazópolgár az istenátdta, nem része az állam életének. Ha adót fizet, nem az államháztartásban vesz részt, hanem lerója a dézsmát, ha befog, még mindig úgy érzi, robotot teljesít, a fiát meg „elvitték” katonának.

Mindnyájan tudjuk, milyen nehezen tanulják meg a kis gyermekek az ilyen fogalmakat: mához egy hétre, ma két hete. Milyen sokat lehet ilyesmit hallani: még kétszer fekszünk le és azután. De azért szentül meg vagyunk győződve, hogy Hunyadi János tettei és az Árpád-házi királyok uralkodási sorrendje már történelmi szemléletet és öntudatot öntött az elemistáinkba, igaz, hogy afelől is nyugodtak vagyunk, hogy a főcéljaképen helyesítésre szoktató „elemzés”. amúgy mellékesen rácszémeltette arra a tényre, hogy ő beszél és hogy mit jelent az, hogy az ember beszél és hogy lesz belőle irodalom. Már pedig történelmi öntudat nélkül nincs patriotizmus és nyelvtudományi tisztánlátás nélkül nincs olvasnivaló és olvasni tudó közönség, helyesebben mondva: van vagy lehet, de a népoktatási szervezet nem tett meg mindent azért, hogy legyen.

Harmadik hibája a szervezetnek a népoktatás főszerve: *a tanítótság*. Meg kell kérdeznünk: alkalmas-e arra, hogy a modern kultúrát eljuttassa az alsó néposztályhoz? A kérdés, ha gyakorlati szempontból fogalmazzuk meg, kettős: birtokosa-e ennek a kultúrának? és képes-e arra az átalakító munkára, amellyel az alsóbb néposztály számára emészthetővé kell tennie előbb ezt a kultúrát, ha azt akarja, hogy igazán is vérré váljék?

Hisszük, hogy annak a számos egyénnek, akit személyben igaztalanul fog érni az egészre vonatkozó megállapításunk, éppen az általuk is bizonyára féltve őrzött igazság érdekében nem okozunk fájdalmat vagy haragot. mikor kijelentjük, hogy: nem. A tanítótság nem reprezentálja a kultúrát és

nem ismeri — tudományos tisztánlátással és művészi intuícióval legalább nem — úgy a közönségét, hogy feladatának megfelelhessen. Hozzáteszük azonban: *a szervezet nem is akarja az ellenkezőjét.*

Idézzük talán a tanító alakját úgy, ahogy a köztudatban él? A részeg kántort, a félművelt mestert, az örökké éhes és urak asztalánál hű kutya módjára étvágygerjesztőnek elől-evő kostát, a pálcázógépet, a Kolumbus tojását félkiló vajon is megmagyarázó panamistát, aki azzal védekezik a kétoldalt belapított földgömb mellett a tanfelügyelő előtt, hogy úgy kapta, a disznó-, malachizlalással, főkorteskedéssel mellékfoglalkozó, bizonyítványgyáros, parasztkoma, nemíró, nemolvasó, irodalmilag is agyonszatírált, meguntott figuráját? Sokkal ismertebb tényt emlegetünk, semhogy sokáig kellene pepecselnünk a leírásán: a köztudatban élő tanító alakja nem felel meg a mi magasabb céljainknak.

Pedig nem szabad elfelednünk, hogy ennek a szervezetnek is nagy kárát látja. A succrescentia érzi meg, ha ennek a közfelfogásnak az árnyékában kell rekrutálódnia. És nem is csalódunk, ha kimondjuk, hogy tanítóképezdébe nagyon kevés kivétellel csak az anyagi vagy a szellemi nyomorúság hajtja a tanulókat hovatovább mindinkább. A negyedik osztályban oly szokásos szózat: „eredj prepának, akkor áteresztelek“, az a tény, hogy az öt évre fölemelt diligentia annyira megcsökkentette a jelentkezők létszámát, legalább is ezt látszanak bizonyítani.

Még azzal sem védekezhetünk, hogy társadalmi előítélet az egész. Ha az volna, a testület súlya és erkölcsi komolysága már régóta megtörhette volna. Nem is védekezhetik a szervezet ellene másképen, mint a tanítóság szellemi és anyagi színvonalának az emelésével és azzal, ha igényelve az imént kifejtetteket, a színvonal emelése alatt a teljes kultúra hatékonyabb közvetítését is érteni fogja.

Negyedik baja a szervezetnek, hogy az alsó néposztály iskoláinak nincs folytatása. Bizonyos mértékben következik ez már az eddig elmondottakból is. Ha nem raktuk alapnak a teljes kultúrát, mondjuk talán így: tagolatlanabb formájában, akkor nem is építhetünk rá. Ez annak a magyarázata, hogy a középiskolák alsó osztályai legtöbbször úgy érzik: nekik kell elvégezniök az elemi iskola munkáját is. Valóban nem érezheti azt másképen: a középiskola *magasabb* szempontjából majdnem teljesen értéktelen mindaz, amit az elemi iskola nyújtott (ha a tisztán mechanikus jellegű készségeket nem számítjuk).

Mi azonban nemcsak ezt értjük a csonkaság és befejezetlenség alatt. Sokkal nagyobb baj és szempontunkból sokkal fontosabb az a körülmény, hogy a népiskolának nem folytatása a mai középiskola. Hiába iratkozhatik minden negyedik osztályt végzett, legalább 9 éves volt népiskolai növendék a középiskola akármelyik típusú első osztályába, ez csak a papíron látszik egyszerű és magától értetődő ténynek. Kísértsük meg ismételten elképzelni „páriánkat“ a kívánt helyzetben.

Az első akadály még otthon éri. Az elemi iskola nem csábítja továbbtanulásra. Ha érez rá vágyat, annak az oka nem az intézményben rejlik. A környezete sem küldi, hiszen nem tudja, miért küldené. Itt már nagy a különbség közte és egy középosztálybeli gyermek között, akinek a környezetében már hagyományos a tanulás. (Az apja iskolai emlékei, a bátyja tankönyvei, a tanulás, mint napi téma és a társadalmi helyzet, mint a tanulás gyümölese, a jelenlegi — háború utáni — állapot, mint abszurdum stb. stb. formájában.) Emennek még saját szemlélete is akadály, hiszen amit maga körül lát, valahogy ellene mond a kultúra hasznos és szükséges voltának. A maga egyénisége is nagyon könnyen dönt a kényelmesebb megoldás mellett.

Maga a középiskola már térbelileg sem kedvez az alsó néposztálybeli gyermeknek, lévén az túlnyomó százalékban falu-, sőt tanyalakó. Ez a tanulást megdrágítja kétszeresen. Megdrágítja azzal, hogy a gyerek teljes ellátását házon kívül kell biztosítani, de megdrágítja azzal is, hogy még amellett de facto kevesebb otthon két munkáskézzel az év legnagyobb részében.

De ez az idegenbe távozásnak csak egyik árnyoldala. A gyermek szempontjából sokkal súlyosabb következményei is vannak. A környezetváltozás. Ott kell hagyni a megszokottat és meg kell szokni az újat. Ez magában véve is súlyos, nehéz probléma. Még nehezebbé válik azáltal, hogy a megszokott környezet kedves és gyöngéd volt, az új legjobb esetben közömbös, de bizony legtöbb esetben gúnysos, sőt ellenséges. Külsőleg, lélekben egyaránt: idegen. A középosztálybeli gyermek újból előnyben van. Az ő számára mindössze annyi a változás, hogy más épületbe és más barátok közé került s talán még a szakrendszer: egy tanító helyett több tanár s ennek a következményei, a tanár és tanítvány közötti nagyobb távolság számára a legnagyobb szenzáció.

A környezetváltozás másik hátránya újabb lelki válság. Attól kezdve a gyermek és eddigi környezete külön világot

kezdenek élni. Ennek az első következménye a gyermek teljes önmagára utaltsága. Azok, akiktől eddig tanult, nem segíthetnek többé neki és nem is tud kitől tanácsot kérni. Ez alatt a középosztálybelit esténként „kikérdezik“ otthon, a feladatát sokszor az apja ölében készíti el, házitanító magyarázza meg, ha kell, mi is az voltaképen, amit az iskolában csak feléből, harmadából értett volt meg. Későbbben ez az izolált helyzet még inkább rosszabbodik, míg a középosztálybeli tanulmányai során, sőt következtében közelíti meg egyre jobban hozzátartozóit, addig ő egyre messzebb távolodik övéitől. Egy idegen világ légköre veszi körül s ez sokszor örökre elválasztja őt legközelebbi rokonaitól.

Közben nem szabad elfelednünk, hogy ebben az új világban a középosztálybeli a törzslakó, ő pedig jövevény. Ő a kivétel, a többiek a többség. Ők értik egymást, értik a tanárt, ez az ő világuk, a másik csak betolakodott. Mások a szokásai és itt nem azok a divatosak.

Mások a szokásai. De az egész belső világa más. Álljunk meg egy kissé ennél a pontnál is. Ez a külön világ nemcsak külső felépítésében más, mint az ő eddigi világa, hanem a lelke is egészen más. Szegény kis páriánk eddigi élete egészen elmarad s azok az új képzetek és benyomások, amik itt várják, nem annak a folytatásai. Egyszerű ennek az oka nagyon s már föntebb meg van határozva. A középiskolában ő exotikum, tehát az a legjobb akarattal sem igazodhatik hozzá. A kiindulás, az alap, de az illusztrációk is a többség életét veszik tekintetbe, hiszen az esetek 80—90 százalékában csak róluk lehet szó. Azt értem ezalatt, hogy a dolgok könnyebb megértése végett több szó esik a villamosról, mint — mondjuk — a tehénfejésről, pedig, hogy milyen különbség lehet kétféle gondolkozásmód és tapasztalati kör között, azt mindenki, aki vidéken született, leszűrheti azon a szánó és értetlen mosolygáson, amivel a Lehr Albert „felesleges“ tárgyi magyarázatait valaha olvasta, amelyeket Toldihoz írt a városi diákok számára s amelyeket pedig Pesten még mindig bővíteni kell a lelkiismeretes tanárnak. Vegyük ezekhez még azt, hogy az előadások, a magyarázat, a begyakorlás tempóját is a többi diktálja s bizony az nem igen van tekintettel egy-két gyerek gondolkozásmódjának esetleges eltérő vonásaira.

Az elmondottak alapján a reform első gondjának a fölmerült szervezeti nehézségek kiküszöbölését tartanók. Ha azt akarja a készülő népiskolai reform, hogy legalább a népoktatási szervezet ne legyen akadálya lefektett céljai megvalósításának:

a) számolnia kell a tanyarendszer teremtette topografiai nehézségekkel és meg kell oldania legalább elvben őket;

b) a cékitűzésben már az elemi iskolát a teljes modern magyar kultúra reprezentánsának kell tekintenie, hiszen az eddig egyedüli céljának tartott praktikus eredményeket is ezáltal érheti el egyedül és igazán;

c) e magasabb cél érdekében a jövő magyar tanítójában is többet kell látnia és akarnia, mint amennyit a mai szellemileg és anyagilag földhözragadt kultúrkuli jelent;

d) az alsó néposztály számára nemcsak papiroson, de a valóságban is ki kell építenie az utat a legmagasabb — akadémiai — kultúrfokig.

VI.

A szervezeti nehézségek megállapítása közben ismételten érintenünk kellett *módszertani* kérdéseket is. Ilyen volt p. o. az a panaszkodásunk, hogy a középosztály számára készült középiskola — önhibáján kívül — nem törődhetik a véletlenül bele-tévedt alsó néposztálybeli gyermek egészen eltérő gondolkozásmódjával, képzetkincseivel és addigi életével sem. Az, hogy nem törődhetik, a szervezet hibája, de hogy végeredményben csakugyan nem is törődik, az már a módszer betegsége s nekünk újabb megfontolásra kell, hogy szolgáljon.

Ha valahol, úgy ezen a ponton végtelenül érdekes meghallgatni a közvéleményt: hogy képzeli vagy hogy értelmezi az alsó néposztály tanításának a módszeres elveit. Érdekes pedig azért, mert ebben a munkában a művelt középosztálybeli nagyközönség tényleges részt kér és részt is szokott venni.

Az elemi oktatásban részvétele csekély ugyan, de nagyon tanulságos. Mint saját gyermekeinek a házitánítói vagy pedig mint valóságos instruktorok dilettánskodnak sok-sok százezeren világszerte. Cékitűzésük tisztán praktikus: vizsgára vagy osztályzatra törekednek. Módszeres eljárásukat azzal tudnám legigazabban jellemezni, hogy nem a tanulót tartja szem előtt, hanem a tanulni valót. „Elő van írva, meg kell tanulni, punktum.“ Sőt mi több, még csak nem is a tanulást magát szolgálja, hanem még mindig és mindenütt a tanulni valót. Nem törődik a tanulás lényegi részét alkotó tényleg elvégzett elmeművelettel, hanem csak az a fontos előtte, hogy „tudva van a szabály“, „kész a példa“, „jól megy a könyvnelküli“, „le van írva a fogalmazás“. (Ezért olyan kevés az eredeti munka a házi feladványok között.)

Jóval tágabb tere nyílik a közvéleménynek elvei illusz-

trálására a népszerű kurzusokon, kultúrestéken, ifjúsági egyesületekben s a továbbképzés és a felnőttek oktatásának itt fel nem sorolt egyéb alkalmain. „A többtermelés“, „Fejezetek az egészségtan köréből“, „Mi az a fajtisztaság“, „Az okszerű méhészet“, „A vad népek vallásos élete“, „Hollandiai élményeim“, „Petőfi élete és költészete születésének százéves fordulója alkalmából“, „Mit jelent a jól felfogott irredenta“, „A dohány és alkohol káros voltáról“, „A legujabb adótörvény“, „Miért állítsunk föl községünkben hitelszövetkezetet?“, „A Mars-bolygóról“ és nem akarok felsorolni minden témát, amelyet p. o. csak egyetlen falu intelligenciája megpendített csak egy tél folyamán a Levente-mozgalom keretében fiatal-sága előtt.

Sokkal jobban meg vagyok hatva attól a lelkesedéstől, mely az említett falu legjobbjait ennél a munkánál áthatotta, semhogy ne adnám meg a köteles tiszteletet a jószándékért, mely munkájukat tényleges tartalmán *túl*: a belőle áradó lélek erejével bizonyosan eredményessé is tette. De meg kell állapítanunk, hogy az általuk elért eredmény semmiesetre sem következett szervesen az általuk követett módszerből.

Háromféle módszert találunk ezeken a kurzusokon (természetesen nagyon tarka összetételekben). Legkedveltebb közöttük az *enciklopedikus* eljárás, olyanformán, mint az illusztrált néplapokban is látható. A sokféleség, az érdekesség, a szórakoztató elem hangsúlyozása, a könnyű fajsúly akarja bennük pótolni a közönségüknél fel nem tételezhető tudományos érdeklődést, érvelni is azzal érvel, hogy ez az első fokozat csak csalétek s azt az embert, akinek a tudásra ilyenformán igénye támadt. nagyon könnyű lesz beljebb is elcsalni valamivel, a komolyabb, rendszeresebb tanulás és igazi tudomány felé.

A *praktikus* iskola már észreveszi, hogy a tanulás valójában nem szórakozás s keresi a gyökereket az alsó néposztálybeli életérzésében. Nem hiszi, hogy az emberek pusztán élvezetből oda is elmennének, ahol már a dolog nehezebb oldala megmutatkozik. Ellenben meggyőződése, hogy mindent megtanul, amire szüksége van. Náluk a „vademberek életmódjának“ a novellisztikus exotikumát az „okszzerű méhészet“ jövedelmet hajtó praktikuma helyettesíti. A továbbhaladást — ha ugyan gondolnak erre is — szerintük az biztosítja, hogy a részlettudás adathalmazát idővel már csak azért is rendszerezni kell, mert így áttekinthetőbb, tehát egyszerűbb, könnyebb vagy ahogyan ők látni és hirdetni szeretik, praktikusabb.

A *rendszeresség* hívei ez utóbbi tényezőt elsőrendű fon-

tosságunk tartják. Nem baj szempontjukból, ha a tanítók eleinte hangsúlyozzák a tudás szórakoztató vagy praktikus oldalát. De ennek csak kezdetben szabad így lenni és csak igen rövid ideig. Az ilyen kurzusok is iskolák tulajdonképen: az iskolát nem jártak iskolái s ezt nem szabad sokáig eltitkolni azok előtt, akikkel már beláttattuk, hogy a tudásra szükségük van s akiknek a tudomány és a tanulás már tetszik. Ettől a pillanattól kezdve pedig az iskolán kívüli oktatás az iskolaitól lényegében nem, csak formájában, tömegében, tehát csak másodrendű ismertető jegyeiben különbözhetik. Földrajzot tanítanak benne is, mint az iskolában, csak nem heti 3 órán, három tanfolyamon át, talán nem is abban a sorrendben, mint mondjuk a középiskolában s nem leckeszerűleg, térképrajzolásal egybekötve. Talán sok praktikus vonatkozással, talán útleírások, vetített képek, epizódyszerű mesék segítségével elevenebben, színesebben, de végeredményben mégis: geografiát adnak a résztvevőknek kifejezetten abból a célból, hogy világnézetük geográfiai szempontból teljesebbé, magasabb szempontúvá és igazabbá válják. És ugyanilyen módon tanítanak benne természetrajzot, technikát, irodalmat, mindent.

Kiegészíthetjük még e megfigyelésünket azzal, hogy a közvélemény a tanítást nem korlátozza kizárólag az ismeretek terére, hanem a sport, művészet és erkölcsi nevelés terén is kiséreltezik. Száma nincs a műkedvelő trénereknek, kritikusoknak és nevelőknek. Akár egyéni nevelés, akár tömegnevelés terén találkozunk velük, különösen egy tulajdonságuk tűnik fel előttünk. Módszerük szoktatás, suggestio és persuadeálás. Ellentmondást nem tűrök és sokat prédikálnak. A magyarázat könnyű és nyilvánvaló: a személyes példa és a vitatkozási forma egyaránt több hozzáértést kíván, mint amennyivel ők rendelkezhetnek.

Azért foglalkoztunk a közvéleménnyel ezuttal olyan részletesen, mert népoktatásunkban is ez a közvélemény érvényesül szinte 100 százalékos arányban a tudományos elvekkel szemben. Láttuk ezt már előbb a szervezet kérdéseinek a tárgyalásánál is. (Hiszen, mikor a tanterv az elemi iskola praktikus végcélját hangsúlyozza, tudva tudatlan, de a második típus, a hasznossági elvet hangsúlyozó módszer követőjének bizonyul.) Még nyilvánvalóbb ez a felfogásbeli azonosság, ha eszünkbe jutnak a mai napság legdivatosabb nevelési elvek: „az iskolának játszva kell tanítani“, „az életre neveljünk“. Menjünk be akármelyik falusi iskolába s az esetek nagyobb felében azt fogjuk látni, hogy az okleveles mesterek is a tananyagot, a hibátlanul elmondott leckét tartják a tanítás ered-

ményének a tanulás ténye helyett, tehát — mondjuk p. o. — azt, hogy a gyerek el tudja sorolni a naprendszer bolygóit s nem azt, hogy megállították egy pillanatra az előtt a csodálatos tudnivaló előtt, hogy *vannak* bolygók s hogy még egy leendő napszámossal, holtig igába fogott embernek is volt az életében egy rövid korszak, mikor gyönyörködhetett benne, töprenghetett rajta, elábrándozhatott felette, hogy a Föld is bolygó. S van-e iskola, ahol a módszer más, mint szoktatás, suggestio és persuadálás?

Hol itt a tévedés? Az intenciókban nem, hiszen nincs e felfogások között egy sem, amit teljes egészében ne helyeselhethetnénk. Természetes, hogy csak azt akarjuk megtanulni, amire szükségünk van és csak akkor szívesen, ha gyönyörűségünk telik benne. Az is igaz, hogy minél szervezesebben illeszkednek a részek egybe s mennél könnyebben alkotnak nagyobb egységeket, annál valószínűbben alkotják a lélekben az *egy*, a lényegében egységes tudást. És az is igaz, hogy a nevelő egyéniségének suggestív hatásának kell lenni s munkája csak akkor lehet értékes, ha meg is indít lelkeket olyan korban, midőn azok minden hatásra könnyen reagálnak s a nekik tetszőbbre és az erősebbre természetesen nagyobb mértékben.

Ott a baj, hogy mindezek csak *részletigazságok* és még hozzá *végig nem gondolt* részletigazságok. Nem célunk most itt olyasmit fejtegetni, hogy ha az új nem sorakozik bele abba a rendszerbe, amelynek a központjában én nézem a világot és nem találom meg köztem és közte az összefüggést (tehát a hasznosság „*kell — nem kell*” szempontjának nem akar engedelmessé válni), akkor már nem lehet érdekes sem, hanem borzalmas. (Gondoljuk meg, hogy néznénk egy Mars-lakóra, ha egészen más volna, mint minden egyéb, amit idáig láttunk s abban az első percben, mikor még nem tudnók, hogy baj-e vagy szerencse, vagy egyszerűen közömbös, hogy itt van a földön.) Azzal sincs időnk sokat vitatkozni, aki p. o. a praktikusság fogalmát nem gondolta végig. (Hiszen legalább is problematikus az, hogy egy modern kaptár szemléltetéséből lesz-e okszerű méhészet bizonyos erkölcsi elvek előzetes megismerése és gyakorlata nélkül. Azt gondolom, ha egy falusi legény tudatára ébredt annak, hogy Csonkamagyarország mai helyzete tarthatatlan, továbbá annak, hogy ezt a tarthatatlan helyzetet az ő fejlettebb életstandardja is segíthet és *csak az* segíthet mennél előbb megszüntetni, végül mélységes hitbizonyosság ébred benne a nemzetek jövője dolgában arról, hogy csak a Soli Deo Gloria elvét szolgáló törekvések érvényesül-

hetnek sub specie aeternitatis, a magyar nemzet pedig belőle és a többi magyarokból áll: egy olyan faluban, ahol a fejlődés egyik lehetőségét a gazdálkodók számára éppen a méhészet jelenti, hamarabb lesz belőle okszerű méhész, mintha vándortanfolyamon látta volna az új modernebb kaptárakat.) Nem lényeges az sem, hogy a leckedaráltatók máról-holnapra feladják eddigi gyakorlatukat. (Bár gondolkodóba ejthetne bennünket egy-egy hirtelen támadt kétség afelől, hogy vajjon van-e a méltóságára nagyon hiú községi tűzoltó főparancsnoknak helyes képe a mindenség igazi arányairól, még ha még olyan jól tudja is a naprendszer összes bolygóinak a nevét és a naptól való távolságát s ha akármilyen jól emlékszik is rá még iskolás korából: mi is hát egy fényév?)

Mindezek az apró szurkálások még negative sem magyarázzák meg, mi a helyes módszer. Sokkal messzebbre kell visszamennünk és sokkal tovább előregondolkoznunk. Az iskola (a mester személyében) a tudományt *közvetíti* az alsó néposztály számára. Három követelményt jelent ez módszertani szempontból.

A tudományt közvetíti, tehát nem annak egy részét vagy esetleg éppen az ellenkezőjét.

Közvetíti, tehát olyanforma szerepet tölt be, mint a wolfram-szál az izzólámpában: a villamos energiát *átalakítja* fényvé.

Az iskola, az alsó néposztály számára. Ebből az következik, hogy a tanító jelentse a tudományt, az alsó néposztályt pedig ismerje jól.

Hiba tehát akkor történik, ha vagy tudomány helyett adunk babonát és tévedést, vagy a közvetítő munkát nem végezzük el, vagy az alsó néposztállyal nem vagyunk tisztában. Mindenikre bőven adhatunk példát a gyakorlatból.

Bemegyünk egy falusi iskolába s hallgatjuk az elemzést. „A kutya ugat.“ Halljuk az obligát példamondatot. Alany kutya, állítmány ugat. Ugat, ige. Kéttagú szó. U magánhangzó, mert magában is ki lehet mondani.

Hogy itt valami baj van, abból a halálos unalomból érezhető, amely egy-egy ilyen nyelvtanórán tanítványt, tanítót, közönséget egyaránt elfog. Talán megtalálhatjuk, mi a baj?

Első baj, hogy amit itt hallottunk, már régen nem igaz. Mindenki különösnek tartaná, ha a következő földrajzi órán azt az igazságot mondaná az itt elemző gyerek a szemébe, hogy a föld tányéralakú és az Okeanos veszi köröskörül. Nem akarunk nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozni; akit a kérdés közelebről érdekel, *Gombóc Nyelvtörténeti módszertanához*

utasítjuk s ott megtalálhatja: mi a magánhangzó, a szótag, a szó és a mondat manapság a tudománynak azon a szintjén, ahol a gömbalakú föld keringi körül a viszonylag álló napot.

Második baj, hogy akár az a magánhangzó, aminek Gombócz mondja, akár az, aminek a szováti rektor: nem végeztük el a közvetítés munkáját. Az alsó néposztálybeli gyerek nem lett okosabb vele, akármilyen jól tudja is azt a tényt, hogy az u magánhangzó, ugat ige és állítmány, a kutya ugat, kijelentő, állító mondat. A kutyájuk csakugyan ugat esténként az ablak alatt, nagyapó meg is jegyezte már jó egy-néhányszor ilyen alkalmakkor, hogy ugat a kutya, a gyerek mégsem lett se vidámabb, se okosabb, se jobb, se istenfélőbb, még csak egészségesebb se azzal, hogy ezt a sok okos dolgot megtanulta. Azért van ez így, mert elfelejtettük a tudományos tételt szerves összefüggésbe hozni tanítványunk életével.

Harmadik és legnagyobb hiba, hogy ezt az utóbb említett munkát képtelenek vagyunk elvégezni. Hogyan tudhatná rektor úr a modern tudományt közvetíteni a tanítványai felé, mikor maga sem szerves része a modern tudománynak? És hogyan tudná megtenni, mikor terra incognita számára az alsó néposztály lelke? (Mind a két kérdés kívül esik jelenlegi tárgyunk keretén. Az egyik kérdés: a középosztály lelki alkatának a vizsgálata alkalmával lehetne aktuális, a másik: — sajnos — a magyar nép lelki alkatának az ismeretét feltételezi s az — tudományos értelemben — még mindig várta magára.)

Mi volna hát a tennivaló? A felelet igen egyszerű: Az első bajt kiküszöböljük meggondolva, hogy az „u“-val szemben a legutolsó parasztgyereket is az érdekli, ami Gombócz Zoltánt: az artikuláció ténye és a vele kapcsolatos nyelvtörténeti és lélektani kérdések. A különbség csak annyi, hogy nem egyforma mértékben érdekli őket a dolog, az egyik később kapálni fog, a másik talán tökéletesíti a magyar mondattant egyetemi katedráján.

Ez azonban már a második baj kiküszöbölése tulajdonképpen. Mennyi tartozik a nyelvtudományból egy leendő földműnkásra?

Tanító úrnak mindenesetre tudnia kell a következőket: mi ez az „u“? Első sorban: artikuláció, beszéd, érintkezés, nyelv. Másrészt: képzet, képzetkapcsolás, képzettaglalás. Végül: élőszó, írás, irodalom, költészet és próza. Legeslegutol-

jára: betű, nyelvfejlődés, az intézményes formák konzervatívizmusa, orthográfia.

Másodszor ezt kell kérdeznie rektor úrnak: Mi összefüggésbe van mindezzel egy leendő földmunkás élete? És akkor meg kell állapítania a következőket: leendő földmunkásunk is ember. Az „u“ először is tudatára ébreszti emberi méltóságának, hiszen a beszélő ember az állatoktól éppen ebben is különbözik. Aztán tudatára ébreszti annak, hogy van egy belső világa, a lelki világ, annak a törvényszerűségét is tanulmányoznia kell; tudatára ébred annak, hogy társaslény s mint ilyen: korlátlan örököse mindannak, amit ez a tény egész a mai napig termelt tudományban, művészetben és az erkölcsi élet terén; megtudja azt is, milyen hatalmas fegyver birtokában van azáltal, hogy beszélni és írni tud s csak egészen negyedrangon, de megtudja azt is, hogy a szokás, mely neki is megkönnyítette ezt a munkát, egyben bizonyos konvenciókat tett kötelezővé számára is: a nyelvhelyességet, az orthografiát s bizonyos olyan külsőségeket, mint a levélben a megszólítás, a margó, a címzés formaságai és így tovább. Egy gimnazista tudománya ettől csak annyiban különbözik, hogy egyrészt ő p. o. a dalforma különféle fajait is észreveszi, másrészt a kérdés pszichológiai oldala iránt mélyebben érdeklődik s azt alaposabban kidolgozza.

Harmadszor — és ez a legnehezebb — rektor úr előtt az se legyen közömbös, hogy ezt az „u“-t ő most egy magyar falusi alsó néposztálybeli gyerekeknek mutatja be.

Gyerekeknek szól, tehát: meséljen. Mesélni = a fantáziának beszélni, munka helyett játszani, az esztétikumot hangsúlyozni az elemek között, szimbólumokat adni a tények helyett. Ez az egyenlet azonban közfelfogás szerint így hangzik: mesélni = hazudni. Hazudni viszont nem szabad s így születik meg a kétféle tanítótípus. Az erlkönigbeli apa (Goethe), aki halálba kergeti a fiát, mert fűzfának mondja a rémkirályt, ahelyett, hogy elkergetné és *Nemesné M. Márta*, aki *Nyelvtanmesék és vig nyelvtanórák* c. bájos és szeretettel csordultig teli szívből megírt új könyvében hihetetlen képzavar között a magánhangzókat papának, mamának, a mássalhangzókat gyámoltalan gyerekeknek, a mondatot mozinak — hazudja s én igazán kíváncsi vagyok rá, hogy viszik ezek a papák ezeket a gyerekeket ebbe a moziba? (Ha arról mesélt volna, hogy beszédközben a mondat olyan, mint egy mozifilm, amelynek a hangok a celluloidszalagja, igaza volna, viszont az artikulációról magáról is lehet igen érdekes mesét mondani: a doktor bácsiról, aki, ha azt akarja, hogy a hú-

gom kitátsa a száját, azt mondatja vele: *á*, mert valahányszor az ember *á*-t (magánhangzót) mond, mindig kitátja a száját és leszoritja a nyelvét. Az egyik igaz mese, mert elemei nem mondanak ellent egymásnak, a másik meg: *élmény*, mert a hugomat már csakugyan vizsgálta így a doktor bácsi s mint ilyen, magyarázata annak a másik *élménynek*, hogy beszéd közben használunk magánhangzókat s ezek artikulációja csakugyan az elmesélt módon megyen végbe.)

Magyar, falusi, alsó néposztálybeli. Engedtessék meg nekem, hogy itt szomorúan megállapítsak annyit: nálunk a módszertan nem tesz különbséget gyerek és gyerek között. Magyarat és nem magyart. városit és falusit, úrfit és kis szolgát egyformán tanítunk. Tudományos szempontból a kérdésnek ez a pontja annyira nincs előkészítve, hogy e tanulmány szűkreszabott keretei között a felületesség vádját érdemelnék meg, ha itt a részletekbe bocsátkoznánk. Állapítsunk meg tehát, hogy a népoktatási reformot meg kell előznie egy úttörő tudományos búvárlatnak, mely az itt mutatkozó hiányt lesz hivatva eltüntetni. (Magam is falusi gazdálkodó környezetből kikerült gyerek voltam, tapasztalatból tudom, hogy aránylag szerencsés körülmények között is mennyi szenvedéssel járt tanulnom, nem nehéz tehát elképzelnem, mit jelentett volna Debrecen helyett Pesten (nem magyar többségű társak között) végeznem az iskolát, különösen, ha tanulatlan szülők gyermeke lettem volna s valamivel nehezebben tanuló.)

Módszertani meggondolásaink tehát egy nagy kötelességet róttak a népoktatási reform elé: teljes szkepszist az eddig követett eljárással szemben. Ha a jövőben igazán értékes eredményt akarunk elérni:

a) kertelés nélkül azt kell tanítanunk az alsó néposztálybelieknek is mindenről, ami a tudomány mai állása szerint igaz és nem szabad megelégednünk tudásrészletekkel, mert azok nem adnak egységes és teljes világnézetet, hanem a teljes tudományos rendszert kell adni cum grano salis;

b) úgy kell tanítanunk, hogy tanítványaink megérezzék minden egyes részleten, hogy annak a megtanulása személyes ügyük, mert életüknek szerves alkotórésze, nem decoratív, hanem structiv elem;

c) tanítás közben a tanítás nyelve ne csak legkülsőbb formájában legyen a növendékeink anyanyelve, hanem a szó szoros értelmében véve: 1. gyereknyelv s a szükséghez képest 2. a magyar lélek nyelve, 3. az alsó néposztálybeliek „szak”-nyelve, 4. és a falusi emberek abstract értelemben vett „dialektusa” legyen.

VII.

Fejtegetéseink elején említettük, hogy — nézetünk szerint — történelmi kérdéssel állunk szemben. Bármennyire nem célnak egyéb vagy több egyszerű diagnózisnál, éppen ennek a diagnózisnak az ellenpróbájaképen nem fog ártani egy futólagos történelmi visszapillantás a magyar nevelés elmúlt századaira, amely arra kíváncsi: mi az oka vagy hol a gyökere ennek a sok, végzetes és igazán reformra érett bajnak?

Szerencsére pontosan tudjuk, hol kezdődött a magyar alsó néposztálybeliek szellemi arteriosklerosisa: a XVII. században. Nagyon könnyű ezután megállapítani, hol tette a magyar nevelés az első lépést a mutatkozni kezdő stagnálás megszüntetésére. Ott a baj gyökere, az a hibák ősoka, hogy *az az első lépés elhibázott lépés volt*. Miután a helyzet mai napig nem javult, valószínűleg az a helyzet, hogy az utána következő lépések is elhibázottak voltak vagy legalább is nem bizonyultak elég erőseknek a bajok enyhítésére.

Ez az első lépés, általánosan ismert tényt említek, *az első Ratio Educationis*. Nagyon érdekes megfigyelni, mi volt addig és hogy lett azután? Minden más részletet mellőzve, a nekünk szükséges helyzetképet vázlatosan így látjuk:

A jól bevált protestáns és jezsuita iskolák lassankint megromlanak. Reformra volna szükség.

A romlás oka röviden az, hogy az iskola, mint annyiszor, lassankint politikummá válik s mint ilyet kezelik. A rendszer jó, a szellem azonban lassankint kiszikkad belőle.

A rendszer jó. Szempontunkból ez azt jelenti, hogy maradék nélkül közvetíti a legmodernebb tudást a legalsóbb rétegig. Történelmi nézőpontból intézményekre vonatkoztatva: *a külföldet járt akadémikus rektor a partikulákon a még úgy eldugott falvakban is annyira előkészíti az alsóbb néposztálybeli gyermeket a felsőbb tanulmányokra, hogy az arravalóbbja bizvást mehet kollegiumokra, amelyek viszont az iskolai jótétemények által intézményesen teszik lehetségessé számára, hogy menjen is valóban.*

A rendszer jó. Tekintetbe veszi az általunk annyira hangsúlyozott speciális magyar topografiai nehézségeket a partikuláris rendszerrel. Tiszteletben tartja a tudás és tanulás egységét azzal az elvvel, hogy rektort, tehát egyetemi fokon tanult egyént küld a falukba is a szakiskolás tanító helyett. Végül folytatja az alsó néposztálybeliek iskoláját, hiszen az iskolai jótétemények, a rektória lehetővé teszi a legtöbb gyermek számára a továbbtanulást. (Hogy ez valóban az alsó

néposztálybeliek iskolájának a folytatása, mutatja egyik kollegiumunknak az a máig megmaradt szokása, hogy a vidéki fiukat s a városi proletárgyerekeket, az első esztendőkből tudatosan elkülöníti, aztán pedig tudatosan összevegyíti.) Van azonkívül néhány intézménye, mely más szempontból értékes: Bethlen Gábor nemesi rangra emeli a kollegistákat, a tanulók önkormányzatának értékes önnevelő elve, a legációk, rektoriák missziói gondolata, a szupplikálás társadalomébresztő szerepe, stb., stb.

Valószínű, hogy a rektorok idővel — különösen, mikor a külföldi utat megnehezítették számukra — nem álltak a tudomány akkori színvonalán. Valószínű, hogy a partikulák kezdtek elegen se lenni és zülleni is, különösen mióta az állami iskolákkal szemben a bujkálás, de még jobbik esetben is a konzervativizmus álláspontjára helyezkedtek. Természetes, hogy reformra szorultak volna.

De egy bizonyos. Ők jelentik azóta mindig és még ma is az iskola magyar formáját. Hiszen a *magántanulók* nagy száma is azt mutatja, hogy igenis, a partikulák élnek. Élnek két formában: mikor a kántor úr tovább tanítja a jegyző fiát és mikor Bangónak vagy Zsoldosnak levél szerint oktatott tanítványai olvasni is alig tudnak latinul. Hátha még a kényszerülve vagy nem is indítatva félbenmaradt diáksorsok percentszámát pontosan ismernők!

A szakrendszer — mondja rá valaki. Dehát: van-e a magántanításban szakrendszer? És van-e rajzterem, természetrajzi, fizikai szertár, tornacsarnok és ifjusági könyvtár?

VIII.

Ha a Ratio Educationis és az azóta törvénybe iktatott nevelésügyi intézkedések igazán a magyar iskolát akarták vagy tudták volna reformálni, akkor a partikuláris kollegiumok intézményeit kellett volna reformálniok. (Hangsúlyozom, hogy minden hasonló intézményt felekezeti tekintet nélkül.) Tudjuk, hogy ezt akkor több oknál fogva egyik kormány sem tehette meg. Lehet, hogy az akadályok mai napig nem tűntek el egészen. De mi a hisztórikus és a diagnosztika szemével egyaránt úgy látjuk, hogy amíg:

a) a magyar partikuláris kollegiumok intézményei modern formában fel nem támadnak és

b) a mai tudomány teljes egészében meg nem szólal a benne tanulók nyelvén,

addig akármilyen egyéb születik a népoktatási reform körül, csak előmunkálát gyanánt fogadhatjuk. *Karácsony Sándor.*

A harang.

A szőlő virágzott éppen. Könnyű illata eláradt a hegyen. A diófa alatt egy kis zöldre pingált asztal terítve volt. Bor, kenyér, szalonna, száraz füstölt kolbász ingerkedett a tarka abroszon.

Bodor Balázs ott ült a diófa alatt az asztalnál. A hátát nekitámasztotta a fának, de néha hátra-hátra pillantgatott, amerre a fák között a kocsitűt fehérlett egy kicsit. Alacsony, szürke, kurtabajuszu, mosolygós ember volt. Szelíd, világoskék szemű s a tekintete, mint valami gyermeké szaladozott ide-oda a szőlősorok között, vagy feltévedt boldog odaadással a diófa fényes levelei közé.

— Juci te! Hallod-e? Te Juci! — kiáltozott.

A hangra egy kövértestű leány tipegett elő a diófával szemben álló kis kunyhóból.

— Szódát is rakj az asztalra, te!

A leány rámeresztette a szemét, mint a birka Bodor Balázusra s a vállát megrántotta.

— Úgy se isznak szódát. Sose isznak egy korty szódát se.

Bodor Balázs kivette a pipát a szájából s szeliden ráripakodott a leányra:

— Ne karatyojj, te! Ha mondom, hogy szódát is.

A leány csörömpölve hozta az üvegeket.

Bodor Balázs hátrafordult, aztán odaszólt a leánynak:

— Nem gyűnnek még?

A leány fölemelte a tenyerét a szeme fölé.

— Ott gyün ni mán a tiszteletes úr! — kiáltotta. — Utána még kettő. Az egyik a kántor úr. Mőgismertem a kajla bajuszáról.

— Ne beszélj sokat.

A leány azonban tovább hadart:

— A másik mőg Tahi peresbiter úr.

Bodor Balázs fölállt. Elibe indult a vendégeknek, de amint kettőt lépett, visszaszólt a leánynak:

— Ügyelj a paprikásra, mert ha jó nem lössz, agyoncsaplak.

A felelőn találkozott Bodor Balázs a vendégekkel.

— Hozta Isten, tiszteletes úr! — kiáltotta messziről. — Erre, erre!

— No, mintha nem tudnánk az utat — felelt vissza nevetve a tiszteletes.

Pár pillanat múlva paroláztak s letelepedtek a zöld asztalnál.

Bodor Balázs töltött s összekoccintották a poharakat.

— No? — csettintett a tiszteletes s a pohárba szimatolt.

A kántor ivás után a bajsztát nyalogatta.

— Ejnye! — szaladt ki a száján.

A presbiter beleszagolt a maradék borba, rápislantott Bodor Balázásra.

— A maga bora e'?

Bodor Balázs kék szeme, mint a felhőtlen júniusi ég mosolygott.

— Az enyim ám — kezdte boldogan. — De húsz esztendő bor e'.

A fejét egy kicsit megemelte s boldogan hordozta körül tekintetét a vendégein.

— Emléköznek-e, húsz esztendeje, hogy a harangot mög-
igértem. De ha emléköznek is, azt nem tuggyák, hogy éppen ma húsz esztendeje.

Nagyot szítt a friss, illatos levegőből.

— Éppen ilyen gyönyörűséges szép júniusi nap vót. Csak-hogy hát még sokkal szöbb vót, mert húsz esztendővel fiatalabbak vótunk. Mönycske is jobban köllött, az élet is jobban izlett.

— Hát éppen ma húsz esztendeje? — motyorászta a tiszteletes elmerengve.

— Éppen ma — felelt Bodor Balázs.

Megfogta a poharát, rápillantott a boros üvegre s elmélázva folytatta:

— Vót akkor egy kis hordó jó borom. Gondoltam magamba, ezt eltöszöm. El is töttem. Hát ez a bor a'.

— Kincses Kelemenné is kinn vót. Ó főzte a paprikást — mondta a kántor.

— Az asszony akkor se gyütt ki — szólt a tiszteletes.

Bodor Balázs legyintett a kezével.

— Az anyjuk? Sose köllött neki a multság. Mindig csak a dolog. Csak kuporgatni, kuporgatni. Pedig hát eltelik az élet.

— Szögény Kincses Kelemennét is kikísértük azóta.

Bodor Balázs szomorúan nézett maga elé.

— Az ám. Pedig micsoda asszony vót! A parázs fekete szöme. A hangja. Mintha mindig danolt volna. Az embört fölgratta volna a ház tetejire, ha akarta volna.

— Hát akkor este ígérte a harangot Bodor uram? — kérdezte a tiszteletes.

— Akkor — felelte Bodor Balázs. — Nagyon jó kedvem vót. Osztán ittunk is, még táncoltunk is... Jól emlékszők, hogy vót... A tiszteletes úr sokat emlögette a harangot. Osztán magam is rég érztem. Mint az ember lélek nélkül, ha a torony harang nélkül, dehát az asszony otthon...

— De mégis mögmutatta — szölt közbe a tiszteletes.

— Mög. A tiszteletes úr akkor is emlögette, hogy így mög úgy, Kincses Kelemenné is rámnézett a két szép fekete szemével. Itt üldögéltünk úgy, mint most, ennél az asztalnál. A kezét ráeresztette a vállamra s a danoló hangján mondta:

— Ejnye Bodor uram, mögcsináltathatná maga azt a harangot.

— Így vót — szölt közbe a presbiter bólongatva.

Bodor Balázs megreszkető hangon folytatta:

— Oszt én kezet adtam a tiszteletes úrnak, hogy mögcsináltatom. Mög is csináltattam.

— Így vót — mondta csendesesen a tiszteletes.

Bodor Balázs elgondolkodott, aztán a fejét hirtelen föl emelte.

— De az anyjuk! Mióta az a harang elkészült, oszt legelőször megkondult, nincs olyan nap, hogy a szömömre ne vetné. Röggel, déli harangszókor, délután. Hűsz esztendeje.

Egy picit elgondolkozott, aztán fölkapta az üveget s töltött:

— Sebaj, no. Igyunk.

Ittak. Bodor Balázs körülnézett.

— Ha ez a szölő nem volna...

— Hát jó hely e' — szölt a presbiter.

Bodor Balázs szinte fájdalmas boldogsággal mondta:

— Itt éledök én.

— Hát szép hely is. Ezek az öreg diófák. A szép szölő.

Bodor Balázs szeme egy kicsit megrebbent.

— Hej, ha itt egy olyan asszony lött volna, hogyhát...

— Ne törődjünk most mán vele — mondta a kántor. —

Igyunk.

— Hát egy kis harapnivalót, no — kínálgatta őket Bodor Balázs.

Eszegettek, iddogáltak. A bor a fejükbe szállt. Langyos szél kavargatta a szőlővirág illatát.

— Hát húsz esztendeje — mondta a tiszteletes lassan bölongatva.

— Mögöregedtünk, no — szólt mosolyogva Bodor Balázs. A tiszteletes közelebb hajolt hozzá:

— Az ember olyan, mint a lelke. Ha a lélek fiatal, fiatal maga is. Aki pedig olyan szíves, adakozó, mint maga, Bodor uram...

Bodor Balázs megindulva szólt:

— Én nem akartam a pénzt garmadába rakni... Csak itt ülnénk mind, akik azóta örökre elmöntek.

Lassan ingatta a fejét.

— A fiam is... Micsoda embör lenne, ha itt lönne... Mög a többi...

— Mind a harang szavával mentek utolsó útra — mondogatta a tiszteletes. — Mindegyik után a harang zengett. Sok vígasságba, bánatba belezengett.

Bodor Balázs szemén egy kis szomorú fény surrant át.

— Osztán, hogy öregszök, mán éppen nem köll sömmi — kezdte. — Csak ez itt. Egy kis munka. Békeesség. Az van itt. A fák nem zsörtölődnek. Osztán, ha elüldögélek késő délutánig itt a diófa alatt, hallom a harang szavát. Mindönféle régi szép esetök jutnak eszömbé.

— Beszél a harang, beszél — szólt a presbiter.

— Az emberek Istenre gondolnak, meg magukra gondolnak — mondta a tiszteletes.

Elhallgattak. Csendesen üldögéltek. Csak a vacsoránál vídámottak fel. Bodor Balázs még danolászott is.

Már esteledett, mikor hazafelé indultak. Alig hogy elhagyták a szőlőt, fölzengett a toronyban, messze a harangszó. A három öreg ember hallgatva, áhítatosan lépegetett előre.

Bodor Balázs egy pillanatra megállt. A lelkét fürdette a harang szavában.

— Hát szép.

Majd elgondolkozva tette hozzá:

— Mit beszél azoknak, akik mindég csak kuporgattak, szaladoztak?

Mikor beértek, még egy-kettőt kondult a harang. Bodor Balázst már várta a tornácon az asszony. Magas, sovány, fáradt, ráncosarcú, élesszemű öregasszony volt.

— No! — kiáltott az ember felé. — Hallja a harangját? Hallja az ötezer pengőjét?

Bodor Balázs szeme összehúzódott.

— No jó, Eszti.

De másnap délben, amikor a levesbe belemerítette a kanalát, a harang zengőn, frissen, bátran szárnyaló hangon újra fölcsendült.

Az asszony rácsapott az asztalra.

— Hogy repedne már mög! — rikácsolta. — Húsz esztendeje megrepedhetött vóna!

Aztán a száraz, éles szavait dobálta Bodor Balázs felé:

— Hallja! Mindön kongás egy pengő forint. Számicscsa ki, mit kamatozott vóna azúta az ötezer pengő.

Bodor Balázs félénken, gyötrődve mondta:

— Ögyünk, Eszti.

Reggel el se szíhatta a tornácon a pipáját, már rettegett, hogy a harang rákezd. S mikor az elsőt kondult, az asszony, mintha a föld alól pattant volna ki, újra rákezdte:

— Hallgassa csak! Hallgassa! A maga pénze kong benne. A maga pénze, mög az én verejtéköm.

Az ember szó nélkül felállt. Bement a házba, de az asszony hangja még oda is utána verődött:

— Huzzátok csak! Huzzátok! Kongassátok a vén bolondnak!

Délután Bodor Balázs kiment a szőlőbe. Kinn perme-tező eső esett, a leveleket megmosdatta, fűrésztötte, aztán újra kimosolygott a nap az oszladozó fehér fellegek közül. A békák lassan, hosszan kvartyogtak a szőlőárkokban. Még esőt éreztek. Bodor Balázs bejárta a szőlőutakat. A tüdejét tele-szívta a friss, szagos levegővel.

A csősz jött. Már messziről megemelte a kalapját. Bo-dor Balázs mosolyogva nézett rá.

— No, semmi baj?

— Semmi — felelte lassan a csősz.

— Szép a szőlő mindenfelé?

— Szép, szép, de Biczóéknál kicsit vadas.

Bodor Balázs szeliden rávetette szemét a csőszre.

— Oszt bírja még a kerülést? A lába?

A csősz kivette a pipát a szájából.

— Hgy bírom-e?

— Mert megöregedtünk...

A csősz a fejét lehajtva mondta:

— Mán én ezt a szőlőt itt nem hagyom.

A harang kondult odabenn. Mindketten a torony felé néztek.

A csősz elkomolyodva mondta:

— Korpás Nagy Jánost temetik.

Bodor Balázs estefelé ballagott haza. Hét óra felé járt, amikor benyitott a kis kapun. Az asszony csörömpölt a tányérokka a tornácon. A harang éppen akkor kondult meg.

Az asszony már messziről rikácsolta felé:

— No? Hazagyütt harangszóra?

Bodor Balázs komolyan ránézett:

— Tán elég vót mán, Eszti? — szólt lassan. — Húsz esztendeje. Hiszen nemsokára nekünk kongatják.

— Néköm ne kongassák! Néköm nem köll!

Az ember szeme rámeredt.

— Ne istentelenkedj!

— Maga fizetett érte! Magának szól a hangja!

— Ugyan, Eszti — csitította az asszonyt Bodor Balázs.

— Hát néköd sose zöngött a lelködbe? Sose?

Az asszony szárazon, keserűen nevetett:

— Néköm?

Bodor Balázs arcára mély borulat szállt.

— Akkor se, — mondta elhalkult hangon — akkor se, amikor a fiunkat temették?

Az asszony meghökkenve ránézett az emberre, de nem szólt. Az ember a hangját egy kicsit fölemelve megismételte:

— No, Eszti? Akkor se?

Az asszony elfordult s dacosan vágta ki:

— Hát akkor se!

Bodor Balázs térde egy kicsit megrogyott. Az asztalba megtámaszkodott s úgy mondta elfulladva:

— Hát jó... Hát akkor se...

Aztán a fejét hirtelen fölemelte, a szeméből a harag lángja csapott ki, amint rekedtesen kiáltotta:

— Hát kivel éltem én harminc esztendeig?

Leesett az asztalhoz. A fejét a két kezébe fogta. A feje ingott, ahogy fölkinlódtak a szavak a lelkéről:

— Hogy akkor se... Szögény, édös fiam... Hogy akkor se.

Felugrott. Kiegyenesedett. Az arca tüzelt. Lecsapta az öklét az asztalra.

— Ne is legyen hát szava annak a harangnak!

Egyszerre kemény lett. Rá se pillantott többet az asszonyra. Bement a kamrába. Egy nagy kovácskalapács hevert a sarokban. Felkapta a kalapácsot. Kijött a kamrából, végiglépkedett a tornácon s egyenesen a kapu felé tartott. Kiment a kapun s végigment az utcán.

Az új hold bujkált a gyorsan szállongó felhők között, a

víz az árkokban félénken fénylett. Valahol kocsi zörgött s a kutyák felelgettek egymásnak.

Bodor Balázs megállt a torony feljárója előtt. Fenn a toronyban egy kis mécs pislákol. Betaszította az ajtót s lassan, lihegve kapaszkodott fel a lépcsőn. Fölért a haranghoz. A harang lomhán, feketén lógott, a toroka némán meredt a sötétbe, csak a nyitott ablaklyukakon derengett be valami félős, kékes világosság.

Bodor Balázs megállt a harang előtt. Hallgatózott. A feje fölött, a harangozó szobájából, valami nesz hallatszott. Bodor Balázs mélyen sóhajtott. Két kézre kapta a kalapácsot s teljes erejéből rásujtott vele a harangra. A harang nagyot kondult, ércesen, tisztán s a hangja elhalódva, messze elbúgott a szendergő házak fölött.

Bodor Balázs szeme megtelt könnyel. Hirtelen még egyszer fölemelte a kalapácsot s rázúdította a rettenetes ütést a harangra. A harang fájdalmas, csörömpölő hangot adott s egy nagy darabja tompán zörögve hullott a kövezetre. A lélek elszállt belőle.

Bodor Balázs a kalapácsot eldobta. Lebotorkált a lépcsőn. A torony körül már egy pár ember szaladozott. Megismerték Bodor Balázst.

— Én adtam, én elvölhettem — motyogta nekik Bodor Balázs s imbolygó lépésekkel ment tovább.

Sokáig bódorgott az utcákon, amíg egyszerre a szőlő felé tévedt. Nekieredt a szőlő felé vezető útnak. A tücskök cirregtek a fűben s a lépése puhán dobbant az út porában. Kiért a szőlőbe s a halovány derengésben odabotorkált a diófa alá, leesett az asztal elé, ráborult az asztalra. Egyszerre bőven, fájdalmasan megeredve omlott a könnye s jajongva kiáltotta a csendes, békés éjszakába:

— Mit tettél, Bodor Balázs, mit tettél?

A hajnal ott érte az asztalnál. A szőlősorok közt rózsaszín sugarak áradoztak. A rigók frissen, vidáman kezdtek fuvolázni. Bodor Balázs felállt. A szeméből eltűnt a mosolygó derű. Az arca megmerevedett.

Hazament. Szótlanul lépett be a házba s szó nélkül ült a reggelihez. Az asszony se mukkant. Bodor Balázs reggeli után végignyult benn a lócán. Ott feküdt délig. Délben beszólt hozzá csendesen az asszony:

— Dél van. Ebédelünk.

Bodor Balázs fölkel. Asztalhoz ült. Belemerítette kanálát a levesbe. Az asszony rápislantott. Nagy csönd volt. Nem zúgott a harang.

Bodor Balázs eltolta maga elől a tányért.

— No, Eszti — mondta fájdalmas szemrehányással. — Nem szól már a harang.

Az asszony a száját összeszorította. Felállt.

Mikor vacsorához ültek, Bodor Balázs egy pár falatot lenyelt, de hirtelen abbahagyta.

— Ugy-e, nagy csönd van, Eszti? — mondta felhőző szemmel. — Ugy-e, nagy csönd? Nem háborgat már a harang.

Az asszony szája megmozdult, szólni akart, de ijedősre torzult el az arca. Felállt. Betámolygott a házba. Leesett az ágy elé. A sovány, kiszáradt karjait a feje fölé emelve vágta az ágyra, a fáradt, szomorú, ráncos arcát odanyomta az ágy széléhez és elkezdett sírni keservesen.

Az asszony harmadnap selyembe öltözött, beállított a tiszteleteshez:

— Tiszteletes úr, — susogta s a száraz ujjait egymásra fektette — azt a harangot mögjavíttatom... Vagy egy másikat csináltatok.

Mire a szőlő ért, fölcsendült az új harang hangja. A szava más volt. Idegenebb, az új életnek, az új embereknek szólt. Mintha keresgélve áradt volna a régi harang elbúgott hangja után.

A torony alatt öreg emberek pipázgatva hallgatták az új harang szavát.

— Szép, szép, — mondogatták — de nem a régi. Nem ám.

A templomajtó előtt fiatalok nevetgéltek. Odabenn egy pici csemete fejére csurrant a keresztelő víz.

Délben Bodor Balázs vidáman nyitott be a kapun s oda- szólt az asszonynak pajkoskodva:

— A te harangod! Néked kongatják!

Leültek az asztalhoz s hallgatták az új harangot elfel- hőző szemmel. Majd Bodor Balázs fölrebbenve, mosolygón nyult a bor után, csurrantott egy keveset az asszony pohá- rába s szeliden, megbékélve mondta:

— No, Eszti. Hiszen bort se kóstoltál vagy tíz esz- tendeje.

Az asszony félénk mosollyal nyult a bor után.

A harang tovább búgott.

Pásztor József.

Búcsúfia.

*Tarlott mezőkön méléz még az Ősz,
tünődve áll a rőt kökénybokornál,
búcsútlan útján percig ott időz
s leng útifátyla: hófehér ökörnyál.*

*Aztán deres lovakkal útra hajt,
lilas fogatja hús ködökbe olvad —
és másnap hálás-csengőn üt kacajt
fanyar bogyókért pákosztos gyerekhad.*

Az Ősz nyomán.

*Eredj az ősz-bejárta úton,
tar erdők rozsdás szőnyegén,
s figyeld kezét az égnek arcán
s ködökbe tűnő földekén.*

*Hallgasd dalát: panaszra hulló,
cseppekbe sírt szelíd tusát,
s érezd a benne készülődő
Tavaszi teremő ritmusát.*

Szöllősy István.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Francia hang az erdélyi kérdésről. Sok minden, jórészt köztudomású okból még eddig a francia közvéleménybe talált legkevésbé utat a békeszerződésnek igazságtalan és józanságellenes voltának a gondolata. Az utódállamok között elsősorban Románia az, amelyik a részébe jutott nagy területi gyarapodásnak föltétlen helyeslésére és védelmére számíthatott odig a francia „fajtestvérek“ részéről. Még az arányilag csekélyszámú (az elzász-lotharingiai gyarapodással együtt is alig egymilliót kitevő), de aránytalanul nagy erkölcsi és kulturális súllyal rendelkező francia protestantizmus köreiből sem talált eddig valami különösen nagy megértésre ez a képtelen helyzet, amelybe a kelet-európai protestantizmus legtekintélyesebb tömbje és végvára Erdélynek balkáni és görög-keleti uralom alá juttatásával került.

A román külpolitika mindenre kiterjedő szemfülességére és a mi sajtóságos álomkorságunkra egyaránt jellemző a következő eset. Amint a háború után a francia reformátusok nemes vendégszeretete a montPELLIERI és a STRASBOURGI THEOLOGIAI FAKULTÁSOKON, egyrészt már háborúelőtti ösztöndíjak visszaállításával, újból helyet adott több magyar, részben erdélyi THEOLOGUS IFJÚNAK, azonnal megjelentek ott a legújabbban megint nagyon portált protestáns-görögkeleti „testvériség“ címén fiatal, nagyon képzett és főként nagyon ügyes román THEOLOGUSOK IS. Ezek aztán természetesen a magyar ifjak minden lépését figyelemmel kísérték s azoknak netán érvényesülhető, román szempontból kedvezőtlen befolyásával szemben megtették a szükséges ellenintézkedéseket. Így került érintkezésbe egyikük a francia orthodox reformátusok ősz vezérével, a világhírű KÁLVIN-BIOGRAFUSSAL, DOUMERGUE EMILLEL, akinek a világháború előtti magyarbarátsága úgy odakünn, mint idebenn közismert tény és akiben ennek a barátságának legmélyebb gyökereit a legutóbbi tíz év sem szárazította el, (amint ennek már ismételten jelét adta). A fiatal román THEOLOGUS természetesen nem mulasztotta el DOUMERGUE ELŐTT a román álláspontot és annak apologiáját széltére kifejtteni s ennek nagyobb nyomtatékaul kezébe nyomott az öreg tudósunk egy Párisban, még

1918. májusában megjelent propagandafüzetet: *La Transylvanie* címmel, Draghicescu román szenátor tollából, az azóta elhalt világhírű filozófus, Boutroux Emil előszavával.

Ezt a körülbelül 6 íves kis 8-rét alakú füzetet Doumergue úr e sorok írójával tavaly nyár folyamán véleménymondás végett közölte. Én pedig legelsősorban azt voltam kénytelen megállapítani, hogy ezt a füzetet, amely megfelelő példányszámban széjjel-dobva, franciaországi és svájci intellectuel körökben már öt év óta forgott, minálunk az ily kérdésekkel foglalkozni hivatott és illetékes tényezők mindezideig nem ismerték, vagy, ha ismerték is, nem tartották méltónak arra, hogy csak egy sornyi cáfolatban is részesítsék! Pedig megérdemelte volna több okból is. Először azért, mert a francia szellemi élet egy olyan vezéralakjának a karján jelent meg az irodalomban, aminő volt Boutroux Emil, akinek neve egymagában súlyt és fényt adott a könyvnek. Azután azért, mert minden különösebb írói erény nélkül ugyan, de tagadhatatlanul ügyesen volt megcsinálva: román szempontból teljes enciklopédiáját nyújtotta az erdélyi kérdésnek s egyetlenegy mozzanatot sem hagyott kiaknázatlanul, ami csak alkalmas volt a francia rokonszenv fölkeltésére, illetőleg fokozására s természetesen ezzel együtt a magyarok iránti ellenséges indulat szítására. Végül azért sem ártott volna már annakidején, legalább is a nagy összeomlás után, tudomást szereznünk a könyvről s minél alaposabban foglalkoznunk vele a francia közvélemény előtt, mert ez viszonylag nagyon könnyű munka lett volna: tudniillik az írója, úgy látszik, maga is számított rá, hogy (1918. májusában, tehát még a háború tartama alatt) jelenvén meg a könyve, cáfolat, legalább is jó darabig, a határok elzártsága, de meg főképpen az ismert magyar élehetlenség és vigyázatlanság következtében nem fog jönni rá, s ezért adatainak hűségéből s a történelmi tényekhez való ragaszkodásból egyáltalában nem csinált lelkiismereti kérdést: műve elejétől végig még ilyenmő propaganda-termékekben is meglehetősen szokatlanul durva hamisítások, rikító történelmi hazugságok, hihetetlenül vakmerő beállítású ferdítések láncolata, amelyet még az annyira elfogult francia közvélemény előtt sem lett volna nehéz feladat már 1919—20-ban leleplezni és összetörni.

Nem történt meg és szomorúan könyvelhetjük el ezt az önmagában talán kicsinynek tetsző, de összefüggésben mégis jelentős elszalasztott alkalmat a magyar ügy többi veszített külföldi csatái mellé. Draghicescu szenátor könyve öt éven át a Boutroux nagy nevének tiszta védpajzsa alatt szabadon hinthette széjjel a latin testvérlelkekben az afféle maszlagokat, hogy például „a ma-

gyarok és a székelyek között erős faji, nyelvi, sőt vallási különbség van: a magyarok katolikusok, a székelyek kálvinisták! — vagy hogy „Bismarek volt az, aki 1867-ben hozzásegítette a magyarokat Erdély birtokához, s ezért hálaából a magyarok akadályozták meg, hogy a Habsburgok 1870-ben Franciaország segítségére siessenek!” — s így tovább (lásd belőlük egy csokorra valót R. Kiss István cikkében: *Hit és Élet*, 1923.).

A könyvről való véleményemet tölem telhető alapossággal és részletességgel megírtam Doumergue úrnak, aki aztán, az én emlékiratom s más, egyidejűleg megküldött francia és angol nyelvű felvilágosító iratok alapján a *Foi et Vie* folyó évi április 16-iki számában *Ohoses de Hongrie* (Magyarországi dolgok) címen egy igen előkelő s amelletten igen megleghangú, hosszabb cikket írt a kérdésről.

A cikk, a személyes előzmények elmondása után, a következő szép megállapítással kezdődik:

„Senki sem vitatja, hogy Magyarországnak az volt a miszsiója, hogy Európának, a keleti határán, a legjobban előretolt őrszeme legyen s védelmezze a civilizációt a mongolok és a törökök támadásaival szemben. Ezek a századokon át tartó örökös védőháborúk szerezték meg a nyugati kereszténység számára azt a biztonságot, amelyre szüksége volt a renaissance és a reformáció kifejlődése érdekében. Ámde lehetetlen volt, hogy a magyar faj eközben ne szenvedjen nagy veszteségeket, súlyos számbeli apadást; hatalmas földszalagok pusztultak ki és néptelenedtek el, mert senki sem volt többé képes földművelést vagy állattenyésztést folytatni ott. — Ez, azt hiszem, egy olyan lapja a történelemnek, amelyről az európai úgynevezett keresztény népeknek nem illenek tökéletesen elfelejtkezniök.“

Dióhéjban elmondja azután a magyarországi telepítések igaz történetét, tárgyilagos cáfolatául a Draghicescu könyvében teljes díszével az ott virító dákoromán-legendának, megemlékezik az erdélyi fejedelmeknek a románság kulturája érdekében hozott istenos áldozatairól; majd rátér a magyarországi nemzetiségi kérdés kialakulására s fölmutatja a Habsburg-uralkodóháznak abban vitt végzetes szerepét. Helyreigazítja a Draghicescu statisztikai „tévedéseit“ szembeállítja a románság és a magyarság kulturális fejlettségét („az itt szóbajövő többséget, ugymond, nemcsak számolni, hanem mérlegelni is kell!“), megemlékezik a magyarországi nemzetiségek háborúelőtti vallási és iskolai autonómiájáról s szembeállítja azt a romániai akkori viszonyokkal (csángók!). Ezután így folytatja:

„Mi lesz a következménye Erdély leszakításának? Ezt előre

látni nem a mi feladatunk. Maga a leszakítás pedig bevégzett tény. És ez a tény különösképen fájdalmas a magyar protestánsokra nézve, mert amint már több ízben elmondottuk, Erdélyben éltek és küzdöttek a kálvinista korszak legendás (pedig mindamellett ugyancsak történelmi) hősei: a Rákócziak, a Bethlenek, a Bocskayak.

Az pedig, amit a magyar és a román fajok közti viszonyról mondottunk, lehetővé teszi a megértését egy másik oknak, amely miatt a magyar protestantizmus gyászol és fél.

És aztán, — hogy egyéb más, nagyszámú tényekről most ne emlékezzem külön — ott van az a tény, amelyet elismert maga az a tiszteletreméltó román úr is, akiről e sorok elején szoltam (tudniillik a fiatal theologus!). Hogyan élhessen Magyarország teljes nemzeti életet Erdély nélkül? — Hogy ennek az országnak különböző részei mily szoros egységet alkotnak, azt a háború előtt a legkiválóbb geographiai tekintélyek elismerték (Chesholm, Brigham, Reclus...). Már pedig azt mindenki tudja, hogy amennyivel tökéletesebben egységes valamely szervezet, annál veszedelmesebb annak egy tagját levágni.

Mindez azt mutatja, hogy a békeszerződések létrehozói itt egy rendkívül nehezen kibonyolítható helyzettel állottak szemben. Ők kétségtelenül azt cselkedték, ami nekik — megannyi valóban ellentétes követelmény közepette — a leghelyesebbnek tűnt föl. Mi most már nem tehetünk egyebet, minthogy a Népszövetségbe vetjük reménységünket, hogy ez kötőzzön be, és ha lehetséges, gyógyítson meg egy olyan sebet, amelyet tovább is vérezni hagyni senkire nézve nem volna jó.“

Végül még a magyar protestánsoknak a világháboruban tanúsított, (tudjuk, hogy kezdetben még saját maga által is elég egyoldaluan kommentált) magatartására vonatkozólag közöl felvilágosításokat Doumergue, amelyekhez a következő végszót fűzi:

„E sorokat olvasni megindítóan fájdalmas. Micsoda tragikus talányokkal állunk szemben itt! Mekkora zűrzavar, mennyi bonyodalom! Mily nagy a veszedelme annak, hogy igazságtalanul ítélkezzék az ember, akár előítéletek következtében, akár nem tudatos és nem szándékos tudatlanságból! Mennyi tévedést és mennyi méltánytalanságot követett itt el mindenki!

Azután jött a dolgok belső logikájából következő immanens igazságszolgáltatás. A vétkesek szenvednek, de szenved velük együtt mindenki. — Oh, ez a rettenetes szolidaritás, amely egyre borzasztóbban ott lobog az egész emberiség feje fölött!

Vajjon mikor fog egy fénysugár belevilágítani ebbe a napról-napra szorongatóbbá és vészesebbé váló sötétségbe? Mikor fog-

nak megnyílni a szemek és a szívek az igazság és a békeség előtt?”

Az ősz tudósnak erre a fenkölt s egyben rezignált sóhajtására hadd feleljünk mi egy szerény, reménykedő hozzávetéssel: Valószínűleg akkor, hogyha az övéhez hasonló tiszta és nemes lelkek a mostaninál nagyobb számban szóhoz juthatnak világszerte és hogyha majd másoknak is lesz annyi erkölcsi bátorságuk, mint amennyi öneki volt, amikor nyolevvan éves fővel revízió alá tudott venni egy csomó közhelyet és előítéletet és szembe mert helyezkedni ő, a leghívebb francia, hazájának és népének uralkodó közvéleményével.

Révész Imre.

KRITIKAI SZEMLE.

I. B. Bury: History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I. to the death of Justinian. (A. D. 395., to A. D. 565.). London, (Macmillan et Co.) 1923. 8°. (I. kötet: XXV+471 l.; II. kötet: IX+494 l.).

A Krisztus utáni ötödik és hatodik század történetére vonatkozó modern kutatásoknak oly összefoglalása ez a mű, melyért tudós és művelt laikus egyformán hálásak lehetnek az ismert nagy angol historikusnak. Ez a hanyatló korszak a háború óta oly élénk kutatás tárgya, mint amilyen elhanyagolt volt aránylag ennek-előtte. Oka ennek kettős. Az európai kultúra nagy veszedelme az antik világ letűnésének körülményeire irányítja a gondolkozók figyelmét egyrészt; de másfelől ezen lelki indítóerőn kívül az is erősen segítette e fellendülést, hogy itt még nem oly kitaposottak az ösvények, mint Mommsen generációja nyomán, a korábbi császárkor mezején.

Gibbon pompásan gördülő, mély szentenciákkal tarkított elbeszélése után, Hodgkinnek a források terjedelméhez vagy elapadásához mért szószapora leírása mellett, vagy akár a legkiválóbb német, Otto Seeck hatalmas részletkutatásokra épített, de sokszor szubjektív teóriák igájába szorított ragyogó előadásához mérve is, újra más, egyéni e könyv felépítése. Kristálytisza és mesterialien egyszerű előadása nem törekszik művészi effektusokra, csak jól leszűrt gondolatainak világos megfogalmazása ez. Nem elméletek útjának irányába igazított mérföldkövek nála az adatok, hanem az elmúlt események és állapotok mozaikképének apró kockái, melyeket minél teljesebb számban használ fel a rekonstrukcióhoz. Épp ezért nem felfogásának ujsága vagy nagyszabású előmunkálatai teszik maradandóvá munkáját, hanem évtizedes, lebiggadt tapasztalatainak közlése, melyeket szinte mértani egyöntetűséggel tár elénk. A források legjellemzőbb helyeinek (fordításos) betoldása pedig a leghivatottabb lévén a korjellemzésre, bőven kárpótol az elmaradt stílusvirágokért.

Az első kötet az ötödik századnak van szentelve; Seeck, Mommsen és Ludwig Schmidt nagyszabású művei után, a nagy-

számú speciális értekezések bevonásával is, nem domborodhatott ki a szerzőnek egyéni felfogása úgy, mint a második részben, amely kizárólag Justinianusnak van szentelve. Igaz, hogy itt sokkal jobbak és bővebbek a források, (megvan a teljes Prokopios, míg az előző idők kortárs-történetírói nagyjából elvesztek): mégis több teret hagyott Burynek ennek tanulmányában a megelőző tudósnemzedék.

Azonban a nagy történetírók is csak emberek és mindenekfelett koruk gyermekei. Tillemont védi, Gibbon csepüli az anyaszentegyházat, Seeck néha valóságos Anatole France-i ferde tükröt tart elibénk, — és Bury sem kivétel, az ő igen komolyan vett objektivitásának is van Achilles-sarka. Ez pedig a nagy háború óta az antant-országokban uralkodó német-gyűlölet szomorú születte; nézzük példáit. Meglep elsöbben is, amit a népvándorláskori germán királyokról beszél (I. köt. 100—1. l.). „Divatos volt, hogy azokat a germán vezéreket, akik Európa térképét átalakították, kedvező színben, nemes és vonzó alakoknak tüntessék fel; némelyiket közülök meg éppen lovagiasnak festettek. Ez a XIX. század „propagandája“ volt. De ha hidegen vizsgáljuk tetteiket, azt találjuk, hogy ezek épp oly barbárok, kegyetlenek és ragadozók voltak, mint Caesar ellenségének, Ariovistusnak napjaiban és amilyeneknek még Velleius rövid jellemzése is rajzolja őket: „teljes vadságában fondorlattal teli, hazugságra született fajta.“ Vajjon ő nem ismerte Dopschnak immár második kiadásban megjelent kitünö művét (Wirtschaftliche Grundlagen Europa's stb.), melyben ezer szálával rajzolódik élénk az ókor és középkor, római-ság és germánság összefonódása? Mert bizony hatalmas szakadék választja el Ariovistus kortársait a négyszáz évvel késöbbi germánoktól: ha ezek ároztották volna el úgy Európát, mint a Kr. u. 378. és 410. közt nyugatra indult germán népek, akkor ott kő kövön nem maradt volna, oly idegenül állottak még ezek az antik kulturával szemben. Viszont a drinápolyi csata után az *imperium Romanum* földjére jött német törzsek, ha nem is volt tömegeiknek köze a hellén-latin civilizációhoz, de ennek hatása alatt kiválaszthattak magukból egy oly vezetőréteget, melynek kormányzata alatt új erővel hatva át a hanyatló kulturát, megmentették számunkra annak értékeit, ha véres mozgalmak és átalakulások után is. Eszünkbe jut Alarich, aki csak a ravennai udvar számtalan és oktalan baklövései után enged szabad folyást a rombolásnak; Athaulf, aki menyegzőjén a jogrendről és a törvények uralmáról tart beszédet; a méltán Nagy-nak hívott Theoderich, az itáliai gót mintaállam alkotója, kinek eszménye a „civilitas“ uralma volt. — Persze, ha e népek háborus dulásait válasz-

tanánk értékelésük fokmérőjének, akkor más színben látnánk őket. De ha valaki a mai kulturnemzeteket a világháború mészárlásaiból akarná megítélni, a franciákat vagy angolokat magyar internáltak elbeszéléseiből, a németeket a lerombolt rheimsi székesegyház látványa után, mint kulturnemzeteket bírálni, az — furcsa eredményekre jutna. Ami pedig „hazugságra való születésüket“ illeti, ott eszünkbe jut az a lecke, amit Attila adott II. Theodosius bizánci császárnak, az ellene tervezett orgyilkos merénylet felfödése után és a konstantinápolyi udvar számtalan perfidiája, esküszegése: bizony a nyers barbárok sokszor magasabban állottak erkölcsileg, mint a finom bizánciak. Ha pedig csak a nyugati germánoknak (frankoknak és szászoknak) sikerült maradandó államalakítás, annak éppen az az oka, hogy a romanizálódásra hajlamossá tett keleti germánok stb. a galliai, hispániai és itáliai lakossággal való érintkezésük, majd összeolvadásuk folyamán elvesztik régi vad harcos erejüket és eltűnnek vagy összeroppannak; míg érintetlenebb és nyersebb nyugati fajrokonaink energiája nem vesztvén el ezúton ősi sajátosságait, nem is megy tönkre.

Nem ítéltük el tehát vele *Stilichot*, (I., 172—3. l.), hogy nem verte tönkre Alarichot, aminek két oka lehet: az egyik, hogy fegyelmetlen és gyáva serege nem ért fel a gótok virtusával, a másik pedig, hogy Theodosius politikájának hű letéteményese lévén, nem a germánok kiirtására törekszik, hanem harci szerzőságnak tartogatja őket megrokkant csapatai helyett. Illyricumért való erőfeszítéseit sem szabad a „domestic dispute“-nak neveznünk, mert létkérdés volt ez a *Hesperium regnum*, Itália számára. Ilyen elbírálás alá esik az is, mikor a Justinianus-féle nagy itáliai háboruban az elkeserített gótok vadságairól beszél (204. l., 269 l., 271. l.), stb., stb.; mondhatnánk még sok példát, de nem az a célunk, hogy mint az iskolamester a dolgozatokban, vörössel aláhuzzuk az összes hibákat; annál is inkább, mert ha ezt tennénk, majdnem a diákgyerek javitaná a tanár írásait. Nem árt azért, ha kiemeljük még, hogy a bizánciak erkölcstelenségére és romlottságára nincsenek ily elitélő megjegyzései; nem lepnek meg viszont szláv-szimpátiái sem (294. l.), amelyek mosolyra derítően nyilatkoznak egy kis megjegyzésében. Tudniillik, mikor elretentő kegyetlenkedéseikről van szó (297. l.), azt mondja, hogy a karóba-huzást „bizonyosan a hunnoktól tanulták“ szegény szklavénok.

Antigermán mentalitása segítette arra a magaslatra, melyről a hunnokat nézi, akiket egyesegyedül dúvadaknak ír le ma is oly sokszor sok külföldi szakember. Eltekintve attól, — mondja — hogy Ázsia felől való megérkezésük oka lett a drinápolyi ka-

tasztrófának és következményeinek, a hunn birodalom ezeknél sokkal nagyobb, jelentősebb szerepet töltött be az európai történelemben. Segítette megkésleltetni tudnillik az *imperium*-nak a germánok által való szétdaraboltságát, még pedig két úton is: visszatartva először a mögöttük torló keleti germán népeket a Duna balpartján, (tehát azokat, akiktől legtöbb oka volt a rómaiságnak félnie); másodszer oly segítősapatokat nyujtva a római generálisoknak, melyek nagybecsűnek bizonyultak a gótokkal, suévekkal, burgundokkal, stb. vívott harcokban. Azok a pusztítások, melyeket néhány tartomány szenvedett a hunnoktól II. Theodosius és III. Valentinianus utolsó éveiben, elenyésző veszteségek csak azon haszonnal szemben, amelyet sok esztendőig hunn fegyverek hoztak a régi Rómának; különösen kidomborodik ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a germánok is elvégezték volna (a bekövetkezett események tanúsága szerint) ezeket a dúlásokat, ha a hunnok nem lettek volna itt. A széttagolási processzus ezen megakasztása, mely által a nyugat ellonállása tartósabbá vált a germán királyságokká leendő országokban, a civilizáció érdekében való volt. Eddig Bury. Sokat tanulunk e sorokból: azt, hogy hazánk földjének történelmi rendeltetéséből kifolyólag már a hunnok is úgy védték a barbárság rohamai ellen, (ha akaratuk nélkül is), mint mi később tatár és török ellen! Igazság kedvéért meg kell azonban jegyeznünk, hogy e népmozgalmakat mégis csak a hunnok okozták; (ha az iskolásgyerek szokott huncutsággal rálöki a másikat társukra, mégse a másik az oka, hanem ő.)

Minden művelt embert érdekelhet az a fejezete, ahol az antik világ összeomlásáról táplált nézeteket tárgyalja. (308—13. l.). Bölcsen figyelmeztet arra, hogy az elnéptelenedés, a keresztyénség uralomra kerülése, a pénzügyi zűllés nem lehetnek egyéb hanyatlási okokkal együtt döntő tényezők itt; mert mindnyájan egyformán bomlasztották a keleti és nyugati felét a római világnak, mégis Itália egyszerre összeroppan, az Oriens meg kiállja még egy évezred viharait. De nem fogadhatjuk el Bury megoldását sem, hogy véletlen események fatális sora dönti meg Hesperiót, mert vagy ugyanezen, vagy ugyanilyen bajokat a másik részen is kimutathatunk. Eh azt hiszem, hogy e rejtély kulcsát a földrajzi fekvés adhatja kezünkbe. Mikor az Ázsia felől özönlő népek megindultak útjukon, keletről nem támadhatták meg Bizáncot, mert megvédte tőlük az erős Perzsia; északról pedig megvédte előlük a Kaukázus és a Fekete-tenger hosszú medencéje. Mikor pedig a Duna felől végre közelébe jutottak, akkor is csak balkáni „előterepén“ kellett kiönteni mérgeit támadásuknak, mert Konstantinápoly felé könnyen megvédhető földszoroson állták útjukat a

„hosszú“ falak, nem engedvén be Bizánc törzs-területeire soha őket. Természetes tehát, hogy nyugatnak fordultak turániak és általuk üzött germánok. Ott pedig a Dunán át és a Rajnán keresztül számtalan ponton törhettek ennek szívébe; e hatalmas fronton, persze, nem lehetett a folyton megújuló hullámoknak ellenállni és gyorsan közelgett a katasztrófa.

A Magyarország területén vívódó római tartományok sorsát illetőleg több tévedést konstatálhatunk szerzőnkél. De ezek nem az ő hibái, hanem régebbi művekből öröklődtek és így nem őt terhelik. Részletes kifejtésük nem e hasábokra való; nem sokára megjelenhet talán „Untergang der Römerherrschaft in Pannonien“ című dolgozatom második része is, melyben úgyis bőven fogom ezeket boncolgatni.¹⁾

Nyomatékosan meg kell azonban mondanunk, hogy az itt élesen kirajzolt néhány fordesség vagy részlethiba nem ronthatja le Bury alkotásának nagyságát. Éleseszű és hangyaszergalmú, kiforrott tudós hatalmas munkája ez a könyv, melynek ott kellene lenni minden nagyobb közkönyvtárunkban. Azonban, — eddig egyiknek sem volt még pénze megvenni és ki tudja, lesz-e ezentúl pénz erre és ezernyi más alapvető műre nagy szegénységünkben. Ezek nélkül pedig tudományos kutatás, de még ennek tolmácsolása a főiskolákon is, lehetetlen. Ne takargassuk sebeinket, mi lesz a magyar kulturával?

A. A.

Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812—1847. Budapest, 1923. Budavári Tud. Társ. kiadványa. 316 lap, + 15 mell.

Egy széleskörű tanulmányokon alapuló munkában, mely 1914-ben doktori értekezésésként a Német Philologiai Dolgozatok sorozatában mint XII-ik darab jelent meg, Kádár Jolán fővárosunk német színészetét az 1812-ik évig ismertette. Jelen munkája a „nagy“ német színház korát ismerteti, mely az új városi színház megnyitásától annak tűzvész által történt elpusztulásáig tart s amely kor képéből azonban nem hagyja el a budai várszínház,

¹ Így p. o. I. köt. 62. l.: az illyricumi provinciák a III—IV. században már nem emelkednek, mint ő hiszi, hanem hanyatlanak. — 110 l.: Illyricum kettéosztása nem 379-ben, hanem 10 évvel később történt. — 224. l.: Salonát nem csatolják a kelethez, az illyricumi dioecesis jelentős részével együtt, csak Sirmiumot és környékét és ezt sem 437-ben. — 240. l.: 427-ben Nyugatróma nem restaurálja a pannoniai limest. — 272. l.: erre épült interpretációja Marcellinus comes (ad. a. 427.) adatáról természetesen téves. — 273. l.: Attila Thuróczy-féle családfája nem historikum, mint Hirt nyomán véli. — 275. l.: Sirmium nem 447/48-ban, hanem 441-ben esett el, mint már Pray is látta. — 288. l.: Honoria esetét Attilával Gárdonyi Géza jobban fogta fel „Láthatatlan emberében“!

a Horváth-kerti színház, a nyári színházak rajzát sem. E gondosan, áttekinthetően és világosan, jó nyelvezettel megírt színház-történet az adatoknak csodálatos gazdagságán épül fel s valóban nehéz megállapítani, mi elismerésre méltóbb: az a lelkiismeretes és fáradságos munka, mely az adatok ekkora tömegét hozta egybe s rendszerezte, avagy az a tudományos készség, amely ez óriási anyagon uralkodni s abban a belső összefüggés szálait meglátni s így a harmincöt év képét megszerkeszteni tudta. Bármelyik tényezőt állítsuk első sorba, mindegy; a kettő együtt teszi a szer- ves egészet.

Nemzeti játékszínünk kitünő történetírójával, Bayer József- fel szemben, aki fővárosunk német színészetében csak a magyar- nak ellenségét látta, megállapítja, hogy a magyar színészet úgy játék, mint műsor dolgában a némettől tanult, mert „Pestnek 1837-ig nincs állandó magyar színháza. A németet látogatják a magyar írók s a reformkor vezető emberei, itt kapnak sok ötlet- tet, motivumot, idejárnak aztán Pestre jöve a magyar színészek, hogy lássák a nagyhírű vendégeket, hogy mintákat kapjanak mű- sorra, rendezésre, játékra egyaránt.“ Ez feltétlenül igaz, de az is tagadhatatlan, — Kádár is írja — hogy II. József németesítő politikájának kifolyása volt a céltudatosan a német szó és művelt- ség terjesztésére rendelt színház s ha abban, utóbb „ha a német színészek a közönségnek kedveskedni akartak, magyar szöveggel énekelnek el egy-egy dalt, magyar köszönőszavakat intéznek hozzá s ilyenkor a tapsnak nincs vége, hossza“, az csupán captatio benevolentiae, hogy a modern „business“ szóval ne éljek, s nem több, mint amikor a hazai németek egyesületének vezetője kije- lenti, hogy ők nem ellenségei a magyarnak *csak éppen* magyarok nem akarnak lenni! De még erre a captatio benevolentiaere sem lett volna szükség, ha a kormányzásilag pusztulásra ítélt zsenge magyar színészt életbentartására Földváry és társainak tetterős hazafisága emberfeletti munkával létre nem hozza a Nemzeti Színházat.

A pesti városi színház új épületét valóban monumentálisnak tervezték. Bécsbe is szaladtak tervekért. Aman János udvari épí- tész tervei szerint építették a színházat, Nagysága volt egyuttal anyagi boldogulásának kerékkötője. A múlt század elején Pest még nem volt elég nagy ahhoz, hogy állandóan megtöltsön egy 3500 nézőt befogadó színházat s amint a város növekedett, sza- porodott a színházak száma is. A megnyitó előadásra nem kisebb zeneszerzővel irattak zenét, mint Beethovennel, ki „König Stefan Ungarns erster Wohltäter“-hez nyitányt s a „Die Ruinen von Athen“-hez kísérő zenét írt. Kotzebue írta az ünnepi darabot, mely

Béla királyról szólott. Nem adhatták elő, mert a cenzura magyarbarát tárgyát s tárgyalása módját veszedelmesnek ítélte s nem engedélyezhette. Helyébe egy ismeretlen író alkalmi darabját iktatták. A színház első bérlői Szentiványi Márkus és Gyürky Pál voltak, kik — miután a városi tanács a várszínház s a pesti városi színház bérletét csak együtt adta ki — nagy vállalatukhoz viszonyított még nagyobb adminisztratív apparátussal — a bécsi udvari színházakat utánozva — fognak az igazgatáshoz. A két színházért összesen 12.000 forint évi bérösszeget fizettek. Bele is buktak. A város a következő bérlőnek, gr. Ráday Pálnak már olcsóbban, évi 9000 forintért adta bérbe a két színházat. A művészi szervezés és művészi munka Ráday alatt veszi kezdetét. Hozzáértéssel, szeretettel s bölcs körültekintéssel vezeti a színházakat, a személyzetet kellően megválogatta s munkakörüket egymástól elkülönítette, karszemélyzetet szerződtetett, bevezette a rendszeres próbákat, a műsor színvonalát igen magasra emelte. Sajnos, e kítőnő színházvezetőt, Brunszvik Ferenc gr. és Bodor Mihály kedvezőbb bérletajánlata kibuktatta a színház vezetéséből. A merészen vállalt színházvezetés azonban nemcsak a színház erkölcsi bukását, hanem a vállalkozók anyagi romlását is eredményezte, úgy, hogy nincs ki tőlük a bérletet átvegye, míg egy részvényes bizottság, melynek élére Szentiványi és Ráday állanak, veszi kezébe az ügyek intézését. Ez nem sokáig áll fenn s br. Orczy Lőrinenek adják át a vezetést, ki hozzáértése s ügybuzgósága dacára anyagi erők híján, nem boldogul s a színházi felszerelést kénytelen a városnál elzálogosítani. Bérlet lejártakor kénytelen volt a tanács a budai színházat s a pestit elkülöníteni. A pestit kilenc évre átveszi Grimm Fedor s vezeti 1827-től 1836-ig. Ő az első tulajdonképeni „mesterségbeli“ a színház élén. Gyakorlati érzéke, a város szerencsés fejlődése, hozták magával, hogy anyagi haszonnal dolgozott. Az is igaz, hogy a színházat teljesen lerongyolt állapotban adta át utódjának, a bécsi Schmidt Sándor selyemgyárosnak. Nagy tőkebefektetéssel javította meg a színházat, új díszleteket festetett, zenekarát, énekkarát átszervezte, a városligetben nyári színházat építtetett, hogy a külváros szükségleteit ne a nagy színháznak kelljen kielégítenie. Szóval, Béceset egymaga akarta felülmúlni. E költségek — a Nemzeti Színház is megnyílt időközben — egy ember vagyonát megemésztik, hozzájárult a szerencsétlen 1838-as nagy árvíz, ami a színházba befektetett vagyonát elmosta s fizetéseképtelenné lett. Az ő nyomába ismét a város került, mely 1841-ben Forst Józsefnek — igazi nevén Josef Schall von Falkenhorst — adja át az igazgatást. Forst merész vállalkozó, kinek nincsen mit vesztenie

s sikerül is a színházat fenntartania, míg csak, az ő szorgalmazására felállított, de kevés meleget adó, fűtőszerszert hibájából — így mondták sokan — a színház 1847-ben le nem égett.

A pesti városi színház tárgyi történetén kívül a várszínház s a különféle kisebb színházak sorsát is nyomon kíséri Kádár Jolán.

Különösen nagyértékűek munkájának függelékei a budai és pesti színházakban adott darabok jegyzéke. E jegyzékek gazdagságát mutatja, hogy 150 lapnyi terjedelmet igényelnek.

Nagy előnye végül Kádár könyvének német nyelvű kivonata, mely hivatva van fővárosunk művelődéstörténetének egyik érdekes fejezetével megismertetni a külföldet. A Budavári Tudományos Társulatnak hálásak lehetünk, hogy e mű megjelenését lehetővé tette.

Dr. Isov Kálmán.

Új ifjúsági könyvek. Mostanában jelent meg az első összefoglaló és így hézagpótló, de nagyon sok hézagot hagyó munka a magyar ifjúsági irodalom történetéről Szemák István tollából. Nagy gazdagság leltára ez a munka, amelynek tudományos értékelés alapján naivitásban és szempontszegénységben párját csak a néhai való jámbor Jámbor Pál irodalomtörténetében találjuk, amelyből Gyulai Pál annak idején olyan mintaszerű bírálatban fordította ki a kócot. De mint szorgalmi munka, mint alapvető bibliográfia, mégis csak elismerésre számíthat ez a könyv, mert a seregszámla éppen most, egy újabb korszak elején nagyon fontos és igazán hasznos, hazafias munkát végez az, aki a multak szerbe-számba szedésével rátereli a figyelmet a nagy kérdésre: hogy milyennek kell lennie a mai ifjúság irodalmának.

Az bizonyos, hogy a világháborúval lezáródott egy csodálatosan termékeny és jellegzetes korszaka a magyar ifjúsági irodalomnak. Az is bizonyos, hogy az új irodalomnak két fókusza máris szilárd. Az egyik a cserkészmozgalom, a másik Csonka-Magyarország történelmi helyzete. Ennek a két parancsoló irányú összetevőnek az eredője is önként adódik: a fokozottabb tendencia. Érettebb ifjúságot nevelni komolyabb célokra. Ahol eddig csak szórakoztatás vagy játszva-tanítás volt a cél, ott most a nagy célokra való nevelődéshez kell érdekes helyzetű történetek útján — „gusztust csinálni“ az ifjúságban. Ez az író legnehezebb próbája. Mert jaj annak az ifjúsági írónak, akinek a munkájából kilóg a pedagógiai irányzatosság olvasóriasztó lólába, jaj annak, aki maga prédikál az alakjai cselekedetei helyett.

Mint minden tiszta irodalmi hatásnak: ennek is egy titka van: az őszinte teljes, maradéktalan belső átélés, mert csak annak van magával ragadó, szuggeráló ereje, szellemi hitele.

Ezeket a nyomokat keresnök az újabban megjelent ifjúsági könyvekben, amelyekből egész halom van előttünk.

Sajnos, igazi céltudatosságot nagyon keveset találunk s ahol meg az meg volna, ott a kellő írói művészet hiányzik.

Gyökössy Endre nevét a magyar ifjúsági irodalom történetébe az első magyar cserkész-regénnyel írta be. Igaz, hogy a szó-rakoztatás a főcélja, de helyes diplomáciával érezte meg, hogy ez volt az első szükséges taktikai lépés. Most egy gyermekversgyűjteménye (Ezüst furulya), meg egy mesegyűjteménye (Debreceni meséskönyv) van előttünk. Egyik sem ad semmi újat az író régen ismert és elismert értékeihez. A versek játékos lelki beleéléssel népszerűsítik tovább a hazafias és csengő magyar ritmusú Pósa-iskolát s ez nagy érdemük most, mikor a gyermek-irodalomban is kezdi fejét felütögetni az ideáltalan dekadencia. A „Debreceni meséskönyv“-nek maga az ötlete is kedves, stílusos. Ugyanolyan a tartalma is. Magyar levegő, magyar alakok, magyar észjárás, magyar ideálok és orkölcsök nevelgétik belőle szépre-jóra a kicsiny olvasóereget. A címből holmi lokálpatriotizmusra lehetne következtetni, de az csak az író számára az, meg a könyvnek artisztikus, stílusos kiállítása (a Meliusz-könyvkereskedés érdeme, meg Mühlbeck illusztrátoré) jelenti.

Gyökössy ötlete azonban fölvet egy szélesebb tárlatú koncepciót, amely erős hiánya, tehát erős programmpontja is kell hogy legyen a magyar gyermekirodalomnak, amelynek családi ölekezésbe kell kerülnie a folklóre programjával.

Igazán hivatott, művésztollú meseíróknak néprajzi térkép szerint kellene feldolgozniok az egyes vidékek mese-kincsét teljes stílusossággal, ami azt jelenti, hogy ezekbe a mesékbe belementhetnék annak a vidéknek teljes etnografiáját népszokásokban, viseletekben, népművészetben. Erdélyi János, Arany, Gyulai, Benedek Elek, Malonyay Dezső, Bartók, Kodály, Sebestyén Gyula nagy munkájának ez volna a betetőzése, az etnografiai átöröklés leghálásabb, legmaradandóbb rendszerezítése, a magyar ifjúsági irodalom renaissanceának egyik alappillére.

A magyar irodalomnak van már néhány klasszikus terméke ebből a programból. (János vitéz. — Toldi. — Tompa virág-regéi. — Jakab Ödön Árgirusa. — Vörösmarty: Csongor és Tündéje, stb.). De a munkát rendszerezíteni kellene. Aminthogy *költői feldolgozásra várnának a magyar helyi mondák is*. Hiszen Tompa, Kőváry László, Mikszáth Kálmán ennek az alapjait is lefektették.

És jobbaink érzik is ennek a munkának nagy, nemzetnevelő fontosságát.

A „Pallas“ újabb ifjúsági könyvsorozatában, ime, ott találjuk *Gombos Albinnak*, a kiváló történettudósnak, a magyar vonatkozású középkori krónikák lelkes kutatójának, fordítójának és népszerűsítőjének pompás könyvét a „*Szent László rózsáit*.“ A magyar szentek legendáit kötötte színes rózsacsokorba és e kornak lelkét lehelteti ezeknek a rózsáknak az illatával a fogékony gyermeklelkekbe. Amennyire idegen tőlünk a szentek theologiai kultusza, annyira kedves magyar művészi szempontból ez a félmese, féltörténelem-kultusz. A mult megbecsülésével a legendás csodák színes feldolgozásával a jövőre és reális csodáira neveli velük az ujonnan serdülő magyar nemzedéket.

Értékes kísérlet egy másik Pallas-könyv is. Mátrai Guidó „Wad nyugat veszélyben“ című regénye, amelynek érdekes ötlete, hogy az ifjúság elnyühetetlen Wild—West romantikájára épít egy erősen irredenta, lelkesen magyar és hasznosan mulattató, nagy célokra eszméltető történetet. Uttörő munka így is, csak az a kár, hogy a szerző nem elég művésze a jellembrázolásnak. Alakjait típusokból nem tudja egyéníteni s így a csináltság érzik a munkából.

Zsoldos László „*Mesekönyve*“ is kedveskedik néhány újszerű, jellemnevelő kis hazafias történettel, amelyek aránytalanul válnak ki a sok gyermekszoba-aprótság jelentéktelen mondanivalói közül. Egy apró irredenta legendája az oláh területen rekedt játék-katonáról feledhetetlen.

Zigány Árpádnak „*Szörnyetegek szigetvilága*“ című kalandregénye csak meddő izgalomsorozat a műfajnak mesterkéltnél és semmi hasznos emóciót nem keltő fajtájából, de az ifjúsági irodalom is megköveteli a maga intelligensebb ponyvatermékeit s vannak írók, akik Verne sikereit félreértik és balul alkalmazzák. Verne tudományos ismeretterjesztést művelt izgalmasan érdekes regénykereteivel, ezek a regények azonban megfordítják a dolgot s a természetet csak kaland-miliőül kéri kölesön, de ennek az eljárásnak sem a természettudomány nem örül, sem az irodalom. Az ifjúságnak is legföljebb a felületes része.

Nem jelentősebb a leányregények sorában helyet kérő Altay Margit-féle regény: „*Az amerikai leány*“ sem, amely fehér, de kimódolt és hazug romantikájával a Courths-Mahler-regények még langyosabb testvérhuga, tehát, ha nem ártalmas is, de nem is hasznos olvasmány. És csak olvasmány. Ideje volna már, ha nőíróink is ráeszmélnének arra, hogy az irodalomnak a való élettel kell szoros kontaktust tartania. Dickens nem egyszer bebizonyította, hogy reális női jellemekkel is lehet idealizmust nevelni.

Ha az idők több érettséget követelnek a fiúktól, ugyanez áll

a leányolvasókra is. Sőt tovább megyünk: áll ez minden rendű, rangú és nemű ifjúsági íróra és könyvkiadóra is.

Az Idő a legszigorubb kritikusként, mert ő nemcsak bírál, de követel is. Már pedig most nagy időket élünk, s gyermekeinktől még nagyobbakat megteremtését várjuk.

Szilágyi Dezső.

Dr. Makkai Sándor: *A vallás az emberiség életében.* (A vallás történeti képe). — *A vallás lényege és értéke.* (Vallásfilozófiai előadások). Torda, 1923. (A két rész egy kötetben).

Letéve ezt a pompás könyvet kezünkéből, az örvendezés mellett, hogy egy rég várt munkának mestere akadt, ellenállhatatlanul feltámad az olvasóban egy csomó történeti emlék és reflexió is. Idestova egy félszázada, hogy az első magyar vallásfilozófia: a dr. Kovács Ödöné, megjelent (1876.). Talán megíratásakor se volt az, amit eredeti műnek lehetne mondani, mert — a dolog természete szerint — nagyrészt másodkézből eredő megállapításokat rendszerezett; de bizonyára nem állott mögötte az akkori hasonló külföldi műveknek a tudományos szellem őszintesége és tisztasága tekintetében: az a szellem volt az, amely az élettől idegen spekuláció meddőségéből a vallás történelmi és lélektani tanulmányok iskoláján keresztül akarta megszabadítani a protestáns teológiát. A Kovács Ödön könyvét tulszárnyalhatta a szüntelenül tovább mélyedő kutatás, mégis jótétemény volt az, mert beleoltotta a magyar teológiai tudományba a hátsó gondolat nélküli, őszinte tudományos munka szellemét. S a kis Erdélynek, a sokszor félreértett, sokszor félremagyarázott Erdélynek nem utolsó büszkesége lehet, hogy amikor annyian meglepődtek, sőt visszadöbentek ettől a felséges magától értetődöttséggel hódító szellemtől, mert „kritikai“ szellem volt az s a kritikában csak rombolást láttak, — a nagyenyedi theologia megtudta gyökereztetni a korszaknyitó kezdeményezést s megvolt a naiv önbizalma és bátorsága, hogy végigcsinálja a kritikát, amíg a pozitív, építő, ősi erőket tisztán bírta, s jutalma ezért az volt, hogy az idők teljességében ő mutatíthatja meg, mit jelent a régi igazság, hogy a tudásnak keserű a gyökere, de édes a gyümölcse. Megmutatja, mikor a Kovács Ödön szellemének olyan gyümölcsei értek meg, mint a Ravasz László klasszikus művei, s a kolozsvári theologia köré csoportosuló munkásoké. Senki se felejtetheti el, hogy ez a második nemzedék az időközben hatalmas áradattá izmosodó gyakorlati vallásos megújulás életkeltő hatásait is halálával fogadta tervszerű életművébe; de a természetes alapvetést ehhez a tervszerű munkához: az egyház életének amaz örökös megújításához az az olthatatlan meggyőződés adta, hogy minden eszközök közül ehhez a célhoz a vallás lényegének, életjelenségei törvényszerűségének

hú ismerete a legfőbb, — hogy a legéletfakasztóbb módja a leg-
őszintébben tudományos módszer. E szellem megörökítésével lett
Kovács Ödön az erdélyi református egyháznak s ezen keresztül a
magyar protestantizmusnak egyik jótévője; ezért számítjuk jó-
tevőink közé Böhm Károlyt, mert amaz olthatatlan szomjuság
kielégítésére ő adta a világmagyarázat és életfolytatás rendszeres
megformálásához vezető álláspontot és módszer elveit, tehát egy
világnézet formálásának elveit, melyben a tapasztalat minden
jelensége értéke szerinti helyét nyerheti meg. S azért lett jöte-
vőnk (hogy a sok áldottemlékű ajándékozó közül csak a leggaz-
dagabbat említsem), Molnár Albert, „a legművészbib igehirdető“,
ahogy Ravasz nevezte, mert megtanított, hogy a vallás életfor-
máló hatalmának autonóm törvényei közt ott van, lényege közép-
pontjában a művészi forma törvénye: hiszen a művészi forma
a legtömörítettebb élettartalom, tehát a leglendítőbb erejű élet.

Ilyen reflexiók ébrednek önkéntelenül a Makkai könyve
olvastán, mert ez is egy ellenállhatatlan, nem szándékolt, tehát
annál természetesebb igazolása annak a szellemnek, amely immár
a második nemzedék lelkéből fakasztja drága gyümölcseit, s a
Makkai könyvében a legméltóbbat a nagy történeti elődökhöz s
az erdélyi theologiai szellemhez. Egy jó emberöltőn át kellett
várni a Kovács Ödön úttörő művének méltó folytatására, de a
folytatás megérdemelte a várakozást. Amit a vallástörténelem és
vallásfilozófia az utolsó emberöltő alatt kitermelt, az anyag tar-
talmi gyarapítása és módszeres feldolgozásának elvei szempontjá-
ból, a Makkai munkája azt mind ismeri, bírja, értékesíti, még
pedig egy ízig-vérig egyéni rendszerben, melynek éltető gyöker-
szálai a maga mély vallásos élményei, másfelől a maga fáradha-
talan elmemunkájáról nyert tudományos, magyarázó elvei.

Az *első rész* a vallás teljes fenomenológiáját adja, még pedig
nem egyszerűen az adatok simplex empirikus enumerációjával,
hanem — egy éppen olyan szellemes, mint mély rendszertani elv-
vel — a vallás megjelenési formáit azon főkategóriák szerint cso-
portosítva, melyek körül a történeti képződmények kikristályo-
sultak, (ezek: az isteni, a kultusz, az ember, az élet, a világ, —
tudniillik a vallásos világkép vagy világnézet). Így a vallásos
élet alkotó elemeiből szemeink előtt bontakozik ki a vallás egész
gazdag sokfélesége, még pedig úgy, hogy a történeti fejlődés egy-
másutáni mozzanatai hódító kényszerűségükben megvilágosul-
nak, azaz, a fenomenologia egyszersmind a vallásos psyche tör-
téneti evolúciójának rajza lesz. Ez a száz és egynéhány oldal —
kötetekre felpuffadt vallástörténelmeknél történetibb, — mert any-
nyira fölötte áll a dátumokkal fontoskodó empiriának, amennyire

a tömörítő, mert a lényegét kiemelő művészi *vue d'ensemble* szokott állni a mesterembség fölött.

Apróbb zökkenések nélkül, természetesen, ez a könyv sincsen; egyenetlenségek fel-feltűnnek benne, a testtől különvált lélek gondolata például, bár előfeltétele minden meglekésítésnek, mégis csak később nyer értelmezést; általában az egész szakasz (12—32. lap) természetesebb elrendezést nyer vele, emez „ősi psychologia“ (24.) előrebocsátásával. A görögök vallási pantheonjából nélkülözzük a történeti kialakulás rajzát (Hesiodos szerepe); egészen hiányzik a germánok vallása; a magyar ősvallás rajzából is szívesen láttunk volna többet. De ezek az apró hiányok nem csökkentik az egész kép becsét, melyet a módszer oly magasrendű alkalmazása biztosít, hogy felülmulja vele Lehmann Edét, aki először alkalmazta a vallás fenomenológiájára. (Relig. in Geschichte v. Gegenwart: Erscheinungswelt der Relig.).

Már ennek az első résznek szisztematikus éltető gondolatai is egy mélyebb, alapvető rétegből táplálkoztak, igazában véve a *második*, filozófiai részből sugárzik ide is a rendszeres alapgondolat; ez teszi módszeresen szerves előzményévé, mint anyaggyűjtő részt, a második filozófiai résznek. Ezt a vallásfilozófiát magyarázatainak történeti és kritikai összefoglalásával kezdi. Ez se pusztán kronologikus felsorolás, hanem a lehetséges magyarázatok logikai csoportosítása alapján történő kritikai szemle, melyben a legsekélyesebb és legsúlytalanabb „magyarázat“ is megnyeri méltatását s megkapja a magáét. Ezek a mindig éles és mindig objectív kritikára töre ismertetések bizonyára nem mind egyforma értékűek; a Kantról szóló például nem is elég mélyre, de mindenütt azonos módszeres elv nyilatkozik meg bennök, a Makkai tudományos alapmeggyőződése, melyet Kantra és Böhmre épít s amely igazán feddhetetlen elv szerint a filozófiai magyarázat tárgya nem a realitás közvetlenül, (mert az az egyes tudományok feladata), hanem a tapasztalatok lehetősége, azaz értelmi előfeltételei; a vallástudománynak tehát nem közvetlenül Isten a tárgya, hanem a vallásos élmény realitása és az ennek törvényszerűségét biztosító lelki funkciók: szóval, a vallást létesítő és realitását adó előfeltételek, amiknek kutatása formálta át a theológiát, az „a deo data, de deo docens, ad deum ducens“ bájosan avatag, de egyszer csak anakronizmussá váló képzetéből tudományá. (70—72. l.).

Ezen anyaggyűjtő és tisztázó munkálat után a maga nézetét tárja elő Makkai, melynek lényege az, hogy a vallásban illetőleg a hitben, az emberi szellem a maga tartalmának irracionális részét

ragadja meg, mint ahogy az értelmi ismerésben a maga tartalmának általános, egyetemes vonásait ragadja meg. A hit tehát, illetőleg a vallás, mint a hit vetülete, az ismerés egyéni, befelé élő, intenzív iránya, míg az értelmi ismerés az extenzív tárgyi irány.

Itt tehát a vallás alapfogalmai, lényeges életjelenségei sajtóságot viszonyba vannak hozva az ismeréssel; hogy önállóságukat biztosítsa, erősen és nyomatékosan elválasztja az ismeréstől és ime, észrevétlenül mégis annak egyik mozzanatává válnak. A kiinduló pont az, hogy *minden* ismerés, ahol jelentésadás történik; a hittel éppen az az eset, tehát a hit is ismeret: irracionális ismeret (99. és köv.). Ámde kevéssel később ráakad az elemzés arra, hogy a hit maga is jelentést csak az értelemtől kap, ő maga a világmagyarázó munkát *megelőző* tevékenység (103.); s éppen *ennek* a szerepének kinyomozása egyik legérettebb része a munkának (101. és köv.). De fölöslegesnek és zavarónak tetszik a hit e *sui generis* szerepét irracionálisnak mondani, mert éppen ezzel kerül a hit — az ellentét kapcsoló erejénél fogva — az ismerés kategóriájának bűvkörébe, amelyből nem szabadulhat ki lényege érzékeny megzavarása nélkül. Az a helyes gondolat ugyanis, hogy a vallásban, illetőleg hitben jelentésadás van, nem követel egyebet, minthogy felismerjük benne az intelligencia életmozzanatát; de ha végiggondoljuk egész mivoltát, odajutunk, hogy a hit összeesik (a jelentésadás tekintetében) az intuícióval, amit Makkai érint is (102.), de nem clégszik meg vele, hanem kiélezi irracionálisát, — pedig csak alanyiságát és belsőségét kellene hangsúlyoznia. *Igy* azonban a hit mivoltára éppen úgy egy kis homály borul, mint az ismerésére; mert nem áll, hogy az egyes, *mert* egyéni, tehát irracionális is (99.), hiszen az egyes éppen az összes kategóriák egysége (Goethe találónak mondta: az általános, — az éppen az egyes eset); semmivel sem irracionálisabb, vagyis nem kevésbé érthető, mint az általános. És nem áll, hogy az értelem zsarnok törvényei által megmerevített és kusza világba, mint egy bús sötétségbe és börtönbe az *igazi* valóság napfényét a hit lövelli be (105.), hiszen láttuk, hogy ezt a jelentést, éppen Makkai szerint, a hitnek is az értelem adja.

Ez a kényes pontja ennek az egyformán mély és szellemes magyarázatnak, ahol kissé megtörik a biztos kézzel vezetett fővonal: amely a lélek gyökeres megrendüléséből nyomozza tovább a hit szerepét, mely a bizonyosság-nyerésben áll. S ennek tisztázása fog egyszer (talán nem vakmerőség ezt kifejezni) utat nyitni Makkainak oda, ahonnan a vallás értékelő természetét jobban kidomboríthatja, mint ma. Mert a tény az, hogy a vallásban,

(ami méltó erre a névre), olyan élményekkel van dolgunk, melyek nem minőségük szerint különböznek a tapasztalat többi élményeitől, hanem a bennük átélt realitás értéke szerint; nem az ismerő funkciók elágazódása, hanem az értékelő tudás funkcióinak irányában rejlik a vallás végső magyarázata.

S hogy Makkai erre a lehetőségre nemcsak rámutat, de nyomonzó munkáját erre ki is terjeszti, ez egyik igen nagy értéke. Eddigi tanulmányai folytonos továbbszűkítést jelentenek a problémába. Nem hisszük, hogy félreértettük volna, vagy hogy félremagyarázzuk a vallás természetét s az ő magyarázatát, ha ilyen irányban reméljük az ő nézetei további kristályosodását is.

Tankó Béla.

A dunántúli evangélikus egyházkerület története. *A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület megbízásából írta Payr Sándor. I. kötet. Sopron, 1924. 8°. 932 lap. — Szenczi Fekete István, a hitehagyott püspök. Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából. Írta Payr Sándor. Sopron, 1924. 8°. 146 lap.*

A protestánsizmus lutheri típusának meggyökerezése és virágzása túl a Dunán nem egy tekintetben páratlan érdekességű történelmi tárgy és probléma. Míg egyéb országrészekben nagyjából a faji és a nemzetiségi elválasztó vonalakat követte a luther-melanchtoni és a zwingli-bullinger-kálvini főirányokká szétfejlődés, amaz a németiségnek s tótságának, emez a magyarságnak válván nemzeti kulturájával összenőtt, jellegzetes protestánsizmusává, a dunántúli részekben nem érvényesült ez az egyébített csaknem szabályosnak tetsző párhuzamosság. Itt úgy a tiszta magyar, mint a vegyes fajiságú területeken mindkét főirány hódított. De amíg a helvét hitvallás lelki birtokállománya végül itt is a színmagyarságra korlátozódott, az ágostai mind e mai napig fenn tudta tartani magát mindamaz őslakos és bevándorolt fajok között, (ha természetesen számszerűleg nagy csökkenéssel is), amelyekre kezdetben, a reformáció első nagy tavaszi eláradása idején, kiterjedt volt a határa. Végső elemzésben talán a XVI. századi dunántúli népesség lelki életének és kulturális fogékonyságának a többi országrészek népéhez képest aránylag jóval fejlettebb voltában lehet ennek az okát sejteni. A hit, a vallás és a hitvallás világot mozgóató kérdései itt a pannoniai kultúra lelkének gazdag rétegeképződésű és televényében sokkal intenzívebb módon és sokkal gyakoribb esetekben váltak személyes életüggé, mint az akkori Magyarország egyéb részeiben, ahol sokkal nagyobb mértékben volt, nem egyszer politikai jellegű, tömegmozgalom úgy a reformáció, mint az ellenreformáció. A dunántúli ember a hitvallás kérdését sokkal kevésbé mérlegelte faji vagy

politikai szempontból, mint, természetesen jórészt tudatalatti módon, akár az erdélyi, akár az alföldi, akár a felvidéki. Pannónia földjén elszánt meggyőződésű és lobogó hevű kálvinista színmagyarokkal épp oly meggyőződött és épp oly tüzes lutheránus színmagyarok állottak szemben igen sokszor ugyanegy politikai községnek a falain belül is. Itt nem hatott a „magyar vallás“ jelszava s a theologiai harcok zajában csak ritka és hamar elhaló mellékszövegeként szólalt meg a politicum. A lelkeknek, úgy látszik, minden földesúri nyomással és egyéb gátló tömeghatással szemben több ellenálló képességük volt, mint egyebütt, az üdvösségükért személyesen vívott tusában, amely, a kor szelleméből következőleg, a finoman csiszolt versengő theologiai formulák közti választás kényszerűségével járt együtt. Ebből természetesen rendkívüli mozgalmasság és gazdag differenciáció következett a tömegek lelkiéletében — olyan, amellyel legföljebb a Dávid-Méliusz korabeli Erdély szellemi képét lehet még egyenlőrangúnak tartani, de itt is azzal a különbséggel, hogy míg emitt alig néhány évtizedre terjed ki a termékenyen forrongó individualizációnak ez a mozgalmas korszaka, a Dunántúl egy teljes századon keresztül tart és csak a legdurvábban fellépő önkény tudja végét szakasztani. A két hitvallás birtokállománya itt egészen a XVII. század közepéig folyton ingadozó és egymásbafolyó s egymással szemben folytatott dogmatikus, sőt azt mondhatnók: miszsiói propagandájuk csak a közös és egyetemes nagy elnyomás fullasztó és apasztó súlya alatt szűnik meg, hogy aztán mindkét testvéregyház kebelében a belső konzerválásnak s majdan a romok újjáépítgetésének adjon helyet. Voltak ennek a versenynek nagyon áldatlan és nagyon siralmas vonásai és mozzanatai, de egészben véve mégis nemes gyümölcsöt termett: a színmagyar lelket mindkét protestáns főtípus különleges lelki értékeivel és történelmi-kulturális javaival meggazdagította éppen azon a területen, ahol erre a gazdagságra s az ebből fakadó fölényre, végzetes kisebbségben maradása miatt, különösen nagy szüksége lett később és van máig a protestáns magyarságnak. A lutheránus Dunántúlnak egyik legkiválóbb és legtermékenyebb egyházhistorikusunk tollából, egy névtelenül maradni akaró Maccenás fejedelmi áldozatkészségének segítségével most kikerülő történelme, — melynek előttünk fekvő első kötete éppen az imént említett nagy elvlasztó időpontig, a XVII. század közepéig halad, — szép, hatalmas képbén mutatja be a főntebb jellemzett fejlődést. A páratlan szorgalmú kutató koncepció, finomkezü, türelmesen összegező feldolgozó is bizonyult ebben az eddig legnagyobb, szeretnők, ha nem legutolsó, életművében. Mindenütt elsőrendű

forrásokból merített óriási anyagkészletét szerencsés és biztos eljárással tagolta: előbb, a mű nagyobbik felében (1—581. l.) nagyobb egyházvidékek szerint, áttekinthető felosztással, az egyes gyülekezetek helyi történetét adja, akárhányszor egy-egy kidolgozott külön kis monographiává szélesítve ki tárgyalását s minden alkalommal gazdag, általános művelődéstörténeti keretet és háttért is festve képeihez; azután pedig sorra veszi a nagy synthetikus szempontokat s azok szerint adja — az egyházalkotmányi és jogi, a tanbeli, a liturgiai fejlődés, a kegyesség és erkölestörténet, az irodalom és a nevelésügy, valamint a nemzeti szellem fejlődésére való hatás vonalában — az egyházkerület általános történelmét. Az egész mű a magyarországi protestantizmus tudományos egyháztörténetírásának rendkívüli nyeresége, úgy tartalmi tekintetben, a benne földolgozott eredeti forrásanyag sokszerű gazdagságánál s eleddig viszonylagos ismeretlenségénél fogva, valamint formailag is, mint a nyersanyagban uralkodni tudó történetírói iskolázottság és stilusos irodalmi készség egyik, magyar nyelvű egyháztörténetírásunkban, a nagyobb lélekzetű alkotások között, még mindig eléggé ritkaságszámba menő példája. A nagyérdemű szerző méltóan koronázta be ezzel a munkájával eddigi, egy emberöltőnél hosszabb ideje folytatott, nemes munkásságát, amelynek eddig a legnagyobb értékeit kiváló monographiák egész sorában tette közkinccsá (többek közt e Szemle hasábjain is, mint annak egyik legrégebb munkatársa). Most megmutatta, amit különben eddig is föltételeztünk, hogy a synthetikus munkának a legnagyobb arányokban is hivatott mestere, amivé azonban természetesen, egyebek között, éppen annak folytán is lett, hogy történetírói oeuvre-jében, minálunk maig csaknem példátlan tervszerűséggel és szívóssággal, megvalósította a lépcsőzetes haladást: a rendszeres forrástanulmány és az egyre szélesedő körű monographikus előmunkálatok fokozatain emelkedett föl a most elért imponáló magaslatis. E megelőző monographiák egyike, melyről Szemlénkben az éppen megjelenése után nem sokkal bekövetkezett súlyos idők zavarai miatt nem eshetett előbb szó, a *Szenczi Fekete István* sötét alakját tárgyaló, szinte regényszerűen érdekes dolgozata, amely egy igen megrázó példában mutatja meg, hogy amely korok hőseit szülnék, ugyanazokban fogantatnak az árulók is. Gondos lélektani elemzés mellett gazdag korrajz teszi becsessé a kötetet, amelynek végső tanulsága, ha tán lehangoló is, de nem hiábavaló, amennyiben nagyon élesen figyelmeztet arra, hogy őseinknek sokat emlegetett „kishitűségét“ nem szabad rövidlátó képzeletünkben s paedagógiai gyakorlatunkban az emberi méreteket és lehetőségeket meghaladó

vonalakkal és színekkel festenünk magunk és mások elé. Emberek voltak ők is, egy iszonyúan sötét korszak törei között vergődő, mihozzánk képest összehasonlíthatatlanul többször és keményebben megkísértett, tántorgó emberek: az, aki mindvégig meg tudott köztük állani, nem önerején tartatott meg. A multnak dicsősége a fénynek és az árnyak ebből a realiztikus játékából ragyog ki igazán, nem pedig a mesterséges glóriából, amelyet sok jóakarató kéz még mindig nagy előszeretettel és minden kritika nélkül festeget oda is, ahol igazán semmi helye nincs s ahonnan aztán sokszor idegen és nem jóakarató kezek kapargatják le. Payr Sándor ennek az ellenszenves emlékü apostatának a mograjzolásával is ép olyan nagy szolgálatot tett a magyar protestantizmus tudományos, tehát tárgyilagos és igaz történelmének, mint aminőt tett azokkal a pompásnál-pompásabb dolgozataival, melyekben papi és világi hőseink alakját elevenítette föl, ott sem eszményítve, csak a forrásokból leszűrt tényigazságokat beszélgetve, amelyek azonban éppen elég eszményiséggel beszélnek igazi nagyjainkban önmagunkért. — A Szenci Fekete borus regénye époly értékes miniature-darab, mint amilyen nagyszabású történelmi vászon a Dunántúli Egyháztörténet. A részletekbe elmerülő szakkritika kétségtelenül mindakettőben találhat itt-ott, úgy tartalmi, mint formai szempontból kifogásolni valókat is, minekünk azonban nem célunk ezeket itt apróra venni s csak általánosságban jegyzünk meg annyit, hogy a szerző mindig lelkes és kedélyes elődását sok helyütt tömörebbnek, monumentálisabbnak, az anekdota-tónus kísértéseitől és a paedagogus-hajlam tulzásaitól jobban óvakodónak szeretnők; hogy az óriási anyag földolgozásában gyakorta előforduló ismétlések jó része, gondolatunk szerint, egy utolsó simítással kiküszöbölhető lett volna; s végül, hogy a speciális eszme- és szellemtörténeti részben (tanfejlődés, kegyességtörténet, stb.) jóval nagyobb elmélyedésre is képesnek hisszük őt. Mindez azonban sem ezen műveinek, sem az eddig ezekben tetőződő egész oeuvre-jének értékét nem kisebbíti, s tudományos egyháztörténetírásunk további fejlődésében kifejtendő, előreláthatólag nagy és termékeny, hatását nem csökkentheti.

ri.

Gulyás Pál: A könyvek és könyvtárak hajdan és most. Budapest, 1924. 16 r. 76 lap.

A Zászlónk Diákkönyvtára első száz számát méltóbbal nem fejezhette be, mint Gulyás Pálnak, három számnyi terjedelmű (97—100. sz.) igen hasznos munkájával, mely a könyvek történetéről szól. Nemesak a fiatalság, hanem a felnőttek is nagy élvezettel és haszonnal olvashatják e művecskét, melyből az írás

eredetétől kezdve, az írás anyagának, eszközeinek, a könyvek és könyvtárak történetével ismerkedhetik meg. A tisztán fejlődéstörténeti részen kívül még bennünket közelebbről érdekel a két utolsó szakasz, melyek egyike „A mai magyar könyvtárakkal“ foglalkozik, a másika pedig a fiatalságot arra tanítja, „Hogyan használják a könyvtárakat.“ E hasznos füzetke rövid ismertetését azzal az óhajjal fejezzük be, nyílnék mielőbb alkalom arra, hogy Gulyás Pál, az ívszámok által nem korlátozva, e kérdésbe elmélyedve, széles alapon írhatná meg a könyv történetét, amely feladatra ő egyik leg-
hivatottabb tudósunk.

I. K.

Nyári darabok. (*Színpadi beszámoló*). A kritika fegyvertára a legfurcsább arzenál, mert a toll a legcsodálatosabb módon alakul át a legkülönbözőbb szerszámokká. Tör és boncolódik, beretva és cirógató kéz, laterna-magica és vitriol! Koszorú és füttyülő, dorong és szórolapát. Az elmúlt színpadi nyár eseményeinek bírálatánál például a rosta jut az ember eszébe. Az, amelyet az útosinálók használnak. Elvégre a kultura útját építik szegről-végre a színpad művészei és mesteremberei egyaránt s ebben a munkában megvan a haszna minden törmeléknek és salaknak is, mert közöket tölt ki s egy szegény ország nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy az ország útjait csupa keramitkockával kövessesse.

Meg aztán az országút mindenkié. Az előkelő autót csak úgy megtüri a hátán, mint a csepürágók tarka csapatát s a művészet kucséereit és egyéb vigéceit.

A legöregebb rostan először is az operettek esnek át.

Az operetről, a mai művészet-élvező nyerstömeg cirkuszáról a multkor már elmondtuk a véleményünket. Az azóta látott bemutatók fölvetettek azonban néhány olyan mozzanatot, amelyeknek a tanulságai követelik a velük való foglalkozást.

Az egyik: a műfajnak bukdácsoló haláltánca a művészi igényektől az — artistaság felé. Az operett-tánc maga — hogy stílusos kifejezéssel éljünk — régen *elrugaszkodott* a tánc igazi lényegétől: vagyis érzéseknek a test harmonikus mozgása útján való kifejezésétől. Ez a tánc többé nem az *érzések tánca*, hanem az *érzékeké*, azoké is úgy, hogy közelebb áll a cirkuszi gimnasztikához, mint például valamilyen program-tánchoz. Ennek a művészetbeli lesiklásnak két példáját is produkálta a szezon-kezdet. A Renaissance-színház Gilbertnek, az egyébként jónevű zeneszerzőnek „Dorina és a véletlen“ című darabját szánta keretnek egy kétségtelenül nagyon ügyes és boszorkányos izomtechnikájú táncosnő láb-elasztikai produkcióihoz, de ez már igazán nem művészet, hanem csak „*kunct*“, olyan „csináld utánam, ha tudod“-féle artistamutatvány, amelynek csak erőltetett kerete a köréje szőtt

szellem és ötlet nélkül való cselekmény. A zene: ódeskés és émel-
gős invenciótlan talpalávaló.

Igy még fogyatékos az illúzió. Még hiányzik a stílusosságból — s egyéb, bizony, már alig is hiányzik — a zenebohóc és a többi attrakció. Most már csak azt várjuk: mikor feszítik ki a színpa-
don is az ekvilibrista kötelet s mikor ugrálnak át égő abroncsokon a táncosnők.

Mert a „Párisi lány“-ban, *Maurice Yvain* bravuros zenéjű és francia esprittől rakétázó operettjében egy forró jáva-tánc finá-
léjaképpen az asztal tetejére felugranak.

Pedig a „Párisi lány“, ha cselekménye nem egyéb is, mint a „Huncut a lány“-ból és „Gyere be rózsám“-ból eléggé ismert al-
kalmi ál-férj motívumának egy változata köré szótt bohókás epi-
zóduszorozat, de bonyolításában és ötletekkel teletűzésében oly ele-
ven, friss, pajkos, pajzán és szünet nélkül mulattató, hogy a cél-
nak teljesen megfelel. Zenéjének helyyel-közzel vígoperai értékei
is vannak. Egy csataráló septettje egyenesen bravuros.

A színház új együttese is kitűnő. Kimagaslik persze belőle
Rátkai Márton, a pestieknek ez a kedvenc komikusa, aki a maga
argot-bohócságában tényleg páratlan, csupa ötlet ez a szellemi és
testi elasztikum-ember, de csak artista mégis; az operettnek, a
„modern tömeg cirkuszának“ a „lelkéből lelkedzett“ bohóca. Per-
sze, egész egyénisége, organuma, esze- és kezejárása idegen a ma-
gyarságtól s úgy lehet, ez az idegenszerűsége is egyik motívuma
annak az ellenállhatatlan komikumnak, amely megjelenéséből és
játékából árad.

Heltai Jenő, a könnyed színpadi magyar nyelv zsonglőrije,
kápráztatóan ügyesen fordította a szöveget, teljesen a zene fris-
seségében és ötletességében.

Ez a két operett éppen a legnépszerűbb és közönségesebb
részleteinél fogva a műfaj züllését jelenti az — orfeum felé.

A harmadik operett már magyar színpadi tormék és más
tanulságokkal szolgál. A Budai Szinkör mutatta be Bús Fekete
László—Zerkovitz Béla szerzői társaságnak „*Arvácska*“ című
operettjét. Ez a tisztára üzleti számíttással és mesterségbeli ügyes-
kedéssel összerótt és szenzációs sikerrel állandóan játszott, sőt
már kőszínpadra is átkapaszkodott *tömegélmény* hatásának ma-
gyarázatát — bármilyen hajmeresztő is ez a társítás — Tsercs-
nyés uramnak, Jókai egyik regényalakjának „*Ars poetica*“-jában
leli. Ez a derék csizmadiamester tanította meg az „És mégis mo-
zog a föld“ regényhősét, Jenőy Kálmánt, (aki ott és akkor Kis-
faludy Károlyt jelentette), hogy a közönség széles rétegeit azzal
hódítja meg a színpad számára, ha a köztük élő alakokat, őket ma-

gukat viszi színpadra, mert ez az egyetlen, amihez a nyers-tömegnek érzéke van.

Ezt a módszert alkalmazta irodalmi komolysággal Zilahy a „Süt a nap“-ban, csalhatatlan üzleti oeconomiával Lengyel Menyhért az Antóniában, s Jókai csizmadiáját igazolja az „Árvácska“ sikere is, amely a maga masamód-romantikájával megfogta a hat óra után hazasétáló pesti ember érdeklődését. A sikerben nagy része van Zerkovitz Bélának, a közismert zenei adaptátornak és dallam-transformátornak is. Fülbemászóak az ő dalai, mert az ember természetszerűen könnyebben tanulja meg, amit — egyszer már elfelejtett.

Igazi dallamkincset a „Három a kislány“-nak a *Király-Színházban* történt felújítása szórt ismét a közönség elé. A modern zenés színi-irodalomnak kétségkívül egyik legértékesebb ötlete volt a klazsikussá nőtt zeneszerzők ilyen népszerűsítése. A Király Színház méltó módon, parádés szcreposztással áldozott az igazi zene kultuszának. A kincses-torkú Környey mellett primadonnát is avatott a széphangú és feltűnően tehetséges Alpár Gitta személyében.

Egészen különálló színpadi esemény volt Bartók—Kodálynak színszerű cselekmény keretébe beállított erdélyi népdalcsokra, amelyet „Székely fonó“ címen a *Blaha Lujza-színház* állított be új, kabaré-rendszerű programjába, egy sereg sületlen vagy frivol, de semmiképpen sem irodalmi, vagy művészi értékű deszkanyölvő, ízlés-bosszantó orfeumi programszám közé. Természetes, hogy mi onnan kiemeljük s érdeméhez méltó módon: külön tanulmányban foglalkozunk majd vele, mert ennek a kísérletnek zene-történeti jelentősége van.

Az a bizonyos, elképzelt vonal, amely a művészetet választja el a mutatóványoktól: már ott huzódott el a Schubert-zenés darab előtt, de most ismét meghuzzuk, mert — Jókaihoz értünk. Nem új dolog a Jókai-darabok dramatizálása. De hogy a „Szegény gazdagok“ budai bemutatója annyira balul sikerült, annak mégis csak érdekes a magyarázatát keresnünk, hiszen az eddigi Jókai-átdolgozások (Kárpáthy Zoltán, Egy magyar nábob, Uj földesúr, Kőszívű ember fiai), mind szép sikerrel jártak s szinte-szinte fölvetették azt az eszmét, hogy Jókai színpadi kultusza megérdemelné és fenntartana egy külön Jókai-színházat. De a *Budai Színház* alkalmi együttese és a színház felszerelése nem bírja a Jókai stílust. Ezért bukott meg ott a „Szegény gazdagok“, mert művészetbeli „szegény gazdagokra“ bízták a Jókai-kincseket. De tovább megyünk: *a színpad maga sem bírja egyáltalában a Jókai-stílust.* Jókai nem fér el a színpadon, mint ahogy a tenger nagy

halai nem férnek el az aranyhalacska akváriumában. Ugy vagyunk a Jókai-darabokkal, mint a fényképpel: szeretjük őket, mert kedveseinket ábrázolja, de a szem a plasztika, a mozgás az elevené, a fénykép csak az élőtt juttatja eszünkbe. A Jókai-darab a fénykép, — az élő, elmásíthatatlan kedves, a regény marad. Jókait színpadra alkalmazni annyi, mint Michelangelo szobraitól festett viaszmásolatokat készíteni. Egy súlyos értéket azért mindig jelteni fognak a színpadon s ezért minden alkalommal melegen üdvözljük őket; tiszta erkölcsöt és nemes idealizmust, meg egészséges magyar levegőt jelentenek az ettől nagyobbára hermetice elzárkózó pesti színpadokon.

Mert ott van mindjárt rikoltó ellentétül a *Charly* című francia vígjáték (?) meghökkentő morálja, amellyel a *Belvárosi Színház* kísérletezik.

Igaz, hogy a vígjáték a legnehezebb műfaj, de még így is fogalom-zavarban nevezhették annak ezt a gúnyjátékot, amely „ravasz fondorlattal“ azt a morált szeretné illusztrálni, hogy lázas munkában élő talpig férfi, derék ember dologtalan baba-asszonyának az elhanyagolás jogán jussa van szeretőt tartani, akinek viszont el kell nyomnia magában a nyíltságot követelő lelkiismeret szavát, hogy a férj illúzióit el ne rontsa. A konzekvencia a „becsületes“ házibarát rigmusában adódik:

„Holtomiglan, holtodiglan,
Éljünk örök hazugságban“,

A szerző ezt a helyzetet találja vidámnak.

Azt mondják, hogy morál-ráolvasásnak művészközpontban nincs helye. Lehet. De a kritikus „beszélő bársonyszéke“ mögött az üres hátsó széksorokban ott ültek a színházból kirekedt magyar középosztály dolgos asszonyai láthatatlanul, s mikor a semmittevéstől unatkozó asszony hisztériásan nyavalgott az élniakarásáról, az elhanyagolásáról, azok a munkában durvuló kezek nem verődtek tapsra. De egy hallhatatlan és mégis keményszavú kórus kiáltotta a színpadra a problémának a darabban ellentétes megoldását: „Tetszenék egy kissé dolgozni is asszonyom! Mert nemcsak szerelemből és szórakozáshajhásából áll az élet, de munkából is.“

Ezért hazugok a francia vígjátékok s ezért esnek távol a ma küzködő emberétől.

És talán az asszonytól is. A részlet-élet mindig hazug élet. Az egész élet az igazi élet. A magyar közönség nemcsak a Phrynékre, hanem a Mártákra és Ruth-okra is kíváncsi.

Szerencse, hogy a színpadi szezon erősen halad az irodalmi értékek, a „Vera Mirceváék“, a „Kreutzer-szonáták“, a Cse-

resznyéskertek“, a „Haláltáncok“ bemutatója felé. És szétbontja szárnyát újból a „Sasfók“ is.

Az orosz színpadi invázió bizonyára hozza a „szenvedés vallásának“ sok mély, életérlelő élményét, Strindberg sötét tépelődése pedig, ha lelki depressziót jelent is, de bizonyára teljes művészetet.

A „Sasfókkal“ meg ideröppen valami a történelmi és irodalmi idealizmus, meg a versekben csengő nyelvkultusz tépettollú, de tiszta gloire-jából.

Szilágyi Dezső.

Kiállítások. Szeptember van s ez mindig a tudományos és művészeti élet intenzívebb megnyilvánulását jelenti. A tudományos társaságok ekkor állapítják meg egy évre szóló programjukat, a művészeti szalonok is eltisztítják a nyár folyamán betolaldkodott pormennyiséget és kitarják kapuikat az új képzőművészeti eseményeknek. Hogy lesz-e ebben az új szezonban részünk valóban nagy művészeti eseményben, ki tudná megmondani. A gazdasági konjunkturák erősen meggyöngültek, s ez mindenesetre ki fog hatni a művészeti életre is. De jótékony hatásában is bizakodhatunk. Művészeink talán vissza fognak térni a „koveset, de jót“ elvére s a tél folyamán lesz talán alkalmunk hozsannát zengeni egy kibontakozó, új, nagy művészi tehetségnek, vagy valamely igazán kiváló abszolút értékű műnek, melynek eljövételét sokan várjuk bizakodó hittel, nem lankadó roménységgel. Szeretnők hinni, hogy így lesz.

*

A képzőművészeti élet megindulásának jelzéséül az *Ernszt-Múzeum* és a *Nemzeti Szalon* nyitották meg elsőnek kapuikat egy-egy kiállítással.

Az *Ernszt-Múzeumban* Balló Ede, a kitünő arcképfestő, az új művész-nemzedék hivatott mestere rendezett nagyszabású kiállítást régi mesterek művei után készült művészi másolataiból. A művészi másolás, azaz kiváló remek — rendszerint megréndelesre készült — hű utánzása már nagyon régi keletű. Elég utalnom arra a körülményre, hogy a görög szobrászat kiváló műveit — kevés kivétellel — ilyen másolatokból ismerjük, s hogy Augustus korában Rómában az ilyen irányú igények kielégítésére (híres görög remekműveknek Róma számára való utánkészítésére) egész nagy másoló-iskola keletkezett Pasiteles és Stephanos vezetésével. A renaissance idejében az antik-művészet után másolását a művészi ízlés kötelező divatnak tartotta. A mai nagy műgyűjteményekben, s különösen magángyűjteményekben is fölös számmal akadnak másolatok, amelyek legtöbbször messze mögötte maradnak az eredetieknek. Balló kiállítása e téren örvendetes megle-

petés. Nemcsak színekben, tónusban, esetkezelésben hű, hanem hangulatban, fölfogásban is kongeniális tolmácsolója az eredeti műveknek. Jacob von Ruysdael, Vermeer, Holbein, de különösen Rembrandt másolatain látjuk azt a művészi virtuóztatást, amellyel a nagy mesterek művészetét mintegy új életre kelti, újból megjeleníti. Balló Ede kiállítása zavartalan művészi élvezetet ad, s emellett a legnagyobb mértékben tanulságos is. Mellette az erős, de még nem kiforrott tehetségű Bor Pál ad egy kis kollekciót rajzaiból, festményeiből és szobraiból és komjátí Wangerka Gyulában ismerünk meg jó látású grafikust.

A *Nemzeti Szalon* öt, jóformán mind igen fiatal művész. gyűjteményes kiállításával kezdte meg ezidei évadját. Közülök *Dinnyés Ferenc* nevét emeljük ki, mint a legerősebb tehetséget, de a többiek is: *Erdős Lajos*, *Johan Hugó*, *Lakos Alfréd*, *Vaykó Ödön* báró tudásuk legjavával iparkodnak szolgálni a művészi szép érdekeit. Kár, hogy nem selejtezték ki gyöngébb műveiket, melyek a művészekről alkotott kép értékét erősen csökkentik.

Oroszlán Zoltán.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társ. kiadványai:

<i>Raffay</i> Sándor: Fénysugarak	8.— K.
<i>Raffay</i> Sándor: Nemes ösvényen	8.— „
Emlékezés Kálvinról	4.— „
<i>Fejes</i> Á.: A Prot. egyház feladata	0.60 „
<i>Hastings</i> : Van Isten	2.— „
Károli Emlékönyv	3.— „
<i>Kiss</i> A.: Török Pál élete	4.— „
<i>Masznay</i> E.: Jézus élete I., II.	8.— „
<i>Mokos</i> Gy.: Hercegszöllősi kánonok	6.— „
<i>Pokoly</i> I.: A protestantizmus hatása	6.— „
<i>Révész</i> Imre munkái	3.— „
<i>Stromp</i> : Egyháztört. Adattár I., III., IV., V., IX., X. à 3 ..	18.— „
<i>Szász</i> K.: A prot. egyház viszonya, etc.	0.50 „
Valláserkölcsei fölolvadások	1.60 „
<i>Zoványi</i> : Egyh. tört. monographiák.. .. .	4.— „
<i>Zsilinszky</i> M.: Linczi béke	5.— „
<i>Zsilinszky</i> M.: Vallásügyi tárgyalások II., III., IV. à 6 ..	18.— „

Kapható Kókai Lajos könyvkereskedésében IV., Kammermayer Károly-utca 3. Kapható továbbá a Protestáns Szemle régebbi évfolyamaiból a még raktáron levő készlet. Alapár: 7000 korona.

Beküldött könyvek, füzetek.

Kathol Szemle 1924. VII. f. — Magyar Gazdák Szemléje, Szeminariumi szám. — Amerikai Magyar Reformátusok Lapja 32—34. — Kelet népe 12—14. sz. — Komáromi János: Vidróczki s még néhány ágrulszakadt. „Stádium“, 1924. — Viktor Gabriella dr.: A gyermek imádsága. A Kürt baptista ifjúsági folyóirat 4—5. — Zászlónk 1924. szept. — Magyar Kultura szept. — Zsigmond Ferenc: Jókai Mór élete és művei, Bethlen Könyvtár 8. sz.

Tagtársainkat és barátainkat kérjük, hogy elmulasztott második félévi előfizetési díjaikat fizessék be, hogy ne legyünk kénytelenek a következő hónapban számukra a lap további küldését beszüntetni. A nyomdaárak az előbbi szám megjelenése óta nem lettek alacsonyabbak, anyagi helyzetünk észrevehetően nem javult. Rászorulunk tehát a pártfogók és tagdíjfizetők minél számosabb jelentkezésére.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K. Előfizetési díj az új negyedévre nem tagoknak 20.000 K.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

A PROTESTÁNS SZEMLE folyó évi első száma teljesen elfogyott. Bizalommal kérjük azon tagtársainkat, akiknek módjukban áll lemondani e számról, kegyeskedjenek azt kiadóhivatalunk címére (Kálvin-tér 8.) visszaküldeni, hogy újabban jelentkező tagtársaink számára hozzáférhetővé tehessek a hiányzó példányt.

Price: 1/2 year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Révész Imre: A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása.
(Eredmények és föladatak.) (Folyt. köv.)

Csikesz Sándor: Új bibliafordítás.

Muraközy Gyula: Ünnepi ének. (Vers.)

Izsákné Székely Erzsé: A hó.

KÜLFÖLDI SZEMLE: A mürreni konferencia. *Ravasz László*. — Hungary Re-visited. *Szőnyi Sándor*.

KRITIKAI SZEMLE: Kornis Gyula: Történetfilozófia. *Bartók György*. — Ifj. Victor János: Canterbury-i Anselmus realizmusa. *Tankó Béla*. — Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Gárdonyi Albert*. — Pruzsinszky Pál: Hugenoiták. *Muraközy Gyula*. — Egy hitetlen megtérése. *Máthé Elek*. — Vargha Gyula: A végtelen felé. *Szem*. — Irodalmi Levelestár. *Zsigmond Ferenc*. — Óriások és törpék. (Színpadi beszámoló.) *Szilágyi Dezső*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*.

E SZÁM ÁRA 10.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TARSASÁG KIADÁSA.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társ. kiadványai:

<i>Raffay</i> Sándor: Fénysugarak	8.— K.
<i>Raffay</i> Sándor: Nemes ösvényen	8.— „
Emlékezés Kálvinról	4.— „
<i>Fejes</i> Á.: A Prot. egyház feladata	0.60 „
<i>Hastings</i> : Van Isten	2.— „
Károli Emlékkönyv	3.— „
<i>Kiss</i> Á.: Török Pál élete	4.— „
<i>Masznik</i> E.: Jézus élete I., II.	8.— „
<i>Mokos</i> Gy.: Herczegszöllősi kánonok	6.— „
<i>Pokoly</i> I.: A protestantizmus hatása	6.— „
<i>Révész</i> Imre munkái	3.— „
<i>Stromp</i> : Egyháztört. Adattár I., III., IV., V., IX., X. à 3 ..	18.— „
<i>Szász</i> K.: A prot. egyház viszonya, etc.	0.50 „
Valláserkölcsei fölolvadások	1.60 „
<i>Zoványi</i> : Egyh. tört. monographiák.. .. .	4.— „
<i>Zsilinszky</i> M.: Linczi béke	5.— „
<i>Zsilinszky</i> M.: Vallásügyi tárgyalások II., III., IV. à 6 ..	18.— „

Kapható Kókai Lajos könyvkereskedésében IV., Kammermayer Károly-utca 3. Kapható továbbá a Protestáns Szemle régebbi évfolyamaitól a még raktáron levő készlet. Alapár: 7000 korona.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

Komáromi János: Zúg a fenyves (Napkelet könyvtára.) — Katholikus Szemle 1924. VIII. — Amerikai Magyar Reformátusok Lapja 35., 36., 37. — Zászlónk 1924. szeptember, október. — Erő 1924. szept.—okt. — Magyar Statisztikai Szemle 1924. 5—6, 7—8. — Terciarus Közlöny — szeptember, október. — Napkelet szept.—okt. — Revue de Hongrie 15. septembre, octobre, 1924. — *Vargha* Gyula: Ködben. Akadémia kiadása, 1922. — *Zsigmond* F.: Jókai 1924. — *Papp* Ferenc: Kemény Zsigmond I—II. k. — *Horváth* Cyrill: Középkori magyar verseink, 1921. — *Székely* István: Apokalyptika. Akad. Értek., 1924. — *Karácsonyi*: Szent Ferenc rend tört. I. — Akad. Értesítő, 1923. — Accumulator. — Az Erő kalendáriuma az 1924—25. évre. — Bethlen Naptár 1925. évre. — Protestáns árvaházi képes naptár 1925. évre. — *Gyallay* Domokos: Föld népe, Berlin 1924. — *Kristóf* György: Erdély lelke. Berlin, 1924. — *Walter* Gyula: Izenet a világnak. Berlin, 1924. — *Kovács* Dezső: Apostolok és csavargók. Minerva-Kolozsvár, 1924. — *Fáy* Ilona: Elbeszélések, Stádium 1924. — *Dr. Gesztyei Nagy* László: Az alföld gazdasági jövője, Stádium 1924. — Magyar Kultúra, 1924. október. — *Révkomáromi*: A modern vallás. II. kiadás, 1913. — *Asztalos* Miklós: A Pozsony-megyei Réte református egyházának

A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása.

(Eredmények és föladatak.)

A minden háborúnál gyilkosabb mai „béke“ kulturális nyomorúságaival vívódó magyar szellem energiájának egyik nagyon fölemelő bizonyága az a hatalmas vállalat, amely a Magyar Történelmi Társulat kiadásában „A Magyar Történettudomány Kézikönyve“ címen nemrégiben megindult. Ez a vállalat, amelynek célja „egyrészt a magyar történet új synthetikus feldolgozásának útját egyengetni és a jövő tervszerű részletkutatásának irányító szempontokat adni, másrészt a történettudomány művelőinek, a középiskolai tanároknak és egyetemi hallgatóknak kezébe használható vezérkönyvet adni“, a maga tervezetének nagy organizmusába fölvette — az I., bevezető rész III. kötetének („A magyar történet résztudományai“) külön-külön könyveiként — a magyar római katolikus, illetőleg protestáns egyháztörténetet is. Ennek a két disciplínának e vállalat szervezetébe való bekapcsolása az én szerény nézetem szerint igen figyelemreméltó s egyben igen öröndetes mozzanata a magyar tudományosság legújabbkori történetének. Mert azok előtt, akik a magyar tudományos életet behatóbb figyelemmel kísérték és kísérik, ez a tény éppen-séggel nem annyira „magától értetődő“, mint amilyennek azt talán, első hallásra, a távolabb állók ítélnék. Ez a tény ugyanis azt jelenti, hogy a magyar tudományosság mai hivattott képviselői és szervezői — ha mindjárt egyelőre csak a történeti síkban is — nem tekintik többé a vallás és különösen a keresztyénség életével való tudományos foglalkozást annyira kizárólagosan egyházi és felekezeti föladatnak, mint amilyennek tekintették megelőző nemzedékeik. Régebben a helyzet e tekintetben nagyon is más volt. A vallástudomány-nak, mint ilyennek a művelését a magyar tudományos közvélemény, — éppen abban az időszakban, amelyre a hazai tudományosság első nagy, modern szervezése és felvirágozása esik,

tehát a Magyar Tudományos Akadémia megalapításától a világháború kitöréséig terjedt nyolc-kilenc évtized folyamán — ha nem is kimondottan, de tényleg meglehetősen kiközösítette a tudományos munka egyetemes szervezetéből. Irányadó volt ebben a tekintetben magának a Magyar Tudományos Akadémiának a magatartása, amely, már szervezetéből is következően, a vallástudomány művelőinek, *mint ilyeneknek* s tehát a kimondottan és sajátképen vallás- és egyháztörténészeknek sem biztosított tagjai sorában helyet. Az ugyan köztudomású, hogy a nagy magyar történelmi egyházak mindegyikének számos kiváló papja és theologusa ékesítette és ékesíti kezdetől fogva mindmostanáig e legrégebb és legelőkelőbb tudományművelő intézetünk tagjainak sorát, de az is bizonyos, hogy ezek közül egyik sem a speciális vallástudományi (s ha historikus volt, vallás-, illetőleg egyháztörténelmi) téren kifejtett munkásságának megkoszorúzásaként nyerte el a tagságát; ilyenmű irodalmi működése legföljebb csak melléksúlyként nyomott, ha ugyan nyomhatott valamit a latban másfajta (költői, irodalom- vagy köztörténelmi, filozófiai stb.) teljesítményei mellett. Ezen a nyomon haladt azután jó ideig az egész magyar tudományos közfelfogás. A vallástudomány művelése jóformán kizárólag az egyes felekezetek ügyének és föladatának tekintetett s a nem felékezeti tudományosság fórumain és kapcsolataiban legföljebb ritka vendégszereplésként lehetett róla szó. A vallásfelekezetek viszont a theologiai irodalom művelése terén nagyban és egészben véve megtették a tőlük telhetőt és követelhetőt s különösen épp történelmi téren beható és nagybecsű munkát fejtettek ki s e célból tisztes multú és nagy fejlődési lehetőségekkel bíró munkaszervezeteket is hoztak létre, azonban éppen azért, mert e munkásságnak java része a felekezeteknek úgy egymástól, mint a secularis magyar tudományközösségtől elzárt köreiben folyt, az eredmény az lett, hogy a magyar vallástudományi irodalom egészében s tehát annak történelmi részében sem tapasztalható az említett nyolc-kilenc évtized folyamán egészen megnyugtató haladás a felekezeti szempontok alól való következetes emancipálódás tekintetében. Meggyőződésem, hogy ez egészen másként lett volna, ha a modern magyar tudományos élet és munka szervezetébe eleitől fogva úgy bekapcsolódhatott volna a vallástudomány is, ahogyan az a Schleiermacherek és a Harnackok Németországában, de sőt még a Loisy abbék és a Sabatier Pálok Franciaországában is történt. Ha a magyar tudományos közvéleménynek, akármi címen is, oka volt attól tartania, hogy a theologiaihoz hozzátapadó felekezetiesség

majd Eris-almát dob belé a tudományos Olympos nyugodt összhangjába: hát ennek a megakadályozására a kiközösítésnél sokkal célszerűbb, mert termékenyebb út lett volna az említett német és francia példákhoz hasonló bekebelezés. Mert amíg amaz a kiközösítettben csak megrögzítette éppen azt a nem rokonszenves vonását, amely miatt a befogadásától vonakodtak, emez, kellő ellenőrzés és megfelelő kölcsönhatások által, megadta volna a módot ennek a vonásnak a lassú leförlődésére. Amiképpen önbizalmat és ambíciót abban a gyermekben legnehezebb fölébreszteni, akire elhamarkodva ítélő nevelők vagy tanítók már a legelején, füle hallatára kimondták a szentenciát, hogy tehetségtelen, éppen így a tudományos tárgyilagosságban való előmenetelt legkevésbé annak a tudományos disciplínának a művelőitől várhatni el, amelyikről a más céhbeliék, kizáró maguktartásával, már eleve megállapították, hogy ilyen tárgyilagosságra egyáltalában, születési hibából, képtelen is.

A részleteiben persze korántsem olyan lehangoló ez a kép, mint egészében. Az egyetemes tudományos szellemnek a haladása kétségtelenül megállapítható hatással volt a legkiválóbb magyar vallástudományi alkotásokra is. Még pedig elsősorban épp az úgynevezett „egyház történeti“ téren. Itt, annak ellenére, hogy az általános irányzat még mindig nem tudott eléggé megszabadulni a felekezeti ség nyugtató hatásától, különösen nagy számmal jöttek létre olyan munkák, amelyek a felekezeti ségnek legfeljebb csak színező, de nem fordító és torzító hatásait lehetett észrevenni és amelyek a legszigorúbb tudományos fórumok előtt is becsülettel megállották a helyüket. Legfőképpen ebben vélem fölfedezni annak az okát, hogy ma már a secularis magyar történettudomány irányadó művelőiben jórészt megszűnt az a bizalmatlanság, amely nagy elődeiket ez irányban még áthatotta. De emellett bizonyosan nagy része lehet ebben a kedvező fordulatban annak a változásnak is, amely a mai magyar történésznemzedék világnézetében figyelhető meg, az elődeiéhez viszonyítva. A megelőző magyar tudósnemzedékek ugyanis — főképp a kiegyezés és a világháború közé esett félszázad folyamán — történelmi téren sem vonhatták ki magukat annak a szellemnek az uralma alól, amely egyidőben mondhatni Európaszerte, de különösen minálunk egyet jelentett magával a tudományossággal. A Comte-féle pozitivizmus szellemét értem itt, amely igazi tudományos lehetőséget és feladatot csak az érzéki adottságokra vonatkozó tapasztalás adatainak összegyűjtésében és földolgozásában látott s mely, ehhez az alapelvéhez szigorú

következetességgel ragaszkodva, még az ú. n. szellemi tudományokban is a „természettudományos módszer“ alkalmazását követelte. Ezen felfogás előtt természetesen a vallás igazi megértésre s annak tudományra való átalakítására nem számíthatott. Csak amióta az ismeretelméleti transcendentalizmus, általában a filozófiai idealizmus megújuló hatásai kezdenek a szakfilozófia körén kívül is fölülkerekedni, azóta mutatkozik a nem felekezeti, sőt nem is theologiai szempontból vizsgálódó magyar történetkutatók között mélyebb és megértőbb érdeklődés a vallás tüneménye és alkotásai iránt; azóta kezdi őket érdekelni a vallás nemcsak úgy, mint a politikai, gazdasági, irodalom- vagy neveléstörténet egy különleges függvénye (elsősorban a létrehozta intézmények révén, amelyeknek történelmi léte és hatása elvégre is tagadhatatlan!), hanem úgy is, mint önálló értékvilág, amelynek, mint ilyennek, megvan a maga félreismerhetetlen egyedülvalósága, singularitása s amelynek ismerete és megértése nélkül a szellemi valóságnak — s ez genetikus szempontból azt teszi: magának a történetnek — a képe csonka és értelmetlen. Azt hiszem, nem tévedek abban, hogy enélkül a világnézeti változás nélkül még ma is bajosan tárultak volna föl a magyar történettudomány épülő nagy csarnokának kapui az egyháztörténelem, mint e tudományrendszer egyik egyenlőrangúnak elismert tagja előtt.

Akárhogy áll egyébként a dolog, egy bizonyos. A secularis történettudomány részéről megnövekedett bizalomra az egyházi történettudománynak hasonló bizalommal kell felelnie. Bizalommal abban, hogy odaát — éppen a világnézeti álláspont imént érintett változása következtében — nem kívánnak tőle a tudományi rang elismeréseért cserébe a lényegéből való kivetkeződést, egy, a lényegtől idegen „természettudományos“ módszerhez való szolgáló alkalmazkodást. De bizalommal, főként abban, hogy önmagának megvan a képessége egy olyan tudományos színvonal elérésére, amely ma már mindenféle világnézeti tudósok előtt egyformán magától értetődően kötelező. Hogy azonban ebbeli bizalma ne legyen fővényre építve: az egyházi történettudománynak komolyan számot kell vetnie önmagával és föl kell tennie önmaga előtt a kérdést: mennyit tett eddig ennek a színvonalnak az elérése érdekében; hol mutatkozik biztató vagy egyenesen büszkeséggel eltöltő haladás és lendület, hol találkozni még mindig hátramaradással s mit lehet tenni ez utóbbinak kiküszöbölése érdekében? Soha nagyobb szüksége nem volt a magyar egyházi történettudománynak ez önvizsgálat alapos és következetes végre-

hajtására, mint manapság, amikor végre önvendetesen nyilatkozik előtte annak a lehetősége, hogy megszűnjék egyoldalú felekezeti ügy lenni s hogy egyenrangú társként elfoglalhassa a helyét a történelmi disciplinák ama nagy közösségében, amely egyre mélyülő, finomuló és gazdagodó harmóniával tör a jövő nagy tudományos föladatának: a magyar szellemtörténet földérintésének elérése felé.

A jelen dolgozat a magyar protestáns egyháztörténetírás ily irányú tudományos önvizsgálatához kíván szempontokat nyújtani.

I.

Akár a tudományosság elvontan megállapított kritériumaiból indulunk ki, akár a protestáns tudományos egyháztörténeti irodalom legujabbkori klasszikus külföldi, elsősorban német alkotásaiból igyekszünk leszűrni az egyháztörténetírás tudományosságának a mértékeit: azonos eredményre jutunk. Ez az eredmény pedig két alapvető követelés: az egyik a *függetlenség*, a másik a *tárgyszerűség*. Mai értelemben tudományosnak csak az olyan egyháztörténelmi művet lehet tekinteni, amelyik ezt a két, ábécészerű követelményt egyenlő mértékben megvalósítja vagy legalább is a megvalósítására való jóhiszemű, komoly és következetes törekvés jegyeit viseli magán.

Független az egyháztörténetírás akkor, hogyha célja egyedül a tudományos igazságnak emberileg lehető teljes és minden melléktekintettől ment földérintése, hogyha tehát sem kimondottan, sem rejtegetetten nincsenek polémikus, apologetikus vagy akár csak pedagógikus mellékcéljai. Független tehát akkor, hogyha a történetíró munkájában nem keresztezik egymást a tudománynak és a saját egyházának, mint földi és emberi közösségnek, mint intézménynek, mint politikumnak az érdekei. Független az egyháztörténész akkor, hogyha az igazság tekintélye mellett vagy fölött nem hódol a tekintély igazságának is s ennek az utóbbinak nem enged befolysást sem a kutatásaira, sem a következtéseire. Ennek a függetlenségnek a hiányában ma a legnagyobb szorgalommal és a legélesebb elmével készült egyháztörténelmi írásművek-
től is meg kell tagadnunk a tudományos jelzót.

Nem jelentheti ez a függetlenség természetesen azt, — ahogyan mai napság már sokan magyarázzák — hogy az egyháztörténelem tudományos művelője tartozik lehetőleg független lenni a saját — tárgyától is. Vagyis, hogy igazi tudományos munkát ezen a téren igazában csak az hozhat létre,

akiben a föltétlen tárgyilagosságot úgy a tárgyalt, mint bármely más történelmi egyháztól, illetőleg vallásalaktól való tökéletes függetlensége biztosítja. Eszerint például úgy katolikus, mint protestáns egyháztörténelmi munkásságra nemcsak hivatva volna az olyan tudós, akinek sem az egyik, sem a másik vallási típussal szemben semmiféle mélyebb megértése és rokonszenve nincs, hanem igazában egyedül ez volna hivatva, mert csak egyedül ez bír a tárgyilagosság olyan magasfokú garanciájával, aminővel nem rendelkeznek sem meggyőződéses katolikus, sem meggyőződéses protestáns szaktársai. Az én szerény nézetem szerint azonban idáig viinni a függetlenség követelését már csaknem annyi, mint a józan ész és a logika törvényeitől is „független“-nek kívánni az igazi tárgyilagosságot. Az egyháztörténetírónak ugyanis a tárgyával szemben teljesen semlegesnek maradnia még sokkal kevésbé lehetséges, mint bármely más történetírónak megvalósítania a Ranke követelte, egészen az „én kioltásáig“ („*Sein Selbst auslöschen*“) menő szenvedélytelen, fagyos nyugalmat. Ha valamely keresztyén vallásalak, illetőleg egyházi életforma iránt belső megértése, legalább bizonyos fokig, nincsen: úgy azzal rokonszenveznie sem lehetséges; ahol pedig rokonszenve nincs, ott az ilyen kérdésekben — lévén ezek a legszorosabb és legmélyebb összefüggésben a lelki életünk s általában az egész létünk legvégső kérdéseivel — már ellenszenv van. A vallási és az egyházi tárgyakat és problémákat, akár mai jelentkezéseikben, akár történelmi kijegedéseikben, éppen a finom és gazdag lelkieletű, gondolkozó tudósember nem nézheti a semlegesség páholyából, egyéni állásfoglalás nélkül. Ebből következik, hogy jó katolikus, protestáns stb. egyháztörténész normális körülmények között csak jó katolikus, protestáns stb. ember lehet és amint nem lehetett a jezsuita-rendnek hivatott és tárgyilagosságot írója az a gróf Hoensbroech, aki e rend kötelekeiből kilépve, azontúli egész hosszú életét a pápaság és a Loyola fiai elleni fanatikus tollharcra fordította, éppen úgy nem lehetett várni azt, hogy a Grisar Hartmann S. J. tollából épkezláb Luther-kép kerüljön ki. Ha pedig valaki lelkiileg mindenféle mélyebb vallásosságtól vagy legalább is mindenféle történelmi keresztyénségtől merőben el van szakadva: annak a vallásos, illetőleg keresztyén történelmi tárgyakkal szemben tanusított „független tárgyilagossága“ a gyakorlatban a Voltaire-féle „*Ecrasez l'infâme!*“ végakkordjában fog enyhébben vagy lármásabban kihangzani, legjobb esetben az

Anatole France-féle abszolút történelmi skepsis cukrozottan cinikus hangulatába fül.

Az tehát, hogy valaki meggyőződéssel vallója és követője ugyanazon vallás és egyház hitelveinek, amelynek történelmével tudományosan foglalkozik, magában véve még nemhogy gátja volna tárgyilagosságának, de sőt a belső megértés lehetővé tétele útján, még elősegíti azt. A tárgyilagosság komoly veszedelme tudományos szempontból csak ott kezdődik, amikor az illető historikus a maga vallásos meggyőzésének történelmi műveivel is propagandát óhajt csinálni, amely esetben az egész anyag, félig tudattalanul, már ehhez a célhoz képest formálódik és torzul el a keze alatt. A gyakorlatban akármilyen nehéz is sokszor itt megvonni a határvonalat: a külföld tudományos egyháztörténelmi irodalmában ragyogó példák egész sora bizonyítja, hogy megfelelő lelki kultúra és tudományos iskolázottság mellett egyáltalán nem lehetetlen. Lehetetlenséget csak az kívánna, aki azt követelné az egyháztörténésztől, hogy amikor a dolgozószobájába bemegy, hagyja odakünn a *hívőt*: ezt nem teheti meg senki, mert senkinek sincsen hatalma kétfelé szakgatni a lelke legmélyebb gyökérszárait. Ellenben a propagandistát, a proselytafogdosót, az 'egyházpolitikust, sőt még a gyakorló lelkészt és pedagógust is mindenki egészen könnyen odakünn hagyhatja, akiben tudóshoz méltó lelkület lakozik, épp úgy, amint mindenki egészen természetesnek találja azt, hogy amikor a tudós ember templomban van és gyakorolja a vallását, a tudós volta nem szűnik meg odabenn a templomban sem, csak éppen hogy nem tudományos problémákkal járul az Isten színe elé és nem azokra vár tőle feleletet.

A tudományosság másik alapkövetelménye a függetlenség mellett a *tárgyszerűség*. Ennek a tudományos egyháztörténetírásban elfoglalt jelentőségére már a közvetlen imént mondottak rávezetnek. Ha az egyháztörténész nem lehet független a tárgyától; ha ennek belső, rokonszenves megértése híján a tárgyilagosság egyik elemi föltétele fog nála hiányozni: akkor, továbbmenőleg, az is bizonyos, hogy az egyháztörténésznek a tárgyat nemcsak bensőleg, intuitive értenie kell, hanem annak lényegével fogalmilag is tisztában kell lennie. Ez pedig azzal jár, hogy azon történelmi jelenségek között, amelyekkel foglalkozik, elsődleges és másodlagos jelenségeket kell megkülönböztetnie. Vagyis tisztán kell látnia azt, hogy a vallás életének mindennemű külső tényei s elsősorban maga az a látható intézmény, amelyről tudománya — „a potiori fit denominatio!“ — a közhasználatba belerögzött

„egyház történet“ nevét kapta, nem közvetlen életnyilatkozatok, csak lecsapódásai és kikristályosodásai annak a közvetlen és életfolyamnak, amelyből egyedül érthető, magyarázható és levezethető s amellyel a vallás életének a külsőleges megrögződései olyanforma viszonyban vannak, mint a kihűlt lávadarab a vulkán méhében forrongó tűzfolyammal vagy a herbáriumi préselt virág annak a mezőnek szín-, illat- és tenyésztengereivel, ahonnan valamikor szakították. Ez a közvetlen, tovább már nem redukálható, és életfolyam: tehát a vallásos élet, a kegyesség, a pietas az egyháztörténelemnek, mint tudománynak tulajdonképeni elsődleges tárgya. Ez azt jelenti, hogy az egyháztörténetírás tudományos célja nincs elérve addig, amíg intézmények, szertartások, tanok holt látatόμεgeit a teremtő reconstructio újra izzóakká és folyókká nem teszi szemeink előtt ugyanannak a vallásos hevíületnek a tüzeiben, mely egykor létrehozta volt őket; nincs elérve addig, míg nevek és adatok préselt növényei újra színes és illatos életet nem kapnak számunkra a kegyességnek ugyanabban a levegőjében, amelyben egykor fogantattak, fől-sarjadtak és virultak volt. Már most, az egészen bizonyos, hogy az egyháztörténész számára a multból összehordott anyagában közvetlenül csak azokra a másodlagos, levezetett jelenségekre vonatkozó írásbeli és egyéb emlékek vannak adva s ezekből az elsődlegesekre, tehát magának az illető korszak, nép, közösség vallásos életének a kitapintására és megjelenítésére csak a logikai következtetés és a teremtő reconstructio, más szóval a kritika és a fantázia útján juthat el. Azonban ki merné azt állítani, hogy pl. a geologus, a palaeontologus végére járt a maga tudományos földadatának akkor, amikor egyszerűen regisztrálta a rendelkezésére álló tapasztalati anyagot s legföljebb még pontosan megállapította annak időbeli eredetét és egymásutánját s ki merné tudománytalanoknak minősíteni azokat a továbbmenő lépéseket, melyek, sokszor ugyan csak hypothesis szerűen, a Föld története korszakainak megjelenítésére, a palaeontologikus növény- és állatvilág reconstructiojára irányulnak? Ki merné azt állítani, hogy ezek a kísérletek, csak azért, mert létrejöttükben a tudományosan fegyelemezett fantáziának is nagy része van, tudományos szempontból már értéktelenek, sőt ki merné tagadni azt, hogy végső elemzésben nem éppen ezek a kísérletek viszik a tudományt előbbre s ösztönzik, éppen hypothetikus hiányságaiknál fogva, újabb meg újabb analysisekre s ezeken alapuló újabb, mind teljesebb reconstructioakra, el a *vera imago mundi antiqui* nagy határideáljának emberileg lehetséges leg-

tökéletesebb megközelítéséig? Egészen analog esetet látok az egyháztörténész feladatában is. Az ő tudományos munkája sem lehet pusztá leltározás s nem merülhet ki az időbeli sorrend megállapításában s a külsőleges oki kapcsolatok földerítésében; munkájának egységet, értelmet, célt földadatának az a része ad, amely csak ezután következik: a kritikailag fegyelmezett fantáziával véghezvitt teremtő reconstructio: életre-keltése magának annak az egyéni és közösségi vallásos életnek, mely anyalúgja volt az intézmények, szertartások, tanok kristályosodásának s melynek e reductiv úton való megismérése nélkül érthetetlen, sokszor bizarr talány volna maga e kristályosodás is. E végső feladat szem elől tévesztése nélkül az egyháztörténész munkája nem tárgyyszerű, mert tárgyának csak a felületén jár s nem hatol annak mélyéig. Innen van, hogy az olyan egyháztörténészek művei, akik nem tudnak és akarnak egyszersmind vallástörténészek is lenni, úgy hasonlítanak egyes secularis historikusoknak ugyancsak a felületen maradó, a szellemtörténeti mélységekbe hatolni nem törekvő műveihez, mint egyik tojás a másikhoz: amott is, emitt is fáradságosan összehordott adatok idői, helyi, oki egybekapcsolása és — nincs tovább; legföljebb a phraseológiában van esetleg egy kis különbség: amott a „patois de Canaan“, emitt nacionalista szólamok vagy szociologus tolvajnyelv. A tárgyyszerű egyháztörténetírás igazában vallástörténetírás, tehát nem intézményi, hanem szellemtörténetnek a földerítése. És ha mi a közkeletű „egyháztörténelem“ nevet használjuk is, ezt egyrészt a kényelem és a rövideg kedvéért, másrészt meg azért tesszük, mert a „vallástörténelem“ elnevezése a mai tudományos közhasználatban inkább a nem-keresztény vallások történelmére van, eléggé helytelenül, lefoglalva. Mikor azonban magyar protestáns egyháztörténelemről beszélünk, ezen mindig a magyarországi protestántizmusnak, mint vallásnak, tehát mint szellemnek a tudományos történelmét kívánjuk érteni.

Mily fokon áll e két alapkövetelmény: a függetlenség és a tárgyyszerűség megvalósítását illetőleg mai stádiumában a magyar protestántizmus tudományos történetírása?

Ami a függetlenséget illeti, nagy, bár még mindig nem kielégítő haladással találkozunk abban a tekintetben, hogy a legutóbbi két emberöltő folyamán ha el nem is tűnt, de meg lehetően háttérbe szorult az egyháztörténetírás polemikus, illetőleg apologetikus célzata és jellege. Ma már, minél nagyobb tudományos iskolázottsággal és minél szélesebb historiai látókörrrel bír a magyarországi protestáns egyháztörténet-

író, annál kevésbé lehet fölfedezni oeuvrejében azt az egyenes és leplezetlen törekvést, amely a régebbiek munkálkodásának fő-fő motivuma volt: hogy t. i. történelmi úton bizonyítsa egyházának igazát, kizárólagosan „krisztusi“ és „evangéliumi“ voltát s a vele szemben álló más egyházak e részbeli igényeinek jogosulatlanságát s esetleges üldöző vagy elnyomó maguktartásának minél sötétebb színekkel festett kárhozatraméltóságát. Hogy egy ilyen célkitűzés és motivatio mennyire alapjában veszélyezteti az egyháztörténetírás tudományos jellegét, azzal éppen az egyéb tekintetben is legszámottevőbb kutatók és földolgozók annyira tisztában vannak, hogy pl. közülük az egyik legjelesebbiket — aki több mint egy emberöltő óta elsőrendű eredményekkel munkálkodik — az e téren való óvatosság, egyéb körülményekkel és lelki dispoziciókkal kapcsolatosan, egyenest az ellenkező végletbe vitte: nevezetesen annyira igyekezett kerülni a protestáns, közelebről a református egyház *javára* való elfogultságot, hogy végtére is egyre erősebben a református egyház *kárára* lett elfogult, amely magatartás, ha mindjárt a lehető legfüggetlenebbnek látszik is, valójában, az igazi és teljes tudományosság szempontjából, épp oly kevésbé tekinthető tárgyilagosságnak, mint az ellenkező véglet. Maga ez az egy — Debreczeni Ember Pál és Bod Péter korában még elképzelhetetlen — kilengésszerű jelenség kitünően szemlélteti azt az egészben véve megnyugtató haladást, amelyet a tudományos protestáns egyháztörténetírás hazánkban azóta tett.

Ez azonban nem azt jelenti, mint hogyha a polémikus-apologétikus motivatio egyáltalában el is tűnt volna a protestáns egyháztörténetírásból. Bár a legtöbbször már csak mint mellézköngének, még itt is, ott is föl lehet fedezni a nyomait, a kutatás objectív biztosságának, a kritika hideg élességének, a vonalvezetés tárgyi egyöntetűségének, leginkább pedig a tónus nyugodt előkelőségének a rovására. Még a legmagasabb szinten dolgozó munkások sem tudják e tekintetben megtartóztatni magukat legalább egy-egy kiszólástól, nem nagy épületére a tudományos stílus decorumának. Igaz, hogy e tekintetben állandóan erős, kihívó kísértésekkel is kell küzdeniök más felekezetek egyháztörténetírásának részéről, ahol a függetlenség tekintetében — jórészt természetszerű okokból — maig még sokkal kevesebb haladás tapasztalható, mint a protestánsoknál. Ezek a kísértések azonban nem leküzdhetetlenek. A protestántizmusnak, minél jobban ráeszmél önmagának, nem mint felekezetnek, mint politikumnak, hanem mint szellemnek a lényegére, meggyőződés-

sem szerint annál inkább rá kell jönnie arra, hogy neki a legjobb apologiája a minden mellékcélzat nélkül megállapított tudományos történelmi igazság s hogy történései mindannyiszor, valahányszor a felekezeti polémika fegyvereihez nyulnak, tulajdonképen mindig a másik félnek tesznek kitünő szolgálatot, mert az *ilyen* harcban a protestánsok alulmaradása, mélyenrejlő lélektani okokból, bármekkora tudományos készület mellett is, eleve bizonyos és szükségképen kényszerű. „*Mert semmit sem cselekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságért*“: ez az apostoli kijelentés (II. Kor. 13:8) örökértékű történettudományi alapelvnek is.

Egy másik vonatkozásban még sokkal kevésbé tudott mindmáig megszabadulni a felekezeti célzatosságtól a magyarországi protestáns egyháztörténetírás. Értem a pedagógiai szempontot. Ezen szempont alá azt a törekvést sorozom, amely az egyháztörténelem nevelő mozzanatainak kiemelésére s az egyháziasság, vallásos érzület és jellem fejlesztésének céljait szolgáló kiaknázására irányul. Ez a törekvés önmagában egyáltalán nem kifogásolható: minden egyháznak joga van hozzá, hogy — a „ne quid falsi dicere audeat“ feltételével — ily célra fölhasználja a rendelkezésére álló történelmi anyagot. Azonban a pedagógikus szempontnak épp úgy nem lehet elsőbbsége a tárgyilagosan és függetlenül tudományos szemponttal szemben, mint a polémikus-apologétikusnak, amely utóbbit egyébként sokszor nehéz is a gyakorlatban az előbbitől különválasztani. Ez pedig azt jelenti, hogy pedagógikus célra — tehát pl. hiterősítő, jellemképző élet- és jellemrajzok összeállítására — sokkal jobb a tudományos kritika rostáján már keresztülment s több-kevesebb tudományos tárgyilagossággal lehetőleg már föl is dolgozott anyagot fölhasználni, mint a nyersanyagot már egyenesen pedagógiai szempont alatt válogatni ki és dolgozni föl; mert ebben az utóbbi esetben nagyon könnyen megtörténhetik s számtalanszor meg is történt már, hogy a pedagógus kezén oly adatok, tények, vonások, következtetések, amelyek az ő egyházi nevelői céljának meg nem felelnek, egész egyszerűen elsikkadnak, azaz hallgatással mellőztetnek, háttérbe szorulnak, feledésbe merülnek s a köztudatba a pedagógus legnagyobb subjectív jóhiszemősége mellett is hiányos, tehát ennyiben hamis kép rögződik bele. Éppen ezért föltétlenül kívánatos, hogy a protestáns egyháztörténetírók nagyobb öntudatossággal, következetességgel és önmegtadással tartsák széjjel munkásságukban egymástól a tudományos és a pedagógiai szempontokat, mint ahogyan azt zömükben eddig tették s ma teszik.

Az egyházaktól s egyéb, történelmi művek kiadásával alkal-
milag vagy rendszeresen foglalkozó egyházi és vallásos társu-
latoktól több önzetlenséget várunk ebben a tekintetben:
tudniillik várjuk azt, hogy történelmi kiadványaik szerzőitől
ne követeljék meg se kimondottan, se hallgatólagosan, hogy
minden körülmények között érvényesítsék a nevelői mellék-
célzatot is s lássák be, hogy nekik a tiszta történettudomány-
nak az *eredményeire* előbb van szükségük, mint az alkalma-
zottnak a *hatásaira* s hogy ezek az utóbbiak egészségesek és
építők csak akkor lehetnek, ha belső igazsággal folynak az
előbbiekből. Hogy a tudományos egyháztörténetírás ez öncélu-
ságából még legkiválóbb protestáns historikusaink majd mind-
egyike is tesz kisebb-nagyobb engedményeket műveik bizony-
sága szerint (többnyire ugyan csak a phraseológiában, de
olykor, mélyrehatóbban, a beállításban is), az a pedagógiai
szempont elhatalmasodásából következik. Pedig a pedagógi-
záló történetírás is csak felekezeti, tehát nem független törté-
netírás, ha nem is olyan kirívóan, mint a jobban divatját
mult polemico-apologetikus história, de a tudományosság épp
oly nagy kárára. Meggyőződésem, hogy e tekintetben is, mint
minden más terén a szellemi életnek és fejlődésnek, az igaz-
ság megismerésének, a fölséges jézusi ige szerint fölszabadító
(János 8:32) hatalma s ezáltal a legmélyebb és legnemesebb
értelemben nevelő hatása is van. Ennélfogva az egyházak-
nak, ha nevelői feladatukat igazán emelkedetten fogják föl,
nincs mit félniök a tiszta, öncélú történettudomány megállá-
pításaitól, sőt, ha nem akarnak egy hamis történelmi illuzio-
nizmus fülledt, tömjénes levegőjében megrekedni s ezáltal
végre is eszményeikhez méltatlan korrupt bálványozásba
fulni, tulajdonképen épp oly jól felfogott érdekük s maguk
és ideáljaik iránti szoros köteletségük volna a tiszta, öncélú
történettudomány művelésének saját hatáskörükben való elő-
mozdítása, mint amennyire annak tekintik ma, egészben véve
jogosultan, történelmünknek pedagógiai aprópénzre váltását.

A másik tudományos alapkövetelmény, a tárgyszerűség
érvényesülése még sokkal erősebb kívánni valókat hagy fenn.
E téren is kétségtelenül van ugyan haladás a részletekben,
de nagyban s egészben véve el lehet mondani, hogy ennek a
követelménynek egyetemesen kötelező voltát a magyarországi
protestáns egyháztörténelem művelői távolról sem és még el-
vileg sem ismerik el oly mértékben, mint ahogyan elismerik,
legalább is elvileg, a függetlenség kötelező erejét. Még a
legujabb és legsikerültebb művek között is inkább csak ki-
vételképen akad egy-két olyan, amelyiken a szellemtörténeti

szempont érvényesítése következetesen végigvonulna. A legtöbb dolgozat — a monographiák épp úgy, mint az összefoglaló művek — megelégszik az idői egymásután és az oki összefüggés lehetőleg hiánytalan földerítésével s még jó, ha legalább ezt foglalják egységesen áttekinthető s itt-ott talán bizonyos művészi irodalmisággal megrajzolt képbe s nem a pusztá nyers anyagot fűzőgetik föl regestaszerűen a legkezdetlegesebb synthesis könnyen szakadó fonálára. De főltűnően csekély azoknak az egyháztörténelmi műveknek a száma, amelyekben az „egyház“ valóban annak jelenik meg, ami lényegében: tudniillik egy konkrét, singularis, teremtő szellemiség vetületének, egy önálló értékvilág alkotásának, amely, történelmileg épp úgy, mint a jelenében, nem érthető meg pusztán institutionalis vonásokból, nem érthető meg ős anyalúgjának, a vallásnak intuitív átélése és — lélektani analysis és reductio útján — teremtő reconstructioja nélkül. Az egyháztörténetírásnak ez a pneumatologiai fölfogása és ez a psychogenetikus módszere leginkább éppen a nagy összefoglalásokból hiányzik. Akár a magyarországi protestántizmus egyetemes történetét tárgyaló újabb, részben kiváló érdemű munkákat, akár egy-egy korszak vagy kisebb-nagyobb területi egység összefoglaló s egynéhány szintén igen jeles alkotást felmutatni tudó földolgozásait tekintjük: a szellemtörténeti szempont következetes érvényesülését sehol sem tudjuk benőnk fölfedezni. A határozottan jóval nagyobb részüket az egyházak külső történetének előadása nyeli el s ehhez csatlakoznak azután, nem nagyon szerves kapcsolattal, egyes fejezetek, amelyek a tan, a szertartás, a szervezet, az iskola, az irodalom, az erkölcsiség mindenkori állapotairól — inkább, mintsem fejlődéséről — számolnak be, néha valósággal csak függelékszerűen. Nem kivételek ez alól még az egyébként kivételesen mély és széles tudással, kivételes kritikai erővel, kivételes synthetikus képességgel létrejött összefoglaló művek sem. Valósággal érthetetlen volna egy ily lényeges tudományos alapkövetelmény elhanyagolása, ha másfelől nem tudnók azt, hogy az összefoglaló szellemtörténeti feldolgozás sikeres megkísérelhetésének multhatatlan előfeltétele kellő számú és mélységű monographikus munkálatok létrejötte: az a szellemtörténeti synthesis, amely nem ilyenekre és nem ilyenekből épül föl, önkényes constructiok délibábos légvára pusztán. Már pedig ilyen megelőző monographikus dolgozatokra a nagy synthesisek létrehozói elegendő mértékben nem támaszkodhattak. A monographikus egyháztörténelmi irodalom a múlt század hatvanas éveit óta nagyot lendült ugyan, de

egyelőre inkább csak a tárgyak bősége, mintsem a szempontok tárgyyszerű mélysége tekintetében. Az életrajzoknak, a helyi egyház- és iskolatörténeteknek a száma örvendetesen fől-szaporodott, de egyetlen nyolcadrétű lapon, középnagyágú és középsúrún nyomott betűkkel kényelmesen föl lehetne sorolni mindazoknak a monographikus munkálatoknak a címeit, szerzőik nevével együtt, amelyek a magyarországi protestáns vál-lásosság belső alkatára, fejlődésére, változásaira vonatkozó ismereteinket megalapozták, gyarapították, előbbrevítették. Akár-melyik elágazását vegyük a vallásos szellem életének: min-denütt egyforma szegénység ötlík szemünkbe. Az egyház-alkotmányi és szervezeti formák kialakulására vonatkozólag néhány nagybecsű részletmonographiával mindenesetre na-gyot haladtunk, de ezzel szemben a földogozatlan témák és megoldatlan problémák sokasága meredezik előttünk, homály-ban hagyva már magát azt az alapkérdést, hogy végre is mi-féle belső és külső okok következménye lett a magyarországi protestántizmus egyházi életformáinak ez a világszerte pá-ratlan és csaknem rejtélyesen különleges kialakulása. Az egy-házi szertartások, az egyházi ének története egészen szórvá-nyos s nagyobb részben kezdetleges előmunkálatokon kívül teljes sötétségben van. Az iskola- és neveléstörténet számos érdemes, de túlnyomóan nyers vagy félig nyers anyag köz-lésére szorítókozó monographiával rendelkezik: a protestáns ne-velői szellem történetének kidomborítására egy-két vázlatos, illetőleg félbemaradt kísérlet történt csupán. A vallásos gon-dolkodás, a theologiai irányok kialakulása, fejlődése, átvál-tozásai, helycseréi, harcai óriási nagy részükben csak nevek-ből és számokból, könyvcímekből, szóval kívülről ismerete-sek, értelmükre és tartalmukra egy-két teljesen elszigetelt kí-sérlet próbált eddig fényt vetni: kizilámpás fényét csillagta-lan, nagy éjszakában. A gyakorlati kegyesség és a vallási, egyházi erkölcsiség történelmi ismerete még ennél is sokkal gyengébben áll s megint sok fokkal lejjebb a protestáns szel-lem magyar művelődéstörténeti hatásainak az ismerete: ho-gyan érvényesült a protestántizmus eszme-, érzésvilága érték-rendszere s általában egész motívumtömege a magyar kultúra különböző síkjain és korszakaiban? Itt jóformán csak a poli-tikai hatás terén vannak megkezdve úttörő és jövőre is irányt-szabó kutatások; „a többi néma csönd“. És ha mindez egy-szer így áll; ha a monographikus részletmunka éppen szel-lemtörténeti téren ilyen siralmasan sovány termést tud csak felmutatni mindmáig; és ha, tegyük hozzá, az életrajzokban, hol szintén bőven és természetszerűleg nyílnék aránylag na-

gyon könnyű alkalom a szellemtörténeti elmélyedésre, ily irányban még csak komoly kísérlettel sem igen találkozunk: hát lehet-e akkor az összefoglaló munkáktól várni ilyen elmélyedést, lehet-e az egész építményben olyasmi, ami az alkatrészeiben nincs meg?

Érdekes, hogy ezt a hiányt valahogy homályosan már a protestáns egyházi köztudat is megérezte. Ennek a megérzésnek lehet tulajdonítani azt, hogy a legújabb időben egyre többször felhangzik az „egyházi irodalomtörténet“ emlegetése s az annak művelésére, tanítására való buzdítás. Ettől az „irodalomtörténettől“ várják az eddigi egyháztörténelmi szemlélet megfrissülését, kimélyülését, új szempontokkal gazdagodását, különösen mióta a theologiai főiskolai szakképzésnek is egyik, az egyháztörténelemmel párhuzamos külön disciplinájává tétetett. A megérzés helyes, de a belátás és a megfogalmazás még nem éles eléggé. Nem új „tantárgyra“ volt és van itt szükség, hanem — lassú és fáradságos hangyamunkával — az egész egyháztörténelmi tudásnak új, következetesen szellemtörténeti alapokra fektetése volna szükséges. E célból magától értetődőleg föltétlenül és sürgősen kívánatos, hogy a magyarországi protestánsizmus gazdag multbeli irodalma az eddiginél hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben tanulmányoztassék át és dolgoztassék föl, de ne pusztán „irodalomtörténeti“ célból, philologiai módszerekkel, hanem következetesen ideologikus és pneumatologikus szempontok szerint. Tehát pl. egy XVI—XVII. századbeli írónál nem szabad beérni életkörülményei lexikonszerű ismeretével, műveinek pontos könyvészetével, tartalmuk descriptív előadásával s legföljebb még az irodalmi formáikra vonatkozó tény- és értékítéletekkel, mert csak az, ami ezután következik, lenne igazi „egyház-“, tehát szellemtörténelem. Vagyis meg kell állapítani, teremtő synthesissel reconstruálni az illető író vallásos lelkületét s abból kiépült eszmevilágát, esetleg theologiai rendszerét; be kell állítani azt az egyetemes fejlődés folyamatába; megvizsgálni, mennyi volt benne a viszonylag eredeti, milyen hatásokat szívott föl és árasztott tovább, mindezt pedig nem pusztán és elszigetelten magyarországi viszonylatban és látókörrrel, hanem az egyetemes európai és világprotestánsizmus mindenkor mértékegységei szerint, hiszen a magyarországi protestáns vallási és egyházi élet mindenkor ennek a nagy egységnek volt egy segmentuma és lehet-e tudományos megbizhatósággal megismernie egy tengeröblöt annak, aki, sajátos céljára szükséges irányban és mértékben, az egész tengert nem ismeri?

Ezért figyelmeztetett Szilády Áron — különben nem is legelsőül — már 30 évvel ezelőtt nagyon nyomatékosan arra, hogy „az európai irodalmi és vallásos pártok tusáinak megfelelő hazai állapotok és mozgalmak, ha ezek aránylag csekélyebb körűeknek s hatásúaknak látszanak is vagy éppen fáradt hullámok elsimulásaként tűnnek is föl: mind amazokkal való összefüggésükben határozhatók meg nagyobb pontossággal. A nagyobb és kisebb kül- és belföldi szereplők egymás közt fentartott érintkezése, levelezése, szellemi kölcsönvételei más világításban állítják eléink embereinket is, meg az előállott hazai állapotokat is, mint ha csak itthon ütött olajunkból táplálkozó mécseseinkkel járjuk őket körül“. (Jegyzetek a Pesti Gábor Ujtestamentumához. Bp. 1895. 11. lap.) Sajnos, protestáns egyháztörténeiséink mécseseiben azóta is sokkal lendőbb még ez az „itthon ütött olaj“, mint a külföldi forrásokból is szerzett tökéletesebb világítóanyag. Megfelelő theologiai, általában ideatörténeti iskolázottsága a lehető legkevesebbnek van s éppen ez a kevés tud legkevesebbé hatásokat árasztani és iskolát teremteni. Ezért van az, hogy az egyháztörténelemnek éppen a legizgatóbban, a döntően érdekes és fontos pontjain, ott, ahol azt kellene megállapítani: mennyit és hogyan vett föl a magyar szellem a protestánsizmus egyetemes áramlatából, hogyan assimilálta azt s ez assimilatio után kapott-e az egyetemesség benne, akár a theologiában, akár az egyház jogi életében, akár az erkölcsi és vallási gyakorlatban, akár a nevelésben valami egyéni, mondjuk nemzeti vagy localis ízt? — mindeddig mély hallgatás uralkodik vagy a sokszor még ennél is kínosabb gyámoltalan tapogatózás jelei látszanak.

Pedig itt egyáltalában nem megoldhatatlan föladatokról van szó. Hogy mennyire nem, azt nemcsak a hatalmasan fejlett külföldi, elsősorban német egyháztörténetírás szilárdul kialakult szellemtörténeti módszere és eredményei mutatják és nemcsak a secularis magyar tudományban megindult pompás szellemtörténeti kezdeményezések példazzák kötelezően, hanem meggyőzően igazolja a magyarországi protestánsizmus történetírásának magának egy, a többihez képest feltűnően és egyenletesen fejlett darabja is. Zokon ne essék senkinek, ha nyíltan megmondom, hogy ez az erdélyi evangélikus szászok egyházi történetírása. A Teutsch Frigyes püspök nemrég megjelent nagy műve (Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen. I—II. Hermannstadt, 1921—22.) érett gyümölcse a szász egyházi tudományosságban folyó évszázados, rendszeres és tervszerűen irányított kutató és feldolgozó történelmi

munkásságnak, amelyet a hatalmas anyanép tudományos kultúrájával való közvetlen kapcsolat újra meg újra megter-
mékenyített. Ez a munka igazán nem a szó minálunk megszokott külsőleges értelmében vett „egyházhistóriát“, hanem valódi szellemtörténetet ad: plastikus, egységes fejlődéstörténetét a középkori, majd a protestántizmus szellemétől meg-
ragadott és át- meg átformált szász népléleknek s e lélek és e szellem egymásra tett kölcsönös hatásainak. Nép és egyház akkora párját ritkító összeforrottságában, aminővel az erdélyi szászoknál találkozunk, ott, ahol a művelődés minden, akár anyagi, akár szellemi tényezője századok óta át meg át van itatva az egyház s ezen át a vallás hatásaival s ahol viszont az egyházi élet minden elképzelhető vonatkozásának közvetlenül megvan a maga politikai és socialis jelentősége is, ebben a példátlanul zárt egységű és persze aránylag nagyon kicsiny kultúráközösségben természetesen egy ilyen történettudományi föladat megvalósítása jelentékeny könnyedségekkel jár pl. a magyar nyelvű protestántizmus helyzetéhez viszonyítva. Viszont azonban bántó igaztalanság volna helyet adni annak a föltevésnek, hogy amire képes volt az erdélyi szász elme, arra ne lenne képes a magyar, még pedig, ha akarja, nagyon közelesen. Az erdélyi szászok egész művelődéstörténete s így egyháztörténetírása is annak a beszédes bizony-
sága, mily eredményeket képes fölmutatni sok középtehetségnek rendszeres, fegyelmezett, szívós munkára összefogása; miért legyen viszont a magyar művelődéstörténelemnek nem egy fejezete s köztük a magyar nyelvű protestántizmus egyháztörténetírása is mindig csak annak a leverő tanuja, hogy fényes tehetség és bámulatos egyéni szorgalom eredményei mint hullanak szét oldott kéve gyanánt a kellő szervezés híján?

Révész Imre.

Uj bibliafordítás.

Háromszáz év viszontagsága forrasztotta a Károli bibliát a magyar nép szívéhez. Ez idő alatt alig változott ez a szöveg az egyes kiadásokban. Csak Luther-fordítása hasonlítható hozzá szövegállandóság dolgában. Irodalmunk nyelve óriás arányokban újult meg a legutolsó száz év alatt. Ez a megújulás egyre nagyobb mértékben frissítette föl az igehirdetés és liturgia nyelvét is. Károli fordítása és Szentzi Molnár zsoltárai annak idején jóval fölül álltak az átlag magyar irodalom nyelvi színvonalának; a nyelvújítás után pedig egyre jobban „nyelvemlék“-ké kövesedtek. Ez a veszedelem tette sürgössé a Károli-fordítás revízióját. Ez indítja meg az új magyar bibliafordítás kísérleteinek egész sorát, melynek legutolsó, de éppen nem legutolsó terméke: Czeglédy újszövetségsfordítása.¹

Az eddigi kísérletek mindegyike más-más elvet domborított ki, vagy ha úgy tetszik, vitt túlzásba. Kármory gyökértelen nyelvújításával és nehézkes szerkezeteivel, Filó—Menyhárt színtelen körülírásaival és merevségével, Masznyik néhol meglepő frissességét felváltó stiláris lazaságával, Kecskeméthy a sokszor túlkönnyed formával s keresett törölmetszettségével, Raffay a hagyományoshoz felesleges mértékben ragaszkodásával, Mészöly Gedeon a csak nyelvi és esztétikai szempontok hangoztatásával, a revideált fordítás pedig a maga tarka, egymástól elütő fordítói elveivel, stb. mind, mind külön végletet képviselnek.

Ha számban nem is, de fordítói színvonal dolgában elég kísérlet történt s ezek a kísérletek a maguk idején az egyházi sajtó hasábjain elég részletes megbeszélés tárgyai voltak, de a magyar protestáns közvélemény még sem tudott eddig megegyezni azoknak az igényeknek maximumában és

¹ Czeglédy Sándor: Uj szövétség, Győr 1924. A fordító kiadása 8° I—IV. 350. l.

értékelési sorrendjében, melyeknek egy jó magyar bibliafordítás megfelelni tartozik.

Nincs elég terünk arra, hogy ezeket a kívánságokat egész részletességükben kifejtjük, elég, ha leszögezzük általános körvonalaikban. De fel kell állítanunk vázlatosan az új magyar bibliafordítás ideális képét nemcsak azért, hogy tisztázzuk az eszmét s így elérhetőbbé tegyük a célt, hanem azért is, hogy bibliafordítóinkat a megkezdett úton helytelen irányoktól visszatartsuk, helyes elindulásokban bátorítsuk s bírálatunk mindig elvi magasságokban mozogjon.

Az első követelmény, hogy a fordítás *szöveg*hű legyen. Az olvasónak nemcsak a fordítást kell megértenie, hanem amit abból megért, annak a biblia eredeti szövegével egyezőnek kell lenni. Mihelyt a fordítás drágább, kedvesebb, elsőbb, mint maga az eredeti, azonnal előáll a magyar „vulgata“, amilyenné a jó öreg Károlit is kanonizálni szeretné a túlbuzgó maradiság. A legfontosabb tehát az új fordításnál az eredeti szövegforma jó megválasztása és hű lefordítása. A szövegkritika tudománya félévszázad óta rengeteget fejlődött és eredményei ma már meglehetősen exaktak s ezek értékelésében még a legszélsőbb orthodoxok is egyek a moderneekkel. Akár Nestle legújabb kiadásai, akár von Soden szövege tudományos megbízhatóság dolgában teljesen kielégítőek. Szabad a fordítónak, ha exegetikai tanulmányai során más eredményre jut, itt-ott el is térnie az alapul vett kritikai szövegkiadástól, csak ezt akár az előbeszédben, akár külön, de hozzáférhető módon megjelentetve, okolja meg. Nálunk nincs tekintélyhit. Komoly, alapos tudományos apparatus kerítése mögül emelkedjék ki az egyetlen tekintély: a Szentírás. A szöveg egyes mondatai isteni gondolatokat hordoznak. Ezek a gondolatok a főek, a mondatformák mellékesebbek. A biblia szent, vezérlő fogalmai a királyok, a mondatok csak csatlósok és e királyok diszhintóit hordó szolgahad. Jó magyar bibliafordítást akarunk? Akkor először meg kell indulni annak a munkának, mely ezeket a biblika-theologiai vezérfogalmakat, igéket igyekszik külön-külön egységes névvel megjelölni, megkeresi azt a magyar aequivalenst, mely az illető fogalom bibliai helyeinek fordításaiba egységesen és az esetek túlnyomó többségében beleillik. Nemcsak grammatikai, hanem lexikális hűségre is kell tehát törekedni. Meg kell állapítani azokat a fontosabb fogalmakat s ezek legfontosabb előfordulási helyeit, melyeket egységes és következetes szóhasználatlall kell fordítani.

A másik követelmény, hogy legyen a fordítás *közérthető*.

Vagyis a biblia eredeti isteni gondolatait mindenki által könnyen érthető formában adja vissza. Teljesen igaz, hogy ma a Károli szövegét csak az érti igazán, ki kicsiny gyermekkorától zoltáros-bibliás légkörben nőtt föl, kit iskola és szószék továbbra is ezzel a levegővel éltetett.

De mily kevesen vannak ilyenek! A nagy többség részére oly idegen ma már a Károli-fordítás, sőt még a revideált is, hogy, ha azt akarjuk, hogy teljesen megértsék, akkor ezt a *fordítást le kell részükre fordítani*. Nem paradoxonokat akarunk mondani, csak szomorú élettapasztalatokat. Egyfelől ott áll a Károli-fordítás sérthetetlenségét vallók kisdéd csoportja, kik előtt a revideált fordítás bátortalan önállószkodása is szörnyű szentségtörésszámba megy. Ezeknek hangos tiltakozása akadályozta meg a korszerűbb revideálást. Másfelől ott vannak a bibliától százezrével elidegenedett földműves és városi munkástömegek, kiknek könnyű volt elszakadni az evangélium örökifjú könyvétől, mert az magyarul oly ódon, arkhaisztikus nyelven szólt hozzájuk, ahogy egyetlen egy más sajtótermék sem! Féltre ne értsen senki. A Károli-biblia véghetetlen érdemét, fontosságát, hatását a legteljesebb mértékben elismerem. Széljegyzetes kiadásai átlag színvonalasabbak voltak, mint a külföld egykorú termékei. Elévülhetetlen érdemek koszorúzzák a gönczi „istenes vén ember“ munkáját. Csak sajnós, a mai korban már nem lehet vele harcolni, küzdeni, épp úgy, mint a harmincéves háború harci fegyverzetével sem . . . *Mai embernek mai nyelven kell adni a legmaiabb dolgot: az evangéliumot*. A mai nyelv szókinését kell használni, azokkal a jelentésárnyalatokkal és változásokkal, melyeket a mai élő nyelv felmutat. Szófordulatai, mondatkötései a jelen „koine dialektos“-ából, a nemesen egyszerű köznyelvből vétessenek.

Ez a mai nyelv megengedi a futurumnak jelen idővel való helyettesítését; minimumra korlátozza az imperfectum és a szenvedő alak használatát, de végleg nem pusztítja ki. A magyar paraszt, ha dikciózik, — pedig ez a vérben van — él elég bőven ezekkel a rendkívülibb nyelvtani formákkal is. Ez a mai nyelv nem irtózik beteges iszonyattal az idegen szavaktól. Gondoljunk csak arra, hogy a világháború hány száz idegen fogalmat, kifejezést, szólásformát tett általánossá. Hála Istennek, vége van már annak a minden áron „csak azért is“ nyelvújításnak, mely a maga iblany, kékeny, bájdalú zenér stb. féle időtlenségeivel ködbe takarta a magyar nyelvet. A világ minden értelmes nyelvében lefordíthatlan a művelődés számos szava: kultúra, civilizáció, natura,

humanitas stb., stb. csak éppen a magyar nyelv határrendőrei akartak megélni minden import nélkül. A bibliából vett eklézsia, presbiter, püspök, apostol, evangélium stb. szavak olyan jól beváltak, hogy bátran lehetne még az eredeti nyelvből vett pár megkapóbb szóval szaporítani ezeknek sorát. Éppen olyan kedves áldott klenodiumai lennének ezek a mai egyházi életnek, mint az őskeresztyén egyháznak voltak: a Messiás, Abba, maran atha!, arám kifejezések. Természetes, hogy jegyzetben pontos értelmet kellene adni ezeknek a szavaknak, csak így lehetne rövid idő alatt elérni, hogy ezek közkinccsé váljanak. A mai nyelv mondatfűzés tekintetében nem szereti a túlságosan alárendelt szerkezeteket, a participiumos összevonásokat. Inkább föl kell bontani az ilyeneket szentenciaszerű, apróbb mondatokra. Ha az eredeti szöveg is engedi, keresni kell a közmondás formáját, epigrammos lendületét és erejét. A hasonlatok és metaforák, ha csak mellékesen fordulnak elő, bátran fordíthatók értelem szerint. Természetes, hogy ilyen esetben a magyar fordítás magyaros hasonlatának maradjék nélkül, csattanóan kell kifejeznie az eredeti szöveg szándékát. Nem mondom, hogy annyira menjünk a közérthetőségben, mint az eszkimónyelvű bibliafordítás, mely: „ime, az Isten báránnya“ helyett „ime, az Isten fókájá“-t ír, bár az eszkimók előtt kétségtelenül világosabb lett ezzel az evangélium. De semmi akadályja sincs annak, hogy a görög tekton barkácsoló emberrel, házépítő emberrel fordíttassék. Vagy ahol a nemes ág beoltásáról van szó, nem feltétlenül muszáj olajfáról beszélni. Így maradhat meg a gyertya szó is a hegyi beszédben, pedig az eredeti nem ezt jelenti stb., stb.

Az érthetőségre azért törekedjünk, mert csak így lesz fordításunk olyan közvetlen, hogy áhítatos olvasása *vallásos élményeket* kelt és ébreszt. A fordításnak meleg, közvetlen hangja, eleven, líktető előadása oda visznek, vonnak a fantázia életet keltő erejével a bibliai események szem- és fültanui közé. Megelevenedve pereg le szemünk előtt Jézus és az apostolok élete. Ugy érzem, hogy nekem, aki olvasom, szől minden ige, minden kárhooztatás, minden vígasztalás. Vágyódó lelkem áhítatának kell egybeolvadni az olvasott rész életnevelő erejével. Oly elevennek kell lenni a fordításnak, mint amilyen életeleven, örökifju maga az eredeti. S akkor 10—20 vers elolvasása után a legprózaibb lélek is felér abba a mélységesen komoly, tiszta csendbe, ahol a vallásos élmények fogamzanak.

A jó fordítás élményteremtő jellege a legfontosabb a

gyakorlati élet szempontjából. Az Isten kijelentése a vágyódó emberi lélekkel érintkezésbe, kapcsolatba lépve megteremti a vallásos élményt. Csak ezt az érintkezést kell biztosítani. Az érintkezés akadályait: a nyelvi, kortörténeti nehézségeket kell legyőzni az új fordítás tökéletességeinek. Ezt az isteni erőt ki kell érezni a fordító lelkének, számára igazán örökélet beszéde legyen az ige. Tacitust lefordíthatja jól az is, ki egyébként utálja a római antikvilágot, a bibliát csak az fordíthatja jól, kinek ez örökké felejthetetlen, vallásos élmények végtelen soráról beszél. Az új-testamentumra mindenestre áll, hogy csak Jézus fensége előtt leborult, újjászületett lélek tudja belevinni theologiai felkészültségébe, fordítói munkájába azt az „irrationale quid“-et, ami elrejtőzik a liturgiában, mint fenség és magasztosság, ott lüktet az igehirdetésben, mint elragadó hév és nemes pathos, ott szárnyal az imádságban, mint önátadás és alázat s ott kell lennie a bibliafordításban is, mint életszerűség, szellem és legmélyebb valóság. A világhírű ó-testamentum- és talmud-tudós, Strack H. berlini professzor még az ó-testamentum tanulmányozójától is megkívánta a Krisztus tényleges feltámadásába vetett hitet. Ha ily mereven nem eresztjük is le a sorompót az ó-testamentum világánál, de az új-testamentumra kétségtelenül áll tételünk. Ha egy tudományos feltételeknek is megfelelő keresztyén személyiség újjászületett élete egész intuitív erejével merül el az igében, olyan megragadó erővel tud szólni fordításával kortársaihoz, hogy nyomán a vallásos élményeknek, az Igéhez élő közelbeférkőzésnek egész áradata indul meg. Ez a szó jó értelmében vett ébredés szentelte meg Hieronymus és Luther és Béza és Károli fordítását is. Ez lesz gyakorlati tűzpróbája minden új fordításnak is. Tudományosan formulázva annyit tesz ez, hogy a fordítás tényleges valláslélektani szükségletet elégítsen ki, a vallásos élet szubjektív világába bevigye az élő és ható objektív Istenigéjét.

Ezzel felállítottuk a legmagasabb követelményt. Így tekintve a kérdést, szánalmas vergődéssé zsugorodik az a sokak által hangoztatott követelmény, hogy legyen a fordítás művészi belletrisztikai igényeket is kielégítő.

A lélek élet-halál kérdéseire kell felelnie a jó fordításnak. Élet-halál kérdések közt nem érünk rá az utolsó divat szerint öltözködni. Ha nem tud úgy a szívem nyelvén szólni hozzám a fordítás, hogy megcsapjon a nagy „vagy-vagy“ kérdés sorsdöntő szele, akkor eltévesztette célját s hiába kendőzi magát az esztétikai és belletrisztikai fogások és finomkodások mesterkedéseivel. A vallásos élmény és az esztétikai

élmény egy talajból fakadnak. Külső szemlélet vagy érzékelés és benső intuitív egybeforradás kell mind a kettőhöz, csak az élmény benső természete és ereje dönti el a jelleget. Egy talajból nő ki a rózsa és almafa, egy a tápláléka is, csak benső életereje szerint alakul mássá. Az esztétikai élményben inkább az én győzi le, teszi lelki kincstára részévé, életörömezése alapjává a tünetkező szépet. A vallásos élménynél nagy általánosságban fordítva áll a dolog: én forrok egybe a legfőbb Jóval, én leszek a legyőzött, az önmagát átadó s ez az érzésem lesz a legmagasztosabb öröm forrásává. Az esztétikum kedves, boldogító, de mégis csak superplus!, melyet el tud hallgattatni az élet és kenyérgond, a betegség és nyomorúság. A religiosum pedig „egy szükséges dolog“, mely el tud hallgattatni királyi gesztusával minden földi bajt s egyedül képes a legmélyebb megaláztatás pillanatában is felmagasztalni. Esztétikum és religiosum! Élmény mind a kettő, mint ahogy táplálék a színes cukorka és a mindennapi kenyér, kézieszköz a nyalka sétatálcá és a kasza, kapa, kalapács is. Horizontunkat beszegő egyazon hegyláncnak csúcsai, de közülök a megismerés felhőin túl, az örök napfény birodalmába csak a religiosum magasodik. A keresztyénségnek két sarki ellentétes típusa van: római katholicizmus egyfelől, protestantizmus, illetőleg szorosabban véve kálvini református keresztyénség másfelől. A római keresztyénség úgy akarja bírni, tulajdonává tenni a religiosumot, mint általában az esztétikumot; bírni absolutio, transsubstantiatio, búcsú, szentek érdeme, jó cselekedetek, sakramentumok, cerimóniák, képek, szobrok, zene stb., stb. alakjában. A kálvinizmus a vallásos életben egyedül és kizárólag a religiosumra törekszik, minden esztétikai mesterkedés méltatlan ehhez a szent önatadáshoz, Isten dicsősége kereséséhez. A vallásos élmény éppen azért, mert a legszemélyesebb, a legmélyebben emberi, tehát fenséges és így szép is; éppen azért, mert az egyéni lélek Isten lelkével egyesül, tehát felmagasztosul és így szép is! Így fokozza a vallásos élmények szakadatlan sora a kálvinista jellem, a keresztyén személyiség erejét fenséges széppé. De ezt nem azzal érjük el, hogy vallásos életünkben az esztétikumot erőltetjük, hanem egyes-egyedül azzal, ha minél több, minél tisztább vallásos élményre törekszünk.

A tiszta religiosum munkálása mindig hoz külön akarat és rátörekvés nélkül magával annyi esztétikumot, amennyi megment a sivárságtól, de az elsősorban esztétikumra törekvés a religiosumot is csak alsóbbrendű vallásos típus kifejlődéséig engedi érvényesülni.

A kálvinizmusnak a tiszta vallásos élmény létrehozására kell törekednie kultuszában, életgyakorlatában, vallásos élete minden vonatkozásában... tehát még a bibliafordításban is. Az új-testamentum nem indult művészi munkának. Eredetében inkább népies volt. Az íróknak, talán az egy Lukácsot és a héber levél íróját kivéve, eszeágában sem volt irodalmi célt szolgálni. A leghivatottabb szakemberek (A. Deissmann: Licht vom Osten. Tübingen, 1908. 174. l. H. Jordan: Geschichte der altchristlichen Literatur. Leipzig, 1911. 64. l.) állapították meg az új-testamentum naiv népies jellegét. Formában, nyelvben, kompozícióban elenyésző művészi elemet foglal magában. Gondolatban, tartalomban, benső összefüggésben éppen azért, mert kat'exochén religiosum, tele van fenséges és magasztos elemmel, így esztétikummal is. *Ne próbáljunk művészileg, belletrisztikailag fordítani olyat, mi nem volt belletrisztikai művészettel írva.* Minél jobban sikerülne így fordítani, annál inkább eltávolodnánk az új-testamentum eredeti szándékától. Legyen a fordításon az *eleven elbeszélés és a frissen kapott levél* himpora, üde hamva s ez az életteljesség megihletti az olvasót s a lelkében keletkezett örök, felejthetetlen religiosum teremti kíséretnek, önmagától, külön törekvés nélkül is fenséges, magasztos esztétikumot.

Ezek volnának a legfőbb kívánalmak. Ezek mértékével óhajtjuk megmérni Czeglédy Sándor új bibliafordítását.

*

Czeglédy Sándor új-szövetség fordítása, talán a legközvetlenebb környezet leszámításával, mindenkire meglepetés volt. Merész és energikus cselekedet. Egyesül benne a magyar lélek két főtulajdonsága: hallgató szerénység, föllángoló virtus! A munka azért mégsem elcsúszott. A hallgató szerénység ideje kitartó, feszült munkában telt el, de oly csendben, hogy szinte előzmény nélkül, mint a magyar virtus terméke, robban ki ez a magnum opus. Sok ilyen vándorköve van a magyar protestantizmus irodalmának. Látszólag semmi előzmény s nyilvánvalólag semmi folytatás. Vajha ez a mű megtörné ezt a magyar átkot. Szeretjük úgy tekinteni e művet, mint próbakiadást s így a szerző munkáját a bírálók fáradozásának kell továbbfejleszteni; végtelenül örülnénk, ha pár szemponttal mi is hozzájárulnánk a második kiadás sikeréhez.

Szöveg-hűség szempontjából feltétlenül szükségesnek tartjuk a szövegkiadás megjelölését és apparátusainak gondos följegyzését. Bármi egyszerű képzettségű olvasóközönségre számítsunk is, meg kell becsülnünk őket evvel. Római katolicizmus és szekták úgyis azt mondják majd rea, hogy meghamisította a Bibliát. Nekünk büszke kiváltságunk és fejedelmi jogunk a tudomány eredményére, a nagyszerű textus-edíciókra hivatkoznunk. A magam részéről a von Soden-féle szövegkiadást általában jobbnak tartom az újabb Nestle-szövegnél is. De teljesen méltányolom azt is, ha Czeglédynek inkább a Nestle a kedvesebb. Soden és Nestle eltérései esetén majdnem mindig ez utóbbihoz csatlakozik. (Máté I.₁₆, III.₁₆, V.₂₈, VI.₄ stb., stb., vég nélkül folytathat-

nók a felsorolást.) Pedig a legtöbbször jobb a v. Soden szövege; pl. a Máté I.₁₆-ban Soden szövege („József... nemző a Krisztusnak nevezett Jézust“) jobban beleillik a „nemzetségekönyvbe“. Máté III.₁₆-ban is jobb a Soden-szöveg („látta Isten lelkét alászállani, mint reászálló galambot“). Máté V.₂₈-ban is Soden a jobb („mind, aki asszonyra pillant, mert vágyakozik rá, már házasságot tört vele a szívében“). Helytelen Czeglédynél: „házasságtörésre csábította...“. Máté V.₃₂ sem „házasságtörésre bírja“, hanem „házasságtörésre kényszeríti“, házasságot tört vele. Máté VI.₄-ben is népiesebb, naivabb a Soden-szöveg: „... a te atyád, aki titkon megpillant, az fog megfizetni neked!“ Máté 25.₄₁-ben is konkrétebb Soden: „az örök tűzre, melyet készített az én Atyám az ördögnek“ stb.

Nehezében békülnék meg azokban az esetekben, mikor Czeglédy fordítása elveti Nestle-t is, Soden-t is. Így Máté 6.₁₂-ben ez van: „engedd el tartozásainkat (terheinket), mint mi is elengedtük a nekünk tartozóknak“ (adósainknak). Ez a szöveg így azért is fontos, mert teljesen belevág Jézusnak a bűnről vallott gondolatkörébe, pl. a talentumokról szóló példázat is adósságelengedéssel világítja meg a bűnbocsánatot. Máté 6.₁₃-ban Nestle is, Soden is „de szabadíts meg minket a gonosztól“. Sem Nestle, sem Soden nem említi Jézus nevét a Lukács 15.₃-ban, ellenben mindkét kritikai szöveg szerint Lukács 22.₅₂ „Így szólt Jézus“. Nem lehet helyeselni a fordítás következő eltéréseit sem, hol szembe helyezkedik mind a két textussal. Máté 7.₁₃ helyesen így: „... mert széles és tágas a veszedelemre elvezető út és sokan vannak, akik rajta végig mennek“. Sérti a jelenet drámaiságát a Máté 8.₉ fordításában „*azt mondom* a szolgámnak“. A kritikai szövegből hiányzik is ez a toldás. Máté 23.₁ sem „beszélni kezdett“, hanem „beszélt“, „szólt“, „beszédet intézett“. Máté 23.₉-ben nem kell a vers végére „Atya“. Sokkal nyomatékosabb és szebb a kritikai textus: „... mert egy a ti atyátok: a Mennyei!“ Lukács II.₂₅-ben nem „Simeon nevű férfit“, hanem „S. n. ember“. Lukács II.₂₇-ben nem „Szentlélektől“, hanem csak „lélekben“, lélek által megszállott állapotban. Lukács II.₃₄ nem „Ime e gyermek“, elég: „Ime ez“. Lukács 8.₄ nem „minden városból“, hanem „városoként“. Az egy helyről való csoportosan. János 3.₂₈-ban az első „én“ törlendő. Bár Nestle és Soden nyomán igyekszik fordítani a Máté 6.₄-ben, csak a „kegyességeket“ helyett jobb „a megigazulásokat“. Máté 23.₁₄ verset, melyet Soden is, Nestle is kihagy, a Márk vége és János 8. eleje szerint süffített szedéssel kellett volna fordítani s nem egyszerűen elhagyni. Az Apok. 9.₁₃-ben hiányzik a vers megjelölés.

Nagyon tanulságos volna, ha Czeglédy akár traktátus formájában, akár előszó alakjában népszerű tájékoztatást adna forrásairól és főbb eltéréseiről.

Sajnos, hogy a lexikális hűségre nem fordít mindenütt következetes gondot. Ebből a szempontból temérdek kívánni valónk van. Többféleképpen fordítja a legfontosabb bibliká-theológiai fogalmakat.¹ S így a szöveg ingadozó lesz. Nehezebb, sőt a legnehezebb a „lélek“, „Szentlélek“ kifejezést következetesen és jól átfordítani. Eppen ezért meg sem kísérli. Pedig új és jó átfordítása temérdek helyet világosítana meg. A „szellem“-nél sikerültebbnek tartom a „fuvallat“ vagy „sugallat“ kifejezést, mert ezek nyomatékosan utalnak a görög kifejezéssel² együtt

¹ δικαιοσύνη, Ψυχή, πνεῦμα, αἰών, ἀλήθεια, βαπτίζω

² ἄριον πνεῦμα

arra, hogy valakitől ered ez a fuvallat, sugallat, míg a „szellem“ szóban nincs meg ez az árnyalat. Magyarban egy szó van a „szeretni“ fogalomra, az új-testamentum két szót használ.³ Nagy a jelentéstartomány a kettő között. Az egyik általános emberszeretetet, a másik vonzó, ölelő, csókban, bizalmas ölelésben kifejezésre jutó *családias*, ragaszkodó szeretetet jelent. Mennyi finomság vész el így pl. a János ev. 21.¹⁵⁻¹⁷ fordításából is.

Szövegűség szempontjából helyesebbnek tartanám egy kiválasztott kritikai szöveghez való állandó ragaszkodást s a konjekturák egyéni akciótól való tartózkodást. Ez utóbbi teljesen helyén való exegetikai tanulmányokban, ahol szakszerűen meg lehet okolni és elfogadhatóvá lehet tenni. De nincs helyén az ilyen fordításban éppen azért, mert megokolás nem kísér.

A *közérthetőség* szempontjából kevesebb kifogásunk van. A fenti alapfogalmak következetes fordítása ebből a szempontból is kívánatos volna. Egyébként igyekszik híven kifejezni a szavak mai értelmét. Apróbb megjegyzéseink a következők: Lukács II.³⁵-ben nem tör, nem is éles kard, hanem a barbár népek nagy, hosszú vaskardja = pallos, van.⁴ Semmi esetre sem csak „fegyver“ Apok. 2.¹⁶, 6.⁸. A Lukács 2.³⁵-ben nem gondolat, hanem ellenvetés átcikkázó megjegyzésről van szó.⁵ Máté 1.²⁰-ban a „van“ helyett „lett“.⁶ Máté 2.³¹: nem „intést vettek“, hanem „sugallatot nyertek“, t. i. Istentől.⁷ Ugyanez a szó a Lukács 2.²⁶-ban sem lesz: „jósálat nyerte“. Lukács 2.²⁹-ben „Uram!“ helyett: „uralkodóm!“⁸ Máté VI.²²⁻²³-ban nem „jó állapotban lévő“, hanem „nyílt“, egyszerű.⁹ Ugyanítt nem „beteg“-ről van szó, hanem „gonosz“-ról s a Lukács 10.³⁴-ben Czeglédy is „rossz“-nak fordítja.¹⁰ Felesleges az „ő“ és „ők“ sok helyütt, pl. Máté 3.¹², Máté 23.³ stb. Lapos, unalmas, közhelyszerű lesz a sok „mivel“, pl. a hegybeszéd elején és Márk 3.⁵. A Máté 6.¹⁶ és Lukács 24.¹⁷ nem „sötét megjelenésük“, „szomorú ábrázattal“, hanem „komor tekintetük“, „sötét pillantásuk“.¹¹ Máté 5.³²-ben felesleges ez: „feleségül“. Máté 6.²⁹-ben „a maga teljes“ helyett „az ő minden“ vagy „minden ő“.¹² Máté 23.³-ból kimaradt a „ha“. Több helyütt indokolatlanul beszűr „és“ vagy „s“ kötőszót, másutt meg önkényesen kihagyja. (Máté 23.⁷⁻⁸, Lukács 2.³², Lukács 22.³⁶ stb.) Máté 23.¹⁰-ben nem „vezető“, hanem „oktató“, tanító áll.¹³ Máté 26.¹²-ben nem „töltötte“, hanem öntötte, zúfította, locsolta, dobta.¹⁴ Helyesnek tartjuk, hogy János 2.⁹⁻⁹-ben násznagyot fordít, holott az eredeti szó ünnepségrendező, vendégségrendező *szolgát*, asztalnokot jelent; de így a magyar olvasónak jobban érthető és elképzelhető.¹⁵ Az eredeti szöveg kifejezését nem mindig sikeresen helyettesíti az „e szavakkal“ kitétel. Lukács 22.⁶⁴, Lukács 23.², Máté 23.¹⁶ Máté 26.⁵-ben nem „zavar“, hanem zendülés, zavargás. Máté 23.¹¹-ben nem „legnagyobb“, csak „nagyobb“ s a Máté 11.¹¹-ben nem „legkisebb“, hanem csak „kisebb“. Az érthetőségre törekvés túlhajtása a Lukács 8.⁶⁻⁶-ban a „mag“ szó többszöri betoldása. Ugyiszintén lapos a „levők“ cmlegetése a Lukács 8.¹¹⁻¹⁵-ben. Lukács 22.⁶⁶-ban „reggel lett“ helyett „nappalodott“. Máté 8.⁸-ban „házamba“ helyett jobb fedelem alá, ereszem alá, hajlékomba.

³ ἀγαπάω és φιλέω

⁴ ῥομφαία

⁵ διαλογισμός

⁶ γεννηθέν

⁷ χρηματισθέντες

⁸ δέσποτα

⁹ ἀπλοῦς

¹⁰ πονηρός

¹¹ σκωθρωποί

¹² πάσι

¹³ καθήγηταί

¹⁴ βαλοῦσα

¹⁵ ἀρχιτεράλινος

¹⁶ λέγων, λέγωντε

Máté 26.₃-ban nem főpap „házába“, hanem csarnokába. A „szolgálat“ és „szolga“ szó színtelen ott, ahol egyházi, apostoli szolgálatról és szolgáról van szó, pl. I. Tim. 1.₁₂, II. Tim. 4.₈, I. Kor. 12.₅, Róm. 11.₁₂, I. Tim. 3.₃, 12.₄, 6, Fil. 1.₁ stb. egész bátran lehetne „diakónia“ és „diakónus“ szót használni, legfeljebb jegyzetben megjegyezni a szószemléti jelentését. Hasonló magyarázó jegyzettel megmaradhatna az „agapé“ szó is. Jud. 12. A mi népünk megérti a Lukács 22.₃₆-ot, ha nem „nép véneinek tanácsát“ említünk is, hanem az eredeti szöveg szerint „a nép presbyteriumát“. Ugyancsak presbyteriumról van szó az Acta 22.₃-ben is. Sőt az I. Tim. 4.₁₄-ben sem a „vének“ teszik rá a kezüket, hanem a presbyterium.

Helyesnek tartanók, ha az új kiadásban némely fontosabb szót vagy kifejezést jegyzetekbe foglalt magyarázat világosítaná meg. El kell látni az esetleges új kiadást a párhuzamos helyek minél bővebb megjelölésével is. Bibliát biblia kommentál elsősorban. Ez a legtermészetesebb igemagyarázat.

Az egyes részeknek tartalom szerint való elkülönítése nincs mindenütt helyesen kereshető. Néhol túlságosan elaprózza az evangéliumokat. A címfejek sem a legkifejezőbbek mindenütt. Itt részletes revizióra volna szükség.

A *közvetlenség*re törekvés egyik legfontosabb jó tulajdonsága a fordításnak. A történeti szövegek és az apostoli levelek vitaközzé helyei legtöbb részében pompásan megközelítik az élő nyelv elevenségét. Ez a célja túlságba is hajtja, mikor a szenvedő igeformát szinte beteges érzékenységgel kerüli. Irmagul itt-ott becsúszik („viselősnak találattott“ Máté I.₁₈; „szenteltessék meg“ Máté VI.₉; „hozzáadtnak néktek“ Máté VI.₃₃; „... az égbe vitetett“ Acta I.₁₁), de kérjük a fordítót, hogy mindenütt, hol a cselekvés egy személytől indul ki (pl. Istentől, jó a felmagasztalás és megalázás, tehát helyesen: felmagasztaltatik, megaláztatik s nem pedig fel fogják magasztalni stb.), ott hagyja meg az eredeti szenvedő alakot. Máté 23.₁₂.

Néhol meglepően eleven és közvetlen. Máté VII.₄ „...lám! a te szemedben“, Máté III.₁₀ „...a fejsze már rá van vetve“. A példázatok legnagyobb része is gyönyörűen sikerült. Az elbeszélő részekben pl. Kapernaumi százados, Jézus elfogatása stb. szinte drámai elevenséggel tudja a nyelvet kezelni. Egy sereg apróbb simítás azonban még el kelne. Máté VII.₂₄-ben „okos férfihoz“ helyett közvetlenebb: okos emberhez; mint ahogy a Máté VII.₂₆-ban már helyesen „bolond emberhez“-t fordít. Az „ám“ gyakori használata édeskés, nem elég kifejező. Nem „mire való ez a tékozlás“, hanem „miféle tékozlás ez?“ Máté 26.₈. A „pollú“ nem „nagy áron“, hanem sokért. Máté 26.₉. A „mikor“ szó felesleges Máté 26.₁₀. Nem „gyorsan utána sietett“, hanem „űzőbe vette“, Márk I.₃₆. Nem „helységekbe“, hanem „mezővárosokká“, Márk I.₈₈. „Jöttem *ké*“ és nem „el“, Márk I.₃₈. A „Kézreadni“ szó nagyon kifejező, csak szenvedő formát kell használni, Máté 26.₂. Elég jó a szenvedő alak kerülése a Máté 7.₇₋₁₁-ben. „Eltelve bölcseséggel“ helyett „betelve...“ Lukács II.₁₀. Találók a Máté 6.₃₂-ben: „...a pogányok törik magukat“. A Máté 6.₁₀ helyesen: „...valószínűleg meg akarod a földön is úgy, mint a mennyben“.

Az utolsó ítélet példázatában Máté 25.₃₄ „...akik jobbja felül állanak“ helyett „a jobbja felülieknek“. „Innom adtatok“ Máté 25.₃₅ helyett „megittattatok“. Ugyanígy Máté 25.₃₇ is. Ugyanígy „befogadtatok“ helyett „beeresztettetek“, „enned adtunk volna“ helyett „tápláltunk volna“. A Máté 25.₄₀ nem „atyafiak“, hanem „testvéreim“. A Lukács

14.²⁷ így lesz „aki nem hordozza a keresztjét és úgy jön utánam, nem bír tanítványommá lenni“. János 12.⁴³-ban lapos „az emberek előtt való dicsőséget“ s „Isten előtt való dicsőséget“. Jobb „emberek dicsőségét“ „Isten dicsőségét“.

Legsikerültebb részei a fordításnak nagy általánosságban Lukács evangéliuma, Apostolok cselekedete, Római és I. Korinthus, I. Timotheus és I. Péter levelek. Természetes, hogy nem mindenütt egyenletesen friss és megkapó. De vannak részei, amik áradó, meleg közvetlenséggel hatnak. Nemcsak a gondos exegeta és hű pásztor látszik ki a sorok közül, de az alázatos, imádkozó, bizonyosságtevő lélek is.

Ez a meleg bensőség teszi a vállásos élmények szakadatlan forrásává e művet. Ezzel a tulajdonságával messze felülmulja az újabb német fordításokat s meglátszik az, hogy a fordító hite Kálvin és Robertson hitével szárnyalt fölfelé. Weizsäcker fordítása, szövegelhűség, következetes szóhasználat, érthetőség tekintetében sokszor elhagyja ezt az új magyar fordítást, de a közvetlenség derűjében, a szinte lehellétszerű kenet előmlésében és mégis modern megkapó erőben Czeglédy a páma. Ha ezen az úton halad, az angol revidált szöveg megindító fenségéhez fog közelebb jutni. Magánúton is tudom, de konstatálni is lehet lépten-nyomon, hogy sokat és haszonnal forgatta Weymouth („The new testament in modern speech“) és James Moffatt („The new testament, a new translation“) műveit s a Segond-féle francia fordítást is. Biztató előjelnek tekintem, hogy a bevezető részben fölláttott ideális követelményeink közül éppen a legmagasabbat bírta aránylag legtöbb esetben megközelíteni.

*

Befejezzük a már amúgy is hosszúra nyult bírálatunkat. Mindent végig megbírálni: ugyanannyi munka, mint maga a fordítás. De megérdemelné e mű, hogy könyvről-könyvre, részről-részre, versről-versre kísérjük részletes kritikával. A bírálók egész seregének kell bonckés alá venni ezt a fordítást. Örömmel vettem föl a Marton Lajos által letett bírálói tiszt terhét. (Kálvinista Szemle, 1924. évf., 22. sz.) Az ő kritikájához nagyjában és egészében hozzájárulok. Részletfejtegetéseihez meg éppenséggel! S a jelen bírálatban igyekeztem a magam elvi meggyőződésének leszövezésével és új példák föl-sorakoztatásával hozzájárulni szerény adalékkal egy új kiadás sikeréhez. Marton bírálatának azt az összegezését, hogy minden eddigi magyar fordítást felülmul Czeglédy műve, érthetőség és világosság dolgában, kiegészítem avval, hogy föltétlenül előnye a műnek az esztétikai, belletrisztikai máz tüntető kerülése s e helyett a tiszta vallásos lendületre való öntudatos és sikerrel járt törekvés. Minden gyakorló igehirdető, minden vallásos mélységre törekvő keresztyén személyiség nagy lelki haszonnal forgathatja e könyvet. Érdességeit, dőccenéseit, fogyatkozásait egy új kiadás eltüntetheti. De így is mérföldjelző kő lesz a magyar bibliafordítások történetében.

Csikesz Sándor.

Ünnepi ének.¹

Ünnepköszöntő fényes társaságba
Betoppan egy rongyos, vén hegedős.
Erdélyi harmat hullt a sarujára,
Vásári igris, útszéli regős.
Csapzott hajú, tépett gunyájú vendég;
A lantja: Bánat, és a neve: Emlék.
Bókolni — Mester —, sohse hívta senki;
Dalát — halljátok — szívből szívbe zengi...

— Vén Mármarosnak völgyén vándoroltam,
Sárospatakról az út ide jár...
Az Igazság, a Jog a havasokban
Már fészekverte, elszálló madár.
... S ha Tiszapartján pihent le a szárnya,
Az Emlékezés is eljött utána,
Hadd dalolja ki, mit szívetek érez:
Nem fényes ünnep, nehéz temetés ez!

— A hont csonkító bárd véresre sebzé
Az Egyház tudást, fényt tartó kezét.
S a sebzett kéznek még ereje lesz-e
A k i s e b b lángot tartani elég?
Vérző Ston! Bástyáid tördelik le,
Szép iskoláid — szemed fényes tükre, —
Mint a holt szemek, elhomályosulnak,
Vak koldusként ülsz a vásárba maholnap!

Mégis... ne kérdezd, — mért tartod a Jognak
Fáklyáját itt erősen, makacsul!
Kezed bírja-e szorítani holnap?
Lesz-e áldozat, melytől újra gyúl?

¹ Felolvasatott az egyetemes ref. jogakadémia megnyitása alkalmából szeptember 28-án.

S van-e oka, értelme a köveknek,
Mit a két romból egy alapra vetnek?
S a zászlót, mely az új bástyát tetőzi.
Közös megértés, egység meddig őrzi?

Hű kétség ne bántsa alkotásod!
Legyen bár zord jel ez az iskola,
Hová a multak kürtjeit elásod,
De legyen jövőnk — Hite és Joga!
Legyen — a köbe vésett Nyugtalanság,
Szent lázadás, és kézről-kézre adják
Fiaid egyszer zengő harsonáid,
Ha az őrtűz keletről felvilágít.

... Romokból gyűjtött bástya; csonka szikla ...
Hajótöröttnek védő vár, sziget.
Belül a lángot egyre fujja, szítja,
Mert künn lesel az éj és a hideg.
Szép hajnalvárás ... éjjeli virrasztás,
Álmok szövése, hogyha nincs vigasz más,
Minden igéje legyen igaz s Ámen!
Legyen minden! csak — balga megnyugvás nem!

Nem illeszkedés csonka szűk jelenbe,
Nem kolduskenyér lakomák után.
Nemcsak káprázat vakság ülte szembe,
Az éjfélte kissé felderítve tán.
Ne mint lemondás épülete álljon
Órült ollóval csipkézett határon,
Nem halk tudásnak földfeletti otthon.
... Itt egy letört nép szent joga sikoltson!

Isten szívéig döbbenjen imádság;
Sok ifjú szívből egy nagy orgona:
... Hogyha egy népnek életét elássák,
Nem halt meg a husvéthoz szent joga.
Joga a földhöz és joga az éghez,
A betlehemi csillagok hitéhez,
Joga ahhoz, hogy torzó bár a teste,
A lelkét mindig a csillag vezesse!
Magyar igazság, kálvini alázat,
Bent: kötelesség; kívül büszke jog
Bazaltja tartsa, védje ezt a házat ...
S ... szeressétek ti tépett magyarok! ...

*Szabad immár a l e l k e t e k maradt csak:
Olthona ez a szárnyas gondolatnak,
Hitnek, erőnek, dacnak és imának —
Nem éri ágyú ezt a lelki várat!*

*És ha szétszakad sorsunkról a fátyol,
S ránk néz a rózsaaarcú Pirkadat,
Szent fundamentum lesz ez iskolából
Nemzeti létünk temploma alatt.
Igazság és Jog, Tiszta hit és Béke...*

*S én, vén regős, a halottak nevébe
Uj iskolánk, át gyászon, síri csöndön
A multnak véres kelyhét rád köszöntöm.*

Muraközy Gyula.

A hó.

A leány behordta a fát és rakott a tűzre.

— Megjön a hó — mondta jókedvűen és a körme alá fujt.

— Igazán? — kérdezte szórakozottan az asszony, de nem fűzte tovább a szót, mint aki alig várja, hogy magára hagyják.

A leány ki is botorkált a szobából. A küszöbben még megbotlott és elejtette a kosarat. Lehajolt érte s akkor belevágta magát az ajtó szárnyába, mire visitva felkacagott s belefogott egy káromkodásba, amit aztán elnyelt. Végre nagy dörömböléssel távozott.

Az asszony fölszisszent... Fájt most ez a darabos zenebona.

A mai egész napon egymagában volt. A magány és a csönd lágy bársonyleple borult rá, ez az álmok aranyával kihímezett feketebársonytakaró.

Esteledett. Nehéz hófelhők lógtak az égen. Sikongott a szél a kert bokrai között.

Az asszony kinyitotta a kályha ajtaját, leült a szőnyegre s a ciradás vasrácsozaton át belebámult a lángok lilavörös, szilaj játékába.

— Vajjon eljön máma? — Komolyan nézett szembe a tűzzel, mintha a felpattogó szikráktól várta volna a választ.

— Ha eljön, el fogok mondani neki mindent. Elmondhatom, nincs mit szégyelnem rajta, — bízatta magát — valahogyan csak elmondom, akármilyen lesz!

Összeráncolta homlokát és megvillant a szeme:

— Ezzel fizetek magamnak, legalább ezzel a vallomással, ha másképpen nem tudok!

Éles csengetyűszó hasított a csöndbe. Valaki végigfutott a folyosón s kettőt csikorgott a kulcs a zárban.

— Eljött!... — Az asszonynak kiragyogott az arca. A tűztől piros volt s most a belülről felfakadt melegség még biborosabbra mélyítette ezt a színt. Szeme fénylett s haja az

arcába hullott, de nem törődött vele, nem igazított magán semmit, vitte úgy magamagát a vendége elé, ahogy kissé mámoros kúszaltságában az álmok erdejéből hirtelen kikerült.

A vendég friss télszagot hozott az előszobába.

— Kedves, hogy eljött, — nyugtotta kezét az asszony — ma úgyis egyedül vagyok.

— Egyedül van? — kérdezte meglepetten a férfi.

— Igen... de mi az, talán így nincs kedve beljebb kerülni?

A férfi most vette észre, hogyan ég az asszony arca és fénylik a szeme. Hirtelen megzavarodott. De csak egy másodpercre, azután mosolyogva hajolt meg:

— Erre a kérdésre talán nem is kell válaszolnom, hanem ha megengedi, egyszerűen és örömmel bemegyek.

Az asszony meggyújtotta a sarokban álló lilaernyős lámpát, mely széles, áttetsző, orgonavirágszínű selyemleplevel s belsejében az izzó fényttestecskével olyan volt, mint valami mesebeli óriás pillangó. Szelíd fénye átrezgett a kis szobán, mely tompítottan színes, selymes és ebben a világításban meleg és intim volt, mint egy La France-rózsákkal teletömött kis kert, mely fölé aranyfátyolt terít az alkonyati napfény.

A fahasábok víg staccatókban muzsikáltak a kályhában s az asszony föltette a fehérécsipke-terítős kis asztalra a violaszínű japán esészéket s a kannából párolgó teát öntött beléjük.

A férfi hátradőlt a karosszékekben, körültekintett s valami féligtudatos mohósággal itta magába a szoba hangulatát. Különös hatással volt rá mindig ez a milió, mely az asszonyt körülvette. A milió vagy az asszony?... Talán ő maga se tudta.

... Semmiségekről beszélgettek. Hogy a férjnek el kellett utaznia, mert táviratot kapott és csak holnap jön vissza. Jelentéktelen dolgokat mondtak, rövid szavakkal s kissé túlélénken, ami csalhatatlan jele volt némi elfogultságnak. Nagyon ritkán találkoztak egymással, a férfi ritkán jött haza körülnézni a birtokára s ilyenkor, ha fölkereste a puszta tulsó végében sárgálló, jegenyés, nagy házat, a barátját látogatta meg tulajdonképen, akihez régi barátság fűzte. Amikor pedig tudta, hogy a férfi nincs otthon, olyankor elkerülte a jegenyés házat. Négy szemközt még sohasem volt az asszonnyal s valahányszor találkoztak, szavuk, mosolyuk és mozdulatuk szinte a közömbösségig korrekt volt mindig.

De azért nem voltak közömbösek egymásnak. Tudták ezt mind a ketten, csak azt nem tudta egyik sem, hogy a közöm-

bösségen túl melyik fokig jutott el véle szemben a másik. De nem tudakolhatták... Csak olykor magukban töprengtek fölötte s ilyenkor mindegyik úgy találta, hogy a másik túlzottan, csaknem természetellenesen és szinte bosszantóan tartózkodó.

Kivánták s mégis kerültek a négy szemközt való együttléte s most, hogy az akaratuk ellenére a nyakukba szakadt, nem tudtak mit kezdeni vele.

A violaszínű csészékben már kezdett kihűlni a tea; észre se vették, hogy nem isszák.

A férfi elmondta, hogy holnap neki is el kell utaznia s így a barátjától majd el sem búcsúzhatik.

— De miért jön oly ritkán haza? — kérdezte halkán az asszony.

A férfi az asszonyra pillantott, aztán anélkül, hogy a fejét lejjebb hajtotta volna, tekintete a cipője hegyére hullott.

— Lehetetlen gyakrabban jönnöm — válaszolta komolyan és egyszerűen és ez a válasz most szinte büszkének tetszett.

Az asszonyon ideges fázás futott végig, majdnem megmozdult tőle, mert olyanforma sietés hozta izgalomba, mint az utasembereket, akiknek még sok elintéznivalójuk van vonatindulásig. De szemben vele a férfi szobormozdulatlansággal dőlt hátra a székben s bár e kösziklanyugalmat meghazudtolta az ujjai között mohó gyorsasággal fogyó cigaretta, az asszony mégis úgy találta, hogy a kettejük között lévő távolság oceányi nagy és biztos belefulladásal fenyegeti a μέρος úszót, ki a tulsó part elérésére törekednék. Fáradtan ölébe hullatta kezét és kinlódva hallgatott.

A tea elszálló gőze s a cigarettafüst könnyű párája bevonta a kis szobát, melynek távolabbi homályos sarkai puhan álomba mélyültek már. Itt volt csak élet a kicsiny fénygyűrűben, ahol két ember szótlanul, hideg kezekkel és mozdulatlanul ült kihülő teáscsészéje mellett.

— Hogy elhallgattunk, — szolt végre az asszony — nem gondolja lovag Innocentius, hogy túlságos fényűzés tőlünk ez a... ez a gondolatteli csönd és... és túlságos merészség, hogy egymás társaságában ilyesmit megengedünk magunknak?...

Ez sok volt. Az asszony elpirult utolsó szavainál és segítségül fordult a teáskannához:

— Töltsek újat? — kérdezte gyorsan — ez már egészen elhült.

— Nem, köszönöm — intett a férfi és rászögezte szemét az asszonyra.

Szokása szerint egyenes, nyílt, szinte merész merevséggel nézett szembe; oly különös volt ez a szomorú barna szem, mintha arra lett volna kárhoytatva, hogy örökös ellentmondások keveredjenek össze a kifejezésében. Sohase lehetett tisztába jönni ezzel a tekintettel. S ilyen volt a szája is. Finom vonalú, keskeny, kicsit keserű száj, kemény és szigorú, mint egy párszavú parancs, de ha lassan mosolyra nyílt, ettől a mosolytól, melyet asszonyok irigyelhettek volna tőle, valami mondhatlan kedves és meleg sugárzást kapott egész arca.

Most is ez a kissé csodálkozó, kissé gyermeki és kissé boldog mosoly kezdett kivilágosodni arcán, amint az asszonyra nézett.

— Jó volt ez a hallgatás... olyan jó... — mondta hal-
kan, kissé szintelen és botorkáló hanghordozással, mint általában a zárkózott és mélyérzésű emberek, akik nem szokták meg, hogy mások előtt játszszzanak a lelkük hurjain.

Távolabb, az íróasztalon, tompa bongással kilencet ütött az óra. Mélán hangzott, mint karácsonyéli harangszó a messzi, havas pusztákon át.

De ők most felriadtak rá, egymásra néztek s aztán ösztönszerűen ki, az ablakon...

— Hó! — egyszerre szállt el ajkukról a csodálkozás.

Az ablakon túl fehér takaró terült el a föld felett s a holdvilág még szikrázóbban fehérré tette a fehér világot.

A férfi fölélénkületen mondta:

— Lám csak, nem tudtunk volna olyan csendesesen hallgatni, hogy ez még csenedesebben ide ne lopja magát közénk... Nézzé, — szólt az ablakhoz menve — milyen tündéri látvány ez az érintetlen, szelíd és végtelen fehérség, mely egyszerre olyan urrá lett ott künn mindenén.

Az asszony eltűnődve szólalt meg:

— Igen... szép, de azért mégis fájdalmas valami, hogy ez egyszerre így lerobban közénk és maga alá temeti az élet minden színét, ragyogását, zengését és melegét. Tegnap még őszirózsát hoztam be a kertből s most már itt a csend, a hideg, a merev fehérség: a halál.

— Most egy éve nem így fogadta az első havat, asszonyom...

— Most egy éve? — legyintett az asszony — akkor még nem tudtam, de ma már tudom, hogy... ez a káprázatosan szép és szuverén Fehér Hatalom maga a halál. Hogy a szép-

sége s a békéje nem más, mint a halál mindent kiegyenlítő harmóniája.

— Nem mondaná el, hogyan jutott ehhez a konkluzióhoz? . . .

Az asszonynak hirtelen fény lobbant fel a szemében.

— De elmondom — szólt határozottan. — Üljön le . . . — s a férfi elé tolta a cigarettadobozt. — Rövid lesznek, mert a hallgatásban már úgyszólván nagyon eljárt az idő.

Az asszonynak csodálatosan biztosak lettek egyszerre a mozdulatai, egészen elhagyták eddigi álmatagságukat, egészben véve mintha kieserélték volna, csupán egyetlen gesztusa vallott előbbi lényére: a szemét lehunyta, mikor a történetébe kezdett:

— Egy asszonyról van szó, ki egy napon rájött, hogy többé nem tartozik az urának semmivel . . . Bizonyára a leg-súlyosabb fölfedezés, amit csak asszony, feleség tehet. Az első felháborodásában és kétségbeesésében a természetes elégtételre gondolt: otthagyni azt az embert a másikkal, de amikor erre kísérletet tett, ez csaknem életébe került. Maradnia kellett. És ekkor ökölbesorult kézzel egy fogadalmat tett: megszerzi magának az elégtételt úgy, ahogy lehet. Nem lesz csak ő a kijátszott, kijátssza ő is a másikat. Fogat fogért.

— Csakhogy valami kis baj volt. Az asszony egy kissé, hogy is mondjam, finnyás volt . . . Megérti vajjon? . . . Tudja, az asszonyoknak abból a fajtájából, akiknek nem szoktak „szépeket“ mondogatni a férfiak, mert félnek attól a pillantástól, mely ilyenkor a fejük búbjától a cipőjük orráig csöndesen végigsiklanék rajtuk. Hát valami eféle volt ő s ezért, mikor eszébe jutott a fogadalma, olyan ízt érzett a szájában, mintha véletlenül vasaspilulát harapott volna széjjel . . .

— Tudta, hogy a dolog így nem fog menni és felsírt a kintől, hogy sohase fogja tudni megtorolni ezt a lelkében támadt kopárságot. Mert most már nem az ura fájt neki többé, csak ez az agyongázolt, kifosztott, szomorú, üszkös mező . . .

— De egyszer aztán világosság gyúlt ki az agyában: igen, eddig nem tudta megtenni azt a lépést, mert mindaddig senki volt a számára mindenki. De majd ha egyszer . . . ha egyszer jönni fog valaki, aki valakije lesz neki, akkor, oh, akkor! . . .

— Mert jönnie kell. Ő várja, ő akarja. Hiszen lesz még tavasz, amikor aranyossmaragd színben ragyog a moha a kőbástya oldalán és titokzatosan sikongó szelektől reszketnek meg a vén fák ágai a kertben, lesz friss földszag és mályvaszínű, aranycirádás naplemente, borzongás és zszibongás fű-

bén, fában és emberi szívben, melynek minden redője tele lesz édesen kínzó, vágyó nyugtalansággal... oh, el fog jönni, el, hiszen ő fiatal még s az élet hosszú...

— De nem jött. Sokáig nem. Esztendők multak el. A remény már kialvóban volt, mikor aztán egyszer...

Elhallgatott... Ujra elveszítette előbbi kemény biztonságát. Álmodozóvá lágyult újra egész lénye. Kezét fáradtan végighúzta homlokán s tétován, majdnem segítségkérően felpillantott.

Szeme egy pillanatra bekapcsolódott a férfi feszülten, mereven figyelő pillantásába.

De a férfi csak nézett, várt és nem szólt. Nem segítette az asszonyt a mondanivalójában. Várta talán, hogy az mindent önszántából mondjon; nem merte talán, nehogy tolatkodónak lássék; vagy félt az eléjeáradó mondanivalók súlyától, avagy talán... talán nem is túlságosan akarta hallani mindazt? Az asszony most se tudott tisztába jönni vele. Lovag Innocentius (egyszer tréfából és indokolás nélkül adta neki ezt a nevet az asszony) sohase adott többet magából az asszonynak, mint azt a bizonyos sugárzó mosolyt. Lovag Innocentius tisztelte az asszonyt és tisztelte a házat, melynek vendége volt. Hallgatott tehát és kötelességtudásának Damokleskardját feje fölé akasztotta.

De az asszony most már nem állott meg a félúton.

Ismét lehúnyta szemét és különös mosoly játszott ajaka körül, aztán így folytatta:

— A szeme komoly volt, meleg és kicsit szomorú. A szája szigorú, de nemes és mintha fájdalmas titkokat őrizgetett volna a szorosan lezárt ajak mögött... Az asszony megérezte, hogy a testvére és lélekben kitérte felé a karját... Megszépültek a napjai. Más fénye volt a nappaloknak s az éjszakák zengők és illatosak lettek.

— Azon kapta rajta magát, hogy sír és imádkozik, esztendők óta először. És akkor egyszerre, hirtelen észbe jutott a fogadalma... a bosszú... a megtorlás... Ijedten felsikoltott: soha!... Éppen azért, mert... szeret, szereti őt...

— Tizenhétéves leánynak érezte magát újra és az új, szent, tiszta érzése előtt elpirult arra a gondolatra, hogy ő már asszony... Nem mintha nem lettek volna vágyai, oh igen, voltak, de csak olyanok, mint régen, az elsónél, hogy egyszer csöndes beszélgetés után megfogja a kezét és hozzászoríthassa a forró arcát... Ennyi és nem több... És tudta, hogy most már ez is lehetetlen, mert... Istenem, olyan szürkén hangzik, dehát a nevét viselte valakinek s ha megtorlást

fogadott is egyszer, az másként nem lehetne, mint lopva, bujva és hazudozva és ő a lelkében oltárt emelt az ő szent, új érzésének és ahhoz kicsinyes, foltos beteljesülések nem férközhetnek...

— Valami erő van itt, valami hatalom, amely nagyobb, ősbibb és lebirhatatlanabb mindennél és ez maga alá temeti és már csirájukban megfojtja a boldogság felé való mozdulásokat...

Beletemette arcát kezébe s pár pillanatig hallgatott. Azután mintha csak önmagának mondaná, suttogva, fojtottan birkózott a szavakkal:

— Nem... nem... Nem tudom elfelejteni azoknak a fehérfüggönyös, csendes, öreg szobáknak a hangulatát... ahol minden reggel simára fésülte hajamat az én tisztakezű édesanyám... s este, ágyamban, a kiterjesztett szárnyú őrző angyalkép alatt imádkoztatott... most is érzem arcomon puha, tiszta csókját, ami után olyan békesség áradt szét a lelkemben... A székre ki volt terítve a másnapi fehér ruhám s anyám fölemelte ujját és intett, hogy vigyázzak rá, mert nehéz kitisztítani... Eh!... vannak, úgy látszik, tradíciók, amik a vérünkben vannak már és nem lehet őket kioperálni!...

Fölvetette fejét s a mennyezetet nézte. Az inai megfeszültek, amint végre kimondta maga fölött az ítéletet.

A férfi nézte, egyre nézte az átlekkesült fehér arcot és fölötte a kicsit kúsa, fürtös hajtömeget, mely ó-arany zománccal csillogott, mint augusztusi naplementében a mezőn a rozskeresztek. Nézte és percek óta ismételt magában egy mondatot:

— Ez az asszony a barátom felesége... a barátom, gyerekkori jó barátom felesége... — és a szája vonala még keskenyebb lett.

De azután mégis gondolhatott valamit, mert előrehajolt ültében s erősen az asszonyra nézve, kissé rekedt hangon kérdezte:

— És a... a férfi?...

A hangra fölrezzent az asszony.

— Melyik férfi? — kérdezte csodálkozva.

— Akiről az előbb szolt... önmagával kapcsolatban...

Az asszony elhülve meredt a férfira.

— Magammal... kapcsolatban? — Az arca biborosán lángolt s a szeme elnedvesült. Úgy érezte magát, mint aki minden ruhát ledobott magáról s csak azután vette észre, hogy más is volt a szobában.

A férfi azonnal megértette. Forró megindultság öntötte

el a szívét. Szerette volna karjába venni az előtte vergődő teremést, nem azzal a vággyal, mellyel percekkel előbb küzdött, csak úgy, mint egy elfáradt gyermeket, hogy a keblén elpihenjen, lecsituljon.

De nem lehet...

— Ha most csak egy szóval is hozzányulok az érzékenységhöz, — gondolta — örökre vége mindennek. Míg így, ha végtelen távolokon át is, — egy *hótengeren* át — az enyém marad. S ez az édes tudat is elég arra, hogy megszépítse az életemet.

Felállott és könnyű mosolyt erőszakolva arcára, egyszerűen mondta:

— Eltévesztettem a szót. Tudniillik nagyságos asszonyom úgy beleélte magát a meséjébe, hogy a végén már első személyben beszélt s így majdnem úgy hatott, mint igaz történet. A mese különben artistikusan simult a mai est eseményéhez, a hóhoz. A tendenciáját megértettem s némi módosítással el is fogadom. Valóban ez a nagy fehérség — széles mozdulattal kifelé mutatott az ablakon — eszünkbe juttatja a szemfedőt, mindamellet oly elragadóan szép, hogy a benne való gyönyörűségünk vígasztalni tud. És hogy a mesére visszatérjek, ne úgy mondjuk, hogy ennek a fehérségnek a szépsége a halál mindent kiegyenlítő harmóniája. Nem asszonyom, ennek a szépségében is van élet, csak valami tisztább, magasabbrendű. Higyjük ezt és boldogítson a hitünk.

— Lehet, hogy igaza van — mondta halkan, eltűnődve és kissé sápadtan az asszony és sajátos mosoly derengett az arcán, mintha pillanatok alatt messzi világokat járt volna meg és azoknak a fényét és sugárzását hozta volna el. — Örülök, hogy megértettük egymást — tette még hozzá és búcsuzóra nyujtotta kezét.

Lovag Innocentius, amint feltűrt gallérral, sietős lépésekkel ment a hóban hazafelé, furcsán érezhette magát, mert a foga között levő szivart kettéharapta. Az égő fele kiesett a hóba s a másikat idegesen utánahajította.

Az asszony pedig homlokát az ablaküvegnek támasztva nézett, merőn nézett a nagy fehérségben tovamozgó barna árnyék után. Ez egyre kisebb és homályosabb lett, az asszony sietve letörülte az ablaküveget és már talán nem is a szemével, csak a szívével látta, úgy fogyott, fogyott az a távolodó kis színfolt, elfödte és betakarta még a nyomát is a sűrű, nagy pelyhekben hulló puha, fehér hó.

Izsákné Székely Erzsébet

KÜLFÖLDI SZEMLE.

A mürreni konferencia. 1924. augusztus 30-ától szeptember 10-ig Mürrenben, a Palace des Alpesben körülbelül 200—300 tagból álló igen érdekes társaság tartott konferenciát Sir Henry Lunn elnöklete alatt. Ezt a gyűlésezést nevezi a világprotestantizmus a *mürreni konferenciának* és szükség, hogy erről a magyar közvélemény is tájékozva legyen.

Először bemutatom a házigazdánkat, a konferencia összehívóját, elnökét és lelkét: Sir Henry Lunn-t. Egy nagy angol részvénytársaságnak az elnöke és részben tulajdonosa. Nyolc-tíz hotelje van Svájcban, Angliában és ezenkívül még vagy huszonöt hotelnek a fő részvényese. A nagybritanniaiak svájci sport-, pénz- és turisztikai érdekelttségének a feje és legfőbb irányítója. A wesleyánus methodista egyháznak buzgó tagja, aki óriás vagyonát, társadalmi súlyát és nem közönséges szellemi erőit, nálunk ismeretlen energiával és kizárólagossággal szánja Isten országának szolgálatára. Egész lelkét egy nagy gondolat foglalkoztatja: az evangéliumi keresztyénség szolidaritásának szolgálata. Ezelőtt néhány évvel egy másik hoteljében, Grindelwaldban gyűjtött össze illusztris egyházi vezetőket különböző denominációkból és ott imádkozás és megbeszélések között keresték azokat a közös gondolatokat és erőket, amelyek az evangéliumi keresztyénség összes ágazatainak a lényegét alkotják. Nagyon jól tudták és beszéd közben még jobban meggyőződtek róla, hogy ez egyike a legnehezebb és legfényesebb feladatoknak és azért egyelőre megelégedtek azzal, hogy a különböző szellemi irányoknak képviselői személyes barátságot kössenek egymással, egymás személyiségén keresztül az általuk képviselt világnézeti és egyházi irányzatokat megismerjék, s próbálják közösen megragadni azokat a szálakat, amelyek mindannyiukat összekötik. Tapasztalataik sok tekintetben biztatók és minden tekintetben kellemesek voltak, s így Sir Henry Lunn elérkezettnek látta az időt, hogy mürreni pompás hoteljébe vendégül hívja és szívesen lássa a világ-protestantizmus legjellegzetesebb képviselőit. Így hívta össze a mürreni konferenciát és ilyen előzmények után ért engem is a váratlan, de megtisztelő meghívás.

Természetes dolog, hogy a mozgalom ezidőszerint még az angol-szász keresztyénség régióiban mozog. Az angolokon kívül a skandinávok részéről Söderblom upsalai érsek, német részről Deissmann Adolf és Richter berlini egyetemi tanárok, francia részről Paul Sabatier strassburgi egyetemi tanár, Assisi Ferencnek nevezetes történetírója, továbbá Merle D'Aubigné párisi lelkész, svájci részről Adolf Keller, a magyar reformátusok részéről jó magam kaptunk meghívást. Nagyon sok a meghívottak között az anglikán egyház képviselője: a dublini érsek, edinburghi, londoni, oxfordi, plymouthi, chelmsfordi és st.-petersburghi püspökök, rajtuk kívül sok kanonok és dekanus; nagy számmal voltak képviselve a methodista árnyalatok és a baptista egyházak, valamint a congregationalisok. Aránylag kevés volt a presbiteriánus, de viszont képviselve voltak a quäkerek is.

A konferencia tagjai közül sokan magukkal vitték családjuk tagjait is és így 200—300 emberből álló tábor sereglett össze, amely színültig megtöltötte az óriási Palace des Alpes ragyogó helyiségeit és mindannyija a nobilis házigazdának volt szívesen látott és ezer figyelemben részesített vendége.

Igazi angol szokás szerint a konferencia a hasznosat a kellemmel egyesítette. Reggeltől-estig ki-ki szabad volt, csoportok szerveződhetnek, szakszerű vezetés mellett kirándulásokat lehetett tenni. Rendelkezésünkre állott a hegyi sportnak és szórakozásnak minden neme, de este, vacsora után nyolc óra tizenöt perekor mindenkinnek ott kellett lennie az óriási előadó-teremben és megkezdődött a munka. „A mi közös evangéliumunk“ volt a főtéma és ez oszlott tizenkét altémára. Például: az evangélium egysége és sokoldalúsága, humanizmus és evangélium, egyéniség és keresztyénység, evangélium és szociális kérdés, az imádság, a kenyér megtörése, evangélium és bibliai kritika, stb. Mindig két előadó volt, egy rendszeren a conformisták, egy pedig a nonconformisták közül. Utána discussio és tizenegy óraker teával bevégeződött a nap.

Ezek voltak a külső keretek, amik között a gondolatok hegyi patakja állandóan csörgött és áradott.

Helyszüke miatt csak egységes benyomásról számolhatok be, ezért egy pár általános megállapítást kell tennem.

A konferenciának óriási jelentőségét abban látom, hogy egészen különböző világban élő emberek, anglikán püspökök és quäker asszonyok, skandináv érsekek és svájci lelkészek, francia és német professzorok, kiszakítva abból a világból és történelemből, amelyek közöttük áthághatatlan hegláncokat emeltek, letelepednek egy zárt és egymásra utalt társaságban, s kedves kényszerrel arra vannak kötelezve, hogy szakadatlanul egymással foglalkozzanak. Sok-

szor úgy tetszett, hogy a Palace des Alpes egy óriási hajó, amely úszik az egyháztörténelem zavaros vizein és lakói kénytelenek úgy rendezni be világukat, hogy egymással minden pillanatban számoljanak. Ha a hasonlatot nem magyarázná senki félre, azt mondanám, hogy egy kis Noé bárkája volt, azzal a rendeltetéssel, hogy lakói megismerjék és megszeressék egymást. A protestantizmus történetébe nagyon sok elágazás személyi kérdésből származott és nagyon sok elv egyéni adottságra vezethető vissza. A Sir Henry Lunn kísérlete tehát nem egyéb, mint megpróbálni azt, hogy az ilyen személyes kapcsolatoknak nincsen-e történelmet szabályozó értéke? Akik a történelemphilosophia mélységei fölött elvi vesszőparipájukon vígan toványargalnak, nevezhetnek egy ilyen kísérlet felett, de aki ismeri az emberiség életének csodálatos szövetét, azt mondja, hogy az ilyen találkozásoknak volt, van és lesz történelemformáló ereje, úgy preventív, mint aktív formában. Mikor az emberek magukat a Szent Lélek organumául ajánlják fel, két tülzástól kell óvakodni. Először attól, amelyik azt hiszi, hogy a testi egymásmelleftiség egyszersmind lelki diffusio is, a másik pedig az, amelyik állítja, hogy a személyes érintkezések teljesen hatástalanok. A folyóban görgő kavicsok élete sem közömbös egymásra, s ha nem is kívánatos, hogy conglomeratummá váljanak és nem is lehetséges, hogy gránittá egyesüljenek, mégis egy bizonyos: legalább megcsiszolódnak; és egy olyan theologus, aki nem darabos, már pozitív nyereség a mi világunkra.

A második fontos megállapítás, ami különben már többször kifejezett meggyőződésemet igazolja, az, hogy a világprotestantizmusnak eddig erősebb volt differentiáló ereje, mint integrálódó képessége. Ezt bizonyítja az az egyszerű tény, hogy a protestantizmus még mindig sokkal könnyebben tagozódik, mint organizálódik. Másodszer az a megfigyelés, hogy a protestantizmusban a hitben való fellendülés mindig szakadással jár, míg az egyesítésre való törekvések olyankor támadnak, amikor a hitélet megerőtlenedik, rendszeren rationalis theologia vagy politikai gondolatok alatt. Mivel azonban az evangéliumi keresztyénség életösztone nemcsak analytikus, hanem synthetikus irányban mozog, ami főképpen egymás között is érvényesülő és a hitélet elevenségével arányban álló állandó missziói lendületéből tetszik ki, világos dolog, hogy a centrifugális erők vonalán visszafelé haladva, meg lehet találni és fejleszteni lehet azokat a nagy centripetalis erőket is, amelyek hivatvák a világprotestantizmus nagy történelmi synthesiseit megalkotni. Kötelessége tehát minden egyháznak és minden irányzatnak e kérdést állandóan szem előtt tartani és hárfáját abba az ablakba is kitenni, amelyik oldalról a Léleknek ezt munkáló széljárásai zúgnak.

Majdnem teljes bizonyossággal megállapítható azonban az is, hogy a protestantizmusnak egysége nem kereshető ott, ahol azt az eddigi uniói törekvések vélték feltalálni. A dogmatikai különbségek nem véletlen vagy szeszélyes járulékok, hanem egy belső jelentésnek, életminőségnek a történelmi kifejeződése. Ezért nem szabad úgy egységesíteni, hogy a kristályok szögleteit és lapjait lecsiszolni próbáljuk. A kristály nem szeszélyes alakulat, hanem egy belső törvénynek az érvényesülése, tehát foglalatról kell gondoskodni, amely mindeniket kellőleg diadalra juttatja.

Igy kerül előtérbe ez a problema, hogy lehetséges-e az evangéliumi keresztyénséget a nagy világnehézségek megoldásában munka- és érdekegységre hozni anélkül, hogy dogmatikai egységet igyekezzünk közöttük teremteni? Ennek a nagy kérdésnek két kritikus pontja van. Az egyik: tisztázni kell, hogy a világprotestantizmus egyes irányzatai mely pontokon mutatnak dogmatikai megegyezést és mely pontokon involválják a dogmatikai különbségeket. Egészen bizonyos ugyanis, hogy a protestantizmus akár a katholicizmussal, akár az atheizmussal, akár a zsidósággal szemben egy csomó olyan meggyőződést vall, amelyben teljesen egységesnek tartható. Melyek ezek a pontok? Nem könnyű ezt megállapítani, mert előbb el kell intézni egy nagy ismeret-elméleti kérdést, amit így fogalmazhatunk meg: a vallásos világnézetek rendszerében vajjon a különbségek dominálnak-e az egységes gondolatok felett, vagy pedig a közös gondolatok dominálhatnak a különbségek felett? Anélkül, hogy ezt a nagy kérdést a magam részéről bátorodnék eldönteni, megállapítom azt, hogy mindezekig hiányzik irodalmunkból az a könyv, amelyik ezzel a kérdéssel tételesen foglalkoznék. Azután egy dogmatikai kérdést kell megvédeni, amit így tudnék megfogalmazni: miképpen lehetne az egyes confessionális dogmatikák eltérést mutató pontjait a hitvallási elvek sérelme nélkül lehetőleg arra a pontra helyezni el, ahol az egység érdekében legkevesebb nehézséget jelentenek.

A nagy problémák másik kérdése nem elméleti, hanem gyakorlati kérdés. Lássuk, lehetséges-e a világprotestantizmusnak a nagy gazdasági és socialis kérdésekkel, az egyetemes emberi nyomorúságokkal szemben minimális közös programot adni? Lehet-e a világprotestantizmusnak mint egységnek közös programja a politikában, a nemzetgazdaságban, s általában az emberi civilizációban? Még jobban összefoglalva a kérdést, így hangzik: van-e a világprotestantizmusnak közös kulturprogramja atheizmussal, világnézetekkel, zsidósággal és katholicizmussal szemben? E kérdéssel való komoly foglalkozás alapján ki fog derülni, hogy a protestantizmusban azok az irányzatok lesznek uralkodókká,

amelyeknek *van* ilyen programjuk és megerőtlenedik a protestantizmusnak az a felfogása, amelyik szerint mindez nem tartozik a hitre, mert a hit csupán az Istennel való kibékülésnek az organuma, egyébként pedig a megváltott ember saját személyében és egyénisége határain belül a maga felelősségére próbál elhelyezkedni egy olyan világban, amit megváltani nem kell vagy nem lehet.

Jellemző dolog, hogy e gondolatok legnagyobb propagátora és egyszerismind a mai világprotestantizmus legjelentősebb alakja Söderblom uppsalai érsek, aki a mürreni konferenciának is elismert első embere volt. Az ő kezében van a Life and Work mozgalom irányítása, amely Stokholmban a következő év augusztusában tartja első gyűlését. Ő a magyar viszonyoknak nagyon jó ismerője, Raffay és Geduly püspököknek jó barátja, ismerőseim között az egyetlen történelmi méretű ember. Jól esik üdvözlését átadnom a magyarországi protestánsok számára.

Végső benyomásom az, hogy a világprotestantizmusnak ez a szóban lévő egysége bár dogmatikai és elvi alapozást kíván, mégis egész kibontakozását nem annyira a hit, mint inkább a szeretet dimenziójában fogja elérni. Hála Istennek, én szerethetem azt is, aki velem nincsen egyazon hiten és a hit különbségeinek a növekedésével nőhet a szeretet összetartó ereje. Fel kell tehát vetnünk egy nagy keresztyén asketikus gondolatot: mit kell tennünk arra nézve, hogy jobban és gyakorlatiasabban szeressük egymást? Mekkora a protestantizmusban élő szeretetnek az ereje hitünk cseledeivel szemben? Kísértsük meg, vajjon nem segít-e rajtunk a szeretet ott, ahol a dogma cserben hagy? A világprotestantizmus egysége dogmatikai feladat is, de amennyire *nem* dogmatikai feladat vagy lehetőség, annyiban ethikai feladat és ethikai lehetőség.

Ravasz László.

Hungary Re-visited. *By the Rev. C. H. Irwin, D. D.*

A „*The Sunday At Home*” című képes családi folyóirat augusztusi számában *C. H. Irwin* londoni protestáns lelkész, teológiai doktor, hosszabb közleményt írt magyarországi útjáról.

Nyugat- és Középeurópa legtöbb országát meglátogatta a háború óta, és szerinte angol látogató nálunk találhat a legszivezebb fogadtatásra. Első ittjárása óta tizenegy év telt el, de ez a rövid idő sorsdöntő Magyarország történetében. *Gr. Teleki Pál* könyvére hivatkozva, rokonérzéssel nyilatkozik a háboruban való részvételünkről. Hazánk szomorú megcsónkítását rövid, kiáltó statisztikával említi. Férfias talpraállani akarásunkat örömmel szemléli, különösen a szellemi és vallási élet növekvő tevékenysége ragadja meg figyelmét. Részletes alapossággal érdeklődött a ma-

gyar protestantizmus iránt s igen világos képet ad róla olvasóinak, felsorolván a legfontosabb adatokat, intézményeket, sőt vezető személyiségeit képen is bemutatja. Gazdasági életünk nehézségeit, a kölcsön kilátásait említi azután. Végül az angol és magyar együttérzés legszebb emlékeit idézi *Kossuth Lajos* nevéhez kapcsolódóan s igazi, szabad, boldog nemzeti fejlődést kíván számunkra minden angol nevében, aki szereti a polgári- és vallás-szabadságot.

A jóindulatú, világos áttekintésű, értékes közleményt nyereségnek tartjuk a magyarság ügye számára.

Szőnyi Sándor.

KRITIKAI SZEMLE.

Történetfilozófia. Irta: *Kornis Gyula*. A Magyar Történettudomány Kézi Könyvének I. kötet, 1. füzet. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1924. 224. oldal. Alapár: 10 K.

Örvendetes jelenség, hogy immár nálunk is szükségesnek látják az egyes szaktudományok filozófiai alapon öntudatosá tenni és megérteni azt a munkát, amelyet tevékenységük által végeznek. A Történettudomány Kézi Könyvének szerkesztője pedig szerencsésen választott, amikor a történelem filozófiájának problémáin s a problémák megfejtésének mai állapotán való áttekintést Kornis világos és könnyed tollára bízta. Kornis könyve valóban „vezérkönyv“, amely az egyes kérdések útvesztőjében akarja megmutatni a kivezető, helyes útát s ennek megfelelően nem tör új elméletek és hipotézisek felállítására, nem is óhajt új megoldásokat erőszakolni, hanem becsületes lelkiismerettel a legutóbbi évtizedek eredményeit foglalja össze s önti egységes keretbe. Az irodalom bő felhasználása s a gazdag bibliográfiai utalás nagy hasznára lesz azoknak, akik az egyes problémák mélyére mézni s azokkal tüzetesebben foglalkozni óhajtanak. A könyv hiányául kell azonban felrónunk, hogy Böhm Károlynak történetfilozófiai kutatásait nemcsak nem használja föl, hanem meg sem is említi s nem utal sem a korán elhunyt Makkai Ernő, sem a Tavaszgy Sándor ilyenmő kísérleteire. Pedig ezek is őszinte és lelkiismeretes, tudós értekezések.

A könyv szép tagoltsággal foglalkozik elsősorban a *történelemmel, mint tudománnyal* (1—44. lap), s elhelyezi a történelmet a tudományok rendszerében, hogy azután a különböző tudományokhoz való viszonyát tüntesse fel. A mit itt elmond, világos s nemcsak a szakfilozófus által könnyen, minden nagyobb nehézség nélkül érthető. Ezt a szakaszt követi (45. stb. lapokon) a *történelem ismeretelmélete*, amely különösen *Dilthey* fejtegetéseinek hatása alatt áll s az egyes problémákat nagyobb részben a lélektan szempontjából látja és vizsgálja. Itt is jó szolgálatot tett volna Böhmnek a „Megértés stb.“ című akadémiai értekezése. Az ismeretelméleti idealizmusról szóló 71. §. nem szerencsés, mert ez a filozófiai irány sohasem állította azokat, amiket neki Kornis itt

imputál. Ezért az idevonatkozó fejtegetések nemcsak eltévesztettek, hanem megtévesztők is lehetnek.

„*A történetfilozófia, mint a történet metafizikája*“ címet viselő, tulajdonképpen 2-ik főszakasz, kétségen kívül a könyvnek tartalmilag legsikerültebb része, habár ebbe a keretbe csak az I. szakasz (*a történelmi értelemben vett történeletről*), a II. szakasz (*a történelmi tényezők*), az V. szakasz (*szabadság a történetben*) és a VI. szakasz (*a transzcendens tényező*) fejtegetései tartoznak. A *nemzet* fogalmáról szóló 85. §. mélyebb alapokra lett volna helyezhető, ha e fogalom tüzetes értéktani vizsgálat tárgyává tétetett volna. E kérdés nemcsak legfontosabb, hanem most legaktuálisabb kérdése is a kulturfilozófiának. A 97. § végén megemlítendőek lettek volna a Spengler-irodalom során *Pauler* és *Hornyánszky* ismertetései. A szabadság s közelebbről az emberi szabadság fogalmát egyoldaluan lélektani szempontból tekinti Kornis s ezért nem is tud a problémának kielégítő megoldást adni; jó lett volna itt is bővebben érvényesíteni az értéktani szempontot s a szabadság fogalmát nemcsak ontologiai, hanem axiologiai álláspontból tüzetesen elemezni.

„*A történetfilozófia, mint a történet értékelmélete*“ című 3-ik főszakasz (153. s köv. lapokon) tulajdonképpen a *fejlődés* fogalmának tagoltságával kezdődik, mintegy előfeltételezve, hogy az olvasó az általános értéktan alapproblémáival némiképpen tisztában van. Nem tudjuk, hogy vajjon ez a derült optimizmus jogosult-e, de az kétségtelen, hogy a könyv egy jövőző második kiadásának javára fog válni az értéktan alapfogalmának megvilágítása s a fejlődés fogalmának jobban kézbe-kapott, tömörebb fejtegetése. A történelmi értékfelfogások különböző irányainak jellemzése rövid, világos, tömör és szemléletes. Madách történet szemléletének a Hegelével való egybevetése (184. s köv. l.) helyénvaló és minden dicsőretre érdemes. Történetseink és bölcselőink még sokat tanulhatnak Madáchból, ha elmélyedve tekintenének ennek a nagy gondolkodónak lelkébe.

A könyv befejező része a *történelem és a világnézet* kérdését világítja meg s azután kifejti úgy a *naturalizmus*, mint a merev *historismus* egyoldalúságait, mindenütt higgadt és immanens kritikát adva az egyes felfogásokról. Hanem az, amit Kornis a 219. lapon mond a „tübingeni iskola“ hatásáról, mely a „protestáns kereszténység dogmatikájának züllésében“ jelentkezett, alapos és türelmes revízióra szorul. Baurnak és követőinek jelentőségét, éppen egy történetfilozófiai műben, másként kell értékelni.

Kornis könyvét örömmel üdvözljük s csak azt óhajtjuk, hogy minél többet tanuljanak belőle főleg történetseink.

Bartók György.

Ifj. Victor János: *Canterbury-i Anselmus realizmusa*. Forrástanulmány a középkori filozófia történetéhez. I. füzet. (Bevezetés, I. rész: Anselmus racionalizmusa). Budapest, 1924. (Sylvester-nyomda, Tahitótfalu).

Egy nagyobb munka első részét adja ez a füzet, Anselmus racionalizmusát, mert ez a kulcsa realizmusának. De már ebből a részből is világosan kiemelkedik az egész koncepció alap gondolata és témája, melyet így lehet összefoglalni: Anselmus, „a répvándorlás romjain újjáépülő Nyugat-Európa első századának, a XI-nek, legkimagaslóbb alakja“, mert nemcsak a theologiai gondolkodás történetében jelent új mesgyét, hanem — ami még izgatóbb problémák csírája — éppen mint orthodoxus theologus, új filozófiai elvet indít útnak a *fides quaerens intellectum* gondolatával, melyet a *credo ut intelligam* emlékezetes és sokat vitatott jellegéje a maga ellentétes fogalmazásával csak még izgatóbbá tesz. S a tanulmány írójának igazi filozófiai érzéke nyilatkozott meg már abban, hogy a *theologus* Anselmusban ezt a rejtettebb, de a tudományos szellem történetében oly nevezetes gondolatcsíráját felismeri, még teljesebben abban, ahogy kifejti. Mert éppen ez a teljes, őszinte és bizalmat keltő orthodoxia tehetette Anselmust a filozófiai munka úttörőjévé is, biztosíthatta a gondolkodás autonóm, belső törvényszerűséggel kibontakozó szükségégei számára az érvényesülés lehetőségét. A *credo ut intelligam* jelenti ugyanis a keresztyén egyházi tanban, a dogmákban fogalmilag tömörített vallásos élmény teljes átélését; ez a teljesen egyéni s azért az egész lelket átjáró élmény a természetes előfeltétele annak, hogy az így megnyert tapasztalati bizonyosság birtokában *magyarázni*, azaz értelmileg utánaképezni, elemezni, szinte megértetni próbálja ezt az élményt.

Amde — s itt fordul a dolog: — éppen e bizonyosság magától értetődő birtokában Anselmus észrevétlenül tovább ment: az értelem, az intellectus belső evidenciája, önjereje, szándéktalanul, de kényszerűen átlendíti az értelem, a *ratio* jelentőségének hangsúlyozására; egyszer csak a hit *lélektani* előfeltétele voltát is kihagyja a számításból, tehát azt, ami ama bizonyosságot tulajdonképpen megadta, s végre odajut, hogy a kijelentett igazság tekintélyét is — az ésszel igazolja.

De bármily meglepő ez a teljes fordulat, a legmeglepőbb benne mégis az, hogy mindez nem árulás az egyház tantételeivel szemben, hanem éppen a gondolkodás önjerejének kibontakozása. Az ész éppen a végtelenül életbevágó kérdések: a hit tapasztalatainak értelmezése közben élte át a maga iránti bizalmat; — vagy inkább, azt a bizalmat, hogy az értelem képes objektív érvényű

ismeretre, tehát egyetemes érvényű, tárgyú tudásra. S éppen ez a magja az *universalis* körüli vitának; maga az *universale*, mondja taláiban Victor, a „genus“ és a „species“, csak a tűzvonalba belekerült csatárok voltak“ (9.), a harc az *egész értelmi megismerés* lehetőségéért és jogaiért folyt. Ezt a létkérdést kellett a most megújuló filozófiának először tisztáznia, épp úgy, mint annak idején az úttörőnek: a görög gondolkozásnak. S az Anselmus jelentősége az, hogy rajta keresztül pattan ki a ratio autonómiájának ez a létkérdése; korlátja pedig az, hogy ami a ratio munkájának, az ismeretnek, érvényét adja, a *logikumot*, nem tudta másként elgondolni, mint metafizikai realitásnak, így vitte racionalizmusa a realizmushoz, s ezért kulcsa ennek amaz.

A téma exponálásának és megoldása főpontjainak ez a rövid összefoglalása is éreztetheti a teljes és biztos uralkodást, nemesak az Anselmus egész gondolatvilága fölött, nem is csak a történelmi összefüggések fölött, hanem a probléma egész logikuma fölött; s éppen ez az igazi filozófiai *nervus* nemesíti filozófiai munkává ezt a *történelmi* tanulmányt, ahol az *Andacht zum kleinen* igazi tudományos hangulatában elmélyedt kutatni, az önmagában is magasrendű filozófiai módszeresség a maga igazán *forrástanulmány* voltaival csakugyan filozófiai eredményt termel ki.

Ez a teljes filozófiai érettség azonban senkit se lephet meg, aki a Victor János eddigi gondolatfejtéseit és gondolkozásmódja természetét ismeri. A legéletbevágóbb gyakorlati kérdések megoldásában ugyanaz a végső gyökérig hatoló, a végső bizonyosságba behorgonyozó elszánt és képes igazoló vágy és erő nyilatkozott meg, ami éppen a filozófiai szellem. Nem is történt egyéb *ezzel* a tanulmánnyal, minthogy egy nagyon komolyan vett gyakorlati és elméleti előkészület tiszteletreméltó munkája után hitelesen is elfoglalja helyét a magyar filozófia (fájdalom, elég kicsi számú) munkásai közt egy született filozófus, akiben az értelmi élmények éppen olyan mély és azért termékeny élet-nyilvánulások, mint az általa eddig főleg munkált vallási és erkölcsi terület lelki tapasztalatai. Megérkezését, mint akit intellektuális útlevele *ide* küldött, örömmel regisztráljuk és nemesak jelen tanulmányának, de egész jövő munkájának rendre megérlelődő termését örvendő figyelemmel várjuk,

Tankó Béla.

Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztette Szentpétery Imre. I. kötet. 1001—1270. 1. füzet. Budapest, 1923. (XIV., 176.)

Oklevélközlésekben irodalmunk nagyon gazdag s ha az oklevélközlés módozatait illetőleg változott is a tudomány állás-

pontja, a régibb oklevélközlések még mindig értékes forrásmunkák számunkra, különösen ha a közölt oklevélszövegek időközben elkallódtak. Őriásit fejlődött ezzel szemben az oklevélkritika, mely kezdetben inkább belső érvekre támaszkodott s csupán később vette számba intenzívebben a külső érveket. Régibb oklevélkiadványaink egyáltalán nem gyakoroltak kritikát, hanem megelégedtek az egyszerű szövegközléssel, minek következtében a kiadványok történettudományi értékesítése előzetes kritikát követel. A történettudományi kritika az okleveleken épült föl s nem vizsgálta az oklevelek megbízhatóságát; utóbb azonban kiderült az oklevelek hitelének labilitása s szükségessé vált az oklevelek hitelességének előzetes megállapítása. Kezdetben csupán 1—1 fontosabb oklevélre szorítkozott ez a megállapítás s inkább segédeszközként használta föl a rendelkezésre álló egykorú okleveleket. Ez úton alakult ki annak a szüksége, hogy egész oklevélsorozatok hitelessége vizsgálat alá vétessék s az ily módon nyert eredmények szerves kiegészítő részeivé lettek az oklevélközléseknek.

Irodalmunkban Szentpétery munkája az első oklevélkritikai munka, mely egy egész oklevélsorozatra kiterjed. A munka kettős célt szolgál: egyrészt megismerteti velünk az árpádházi királyok okleveleinek összes eredetiben, átirásban, kéziratban vagy nyomtatásban rendelkezésre álló darabjait, másrészt tájékoztat bennünket azok megbízhatóságáról. Az előbbi azért fontos számunkra, mert a Codex diplomaticusban, az Árpádkori új okmánytárban s egyéb kiadványokban előforduló összes Árpádkori oklevelekről áttekinthető módon tájékoztat, tehát számot ad az okleveles források teljességéről. A másik viszont azért nagyrértékű, mert az oklevélkritika eredményeiről beszámol, aminek hiányában a történettudós esetenként kénytelen a vonatkozó szakirodalmat felkutatni s eredményeiről tudomást venni.

Kisebb oklevélcsoportok kritikai értékelésének eddig sem voltunk teljesen hiájával, különösen az árpádházi királyok okleveleit illetőleg. Ezek legrégibb darabja Karácsonyi János munkája Szt. István király okleveleiről (1891) s ezt gyors egymásutánban követték Fejérpataky László dolgozatai Kálmán király (1892), II. István király (1895) és III. Béla király (1900) okleveleiről. Az összes árpádházi királyok okleveleit felölelő munkát azonban eddig nem bírtunk s ennek megjelenése kétségkívül nagy nyereség irodalmunk számára.

A német irodalom e téren csaknem egy teljes évszázaddal megelőzött bennünket, mert Böhmer „Regesta Imperii“ című műve már 1833-ban megjelent. Igaz, hogy e munka a közölt anyag mennyiségét s az alkalmazott kritikai módszert illetőleg

má már messze túlhaladottnak tekinthető, de e munkának Mühlbacher átdolgozásában 1880-ban megjelent második kiadása már teljesen a kor színvonalán áll. A német irodalom Böhmer után nagy energiával s alapos készütséggel látott az oklevélkritika előbbreviteléhez s különösen Sickel munkássága révén ért el nagy eredményeket, ki a kritikát a legmegbízhatóbb alapra, a diplomatikai módszerre helyezte át szemben a régibb történeti módszerrel.

Ezzel szemben nálunk a legújabb időkig inkább az oklevélközlés foglalta le a tudományos érdeklődést s nagyobb súlyt helyeztek egy-egy ismeretlen oklevél fölfedezésére és szövegének közlésére, mint a már ismert anyagnak kritikai értékelésére. Általában inkább az alacsonyabbrendű közlő munka foglalta le a figyelmet, mint a magasabbrendű kritikai értékelés, ami több tudományos készütséget s intenzívebb elmélyedést követelt.

A német szakirodalom azonban lényegében különbözik Szentpétery regestaközlésétől, mert Szentpétery csupán oklevélregestákat közöl, míg a németek az elbeszélő kútfőket s a törtvényhozási aktákat is felhasználják, hogy a történetírás alapját képező köztörténeti tények számát teljessé tegyék. Anélkül, hogy kritikát kívánnánk mondani egyik vagy másik közlési mód előnyeiről, Szentpétery előszava nyomán elmondjuk, hogy mi volt a magyar kiadvány historikuma.

Az akadémia eredetileg az árpádkori oklevelek újabb kritikai kiadását tervezte s csupán utóbb tért át a regestaközlés gondolatára. Utóbb ez a terv is módosulást szenvedett, mert Szentpétery csupán az árpádkori királyi oklevelek regestáinak kiadására vállalkozott. Ennek oka pedig abban rejlett, hogy Szentpétery már régibb idő óta tervbe vette az árpádházi királyi oklevelek kritikai feldolgozását s e célból kritikai jegyzetekkel ellátott regestákat gyűjtött, amelyek kiadására ez úton alkalma nyílt. Az eredmény tehát egészen más, mint a német regestakiadásoknál. A német kiadványok olyan anyagot adnak a történettudománynak, melyre minden tekintetben biztosan építhet. Ezzel szemben a magyar kiadvány tulajdonképen csupán az árpádházi királyi oklevelek kritikai feldolgozásának anyaggyűjteményét tartalmazza, amelyet a történettudomány értékesíthet ugyan, szükségképen kiegészítendő azonban az elbeszélő kútfők Árpádkori anyagával.

A kritikai eredményeket Szentpétery nagyon rövidre fogja, inkább a hivatkozott irodalomra utalja az olvasót s ezt azzal indokolja, hogy nem akarta a regesták közötti arányt megbontani. Az indok helytálló, azonban mégis többet kellett volna adnia annál is inkább, mert ezzel szemben kiadatlan oklevele-

ket szöveg szerint közölt. Ez utóbbi közlések indokolását illetően nem értünk vele egyet, mert 250 kiadatlan oklevelet gyűjtött össze és ezt az Árpádkori új okmánytár függelékeképpen bátran kiadhatta volna az akadémia. Teljes oklevélszövegeknek regestagyűjteményében nem lehet helyük s a közlés így éppen annyiba kerül, mintha külön kötetben történt volna.

A regestaközlés módozataira nézve általában helyes módszer szerint járt el, mert nem oklevélrubrumot, hanem regestát adott, amint e különbséget már Böhmer megállapította. Helyesen járt el abban is, hogy az okleveles részek közül csupán a narratoria és dispositiora helyezett súlyt s a formuláris részeket figyelmen kívül hagyta. Csupán a méltóságokat viselők neveinek közlésében járt el e szabálytól eltérőleg, mert e neveket minden egyes oklevélnél egyenkint felsorolja, pedig utalásokkal és kiegészítésekkel itt sok helyet megtakaríthatott volna. E közléseknek történeti szempontból különben sincs nagy értékük s inkább az oklevélkritika eszközeiül szolgálhatnak.

Ezzel szemben fogyatkozásnak tartjuk, hogy nem közölt szó szerint olyan oklevél alkotórészeket, amelyek tárgyi szempontból értékes anyagot tartalmaznak s e téren szakított a bevált német gyakorlattal.

Kifogásolhatónak tartjuk, hogy a regestát az eredeti oklevél alapján készítette ugyan, de nem jelölte meg az oklevélközlések botlásait. Kifogásolhatónak tartjuk ezt azért, mert a regestagyűjteménnyel nem akarta feleslegessé tenni az oklevélközléseket, sőt egyenesen ide utasítja az olvasót s ha most az olvasó a felhasznált oklevélközlésben eltérést talál a regestától, akkor kétségben lesz, hogy melyik közlés a helyes s újból az eredetire lesz utalva.

De nem akarunk rekriminálni, mert sokkal nehezebb feladattal állott szemben, semmint azt minden tekintetben kifogástalanul elvégezhette volna. Nem is egy embernek való munka ez, hanem egész bizottságnak kellett volna közreműködnie a szerkesztésben. Örvendünk, hogy végre idáig eljutottunk.

Nem mulaszthatjuk el azonban a figyelmet felhívni arra, hogy e regestákat értékesíteni kellene oly módon, hogy a megalkítandó történettudományi intézet anyaggyűjteményeül szolgáljanak. A regestákat cédulákra kellene ragasztani s kronológiai rendben felállítva, a nevezett intézetben kellene elhelyezni, hogy a pótlások és kiegészítések bevezethetők legyenek s ne kelljen a pótkötetre várni, hogy a tudomány mindenkori álláspontja a tudományos kutatás számára ismertté váljék. A történettudományi intézet megalakítására pedig égetően szükség van, mert alaposan képzett, új nemzedéket csupán ott lehet

nevelni, ahol a tudományos munka tervszerűen folyik s nem ötletszerű kezdeményezésből fakad az irodalmi termelés. Ne várjunk mindent a külföldtől, végezzük ezt el magunk. Szentpétery munkájának pedig örömmel várjuk a folytatását, mert irodalmunkban nagy hiányt fog pótolni.

Gárdonyi Albert.

Hugenották. I. Claude Brousson, a hugenotta ügyvéd. II. Hugenotta asszonyok. Hugenotta leányok. Irta: Pruzsinszky Pál. Bethlen Gábor R-t. kiadása.

Kevés olyan történeti érdekességű vidéke van Európának, mint Dél-Franciaország. Az ősemlék csontokkal teliszórt barlangjain, a roppant sziklákból összerakott ősi sírkamráin, a római kor nagyszerű cirkuszain, (jelenleg bikaviadalok tartják fenn bennük a „véres“ tradíciót), a „Pont du Gard“ szédítő, költöket ihlető boltívein át, a vizigótok s a középkor épségben megmaradt bástyáin át — nem más a „Midi“, az északi franciák ajkán halk mosollyal emlegetett *Délvidék*, mint egy kitárt, roppant történelmi képeskönyv. Arles, Aimes, Avignon, Carcasson, Montpellier stb. múzeumaikon kívül is múzeumok. Nekünk, protestánsoknak, kétszereesen érdekes és értékes vidék ez, mert a hugenották szinte páratlan és sok siralmas emlékből álló, véres époszának a színhelye. Annak a százados harcoknak, melyben sokszorosan beigazolódtott a Tertullianus mondása: „termő mag a keresztyének vére“; mely mindazzal a vérrel és hősiességgel, kegyetlenséggel és önfeláldozással amit felmutat, gazdag bányája lehet történeti és valláslélektani kutatásoknak. A Cövennes-ek közsiklái közt három generálissal visszaverő „camisard“-ok, élükön egy péknyasból lett genialis hadvezérral, köztük a „prófétákkal és prófétanőkkel“, a vallásos extázis legkülönbözőbb formáit mutatják föl. Az általános történet kutatója idáig fejtheti föl a mindjobban kiteljesedő francia tragédia visszanzuló szálait abban a szörnyű öncsonkításban, mellyel az üldözések alatt legalább egy millió polgárt üzött ki az abszolutizmusért remegő dinasztia s tett — svájcivá, angollá, amerikaivá s főként — németté. (A világháború után a német hugenotta unokák tiltakozva fordultak a franciákhoz II. Vilmos szándékolt felelősségrevonása miatt, hivatkozván a Hohenzollernek egykori vendéglátó szeretetére). Csak XIV. Lajos alatt 2000, istentiszteleteken megjelent hugenotta ült a gályapadhoz láncolva. Az egyháztörténet írója pedig szinte a gazdagság zavarásával bolyong ezen a véres és dicsőséges korszakon át, kitéve mindig annak a természetes kísértésnek, hogy szívesen téved el az értékes részletek kisebb útjain is.

Pruzsinszky Pál a népszerű egyháztörténet fáradhatatlan hűségű, tudós munkása, tavalyi munkás „pihenőjének“, franciaor-

szági tanulmányainak értékes eredményeit mutatja be a *Hugenották* sorozatban, Claude Brousson, a hugenotta ügyvéd, Durand Péter, az okos és vakmerő pusztai prédikátor, s a két legnagyobb. a nagyok közül: Court Antal és Rabaut Pál, s főként Durand Mária, ez az okos, forró hitű, előrelátó, energikus, melegszívű martírnő, aki 16 éves korában a menyasszonyi koszorúval lép be a „Tour de Constance“ sötét, hideg termébe és 53 éves korában szabadul ki onnan, ahol áldása, ereje, őrizője a vele sínylődő rabaszszonyoknak, s kivüle a többi, örök szépséget sugárzó nőarcok vonulnak el, ahogy a tudós szerző felidézi őket.

Pruzsinszky szereti a hőseit, szívébe mártja a tollát és „megismerni annyi, mint szeretni“, mondotta valaki. Éppen ezért mélységesen építő a hugenottákkal való megismerkedés. Hiszen például Durand Mária története még a legridegebben egymás mellé sorakozó hideg tényeken át is melegít és megindít. Aki pedig egyszer ott állott a Tour de Constance kerek termében, s fölé hajolt a kerek kőkávéba vésett jelmondatnak: „Résistez“ — (álj ellent) — nem találkozhatik megindulás nélkül a szent dacnak és gyöngédségnek e törekeny és erős hőseivel. A kis könyvön megérezik, hogy szerzőjének volt része ebben a találkozásban és hogy ismeri; felhasználta a hugenották kegyeletos unokái által bőven összegyűjtött anyagot. Nagy örömmel üdvözlőnének egy átfogó munkát, mely rövid, de teljes képet adna a „keresztthordozó egyház“ küzdelmeiről, ahol a camisard-háború, Court és Rabaut nagyszerű arcéle, a menekülők, a „refugiés“ története éles világításba kerülne. Egyháztörténeti jelenlegi általános tájékozott-, illetve tájékoztatlanságunk megértőbben mélyedne ezzel a monografiába is.

És még post scriptum-ként egy csöndes „applikáció“-t mireánk. Nemrégiben igen illetékes ajkak panaszták egyháztörténelmünk hiányosságait a pápai lelkész-kongresszuson. Bizonyos, hogy a racionalizmus letüntével a történelem kellő értékelése is erősödik. Mégis a mi keresztthordozóink lábanyomát eléggé befujta a századok szele. Néhai Földváry László alapos nagy munkája a gályarabokról most is kéziratban hever, mert nem volt abban az időben opportunus a kiadása. Pedig a multakban való elmerülés nem egyéb, mint kőalap keresése a jövőndő épülete számára. Az erős és bizakodó élet jele az emlékezés. Hisszük, hogy a Tour de Constance-ról elindul a nagyobb érdeklődés a Durand Máriák és Péterek magyar testvérei felé is.

Muraközy Gyula.

Egy hitetlen megtérése. *Bekehrung eines Gottlosen. Ein Bekenntnis von Kokichi Kuroszaki. Fürche Verlag, Berlin, 1924.*

Ez a kis füzet, amely a német kereszttyén diákmozgalom kiadásában jelent meg egy tübingeni professzor, Karl Heim kísé-
rő

szavaival, nem valami monumentális jelentőségű munka, még csak soha nem hallott lelki viharokról beszámoló, megtérési történetnek sem lehetne nevezni, bár *Heim* professzor szavai szerint *Kuroszaki* vallomásaiban *Augustinus* confessióival sok feltűnő hasonlóságot lehet találni és pedig nem annyira irodalmi hatást, mint a lélek fejlődésének azonos voltát.

Van azonban *Kuroszaki* könyvének más jelentősége is. Amikor a konzervatív és ősei hitéhez megingathatatlan makacssággal ragaszkodó öreg konfucianus pap-tanító keresztyénné lett fia kérdés nélküli közvetlenséggel elmondja Krisztushoz való fordulásának egyszerű történetét, minden szavával ráirányítja a figyelmet a keresztyénségnek a pogányok százmillióihoz szóló missziójának aktualitására. Ez a misszió, ha valaha, most válságos korát éli és az egész világ életére egy-két emberöltő közelségében sorsdöntő lehet, hogy a nagy, évezredek történeti múlttal bíró népek, a hinduk, a kínaiak, a japánok, másrészt pedig a gyermeki naivitásból a férfikorba bámulatos gyorsan serdülő néger-fajták százmilliói a Krisztusé lesznek-e, vagy pedig elvesznek a keresztyénség számára.

Kuroszaki elbeszélésének különös értékét és varázsát az adja meg, hogy itt nem a nyugati környezetből keletre került misszionárius szól hozzánk, akiben ha még annyi önfeledésnek nevezhető önzetlenség van is, mint amennyi tényleg szokott lenni a keresztyénség ügyének lelkes „továbbvivő“-iben, a nagy pogánymissionáriusokban, de azért még sem tudnak egy lélek és egy gondolat lenni azokkal, akikért az életüket is készek odaadni. *Kuroszaki* a japán népnek leghagyomány-féltőbb rétegéből, egy ősrégi samurai családból származik és amint elmondja lassú, évről-évre fejlődő megtérésének történetét, teljes valóságukban felnyílnak előttünk a keleti pogány vallás lenyűgöző légkörének, sőt az egész keleti életnek a mi nyugati világunkat olyan mélységes fölényvel megvető elzárkózottságának titkai. A keleti vallásoknak ez a „büvköre“ és a keleti embernek a nyugati világ, de főként a Nyugat eszméi iránt érzett ösztönös ellenszenv az az elfogyhatatlannak és legyűrhetetlennek tetsző „kinai fal“, ami alatt az *ecclesia militans*-nak, a külmisszióval foglalkozó keresztyén egyházaknak még mindig annyi erőfeszítése vész el a semmibe.

*Kuroszaki*hoz azonban eljutott az Ige, sőt ő el is jött ide közibénk, hogy a kegyelemből kapott hitet itt tegye tudásban erőssé. És lám, *Kuroszaki* szerint egyesegyedül az ismeret és a kölcsönös bizalom hiánya okozta, hogy a keresztyénség még mindig nem tudta megvívni a sorsdöntő csatát a Kelet pogány vallásaival és nem a „keresztyénség csődje“, mint azt a háború után

olyan gyakran szokták ürügyül felhozni. *Kuroszaki* egész elbeszélésében egyetlen célzás sincs arra, hogy mert Nyugat keresztényisége méltatlanul viselkedett a keresztény hit elveihez mérve, ez a tény kétségesse tenné a számára a teljes evangélium értékét. Sőt szavaiban hangos szemrehányás érzik a N utat keresztényisége iránt, hogy miért nem volt benne több áldozatkészség nagyobb és erősebbé tenni a pogányok közötti missziót.

És ebből a szempontból van mondanivalója *Kuroszaki* megterése történetének a magyar protestáns közvélemény számára is, mert a magyar protestáns egyházak hivatalosan és nem-hivatalosan egyaránt nagyon álmosan és nagyon lagymatagul viselkednek külmissziói kérdésekben és a felelősség teljes hiánya nélkül vonják ki magukat abból a harcból, amelyben még az olvan kicsiny testvér-egyház is, mint a francia protestánsok, annyi hősiességgel veszik ki a részüket.

Még csak annyit, hogy mennyi új szín és mennyi új gazdaság van ennek a japán neophytának hitében. Magános sétáiról emlékszik meg abban az időben, amikor még a siu-szekta egy nagy filozófusának és egy amerikai misszionáriusnak hatása küzdött a lelkében:

— Az egyik napon sétaközben egy dombtetőn álltam meg, ahol senki és semmi nem zavarta a pihenő csendet. Napsütéses nyári dél volt s a tájék csodálatosan szép. A rizsmező a domb alatt zizegett s hullámozott, mint valami zöld tenger, távolban ködbeveszőn magas hegyek látszottak és a rétot egy apró folyó szelte át. Az egyik útkanyarulatnál bokrok tövében egy kis kék virágot láttam meg egyedül, társak nélkül. Ez a kis virág — magam sem tudom miért — óriássá nőtt a szemeim előtt: Istennek egész szeretete, irgalmassága, ereje és bölcsesége nyilatkozott meg benne előttem. Szinte éreztem, hogy együtt ver a szívem a kis virág életével. Az élő Isten tekintett benne rám, olyan szép és szeretetreméltó volt és egyben olyan méltóságos és erővel teljes.

Máskor a Fudzsi csúcsára másztam fel. Az egész lábaim alatt elterülő környéket felhők takarták el, csak a háromezer méternél magasabb hegycsúcsok látszottak, mint apró szigetek. Felül az ég tökéletesen kék volt s keletről a felhőtengerből a teli hold emelkedett ki, nyugaton pedig a nap szállt alá. Krisztusnak szentségét éreztem magamban, aki a világot maga mögött hagyta. Minden olyan tiszta, szent és fennkölt volt, olyan közel az éghez, hogy elfeledtem hol vagyok és úgy képzeltem, mintha az égben lennék:

— Ettől kezdve többet és több buzgalommal olvastam a Bibliát...

Máthé Elek.

Vargha Gyula: A végtelen felé. (Költemények 1922-ből).
Szerző kiadása.

„Körben úszó ifjú hattyúk,
Tőlük lassan elevezve,
Látják a nagy öreg hattyút,
Amint egyre távolog,
Hol a végtelenbe veszve,
Égnek a bíbor habok.“

Nem is olyan régen kapta meg a magyar olvasóközönség (és a magyar irodalomtörténet!) Vargha Gyula összegyűjtött költeményeit, egy gazdag élet gazdag termését, testamentumot, amely egyben a vagyon is, s most, ime, egy év egyetlen alkonyuló esztendő csodálatosan pazar őszi terméseként egy egész kötet vers. A végtelen felé úszó öreg hattyúnak hosszú, csodavízű dalos útja van.

Lehetetlen bámuló tisztelettel fel nem figyelni ezekre az ősziességükben is megércesedő tiszta hangokra, amelyek új s új modulációkat találnak ma is a régi ideálok megéneklésére.

Vargha Gyula a magyar parnassien-eknek még a forradalmár fiatalok, a „körben úszó ifjú“ hattyúk által is tisztelt és megbecsült egyik legkiválóbbja, megérte élete alkonyata felé azt, ami vajmi kevés poétának adatott, a magyar költészet fejlődési vonala visszakanyarodott az ő ifjúkori, de maig hűségesen őrzött költészeti eszményeihez.

Tudjuk jól, hogy ő a költői fejlődésvonalát parabolának látja s amint az ő kedvelt francia parnasszistáit ott tudja a francia költészet delelőpontján, úgy látja egy fejjel maga fölött a magyar delelőpont olimpuszi karát: a Vörösmarty—Petőfi—Arany-triászt.

Am nekünk, újabb generációnak, nem szabad hinnünk, hogy most már a parabola-munka reménytelenül lefelé halad, hiszen az irodalomtörténet és maga a költő példája tanítja az ellenkezőt.

Ne felejtsük el, hogy volt valaha magyar irodalmi közvélemény, amely Gyöngyössyt érezte delelőpontnak s ma is vannak, akik (még Petőfi és Arany fölött is) Vörösmartyt tartják annak. A magyar retorika delelőpontját éppenséggel még évszázadokon keresztül egész Kossuth Lajosig, — Pázmány Péternek nevezték. Hinnünk kell a folytonos fejlődés törvényében, a magyarság jövőjének hitében s mi úgy érezzük, hogy nem a parabola végtelenbe eső vonalára siklottunk a magyar Parnasszusról, hanem a hullámvonalban haladó szellemtörténet egy völgyébe estünk, de meg vagyunk győződve, hogy újra hullámhegy következik, amely, ha nem ér is fel a Parnasszusig, de mégis továbbhaladást jelent.

Mi látjuk a pályát is. A hullámvölgyet a magyar dekadencia

jelentette, a „nyugatosok“, akiknek lelkében megrészkettek, felbomlottak és szétporlottak a parnasszusi ideálok, de bármilyen merev döbbenettel álljon is velük szemben hazafias érzésünk és esztétikai hitvallásunk: egyet nem lehet elvitatni tőlük, hogy költői működésük hatalmasan meggazdagította (sok rakoncátlan torzítása mellett) a magyar költői nyelvet s az elfinomodott kifejezési lehetőségek gazdag ereit tárta fel.

Torz ideológiájukat máris túlhaladta a kor. Valódi termékenyítő értékeik most szivárognak bele a magyar humuszba, amely úgylis pokolsárnak okádja ki a nem belevalót.

Vargha Gyula sohasem volt a szónak huszáros értelmében vagdalkozó, sebetosztó és vevő, exponált harcos. De harcos a hitvalló is, aki a maga, sem kardot, sem pajzsot nem ragadó pózában, megrendíthetetlenül áll eszméi vértjében és vértől, harci mocsoktól tisztán, mégis győzelmet arat, azzal, hogy hitével áll a harcok végezetéig.

Nos, a harcok elmultak s a költői fejlődés visszakanyarodott a Vargha Gyula eszményeihez. Az eszményeihez — mondjuk — mert a fiatal hattyuk másképp mártogatják evezőtollukat a nagy nektártengerbe, de a daluk lelke ugyanaz: tiszta szerelem, erős hit, férfias küzdés, komoly melancholia, résztvevő humor, új, jobb kort invocáló törhetetlen magyarság.

Persze: nem a „Nyugatos“ epigonok „dekadens“, beteg versfiligránjaiban, a modern precieuse-ök iskolás méretű, modoros szellemi sportolásában, hanem az Erdély felől ébredő új magyar költőkben, akik szárnyaikat nem festik agyon szó-zsonglórösködéssel, magáért a külsőségekért való külsőségeskedéssel, hanem szárnyalnak velük, oszmei magasságokig.

Ez Vargha Gyula költői hitének és munkásságának elégtétele.

Az ifjabb generáció, amely annyi mély dalát zárta lelkébe, csodáló tisztelettel és hittel küldi „végtelen felé“ való útjára ezt az elégtételt s ezt a hitet és az új Parnasszus magasságát áhítja és hiszi lelkében, ahogy nézi a „nagy öreg hattyú“ vonulását, amint:

„Vén fejét feltartva büszkén,
Felborzolta szárnya tolla,
Lángoló hab fényes üszkén
Ringatózva énekel
S mint a távozó vitorla
Lassan úgy enyészik el.

Szem.

Irodalmi Levelestár. (*A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke IX.*) I. kötet. *Leírta dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann Mária. Budapest, 1923. Nagy 8-r. 208 l. Alapár: 8 kor.*

E kötet előszava és bevezetése megadja az előleges tájékoztatást, hogy t. i. milyen érdekes és fontos gyűjtemény közkinccsé tételét van hivatva szolgálni e most meginduló nagyszabású katalógus.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának kézirati anyaga egyebek közt mintegy harmincezer darab u. n. irodalmi levelet is tartalmaz, melyek az egykorú tudományos és irodalmi viszonyokat s a levelek íróinak egyéniségét illetőleg elsősorú források lesznek mindenkor. Az ilyen féltve őrzött kéziratokkal kapcsolatban fokozott jelentőséget nyer az a technikai szempont, hogyan lehet minél hozzáférhetőbbé, minél kihasználhatóbbá, minél gyümölcsözőbbé tenni egy ilyen gyűjteményt. A Nemzeti Múzeum könyvtára többféle módszerrel tett kísérletet. Eleinte kolligátumokba csoportosítva őrizte a tartalmi vagy személyi vonatkozásban együvé tartozó leveleket, de ez a módszer nem bizonyult alkalmasnak a gyakorlati kutatásra nézve. A levél-kötegeket tehát szétfejtették s az így sok ezer darabra különült anyagot az időrend alapján próbálták lajstromozni, de ez a módszer sem vált be, (már csak azért sem, mert a levelek közt igen sok keltezetlen van). Végre 1902-ben áttértek a mai rendszerre, mely a levélírók betürendje alapján végzi a csoportosítást. Egyelőre az I. kötet jelent meg s ez a kötet az A betűn kezdődő nevű levélírók leveleinek jegyzékét foglalja magában, számszerint 163 levélíró 839 levelét.

A jegyzék nagy gonddal és szakszerű tudással készült. Minden levél sorszámával van ellátva, (a néhai Váczy Jánostól katalogizált részt csillag (*) különbözteti meg a Rédeyné Hoffmann Máriaétól), mindenik levél bevezető és befejező néhány szava pontosan idézve van, azután következik a tömör, de minden lényeges mozzanatra kiterjedő tartalmi kivonat, majd a kézirat alakjának, terjedelmének, múzeumi elhelyezésének megjelölése. Az is fel van tüntetve, hogy mely levelek jelentek meg már eddig nyomtatásban.

Már ebből az egy kötetből is következtethetünk a Nemzeti Múzeum irodalmi levelestárának rendkívüli gazdagságára. Az A betűn kezdődő magyar írók közül itt szerepel például Abonyi Lajos 35, Ágai Adolf 67, Amade László 84, Aranka György 42. Arany János 75 levéllel. Külföldi író is akad (például Auerbach Berthold 5 levéllel). A múlt század ötvenes-hatvanas éveinek ma-

gyar emigrációjára is sok — többnyire Pulszky Ferenchez intézett — levél vonatkozik, stb. A címzett személyek közt pedig ott vannak: Batthyány Lajos gr., Degré Alajos, Dessewffy Emil gr., Egressy Gábor, Falk Miksa, Fáy András, Fekete János gróf, Fessler Ignác Aurél, Gyulai Pál, Horvát István, Hugó Károly, Jókai Mór, Kazinczy Gábor, Madách Imre, Petőfi Sándor, Széchenyi Ferenc gr., Szendrey Julia, stb., stb.

A tudományos kutatásnak elsőrendű érdeke, hogy e levelestári katalogus további kötetei minél gyorsabb egymásutánban jelenhessenek meg.

Zsigmond Ferenc.

Óriások és törpék. (Színpadi krónika).

Minthogy a színházlátogató közönségnek két rétege van: egyik, amelyik élményt, a másik, amelyik üdítő szórakozást vár a színpadtól: így állt elő minden színházban az az érdekes váltógazdaság, amelyet a régi anekdota alapján „egy király — egy cigány“-rendszernek lehetne elnevezni. Így váltakoznak az Óriások a Törpékkel, a Lélek a Figurákkal, az Élet a Játékkal.

Különösen feltűnő jelenség előttünk, akik egy kissé a jelen öknyszókratész krónikásai vagyunk: a sötét északi írók kultusza. Ennek megvan az irodalomtörténeti magyarázata abban, hogy ők a legfrissebb klasszikusaink, most vált szoborszerűvé az alakjuk és vitánfelülivé az alkotásuk.

A másik magyarázat pedig — tömeglélektani. A világkatalizma után ittmaradt ember fájdalmas nosztalgiája, vezeklő érdeklődése a klasszikus szenvedések iránt.

Vogue, a kiváló francia esztétikus a „szenvedés vallásának“ nevezi Dosztojevszkij világnézetét. Az utóbb színpadon látott északi óriások mind ennek a vallásnak a prófétái.

Strindberg „Haláltánc“-ában (*Renaissance-színház*) ott vergődik a szerző meghasonlott léleklátása egy huszonötéztendő testilelki összeláncoeltság állapotában sínylő házaspár kegyetlen tragédiájában. A maga idejében szellemi forradalmat jelentett a házasság csődjének ez a fonák apoteozisa, most Somlay Arthur művészettörténetbe kérezkodó alakítása láttatta meg velünk, hogy mennyire egyéni volt ez a tragédia, sőt mennyire lírai. Valami mindent megmagyarázó volt abban az érdekes, stílusos rendezői ötletben, amely a „Haláltánc“ kapitányát Strindberg areképe szerint maszkirozta.

A harmadik felvonás misztikus zenei aláfestésű jelenete „az emlékekkel való leszámolás“, a darabot szintetikus művészi magasságba lendítette.

Ugyancsak a *Renaissance-színház* (amely ma a Nemzeti után kétségkívül a legmagasabb művészi igényű és teljesítményű színházunk) mutatta be Ibsen legsajátosabb, legsötétebb alkotását, a „Kisértetek“-et, tökéletes előadásban, a frissen bemutatkozó ifj. Gaál Mózes hatalmas ígéretű rendezésében. A legtöbben a nemi degeneráltság, e szomorú testi-lelki átöröklés, az ember-roncs hajótörésének pathologikus problémáját látták ebben a darabban. A Renaissance-előadásnak volt lelke és bátorsága ezzel az ortodox felfogással szemben megbizonyítani a maga felfogásának helyességét: az anyai szeretet mindenekfelettvalóságát. Cs. Alszeghy Irma (az anyja) és Baló Elemér (a degenerált fiú) nem játszották, hanem kisértetiesen élték a szerepüket.

A *Nemzeti Színház* Dosztojevszkinnek regényből dramatizált „Karamaszov-fivéreit“ mutatta be, Somogyi Gyula átdolgozásában. Dosztojevszkijről azt mondta Brandes György, hogy nincsenek tájképei, hogy a négy falnak az írója. Ez a saját-sága színpadra predesztinálná. De a tény az, hogy Dosztojevszkij tragédiáinak a négy fal is tájkép már, azok ott benn játszódnak le a lélek négy fala között. Annyi a dráma ezekben a teljesen külön emberekben, hogy nem lehetett volna ékeesebben bizonyítani, mint ezzel a darabbal, hogy Dosztojevszkij (de általában az oroszok) abban nagyok, hogy nem az egyén tragédiáját írják, hanem az egymás életébe kapcsolódó embertársakét, az egyetemes, a társadalmi emberét. Külön világ ez mindegyiké még ha történetesen testvérek is, még ha egy apa szörnyű lelki örökségének végzetes örökösei is.

Az orosz dráma kollektív dráma, mint ahogy kollektív dráma maga az élet is. Gondoljunk csak a legtökéletesebb, a legsajátosabban orosz drámára, a Gorkij „Éjjeli menedékhely“-ére. Sötét világ ez az orosz világ, Dosztojevszkij pláne meg a pathologia alvilágából vetít fel rá mindig valami kisérteties fényt, de, amennyire a bűn és bűnhődés örök költője marad minden munkájában, épp annyira ott van mindegyikben az elbukás mögött a fölemelkedés motivuma, a „szenvedés vallása“ nemcsak a fájdalom revelációja, hanem a reménység hite is.

Ott vibrál ez a hit Csehov egészen különálló, szokatlanul szelíd drámájában: „A cseresznyéskert“-ben is, amelynek a bemutatása az újabb idők egyik legeredetibb és legértékesebb művészi eseménye volt s a Vígszínház az „Antónia“ egész reciprokértékű „diadalsorozatát“ levezekelte benne. Mennyire orosz ez a dráma és mégis mennyire megdöbbenően magyar! A pusztuló gentry fájdalmas tükörképe. „Facies hippocratica“ nyíló virágok és mosolygó gyümölcsök között. Ez a dobra került cseresznyéskert az ősi

birtoknak a család szívéhez nőtt része nem telekkönyvi, nem földrajzi fogalom, valami misztikus művészi heraldikának a címerévé nő meg és talán — a hazaszeretet szimoblumává is. A Justh Zsigmond magyar „Fuimus“-ának a lelke vibrál ebben a darabban, amelyet Csehov írt, a legfranciásabb orosz, a legnagyobb orosz humorista. Gogolynak még volt lelke csufolódni Csehov nagyobb, neki lelke van a szelíd fájdalomra. Kis emberek dolga ennek a darabnak jelentéktelen színpadi cselekménye, de ennyire igazán embereket még kevés író állított a színpadra. Azok közül a művek közül való, amelyekkel az „Ember skálája“ gazdagodott.

És most már az elsúlyedt orosz világból ez a kép marad meg az irodalomtörténet érzékeny lemezén.

Nem törölheti le Tolsztoj keserű házassági torzképe a *Kreutzer-sonáta* a kékkergető férj féltékenységi tragédiája, amelyhez a „jasznaja-poljanai remete“ egy kirívó krisztusi mondat vett alaptexust, amely elgondolásában csodálatosan egyezik a kora erkölestelenségén felháborodott Jurenali s egyik hatalmas szatirájának egy sorával.

Bizonyos, hogy az orosz szellem a maga irodalmával olyan mélyről forgatta fel az ember lelkiéletének problémáit, hogy feltétlenül pillére annak a hídnak, amelyen az emberi szellem fejlődése vonul át. Az orosz szellem által föltárt értékek most mennek át az emberiség vérkeringésébe. És most váltják őket aprópénzre az irodalom ügyesei. Nagyszerű példa rá egy ujonnan előkerült *Urvančov Leó* nevű orosz drámaíró, akinek „Vera Mirceva“ nevű nagyszerű, tökéletes színpadismerttel megírt darabját is bemutatta a *Renaissance-színház*.

A tragédia nagyon hatásos és a megtévesztésig irodalmi velletitási vannak, csak az van benne, hogy ami értéket hoz, az mind a jó öreg Akakievics Akki-ra, meg Dosztojevskij pathologikus alakjaira emlékeztet. Ez az adoptáló és mégis eredetinek látszó írói tehetség hozza létre azokat a műveket, amelyeket én secundär-irodalomnak nevezek, s amelynek éppen a magyarországi színműirodalomban olyan kiterjedt, exportképes iskolája van.

S így jutunk az irodalom óriásain keresztül a secundär-óriásokhoz, akik most nagyon magasak előttünk, (de talán csak azért, mert általában Liliputban élünk), de akikről a holnap már másként ítél. Ha a szellemesség és eredetiség egyben a szellemi nagyságot is jelentené, akkor Wilde Oszkár és Shaw Bernard bizonyára a legnagyobb írók közé számítana. De az igazi

nagysághoz úgy viszonylanak ők, mint egy meggyuladt rakéta-halmaz a Fáraozhoz.

Wilde „Bumbury“ című vígjátéka (*Vígsház*) csupa vidámság és ötlet, de súlytalan játékos kedvtöltése a ferde-életű divatbálványnak. Van szatira is ebben a szellemi hancurozásban, az angol álszemérem és nagyképű felsőtársaság, sőt a receptszerű színpadi vígjátékok felé is, de az egész a hedonista mesternek csak játéka, nem pedig élete.

Shaw, a nagy csufofódó, már sokkal nagyobb koncepciójú író. Mintha csak valami láthatatlan szerződés arra kötelezné, hogy sorra vegye az irodalom klasszikus alakjait, a mithológiába nőtt szellemi bálványokat, s újra formálja őket modern szemmel, amely mellesleg a Lucifer, vagy a „sánta ördög“ szeme, amely úgy néz, mintha javítani, igazítani akarna, de úgy hunyorog, mint aki csak kajánkodik.

Shaw eljárását a tudományban történelmi revizionizmusnak, szellemtörténelmi átértékelésnek neveznék s a most elföldelt Anatole France bizonyára föltámadna, hogy megirigyelhesse a Szent Johanna (*Magyar Színház*) inkvizíciós tárgyalási jelenetét.

Shawnak Hekuba az „Orléáni szűz“, a Schiller klasszikus egyéni tragédia-hősnője. Neki viviszekcióra kell, hogy ráolvasó kortükörképnek odatartsa az ítéleteiben csetlő-botló, nemzeti ólokra a hősnőt felhasználó, majd az „egyéni akciójáért“ Shaw anakron szavával: protestantizmusáért megégető, majd újra boldoggá s végül nemzeti és egyetemes katolikus szentté avató, „csalhatatlan“ Egyház elé, szinte azt mondván: íme, hipokrizis és politika az a történelem, amit ti csináltatok, az Ezmét ezek a szentté-kényszerített rajongó parasztleányok képviselték és vitték előbbre. Az Ezmét D'Arc Johanna idejében nacionalizmusnak, protetantizmusnak és antifeudalizmusnak nevezhetők, a Krisztus-tragédia csak annyiban módosult, hogy akkor már nem a kereszt, hanem a máglya járta s nem a zsinagóga rajongói kiáltották a „feszítsd meg“-et, hanem a „szent Inkvizíció“ az „égesseétek meg“-et.

Shaw Johannája nem pathologiai alak, mint magyarázni szeretnék a modernkedők; szócsó, amelyhez a történelem a lemezt szolgáltatja, de a mondandóját ez a nagyon hegyes és maró-tűjű csufofódó karcolta bele, akinek van bátorsága egy anakron vízióba összehozni az egymástól eltávolodott korokat. A fantáziának szabad nagyot lődítania, hogy leálcázzon egy történelmi hazugságot. A katolikus világ mélyen kegyeletsértőnek találta a darabot. Shaw ugyanígy volt a katolikus Egyház kegyeletsértő követke-

zetlenségével. A darabjában az orléánsi parasztlányt öltözteti vértbe. Ő maga olyan vértet hord, amely tuskés pikkelyekből van összeállítva. Szúr, ahol hozzáérnek. Még nem nagy író, de nagyon nagyokat mer és nagyon nagyok sikerülnek neki.

(A „Johanna“ mint színpadi alkotás, teljesen szakít a hagyományokkal. Hirdeti a szerzőjének s az irodalomnak azt a fenntartott jogát, hogy nem a darab van a színpadért, hanem a színpad a darabért).

*

A harmadik vitatott értékelésű színpadi nagyság: E d m o n d R o s t a n d „Sasfiók“-ját új betanulással mutatta be a „Magyar Színház.“ Elkönnyvelték a szerzőt romantikusnak, mintha az irodalmi művek maradandóságának az alapja a módszer volna, nem pedig a lényeg, „az örök emberi.“ Mi úgy érezzük, hogy Cyrano nem groteszk regényhős csak, a Sasfiók pedig nemcsak hálás, érzelmes történelmi modell, hanem örök lelkiismeretesség megtestesítői. Cyranonak nem a kuriozus orra az örök, (amint Don Quihote-nek sem a nyurgasága volt az), hanem az „erkölse eleganciája“, a Sasfióknak pedig a történelmi végzete nem a trónvesztett volta, hanem a lelki detronizációja.

Ezek a nagyságok kísértének a nagy romantikusok minden hőseiben s ezek a népmesék hőseiben is.

A *népmesék hősei!* Elértünk az óriások után az óriás-gyermekhez a népköltészethez. *Bartók—Kodály* „Székelyfonó“ című dramatizált népdalgyűjtésével felvonult a színpadra az igazi népi muzsika. Nem a népszínművek alkalmazott műköltészete, nem a Fráter—Balázs-féle zsúr-népdalok kultusza, hanem maga a népzene. Nem a cseropes muskátli, hanem maga a humusz. Csak öt-hangú ez a magyar skála és idegen a mai magyar fülnek, melyet megzavart az idegen befolyású századok kakofóniája. De éppen ez a zenetörténeti értéke ennek a vállalkozásnak. Most még az Operaház művészei adták elő egy operett-színház színpadán, amelyet egyetlen nagy sülyesztővé tettek, amikor félkabaré-félvarietét formáltak belőle. Kirikított a méltatlan környezetből, mintha egy torockói menyecske magyar viseletben járná a pesti korszót, de egy szilárd pontot fogott a talpa alá.

Talán eljön az idő, amikor a magyar *Kamara-színház* is észreveszi, hogy az ő programjában volna méltó helye. S talán egyszer egyesül a két furcsa misszionárius álma: J u s t h Z s i g m o n d íróé, meg a kalotaszegi néptanítóé, akik közül az egyik a szenttornyai paraszt-fiatalisággal még görög tragédiákat is játszatott, a másik pedig a „Falu rosszát“ a kolozsvári „*Nemzeti Színház*“-ban mutatta be parasztszereplőkkel.

Talán lesz majd egy harmadik, aki megtanítja a népet arra, hogy önmagát élje, a maga művészetét a színpadon is. Nem néprajzi látványosságként, holmi Numa Roumestan-ok érdekeinek szolgálatában, (ahogy egy író társunk mondotta szellemesen), hanem a — szellemi ösiség jogán.

*

És most leszállhatnánk Liliputba. De elmondjuk-e véleményünket arról a sereg konzumdarabról, amelyek a királyok mellett mint cigányok tarkálkodtak?

Van úgy, hogy még az arányos megemlítés is ünneprontás számba megy. Majd máskor. Majd gereblyével. (Noha a multkor ezt a szerszámot kihagytuk a kritikai fegyvertárból.)

Hogy is mondta csak Széchenyi, mikor Kossuth beszéde után eltávozott egy jelentéktelen szónok beszéde elől? „Köszönöm. Fagyalt után nem eszem — pacalt.“

Tartsuk magunkat kicsinyben a nagy példához.

Szilágyi Dezső.

Kiállítások. Kossuth- emlékkiállítás a Nemzeti Múzeumban. A Nemzeti Múzeum díszterme október közepe óta Kossuth Lajos életéről és hatásáról beszél a látogatóknak. Harminc éve, hogy Kossuth meghalt. Március huszonegyedikén telt le az az idő, amikor írásos hagyatéka a nagyközönség előtt szabaddá vált. Most itt állanak mindenki számára hozzáférhetően. Harminc esztendő történeti emlékekké vénítette e papirokat, lehántotta róluk a köznapi szenzációk ingerét. Egyszerűen, szenvedély nélkül, méltósággal beszélnek most már. Közölnek pikantériák hajszolása nélkül. Rámutatnak, milyen mély volt Kossuth Lajos sikereinek és hatásának gyökere úgy itthon, mint a külföldön. Ha nézegetés közben az a benyomásunk támad, hogy a kiállítás kissé egyoldaluan az emigrált Kossuth alakját hangsúlyozza, helyeselni tudjuk ezt az egyoldalúságot. Kossuth értékei nagyobbak forradalom utáni tevékenységében, mint annakelőtte; Mindenüvé, ahova csak ment, odavitte lelkének szenvedéseit, a béklyóba vert magyarság segélykiáltását és ahol nem diplomatakkal állt szemben, mindig viharos sikereket vihett el emlékül magának. Csak meg kell néznünk azt az olasz falragaszt 1851-ből, melyben azt tanácsolják a franciáknak, hogy válasszák meg köztársaságuk elnökéül *Kossuthot*, aki épp ekkor hagyta el Törökországot; vagy a tiszteletére írt himnuszokat, harci dalokat kell csak nézegetnünk. Voltak ugyan már nekünk Kossuth előtt is szabadsághőseink, Thököly és Rákóczi, akik külföldön nem közepes érdeklődést keltettek, de hatásuk nem ér föl a

Kossuthéval. A lelkesült amerikaiak az értékelés sajátos bravurjával Washington és Mózes között rajzolják föl képét. Washington és Kossuth! Ez az ensemble eszünkbe juttatja, hogy az amerikai magyarok éppen ebben az évben ajánlották föl a két nagy férfi szobrát a Fehér Ház számára, És Coolidge elnök a két szobrot át is vette az Egyesült-Államok nevében. Így egymás mellett: Washingtont és Kossuthot. Tehát a régi értékelés nem volt forró retorika csupán. Nézzük-e büszke meghatottság nélkül azt az amerikai tankönyvet, melyben mintául ott szerepel Kossuthnak öt beszéde? A sok könyv- és egyéb ajándék, amit magánosoktól és társaságoktól kapott, nemcsak öt becsülte meg, hanem az ügyet is, amelyet következetesen szolgált. Fonáknak tetszik, hogy mily nemzetközi sikerei voltak, legféltelenebb és legegyszorultabb nemzeti izgatásának hatásaképp; hogy a „dolgozó osztályok“ mily bensőséges ragaszkodása kíséri, pedig nem tartozik ahhoz a párthoz, amely ezt a szöveget később oly céltudatos kizárólagossággal és mohósággal igyekezett kisajátítani magának világszerte.

Előttünk állanak a könyvek, amelyeket olvasott, jegyzetekkel tarkázottan, az impulsív lélek nyomát mutatva a glossákban örök emlékül. Elnézegetjük fiatalkori szárnypróbálgatásait, a mérsékelt jelentőségű színpadi fordítást, a karitatív intézetekről szóló elme-futtatást, vagy azt a nagyobb szabású tervezett tanulmánytöredéket, melynek főirata: „Jegyzetek arra nézve, mik voltak a különösebb okok, hogy a *Reformatio Magyar Országban* olly hatálmán terjedett“. Meghatottan olvasgatjuk öregkori természet-tudományos foglalkozásának dokumentumait és szemléljük gondos herbariumát. A több száz kép, irat, zászló, különféle emléktárgy mind Kossuthot mutatja be és arról beszél, hogy nagy értékű élet volt az, mely itt a figyelmes néző előtt sétatömbben kibontakozik. Mindenki megírhatja magának Kossuth életrajzát olyan művészettel, amennyire csak tőle telik, ha végigsétál a karcsú tárlók előtt. Harminc esztendővel ezelőtt tizezreket hozott föl a kegyelet a fővárosba, hogy a halott Kossuthot egy röpke percre láthassák. Ennél a másik Kossuthnál, akit a Nemzeti Múzeum most bemutat, érdemes szintén kegyelettel elidőzni.

A Szépművészeti Múzeum új szerzeményeinek kiállítása.

Alig múlt el néhány hónapja, hogy a Protestáns Szemle hasábjain a Szépművészeti Múzeum egy érdekes időszaki kiállításáról beszámoltunk s most újból ennek a múzeumnak egy újabb, a mindennapi kereteken messze felülemelkedő kiállításáról kell hirt adnunk.

Petrovics Eleknek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójának rendezésében nyílt meg a múzeum új szerzeményeiből rendezett kiállítás, melyben az utolsó négy évnek válogatott termését láthatja meg a múzeumlátogató közönség. Mindössze 62 darab festmény és szobor foglal helyet a kiállítás három kis teremből álló helyiségében, de mindegyik darab fontos és kiváló alkotás, sőt némelyik egyenesen díszére válnék akármelyik nagy, nyugati múzeumnak is. A közönség bizonyára elámulva fogja szemlélni ennek a tárlatnak magas művészi színvonalát, különösen ha arra a nehéz négy esztendőre gondol (1921—24.), amelyben ezek a múzeum és így közvetve a magyar nemzet birtokába kerültek. Az állam nehéz helyzetében gyéren juttatott dotációból bizonyára nem lehetett volna ezeket megszerezni, ehhez *egy ember* egész munkabírása, gátat nem ismerő agilitása, páratlan hozzáértése és ügyszeretete volt szükséges. *Petrovics* Elek főigazgatóé az érdem, hogy a nagy nemzeti nyomoruság idején is szaporította, megnövelte, nagy értékekkel gazdagította az ország első művészeti gyűjteményét. Megnyitójában éppen ő hangsúlyozta, hogy „ez a kiállítás szerves része annak a küzdelemnek, melyet közművelődésünk színvonalának fenntartááért folytatunk, s melynél komolyabb és szentebb küzdelem nem is képzelhető.“ A főigazgató által ritka műérzékkel kiválogatott művészi alkotások megszerzése viszont lehetetlen lett volna a Szépművészeti Múzeum barátainak és támogatóinak bőkezű anyagi hozzájárulása nélkül, akik azonban szívesen áldozták erre a célra millióikat, mert tudják, hogy igazi értékekre fordíthatnak azok, amelyekkel az ország első művészeti gyűjteménye gazdagodik.

Az első teremben a régi mesterek művei foglalnak helyet. Közöttük a legmagyszerűbb értékek: *Altdorfer Albrecht* „Krisztusa a keresztfán“, *Greco* „Bünbáró Magdolnája“, a *Botticelli*-műhely „Keresztelő szent Jánosa“, a *Bellini-iskolához* tartozó „Trónoló Madonna“, *Pieter de Hooch* interieurje levelet olvasó nővel, *Riemenschneider Hans* fából faragott színes Madonna-szobra.

Altdorfer Albrecht regensburgi festő keresztre feszített Krisztus-képén hiába keressük a tájképes háttérrel. Itt még arannyal festett alapot látunk, de a kereszt alatt gomolygó tömeg pompás térhatása már a távlatok hívatott mesterére mutat. Képünk egy több darabból álló, összefüggő s Szent Flórián életének jeleneteit ábrázoló képsorozatból való, melynek egyéb részeit Nürnbergben, Sienában és Augsburgban őrzik. Különben már pár éve ismeretes a szakirodalomban, főleg *Petrovics* Eleknek a „Porosz művészeti gyűjtemények Évkönyvében“ megjelent alapos tanulmánya révén.

Greco „Bűnbánó Magdolnája“ szintén már régebben ismeretes művészeti irodalmunkban *Léderer* Sándor tanulmánya kapcsán. *Greco*, kinek működésében keresik *Manet*, *Cézanne* és társaik saját törekvéseik első megnyilvánulását, ezzel a képével nyerte képtárunkban a legméltóbb képviselőjét. Itt még nem nyilatkoznak meg azok a szertelenségei, melyek későbbi művein sokszor már az irrealitás világába mennek. *Petrovics* kijelölése alapján *János-halmi Nemes Marcell* ajándékként került a Szépművészeti Múzeumba.

A *Botticelli*-műhely körébe utalható *Keresztelő János*-kép is nagy értéke a kiállításnak. A képet a katalógus némi fenntartással *Filippino Lippinek* tulajdonítja, a bécsi műpiacon ellenben *Jacopo Sellaio* flórenci művésznek, *Filippino Lippi* tanítványának műveként szerepelt. Mi a magunk részéről a képet monumentalitása miatt sem mernők *Sellaio* kezétől származtatni, aki sokkal kisebb mester volt, hogyses ez a kép tőle eredhetne. Viszont *Filippino Lippinél* is más, puhább, játszibb formákat találunk, hogyses *Keresztelő János* férfias, kemény, szinte markáns alakját e nagy művészhez mernők kapcsolni. Valószínűb talán, hogy e kép — mely technikailag is érdekesség: vászonra van festve, (ami e korban, a XV. század végéig nagy ritkaság — *Botticelli* műhelyében, talán éppen e nagy mester személyes felügyelete alatt készült. A mű *Petrovics Elek* 10 éves igazgatói működésének fordulójára a *Szinyei-Merse Pál*-társaság és a *Budapesti Műbarátok* által kezdeményezett adakozás útján szereztette meg.

A *Bellini*-iskolának tulajdonított trónoló *Madonnánál* első-sorban a nemeslelkű adományozó, néhai *Enyedy Lukácsné*, később gróf *Niczky-Ladányi Andrásné* emlékét kell hódoló tisztelettel köszöntenünk, aki férjének óhajtságát is követve, hét festményt és tizenegy szoborművet hagyományozott a Szépművészeti Múzeumnak, köztük néhány kiváló alkotást. Reátérve most már a festményre, kétségtelenül egy nagyobb műnek, esetleg tryptichonnak volt a középrésze, mely a térdein *Jézust* tartó, ülő *Madonnát* szentektől környezve ábrázolhatta. *Mária*, főképp pedig a kis *Jézus* alakjában kétségtelenül sok a venetói hatás, a képnek velencei származása azonban még korántsem bizonyos.

Pieter de Hooch interieurje is hézagpótló helyet foglal el a múzeum hollandi képei között. A nyitott ablakon beáramló napfény mellett olvasó nő festői témája egyszerű, természetes megoldást nyer a képen.

A régi mesterek szobrai között nagyjelentőségű *Riemen-*

schneider színezett fa-Madonnájának megszerzése. A würzburgi mesternek kitünő műve e szobor, mely azzal is kiválik a többi Riemenschneider-féle alkotás közül, hogy színezését is megtartotta.

A többi régi mestermű közül még *Eckhout* hollandi mesternek, Rembrandt hivatott tanítványának „Elizeus próféta és a sunamiti nő“ című nagy vásznára, *van den Heeken* „Hollandi korcsmai jelentére“, *Nicolaes Maes* arcképeire és *Altomontenak*, a Magyarországon is működött barokk-festőnek „Szent András vértanúsága“ című képére hívjuk fel olvasóink figyelmét, melyek mind értékeket jelentenek a Múzeum gyarapodásában. A szobrok közül kiemeljük még a *Hans Leinbergernek* tulajdonított fa pietá-domborművet, mely a XVI. századeleji német szobrászatnak jellemző alkotása.

A kiállításnak magyar része szintén sok értéket képvisel, becses adalékokat szolgáltat kiváló festőink mélyebb átértéséhez és értékeléséhez. A kiállítás e részének igazi chef d'oeuvreje *Munkácsy Mihály* mezei virágokat vázában ábrázoló csendélete. A mű 1881-ben készült, talán pihenőként a nagyszerű „Kálvária“ előtanulmányai közben. A lazán összetartott csokor a genie utolérhetetlen ügyességével van vászonra vetve s mély színeivel, virtuóz technikájával Munkácsy magyságának örök hirdetője.

Benczur Gyulától öt festményt is látunk. Közülök az „Erdő szélén“ címűt kell legtöbbször becsülnünk. Egyenesen meglepő e kép földes-barnás tónusában a közepen hanyagul, de tudatosan odavetett három kis, kéken csillogó erdei virágocskának megjelenése. A kép a *fiatal Benczurt* a *fiatal Szinyei-Merse* kongeniális társának mutatja a természet képeinek fölfogásában és megörökítésében. A schleissheimi királyi kastély három interieurje a legkülönbözőbb anyagok (bársony, gobelin, butor, stb.) briliáns technikájú festőművészenek érdekes műve. Igazi értéket jelent a múzeum gazdag *Szinyei-Merse Pál* gyűjteményében a „Hinta“ című képhez készített kis részlettanulmány.

Lehetetlen lenne a kiállításon szereplő képek és szobrok mindegyikénél hosszasan időzni, s így csak pár múnél tartunk még rövid pihenőt. *Komlóssy Ede* becsületesen megfestett „Női képmása“, *Aggházy Gyula* „Birkanyája“, *Lotz Károlynak Mészöly Gézáról* festett mesteri arcképe, *Vaszary Jánosnak* a tulzott világitást jól visszaadó „Színpadi jelenete“, *Glatz Oszkár* szolidan megfestett „Bujáki menyecskéje“, *Szőnyi István* belső fejlődésének jellemző momentumaként álló „Ujságot olvasó férfiije“, *Pettenkofen* Ágostnak, a szolnoki művésztelep első alapítójának „Cigányasszonya“, *Mednyánszky László* könnyedén és mégis nagy

megjelenítő erővel festett „Sebesültje“, *Deák Ébner Lajos* két tájképe és *Kőrösfői Kriesch* Aladár poétikus „Tavaszi hangulata“ méltón egészítik ki a magyar festőművészek múzeumi galériáját. *Liptóújvári Stróbl Alajos* ifjúkori önareképe (terracotta) e nagy művésznek fiatalkori, geniális alkotása.

Meg kell még emlékeznünk *Hildebrand Adolfnak* a múzeum számára megszerzett két terrakotta szoborművéről: „Az ős“ című reliefről és Placcit ábrázoló arcképszobráról. Különösen az előbbi a maga szigorúan átgondolt és keresztülvitt reliefstílusával méltóképpen képviseli a nagy német szobrászt nemzeti gyűjteményünkben.

Mint bevezetőben mondtuk, a kiállítás messze felülemelkedik a mindennapi kereteken s hisszük, hogy közönségünk nagyszámban fogja felkeresni az artisztikusan, szépen és tanulságosan elrendezett kiállítást, mely a mai sivár viszonyok között szokásos művészi produkciókon messze túlhaladó művészi élményben és gyönyörűségben részesíti.

*

E havi beszámolómat a Nemzeti Szalon szeptember végén rendezett csoportkiállításával kezdjük. Három piktor: *Dettár György*, *Pádua Kálmán* és *Zajti Ferenc*, valamint *Hamvas Magda* iparművésznő mutatkoztak be ott nagyobb művészi kollekcióval a közönségnek. A festőművészek között *Pádua Kálmán* a legértetesebb tehetség. Napsugaras, hol izzó tűzű, hol szelid melancholiás színű pentelei tájképei, színekben fürdő parasztházai és udvarai a kiállítás legjobb darabjai. Az előtér gyakran elrajzolt és elnagyolt még nála, de egyes képein ezeknek a megoldása is sikerült és semmi sem bántja művészi gyönyörködésünket. *Dettár György* késéggkívül tehetséges festő, de még nem kialakult, határozott egvéniség; innen van, hogy amíg a „Kenesei halászok a Balaton jegén“ című képén a ködös távol briliáns megoldásával elkápráztat s más képein sikerrel próbálkozik meg a naplemente csodás színvilágának visszaadásával, addig több festményén a fölvetett probléma abszolút megoldatlansága lep meg. Hiszük, hogyha tehetségét meghatározott irány szolgálatába fogja állítani, még igen szép eredményeket várhatunk tőle. *Zajti Ferenc* elsősorban aquarellista és a rajz művésze. Festményeiben közel sem tudunk oly zavartalanul gyönyörködni, mint aquarelljában és rajzaiban, hol biztosan, ügyes kézzel állítja elének mondanivalóját. Különösen kedvesek mese-illusztrációi, hol fantáziája gyermeki csapongását és „Zarathustra Zendavesztája“ című művéhez készített képei, amelyekben az ind hitvilágban való mély és őszinte elmerülését figyelhetjük. Arcképei között is akad egy-két figye-

lemreméltó. *Hamvas Magda* kerámiai produkeiói azt mutatják, hogy sokat és jól tanult, de eredetiséget még nem látunk műveiben. *

A „Belvedere“ művészeti szalon új helyiségeinek felavatására a nála eddig kiállító művészek válogatott műveiből rendezett kiállítást. Az így összegyűlt anyagból a szalon igazgatójának, *Fónagy Bélának* rendezésében egyfelől a Belvedere multjára, másfelől jövő programjára nézve is tájékoztat nyerünk. A kiállító művészek legtöbbje még nem kész egyéniség a szó művészi értelmében véve, irányokkal és problémákkal harcolnak s ennek a harcnak a nyoma gyakran erősen kiütözik képeikből, szobraikból. De törekvéseik becsületesek s ők maguk becsületesen küzdenek céljaikért s így gyakran még szélsőséges álláspontjukkal is szimpatikusak. Grafikai munkáik talán jobban sikerültek, mint festményeik. Néhány igen finom artisztikus rajzot volt alkalmunk látni a kiállításon. A szobrászok közül *Csorba Géza* két női fejét kell kiemelnünk, amelyekben a fiatal művész fejlődésének igen magas fokára érkezett. Az egyéb művészek közül csak emlékezetből idézzük *Boromissza Tibor*, *Bornemissza Gábor*, *Réth Alfréd*, *Blattner Géza*, *Czóbel Béla* és *Perlrott Csaba Vilmos* nevét, bár a többiek is megérdemelnék a megemlítést.

Az Ernszt-Múzeumban *Farkas István* és *Gimes Lajos* festők és *Torday Schilling Oszkár* grafikus gyűjteményei láthatók. *Farkas István* bár még forrásban levő, de erős, önálló művészegyéniség. A színek imádója, mindent színekben fejez ki, színteltjainak fokozott egymás mellé állításával igen jól tudja jellemezni tárgyát, melynek formai hatása is szembeötlő. Mindenestre érdeklődéssel várjuk ennek a kétségtelen tehetségnek további kibontakozását. *Gimes Lajos* mint táj- és városképfestő jelenik meg gyűjteményével. Tájrészletei kiválasztásában, városképei beállításában hatásosságra törekszik. Színei nem tulságosan összetettek s különösen téli tájképeiben szinte szokatlanul hat az az egyszerűség, amivel hangulatait vászonra veti. Cseruzarajzaiban talán még több művészi készség és ügyesség érvényesül, mint festményeiben. *T. Schilling Oszkár* grafikájában újat nem igen találunk, de ötletesen, technikailag igen jól felkészülten készíti rézkarcait.

Az Iparművészeti Társulat őszi kiállításával avatja föl új otthonát, az Andrassy-úti régi Múcsarnok épületét. *Györgyi Kálmán* igazgatóé az érdem, hogy hazai iparművészetünk csaknem minden ága választékos, elegáns s művészi darabokkal van képviselve, kiállító iparművészeink és iparművésznőink érdeme pedig, hogy ez alkalommal legjava munkáikkal segítik elő

ennek a tárlatnak s egyuttal vásárnak is a sikerét. A kiállításon néhány kitűnő butordarab reprezentálja a lakásművészetet; a kis plasztikai rész talán a kiállítás legörvendetesebb eredménye. Kitűnő szobrászművészeink egész sora vesz részt a kiállításon és *Kisfaludi, Strobl, Pásztor, Szentgyörgyi, Medgyessy, Lux Elek* művei nagy gyönyörűséget okoznak a nézőnek. A keramikát néhány kitűnő Zsolnay-váza, valamint *Borszéký Frigyes és Ligeti Miklós* művei képviselik. Az ötvösművészeti részben pedig *Kiss Ferenc* alkotásai ragadják meg legjobban figyelmünket. Az *Izabella Háziipar-Egyesület* és az *Országos Magyar Háziipari Szövetkezet* szöttéseiben és hímzéseiben fölfedezzük ennek a régi magyar népművészeti ágnek néhány már-már veszendőnek indult csodás értékű mintáját. Az újabban nagy virágzásnak indult szőnyegszövést a *Gödöllői Textiltelep* és a *Greco Gobelin-Műhely* készítményei képviselik; a technikailag elsőrangú, művészileg kiváló alkotások becsületére válnak készítőiknek.

A kiállítás, mely egyuttal állandó műipari vásár is, alkalmat ad a nagyközönségnek, hogy berendezése hiányosságait — már akinek erre a mai nehéz világban pénze van — első kézből, igazán művészi tárgyakkal felfrissíthesse, állandóan kiegészülő anyagával pedig hű tükre lesz iparművészetünk fejlődésének.

Oroszlán Zoltán.

Hibaigazítás. Október havi számunk 465. oldalán az alulról számított második sorban idéző jel közt olvasható „kishitűségét“ kifejezés helyett „hithűségét“ kifejezés értendő.

feljegyzési és keresztelési könyve 1701—1717. Pécs, 1924. — A belső-somogyi ref. egyesület 1923-ik évi évkönyve. Kaposvár, 1924. — Közművelődés, 1924. 7—8. — *Dr. Rajka* László: Szavalókönyv. *Dr. György* Lajos: Históriai könyvecske, *Dr. Csúry* Bálint: Magyar lakodalom (Mind a három, A Magyar Nép Könyvtára, szerk. Gyallay Domokos Kolozsvár, c. gyűjteményes vállalatból.) — *Tóth* István: Álomtragédia. Kolozsvár, 1924. — *Pap* József: Első könyv. Kolozsvár, 1924. — *Nyirő* József: Jézus faragó ember. Minerva-Kolozsvár, 1924. — *Tavaszy* Sándor: A jelenkor szellemi válsága. Kolozsvár, 1923. — *Gyárfás* Elemér: Erdélyi problémák 1903—1923. Kolozsvár, 1923. — *Kristóf* György: Petőfi és Madách. Minerva-Kolozsvár, 1923. — *Dr. Borbély* István: A magyar irodalom története. Kolozsvár, 1924. — *Dr. Bitay* Árpád: A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Gyulafehérvár, 1922. — Bethesda júl.—szept.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, hogy a maga közönségével minél közvetlenebb érintkezésbe jusson, a fővárosban és a vidéken irodalmi estétet rendez magas színvonalú előadásokkal, amelyeknek megtartását társadalmunk vezető egyéniségei (írók, tudósok, művészek) vállalták. Veszprémben, Székesfehérvárott és Szentesen voltak eddig ily irodalmi esték és előkészületben van több város. Szeretettel kérjük azon helyek vezetőségét, ahová Társaságunkat meghívták, várják meg türelemmel, míg a titkár a programot előkészíti. Mindenüvé elmegyünk, ahová hívtak bennünket, nem maradunk el sehonnan.

Tagtársainkat és barátainkat kérjük, hogy elmulasztott második félévi előfizetési díjaikat fizessék be, hogy ne legyünk kénytelenek a következő hónapban számukra a lap további küldését beszüntetni. A nyomdaárak az előbbi szám megjelenése óta nem lettek alacsonyabbak, anyagi helyzetünk észrevehetően nem javult. Rászorulunk tehát a pártfogók és tagdíjfizetők minél számosabb jelentkezésére.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVEISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkészi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkészi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedicióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpenztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K.
Előfizetési díj az új negyedevre nem tagoknak 20.000 K.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: 186—87.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket
a főbizományos is elfogad.

A PROTESTÁNS SZEMLE f. évi 1. és 2. száma teljesen elfogyott. Bizalommal kérjük azon tagtársainkat, akiknek módjukban áll lemondani e számokról, kegyeskedjenek azt kiadóhivatalunk címére (Kálvin-ter 8.) visszaküldeni, hogy újabban jelentkező tagtársaink számára hozzáférhetővé tehessük a hiányzó példányt.

Price: $\frac{1}{2}$ year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Székely A. Antal.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ZSINKA FERENC

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM

Révész Imre: A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása.
(Eredmények és föladatak. Vége.)

Thaly Lóránt: Vigasztaló. (Vers.)

Pukánszky Béla: Az ágostai hitvallás megszilárdulása az erdélyi szászok között.

Porkoláb István: Mese a képerkeretről.

Vályi Nagy Géza: Látomás. (Vers.)

KÜLFÖLDI SZEMLE: Egyesülési törekvések az anglikán és a keleti egyházak között. *Berkes József*.

KRITIKAI SZEMLE: Zsigmond Ferenc: Jókai. *Baros Gyula*. — Porkoláb István: Álló toronyóra. *Sz. D.* — Tormay Cecil: Megállt az óra. *Gulyás Sándor*. — Regények. *Zsigmond Ferenc*. — Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába. *Varga Sándor*. — Chronologia. *Gárdonyi Albert*. — Modern földrajz és oktatása. *Németh József*. Népakadémia. *Dr. Gesztelyi Nagy László*. — Incze Gábor: Az Örök-kevalóság tornácában. *ri.* — A vadkan s a többi. (Színpadi beszámoló.) *Szilágyi Dezső*. — Kiállítások. *Oroszlán Zoltán*.

E SZÁM ÁRA 10.000 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TARSASÁG KIADÁSA.

A Protestáns Szemle munkatársai az 1924. évben.

Albrecht Ferenc
Alföldy András
Áprily Lajos
Baja Mihály
Baros Gyula
Bartók György
Bartóky József
Berkes József
Bodor Aladár
Bruckner Győző
Buza László
Csikesz Sándor
Gárdonyi Albert
Gulyás Sándor
Gyökössy Endre
Harsányi István
Harsányi Kálmán
Horváth Henrik
id. Imre József
Isoz Kálmán
Izsákné Székely Erzsébet
Karácsony Sándor
Kisbán Miklós
Kozma Andor
Lampérth Géza
Lőrinczy György
Mályusz Elemér
Máthé Elek
Mikler Károly
Moravcsik Gyuláné
Muraközy Gyula

gesztelyi Nagy László
Nagy József
Németh József
Nyireő István
Oroszlán Zoltán
Patay Pál
Pásztor József
Porkoláb István
Pukánszky Béla
Ravasz László
Raffay Sándor
Rác Lajos
Reményik Sándor
Révész Imre
Ritoók Emma
Schneller István
Schöpflin Aladár
Sídó Zoltán
Szabadi Béla
Szabolcska Mihály
Szabó Aladár
Szilády Zoltán
Szilágyi Dezső
Szöllősy István
Szönyi Sándor
Tankó Béla
Thaly Lóránt
Varga Sándor
Vargha Gyula
Vályi Nagy Géza
Zilahy Lajos

Zsigmond Ferenc

A magyarországi protestantizmus tudományos történetírása.

(Eredmények és föladatak.)

II.

Nem szeretném, hogyha az eddig elhangzottakból bárki is lekicsinylést hallana ki. Én nálam hálásabban senki sem képes és senki sem kész méltányolni mindazt a pozitív eredményt, amely a hazai protestáns tudományos egyháztörténetírás terén, akár pusztá adatgyűjtésben, akár kritikai feldolgozásban eleddig eléretett. S azt hiszem, elég alapos áttekintésem van mindazokról a sajátos nehézségekről is, amelyek az egyes egyháztörténészek jószándékától, képességeitől és tanultságától függetlenül mindmáig útját állták egy, a mai-nál magasabb tudományos fejlettség létrejöttének. Nem felejttem el sem a protestáns egyházak viharokkal teljes multját, sem a tudományos munkálkodásra elsősorban elhivatott és kötelezett tagjaik és alkalmazottaik nagy többségének mai és mindenkori anyagi nyomorúságait (pl. ez mind a kettő olyan gátló körülmény, amelyekkel a százság a XVII. század vége óta alig ismerős!). Nem felejttem el a magyar állami művelődéspolitikának és a secularis tudományos közvéleménynek a protestáns tudományossággal szemben egész a legújabb időkig tanusított mostoha vagy a legjobb esetben közömbös, de semmiképen sem fejlesztő magatartását (amelyről különben e dolgozat elején, már emlékeztem is). Nem téveszttem szem elől azt a fontos körülményt sem, hogy maga a magyarországi protestáns egyházi élet az ő belső szétdaraboltságával — amelyhez, fájdalom, most már az erőszakos külső szétdaraboltság is járul Trianon óta! — a legkevésbé sem alkalmas melegágya oly tudományos törekvéseknek, amelyek sikeréhez az egyik alapföltétel, az egységes áttekintés és az annak megfelelő közös munkaszervezetbe való összefogás lett volna. Mindezen és még sok más nehézséget lelkiismeretesen nyil-

vántartva és mérlegelve, mégis csak ki kell mondanom azt, hogy az eddig elért, eléggé meg nem becsülhető és meg nem hálálható eredmények 90 százalékukban még csak épületkövek, — olyik művésziiesen kifaragott, a többség egészen durva — amelyeknek az egységes terv szerint emelendő nagy tudományépületbe még ezután kell a maguk rendelt helyén beledolgoztatniok s amelyeknek valódi és teljes értéke majd csak akkor és úgy lesz nyilvánvalóvá. Nemcsak hálátlan, de nagyon botor viselkedés volna az elődök munkatermékeiből csak egy porszemnyit is értéktelennek nyilvánítani anélkül, hogy lassú, türelmes munkával kipróbálnók a nagy terv egy kicsiny, de integráns pontjára beillesztését; ám viszont a kegyeletnek épp oly botor túlzása volna azt mondani a földön heverő, esetleg itt-ott szeszélyes tervszerűtlenséggel föl-föltornyosuló kötömegekre, csak azért, mert nagyrabecsült elődeink hordták össze, hogy az már kész vagy legalább is egységes terv szerinti készülő épület.

Hogyan képzelem én el ezek után ennek az építkezésnek a legközelebbi feladatait: erre hadd adjak még a következőkben rövid feleletet.

Minden, mai fogalmak szerint csak valamennyire is fejlett és fejlődésben levő tudományos történetírás két főirányban halad, úgymint a szélesség és a mélység irányában. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy egymást váltakozóan kiegészítve folytania kell benne úgy a nagyobb synthésisekre törekvő, mint a monographikus munkának. Ez a kétirányú munka ugyanis egymással állandóan szabályozó, ösztönző és fejlesztő szerepet tölt be. Minden nagyobb synthetikus munkát kényszerű világossággal utal a történelmi ismeretnek azokra a hézagaira, amelyek először még forráskutatást s annak alapján létrejövő monographikus földolgozást várnak. És viszont: új eredményeket fölszínre hozó monographikus munkálatok mindennél hathatósbban ösztökélik a tudományos szellemet arra, hogy ez új eredmények szerves beillesztésével egy, az addiginál tökéletesebb, egységesebb és mélyebb magyarázatokat nyújtó synthésist létesítsen.

Már most az a kérdés, hogy a magyarországi protestántizmus történettudományának mai állásából melyik irányban vezetendő tovább a munka? Mikre van ezidő szerint nagyobb szükség: nagy, áttekintő összefoglalásokra-e vagy pedig elmélyítő monographiákra?

Azt hiszem, már a főntebb előadottakban benne van a felelet erre a kérdésre. Én legalább határozottan úgy látom a helyzetet, hogy ma nem a szélesítés, hanem a mélyítés, tehát

a monographikus munkálkodásnak úgy mennyiségi, mint, még sokkal inkább, minőségi fejlesztése volna a jóval sürgősebbik feladat. Nagy összefoglalásokban, éppen a legutóbbi két-három évtized nagyérdemű s részben elsőrangú termékeiként, egyáltalában nincsen hiány. Bírunk nemcsak nagyszámú, kisebb, de önmagukban véve nagyon jelentős, területi, faji, időbeli egységek történetét felölelő synthetikus dolgozatot, (ilyenek az egyházmegyék, egyházkerületek történetei, amelyek között, a pusztá nyersanyagközlésen alig túlmenő nagyszámú kezdetleges, de természetesen így sem értéktelen munkálaton kívül olyan elsőrendű történetírói kézségről és tudományos készületségről tanuskodó kiváló synthetikus is akadnak, mint pl. a Pokoly József erdélyi református és a Payr Sándor dunamelléki ev. történelme; ilyen a már említett százsz egyháztörténelem; ilyen, a maguk nemében végtelenül becses dolgozatok a Zoványi Jenő összefoglaló reformációtörténelme és a Bruckner Győző nagyszabású műve a Szepesség reformációjáról és ellenreformációjáról, hogy csak az újabbakról és legújabbakról emlékezzünk!) de bírjuk az egész magyarországi protestántizmus fejlődésének egységes, összefoglaló áttekintését is a Zsilinszky—Farkas—Kovács—Pokoly-féle szép és nagy kiadványban, amely, részlethiányai mellett is, egészben véve hű, némely pontján egyenesen művészi összegezés a keletkezése idejében (1907) többé vagy kevésbbé feldolgozottan rendelkezésre állott egyháztörténelmi ismereteknek. Ezzel a synthetikus készlettel, nézetem szerint, jó darab ideig be lehet érní. Mindaddig ugyanis, amíg a monographikus munkálkodás a jelzettem értelemben és irányokban meg nem gazdagodik és el nem mélyül, nem lehet remélni azt, hogy a synthetikus munka az eddig elértnél tökéletesebb fokra emelkedjék. Ezért nemcsak az volna elhamarkodott s részben hiábavaló fáradozás, hogy ha egy vagy több tudósunk máris új egyetemes synthesisre törekednék, mert ez, a föntebb említett nagy összefoglaló kiadványhoz képest egészben véve nem jelenthetne magasabb színvonalat; de még a nagyobb részegységek összegezésével sem volna szükséges sietni a megfelelő monographikus kutatásoknak sokszor teljes hiányában. Ehelyett minden földolgozó erőt ez utóbbiakra kellene fordítani. Hiszen ezen a téren a pusztá külsőleges számbavétel már rendkívül nagy és sürgősen pótlendő hiányokat mutat. Még sokkal nagyobbaknak tűnnek ezek föl, ha a tudományos, szellemtörténelmi problematika szempontjából nézzük őket. Hogy a Debreczenhez legközelebb eső témákból és problémákból induljak ki: mindmáig teljesen nélkülözzük pl. a debre-

czeni református egyháznak hozzá méltó terjedelmű és szellemű történelmét; a debreczeni kollégium történelmét csak „adattári rendszerben“ bírjuk, vagyis egy nagyérdemű anyaggyűjtésnek olyan-amilyen chronologikus egybefűzésével, de teljesen nélkülözzük az ezen intézetben folyt hatalmas, több százados magyar kultúrális munka szellemtörténeti feldolgozását, vallási és pedagógiai értékrendszerének, ezek változásának, fejlődésének föl kutatását és kidomborítását. Debreczen nemrég jubilált reformátora, Méliusz Péter, több hozzá hasonló nagy alakkal (pl. Szegedi Kis Istvánnal) együtt, maiglan hiába vár hozzá méltó történészre, aki életének és műveinek necsak külsőségeit füzögesse föl a kritikai pragmatizmus fonalára, hanem, beható analytikus s majd synthetikus munkával, sokat emlegetett, de kevésbé ismert „szellemét“ is föltámassza. A tiszántúli református egyházkerületnek ezeken kívül is seregestől lehetne elősorolni olyan nagyhirű és nagymultú egyházait, iskoláit, történelmi alakjait, amelyekre és akikre vonatkozó összes hozzáférhető ismereteink kimerülnek egynéhány felületes vázlatban, sovány cikkben. De ugyanez a helyzet egyebütt is és nemcsak a református protestantizmus területén. Monographikus témák és problémák, még pedig a lehető legsarkalatosabbak, mindenütt oly bőven akadnak, hogy feldolgozásuk és megfajtésük nélkül, fráziszerű megkerülésükkel vagy gyors, kapkodó elintézésükkel tulajdonképen a jelen és jövőndő egész magyarországi protestáns egyháztörténelmi tudományosság a sötétbe ugrik és a levegőbe épít. Ilyenek, hogy csak egynéhányat soroljak föl — amelyeknek számát tetszés szerint lehet aztán szaporítani — a Sinai Miklós személyisége, kora, harcai, pere; a pátens-harc; Boeskaynak, Bethlen Gábornak, a Rákócziaknak, Lórántfy Zsuzsánnának kifejezetten valláspsychologiai szempontból feldolgozandó tudományos jellemrajzai; a XVI. század protestáns magyar világi representative man-jeinek megvizsgálása ugyanígy stb., stb.; továbbá az egyházalkotmány és szervezet, az egyházjog, a kultusz, a vallási és theologiai gondolkodás, a gyakorlati kegyesség és erkölcsiség, a nevelés, az egyetemes kultúrára tett hatások története, személyiségek és részproblémák szerint a monographiák egész sorozatában földolgozva; találomra említsük meg pl. a következőket: a presbiteri eszme fokozatos térhódítása; az énekeskönyvek, a liturgiák, az egyházi beszéd története; monographiák az összes számottevő theologusokról; az unitárius tan keletkezése, fejlődése, változásai, elágazásai; a nagy fordulat a rationalismusba a XVIII. század derekán; a protestáns unio és a római katolikusok-

kal való reunio kísérletei; a kegyességképző irodalom; az egyházfegyelem az ősprótestántizmusban s később; a nevelés-
oktatási rendszerek történelmi érvényesülése; a protestáns élet
és szellem átalakító hatása a városi kultúrára, lecsapódásai
költészetben, egyéb irodalomban stb., stb. Mindezek a (sokszo-
rosan szaporítható számú) témák és problémák ma egyszerűen
megkerülhetetlenek s földolgozásuk, illetőleg megoldásuk
elsődleges és sürgős előfeltétele annak, hogy a hazai protes-
tántizmus multjáról tudományosan elfogadható, szélességben
és mélységben arányosan terjedt, független és tárgyyszerű ké-
pünk lehessen valamikor. A protestáns egyháztörténeti tudó-
sok becsvágját ma, szerintem, ezeknek és a hasonló monogra-
phikus kérdéseknek kell izgatniok, erejüknek ezek megfejté-
sére kell koncentrálnia. Igazán alapos, komoly, szolid, szép
munkát ma csak ebben az irányban végezhetnek; az elietett
nagyobb synthesiseket az utókor többször emlegeti rosszaló-
lag, mint dícsérőleg. A tudományos askesis természetesen bár-
mely munkában tiszteletre, sőt csodálatraméltó; de a tudás
egyetemes fejlődése és mélyülése szempontjából a végső ér-
téke mégis csak azon dől el, érettek-e a gyümölcsei.

A synthetikus munka további lépései tehát mindaddig
várathatnak magukra, amíg az elsorolt és a hasonló monogra-
phikus föladatok meg nem oldatnak. Nem így állunk azon-
ban az adatgyűjtéssel és forráskiadással, amely tevékenység
ugyanis egy pillanatra sem függeszthető fel azon a címen,
hogy vannak előtte elvégezendő sürgősebb teendők is. A mo-
nographikus munkának egész csoport témája és problémája
van olyan, amelyeknek a megoldására a jelenleg kiadott ok-
leveles és egyéb források elégtelenek. Abban a helyzetben vi-
szont sokszor éppen az egyébként leghivatottabb és dolgozni
legjobban vágyó tudósok nincsenek, — különösen a szellemi
munkások mai köznyomorúsága idején — hogy a maguk ere-
jén és áldozataival bírjanak hozzájutni levéltárak és könyv-
tárak féltve őrzött, publikálatlan kincseihez. De meg — mind-
ezektől el is tekintve — minden fejlettebb történettudomá-
nyosság munkaképességét és szüntelen továbbfejlődését csak
a kifogástalan publikációkban egyre növekvő mértékkel ren-
delkezésre álló nyersanyag képes táplálni és biztosítani. Ha-
zai protestáns történettudományosságunk e részben a kiegye-
zés óta nagyon sokat tett ugyan, de nem eléggé rendszeresen
és egyébként sem kielégítően. Aránylag nagyon sok okleveles
és egyéb forráseditio jelent meg pusztá magánvállalkozás-
ként, megfelelő tudományos ellenőrzés nélkül, amelynek nyil-
vánvaló és bántó hiányait semmiképen nem feledtetheti a szor-

galmas és áldozatkész gyűjtő lelkesedése. Rengeteg értékes anyag pedig még most is a nem mindig könnyen hozzáférhető levél- és könyvtárakban porosodik, a legkevesebektől ismerve: még jó, ha ezek egyike-másika időnként, nagyritkán, legalább az elenchesát, illetőleg katalogusát közzéteszi. Oly elsőrendű forrásértékű műveknek, mint aminők a Sinai Miklós elvi és történelmi vonatkozású nagy dolgozatai, a Rezik János Gymnasiológiája, a Kénosi Tózsér—Uzoni Fosztó-féle nagy unitárius egyháztörténelem, sok más hasonlóval együtt mindmáig kéziratban (nagy részének még hozzá ma idegen uralom alatt álló helyeken) maradása és hagyása naponként növekvő kár, sőt vétek. A XVI—XVII. századi nyomtatott vallási és theologiai irodalom ritka vagy egyetlen példányainak facsimiléekben vagy egyébként való ujrakiadása szintén sajnálatosan sokáig várat magára. Viszont a XVIII. század óta rohamosan növekedett, majd némely téren egyenesen megduzzadt protestáns egyházi irodalom tömkelegét (ideértve az időszaki sajtóban megjelent, történeti szempontból maradandóbb értékű közleményeket is) ma már csak egy megfelelő, tudományos rendszerességgel készítendő könyvészeti kalauz segítségével lehetne sikeresen, tengersok bosszúság és időpazarlás nélkül, meglábalni. Egy ilyen kalauznak, úgyszintén egy, a protestáns egyházi írók életét és műveit lexikonszerűen tárgyaló kiadványnak (leginkább a Zoványi-féle „Theologiai Ismeretek Tára“-ból a magyar rész javított és bővített új kiadásának) létrejötte nélkül ólomlábon járásra van kárhóztatva a kutatás, amelynek pedig, amint láttuk, annyi halaszthatatlan elvégezni valója volna.

Természetesen ma nagyon is hozzászoktunk — s protestáns egyházi körök, többé-kevésbé tiszteletreméltó okokból, tán még jobban hozzászoktak, mint mások — az ilyen és hasonló jámbor tudományos óhajtasokra egy, szinte már reflexszerű sóhajjal válaszolni: de hol van mindezekhez a megfelelő számú és képességű ember s főként a megfelelő anyagi erő? Én is látom és elismerem a ma fennforgó nagy nehézségeket úgy személyi, mint finaciális tekintetben és mégis kénytelen vagyok azt mondani, hogy ezek már most, ebben a pillanatban sem teljesen leküzdhetetlenek. Igaz, hogy avatott, képzett, rendszeresen és szakszerűen munkálkodó és munkálkodható protestáns egyháztörténészeink száma ma aránylag rendkívül csekély a csonka hazában is, a leszakított területeken is (leszámítva az e tekintetben is legszerencsésebb erdélyi százsokat), de ezek egy részének, theologiai tanári katedrában ülven, módja van magának intensiv szemináriumi

munka útján munkatársakat és *sucrescentiát* nevelni, az alkalmasoknak és hajlamosoknak talált *theologus-ifjakkal* a szemináriumokban a bibliographiai és egyéb kézműves előmunkákat jó részét rendszeresen el is végeztetni — amely rendkívüli teherkönnyítés a külföldi egyetemi tudományosság óriási teljesítményeinek egyik fő titka! — és általában a leendő lelkipásztori nemzedékbe a mainál jóval több érzéket és megbecsülést beleoltani egyházuk történelme és annak emlékei iránt. Minden papból nem lehet kész tudós mint egyéb, úgy a hazai egyháztörténelmi szakban sem; de annyit, mint minimumot, minden paptól el lehetne várni s arra őket, megfelelő formában, hivatalosan is el lehetne kötelezni, hogy ki-ki legalább a saját egyházközsége történetével tisztában legyen, az arra vonatkozó írott és egyéb emlékeket gyűjtse, gondolzza, ha teheti, publikálja vagy publikáltassa, romlani, kallódni, feledésbe merülni ne engedje: ehhez igazán nem kell sem tenger pénz, sem egetverő tudomány, csak némi érzék és némi lelkiismeret, amit *adni* ugyan nem lehet sem az egyetemeken, sem a főiskolákon, de *nevelni* már lehet.

Igen nagy mértékben megkönnyítené továbbá az itt felsorolt feladatokat elvégzését, ha valamelyes egységes munkaszervezetet lehetne létesíteni a magyarországi protestántizmus történelmének tudományos művelésére. Hiszen a három magyarországi protestáns egyház története, különösen az alapvetés korában, de később is, részben természetes, részben kényszerű okokból annyi ezer szállal van egymásba szövődve, hogy pusztán már ez az egy körülmény is tiltakozik e téren az interprotestáns felekezeti különbségek aggályos fenntartogatása ellen, arról nem is szólva, hogy tervszerűségben, erőösszpontosításban, idő- és költségmegtakarításban micsoda hátrátételt és veszteséget jelent, ha mindegyik felekezet, akár hivatalos egyháza, akár irodalmi és társadalmi szervezetei útján külön-külön próbál megbirkózni a maga föladataival, sokszor túlon túl nagy helyet engedve mellékszempontok érvényesülésének s nem küszöbölve ki, sőt elősegítve a dilettantizmus jácaratú balfogásait. Én meg vagyok arról győződve, hogy egy ilyen munkaszervezet létesítése — megfelelő módon való bekapcsolásával az elszakított országrészekben működő szaktudósoknak is — a kényelmességen és a maradiságon kívül semmi néven nevezendő komoly akadályba nem ütközik. Anyagiakba legkevéssé, mert hiszen ennek a létesítendő Egyháztörténelmi Társaságnak egyelőre nem annyira a kiadás, mint a gyűjtés volna a föladata, úgy a történelmi

anyag, mint a pénz tekintetében, ennek a gyűjtésnek pedig megfelelő szervezés esetén nem maradhatna el a sikere.

Akár ez a — vajha mielőbb megalakulandó — társaság, akár a ma fennálló munkaszervezetek valamelyike (leginkább az e tekintetben legszebb multtal bíró Magyar Protestáns Irodalmi Társaság) legalább is egy kiadványt tartoznék már a mai, nagyon nehéz időkben megindítani: nevezetesen egy, akármilyen nagy időközökben megjelenő szakfolyóiratot, mely nem pusztán okleveles és egyéb forráspublikációkat ölelne föl, hanem egyéb, a hazai protestáns egyháztörténelem körébe vágó, természetesen kizárólag tudományos szakdolgozatokat is, amellet rendszeres kritikai és könyvészeti rovatot tartana fenn. Tudományfejlesztés és tudósnevelés szempontjából egyformán nélkülözhetetlen eszköz egy ilyen sajtószerv, amellet rendkívül nagy teherkönnyítés az olyan vallásos és egyházi lapokra, folyóiratokra nézve, amelyek, tágabb közönségük más igényei miatt, ilyen szakdolgozatokat csak elszórtan, rendszertelenül, jóformán dugva közölhetnek.

Ami pedig egy ilyen vállalatnak s a hozzá hasonlóknak a finanszírozását illeti, hát ez sem volna éppen megoldhatatlan feladat. Ha egyszer a hivatalos egyházak, felülről és egységesen megállapított kötelező kulcs szerint, mind maguk vállalják a teherből a megfelelő részt, mind egyházközsegeikkel és iskoláikkal, általában minden fennhatóságuk alatt álló s erre kötelezhető jogi személlyel vállaltatják: ezzel a szükséges fenntartási összeg háromnegyedrészre már biztosítva van. Ezen s magánosok és világi testületek részvételén kívül maga az állam is kötelezve volna ezen a téren a mindenkori erejét telhetőleg segédkezni nyújtani. Hiszen amit az állam az egyháztörténetírás szigorúan tudományos művelése céljára adna, azt nem a felekezeteknek, hanem a magyar művelődésnek adná első renden, éppen úgy, mint ahogy egy műemlék-számba menő régi templom restaurálásával sem az illető felekezetet támogatja tulajdonképen, hanem a magyar kultúrának egy dicső emlékét menti s ezáltal a mindenkori magyar szellemi életet gazdagítja meg. Művelt, nagy nyugati államokban a „leglaikusabb“ hivatalos kultúra- és tudománypolitika sem zárkózik el a szigorúan tudományos jellegét megőrző vallás- és egyháztörténetírásnak az egyéb tudományágakra fordított támogatás arányában való anyagi elősegítésétől: a Doumergue Emil nagyszerű, eddig 5 kötetes Kálvin-monographiáját (Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps) már a szeparáció óta koszorúzta meg a Francia Akadémia!

Ezekben kívántam röviden szemlét tartani a magyarországi protestántizmus tudományos történetírásának legújabb eredményei és legközelebbi feladatai fölött. E sorok írása közben sokszor elfogott a kétség és az önvád: vajjon nem vakmerőség-e ez a, tudom, minden önmérséklete mellett is erősen kritikai szemle olyanoknak a munkásságával szemben, akikre egyébként úgy én, mint velem együtt minden fiatalabb szakember, csak csodálva nézhetünk és csak hálával gondolhatunk; s másrészt nem pusztá légvárepítgetés-e a legközelebbi feladatok körének akármily szerény megvonása is a közismert „mai viszonyok“ között? De lelkiismeretem mégis megnyugtatott, mert azt mondotta, hogy ezeknek a kérdéseknek úgysem a „*quis?*“, hanem a „*quid?*“ fórumán kell majd eldőlniök s másfelől azt, hogy „még a borsón is szépet álmodni“ joga, sőt kötelessége nemcsak a platói géniének, hanem a tudomány legszürkébb és legszerényebb munkásának is.

Révész Imre.

Vigasztaló.

*Oh, ne gyötörjön, oh, ne bánjad.
Lépten-nyomon ha száll utánad
Egy szürke fátyol,
Ha minden tetted, boldogságod
A föld sarába hullni látod
A gyarlóságtól!*

*A rossz csak lassan válik jóvá.
A Jó csak lassan válik jobbá
A küzdelemben,
Lassan kihull a szív salakja,
És Megváltód fehér alakja
Elédbe lebben.*

*Tisztább világ felé vezérel,
És felemel áldott kezével
A föld porából...
Oh, ne gyötörjön, oh, ne bánjad,
Lépten-nyomon ha száll utánad
Egy szürke fátyol...*

Thaly Lóránt.

Az ágostai hitvallás megszilárdulása az erdélyi szászok között.

(Schullerus Adolf könyvéhez: *Luthers Sprache in Siebenbürgen. II. Die Augustana in Siebenbürgen. Hermannstadt. 1923.*)

Az erdélyi szászok dogmatikai harca az ágostai hitvallás tisztaságáért századokra kiható következményeit és eredményeit tekintve, jelentőségében erősen átlépi az egyháztörténet kereteit. A dogmatikai viták viháraiban épül ki lassanként az önálló erdélyi szász evangélikus egyház, a speciális szász kultúra legerősebb védőbástyája és fenntartója. Ez az egyház az ágostai hitvallás alapján állva, megalakulásakor különvállik a svájci reformációhoz vagy az unitarizmushoz csatlakozó erdélyi magyar protestáns egyházaktól, sőt szembenáll velük. A további fejlődésben, az ellenreformáció küzdelmeiben a dogmatikai ellentétek lassanként elsimulnak, de megmarad a szász egyháznak a magyar egyházakkal szemben való nemzetiségi különállása, sőt bizonyos tekintetben szembenállása is. Ez az erős egyházzervezeti elkülönültség, amely ilyen mértékben a magyarországi németiség körében seholsem található meg, az egész erdélyi szász szellemi életet is új irányba terelte. Ez a szász szellemi élet is mintegy elszigetelten áll a magyarsággal és problémáival szemben, ösztönzéseit legtöbbször közvetlenül Németországból vagy Bécsből kapja. Az ágostai hitvallású erdélyi szászok dogmatikai harca a református és unitárius magyarsággal szemben e különálló szász kultúra kialakulásának egyik fontos állomása. *Schullerus Adolf* az erdélyi szász művelődéstörténet legtermékenyebb és legnagyobb tekintélyű munkása, mélyreható kutatásokon felépült, kitűnően megírt tanulmányban tárja elénk e dogmatikai harc lefolyását. A küzdelem nemzetiségi vonatkozásait azonban — nem tudjuk, véletlenül vagy szándékosan — mintha kissé elhanyagolná. Nem lesz tehát érdektelen, ha *Schullerus* könyvé-

nek anyagát ismertetve, fejtegetéseit főképp a magyar-szász viszony szempontjából, némileg kiegészítjük.

A dogmatikai kérdések Honterus reformációs könyvének megjelenése után maguktól vetődnek fel s az ágostai hitvallás értelmezését illetőleg, egyideig a szász papság körében is meg lehetős egyenetlenségek vannak. Damasus Dürr, az erdélyi szászok nagy prédikátora a XVI. században, találóan jellemzi ezeket az állapotokat egyik beszédében: „In der kirchen zwischen den geistlichen ist vil hadder. Einer will nicht haben drei personen im göttlichen wesen, der ander verlaugnet den heiligen geist und macht aus dem ewigen son gottes einen schlechten zeitlichen Menschen, dem dritten gefelt nicht die kindertauf, der virt irret vom abendtmahl des hern, der funft ergert sich an der ewigen fürsehung gotts. Mancher glaubt kein auferstehung der todten, und also fort an, wie vil sin: die verwerren die Christliche leer und betrüben die gewissen der armen zuhörer dermassen, das sie schier nicht wissen, welchem teufel sie glauben sollen.“ Dürr jellemzése aligha vonatkozik csupán az erdélyi szász egyházra, mert abban az időben, amikor ezt a beszédet elmondta (1569 adventjén), a szászok már egységesek voltak a lutheri szellemben értelmezett ágostai hitvallás, védelmében. De hogy az erdélyi szász pápok közt is voltak olyanok, akik könnyen hajlottak különféle „tévtanokhoz“, főképp a szakramentáriussághoz, azt mutatják Honterus reformációs könyvének egyes részei (különösen a 14. és 15. szakasz), amelyben a szektárius papok ellen irányuló rendelkezéseket találunk.

Honterus egyházának nehéz küzdelmeket kellett megvívnia, míg a reformációs könyv általános rendelkezéseitől az Unglerus-féle *Formulá*-hoz, az ágostai hitvallásnak e szigoruan lutheri szellemben megszerkesztett minden kényes részletkérdésre kiterjedő származékához eljutott. A lutheri tanok ellen intézett támadások középpontja a XVI. század folyamán csaknem teljesen magyarrá lett Kolozsvár, főképviselője két szász származású reformátor, *Dávid* Ferenc, Erasmus vallásos tanításának legnagyobb örököse és *Heltai* Gáspár, a felvirágzó magyar irodalom legtevékenyebb munkása. Eleinte szász fajtestvéreikkel teljes egyetértésben védve Luther tanításait, lassanként a svájci reformáció, majd az unitarizmus apostolaivá lesznek s miután mozgalmukba nem sikerül belekapcsolni a szásztságot, ezzel is épp úgy szakítanak, mint a lutheranizmussal vagy a kálvinizmussal.

Kezdetben azonban éppen *Dávid* és *Heltai* tettek nagy

szolgálatokat a szászoknak egyházuk védelmében. Ők tették ártalmatlanná Stancarust, a Nagyszebenbe befurakodott racionalista theológust, egyrészt Melanchton ellene írt röpiratának új kiadásával, másrészt önálló cáfoló iratokkal (1555.). Ők emelték fel szavukat a svájci reformáció terjedésével szemben is. Heltai 1550-ben kiadta Bucer svájci reformátor egy vallásos iratát abból a célból, hogy mindenkit óva intsen hasonló „tévtanok“ követésétől és hozzáfűzi Brenz János lutheri szellemű fejtegetéseit az Úrvacsoráról. Az ellentétek középpontjában tehát Erdélyben is épp úgy, mint egyidejűleg Németországban és három évtized múlva a Szepességben az Úrvacsora kérdése állott. Dávid Ferenc is ezen a ponton támadja eredményesen a svájci reformáció tüzes apostolát, Kálmáncsehi Mártont, aki az ötvenes évek közepétől kezdve sikerrel gyűjtött híveket Erdélyben. Kálmáncsehi volt az, aki beszédeiben szembe állította a „magyar“ kálvinizmust a „német“ lutheranizmussal s így több helyütt éket is vert az eddig békésen együttélő magyar és német protestánsok közé. Dávid ekkor még határozottan a német polgárság oldalán állott. A kassainak meghívását visszautasítja (1557. márc. 1.), mert nagyobb szükség van most rá Erdélyben az igaz hit védelmére. Kálmáncsehi fellépése veszedelmesen kimélyítette a magyar és német párt között amugy is meglevő politikai ellentéteket — olvassuk Dávid levelében — a helyzet olyan. „hogv akik szavaikkal a németekhez tartozóknak vallják magukat, vagy megfosztatnak javaiktól, vagy pedig száműzetnek.“ Dávid ekkor még együtt küzdött későbbi nagy ellenfelével, Hebler Mátyással, az erdélyi szász evangélikus nemzeti egyház megteremtőjével. Kettőjük együttes munkájának tekinthető a kolozsvári zsinaton szerkesztett *Consensus doctrinae de sacramentis Christi pastorum ministrorum . . . in tota Transylvania* (Kolozsvár, 1557.), amely határozott állást foglal „Bertram, Berengar, Wickleff, Zwingli és Oecolampadius Galliában, Angliában és Németországban régóta elterjedt, újabban pedig a mi háromszorosan sujtott hazánkban is feltűnő tévtanai ellen. Az egyezményt Erdély protestáns papságának óriási többsége nemzetiségre való tekintet nélkül aláírta. Ekkor úgy látszott, hogy az egész erdélyi protestantizmus együttmarad s a magyarok és németek külön szuperintendensek alatt, de egységes egyházba tömörülnek.

Rövid idővel a kolozsvári zsinat után már Dávid Ferenc állott a svájci reformáció híveinek élén. Állásfoglalásának e gyors fordulatára talán legerősebben Melanchton volt hatás-

sal. Mert Melanchton közvetlenül és sorsdöntően vett részt az erdélyi protestáns egyházi élet további alakulásában. A nagyszzebeniek ugyanis a kolozsvári zsinaton szerkesztett egyezményt Bomel Tamás útján Wittenbergbe küldték és jóváhagyás végett Melanchton elé terjesztették. Melanchton azonban — bár az Úrvacsora kérdésében mind a svájci reformátorok hívei, mind pedig a lutheránusok az ő álláspontjára hivatkoztak — a nagyszzebeniek kérésére épp úgy, mint sok más hasonló hozzáintézett megkeresésre, jó ideig hallgatással válaszolt. A bizonytalanság nőttön nőtt. Magyarországon és Erdélyben a svájciak Úrvacsora-tanát egyre nyíltabban Melanchton nevével kapcsolták össze; a nagyszzebenieknek nagysokára adott válasz pedig határozatlanságával és a főkérdés kikerülésével betetőzte ezt a bizonytalanságot és hatalmas fegyvert adott a svájci reformáció híveinek kezébe. Melanchton úgy szerkesztette meg válaszát, hogy ezt Kálvin hívei könnyebben a maguk javára fordíthatták, mint a lutheránusok. Melanchton állásfoglalása az Úrvacsora kérdésében az erdélyi protestánsok között épp olyan ütközőponttá lett, mint később a felsőmagyarországi kryptokálvinista mozgalmak alkalmával. Kétségtelen, hogy Dávid új felekezeti álláspontjának is Melanchton válasza volt a főindítéka. Dávid és Heltai már 1559-ben új iratot adnak ki az Úrvacsoráról, amely erősen Kálvin tanításai felé hajlik. Ugyanebben az évben pedig a Kálvin tanival rokonszenvező magyar papokkal együtt Marosvásárhelvtől zsinatra gyűlnek össze; az itt szerkesztett *Urnc Vaczorairol Valo kozenséges keresztyéni vallás* már teljesen a svájci reformátor szellemét leheli, azt hirdetve, hogy „a test vészi a testi eledelt, a kenyeret és a bort. Melly étel mondattic szentség szerént valo ételnek is. A lélec vészi az ígéletben a Christus Jesusnac szent Testét, szent Véré, hit által.“ Ennek a hitvallásnak 1563-ban Heidelbergben megjelent német fordítása, (*Beschlus vnd Form der Lehr vom Testament vnd Abendmahl vnsers Seeligmachers Hern Christi...*) az erdélyi protestáns dogmatikai irodalom egyetlen németnyelvű terméke a XVI. században. Dávid és Heltai új állásfoglalásukkal különváltak a németségtől és a maguk útján következetesen haladtak az unitarizmus felé.

A szászok Melanchton válasza ellenére is megmaradtak Luther Úrvacsora-tana mellett. Helyzetük nem volt könnyű, mert az egyre erősödő kálvinizmus többször megkísérli, hogy őket is a maga körébe vonja. Miután a kiegyezésre való törekvés sikertelen maradt, Hebler Máttyás 1561-ben új hitvallást

szerkesztett, amelyet a medgyesi zsinaton egybegyűlt szász papok egyértelműen elfogadtak. Ez a hitvallás, amelyet Hebler 1563-ban ki is adott (*Brevis confessio de sacra coena domini ecclesiarum saxonicarum...*) négy német protestáns egyetem (Wittenberg, Lipese, Rostock és az Odera melletti Frankfurt) ítélete szerint teljesen megegyezik az ágostai hitvallással. Hebler nyugodtan hivatkozhatott munkája végén Lutherre, mint egyedüli forrására s talán szándékosan hallgatott Melancthonról. E hitvallás alapján a szász egyház teljesen függetlenítette magát a tulnyomóan Kálvin tanaihoz csatlakozott erdélyi magyar protestáns egyháztól és az 1564-ben megtartott nagyenyedi zsinat csak megpecsételte a szakítást. Az erdélyi magyar protestáns egyház további viharos mozgalmával szemben a szászok most már sikeresen védekeztek. Dávid Ferenc dicsősége tetőpontján, midőn az 1568-i tordai országgyűlés végzése Erdélyt a legsúlyosabb felekezeti harcok idején a felvilágosodás igéretföldjévé tette, ismételten megkísérli a szász egyház egységének megbontását, de minden kísérlete hajótörést szenved. Báthory István, a katolikus és konzervatív fejedelem trónralépése pedig legalább egy időre nyugalmat hoz a konzervatíven protestáns erdélyi szász egyház számára. Az ő kívánságára foglaltatták újra írásba a szászok Unglerus Lukács püspökkel hitvallásukat, (*Formula pii consensus inter pastores ecclesiarum saxonicarum...*), amelyet a fejedelem 1572-ben hivatalosan megerősített. Ezzel a szász önálló egyház megalakulása befejeződött s egyuttal nyíltan hangoztatott, de mindig szem előtt tartott céljukat is elérték: a különálló szász kultúra fejlődésének biztosítását.

Pukánszky Béla.

Mese a képkeretről.

— *Elmondja egy koraösz völegény, teát kavargatva a duruzsoló kályha mellett.* —

— Íróasztalom fölött van egy fehér nyirfa-keret. Magam faragtam valamikor régen. Akik látták, azt mondják, szép. Lehet. Öreg, csigákbagöndörödő, hosszúhajú pásztorembertől tanultam el a faragás művészetét s a lelkem egy darabját véstem a keretet díszítő virágokba. Mikor elkészült, képet tettem belé, mely szépséges szép leányt ábrázolt, olyan büszkén ívelt, fehér nyakkal, amilyen csak a hattyúkirálynőknek van. Halványpirosra lehelt, hamvas arcán örök, szelid mosoly révedezett, mint azoknak, akikről azt hinnők, nem is tudnak szívtelenek lenni. Ezzel a távollatekintő, a csüggedőt biztató arccal nézett reám, ha mellettem volt, s így mosolygott felém a képről. Én meg ő reá. Ha nem láttam és fájt valami, a képre tekintetem s úgy tetszett, gyógyító szavakra nyílt a keskeny, büszke ajak: — Ne fájjon... -- És nem fájt semmitem. Ha fáradtan, csüggedtem ültem íróasztalom mellett, elég volt egyetlen tekintet a képre, hogy újult erővel, bátran szembenézzek a viharokkal, s rójjam tovább az Utat.

De egyszer üres lett a ráma. A képet visszakérték.

Azóta üres a keret, belőle csak a puszta fal meredezik reám. És üres a szívem is, melynek dobogása tátongó úrból feltörő zavaros visszhang volt sokáig.

Gyakran elnéztem az üres keretet... s úgy elfogott mindig a szomorúság, mint temetőkapukban, mikor felém csap a cédrusillat... És meglepett a vágy ilyenkor: elmulni, nem lenni... Egyszer nagyon meglepett... ellenállhatatlanul... Emlékszem, lélekgyilkos, novemberi délután volt, ködben ázott az utca s búsak voltak az emberarcok. Ott ültem íróasztalom előtt, néztem a képrámát... Eszembe jutott minden...: biztató meleg szó... forró száj... édes csók... s a nagy, fekete Csalódás... Fájt, nagyon fájt minden...

Homályosodó tekintetem az üres keretről az asztalon heverő revolverre tévedt. Egymás mellé került a visszakért

fénykép s a csalódott férfiszív felé lesekedő, halált ásitó pisztoly... Belenéztem a csövébe. Ugy tetszett, beszél hozzám: — En vagyok a Halál, az édes, örök álom, aki minden göröngyöset egyenesre simítok, minden fájo érzést elcsitítok... — Csábitott, hívott, mint a kifestett arcú nő, aki pezsgőspohárral kezében, int: — Jöjj! Csupa édes méz vagyok! — A revolver folytatta: — Csak a kezedet kell kinyújtani, azután nincs tovább! — Beborult előttem minden, — kinyújtottam a kezem. Tapogattam... Forró, reszkető kézzel megfogtam a kicsi, hideg vasdarabot... Fölemeltem, a szívemhez szorítottam... És ekkor — az ajtónyitást, léptek zaját a halálvágtyól már nem hallottam — szeliden ölelt át valaki: az édesapám!...

Remegett a karja, a hangja:

— Te ember!...

Életem legkínosabb percei voltak ezek. A pisztoly kiesett kezemből, dermedten álltam, földresütött szemekkel, szegény-pírban égő arccal. Jó apám fájdalmasan nézett réám s tengerek, kristályosan tiszta szemei elhomályosultak:

— Mi vitt erre?

— Elszédített a kísértés örvénye...

Édesapám felvette és eltette a fegyvert. Másnap visszaadta. Nem értettem: miért vette el, ha visszaadja? Egy pillantás a kékes-feketére fényezett browningra, mindent megmagyarázott. Csőhosszat, felül, gravírozott betűk beszéltek: — „...: *Ne vigy minket kísértetbe!*...“

A revolvernek azóta nincsen ereje. Pedig magammal hordom minden utamon.

A budai utcák flörtben, mosolyban úsztak. Hullt az akác, lágyan kelő, csókos szellő hullatta... Az asszonyok meghittebben simultak férjeikhez, a leányok több vággyal néztek a férfiak szemébe... A Krisztinában leeresztették a napernyőket a cukrászdák elé, a Horváth-kertben gyermekek játszadoztak és öregek álmodoztak a fák alatt. A fiatalok a Duna-part korzóján csókolták az életet. Én a Horváth-kertben az öregek között emlékeztem egy messze tavaszról és csodálkozva kérdeztem barátomtól, a festőtől:

— Tavasz van?

— De még milyen illatos!

— Nem érzem...

— Majd! — biztatott és pedig nem azért, hogy éppen csak mondjon valamit, hanem, mert szeretett.

Rajtam és az esetjén kívül nem is igen szeretett mást,

mint a Májust és az ébrentöltött éjszakákra hasadó hajnalt. Tudta, hogy a magány nem mindenkinek szórakozás. Mellettem volt felhőkbehanyatló alkonyatokon, kóborló éjszakákon, tavaszi hajnalokon. Ilyenkor, hazafelé menet, mohón szívta a ligeti olajfáknak a füstmentes levegőben tisztán érezhető, finoman bódító illatát. Arca mámorosra pirult, szemei tüzeltek, hangjából lélek beszélt:

— Érzed?

Búsan bandukoltam mellette:

— Érzem: keserű...

A Gellért-hegy bokrai közül lehallatszott az Erzsébet-hídra a fülemüle-kórus csudás csattogása. Gyönyörködve megmegállt:

— Hallod?

— Hallom; szívetfájdító...

Belémkarolt. Vitt a szűken csavargó tabáni utcákon föl a Naphegyre. Beszélt a multról, melynek csak a fényét, szépségét látjuk már, mert messze esik tőlünk, s a nagy távolság elfedi szemünk előtt a csunyát, a rosszat, a feketét. Ezért gyógyít a Múlt, akár a tenger nyugalma, vagy a tájak szépsége...

A Naphegyen élénk táruló panoráma láttára imádságos szavakkal mutatott Kelet felé:

— Odanézz! Most kél a nap!... Éltető sugaraival beara-nyozza a nagy Mindenséget, melynek minden atomjából az Isten szól hozzánk...

Leresztette kezét, hangja elhalkult:

— Micsoda a hulló akác-szirom? A susogó orgonafürt? Azt mondják rá: virág! És mi a virág? Anyag. És mi az anyag? Ennek is adtak nevet a tudósok. Elnevezni el tudják, de végeredményében nem tudják, hogy mindez micsoda? Maga az Alkotó!... A kutatás, tünődés végén, ahol Végtelenbe szédül a véges emberi agyvelő, egyedül Ő van: az Isten!...

Rámnézett:

— Hiszed-e?

— Hiszem!

Tovább beszélt, hévvel, mint az égető napsugárlángok:

— A nagy Mindenség: Templom, amelyben egy igazi hatalom van: a végtelen Isten... S az ember, aki mindenható-nak érzi ugyan magát, csak valamivel különb, mint a többi csuszó-mászó féregtársa. Az embernek épp úgy, mint akár-melyük féregnek, csak egy célja lehet, bár mindenki másként jelöli meg: az Isten!...

A nap mind feljebb nyitogatta lángszemét, hogy sugár-aranyát szétöntse a kincset szomjazó földre. Barátom hangja

egyre halkult, majd beleveszett a természet pompáját köszöntő madárdalba. Lassú lépésekkel megindultunk hazafelé, belekanyarodtunk az Életbe, a Reggelbe.

A Naphegy alatt kedves, ébredező utcákon át vitt az utunk. A Csend-utca villaszerű házainak nyitott ablakaiban az éjszaka nyugaljától derüs arcú leányok itatgatták virágikat. A festő minden ablakba bekukkantott és jókedvvel beköszönt. Szívesen viszonzták: kecsesen hajladoztak a huncutkásfürtű, fátyollal átkötött leányfejek: — Jó reggelt! — Ezen a tájon mindenki ismerte a hajnalba szerelmes, bohém festőt, aki sohasem festett semmit és a fáradt mosolyú író, aki sohasem írt semmit. Mert vannak olyanok, akik bár sohasem alkotnak, mégis művészek

A Csend-utca végén elváltunk s estig rendszerint nem látam barátomat. Hanem alkonyattájt mindig előkerült. Egy májusvégi délutánon — a Budaörsi-úton hullt az akác és sutogott, a szobámban Tél volt és a képráma mesélt — a rendesenél korábban jött. Íróasztalomnál ültem éppen, amikor szokása szerint, kopogtatás nélkül nyitott ajtót. Hangjából idegesség érzett ki:

— Már megint ott gunnyasztasz?!

— Látod.

• Eh, mit?! Temesd el már végre...

— De ha nem halt meg! A halottak, akik a temetőben vannak, nem fájnak úgy néha, mint akik élnek és mégis meghaltak...

— El lehet őket is temetni. Jöjj csak velem!

Felálltam: kalapért, botért nyultam:

— Mehetünk.

— Előbb öltözz át.

— Minek? A Márványmenyasszonyba vagy a Zöldfába így is igen jó lesz.

— Most nem oda megyünk. Látogatóba a Csend-utcába, egy igen kedves családdhoz. Ahol azok az ezüstösre lehelt hybrid-rózsák nyílnak a ház előtt...

Fanyarul, mint akinek minden mindegy, engedelmeskedtem. Elmentünk. Ekkor voltam először — Napsugárkééknál. Magunk között így hívtuk őket. Egyébként a családfő elég fiatal, kedves férfi, VII. fizetési osztályba sorozott államhivatalnok volt, felesége szellemes, még mindig szép asszony, s a két leány, merő ellentéte egymásnak: csudaszőke, kicsi, formás a fiatalabb, sötétbarna, sudárnövésű, mintha cserkeszföldön született volna, az idősebbik. Közepes jómódban élt a család; a kenyérgond nem fosztotta meg a leányokat annak a lehetőségé-

től, hogy művészi hajlamaikat fejlesszék. A barna, Aliz, festett a kicsi — Napsugárkának hívtam, — zongorázott. A szivek húrján muzsikált.

Már első látogatáskor nagyon jól éreztem magam, barátom meg éppen elégedett volt:

— Ugy-e, nem bántad meg, hogy eljöttél?

Mosolyogtam, régóta, először:

— Nem; nagyon kedves emberek.

Az alkonyatok ezután nem mindig a szobámban borultak reám nehéz feketeséggel; ha jött a festő, készen talált:

— Gyerünk Napsugárkáékhoz! ...

Szép nyár volt ez: muzsikás, színes, illatos. De hamar elrepült. Gyorsabban, mint a többi nyár. Feleútján Ősz, sokaknak Tél lett... Akkor történt a szerajevói gyilkosság... Azután következett a mozgósítás, a háború, mely jobban szét-szórta az embereket, mint őszi szél a falevelet...

Forró, júliusvégi estén voltunk utoljára együtt a csendutcai ház szalonjában. A nyitott ablakokon violaillat ömlött be és még valami: a pesti utca tüntetőinek lármája: — Éljen a háború!... Mi is éltettük. Hogyne?! Ki nem éltette?... Ám nagy események elkövetkeztét éreztük ösztönszerűen. Mintha köd borongott volna felettünk. Különösen elmélázó volt a festő. Szemeit le nem vette Alizról. Meg is jegyezte:

— Ugy sem látom mostanában...

Napsugárka élet akarta venni az egyre fátyolosodó hangulatnak:

— Dehogynem! A sashegyi szüretre már itthon lesznek. A festő újra Alizra nézett:

— És ha nem? Ha sohasem?... Megsirat-e akkor?

— Nem! — volt rá a kemény válasz — elmegyek utána...

Ugy mondta ezt, ahogy csak azok a leányok beszélnek, akik nagyon szeretnek. Akik be is váltják szavukat.

Csend lett; néma, bámuló csend, mint mikor hirtelen elalszik a lámpa. Szavakat kerestünk, de nem találtunk. Még bucsúszavakat se igen. Mert közben búcsuzni kezdtünk; jobb ezen mielőbb tulesni. Az ajtóban Aliz gyönyörű, sötétvörös rózsabimbót tűzött barátom kabátjába, mintha csak azt akarta volna mondani: — Én nem tudok szólni... Beszéljen ez a virág... — A festő elérzékenyült, nézte a rózsát:

— Köszönöm. Elteszem... vigyázok reá... Érzem, több virágot úgyse kapok magától...

Meleg kézszorítások... Könnyes szemek... Szerencsekívánások... Ajtócsattanás... Künnt voltunk az utcán... És nemsokára messze a harctereken.

Az első veszteség-liszták egyikében, a halottak közt olvastam barátom nevét. Polychnánál esett el mindjárt a háború legelején.

Az orosz homok alatt, virágtalan sírban, porszíve fölött porrá lett rózsával álmodik, talán művészi dícsőségről, amelyben sohasem volt része, talán róla: az édes, szép leányról, aki sohasem lehetett az övé...

*

Hét évig nem voltam Pesten.

Most újra itt vagyok, s ha a Ma embere tudna még csodálkozni, elámulnék: mennyire megváltozott minden!... Csak legénytantanyám a régi. Bús csend borong benne most is, s az üres képkeret ott van íróasztalom fölött. Még mindig gyakran elnézem... És eszembejut barátom, a festő: milyen jó volna, ha be-betoppanna: — Gyerünk Napsugárkákékhöz!... De hiába! Nem jön ő már el: az orosz homok nem ereszti...

A napokban egészen üres délutánom akadt, elindultam felkeresni a régi ismerősöket. Vajjon megtalálom-e őket? S ha igen, hogyan?... Keresnem kellett az utcákat, a Csend-utcát is. Talán már ennek a neve sem a régi? Új emberek. új arcok, új cégtáblák mindenütt. Az Attila-körúton, gondoltam, meg-ozsonnázom a kis cukrászdában, mint valaha, amikor egy fő-kötős, öreg kisasszony kötögetett erős cérnaharisnyákat a sütemények között s egy kellemes, fiatal leány szolgálta fel ringva-rengve a haboskávét. De jó, hogy mielőtt befordultam volna az ajtón, a kirakatra néztem. Igen, mert a schamrollnik, haboskürtök, vajastészta helyett gyermekjátékok, lovaskatonák, franciababák nevettek reám gúnyosan, ismeretlenül. Nem jó helyen járnék? Fölnéztem a cégtáblára: BAZÁR — rikitották le a méteres betűk. Pedig a ház a régi, ismerős, csak az üzlet nem cukrászda már, — bazár lett azóta belőle, az öreg kisasszonyból meg talán halott s az ifjú lányból menyecske, vagy éppen özvegyasszony...

Meglassított léptekkel, kedvetlenül mentem tovább: ha a Csend-utcában is ilyenformán járnék? Pedig elképzeltem már a viszontlátást: nem fognak reám ismerni s én nem is csodálkozom majd, hogy a szülők őszbecsavarodtak, a lányok férjhezmentek és azon sem lepődöm meg, ha büszkén, boldogan mutatják: Nézze, mekkora fiam van!...

Egyre lassabban mentem. S minél közelebb értem a házhoz, annál inkább erősödött bennem az elhatározás, hogy talán be sem megyek, csak elsétálok néhányszor a fehérrácsos kerítés előtt, mint tánciskolás diákkoromban az ideálom ablaka alatt, azután visszafordulok. De mikor egészen odaértem, bizony be-

léptem a kapun, biztos járással fordultam el a lépcsőházban balra és az első ajtó csengőgombjára rátettem az újjam. Becsengettem, akár hét évvel ezelőtt. Rég elesitult szívem hevesen feldobogott: kit látok elsőnek?

Szobalány nyitott ajtót. Mondtam: kit keresek. Lassan csóválta a fejét:

— Azok nem laknak itt.

— Talán tud róluk?

— Nem tudok, — mondta türelmetlenül és becsapta előttem az ajtót.

Kérdő- vagy felkiáltójel gyanánt álltam néhány pillanatra a küszöbön, aztán csalódottan kerestem meg a házmeszteret. Ő is új ember volt, még a névre sem emlékezett. De a fajtajához képest elég udvariasan tanácsolta, talán „vidékieknek” nézett:

— Tessék a bejelentőbe menni.

Elfogyott a türelmem:

— Ennyit én is tudok!

Otthagytam és kifordultam a kapun. Ám nem tudtam megállni, hogy vissza ne nézzek: megvannak-e legalább a rózsák? Nem láttam egyet sem. Csupasz, letaposott földkéreg barnált az ablakok előtt.

Egy másik szabad délutánomon elindultam megkeresni a Péter-utcát. A bejelentőhivatal értesítése szerint odaköltöztek Napsugárkáék. Hol lehet? Nem emlékeztem ilyen nevű utcára. De az a körülmény, hogy a kültelken van, a negyedik emeleten s egy-szobás-konyhás a keresett lakás, sok mindent elárult, csak jót nem mondott. Egy barátomat kérdeztem:

— Hol is van?

— Nem tudod? Hiszen gyerekkorunkban ott tanultunk labdázni, cigarettázni.

Kezdtém emlékezni:

— Az a környék mind üres telek volt.

— Igen; beépítették.

Most már könnyen odataláltam. Új utca volt, nagy berkaszárnyákkal. A tizenháromas szám is ilyen: mind egy-szobás-konyhás tömeglakás. A lépcsőházban még egyszer elolvastam az értesítőlapot: jó helyen járok-e? Mentem föl: negyedik emelet, 20. ajtószám. Itt már nem kellett csöngetnem. Csupa szegényember lakott a házban, akik miért csukódnának, nem igen van ellopnivalójuk. Nem is volt csengő az ajtófélfán. Bizonytalanul nyomtam meg a kilincset: hátha itt sem őket találok?

Beléptem a konyhába, — Napsugárka állt előttem. Rá-

ismertem rögtön. Nem nagyon változott, csak puha gömbölyűségét veszítette el; nyulánkabb, haloványabb, még szebb lett. Kíváncsian félrehajtott fejjel tekintett felém, mint a bólogató tearózsa-bimbó a kertkerítés mögül. De én nagyon megváltoztam, nem ismert rám:

— Kit tetszik keresni?

Elmosolyodtam:

— A Napsugárkáékat...

A hang a legjobb ismertető. Két puha kéz nyult felém és szorította meg melegen, jólesően kezemet:

— Bizony alig ismertem meg...

Vált a szobába:

— Jöjjön, édes-édes barátunk!

Leültetett:

— Ide, a régi helyére!...

Körülnéztem. A hajdani szép butoroknak csak a roncsát láttam. Egyedül a kis kétülékes damaszt-pamlag a régi. De most egyik hely üres volt rajta. Napsugárka nem ült mellém, mint valamikor, hanem szembe velem. Talán, hogy így jobban láthassuk egymást, nézhessük: mi van meg rajtunk és mi hiányzik a régiből? Ő találta meg előbb a hangot:

— Anyuci nincs itthon, de nemsokára jön.

Önkénytelenül következett a kérdés:

— Hát édesapa, hogy van?

Könnyed kérdésemmel nehéz sebet fakasztottam. Csurom-könnybe borultak Napsugárka ibolyás szemei, fölesuklott a nehéz sírás:

— Persze... nem is tudja... Meghalt!... A háború... a Kárpátok... elvitték...

Szavakkal nem mindig lehet vigasztalni. Mit szólhattam volna erre? A szó néha nem enyhít, — szomorít. Hallgattam. Őszinte megértéssel néztem a bánatos, sápadt arcot. Nagysokára jöttem szóhoz. De vajjon nem fakasztok-e új sebet? Félve ejtettem ki a szavakat:

— Alizt sem látom.

Még erősebben, szinte sikolyosan szakadozott a sírás:

— Nem is látja többet... Soha... Elment Feri után...

Jesszus! Beváltotta az ígését! Feri a festő volt...

Most már igazán nem mertem beszélni, hiszen minden szó új seb. Ám ő kérdés nélkül is tovább sírta a tragédiákat:

— Látja: mindenünket eladtuk... Élni, ruházkodni kellett... Aliz nem bírta a nyomoruságot... És igen szerette Ferit... Agyonlőtte magát...

Sírása szünt, hangja elfakult:

— És én se soká bírom... Ha fegyver volna kéznél, végeznék magammal...

Szavai fájón, tompán zuhantak s keserű vadságot lövelő szemei azt mondták: — Megteszem! — Aliz is így mondta és megtette. Pedig az ő szemei nem villogtak így, hiszen barnák voltak, mint Napsugárkáé. Borzasztók a kék szemek, mikor vadul, elszántan villognak!...

Részvétellel néztem a fájdalomba, kinba zavarodott leányarcot, éreztem, tennem kell valamit. De mit? És ekkor eszembejutott a multból egy szomorú emlék, egy megejtő, nehéz óra, amikor kezemügyébe akadt a revolver s magam ellen emeltem... A fegyver azóta mindig nálam volt, most is. Éreztem kemény vasát zsebemben. Tudtam, hogy nincs ereje. Elővettem, eléje tartottam. Mohón kapott érte. Erősen fogtam:

— Nem adom oda. Nézze és olvassa: mi van a csövére vésvé!

Hangosan olvasta:

— Ne vigy minket kísértetbe...

Sápadt arcát elfutotta a pír, dermedten nézett a földre... Egyszer én is így álltam édesapám előtt... Azután összekulcsolt kezekkel, esdve tekintett föl a Magasság felé s mélységből feltörő hangon hagyta el ajakát az ima:

— De szabadíts meg minket a gonosztól, most és mindörökké. Ámen...

Pár nappal karácsony előtt csomagot kaptam. A címzés: finom női kézírás, de egyébként ismeretlen vonások. Ki küldhette? Fölbontottam. Gyönyörű gobelin-kép volt benne. Sívár pusztaságon, csillagos ég alatt, egyedül álló, imádkozó női alakot ábrázol. Alig észrevehető, parányi betűkkel aláhímezve: „Ne vigy minket kísértetbe!...”

Már tudtam, ki küldte...

A fehér nyírfakeret íróasztalom fölött nem üres már: beletettem a gobelin-képet... Olyan jó sokszor elnézni, föltekinteni rá!...

És a szívem sem üres már: benne van Napsugárka képe... Olyan jó elhallgatni a dobogását: Róla muzsikál bűbajos meséket...

Porkoláb István.

Látomás.

*Mint őszi köd a sárguló levélre,
Viasz orcádra gyász-lárva borul,
S csukott szemekkel, mozdulatlanul
Halotti maszkban vársz az ébredésre!*

*Bánat — selyemből szőtt báb — kripta mélye
Ölel — s te némán álmodol. Maquar!
De élni vágyol, — büszke fiatal
Testet akarsz a régiért cserébe! . . .*

*Talán sorvasztó, szörnyű lesz az álmod!?
Ám sír sötétlő árnyain keresztül,
Mint égi jóslat hangja, messze csendül:
Soká nem késhet nagy megújulásod! . . .*

*S én látlak is már . . . bűvös látomásom
Elébem fest . . . amint tavaszsóvárgón
A gyász lárvoját szárnyadról lebontva,*

*Csapongó, tarka, színes pille módra
Lebegsz a fénylő, kéklő ürbe szállva,
Hogy átröppenj — az örök ifjúságba . . .*

Vályi Nagy Géza.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Egyesülési törekvések az anglikán és a keleti egyházak között. A világ egyetemes protestantizmusát a világháború kitöréséig a keleti kereszténység csak igen kevésbé és legfőljebb a teológia szempontjából érdekelte. Amióta azonban az orosz cár bukása és a bolsevisták vallásrombolásai folytán az orosz keleti egyház teljes dezolációja bekövetkezett, az unió régi eszméjével nemcsak Róma fordította szemeit a tetszhalott orosz keleti egyház felé, de legújában a protestantizmus is felfigyel a haldokló keleti egyház keserves panaszaira, s elsősorban az anglikán protestantizmus. Ámde ma nemcsak a cári orosz egyház agonizál, de vajudik az egész orientális kereszténység is, mert a konstantinápolyi patriarchátust Kemál pasa nacionalista kormánya a görögök megbízhatatlansága miatt, minden kifelé szülő hatásától és tekintélyétől megfosztotta s a régi hirhedt phanarizmus szomorú alacsonyására kárhoztatta.

Előttünk ez a krízis természetes és logikus, hiszen a keleti egyházak eddigi szerkezetének egyenes folyománya. A keleti egyházak életereje ugyanis eddig sem a belső, evangéliumi, tehát élő vallási alapokon nyugodott, hanem teljesen az orosz cári politikai világhatalomból táplálkozott. Még a többi nem orosz egyházak, a görög és a jeruzsálemi is, a mindenható cár hatalmának politikai erejébe akaszkodtak. Az egész orientális kereszténység mélyebb lelki, pasztorális és vallásilag eleven életet egyáltalán nem élt. A keletiek száraz kegyelettel őrizték ugyan „dogma thesaurusukat,” mint valami szentséges, de halott atyai tradíciót, büszkén hivatkoztak merengő monostoraikra, azonban egyházuk életmegnyilvánulása nem volt egyéb a valóságban, mint keletiesen pompázatos, tömjénes cerimónia.

A keleti egyházaknak ezt a soha nem látott világtörténelmi krízisét akarja ma kihasználni Róma, de ugyanezt célozza az elevenebb vallási életet élő anglikánizmus is. Mindkét törekvés az evangéliumi testvériség jelszavával közeledik az alélt nagy beteghez, hogy a vallásosság hívó tartalmával életre keltsé Jairus leányát. Am, hogy mindkét közeledés mögött politikai aspirációk is

rejtőzhetnek, az kétségtelennek látszik. Mi azonban hagyjuk figyelmen kívül a politikát. Minket az anglikán közeledési törekvésekben csupán az egyetemes protestantizmus szellemének akciója érdekelhet.

A világhistóriai tény ez: megbukott a cár, megbukott az orosz egyház, elveszett a konstantinápolyi patriarchátus, elveszett vele a nem szláv keleti egyházak vezetése is. Éppen ezért az angolok a dezolált keleti egyházak számára a jeruzsálemi patriarchátust szercstnék a centrális vezetéssel felékesíteni. Szemük előtt lebeg valamelyes „primus inter pares“ patriarcha-elnök, akinek Krisztus egykori földi hazájának pietása kölcsönözné a keleti egyházak előtt az evangéliumi fényt. Földi tekintéllyel felruházná őt viszont az anglikán világuralom mezopotámiai és palesztinai protektorátusa. Sőt a Szentsírnak és a patriarchátusnak lovagot is szereztek már, Sándor szerb király személyében. Most meg azon fáradoznak, hogy az autokefál és nemzeti keleti egyházakat egymással közelebről összekössék azáltal, hogy vallási követségeket tartsanak egymásnál, a pápai nunciaturákhoz hasonlóan.

Ezek a törekvések azonban csak egyházpolitikai, illetve kanonikus jelleggel bírnak és a keleti egyházak megmentésének, megnyerésének csak a külső formáját alkotják. Ami a belső, dogmatikus formákat illeti, erre vonatkozólag az anglofilizmusa miatt letett konstantinápolyi patriarcha, Miletos, ezeket az elveket állapította meg: *„A dogmák tradíciók, amelyeket az egyház szentel meg. A tudomány kutathatja és megállapíthatja, hogy az egyház adott történelmi időszakban mit tanított, de egyébként a dogma az emberi ész számára megközelíthetlenség, tehát definitíve körül nem határolható. Így a keresztyén egyházak mind egyesülhetnek, mert mindegyik megőrizheti a maga dogmáit, vagyis a maga tradícióit.“*

Ez év elején tartotta Sinaiban kongresszusát az Egyházak Világszövetsége. A kongresszuson résztvettek a balkáni pravoszláv egyházak: a romániai, a bulgáriai, a szerbiai, az albán, a görög és a kis-ázsiai egyházak. Bár csak annak megállapítására szorítkoztak egyelőre, hogy mik azok az akadályok, amelyek a balkáni keleti egyházak egymáshoz való közeledését hátráltatják s e tekintetben, mint legnagyobb akadályt, a kisebbségek politikai elnyomását állapították meg, de, aki viszont ismeri a világszövetség anglikán vezetőinek, Sir Dickinsennek és Alexander Ramsay-nak határozott céltudatosságát és kitartását, sejtheti, hogy az angolok hatalmas tervük megvalósítása tekintetében apróbb akadályoktól nem fognak visszariadni. Az angolok a közeledés sikerében annál is inkább bíznak, mert a világháború óta nagyon sok keleti theologus angliai theológiákon végez, sőt a pravoszláv pa-

pok ma sok angol templomban celebrálnak. Róma felől pedig jól tudják, hogy az a dogmák tekintetében sohasem mehet oly megszire, mint a protestáns mentalitású anglikánizmus, vagy a Miletos szellemében gondolkozó keleti egyházak. Tehát dolgoznak és hisznek.

Az angol „közeledési alapeszme“ ez: *felemelni a keleti egyházakat az evangéliumi cél és élet magaslatára, mert a dogmákon túl, egyedül az evangélium az, amely a keresztyén egyházakat egyesíteni képes.*

Berkes József.

KRITIKAI SZEMLE.

Jókai. Irta: *Zsigmond* Ferenc. Budapest. A M. T. Akadémia kiadása. 1924. 415 lap.

Szerencsés elhatározás volt az Akadémiától, hogy a leguagyobb magyar mesemondó születésének százéves fordulója alkalmából első ünnepi kiadványaként Zsigmond Ferenc munkáját tette közzé. Zsigmond, a debreceni kollégium jeles tanára, aki több mint egy évtizede foglalkozik Jókai életművének tanulmányozásával, mindenképen rászolgált e megtisztelő bizalomra. Tudós felkészültségét jóval az átlagon felül emelik történeti távlatú, de a jelent is figyelembe vevő, a hazai s a világirodalmat egyaránt átfogó szempontjai és a tárgyhoz illő kellemesen világos kifejező készsége, mely az érdekkeltés tényezőinek sincs híjával. Oly tulajdonságok ezek, melyek birtokában az élelslátású szerző elfogulatlansága biztos útmutatással szolgál Jókai képzeletének édes varázsú birodalmában.

Első elgondolásra nem nagy dolognak látszik a népszerű regényíró pályautjának és szellemi arcképének megrajzolása. Pedig, hogy nem olyan egyszerű az eset, mutatja az a tény, hogy összefoglaló mű, mely Jókai életét és munkásságát minden vonatkozásban kimerítően tárgyalná, a mai napig sem jelent meg. (Mikszáth és Szabó László könyvei ugyanis nem tekinthetők ilyenekül). Nyilvánvaló, hogy e jelenség oka nem csupán a kutató elmélyedést nálunk annyira megnehezítő gazdasági viszonyokban keresendő, hanem bizonyára abban is, hogy itt a vizsgálódás alapjául kínálózó óriási anyag gondos szemügyrevétele a kritikai rátermettségen kívül, a szokásosnál is jóval kitartóbb munkabírást föltételez.

A hosszú és számottevő alkotásokban bővelkedő életút áttekintése, a fejlődésbeli mozzanatok mérlegelése és vonatkozásaik fölfejtése, a pályarajzzal kapcsolatos történelmi, társadalmi, lélektani, erkölcsi és esztétikai jelenségek latolgatása, s ily módon az írónak a korabeli szellemi állapothoz való viszonyítása és irodalomtörténeti jelentőségének megállapítása: kétségtelenül erősen próbára teszik a vállalkozó képességeit.

Az új könyv bizonyossága szerint Zsigmond e nehézségekkel emberül megküzdött. Műve, bár elég terjedelmes (415 lap), nem kimerítő monografia; mostani helyzetünkben azonban legtöbbetmondó és legmegbízhatóbb essayszerű fejlődésrajza Jókainak. A művelt laikust és a szakembert egyformán érdekelni fogja s hihetőleg mindkettő szívesen fogadja majd az előadás közvetlenségét, mellyel a tudós szerző a legkülönbélebb vonatkozásokat tárgyalása körébe vonja. Munkája valójában nem sokat igazít a köztudat előtt jól ismert képmáson; érdeme inkább az, hogy egyes vonások kialakulásának oknyomozó föltűntetésével s élesebb elhatárolásával tudatosabbá teszi hőse jelentőségét és közműveltségünkhez való viszonyát. Általában Zsigmond a kutatás eddigi eredményeit kiegészítve a saját becses tanulmányaival, a tudomány mai álláspontjáról nézve, igen tárgyilagos és élvezetes leírását nyújtja e kiváló szellem fény- és árnyoldalainak.

*

A mű hét fejezetre oszlik. Olvasását az a jó érzésünk kíséri, hogy az írónak sokkal több mondanivalója van, mint amennyit az egyes szakaszokba belesűrít. Becses észrevételekben gazdag, a tényeket el nem hallgató, de csupán a lényegre szorítkozó és kegyeletes tapintatra valló *életrajzi ismertetéséből* kiténik, hogy tán az egész világirodalom sem tud fölmutatni még egy másik nagy regényíró, aki annyira megőrizte volna késő öregségéig a gyermek- és ifjúkor világszemléleti módját, mint Jókai. Az ő szeme a furcsaságok, rendkívüliségek meglátására volt berendezve; költői termékenység és szellemi munkabírás tekintében pedig világrekordot teremtett. Tudományos álláspont dolgában egész írói pályáján megélt abból a tőkéből, melyet tanulóéveiben gyűjtött. Egyéniségének bizonyos gyöngéit megérteti az a körülmény, hogy annak az időszaknak, melyre Jókai ifjúkora esik, általános jellemvonása a romantikus pózok kedvelése. A szerző szerint jellemző még a költőre, hogy világnézete megállt a fejlődés ama fokán, ahová huszonöt éves korában jutott.

Jókai *írói pályáját* öt időszakra osztva, tárgyalja Zsigmond. Előbb ifjúkori műveit veszi rendre, nem mulasztva el már itt rámutatni a Vörösmarty-hatásra, melynek ereje később sem tűnik el nyom nélkül. Megtudjuk továbbá, hogy Jókai 1849-ig írt elbeszélései csekély kivétellel a *Nepcán-sziget* tárgyának változatai. Egyébként a szabadságharc előtti műveiben a magyar föld szagát majdnem teljesen elnyomja a francia romantika buja növényzetének kábitó illata. Különösen Victor Hugohoz és Eugène Sue-höz fűzik felismerhető szálak. Új állomáshoz jut Jókai munkássága a *szabadságharc* alatt. 1848—9-i élményeinek varázsa alól többé nem tud szabadulni. Képzete szinte a hitregei szemlélet nagyító tárlatába vetíti az e korbéli eseményeket, melyeknek művészi megörökítésével becses anyagot szolgáltatott a magyar lélek eszményeinek ápolására. Az 1850. utáni nemzedék a múlt szépítő tükrében keres kárpótlást a svár-jelenért. Ez a kor jelzi Jókai *uralomrajtását* regényirodalmunkban. Ugyanekkor mutatkoznak költészetén a Dumas-hatás nyomai, életfelfogása pedig sok tekintetben Dickensre emlékeztet. Tehetségének emelkedését ez időtájt a Magyar Nábob és a Kárpáthy Zoltán hirdetik. Koncepció

dolgaiban — a szerző szerint — ez a két regény a legnagyobb szabású Jókai összes művei között. 1855-től 1875-ig tart Jókai írói népszerűségének fénykora. Ez időszakban jelenik meg az Új földesúr, melyről Zsigmond is elismeri, hogy „a költészet ragyogó optimizmusa révén időszerű marad mindenkor.” Egyébként azonban nem helyezi oly magas polcra, mint Beöthy Zsolt, aki úgy véli, hogy Jókai sohasem látott mélyebben nemzete lelkébe, mint ebben a könyvében. Zsigmond állásfoglalása a főttebbi két regény mellett nem elszigetelt jelenség, de azért aligha fogja kiszorítani a tudományos köztudatból az Új földesúr elsőségét. Jókai nagy népszerűsége az 1855—1875. időközben két körülményből magyarázható. Egyik az, hogy írói tulajdonságai a közhangulathoz születtek, a másik pedig, hogy nem volt versenytársa. De meg is érdemelte a nagy kedveltséget, mert költészete, bár benne a nemes emberi szenvedélyek az akarat tényezőitől függetlenül uralkodnak, a legfontosabb adalékok egyike a magyar faj ezeréves múltú lelkiségének megismerése s mint a szerző szépen mondja, benne az eszményítő képzetet atmoszférája borul a szent hazai föld látóhatára fölé.

Dicsősége fénykorában Jókai verseket is írt. Ezek inkább az alkalomszerűség, mint az ihlet jegyében fogantak; bennük nem tehetség, csak rutin nyilvánul. (Itt meg lehetett volna említeni, hogy egy verse most is él: *A nagyitaki iskolásfiúk*).

A XIX. század utolsó negyedében írt műveinek tanúsága szerint a novella után a regényes korrajz műfaja illik leginkább Jókai géniuszához. Különösen a kurucokat tünteti ki vonzalmával. Történeti regényei közül legjellemzőbbnek tartja szerzőnk a *Névtelen vár*-at. Legkedvesebb tárgyköre azonban az a félszázadnyi idő maradt, melyet a szabadságharc oszt két egyenlő részre. E közelmúltból való regényei leleményességük ellenére is nagyon hasonlítanak egymáshoz s későbbi testvéreikhez. Idetartozó műveinek főalakjai közt alig van férfikorban levő. De ha meglelt korunkban mosolygunk is e fiatal regényhősökön, viszont minden idők ifjú nemzedéke Jókai munkáiból fog idealizmust tanulni. Idősebbkori munkái közül feltűnően kiemelkedő alkotás a *Sárga rózsá*, melyet Zsigmond Jókai legtökéletesebb regényének tart.

Pályája végső harmadában gyakrabban próbálkozott meg Jókai a színdarabírással, mint előbb. Enemű munkái nagyobb része úgy keletkezett, hogy már meglevő elbeszélő művei egyikét-másikat dramatiszálta. Ez az eljárása olykor nem csupán egy-egy regénye párbeszédé váló átalakítását idézte elő, hanem más változtatásokat is eredményezett; nem egyszer a cselekvény befejezését kellett módosítani (Például: az *Aranyember*-ben, stb.). Jellemzésbeli gyöngéit azonban itt már nem ellensúlyozták az előadás egyéb sajátosságai. Úgyhogy darabjai aránylag igen szerény helyet foglalnak el drámai értékeink sorában.

Érdekes, hogy pályája vége felé egyik-másik művében Jókai a Zola-féle tárgykörtől sem idegenkedett. Tanulságos e tekintetben az *Asszonyt kísér — Istent kísért* című kötete, melyben nemcsak a tárgyválasztás, hanem a feldolgozásmód is a naturalizmus irányába mutat. Ez a regénye, meg az utolsóelőtti (*Ahol a pénz nem Isten*), melyben Zsigmond szerint „szimbolikus cselekvény-keretek között” Jókai lelke nagyszerű vívódást tüntet föl, némileg gondolkodóba ejt a regényíró fiatalkori világszemléletének állítólagos változatiansága felől. Ugy látszik, valamelyest mégis csak módosult az idővel s a századvég társadalmi forrongásának moraja mégis csak eljutott hozzá

és rejtelmes döbbenetre készítette a jövő iránt. Az írói pálya itt vázolt, melyreható és találó észrevételekben gazdag rajza után Jókai világnézete és költői motivációja kerül tüzetesebb vizsgálat alá. A megokolásmód fogatékosságát Zsigmond a gondatlan túltermelésen és az elméleti képzettség hiányán kívül Jókai világnézetében keresi, mely egyforma mohósággal szívta fel magába a mesék, vallási tanok és tudomány gyakran egymásnak ellenmondó indokolásait. Zsigmond úgy látja, hogy Jókai világnézetében kezdettől fogva ott kísért a gyermekes ideológia, mely szerint az emberi faj akkor volt legromlatlanabb, mikor az Alkotó kezéből kikerült. Igazi époszi világnézet ez — úgy mond — mely azt vallja, hogy a Gondviselés a satnyuló emberiségbe kivételes egyéniségű Megváltók által szokott céltudatos közszellemet önteni. Kár, hogy e ponton, az effélék iránt fogékony szerző, nem mutat rá a világnézetnek a Petőfiével való rokonságra, kinek Apostol-ában, a „szőlőszem“-ről szóló filozofikus elmélkedésben e felfogásmód oly megragadóan van szavakba foglalva.

A motiváció elleni vétségeknek ez a világnézetben gyökerező volta nemcsak magyarázója Jókai művészete egyik kifogásolt mivoltának, hanem egyben jóhiszeműségének is hatásos bizonyítéka, amit Zsigmond sem mulaszt el hangsúlyozni. Erdemes ezt külön is kiemelni, mert éppen e tájon vétenek gyakran műbírálóink, mikor a maguk világlátásának rabjaiként nem képesek megérteni, vagy kicsinyelnek néha igen mélyen gyökerező művészi eljárás módokat. A lélektani indokolás jóhiszeműsége szempontjából is akad ugyan kifogásolni való a szóban forgó gazdag költői termésben, egészben véve azonban megállapítható, hogy Jókai világnézetének alapvonása az eszményi irány és az erkölcsi tisztaság; ezért művei az ifjú nemzedék számára is alkalmas, nemesítő olvasmányok maradnak.

Jókai *regényhősei* különös vonásaként fiatalosságuk tűnik szembe. Ez természetesen nem volna baj; a hiba ott van, hogy bennünk többnyire oly tulajdonságok egyesülnek, melyek a tapasztalat szerint nem férnek össze az ifjúkorral. Bonyolult jellemeket sohasem tud helyesen rajzolni Jókai. Képzeletének jellemalkotó intuitív hatalmát — Zsigmond szerint — nem az Új földesúr-ban, hanem az Aranyember-ben csodálhatjuk leginkább. Sajátságos és bizonyára a romantikus ideológiából származó ellentét vehető észre két nembeli hősei jellemzésében. Nőalakjaira jellemző az exaltált szerelem önkívülete. Férfiakra nézve pedig a fölényes hidegség és nyugalom.

Jókai nagy hatásának tényezői között nem csekély fontosságú volt nemes hevülettől sugallt páthosza; de talán ennél is diadalmasabb költői fegyvere: *humora*. Nem tulságosan mély ez, de kedves és azért oly jóleső, mert a képzelet játékát sohasem viszi ijesztő válságokba. Azt írja Jókai: „Meg kellett győződnöm arról, hogy fajorinak és a civilizált társadalomnak alaplekkülete a becsület, az ember szeretet, az igazság. S ami ezzel ellenkezik, az kivétel.“ Ime, a legilletékesebb útbaigazítás, mely a költő optimista idealizmusát jelöli meg *humora* forrásul. Humorának leggazdagabb tárgyai a régi táblabíró- és diákélet. Mulatságos fintorral nevet szemükbe, néha a társadalmi és politikai problémáknak. Furesa alakjai közül ismertebbek: Kakas Márton, Tallérosi Zalner, Mindenváró Ádám és a politizáló eszmadia. Irónk tehetsége alapjában humoros, illetve általában komikai irányú. Jókai pompásan bele tud helyezkedni a legnaivabb észjárásba; képzelete mindvégig megőrizte fiatalos üdéségét. (E tekintetben Dickensre emlékeztet). Innen ered adomázó hajlama s az a sajátosága,

hogy az embert is főképp egy-egy anekdota erejéig tudja sikeresen megmintázni.

Jókai előadó művészetét szintén a fejlődés fonalán ismerteti szerzőnk. Az ifjúkori művek írásmódorának Vajda Péterével való rokonságát egyéniségük és világnézetük egyező elemeire: a természet pantheisztikus szeretetére s a kedély exaltált hajlandóságára vezet vissza. Az Ossián hatás talán Vörösmarty közvetítésével érte. Nem lehetetlen, hogy a byroni dikció páthosza és a leírások színpompája is ilyen eredetű. Dumas-tanítványának főképp az ötvenes években mutatkozik, de nem éppen előnyére. Mindezek a hatások egy-egy új árnyalattal gazdagították Jókai előadómódjának kifejező erejét, melynek sugalló hatása, főképp a leírásban és az elbeszélésben jelentkezik. A romantikus tájfestőmódor terén a világirodalomban is csak a legnagyobbak foghatók hozzá.

Az irodalmi romanticizmus egyik érdeme, hogy a költészet nyelvét fölszabadtotta a klasszicizmus mesterkelt ízlésének nyúga alól. A verses-előadás ílyetén átalakítása Vörösmarty dicsősége, a szép prózáé pedig Jókainak jutott. Igen figyelemreméltó, amit ezzel kapcsolatban Zsigmond saját tanulmányai alapján — Jókából vett példákkal megvilágítva — a romantikus stílus nemzetközi módorosságairól közöl. Itt is látszik, hogy a szerző milyen tudatos önmérséklyessel dolgozik. Bőséges anyagkészletének csak legjellemzőbb részét tárja elénk, eltakarítva útjából mindazt, ami könyve tömörségét veszélyeztetné. Ez a gondossága néha a tulzásba megy, mint például a humorról szóló fejtegetésében, ahol bizony szívesen vettünk volna néhány találó idézetet.

A további utalásokból és elmés következtetéseköl kitünik, hogy Jókai korszerűsködő hajlama, a jellemzés terén tapasztalható naivitása és humora, mint költészetének lényeges alkotó elemei nem különkülön működnek, hanem áthatják egymást s a kifejezés módban magasabb egységbe olvadnak. Ezzel függ össze a nagy író jelentőségének lényege, mely szerint a művészi magyar prózai stílus számára meghódította az emberi képzetvilág egész területét. Kifejezés módja fősajátsága szerint mesemondás, melybe olykor, mint a sokoldalú ismeretek s szellemesség fölöslege, némi tudákosság is vegyül, de egészében — a nyelv s a naiv humor útján nyilatkozó népiességnei fogva — varázsából mai napig sem veszített.

A tartalmas könyv utolsó fejezetében Zsigmond Jókai és a kritika címen főleg Gyulainak, Péterfynek és Beöthynek a nagy író t illető viszonyát ismerteti és megállapítja, hogy az előző ridegebb állásponttal szemben a tudományos közvélemény a Beöthy-féle revíziót tette magáévá. Sajnos, a kérdés egész anyagát felölöl rendszeres feldolgozás még emberére vár, söt bizonyos részletkérdések (például Jókai nyelve) sincsenek tüzetes tanulmány útján tisztázva.

Összefoglalva nagyszabású essay-je eredményeit, Zsigmond a vizsgálata tárgyául választott művészi arckép lényegét három oly tetszésben látja, melyek külön is úgy tekinthetők, mint a magyar költészet leghatásosabb nyilvánulásai.

Első a döbbenetes erejű *fantázia*, melyhez nálunk csak Vörösmartyé mérhető. A külföld lángelméi közül Victor Hugoéhoz hasonló, ha ennek hideg nagyszerűségéről megfeledkezünk, anélkül könny- és mosolyfakasztó érzelmessége révén inkább Dickenséhez áll közel. Bűvös érzelmességének forrása a *humor*, melyet nem flozófiiai mélysege, hanem az ideális világfölfogás naiv optimizmusa tesz különösen értékesé. Jókai költői egyéniségének e két alapvonása haramadikul a *stílusban* olvad magasabb összhanggá. E stílus gazdagságát nemcsak a szókinés bőségében, hanem a nyelv festői és zenei szépségeinek pazar érvénye-

sülésében is áll. Jókai e tehetségek révén válik minden idők egyik legnagyobb elbeszélő költőjévé s szerezh magának helyet a legeredetibb lángelmék sorában.

Mindezek alapján Zsigmond abban jelöli meg Jókai irodalomtörténeti fontosságát, hogy „a beszédben és világszemléletben kiejezésre jutó romlatlan faji lélek tükrével tudja fölfogni és benne föltüntetni a világköltészet egyik legnagyobb témakörének egész tömkelegét.”

*

Ez a hosszúra nyult ismertetés, mely a lehetőség szerint az eredeti fogalmazásban igyekezett tájékoztatást nyújtani a szép könyv gondolatmenetéről, csak halvány képet ad az egész mű érdekességéről. Nem terjedt ki a világirodalmi tájékozottságú szerző gyakori utalásaira, melyek néha kisebb jelentőségű mozzanatokat sem mellőznek. Aki effélékre kíváncsi, üsse fel például a 132. lapot, ahol a *Janicsárok végnapjai* kapcsán dióhéjba szorítva, megkapja a vérszomjas Tepeleni Aliról szóló költői művek áttekintését Byron-on kezdve Dumas-ig. Sok egyebet is említhetnénk még e becses kiadvány jellemzésére, de talán az eddigiekből is kitűnt, hogy a munka nem fog csalódást okozni az olvasónak. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az aprólékoskodó kritika az érintett pontokon kívül ne találna benne kifogásolni valót. Lesznek, akik rá fognak mutatni arra, hogy Puskin Cigányleányán kívül Jókainak egyéb műfordítása is van; mások Jókainak, a szónoknak rövides elintézését kérik számon a szerzőtől. A források megjelölésének, meg a név- és tárgymutatónak hiányát főképp a szakemberek fogják nehezményezni. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a legjelesebb Jókai-tájékoztató ez idő szerint Zsigmond Ferenc tanulmánya. Ennek érveire támaszkodva, most már a nagy író világirodalmi jelentősége is határozottabban állapítható meg s abban foglalható össze, hogy magyar faji vonásoktól áthatott, a népmesék kedvességére emlékeztető művészettel, páratlan gazdagságban mutatja be egy nemes életfölfogáson alapuló, korlátot nem ismerő fantázia színes képeit.

Baros Gyula.

Álló toronyóra. (*Porkoláb* István kis regénye. Szerző kiadása. Pápa. Főiskolai nyomda).

Nagyemlékezetű Apácai Csery Jánost a toronyból akarták levettetni valaha a presbitéri eklézsia rendszerért. Azóta haladtak az idők s minden keresztyén egyház belmissziós munkájának éppen az a gerince, hogy a világi elemeket is az evangelizáció intézményes munkatársaivá teszik. De a nagy probléma folyton kísért. Módosul, változik, szélesül, de örökké probléma marad. Az Egyház falait hatalmas faltörő kosokkal ostromolják a kor egyházellenes áramlatai: a materialista világszemlélet alapján álló tudományos,

politikai és szociális mozgalmak s a nyáj szélén ott ólálkodnak a pásztoroknál éhesebb szekták.

Ezek a pozitív ellenségek. Ezeknek akár múltó, akár tartós részletgyőzelmei majd mindig a pásztorok éberségén múlnak, a hanyag pásztor, a „lágy pásztor“ az Anyaszentegyház negatív ellensége. Példa, amelyhez a hívők igazodnak jóban, rosszban. Apostoli szuggestio, ha igaz; elrettentő bélyeg, ha nem az. A belmiszsiós munka intenzivitása és eredményei minősítik a jó papot, a jó tanárt, s mindenkit, akire a hívek lelki gondozása van bízva.

Fáy András, a magyar reformkorszak egyik legértékesebb szellemi reformátora, a mult század negyvenes éveiben „Óramutató“ címen könyvet írt az akkori belmissziói kérdésekről. Az Egyház azóta is örökké reformálja a maga munkáját és megdöbbenő jelek mutatják, hogy a „jó pásztor“ kérdése kínosan aktuális ma is.

Az irodalom mindig hűséges feszültség-mérője, sőt tulérzőkeny földrengés-jelzőkészüléke volt a kor áramlatainak, a nagy mozgalmak, a nagy Egységek (amilyen az Egyház is) lelki váltságainak.

Nem lehet tehát elhaladni mellett a sorozatos jelenség mellett, hogy egy idő óta rendszeresen kísért a magyar irodalomban éppen a protestáns pap problémája.

Szomorú alakokba akarták inkarnálni nagybárá protestáns és robusztus tehetségű íróink a magyar protestáns pap új, mai típusát. Tudjuk mindnyájan, hogy ezeket a „cégéres papokat“ nem az Egyház szeretete hívta életre és állította pellengérré, hogy ezek a reálisra taszított magyar Gösta Berlingek többé-kevésbbé tervszerűen az *Antikrisztus misszionáriusai* voltak; egy hazugságkúra növelte őket izmosokká: „a pars pro toto“ rendszere, a szórványosság meghízalalása általánossággá, a kiragadott és torzzá stilizált egyénisége szimbolikus típusá; de megállít és megdöbbsent a gondolat, hogy a Simándi Pálok tehetetlensége, a Matolcsy Miklósk meddő kiábrándulása, a Farcády Jenők pathetikus züllése, ha kisebb arányokban is, de ott kísért az Egyház végvárainak kapitányaiiban is, az elevenekben, elevenen. Végtelenül csüggesztő vizió volna ez a katolikus modernizmus egyházújító, világjáró proceszsiójával szemben, amikor a szellemi törvényszerűségnek az ellenkezőt kellene mutatnia.

Valami mines rendben, az bizonyos, amíg akad olvasóközönység, amely elhiszi, hogy ezeknek az alakoknak eleven modelljei vannak. S nem elég a hivatalos egyház felháborodásának anathémája, nem elég a presbiteri tiltakozás. Csak eleven szülhet elevenet. Az eleven irodalom destruktív papjait csak az eleven irodalom destruktív papjai győzhetik le és győzhetik meg, nem a hívők, hanem a kételkedő hívek lelkében.

Lehetetlen, hogy ma, amikor a korszellem a nagy materiális kiábrándulás után újra a szellemiség felé fordult éhes sóvárgással, amikor a tömeg — ha egyelőre csak narkózisképen is — lelki vígaszt keres, hogy éppen most ne találjának írónk modelleket a világújító, nemzetépítő ideologia megszületendő regényeirez ugyanabban a magyar protestáns papságban, amelynek eddig az *árnyéka körvonalaít* használták mintaképen. Lehetetlen, hogy Erdélyből ide ne hallatszanék a véres kézzel félrevert, de el nem nemuló harangok kongása, lehetetlen, hogy Szász Károly apostoli fáradhatatlanságának, Baksay multhatatlan magyarságának eszmeérlelő, példaszuggeráló ereje inspirálás nélküli humusszá porladt volna a magyar szellemi televényben. S lehetetlen mindenekfelett, hogy írónk meg ne látnák azokat a papokat, akik itt járnak közöttünk, előttünk, a belmisszió fáradhatatlan mai hőseiként. A munkának ezek a puritán hősei bizonyára nem olyan hálás, pittoreszk, romantikus alakok, mint az erotika és szociális züllés lassú tüzén oxidált libertinus papok, de magyarabbak, lélekböncölést állóbbak és mindenkifölött az Élet nevében is igazabbak, tehát a művészet nevében is inkább azok.

Ezt a nagy programot pedzi Porkoláb Istvánnak, a tehetséges evangélikus pap-írónak előttünk levő kis regénye. Kényes kérdéseket feszeget és talán, egyházi taktikából azért nem kapta meg az utólagos cenzura „nihil obstat“-ját, mikor folytatólagos megjelenését az egyik evangélikus folyóirat beszüntette. A füzet előszava tulbőven és kissé tán fölöslegesen fontoskodva ismerteti ezt a szellemi pört, de ebben nem nekünk kell igazságot tennünk. Megértjük és honoráljuk mindkét álláspontot.

Olyan könyv, mely az idealista és fáradhatatlanul serény belmissziói segédlelkész alakját állandó összeütközésben állítja szembe a csak adminisztráló, kényelmes, Paló Pálos elmaradt, hiú, tehát egyoldaluan értéktelen, de vezető lelkésszel, bármilyen nemes tendenciájú is, de egyházi szempontból nagyon kényes, mert könnyen félremagyarázható s így rossz vért szülő példaráolvasás. A laikus hívek nem értik a finom distinkciókat, egy vonás a Porkoláb nemtörődöm-papjából a saját papjukban s kész a marasztaló szentencia nem a pap, de az Egyház kárára.

A mi szemünkben Porkoláb könyvének éppen az az értéke, hogy bátorsága nem a lázadás bátorsága, hanem a türelmetlen építő vágya. Nagy, fiatalos tettvágy feszíti és viszi előre fiatal hőset, amely sok tekintetben annak a pap-hősnek indul, akít mi várunk az irodalomtól. Nagy haladás, hogy a destruktív egyoldaluságtól eljutottunk a példaadó szembeállításig: a jó és rossz pap küzdelméig. Hogy éppen egymással küzdenek: a jó és rossz pap küzdelméig. Hogy éppen egymással küzdenek: a hívek előtt tán nem épületes látvány, de a harcot eszmei magasságra kell emelni s ak-

kor a tudatos, fáradhatatlan, intézményes, önfeláldozó belmisszió harcát látjuk az elposványosodással.

Porkoláb könyve is ezt akarja s mi is ezt várjuk.

Az álló toronyóra szimbolum: közönyös pap közönyös híveinek tengő élete.

A regény végén az óra megindul és halad folyton előre, mintha a belterjes egyházi munka eredményeit mérné. Helyes, találó és szép szimbolum.

A szerelmi történet, amely a torony aljában lejátsszódik: ugyancsak a nagy cél szolgálatában áll. A pap élettársa, élettársa ideális nagy munkájában is.

A szerző egyik alakja sóvárogva emlegeti az evangéliumi szép-irodalom hiányát. Ime: itt van a szerző könyve. Egyik értékes darabja a megújulás felé haladó protestáns szellemű szépirodalomnak. Mert Porkoláb szépírónak is jelentős művész. Tiszta, színes, tömör, magyar akcentusú mondatai jelentős írói értékek. Szív, lüktetés és fiatalság van a stílusában is. Sok mondanivalója van, erős nyelvkészséggel, művészettel fejezi ki. Legmagyarabb napilapjaink egyikének néhány derék tárcájából ismerős nevét a magyar protestáns irodalomnak máris java értékei közé kell soroznunk. És nem szabad elfelejteni, hogy ugyanannak a toronynak megállott óráját indította meg, amelyből valaha le akarták vettetni a modern protestáns belmisszió első igazi hőjét. *Sz. D.*

Tormay Cecil: Megállt az óra. A Napkelet Könyvtára. 2. sz. 130 lap.

Tormay Cecil könyve nem szorul ajánlósorokra, de illő, hogy megjelenését az elismerés szavaival köszöntsük. „A régi ház“ és „Bujdosó könyv“ szerzőjének mesemondó művészete nem lankadó erővel, tisztán ragyog e novella-gyűjteményben.

Az első novella, melynek címe: „Megállt az óra“, drámai erővel ragad bennünket a közelmúlt szörnyű emlékeivel teljes jelen lehangoló forgatagába, hogy aztán annál inkább érezzük a finom lélektani fordulattal élénk varázsolt régmúlt idők romantikus hangulatát. Boldog megifjodással járjuk a régi Pest utcáit, hová a bécsi diligence, a „gyorskocsi“, a nagy hóban is csak két napi késéssel, valóban kuriózus sebességgel érkezett meg. Egyszerre megélénkül a csendes város, a finom részletekből kialakul a Bidermeyer élet vonzó képe, megcsap a levendula-illat bennünket és önfelcédten éljük a multat. De — sajnos — a varázsok vége, a csend világa összeomlik és ismét benne vagyunk a jelen bódító zürzavarában. „Hasztalan a visszavágás... Az a csend az övék, nem a mienk. Nekünk mennünk kell, előre, át ezen, át kell esnünk mindenem, hogy kijussunk a csendbe, amely majd a

mienk lesz.“ Az élmény megrázó erejével válik bennünk tudatossá ennek a sokat szenvedett mai magyar nemzedéknek lesújtó tragikumát.

Mély értelmű symbolikus erejénél, fájó aktualitásánál fogva ragad magával bennünket „Az utolsó dereglye“ meséje. Az önzéstől már-már örjöngő magyar társadalom halálos tusájára ismerünk az utolsó dereglye utasainak tülekedésében, akik „az életet elfelejtették, csak a gyűlöletet tudták.“ „A vén zsebárus szerencséje“, a boldog reménységgel hiába várakozó ember észrevétlen tragédiájának rezignáltan bús meséje. „A síró ember, meg a nevető ember drámai konfliktusa érdekes mese keretében mutat rá arra a szomorú lélektani igazságra, hogy az ellentétes érzelmeiktől áradó lelkek halálos ellenségei egymásnak. A síró ember nem tűr nevetést maga körül; a fájdalomnak is megvan a maga pusztító önzése. „Az érdekes ház“ poétikus meséje az egymást kereső lelkek misztikus kapcsolatát érzékelteti. „A sorsfolyó“ a magyar történelmnek egy romantikus mozzanatával kapcsolatban, (Gizella bajor királyleány leutazása völegényéhez, Vajk Stephanushoz) a magyar földnek lelketátalakító varázshatalmát, valamint a magyar és germán faj sorsának végzetes egybekapcsolódását hirdeti. „A siker“ a cél előtt összeomló tehetség megrázó tragédiáját szimbolizálja derűs görög mese keretében.

Tormay Cecil ragyogó művészete pompásan érvényesül a novella-gyűjteményben. A nemzeti és egyéni lélek tragikus mozzanatai drámai erővel törnek elő a mesék színes világából és ráirányítják lelkünket az élet mélységeiben komoly problémáira. Nem az események bonyodalma, hanem a halkán végbemenő, de végzetesen nagyjelentőségű lelki folyamatok finom rajza kap meg bennünket. Az elbeszélések hatását fokozza a mesékből áradó finom misztikum és Tormay Cecil páratlanul kifejező egyéni stílusa, amely az élet mozgalmasságába varázsol mindent, ami az embert körülveszi.

Gulyás Sándor.

Regények: Tersánszky J. Jenő: *Jámbor Óska*. (1924.). — Zahn Ernő: *Indergand Albin*. (1923.). — Stendhal: *A párizsi Certosa*. (1923.). — Dosztojevszkij: *A játékos*. (1924.).

E négy regény egészen véletlenül kerül itt egymás mellé, mint folyóiratunk szerkesztőségéhez beküldött könyvek, de azért ebben a véletlenül kezünkbe került kis gyűjteményben körülbelül benne tükröződik a legutóbbi évek magyar nyelvű kiadványainak egyetemes képe is. Egy eredeti magyar regényre a mai magyar könyvpiacra legalább három olyan esik, amelyik idegenből van a mi nyelvünkre áültetve. De azt is el kell ismernünk, hogy az igazán kiváló alkotások rendszerint nem az eredeti hazai termékek

között találhatók, hanem a gombamódra szaporodó s egyébként persze nagyon vegyes értékű regényfordítások között. A most szóban forgó négy regény közül is csak egy az eredeti, a többi három fordítás és e négy regény között két világhírű darab van, természetesen mind a kettő idegen író munkája.

Az egyetlen eredeti magyar „regény“, a *Jámbor Óska* című, voltaképen nem is regény, inkább csak elbeszélés. Az egész munka mindössze 71 lapra terjed és minden kitérés nélkül, szinte nagyon is egyágúvá leegyszerűsített m. d. rben haladva, adja elő egy szerencsétlen, élheterlen kőműveslegénynek a szomorú históriáját. Óska Balázsnak hívják ezt a legényt; árva gyerek, csak a nagyanyja él, ez is koldulásból; maga Óska vöröshajú, szeplős, esetlen, de hatalmas természetű legény; a „jámbor“ jelzőt azzal a csöndes bárgyúsággal érdemli ki, mely egész viselkedésében megnyilvánul. Teljesen ártatlanul belekeveredik egy lopási bűnyűgbe, börtönbe jut, a börtönben ellopják a pénzeeskéjét, melyen házat akart vásárolni, a szeretője elhagyja, szállásadója elúzi, az a gazember pedig, aki ezt a sok bajt reázúdította, még meg is csufolja és elveri. S mit csinál mindezek után a jámbor Óska? Semmit. Még csak el sem vándorol más vidékre, hanem tovább kőműveskedik s gyakran talál munkát éppen az ő megromtójánál, aki azóta vállalkozóvá vergődött fel. — Az író előadásmódjában nyoma sincs a páthosznak, sőt éppen a látszólag közömbös, nyugodt, hüvös, lapidáris előadásmód segít felzaklatni az olvasó igazságérzetét, mint valami indirekt úton haladó célzatos mű, mely az író keserű világnézeti álláspontját illusztrálja. „Mintha az élet valódi igaza bomlott volna ki a szavak hazugságában. Az erősek, ügyesek, rettenthetetlenek igaza, kajánul, lenyügözően s könyörtelenül.“ (68. l.). Voltaképpen ugyan nem is annyira az erős és ügyes emberek áldozata Óska, mint inkább a véletlené, mely ördögi rosszakarral rendezi a körülményeket egy különben is ügyefogyott emb. r megkínzására. Ezáltal még sívárabb hatásúvá válik az egész olvasmány, de kiérzik belőle az író erkölcsi komolysága, igazságérzetének elfojtott, de bizonyára annál fájóbb szenvedése, mely — ebből az elbeszélésből ítélve — az élet viharos tengerén egyetlenegy szilárd menedékhelyet lát: a pesszimizmus szigetét.

Nem kevésbbé célzatos, de homlokegyenest ellenkező célzatú regény *Zahn Ernő Indergand Albinja*. Svájc vadregényes zordon-ságú hegyvidéke (Anderhalden falu) a cselekvény színhelye s ez a cselekvény annak az optimista életfelfogásnak a szolgálatában áll, hogy az erkölcsi alapra támaszkodó erős akarat a legnehezebb akadályokom is győzedelm. s kedik s kellő kitartás esetén végül biztosan elnyeri a boldogságot. A legnagyobb akadály, melyet regényünk fiatal hő. s. nek, Indergand Albinnak le kell győznie: az a

szomorú örökség, mely apjáról reámaradt; az Albin apja, Indergand Jost, megkérgesedett szívű, vallástalan, papgyűlölő, különbe nem ereszt éveken át senkit, kegyetlen durvaságával rettegettsé- ben tartja az egész környéket, sőt egy derék erdőszék a gyilkosá- vá lesz, stb. Tizenhét éves koráig ilyen apa nevelésében nőtt fel Albin s nemcsak az apjától örökölt heves véralkat és gyűlölködő érzület állja útját sokáig annak, hogy emberi hivatását becsüle- tesen b. tölthesse, hanem az ő egyéni hibáin kívül már maga az a sötét hirhedtség is, mely a vérpádon kimúlt Indergand Jost emlé- kére nehezedett és a fiút is mintegy kiközösítette a tisztessége emberek társadalmából s már-már odajuttatta, hogy neki is gonosztevővé *kelljen* lennie. De a jó sors megkönyörül rajta s be- fogja őt a fokozatos erkölcsi megtisztulás és jellemnemesedés isko- lájába. E lélekemelő nehéz feladatot a sors egy eszményi gondolkö- zésű papi emberre, a falú új plébánosára bízta, aki e rábízott mun- kát apostoli buzgósággal s a keresztényi emberszeretet türelmével sikeresen el is végzi. Albin kisebb-nagyobb eltévelyedések köze- pette is mindig feljebb-feljebb halad az önuralom s a tökéletesed- és fáradságos útján s végül a község legkiválóbb emberévé, hiva- talosan is vezetőjévé s boldog férjjé l. sz. — E regény alapeszmé- jének nemességét már kiemeltük; méltánylást érdemel az elbeszé- lésmód komolysága, szerénysége, mesemondó készsége is. De ge- nialitást hiába keresnénk ebben a munkában, az igazi költőiség magával ragadó, közvetlen varázsa nem csap ki sehol e regény lap- jairól, valami becsületes középszerűség halványszürke köde terjeng fölötte. Sokkal kevésbé költői olvasmány, mint amilyen „tanul- ságos.“

Egy vallásos irányú folyóiratban kétszeresen nehezebb esik a kritikusnak, mikor költői alkotások vizsgálata közben kénytelen az erkölcsi és művészeti szempontot ha nem is sz. mbeállítani egy- mással, de a kettő között különbséget tenni s végül elismerni a művészeti, az esztétikai szempont elsőbbségét. De bármily nehe- zünkre esik az ilyesmi, mégis így van. A költői szempont a mi meggyőződésünk szerint sem állhat kibékíthetetlen ellentétben az emberi lélek erkölcsi vonatkozású ösztöneivel, de egyes korok vagy körök erkölcsani kódexével (esetleg a jómagunkéval is) többé- kevésbé hadilábon lehet; s ha erkölcsi tekintetben hadilábon is vagyunk is az ilyen munkák világnézetével, mégis lehetetlen meg- nem hajolnunk előttük, ha a költői érték szuverénitása tekint le ránk belőlük. Ilyen munka *Stendhal* nagyszabású regénye: *A pár- mai Certosa*. Az író erkölcsi álláspontja — ha ilyenről egyálta- lában beszélhetünk — nem egyéb, mint a kiábrándultság közönye, vagy éppen a fölényes ironia megvető mosolya mindazon eszmék

iránt, melyekből egy-egy korszak (itt a Napoleon bukása utáni évek) társadalmának egész szellemi és erkölcsi világa tevődik össze. Egy dolog van, amiért lelkesedni látszik Stendhal: Napoleon káprázatos világtörténelmi karrierjéért, de ilyenkor a közönséges pártember elfogultsága beszél belőle. Nem ilyenkor érdekes ő, hanem olyankor, amikor atomokra szedi szét a legkülönbözőbb emberi jellemeket s megállapítja, illetőleg érezteti, hogy jellemünk alkotórészei mindnyájunkban egyformák; ami különbségeket mi helyes és helytelen, jó és rossz, becsületes és gonosz stb. között tenni szoktunk, vakságig naiv disztinkciók s bolondság értük annyiszor beverünk egymás fejét. A regényben szereplő alakok közt vannak olyanok (*Fabrice*, *Sanseverina* hercegnő, *Mosca* gróf, *Conti Clélia*), akiket rokonszenvével igyekszik elárasztani az író, és vannak olyanok (*del Dongo* marquis, *Rassi* államügyész, *IV. Ernő* pármái fejedelem), akiket kegyetlenül pellengérré állít, — de bizony e két csoport tagjai teljesen egyformán viselkednek, azonos eszközökkel iparkodnak egymást kitudni az előnyös helyzetekből s teljesen egyforma amorális vezérli őket vérük és idegzetük vágyainak kielégítésében, nőket s férfiakat egyaránt. Stendhal ebben a regényben is az emberi állatfaj természetrajzát adja és ahogyan ezt teszi, van abban sivársága ellenére is valami lenyűgöző, nagyszerű s a maga módja szerint frappáns igazságú jellemvonás. Tíz-szeresen nagyító üvegen keresztül testi ábrázatunk lényegesen másformának látszik, mint pusztán szemmel nézve, de ha ijesztő is az így nyert kép, hazugnak nem mondható, sőt bizonyos értelemben mélyebb igazságú annál, amilyennel gyönges szemünk illúzióttermelő szerkezete kedveskedik nekünk. Ilyen erős nagyítású lencsével, ha közeli tárgyat tartunk eléje, csak kicsiny körletet vehetünk vizsgálat alá egyszerre. Stendhal mikroszkópikus körülhatárolású szemé ebben a regényben a pármái fejedelem, tehát egy negyvenezer lakossal bíró városka udvari környezetének a megfigyelésére szorítkozik, de aztán bele is látunk a regényalakoknak a csontjába és velejébe is, — ki tehet róla, ha ez a látvány erkölcsileg inkább undorító, mint gyönyörködtető? Ha tehetné, Stendhal is a naiv emberek illúziós fénytörésű szemével nézné a világot, de ez lehetetlen reá nézve. Stendhal végletes szkepticizmusának sivárságát éppen az a csak félig titkolt melancholia enyhíti, mellyel azokra az emberekre irigykedik, akik még át tudják adni magukat az illúzióknak; a regény hőse: *Fabrice del Dongo*, mindössze kétszer volt igazán boldog életében, éppen azon két alkalomkor, midőn halálos veszedelemben rohant szándékosan: a waterlooi csatában és a pármái toronybörtönben, — mert rajongó szenvedély adott tartalmat e rövid időre életének, aminthogy az egész regény legremekebb része az a felejthetetlen költőiségű idill,

mely a halál torkában levő *Fabrice* és az iránta viszonszerelemre gyuladt *Clélia* között játszódik le, noha a két szerelmes huszonöt lányira van egymástól. Az illúzió-vesztettségnek az átkát nemcsak magára érzi ráncheznedni Stendhal, hanem egész nemzetére is; a regény folyamán minduntalan megbélyegző összehasonlításokat tesz a boldogító, egyszerű szenvedélyekre képes olaszok és a konvencionálizmus börtönében tespedő franciák között... Ismételjük, a *Pármái Certosa* megérdemli nagy hírnevét s méltán szerzett — ha meglehetősen későn is — dicsőséget a sokáig ismeretlenségben maradt nagytehetségű Stendhalnak.

A francia naturalista regényirodalmat, mely Stendhaltól szereti magát leszármaztatni, lényeges különbségek választják el az orosz naturalista regényirodalomtól, melynek *Tolsztoj* mellett *Dosztojevszkij* a legnagyobb hősorsa, — de az a *Dosztojevszkij*-regény, melyről most szó van (*A játékos naplója*) sajátos módon hasonlít a Balzac, vagy éppen a Stendhal műveihöz. Ebben a regényben *Dosztojevszkij* is inkább csak anatómusa az emberi léleknek, nem pedig prófétai hordozója az emberiség örök szenvedésének. Az emberi léleknek olyan betegségét veszi itt bonckés alá, amit csakugyan önmagán is megfigyelhetett, amely őrajta is elhatalmasodott egy időben: a hazárdjátékos ember mániáját. Roulettenburgnak nevezi a regénycselekvény színhelyét, azt a Monte Carlo-féle nyugateurópai elegáns játékbarlangot, melyet az emberi lélek kórházának mondhatnánk, hiszen csupa feldult, eltorzult, fertőzött lelkű emberek tolonganak benne, de persze nem azért, hogy gyógyulást keressenek, hanem, hogy még gyógyíthatatlanabbá váljanak. Az efféle helyek nemzetközi jellegűek. *Dosztojevszkij* is szerepeltet regényében franciát, angolt, németet, lengyelt, zsidót, főként azonban persze oroszokat, — s nincs köztük egyetlenegy sem, akit normális lelkűnek, vagy csak rokonszenves egyéniségűnek is lehetne mondanunk. A Mammon-ördög rabjai mindnyájan, nők és férfiak egyaránt s ez a pénzhajszában megrothadt lélek a nőkről lehervasztja a nőiesség tiszta és üde varázsát, a férfiakban elsorvasztja a jellem acélos erejét s lesznek mindnyájan betegek és rútak, irigyek, kapzsik, gyávák, buják, hazugok. Ha csak az orosz főszereplőkre gondolunk is, mily visszataszító társaság! Polinának hívják az egyiket; egy tábornoknak a szép, fiatal, de — enyhén szólva — excentrikus természetű leánya ő, aki a házitánítójuknak ad át pár száz frankot, hogy tegye fel a rouletteasztalra s nyerjen vele sok-sok aranyat, mert Polinának sok pénzre van szüksége; a belészerelmesedett házitánítót (ez maga az író, illetőleg az elbeszélő) csaknem meg is tébolyítja a gyötrő kíváncsiság, hogy vajjon miért van ideáljának oly nagy szüksége sok pénzre, de Polina alakját az egész regényen át valami titok-

zatos köd veszi körül a házitanító szemében, sőt — mondhatjuk — a mienkben is; csak a legutolsó lapokon sejtjük meg, hogy ez az önmagát s másokat akarva-akaratlanul megkínzó, gőgös, ideges leány talán mégis szintén érzett valamelycs szeretlmi (vagy legalább nemi) vonzódást a félig eseléd számba menő házitanító iránt, akinek a szobájában egyszer egy egész éjszakát töltött, akkor t. i., mikor francia udvarlója, haszonleső reményében csalódva, fakép-nél hagyta s Polinát hisztérikus dühroham fogta el... A másik orosz női alak teljes neve Taraszevicsova Vaszilyevna Antonida, de a regényben rendszeren csak „Babuska“ néven emlegetik és szólítják rokonai. Egy hetvenéves, gazdag moszkvai dáma ez, akinek a nagy vagyonára, mint nemsoká esedékessé váló örökségre van alapítva a Polina házassága a franciával. És mi történik? Mialatt a tábornok táviratokban sürgeti hazulról a hiteles híreket a babuska állítólagos haláláról: megjelenik maga a hetvenéves habuska, tolöszeiken hordatja magát a roulettebankba, ott néhány nap alatt egész vagyonát elveszti s ezzel a Polina házassága lehetetlenné válik... A két férfialak közül az egyik a tábornok, egy félig szánalmas, félig undorító nyomorult, akit szenilis vágy gyötör Blancheért, ezért a kétes, sőt nem is kétes jellemű, önző, becs-telen, ügyes nőszemélyért, s aki az örökség reményében a legmeg-alázóbb bánásmódot is eltűri a goromba moszkvai nénitől... És végül a házitanító. Hivatalánál alárendelt volta állandó sértődé-sek forrása az ő érzékeny lelkére nézve, melyet örökös izgalomban tart a Polina iránt érzett szerelem is, idegzetét pedig egyre jobban elcsigázza a lázas játékszenvedély. A roulette-asztalnál siker-ül nagyobb pénzösszeghez jutnia, de Polina szerelmét nem nyer-hetvén el (csak egy éjszakára), egy hónapi időt a tábornok leendő feleségével, Blanche-sal dorbézol át Párisban, erre a néمبرre költvén el az utolsó fillérig a roulette-nyereséget. A regény vé-gén aztán magára maradva s ismét koldussá züllve, megjavulást tervez, akaraterejében bízik... mi pedig látjuk és tudjuk, hogy ő bizony sohasem fog megváltozni, hogy önála akaratéről csak irónikusan beszélhetünk... s magunk sem vagyunk tisztában vele, „szánni kell-e, vagy megvetni“ az ilyen embert, aki jobb sorsra lett volna érdemes, de tönkretette magát s — ha igaza van a regényben szereplő angolnak — ezzel a tragikus esztelenséggel is azt bizonyította be, hogy ő tipikus orosz. Az angol tudniillik így bucsuzik el az egykori házitanítótól: „Önnek volt tehetsége, élénk természetű s meglehetősen jóra való ember volt; még hasznára is lehetett volna hazájának, amelynek olyan szüksége van kiválóbb emberekre, de ön itt marad s az ön életének vége van. Én önt nem vádolom. Szerintem minden orosz ilyen, vagy hajlandó ilyené lenni. Ha nem a roulette, hát más, hozzá hasonló. A kivétel na-

gyon ritka...“ — Valóban, nemcsak Dosztojevszkijnek mindenik regénye, hanem általában az egész orosz regényirodalom tudatosan és tudattalanul éreztette velünk már a világháború előtt, hogy előbb-utóbb valami óriási katasztrófa alakjában fakad fel az a sok rejtett seb és folyton mérgeződő kelevény, mely az évszázados zsarnokság alatt mindig mélyebbre ette bele magát az orosz fajnak a lelkébe. *A játékos naplója* című regény is megdöbentő adalék az orosz lélek megismeréséhez, mely e regény megjelenésekor, fél-száz esztendővel ezelőtt, már rajta járt a katasztrófa felé vezető úton.

A négy regény közül a két utóbbi a Révai Testvérek kiadásában jelent meg: Stendhal műve a *Klasszikus Regénytár* című kitűnő vállalatban, a Dosztojevszkij pedig egy hasonló komolyságú s nyomdatechnikailag is amavval azonos kiállítású könyvsorozatban, mely Dosztojevszkij összes munkáinak magyar fordítását fogja rövid idő alatt kezünkbe adni. E két vállalat darabjainak ismertetése alkalmával azt is kötelességünk hangsúlyozni, hogy itt nem akármicsodás fordításokról van szó, hanem a leghivatottabb fordítók gondos és művészi munkájáról, mely csakugyan pótolni tudja ránk nézve az eredeti szöveget.

Zsigmond Ferenc.

Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába. Szociálpszichologia. Pécs—Budapest, 1923. a Danubia kiadása. 117 oldal. Alapára: 3.50 kor.

Dékány műve a „Tudományos Gyűjtemény“ 3-ik számában jelent meg. Célja „átnézeti térképet“ nyújtani egy elhanyagolt, részben ismeretlen kutatás területéről, mely társadalomlélektan név alatt igyekszik egyesíteni összetartozó, nemrég azonban még teljesen s ma is nagyrészt más tudományok által tárgyalt problémákat. A szerző népszerű stílusban megírt összefoglaló ismertetése egyfelől a művelt nagyközönség érdeklődésére számít, másfelől az egyes fejezetek végén nyújtott irodalmi tájékoztatójával igyekszik irányt mutatni a további szakkutatásnak.

A socialpsychologia, mint szerzőnk műve VI. fejezetében rámutat, a tudományok kialakulásának szokott útjától eltérőleg, nem egy „anyatudományból“ differenciálódás következtében kinövő ismeretsoport: problémáit különböző szaktudományokból kell összeszedni és rendszerbe foglalni. Sorsa a sociológiával analog s vele együtt magán viseli az alakulás, a kezdet minden nehézségét. Az általános psychológiától eltérőleg, a társadalmi lélektan az alanyra ható világban megkülönbözteti a personális milieut az impersonális milieutól, figyelmét kizárólag az előbbire fordítva. Tárnya e szerint azoknak a lelkifolyamatoknak leírása

és magyarázata, melyek nem „tárgyak“, hanem „személyek“ hatására keletkeznek, melyek nem a magában álló „egyenre“, hanem a társadalom tagjára vonatkoznak. Első kérdésc annak megállapítása, hogy a fenti selectio hogy hajtható végre, milyen kérdések tartoznak a társadalomlélektan körébe. Az erre adott felelet megjelöli az utat, mely a társas tudat synthesisét megalkotó socialpsychológiákra vezet, amely tehát végeredményében synthetikus jellegű tudomány, mint a sociologia, avagy a philosophia.

A mű oly problemakörre hívja fel a kutatás figyelmét, melyel eddig a magyar tudományos irodalom alig foglalkozott, oly területen halad előre, melyen nincsenek „kövezett utak.“ A társadalomlélektanok bizonytalanok a határai, tisztázatlan a problematikája, vitás a módszere s megállapításai távol vannak még attól a pontosságtól és szabatoságtól, mely a tudománytól megkívántatik. E műben foglalt munkásság jelentőségét ép ez dönti el. Jeles oldala irodalmi tájékoztatója, mely a német, francia és angol irodalom termékein kívül bőven hozza az amerikai kutatók jelesebbjeit is, nem feledkezve meg hozzá irodalmunk szerény terméséről sem. Jelesek azok az új elemzési szempontok, melyekben a mű részenként nem szükölködik, (Az ember kétféle körvezetéről, A közvélemény problémája, stb.), a mű korlátolt terjedelme, s a népszerű előadás miatt azonban nem érvényesülhetek eléggé. Ennek tudható be az a homályosság, mely egyes részeket jellemez (A vallás, Az V. fejezet jórészben) s a szabatoság helyenkénti elhanyagolása, ami annál inkább tekintetbe veendő, mert hiszen a szerző szavait használva: „Nincs oly tudomány, mely annyira veszélyben forogna, hogy állandó közhelyeket mondjon, mint ép a társadalomlélektan.“

Részletekbe menő bíráló emelhet kifogásokat egyes részletkérdésekben (a jog fogalma, a „joghézag“ elmélete, az érdekek, célok jelentése, viszonya, stb.), e szerény ismertetés az elmondottakon kívül megelégszik azzal, ha felhívja a figyelmet az axiologia szempontjainak pontosabb érvényesítésére, aminek elmulasztása az V. fejezetben jobban előtűnik.

Felvethető a kérdés: Miért sorolja fel ép ezeket a problémákat a társadalomlélektan adott vázlata (például: A társadalom életét irányító tényezők: közvélemény, állam, egyén, vallás)? Nem tartoznak-e más kérdések, más tényezők is ide a felsoroláson kívül s viszont a tárgyalt problémák mind idetartoznak-e? A felelet legalább is kétséges. A kérdés azonban a maga általánosságában nem annyira a művet, mint magát a socialpsychologia tudományát illeti, mely tudományszerkezeti elvei bizonytalan helyzete mellett, aligha tud e kérdésekre egyöntetűen válaszolni. A fenti kérdések nem érintik tehát e mű értékét, mely

midőn segítségére siet a tudomány kutatóinak, másfelől reámutat az itt tárgyalt problémák praktikus jelentőségére, fontosságára is a tudomány és élet szempontjaiból egyaránt.

Varga Sándor.

Chronologia. Irta: *Szentpétery Imre.* A Magyar Történettudomány Kézikönyvének II. kötet, 5. füzeté. Budapest. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1923. 42 oldal. Alapár 2 korona.

Az Aloys Meister szerkesztésében megjelent Grundriss der Geschichtswissenschaft mintájára a Magyar Történelmi Társulat kiadásában is megindult egy olyan enciklopedikus tartalmú kézikönyv, mely a történettudomány magyar művelőinek kezébe a történettudomány összes ágaira kiterjedő vezérfonalat kíván adni. A magyar tudományos műveltség fejlettsége s a magyar történettudomány teljes önállósulása mellett tesz tanuságot, hogy ez esetben nem fordításról vagy szolgai utánzásról van szó, hanem önálló, tudományos előmunkálatokon nyugvó s alapos tárgyismerettel megfogalmazott dolgozatokról. A német példa csupán az eszmét adta meg s a filologia terén már régebben megvalósulást nyert, a kivitel teljesen a magyar tudományos szellem terméke.

Elsősorban Szentpétery chronológiájáról mondhatjuk el ezt, melynek minden sora elárulja az avatott szaktudóst, s éppen mely tudományos készsége tette lehetővé azt, hogy e súlyos disciplinát áttekinthetően tagolja, problémáit világosan megfogalmazza s a magyarországi okleveles gyakorlatból vett példákkal megvilágítsa. Szentpéterynek nem első munkája ez e tudományszak terén, mert már 1912-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent Oklevéltani Naptára-val bizonyoságot tett róla, hogy e tudományszak hivatott művelője. Régibb munkája azonban, ámbár a legszükségesebb elméleti ismereteket is felöleli, mégis inkább gyakorlati célokat szolgál, a középkori oklevelekben használt dátumok feloldásához kíván könnyen kezelhető segédkönyvet nyújtani. Jelenlegi munkája ezzel szemben az előbbiben inkább futólagosan összefoglalt elméleti ismereteket adja elő áttekinthetően, röviden és világosan megfogalmazza, gyakorlati példákkal megvilágítva s a szakirodalom jelenlegi álláspontját ismertetve, mi által gyakorlati célú kézikönyvét kitűnően kiegészítette s e tudományszak terén olyan színvonalra emelte a magyar történettudományt, hogy nem szorul többé külföldi segédeszközökre. Ezzel Knauz Nándor hatalmas méretű, de a részletekben elvesző kortana is a mult emlékei közé került s az okleveles emlékekkel foglalkozók meg fogják tanulhatni a szükséges szakismereteket, nem kell állandóan visszatérniök a kortani kézikönyvekhez.

A keletjelzés elemeiről, az évről, hónapról és napról, különösen az ünnepnapokról rövid fogalmazásban kimerítő képet nyújt, a husvéti idősámítás szabályait világosan tárja fel s a naptárjavítás folyamatát érthetően adja elő. Ez ismeretek birtokában az okleveles emlékekkel foglalkozók bátran használhatják a dátumok feloldásához készített naptárakat, nem fognak eltévedni azok útvesztőjében.

Tudományos szempontból különösen azt kell Szentpétery javára írunk, hogy nem utánoz idegen példákat, hanem szemmel láthatólag önállóan gondolta végig a munka tervét, szabatosan fogalmazta meg összes részleteit s éppen ezért könnyen megérthetőek azok a problémák is, melyek a chronológiával szemben éppen szakkörökben eddig ellenszenvet támasztottak.

Ha a tervezett kézikönyv többi füzetei is ilyen alapos munka eredményeit fogják tartalmazni s ilyen szerencsés fogalmazásban kerülnek napvilágra, akkor bizvást remélhetjük, hogy az új történetírói nemzedék minden téren ki fogja állani a versenyt a szaktudomány külföldi művelőivel. *Gárdonyi Albert.*

Modern földrajz és oktatása. Szerkesztette gróf *Teleki Pál* dr. közreműködésével *Vargha György* dr. Budapest, 1923. A Studium kiadása.

Évtizedes előkészület után a magyar földrajzoktatás legelső képviselői közül tizenketten 25 tanulmányban, 190 oldalon szálltak síkra a középiskolákban elhanyagolt földrajz oktatása érdekében.

Jogos önérettel említi szerkesztő az Előszóban: „Kötetünk úttörő és első ilyenmű munka a magyar földrajzi szakirodalomban és magyar nyelven az összes tárgyak módszertana között.”

Három főszempont alá foglalhatók össze a benne közlött értekezések. I. Meghatározása, mi a földrajzi tudomány; II. hogyan kell tanítani; III. mik a földrajzszakos tanárok teendői a továbbképzés és tudományos munkásság terén.

A földrajz-tudomány fogalmát, tárgykörét *Cholnoky, Dékány* és *Karl* gondos cikkei világítják meg; e részben különben is annyira tisztázódtak a vélemények az utóbbi két-három évtizedben, hogy „kár minden szóért, amit ilyenféle vitákra elpazarlunk“, — mondja *Cholnoky*.

Az oroszánrészt természetesen a földrajz oktatása foglalja le. Ennek célja *Ember István* dr. magasröptű tanulmánya szerint, annak megismerése, „miként determinálja a föld társadalmi életfeltételeinket és miként nyilvánul meg ezzel szemben egyéneknek, társadalmaknak bizonyos keretek között kifejlődő aktivitása...“, ...mindezt a tényezők és okok végtelen számú kapcsolatával... érzük el.“

Egymásután vonulnak fel a földrajztanítás különféle kérdéseivel Ember István, Erődi Kálmán, Vargha György, Kerékgyártó Árpád, Karl János, Dékány István, Hézszer Aurél, Geszti Lajos, Kogutovicz Károly, László Lujza; valamennyi cikket áthatja az a lelkes, öntudatos meggyőződés, melyet Ember dr. így fejez ki: „Ma a földrajz a középiskola egyik legelőkelőbb, mert világszemléletet teremtő tárgya; követelje meg érvényesülését annak minden fokán, mindig szakavatott geográfus kezében“ legyen. (Ne adják kosztba! — mondja Vargha dr.).

Éppen abban van a földrajzoktatás tragikumuma, hogy az alsóbb osztályokba szorítva, kénytelen a régi topografikus földrajzba illeszkedni, tovább is a lenézett Hamupipőke szerepét játszani. Igy aztán a szakemberek tudományos továbbképzését megbénítja; a felsőbb hatóságok s társadalom panaszkodnak a középiskolai tanulók földrajzi járatlanságán. Holott úgy a tanulók, mint a művelt társadalom rendkívül megbecsüli a földrajzi irodalmat és ma, mikor a közlekedés, a léghajó, repülők, szikratávíró közel hozzák nemcsak Európa törpe országait, hanem a távoli világrészeket, elsőrendű szükség a földrajzi műveltség. Ez pedig nemcsak a városok, hegyek, folyók nevének tudásában áll, hanem abban, hogy lelkileg magunk előtt látjuk a földfelszín tüneményeit s megértjük oksági összefüggésüket.

Külön is megemlíendőnek vélem Karl J. mintaleckéjét a Duna—Tisza-közéről, Vargha Györgvét Nagy-Britanniáról és Dél-Amerikáról, ezenkívül Kerékgyártó lelkes cikkét a kirándulásokról, ahol is Csonka-Magyarországot nyolc kirándulás keretében ismerteti meg a tanulókkal.

Igen kedves, bár a mai időben jövő zenéjének látszik Karl J. ama terve, hogy az önképzőköröknek legyen földrajzi szakosztálya és hogy a földrajzi irodalomból, kirándulásokból jegyzeteket, naplókát készíttessünk. Mert — mondja Karl — „minden táj annyira szép, amennyire meg tudjuk érteni.“

Végül gróf Teleki Pál a földrajztanárok továbbképzéséről ír, Cholnoky a lakóhely környékének földrajzi tanulmányozásáról. Mindkét cikk csalogatja a földrajzi középiskola tanárait az egyetemi tanárok tanácsainak felhasználására. Végtelen jól esik ez a hazafias, udvarias támogatni akarás, de még itt is várunk kell a „jobb kort.“

Vargha Gy. két cikke fejezi be a tanulmányok sorát: a) A földrajzi szertár és előadó terem; b) A földrajztanítás fejlődése és jelenlegi helyzete hazánkban“ címmel.

Itt a földrajztanítás lényegéül kimondja, hogy csak olyant tanítsunk, ami a tudomány mai állásának megfelel. Rövid tanulmányokat öhajt, a földrajznak két felsőosztályba bevitelét átme-

netileg, hogy aztán hamarosan minden osztályban taníthassák. (Az új tanterv teljesen mellőzte!)

Életrevalónak látszik az az indítványa, hogy a természettudományi szakok álljanak szövetségbe és adjanak ki egy módszertani folyóiratot. Hogy ez mennyire szükséges volna, a multból vett szomorú példa magyarázza meg. A földrajz barátai már a 70-es évek végén keresztülvitték, hogy a földrajz a reáliskolák mindenik felső osztályában is helyet kapott. És akkor a rossz tankönyveken és kellően ki nem képzett tanárokon mult a dolog.

Nagyon melegen ajánljuk a kartársak, tanárjelöltek és mindazon paedagógusok figyelmébe, kik tantervvel foglalkoznak, ezt az „úttörő“ könyvet, mert meg vagyok győződve a földrajz nagy jövőjéről, amikor filozófiai magaslatra emelkedik s odaigyekszik segíteni a jövő nemzedéket is. „A leányzó nem halt meg, csak alszik.“

Németh József.

Népakadémia. Irta *Szentiványi Károly*, 119 lap. Egyház-megyei könyvnyomda, Veszprém.

Szentiványi Károly az iskolánkívüli népnevelésnek régi lelkes harcosa, aki sok értékes munkával gazdagította már eddig is a népművelés irodalmát. Ő volt az, aki a népfőiskola helyett a népakadémia intézményét ajánlotta, amely nagy ellentéteket váltott ki az illetékesek részéről. Ez a munkája is a népakadémia, ezuttal katolikus népakadémiai eszméjét igyekszik propagálni. Ő is azzal kezdi munkáját, hogy keveset törődünk a faluval. Ő sem ismeri el, mert talán nem ismeri azt az értékes munkát, amelyet a Magyar Gazdaszövetség végzett közel harminc esztendő fennállása alatt a falusi népgazdasági, társadalmi és kulturális előbbrevitele érdekében. A háború előtt a szövetkezeti és gazdasági intézményekben hatalmas hálózata volt a Magyar Gazdaszövetségnek, amely nagy eredményeket szült a falvak kulturális előhaladásában is. Ez a munka még hatalmasabbá tudott volna kifejlődni, hogyha csak kis mértékben is támogatták volna ezeket a törekvéseket a mindenkori kormányok. A Magyar Gazdaszövetség téli gazdasági előadásait, amelyeket évenként százszámra tartottak lelkes előadók az ország különböző részeiben, nem maradtak hatás nélkül. Szerző megjelöli a tevékenység irányát: *új hitéletet kell teremteni, keresztyén közigazdasági tevékenységet kell megindítani s magasabb műveltséget kell adni a népnek.* Tényleg fontos szempontok ezek. Meg kell azonban említenünk, hogy a hitélet erősödése örömmel tapasztalható; a keresztyén közigazdasági tevékenység azonban felette nehezen tud nagyobb eredményeket elérni, népnevelésünk pedig rengeteg hibában szenved. Elemi oktatásunk tanterve egyáltalában nem igazodik a falusi nép lelki-

világához, az ő foglalkozásához tanítóképzésünk sem megfelelő. Középiszkolai oktatásunk eddig igen gyakorlatiatlan volt, például hat esztendei német tanulás mellett sem tudott egyetlen érettségizett ifjú sem németül beszélni, míg például Bulgáriában a középiszkolai évek alatt minden diák két nyelvet tanul meg tökéletesen. Nagy munkamező nyílik itt a falusi nép lelki művelésére, mert ez romlott el leginkább s itt van legnagyobb szükség építésre.¹⁾ A legnagyobb baj az e tekintetben, hogy a forradalmak leverése óta eltelt időben hízogásokkal, téves ideológiákkal, egyéni érdekek érvényesülése céljából használták fel a falvak népét.

Sok értéke mellett már most rá kell mutatnunk e munka azon hibájára, hogy némileg egyoldalú, felekezeti és kissé elfogult. Dánia iskolánkívüli oktatásáról szólva, elítéli a protestánsok munkáját s mint hibát rója fel azt, hogy Dánia a protestantizmus ereje folytán gazdag és boldog lett. Az egész világon csodálat tárgyát képező dán iskolánkívüli oktatást azért nem hajlandó példának elfogadni, miután szerinte a dán nép protestáns lévén, a népoktatására is ezt a bélyeget nyomja rá.

A gazdasági oktatásról szólva, a földműves iskolákat akarja népfőiskolává átalakítani, holott pedig erre szüksége van a magyar gazdasági életnek, mert itt nevelődnek az egy-két-háromszáz holdas birtokosoknak a gyermekei, akik hazamenve, saját birtokukon hasznosítják a tanultakat. Abban valóban igazsága van, hogy a főiskolákon, theológiákon, tanító- és tanítónőképzőkben és az egyetemeken is külön tanszéket kellene szervezni a falu és ezzel összefüggő kérdések előadására.

Szerző a népakadémiát propagálva, nem szívesen beszél a népfőiskolákról, amelyek pedig eddig Magyarországon igen szép munkát végeztek a földművelő nép kulturális előbbrevitele érdekében. Ugyancsak kevésbe veszi a Széchenyi-Szövetségek „kiszálló különítményeinek“ a munkáját, amely pedig épp abban az időben tett sokat a falusi lakosság oktatása terén, amikor a Magyar Gazdaszövetségen kívül más azzal nem foglalkozott.

Szerző az általa tervezett Népakadémia intézményét katolikus alapon óhajtja megcsinálni. Ezt feletle téves gondolatnak tartjuk, hiszen a tudományt nem lehet felekezeti alapon bírálni és átadni, hiszen a kultúra nemzeti, tehát ennek is csak úgy van jelentősége, ha egyetemes nemzetivé válik.

Sorra veszi az előadások oktató anyagát, melyből a szövetkezetekre vonatkozó helyes megállapítását kell itt megemlíteni, melynek az alapja az, hogy nálunk a szövetkezeti mozgalom első-

¹⁾ L. idevonatkozólag dr. Gesztelyi Nagy László: A falu lelke és a magyar jövő. Magyar Gazdák Szemléje 1921. ápr. szám.

sorban a szatócskodásra terjed ki s nem törődik például a falvakban termelt áruk összegyűjtésével, vagy feldolgozásával, hanem ezt a jól jövedelmező ágat a zsidóknak engedi át. Ugyyszintén nincsen semmiféle vagy alig valamilyen mozgalom a feldolgozó szövetkezetek terén.

A magyar nemzeti nevelésről szólva, hangsúlyozza, hogy a kultúra gondolatban, érzésben és nyelvben magyar kultúra legyen. S itt elitélőleg szól a cserkészek ruházatáról, a diáksapkáról, mondván, hogy még külső mezünk is levedlik rólunk, holott sokkal fontosabb az, hogy zenénkben, dalunkban, nyelvünkben, táncunkban, öltözködésünkben lettünk egészen idegenek, vagyis levetkeztük és elvesztettük a nemzeti jelleget. E sorok írója most járt a Balkánon, büszkeséggel s egyuttal szomorúsággal szemlélte, hogy a szerb, bolgár, török, mind igyekszik léleken, külsőben, táncban, dalban, zenében, ruházatban nemzeti lenni s mind törekszik arra, hogy minden fiában felkeltse a nemzeti érzésnek minden szikráját.

Szentiványi Károly munkája lelkesen, hozzáértően karolja fel az iskolán kívüli népművelés ügyét és mint apostol igyekszik életet, gazdasági és kulturális haladást s erőt belevinni a nagy magyar Parlagba, mert neki is meggyőződése, hogy a szellemi nevelés az anyagi megerősődéssel és az erkölcsi neveléssel együtt tud csak egy nemzet életében elismerésre méltó eredményeket elérni.

Dr. Gesztelyi Nagy László.

Incze Gábor: Az Örökkévaló tornácában. Budapest. 1924. Bethlen-nyomda 8°. 48 lap.

Fiatál igehirdető ígéretes első kévéje. Tíz beszédet, illetőleg elmélkedést ölel magába, amelyeknek mindegyikén rajta van a jegye egy nem közönséges elmélyedő képességnek, bölcselő átpillantásnak épp úgy, mint egy látó és látásait megjeleníteni is tudó, tiszta, erős és csöndes befelé-érzéssel égő hitnek. Mondanivalója mindig nagyon sok van, úgy, hogy néha alig is bír vele: még nem embere a fegyelmezett disponálásnak s a dús, de lazán kötött kévéből itt is, ott is rakoncátlanul kifelé peregnék az arany szemek... *Egész* beszédje, alig van olyan, amelyik ellen e belső fegyelmezettség (*nem* pusztán formai-homiletikai, iskolás) szempontjából kifogás nem volna emelhető; de viszont majd mindegyik beszédjében akadnak olyan részek, amelyek mind a tartalmukkal, mind a nagyon finoman megírt voltukkal magasan tulszárnyalják még a *jobb* magyar átlagot is. Az átélte, belső szemléletté és szent akarattá lett evangélium ihletébresztő hatalma lüktet bennük és árad belőlük. A szerzőben mind a bizonyoságtévő erő, mind a nem mindennapi irodalmiság nyilván-

valóan gazdag kegyelmi ajándékokat jelent: ezeket hűséggel, alázattal, önfegyelemmel, kemény formai és tartalmi továbbtanulással forgatva és kamatoztatva, a jövő nemzedék legáldásosabb evangéliumi igehirdetői közé emelkedhetik. ri.

A vadkan — s a többi. (Színpadi beszámoló).

Hej, ha úgy a magyar szellemi szérúre oda lehetne állítani egy nagy cséplőgépet! Micsoda termés volna az: orvosságos kanállal mérhetnők a tiszta búzát; térdig tobzódhatnánk az ocsuban. Aztán jöhetnek a jó nemzetközi szelek s hordhatják a szélrózsa minden irányában a — pelyvát.

Ilyen paraszti kép kell, hogy a kritika előtt lebegjen, a mikor elsősorban Móricz Zsigmondról van szó, a paraszt-naturalizmus képviselőjéről, erről a földszagú, búza és buja írói tehetségéről, aki sok torzítása mellett is egyik súlyos magyar értékünk. De van egy nagy írói hibája, amelyet szinte szántszándékkal akart a színpad útján hussá-vérré eleveníteni, megörökíteni. Kedvelt, sajátos irodalmi alakja, az érzéki paraszt, vagy nyersebben: a vadkan. Hiába öltözteti ezt az örökegy alakot magyar várúrnak, hattyu-lovagnak, s hiába nevezi báró Révay Ferencnek, hiába ragadja vissza történelmi messzeségekbe — csak paraszt marad az — világra! — még pedig a Móricz külön törtülmetszett parasztja, egy gatyaráncal sem több, sem kevesebb, mint Túri Dani, a „Sárarany“ híres, a magyar irodalomba elsőnek törtető vadkanja, aki a szerző kényúri jóvoltából jobbágyi hűséggel szolgálja meg a nevét. Korbácsot és fogatesattogtató asszonypecér. „Állat az emberben“, ahogy a szerző francia mestere, Zola nevezte ezt a fajtát. Móricz tételes műnek szánta a darabot: a nemek keserű harcát keveri a házasságon belül. Strindberg „Haláltáncát“ és a „Makrancos hölgy“ Petrucchioját emlegették a bírálók. Kár volt anyyira a hetedik határba menni mustráért. Móricz nem szorult a szomszédolásra. Ismeri ő nagyon jól a magyar paraszt-medecinát, hogy a gazdának csak akkor van tekintélye a menyecske előtt, ha már egyszer jól megegyengette a derekát. Ez az egész mesterség. Az már aztán csak természetes, hogy ez a történet sokkal több buja finomságra, nagyobb művészi kiélésre ad alkalmat, ha a parasztporta helyett ódon parasztlázadással körülsáncolt várkastélyban megy végbe félmeztelen hímbirkózók és üvöltő véredek színszerű mellékrajzával.

Van azonban ennek a „színdarabnak“ minden darabossága mellett néhány hatalmas, nagy, mély és magyar színpadi jelenete, amikor a paraszt-Móriczot a lázongó tömeg közé tudja lökni a művész Móricz, a várúr Móricz. Amikor nem korbácsot suhogtat a

kezében, hanem szelíden fogja a bucsuzkodó várásszony haját, vagy a kincseskamra felé remegteti az urát szerető asszonykézben a gyertyatartót. Ennek a gyertyalángnak művészi örökmécs-pislógása van.

A nyelve dús, zamatos, történelmi patinával megsúlyosodott, tulfütött Móricz-nyelv. Kár, hogy beleszabadt a szerző a kanász-szótárból egy egész — kondát. Nem tudja másképp látni a maga művészi értékét, mint Ady, aki azt írta a Móricz parasztjáról: „Trágyaszagú a csókja, de igaz.“

Mi éppen fordítva érezzük igaznak a tételt. „Igaz a csókja, de — trágyaszagú.“

*

Egyébként teljes erővel megindult a színházi bemutatók áradata. Kevés van köztük megemlíteni való. *Farkas Imre* „Nótás kapitány“ című operettje (Fővárosi Operett-színház) szerencsés, magyar levegőjű, tiszta szándékú, jólesően szórakoztató munka. — *Földes Imre* „A kis muszkák“ című vígjátéka (Renaissance) egy szerepért íródott, kicirkalmazott, mondvacsinált időszerűségű műmagyar darab. A szerző mindig a pillanatnyi időszerűségekre markolt tárgyért, de a jó szabász is mindig a divat szerint dolgozik.

Szenes Béla „Olasz asszonya“ (Belvárosi Színház), *Fodor László* „Jószívű asszonya“ (Renaissance) a megszokott pesti aszfalt-regényesség termékei. Sem nekik, sem róluk nincs egyéb mondanivaló, minthogy tizenkettő belőlük egy tucat.

Irodalmilag nem jelentős, de levegőjeért, tiszta humoráért, az egészséges Kisfaludy-vígjáték és a Dorottya-hagyományok korszerűvé finomításáért mégis kedves és kiemelkedő esemény *Csathó Kálmán* „A házasságok az égben köttetnek“ című vígjátéka a Nemzeti Színházban. Csathó Herczeg-tanítvány, de mindketten a tiszta, zamatos magyar humor iskoláját járták. Kell néha ilyen szellőztetőt megindítani a nehéz, szegény- és borbélyszagú pesti színpadi levegő megfrissítésére.

Kálmán Imre „Marica grófnő“-je (Király-színház) zenei szempontból állomása a magyar operettfejlődésnek s méltán lehetne a „János vitéz“ és a „Tatárjárás“ mellé sorolni, ha a szerző külföldi szövegeknyvet választott volna, mint a két nemzetközi — osztrák színpad-csiszárét, amelynél ostobábbat még nem igen dugtak sugólyukba.

A MagyarSzínház *Georg Kaiser*-nek egy pompázóan szellemes játékát kínálta esemegének a magyar közönség számára. De hogy értette volna meg ez a közönség a ponyvát és moziregényeséget gunyoló szerző finom cervantesi csufolódását, mikor az eget-

len, amelyet komolyan vesz, amelyet megért és amelyet megérdemel — a ponyva. *Szilágyi Dezső.*

Kiállítások. A Nemzeti Szalonban október 19-én nyílt meg a **Spirituális Művészek Szövetségének** kiállítása. *Remsey Jenő, Makoldy József, Sztelek Dezső, Tábor János, Remsey Zoltán, Alberth Ferenc, Náray Aurél, Tóth Zoltán és Mészáros Dezső* a tagjai ennek a kis csoportnak, amely a belső, a lelki tartalomnak fokozott hangsúlyozására gondol elsősorban. Náluk a külvilág csak arra való, hogy transzponált képeikben saját belső világukat, érzéseiket kifejezzék. Régi törekvés ez, volt idő, mikor példának okáért a művészet egyik legfontosabb feladatának tekintették, — de, sajnos, a XX. évszázadban, a zsvajgó, vásári művészi élet zajában, úgy alakult, hogy íme, külön szövetkezés kell új életre, fokozottabb hangsúlyozásra keltéséhez. Az bizonyos, hogy a Spirituális Művészek Szövetsége jól megérezte, honnan várható a művészetek megújítása, de törekvéseik csak akkor járhatnak eredményel, ha elveiket, egész hitvallásukat beleviszik a mi egész művészi életünkbe, elsősorban a mi művészileg nem nagyon nevelt, minden hóhortosságra és divatoskodásra, a tetszés zajával reagáló közönségünkbe. Komoly és tanult közönség ki fogja követelni művészeinktől a komoly és szolid művészi eredményeket. Amíg azonban a nagyközönség ízlése nem változik, addig az új, modern művészet lelki tartalma iránt érzett vágy csak egyesek szívében fog élni.

A kiállító művészek, s ez általában dicséretükre legyen mondva, tudják, mit akarnak s ezt az akaratukat művészileg is kifejezésre tudják juttatni, persze, nem egyforma képességgel és nem egyenlő sikerrel. A legérettebb közöttük *Remsey Jenő*, kinek nagy műve, a „Lenyűgözött Hungária“ (sokszorosítása életre való gondolat!) a művész szaporodó erényeit és fogyatkozó hibáit mutatja. A kiállításon csak a kompozíció baloldali fele volt látható, mely nagy királyaink, nemzeti hőseink lovas-felvonulását ábrázolja. Megállapíthatjuk, hogy *Remsey* művészete nagy fejlődést mutat előző műveihez képest. Kompizicionális érzéke erősbödött, formái leegyszerűsödtek, színérzéke finomodott. Viszont itt-ott még bizonyos nyersség ütözködik ki képeiből, amelyet a mindenáron nagyszerűsége való törekvése vált ki belőle. *Makoldy József* pár tájképén egy derült világnézet erős festői érzékét, jó látását dicsérhetjük. Ugyanő még eredetien diszített cserepekkel is szerepel a kiállításon. *Tábor János* portréit, *Sztelek Dénes* tájképeit emelhetjük még ki a kiállítás látnivalóiból. Az utóbbi művész erősen modoros, gyengébb művei mellett hasznos dolgokat is produkált. „Fehér kecske zöld mezőben“ című képe színhatásával

egyenesen meglepő. Egyáltalában ez a kiállítás kivált a sablonos tárlatok közül komolyságával, s a kiállító művészek jól megválogatott, szolid művészi teljesítményeivel.

A november 1-én megnyílt gyűjteményes kiállítás viszont egy-két kivétellel, még igazán nem kész talentumokat hozott a közönség elé. A *Nemzeti Szalon* termeit ez alkalommal *Károly Andor*, *Mészöly-Munkás Béla*, *Miskolczy Ferenc*, *Cs. Hindi Szabó Katalin* és *S. Grósz Mária* festőművészek, valamint *Zádory Oszkár* szobrászművész művei töltötték be. Közülök *Károly Andor* érdemel figyelmet, ki kétségkívül a legtehetségesebb ebben a társaságban. Tudása kétségenkívül van, tehetsége is, de szemmel látható a hatásosságra való törekvése, mely az igazi művészi eredmény megölője, különösen akkor, ha a művésznek egyéb technikai fogyatékoságai is vannak. Több őszinteséggel és egyszerűséggel *Károly* is nagyobb sikereket fog elérhetni művészi pályáján. *Mészöly-Munkás* Bélának pár hangulatos pasztellje (Hollandi rakodópart) érdemel figyelmet. *Miskolczy* Ferenc igazi terrénuma a pasztell és a grafika. Rézkarcai („Másvilág“ című ciklusa) jó technikát, virtuóz kompozicionális tudást és művészi gondolatartalmat árulnak el. *Zádory* Oszkár Rodin tanítványa és munkatársa volt Párisban. S ez jellemzi művészetét is. A „Rodinizmus“ lerázhatatlanul belevette magát művészi gondolataiba. Vizont pár igazán sikerült, nem tulságosan nagyigényű fajanszalakja és bronz-szobrocskája azt mutatja, hogy művészi képességeinek igazi területét e fajta művekben találhatná meg. A kiállítás egyéb résztvevőiről a nevek felsorolása alkalmával már megemlékeztünk.

Az *Ernszt-Múzeum*-ban október második felében három képzett és tehetséges fiatal művész műveit volt alkalmunk egy gyűjteményes kiállítás során látni. *Feszty* Masa, úgy látszik, kiváló arcképfestővé fog fejlődni, legalább is erre vall az a törekvése, hogy a testi jegyek pontos összefoglalása mellett a belső, a lelki karaktert is megéreztesse képein. Ez a törekvése egyes arcképein határozottan kiütözik s mondanunk sem kell, hogy ezek gyűjteményének legsikerültebb darabjai. Ezek mellett még friss, jó látásról tanuskodó tájképei ragadták meg figyelmünket.

Patkó Károly az újabb festőgenerációnak modern törekvésektől fűtött tagjaként mutatkozik be. A forma és a szín, nála mint külön önálló festői érték jelentkezik s képein e kettőnek kiegyenlítésére, harmoniába hozására törekszik. Különösen aktjain láttuk ezt szembetűnőleg, melyeknek formai hatása szinte kifogástalan, s emellett a színek és ezeken belül a fényhatások is önálló meghatározó elemként érvényesülnek. Természetesen ez a kiegyenlítés nem minden képén sikerült, de törekvéseit éppen

ezek a darabok illusztrálják a legjobban. Portréi és tájképei is figyelmet érdemlőek. grafikai lapjai között néhány, szinte tökéletesnek mondható művet láttunk.

Aba Novák Vilmos művészetében alapjában ugyanazok az elvek a dominálók, mint Patkónál láttuk. De az ő egyénisége viszont ezeket a törekvéseket nem lehiggadtan hozza vászonra, hanem harsogva, brutálisan. Aktjaiban a tömegszerűségre való törekvés túlzott, a színek és formák nála nem kiegyenlítődnek, hanem harcban állanak egymással. Grafikai művei pedig kompozicionális tudásának gyengéit mutatják. Reméljük azonban, hogy az ő művészete is le fog higgadni, meg fog finomodni, s akkor lesz kétségtelen tehetsége minden efajta zavaró momentum nélkül igazán élvezhető.

Láttunk még e kiállítással kapcsolatban egy grafikai gyűjteményt, XIX. századi francia mesterek nem egyenlő értékű munkáit, melyek közül *Millet* rajzai érdemelnek említést.

Utoljára a *Képzőművészeti Társulat* őszi tárlatáról emlékezzünk meg, mely a *Hadtörténelmi Múzeum* kiállításával egyesületen nyert a *Műcsarnokban* elhelyezést. A „Protestáns Szemle“ egyik számában, a tavaszi kiállításról írva, örömtűnknek adtunk kifejezést, hogy művészeink békére léptek és együttesen harcolnak a magyar művészet jövőjeért. Sajnos, a „treuga dei“ csak rövid fegyverszünetnek bizonyult s ma ismét harcban áll a művészek tábora, elvi és személyi harcától terhes művészeti életünk s ily körülmények között nem csoda, hogy a Műcsarnok igen szomorú képet nyújt mai művészetünknek. Az öregek, a hivatottak, jórészt távolmaradtak ez idővel, a fiatalokat pedig inkább dilettánsok képviselik, mert a fiatal tehetségek ma inkább gyűjteményes kiállításokon mutatkoznak be. A Képzőművészeti Társulat tárlatai a múltban, — sajnos, mindinkább a régmúltban — egész művészeti életünk időről-időre megújuló reprezentatív kiállításai voltak, jelentős mérföldkövei a magyar művészet egyetemes fejlődésének; ez a kiállítás szomorúan igazolja, hogy ezt a jelentős hivatását a Társulat ma már elvesztette. Kinek a hibájából, nem kutatjuk. Valószínűleg mindkét harcoló fél a maga igazának tudatában állja a harcot — mert harcolni egymással, azt tudunk minden téren — s a magyar művészet lesz egyedül a vesztes ebben az áldatlan tülekedésben.

A tárlat egyetlen igazi eseménye négy művész kollektív kiállítása. *Szűle* Péter vagy harminc képpel ad beszámolót a tárlaton fejlődéséről. Egészséges naturalizmusa, sötét tónusú, de azért sokszor felszabaduló s ilyenkor üde, friss színharmonia, jó formaérzék jellemzik egyúttal a tehetséges művészek újabb alkotásait. *Komáromi-Kacz* Endre (kit külön kell megdicsérnünk az

artisztikus rendezésért) és *Komáromi Kacz* Endréné vagy félszáz képpel szerepelnek. Komáromi Kacz Endréné finom csendéleteinek és interieurjeinek régi ismerőse közönségünk, Komáromi Kacz Endre pedig pár őszintén, természetesen festett tájképpel és néhány, jó portréval öregbíti eddigi sikereit. *Kárpáthy* Jenő magyar levegőjű és hangulatú tájai is megérdemlik a dicséretet.

Ezen kívül alig van a tárlatnak művészi eseménye. *Spányik* Kornél „Szent Erzsébet látomása“, *Gulyás* Sándor érdekes beállítású „Szent György lovagja“, *Bednár* János mesészerűen fogalmazott és színezett, de laza kompozíciójú „Gímszarvas regéje“ és *Barkász* Lajos „Budai hegyvidéke“ a nagyobb kompozíciók.

Az arcképek közül kiválik *Karlovsky* Bertalannak Cziráky Antal grófról festett képe, *Merész* Gyula „Öreg embere“ s *Brüll* Aladár pár, a művész fokozatos fejlődését igazoló képe.

Még aránylag a tájképfestészet nyert a legméltóbb képviselőt s *Nádlér* Róbert, *Kövesdy* Géza, *Bosznay* István, *Poll* Hugó, *Szlányi* Lajos, *Pádly* Aladár, *Kézdi-Kovács* László, *Major* Jenő, *Makoldy* József és *Pörge* Gergely képei legalább őszinte örömet kínálnak a szemlélőnek.

A kiállított grafikai művek szerzői közül *Márton* Ferencet, *Biczó* Andrást és *Ilonát* illeti dicséret míg a kevésszámú szobormű közül *Farkas* Zoltán „A germán“ című férfi feje válik ki „hildebrandi“ elveivel, valamint *Keviczky* Hugó karakterisztikus „férfi-képmása.“

Az úgynevezett szobortermet ez alkalommal a **Hadtörténelmi Múzeum** kiállítása tölti meg. Több ezer darabra menő háborus jelvény-gyűjteményt s néhány elhunyt és élő hadvezéri nagyságnkra vonatkozó emléktárgyai, a közönségnek a lezajlott világ háboruban aktív részt vett tagjai számára a közelmúlt véres és bús emlékeinek lesz a földidőzője.

Ha még megemlítjük, hogy az **Iparművészeti Múzeumban** csaknem két hónapig volt látható egy nagy értékű és ritka darabokat magában foglaló keleti szőnyegkiállítás, azt hisszük, feladatunknak — az elmúlt hónap művészi eseményei egységes képbe való összefoglalásának — krónikás-hűséggel tettünk eleget

Oroszlán Zoltán.

Leánykálvineum néven új s egyházunk szempontjából jelentős intézet létesítését vette tervbe

az Orsz. Ref. Lelkészségi egyesület kálvineumi bizottsága, amely 10 évvel ezelőtt már megszervezte a Fiúkálvineumot Hajduböszörményben. Mindkét intézet a lelkészi árvák összegyűjtését, gondozását, nevelését, mondhatnók egy szóval: megmentését célozza, amire feltétlen szükség van ama lehetetlen körülményből folyóan, hogy a lelkészözvegyek évi 168.000 K, a lelkész-árvák még kevesebb segínyt kapnak s nincs is kilátás, hogy ez a segítség a nyugdíjintézet részéről hamarosan emelhető legyen.

Szívet elszorító dolog rá is gondolni arra a szomorú sorsra, ami az egykor jobb napokat látott lelkészi családokra a családfő kidóltével várokozik. Hajlék nélkül, vagyon nélkül, kenyér nélkül kerülnek az utcára ezek a szerencsétlen elhagyatottak, akiknek minden bűnük a családfő ama vállalkozása, hogy ifjonti lelkességében a legideálisabb, de szegénységben hagyó pályát választott. A legutóbbi konventi kimutatás szerint a csonka házában 488 özvegy, 34 teljes s 149 félárva várja a segítő szeretet megmozdulását.

Ez a szeretet hatja át azoknak lelkét, akik a nehéz viszonyok dacára a legnehezebb sors könnyítésére vállalkoztak, amikor a 40 fiúárvának helyet biztosító Hajduböszörményi Kálvineum mellett elhatározták, hogy a leányárvák számára is otthon teremtenek. Nyíregyháza lesz az új intézet székhelye, ha a magyar társadalom olyan megértéssel fogadja szívére a leányárvák ügyét, mint aminő melegséggel ölelte lelkére annakidején a fiúárvák megsegítésének gondolatát.

Egy lelkes gárda országos gyűjtő-útra indult s előadások, műsoros esték, templomi délutánok keretében apostolkodik a szükséges összeg előteremtésén. Utjokat reménykedő érdeklődéssel kíséri minden jó lélek együttérzése s az eddigi örvendetes jelekből ítélve, ez a reménység sem fog megszégyenülni, mert Isten van a kedve szerinti vállalkozásokkal. Mintegy 500 millió koronára van szükség s eddig már az ajánlatokkal 200 millió biztosítottnak tekinthető. Hatalmas célt szolgál, aki a nagy kezdeményezés segítségére siet. Adományok *Kiss Ferenc egyetemi tanár-elnök* címére (Debrecen, kollégium) küldendők.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

Tóth László: A pápai udvar lakásviszonyai a XIII. század második felétől. 1924. Stephaneum. — Hugo Victor: A nevető ember. Révai. — G. A. Ludovicus: Sorsunk irányításáról 1924. — Emerson Ralhp Waldo: Essaik, ford. Bálint Lajos, Révai-kiadás. — Milkó Izidor: Firenzei eset és egyéb elbeszélések 1924. Révai testvérek. — Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve. 1925. M. Tud. Akad. kiadása. — vitéz Sréter István: Összeomlás az albán arconalon. 1924. Stádium. — Magyar Kultúra. 1924. november. — Társadalomtudomány. 4—5. sz. — Napkelet. 1924. nov. — Huss Richard: A germánok és nevük. Debrecen 1924. — barabási Kun József: Gróf Tisza István és a tudomány. Debrecen. 1924. — Kölcsey Sándor: Emlékbeszéd... Debrecen. 1923. — Magyar Gazdák Szemléje. 1924. 7—8. sz. — Olajág. XXV. 3. — Zászlónk. november. — Luther Naptár 1925. — Revue de Hongrie. 15. novembre. — Rousseau: Egy magános sétáló álmodozásai, ford. Rácz Lajos. (Franklin.) — Az Országos Református Tanáregyesület Évkönyve az 1923—24-ik tanévre. — Közművelődés. 1924. 9.

TUDNIVALÓK

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGRÓL:

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
TISZTVISELŐINEK NÉVSORA.

Lelkeszi elnök: RAVASZ LÁSZLÓ / Sz. oszt. elnök: BARTÓKY JÓZSEF
Világi elnök: BETHLEN ISTVÁN gróf / Szerkesztő: ZSINKA FERENC
Lelkeszi alelnök: KAPI BÉLA / Pénztáros: BENDL HENRIK
Világi alelnök: KAAS ALBERT báró / Ügyész: FROMM LAJOS dr.
Székhelye: BUDAPEST, IX., RÁDAY-UTCA 28.

A lap szellemi részére vonatkozó küldeményeket ZSINKA FERENC szerkesztő címére (Nemzeti Múzeum Könyvtára) kell küldeni. Lapzártá a hónap tizenötödikén.

Kiadóhivatal: BUDAPEST, IX., KÁLVIN-TÉR 8. SZÁM, ahová az expedícióra vonatkozó megkeresések intézendők.

A M. P. I. T. pénztárosa: BENDL HENRIK, az ev. egyház pénztárosa, Budapest, IV., Deák-tér 4. — Tagsági és előfizetési díjak (ha nem postatakarékpénztári csekklap útján történik azok beküldése), a küldemény pontos megjelölésével, az ő címére küldendők.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Szemle is jár): félévre 20.000 K. Előfizetési díj az új négyedévre nem tagoknak 20.000 K.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 21. — Telefon: József 153—28.

Előfizetéseket és tagsági jelentkezéseket a főbizományos is elfogad.

A PROTESTÁNS SZEMLE f. évi 1., 2. és 3. száma teljesen elfogyott. Bizalommal kérjük azon tagtársainkat, akiknek módjukban áll lemondani e számokról, kegyeskedjenek azokat kiadóhivatalunk címére (Kálvin-tér 8.) visszaküldeni, hogy újabban jelentkező tagtársaink számára hozzáférhetővé tehessek a hiányzó példányokat.

Price: 1/2 year 1 dollar, 5 shilling, 3 fl., 6 francs suisses.

Bethlen-nyomda r.-t. Budapest. — Felelős vezető: Székely A. Antal.